TOP UMSAL TARİH

V

TEMMUZ 2000

ISSN: 1300 7025
SAYI: 200007

TOPLUMSAL TARİH

70'lerde
va Oyunları,
80'lerde
nker Krizi

yun-ı Umumiye
resi'nin
ihdam Politikaları

manlı Devleti'nde
Kambiyo İstikrar
zleşmesi

nir'de
botaj ve
nizcilik Bayramı
tlamaları

dur'da
14 Depremi

Camondo Hanedanının Yükseliş ve Çöküşü

Bankacılık ve Finans Tarihi

Osmanoğullarının Portreleri

İnternete Özel Kredi Kartı

Artık internette alışveriş yapmak için kredi kartınızı kullanmanıza gerek yok. Aslında var ama yok. Bunun adı *Sanal Kart*. İnternete özel kredi kartı. Limiti "*Sıfır Lira*". Alışveriş yapacağınız zaman hesabınızdan *Sanal Kart*ınızın hesabına para aktarıyorsunuz. Alışverişiniz bitince kalan paranızı geri alıyorsunuz. Hesabınızda para kalmayınca *Sanal Kart*ınız çalışmıyor. Yani sizden *başka kimse* işlem yapamıyor. Para olmayınca nasıl yapsınlar? *www.garanti.com.tr* adresine girin *Sanal Kart*ınızı yaratın. Kullanmaya başlayın.

GARANTİ
SanalKart

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Dergimizin Temmuz ve Ağustos sayılarının dosya konusu Bankacılık ve Finans Tarihi. Tek tek bankaların tarihinin yazılmasından çok, alanı bir bütün olarak ele alan ve konunun toplumsal/siyasal yönlerini de işlemeyi hedefleyen dosyamızın ikinci bölümünde Haydar Kazgan'ın Metal paradan kâğıt paraya geçiş, Zafer Toprak'ın Cumhuriyetin ilk döneminde bankacılık, Edhem Eldem'in İhap Hulusi'nin banka reklamı çizimleri, Metin Berke'nin Selanikli banker ailesi Alatiniler üzerine makalesi ve Sabri Yetkin'in bir bankanın kurum tarihi kitabının eleştirisi de yer alacak. Yavuz Selim Karakışla arkadaşımız önermeseydi ve Murat Koraltürk arkadaşımız -araya giren "uzun" (!) askerlik hizmetine karşın- yoğun emek vermeseydi iki sayımıza yaydığımız bu dosya ortaya çıkmayacaktı.

Bu sayımızdaki ikinci bir yoğunluk ise deprem. Fatih Akın, daha önce dergide iki farklı yazıda değinilen 1914 Burdur-İsparta depremi hakkında ayrıntılı bilgiler veriyor. Nicolas N. Abmraseys ve Caroline F. Finkel'in makalesini ise sadece 1694 Eğriboz ve 1705 Atina depremleri hakkında ayrıntılı bilgi verdiği için değil, tarihsel deprem araştırmalarında yöntem ve kaynaklar üzerine aydınlatıcı olduğu için de önemli bulduk. Necdet Sakaoğlu'nun arşivinden ise ilginç fotoğraflar çıktı.

Bu sayının kapağındaki bir imla sorunu dikkatli okuyucunun gözünden kaçmayacaktır. Türkiye'ye veya Türklere ait özel isimlerin nasıl yazılacağı çok açıktır. Yabancı özel isimlerin yazımında ise yerleşmiş kurallar vardır. Latin alfabesini kullanan uluslara ilişkin isimler orijinal dilde nasıl yazılıyorsa öyle aktarılır (dilimize asıllarından farklı söyleyişlerle girmiş olan Londra/London gibi istisnalar hariç). Latin alfabesi dışında bir alfabe kullanan uluslara ilişkin isimler ise okunduğu gibi yazılır. Peki, uzun yıllar Osmanlı topraklarında yaşamış, 19. yüzyılda Fransa'ya yerleşmiş ve Nazilerin Auschwitz'deki toplama kampında yok edilmiş Avusturya uyruklu Yahudi ailenin soyadını *Kamondo* mu yoksa *Camondo* mu şeklinde yazmalıyız? Şimdiye dek onların hep Osmanlı topraklarındaki varlıklarını konu edindiğimiz için *Abraham Camondo* değil *Avram Kamondo*, *Nissim Camondo* değil *Nesim Kamondo* şeklinde yazdık. Ama aileyi daha sonraki yıllarda Türkiye toprakları dışında da izleyen bir makalede, özellikle Türkiye'de hiç bulunmamış aile üyelerinden bahsederken hangi yazımı tercih etmeliyiz? Yoksa makaleye *Kamondo* diye başlayıp *Camondo* diye mi bitireceğiz? Kerem Ünüvar, aile hakkındaki kitabın Türkçe basımını yapan İletişim Yayınlarının imlasına sadık kaldı. Biz de kapakta buna uyduk.

Ve birkaç düzeltme: Türk parlamento tarihi üzerine araştırmalarından tanıdığımız Fahri Çoker, 77. sayımızda yer alan Yavuz Özmakas'ın Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri" başlıklı makalesinde geçen "Menteşe milletvekili İzzettin Paşa askeri vali sıfatıyla göreve başladı" ifadesinin yanlış olduğunu, İzzettin Paşa'nın Muğla (Menteşe) milletvekilliğinin daha sonraya (1939-1947 arasında iki dönem) rastladığı ve 76. sayımızda yer alan Ahmet Demirel'in "80. Yıldönümünde Birinci Meclis" başlıklı makalesinde kullandığımız bir fotoğrafın (7. sayfa üstte) Birinci Meclis'e değil, İkinci Meclis'e ait olduğunu; Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümünden Turhan Kaçar ise 78. sayımızda çevirerek yayımladığımız Jan Nattier'in "Göçebeler, 'Barbarlar' ve İç Asya'yı Çalışmak" başlıklı kitabiyat yazısında s. 58 ve 59'daki "MÖ" ifadelerinin "MS" olması gerektiğini hatırlattı. Düzeltir, Çoker ve Kaçar'a teşekkür ederiz.

OSMAN KÖKER

15 Ağustos 1904 tarihinde ihraç edilmiş hamiline ait Karasu Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi tahvili
Türk Ekonomi Bankası koleksiyonu.

Aylık Dergi
Temmuz 2000 Sayı: 79 Cilt: 14
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Osmanlı Devleti'nde İlk Kambiyo İstikrarı Sözleşmesi 4
Hüseyin Al Osmanlı hükümetinin kambiyo rayicini 1 sterlin = 110 kuruşta sabit tutmak amacıyla 1843'te yaptığı sözleşmeyi aktarıyor.

Türk Finans Tarihinde Benzer İki Olay 10
1870'lerde Hava Oyunları, 1980'lerde Banker Krizi
Cem Çetin ve Murat Çiftçi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki iki bankerlik olayını anlatıyorlar.

Düyun-ı Umumiye'nin İstihdam Politikaları (1881-1909) 15
Donald Quataert Osmanlı Devleti'ndeki en büyük işverenlerden Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin istihdam politikasını inceliyor.

Osmanlı Devleti'nde Yabancı Bankalar 18
Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yabancı bankalara ilişkin Oya Köymen'in dökümü ve Haydar Kazgan koleksiyonundan belgeler.

Türkiye'de Finans Tarihi Araştırmalarının Öncüsü 20
Prof. Dr. Haydar Kazgan'la Söyleşi
Daha Yapılacak Çok İş Var
Murat Koraltürk'ün Haydar Kazgan'la yaptığı görüşme.

ARŞİVDEN BİR BELGE 24
Yavuz Selim Karakışla Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk banka olan İzmir Bankası'na ilişkin Osmanlı Arşivi'nden 1842 tarihli bir belge sunuyor.

Eviniz, Bankanızın Hediyesi 28
Bankaların dağıttığı ikramiyelere ilişkin Murat Koraltürk'ün koleksiyonundan el ilanları.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 30
Günkut Akın: Hermenötik ve Mimarlık
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Günkut Akın'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

İzmir, 1 Temmuz 1948 33
Kabotaj ve Denizcilik Bayramı Kutlamaları
Murat Koraltürk bayram kutlamalarını Turgay Erol'un koleksiyonundan fotoğraflarla aktarıyor.

EPHEMERA 36
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda 1930'lu yıllara ait sinema yıldızları kartları yer alıyor.

Burdur'da Deprem (3/4 Ekim 1914) 38
Fatih Akın bir gece yarısı meydana gelen depremin etkilerini, Burdur ile İstanbul arasındaki diplomasiyi ve depremzedelere yapılan yardımları Osmanlı Arşivi'nden belgelere dayanarak aktarıyor.

Ege Bölgesinden 1920'li Yıllara Ait Deprem Fotoğrafları 42
Necdet Sakaoğlu'nun arşivinden depremin yıkıcı etkisini ve yardım faaliyetlerini gösteren fotoğraflar.

Osmanlı Coğrafyasında Depremler (1690-1710) 44
Nicolas N. Ambraseys ve Caroline F. Finkel haklarında çok az bilgi bulunan bir dizi depremi incelerken 1694 Eğriboz ve 1705 Atina depremleri hakkında geniş bilgi veriyor.

Son Osmanlı Padişahının Şam'daki Mezarı 49
Mete Tunçay Suriye gezisi sırasında ziyaret ettiği Vahideddin'in mezarı hakkında bilgi veriyor.

Şam'da Bir Bestekâr Mezarı 51
Gönül Paçacı Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Mehmed Seyfeddin Efendi hakkında bilgi veriyor.

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor 52
Dergimizin düzenlediği yarışma hakkında yeni gelişmeler ve yarışmaya katılmayı düşünen öğrencilerden gelen soruların yanıtları.

KİTABİYAT 54
İskenderiye Kilisesinde Şiddet Geleneği ve Hypatia'nın Ölümü
Turhan Kaçar Maria Dizielska'nın bir kitabını Türkçe çevirisiyle karşılaştırarak değerlendiriyor.

Camondo Hanedanının Yükseliş ve Çöküşü 57
Kerem Ünüvar Nora Şeni ve Sophie Le Tarnec'ın Osmanlı'nın ünlü banker ailesi hakkındaki kitabını değerlendiriyor.

KİTAP / SERGİ 61
Osmanoğullarının Portreleri
Müsemma Sabancıoğlu Topkapı Sarayı'nda açılan Padişahın Portresi / Tesavir-i Âl-i Osman sergisini ve aynı adlı kitabı tanıtıyor.

NOT DEFTERİ 64
*1911'deki 10 Temmuz Bayramı'nda çıkan yangın hakkında **Mustafa Şahin**'in notu.*

OSMANLI DEVLETİ'NDE

İlk Kambiyo İstikrarı Sözleşmesi

HÜSEYİN AL

Tanzimat dönemi para ve bankacılık faaliyetlerine ilişkin bilgi veren eserlerin tamamında kambiyo istikrarının sağlanmasıyla ilgili olarak, Osmanlı hükümetinin Galata bankerlerinden Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ile 1845 yılında bir sözleşme imzalayarak kambiyo rayicini 1 sterlin=110 kuruş olarak sabitleyecekleri ve yurt dışına bu rayiç üzerinden poliçe keşide edecekleri ifade edilmektedir. Osmanlı hükümeti bu iş karşılığında adı geçen tüccarlara yıllık 2.000.000 kuruş ödemede bulunacaktı. Bu uygulamanın başarılı olması üzerine iki tüccarın, faaliyetlerine Dersaadet Bankası adında banka kurarak devam ettikleri bildirilmektedir. A. du Velay, C. Morawitz ve Hasan Ferit Bey'in eski tarihli eserlerine dayanılarak verilen bilgilere rağmen bugüne kadar ilk imzalanan kambiyo istikrar sözleşmesinin metni yayımlanmamıştır. Bu çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tespit edebildiğimiz belgeler yardımıyla Tanzimat sonrası süreçte kambiyo istikrarı probleminin gündeme gelişi, çözüm önerilerini ve nihayet adı geçen bankerlerle imzalanan ilk sözleşmeyi ortaya koymaya çalışacağız.

KAMBİYO İSTİKRARININ SAĞLANMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı finans tarihine bakıldığında devletin birtakım ciddi problemlerle yüz yüze geldiği görülmektedir. Bu problemlerin başında kökeni Klasik döneme kadar uzayan para problemleri gelmektedir. Kıymetli maden esasına dayanan Osmanlı para sisteminin belkemiğini "akçe" adı verilen gümüş para oluşturmaktadır. Tanzimat dönemine kadar geçen sürede sürekli ıslahata tabi tutulması düşünülen para sistemi devlet yönetiminin tağşiş alışkanlığından bir türlü kendini alamaması ve yabancıların Osmanlı para piyasasını spekülatif kazanç alanı olarak görmeleri nedeniyle bir türlü başarı sağlanamamıştır. III. Ahmed döneminde (1703-1730) yapılan düzenleme ile akçenin yerine piyasaya sürülen kuruş da akçe ile aynı kaderi paylaşmış ve Tanzimat dönemine gelindiğinde aynı sebeplerle itibarını iyice yitirmiştir. Örneğin II. Mahmud'un iktidarda kaldığı dönemde (1808-1839) altın sikke 35, gümüş sikke ise 37 kere tağşiş edilmiş ve en büyük tağşişin yapıldığı dönem olarak tarihe geçmiştir.[1] Tanzimatla birlikte madeni para problemlerinin yanına kâğıt para olarak çıkarılan "kaime" problemleri de eklenince Osmanlı para sistemi, içinden çıkılamaz bir hal almıştır.

Diğer taraftan 19. yüzyılın başlarından itibaren gelişen Avrupa ekonomilerinin etki alanına girmeye başlayan Osmanlı ekonomisi kendi kendine yeterli olan geleneksel yapısını kaybedip giderek dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. Bu etkileşim sonucu geleneksel ticaret politikaları değişmiş, yabancıların serbestçe ticaret yapmalarına engel teşkil eden düzenlemeler (tezkere sistemi, yedd-i vahit vb) yapılan ticaret anlaşmaları ile kaldırılmıştır. Bu şekilde yüzyılın başından beri Osmanlı pazarlarında etkin olmaya başlayan yabancı mallar ve Osmanlı'dan ihraç edilecek malların önündeki engeller yapılan bu anlaşmalar ile hukuki bir zemine oturtulmuş ve dış ticaret hacmi genişlemeye başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde 18. yüz-

yılın sonunda düşük bir hacme sahip olan Osmanlı dış ticareti 1830'lu yıllara gelindiğinde ihracatta 3,7, ithalatta 5,3 milyon sterlinlik bir hacme ulaşmıştır. Önceki dönemlerde dış ticaret fazlası veren Avrupa ticareti yaşanan bu gelişmeler ile tersine dönmüş ve açık vermeye başlamıştır. Tanzimat dönemini de kapsayan 20 yıllık dönemde (1830-1850) dış ticaret açığı yıllık ortalama 0,9 milyon sterlin olarak gerçekleşmiştir.[2]

Bir taraftan para sisteminin büyük bir karışıklık içinde bulunması, diğer taraftan dış ticaretin artış göstermesi yeni bir problem olarak "kambiyo problemi"ni Osmanlı hükümetinin gündemine oturtmuştur. Şöyle ki II. Mahmud dönemi ile birlikte farklı vezin ve ayarda 36 değişik gümüş paranın, altın paraların ve 1840 yılında tedavüle sokulan kaimelerle birlikte hem bu paraların kendi aralarında, hem de yabancı paralar karşısındaki paritelerinin belirlenmesi büyük karışıklık doğurmuştur.[3] Diğer taraftan devamlı olarak tağşişe uğrayan Osmanlı paralarının yabancı paralar karşısında büyük ölçüde değer kaybetmeye başlaması problemin ağırlığı artırmıştır. Özellikle bu husus Osmanlı para piyasasının Avrupa piyasalarına entegrasyon süreciyle birlikte anında piyasa fiyatlarına yansımaya başlamıştır. Bu şartlar dış ticaret işlemleri ile uğraşan yerli tüccarları olumsuz yönde etkilerken, kambiyo işlemlerini gerçekleştiren sarraflar için önemli bir kazanç kapısı haline gelmiştir.

Para piyasasında yaşanan bu problemler devleti söz konusu problemlerin sebeplerini araştırmaya ve çözümlerini üretmeye sevk etmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte birçok alanda yapılması düşünülen yeniliklerin yanında hükümet açısından çözülmesi gerekli problemlerin başında dış ticaret açıklarının önüne geçilmesi, para piyasasının belli bir düzene oturtulması ve kambiyo istikrarının belli bir düzeyde sabitlenmesi gelmektedir.

Galata Borsasını gösteren bir gravür.
***The Graphic*, 17 Haziran 1876.**

Devlet görevlileri bu üç konu üzerinde yoğunlaşarak çeşitli önerileri içeren raporlar hazırlamışlardır. Konunun uzmanlarına hazırlattırılan raporlarda kambiyo istikrarının sabitlenmesi ile ilgili hususlar önemli bir yer kaplamaktadır. Çünkü paranın tashih-i ayarının yapılması ve ithalat ve ihracat dengelerinin bir düzene sokulabilmesi kambiyo istikrarının başarılı bir şekilde uygulanmasına bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle kambiyo fiyatlarındaki artışın önüne geçebilmek için tüccarların Avrupa'ya çektikleri poliçelerin fiyatlarının bir kararda tutulabilmesi amacıyla hükümet tarafından bir tüccarın görevlendirilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Fakat söz konusu tüccarın görevlendirilmesi ve poliçe fiyatlarının belli bir fiyat üzerinde sabit tutulması durumunda dahi kambiyo artışı nedeniyle ortaya çıkan kayıpların tamamiyle önlenemeyeceği ifade edilmiştir. Kambiyo usulünün tam olarak uygulanması hükümete sadece zaman kazandıracağı, bu usul nedeniyle gereken sermayenin Avrupa'ya vaktinde gönderilememesi halinde kambiyo fiyatının derhal artarak para istikrarının sağlanmasına yönelik olarak basılması düşünülen yeni paraların fiyatlarını etkileyeceği ve bu paraların yeniden Avrupa tarafına gideceğine işaret edilmiştir.[4]

Yine uzmanlara hazırlattırılan çahşmada kambiyo fiyatla-

Galata, Osmanlı döneminin finans merkeziydi. Bu özelliğini Cumhuriyet döneminde de sürdürdü.
Cengiz Kahraman arşivi

rının yapılan tağşiş ve tağyirler sonucu sürekli yükseldiği belirtilmiştir. 1814'te kambiyo fiyatının 50 kuruş olduğu, üç sene gibi kısa sürede 100 kuruşa yükseldiği, halktan ve tüccardan gelen yoğun şikâyetler neticesinde bunun önüne geçildiği ve 1838'e kadar 100 kuruşun altında tutulduğu, ancak Rusya'ya ödenen savaş tazminatı nedeniyle kambiyonun sabit tutulmasından mecburi olarak vazgeçildiği ifade edilmiştir. Hükümetin bu usulden vazgeçmesi üzerine kambiyo fiyatı hemen artmaya başlamış ve önüne geçilemediği takdirde birkaç sene zarfında 220 kuruşa kadar yükseleceği tahmininde bulunulmuştur. Bu durumda, bundan 28 sene önce 16 kuruş eden bir miskal altının 100 kuruş olacağı ve beşlik ve yirmi paralıkların gerçek değerlerine vararak kambiyonun artış göstermesi halinde bu durumun devlet ve halk için büyük zararlar doğuracağı belirtilmiştir. Burada uzmanlar altın fiyatları ile kambiyo fiyatlarındaki artışları karşılaştırarak halkın ve hükümetin uğradığı zararları örneklerle açıklama yoluna gitmişlerdir. Yapılan karşılaştırmalara göre 1814'te yıllık 10.000 kuruş geliri olan bir adamın bu tarihlerde altının ucuz olması nedeniyle rahatlıkla geçinebileceği ve bu gelir ile 625 miskal halis altın satın alabileceği, bugüne gelindiğinde kambiyo fiyatlarındaki artış nedeniyle 135 miskal altın alabileceği, eğer kambiyo rayici 220 kuruşa yükselirse yalnız 72 miskal altın alabilmesinin mümkün olacağı hesaplanmıştır. Yine 75 milyon kuruş gümrük geliri olan devletin, kambiyo rayicinin yükselmesi halinde hazineye aynı miktarda gelir gireceğinden bu gelir ile 7 milyon Memduhiye altını alınabilecekken, bu sırada altın beşliğin gerçek değerine ulaşması halinde 21 kuruş küsur para değere sahip Memduhiye altını 40 kuruşa yükseleceğinden devletin 3 milyon Memduhiye altını alabileceği tespit edilmiştir. Bu şekilde altın ve gümüşün fiyatları artış gösterdikçe yiyecek ve giyecekler ile asker ve memurların maaşlarının artışları gündeme geleceğinden bu durum halkın ve devletin zararına olacaktır. Dolayısıyla bütün bunlara sebep olan para tağşiş ve tağyirinden kesinlikle vazgeçilmesi önerilmiştir. Ayrıca Osmanlı sınırları içinde tedavül gören yabancı ülke paraları ile eski Osmanlı paralarının yasaklanması ve bu paraların yeni basılan paralarla değiştirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu suretle kambiyo rayicini sadece Memduhiye altının gerçek kıymetiyle bir tutmak üzere, sterlinin 110 kuruş olarak belirlenmesi, kambiyo rayici bu tutarı geçmeye başladığı anda bir sarrafın Avrupa üzerine poliçe çekmek üzere görevlendirilmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir. Avrupa üzerine çekilen poliçelerin ödenmesi için görevlendirilen sarrafa bir tür fon olarak bakır madenleri hasılatı, zeytinyağı aşarı ve Mısır Vergisi'nden 30 milyon kuruş verilmesi önerilmiştir.[5] Söz konusu öneriler hayata geçirilmek üzere Meclis-i Vükela'ya sunulmuş ve burada yapılan görüşmeler sonucunda kambiyo rayicinin 110 kuruşa çekilerek bir müddet bu düzeyde sabitlenmesi ve bu iş için gereken sermayenin ayrılmasına karar verilmiştir.[6]

Meclis-i Vükela'da alınan kararlar sonucu kambiyo istikrarının sağlanmasına yönelik kararların alınmasıyla birlikte söz konusu problemin bir an önce giderilebilmesi amacıyla çalışmalara başlanılmıştır. Hazırlanan öneriler çerçevesinde çalışmalara başlayan hükümet ilk iş olarak bunu yürütebilecek tüccarlarla görüşmelere başlamıştır. Uzun süredir Galata'da kambiyo işlemleri ile uğraşan yabancı uyruklu Alyon (Fransız), Gladani (Çek), Baltacı (Nemçe) ve Ralli (Rus) adlı tüccarlarla teker teker görüşülmüştür. Adı geçen tüccarlarla yapılan görüşmelerde, kambiyo rayicinin sabit tutulması halinde hükümetin gerekli sermayeyi temin edeceği belirtilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda bu tüccarlardan Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ile anlaşma sağlanmıştır.[7]

Kambiyo rayicini belli bir tutarda sabit tutma görevini üstlenen tüccarlar yapacakları bu iş nedeniyle hükümetten sermaye olarak iki yıl için toplam 60 milyon kuruş, Tokat ve Gümüşhane bakır madenleri hasılatı ile zeytinyağı aşarını talep etmişlerdir. Söz konusu talep hükümet tarafından kabul edilmiştir.[8]

Hükümet kendisinden iki yıllık süre için talep edilen 60 milyon kuruşu belirli taksitler halinde ödemeyi kabul etmiştir. Bu tutarın tamamının Mısır

Vergisi'nden karşılanması düşünüldüğünden ve yıllık vergi tutarının 30 milyon kuruş olmasından dolayı ödeme süresi iki yıla yayılmıştır. Bu ödeme planına göre R.1257-1258/M.1842-1843 seneleri vergisinden alacaklı olduğu 10.000.000 kuruş hemen gönderilecek, kalan için R.1259/M.1844 senesi vergisinin tamamının ve R.1260/M.1845 senesi vergisinin 20.000.000 kuruşluk kısmının bu işe tahsis edileceği ve teslimatların riyal üzerinden yapılacağı kabul edilmiştir.[9]

Tüccarlar ise halen 116 kuruşa yükselmiş bulunan kambiyo rayicini bir iki hafta içerisinde 115 kuruşa indirmeyi taahhüt etmişlerdir. Mısır Vergisi'nin bu işe tahsis olunması hakkındaki kararın Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından kabul olunduğuna dair haberin ulaşması ile birlikte kambiyo rayicinin bir hafta içinde kararlaştırılan 110 kuruşa indirilmesi ve iki yıl süreyle bu seviyede tutulması ve bu taahhüdü içeren bir sözleşme (konturato) imzalanması konularında mutabakat sağlanmıştır. Tüccarlarca bu işe ayrılan sermaye tutarından fazla poliçe keşide edilmesi ve kambiyo rayicinin kararlaştırılan tutarı aşması halinde oluşacak zararın hükümet tarafından karşılanacağı açıklanmıştır. Buna karşılık kambiyo rayicinin kararlaştırılan tutarın altına inmesi ve bu nedenle poliçe keşide edilmesine gerek kalınmaması halinde tüccarların bir zorunluluk olarak Avrupa'dan getireceği altının 110 kuruş üzerinden Darphane'ce kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durumda tüccarlar yurtiçinde altın alma ve satma işleminde bulunmamak şartıyla Avrupa'dan altın getirebilecekler ve keşide ettikleri poliçeler karşılığında komisyon talep edemeyeceklerdir. Sözleşme süresi sonuna gelindiğinde ise mevcut duruma göre bu usulün devamına veya sona erdirilmesine karar verilecektir.[10]

Yapılan ön anlaşma sonucu kararlaştırılan hususların yürürlüğe girebilmesi ve yazılı sözleşmeye bağlanması, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bu konuda olumlu cevap vermesi halinde mümkün olacaktır. Mehmed Ali Paşa ile yapılacak görüşmeler sonucunda sermayenin karşılığını teşkil eden tutarların ödeme tarihleri ve Avrupa'daki teslim mahalleri belirlenecektir. Tüccarlar isterlerse sermayeye karşılık gelen tutarları mal olarak tahsil edebileceklerdir.[11]

Saraydaki kadınların Avrupa mallarına giderek artan ilgilerini gösteren bir resim.

Kambiyo istikrarının sağlanmasında dikkat çeken nokta, hükümet için bu tedbirlerin geçici bir nitelik arz etmesidir. Hükümet kambiyo fiyatının iki yıl süresince sabitlenmesi konusunda tüccarlar ile anlaşma yapmakla birlikte bu anlaşmayı aslında mümkün olan en kısa sürede bitirmeyi ümit etmektedir. Çünkü söz konusu tedbirlerin uygulanması bir miktar gideri gerektirmektedir. Para değerinin istikrara kavuşması ve dış ticaret dengesinin düzeltilmesi durumunda kambiyo istikrarının sağlanmasına gerek kalmayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle kambiyo istikrarının belirli bir fiyatta tutulması ile ilgili olarak, adı geçen tüccarlarla yapılan sözleşmenin iki yılla sınırlı ve konulan sermayenin geçici olduğu hususlarının diğer tüccarlar tarafından bilinmesi halinde uygulamanın yürütülemeyeceğinden endişe edildiğinden oldukça gizli tutulması istenmiştir.[12]

KAMBİYO İSTİKRARININ SAĞLANMASINA İLİŞKİN İLK SÖZLEŞMENİN İMZALANMASI

Tüccarlar ile kambiyo rayicinin belli bir seviyede sabit tutulması ve teferruata ilişkin konular Meclis-i Vükela'da ele alınarak aynen tatbik edilmesine karar verilmiştir. Bu meyanda düzenlenen tezkire kabul için arza sunulmuş ve kabul edildikten sonra fiiliyata geçirilmek üzere gerekli yazışmalara başlanmıştır. Tüccarlar ile yapılan ön anlaşma gereği kambiyo fiyatının 110 kuruşa indirilebilmesi, bu işe tahsis edilen Mısır Vergisi konusunda Mehmed Ali Paşa'dan gelecek habere bağlı kılındığından Mehmed Ali Paşa'ya gönderilmek üzere bir emirname kaleme alınmış ve gerekli hususlar Sami Paşa'ya anlatılarak bir an önce cevap gönderilmesi istenmiştir.[13]

Mehmed Ali Paşa konuyla ilgili olarak İstanbul'a gönderdiği cevap yazısında söz konusu hususa olumlu yaklaşmış,

ancak son iki senedir hububat ve diğer ürünlerin fiyatlarında büyük düşmeler meydana geldiğini ve hayvanların öldürücü hastalıklara yakalanması nedeniyle mali yönden biraz güçlük içinde olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen Avrupa'ya havale olunması gerekli meblağı hiçbir gecikmeye uğramadan İngiltere ve Fransa'dan faizle kredi temin ederek vaktinde teslim edeceğini, eğer bunu gerçekleştirmez ise hasat mevsiminden sonra ödeme yapabileceğini açıklamıştır.[14]

Mısır'dan gelen olumlu haber İstanbul'da büyük memnuniyet yaratmıştır. Kambiyo istikrarının sağlanması için en önemli konunun bu şekilde çözümlenmesi ile birlikte bir an önce uygulamaya geçilmek üzere konu Maliye Nezareti'ne havale edilmiş[15] ve tüccarlardan Baltacı, taksitlerin zamanlarının belirlenmesi ve ödeme şekli gibi konularda anlaşma sağlanması amacıyla Mehmed Ali Paşa ile görüştürülmek üzere Mısır'a gönderilmiştir.[16]

Yapılacak anlaşma uyarınca tüccarlar sözleşmenin imzalandığı tarihten itibaren bir aya kadar kambiyo rayicini 110 kuruşa çekecekler, ancak bu süre zarfında kambiyo fiyatının ne kadar düşürüleceği hususu gizli kalacaktı.[17]

SONUÇ

Kambiyo istikrarının sağlanmasına ilişkin ilk sözleşmenin 1845 yılında yapıldığına dair yaygın kanının aksine bu sözleşme Mehmed Ali Paşa'nın son olarak gönderdiği 25 Nisan 1843 tarihli cevabından yaklaşık bir ay sonra, 29 Mayıs 1843 tarihinde Osmanlı devleti ile adı geçen tüccarlar arasında imza edilmiştir.[18] Tüccarlarla yapılan ön anlaşmada kararlaştırılan hususların sözleşmeye aynen konulduğu görülmektedir. Kambiyo fiyatının 110 kuruşa çekilmesi sözleşmenin imza edilmesiyle yürürlüğe gireceği belirtildiğinden kambiyo istikrarı uygulamasında ilk dönem sözleşmenin

Osmanlı Hükümetinin Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ile yaptığı sözleşme, 29 Rebiülâhir 1259 (25 Mayıs 1843).
BOA, İMM, nr. 485/5-6.

imzalandığı 29 Rebiülâhir 1259/29 Mayıs 1843 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Uygulama süresi sözleşmenin imzalanmasından itibaren iki tam yılı kapsayacaktır. Sözleşmenin bankacılığı ilgilendiren en önemli yönünü kambiyo sözleşmesinin yürürlükte kaldığı süre boyunca yabancılarca açılacak bankalara devlet tarafından izin verilmemesi hükmü oluşturmaktadır.[19]

1. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul,1996, s. 24, 27.
2. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 24.
3. Akyıldız, *age*, s. 87-89.
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)., İrade, Mesail-i Mühimme (İ.M.M.), nr. 420/6.
5. B.O.A., İ.M.M., nr. 420/9.
6. B.O.A.,Y.M.M., nr. 420/1.
7. 1 Cemaziülevvel 1258/10 Haziran 1842, B.O.A., İ.M.M., nr. 420/5.
8. B.O.A., İ.M.M., aynı belge.
9. B.O.A., İ.M.M., nr. 420/1.
10. B.O.A., İ.M.M., nr. 420/5.
11. B.O.A., İ.M.M., nr. 420/1.
12. B.O.A.,İ.M.M., aynı lef.
13. B.O.A., İ.M.M., nr. 420/2.
14. 3 Safer 1259/5 Mart 1843, B.O.A., İ.M.M., nr. 425/1.
15. B.O.A., İ.M.M., nr. 425/2.
16. B.O.A., İ.M.M., nr. 433/3.
17. B.O.A., İ.M.M., aynı belge ve nr. 433/2.
18. 29 Rebiülâhir 1259/29 Mayıs 1843, B.O.A., İ.M.M., nr. 485/5-6.
19. B.O.A., İ.M.M., aynı belgeler.

OSMANLI HÜKÜMETİNİN KAMBİYO RAYİCİNİ 1 STERLİN = 110 KURUŞTA SABİT TUTMAK AMACIYLA JAK ALYON VE MANOLAKİ BALTACI İLE YAPTIĞI İLK SÖZLEŞME

Ba'is-i Konturato budur ki Lira fiy'atının yüz on kuruşa tenzil olunmasıçün Nemçe Devleti teba'asından Mösyö Baltacı ve Fransa Devleti teba'asından Mösyö Alyon nam bazergânlar eğerçi birbirleri ile şerik değilller ise de mezkur lira fiyatının iş bu konturato tarihinden i'tibaren tam iki sene müddet-i mezkûr lira yüz on kuruş fiyatı tecavüz eylememesi esbâbının istihsaliçün Asitane-i Saadet'te mukim taife-i tüccaramn ahz u italarına muktezi olan kambiyoyu fiyat-ı mezkûre üzere üç mah da'vali poliçe olarak ita etmeye mersumân taahhüd etmişler ise de husus-ı mezburun icrası zımnında Mısır valisi devletlü Mehmet Ali Paşa hazretleri tarafından tekasit-i Mısriyye olmak üzere beher sene Maliye Hazine-i Celilesine gönderilmekde olan on üç yük otuz üç bin üç yüz otuz üç aded direkli riyalin beher adedi yirmi iki buçuk kuruş hesabıyla cem'an altmış bin kese akçenin beher taksiti üç yük otuz üç bin üç yüz otuz üç aded direkli riyal olarak beher üç mahda bir kere bazergân-ı mesfûrân taraflarına mukassatan ita olunması ve mersumân dahi Mısır'da mukim şerikleri tarafından ita olunacak makbuz senedlerinin hazine-i mezkur canibinden mersûmân ibrazı tarihinden itibaren riyalin beher adedi yirmi iki buçuk kuruştan hesab olunarak altmış bir gün mürûrunda mesfûran taraflarından meblağ-ı mezbur altmış bin kese akçe Hazine-i Celile-i mezkûreye peyderpey eda ve teslim kılınacağı ve Tokad kalhanesiyle Gümüşhane Ma'adin-i Hümayunundan istihsal olunan kızıl nuhasdan Devlet-i Aliyye'nin bazı umuriçün muktezi olan ve Tokad'da bazı esnafa verilenden maada kâffe-i nuhasın işbu elli dokuz senesi temmuzundan itibaren iki sene müddet gümrük ve rüsûmat-ı saire mutalebe olunmayarak ber vech-i nısfeyn mersûmâna fürûht ve teslim birle mesfûrân dahi nuhas-ı mezkure dest-res oldukça kalhane-i mezbure bakırı kıyyesi on bir ve ma'adin-i mezbure bakırı kıyyesi fiy'atı dahi on guruş olmak üzere esmanı tamamen hazine-i mezkureye i'ta olunacağı ve mâr-

rü'z-zikr Devlet-i Aliyye lazımesiçün tevkif olunan nuhasdan kimesneye bir vakiyye nühas satılmayub ve hiçbir kimesne tarafından canib-i ecnebiyyeye dahi gönderilemiyeceği ve kezalik sene-i merkume evvel baharımdan itibaren iki sene müddet Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de hasıl olan mecmu' safi revgan-ı zeyt a'şarının mahalleri memurları taraflarından vürud edecek mazbatada muharrer fiy'attan yani mezkur lira fiy'atının yüz on guruş tenzili anda mahallinde Avrupa'ya göndermek için mübayaa iden müşterinin akçe vireceği fiyat-ı sahihasından beher kantarında altı guruş tenziliyle gümrük ve rüsumat-ı sairesi bayii taralından verilmek şartıyla sefine ikame edebilir ise bir iskeleye tenzil ettirilerek kezalik ber vech-i mısfeyn mesfûrâna fûruht olunarak mersûmân dahi mahsul-ı mezbure dest-res oldukça bedelini hazine-i mezkûreye ita edecekleri ve revgan-ı mezkûrun beher kantarında mesfûrâna in'am olunan mezkur altı guruş dahi mersûmâna aid olacağı

Bend-i evvelde muharrer olduğu vechile tekasit-i mezkure ile a'şar-ı mezbureden hasıl olan revgan-ı zeyd ve kalhane ve ma'adin-i mezbure muhasının bazergân-ı mesfûrâna itası hususunda mersumun birbirlerine tercih olunmayub hisseleri her vech-i mısfeyn ita ve teslim kılınacağı

Konturato-yı mezkur tarihinden itibaren tamı iki sene müddet hazine-i mezkure canibinden bazirgan-ı mesfurana ita olunacak tekasit ve revgan-ı zeyt ve nuhas-ı mezbure bedelatıyla Avrupa canibinde senevi seksen beş bin kese akçe sermaye gösterileceği hazine-i mezkure tarafından taahhüd olunmuş olmağla inşaallahu te'ala meblağ-ı mezbur ile Asitane-i Sa'adet tüccarını Avrupa'ya göndermek için muktezi olan kambiyo poliçeleri ita birle müddet-i mezkure tarafından mezbur liranın fiyat-ı mukarreresi olan yüz on guruşu tecavüz itdirilmemesine mesfuran taraflarından say' u gayret olunacağı

Mersûmân Baltacı ve Alyon şerait-i mezbure üzere ber- vech-i bâlâ senevi seksen, seksen beş bin kese akçe sermaye ile tam iki sene müddet Asitane-i Saadet tüccarına muktezi olan kambiyo poliçelerini ita etmeğe taahhüd itmişler ise de konturato-yı mezkurun ve gurresi tekmilin liranın fiyat-ı mukarreresi olan yüz on guruş hesabıyla mersumanın Avrupa'da mukim şeriklerine birkaç milyon mikdarı kusur ve bunların bulunduğu ve fiy'at-ı mezkure dahi ol esnada tezayüd-ı kesb eylediği suretde mesfuranın meblağ-ı mezburun Avrupa'ya itasında zarar eylememeleriyçün hazine-i mezkureye takdim idecekleri defterlere seri'an tahkik olunarak fiyat-ı mezkûrun tezayüdünden naşi vaki' olan zarar ve ziyanları hazine-i mezkureden tamamen ita kılınacağı cihetle borsada beher hafta ne mikdar kambiyo keşide olunur ise bir pusulası maliye hazinesine takdim olacağı

Hususat-ı mahruse-i mezkureye karar verilerek iş bu konturato senedinin imza olunduğu ve husus-ı mezburun icrasına taraf-ı Devlet-i Aliyye'den emr ve irade buyrulduğu ve meskûkât-ı atika-i Osmaniye ile meskûkât-ı ecnebiyyenin Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de tedavülünden men'ini mutazammın ekiden sudûr edecek fermanlar tarihinden itibaren iki mah zarfında liranın fiy'atını yüz on guruşa tenzil etdirmeğe mersûmaân taahhüd itmişler ise de liranın fiyat-ı mukarrere-i mezkûresi olan yüz on guruşdan daha aşağı tenzil olunması Darbhane-i Amire'ce murad buyrularak bazergan-ı mersumun her kaç bin lira fûruht itdirilen ikti̇za ider ise ber vech-i muharrer tenezzül-i fiyattan dolayı vaki' olacak zarar ve ziyana hazine-i celile-i mezkûreden ita olunmak üzere keyfiyetin ol vechile icrasına mersuman taraflarından müsaraat olunacağından ber minval-i muharrer vali-i müşarünileyh tarafından ita olunacak meblağ-ı tekasit-i mezbure on üç yük otuz üç bin üç yüz otuz üç aded ve balada suret-i ilası maddesi vali-i müşarün-ileyh ile Bab-ı âli meyanında bir esas-ı kaviye rabt ve karar verilerek karar-ı mezburun ileride hiçbir suretde tebdil olunmamak üzere canib-i hazine-i mezkureden bazirgan-ı mersûmâna ta'ahhüd olunmuş idüğü

Mersûman ber-minval-i muharrer rü'yet idecekleri hususat-ı mezkurenin teshili zımnında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den taahhüd olunan himmet ve ianenin icrası sırasında altılık ve beşlik ve yarımlık ve rub' ve ufak para darbından sarf-ı nazar olunarak bir saat evvel liranın fiyat-ı mukarreresine tatbikan zer u sim-i meskûkât-ı cedîde darb olunmak ve sikke-i cedîde-i mezkurenin kat' ve darbına değin Darbhane-i Amire cânibinden mübayaa olunacak zer u sim mârrü'l-beyan liranın fiyat-ı mukarreresi olan mezkur yüz on guruşu tecavüz itmemek ve bundan maada sair cihetle dahi bazirgân-ı mesfuranın memurîn-i mezkurelerinin pezirayı husulüne mümkün mertebe sa'y u gayret olunmak lazımı geleceği

İş bu konturato hâlâda muharrer müddet-i mezkûrenin hîn-i tekmilinde heyet-i asliyesi üzre veyahud bazı şeraiti tebdil olunarak tarafeyn hoşnud olduğu halde tecdid olunmak ve şerait-i muharrere-i mezkure gerek taraf-ı Devlet-i Aliye'den ve gerek mesfûrân taraflarından kabul olunduğu halde sair tüccarana mesfuran tercih olunmamak iktiza eylediği

Mezkur liranın fiyatı yüz on guruşdan daha aşağı tenzil eylediği suretde Darphane-i Âmire için Avrupa canibinden sebîke zer u sim celb olunması murad olunur ise müstakil mesfûrân marifetiyle celb olunmak lazım geleceği

Ma'aza'llahu teala muharebat vuku'uyla canib-i Avrupa'ya emti'a-i mezkurenin nakli mümkün olunamadığı ve esbab-ı sa'ire zuhurundan naşi tekasit-i mezbure vürud etmediği veyahud vakt u zamanıyla gönderildiği takdirde hususat-ı mezkureye bir güne suret virilinceye kadar konturato-yı mezkur hükmünün mensuh olmasına mesfuranın salahiyeti olacağı

Konturato-yı mezburun vadesi tekmilinden mukaddem Asitane-i Saadet'te Avrupalu tarafından bir gune banka küşadı istid'a olunur ise taraf-ı Devlet-i Aliyye'den asla ve kat'a müsaade olunmamak lâhüd etdüğü

İş bu konturatoda muharrer ve mastur şera'it ve nizamat-ı adide-i mezkure taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kâmilen icra olunmadıkça husus-ı mezburun mesfûrân taraflarından dahi ol vechile rü'yet ve tesviyesi lazım geleceğinden bu suretde mesfûrânın henüz teşebbüs itmiş oldukları maslahat-ı mezkurede dolayı zuhur idecek zarar ve ziyan mersûmân taraflarından takdim kılınacak çend nefer muteber bazerganlar marifetleriyle der-akab tecessüs ve hakikat-ı bi't-tahkik tazminatın defatir-i mezkure mucebince hazine-i mezkureden tamamen ve kâmilen ita olunması hususatı Maliye müşiri devletlü Safveti Paşa ve Darphane-i Amire nazırı atufetlü Tahir Bey Efendi hazeratıyla mesfuran Baltacı ve Alyon bazerganlar beynlerinde kararlaştırılarak tanzim olunan iş bu kontrato senedi gerek müşarün-ileyhüma ve gerek mesfuran yedlerinde hıfz olunmak üzere dört kıt'a nüshası tarafından imza kılınmış idüğü

Fi 29 Rebiülâhir sene 1259

TÜRK FİNANS TARİHİNDE BENZER İKİ OLAY

1870'lerde Hava Oyunları, 1980'lerde Banker Krizi

CEM ÇETİN
MURAT ÇİFTÇİ

16. yüzyılda Hollandalı bir bankeri karısıyla birlikte para sayarken gösteren bir resim.

Coğrafi keşifler ve ardından yaşanan gelişmeler ile Avrupa, başta Amerika kıtasından olmak üzere dünyanın dört bir yanından gelen çok çeşitli malın akınına uğradı. Ortaçağ boyunca kendine yetme çabası ile içine dönük bir yaşam sürdüren Avrupa, 15. yüzyıldan itibaren ticari kapitalizmin gelişimine sahne oldu. Avrupa'da yeni ticari ve finansal kurumlar ve kavramlar kullanılmaya ve yaygınlık kazanmaya başladı. Bu kurumlardan biri de menkul kıymetler borsalarının oluşumudur. Avrupa'da Venedik, Floransa ve Cenova'da 14. yüzyılın ortalarından itibaren devletlerin borç senetleri ciro edilmekteydi. Ancak bir menkul kıymetler borsasının kuruluşu, 17. yüzyılda ve Güney Avrupa'da değil, Avrupa'nın batısında Hollanda'da gerçekleşti. Amsterdam'da tanık olunan gelişme işlem hacminin büyüklüğü yanı sıra akışkanlığı, reklamının yapılması ve spekülasyon serbestliği idi. 1630'ların ortasına gelindiğinde Hollanda'da "lale çılgınlığı" denilen ve lale soğanlarını konu edinen spekülasyonlar yapılmaya başlandı. Bu durum, Hollandalıların borsaya olan ve şiddetle yaşanan bu tutkularının çok önemli bir göstergesi idi.

Bu dönemde Hollandalıların borsa tutkusunu anlatan bir de kitap kaleme alınmıştı. Bir İspanyol Yahudisi tüccar Joseph de la Vega, 1688'de Amsterdam'da yayımlamış olduğu ve titiz bir gözleme dayandığı anlaşılan *Confusion de Confusiones* adlı kitabında Amsterdam'da gerçekleşen borsa oyunlarını oldukça detaylı olarak anlatmaktadır. Amsterdam'da yaşanan spekülasyonların niteliğini ve boyutunu göstermesi açısından Joseph de la Vega'nın kitabından yaptığı alıntı ile birlikte Fernand Braudel şu açıklamayı yapmaktadır:

> Joseph de la Vega 1688'de "bizim spekülatörler, Hollandalıların *coffy* ve Doğu Akdenizlilerin *caffe* dedikleri bir içecek satılan evlere devam etmektedirler" diye anlatmaktadır. Bu *coffy hu*ïsen "kışın davetkâr sobaları, cazip vakit geçirme biçimleriyle, büyük bir rahatlıktır: bazıları okumak için kitap, diğer bazıları oyun masaları ve hepsi konuşacak insanlar sunmaktadır; biri sıcak kakao, diğeri kahve, bir başkası süt, bir diğeri çay içmekte ve hemen hepsi tütün kullanmaktadır... Böylece ısınmakta, büyük bir zevk almakta ve ucuza vakit geçirmekte, haberleri dinlemektedirler. Borsa saatlerinde, şu veya bu borsa oyuncusu bu evlerden birine girince, ona hisse senetlerinin ne ettiği sorulmakta, o da onların o andaki fiyatlarına yüzde bir veya iki eklemekte, küçük bir not defteri çıkartarak, yalnızca aklından yaptığı şeyleri, gerçekten yaptığına inandırmak ve ortalığı kızıştırmak üzere, yazmaya girişmektedirler... (kızıştırdığı) daha da yükseleceği kaygısıyla, birkaç hisse senedi alma arzusudur." Bu sahne neyi göstermektedir? Eğer yanılmıyorsam, borsanın küçük tasarrufçuların ve küçük oyuncuların ceplerinden beslenme biçimini göstermektedir. İşlemin başarılı olması mümkündür: 1 çünkü, tekrarlayalım ki, kot değişimlerini kolayca izlemeye olanak verecek resmi kur yoktur; 2 çünkü simsar -zorunlu aracı-, tüccarlara ve simsarlara tahsis edilmiş olan Borsa tapınağına girme hakkına sahip olmayan küçük insanlara, gerektiğinde yönelmektedir, oysa borsa söz konusu insanların devam ettiği kahvelerin iki adım ötesindedir.[1]

Joseph de la Vega'nın kitabının yayımlamasından yaklaşık iki yüz yıl sonra İstanbul'da da, 1630'larda Amsterdam'da yaşanan borsa oyunlarını andıran "Hava Oyunları" günlük hayatın ortasına gelip oturdu. 1870'lerin başında İstanbul'da yaşanan Hava Oyunlarından yüzyılı aşkın bir süre sonra, yani 1980'lerin başın-

da ise yine İstanbul merkez olmak üzere Türkiye'de bu kez "Banker Krizi" denen olay yaşandı. İşte bu yazımızda kapitalizmin gelişimi sürecinde zaman ve ülke farklılığı gözetmeksizin patlak vermesi ihtimal dahilinde olan, iktisadi boyutunun yanı sıra sosyal boyutu da bulunan finansal krizlere örnek olarak verilebilecek Hava Oyunlarının ve Banker krizinin gelişimi ve benzeştikleri noktalar anlatılmaktadır.

HAVA OYUNLARI

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçi eğilimler artış gösterdi. Merkeziyetçiliğin bir yansıması olarak ekonomik yaşamda da devletin ağırlığı arttı. Bu bağlamda karayolu, demiryolu, liman, sulama-kurutma çalışmaları gibi altyapı yatırımları gündeme geldi. Ayrıca devlet eliyle altyapı yatırımlarının yapılması yanında burjuvazinin gelişmemiş olması gibi etkenlerle devlet eliyle sanayileşme stratejisinin de benimsenmesinin yansıması olarak büyük ölçekli devlet fabrikalarının kurulduğu bilinmektedir.

Kırım Savaşı, Avrupa finans piyasalarında ödünç verilebilir fon fazlalığının varlığı gibi siyasal ve iktisadi etkenler veri kabul edildiğinde Osmanlı borçlanmasındaki iktisadi etkeni yukarıda ana hatlarıyla çizilmeye çalışılan kamu yatırımlarının finansmanı oluşturuyordu. Kamu yatırımlarının finansman aracı olarak da dış borçlanma ve kaimelerin çıkarılması yoluna gidildi.

İlk kaime, 1840'ta % 8 yıllık faizli olarak tedavüle çıktı. Bunu 1844'teki % 6 faizli ikinci kaime izledi. 1861'e gelindiğinde Fuad Paşa'nın sadareti sırasında Osmanlı para sistemini işlemez duruma düşüren kaimelerin tedavülden kaldırılmasına yönelik girişimler de başladı. Bu bağlamda tedavüldeki kaimeler yerine % 40'ı nakit ve kalanı "esham-ı cedide" denilen % 6 yıllık faizli tahvillerle değiştirildi. Başlangıçta esham-ı cedide için % 50'lik karşılık kuralı getirilmişken 1865'e gelindiğinde karşılık oranı 1/3'e indirilirdi. Ayrıca dönemsel olarak bakıldığında 1855'teki Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasında ihraç fiyatının Parvus Efendi'nin belirttiği üzere % 100'e varmasına karşılık 1867'ye gelindiğinde ancak % 50'lik ihraç fiyatıyla uluslararası piyasalara tahvil ihraç edilebildi.[2] Bu da Osmanlı Devleti'nin kredibilitesinin ne denli düştüğünü açıkça ortaya koymaktadır ki, Hava Oyunlarındaki krizde de bu etkenin yoğunluğu görülmektedir. Bu noktada Hava Oyunlarına değinmek gerekmektedir.

15 Kasım 1869 tarihinde ihraç edilmiş hamiline ait Osmanlı devlet borçlanması tahvili.

1 Temmuz 1862 tarihinde ihraç edilmiş İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu Şirketi'nin hisse seneti.
Türk Ekonomi Bankası koleksiyonu.

Banque de Constantinople'in kurulup bu bankanın remise (dolaylı borç senedi) ve traiteleri (dolaysız borç senedi) ciro edilmeye başlayınca İstanbul'daki finans piyasası hareketlendi. Bunun yanında devletin tüccara borcunu belgeleyen "schim", "sergi" vb senetlerle ayarı düşük beşlik ve altılık gümüş paraların da alım satımının yapıldığı bilinmektedir. Bu işlemleri, adları "Köşe Sarrafı" olan kişiler yapmaktaydılar. Böylece borsa oyunlarının ilk denemeleri de başlamış oluyordu. Ancak esas hareketlilik ve gerçek borsaya giden yol kaimelerin ihracıyla başladı. Kaimelerin faizli oluşu vadeleri yaklaştıkça spekülasyonlara zemin hazırlıyordu. Devletin ödemelerini erteleyeceği söylentileri, spekülasyonların temelini oluşturuyordu. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Galata'da önce Havyar Han'da, ardından Komisyon Han'da borsa işlemlerine başlandı. Gayri resmi olarak Galata'da borsanın faaliyete geçişi ile "Konsolit" adı verilen, devletin kısa vadeli borç senetlerinin konsolidasyonuyla (borcun borç ile ödenmesi) ortaya çıkan faizli iç borçlanma senetlerinin, Kırım Savaşı neticesindeki harp masraflarının finansmanında dış kaynaklı kredi kullanımı ve tüketim toplumuna geçişin göstergesi olarak 1854 tarihli dış kaynaklı tahvil ihracı sonrasında, bu tahviller üzerinde her türlü borsa oyununun denenmesine zemin hazırladı.

1860'lardan itibaren Galata Bankerleri, saraydan vezirlere, ülkenin en uzak köşesindeki çiftçiden esnafa kadar uzanan bir ağ kurdular. Ülkenin milli geliri ve dışarıdan alınan borçların önemli bir kısmı borsa oyunları, tefecilik, murabaha işlemleriyle Galata Bankerleri'nin cebine geçmeye başladı. Bu yıllarda yabancı menşeli malların cazibesi halkın tüketim eğiliminde değişime neden oldu. Buna karşılık mevcut gelirler, bu tüketim eğilimini karşılamaktan oldukça uzaktı. Bu nedenle kimi aileler gelirlerinin önemli bir kısmını borsada oynamaya, yerli-yabancı piyangolu devlet ve şirket tahvilleri almaya ayırdılar.

İstanbul'da merkezi Havyar Han olmak üzere, kenar mahallelere kadar taşınmış olan sarraflar, halkı o zamanlar "Hava Oyunları"

EXPOSÉ

DE

PROJET DE RÈGLEMENT

PRÉSENTÉS PAR LE COMITÉ DE RÉDACTION
A LA COMMISSION

La Création d'une Bourse à Constantinople.

CONSTANTINOPLE

1870.

1870 tarihli İstanbul Borsası Tüzük Tasarısı.

denilen bir tür borsa oyununa alıştırdılar. Söz konusu dönemde ortada gezen seyyar sarraflar türemişti. Bunlar, kapı kapı dolaşıp tahvil pazarlıyorlardı.

Konsolit üzerine hava oyunlarını belki de en güzel anlatan yazılı belge 1871'de kurulan "Dersaadet Tahvilat Borsası"na komiser olarak atanan Abidin Bey'in 1874'te basılan kitabıdır.[3] Abidin Bey'in Joseph de la Vega'nın kitabından haberdar olduğu bilinmemektedir. Ancak Abidin Bey'in kitabının, konusu ve borsaya olan yaklaşımı açısından Joseph de la Vega'nın kitabını andırdığını söylemek mümkündür.

Abidin Bey' e göre konsolidin alışverişi iki çeşittir:

> ...biri faizi ne ise akçe verip eshamı aynen almaktır. Esham-ı nukuttan böyle aynen konsolide alanlar, gayet isabet ederler; zira pek sağlam ve elverişli faiz almış olurlar. Diğer nevi ise hava oynamaktır... Konsolide hava muamelatı... bir kumardır. Şöyle ki, konsolidenin fiyatı, bugün mesela elli kuruş iken, zatın biri ümit eder ki fiyatı terakki edecek, diğer bir zat zanneder ki tenzil edecek... Bilfarz borsada bir adama çıkarda 10.000 liralık konsolidin havasını elli kuruşa satarım diye bağırır, kendisinde ise 10.000 liralık değil aynen belki bir katme konsolidi dahi olmasa caizdir. Karşısında diğer bir kimse çıkar ben kamilen aldım, der. Bunun dahi nakdi 10.000 değil, topu topu seksen yüz lirası var. Ondan sonra konsolide elli kuruş yirmi paraya çıktı mı 10.000 konsolidi alırım, diyen bahsi kazanmış ve yirmi para farkından hasıl olan 5.000 kuruş almış ve satan 5.000 kuruş zarar etmiş olur.

Hava oyunlarının artışı nedeniyle büyük haksızlıkların ve şikâyetlerin olduğunu, bunun için de 1871'de bir nizamname çıkartıldığını belirten Abidin Bey, Haydar Kazgan'a göre "belki de bilmeyerek veya farkına varmadan finans sömürüsünü dile getirmiştir."[4] Abidin Bey'e göre hava oyunlarında kişilerin % 98'i kaybetmekte, sadece % 2'si kazanmaktadır. Kazananlar için isim açıklamaksızın yalnızca "Galataca malumdurlar" tabirini kullanan Abidin Bey'in asıl üzerinde durduğu konu kaybedenlerdi.

Abidin Bey kitabı boyunca verdiği örneklerle görüşlerini ispatlamaya çalışmaktadır. Ona göre hava oyunu kadar kişinin kendisinin ve malının düşmanı olan başka bir şey yoktur. Onun bu sonuca varmasına neden olan kişilerin 20 senede alın teriyle kazandıklarını 20 gün içerisinde borsada tüketiklerine tanık olmasıdır. Bunun sonucu da parçalanan aileler, intiharlarla sönen hayatlar, yıkılan gelecekler dir. Abidin Bey borsaya zengin olma hayaliyle gelen kişilere "safdil", borsadaki aracıları ise "hilekârlar" diye nitelendirmektedir. Hilekârlar, safdilleri her türlü hile, yalan ve sahtekârlıkla hava oyununa alıştırırlar ve bir kere alışan kişinin kurtulması son derece zordur. Çünkü kaybeden intikam almak peşine düşer ve tabii ki spekülasyonlar eksik olmaz. Safdil kendini kaybede kaybede işin ustası olarak görür, ardından da nereden çıktığı belirsiz söylentilere, örneğin "devlet yeni istikrazda bulunacak" türü söylentilere inanır. Üstelik o kendini bunu bilen ilk ve tek kişi olduğunu sanır. Bunun üzerinde borsaya koşarak kaybettiklerinin acısını çıkartmak için elinde ne kaldıysa oynar ve yine kaybeder.

Diğer bir kaybedişse piyasaya yeni giren bir safdilin, piyasayı bilmeyişinden mubayaacının yararlanmasıyla gerçekleşir. Piyasaya yeni giren safdil, örneğin 20 bin konsolit alacağını söyler ve konsolidi yatırımcıya alacak olan mubayaacı, aldığı fiyatın üzerinde bir fiyattan aldığını söyler ve aradaki farkı cebine atar. Konsolit satışında da sattığı fiyatın altında bir fiyatla satışta bulunduğunu söyleyerek aradaki farkı yine cebine atar. Dolayısıyla kaybeden de, kazanan da aslında kaybetmektedir. Ayrıca hazı spekülatörlerin çıkartıkları söylentiler de safdillerin mubayaacıdan ellerindeki konsolitleri zararına dahi çıkartmalarını istemelerine yol açar ki, bu da eklenince kaybedişin boyutu ve kaçınılmazlığı açıkça ortaya çıkar. Aynı konsolitlerle sürekli büyük oyuncular iş çevirir. Safdillerden söylenti mukabili ucuza kapattıkları konsolitleri "devlet yeni istikrazda bulunacak ve bu da konsolit fiyatını yükseltecek" türü yeni söylentiler yayarak yüksek fiyattan safdillere yeniden satarlar.

Abidin Bey bu örneklerin ardından kişilere konsolit oynamamalarını önerir. Ancak paraları varken konsolit alıp 6 ayda bir faizini alanların bunun dışında olduğunu, aksi halde zarar etmelerinin mutlak olduğunu belirtir. Mubayaacıların kendi namlarına konsolit almadıkları vurgusunu yaptıktan sonra hava muamelatını icra edenlerin hiçbir sanat ve meslekleri olmadığı halde çalıştıkları odalar için yüksek kiralar ödeyip, uşaklarına yüksek ücretler verdiklerini belirtir, kendilerinin ve ailelerinin geçimi için ayda 200-300 lira gibi yüksek harcamalarda bulunup, bu geliri elde etmek için safdilleri kandırmaktan başka da çarelerinin olmadığıyla noktalar.

Abidin Bey'in tasvir ettiği tablo göz önüne alındığı zaman, yatırım-tasarruf dengesizliği ve bu konuksal düzenlemeden yoksunluğun, hava oyunlarının iki önemli dinamiğini oluşturduğu anlaşılır. Hava oyunlarına konu olan hazine iç borçlanma senetleri kamu harcamalarının finansmanında ve bu bağlamda daha önce belirtildiği gibi altyapı ve devlet eliyle sanayiyi kurma teşebbüslerinin finansmanında kullanılmak üzere çıkartılmıştı. Devletin borcunu ödeyemeyeceği yönündeki söylentilerin ardında dedikodu yapma tutkusunun yanı sıra, gerçekten de, ya-

pılan yatırımların maliyetlerini karşılayacak boyutta gelir elde etme olanağından yoksun, bir anlamda verimsiz yatırımlar olmasından ileri gelmekteydi. Ayrıca mevzuatın olmaması, yani 1871'e kadar kıymetli kâğıt alışverişinin yazılı yasal düzenlemelere dayalı olarak gerçekleşmemesi spekülasyonlara açık bir piyasa yapısını desteklemiş ve tıpkı 1980'lerin başında yaşanan Banker Krizi'ndeki gibi Hava Oyunları'nda da mevzuatın çıkartılması sonrasında mubayaacıların hareket kabiliyetlerinin sınırlanmasının ardından benzer bir krizin yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştı.

BANKER KRİZİ

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın Türkiye'ye empoze ettiği ve büyüyen Türk burjuvazisinin de yeni pazarlara açılma isteğinin etkisiyle gerçekleştirilen 24 Ocak Kararları ana hatları ile ithalatın serbestleştirilmesi, Türk Lirasının aşırı değerlendirilmesine son veren gerçekçi kur uygulamasına geçilmesi, ihracatın, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracata sigorta ve finansman ile kurumsal destek sağlanması, aşamalı olarak sübvansiyonların azaltılması ve fiyat denetimlerinin kaldırılmasından oluşuyordu.

24 Ocak Kararlarının Türkiye ekonomisine en temel etkisi, ihracatta yaşanan sürekli artışta görülmüştür. Yerli girişimcilerin iş hacimleri artmış, bu da onların dış piyasalarda tutunabilme ve pazar paylarını artırabilme amacıyla işletmelerinde yeni yatırımlara gitme, yani dönüşebilme zaruretini beraberinde getirmiştir. Girişimciler yeni yatırımlarında finansman olarak öz kaynaklarının yanında yabancı kaynak kullanımına da gitmişlerdir. Bu bağlamda daha çok banka kredileri ve tahvil arzında bulunmuşlardır.

24 Ocak Kararlarının ardından iki tip girişimci ile karşılaşılır. Biri ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin sonuçlarına adapte olabilen ve ihracatçı işletme konumuna dönüşebilen büyük ölçekli işletmelere sahip girişimciler, diğeri ise ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin yansıması olarak dış ticarette serbestleşme süreci sonrasında mevcut ulusal pazar

payını da kaybetmekle karşı karşıya kalan, yeni sisteme adapte olamamış, yani dönüşememiş nispeten küçük ölçekli işletmelere sahip girişimciler.

Büyük ölçekli işletmelere sahip girişimcilerin yeni yatırımlara gittikleri ve bu yeni yatırımların finansmanında da daha çok yabancı kaynak kullandıkları görülmektedir. Banka kredileri ve çıkardıkları özel tahviller yoluyla bu ihtiyaçlarını finans piyasalarından karşılıyorlardı.

Nispeten küçük ölçekli işletmelere sahip girişimciler de başlangıçta 24 Ocak Kararları sonrasında yaşanan dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla yabancı finansmana başvurmuşlardı. Ancak 1981'in sonlarından itibaren sistem oturmaya başladıktan sonra bankalar, yeniden örgütlenme yeteneği göstermeyen işletmelerin, yani dönüşemeyen işletmelerin, kredi taleplerini karşılama hususunda istekli davranmadılar. Yatırım maliyetlerini finanse etmekten uzak bu dönüşemeyen işletmeler, önceden aldıkları kredi, ana para ve faiz ödemelerinin vadesinin de gelmesi karşısında bankerlerden yüksek faizle borçlanma yoluna gitmeye başladılar. % 100'ler seviyesine varan ve çoğu zaman bu oranı dahi aşan faiz oranlarıyla yapılan borçlanma, günü kurtarmanın ötesinde bir yarar sağlayamadığından bu tür işletmelerin pek çoğu iflas etti.

Bu dönemde bankerler kesiminde de önemli dönüşümler yaşandı. Bankerler cephesinden bakıldığında, mevcut hukuksal boşluk neticesinde sektöre pek çok niteliksiz ve finansal temelden yoksun kişiler gelmişti. Bu arada başlangıçta bankaların nama yazılı olmayan mevduat sertifikalarını tasarruf sahiplerine satma işlevini gören bankerler, zamanla sektörde yaşanan hızlı rekabet karşısında tasarruf sahiplerine ödemeyi taahhüt ettikleri faiz oranlarının % 100'lerin üzerine çıkabilmesine yol açarak kendi sonlarının da temellerini attılar. Böylesi yüksek faiz oranlarını vermeyi taahhüt etmelerinin yanında vadesiz borçlanmaya vadeli faizi vererek de etki-tepkinin süratinin artmasını ve sektörün krize girmesinin süratlenmesine de zemin hazırladılar. Dönüşemeyen işletmelerin bankalardan borçlanma olanağını yitirmeleri sonrasında, bankerlik kuruluşlarının da taahhüt ettikleri yüksek faiz maliyetini karşılayabilmek için batış sürecine giren bu tür firmalara yüksek faizle kredi vermeye yönelmeleri bitiş sürecinin bir diğer etkeni olmuştur. Kimi yazarlar bankerlik kuruluşlarının bankalar gibi istihbarat olanaklarına sahip olmadığını, bu nedenle geriye dönebilirliği olmayan batık krediler verdiklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu iddialar bankerlerin girdiği darboğazı açıklamada yetersiz kalmıştır. Çünkü bankerlik kuruluşlarının taahhüt ettikleri yüksek faizi ödeyebilmeleri için riskli yatırımlarda bulunmanın dışında çok fazla seçeneklerinin de bulunmadığı söylenebilir. Ekonomi yazarı Osman Ulagay'ın belirttiği üzere 1981 yılında yalnızca Ankara'da 830 civarında bankerin bulunduğu bilinmektedir.[5] Böylesi bir sayısal büyümeye karşılık sektörel büyümenin sınırlılığı karşısında yasal düzenlemelerin de yetersizliği eklendiğinde bir kısır döngü oluşumu başlamıştır.

Piyasada yaşanan bankerlerin faaliyetlerini düzenleyecek yasal mevzuata duyulan ihtiyacın sonucu olarak 1981 yılı sonlarında yasal düzenlemeler gündeme geldi. 11 Eylül 1981'de çıkarılan yasayla bankerlerin reklam vermeleri izne bağlandı. Ardından 23 Aralık 1981 tarihli tebliğle bankerlik kuruluşlarının yedek akçe toplamlarının 200 milyon olması öngörüldü. Bu sınırlandırmalar pek çok küçük ve orta ölçekteki bankerlik kuruluşunun batış sürecini hızlandırdı. En büyük bankerlik kuruluşlarından birisi olan Banker Kastelli'nin ödeme güçlüğüne girerek yurtdışına kaçışı ve bir diğer kuruluş olan MEBAN'ın da

Banker Kastelli, Cevher Özden yargı önünde.

Bankerzedeler.

ödeme güçlüğüne girerek ana para ve faiz ödemelerini durdurarak ihtisas bankasına dönüşme çabası içerisine girmesi sonrasında banker krizi çok daha ileri boyutlara vardı. Bunun üzerine 7 Temmuz 1982'de "Bankerzedeler Kararnamesi" ve 11 Ağustos 1983'te "Bankerzedeler Yasası" çıkartıldı.

Finans sistemindeki bu kriz dalgası, 1983 ve 1984 yıllarında dört gruba ait olan beş bankanın Hisarbank/Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu-1983; İstanbul Bankası/Has Holding-1983; Ortadoğu İktisat Bankası(Odibank)/Kozanoğlu-Çavuşoğlu-1983; Türkiye Bağcılar Bankası (Bağbank)/Sürmen Grubu-1984 iflasıyla son bulacaktır. Bu bağlamda beş gruba ait batan dört bankanın oluşturduğu 1983-1984 banka krizinin de 1981-1982 Banker Krizinin devamı olarak görülmesi mümkündür. Böylece banker krizi olarak nitelendirilen finans krizi 1984'le sona ermiştir.

SONUÇ

Yukarıda ana hatları ile anlatılan her iki olayda da benzer yanlar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Hava Oyunları'na konu olan konsolitler başta demiryollarının finansmanı olmak üzere kamu yatırımlarının finansmanında kullanılmak üzere çıkartılmıştı ve bu dönemde yapılan kamu yatırımlarının kredi maliyetlerini karşılayabilecek düzeyde kazanç getirmediği de görülmektedir ki, bu da hava oyunlarında devletin borçlarını erteleyeceği veya ödeyemeyeceği yönünde spekülasyonların sıkça dile getirilmesi ve kabul görür olmasına imkân vermişti.

1980'lerin başında yaşanan Banker Krizinin ortaya çıkışında da yine getirisi maliyetini bile karşılayamayan verimsiz yatırımların finansmanında tahvillerin ve banker kredilerinin kullanılması etkili olmuştu. Ancak hava oyunlarına konu olan yatırımların aksine 1980'lerde banker krizinin yaşanmasına kadar uzanan süreçte ortaya çıkan yatırımlar verimsiz özel kesim yatırımları idi.

Aynı topraklar üzerinde yaklaşık 100 yıllık arayla ortaya çıkan her iki finansal kriz değerlendirildiğinde, verimsiz yatırımların finansmanında yabancı kaynak kullanımına gidilmesinin ne denli olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göstermesi açısından oldukça önemli olduğu anlaşılır. Ayrıca her iki dönem de hukuksal düzenlemelerin yetersizliği, yani finansal faaliyetlerin yasal zeminini oluşturacak düzenlemelerin olmaması bir diğer ortak noktadır. Bu her iki dönemde de görülen yasal düzenlemelerin yetersiz oluşu, Türkiye'de ekonomik özgürlük kavramının ne denli yanlış anlaşıldığını ve bu yanlış anlaşılmanın ne denli büyük boyutlara varan krizlere yol açabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle günümüzde devletin işlevlerini daraltma çabaları itibariyle bakıldığında, devletin asli görevleri arasında olan adalet görevini yerine getirebilir olması için etkin iktisat politikaları uygulama kudretinin de desteklediği bir yasal düzenleyiciliğe ihtiyacı vardır. İncelenmeye çalışılan her iki kriz de bu açıdan bakıldığında önemli birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*, c. 2, çev. M.A. Kılıçbay, Gece yay., Ankara 1993, s. 83.
2. Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, yay. haz. Muammer Sencer, May yay., İstanbul 1977, s. 34.
3. Abidin Bey, *Konsolid, Hava Oyunları, İstikrazat*, İstanbul 1291 (1874).
4. Haydar Kazgan, "Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul'daki Esham ve Tahvilat Borsası ve Borsa Oyunları", *Toplum ve Bilim*, Sayı 2 (1977), s. 161.
5. Osman Ulagay, *24 Ocak Kararları Üzerine*, İstanbul 1983, s. 89.

KAYNAKLAR

Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*, Cilt 2, çev. M. A. Kılıçbay, Gece yay., Ankara 1993.

Haydar Kazgan, "Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul'daki Esham ve Tahvilat Borsası ve Borsa Oyunları", *Toplum ve Bilim*, 2, (1977).

Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, TEB Yay., İstanbul 1991.

Haydar Kazgan, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İMKB yay., İstanbul 1995.

Haydar Kazgan, ve diğerleri, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, 2. Cilt, İMKB Yay., İstanbul 1999.

Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, yay. haz. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul 1977.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, 2. basım, Dergah Yayınları, İstanbul 1994.

Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", *Türkiye Tarihi*, Cilt 3, 5. basım, Cem yay., İstanbul 1997.

Osman Ulagay, *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, İstanbul, 1983.

Düyun-ı Umumiye'nin İstihdam Politikaları (1881-1909)

DONALD QUATAERT

Çeviren:
AHMET FETHİ

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes **dergisinin 1986'da Andreas Tietze'nin 70. yaş günü münasebetiyle özel olarak hazırlanan 76. sayısında (s. 233-237) yayınlanmış olan "The Employment Policies of the Ottoman Public Debt Administration 1881-1909" başlıklı yazıdan çevrilmiştir. Makale, Donald Quataert'in makalelerinden derlenmiş olan** ***Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914*** **(İstanbul: İsis Press, 1995, s. 137-140) adlı kitapta da yer almaktadır.**

1881 yılında imzalanmış olan Muharrem Kararnamesi ile kurulmuş olan Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde etkin olan Avrupa mali emperyalizminin gelir toplama aracı olarak haklı bir şöhret kazanmıştır. Düyun-ı Umumiye İdaresi üzerine şimdiye kadar yapılmış olan bilimsel çalışmalar, idarenin mali yetkilerine ve Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bunun bir nedeni de Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yetki ve etkileri gayet geniş kapsamlı ve önemli olduğu için, herhalde bu ilgiyi hak etmiş olmasıdır.[1] Elimizde bulunan diğer incelemelerin aksine, bu çalışma Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin toplumsal yanlarına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisindeki ekonomik varlığına odaklanmaktadır.[2] Burada özellikle, Osmanlı uyruklu çalışanlara önemli iş olanakları sağlayan bir işveren olan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluş aşamasında ve daha sonraki yıllarda izlemiş olduğu istihdam politikalarıyla ilgilenilmektedir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gerçekten de etkileyici bir maaş bordrosu vardı. 1885 mali yılında Tütün Rejisi'nin idaresi konusundaki sorumluluğunu da üzerinden atıktan sonra, Düyun-ı Umumiye İdaresi 3.040 kişi çalıştırmaktaydı.[3] 1892 yılına kadar, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin daimi personeli yüzde elli artarak 4.835 kişiye, 1909 yılına gelindiğinde ise 5.779 kişiye yükselmişti. Sonuçta, 1881 ve 1909 yılları arasındaki yirmi beş yıldan az bir sürede, tamgün çalışan personelin toplam sayısı hemen hemen iki katına çıktı. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde görevli çalışanların ezici çoğunluğu Osmanlı tebaası mensubu ve Müslümanlardan oluşmaktaydı.[4] Bu nedenle, Düvel-i Muazzama yönetimindeki Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin, beraberinde getirip Osmanlı toplumuna dayattığı yabancılardan oluşan büyük bir bürokrasi yaratmadığını vurgulamak gerekir.

Çok az sayıda Avrupalı çalıştırdığı ve Osmanlı çalışanlarının çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu konusunda Düyun-ı Umumiye İdaresi büyük bir onur duymaktaydı. Düyun-ı Umumiye İdaresi bu gerçeği gerek Osmanlılara ve gerekse Avrupalılara sık sık anımsatmaktaydı. Gerçekten de, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin maaş bordrolarında yer alan "yabancı"ların ya da "Avrupalı"ların sayısı çok azdı. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde görevli Avrupalıların sayısı en çok 169 kişiye ulaştı. Bu ise, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde çalışan Avrupalıların toplam işgücünün sadece yüzde üçünden bile daha az bir oranda tutulduğunu göstermektedir. 1890'lı yıllarda, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin bütün çalışanlarının yüzde 92-94'ünü, daha sonraki yıllarda da yüzde 88 kadarını Müslüman Osmanlılar oluşturmaktaydı.[5] Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde tamgün iş bulmuş olan binlerce Müslüman, dönemin diğer sivil ve askeri Osmanlı kuruluşlarının mensuplarının aksine, iyi çalışma koşullarına sahipti ve düzenli maaş almaktaydı. Bu yüzden, yalnızca Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin sağladığı çalışma koşullarından faydalanmakla kalmıyor, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin temsil ettiği yabancı mali denetimin devamından kendi çıkarları olduğunu da düşünüyorlardı. Bunlar, Avrupalıların ekonomik varlığından kişisel olarak yararlanmakta ve Müslüman Osmanlı tebaasının küçük ve mutlu bir azınlığını oluşturmaktaydılar.

Düyun-ı Umumiye İdaresi esas olarak Müslüman Osmanlıları çalıştırmakla ünlüdür. Ancak, 1899 yılından itibaren Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde işgücü tabakalaşmasına ve işgücünün bileşimindeki değişikliklere daha ayrıntılı bir bakış, idarenin personel politikası konusundaki tutumunun ilk bakışta göründüğü kadar pembe olmadığını gösterir. Düyun-ı Umumiye İdaresi, aslında Müslüman Osmanlı işgücüne pek güven duymuyordu. İlk olarak, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde çalışanların tabakalaşma eğilimine bir bakalım: idare bünyesinde çalışanların çoğunluğu Osmanlı Müslümanlardan oluşmasına karşın, Avrupalılar ve gayrimüslim Osmanlılar Düyun-ı Umumiye İdaresi hiyerarşisinin üst kademelerini neredeyse tamamen tekelleri altına almışlardı. Osmanlı Müslüman çalışanların hiyerarşik üçgenin dibinde yoğunlaştığı bu model, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarındaki diğer Avrupa girişimlerininin örgütlenme modeline özdeştir.[6] Yani, Düyun-ı Umumiye İdaresi çalışanları arasındaki bu tabakalaşma pek tesadüf değildi. Bu durum, aslında, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin ilk günlerinde İstanbul Direktörler Kurulu tarafından saptanmış olan politikalardan kaynaklanmaktaydı. 1882 yılında, idarenin görevlileri Düyun-ı Umumiye İdaresi gelirlerinin "yabancılar tarafından" toplanmasının tehlikeleri uyarısında bulundular ve bu iş için "Doğulu aracılar"ın işe alınmasını emrettiler. Bu yüzden, Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruluş aşamasında Müslümanların çoğunlukta olduğu bir işgücünü işe almayı tercih etti. Bu Müslüman "aracılar"ı denetlemek için, Avrupalılardan oluşan Direktörler Kurulu her nezarette yetkili memur olarak "Türk direktörler"i, yani Müslüman Osmanlıları işe aldı. Bununla birlikte, her nezaretin kendisine her türlü mali sorumluluk verilmiş olan bir müfettişi de vardı. İstanbul Direktörler Kurulu, bu gayet hassas ve önemli olan müfettişlik görevlerini Osmanlı Hıristiyanlarına emanet etti. Bu yüzden, Hıristiyan müfettişler yalnızca Müslüman direktöre yardımda ve tavsiyede bulunmakla yetinmiyor, onun davranış ve faaliyetlerini de Düyun-ı Umumiye İdaresi namına denetliyorlardı.[7]

İkinci olarak, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin zaman içinde değişen işgücü bileşimini ele alalım: 1899 yılından sonra Müslüman Osmanlıların Düyun-ı Umumiye İdaresi saflarına katılımında nispeten keskin bir düşüş yaşandı. Bunun nedeni 1895-1899 yılları arasında Osmanlı toplumunun yaşadığı şiddetli ekonomik krizle bağlantılı bir eğilimdir. Mali kriz, savaşlar ve doğal afetlere de tanık olunan bu dönemde Ermeni, Türk ve Kürt cemaatler arasında önemli bir şiddet döngüsü patlak verdi. Ermeni komitacıların İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na silahlı saldırıları, yaygın Türk ve Kürt misillemeleri, kırsal ve kentsel alanlarda yaygın şekilde gözlenen cemaatler arası çatışmalar da bu dönemde yaşandı. Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan'la savaş halindeydi ve üstüne üstlük birçok bölgede kuraklık ve kıtlıklar yaşanmaktaydı.

Bu dönemde, Düyun-ı Umumiye İdaresi işe alma ve personel politikasını değiştirdi. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin resmi istihdam istatistikleri, 1895-1899 krizinden sonra, Düyun-ı Umumiye yönetiminin daha önceki döneme oranla Avrupalı ve gayrimüslim personele daha fazla güvendiğini göstermektedir. 1896-1899 ve 1900-1904 dönemlerine ait istihdam istatistiklerinin karşılaştırılması, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin istihdam ettiği Müslümanların mutlak sayısı değişmeden kalırken, gayrimüslim çalışanların sayısının belirgin bir biçimde yükseldiğini gösterir. 1896-1899 ile 1900-1904 dönemleri arasında Müslüman çalışanların sayısı yalnızca yüzde 3 artarken, gayrimüslimlerin sayısı yüzde 39, Avrupalı çalışanların sayısı ise yüzde 168 yükseldi.[8] Ne yazık ki, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gayrimüslim Osmanlı ve Avrupalı çalışan sayılarında gözlenen bu yüksek artışların idarenin müfettiş memurları gibi üst kademe görevlilerin mi, yoksa daha aşağı kademedeki personelin sayısındaki artışları mı yansıttığı bilinmiyor.

Dahası, ekonomik kriz ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Avrupalı ve gayrimüslim Osmanlı çalıştırma eğilimindeki artış arasındaki bu çakışma, 1907-1908 döneminde de tekrarlanmıştır. Ekonomik krizin yol açtığı paniğe tarım sektöründe yaşanan hububat kıtlığı da eşlik edince, ekmek ayaklanmaları, kent isyanları, grevler ve Luddite benzeri makine karşıtı başkaldırılar devleti derinden sarstı ve 1908 İhtilali'ne yol açtı. Bu kritik dönemde, yaklaşık yirmi yıllık bir uygulamadan sonra, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yıllık raporlarında Avrupalı, Müslüman Osmanlı ve gayrimüslim Osmanlı çalışanlarının sayısını açıkça gösterme uygulamasından tamamen vazgeçmesi oldukça anlamlıdır. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin 1908 İhtilali'nden sonra yayımlanmış olan yıllık raporları, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmaksızın, idare bünyesinde çalışmakta olan Osmanlı ve Avrupalı personelin sayılarını verirler. Daha ayrıntılı rapor uygulamasından vazgeçilmesi, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin (ve Osmanlı hükümetinin) giderek daha fazla kullanmakta olduğu ayrıntılı ve kapsamlı muhasebe prosedürleriyle çelişmektedir. Bu sayıların Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yıllık raporlarında yer almaması muhtemelen tesadüf değildi. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin sunduğu istatistikler, 1907-1908 krizi sırasında Avrupalı personelin sayısı yüzde 10 artarken, Osmanlı çalışanların toplam mutlak sayısında biraz gerileme olduğunu göstermektedir.[9]

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin buraya kadar incelenen istihdam uygulamalarındaki

Düyun-ı Umumiye'nin merkez binası. Bina, Cumhuriyet döneminde İstanbul Erkek Lisesi tarafından kullanıldı.
Nuri Akbayar arşivi.

eğilimleri gözden geçirirken, her şeyden önce, 1895-1899 krizi sırasında gayrimüslim ve Avrupalı çalışanların sayısının yükseldiğini, Müslüman çalışanların sayısının ise (nisbeten) düştüğünü gördük. 1907-1908 yıllarında yaşanmış olan sonraki kriz döneminde, Avrupalı çalışanların sayısında yaşanmış olan artış tekrarlanır. Bu personel kayıtlarını, muhasebe yöntemlerindeki değişikliğin zamanlamasını ve istihdam edilen Osmanlıların toplam sayısında belirtilen gerilemeyi dikkate alırsak, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin, gayrimüslim personelin sayısını artırıp Müslüman personelin sayısını azaltarak, dönemin ekonomik ve siyasal belirsizliklerine tepki verdiğinden kuşkulanmakta haklı oluruz.[10]

Özetle, edindiğimiz izlenim şudur: 1895-1899 ve 1907-1908 dönemlerinde olduğu gibi, siyasal koşullar özellikle belirsizleştiğinde, Düyun-ı Umumiye İdaresi işgücünün Avrupalı ve Hıristiyan Osmanlı unsurlarını artırarak, onları Müslüman unsurların azalması pahasına güçlendirme politikası izlemiştir. Bu politikanın iç mekanizmaları, gerekçeleri ve uygulanması gelecekte belirlenmeyi beklemektedir, fakat politikanın niteliği şimdilik yeterince açık görünüyor. Bir yandan, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin öncelikle Müslümanları istihdam etme konusunda göstermiş olduğu isteklilik, idarenin Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan dinsel ve siyasal ortama kendisini gerçekçi bir şekilde uyarlamış olduğunu göstermektedir. Fakat, diğer yandan, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin zamanla giderek değişen istihdam uygulamaları, idarenin Müslüman çalışanlarına köklü bir güvensizlik duymakta olduğunu sergiler. Ve son olarak, Düyun-ı Umumiye İdaresi Hıristiyan Osmanlılara "güvenilmez" olarak nitelendirdiği Müslümanlardan esirgediği veya geri aldığı işleri verince, etnik ve dinsel Osmanlı cemaatleri arasında zaten gergin olan ilişkileri daha da gerginleştirdi. Böylece, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin izlemiş olduğu istihdam politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu, çok dinli ve çok etnik yapılı toplumsal dokusunun büsbütün parçalanmasına katkıda bulunmuş oldu.

1. Örneğin, Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities and Significance of the Ottoman Public Debt Administration* (New York, 1919); A. Du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie* (Paris, 1903) ya da daha yakın zamanlarda Jacques Thobie, *Intérets et impérialisme française dans l'empire ottoman (1895-1914)* (Paris, 1977).
2. Bu çalışmanın farklı bir versiyonu, benim "Das Osmanische Reich und die Weltwirtschaft von 1800 bis 1914 - eine sozialhistorische Skizze" başlıklı makaleme dahil edilmiştir, Jochen Blaschke, ed., *Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients* (Berlin, 1985) içinde, s. 369-395.
3. İstihdam istatistikleri, Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından yayımlanan yıllık raporlarda bulunuyor, *L'Administration de la Dette Publique Ottomane, Compte rendu du conseil d'administration*, 1888-1909 yılları için (İstanbul, 1889-1909).
4. *Ibid.*
5. *Ibid.*; Blaisdell, *Financial Control...*, 6-7.
6. Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908* (New York, 1983), Bölüm II, III ve IV, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalıların sahip olduğu birçok şirketteki işgücü tabakalaşmasını tartışır.
7. *The London Times*, 10/3/1882, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nden Sir Edgar Vincent'le söyleşi.
8. Dipnot 3'te anılan Düyun-ı Umumiye İdaresi yıllık raporları.
9. *Ibid.*; ayrıca, Donald Quataert, "The Economic Climate of the 'Young Turk Revolution' in 1908," *The Journal of Modern History*, On Demand Publication, D 1147 ve benim, *Social Disintegration*, 1906-1908 döneminin bozulan ekonomik koşullarını tartışır.
10. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin 1907-1909 yıllık raporlarını, önceki yılların raporlarıyla karşılaştırın.

Osmanlı Devleti'nde Yabancı Bankalar

Belgeler:
Haydar Kazgan Koleksiyonu

Osmanlı Devleti'nde ilk bankacılık girişimi 1842'de İzmir'de İsveç konsolosunun himayesinde Avrupalı tüccarlar tarafından kurulan ancak aynı yıl faaliyetini durdurmak zorunda kalan Smyrna Bank (İzmir Bankası) idi. Daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa finans piyasalarında borçlanma girişimleri sürecinde başta İngiliz ve Fransız sermayesi olmak üzere Avrupalı girişimciler ve Galata Bankerlerinin de ortaklıkları ile Osmanlı Devleti'nde çeşitli yabancı bankalar kuruldu veya merkezi dışarıda olan bankalar Osmanlı Devleti'nde de faaliyet göstermeye başladı. 19. yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş olan yabancı bankaları Oya Köymen'in bir çalışmasından karşı sayfada aktarıyoruz. (bkz. "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Hacettepe Üniversitesi yay., Ankara, 1975)

OSMANLI DEVLETİ'NDE VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA FAALİYETTE BULUNAN YABANCI BANKALAR

Banka Adı	Kuruluş Tarihi	Kapanış Tarihi	Sermaye Kaynağı
İstanbul Bankası	1847	1852	Galata Bankerleri
Osmanlı Bankası	1856		İngiliz-Fransız
Türkiye Bankası	1860	1861	Fransız ve Galata Bankerleri
Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası	1864	1893	Galata Bankerleri
Şirket-i Maliye-i Osmaniye Bankası	1866	1868	İngiliz
İtibar-ı Umumi-i Osmani Bankası	1869	1899	İngiliz-Fransız-Galata Bankerleri
Avusturya-Osmanlı Bankası	1870	1873	Avusturya ve İtibar-ı
Umumi-i Osmani Bankası			
Avusturya-Türk Bankası	1870	1874	Avusturya ve Galata Bankerleri
İstanbul Bankası	1872	1894	İngiliz ve Galata Bankerleri
Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniyesi	1872	1899	Galata Bankerleri
Selanik Bankası	1888		Selanik Bankerleri ve İtalyan-Fransız-Avusturya
Kredi Liyonu	1871		Fransız
Şark Şimendiferleri Bankası	1870'ler		İsviçre
Midilli Bankası	1891	1903	Galata Bankerleri
Alman Filistin Bankası	1899	1904	
Rus Ticaret-i Hariciye Bankası	1901		Rus
İngiliz-Filistin Bankası	1902		
Deutsche Orient Bank	1906		Alman
Türkiye Milli Bankası	1908		İngiliz
Banco di Roma	1909		İtalyan
Deutsche Bank	1909		Alman
Banque Franco Asiatique	1913		Fransız
Deutsche Bank und Disconto Geselschaft	1916		Alman
Banque Français des Payt d'Orient	1918		Fransız
Banco Commerciale İtaliana	1918		İtalyan
Banco İtaliana di Sconto	1918	1921	İtalyan
Banque de la Sein	1918		Fransız
Amerikan Ekspres Bankası	1921		Amerikan
Hollandsche Bank Voor de Meddellandsche Zee	1921		Hollanda
Commercial Bank of the Near East	1923		İngiliz
Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası	1923		Fransız
Hrisoveloni Bank	1924		Romen
Bahr-i Sefit Felemenk Bankası	1925		Hollanda
Sosyalist Sovyet Cumhuriyet İttihadı Bankası	1925		SSCB
Banco İtalio Oriantale (İtalya Şarkı Karip Bankası)			İtalyan
Atina Bankası			Yunan
Bank of the Orient			Yunan
Anglo Levantin Bankası			

TÜRKİYE'DE FİNANS TARİHİ ARAŞTIRMALARININ ÖNCÜSÜ PROF. DR. HAYDAR KAZGAN'LA SÖYLEŞİ

Yapılacak Daha Çok İş Var

MURAT KORALTÜRK

Prof. Dr. Haydar Kazgan ile 27 Ocak 2000'de İstanbul Moda'daki evinde gerçekleştirmiş olduğumuz görüşme.

GALATA BANKERLERİ'NİN DOĞUŞU

Efendim, İstanbul Üniversitesi'nde iktisat okudunuz, Hiller'in baskısından kaçan Alman hocaların öğrencisi oldunuz, uzun yıllar işletme iktisadı ile ilgilendiniz. İktisat biliminden, iktisat tarihine, hatta finans tarihine yönelişiniz nasıl oldu? Galata Bankerleri *sizin için nereden doğdu?*

Evet, Alman hocaların öğrencisi oldum. Fritz Neumark, Gerhard Kessler hocamdı. Galata bankerlerinin nereden doğduğuna gelince: Tarabya'da finansmanla ilgili bir seminer düzenlemiştik, "Türk Ekonomisinde Firma Finansmanı" gibi bir başlığı vardı. Bu seminerde borsa kurulması, borsanın faydaları konuşulurken, ben, şöyle bir şey dedim: "Bir İtalyan dergisinde okudum, vaktinde Galata'da bir borsa varmış. Çok önemli bir borsaymış ve buradaki bankerler o kadar zamana bağlı bir iş yapıyorlarmış ki, Beyoğlu'na tiyatroya gelirler, antraktta borsaya giderlermiş. Özel odaları varmış, telgrafla Paris'te, Londra'da ne oluyor onu takip ederlermiş. Masal gibi geliyor bana, fakat bunu araştırmakta fayda var." Konuşmalar bittiğinde Hazım Atıf [Kuyucak] hoca beni çağırdı, "Gel, sana bir şey söyleyeceğim. Bana Amerikalılar şu Galata bankerleri hakkında, birkaç sayfa bir şey yazayım, nedir bir özetleyeyim diye beş yüz lira para verdiler, fakat o zaman çok işim vardı, teklifi kabul edemedim" dedi. Bana bazı gazete isimleri vererek " Bu gazetelerde Galata bankerleriyle ilgili haberler vardır, bu yazıyı sen yaz" dedi.

Bu öneriyi kabul ettiniz mi hocam?

Hayır, etmedim çünkü pek güvenemiyordum. Sonra eşimle Londra'ya gittik, ama çok fazla kalmadık. London School of Economics'teki o sofistikasyon Gülten'in[1] de, benim de hoşumuza gitmedi, nobizm yaptıklarını düşündük, ekonominin nobizmini. Halbuki biz başka şeyler arıyorduk. Neyse, sonra Paris'e gittik. François Perroux ile görüşerek birkaç ay Paris'te kalmak istediğimizi söyledik. "Hay hay, buyurun" deyip bize yer verdi. Zaten biz daha evvel oranın bursiyeriydik. İşte, Paris'te kaldığım sırada "Şu Paris Borsası'na bir bakayım" dedim. Paris Borsası'nın iki-üç yerde dergisi varmış. O dergileri bulup baktım. Dergilerde, gazetelerde hep "Bourse Galata" diye haberler vardı, fakat yine de daha içimde pek bir şey yoktu. Yani "Ne yapacağım, nedir bu, nasıl çıkar?" diye düşünüyordum. Neyse, Türkiye'ye döndük. Dönüşümüzden altı yedi ay sonra MEBAN[2] diye bir kuruluş kuruldu. Biz bu kurumun istişare grubunda[3] yer alıyorduk. Prof. Cumhur Ferman başkandı ve bir dergi çıkarıyordu.[4] "Sen bu bankerlerle ilgileniyorsun, Galata bankerlerini yaz bakalım." dediler. "Yaz diyorsunuz da, nasıl yazarım!" dedim. İlk sayılara pek bir şey yapamayacağımı, ama birkaç sayı sonra yazabileceğimi söyledim. Orada başladı işte bu hastalık. Yazdık, yazdık, yazdık, tabii, fakat sonra yazık oldu. On yedi sayı falan çıktı o dergi, sonra kapandı. MEBAN işi yürütemedi. Sonra çıkan makaleleri kitap haline getirdik.[5] Kitapta Banque de Constantinople'un kuruluşundan Düyun-ı Umumiye'ye kadar olan kısmı yazdık.

Hangi kütüphanelerde çalıştınız hocam? Yurtdışına gittiniz, Paris Borsası'nın yayınlarına baktınız, ama İstanbul'da...

İstanbul'da her şey var. Ben ancak mevcut kaynakların üçte biri kadarını gördüm. İstanbul'da mevcut gazeteleri çok daha ciddi bir biçimde, bir ekiple tararsan daha derinlere gidibilirsin. Tek başına yapılacak bir çalışma değildi, gözlerim

Haydar Kazgan.

1921'de İstanbul'da doğan Haydar Kazgan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde lisans ve doktora derecelerini almıştır. Chicago Üniversitesi'nde de öğrenim görmüş olan Kazgan, İstanbul Teknik Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi'nde başladığı akademik yaşamını aynı üniversitenin İşletme Fakültesi'nde sürdürmüş, 1960'ta doçent ve 1967'de profesör olmuştur. Finans tarihi çalışmalarından önce Türkiye'de para, kredi ve finans konuları hakkında çok sayıda makale ve kitabı bulunan Kazgan, 1980'lerin başından itibaren çok daha yoğun bir biçimde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin finans ve sanayi tarihi ile ilgili makale ve kitaplar yayımlamaktadır. Bu kitaplarını şöyle sıralamak mümkündür: *Galata Bankerleri*, Türkiye Ekonomi Bankası yay., İstanbul 1991. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Türkiye Öğretmenler Bankası yay., İstanbul 1991. *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995. *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yay., İstanbul 1995. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Türkiye Bankalar Birliği yay., İstanbul 1997. *Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz*, Koç Allianz Sigorta yay., İstanbul 1998. *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yay., İstanbul 1999.

bozuldu zaten, işi yavaşlatmak zorunda kaldım. Kartoteks usulüyle araştırılsa, Osmanlı mali tarihi diye, yani daha doğrusu şöyle diyelim Tanzimat'ın mali tarihi diye yirmi ciltlik bir kitap yazarsın.

"İstanbul'daki malzeme değerlendirilse" diyorsunuz...

Her gün bir olay var İstanbul'da. Borsa son derece hareketli ve bütün dünyanın gözü İstanbul'da. Osmanlı borçları üzerine iki-üç tane de kitap yazmışlardı yabancılar. Beş-altı kişi dışardan gelip bu kitapları yazmıştı. Türkiye'de yazan vardı, ama bence o yazılanları kopya etmişlerdi. Yani yabancıların yazdıkları da kendi çıkarları doğrultusunda kaleme alınmıştır. Yazanların hepsi angaje olmuş adamlar, yani Galata'dan, Osmanlı maliyesinden bahsedenlerin hepsi buraya bir misyon adamı olarak gelmişlerdi.

GERİ KALMIŞLIK SORUNSALI, 1960'LARDA İTÜ VE TARİH MERAKIM

Tarihle uğraşmaya başlamanız üniversitedeki çalışmalarınızı nasıl yansıdı?

Maalesef şöyle bir şey oldu: Teknik Üniversite'de[4] bir kontrast içine girdim. Üniversite'de böyle bir tarih anlatmak mümkün değildi. Devrim tarihi dersi vermeye başladım. Teknik Üniversite'de âdet, sosyal bilimler okutan hocaların aynı zamanda devrim tarihi dersi vermesiymiş. Bu iş benim başıma kaldı. Şimdi Ertuğrul (Tokdemir) yapıyor o işi. Devrim tarihini okutmaya başlarken başka bir devrim tarihi çıktı ortaya. Tabii, biraz farklı bir devrim tarihi çıktı ve çocuklar ayakta dinliyordu.

Nasıl farklı Hocam?

Farklılığı şuydu: Galata Bankerlerini anlatmıyordum. Bir kere, 1960'lı yıllarda Teknik Üniversite talebesi geri kalmışlığın hesabını soruyordu, anlatabiliyor muyum? "Niçin bizi geri bıraktınız?" diye geçmişin hesabını soruyordu.

Kürsünün önünde sıralarda oturan öğrenciler, o zaman sizin şu andaki tarih anlayışınızın oluşumunda da etkili oldular bir anlamda?

Tabii, tabii. 1960'lı yılların Teknik Üniversite öğrencileri şunu soruyorlardı: "Bu geri kalmışlık lafı nereden çıktı, bizi niçin geri bıraktılar, kim suçlu?" Ben şöyle söylüyordum onlara: "Sosyalist olmak için solcular var, ama kapitalist olmadan solcu ülke olmaya çalışıyoruz. Ne oluruz, sonumuz ne olur belli değil." Yani sonuçta sol, kapitalizmin diyalektiği olarak ortaya çıkmıştı, değil mi?

Evet, Batıdaki realite bu.

Bizim bu sebeple kapitalizmi iyi öğrenmemiz lazımdı. Niçin kapitalist olamamıştık?

Tepki almadınız mı Hocam?

Hayır bilakis! Sağcılar solcular sınıfta ayrı ayrı otururlardı, hiç çıt çıkmazdı.

Evet, ama öğrencilerin bu talebi de o zaman sizin bir hoca olarak, bir sonraki derse yeni bir şeyler söylemek için hazırlanmanızı gerektirmiyor muydu?

Tabii, işte anlatıyorum, Türkiye'nin en azılı solcuları, sağcıları, en akıllı çocuklar Teknik Üniversite'den çıktı. Bu çocuklar karşımızdaydı ve bu çocuklara çıkıp ders anlatıyorduk. Sadece dinliyorlardı, yani gürültü patırtı olmuyordu. "Bakın bu işi öğreneceksiniz, cahilsizin, ben de sizin kadar cahilim, ama öğrenip size anlatıyorum" derdim, "Yani şakası yok bu işin! Öğreneceksiniz!"

Devrim tarihi anlattınız, ama bizim bildiğimiz anlamda sıradan bir devrim tarihi değil?

Hiçbir zaman devrim tarihi dersini, bilmem ne savaşı falan diye anlatmadım.

Yani bir hukuk kökenli veya siyaset bilimcinin anlattığı gibi değil?

Evet. Geri kalmışlığın tarihini anlattım, O günkü [Jan] Tinbergen'in[7] lafı bana çok ağır gelmişti. Geldim, "Bakın çocuklar" dedim, "Bir adam geldi, böyle sıraladı, bizi üçüncü takıma koydu" dedim. "Bu üçüncü takımdan hiç bir şey çıkmaz, sosyalist falan da çıkmaz, yani burada kaldığın müddetçe hiçbir şey olamazsın".

Haydar Kazgan, çalışma odasında.
Murat Koraltürk.

Önce kapitalist olmalıyız, ondan sonra...

Önce biraz birikim olmalıydı. İşi, kestirmeden Küba yaptı, ama Küba'nın arkasında Amerika vardı o zaman, daha evvel Amerika'nın mirasını alarak yaptı onlar. Bu azgelişmişlik meselesinin tarihi kökenlerini aramak her aydının bir borcu. Yani bu soru insanı dürtüyor: "Niçin biz geri kaldık?" Yavuz Sultan Selim şöyleymiş böyleymiş, bütün Avrupa'yı titretmiş, ya sonra? Öyle bir yere geliyorsun ki adam senin karikatürünü yapıyor. Abdülhamit'i hasta bir adam, dilenci gibi karikatürize ediyorlar. Dünyayı ben titretmişim diyorsun, ama asrın başına gelindiğinde, bu karikatürler mesela bir Fransız dergisinde çıkıyor. 1901'de falan, hasta bir adamsınız. Şimdi bu adam, neden hasta adam olmuş? Bunun maalesef hiçbir tarihçi analizini yapmamış Türkiye'de.

Sizi tarihe yönelten sebeplerden birisi...

"Neden böyle olmuş?" sorusudur. İkincisi de öğrencilerin, Teknik Üniversite öğrencilerinin dürtüsüdür. Öyle bir soru soruyorlardı ki mutlaka cevap vermek lazımdı.

DAHA NELER YAPMAK İSTİYORUM?

Neler üzerinde çalışıyorsunuz? Neler yapmak istiyorsunuz?

18. asır ekonomisi çok enteresan geliyor bana. 18. asırda Osmanlı İmparatorluğu kendi kendine yeten bir güce erişiyor, gedikler sayesinde. Gedikler aynı zamanda kısmen savaşçılar. Savaş olmadığı zaman geliyor, esnaflık yapıyor. 18. asırda da devamlı yenilgi var. Yenilgiler olunca tabii harp kazançları da olmuyor. Yani ganimet yok, ganimet olmayınca içeriye dönüyorlar. Yeniçeriyle organik bir halde yaşıyorlar, zaten bir kısmı yeniçeri bunların. Savaşta cepheye gidiyor, geri gelince esnaf oluyorlar. Şimdi tabii savaşta ulufe kazanmayınca, içerde haraç almaya başlıyorlar. Daha doğrusu bunlar yeniçeriyle bir olup narh fiyatlarına ve yabancı mallara karşı çıkıyorlar. Tabii 18. asırda Avrupa'yla, yani Fransa ve İngiltere'yle Osmanlı ilişkisi pek iyi değil. Gemiler kolayca gelip İstanbul'a mallarını satıp bırakamıyorlar. Hatta bana göre yeniçerilerin ortadan kaldırılmasının sebebi de budur. Yeniçeri esnafı koruyor, çünkü esnaftan geçiniyor; onu yaşatması lazım. Oysa dışarıdan sürekli yabancı mal geliyo. Yabancılara İkinci Mahmut müsaade veriyor, yani bir mukavele yapmadan her gemi için özel müsaade veriyor. Elçiler geliyor, hediyeler getiriyorlar. 19. asrın başına ait bir resim var; İstanbul limanı silme gemilerle dolu. Yani köprünün önünü tamamen kapatmış. Galata'yla Sirkeci arası görülmüyor ve bu gemiler özel olarak padişahtan ahnan izin ile geliyor. Sefir geliyor, hediyeler sunuluyor, izin alınıyor. Saray kadınları gelen hediyelerden çok hoşlanıyorlar. İkinci Mahmut'un annesi Fransız olduğu için sarayda yeni bir yaşam tarzı başlıyor. Sandalye-

ye oturan, sofrada tabakla yemek yiyen ilk padişah İkinci Mahmut'tur. Avrupa malı kullanma modası başlıyor.

Türkiye'de mevcut iktisat tarihi çalışmalarının geldiği noktaya baktığımızda neler yapılmalı, bir değerlendirmede bulunur musunuz?

İktisat tarihinde çok büyük boşluklar var. Birçok şeyleri iyi bilmiyoruz.

Neler? Mesela neler yapılmalı?

Şimdi öncelikle Türkiye üretim yapmadan iki yüz sene yaşamış bir ülke. 18. ve 19. asır, bu iki yüz sene hiç üretim yapmadan yaşamış.

Üretimden kastettiğiniz nedir?

İthalatla, yani şöyle diyelim, gelir yaratan bir şey yok. En önemlisi bu yüzyıllarda ganimet gelmiyor. Ganimet sayesinde devlet yeni toprakları fethetmek suretiyle eski topraklarında yaşayanların refahını sağlıyor. Yani vergileri çok şiddetlendirmemesinin sebebi bu. Biliyorsunuz, Avrupa'da vergiler gitgide artar. Halbuki bizde böyle bir şey yok, ama ganimet gelmemeye başlayınca iş kötüleşiyor. Bu defa içeriyi soymaya başlıyor adam. Yani kim en son zamanlarda zengin olmuş, onları buluyorlar.

Müsadere ediyorlar.

"İhanet-i vataniye" diye bir şey uyduruyorlar, kafasını kesiyorlar herifin. Mallarına el koyuluyor, mesela Cevdet Paşa yazar tarihinde "öyle bir mal geldi ki, seksen deve taşıyamadı" der.

Yani bunun araştırılması çok önemli.

Çok önemli! Sonra mesela azınlıklar; Ermeniler, Rumlar 18. yüzyılda da var. Bunlar ne yapmışlardır, bu esnaf teşkilatı içinde nasıl yer almışlardır? Bu alan karmakarışık, hiç kimse bilmiyor. Dışardan ganimet gelmeyince, para içerdeki zenginden alınacak, ama içerde herkes zengin değil ki! Osmanlı Devletinin bütün altını ve gümüşü dışarıya gitmiş. Para sistemi ne olmuş, hiç belli değil. Cevdet Paşa her bahsin sonunda "Mali Durum" diye yazmış, ama yazdıkları pek fazla bir şey

göstermiyor. Daha da araştırmak lazım. Örneğin bu koca imparatorluk batıda olanları nasıl haber alamamış? Mesela Mısır'da, 18. asrın sonunda Araplar tarafından bez fabrikası kuruluyor, ama aynı fabrika İstanbul'da bile yok. Sonra Rumeli'nde de sanayi, kömür, buhar makinesiyle falan bir şeyler yapılmaya başlanmış; ama İstanbul'da buhar makinesi, nizamnamesi 1870'lerde çıkmış. Bu kadar gecikmenin sebebi nedir?

Bunların araştırılması gerekiyor.

Yan yana yaşıyorsun ve yüz elli sene geç nasıl kalıyorsun. Olacak iş değil bu! Tabii, yeniçeri büyük ölçüde karışmış işe, mektep açmak, matematik öğretmek istendiğinde yeniçeri "Biz istemeyiz böyle şey" demiş.

AZINLIKLAR, SELANİK VE ATATÜRK

Yani okuryazarlık, hesap, önemsenmemiş. Abdülhamit kızıyor "faiz hesabı bilmiyor bu vekiller" diye. Kendisi Agop Paşa'dan öğrenmiş. Ticaret Mektebi'ni açıyorlar, 110 kişi kaydoluyor. On biri falan İslam-Türk, gerisi Ermeni, Rum, Yahudi. Ermeni ve Rumların mektepleri varken gelip bu okula bedava diye kaydoluyorlar. Demek o ana dek diğer okullara paralı olduğu halde gidiyorlardı. Hesap öğrenmek için. Aslında onlar olduğu için bence yüz elli sene uzamış im-

paratorluğun ömrü.

Evet, gayrimüslim unsurlar olmasaydı daha çabuk çökerdi imparatorluk belki de.

Bir defasında bunu söyledim de beni az daha öldüreceklerdi. "İmparatorluğu bunlar yaşatmış" dedim. "Azınlıklara oturup dua etmek lazım, ne Atatürk yetişirdi, ne başka biri" dedim. Atatürk'e gelmek için onlardan geçtik de geldik. Onların sayesinde Atatürk çıkmış. Vaktim, on sene daha ömrüm olduğunu bilsem şu Atatürk'ün hayatını yazacağım: Selanikli bir Türk gencinin nasıl yavaş yavaş dünyayı öğrendiğini...

Selanik imparatorluğun sıradan bir köşesi değil çünkü...

Tabii, çevre çok önemli. Niçin Atatürk, Selanik'ten çıkmış da Anadolu'nun başka bir yerinden çıkmamış. Konya'dan Atatürk çıkmazdı bence.

Hocam sizi yordum. Misafirperverliğiniz için teşekkür ederim.

Rica ederim.

1. Haydar Kazgan'ın eşi Prof. Dr. Gülten Kazgan.
2. MEBAN: Menkul Değerler Bankerlik ve Finansman AŞ.
3. SPAM. Açılımı Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi'dir.
4. *Para Dergisi* 1981-1982 yıllarında İstanbul'da toplam 19 sayı yayımlanmış bir ekonomi dergisidir.
5. *Galata Bankerleri* kitabı.
6. İstanbul Teknik Üniversitesi kastedilmektedir.
7. 1963-1967 arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında rol oynamış Hollandalı iktisatçı.

ARŞİVDEN BİR BELGE (16)

Osmanlı'da "İlk" Banka: İzmir Bankası (1842) - II

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Yardımlarından dolayı sayın Necdet Sakaoğlu'na teşekkür borçluyum.

"Arşivden Bir Belge" dizimizin 11. sayısında, İzmir Bankası'nın (Bank of Smyrna) kapatılma öyküsünü belgelerle okurlarımıza aktarmıştık. Dergimizin bankacılık konulu bu sayısında da aynı bankanın kuruluş hikâyesini belgeler eşliğinde anlatarak İzmir Bankası'nın yaşam öyküsünü tamamlamak istiyoruz.[1]

Hatırlanacağı üzere, 1842 yılında İzmir'de İsveç Konsolosu olarak görevli bulunan Mösyö Dankelman'ın himayesi altında bir araya gelmiş olan çok sayıda yabancı sermaye sahipleri Bank of Smyrna, yani İzmir Bankası adıyla bir banka kurmuşlardır.[2]

Osmanlı devlet arşivlerinden bu sayıda yayımlamakta olduğumuz belgelere göre, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Hollanda, Sardunya, Amerika, Toscana, Danimarka, İspanya ve Yunanistan tebasında bulunan ve İzmir'de ticaretle uğraşan bazı tüccarlar bir araya gelmişler ve İsveç'in İzmir konsolosunun himayesi altında Bank of Smyrna adıyla bir banka kurmuşlardır.[3] Kapitülasyonların İsveç hükümeti tebasına sağlamış olduğu ayrıcalıklardan yararlanmak amacıyla İsveç hükümetinin İzmir konsolosu Mösyö Dankelman'ın himayesinde kurulmuş olan Bank of Smyrna, 1842 yılının ilk aylarında İzmir'de bankacılık hizmetlerine ve işlemlerine başlamıştır. Osmanlı hükümetinin izni alınmaksızın kurulan ve bir emrivaki ile bankacılık işlemlerine başlayan, hatta yürütmekte olduğu bankacılık hizmetleriyle ilgili bir de beyanname yayımlayan bu "illegal" bankadan çok kısa bir süre içinde Babıâli'nin de haberi olmuştur.[4] Osmanlı hükümetinin gözünde Bank of Smyrna "İzmir'de bazı tüccâr taraflarından cânib-i devlet-i aliyyeden bilâ-istizân bodbehod vaz' ve teşkîl olunan bir banka şirketi", yani İzmir'de bazı yabancı tüccarlar tarafından Osmanlı hükümetinden izin alınmaksızın ve kendi başlarına kurmuş oldukları bir banka şirketidir, başka bir şey değil.[5]

İzmir Bankası kuruluşundan hemen sonra yüzde 6-7 gibi yüksek faiz karşılığında mevduat toplamaya ve faiz karşılığında kredi açmaya başlayınca, önce İzmir piyasalarında nakit darlığı gözlenmiş, daha sonra da nakit darlığı nedeniyle ödemeler aksamaya ve vergi tahsilatı bile yapılamamaya başlamıştır. Bu durumdan kaynaklandığı anlaşılan şikâyetler üzerine, Osmanlı hükümeti Bank of Smyrna'nın faaliyetlerini durdurmak için İsveç hükümeti nezdinde bazı girişimlerde bulunmuştur.[6]

İşte bu sayıda sunduğumuz belgeler, Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Bank of Smyrna'mn kuruluşunun hemen ardından kapatılması için İsveç makamları nezdinde yapmış olduğu girişimleri göstermektedir. İlk belgede İzmir'de bazı ecnebi tüccarların Osmanlı makamlarına danışmaksızın kendi başına (bodbehod) bir banka kurmuş oldukları ve yayımlamış oldukları beyannameden bu bankanın İsveç devletinin koruması altına alınmış olduğunun anlaşıldığı İstanbul'a bildirilmektedir. Böyle bir bankanın kurulması için Osmanlı devleti yetkililerinden izin alınmamış olduğundan, İzmir Bankası'nın kuruluş beyannamesinde bankayı himaye edeceği ileri sürülmüş olan İsveç konsolosu Mösyö Dankelman'ın Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç ülkeleri arasındaki anlaşmalarda belirtilmiş olan yetkileri aşacağı öne sürülmektedir. Osmanlı makamları İsveç'in İzmir konsolosunun İzmir Bankası'na vermekte olduğu himayeyi bir an önce kaldırarak "cemiyet-i mezkûrenin feshini i'lân etmesi"ni istemektedirler.[7]

Sunduğumuz 15 Haziran 1842 tarihli ikinci belge, Aydın müşiri Es-Seyyid Mehmed bin Sâlih efendinin sadarete durumu bildiren tezkiresidir. Bu belgeye göre İzmir'de "efrenc taifesi", yani bir

19. yüzyılda İzmir. **Marchebeus,** ***Voyage de Paris à Constantinople par Bateau á Vapeur,*** **Paris, 1839.**

grup yabancı banka adıyla bir şirket kurmuşlar ve şuna buna yüzde 6-7'ye varan faiz oranlarıyla borç para vermeye başlamışlardır. Bankanın bu denli yüksek faiz uygulaması nedeniyle piyasada faizler hemen yükselmiş, bu da ödemelerin ertelenmesi veya hiç yapılmaması eğilimine yol açmıştır. Bankanın ortaklarından bazıları ve İzmir'deki konsoloslukların tercümanları ile görüşen ve bankanın kuruluş beyannamesinden de haberdar olduğu anlaşılan Sâlih Paşa'nın tezkiresine göre, bankanın girişimleri İzmir piyasaları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Sâlih Paşa'nın görüşleri, Osmanlı devlet adamlarının banka ve bankacılar hakkında neler düşünmekte olduğunun tipik bir aynasıdır.

Sâlih Paşa bankanın sakıncaları konusunda iki noktanın üzerinde durmaktadır. Birincisi, İzmir Bankası'nın piyasalarda yüksek faiz oranları ile borç vermek üzere ortaya çıkışı piyasada faizlerin hemen artması ile sonuçlanmış, bu ise vergilerin toplanmasına engel teşkil etmeye başlamıştır. Yani Sâlih Paşa "bu kadar yüksek faiz oranları varken kimse vergisini zamanında ve tam olarak ödemez" demeye getirmektedir. Tahmin edilebileceği üzere, Osmanlı devlet adamlarının en hassas olduğu mevzu vergilerin zamanında ve tam olarak toplanması konusudur.

Sâlih Paşa'nın ikinci görüşü İzmir Bankası'nın Osmanlı devlet adamları için birincisinden bile daha beter sonuçlara yol açabilecek olan "rehin karşılığı kredi" uygulamasıdır. Sâlih Paşa'ya göre İzmir Bankası'ndan borç almak isteyenlerde "mücevherât ve sâire misillü eşyâ-yı nefise", yani mücevher ve benzeri sanat eserleri bulunmadığından, bağ, bahçe ve tarla gibi emlaklarını rehin olarak ortaya koyacaklar ve bunları karşılık göstererek bankadan faizle borç alacaklardır. Borçların üzerine faizler de binince, dahası banka "şu bu deyü" başka giderler de çıkarmaya başlayınca bu kişiler borçlarını ödeyemez hale gelecekler ve mallarını mülklerini de kaybedeceklerdir. Osmanlı tebasının faiz yoluyla borçlanması ve ağır faiz oranları altında ezilmeleri nedeniyle mal ve mülklerini yabancı tüccarlara kaptırmaları ihtimali de Osmanlı devlet adamlarının banka kurumundan korkmalarının ikinci temel sebebidir. Sâlih Paşa tezkiresinde "bu sûret mülken envâ'i mazarratı mûcib olacağı der-hatır-ı çâkerî olarak" yani "bunun sonuçta Osmanlı devletine çeşitli zararları dokunacağı aklıma geldiğinden" sözleriyle banka fobisini anlatmaktadır.[8]

Aydın müşiri Sâlih Paşa'nın istekleri doğrultusunda Sadaret'in hazırlamış olduğu arz tezkeresi ve onun altına eklenen irâde-i seniyye yayımladığımız üçüncü belgeyi oluşturmaktadır. Sâlih Paşa'nın tezkeresinden sonra Sadaret İsveç konsolosunun tercümanını Hâriciye Nezâreti'ne çağırtmış ve İsveç'in İzmir konsolosu Mösyö Dankelman'ın himayesi altına almış olduğu İzmir Bankası'nın kapatılması istenmiştir. İsveç konsolosluğu bu konudan haberdar olduklarını ve Mösyö Dankelman'a bir mektup göndererek İzmir Bankası'na vermiş olduğu himayeyi geri çekmesini istediklerini belirtmiştir. İsveç konsolosluğu yapmış olduğu bu uyarıyı bir kez daha tekrarlayacağını belirtmiş, Osmanlı tarafı da bankanın kapatılış işlemini hızlandırmak için İsveç devleti nezdinde de girişimlerde bulunacağını bildirmiştir. Arz tezkeresinin sonunda yer alan Sultan Abdülmecid'in iradesinde "bundan böyle dahi bu misillü hâlât vukû'a gelmemesine ihtimâm ve dikkat kılınması" önemle vurgulanmıştır.[9]

Bankanın kapatılmasına ilişkin olarak daha önce yayımlamış olduğumuz belgelerden, Osmanlı hükümetinin İzmir Bankası'nın kapatılması için ilk olarak İstanbul'da İsveç Konsolosluğu'nda maslahatgüzar olarak görevli bulunan Mösyö Nesta'ya başvurmuş olduğu anlaşılmaktadır.[10] Bu konuda daha önce yayımlamış olduğumuz birinci belge Mösyö Nesta'nın kendi hükümeti nezdindeki girişimlerine

cevaben 10 Mayıs 1842 tarihinde İsveç'den gönderilen belgenin tercümesidir. Belgeye göre, İsveç kıralının ne İzmir'de İsveç konsolosu Mösyö Dankelman'ın himayesi altında açılmış olan Bank of Smyrna'dan haberi vardır, ne de kendi toprakları üzerinde banka açtırmak niyetinde olmayan Osmanlı hükümetinin iç işlerine karışmaya (umûr-ı dâhiliye-i saltanat-ı seniyyeye müdahale etmeye) niyeti.[11]

İzmir'de bulunan İsveç konsolosu Mösyö Dankelman'ın bu durumdan nasıl bilgilendirilmiş olduğu da 8 Ocak 1843 tarihli ikinci belgenin içeriğini oluşturmaktadır. Buna göre Mösyö Dankelman İsveç kıralından izin almadan bir banka şirketinin himayesini üstlenmiş olduğu için bir "tenbihnâme" ile uyarılmış ve İsveç hükümetinin baskıları neticesinde banka üzerindeki himayesini daha fazla sürdüremeyeceğini Bank of Smyrna'nın yönetim kuruluna bildirmiştir. Ancak, Bankanın ortakları İsveç tebasından olmadığı için, bankanın "fesh ü ilgâsı" İsveç konsolosunun yetki ve sorumluluklarını da aşmaktadır.[12]

Üçüncü belge ise sadaretten gelen istek üzerine Bank of Smyrna'nın kapatılmasına ilişkin olarak çıkarılan 20 Şubat 1843 tarihli irâde-i seniyyedir. Bank of Smyrna'nın bu irâde-i seniyyeyi izleyen birkaç gün içerisinde kapatılmış olduğunu varsaymak akla yakın görünmektedir. Buna göre, Banka 1842 yılının ilk aylarında kurulmuş ve yaklaşık bir yıl kadar faaliyet gösterdikten sonra, 20 Şubat 1843 günü resmen yasaklanmış ve kapatılmıştır.[13]

Yani Osmanlı hükümeti kendisinden izin alınmaksızın ve kendi toprakları üzerinde bir emrivaki yoluyla kurulmuş olan bir bankayı kapatabilmek için tam bir yıl uğraşmak zorunda kalmıştır. Üstelik, bu bir yıllık süre zarfında, bu kendi başına buyruk bankanın faaliyetlerini istediği şekilde sürdürmesini engellemeyi bile başaramamıştır. Bank of Smyrna'nın kuruluş ve kapanış hikâyesi, 16. yüzyılda verilmiş olan kapitülasyonların 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatı üzerinde yaratmış olduğu yıkıcı ve olumsuz etkilerin güzel bir örneğidir...

1. Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge (11): Osmanlı'da 'İlk' Banka: İzmir Bankası (1842)", *Toplumsal Tarih*, c. XIII, no. 74 (Şubat 2000), s. 46-49.
2. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey (1800-1914)*, (Chicago: Chicago University Press, 1980), s. 340.
3. Hüseyin Al, "Osmanlı Devletinde Kurulan İlk Banka: İzmir Bankası (Symrna Bank)", *Active*, no. 2 (Ağustos-Eylül 1998), s. 90-94.
4. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 923, Vesika: 1.
5. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 943, Vesika: 2.
6. Hüseyin Al, *age*, s. 93-94.
7. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 923, Vesika: 1.
8. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 923, Vesika: 2.
9. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 923, Vesika: 3.
10. Yavuz Selim Karakışla, *age*, s. 47-48.
11. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 943, Vesika: 1.
12. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 943, Vesika: 2.
13. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No: 943, Vesika: 3.

Bu defa İzmir'de tüccârdan bazı kimesnelerin hodbehod tertîb etmiş oldukları banka cemiyeti tarafından neşr etdirilüb bir nüshası görülmüş olan beyânnâmede zikr olunan bankanın İsveç devleti himâyesi tahtına konulacağı muharrer olub ibtidâ banka usûlü denilerek yapılmış ve beyânnâme-i mezkûre dere olunmuş olan mevâddın cümlesi kavânîn ve nizâmât-ı dâhiliye-i saltanat-ı seniyyeye münâfî olmağla muvâfık-ı rızâ-yı âlî buyurulacağı bir yana dursun bu mekûle bir şey zuhûrunda evvel emirde taraf-ı eşref-i devlet-i aliyyeden istizân olunmak lâzımeden ve bu vechile ruhsat-ı saltanat-ı seniyye munzamım olmamış bir maddeye düvel-i mütehâbbe elçisi ve konsolosları taraflarından himâye verilmek merâsim-i selime ve musâfâta mugayir olacağı umûr-ı vâzıhadan olduğuna ve fi'l-hakika zikr olunan bankaya İzmir'de bulunan İsveç konsolosu tarafından himâye verilmiş ise devlet-i aliyye ile devlet-i müşârileyhâ beyninde mevcûd olan muâhedâtın ahkâm-ı mer'iyyesi dâiresini tecâvüz etmiş olacağı bedihî bulunduğuna binâen bu sûret mukârin-i sıhhat olacağı hâlde konsolos-ı merkûm tarafından verilen himâyenin geri alındığını resmen kendüsi beyân ve cemiyet-i mezkûrenin feshini i'lân etmesi için taraf-ı dostânelerinden malısûsen ve ekiden tenbîhnâme irsâline himmet olunmak me'mûl-i halisâneden idüği beyânıyla işbu müzekkere tahrîr ve seviyy-i dostânelerine bâis ü tesyîr kılındı.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No. 923, Vesika: 1.

Hâkîpây-i âlîyyelerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

İzmir'de efrenc tâifesi birkaç aydan beri banka ta'bîriyle bir şirket tertîb ederek şuna buna güzeşte ile akçe vermeğe başlamış olmalarıyla bunların keyfiyetlerinin tahkiki esnâsında çarşıda akçe fiyâtı tezâyüd bulurak bu madde tahsîlâta mâni' olduğundan ve banka me'mûru yüzde altı ve yedi buş ile akçe düşürerek bu maddeye sebeb olduğu ihbâr kılındığından düvel-i mütehâbbe tercümânları ve tüccârdan bazıları meclise celb-birle tenbîhât-ı lâzımenin icrâsını mütekâbib bankanın bir kıt'a matbû' beyânnâmesi ele götürülerek lede'l-mütâlaa bir takım âzâdan mürekkeb meclis tertîbi ve bankanın müddeti ve sermâyesinin mikdârı ve rehin ile maa-güzeşte akçe verileceği ve sâir bir takım mevâdd muharrer olub mersûmlar sûret-i zâhirede arz ü i'tâda suhûlet olmak üzere işbu bankayı tertîb eylemişler ise de bu mâdde-i girîn bervech-i muharrer emvâl-i mîriye tahsîlâtına mâni' olduğundan başka nezd-i sâmîle-

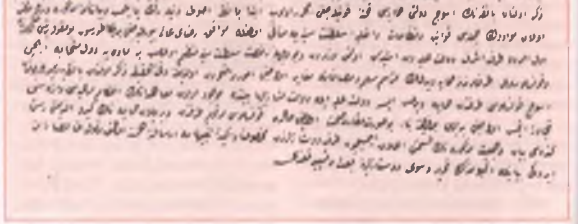

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No. 923, Vesika: 1.

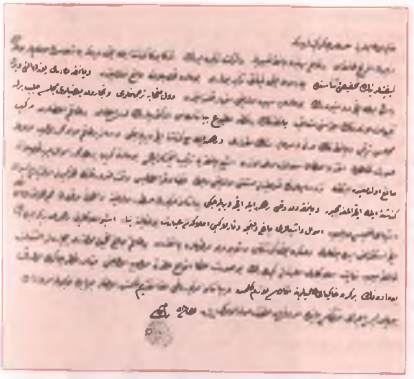

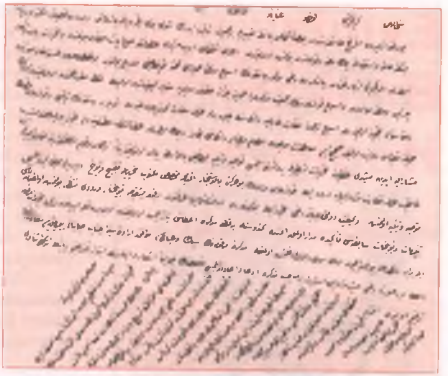

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No. 923, Vesika: 2 ve 3.

rinde tarifden müstağni olduğu vechile kazâ ve kurrâ ahâlisi vaktı zarûretlerinde her kimden olur ise olsun güzeşte ile akça almağa mecbûr ve bankadan dahi rehin ile akçe verileceği beyânnâme-i mezbûrda mestûr olduğuna ve ahâli-i merkûmede mücevherât ve sâire misillü eşyâ-yı nefise olmayub emvâl ve eşyâları bağ ve bağçe ve tarla gibi emlâkdan ihâret bulunduğuna binâen işbu emlâklarını rehin süretiyle vererek akçe istikrâz edecekleri ve sonra akçe güzeştesi ve şu bu deyü merkûmlara bankadan bir takım mebâliğ tahmîl olunarak hiçâreler altından kalkamayub nihâyet emlâkleri ellerinden giderek bu sûret mülken envâ'i mazarratı mûcib olacağı der-hatır-ı çâkerî olarak bu maddenin bir kere hakipây-ı âlilerine ifâdesi lâzım gelmiş ve beyânnâme-i mezbûr dahi leffen takdîm kılınmış olmağla bu bâbda ne vechile emr ü irâde buyurulur ise icrâ-yı iktizâsı bâhında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. fî 6 Cemâziyelevvel sene 1258

Es-Seyyid Mehmed bin Sâlih

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No. 923, Vesika: 2.

Senîyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlû inâyetlû atûfetlû ubbehetlû efendim hazretleri

Bu def'a İzmir'de efrenc tâifesinden bazı eşhâs banka tabîriyle bir cemiyet tertîb ederek şuna buna akçe vermeğe başlamış ve bu madde tahsîlâta sekte verdiğinden başka hâlen ve istikbâlen pek muzırr vukû'âldan bulunmuş olduğundan icrâ-yı iktizâsı Aydın müşîri utûfetlû Sâlih Paşa hazretleri cânibinden ba-tahrîrât beyân ve iş'âr olunarak ele geçdiği ezbâr kılınan beyânnâmede dahi mezkûr bankanın İsveç devleti himâyesi tahtına konulacağı münderic bulunub bu husûs ma'lûd hastahâne sûretinde çirkin ve muzırr mevâddan ve İsveç konsolosunun cemiyet-i mezkûreye himâyete cür'eti hukûk-ı düveliyeye mugayir keyfiyâtdan olmasıyla fakat makarr-ı hükümetde olmadığından evvel emirde resmen sûâli tecviz olunmayarak İsveç tercümânı Nezâret-i Hâriciye dâiresine celb-birle taraf-ı sefârete gönderilen haberde şöyle bir bankanın tertîbi ve konsolos-ı merkûmun himâyetine tasaddîsi rivâyet olunuyor sahîh ise muâhedât-ı mevcûde ahkâm-ı mer'iyyesi dâiresini tecâvüz demek olarak taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden tecviz buyurulamayacağından müşârünileyh Aydın müşîri hazretlerine tahrîrât tastîriyle protesto eylemesi tavsiye ve tenbîh olunacağı bi'l-vâsıta beyân olunduğuna binâen tercümân-ı merkûm maslahatgüzârına ifâde eylediği anda kalkub taraf-ı nezâret-i müşârileyhâya vürûd ile konsolos-ı mersûmun bu hareketi bi'l-istihbâr akdemce mahsûs mektûb tahrîriyle takbîh ve tevdîh verildiği himâyeti gerü alması tavsiye ve tenbîh olunmuş ve keyfiyet devleti cânibine dahi tahrîr ile bugünlerde devlet-i müşârileyhâ tarafından merkûma başkaca tevbîhnâme vürûdu muntazır bulunmuş olmakdan nâşi tenbîhât ve tevbîhât-ı sâbıkasını te'kîde medâr olmak üzere kendüsüne bir kıt'a müzekkere i'tâsını niyâz eylemiş olduğundan o bâbda kaleme aldırılan müzekkere tahrîrât-ı merkûme ile beraber manzûr-ı âlî buyurulmak için irsâl-i seviyy-i vâlâları kılınmış olmağla müzekkere-i merkûmenin sebk ü ibâresi muvâfık-ı irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihânbânî buyurulur ise sefâret-i merkûmeye i'tâ ve bir sûreti dahi müşîr-i müşârünileyhe isrâ birle ber-mûcib-i müzekkere irâe ve i'lân eylemesi husûsunun cevâben iş'âr ve inbâsına ibtidâr kılınacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asâfâneleriyle tahrîrât ve müzekkere-i mezkûre meşmûl-i nigâh-ı meâli inâyâh-ı hazret-i mülûkâne buyurulmuş ve memâlik-i mahrûsa-i şâhânede teba'-i ecnebiyenin bu makûle şey ihtirâ'ına şürû' ve ibtidâr eylemeleri hâlen ve istikbâlen muzırr olarak def'i icâb-ı hâlden olduğuna ve def'i husûsuna nezâret-i müşârileyhâ tarafından güzel teşebbüs olunmuş ve müzekkere-i mezkûrenin sebk ü ibâresi dahi yolunda görünmüş bulunduğuna binâen tıpkı iş'âr-ı âlîleri vechile bir kıt'asının sefâret-i merkûmeye i'tâ ve bir sûretinin dahi cevâbnâme-i sâmîleri tastîriyle müşîr-i müşârileyhe irsâl ve isrâ olunmasını ve bundan böyle dahi bu misillü hâlât vukû'a gelmemesine ihtimâm ve dikkat kılınmasını saniha-pirâ buyurulan emr ü fermân isâbet-unvân-ı cenâb-ı şâlihâne muktezâ-yı münîfinden bulunmuş ve zikr olunan tahrîrât ve müzekkere yine savb-ı âlîlerine iâde ve irsâl kılınmış olmağla o bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, No. 923, Vesika: 3.

Eviniz, Bankanızın Hediyesi

Murat Koraltürk koleksiyonu

1930'lu yıllardan itibaren, Türkiye'de bankalar uzun bir süre, "tasarrufu teşvik ikramiyeleri" adı altında, nakit (para ve altın) ve eşya (ev-apartman dairesi, otomobil vb) ödüller veren piyangolar yapmışlardır. Başlangıçta asgari bir tutarın üzerinde hesabı olanlara kuraya katılma hakkı tanınmış; sonralarıysa, hesabın büyüklüğü ölçüsünde müşterilerin kazanma şansı orantılanmıştır.

Bankalar arasında gelişen piyango yarışı, 1958 Ekim ayında kurulan Türkiye Bankalar Birliği'nce sınırlandırılmış; Birlik her yıl toplanarak bankaların dağıtacakları ikramiye (ve yılbaşı hediyelik) planlarını denetledikten sonra Maliye Bakanlığı Hazine Müsteşarlığına da onaylatmıştır.

1975 Ekiminde ise, Maliye Bakanının önerisiyle, Birlik bankaların giderlerini azaltmak için, ikramiye ve hediyelikleri kaldıran bir karar almış ve bu kararı bütün bankalara tebliğ ederek uygulamaya koydurmuştur.

(Mete Tunçay, *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango*, Milli Piyango İdaresi yayını, Ankara, 1995, s. 464.)

Nevin Coşar, ***Geçmişten Geleceğe Demirbank***, İstanbul, 1999.

Metin Berke, *Selanik Bankası'ndan İnterbank'a 110 Yıllık Mazi*, İstanbul, 2000.

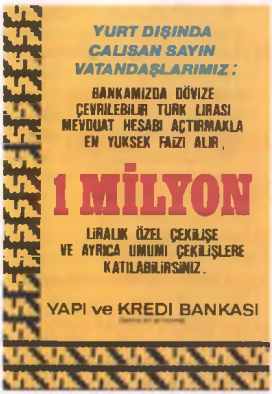

Günkut Akın: Hermenötik ve Mimarlık

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin mayıs ayı konuğu Günkut Akın'dı. Toplantı 25 Mayıs'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Prof. Dr. Günkut Akın DGSA'da mimarlık eğitimi görmüş ve 1978'de İTÜ'ye katılmıştır. Halen aynı üniversitenin Mimarlık Fakültesi'nde mimarlık tarihi profesörü olarak görev yapmaktadır.

1985'te tamamladığı "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam" adlı doktora tezinden sonra, Anadolu ve Balkanlar'daki birçok yerleşmede araştırmalarını halen sürdürmektedir. Kültür Bakanlığı tarafından basılmış olan 1990 tarihli doçentlik çalışması, Asya'daki merkezi mekân geleneklerine ilişkin kültürel ve ideolojik bağlamın araştırılmasına ayrılmıştır.

Akın'ın 90'lı yıllarda yayımladığı bir dizi makale ve bildiri, Osmanlı dünyasından seçilmiş farklı yapı türlerindeki kimi ayrıntılardan, minyatür ve metinlerdeki mimarlık betimlemelerinden yola çıkarak, somut nesneyi olduğu kadar, somut nesnenin içinde yer aldığı bireysel, bedensel, toplumsal, kültürel alanların birlikte ördüğü dokuyu anlamaya yönelen çalışmalardır.

Son yıllarda, Akın'ın öteden beri ilgi duyduğu bilgi kuramsal alan, mimarlığın tarihle ilişkisini sorgulayan ve çağdaş Türkiye mimarlığındaki tıkanmayı göz önünde bulunduran bir düzleme kaymıştır.

Akın, toplantıya hazırlanırken "Dinleyici olsaydım neler duymak isterdim?" diye düşündüğünü ve bu doğrultuda konuşmasında, hayat hikâyesi ve yöntem sorunları üzerine yoğunlaşmaya karar verdiğini ifade ettikten sonra mutfağıyla ilgili küçük bir not düşüyor:

"Önce şunu söyleyeyim; bu 'mutfak' metaforu bende düz anlamdır, yani evde mutfakta çalışırım ve bunu da ilk defa, burada size itiraf ediyorum."

MİTOLOJİDEN TARİHE

Hayat hikâyesine lise öğreniminden başlayan Akın, Anadolu'nun birçok yerine gittiğini ve özellikle antik kentlerde dolaşırken, kendi deyimiyle, "bedene seslenen mitolojik öykülerin" etkisiyle bir tür animizmin etkisinde kaldığını belirtiyor:

"Benim tarihle ilişkim aslında bol bol gezmem sayesinde başladı. Anadolu'da ıssız antik kentleri gezdim. Belki biraz garip ama ben doğaya baktığımda, eski Yunanlıların baktığı gibi bakıyorum."

Yaşadığı değişimin kendiliğinden olmadığını vurgulayan Akın, bu konuda lisedeki öğretmenlerinin azımsanamayacak derecede etkili olduklarını belirtiyor:

"Lisede adı Weström olan bir öğretmen vardı. Aslında matematik ve fizik öğretmeniydi. Dersi keserek felsefe anlatırdı, flüt çalardı. Bu hocanın vasıtasıyla Aydınlanma'dan gelen Alman idealizm ve hümanizm düşüncesi bana ulaştı o dönem, bunu şimdi düşününce anlıyorum. Sonra o tarihlerde yani 60'larda Halikarnas Balıkçısı, Azra Erhat'ın kitapları gibi, o coşkulu Anadolu antikitesini anlatan kitapları okudum. Herhalde o nedenle öyle sık sık gezdim. Yani okuldaki o birkaç Alman hoca beni başka bir yere çekti demek ki."

Liseyi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne giren Akın, 50'lerde modernizmin gündelik yaşamdaki tasasız yeniliklerinin rüzgârına kapılmışken, fakültede aldığı derslerin de etkisiyle, kapıldığı bu rüzgârı sorgulamaya başlar:

"O ortamın içindeyken birdenbire gerçeklere girdim. Tarih ve sosyolojinin açık gerçekleri bize azgelişmişlik kavramını,

Türkiye'nin neden azgelişmiş olduğunu, azgelişmişliğin tarihten gelen nedenlerini gösterdi. Oradaki hocalarının bendeki etkisi çok büyüktür."

NESNELLİK, ÖZNELLİK

İktisatta iki yıl okuduktan sonra DGSA'ya geçen Akın akademide modernizmin ideolojisiyle tanıştığını ve özellikle Bülent Özer'in modern mimarlık derslerinin kendisinde kalıcı bir etki bıraktığını belirtiyor. "Mimarlık tarihçisi hem yapıyı, hem de yazıyı okumalıdır" diyen Akın mimarlık tarihçisinin diğer tarihçilerden ayrıldığı en önemli noktanın, mekânı yorumlayabilmek olduğunu vurguluyor. Akademideki yıllarında da bu doğrultuda düşünen Akın, bir hocasıyla mimarlıkta nesnellik, öznellik konusunda çelişki yaşadığını, fakat daha sonra başka bir hocası Muammer Onat ile yaptığı çalışmada bu sorunu aştığını belirtiyor. 70'lerin sonunda İTÜ'de asistanlık görevine başlayan Akın, "Kilikya'daki Bizans Kiliseleri" konulu doktora çalışmasını kürsü değişikliği nedeniyle bırakır ve yeni bir doktora çalışmasına başlar:

"Doktora çalışmamın konusu 'ev'di ve sanat tarihçisi Semra Ögel'le çalışmaya başladım. Bu çalışma sırasında nesnellik ve öznel yorum ikilemi arasında kalıyordum. Benim için önemli olan o mekâna girdiğim zaman yaşadığım duyguydu. Kuşkusuz nesnellikten vazgeçilemezdi, yani mekânın enini boyunu ölçmeli, somut olarak anlatmalıydım. Neden bu biçim ortaya çıkıyor, hangi koşullarda, niye var, kiriş boyları, konstrüksiyon tipi gibi. Bence sadece bunları anlatınca gerçekliğin yarısını anlatmış oluyorsunuz. Pozitivizm gerçekliğin yarısını kapsıyor. Sadece nesnellik boyutuna önem verdiğinizde çalışma eksik kalıyor. Öbür yarı ne olacak? Allahtan Semra Ögel vardı, o değişik bir sanat tarihçisidir. Bu konuda bana çok yardımcı olmuştu. Ben tezi ikiye böldüm kısacası; yarısı nesnel verilerdi, somut açıklamalardı, yarısı da yorumlardı, ama gene de ben yoktum, çünkü henüz fazla temkinliydim."

HERMENÖTİK VE MİMARLIK TARİHİ

Mimarlık tarihini insan bilimleri içerisinde ele aldığım belirten Akın, mimarlık tarihini insan bilimlerinin "paradigması" olarak gördüğünü, hermenötik çerçevesinde yaklaşılması gerektiğini vurguluyor:

"Yöntem değil tabii hermenötik. Yani hermenötik doğa bilimlerinden ve sosyal bilimlerden gelen yöntem beklentisini, yöntem ile düşünme alışkanlığını kırmak için ısrarla yöntemin dışında kalmayı seçmiş kendine; yöntemi yok, bir tercihler bütünü diyelim hermenötik için."

Her bilim adamının biraz bilgi kuramıyla ilgilendiğini ifade eden Akın'a göre bilimi adamı, yaptığı iş acaba bilgi edinme yöntemleri açısından, bilginin felsefesi açısından doğru mudur, değil midir diye düşünerek kendi çalışmalarına biraz yukardan bakabilmeli. Akın, insan bilimleri içinde tanımladığı mimarlık tarihinin üç kavram çerçevesinde düşünmeye çalışıyor. Bu üç kavram, onun yöntemini, yani hermenötiği açıklayan temel kavramlar. Akın'ın birinci kavramı "anlama":

"Hermenötike göre bizim ufkumuz ve tarihteki nesnenin ufku var, onlar bir yerde kesişiyorlar, işte o ara alanda bir şeyleri anlıyoruz. Hermenötik çok da iddialı değildir, yani tarihteki bir şeyi biz anlıyorsak tam anlamayız herhalde. Biraz farklı anlarız, en azından tarihteki bir şeyi farklı anladığımızın baştan kabulü vardır bunun içinde."

Akın'ın sorguladığı bir diğer kavram da "öteki". "Öteki" kavramının çok gündemde olduğunu belirten Akın'a göre bu, aslında hermenötikin "öteki"si değil. Ona göre iki farklı "öteki" kavramından bahsedilebilir. Bir tanesi daha çok sosyolojide karşımıza çıkan "öteki" kavramı ve bu da aslında hermenötikte kastedilen kavramın tam tersi:

"Hiçbir şey anlamak istemiyorsunuz öbürüyle ilgili, ötekinde bir şey anlamak istemiyorsunuz, kendi işinize geldiği gibi onu inşa ediyorsunuz. Farklı, ters olarak inşa ediyorsunuz ve tamamen müdahale ediyorsunuz. Zor kullanıyorsunuz bir anlamda."

Akın'a göre hermenötikteki "öteki" ise bundan çok farklı:

"Kendinizi mümkün olduğu kadar açıyorsunuz. Hatta karşınızdaki bir nesne bile olsa, ona bir özne gibi davranmak gerekiyor. Yani anlamanın tam gerçekleşmesi için; diyaloğa bütünüyle açılmak, kendini bütünüyle açmak, karşıdakini dinlemek gerekiyor. "Öteki" aslında kendimizi anlamamız için lazım. Yani gayet basit; bebekler yalnızca kendileriyle meşguldür. Yetişkin bir insan da sadece kendiyle meşgulse olgunlaşamaz, çocuk kalır. "Öteki"nin anlaşılması, insanın kendisini anlaması için zorunlu bir şeydir. İnsan kendi tarihinde de geriye gittiğinde başka biriyle karşılaşıyor. Yani kendi geçmişini anımsadığında aslında bir anlamda kendi "öteki"siyle karşılaşıyor." Akın'ın üçüncü kavramı ise "deneyim". Tarihçi "deneyim"inin de iki farklı anlam içerdiğini belirtiyor:

"Bunlardan bir tanesi biriktirilen şey, zaman içindeki günlük yaşam içinde bizim edindiğimiz bilgilerin toplamı. Bu anlamıyla deneyim her şeyde doğrulanır, deneyim haklı çıkar. Öbür "deneyim" ise tek defalıktır. Bu deneyim tekrarlanmaz ve öbürünü haksız çıkartır. Yani hayattaki bir şeyle ilgili çok defa tekrarlanan, bir görgü oluşturan bir deneyiminiz vardır. Ancak bir an gelir ki o deneyime aykırı bir şey ortaya çıkar. Aristoteles diyor ki 'Bir resim tamamen sözcüklere çevrilebilir, betimlenebilir'. Yani resimde şu anlatılmış, renkler şunlar filan diye anlatabilirsiniz. Platon ise buna karşı çıkıyor. Diyor ki 'Hayır bu bir deneyimdir, yani resme baktığınız anda sizinle resim arasında bir *şey* oluşur. O *şey* resme bakmadan öncekiyle baktıktan sonraki arasında sizde olan farktır.' Bilince uğramayan bilgi diyebiliriz belki buna."

"MİMARLIK OTOBİYOGRAFİKTİR"

Hermenötik'e, yani mimarlık tarihine yaklaşımını anlatan bu üç kavramın tarihteki bir binayı yorumlamak açısından yeterli olamayacağını söyleyen Akın, bu noktada tarihçinin öznelliğinin,

Üstte: Günkut Akın, 1980'lerde Boğazköy'de bir kongre grubuyla.

Altta: Peçin Kalesi'nde (Milas), Kalenin son sakinlerinden biriyle konuşurken, 1981.

geçmiş deneyimlerinin, bir anlamda otobiyografisinin devreye girdiğini vurguluyor:

"Yorum noktasına geldiğimizde felsefe yardımcı olmuyor. Felsefenin kendine de böyle bir katkısı yok zaten. İnsan bilimleri içinde yer alan disiplinlerin hiçbirisi demonstratif olarak öğretilecek bilimler değildir. Teknik şeyler öğretilir, felsefe tarihi öğretilir belki, ama hiçbir felsefeciye dünyayı daha iyi kavraması için ne yapması gerektiği söylenemez. Tarihte somut verilerin var, ama bundan sen nasıl yorum çıkartacaksın? 'Bana bak, aynısını yap' diyemezsin. Diğer bilim dallarında var bu, yani hocaya bakarak, yanında otararak yahut tekrarlayarak aynı yöntemi yapabilirsin. Ancak bizim alanımızda böyle bir şey yok. Bir mimarı düşünün; bir projeye başlayacak, masanın başında oturuyor, kâğıdını yaymış. İnanılmaz zor bir an aslında, yani inanılmaz bir yalnızlık o andaki. Aynı konuyu, aynı arsayı verin; her mimar başka bir biçim çıkartır. Demek ki bu çok öznel bir şey. Yani o anda neyle yapıyor projesini; onun projesini herkesten farklı kılan nedir, onun biçimini, onun nesnesini farklı kılan nedir?"

Akın bu soruya ayırt ediciliği ortaya çıkaranın mimarın kendi tarihi olduğu cevabını veriyor:

"Kendi biriktirdiği deneyimlerdir büyük ölçüde, bilinçaltıdır, arzularıdır, bedenidir kısacası. Öyle bir mimar var nitekim; Aldo Rossi 'mimarlık otobiyografiktir' diyor. En azından başlangıçta gerçekten de böyle oluyor mimarlık. Yani mimarlık, fonksiyonları topla, yan yana getir, biçim çıksın böyle bir şey değil."

FLAŞ PATLAMASI

Akın'a göre mimarlık tarihçisi nesneden yola çıkmak ve nesnesini somut olanın içine oturtmak durumundadır. Ona göre tarihteki özne ile yani "öteki" ile tarihçinin arasında gergin bir ip bulunur. İpin diğer yanındaki "öteki"ne yani tarihteki öznelerce inşa edilmiş yapılara mimarlık tarihçisi kendi bulunduğu yerden bakar.

Akın, Walter Benjamin'in "Tarih homojen, boş bir zamandır aslında; içinde bizi çeken imgeler olmasa" sözünü hatırlatıyor ve bu sözün duyarsız, konusuna mesafeli tarihçiler için yapılmış bir uyarı olduğunu ifade ediyor:

"Zaten sinir sistemi devreye girmeden imgeler olmaz. Tarihçilik uzak zamanlarda kaybolmayla ilgili bir uğraş olmaktan ziyade iki ufkun kesişmesi ile gerçekleşir. Bugün bulunduğumuz zamandan, aktüaliteden, yani duygularımızla, arzularımızla, bütün saplantılarımızla, tutkularımızla, bilinçaltıyla, bütün belleğimizle, yani bedenimizle içinde bulunduğumuz zamandan, deneyimlerin birikmesiyle geçmişe, Benjamin'in deyimiyle 'bir kaplan sıçrar' ve 'flaş patlar'. Bu flaş patlaması bugünün ve geçmişin buluştuğu andır. Bu ikisi beraber bir durum oluştururlar, başka bir zamana geçerler" diyen Akın, anlattıklarını Melih Cevdet Anday'ın sözleriyle somutluyor:

"Melih Cevdet Anday'a soruyorlar, şiir ne işe yarar? 'Başlangıçta hiç...' diyor, 'Başlangıçta şiir hiçbir işe yaramaz, ama aklımızda dizeler kalır ve zaman içinde günün birinde, o dize hayatın içindeki bir şeyi bize açıklar.' Yaşam boyu biriktirdiğimiz deneyimin imgeleri aklımızda kalıyor ve bu, yaşamın içinde herhangi bir yapıya uyuyor; bir binaya, bir duruma uyuyor, bir ortama uyuyor, kentsel mekâna uyuyor ve o zaman kaplan sıçrıyor, flaş patlıyor, bir şey oluyor."

Akın, son olarak, mimarlık tarihçiliğinin biçimlerle deneyimleri birbirine bağlayarak giden bir uğraş olduğunu belirtiyor:

"Çok fazla bina imgesi ve yaşama ilişkin imgeler var kafamın içinde. Bunlar atlamalarla bir yerlerde buluşuyorlar. Ancak bu aşamadan sonra tarihçinin nesnel çalışması başlıyor; kesinlikle önce değil, benim için diyeyim en azından! Ama o olmadan da olmaz, ondan sonrası kesin, ödünsüz bir nesnelliktir, ama bu noktadan sonra."

İZMİR, 1 TEMMUZ 1948

Kabotaj ve Denizcilik Bayramı Kutlamaları

MURAT KORALTÜRK

Fotoğraflar:
Turgay Erol koleksiyonu

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde demiryollarında olduğu gibi denizyolu ulaşımında da taşımacılık, liman yapımı ve işletmeciliği yabancı sermayenin yoğun olarak etkinlik gösterdiği bir alandı. Ülkenin bir limanından alınan yük ve yolcuların ülkenin bir diğer limanına deniz yolu ile taşınması anlamına gelen deniz kabotajının aleyhine olan bu durum, Lozan Antlaşması'nda gündeme geldi. Buna göre taraf devletler kabotaj seferlerini kendi bayraklarını taşıyan gemilere vermek hakkına sahip oldu. Bu durum kabotaj yasağı konmadıkça yabancı gemilerin Türk limanları arasında yük ve yolcu taşıyabilecekleri anlamına geliyordu. Ancak Türk hükümetinin kabotaj yasağı koyacağı daha antlaşma imzalanmadan açıklandı.

19 Nisan 1926 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 1 Temmuz 1926'da yayımlanarak yürürlüğe giren 815 sayılı "Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarda Kara Suları Dahilinde İcra-i Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun" ile yabancı bayraklı gemilere kabotaj yasağı getirildi. Yani Türkiye sahillerinin bir noktasından bir diğer noktasına yük ve yolcu taşıma, kılavuzluk gibi her türlü liman hizmetleri, Türk bayrağını taşıyan gemilere tanındı. Yabancı bayraklı gemilerin yabancı ülkelerden getirdikleri yük ve yolcuyu Türk limanlarına boşaltabilecekleri ve Türk limanlarından ancak yabancı ülkelere gidecek yük ve yolcu alabilecekleri esasa bağlandı. Karasuları içinde deniz avcılığı, kum ve çakıl çekme işi, batmış veya yüzeyde bulunan kazazede deniz taşıtlarının çıkartılması ve boşaltılması, dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, deniz bakkallığı, Türk bayrağı taşıyan gemilerde kaptanlık, çarkçılık, kâtiplik, tayfalık ve işçilik, iskele, rıhtım hamallığı ve her türlü deniz esnaflığı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına tanındı. Yabancıların bu faaliyetleri icra edebilmesi ise hükümetin iznine bağlandı.

Deniz taşımacılığının millileştirilmesi sürecindeki bu çok önemli adımı, denizcilikle ilgili imtiyazlı taşımacılık, liman hizmetleri alanlarımda faaliyet gösteren işletmelerin millileştirilmesi izledi. 1939 yılından itibaren de 1 Temmuz günü Kabotaj ve Denizcilik Bayramı olarak kutlanmaya başlandı. Kıyı kentlerinde yaşayan ve ilgilenenlerin bildiği üzere Kabotaj Bayramı kutlamaları genellikle iki bölümden oluşur. Bayram kutlamalarının ilk bölümü resmi bir nitelik taşır. Bando eşliğinde İstiklal Marşı'nın söylenmesini, göndere bayrak çekilmesi, anıtlara çelenk koyulması, saygı duruşu ve günün anlam ve önemini belirten konuşmaların yapılması izler. Kabotaj Bayramı kutlamalarının ikinci bölümü ise daha denize özgü gerçekleştirilir. Deniz taşıtları geçit resmi düzenler, gece de ışıklandırılırlar. Bayrama daha çok bayram havasını katan yüzme, yelken, kürek ve yağlı direkte yürüme yarışmaları olur.

Bu yazının yazılmasına vesile olan ve bu sayfalarda yayımlanan fotoğraflar 1 Temmuz 1948 tarihinde İzmir'de Denizcilik ve Kabotaj Bayramı kutlamalarına ilişkindir. Sn. Turgay Erol'un koleksiyonuna ait fotoğrafların yer aldığı albümün içindeki "1 Temmuz 1948 Denizcilik Bayramı" ibaresi dışında albümde fotoğraflarla ilgili hiçbir yazılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak İzmir gibi bir deniz kentinde denizcilik bayramı kutlamalarının gerçekleştirildiği bir günün, sıradan bir gün olarak yaşanmamış olduğundan hareketle, bayram ertesi yayımlanan İzmir gazetelerinde kullamalara ilişkin haberlerin çıkmış olabileceğini düşündük. Nitekim *Yeni Asır* gazetesinin 2 Temmuz 1948 tarihli sayısında elimizdeki fotoğraflara bir anlamda resim altı gibi eşleştirilebilecek bir haber bulduk. Haberi aynen yayımlıyoruz.

DENİZCİLER BAYRAMI ÇOK GÜZEL VE HAREKETLİ GEÇTİ

Kabotaj hakkının Türk bayrağına geçişinin yıl dönümü münasebetiyle yapılan denizciler bayramı dün mutad törenle kutlanmıştır.

Törende vali Osman Sabri Adal, Belediye başkan vekili, deniz komutanı, parti başkanları, deniz yolları müdürü, liman başkanı ve çok kalabalık bir halk kütlesi hazır bulunmuştur.

Günün önemi münasebetiyle limanda bulunan bilumum küçük ve büyük deniz vasıtalarıyla resmi ve hususi daire ve müesseseler bayraklarla donatılmış bulunuyordu.

SABAHKİ TÖREN

Deniz komutanlık kıtaları ile gençlik spor kulüpleri sabahleyin saat sekizde Alsancak Demirspor lokalinde toplu bir halde hareket ederek şehir bandosunun refakatinde olmak üzere cumhuriyet meydanlığına gelmiştir.

Saat tam 10'da bandonun çaldığı istiklal marşıyla törene başlanmış, ve bayrağımız şeref direğine çekilmiş ve heykele müteaddit çelenkler bırakılmıştır.

Bundan sonra İzmir liman başkan yardımcısı Nazif Orat bir konuşma yaparak günün ehemmiyetini belirtmiştir.

Bunu mendirek dahilinde sıralanmış olan deniz taşıtlarının Atatürk heykelini sancaklarıyla selamlayarak yaptıkları geçit takip etmiştir.

KARŞIYAKA'DA MÜSABAKALAR

1 Temmuz denizcilik bayramının müsabaka fasıl öğleden sonra Karşıyaka'da kesif bir seyirci huzurunda icra edildi.

Yüzmelerde alınan teknik sonuçlar:

100 Metre Serbest
1- Fuat Koçak K.S.K.
2- Özcan Koçak K.S.K.
3- Necmi Çeyrekbaşı K.S.K.

200 Metre Serbest
1- Vivien Kalomeni Altay
2- Maruf Nil K.S.K.
3- Muammer Subaşı

100 Metre Sırtüstü
1- Semih Sayerman Z. Lisesi
2- Necmi Çeyrekbaşı K.S.K.
3- Turgut Hallaç Göztepe

200 Metre Kurbağalama
1- Yüksel Alpböke K.S.K.
2- Yaşar Ural K.S.K.
3- İhsan Bilgin K.S.K.

400 Metre Serbest
1- Doğan Bulut K.S.K.
2- Özcan Koçak K.S.K.
3- Fuat Koçak K.S.K.

Küçüklerarası
50 Metre Serbest
1- Hüseyin K.S.K.
2- Gökhan Nil K.S.K.

50 Metre Sırtüstü
1- Engin Tuğal K.S.K.
2- Macit Bumin K.S.K.
3- Hayri Sosop K.S.K.

50 Metre Kurbağalama
1- İsmail (Egespor)
2- Hüseyin Karaca K.S.K.
3- Macit Bumin K.S.K.

Bayanlararası
100 M. Serbest
1- Sabahat Eryılmaz C.K.E.
2- Uğurtan İdil K.S.K.

Yağlı Direk
Salahattin Bitirim K.S.K.

Tekne Yarışı
Necdet Salahor Silahgücü

Yelken müsabakaları çok cazip geçmiş ve neticede Demirspordan Mehmet Filiz birinci gelmişse de start yaparken evvel hareket ettiğinden diskalifiye edilmiş ve ikinci gelen Mehmet-Müfit Yılmaz kardeşler birinci sayılmışlardır.

1- Mehmet Yılmaz Göztepe
2- Muzaffer Yemişçioğlu Göztepe
3- Muzaffer Göztepe
4- Akşit Sokullu
5- Şakir-Mihri

Bundan sonra askeri ve sivil tekneler arasında kürek müsabakaları yapılarak yarış sona ermiştir.

Kazananlara 1 den 3 üncüye kadar mükafatlar, vali Sabri Adal ve Bölge Müdürü Rıza Saray tarafından tevzi edilmiştir.

Gece de sporcu ve aileleri körfez vapuru ile bir gezinti yaparak geç vakte kadar eğlenmişlerdir.

(Yeni Asır, 2 Temmuz 1948)

EPHEMERA

Lillian Gish

John Barrymore

Charles Rogers

Joan Crawford

Vilma Banky — Rudolph Valentino

Verlag „Rosa" Berlin SW 68.

1930'lu yıllara ait sinema sanatçıları kartları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Burdur'da Deprem (3/4 Ekim 1914)

FATİH AKIN

İç Anadolu ile Akdeniz bölgeleri arasında geçiş sahası teşkil eden Göller Bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Burdur, 20. yüzyılın başında Konya vilayetine bağlı bir merkezken, merkez ve Tefenni ile 190 köyden oluşmaktaydı.[1] Burdur dahilinde 5213 ev, 6 değirmen, 7 yağhane, 34 debbağhane, 4 han, 6 hamam, 24 cami vardı ve şehrin nüfusu 27.000 civarındaydı.[2]

Göller Bölgesi, Türkiye'nin ikinci derece deprem sahası içinde yer alır.[3] Bu bölgede tarihi süreç içerisinde şiddetli depremler meydana gelmiştir. En önemlileri Dinar (1875), Isparta (1899), Denizli (1900) ve Burdur-Isparta (1914) depremleridir.[4] Şimdi esas konumuz olan 1914 Burdur depremini, Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelere istinaden daha geniş ele alacağız. Depremin yol açtığı zararları, etkilerini, Burdur ile İstanbul arasındaki diplomasiyi, depremzedelere yapılan yardımları ve bunların yeterli olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

DEPREMİN MEYDANA GELMESİ VE ETKİLERİ

3/4 Ekim 1914 gece yarısı Göller Bölgesi'nde Alaşehir, Denizli, Burdur, Isparta, Eğirdir, Seydişehir ve Akşehir'den oluşan geniş bir alanı etkileyen 7,1 şiddetinde bir yer sarsıntısı meydana gelmiş ve Burdur havzasında 40 km uzunluğunda çatlak oluşmuştur.[5] Deprem en kuvvetli şekilde, Burdur-Eğirdir gölleri arasında hissedilmiş, özellikle Burdur ile Isparta'da ve bu iki yer arasındaki köylerde büyük zararlara yol açmıştır. Büyük sarsıntıyı diğerleri izlemiş ve elimizdeki vesikalara göre sarsıntılar 6 gün sürmüştür.[6] Deprem Burdur ve Isparta sancaklarında büyük yıkımlara sebep olurken, Alaşehir, Akşehir, Seydişehir ve Denizli'de can ve mal kaybı olmamıştır.

Burdur'da bir iki ahşap cami hariç, bütün camiler ve mesciller yerle bir olmuş, cezaevi ise kısmen yıkılmıştır.[7] Bunun üzerine, adi suçlular serbest bırakılır, cinayet suçuyla tevkif edilmiş olan mahkûmlar Karahisar'a gönderilir. Şehirde yıkılan bina sayısı takriben 2.000 civarındadır. Bir başka ifadeyle, şehrin dörtte üçü ve Burdur merkez kazanın köyleri harabe haline gelir. Köyler de dahil olmak üzere, depremde 842 kişi ölmüş, 115 kişi yaralanmış, 10.000'e yakın kişi açıkta kalmıştır.[8]

Burdur'da zayiatın büyük olmasının sebebi, depremin herkesin evde olduğu bir saatte, yani gece yarısı meydana gelmesidir; ancak binaların inşaat tarzı da kaybın büyümesinin sebebi olur. Şehir, kasaba ve köylerdeki meskenler genellikle kerpiç duvar üzerine kalın direkler konmak suretiyle inşa edilmektedir ve üzerleri 20-40 cm kalınlığında toprak damla örtülü durumdadır. Hayatlarını kaybedenler en çok bu tarzda inşa edilmiş meskenlerin enkazından çıkarılır.[9]

DEPREMZEDELERE İLKYARDIM

Afetzedelere ilkyardım hususunda belediye örgütünün imkânları sınırlıdır; bu nedenle İstanbul'dan gönderilen Hilal-i Ahmer ekipleri üç gün

Konya valisi Azmi Bey'in depremin sonuçlarına ve iki bin çadır, kazma, kürekle amele taburunun bölgeye gönderildiğine dair Dahiliye Nezaretine yazısı. **BOA, DH.İ.UM, Nr E-72/66.**

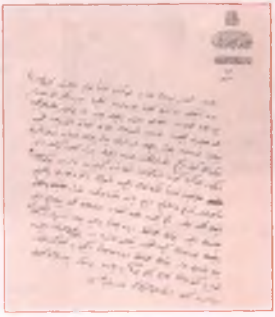

HİLÂL-İ AHMER'DEN ÇADIR SEVKIYATI

DH-İ.UM, Nr. E-72/87

Osmanlı
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Merkez-i Umumiyesi
aded 322/739

Dahiliye Nezareti Celilesine

Devletlü efendim hazretleri,

Fi 29 Eylül sene 1330 tarihli Tezkere-i Nezaretpenahileri ariza-i cevabiyesidir. Isparta ve Burdur hareket-i arzından açıkta kalan ailelerin iskânı için talep buyurulan 50 çadır, inşa olunacak barakaların ikmalinde cemiyetimize iade olunmak üzere bugün veya mümkün olmaz ise yarın Afyonkarahisarı namına gönderilecektir. O havaliye hareket-i arz musabîninin terfih-i ahvali zımmında ittihaz-ı tedabir eylemek üzere azimet eyleyeceği beyan buyurulan Dahiliye Müsteşarı Beyefendinin refakatında Cemiyetimiz Başkatibi Doktor Adnan Beyefendi'nin bulunması her ne kadar şayan-ı temenni ise de şu sırada Hilal-i Ahmer Müfettişi olup Iiecli'l- maslahata Romanya'da bulunan malum doktor Celaleddin Muhtar Beyefendinin gaybubeti hasebiyle ve zaif bir kat daha tekessür eylediğinden maateessüf mümkün olamayacağı arz olunur. Ol babda emr ü ferman hazreti men lehü'l-emrindir.

Fi 29 Eylül 1330
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Reisi namına
Başkatip Doktor Adnan

içerisinde deprem bölgesine ulaşmış, ahaliye ilkyardımda bulunmuşlardır. Yapılan yardımlara ilişkin tezkire de hazırlanır.[10]

Deprem sonrasında hemen enkaz kaldırma faaliyetleri başlatılır. Deprem öncesi yol inşaatı için Burdur'a gelen amele taburundan faydalanılır. Bu taburun yarısı depremden önce Burdur'a gelmiş, diğer yarısı Dinar'da kalmıştır. Dinar'daki grubun da afet bölgesine acilen gönderilmesi kararlaştırılır; ancak köprüler yıkılmış olduğundan, söz konusu ekip, deprem bölgesine istenilen zamanda ulaşamaz. Burdur'da bulunan ekiple başlatılan enkaz kaldırma çalışmaları bir hafta sürer ve 110 kişi enkaz altından sağ olarak kurtarılır.[11]

Enkaz altından çıkarılanların tedavisi konusunda da, hastanelerin yıkılması ve sağlık araç gereçlerinin enkaz altında kalması yüzünden sıkıntılar yaşanır. Konya'ya bağlı sancaklardan ve çevre vilayetlerden Burdur'a tabip, operatör, sağlık memuru, sedye, pansuman levazımı gibi ilk yardım malzemesi gönderilmeye çalışılır. İzmir'den Burdur'a 1 operatör, 2 tabip muavini, 4 intörn ve 22 sıhhiye neferi, 6 sedye ile bir miktar ilaç ve pansuman malzemesi sevk edilir. Burdur'da baraka hastaneler inşa edilir, köylere de sağlık ekipleri gönderilir.[12]

DEPREMZEDELERİN İAŞE SORUNUNUN HALLEDİLMESİ

Burdur'da mevcut fırınlardan bir tanesi ayakta kalmayı başarmış, ancak yangın tehlikesi nedeniyle o da hizmet dışı bırakılmıştır. Bir taraftan halk sac ekmeği ile iaşeye çalışılırken, diğer taraftan ekmek ve un açığı depremin zarar vermediği çevre köy, kaza ve vilayetlerden giderilmeye çalışılır. Denizli, Aydın ve İzmir'in esnaf, tüccar ve eşrafından veya iaşe ambarlarından temin edilen ekmek, un, peksimet, zeytin gibi gıda maddeleri afet bölgelerine gönderilmeye çalışılır; ancak deprem sırasında yol ve köprülerde oluşan hasarlar sebebiyle, gıda sevkıyatı düzenli yapılamaz.[13] Deprem sonrasında iaşe meselesi bir düzene konulamamış ise de, halkın aç kalması önlenmiştir. Ahalinin düzenli bir şekilde iaşe edilmesi için Burdur'da Mülkiye müfettişi Hakkı Behiç Bey'in başkanlığında iaşe komisyonları oluşturulmuş, komisyonun üyeleri memur ve ahaliden seçilmiştir.[14] İaşe Komisyonu öncelikle deprem sırasında ölenlerin aileleri, yaralananlar ve iaşeye muhtaç ailelerin cetvellerini hazırlayarak bu cetvellere göre işlerini yürütürler.[15]

DEPREMZEDELERİN BARINMA İHTİYACININ KARŞILANMASI

Deprem sonrasında açıkta kalan 10.000 kişinin nerede barınacağı sorunu ise düşünülmesi gereken ayrı bir sorundur. Ahaliyi barındırmak için akla gelen ilk tedbir, depremzedeleri kamu binalarına yerleştirmektir. Oysa Burdur'daki camiler yıkılmıştır ve resmi dairelerin bulunduğu binalar ise iskâna elverişli değildir. Geceleri bağ, bahçe ve hatta mezarlıklarda kalan halk için başka bir tehlike de havaların giderek soğumasıdır. Bu sorunun üç aşamada çözümlenmesine çalışılır. İlk olarak halkı çadırlara yerleştirmek; ikincisi 1914-15 kışını soğuktan bir nebze olsun korunarak geçirmek için yeter

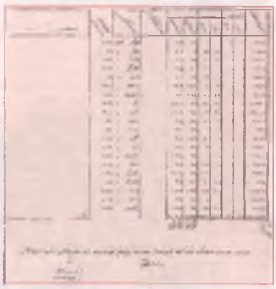

Yardıma muhtaç aileler cetvelinin son sayfası.
BOA, DH.İ.UM, Nr E-73/63.

Konya valisi Azmi Bey'in, 1914 depreminden sonra şehrin deprem riski daha az olan bir yere nakledilmesi teklifine karşın Burdur şehri yine aynı yerde inşa edildi.

Üstte: Yeniden inşa edilen Burdur'dan genel görünüm.

Altta: Hükümet Konağı.
Cengiz Kahraman arşivi

sayıda baraka inşa etmek; üçüncüsü ise yapılacak yardım ve teşviklerle ahalinin depreme dayanıklı meskenler inşa etmesini temin etmektir.[16]

Ahalinin barınma ihtiyacını karşılayabilmek için en az dört veya beş bin çadıra ihtiyaç vardır.[17] Enkaz kaldırma çalışmalarının sürdürüldüğü, sağlık tedbirlerinin alınmaya çalışıldığı ilk haftada, ahalinin iskânı için hemen hemen hiçbir şey yapılamamıştır. Konya Valiliği, Burdur'da değişik mevkilere kurduracağı çadırlar ve inşa ettireceği barakalar için öncelikle fakir olan bölgelerden başlamak üzere iskân faaliyetini başlatmayı planlamıştır. Bu işin düzenli bir şekilde yürütülmesi amacıyla Burdur'da İttihat ve Terakki müfettişi Nedim Bey'in başkanlığında mahalli memur ve ahaliden oluşan iskân komisyonları kurulmuş, ancak elde istenilen sayıda çadırın ve baraka inşaat malzemesinin bulunmaması komisyonun faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Konya Valiliğinin çadır gönderilmesi talebine[18] Dahiliye Nezareti ambarlarından 45 mahrutî çadır, 36 büyük boy çadır;[19] Hilal-i Ahmer ambarlarından 50 çadır;[20] Harbiye Nezareti ambarlarından 75 mahrutî, 16 adet yedi direkli ve iki tane dört direkli çadır gönderilir. İzmir Valiliği ise yol inşa ta-

burları için Denizli'deki konargöçerlerin topladığı 200 Arap çadırını deprem bölgesine gönderir. Bunların dışında deprem bölgesine çadır gönderilip gönderilmediği tespit edilememiştir.[21] Ancak seferberlik sebebiyle ordunun da çadıra büyük bir gereksinim duyduğu, askeri depolarda çadırın bol miktarda bulunmadığı hatırlanacak olursa depremzedelerin çadır ihtiyaçlarının karşılanamadığı sonucuna varılabilir.

Ahalinin 1914-15 kışında barınma ihtiyacını temin için geçici olarak barakalardan oluşan mahallelerin kurulması planlanır. Oysa Burdur Sancağında ne barakaları inşa edecek ustalar, ne de baraka inşaatı malzemesi bulunmaktadır. Bu sebeple komşu vilayetlerden ve İstanbul'dan baraka inşası için gerekli olan kereste ve çivi gönderilmesi istenir; ancak seferberlik sebebiyle bu malzemelerin temininde de güçlük çekilir.[22] 25 Ekim 1915 tarihli bir vesikadan, baraka inşasına başlanıldığı ve barakaların bitirilebilmesi için 8.000 liralık bir tahsilata ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu miktarın 4.000 lirası vilayet ve müstakil sancakların hususi bütçelerinde bulunan mesârif-i gayr-i melhuze tertibinden karşılanır.[23] Arta kalan 4.000 liranın ise ya umumi bütçenin mesârif-i gayr-i melhuze tertibinden veyahut oluşturulacak bir yardım komisyonu vasıtasıyla toplanacak meblağdan karşılanması, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e teklif edilir.[24] Teke Mutasarrıflığı, Burdur'a baraka inşasında gerekli olan tahtayı temin için bölgedeki yüz elli ailenin tahta hazırlamak üzere ormana sevk edildiğini ve hazırlayacakları tahtaları da katırlarıyla Burdur'a nakledeceklerini bildirir.[25]

Mesken meselesinin üçüncü aşaması, yer sarsıntılarına dayanıklı, günün en son tekniği ile inşa edilmiş binalardan oluşan yeni yerleşim birimlerini oluşturmaktır. Bu konuda yetkililerin oldukça önemli düşünce ve teklifleri vardır. Mesela Konya Valisi Azmi Bey, "Burdur ve Isparta'nın sürekli olarak deprem ve sel felaketleriyle karşı karşı-

ya kaldığına ve bu şehirlerin inşası için yapılacak masraflarla planlı bir şehir vücuda getirmenin mümkün olduğuna dikkati çekerek, bu iki şehrin münasip bir yere naklini ile yeniden inşa edilmesini" teklif eder.[26]

DEPREMZEDELERE YAPILAN NAKDİ YARDIMLAR

Depremzedelere yapılan harcamalar ya genel bütçeden veyahut yardım cemiyetlerinden toplanan paralardan karşılanır. Nitekim, genel bütçenin mesârif-i gayr-i melhuze tertibinden 1.000 liralık havale gönderilmiş; ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti Konya şubesi 200 lira, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 800 lira, Şehremaneti 500 lira, Konya Vilayeti 2.500 lira yardımda bulunmuştur.[27] Öte yandan İstanbul'da meclis-i âyan reisinin başkanlığında, âyan ve mebuslar tarafından yardım komisyonu oluşturulur.[28] Ayrıca Amerika Sefiri ve Amerika Kızılhaç'ı tarafından 700 lira posta ile Konya üzerinden Burdur'a gönderilir.[29]

Burdur'da depremden zarar görenlerden vergi alınmaması pratikte mümkün değildir. Bu nedenle 1914 yılına ait aşar vergisinin tahsilinin üç sene süreyle ertelenmesi merkezden talep edilir.[30] Aynı şekilde Ziraat Bankasına borçlu olup, borç ödeme zamanı gelen depremzedelerin borçlarının faizsiz üç yıl süreyle ertelenmesi, hatta ilgili bankanın söz konusu borçlulara yeni krediler açması teklif edilir. Sonuçta söz konusu vergi ve banka kredi borcu tahsili ertelenmiştir.[31] Öte yandan, emlak vergilerinin Eylül 1914 tarihinden itibaren 5 yıl müddetle alınmaması ve daha önceki dönemlere ait emlak vergisi borçlarının tahsilinin de iki yıl ertelenmesi kararlaştırılır.[32]

SONUÇ

Sel ve deprem gibi doğal afetlerin toplumda büyük yıkımlara sebebiyet verdikleri bilinmektedir. Bu yıkımın şiddetini azaltmak, ilk yardım ekiplerini afet bölgesine çok kısa bir süre içerisinde ulaştırmaya, güvenlik ve sağlık tedbirlerini süratle alıp uygulamaya bağlıdır. Osmanlı Devleti, depremden zarar gören vatandaşların yaralarını imkânlar ölçüsünde sarmaya çalışmıştır. Burdur'daki depremzedelerin fakir olanlarının belirli bir süre iaşe edilmeleri temin edilmiş, vergi ve kredi tahsil süreleri uzatılmış, inşaat malzemesi temininde vatandaşa yardımcı olunmuştur. Depremden zarar gören ailelerin bir kısmının gençleri, seferberlik sebebiyle silah altında olduğundan bu aileler meskenlerini hemen tamir edememişler ve geçimlerini sağlamakta da güçlük ve zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu duruma bir çare olarak, ailesi depremden zarar gören askerlere, her taburdan yüz elli kişiyi aşmamak üzere, bir ay süreyle izin verilirken, askere alınması gerekenlerin sevk işlemleri ise dondurulmuştur.[33] Ancak bu hassasiyet, yerleşim yerlerinin yeniden yapılanması esnasında gösterilememiş, diğer yandan deprem sonrası, şehrin imar planını yapmak için Avusturya'dan şehir uzmanları getirilmiş ve şehrin imar planı yaptırılmıştır.[34]

Burdur'da memur olarak çalışanlara ve zabitlere, aybaşı olmamasına rağmen yarım aylık maaşları ve toplanan ianeden para verilmiştir.[35] Bu durumdan Aydın'da olup da ailesi Burdur' da yaşayan ve depremden zarar görmüş olan memurların maaşları da ödenmiştir.[36] Depremden zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve durumun düzeltilmesi için hükümetçe sağlanan bağış ve şefkatin yanında, Burdurlular da kendilerine düşen görevi yerine getirmişlerdir. Bunun için şükran ve minnet duygularını ifade eden telgraf, belediye reisinin şahsında çekilmiş ve valilik tarafından hükümete bildirilmiştir.[37]

Depremzedelerin Ziraat Bankası'na olan borçlarının faizleriyle bir yıl ertelendiğine dair belge.
BOA, DH.I.UM, Nr E-73/63.

1. *Konya Vilayet Salnamesi* (1315).
2. Besim Darkot, "Burdur", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt II, s. 805
3. İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, İzmir 1994, s. 23.
4. "Burdur Depremi", *Ana Britannica*, İstanbul 1986-87, VIII, s. 156.
5. İbrahim Atalay, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, İzmir 1982, s. 28.
6. BOA, Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM) Nr. E-72/80, Lef 5.8; E-72/81, Lef 5; E-72/90, Lef 3.
7. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/27, Lef.2.
8. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/65, Lef 9; E-73/27, Lef 2 (Konya Valisi Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Rapor).
9. BOA, DH.İ.UM, Nr. 73/27, Lef 2.
10. BOA, DH/KMS, 28/8.
11. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/81; E-73/27, Lef 2; E-72/66.
12. BOA, DH.İ.UM, Nr. 72/87, Lef 2; E-72/90; E-72/81.
13. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/81, Lef 10; E-72/81 Lef 8,9,24; E-72/80, 52.
14. BOA, DH.İ.UM, Nr. 73/27, Lef 2.
15. BOA, DH.İ.UM, Nr E-73/63.
16. Nedim İpek, "Burdur-Isparta Depremi", *S.D.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta 1995, sayı 1, s. 185.
17. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/81, Lef 18; E-73/2 Lef 2.
18. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/80 Lef 3: Konya Vilayetine tel.
19. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/90: Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tel.
20. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/87. Tam metni için bak. Ek-1.
21. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/81 Lef 7: İzmir'den Dahiliye Nezareti'ne tel.
22. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/80 Lef 10: Karahisar Mut.'dan Dahiliye Nezareti'ne tel.
23. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-74/4.
24. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/23: Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire.
25. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/93.
26. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/27, Lef 2.
27. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/66: Konya Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne tel; E-73/27, Lef 2.
28. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/90: Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayetine tezkire.
29. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/35.
30. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/27.
31. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/99, Lef 2.
32. *Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre III., İçtima Senesi I, Ankara 1990, Cilt I, ss. 509-510.
33. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-72/76, Lef 1: Konya Vilayetine tel; Lef 4: Konya Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne tel; E-73/27: Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne tel.
34. Metin Tuncel, "Burdur", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, s. 428.
35. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/24; E-72/96; E-73/18; E-73/10.
36. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/36.
37. BOA, DH.İ.UM, Nr. E-73/33.

EGE BÖLGESİNDEN
1920'Lİ YILLARA AİT

Deprem Fotoğrafları

Necdet Sakaoğlu arşivi

1914'te Burdur'da meydana gelen deprem hakkında fotoğraf araştırırken Necdet Sakaoğlu'nun arşivinden bir grup fotoğraf çıktı. Arkalarında yazılı olan bilgilerden de anlaşıldığı üzere fotoğraflar, bir depremin ardından Aydın, Nazilli, Atça, Kasaba, Alaşehir ve Manisa'da çekilmişti. Herhangi bir tarih kaydının bulunmamasına karşın, Hilal-i Ahmer'in düzenli yardım faaliyetini yürüten görevlilerin kalpaklı olmasından, Yunan işgalinin sona erdiği 1922 yılıyla "Şapka Devrimi"nin yapıldığı 1925 yılı arasındaki bir tarihte çekildiği sonucunu çıkardık. Bu tarihler arasında meydana gelen ve bu bölgeyi etkileyen iki şiddetli deprem var: 14 Nisan 1924'te Akhisar merkezli ve 7 Ağustos 1925'te Dinar merkezli.

"Nazilli: Hacı Şeyh Camii'nin harabesi ve Hilal-i Ahmer muhtacin barakası."

"Atça'da bir kısım harabe."

"Kasaba'da: Çömlekçi mahallesinde Hacı Tahir Dedeoğlu'nun barakası yapılmak üzere kerestelerin ihrazâtı."

"Aydın'da muhtaç bir aileye yapılan Hilal-i Ahmer barakası."

"Aydın'da kereste tevzıatı ve çerçeve imalathanesi."

"Manisa: Muavenet-i içtimaiye pavyonları."

Osmanlı Coğrafyasında Depremler (1690-1710)

NICOLAS N. AMBRASEYS
CAROLINE F. FINKEL

Çeviren:
AHMET FETHİ

Istanbuler Mitteilungen **dergisinin 1992 tarihli 42. sayısında (s. 323-343) yer alan "The Seismicity of the Eastern Mediterranean Region during the Turn of the Eighteenth Century" başlıklı makaleden çevrilmiştir. Makalenin giriş bölümü aynen alınmış, ancak orijinal metinde kataloglanmış olan 63 deprem arasından yalnızca Haziran 1694 tarihli Eğriboz Depremi ve 3 Eylül 1705 tarihli Atina Depremiyle ilgili metinler buraya aktarılmıştır. Bu depremlerin seçiminde, depremin büyüklüğü kadar, elde bulunan tarihsel bilgilerin zenginliği de esas alınmıştır.**

GİRİŞ

Bu yazı, 1690 ile 1710 arası dönemde Doğu Akdeniz bölgesinin sismik hareketlerini araştırmak için daha önce yayınlanmamış tarihsel belgelere veya yayınlanmış fakat kolayca ulaşılamayan kaynakların yeniden incelenmesine dayanır. Özellikle, bölgede yaşanmış önemli, fakat çok az bilinen bir dizi depremi incelemeyi amaçlıyor.

Hem bir bölgenin tektonik yapısını anlamak, hem de sismik tehlikeyi değerlendirmek için, orada gerçekleşmiş depremlerle ilgili bilgimizi zaman olarak olabildiğince geriye götürmek önemlidir. Sismik araştırmacıların dışında, bu tür bir araştırmanın sonuçları, mimarlık, toplum ve iktisat tarihçileri için de değerlidir.

Bu incelemenin kapsadığı kısa zaman dilimi ve geniş alan, (a) incelenen büyük depremlerin zamanı ve yeriyle ilgili olabildiğince eski bilgileri edinmek, (b) farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerden yararlanmanın önemini göstermek ve farklı dillerde belgelerin ne ölçüde birbirlerini tamamladıklarını ortaya koymak ve (c) 20 yıllık kısa bir dönemle ilgili gözlemle bile, bölgenin sismik yapısıyla ilgili ne kadar yeni bilginin bulunabileceğini göstermek amacıyla seçildi. Böylesine geniş bir alanı seçmemizin nedenleri şunlardır: İlk olarak, gözlemlediğimiz dönemdeki deprem etkinliğinin tam ölçüsünün farkında olmamız gerekir -bu nedenle sadece yakın, yıkıcı şoklara değil, merkez üsten uzak yerlerde kolayca hasara neden olabilen büyük depremler için etkilenen bölgenin yakın çevresinin ötesine de bakılmalıdır. İkincisi, bilgi kaynaklarımızın ne kadar yeterli olduklarını, yani sadece belli bir dönem için mi, yoksa incelenen zaman diliminin tamamı için mi bilgi verdiklerini değerlendirmeliyiz. Bu amaçlara ne ölçüde ulaşıldığına, aşağıda verilen tarihsel olaylara bakılarak kısmen karar verilebilir. Diğer dönemler için elde bulunan kaynaklar bağlamında ele alındığında, hem bu dönem için elde bulunan tarihsel kaynakların sayıca çokluğu, hem bölgenin sismolojik tarihinde 1690-1710 döneminin önemiyle ilgili daha geniş sonuçlar, daha fazla araştırılmayı beklemelidir.

Tarihinin bu nispeten yakın döneminde bile Doğu Akdeniz bölgesinin sismisitesiyle ilgili şu anda çok az ayrıntı biliniyor. Bu yazıda saptanan 65 olayın sadece küçük bir bölümü deprem kataloglarına geçmiştir ve bunların çoğu için verilen bilgi parçalı ve eksiktir. Örneğin, Atina'nın kuzeydoğusunda, bugün aktif tektonikle bütünleştirilen bir bölge olan Negreponte bölgesinin sismisitesiyle ilgili hemen hemen hiçbir şey bilinmiyor. Benzer şekilde, yaklaşık o zaman diliminde Atina'da gerçekleştiği bilinen depremle -uzun tarihinde kente zarar verdiği iddia edilen tek deprem- ilgili olgular bulanıktır. Lübnan'da, daha önce ve daha sonra yıkıcı depremlerin (**Ambraseys; Ambraseys-Melville; Ambraseys-Barazangi**) alanı olan Bekaa vadisinde yaşanmış olan 1705 depremiyle ilgili hiçbir şey bilinmiyor. Ele alınan dönemdeki birçok olayla ilgili bilgimizi güçlendiren, Osmanlı Arşivlerinden burada sunulan ve yeni keşfedilen belgelerin değeri özellikle bu üç vakada açıkça ortaya çıkar. Doğu Akdeniz'in sismisitesiyle ilgili önceki incelemeler bu tür belgeleri ihmal ettiler ve bu yüzden, bölgede gerçekleşen depremlerle ilgili yorumlarında yanılmaya mahkûm oldular.

VERİLER

İncelenen alan, 18. yüzyılın başındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarıyla aşağı yukarı çakışmaktadır. 1690-1710 yıllarındaki depremlerle ilgili verileri içeren Doğu ve Batı kaynakları, özellikle de Venedik ve Osmanlı kaynakları ile daha az ölçüde Slavca, Arapça ve Ermenice kaynaklar saptanmıştır. İmparatorlukta geçerli olan çeşitli dillerde

kaynaklar bulduğumuz halde, örneğin Mora'da Venedik, Doğu Anadolu'da Ermeni ve genelde Osmanlı kaynaklarında gerçekte karşılaşılandan daha fazla bir mekânsal süreklilik beklenebilir.

Bugüne kadar yayımlanmamış ve burada yararlanılan Osmanlı arşiv belgelerinin kaynağı, büyük ölçüde, merkezi hükümetin maliye bürosunun kayıtlarıdır. Deprem hasarı meydana geldiğinde izlenen prosedür şöyleydi: yerel görevliler İstanbul'a bir rapor gönderirlerdi; bu raporun alınması üzerine, hasarın ve onarım maliyetinin ayrıntılı bir hesabının yapılması emredilir ve işi denetlemek üzere görevliler atanırdı. Depremden zarar gören alandaki devlet görevlileri ile İstanbul arasında yazışmalar devam eder, bu sırada hesaplar yeniden gözden geçirilebilir, masraflar kısılabilir ve diğer gerekli inşaat işlerinin yapılması emredilebilirdi; depremin yarattığı hasar, bazen depremden uzun yıllar sonra onarılırdı.

Bu yıllarda Osmanlı kaynaklarında en iyi belgelenen alanlar, incelenen dönemde Osmanlı-Venedik çatışmalarına sahne olan Yunanistan ve 1690'larda *Sacra Lega* güçlerle savaşın sonuçlarından kaçamayan doğu Adriyatik bölgesidir. Bu nedenle, hasar gören kalelerin onarılması önemliydi ve bu bölgelerle ilgili belgelerin diğer bölgelerden fazla olmasının nedeni kısmen bu olabilir. Doğu Anadolu'da Ermeni kayıtlarına geçen birçok deprem, diğer birçok olay gibi, Osmanlı arşiv kaynaklarında yer almaz -herhalde meydana gelen hasarların onarımı acil sayılmadı ya da masraflar tamamen yerel kaynaklardan karşılandı. Bir kural olarak diyebiliriz ki, depremler yalnızca hasarın onarımı için gerekli olan para merkezi fonlardan alınmaya çalışıldığında kayıtlara geçmiştir. Fakat bazı olaylar Osmanlı hükümet kayıtlarına geçtiği halde, eşit ölçüde yıkıcı sonuçlar doğurduğunu bildiğimiz diğer bazı olayların kayıtlara geçmemesinin makûl bir nedenini şimdiye kadar saptayamadık.

İleride bu incelemeye uygun başka malzeme bulunabilir; ancak şu anda en fazla umut vaat eden kaynak Osmanlı kaynaklarıdır. Bununla birlikte, incelenen yıllarla ilgili mali kayıtların sayısı çoktur ve öyle görünüyor ki, içinde depremlerle ilgili bilgi bulunan kayıtların çoğu, bugüne kadar gelmiştir. Dahası, yerel organlar ile Saray arasında herhangi bir olayla ilgili yazışmalar çok sayıda belge ürettiği ve her olay için bu türden birden fazla belgenin izini sürebildiğimiz için, burada yararlanılan tipte kaynaklarda bu dönemin depremleriyle ilgili daha fazla yeni malzemenin gün ışığına çıkması olası değildir. Yine de, kadı sicilleri gibi yerel kaynaklar, diğer dönemdeki depremler için olduğu gibi, daha fazla veri sunabilirler.

Deprem hasarlarının onarımıyla ilgili Osmanlı belgelerini kullanmanın da bazı sakıncaları vardır. Aşağıda da görüleceği gibi, 1694 Eğriboz depremiyle ilgili olarak, onarım maliyetleriyle ilgili bir çizelgede depremle bağlantılı unsurları ayırmak zor olabilir. Zira, özellikle onarım işi uzadıkça, diğer zorunlu onarımlar da deprem hasarlarının onarımıyla aynı zamanda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Osmanlı belgelerinde bir depremin oluş tarihi nadiren belirtilir, belgenin tarihi ise sadece bir *terminus ante quem*'i (bitiş noktasını) saptar. Bu durum, Osmanlıca malzemenin diğer dillerdeki malzemeyle karşılaştırılması gereğini gösterir.

3 Mayıs 1481'de Rodos adasında meydana gelen depremin yarattığı etki.

EĞRİBOZ DEPREMİ (HAZİRAN 1694)

Ağustos 1694 tarihli kısa bir gazete notundan (**Anon 1694a**, 124), 1694 Temmuzunda Sicilya'da ve aynı zamanda Yunanistan'da Eğriboz (Negreponte) kalesini yıkan bir deprem olduğunu öğreniyoruz. Bu bilgi **Perrey** (25), **Mallet** (102), **Schmidt** (Aigiou 33) ve diğer kataloglar tarafından tekrarlanır. Bu basın notu açıkça iki ayrı olaya işaret eder -İtalya'da Mantova'da epeyce hasara neden olduğunu bildiğimiz 6 Temmuz 1694 tarihli bir depreme (**Boccone** 12) ve ağustostan önce Eğriboz'u etkileyen ayrı bir şoka. Aynı gazetenin özel olarak Eğriboz depremine değinen daha sonraki bir sayısı, bunun, kalenin bir duvarını boydan boya yıkan oldukça büyük bir olay olduğunu söyler (**Anon 1694a**, 331).

Yunanistan'daki bu depremle ilgili daha fazla bilgi *Letters Historique*'in Eylül 1694 sayısında yayımlanan başka bir haberde de bulunubilir. Haber "... Negreponte adasında önemli bir deprem oldu ve ... kentin aynı adlı surları tamamen yıkıldı. Bu durumdan yararlanan Venedikliler bu yeri kuşatmayı düşünüyorlar" (**Anon 1694b**, 483; krş. **Anon 1694c**, 253). Olayın tarihi belirtilmemiştir.

1694 yılının ortalarında Eğriboz kasabası ve kalesi Osmanlıların elindeydi. Altı yıl önce, 1688 Temmuzu ile Ekimi arasında Eğriboz kalesi ile kalenin karşısında anakarada bulunan Kara Baba Hisarı hasar görmüş ve Venediklilerin kuşatması

sırasında duvarlarında gedikler açılmış (Garzoni 260). Ne var ki, kuşatmadan hemen sonra, 1688'in sonunda bu hisarlar Türkler tarafından onarıldı ve kalenin içindeki garnizonlar tahkim edildi (Sathas, Tour 382). Bu nedenle Avrupa basınındaki haberler, muhtemelen 1694 yazında gerçekleşen bir depremle bağlantılı hasara işaret ederler. Çağdaş tarihçiler de 1693 ve 1694 yazında Venediklilerin Eğriboz'u kuşatmayı düşündüklerini doğruluyorlar: her ikisinde de, karşı tarafın üstün gücü nedeniyle bu tür planlardan vazgeçildi (Locatelli; Garzoni 264).

Bir depremin Eğriboz'da hasara neden olduğunu, Osmanlı maliyesinden Eğriboz'un savunmasından sorumlu Vezir İsmail Paşa'ya gönderilen bir emirname de kanıtlıyor; Hicri 16 Zilhicce 1112/23 Mayıs 1701 tarihli ve o yıllarda Eğriboz'da depremin sonuçlarına işaret eden dizilerin en eskisi olan bu belge, hasarı onarmak için gerekli malzemenin maliyetiyle ilgili bütün ayrıntıları verir. "Kara Baba'nın karşısındaki Eğriboz kalesinin Yalı Kapısı'nın zırhlı yüzeyine bitişik kale duvarının 35 kulaçlık kısmı, bir depremde yıkılmıştır; ve bunun yanında, köşe duvarının bir kısmı ve Mansur Burcu'nun yanındaki kale duvarının bir kısmı yıkılmıştır. Yine bu yerlerde, bazı kısımlar kuruluktan (?) çatlamıştır ve onarılması gerekmektedir. (Böylece) 32 x 3 x 18 = 1728 kulaç-karelik kale duvarı onarılacak ve temelden itibaren yeniden yapılacaktır ve Yalı Kapısı'nın dışındaki kale duvarının yıkılan alanı 6 x 10 x 5 = 300 kulaç-kare ve temelden itibaren, Mansur Burcu'nun yanındaki yıkık kale duvarı 14 x 112 x 1.5 = 252 kulaç-kare ve aynı yerdeki çatlak (?) duvar 10 x 7 x 1.5 = 105 kulaç-kare, toplam 2385 kulaç-kare ..." Bu belgede, yerinde hesaplanan ve Sarayın da kabul ettiği toplam onarım maliyetinin 189.420 akçe olduğu da belirtiliyor (MMD 3134.450).

Konuyla ilgili diğer belgeler, fikir vermekten çok kafa karıştırırlar: 17 Zilhicce1115/22 Nisan 1704 tarihli bir çizelge her bölgedeki hasarın boyutlarını ve bununla bağlantılı toplam 1.829.093 akçelik bir onarım maliyetini saptar. Aynı belgede bu miktar, 120 akçe/kuruşluk bir kur oranıyla, 14.242 kuruş olarak da verilir: bu ikinci belgedeki hasar bir depreme ya da belirlenmiş herhangi bir nedene atfedilmemiş olmasına karşın, bu durum, yukarıda aktarılan belgede kâtibin bir hatasını gösterir (MMD 3992.530-32). 18 Cemaziyelâhir 1117/7 Eylül 1705 tarihli belgelerde, Eğriboz'da depremle bağlantılı hasarın ölçüsü 10.253 kulaç olarak belirtilir (MMD 9895.36-37; MDD 4355.318-20), öncekinden oldukça büyük bir rakam; hem Eğriboz, hem Kara Baba kalesindeki savunma çitlerinin onarımı için kazık ihtiyacı gibi diğer eşzamanlı onarımlar (krş. MMD 9895.124-25) bu sayfalarda ayrı ayrı sıralandığı için, 1701 tarihli belgede kaydedilenden sonra başka depremlerin gerçekleşmiş olması imkânsız değildir.

Depremin gerçekleştiği tarih değilse bile, depremin yarattığı hasarla ilgili ölçüler 28 Cemaziyelâhir 1117/19 Eylül 1705 ile 28 Muharrem 1118/12 Mayıs 1706 tarihleri arasında yapılan onarımlarla ilgili bir anlatımda da doğrulanır. Burada, "depremden sonra" gerçekleşen hasar, önde gelen yapıların gördüğü hasarın ayrıntılarıyla birlikte ayrı ayrı kaydedilmiştir. Depremle bağlantılı onarımların toplam 9.662 kulaç olduğu gösteriliyor. Bu rakam daha önceki 10.253 kulaçlık hesaptan biraz az; hatırlanacağı gibi o hesapta hem depremle bağlantılı, hem diğer onarımların maliyeti 19.500 kuruş civarındaydı (MMD 4355.325;26).

O zaman Eğriboz'daki deprem aktivitesiyle ilgili şimdiye kadar bulunan Osmanlı belgeleri, en azından, 1701 Mayısının sonundan önce hasara neden olan bir depremin ve muhtemelen kısa bir süre sonra da bir ikincisinin olduğunu gösterir. Dalgaların ve sert kışın Eğriboz kalesinin temellerinde meydana getirdiği hasarı onarma ihtiyacına işaret eden 22 Muharrem 1112/9 Temmuz 1700 tarihli bir belge, sorunu daha da bulanıklaştırır (MMD 3134.40; krş. MMD 3992.332): Bununla birlikte, bu belgede deprem hasarına işaret edilmemiş olması, 1700 ortaları ile 1701 ortaları arasında bir deprem olmuş olması gerektiğini ima etmez.

O halde, bu Osmanlı belgelerinde ima edilen depremin, Avrupa basınında haber yapılmış olan Haziran 1694 depremi olması oldukça muhtemeldir. Ne var ki, bu olayın neden olduğu hasarın yaklaşık yedi yıl sonra hâlâ hesap ediliyor olması tuhaftır. 1694'ün başlarında Venedikliler yine Negreponte'ye baskınlar düzenlemekteydiler. Livadia'ya kadar ilerlediler ve sonunda 1694'ün ortalarında Mora'ya geri çekildiler (Garzoni 512); 1694 ortalarından sonra, Venedik tehdidinin Yunanistan'ın bu kısmından uzaklaştırılması ve İmparatorluğun diğer yerlerinde devam eden gerginlikler, sürekli ihmal, savaş ve deprem şoklarından ötürü zayıflayan yapıların onarımını engellemiş ya da geciktirmiş olması muhtemeldir. Ayrıca 1694 depreminden yıllar sonra yazılmış olan bu belgelerdeki ayrıntıların, birden fazla olayın neden olduğu toplam hasara işaret etmeleri de muhtemeldir. Bu olaylar dizisini daha tam anlayabilmemiz için, daha fazla belgenin elde edilmesini beklemeliyiz.

1694 depremi, bütün Eğriboz adasını salladı (Anon 1694b, 253); fakat görünüşe göre şoktan etkilendiği anlaşılan kalenin ötesinde 1688 kuşatmasıyla zaten zayıflamış olan yapılarda meydana gelen hasarla ilgili hiçbir ayrıntı yoktur. Şok, Eğriboz kasabasında yaygın bir yıkıma ve can kayıplarına neden olmamış gibi görünüyor. O zamanın Venedikli vakanüvislerin başka yerdeki deprem hasarından söz etmemiş olmaları, eğer hasar önemsiz değilse, oldukça şaşırtıcıdır.

ATİNA DEPREMİ (3 EYLÜL 1705)

18. yüzyılın başında Atina'daki deprem hasarıyla ilgili kanıtlar, Pittakis tarafından yayımlanan ve Anargyrian Fragmanları denilen 4 sayfalık el yazması Atina tarihinde bulunur. Büyük bir ihtimalle 18. yüzyıl el yazması olan ve otantikliği kuşkulu (zisiou, Erim 127) olan bu belge, bir Atina tarihinin parçalarından oluşuyor

ve kente hasar veren depremle ilgili iki bozuk pasaj da içeriyor. Ne yazık ki, bu vakayinamedeki olaylar tarihlenmemiştir ve birbirine karıştırılmıştır; daha sonraki olaylar ilk önce ve daha önceki bir dizi olay da daha sonra veriliyor. Bu vakayinamedeki parçaları tarihleme ve sıralarını saptama girişimleri şimdiye kadar başarısızlıkla sonuçlanmıştır (**Kamboуroglou**, Hist 60-67).

El yazmasının ilk sayfası aşağıdaki pasajı içeriyor:

(a) "... ve [Atinalı] vatandaşlar depremlerin iki yıl önce yıktığı Kalenin güney duvarını onardılar ..." (**Pittakis** 942).

İkinci sayfa şu pasajla biter:

(b) "Bu yıl büyük bir deprem oldu ve bütün evler sarsıldı ve St. Dionysius kilisesi ikiye ayrıldı ve yukarıdaki kayalıktan düşen büyük bir taş metropolit ikametgâhının üst katını yıktı. Bu, St. Chariton gününün akşamı meydana geldi; Sotiros Nikodimou manastırına ait birçok bina da yıkıldı ve Vasiliki Ekklisia çatladı ve üçüncü gün, kadetralde [metropolitlik] Demetrios'u yıldırım çarptı ve öldü ..." (**Pittakis** 944).

Bu olayların gerçekleştiği tarih verilmemiştir; fakat olayların kaydedildiği bağlam, depremin 1688'de Venediklilerin gidişinden yaklaşık üç yıl sonra, Atinalılar gönüllü sürgünden kasabaya geri döndükten sonra gerçekleştiğini gösterir. Birinci pasaj, Atina Kalesinin (Akropolis) duvarlarının onarılmasına; ikincisi, muhtemelen St. Chariton günü gerçekleşen aynı depremin genel sonuçlarına işaret eder. St. Chariton günü 28 Eylül'e denk gelmesine karşın (**Grumel** 323), her zaman aynı günde kutlanmaz ve dolayısıyla depremin tarihi kolayca saptanamaz. Rum kilise'sinin menolojisinde farklı kutsal Chariton'lar farklı tarihlerde anılır; şöyle ki, St. Chariton hem 3 Eylül, hem 9 Eylül günü anılır, aynı adlı iki şehitten biri 1 Haziranda, diğeri 28 Kasımda ve Osios (**Pious**) Chariton 28 Eylülde anılır (**Menologion**).

1687'den epey önce Atina yaklaşık 10,000 nüfuslu küçük bir taşra kasabası haline gelmişti. O yıl kasaba Venediklilerin tarafından kuşatıldı ve 28 Eylülde alındı. Bu sırada Acropolis hasar gördü ve içindeki Parthenon, orada saklanan mühimmatın patlamasına neden olan bir top mermisiyle büyük ölçüde yıkıldı (**Dandolo**). Kısa süre sonra, Nisan 1688'de Venediklilerin Atina'yı terk ettiler. Türkler kente yeniden girdi. Fakat misillemeden korkan kent sakinleri bu arada kenti terk edip yakındaki adalara sığınmışlardı. Atina ve etrafındaki kırsal alan neredeyse üç yıl boyunca boş kalmaya devam etti. Atinalılar Aralık 1690'dan sonra şehre dönmeye başladılar (**Sathas** 354-377).

Bu belgeyi oluşturan parçalar arasındaki muhtemel karışıklığın farkında olduğumuza göre, insan bu vakayinamede bir deprem gibi algılanan felaketin, aslında, kasabayı neredeyse bir deprem kadar sarsan Atina kuşatması sırasında Venediklilerin neden olduğu yıkım olup olmadığını merak edebilir. Ayrıca, vakayinamenin ikinci pasajından çıkarılan olay tarihin, yani 28 Eylülün, neden Atina'nın Venediklilere teslim olduğu tarihle, yani kuşatma sırasında Akropolis'in maruz kaldığı hasarla bütünleştirilen tarihle aynı olduğu da merak edilebilir (**Dandolo**). Depremin tarihi olarak belirtilmiş olan günün bu olaydan etkilenip etkilenmediğini saptamak mümkün değildir.

Bu yüzden, Anargyrian Fragmanları'ndaki bir iki öğeyi yorumlarken şiirsel bir özgürlükten yararlanan günümüz yazarları bu olay için çeşitli tarihler türettiler. Örneğin **Sieberg** (77) ve **Galanopoulas** (**Seis** 467; **Cat** 12) 1 Haziran 1641 tarihini veriler. **Schmidt** (Stud 160), **Lambakis** ve **Kamboуroglou** (Seis 133) 1 Haziran 1651 tarihini ileri sürer. **Papazachos-Papazachou** (253) olayı 16 Eylül 1694'e tarihler. **Kambouroglou** (Hist 62) 28 Eylül 1701 tarihini verir. **Schmidt** (Vulk 24) 1636 ile 1660 arası bir zamanı öne sürer. **Mommsen** (41) ve **Zisiou** (Sym 8) ise **Pittakis**'teki deprem kanıtını bütünüyle uydurma sayar. Aslında, böyle bir olayın tek gerçek kanıtı, depremin muhtemelen 1687 ile 1751 tarihleri arasında gerçekleştiğini gösterir (**Lambros**, Seis). Bunu şu olgudan da çıkarabiliriz: Metropolit ikametgâhı, **Spon** (127) tarafında görüldüğü 1676'da ve muhtemelen Venediklilerin Atina'yı işgali sırasında da sağlamdı; oysa 1751'de bu binanın sadece yıkıntıları ve St. Dionysius kilisesinin kalıntıları görelebiliyordu (**Stuart-Revett** s. VI). Bu depremin tarihini saptamanın, Anargyrian Fragmanları'ndaki bilgilere ek bilgileri gerektirdiği oldukça açıktır.

Depremin yılını açıkça saptayan ve aynı zamanda Fragmanlar'da bu tür bir olaya işaret eden pasajların uydurma olmadığını doğrulayan bir dizi yayımlanmamış Osmanlıca belge bu tür ek bilgileri vermektedir.

Bu belgelerden 7 Ramazan 1117/23 Aralık 1705 tarihli planı, Atina kalesinin 1117'de bir depremden hasar gördüğünü belirtir, Atina kadısının 16 Recep 1117/3 Kasım 1705'te bildirdiği gibi (**MMD** 4355.367): "Atina kalesi ... bu yıl bir depremde hasar gördü ve yıkıldı ..."; o halde deprem, hicri 1117 yılının ilk gününe denk gelen 25 Nisan ile 3 Kasım 1705 arasına tarihlenebilir. Hasar hesabı, 6.264 kulaç ve onarım maliyeti, Sarayın merkezi fonlardan 4.000 kuruşunu karşılamayı kabul ettiği 6.369 kuruş, 4 Şaban 1119/31 Ekim 1707'de hazine sicillerine kaydedilmiştir: "Eğriboz livasında daha önce bir depremde yıkılan ve hasar gören Atina kalesindeki silah deposunun ve sarnıcın ve bazı yerlerin tamiri için ...". Depremin, kalenin içindeki 24 sarnıçtan beş altısı hariç hepsini yıktığı ve elvarda sürekli korsan baskınları nedeniyle, bütün deprem hasarlarının onarılmasının acil sayıldığı da belirtilmektedir (**MMD** 4355.447; **MMD** 3878.324). 7 Rebiyyülâhir 1120/26 Haziran 1708'e gelindiğinde, malzeme ve emek temin edilmesi gereken yerel kaynaklarla ilgili kesin talimatlara uygun olarak (**MMD** 3878.324) onarımlar tamamlanmıştı (**MMD** 4355.447).

Bu nedenle, depremin 1705'te, muhtemelen St. Chariton gününde, yani eski usulde perşembeye denk gelen 3 Eylülde gerçekleştiği açıktır. St. Chariton günü için bu tarihi seçtik; çünkü, yukarıda Anargyrian Fragmanları'ndan alınan ikinci alıntının son ifadesinin bir pazar ayinine işaret ettiği varsayılırsa,

St. Chariton günü bir perşembe günü olmalıdır ve bu yüzden, hicri 1117 yılında ramazan ayından önceki bir perşembeye denk gelen tek olası St. Chariton günü 3 Eylüldür.

Depremin şoku Atina'nın yanı sıra Akropolis'te çeşitli yapılara, 1687 kuşatmasıyla zaten zayıflamış ve dolayısıyla terk edilmiş binalara epeyce zarar verdi. Atina'da depremden etkilenen binalardan, bugün mevcut olmayan St. Dionysius kilisesi ve yanı başındaki Metropolit ikametgâhı Areopagus kayalığının kuzey eteğindeydi (**Lambros**). Nikodimou manastırının hücreleri, modern Rus kilisesi civarında olmuş olmalı (**Lambakis**). Vasiliki Ekklisia'nın yeri belli değildir: muhtemelen Stadyum'un yanındaydı (**Lambros**). Depremin kent sakinlerinde ve Akropolis garnizonunda can kaybına yol açtığına ve kente ciddi zarar verdiğine dair hiçbir kanıt yoktur: örneğin Fragmanlar'dan alınan pasaj, Atina Kadetralinin şoktan etkilenmediğini gösterir, zira üç gün sonra toplantı için kullanılacak kadar güvenliydi. Muhtemelen zamanın kadısı tarafından yazılmış olan bir Atina tarihinde bir depremden söz edilmez (**Tarih**; **Orhonlu**). Depremden bir yıl sonra, 1706'nın 27 Haziranı ile 9 Ağustosu arasında Atina'da bulunan ve kasabanın nüfusunu az fakat mamur bulan bir Fransız gezgin de herhangi bir hasardan söz etmez; dikkatini çeken yıkıntıları yakın zamandaki savaşlara atfeder (**Lucas** 285): bu durum, depremin sonuçlarının ciddi olmadığına dair izlenimimizi doğrular; zira bir yıl önce bir deprem nedeniyle ciddi bir hasar olsaydı, bu gezginin gözünden kaçması mümkün değildi ve gezdiği diğer yerler için yaptığı gibi, bunu da kaydederdi.

Yaklaşık aynı zamanda Eğriboz'dan bildirilen hasarın bir kısmı (bkz. **MMD** 9895.124, Şaban 1117/Kasım 1705 tarihli), aynı depremin sonucu olabilir. Ne var ki, olaydan bir yıl sonra Eğriboz'dan da geçen aynı gezgin bu konuda bir şey söylemediğine göre, Eğriboz'daki hasar çok ciddi olamaz ve muhtemelen hızla onarılmıştır (**Lucas**, 281.2869). Mora ve komşu bölgelerdeki kasabalardan (Egina, Corinto, Napoli di Romania, Patrasso, İzmir, İstanbul) gelen konsolos mektuplarında ve o zamanın Avrupa basınında 1705'teki bir depremden söz edilmemesi, 1705'te Atina'yı etkileyen şokun çok uzaklarda hissedilmediğini ve yakındaki kasabalarda büyük bir kaygı yaratmadığını - başka bir ifadeyle, 1705 depreminin büyük bir olay olmadığını - ima eder.

Olay tarihi hâlâ kuşkulu olsa da, Anargyrian Fragmanları'nda sözü edilen depremin yılı, 1705 olarak saptanabilir ve depremin merkezi, Atina ile Eğriboz arasında, muhtemelen Atina ve Eğriboz'dan 30 kilometre uzakta bulunan Oropos civarında bir yerdi. Ne yazık ki, bu bölgeyle ilgili Venedik kaynakları, 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşmasından sonra azalmıştır ve bu olayla, bilgiye bu kaynaklarda rastlanmamıştır.

1705'te Zante'den bildirilen bir deprem şoku, farklı bir olay, Kasım 1704'te İyonya adalarındaki depremin artçı şoku da olabilir (**Schmidt**, Keph 5).

KAYNAKLAR

Ambraseys: N. Ambraseys, Temporary seismic quiescence: SE Turkey, Geophysical Journal 96, 1989, 311-331.

Ambraseys-Barazangi: N. Ambraseys-M. Barazangi, The 1759 Earthquake in the Bekaa Valley, Journal of Geophysical Research 94, 1989, 4007-4013.

Ambraseys-Melville: N. Ambraseys-C. Melville, An analysis of the eastern Mediterranean cartquake of 20 May 1202, W.H.K. Lee (ed.), Historical Seismograms&Earthquakes of the World (1988) 181-200 içinde.

Anon 1694a: Anonim, Mercure Historique et Politique (La Haye 1694) içinde.

Anon 1694b: Anonim, Mercurius Historicus (Neufchatel, 2nd semest. 1694) içinde.

Anon 1694c: Anonim, Lettres Historiques (Paris, Eylül 1694) içinde.

Boccone: P. Boccone, Museo di fisica e di esperienze etc. (Venedik 1697).

Dandolo: P. Dandolo, Εχθεσις περι πολιορχιας του Αθηνων υπο του Μοροσινη, Καταλοιπον Λαμπρου Νεοσ Ελληνομνημων 20, 1926, 209-214 (Atina) içinde.

Galanopoulos, Seis: A. Galanopoulos, Η σεισμιχη επιχινδυνοτης των Αθηνων. Prakt AkAth 31, 1956, 464-472.

Galanopoulos, Cat: A. Galanopoulos, A catalogue of earthquakes of shocks for the years prior to 1800 (1961).

Garzoni: P. Garzoni, Istoria della Republica di Venezia in tempo della sacra lega contra Maommeto IV etc. I (Venedik 1705).

Grumel: V. Grumel, Traité d'études byzantines I. La chronologie (1958).

Kambouroglou, Seis: D. Kambouroglou, Σεισμοι εν Αθηναισ (Atina 1888).

Kambouroglou, Hist: D. Kambouroglou, Ιστορια των Αθηναιων (Atina 1959).

Lambakis G. Lambakis, Ο ναοσ του Νιχοδημου, Εβδομασ 2/91, 1885, 2-10 (Atina).

Lambros: S. Lambros, Σεισμοι εν Αθηναισ προ του 1821, Περιοδιχον Εστια 280, 1881, 5-6 (Atina).

Locatelli: A. Locatelli, Historia della Veneta guerra in Levante contro l'impero Ottomano... fino l'anno 1699 (Colonia 1705).

Lucas, Grèce: P. Lucas, Voyage du sieur Paul Lucas dans la Grèce, l'Asie Mineure etc. I (Paris 1712).

Mallet: R. Mallet, On the facts of earthquake phenomena. Report of the British Association for the Advancement of Science (Londra 1852).

MMD: BOA, Maliyeden Müdevver Defterler.

Menologion: Menologion of Μεγασ ιερουσυνεχδημοσ (Atina 1989).

Mommsen: A. Mommsen, Athenae Christianae (Weimar 1868).

Orhonlu: C. Orhonlu, Bir Türk kadısının yazdığı Atina Tarihi (Tarih-i Medinetü'l hükemâ), Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2, 1974, 119-56.

Papazachos-Papazachou: B. Papazachos-K. Papazachou, Οι σεισμοι τησ Ελλαδασ (1989).

Perrey: A. Perrey, Mémoire sur les tremblements de terre dans la péninsule Turco-Hellenique, Mem. Cour. & Mem. Savants Etr. Acad. R. Sci. Lettres et Beaux-Artes Belgique 23/1, 1850, 3-75.

Pittakis: K. Pittakis, Αποσπασμα εχ του χειρογραφου τησ ιστοριασ των Αθηνων, AEphem 1853, 942-45.

Sathas: C. N. Sathas, Τουρχοχρατουμενη Ελλασ, 1453-1821 (Atina 1869).

Schmidt, Aigiou: J. F. Schmidt, Πραγματεια περι του γενομενου σεισμου του Αιγιου (Atina 1867).

Schmidt, Keph: J. F. Schmidt, Πραγματεια περι του γενομενου το 1867 σεισμου τησ Κεφαλληνιασ (Atina 1867).

Schmidt, Stud: J. F. Schmidt, Studien über Erdbeben (Leipzig 1879).

Schmidt, Vulk: J. F. Schmidt, Vulkaneruptionen und Erdbeben. Archiv für mittel-und neugriechische Philologie (Leipzig 1880).

Spon: J. Spon, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux annees 1675 et 1676, II (Lyon 1678).

Stuart-Revett: J. Stuart-N. Revett, The antiquities of Athens etc. II (Londra 1787).

Tarih: Anonim, Tarih-i Medinet ül-Hükema. MS., Emanet Hazinesi 1411, Topkapı Sarayı Kıph., İstanbul.

Zisiou, Sym: K. Zisiou, Συμμειχτα (Atina 1868).

Zisiou, Erim: K. Zisiou, 1688-1690, Περι τησ ερημωσεωσ των Αθηνων εν ετει 1688-1690, Εβδομασ 2/10, 1885 (Atina).

Son Osmanlı Padişahının Şam'daki Mezarı

METE TUNÇAY

Geçtiğimiz mayıs ayında, Antakya, Şam ve Halep'i içeren turistik bir geziye katıldım. Şam'da, büyük Emevî camiinden sonra, haziresinde Sultan Vahideddin'in de kabrinin bulunduğu, "Süleymaniye Tekkesi" denilen camiyi ziyaret ettim.

Şahbaba adlı biyografinin yazarı Murat Bardakçı'nın bana söylediğine göre, bu caminin yapımını Yavuz Sultan Selim başlattığı için, 1560'ta, yani Kanunî döneminde tamamlandığı halde, hanedan üyeleri burayı "Selim-i Evvel Camii" diye anarlarmış. Şam'da ayrıca bir Selimiye yok. Oysa, ayrıksız, bizim bütün kaynaklarımızda, Vahideddin'in "Selimiye Camii"nde gömülü olduğu yazıyor.

Tanzimat'ı başlatan Sultan Abdülmecid'in dört oğlu, Abdülaziz'den sonra sırayla padişahlık etmişlerdi: V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmet (Reşad) ve VI. Mehmed (Vahideddin). Vahideddin 57 yaşında tahta çıkmış ve Osmanlı Devletinin en bunalımlı son demlerinde 4 yıl 4 ay padişahlık, saltanatın kaldırılması ertesinde de 17 gün yalnızca halifelik yapmıştı. Bilindiği gibi, Millî Mücadele sonuçlanınca, İstanbul'da can güvenliği olmadığı gerekçesiyle İngilizlere sığınarak *HMS Malaya* zırhlısına binip Malta'ya gitmiş, kısa bir süre Mekke'de Kral Hüseyin'in konuğu olmuş, sonra İtalyan Rivyerası'ndaki Sanremo'ya yerleşmişti. Orada 16 Mayıs 1926'da öldü. Naaşı, Fransızların denetimindeki Suriye başkenti Şam'a götürülüp defnedildi.

Bütün Osmanlı padişahları Bursa'da ve İstanbul'da medfundur. Tek istisna olan son padişahın bu camideki lahdi gayet mütevazı. Üstünde adı yazılı, çepeçevre de âyet-i kürsî dolanmış. Aynı haziredе, II. Abdülhamid'in kızı Refia Sultan'mki gibi çok daha gösterişli kabirler bulunuyor.

Süleymaniye Tekke Camiinin bahçesinde, Suriye Hava Kuvvetlerinin açık hava müzesi var. Arap-İsrail savaşlarının veteranları olan Mig'ler vb teşhir edilmekte. Camekânlı bir kulübenin içinde de "Merkebetü'l-feza" (Uzay Eşeği değil, Taşıtı) duruyor. Sovyetler uzay gemilerinin bir seferinde Suriyeli bir kozmonotu da konuk etmişler, sonra dünyaya dönen modülü Suriye'ye vermişler. Bunun bir benzerini, daha önce Sofya'da gördüğüm için hemen tanıdım: Amyant kaplı olmasına karşın, atmosfere sürtünmekten yer yer yanık duruyor.

Mete Tunçay, Vahideddin'in kabrinin başında.

Et-Takiye es-Süleymaniye'nin genel görünüşü. Hazire, resmin sağında, caminin hizasında. Soldaki uçağa dikkat ediniz!
Syria, the Historical Places, **Şam, 2000.**

التكية السليمانية - المعاصرين - ١٥٦٠ م.
The Suleimani Hospice - 1560 A.D.
Al Tikyah Al Sleimanyah - 1560 ap. J.C.
Al Takieh Al Suleimanieh - 1560 n. Chr..
Tachieh El Stelmanieh - 1560 D.C.
Такие Сулеймания - 1560 г.

Vahideddin'in lahdinin önden ve arkadan görünüşü.

Refia Sultanın mezarı.

Merkebetü'l-feza.

Havacılık müzesinin bileti.

Şam'da Bir Bestekâr Mezarı

GÖNÜL PAÇACI

Osmanlı Hanedanına mensup ve aynı dönemde yaşamış olan iki şehzade, Türk müziğine olan özel yetenek ve koruyucu yaklaşımlarıyla dikkat çeker. İlki, V. Sultan Mehmed Reşad'ın büyük oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi (1873 Ortaköy-1938 İskenderiye), diğeri ise Sultan Abdülaziz'in en küçük oğlu Şehzade Mehmed Seyfeddin Efendi'dir (1874 Ortaköy-1927 Nice).

Musikiyi sosyal hayatın önemli bir parçası haline getiren, kanunuyla Tanburî Cemil Beye birkaç plağında eşlik eden, İbrahimağa civarındaki konağında uzunca yıllar haftada üç gün fasıllar tertip ederek döneminin önemli üstatlarını toplayan (ki bu fasılları Hoca Bestenigâr Ziya Bey yönetmiştir) Şehzade Ziyaeddin Efendi devrin pek çok müzisyenini himaye etmiştir. Bahsedilmesi gereken önemli bir husus da Hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmasından önceki görevi olan Darülelhan Encümeni üyeliğidir. Ziya Paşa riyasetindeki bu heyette Rauf Yektâ Bey, Zekâizade Ahmed Efendi ve İsmail Hakkı Bey gibi dönemin en mühim üstatlarıyla birlikte olmuştur.

Şehzade Seyfeddin Efendi ise bestekâr olarak, hânedanın en çok bilinen üyesi III. Selim'in şöhretini yakalayamamış olsa da -ki bu, yaşadığı dönem ve hiyeraşik farkla açıklanabilir- musikî camiasında sevilen bir bestekârdır. Hatta, yakın dönemde TRT'nin bir jenerik müziği olarak sıkça çaldığı hüzzam peşrevi, en azından "birinci hane"sinin girişiyle geniş kitlelerin kulaklarında olan bir eseridir.

Tambur ve kemençeyi Cemil Beyden öğrenmiş olan bu bestecinin mezarına Suriye'ye (Şam-Halep) yaptığımız bir gezide tesadüf ettik. Tesadüf diyorum; çünkü Süleymaniye Takyesi ya da yalnızca Takye (Tekke) Camii denen bir caminin haziresinde bu mezar.

Vahideddin'in mezarını arama kararlılığı ile davranıp, (Suriye istihbarat teşkilatının atamış olduğunu sonradan öğrendiğimiz) rehberin bile zorlukla çıkardığı, ezcümle ora-

larda pek kimsenin haberdar olmadığı bu mezarlık, Türkiye'deki çoğu kaynakta Sultan Selim Camii olarak geçmekte.

Caminin sağ tarafında yer alan 3 sıralı ve oldukça sade 10-15 mezarı incelerken, "Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Hân Merhumun mahdûmu Şehzâde Seyfeddin Efendi-Fatiha" yazısını görünce, duygulanmadım değil. Saz semaisi, peşrev gibi saz eserlerinden; kârbeste, ilahi, hatta marş gibi çok farklı formlardaki sözlü eserlere dek 40 civarında eser vermiş olan ve bir anlamda Osmanlı müziğinin son "gerçek" temsilcilerinden diyebileceğimiz bu zat, tarihin bir cilvesi gibiydi. Geçmişte ailesinin büyüklerinin yönettiği, bugünse baktığınız her yerde resmini gördüğümüz bir diktatörün ülkesinde gömülmesine "müsaade" edilmiştir.

Ne doğduğu, ne öldüğü, ne de gömüldüğü yer hakkında kendi arzusu olmamış olan bu bestecinin gerçek duygularının eserlerinde yaşadığını düşündüm yalnızca.

En üstte: Sultan Mehmed Reşad'ın oğlu Şehzade Ziyaeddin Efendi.

Üstte: Gönül Paçacı, Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Mehmed Seyfeddin Efendi'nin kabrinin başında.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Üniversite Ögrencileri Tarih Yarışması'na başvuru süresi 15 Haziran 2000'de doldu. Yarışmaya katılım, beklediğimizin üstünde gerçekleşti. Bazıları grup halinde, bazıları da birden fazla araştırmayla katılmak üzere, 360 öğrenci, 351 konuda başvurdu. Bu öğrencilerden 121'i (eğitim fakülteleri de dahil) tarih eğitimi alan öğrenciler. Diğer bölümlerden en fazla başvuru ise uluslararası ilişkiler (33), hukuk (21) ve iktisat (16) bölümlerinden geldi. Türkiye çapında en fazla başvuru 43 öğrenciyle İstanbul Üniversitesi'nden yapılırken, onu 31 başvuruyla Boğaziçi ve 25 başvuruyla Marmara Üniversitesi izliyor. Üç büyük kentin dışındaki üniversiteler arasında ise en fazla başvuru 10 öğrenciyle Anadolu Üniversitesi'nden geldi.

Katılımcılara başarılar dilerken öğrenci belgelerini henüz bize ulaştırmamış olanlara, bu belgeyi çalışmalarıyla beraber ekim ayında yarışma merkezine iletebileceklerini hatırlatırız.

Yarışmaya başvuruda bulunanların adreslerine birer mektup gönderildi. Bu mektupta başvurularının yarışma merkezine ulaştığı bilgisi yer alıyor. Başvurusu herhangi bir sebeple yarışma merkezine ulaşmayanlar olabilir; bu sebeple yukarıda sözü edilen mektubu almayanlar lütfen yarışma merkeziyle irtibata geçsinler.

Yaz ayları boyunca devam edecek olan araştırma sürecinde, öğrencilere yardımcı olmak, kendi aralarında bilgi ve kaynak alışverişinde bulunmalarını sağlamak ve yarışmaya başvuru yapmış genç tarihçilerle sürekli iletişimde bulunabilmek için bir tartışma forumu açtık. İnternette http://www.egroups.com/group/genctarih adresinde açılan bu tartışma forumuna katılmak için listeye katılmanız yeterli. Başvuru sırasında bize e-posta adreslerini bildiren öğrencilerin adreslerine, üyelik için bir mesaj gönderildi. Bu arkadaşların, mesaj kutularına gelen bu e-postayı göndericisine geri yollamaları üye olmaları için yeterlidir.

İnternet olanağına sahip olmayan katılımcılar sorularını telefon, faks ve posta yoluyla iletebilirler veya bizzat yarışma merkezine gelip bilgi alabilirler.

Dergimizin Mayıs sayısında yer alan Yarışma sayfasında TÜYAP'ın yarışmada derece alan beş öğrenciye eğitim bursu vermesinin gündemde olduğunu, konu kesinleştiğinde daha net bilgi vereceğimizi belirtmiştik. TÜYAP yöneticileriyle bursun koşullarını netleştirmek için sürdürdüğümüz temaslarda, TÜYAP Eğitim Bursu'nun, öğrencinin okul başarısını temel alan koşullarıyla, bizim yarışmamızın, okul başarısını hiç dikkate almayan, Açık Öğretim öğrencilerine ve grup katılımına da imkân tanıyan, hatta yarışmanın sonuçlandığı tarihte okulunu bitirmiş olabilecek gençlerin de katılımına izin veren, deyim yerindeyse esnek kuralları arasında uyum sağlayamadık. Eğitim bursu ihtimali böylece ortadan kalktı.

Toplumsal Tarih'in satış fiyatı bu sayımızdan itibaren iki milyon liraya yükseldi. Ancak bu fiyat artışını, öğrencilerin yarışma süresince dergiyi daha rahat izleyebilmeleri için sürdürdüğümüz indirimli abonelik uygulamasında bu ay için yansıtmadık. Böylece, dergiye bu ay

içinde abone olan öğrenciler bayiden satın alanlardan yarı yarıya daha az para ödeyecekler.

Geçen aylarda olduğu gibi bu ay da bizlere ulaşan soruları, yantılarıyla beraber ilgililerin bilgisine sunuyoruz.

Mayıs ayı sonlarına doğru posta yoluyla başvuru formumu yarışma merkezine göndermiştim. Postanın elinize geçip geçmediği, başvurumun kabul edilip edilmediği hakkında bilgi edinebilir miyim?

Başvurunun kabul edilmesi için, başvuru formunuzun yarışma merkezine ulaşması yeterlidir. Öğrenci belgesini göndermeyen arkadaşların başvuruları da belgeyi daha sonradan göndermeleri şartıyla kabul edilmiştir. Temmuz ayının ilk haftası içinde elinizde olacak şekilde bir mektubu adreslerinize gönderdik. Söz konusu mektup temmuz ayı ortalarına kadar elinize geçmezse lütfen bizi arayın.

Araştırmamla beraber, video ya da ses kaydı gönderebilir miyim?

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması esas olarak bir makale yarışmasıdır. Dereceye girecek ilk 5 öğrencinin çalışması *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanacaktır; video ya da ses kaydı gibi malzemeleri dergide değerlendirmek mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda araştırmalarınızı destekleyecek olan malzeme görsel malzemedir. Renkli, siyah beyaz fotokopi, karta basılı fotoğraf, dia yahut arşiv belgeleri gibi basıma hazırlanabilecek malzemeleri göndermeniz yeterlidir. Bunun dışında örneğin sözlü tarih görüşmelerinde yapacağımız ses kayıtlarını bize göndermenize gerek yok. Seçici kurul tarafından değerlendirilecek olan, sizin bu görüşme sonunda makalenize taşıdığınız bilgi ve bu bilginin niteliğidir.

Kentimizin tarihi üzerine bir çalışma göndermek istiyorum. Osmanlı'dan bugüne dek olan süreci işlemek zorunda mıyız? Örneğin Cumhuriyetin ilanı ile meydana gelmiş değişikliklere de yer verecek miyiz? Yani karşılaştırmalı bir anlatım mı isteniyor?

Araştırmalarınızda izleyeceğiniz metot, konunuza, elinizdeki ve bulacağınız malzemeye, konuyu ele alış biçiminize kısaca tamamen size aittir. Yarışma kapsamında seçici kurulun karşılaştırmalı, kronolojik ya da başka türlü bir anlatımı tercih edeceği gibi bir durum söz konusu değildir. Yine ele alacağınız konu özelinde, yazacağımız makale, uzun bir süreci de kapsayabilir ya da sadece "bir gün"den de bahsedebilir. Ancak "Osmanlı'dan Günümüze...." gibi bir başlıkla ifade edilen, uzun bir süreci içeren araştırmaları tercih etmemenizi tavsiye ederiz. Bu kadar uzun soluklu tarih makalesi yazılmaya çalışılırsa, makale özgün olmaktan uzaklaşabilir, sathi kalabilir.

Yarışmada istenen özgünlük şartı, sadece birinci el kaynakları kullanarak mı sağlanır?

Yarışmada özellikle önem verilen özgünlük şartı, öğrencileri bilinen kaynaklardan daha farklı kaynaklar arayıp bulmaya ve kendilerine ait bir hikâyeyi serbestçe yazabilmelerine olanak sağlamak için konuldu. Özgünlük, daha önceki sayılarda da açıkladığımız gibi, sadece birinci el kaynaklara ulaşarak sağlanmayabilir. İkinci el kaynaklardan, yani konu hakkında yazılmış kitaplardan, makalelerden yararlanarak da özgün bir araştırma yapmanız mümkündür. Araştırılmış bir konunun, hiç değinilmemiş bir tarafını bulup, bu tarafı işlerseniz özgün bir makale kaleme alabilirsiniz. Birinci el kaynaktan kasıt, arşiv ve konu hakkında dolaysız bilgi veren her türlü belgedir. Örneğin birine ait bir hatıra defterini bulup, bu hatıra defteri üzerinden, o kişinin hayatını ya da dönemin olaylarını araştırmaya niyetlenirseniz, elinizdeki hatıra defteri birinci el bir kaynaktır.

TOPLUMSAL TARİH

ÖĞRENCİLER İÇİN İNDİRİMLİ ABONE FORMU

6 aylık: 6.000.000.-TL. 1 yıllık: 12.000.000.-TL.
(Fiyatlar 31 Temmuz 2000 tarihine kadar geçerlidir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:..... e-posta:.....
Üniversite:.....Şehir:.....
Fakülte/Bölüm:.....Sınıf:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: | | | | |
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

İskenderiye Kilisesi'nde Şiddet Geleneği ve Hypatia'nın Ölümü

TURHAN KAÇAR
Balıkesir Üniversitesi
Tarih Bölümü

Maria Dzielska, *Hypatia of Alexandria*, (İng. çev. F. Lyra, Revaling Antiquity serisi No. 8, editör G. W. Bowersock) Harvard University Press, 1995, xii+157 s.

Türkçesi: Gamze Deniz, *İskenderiyeli Hypatia*, Berfin Yayınları, Haziran 1999, 125 s.

İskenderiyeli pagan "kadın filozof" Hypatia 415 yılında dinsel fanatizmin politik araç olarak kullanıldığı bir Hıristiyan linç hareketi sonucunda öldürüldü. Cinayetin siyasi yönü İskenderiye piskoposu Cyril'in (412-44) Hypatia'yı Mısır *prefekt*'i (vali) Orestes ile bozulan ilişkilerin sorumlusu olarak görmesinde yatar, yani Hypatia piskoposun nüfuz alanını daraltan bir figürdür. Dini fanatizm ise, zaten İskenderiye'de uzun zamandan beri potansiyel olarak mevcut olan, şiddet olgusunun piskopos lehine (kasıtlı veya kasıtsız?) yeni bir patlamasıdır ki, bu, Hypatia'nın şehirde Hıristiyanlara karşı oluşan negatif atmosferin müsebbibi olarak propaganda edilmesinden doğar.

Eskiçağ İskenderiye'sinde şiddet sadece Kilise'nin değil, neredeyse kent kültürünün bir parçasıdır. Bu konuda Bitinyalı Dio'nun gözlemleri dikkate değer (Dio of Prusa *Orations* 32.62; 55 59). İskenderiye kültürünün parçası olan bu şiddet olgusundan Kilise de yeterince yararlanmıştır. Daha Hıristiyanlık yasal bir din değilken bile, İskenderiyeli piskoposlar şiddet vasıtasıyla rakiplerini sindirmekteydiler. 3. yüzyılda papaz Origen (c.230) ve 4. yüzyılda Arius'un (c.318) kentten sürülmeleri buna örnektir. Keza Hıristiyanlığın yasallaşmasından sonra da İskenderiyeli piskoposlar yasadışı/dindışı şiddet geleneğini devam ettirmişlerdir. Piskopos Athanasius'un (328-73) şehirdeki Meletian topluma[1] uyguladığı baskı, Theophilus'un (384-412) kendisine muhalif gördüğü keşişlerin bir kanadını bir başka keşiş grubuna katlettirmesi (*Nitria* hadisesi) hep bilinen şeylerdir. Daha da ilginç olan bir husus, önceki devirlerde örnekleri görülen piskopos kaynaklı şiddetin, birbirini izleyen üç piskopos [Theophilus (384-412), Cyril (412-444) ve Dioskorus (444-451)] devrinde ayyuka çıkması ve bu üç piskoposun da Erken Kilise literatüründe pek de hoş olmayan sıfatlarla anılması tesadüf olmasa gerek.[2]

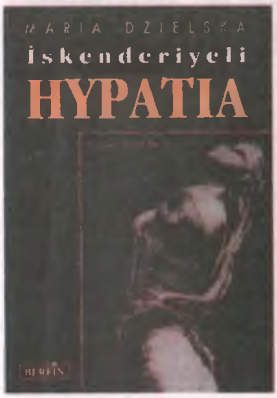

Mısır'ın coğrafi konumu ve İskenderiye piskoposunun çevre piskoposluklar üzerindeki tartışılmaz nüfuzu[3] (ki bu 325'te İznik konsilinde yasallaştırılmıştır, "*Kanon* 6"), özellikle 4. yüzyılda çevre çöllerde yaşayan keşişlerin piskoposlar tarafından politik çıkarlar için manipülasyonu ve piskoposun kent içerisinde kurduğu bağlantılar hep işleri kolaylaştırmada başvurulabilecek çarelerdi. Eskiçağda piskoposlar ömür boyu görev yaptıkları için, bir ya da iki yıl görev yapan valilerden çok daha etkin ve kalıcı konuma sahip olabiliyorlardı ve bunun yanında piskoposların büyük bir zenginliği kontrol ettiklerini de unutmamak gerekiyor. İlaveten piskoposların veya keşişlerin Hıristiyan olmayan unsurlara karşı giriştikleri tedhiş hareketlerine İmparatorluk merkezinden gelebilecek tepkiler de yine piskoposlar tarafından manipüle edilmekteydi.

Mesela I. Theodosius devrinde (379-95) Milano piskoposu Ambrose (374-97) bu tür tedhiş hareketlerini geçmişin intikamı olarak izah ediyordu (*Ambrose Letters* 40.6-7).

Polonyalı eskiçağ tarihi profesörü Maria Dzielska, İskenderiyeli kadın filozof Hypatia'nın hayatını anlattığı monografide hem bu filozofun etrafında örülen efsaneye ve 4. yüzyılın sonlarının ve 5. yüzyılın başlarının İskenderiye'sinin entelektüel iklimine ışık tutmakta, hem de İskenderiye Kilisesinin neredeyse bir parçası haline gelen şiddet kültürünün o dönemdeki tarihsel temellerini irdelemektedir. Kitabın İngilizce baskısı üç temel ve bir sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Buna ilaveten, açıklamalı kaynakça (s. 111-19) ve dipnotlar ek bölüm (s. 121-151) olarak mevcuttur. Yazarın İngilizce baskıya yazdığı önsözden, kitabın ilk olarak Polonya'da Lehçe olarak yayımlanmış ve Lehçe orijinalinden İngilizceye çevrilmiş (F. Lyra tarafından), olduğunu öğreniyoruz. Türkçe çevirisi de bu İngilizce baskısı esas alınarak yapılmış, çünkü aksini belirten herhangi bir bilgi notu mevcut değil, hatta Türkçe çevirisi İngilizceye çevireni dahi zikretmiyor.[4]

Türkçe çeviri de İngilizcesi gibi üç temel ve bir sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Fakat çevirmen kitabın sonunda bulunan açıklamalı kaynakça ve dipnotlar bölümünü dahil etmemiş. İlk bölüm Hypatia ve onun çevresinde örülmüş mitolojiyi konu alan bir literatür araştırması olup bu bölümde eskiçağ bilgisinin değerlendirilmesinin yanı sıra Hypatia üzerine modern zamanlarda yapılan tarih ve edebiyat ürünü çalışmalar da kritik bir bakış açısıyla sunulmaktadır.

İkinci bölüm Hypatia'nın öğrenici çevresi üzerine prosopografik bir araştırma olmasının yanı sıra filozofun entelektüel aktivitelerinin inşası üzerinedir. Bunun nedeni açıktır, çünkü Hypatia'nın biyografisini yeniden inşa etmek *(reconstruction)* için zorunlu olarak -özellikle birinci el veri azlığında- onun çevresini ortaya koymakla mümkündür. Gerçekten bu bölüm bazı ilginç soruları da beraberinde getirmektedir, mesela "erkek hâkim" entelektüel bir ortamda "güzel, saygıdeğer ve onurlu" bir kadının nasıl bir hoca portresi sunduğu önemli bir soru olsa gerek. Hypatia'nın biyografisini inşa etmek zor bir girişim, çünkü bu işi zor kılan hususlardan ilki kendi kaleminden doğrudan bize ulaşan bir literatürün mevcut olmayışı. Burada altı çizilmesi gereken bir başka husus da eskiçağdan günümüze hemen hemen hiçbir kadın yazarın eserinin aktarılmamış olmasıdır. Halbuki kadınlar eskiçağda da entelektüel aktivitelerde yer almaktaydılar. Nitekim Eunapius'un aşağıda adı yazılı olan eserinde bir kadın filozofa yer verdiğini biliyoruz, keza kadınların stenografer (*stenographer* = yazıcı) olarak entelektüel çevrelerde varlığı bilinmektedir.[5] İkincisi, Hypatia'nın çağdaşı Grek yazar Sardisli Eunapius'un (ö. 414 sonrası) neredeyse tamamı 4. yüzyıl pagan filozoflarından oluşan *Lives of Philosophers and Sophists* (Filozofların ve Sofistlerin Hayatı) adlı kataloğunda Hypatia'nın yer almaması bir başka zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir üçüncü güçlük ise Cyrene (Libya'da) piskoposu Synesius'un (ö. 412), hocası Hypatia'dan önce ölmüş olmasıdır, çünkü Synesius hocasının ölümünü görmüş olsaydı, muhtemelen bu kadın filozofun hayatına ait daha detaylı bilgilere sahip olabilirdik, zira Hypatia'nın düşünce dünyasına ilişkin bilgilerimizin en geniş çağdaş kaynağı Synesius'un mektuplarıdır.[6]

Kitabın üçüncü bölümü Hypatia'nın hayatı ve ölümüne ayrılmıştır. Bu bölüm Hypatia ve babasının (Theon) İskenderiye'deki bilimsel çalışmaları ve kent seçkinleri ile ilişkilerini incelemekte ve buna ilaveten Hypatia'nın 415 yılında öldürülüşünün etrafındaki tarihsel ve siyasal şartları tartışmaktadır. Dzielska'nın Hypatia portresi "ılımlı bir pagan" olarak ortaya çıkıyor ve yazar buna delil olarak, Hypatia'nın Serapeum tapınağının Hıristiyanlar tarafından yıkılmasına kayıtsız kalmasını gösteriyor (Türkçe çev. s. 93). Fakat Serapeum'u yıkan Hıristiyan fanatiklerin Hypatia'nın da sonunu hazırlayacak olmaları kaderin ilginç bir cilvesi olarak tezahür ediyor. Gerçekten Hypatia'nın radikal bir pagan olmadığı Hıristiyan öğrencilerinin ona bağlılığından da anlaşılabiliyor. Burada Hypatia'nın ölümüne ilişkin bir spekülasyon daha yapılabilir. Acaba Hypatia sadece "bir pagan entelektüel" olduğu için mi öldürüldü, yoksa kamuoyu önüne fazla çıkan "kadın kimliği" mi tepkinin merkezini oluşturdu?[7] Bu, izlemeye değer ilginç bir soru olabilir, çünkü "kamu önüne çıkan kadına saldırı" sadece Hypatia ile sınırlı değil. Palladius'un anlattığına göre zengin ve dindar bir Hıristiyan hanımefendi olan Poimenia devrin "mübarek zatları" olarak kabul gören keşişleri ziyaretinden İskenderiye'ye dönerken yolda saldırıya uğrar ve maiyeti içerisinde yaralananlar ve hatta ölen olur.[8] Bu örnekten yola çıkarak yukarıdaki sorunun esas sahibi İsrailli kadın tarihçi Hagith S. Sivan'ın cevabı saldırının Hypatia'nın "kadın kimliğine" yöneltildiği şeklindedir. Fakat burada bir başka soru ortaya atıp yukarıdaki tezin ne kadar tutarlı olduğunu test edebiliriz. Doğru, Hypatia Eskiçağ toplumunda beklenen kadın standardının dışına düşen bir figür, çünkü bu dönemde kadının entelektüel macerası ya evinde ya da manastırda yaşanabilir bir olgu idi. Fakat Hypatia'nın yerinde bir erkek olsaydı, yani piskopos Cyril'in kent içi hâkimiyetine engel olan, vali ile ilişkilerinin bozulmasına neden olan erkek bir entelektüel aynı saldırıya uğramaz mıydı? İskenderiye toplumunun karnesi bu konuda bize yardımcı olabilir, çünkü bu toplum 361 yılında şehrin Ariusçu piskoposu Kapadokyalı George'u da (356-61) linç ederek öldürmüştü ve keza 431 yılındaki Efes konsilinde (üçüncü ekümenik konsil) İskenderiye patriarkının rakibi olan İstanbul piskoposu

Nestorius (428-31), Cyril'in çapulcularından özel bir muhafız birliği tarafından korunarak kurtulabilmiş ve konsilin toplantı salonuna ise hiç girememişti. Sonuç olarak benim kanaatim, Hypatia'yı ölüme götüren neden onun "pagan" veya "entelektüel kadın" kimliği değil, fakat piskopos Cyril'in politik ilgileri önündeki bir engel olarak ortaya çıkmasında veya piskoposun öyle anlamasında yatar.[9]

Sonuç bölümü ise daha önce verilenlerin genel olarak değerlendirildiği bir özet mahiyetindedir. Bu bölümün daha ilk cümlesi bu kitabın tarihi verilere dayalı bir araştırma eseri olduğunu ilan etmekte, fakat garip olan husus elimizdeki Türkçe çevirinin hiç dipnot ve bibliyografya içermemesidir. Ya çeviren bu eseri tercüme ederken bilimsel bir materyal olduğunun farkında değil ya da konunun dipnotlarını ve bibliyografyasını Türk okuyucuları çok da ilgilendirmeyeceği (!) kanaatiyle çeviriye dahil etmemiş.

Kitabın Türkçe çevirisinde bazı bariz metodolojik (veya metotsuzluktan neş'ed eden) çeviri yanlışlıkları göze çarpmaktadır. Birincisi, kitap içerisinde geçen bütün İngilizce eser isimleri Türkçeleştirilmiş, fakat Fransızca, Almanca veya Latince olanlar orijinal adları ile verilmiş; doğru olanı Türkçe çevirileri basılmamışsa hiç birisinin Türkçeleştirilmemesidir. Daha da garibi hiçbir eser ismi italikle yazılmamış, onun için Türkçe baskıda yer alan İngilizce eserler Türkçeleştirildiklerinden bunların bir kitap adı mı, yoksa normal cümle mi olduklarını ayırt etmek neredeyse mümkün değil. Kitaptaki İngilizce literatür içinde Türkçeye çevrilen - benim bildiğim kadarıyla- sadece E. Gibbon'un *Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküşi*'dür[10] *(The Decline and Fall of Roman Empire)*. Fakat çevirmen bunun mevcudiyetine ilişkin de herhangi bir "farkındalılık" göstermemektedir.

Çevirmen sadece İngilizce modern eser isimlerini Türkçeleştirmekle kalmamış, fakat aynı zamanda eskiçağ yazarlarının İngilizce baskıda italik (ve İngilizce) olarak verilen eser isimlerini de ve hatta bazan da yanlış olarak Türkçeleştirmiş. Mesela Synesius'un *On Providence* adlı eserini "Cennet Üzerine" diye çevirmiş (s. 68) ki, doğrusu [Tanrı'nın] "İrade Üzerine" olmalıydı. Fakat bunu cümle içerisinde öyle kullanmış ki, bu eserin Synesius'a değil de [Alan] Cameron'a ait olduğu şeklinde bir anlam çıkmış. İlgili cümlenin de (s. 68) "[Alan] Cameron'un, Synesius'un On Providence (veya İrade üzerine) adlı eseri üzerine yaptığı bir incelemede ortaya koyduğu gibi...." şeklinde düzeltilmesi gerekir.

İngilizce baskısında (s. 17) Kilise tarihçisi Sokrates'in *Ecclesiastical History* adlı eseri Türkçeye "Dinler Tarihi" olarak çevrilmiş (mesela s. 26) ki, doğrusu "Kilise Tarihi" olmalıydı. Türkçe baskının pek çok yerinde Cyrene piskoposu Synesius'un (ö. 412) İznikli (Nikaea'lı) olduğu sürekli tekrar edilmiştir, daha doğrusu çevirmen Cyrene'yi İznik diye çevirmiş (mesela s. 39) ve bu hemen hemen her yerde aynı şekilde veriliyor. Cyrene Kuzey Afrika'da (Libya'da) bir şehir ve modern adı Shahhât, İznik'in eskiçağdaki adı ise Nikaea. Yanlışın tekrarı çevirmenin eskiçağ bilgisinden mahrumiyetini göstermektedir.

Türkçe baskıda yer alan diğer bir çeviri hatası da, İngilizce *bishop* (Grekçe episkopos) kelimesi hep *rahip* ya da *baş rahip* olarak çevrilmiş. *Bishop*'un Türkçe karşılığı -Grekçeden gelen- piskopos'tur, nitekim (kolay ulaşılabilir) İngilizce-Türkçe sözlükler de bunu böyle veriyor (bkz. *Redhouse* veya *Oxford*). "Rahip" (İngilizcesi *abbot*, Koptça *apa*'dan) kiliseye bağlı ya da bağımsız olarak çalışan manastır organizasyonunun başında veya bu teşkilat içerisinde göreve atfen kullanılan bir kavram. Dolayısıyla *bishop* veya *episkopos*, rahip olarak çevrilemez.[11]

Sonuç olarak Türkiye'de çok da olmayan feminist literatüre bir katkı olması için çevrilmiş olabileceğini düşündüğüm (?) bu kitap, herhalde daha metodolojik bir yolla tercüme edilmiş olsaydı gerçekten bir katkı olabilirdi. Eskiçağ tarihi çalışmalarında İngilizce literatürde -benim izleyebildiğim kadarıyla- feminizmin klasik devirlerdeki kültürel temellerine ilişkin, kadının toplum içerisindeki konumundan, haklarında tarihi veri bulunabilen ünlü kadınların biyografilerine kadar çok geniş bir koleksiyon mevcut. Hatta Hıristiyan manastır hayatının kökenlerine ilişkin çalışmalarda kadın konusu o kadar abartılıyor ki, bunun sanki sadece kadınların eseri bir hareket olduğu izlenimi doğuyor. Türkiye'de işin ciddiyetsizliği Eskiçağ tarihi çalışmaları içerisinde böylesine marjinal ve bilimsel bir biyografinin -fakat her şeyden önce bir biyografi inşası ve 4-5. yüzyıl İskenderiye kilisesi, kentin entelektüel atmosferinin anlaşılması bakımından da o kadar önemli- gelişigüzel bir çeviri ile zaafa uğratılmasında görülebiliyor. Tanıtmaya çalıştığım kitabın orjinalinin övgüye değer çok yanı var, ama elimizdeki Türkçe çeviri ne yazık ki övgüyü hak edecek bir özenle yapılmamış. Belki bilimsel formatın ihmali çevirinin popüler bir tasarım olduğu düşüncesiyle affedilebilirdi, fakat yukarıda sadece bir kısmını belirttiğim hatalar affedilecek kadar az değil, bir de popüler bir yeniden inşa sadece dipnotların ve bibliyografyanın atlanmasıyla yapılabilir mi, o da ayrı bir soru(n). Nihai olarak anlaşılan o ki, sadece İngilizce bilmek -onu da iyi bilmek gerekiyor- çeviri yapmak için yeterli değil, bunun yanında metodolojik bir yaklaşımla çevrilen eserin anlattığı dönemi ve teknik vokabülerinin de bilinmesi gerekiyor. Ama yine de bu çevirinin bir kazancı varsa o da herhalde "bir zamanlar İskenderiye'de genç, güzel, son derece onurlu ve entelektüel bir kadının ve onun hazin sonunun" Türk okuyucusunun dikkatine sunulmuş olmasıdır.

1. Mısır'da Diokletianus'un başlattığı "Büyük Takibat" (m.303) sonrasında ortaya çıkan ayrılıkçı Hıristiyan grup.
2. Mesela Cyril öldüğü zaman, pisko-

pos ve tarihçi Theodoret, Antakya piskoposuna yazdığı mektubunda şöyle diyor: "Nihayet!!! Nihayet!!! öldü bu kötü adam. Onun ölümü yaşayanlara sevinç, ölülere ise üzüntü verir, çünkü korkum o ki, yakında onlar da Cyril'den usanacaklar ve geri göndereceklerdir, onun için çok dikkatli olmalısınız [efendim], mezar-kazıcılara emir veriniz Cyril'in mezarı üzerine çok büyük ve ağır bir taş yerleştirsinler ki, bir daha kalkamasın yattığı yerden" Letters 180.

5. 451'deki Kadıköy konsili İskenderiye piskoposu Dioskorus'u azledip Monofizit teolojiyi reddetmişti, konsilde Mısırlı piskoposların papa Leo'nun doktrinini imzalamaları istendiği zaman bunu reddettiler, gerekçeleri de çok ilginçtir: "Şayet biz bunu imzalarsak Mısır'a döndüğümüz vakit bütün bölgeler bize karşı ayaklanır ve hepimiz hiç şüphesiz öldürülürüz", zikreden W.H.C. Frend, *The Rise of Christianity* (1984) s.775. İşte İskenderiye piskoposunun inşa ettiği güç ve korku ağı.

6. Kitap, Lehçeden İngilizce ve Türkçe dışında Yunancaya da çevrilmiştir.

7. Bu konuda bkz. Haines-Eitzen, Kim (1998) "'Girls Trained in Beautiful Writing': Female Scribes in Roman Antiquity and Early Christianity", *Journal of Early Christian Studies*, c. 6-4: 629-46.

8. Synesius'un mektuplarından başka elimizde Hypatia'dan bahseden üç tane eskiçağ kaynağı var (ne yazık ki sadece ölümü ile sınırlı). Sokrates *Kirchengeschichte*, VII, 15.1-7, (*Die Griechischen Christlichen Schriftsteller*, Berlin 1995); Nikiu'lu John'un *Chronicle* 84.87-103 (R.H. Charles, *The Chronicle of John*), *Coptic Bishop of Nikiu* (m. 690), Amsterdam 1916 edisyonunun yeni basımı. Ve son olarak 10. yüzyıl Bizans ansiklopedisi *Suda*, (*Suda Lexicon*, 5 cilt, ("Hypatia", 4. cilt, s. 644-46'da) Ada Adler editörlüğünde, Stuttgart Teubner 1971). Bu kaynaklardan sadece Sokrates kurgusal bir hikâye üretmemeye çalışıyor; Nikiu piskoposu, Hypatia'nın sonunun Hristiyan versiyonunu, *Suda*'nın alıntı yaptığı Damascius ise pagan versiyonunu sunmaktadır.

9. Bu soru esas olarak Hagit S. Sivan tarafından seslendiriliyor, ne yazık ki Sivan'ın metnini internette bulup okuduğum bu kitaba ilişkin tanıtım yazısının referansını bulamadım, hatta kitabın yazarı Prof. Dzielska'da böyle bir yazıdan haberi olmadığını bildirdi.

10. Palladius, *Lausiac History*, 35.14.-15, *Ancient Christian Writers*, c. 34, İng. çev. Robert. T. Meyer, Londra 1965.

11. Yukarıda dipnotta alıntıladığım piskopos ve kilise tarihçisi ve "Cyril'in dindaşı" Theodret'in İskenderiye piskoposu hakkındaki düşüncelerinde sanırım burada bir kez daha hatırlamakta fayda var.

12. Asım Baltacıgil çevirisi, B/F/S yay. İstanbul 1987-89 (?).

13. Buraya daha uzunca bir liste eklemek mümkün. Meselâ, *incarnation* "bir urada"; *populer* "hafil"; *an Alexandrian poet* "bir İskenderiye şairi" olarak çevrilmiş. Doğrusu, sırasıyla, "vücut bulmak" veya "tecessüm etmek"; "popüler"; "İskenderiyeli bir şair" olarak çevrilmelidir.

Camondo Hanedanının Yükseliş ve Çöküşü

KEREM ÜNÜVAR

Nora Şeni-Sophie Le Tarnec, *Camondolar- Bir Hanedanın Çöküşü*, çev. Yaman Aksu, İletişim Yay., İstanbul, 2000, 356 s.

6 Ekim 1782 günü Trieste'ye gitmek üzere *Madonna del Rosario* isimli gemiye binmeye hazırlanan bir aile rıhtımda bir araya gelir. Haim Camondo, Reis Efendi'den aldığı bir terk emrini yerine getirmeye hazırlanmaktadır. Şaşkındır. Aniden karşılaştığı bu durum karşısında yapabileceğinin en iyisini yapmak, bu sıkıntıdan bir an evvel kurtulmak gayretindedir. Genellikle Fransa'yla çuha, Hindistan'la baharat ve kıymetli taş ticareti yapmakta olan Haim niçin böyle bir terk zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır? Devletin yenileri giydirmek için ihtiyaç duyduğu çuhayı Osmanlılara sağlayan Haim niçin böyle bir duruma düşmüştür?

Nora Şeni ve Sophie Le Tarnec tarafından yazılan *Camondolar- Bir Hanedanın Çöküşü* isimli kitap, roman tadında cümlelerle ve Haim'in İstanbul'u terk edişiyle açılıyor. Ancak daha ilk başlarda Haim'in kim olduğunu, Camondo ailesinin talihini bize sunarken, Haim'in niçin gitmek zorunda kaldığını anlatmıyor. Genellikle bugünkü Bankalar Caddesi'nde yer alan merdivenlerden tanınan Camondo ailesi kimlerden müteşekkildi ve önemleri neydi soruları kitabın ana hikâye hattını oluşturuyor.

Ailenin öyküsü, 1784'te Isaac Camondo'nun Avusturya tebaası olmasından yararlanarak Sultan'dan aldığı dönüş izni ve İtalya'da kurulan bağlar ile devam ediyor. 1784'te Haim'in oğlu Abram, İstanbul'a dönerek ailenin işlerinin başına geçiyor. 1802'de Isaac Camondo İstanbul'da bir banka kuruyor. 1832'de vefat edene kadar bankanın faaliyetlerini geliştiriyor. 1832'de bankanın yönetimini kardeşi ve tek varisi Abraham Salomon Camondo devralıyor. Ve işte bu noktadan itibaren Camondo adı, Osmanlı finans dünyasında en muteber isimlerden biri haline geliyor. Abraham Salomon Camondo'nun oğlu Raphael, bankanın gelişmesi ve büyümesi konusunda pek bir katkıda bulunmuyor, ama Hanedana bahtını sunacak iki oğlun babası olması hasebiyle kitaptaki kahramanlar arasına katılıyor. Raphael Camondo'nun oğulları Abraham-Béhor ve Nissim Camondolar dedelerinin şanına yaraşır şekilde Osmanlı finans dünyasının sayılı karakterlerinden olmayı başarıyor. 1869'da Camondo ailesi işlerini ve ikametlerini Paris'e nakletmiyor. Oradaki finans dünyasına dahil oluyorlar, ancak Abraham-Béhor ve Nissim'in çocukları/varisleri finans dünyasından yavaş yavaş uzaklaşarak sanat hamiliğine ve Paris'in kültür âlemine yaklaşıyorlar. Büyük bir servetin uzun yıllar devam etmesi beklenirken I. Dünya Savaşı ve Auschwitz, Camondo ailesinin de sonunu hazırlıyor.

Abraham Salomon'un, bir mit haline gelen Reşid Paşa'nın

ve ondan sonraki iki önemli devlet adamının, yani Âli ve Fuat paşaların yakın dostu olması, Camondo ailesinin bankaları aracılığıyla Devlet-i Aliyye'nin borç bulması konusunda aracılık faaliyetlerini oldukça verimli bir şekilde değerlendirmesine yarıyor. Bu dönem, banker ve sarrafların gerçek bankacılara dönüşmekte oldukları bir zaman dilimi. Bu bankalaşma sürecinin bazı sarrafların ve bankerlerin tasfiyesiyle gerçekleştiği de söylenebilir. Dönemin gazetelerine bakıldığında, bankaları göklere çıkaran, banka kurulmasının yararları üzerine nutuk çeken birbirine benzer çok sayıda yazıya rastlamak mümkün. Bu yazılarla bir arada ele alınması gereken başka bir grup ise sarraf ve bankerleri eleştiren yazılar. Bir yandan Osmanlı parasının değerinin -o dönemde umutsuz bir sabit kur politikası izlendiğini hatırda tutarak- spekülatif yollarla düşürülmesini eleştiren, öte yandan kendisine bir camekân yaptıran her Ermeni veya Rum'un sokağa çıkıp sarraflığa başlamasından şikâyet eden yazılar resmi çevrelerin ve sermayenin temsilcilerinin artık belli bir düzen, belli bir tekelleşme arayışında olduklarının bir ifadesi.* Bu bağlamda, Société Générale de l'Empire Ottoman'ın kurulması önemli bir gelişme. Camondo ailesinin farklı cemaatlerden ortaklarla kurdukları Société Générale de l' Empire Ottoman, 1864'ten Osmanlı Bankası'nın bir merkez bankası kimliği kazanmasına kadar geçen süre içinde Osmanlı istikrazlarında önemli bir rol oynuyor. Osmanlı istikrazını gerçekleştirmek, özellikle Avrupa'da bu devlet tahvillerini pazarlamak demek. Şurası açık ki, bu tahvilleri

ülke içi spekülasyonlarla tüketecek -ve piyasanın darlığı dolayısıyla hepsini pazarlayamayacak- küçük bankerlerden ziyade, büyük kuruluşlar tercih ediliyor,; yani Fransız ve İngiliz finans çevreleriyle ilişkisi olan kuruluşlar... Camondolar 1700'lerin sonlarından beri biriktirdikleri parayla böyle bir banka girişiminin doğal ortakları aslında. Çünkü 1800'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan çeşitli sarraf ve bankerlerin önemli bölümü, gazetelerde de yazıldığı gibi ufak bir sermaye biriktirip açıkgözlülüğüne de güvenerek piyasaya atılan girişimciler. Bu girişimciler ise, çocuklarını okutacak ve yazın adaya gidecek parayı kazansalar da, elbette ki bir banka işine girecek kadar sermayeyi toplayamıyorlar.

Camondolar'ın doğal ortak olmalarını sağlayan bir başka faktör de yine Avrupa finans çevreleriyle olan ilişkileri. Liranın konvertibilitesinin o dönemde de pek yüksek olmadığı düşünülürse -tabii, Bretton Woods sistemi öncesinin kapitalist dünyasında önemli olan frank veya sterlin değil, sahip olunan altın miktarı, ama yine de piyasalarda işler genelde altınla değil ulusal para birimleriyle halledildiyor- çeşitli döviz işlemlerini gerçekleştirmeyi sağlayacak kadar yabancı -konvertibl- paraya sahip olan yabancı ortaklar olmaksızın banka kurmak pek mümkün değil o sıralarda. Devlet aynı dönemde yabancı banka ortakları olmayan kurumlara istikrazat hakkı vermekten vazgeçiyor. Abraham-Behor ve Nissim Camondo arasında bu dönemde yazılan mektuplara bakıldığında hem bir kızgınlık ve dışlanmışlık hissi, hem de en makul yabancı banka ortaklığı tartışmalarını görebiliriz. Camondo ailesinin Paris'e hicretini bu arayışın, Galata'da dönen finans oyunlarından duyulan sıkıntının ve daha da önemlisi Avrupa para piyasalarının kalbine daha yakın durma kaygısının bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

Abraham-Behor bütün bu bankacılık faaliyetlerinin yanı

sıra, Yahudi cemaati için dışa açılma gayreti olarak gördüğü eğitim faaliyetlerine de katılır. Alliance Israélite Universelle'in İstanbul temsilciliğini üstlenir. Türkçe ve Fransızca eğitim veren bir okulun kurulmasını sağlar. Abraham-Behor'a göre Yahudilerin İspanya'dan ayrılırken yanlarında getirdikleri dil, cemaati kendi içine kapatan ve daraltan bir etkiye sahiptir. Cemaatin modernizasyonu, eğitim kurumlarının reorganizasyonu ve dışa açılması ile mümkündür. Bu nedenle Türkçe, cemaatin toplumla bütünleşmesini, Fransızca ise cemaatin dışa açılarak modernleşmesini sağlayacaktır. Bu girişimlerinde ilk başlarda başarılı olsa bile cemaatin tutucuları, Abraham-Behor'un kendi başına giriştiği bu mücadelede onu hayal kırıklığına uğratacaklardır. Ancak ısrarından vazgeçmez Abraham, sadece mücadeleyi bir müddet daha sakin sürdürür. Aile Paris'e yerleştikten sonra da ölümüne kadar okulun akıbeti, yapılması gerekenler, öğrencilerin durumu ile ilgili olarak okul müdürü ile devamlı haberleşir. Ölümüne kadar bu "proje"sinden vazgeçmeyecektir. Oysa Paris dönemi ailenin Konstaniyye'den elini çekmeye başladığı bir dönem olduğundan maalesef okul da bundan nasibini alacaktır.

Aile 1869'dan itibaren Paris'e yerleşmeye başlar. Abraham Behor ve Nissim, Monceau Sokağı'nda iki ev alırlar. Toplamı dört bin metrekareye yayılan bu iki konak uzun bir zaman Paris sosyetesinin ve finans dünyasının buluşma noktası olacaktır. Her iki konağın da mimarı aynıdır: Denis-Louis Detors. Paris'in tanınan simaları arasında yer eden iki kardeş İstanbul'daki işlerini tasfiye etmemişlerdir. İşlerin başında güvendikleri adamları ve devlet katında halen devam eden iyi ilişkileri vardır. 1873'te Abraham-Behor ve Nissim dedeleri Abraham Salomon'u kaybederler. Dede, torunlarının başarılarını izlemekle yetinmemiş, onlara her zaman yardımcı olmuş ve yol göstermiştir. İki kardeşin üzerinde ve genelde ailenin hareketlerinde belirleyici olmayı her zaman sürdürmüştür. Ölümü aile için gerçekten bir kayıptır. İki kardeş dedelerine duydukları sevginin ve ona borçlu oldukları talihin borcunu bir şekilde ödemek istemektedirler. Abraham Salomon'un cenazesi İstanbul'a getirilir, devlet töreni ile defnedilir.

Paris'teki huzurlu ve mutlu günler 1885'e kadar devam eder. Abraham-Behor'un damadı Léon, aile Paris'e yerleştikten sonra işlerin başına geçmiştir. Borsada yüksek risk taşıyan hareketlerden çekinmemektedir. Genelde başına fazla iş açmadan devam ettirdiği borsa yatırımlarından bir süre sonra üst üste zarar eder. Kendi malvarlığını kaybeder. Aile, üzerine çöken bu karabulutları dağıtmak gayreti içerisindedir. Abraham-Behor damadına kızgın olmakla beraber hem ailenin adını korumak, hem de kızının üzüntüsünü bertaraf etmek için yardımını esirgemez. Ancak bütün gayretlerine rağmen kızının aklî dengesini yitirmesine engel olamaz. Abraham-Behor'un oğlu Isaac üzerinde, bütün bu yaşananlar büyük bir etki bırakacaktır. 1889'da Nissim, 1890'da da Abraham-Behor akciğer iltihabı sonucu yaşamlarını yitirirler. Uzun yıllar birbirini yalnız bırakmamış iki kardeşin ölümde de birbirlerini takip etmeleri hüzünlü olduğu kadar anlamlıdır da. Ailenin finans dünyasındaki işlerinin başına Abraham-Behor'un oğlu Isaac ile Nissim'in oğlu Mois geçerler. Her ikisi de babalarından kalan Kont unvanlarını kullanmaktadır.

Isaac Camondo bankacılık

Büyükbaba Abraham Salomon Camondo (karşı sayfada üstte).

Oğulları Nissim Camondo (karşı sayfada üstte) ve Abraham-Behor Camondo (altta).

Torunlardan Béatrice Camondo (üstte), 1900.

faaliyetlerinden sıkılmaktadır, hele de İstanbul'daki işlerden. İstanbul'da işlerin başında bulunan müdür heyecanlı, bir bardak suda fırtınalar koparan, zaman zaman yazdığı mektuplarla Isaac'ı sıkıntılara sevk eden hasis bir insandır. Isaac işleri tasfiye etmek için aradığı bahaneyi çabucak bulur. İstanbul onun gözünde, eski mallar için açılmış davalar, mahkemelerde gereksiz vakit kaybı ve artık geçmişe devredilmesi gereken bir hatıradan ibarettir. Kont Isaac bütün işlerin banka binalarında çözümlendiği Paris'ten İstanbul'a bakmakta ve Şark ruhunun büyük sorunlar yaratmadaki maharetinden sıkılmaktadır. Sonunda kararını verir ve İstanbul'daki işleri tasfiye eder. Rahatladığını hissetmiştir. Babasının şahsi davası haline getirdiği Hasköy'deki okuldan zaten uzun zaman önce ilgisini yitirmiştir. Mallar eğer mahkemelerde sorun çıkmazsa gerçek sahibini bulmaktadır. Sonunda işleri de tasfiye etmiştir. "...Tarama, lakerda, balık yumurtası paketlerinin sonu gelmiştir, artık ne beyaz peynir tenekesi, ne eski kaşkaval, ne de kuru bamya yolla-

Nissim Camondo 1917 yılında uçak kullanırken.

Moise Camondo (altta).

nacaktır. Isaac haklıdır. Tatlar, kokular... Hatırayı besleyenler, uzakta kalan bir çocukluğun saklandığı sığınaklar bunlar değil midirler?" İstanbul'daki hatıralardan böylelikle vazgeçilir.

Kont Isaac verdiği kararlar neticesinde bankacı şapkasını bir kenara bırakarak sanatçı şapkasını kullanmaya başlar. Babası ve amcasının Paris'e ilk yerleşmenin ardından başladıkları tablo toplayıcılığı Isaac'da da devam eder. Ancak o, büyüklerinin aksine, pahalı ya da ünlü olmalarına bakarak değil, empresyonizm etiketi taşımakta olan tablolara meraklıdır. Paris yaşantısı aile üyelerini gerçekten sanattan anlayan, ihtişam gösterisi için değil sanata duydukları aşk nedeniyle koleksiyonculuk yapan kimseler haline getirmiştir. Isaac'la devam eden bu gelenek bugün Louvre Müzesi'ndeki en zengin empresyonizm koleksiyonunun ortaya çıkmasını sağlar.

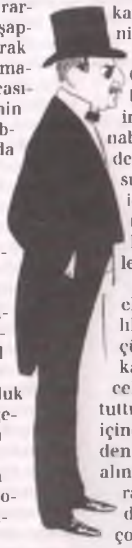

Reşid Paşa'nın sarraflığından iki kuşak sonra Paris'in en ünlü ailelerinden biri ve en önemli koleksiyoncusu haline gelen Camondo ailesinin hikâyesi bundan mı ibarettir? Hayır. Aileyi bekleyen bir talih vardır ve bu talih onları maddi hayattan koparacak, Nissim de Camondo Müzesi arşivlerinin bir parçası olarak anılarda kalan bir aile hikâyesine emanet edecektir.

Kitap, Paris'te bulunan Nissim de Camondo Müzesi arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmış. Ailenin bulunabilen tüm kayıtlarına, dolayısıyla hikâyenin yaklaşık bütününe ulaşmak mümkün olabilmiş. Gerçi 1782-1789 arasında bir boşluk, İstanbul'da Hahim'den kalan malların korunabilmiş olması ve bu noktada devreye giren "yardımcı" unsurlar gibi noktalar hikâyenin içinde silik kalsa da, karşımızda bu anlamıyla bütünlüklü bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Kitapla ilgili çok fazla eleştiri de bulunmak haksızlık olur; ancak şunları küçük, okuyucu notları olarak kaydetmekte fayda var: Öncelikle, kitabın başlarında tutturulan kurgu ilk 25 sayfa içinde okuyucuyu dağıtıp yeniden toplama ölçülerinde ele alınmış. Özellikle iki tane Abraham'ın hem de aynı ölçüde başarılı olan iki insanın çok sık geçmesi, okuyanı şaşırtıyor. Bunu aşmak için küçük bir not kâğıdına ufak bir secere çıkarmakta fayda var. (Aksi takdirde İlber Ortaylı'nın kitabın Fransızcası hakkında yazdığı yazıda olduğu gibi, dede Abraham Salomon'u, Abraham ve Salomon adlarında iki kardeşmiş şeklinde ifade etme hatasına düşülebilir. Bkz. İlber Ortaylı, "Camondo Ailesi", *Virgül*, no. 17.) Kitapta Abraham-Béhor ve Nissim Camondo arasındaki mektuplara oldukça geniş yer verilmiş. Bu tarz, mektuplar metnin akıcılığını bozmadığı sürece ve anlamlı kısalıkta olduğu müddetçe gerçekten güzel olabilirdi. İtiraf etmek gerekir ki bahsettiğimiz kitapta, mektuplar yer yer metni yaralıyor. Benzer örnek-olaylar karşısında içeriği tahmin edilebilecek çok fazla mektup örneğine yer verilmiş. Bunlar ek olarak ayrıca sunulabilirdi. Bunlar gibi çok ehemmiyetsiz noktaları bir kenara bırakıp daha asal bir ayrıma dikkat çekmekte fayda var. Kitabın ilk altı bölümü oldukça sürükleyici, hatta şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı finans dünyası gibi görece soğuk ve sıkıcı addedilebilecek bir dünyanın bu kadar zarif ve okuyucuyu metne bağlayıcı bir şekilde anlatılmış olması gerçekten anlamlı. Bundan sonraki dört bölüm, yani ailenin Paris macerasının daha yoğun işlendiği bölümler ise birinci kısma göre maalesef yavan ve hatta yer yer sıkıcı, üslup da aynı derecede bir öncekine nazaran geride kalıyor. Kitap hakkındaki son notumuz ise kitabın yazarları hakkında. Kitap iki yazarın kaleminden çıkmış gibi sunulmakla birlikte, daha biyografik sunumdan itibaren bunun böyle olmadığı anlatılmak isteniyor gibi. Yazarlardan birine, yani Sophie Le Tarnec'e arşiv görevlisi olmasının dışında daha fazla, en azından bir cümleden fazla yer ayrılabilirdi. Böylece biri belgeleri sağladı, diğeri de kitabı yazdı havasının dışına çıkılabilirdi. Ya da bu noktada, lütfen bir okuyucu "duyarlılığı" olarak kabul edilsin, başka bir yöntem seçilemez miydi diye sormaktan kendimizi alamadık.

• 1850-1900 arasındaki Fransızca gazetelerden yaptığı taramalarda, bankacılık ve finans dünyası hakkında edindiği bilgileri benimle paylaşan Kaya Şahin'e teşekkür ederim.

Osmanoğullarının Portreleri

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Türkiye İş Bankası'nın ortaklaşa gerçekleştirdiği "Padişahın Portresi / Tesavir-i Âl-i Osman" sergisi 7 Haziran 2000 tarihinde, Topkapı Sarayı'nda açıldı. Hazine ve Has Oda (Hırka-i Saadet Hademeleri) koğuşlarında açılan sergi 6 Eylül 2000 tarihine kadar açık kalacak. Yurtiçi ve yurtdışındaki koleksiyonlardan derlenen 247 eserin bir araya getirildiği sergide, Batılı ve Doğulu sanatçıların 15. yüzyıldan 20. yüzyıla değin padişahları portreleri aracılığıyla nasıl yorumladıkları sergileniyor. Nakkaş Osman, Levnî, Bellini bu sanatçılardan birkaçı. Uluslararası akademik çevrelerden geniş bir ekibin hazırladığı serginin kitabı ise aynı isim altında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasından çıktı.

Son zamanlarda düzenlenen birçok sergide objelerden çok, üzerinde fotoğrafların ve uzun metinlerin yer aldığı panolarla karşılaşıyorduk. Aslında duvara raptedilmiş büyük boy kitaplardan fazla bir farkı olmayan bu sergiler yerine, yüzyıllarca önce yapılmış resimlerin asıllarıyla karşılaşmanın bizi şaşırttığını ve sevindirdiğini belirtmeden geçmek mümkün değil.

Kanuni Sultan Süleyman, sadrazamı İbrahim Paşa tarafından Sultanın Papa ve Habsburg İmparatoruyla ilişkabetini göstermek üzere Venedikli kuyumcu bir aileye yaptırılan tacıyla.

Sergi tasarımı sırasında, malzemenin kerametinin kendinden menkul olduğu düşünülmüş olmalı ki, objeler sadece kendilerini sergiliyorlar. Ancak diğer yandan, padişahların portreleri dışında sergilenen, minyatürler, gravürler ve el yazmalarının altına konulan açıklayıcı notların yetersiz kaldığı da söylenmeli. Bu notlarda sergilenen eserin ismi, tarihi ve hangi müzeden veya koleksiyondan alındığı yazılı. Bazı eserlerin, ne kadar eski olduğu, yahut geldikleri kaynağın bilgisinden ziyade, o eserin önemine ait birkaç cümleyi de görmek isterdik.

Hazine koğuşları ve has odalarının restorasyonu, sergi için mi yapıldı, yoksa bu restorasyonla beraber mi sergi projesi gündeme geldi bilemiyoruz, ama bu restorasyon ve mekânlarda sağlanan iklim kontrolü, serginin önemli iki özelliği.

Has Oda (Hırka-i Saadet Hademeleri) koğuşunun geçmişi 15. yüzyıla uzanıyor. Bugünkü halini 19. yüzyılda alan mekân, Cumhuriyet döneminde hat sanatından örneklerin yer aldığı bir sergi mekânına dönüştürülmüş. Hazine koğuşları daha sonradan devlet yönetiminde görev alacak içoğlanların eğitim gördükleri mekân olarak saraya hizmet vermiş ve onun da geçmişi 15. yüzyıla kadar uzanıyor. Hazine koğuşlarında yüzyılın başında geçirdiği mimari müdahale sonucunda oluşan değişiklikler kaldırılmış ve orijinal zemin ortaya çıkarılmış. Has Oda ise aslına uygun olarak restore edilmiş. Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan ve bir bölümü de sergide yer alan 75 tablonun restorasyonu da aynı proje etrafında yapılmış.

Sergi mekânlarında uygulanan iklim kontrolü sistemi eserlerin ısı ve nem değişimlerinde görecekleri muhtemel zararları önlemeye yönelik. Aynı amaçla, sergi mekânlarını aynı anda en fazla 60 kişinin ziyaretine izin veriliyor. 42 ayrı kaynaktan derlenen eserlerin içinde, serginin belkemiğini Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nun oluşturduğunu düşündüğümüzde akla

hemen, sergi bitiminde, restore edilen ve sergi süresince (3 ay) ısı ve nem değişimlerine karşı korunan tabloların akıbeti geliyor. Ne yazık ki üç ay sonra tabloların ısı ve nem değişimlerine karşı korunma lüks ve hakları serginin süresi bittiği için ellerinden alınacak.

Padişahların portrelerini sergilemek fikri ilk kez uygulanmıyor. 1938 yılında Atatürk'ün isteğiyle Topkapı Sarayı'ndaki padişah portreleri sergilenmiş. Atatürk'ün Topkapı Sarayı'nı ziyareti sırasında dile getirdiği bu arzusu, o sıralar saray mekânlarının uygun olmaması sebebiyle biraz gecikmiş, 1938 Kasımında açılan sergiyi Atatürk görmemiştir. 1974'te yine Topkapı Sarayı Hazine koğuşlarında aynı içerikte bir sergi açılır. 2000 yılında açılan padişah portreleri sergisi ise ilk ikisinden çok daha büyük bir orgazinasyon. Hazırlığı yedi yıl süren sergi aynı zamanda yedi yıllık bir araştırmanın sonucu ve bu araştırmanın sonuçları da bir kitapta toplanmış. Büyük boy ve oldukça kaliteli bu kitap 6 bölümden oluşuyor. Kronolojik olarak 15. yüzyıldan 20. yüzyıla değin geçen sürede padişah portreciliği konusunda uzman bir ekip tarafından kaleme alınmış. "Söz ve İmge", "Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman", "Âl-i Osman (1550-1600)", "Yaygınlaşan Gelenek", "Kitaptan Tuvale (1700-1800)", "Tasvir-i Hümayun (1800-1900)" isimli altı bölümde, padişah portreciliğinin doğuşu, gelişimi kronolojik olarak incelenmiş. Tabii bütün bu bölümlerde incelenen sadece padişah portreciliği değil. Portrelerini yaptıran sultanların yaşamlarını, kişiliklerini, yönetim anlayışlarını ve devirlerinin önemli olaylarını da satır aralarında bulmak mümkün. Örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim paşa tarafından Venedikli kuyumcu bir aileye yaptırılan tacın, Papa ve Habsburg hanedanıyla Muhteşem Süleyman arasındaki rekabeti yansıttığının öyküsü Münster Üniversitesi Sanat Tarihi Enstitüsünden Jürg Meyer Zür Cappelen tarafından kaleme alınmış. İkinci bölümde "Öncü Girişimler" ara başlığını taşıyan yazının sahibi Oxford Üniversitesi Doğu Bilimler Enstitüsü'nden Julian Raby. "Osmanlı padişah portreciliği Fatih Sultan Mehmet'le başlar..." diye başlayan bu yazının devamında geleneğin nasıl sürdüğünü, anlayışın nasıl değiştiğini, portreciliğin altın çağını nasıl yaşadığını görebiliyorsunuz.

Fatih Sultan Mehmed zamanında başlatılan portrecilik geleneği Sokollu Mehmed Paşa döneminde devam ettiriliyor, ancak anlayış değişiyor. Sokollu'nun, padişahların tek tek portrelerinin yapılmasından çok, ailenin bütün olarak yansıtıldığı bir Osmanlı imgesi yaratmak amacında oluşu, portecilik anlayışında bir değişime sebep oluyor. Bu tarihlerden imparatorluğun yıkılışına dek, sultanları, atalarıyla beraber bir dizi içinde gösterme eğilimi devam ediyor. Beşinci bölüm Osmanlının değişim sürecine girdiği yılları kapsıyor.

III. Ahmed, Lale Devri ve devrin en önemli özelliklerini, yaşamın tadını çıkarma arzusunu ve iyimser dünya görüşünü eserlerinde yansıtan Levni'ye ayrılan ve İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'den Gül İrepoğlu'nun hazırladığı bu bölümün adı: "Kitaptan Tuvale (1700-1800)".

Topkapı Sarayı Müzesi müdürü Filiz Çağman tarafından hazırlanan "Padişah Porteciliğinin Zirvesi: III. Murad" yazısı adından da anlaşılacağı gibi portreciliğin altın çağını yaşadığı bir dönemi anlatıyor. III. Murad'ın oğlu III. Mehmed zamanında padişah portreciliği devam ediyor ve İstanbul ve saray çevresinden İmparatorluğun tümüne yayılan bir gelenek haline dönüyor. Kitabın son bölümünde Günsel Renda, arşiv belgelerinden izlenebildiği kadarıyla poz verip portresini yaptıran ve dağıtılmak üzere bastıran ilk padişahın III. Selim olduğuna değiniyor. 19. yüzyıl, Batılılaşma ve kurumlaşmanın imparatorluğun her yerine götürülmeye çalışıldığı bir dönem. Orduda, sosyal hayatta, devlet anlayışında yaşanan değişimleri padişahların portrelerinden de izlemek mümkün. II. Mahmud, yaptığı reformlarla yüzyıla damgasını vuran padişahlardan biri ve yaptığı kıyafet reformundan sonra, yeni kıyafetleri içinde yapılan portresinin, resmî binaların duvarlarına asılma zorunluluğunu getiriyor. "Padişahın Portresi" kitabı Osmanlı sultanlarının soyağacını gösteren bir silsile ile bitiyor. "Padişahın Portresi" sergisi, Osmanlı'da resim, heykel gibi görsel sanatlara günah sayıldığı için hiç ilgi gösterilmediği yaygın kanısını yalanlar nitelikte. Madalyonlarda, nişanlarda, resimli el yazmalarında, silsilenâmelerde, Avrupalı ya da Osmanlı pek çok sanatçı tarafından yapılan padişah portreleri, Fatih Sultan Mehmed'den beri görsel sanatlara hiç de azımsanmayacak bir ilginin gösterildiğini gözler önüne seriyor.

"Padişahın Portesi/Tesavir-i Âl-i Osman" oldukça uzun soluklu ve sergi ile kitap adımlarının birbirleriyle bütünleştiği hayli büyük bir proje. Yedi yıl boyunca bu projeye emek veren uzman ekibin tüm emeğini ve heyecanını kitapta, Osmanoğullarının portrelerini Topkapı Sarayı'nda görmek mümkün.

III. Ahmed'i şehzadesiyle gösteren Levni minyatürü.

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Kahire'yi fethetmesi üzerine yapılan madalyon.

Portreli Tasvir-i Hümayün nişanlarının boyna asıldığını gösteren bir örnek (II. Mahmud).

Hicri 1234 tarihli bir silsilename.

Karşı sayfada: Konstantin Kapıdağlı'nın Osman Gazi portresi.

Şiblizade Ahmed'e atfedilen Fatih portresi.

Veronese serisinden III. Murad portresi.

III. Selim döneminden bir soyağacı.

NOT DEFTERİ

10 Temmuz Bayramında Yangın

Donanma Mecmuası "Dünyada Geçen Sene Neler Oldu?" köşesinde, II. Meşrutiyet'in 3. sene-i devriyesine müsadif 10 ve 11 (23 ve 24) Temmuz 1327/1911 için şu notları veriyor:

> 10 Temmuz. -Bugün İstanbul îd-i millînin bütün sürur ve beşaretiyle izhâr-ı şâdmânî eder ve Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde merasim-i fevkalade-i askeriye icra olunurken vicdan-ı umumî derin bir ye's ve mateme, birdenbire, müstağrak oldu. Uzunçarşı başında ahşap ve köhne bir handan zuhur eden bir yangın pek az zaman zarfında o civarı hâk ile yeksân etdikten ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye dairesini mübeddel-i remad [kül] eyledikden sonra daha uzaklara sıçradı. Şehzadebaşı'nda zuhur eden ikinci ateş İstanbul'un en ma'mur semtlerini kömür haline getirdi. Şehzadebaşı, Çukurçeşme, Lâleli, Aksaray, Yenikapı, Samatya'ya doğru âteşin ve sûzân dilini uzatdı. Binlerce han, hamam, meskenler, cevami ve mesacid yandı, binlerce aile meskensiz, me'vâsız sokak ortasında kaldı.
>
> 11 Temmuz. -Balat'da dahi bir harik-i hânümansûz başgösterip yüzlerle mesken yakdı. Aynı gün Üsküdar'da da ateş-i felâket, birçok âşiyan-ı saadet mahvetdi.

(*Donanma Mecmuası*, sene 4, no. 5 (29), Temmuz 328/1912, ek kısmı, s. 129-30)

Balat'ta yangın.
***Resimli Kitap*, c. 6, no. 31 (Haziran 1327/1911).**

Kelimelere dikkat: Yangın *ahşap ve köhne* bir handan başlamış. Acaba bu sözcükler makabline ve maba'dine şamil mi, yani mazi, hal, istikbali, Türkçesi dün, bugün, yarını/geçmiş, şimdi, gelecek'i de kapsıyor mu? Yangın elektrik, fiş, düğme, kontak, kaçak vs'den çıktı denemeyeceğine göre, patlıcana ya da kızartanlara mı yüklendi? İki gün içinde birkaç ayrı semti bayramladığına göre yeni dönemi de *ahşap ve köhne* bulan biri ya da birilerinin sabotaj parmağı mı vardı?

İşin garibi, bu satırları, 90'lı yıllarda İstanbul'da bir yangında kenarları kavrulmuş ve reçineleşmiş bir nüshadan aktarıyoruz.

Yanan mahallelerin manzaraları için bkz. *Resimli Kitap*, c. 6, 1327, s. 581-600, 852-53; *Nevsâl-i Osmânî*, 4/308, 312, "Mesihpaşa, Süleymaniye, Çukurçeşme, Lâleli, Aksaray 10 Temmuz Yangını".

10/23 Temmuz'un bu yıldönümünde, 89 yıl önceki, "bayram" havasının "mâtem" havasına karıştığı o günü hatırlatalım dedik.

Mustafa Şahin/İstanbul

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... İlçe:..... İl:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: | | | |
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Geleceği
daha değerli
kılmak için...
ÇAĞDAŞKART
MasterCard
Çok özel bir kredi kartı: ÇAĞDAŞKAR
ÇAĞDAŞKART kullananlar, gelecek kuşaklara daha iyi bir Turk
bırakmak için çalışan Çağdas Yaşamı Destekleme Derne
Çekül Vakfı ve Tarih Vakfı'na katkıda bulunuy
ÇEKÜL
TARİH VAK
Masterlink (0212) 275 42 86 · www.mastercard.com

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKAS

...çünkü aslolan insand

AĞUSTOS 2000

TOPLUMSAL TARİH

80

ISSN: 1300-7025

...ersaadet
...ankası'nın
...uruluş Tarihi

...smanlı'da
...etal Paradan
...ağıt Paraya
...eçiş

...ilim Tarihi
...ununun
...elli

...nprenin
...anadıklarını
...ları
...

Banka, Reklam ve İhap Hulusi Üçgeni

Papa 23. Johannes'in İstanbul Günleri

Bankacılık ve Finans Tarihi

Bellim'den Nakkaş Osman'a Gücün Suretine Yolculuk...

Batılı ve Doğulu sanatçılardan
padişah portreleri,
minyatürler, el yazmaları...

Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonu ile
Yurtiçi ve yurtdışı koleksiyonlardan
toplam 247 eser...

İlk kez bir arada,
İlk kez gün ışığında...

"Padişah'ın Portresi /
Tesâvir-i Âl-i Osman" sergisi
T.C. Kültür Bakanlığı'nın
himayesinde,
Türkiye İş Bankası'nın
desteğiyle restore edilen
tarihi atmosferinde
sizleri bekliyor...

PADİŞAHIN PORTRESİ

Tesâvir-i Âl-i Osman

T.C. Kültür Ba

Topkapı Sarayı Müzesi
Has Oda ve Hazine Koğuşları'nda...
6 Eylül 2000'e dek, Salı hariç her gün...

TÜRKİYE İŞ BANKA

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Geçen sayımızda başladığımız Bankacılık ve Finans Tarihi dosyasına devam ediyoruz. Osmanlı Devleti'nin kambiyo istikrarı sağlamak amacıyla Galata bankerleriyle yaptığı ilk sözleşme hakkında geçen sayıda bir makalesini yayımladığımız Hüseyin Al bu kez de, aslında o sürecin bir anlamda kurumlaşmış ifadesi olarak değerlendirebileceğimiz, Banque de Constantinople ve İstanbul Bankası adlarıyla da tanıdığımız, Dersaadet Bankası'nın kuruluş tarihine ilişkin bir makale yazdı. Geçen sayı kendisiyle yaptığımız bir söyleşiyi yayımladığımız, Türkiye'de finans tarihi araştırmalarının öncüsü Prof. Dr. Haydar Kazgan ise, 19. yüzyılda Osmanlı'nın yaşadığı ekonomik krizler karşısında alınan önlemlerden bir örnek sunarken, Dersaadet Bankası deneyimine de yer veriyor.

Geçen sayıda daha çok Osmanlı dönemine ağırlık vermişken bu sayımızda Cumhuriyet dönemi bankacılığına da yer ayırdık. Zafer Toprak, Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle taşra kentlerinde birbiri ardına kurulan bankalardan başlayarak, Cumhuriyetin bankacılık serüvenini aktardı. Edhem Eldem ise Osmanlı Bankası'nın 1956-1959 yılları reklam kampanyasından hareketle, bankacılık ve reklam sektörlerinin ilişkisini inceledi. Makalede ele alman, o dönemde bankaların öncelikli tercihi olan grafiker İhap Hulusi'nin 1959 yılı tasarımlarının banka tarafından reddedilmiş olmasına dikkat çekmek isterim.

Görselini kapağımıza da taşıdığımız yazı ise, İngiltere'de basılıp Türkiye'ye getirilirken İkinci Dünya Savaşı sırasında Pire Limanında batan gemiyle sulara gömülen 50 kuruşluk banknotlara ilişkin. Merkez Bankası'nın bu banknotlara ilişkin belgesi Murat Koraltürk'ten, banknotun bir örneği ise İsa Akbaş'tan çıktı. Aslında bu sayı görsel malzeme konusunda dostlarımızdan çok yardım gördük. Zafer Toprak'ın makalesinde kullandığımız görsellerden, Karaman Çiftçi Bankası'nın hesap cüzdanını Maraş'tan Sermet Çuhadar gönderdi, banka ilanlarını Murat Koraltürk buldu, İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın (daha sonra Egebank) ve İş Bankası'nın görsellerini Vakfın bu kurumlar için hazırlamakta olduğu kurum tarihi kitaplarını yayına hazırlayan arkadaşlarımızdan temin ettik. Isparta depremi kousunda fotoğraf ararken de dönemin *Polis Mecmuası*'nı taramış olan Nadir Özbek yardımcı oldu. Hepsine teşekkür ederiz.

Kitabiyat bölümümüzde, çok önemli kitaplar hakkında etraflı değerlendirme yazıları olmadıkça, üç dört sayfadan uzun yazı yayımlamamayı tercih ettiğimizin *Toplumsal Tarih*'in sürekli okurları farkındadır. Bu sayı bu sınırın çok üzerine çıktık. Sabri Yetkin'in geçen yıl yollamış olduğu ve makaleye göz atan herkesin fark edeceği kadar önemsiz bir kitap hakkındaki bu yazıyı, Bankacılık ve Finans Tarihi dosyamız için beklettik. Kitap, kurum tarihi çalışmalarının gündemde olduğu bir dönemde bir bankanın tarihi üzerine yazılmıştı, üstelik yazarı tarih disiplinine ilişkin çok tipik hatalar yapıyordu. Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'na hazırlanan genç arkadaşlarımıza önemli ipuçları vereceğini düşündük, yayımlamakta tereddüt etmedik.

Eylülde, biraz daha serin havalarda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

İngiltere'de basıldıktan sonra 1940'ta Pire Limanında batan gemiyle sulara gömülen 50 kuruşluk banknotlardan.
İsa Akbaş koleksiyonu (Burak Nümismatik).

Aylık Dergi
Ağustos 2000 Sayı: 80 Cilt: 14
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Bilim Tarihi Yazımının Tarihi **4**
Osman Bahadır bilimin ve tarihin kesiştiği noktada ayrı bir bilim dalı olarak değerlendirilmesi gereken "bilim tarihi" hakkında bilgi veriyor.

Osmanlı Bankası Reklam Kampanyaları (1956-1959) **8**
Banka, Reklam ve İhap Hulusi Üçgeni
Edhem Eldem, İhap Hulusi'nin Osmanlı Bankası için çizdiği tasarımlardan yola çıkarak, bankacılık ve reklam sektörlerinin ilişkisini inceliyor.

Banque de Constantinople ve İstanbul Bankası Adlarıyla da Bilinen **18**
Dersaadet Bankası'nın Kuruluşu
Hüseyin Al, bankanın kuruluş tarihine ilişkin, bugüne dek yazılanlara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden belgeler ışığında yeni bir bakış açısı getiriyor.

Osmanlı'da Geciken Bankacılık ve **23**
Banque de Constantinople Deneyimi
Metal Paradan Kâğıt Paraya Geçiş
Haydar Kazgan, 19. yüzyılda Osmanlı'nın yaşadığı ekonomik krizler karşısında alınan önlemlerden bir örnek sunuyor.

Cumhuriyet ve Bankacılık **26**
Zafer Toprak, Cumhuriyetin ilk yıllarında, ekonominin yeniden yapılanması sürecinde yerli sermayeyle kurulan bankaları tanıtıyor.

Londra'dan İzmit Kâğıt Fabrikası'na **32**
Banknotların İmha Öyküsü
Batan Geminin Paraları
Murat Koraltürk, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tedavüle çıkamayan banknotlar hakkında bilgi veriyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE **33**
Yavuz Selim Karakışla Hristo Yuvan'ın Balkan Savaşı sırasında casusluk suçlamasıyla yargılanıp idam edilişine ilişkin Osmanlı Arşivi'nden 1913 tarihli bir belge sunuyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI **36**
Zafer Toprak: Tarihe Toplumsal Bir Bakış
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Zafer Toprak'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

272 Yıl Öncesinin Aşuresi **39**
Ayşe Öksüzoğlu Topkapı Sarayı Arşivi'nden bulduğu bir müsveddeden yola çıkarak aşure hakkındaki inanışları ve farklı dönemlerden aşure tarifleri sunuyor.

Toplumsal Tarih Dergisi **46**
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması
Gençler Tarih Yazıyor
Dergimizin düzenlediği yarışma hakkında yeni gelişmeler ve yarışmaya katılan öğrencilerden gelen soruların yanıtları.

EPHEMERA **48**
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda 30 Ağustos albümü yer alıyor.

"Türk Dostu" Olarak Tanınan **50**
Papa 23. Johannes Aziz İlan Ediliyor
Rinaldo Marmara, 3 Eylül 2000'de aziz ilan edilecek olan Papa 23. Johannes'in Türkiye'de kaldığı 10 yıl hakkında bilgi veriyor.

KİTABİYAT **55**
İzmir'den Bir "Kurum Tarihi"
Sabri Yetkin Erdal Şafak'ın Akhisar Tütüncüler Bankası'nın tarihine ilişkin, 70 Yıllık Tütünbank *adlı kitabını eleştiriyor.*

NOT DEFTERİ **63**
Hakkı Behiç'in, 1914 depremi sonrası Isparta'da "depremin yıkamadığını yıkan mutasarrıf" olarak ünlenmesine yol açan icraatları hakkında ***Ahmet Uncu****'nun notu.*

Bilim Tarihi Yazımının Tarihi

OSMAN BAHADIR

Bilim, sistematik olarak gerçekleşen olgular ya da gerçeklerle ilgilenen ve evrendeki genel yasaların işleyişini gösteren inceleme alanıdır.[1]

Tarih, geçmiş olayları konu edinen bilgi dalıdır.[2]

Bilim tarihi ise, bilimin kökenlerini ve zaman içindeki gelişimini inceler. Bilim karmaşık bir yapıda olduğundan, bilim tarihi de karmaşık bir özellik göstermektedir. Ancak belirtilmesi gereken temel nokta, bilim tarihinin bilimin kendisinden ayrı bir alan olduğudur. Bilim tarihinin nesnesinin, bilimin nesnesiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Modern bilim tarihçisi öncelikle bir tarihçidir ve bu nedenle, incelemekte olduğu bilimin tüm teknik yönlerine hâkim olması gerekmez. Teknik ayrıntılar ikincil önemdedir ve odaklanma, tarihsel ve sosyal ilişkilerde olmalıdır. Bu görüş, önde gelen pek çok bilim tarihçisi tarafından paylaşılmaktadır. Ancak bilim tarihinin, bilime, içeriğinin hiç önemi yokmuş gibi bakılarak geliştirilemeyeceğini vurgulayanlar da vardır. Örneğin, Thomas Kuhn somut teknik problemlerin bazı tarihçilerce görmezlikten gelinmesini eleştirmiş, fakat aynı zamanda, fazlasıyla bilim merkezli tarihin de steril, anakronik yapısının altını çizmiştir.[3]

Öte yandan, teknoloji tarihi çok önemlidir ve bilim tarihinden ayrılamaz. Bilim ve teknoloji, gerçekte farklı alanlar olmakla birlikte, bilim tarihi ile teknoloji tarihi arasında keskin bir ayrım yoktur. Ancak teknoloji tarihi, bilim tarihinin bir uzantısı olarak değerlendirilemeyecek ölçüde ayrı ve önemlidir.

Bilim tarihiyle bağlantılı diğer konulardan biri de bilim felsefesidir. Gerek bilim tarihi, gerekse bilim felsefesi, akademik uzmanlık alanları olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Bilim felsefecileri köklerini genel olarak Aristoteles'in *Posterior Analytics*'ine dayandırırlar.[4] Birbirlerinden oldukça farklı çıkış noktalarına karşın, her iki disiplin de 19. yüzyılda kendi başlarına birer disiplin haline gelmeye başlamış ve 1830'lar ile 1930'lar arasındaki yüz yılda bu iki konu yan yana ve genellikle çok yakın bir etkileşim halinde gelişmiştir. William Whewell, Auguste Comte, Pierre Duhem, Abel Rey, Emile Meyerson, Paul Tannery, Alexandre Koyré gibi sosyal bilimcilerin araştırmalarında tarihi ve felsefi meseleler bir arada yer almıştır. Onlar bilimin bilişsel (algılamaya ve bilmeye ilişkin) anlamda anlaşılmasının ve bu türden bir anlayışın, bilimin hem geçmişte ne olduğunu (tarihsel unsur) ve hem de ne olması gerektiğini (felsefi unsur) kapsamasının zorunlu olduğu görüşüne eğilim göstermişlerdir. Doktrinin belirli noktalarına ilişkin aralarındaki sayısız anlaşmazlığa karşın, hepsi de bilimsel fikirlerin doğuşunun ve gelişiminin ayrıntılı olarak incelenmesinden çıkarılacak önemli epistemolojik dersler olduğuna inanıyordu. Ancak 1930'lardan itibaren, her iki disiplin de kendi yolunda ilerlemeye başladı.

Bilim tarihi, özerk bir akademik disiplin olarak ancak 20. yüzyılda gelişebildi. Fakat bilim tarihinin, eski biçimleri olarak tanımlanabilecek çalışmalar yüzyıllardır görülüyordu. Modern bilim tarihinde tartışılan başlıca tarih yazımı problemlerinin pek çoğuyla, o yüzyıllarda da karşılaşıldığını söyleyebiliriz. Klasik dönemde ve özellikle de Ortaçağda bilimin alışılmış işlenme biçimi, eski düşünürlere göndermeler içeriyordu. Örneğin, Aristoteles atomlar ve vakum ile ilgili bir şey söylemek istediğinde, atomizm tarihinin bazı bölümlerini yeniden oluşturuyor ve çoktan göçüp gitmiş olan Demokritos ile bir tartışmaya girişiyordu. Yunanlı bir matematikçi bir problemi çözmek istediğinde, sunuşun

Aristoteles.

doğal yolu olarak, bu konuya ilişkin tarihsel bir yaklaşım vererek işe başlıyor ve bu tutum, problemin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu.[5]

Bilim tarihinin Klasik dönemdeki durumuna ilişkin bilgimiz, orijinal kaynaklardan neredeyse tümüyle yoksun olmamız nedeniyle büyük ölçüde sınırlı kalmıştır. Örneğin, MÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Eudemos'un hem bir astronomi tarihi, hem de bir matematik tarihi yazmış olduğunu, ancak bu çalışmaların her ikisinin de kayıp olduğunu biliyoruz. Bugün elimizde olan bilgi, Klasik dönemin sonlarında ya da Ortaçağın başlarında yaşayan daha sonraki yorumculardan gelmektedir. Bunlara bir örnek olarak, Euclid matematiğine tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşan Proklos (MS 420-485) verilebilir. Aristoteles'in doğa felsefesi alanındaki çalışmalarına ilişkin ayrıntılı yorum ve açıklamalar kaleme almış olan Simplicius (MS 540) da, bu düşünceleriyle ilişki içinde, daha önceki doğa felsefecilerinin savunduğu fikirleri de veriyordu.[6] Proklos, Simplicius ve diğerlerinden bize ulaşan bu yorumlar, geç Klasik bilim tarihi olarak değerlendirilebilir.

Yeni bilimin doğduğu 16. ve 17. yüzyıllarda tarih, bilimsel bilginin ayrılmaz bir parçası olarak görülmeye devam etti. Özellikle Klasik dönem tarihi, Copernicus'dan Harvey'e kadar pek çok öncü tarafından, bilimin o günkü gelişimiyle bağlantılı olarak değerlendirildi; tarih aynı zamanda, yeni bilimin meşruluk kazanmasına da hizmet etti.

Bilimin insanlık için taşıdığı entelektüel, politik ve sosyal anlama ilişkin tarihsel temelli bakış açısını ilk oluşturan ve dünyaya kazandıran, Aydınlanma olmuştur. Bu nedenle gerçekte bilim tarihi yazımı, bilimi önde gelen bir entelektüel etkinlik türü haline getirmeye çalışmakla kalmayıp, bilimsel uslamlama ve bilimsel gelişme ilkelerini insan bilinci ve insanlık tarihi içinde aramış olan Aydınlanma'nın çocuğudur.

Gregor Reisch'in "Margarita Philosophica" isimli 1508 tarihli çizimi. Çocuğa felsefe kulesinin -alfabe şeklindeki- anahtarı veriliyor. 19. yüzyıla kadar felsefe aklın ve bilgeliğin tek temsilcisi sayılıyordu.

Aydınlanma, bugün Bilimsel Devrim dediğimiz olgunun tarihini yazdı. Bu, özellikle Jean d'Alembert'in (1717-83), Engizisyon'daki Galileo'nun mahkemesinden başlayarak, Bacon, Descartes, Kepler ve Huygens'den, Newton ve Locke'a kadar uzanan bir dönemin öyküsünü anlattığı, *Preliminary Discourse to the Encyclopedia of Diderot* (1751) (Diderot'nun Ansiklopedisi Üzerine Bir Ön Tartışma)[7] adlı yapıtında görülebilmektedir. Bu kitap, baskıcı politik ve ruhani güçlerin etkisinden entelektüel anlamda kurtuluşun tarihidir.

Adam Smith'in (1723-90) *History of Astronomy* (Astronomi Tarihi)[8] adlı eseri, yaklaşık olarak aynı zamanlarda yazılmıştır. Smith, sıradan bir astronomi tarihi olmayan bu çalışmasında, İlkçağdan Isaac Newton'a kadar olan astronomi düşüncesinin gelişimini ele alıyordu. Ancak o, bu gelişimle, insan akımın doğayı anlamasına ve açıklamasına yarayan evrensel ilkeleri kavramak amacıyla ilgileniyordu. Smith insan aklının, sürekli basit, bütünlüklü ve tutarlı doğa tasvirleri üretmeye çalıştığını düşünüyordu.

Aydınlanma'nın bilim tarihi yazımına bir diğer örnek olarak, 18. yüzyılın son yarısında İngiltere'nin en ünlü bilim adamları arasında yer alan Joseph Priestley'in (1733-1804) tarihsel çalışması olan *The History and Present State of Electricity* (1767) (Elektriğin Tarihi ve Bugünkü Durumu)[9] verilebilir. Tarihsel ilgi alanı büyük ölçüde 18. yüzyıldaki elektrik biliminin gelişimiyle sınırlı olsa da Priestley, d'Alembert ve Smith tarafından farklı şekillerde sergilenmiş olan bu konuya açıklık getirmek istemektedir. Priestley'e göre, bilim tarihi yazımı siyasi ve askeri tarihlere yeğ-

lenmelidir; çünkü o, diğer iki tür tarih yazımından çok daha eğitici ve ilgi çekicidir. Burada bilim tarihi yazımı, bilimi ilk kez olarak, aktif, yüksek düzeyde işlevsel ve diğer tüm deneysel etkinliklerin üzerinde bir yöntem olarak tanımlar ki, bu da, bilim tarihinin aklın, entelektüel fikirlerin tarihi olduğunu iddia eden d'Alembert ve Smith'in bakış açısıyla açıkça çelişmektedir.

19. yüzyılda bilim tarihi yazımı gelişimini sürdürdü. Bu yüzyılın en önemli bilim tarihçileri William Whewell (1794-1866), Auguste Comte (1798-1857) ve Paul Tannery'dir (1843-1904). Bazen ilk modern bilim tarihçisi olarak da anılan William Whewell, bilimlerin tarihsel gelişiminin kapsamlı bir derlemesini yapmaya girişti. Ancak Whewell'in amacı, bilimleri tarihsel bağlamlarında anlamaya çalışmak yerine, onlara ilişkin felsefi bir kavrayış geliştirmekti. O, bunun, bilime ilişkin bir felsefi bilginin kabul edilebilir yegâne kaynağı olduğunda ısrarlıydı. Whewell türü bilim tarihi, yüzyılın sonlarına doğru özellikle pozitivizmden esinlenmiş bilimciler tarafından benimsenip geliştirilen felsefe yönelimli tarihi temsil etmektedir.[10] Mach, Berthelot, Ostwald ve Duhem, uzman bakışlarını bilim tarihine duydukları felsefe yönelimli ilgiyle birleştiren, önde gelen bilim insanlarıydı.

Auguste Comte'a göre bilim, sosyal ve kültürel yaşamın diğer bölümleriyle bağlantılıdır. Pozitivist programıyla uyumlu bir şekilde o, bu tür bir bilim tarihinden yana olduğunu açıklıyordu. Comte 1832'de College de France'da bir bilim tarihi kürsüsünün kurulması çağrısında bulundu;[11] ancak bu çağrısından bir sonuç alamadı. Böyle bir kürsü, dünyada kendi türünde ilk olacaktı. (Bu kürsü 1892'de gerçekten oluşturulduğunda, Comte'un sadık bir izleyicisine verildi.) Pozitivizmin babası Comte şöyle yazıyordu:

> Bu türden bir kürsüyü kurmak ancak şimdi anlamlı olacaktır, çünkü bu çağdan önce doğa felsefesinin farklı kolları henüz kendi kesin karakterlerini kazanmış ve çeşitli bağlantılarını sergilemiş değildi... Kavrayışımızın ulaştığı bu aşamada insanlığın elindeki bilgi, pozitif parçaları söz konusu olduğu ölçüde ve bunun sonucunda bir bütün olarak değerlendirilebilir ve bu bilginin tarihi de ancak ondan sonra anlaşılabilir. İşte bu bütünlük olmaksızın varlık şansına sahip olmayan bilim tarihi, bu bilimsel bütünlüğü daha tam ve belirgin hale getirmeye çaba gösterir.[12]

Comte ayrıca şunları da yazmaktadır:

> Bilim tarihinin çok önemli olduğundan hiç kuşkum yok. Hatta kendi tarihinin bilinmemesi halinde, bir bilimin de tam olarak bilinemeyeceğini düşünüyorum. Fakat böyle bir araştırma, tarihin onsuz anlaşılırlık kazanamayacağı bilimin kuramsal araştırmasından tümüyle ayrı bir şey olarak değerlendirilmelidir.[13]

Comte'un bilimin gelişmesine bakışı, sağlam bir tarihsel perspektife sahipti. Yine de Comte için bilim tarihi, ancak genel bir felsefi sistemle ilişkilendirilebildiği sürece ilgi çekiciydi.

19. yüzyılda tarihçiler, bilimdeki gelişme ile ekonomik ve politik gelişmelerin karşılıklı etkileşimini büyük ölçüde görmezden geldiler. Ancak, özellikle de kimya ve tıp tarihi üzerine yazılmış metinlerde, bunun birkaç istisnasına rastlanabilmektedir. Bunlar içinde anılmaya değer olanlardan biri, Marx ve Engels'in yakın arkadaşlarından ve Marksizm taraftarı, İngiliz-Alman kimyacı Carl Schorlemmer'dir (1834-1892). Schorlemmer, organik kimya tarihi üzerine yaptığı bir çalışmada, Marksist teorinin parçaları olan tarihsel ve diyalektik materyalizmi kullandı. Bu, bilim tarihinde Marksist olarak adlandırılabilecek ilk çalışmadır ve yarım yüzyıl boyunca da alanındaki tekliğini korumuştur. Bu çalışmanın başlığı *The Rise and Development of Organic Chemistry* (1879) (Organik Kimyanın Yükselişi ve Gelişimi) idi.[14]

Paul Tannery (1843-1904)

ise muhtemelen, yeni bilim tarihinin organizasyonunda rol oynayan en önemli kişidir. Tannery'nin, modern bilim tarihi hareketinin gerçek kurucusu olduğu söylenebilir. Comte gibi, Tannery de bilim tarihini, sadece uzmanlaşmış bilimlere ait alt-disiplinler olarak değil, genel insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak görüyordu. Onun bu konudaki yaklaşımı aşağıdaki alıntıda açıklıkla belirmektedir:

> Bilim insanı, yalnızca kendi araştırma konusu olan özel bilim alanının tarihine doğru çekilme eğilimindedir; o bu tarihin mümkün olan tüm teknik ayrıntılarıyla yazılmasını talep edecektir, çünkü sağlanabilecek herhangi bir yararın malzemelerine ancak bu şekilde ulaşabilir. Ancak özellikle isteyeceği şey, fikir ağlarının incelenmesi ve keşiflerin birbirine bağlanmasıdır. Onun asıl amacı, kendininkilerle karşılaştırmak üzere, kendinden öncekilerin aktüel düşüncelerini orijinal formlarında yeniden keşfetmek ve yeniliğe yönelik bir çabanın hangi noktada ve hangi hedef için gösterilmesi gerektiğini keşfetmek için de, mevcut teorilerin oluşumuna hizmet etmiş yöntemleri açığa çıkarmaktır.[15]

Paul Tannery teknoloji tarihine de önem vermiştir. Tannery'nin, tarihte bilim ile teknoloji arasındaki ilişkinin önemini ilk kez vurgulayan kişi olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Ölümünden sonra karısı, Tannery'nin tüm yazılarını bir kitapta toplamıştır. 16 cilt halinde yayımlanan bu kitap *Mémories scientifiques* (1912-1943) (Bilimsel Bellek) başlığını taşımaktadır.[16]

20. yüzyılın başlarında, bazı bilim tarihi etkinlikleri ilk kez düzenli hale getirildi ve bilim tarihi bağımsız bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıkmaya başladı. İlk uluslararası bilim tarihi kongresi 1900'de Paris'te toplandı; bunu daha sonra, düzenli olarak toplanan bir dizi benzeri kongre izledi. Ayrıca, 1901'den itibaren farklı ülkelerde bilim tarihi araştırmaları yapan ulusal cemiyetler oluşmaya başladı.

Tarih araştırmalarını yaymak ve haberleşmeyi sağlamak üzere, bu cemiyetlerle bağlantılı olarak birçok dergi faaliyete geçti. İlk bilim tarihi kürsüleri de bu yıllarda kuruldu.

Bilim tarihinin, akademik bir disiplin olarak kurucusu Belçika asıllı Amerikalı George Sarton'dur (1884-1956). Comte ve Tannery'den etkilenen Sarton, başlıca unsurları sentezsel bütünlük ve ilerlemeye duyulan inanç olan benzer bir bilim tarihi bakışını kurumlaştırmak istiyordu. Sarton, bilim tarihinin ne olması gerektiğine ilişkin programını geliştirdiği bir dizi makale yazdı ve söz konusu alanı, bu unsurlarla uyum içinde olan bir akademik disiplin haline getirmeye çalıştı. Sarton'ın programındaki önemli noktalardan bazıları şunlardır:[17]

Geçmiş bilimin araştırılmasının kendi başına bir değeri yoktur; o sadece çağdaş bilim ve geleceğin bilimi ile ilişkisi içinde değer kazanır. Bilim tarihi, çağdaş araştırmalara esin kaynağı olabilir. Kısmen bu nedenle tarihçinin, geçmişini incelemekte olduğu modern bilimin bugünkü içeriği konusunda da bilgili olması gerekir.

Bilim, sistemli hale getirilmiş pozitif bilgidir. Pozitif bilginin elde edilmesi ve sistemli hale getirilmesi, gerçekten birikerek ya da art arda eklenerek çoğalan ve gittikçe ilerleyen yegâne insan etkinliğidir.

Bilimin gelişiminin, çağın sosyal ve kültürel akımlarının ayrılmaz bir parçası olarak incelenmesi gerekmekle birlikte, sosyo-ekonomik koşulların bilimin yaşamı üzerinde derin bir etkisi yoktur.

Sarton tarafından yazılan ve savunulan bilim tarihi, içsel *(internalist)* türdedir. O, bağımsız ve özerk bir sistem olarak bilime ve bu sistemin taşıyıcıları olan dâhi bilim adamlarına odaklanır.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, gerçekten demokratik ve uluslararası olma özellikleriyle bilimin, insanlığa büyük yararları olmuştur. Bilim tarihi çalışmaları yalnızca yeni savaşları önlemekle kalmayacak, hümanist ve bilimsel teknik kültürler arasında köprüler kurulmasını da sağlayacaktır.

Rönesans astronomlarının evrenin sırlarını bulmaya yönelik bir mekanizma geliştirme hayallerini temsil eden, 16. yüzyılda yapılmış bir Alman ağaç baskısı.

Sarton'ın bilim tarihine en önemli katkısı, ona akademik olarak kabul gören bir uzmanlık statüsü kazandırmak için yaptığı enerjik ve büyük ölçüde başarılı girişimdir. O, bilim tarihinin yılmaz bir savunucusuydu ve bilim insanlarını, hümanistleri ve yöneticileri bu konuya olan ilgilerinde birleştirmeyi başarmıştı.

Bilim ve teknoloji daima, kültürel mirasımızın ve çağdaş yaşamımızın anahtar unsurları olmuştur. Ancak bu konuların tarihi akademik çevrelerde gereken ölçüde ele alınamamıştır.

Gerçekte, kültürümüzün önde gelen tüm temel dinsel, askeri ya da politik kurumlarının tarihi, bilimin tarihine göre daha sistematik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Ancak bilimin, bilim tarihçilerince ciddi bir incelemeden geçirilmesinin gerekliliği artık kabul edilmektedir. Araştırmaların amacı, bilimi anlaşılır kılmak; bilimin işleyişi, onun gelişimini engelleyen ya da teşvik eden faktörler ve onunla kültürümüzün diğer bileşenleri arasındaki ilişkiler üzerine bazı sonuçlara ulaşmaktır. Pek çok ülkede bu yöndeki bilimsel araştırmalar için kaynak sağlanmış ve üniversitelerde sürdürülen bilim tarihi araştırmaları giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

İnsanlığın en önemli sırları bilim tarihinde saklıdır. Bu gerçek giderek daha iyi anlaşılmaktadır.

1. David Yerkes (ed.), *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, New York 1989, s. 1279.
2. *age*, s. 674.
3. Helge Krag, *An Introduction to the Historiography of Science*, Cambridge University Press, New York 1987, s. 23.
4. R. C. Olby, G. N. Cantor, J. R. R. Christie ve M.J.S. Hodge (ed), *Companion to the History of Modern Science*, Routledge Press, Londra 1990, s. 47.
5. Helge Krag, *age*, s. 1.
6. *age*, s. 2.
7. Olby, Cantor, Christie ve Hodge, *age*, s. 8.
8. *age*, s. 8.
9. *age*, s. 9-10.
10. Krag, *age*, s. 9.
11. *age*, s. 11.
12. *age*, s. 11-12.
13. *age*, s. 12.
14. *age*, s. 13-14.
15. *age*, s. 15-16.
16. George Sarton, *The Study of the History of Science*, Cambridge 1936, s. 32.
17. Krag, *age*, s. 18.

OSMANLI BANKASI REKLAM KAMPANYALARI (1956-1959)

Banka, Reklam ve İhap Hulusi Üçgeni

EDHEM ELDEM

Ülkemizde reklamcılık ile bankacılık sektörlerinin arasındaki "sıkı" ilişkiyi vurgulamaya herhalde gerek yoktur. Günümüzde yazılı, sözlü, görüntülü ve "sanal" iletişim araçlarında boy gösteren reklamlarda kuşkusuz bankalar en önemli işveren grubunun içinde yer almaktadır. Bu anlamda, bugün varılan noktada, reklam ajanssız banka ve bankasız reklam ajansı hemen hemen tahayyül edilemez bir hale gelmiştir.

Bu birlikteliğin bir de tarihi boyutu var. Bankacılık tarihinin gittikçe moda olduğu bu zamanlarda, reklam piyasası da kendi geçmişini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu anlamda tesadüf değildir ki, her iki sektör köklerini arayışlarında tekrar bir araya gelmekte, birbirlerinden ilham almakta ve beslenmektedir. Bu birlikteliğin meşru ve anlaşılır sebepleri olmakla beraber, kısmen de olsa bazı eksiklikleri örtmeye yarayan bir tarafını da göz ardı etmemek gerekir. Arşivsiz veya arşivi açılmamış/tasnif edilmemiş bankalar için, elli veya yüz yıl öncesinin basın ilanları gedik kapatmak ve sayfa doldurmak açısından bulunmaz bir nimet oluşturmaktadır. Reklamcılık sektörü açısından ise durum biraz farklıdır. Burada da belge ve bilgi birikimi azlığından kaynaklanan "hazır" görsel malzemeye yönelme eğiliminden bahsetmek mümkün ise de, asıl sorun bugün bu sektörde faaliyette bulunan başlıca kuruluşların genellikle çok kısa bir geçmişe sahip olmasından kaynaklanan bir kurum kimliği eksikliği de önemli bir rol oynamaktadır. Bundan dolayıdır ki bu konuda yapılan çalışmalar genellikle kolektif bir kimlik altında, "Türk Reklamcılığı" türünden başlıklar altında toplanarak ister istemez "kırkambar" niteliğine bürünmektedir.[1] Böyle durumlarda geçmişte de reklamverenlerin veya daha doğrusu "ilanveren"lerin başında gelen bankaların önemli bir şekilde yer alması kaçınılmazdır.

Aslında, reklam sektörünün otuz-kırk seneden uzak bir geçmiş için kolektif bir kimliğe müracaat etmesini fazla da yadırgamamak gerekir. Gerçekten de o dönemlerde tam manasıyla reklam ajans veya şirketlerinden bahsetmek zordur ve bu alanda verilen ürünlerin büyük bir kısmı reklamverenler, serbest sanatçılar, matbaalar, gazete idareleri vs gibi birçok kişi ve kurumun münferit veya ortak çalışmaları sonucunda elde edilmekteydi. Bu durumda reklamcılıktan bahsetmek mümkün oluyorsa da, sınırları ve işbölümü açık bir şekilde belirlenmiş bir reklamcılık sektöründen söz etmek o denli güçleşmektedir. Dolayısıyla burada yadırganacak durum belki de asıl bugünkü reklamcılık piyasası aktörlerinin on, yirmi veya otuz yıllık kurumsal geçmişlerini "tarih" olarak görmemeleri, söz gelimi fesli veya feraceli birinin görünmediği, Arapça harflerin kullanılmadığı veya İhap Hulusi Görey gibi bir şahsiyetin imzasını taşımayan malzemenin tarihten sayılamayacağı inanışının hâlâ baskın olmasıdır.

Bu anlayış ve tercihlerin doğurduğu başlıca iki sakınca vardır: Birincisi bir nevi görsel yüzeyselliktir. Yapılan çalışmaların çoğu reklamcılığın nihai ürünü olan ilan ve reklamın kendisine dayanmakta ve çoğunlukla onun görsel cazibesine kapılarak etrafında oluşan çoğu ekonomik ve sosyal olguları göz ardı etmektedir. Birer obje olarak değerlendirilen bu ilan ve reklamların güzelliği, komikliği, ürünün "garabeti", söylenen sözlerin ilginçliği, mesajın iptidailiği vs gibi "birinci derece" unsurlar vurgulanmakta, diğer veçheleri ise ya bilgi/belge eksikliğinden ya da cazibe/ilginçlik eksikliğinden rafa kaldırılabilmektedir. Örnek ver-

İhap Hulusi Görey.

mek gerekirse, bir reklamın verilmesi ve yaratılmasının arkasındaki karar mekanizmaları, öngörülen muhtelif seçenekler, amaçlanan etkisi, oluşturduğu maliyet, harcanan mesai, "kampanya"nın yürütülmesi, yarattığı etki, etkinlik ve "geri dönüşü"nün ölçülmesi çok nadiren incelenmektedir. Burada yadsınamaz bir kaynak sorunu olmakla beraber, belirli bir yüzeyselliğin söz konusu olduğu da muhakkaktır.[2]

Diğer sakınca ise, "reklam" kelimesi altında toplanan bütün bu malzemenin bazı çok önemli nitelik farklarının atlanabilmesidir. Fransızca *"réclame"* kelimesinden lisanımıza girmiş olan "reklam" sözcüğü beraberinde belirli bir modernite/çağdaşlık anlamı getirmiş, ve hâlâ bu anlamı muhafaza etmekle beraber, özellikle reklamcılığın "kökleri" araştırıldığında görülür ki "ilan" kelimesinin yerine rahatlıkla kullanılmaya başlamıştır. Oysa, kelimeyi borçlu olduğumuz Fransızcanın gelişimine bakıldığında, *"réclame"* kelimesi bile "eski usul" bir reklam anlayışına münhasır kalarak yerini *"publicité"* kelimesine bırakmıştır. Bu ise hem bir toplumsal değişimin, hem de reklamcılıkta yaşanan köklü değişimlerin bir ifadesidir. İlan *(annonce)*, eski usul reklam *(réclame)*, yeni usul reklam *(publicité)* ve imaj yaratma *(image making* -burada Fransızca hafifçe yaya kalmış gözüküyor...) Türkçede "reklam" kelimesinin yerleşikliği yüzünden çoğu zaman karışabilmekte, dolayısıyla önemli tefrik unsurları kayıbolabilmektedir.

Tarihi boyut ele alındığında akça kaybolan en önemli unsurlardan biri ise "ilan" ile "reklam" arasındaki niteliksel fark.[3] İkisi de duyuru niteliğinde olmakla beraber, aralarındaki en belirgin fark, birincisinin "kuru" -yani sadece "ispatlanabilir" veri ve bilgileri takdim eden- bir mesaj iletirken, ikincisinin daha izafi bir mesaj vererek "hipotetik" nitelikte vasıfların vurgulanması üzerine kurulu olmasıdır. Günümüz reklamcılığında gittikçe baskın olarak görünen bu tarzda, bir ürünün "beyazdan daha beyaz" yıkayacağı, bir ürünü kullanan kişinin daha mutlu/itibarlı/sağlıklı/yakışıklı vs olacağı, bir kuruluşun daha milli/muhafazakâr/modern/genç/tecrübeli/prestijli olduğu vs tartışılabilir avantajlar/vaatler sunulmakta, reklam mesajı gittikçe izafi hale geldiğine ve bazen de üründen uzaklaştığına tanık olabilmekteyiz. Bu sürecin (şimdilik) üç noktalarına gelindiği günümüzde, bazı reklam/tanıtım araçlarında artık ürün neredeyse yok olmuş, marka tek başına veya "yan ürünlerle" ayakta durmaya başlamıştır. Tabak-çanak dağıtan gazeteler, festival destekleyen bankalar vs gibi bu tür örnekler sonsuz bir şekilde çoğaltılabilir. Ürünlerin arasında farkların gittikçe azaldığı bir ortamda bu tür bir gelişmenin kaçınılmaz olduğu aşikârdır; diğer taraftan da bu gidişe doğan tepkiyi kullanmayı amaçlayarak ve aslında -bu olgunun üzerine inşa edildiği ölçüde bir parçası sayılabilen- "yalınlığa ve gerçekliğe dönüş" stratejileri -"sadece gazete veren gazete" örneğindeki gibi- belki de bir dönüm noktasına varıldığına işaret etmektedir.

Konumuz açısından önemli olan nokta, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye reklamcılık tarihinde görülen çoğu örneğin uzun müddet "ilan" niteliğinde kalmış olup, "reklam" niteliğine geçişin çok daha geç dönemlere rastlamasıdır. Bir örnek vermek gerekirse, bundan bir veya iki sene evvel televizyonda bu konudaki bir mülakat esnasında reklamcılık piyasasında uzun yıllar faaliyet göstermiş ve tarihi boyutuna eğilmiş bir kişi, ilginç bir Osmanlı "reklam" örneği verdiğinde 19. yüzyılın ortalarında "satılığa çıkarılan bir sütannesi"nin reklammdan bahsetmişti. Oysa, reklamcılık açısından bu bir "reklam" değil, bir ilandı, ve ilginçlik açısından günümüzün bir gazetesinde yayımlanabilecek bir "sahibinden satılık 88 model BMW" ilanından hiçbir farkı yoktu. Burada farklı olan ilanın kendisi değil, satılan ürünün kendisiydi. Bu da toplumsal tarih açısından ilginç olmakla beraber, reklamcılığın kendi tarihinden çok, toplumsal düzeni ve değerleri yansıtmasının bir göstergesiydi. Bu arada, daha önce belirttiğimiz gibi reklam anlayışına geçişin nispeten geç oluştuğu genel anlamda doğruysa da, aslında çok daha erken dönemlere ait gerçek mana reklamlara rastlamak mümkündür. 17. veya 18. yüzyıla ait olduğunu sandığımız ve acemice bir Osmanlı Türkçesinde Venedik'te imal edilen "tiryak-ı aslan" isimli bir ilacı tanıtan bir el ilanı bu anlamda son derecede "modern" bir reklamcılık anlayışını sergilemektedir. Söz konusu tiryakın "cem'an ilâcların arasında hâssiyyeti min'el-acâyib" ve "cümle tabiblerin [...] îcâd eyledikleri edviye[nin ...] cümlesinden a'lâ" olduğu belirtildikden sonra, bu tiryakın "her kim marazı var ise ve isti'mâl eyledi ise ol marazdan halâs" olduğu, "her insânın sağlığını ve râhatını karâr" verdiği, "insânın vücûdu[nu] marazlardan hıfz u hirâset" ettiği, "nefesi dar olan[a] nefes almağa râhat" verdiği, hayvan zehirine, vebaya, her tür hummaya, çocuklarda mide kurtlarına, aybaşı sancılarına, kalp titremesine çare olduğu belirtildikten sonra, "bir kimesne taklîd etmeyüb" müşterilerin bu mucizevi ilacı nasıl temin edebilecekleri anlatılmaktadır.[4]

Bu tür örnekleri az da olsa çoğaltmak mümkündür. Ancak bankacılık sektöründe "kuru" ilandan reklama geçiş süreci diğer sektörlere nispetle en ağırlarından olmuştur. Giyim, kuşam, mobilya, ilaç, tüketim malzemeleri, beya eşya vs türünden ürünlerde daha asır başında "en", "harika", "fevkalade", "asri" gibi reklam dilinin mübalağalı sözleri gittikçe yaygınlaşırken, bankalar 1940'lara kadar esasen isim, sermaye, adres, şube isimleri ve hizmetlerinin sıralandığı bilgi listelerinden oluşan ilanlarla yetinmişlerdir. Bu durumun sebepleri ile bankaların veya herhangi bir bankanın reklam/tanıtım politikası üzerine yapılmış herhangi sistematik bir araştırma bulunmamakla beraber, biraz ezbere de olsa bazı tahminler yürütmek mümkündür. Bu anlamda, bankaların işlevlerinin "ciddiyeti" ve kültürlerinin bu tür bir anlayışla bağdaş-

maması, 1940'lara kadar bankaların çoğunun devlet bankası (veya devlete yakın banka) olduğundan bu vekar ve ciddiyetin daha da önemle vurgulanması ve belki de hepsinden önemlisi banka adedinin azlığı nedeniyle, rekabet koşullarının bu tür çözümlere ihtiyaç duyulmasını gerektirecek düzeyde olmadığını düşünmek mümkündür. Böyle bir durumda, bankanın ismini, sermayesini, lüzumlu adreslerini ve sunduğu başlıca hizmetleri sıralamak muhtemelen hem yeterince etkili, hem de banka görüntüsüne yaraşır bir tanıtım olarak algılanmaktaydı. Bunların yanında kurumun ismini taşıyan para keseleri, cüzdanlar, kumbaralar[5] veya takvimler dağıtmak, mevcut müşteriyi mükâfatlandırmak ve olası yeni mudileri çekmek için küçük birer cazibe oluşturabiliyordu. Ama bankaların esas güvendikleri, fiili olarak oluşmuş bir işbölümünde her birine fazla bir rekabet olmadan düşen paylardı. Ziraat Bankası'nın çiftçi kredileri, Etibank'ın maden iştirak ve girişimleri, Sümerbank'ın tekstil işleri, Halk Bankası'nın esnaf kredileri, İş Bankası'nın "milli" yapısı ve ağı veya Osmanlı Bankası'nın "eski ve güvenilir" görüntüsüne bel bağlayan müşteri tabanı sayesinde bu kuruluşlar birbirlerinin "ayağına basmadan" iş yapabilecek bir ortam içinde gelişmelerini sürdürebiliyorlardı.[6] Üstelik çoğu devlet bankası olan bu bankaların birbirlerine karşı rekabet etmeleri, hatta gerçek manada kârlılık peşinde koşmaları dönemin zihniyetinde pek yeri olmayan bir anlayış teşkil edecekti. Bazı bankaların bunu teyit edercesine kendilerinden çok devletin iktisat politikalarının reklamını yapan afişler kullanmaları pek şaşırtıcı değildir.[7] Bu "sakin" durumun değişmesi ise 1940 yıllarının ikinci yarısına rastlamaktadır. Şüphesiz bu değişimin arkasında bankacılık piyasasının gelişmesi ve Yapı ve Kredi, Garanti ve Akbank gibi özel bankaların ortaya çıkması ile doğrudan doğruya ilişkilidir. Ancak bu senelerden itibaren ortaya çıkan rekabet ortamında bile bankalar reklam sloganlarında veya afişlerinde daha "çığırtkan" bir tavır sergilemekten çok, zaten mevcut olan ikramiye sistemini geliştirerek yeni şartlara uyum sağlamaya çalıştılar. Ancak 1970'lerden sonradır ki bankalar gerçek manada bir "reklam patlaması" yaşamaya başlamış ve aynı dönemde hızla büyüyen reklamcılık sektörüyle el ele verip bugünkü durumun temelini atmışlardır.

Çok genel hatlarıyla ve herhangi sağlam bir belge/bilgi temeline dayandırmadan oluşturduğumuz bu genel görüntünün detaylı bir incelemesi henüz yapılmış değildir. Osmanlı Bankası üzerine yaptığımız çalışmalara ve özellikle bu kuruluşun zengin arşivine dayanarak elde ettiğimiz belirli bir birikimle bu sürecin bazı izlerini bu bankanın özelinde bir dereceye kadar sürmek mümkün olabilecektir. Gerçekten diğer bankalardan daha uzun bir geçmişe ve çok daha zengin ve düzenli bir belleğe sahip olan Osmanlı Bankası'nın tarihinde reklam/tanıtım/rekabet gibi gelişme ve olguların bir incelemesini yapmak şüphesiz daha kolay olacaktır. (Buradaki "belli belirsiz" reklam unsuruna dikkati çekmek boynumuzun borcudur...) Ancak böyle bir girişimin gerçekten gerektirdiği birikimin yokluğunda, kendimizi çok genel bir "durum değerlendirmesi" ile birlikte, arşiv vesikaları arasındaki çalışmalarımız esnasında dikkatimizi çekmiş olan ve 1956-1959 yıllarını kapsayan bir reklam dosyasındaki bilgilerin ışığında bir mikro-analizle sınırlandırmayı tercih etmek zorundayız.

Osmanlı Bankası, geçmişinde reklamsız bankacılığa verilecek en iyi örneklerdendir. Kuruluşundan 20. asrın ilk onyılına kadar bu banka, hem sahip olduğu imtiyazlı konum, hem de fiili olarak istifade ettiği tekele yakın durumu sayesinde, reklam ihtiyacı duymayıp, sadece bilgilendirici ilanlarla faaliyet gösteren bir bankaydı. Hem devletin bankası, hem ülkenin en güçlü finans kurumu konumunda olan bu "sâhâne" bankanın varlığını hatırlatmak için fazla bir çaba sarf etmesine gerek bile yoktu. Adı banknotlarda geçen, merkez binası 1892'den beri Galata'nın kuleden sonra en haşmetli binası olan, ülke içinde ve dışında en geniş şube ağına sahip olan, bu şubeleri kartpostal olarak yayımlanan ve kullanılan, yöneticileri devlet protokolünde yer alıp memurları halk arasında devlet memuru gibi itibar gören, gazetelerde muntazaman haber konusu olan bir bankanın gerektiği zaman basında veya ticari rehberlerde bir iki ilan ile yetinmesinden doğal ne olabilirdi?[8] "Reklamın kötüsü olmaz" ilkesinden hareket edildiğinde ise, 1896'daki Ermeni komitacılarının baskını veya 1903'te Selanik şubesinin -kartpostallarla ölümsüzleştirilen- Bulgar komitacıları tarafından havaya uçurulması bile diğer bankaları kıskandıracak nitelikte bir "tanıtım" oluşturuyordu. Hatta, 1908'den itibaren Osmanlı Bankası'nı eleştiren ve ülkenin sömürüsüne vakfolmuş bir kurum olarak tanıtan yazılar bile, bir anlamda bankanın gücünü teyit etmek zorunda kalıyordu.

Bankanın rekabet konusundaki rahatlığını en iyi gösteren örnekler ise bu tür durumlardaki tutumunun katılığıdır. Özellikle 1908'den itibaren giderek artan bir rekabetle karşılaşan banka idaresi, şubelerinin bütün ısrarlarına rağmen kredi faizlerini düşürmek veya mevduat faizlerini artırmak gibi bir yola çok nadiren başvuruyor, başvurduğunda ise zaten piyasanın epey üstünde (veya mevduatla altında) olan faiz oranlarını cüzi bir şekilde oynatmakla yetiniyor, hâlâ piyasadan daha kötü şartlar vererek müşterisini tutabileceğine olan inancını ortaya koyuyordu.[9] İdareyi haklı çıkaran bazı emareler de yok değildi: Osmanlı Bankası'na karşı rekabet silahını kullanan İzmir'deki bankaların büyük bir kısmı 1911 yılının sonunda büyük zorluklarla karşılaşmış, hatta şişelerini kapatmak zorunda kalmışlardı. Bu durumun üzerine şube yöneticileri idareye başvurup bu fırsatın değerlendirilmesi için zor durumdaki bankaların müşterilerinin çekilmesi için kolaylıklar yapılmasını önermiş, idare ise buna prensipte kabulünü vermekle beraber, "yeni müşteri çekerken

eski müşterilerin mükâfatlandırılması" konusundaki itirazını dile getirmiş, ileride tekrar rekabetin canlanması halinde faiz hadlerini tekrar düşürmek durumunda kalınmasından duydukları kaygıyı ifade etmiştir.[10]

Birinci Dünya Harbinden ve Cumhuriyetin ilanından sonra Osmanlı Bankası'nın konumu ciddi bir şekilde değişmişse de reklam konusundaki tutumu pek büyük bir farklılık göstermemiştir. İmtiyazlı konumunu kaybeden ve başta İş Bankası olmak üzere kurulan milli bankaların devlet destekli rekabeti karşısında fazla bir şey yapamayacağını anlayan Osmanlı Bankası'nın, kendini güvende hissedeceği asgari bir konuma yerleşmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Milliyetçi bir ortamda kendine karşı her an yöneltilebilecek "Osmanlılık" ve/veya "yabancılık" suçlamaları riskine karşı, "sessiz sedasız" bir konumda kalmak ve var olan avantajlarını kullanarak eski usul ilanlarla yetinmek daha akılcı bir politika olarak gözüküyor olmalıydı. Banka, eskiliğini ve sağlamlığını simgeleyen ismini 1920'lerin milliyetçi saldırılarına karşı koruyabilmiş,[11] eski müşteri tabanının büyük bir kısmını -özellikle gayrimüslim müşterisini- tutabilmiş, yurtdışındaki itibar ve bağlantıları sayesinde de kambiyo ve dış ticaret işlemlerinde yerli bankalara nazaran yadsınamaz bazı avantajlara sahip olarak da kendine bir devamlılık ve gelişme perspektifi oluşturabilmişti. Yeni dönem belirli bir piyasa payında küçülmeyi getirmişti, ama tehlikeli bir rekabet politikasıyla, küçülmüş de olsa, bir çuval inciri berbat etmenin anlamı yoktu.

Bu "muhafazakâr" tutumun büyük ölçüde yurtdışındaki -özellikle Paris'teki- hissedar ve komitelerin kaygılarından kaynaklandığı muhakkaktır. Türkiye onların gözünde cazip, ama bazı riskler de içeren bir ülkeydi. Milliyetçiliğin ve milliyetçi iktisadın her an baskın çıkabileceği bir ülkede imtiyaz antlaşmasının muntazam aralıklarla yenilenmesi gereken bir bankanın istikbalinin, sağlam bir teminat altında olduğunu söylemek mümkün değildi. Bu durumda, bankaya büyük yatırımlar yapmak, genişleme planları çizmek ve bunların içinde etkin ve saldırgan bir tanıtını/reklam politikası gütmek anlaşılır sebeplerle ürkütücü gelmekteydi. "Aile mücevheri" niteliğindeki bu bankayı asgari yatırım ve çabayla ayakta tutmak ve kârlılığını sağlamak yeterli bir amaç olarak gözükmekteydi.[12]

Bu muhafazakârlığa rağmen, Osmanlı Bankası'nın imaj ve reklam konusunda piyasanın tamamen aksine bir davranışta bulunduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Esasen, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk bankaları da bu dönemde "saldırgan" bir rekabet ve reklam politikası izlememekteydiler. Osmanlı Bankası'nın "sakin bir şekilde" gerçekleştirdiği ilk yeniliklerden biri tam da imaj konusundaki önemli bir gelişimdi. Sanıldığının aksine o dönemlere kadar herhangi bir logosu bulunmayan banka, kimliğini az veya çok tezyinatlı ismi ve bazen de ay-yıldız gibi motiflerle ifade etmekteydi. Meşhur zeytin ağacı ise 1947 yılında meşhur pul, banknot vs tasarımcısı ve şarkiyatçı Edmund Dulac tarafından yaratılmış ve logo olarak kabul edilmişti. Bu logo bankanın başlıca özelliklerini simgelemek iddiasındaydı. Zeytin ağacı hem sağlam, uzun yıllar yaşayan ve verimli bir ağaçtı; üstelik, bankanın asıl faaliyetinin odaklaştığı Doğu Akdeniz havzasının "milli" denebilecek ağacı sayılabilirdi. Gövdesinden aşağı doğru uzanan üç kök ise bankanın 1863'ten beri dayandığı üçlü sacayağını, yani Paris ve Londra komiteleriyle İstanbul idaresini temsil etmekteydi.[13] Böylece Ziraat Bankası'nın başağı veya İş Bankası'nın dolara benzer monogramının yanında Osmanlı Bankası da kolay tanınabilecek bir görsel kimlik sembolünü kullanmaya başlamıştır.

Osmanlı Bankası'nın, gecikmeli de olsa, piyasaya ayak uydurma çabalarını sergilemek için 1956 ile 1959 yılları arasını kapsayan bir reklam dosyasını ele alarak, belgelerin imkân verdiği kadarıyla bu senelerde gerçekleştirilmiş olan ikramiyeli piyango kampanyalarını incelemeye çalışacağız. Bu incelemeden Osmanlı Bankası özelinde olduğu kadar dönemin bankacılık piyasasındaki gelişmeleri takip etmek için bir araç çıkacağını ümit etmekle beraber, daha etraflı bir incelemenin yokluğunda bu çalışmamızın sonuçlarının sınırlı kalmaya mecbur olduğunu hatırlatırız.[14]

Osmanlı Bankası'nın 1947 tarihli logo provası.

Bankaların ikramiyeli çekilişleri yeni değildi. En azından 1930'lardan beri başvurulan bu sistem sayesinde mudiler arasında belirli aralıklarla yapılan çekilişlerle para dağıtılmaktaydı.[15] 1950'lerden itibaren ise ikramiyelerde paranın yanında yeni bir unsur olarak konutlar yer almaya başlamıştı. Uygur Kocabaşoğlu'nun belirttiği gibi, İstanbul'a ve diğer büyük kentlere başlayan göçle birlikte, bankalar "köşk, villa, apartman dairesi, kısaca başlarını sokacak bir yer veriyorlardı".[16] Osmanlı Bankası'nın bu tür çekilişlere ne zaman başladığını kesin bir şekilde tespit edememekle beraber, para ikramiyelerinin muhtemelen 1950'lerde -diğer bankalardan yirmi sene sonra- konut çekilişlerinin ise 1958 senesinde -diğerlerinden en az sekiz sene sonra- başladığı anlaşılmaktadır.

İnceleme fırsatı bulduğumuz dosyada 1956 ikramiyesine ait el ilanı[17] altı çekilişte 350.000 lira dağıtılacağını belirtiyordu.

Osmanlı Bankası'nın 1956, 1957 ve 1958 yılları el ilanları (ön ve arka yüzler).

Rakam diğer bankalara nispetle muhtemelen düşüktü;[18] fakat Osmanlı Bankası oyuna girmişti. Bu vesileyle bütün şubelere 265 adet duvar afişiyle 82.750 adet katlanan el ilanı gönderilmişti.[19] Bu kampanyanın aslında en ilginç yanı ise söz konusu el ilanında görülen ve bir bakıma bankanın "kültürünü" ele veren iki küçük hataydı: ilanın bir yüzünde bankanın şube listesi verilirken şubeler "İstanbuldaki Şubeler" ile "Türkiyedeki Şubeler" olarak ikiye ayrılmış, diğer yüzünde düşülen bir notla ise ikramiyelerin "% 40 ı İstanbul Ajanslarımıza % 60 ı da taşra Şubelerimize tahsis" edildiği belirtilmişti.[20] Ankara çevrelerinin tüylerini diken diken edebilecek nitelikteki bu İstanbul/Türkiye ve İstanbul/taşra ayırımları herhalde sonradan fark edilmiş olacak ki bundan sonraki el ilanlarında aynı hataya rastlanmayacaktır.

1957 yılı ikramiye planı değişmemişti. Tekrar 350.000 lira dağıtılacaktı, fakat el ilanının tasarımı bir hayli değiştirilmişti.[21] Daha yalın bir görüntüye beraber, bankanın kimliği daha ön plana çıkarılmıştı. Logo ön yüzde büyümüş ve belirginleşmiş, arka yüzde ise altı kere tekrarlanmıştı. Buna ilaveten, bankanın önemli bir özelliği olan eskiliği hem tesis tarihiyle, hem "95 senedir hizmetinizdedir" ibaresiyle ortaya konmuştu. Daha da önemlisi, bankanın bu kampanyasını daha geniş tutmak niyetinde olduğu anlaşılıyordu. 1956 ilanları İlancılık A.Ş. adına Ekspres Matbaası'na bastırılmış, 1957 el ilanlarının ise bankanın kendi matbaasında basılması düşünüldüyse de kâğıt stoku bulunmadığından dışarıya müracaat edilmesi kararlaştırılmıştı. Temas kurulan dört matbaadan

üçü (Apa Ofset, Alaettin Kıral ve Ekspres Matbaası) teklifte bulunmuş, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. ise uygun kâğıtlarının bulunmadığını bildirmişti. Teklifler ise 300.000'lik bir baskı düşünülerek alınmıştı.[22] Nihayet en ucuz fiyatı veren Apa Ofset ile anlaşılmış, 1957 başında 75 gramlık ikinci hamur Avrupa simili kalitesinde kâğıttan 300.000 adet ilan için 7.950 liralık bir mukavelename imzalanmıştı.[23] Ancak bu rakam da yeterli olmamış, birkaç ay sonra 100.000 adet yeni ilan için 3.666 liralık ikinci bir mukavelename düzenlenmişti.[24] Neticede 1957 senesinde 555.000 el ilanının dağıtıldığı tevzi planından anlaşılmaktadır.[25] Bu bir önceki sene önceninin neredeyse yedi katı bir dağıtım demekti.

1957 senesinde kazanılan bu ivmenin devam edeceği yıl ortasından belliydi. 17 Ağustos 1957 tarihinde Apa Ofset ile imzalanan bir mukavelenamede 1958 senesi için peşinen 480.000 adet el ilanının basılması kararlaştırılmıştı. Bu iş için 68 x 100 ebadında 65 gramlık Avrupa birinci hamur kâğıt kullanılacak, banka matbaaya 10.000 liralık bir avans teslim edecekti. Ayrıca, Apa Ofset basımevi bu el ilanları için çizimler teklif edecek ve bunlardan birinin kabulü halinde baskıya geçecekti.[26] Bu çizimlerden ikisi reddedilmiş,[27] nihai ürün ise daha öncekilere nazaran büyük farklılıklar göstererek ortaya çıkmıştı.[28] Bu farklar kısmen şekilden kaynaklanıyordu: ilan büyümüş o kadar ki 17 Ağustos tarihli mukavelenamede öngörülen 20.160 liralık masraftan 28.800 liraya çıkılmıştı[29]- ve dört renkli baskı kullanılmıştı. Ayrıca şube listesine Lâleli, Beşiktaş ve Karşıyaka şubeleri eklenmiş, Şişli şubesinin gerçek yerini belirten bir ibare (Osmanbey) eklenmişti.[30] Fakat daha da önemlisi, ikramiyede önemli değişiklikler vardı. İkramiyenin toplamı 350.000 liradan 400.000 liraya çıkarılmış ve nakit ikramiyeye "İstanbul'da Yeşilköy'de 4 odalı 2 apartman dairesi" eklenmişti. Kısacası, 1956'daki çekingen kampanyadan piyasanın beklentilerine daha fazla cevap

Apa Ofset tarafından 1959 yılı afişleri ve el ilanı (ön ve arka yüz) için sunulan tasarımlar.

verecek nitelikte bir kampanya türüne gelinmişti. Banka işi ciddi tutmuştu: Yeşilköy'de bir binanın yarısını oluşturan üç daireyi satın almış, birini 1959'da vermek üzere ikisini 1958 çekilişine tahsis etmişti. Yeşilköy'de Foto Güler "Artistik Foto Evi"ne binanın fotoğrafları çektirilmiş, ilana girecek olanı seçilmiş, bu fotoğraftan kartpostal, 13 x 18 ve 18 x 24 ebatlarında ellişer adedin şubelere dağıtılarak gişelerde çerçeve içinde sergilenmesi istenmişti.[31] 1958 başlarında ise 50.000 adet ilan daha ve daha önce basılan 10.000 adet afişe ilaveten 10.000 afiş daha, 10.200 lira karşılığında Apa Ofset'e sipariş edilmişti.[32] Böylece mart ayına kadar dağıtılan el ilanlarının adedi 524.000'e ulaşmış,[33] dağıtılan afişler ise 18.623'ü bulmuştu.[34] Bu afişlerin büyük bir kısmı Anadolu'daki şubelere, 4.000'e yakın adedi ise sadece İstanbul'da kullanılmıştı. İstanbul'da Temmuz 1958'de asılan 1.000 adet afiş için "reklam ve afişçi" Nihat Özcan'a 450 lira verilmiş, bu kişi de bankaya afişlerin semt semt dağılımının detaylı bir dökümünü teslim etmişti.[35]

1958'de yerine oturan sistem 1959'da da muhafaza edilmişti.

İhap Hulusi Görey tarafından 1959 yılı afişi için sunulan renkli ve kurşunkalem tasarımlar.

Apa Ofset'ten 20.000 adet afiş 12.500 liraya sipariş edilmiş, bu afişlerin dağıtımı 8.300'ü İstanbul'da ve kalan 11. 700'ü "taşrada" olmak üzere şubat ile kasım ayları arasında gerçekleştirilmişti. Bu defa İstanbul'daki iş Nuri Tezcan isminde bir kişiye havale edilmişti.[36] El ilanları hakkında herhangi bir belge bulunmadığından işin bu tarafını tespit edebilmek mümkün olamamıştır. Ancak, buna mukabil, dosyada 1959 yılı afiş ve el ilanları için bulunan muhtelif çizimlerden bankanın bu defa tasarıma ayrı bir önem verdiğini anlıyoruz. 15 Kasım 1959 tarihli bir nota iliştirilmiş olan Apa Ofset'in ikişer el ilanı ve afiş teklifi komite tarafından kabul edilmemişti. Ancak aynı notta İ. Hulusi Görey'in de çağrıldığı ve pazartesi günü (16 Kasım 1959) geleceği belirtilmişti.[37] İki gün sonra "Bay İhap Hulûsi Görey" ile ilk görüşme yapılmış, ressamın şartları öğrenilmişti. Buna göre Görey afiş ve el ilanı için üçer tasarım verecek, ikisinden de birer tanesi kabul edildiği takdirde afiş çizimi için 800, el ilanı çizim için ise 400 lira talep edecekti. Tasarımlar kabul edilmediği takdirde, her birine 100 lira ödenecekti. Osmanlı Bankası'nın notuna göre her iki fiyat muhtemelen pazarlık edilerek düşürülebilecekti. Notun dibine yazılan birkaç satırda ise yönetimin kararı görünüyordu: "Bu ressama müracaat edilmesi kabul edildi. Fiyatı mümkün olduğu kadar düşürün".[38]

İhap Hulusi kadar bu konuda şöhret yapmış bir ressama müracaat edilmesi birkaç açıdan ilginçti. 1930'lardan beri Türkiye'de afiş, reklam ve tasarım konusunda sayısız eserler vermiş olan bu ressamın düşünülmesi -yüksekçe ücretleri de düşünüldüğünde- meseleye verilen önemin bir göstergesiydi. Bu anlamda, banka giderek piyasaya uyum göstermek konusunda bir adım daha atmıştı, zi-

ra hemen hemen her bankanın İhap Hulusi imzasıyla çıkmış afiş ve reklamları mevcuttu.[39] Ancak, Osmanlı Bankası yönetiminin İhap Hulusi'yi pek fazla tanımadığı da ortaya çıkmaktaydı. İlk notta "Milli Piyango biletlerini çizen İ. Hulusi Görey" ibaresi ile ikinci nottaki "mükemmel bir ressam olarak kabul edilmiştir" yorumu, bankanın piyasaya olan "yabancılığını" düşündürmektedir.

Fakat bütün bu şöhret ve tavsiyelere rağmen, olumlu bir sonuç alınamayacaktı. 28 Kasım tarihinde İhap Hulusi Görey dört adet renkli afiş tasarımı ve dört adet de kurşun kalem çizimi bırakmış, el ilanlarının tasarımlarını ise ancak perşembe günü (3 Aralık 1958) teslim edebileceğini belirtmişti.[40] Aynı gün Milli Piyango İdaresine teslim etmesi gereken gazete ilanı çizimlerini de yanında getiren ressam, bunların da idare tarafından görülmesini sağlamıştı.[41] Vaat edilen tarihten iki gün önce de -muhtemelen 1 Aralık 1958 günü komite toplantısına yetiştirmek için- üç adet el ilanı tasarımı teslim edilmişti.[42] Ancak aynı gün toplanan komitenin kararı olumsuzdu: Apa Ofset ile İhap Hulusi Görey tarafından sunulan tasarımların tümü reddedilmişti. Görey ile varılan anlaşma gereği, ressama tasarım başına 100 liradan 600 lira -% 15 gelir vergisi tevkifatı olarak 90 lira kesildikten sonra- ödenmişti.[43]

Maalesef hikâyemiz -daha doğrusu dosyamız- burada sona ermektedir. İhap Hulusi'nin tasarımlarının reddedilme gerekçesini ve 1959 yılı için gerçekleştiğini bildiğimiz kampanya için hangi sanatçı veya çizere başvurulduğunu öğrenmek mümkün olamamıştır.[44]

Bu kısa hikâyeden ne kadar sonuç çıkarılabileceği şüphelidir. Osmanlı Bankası özelinde ve bu kadar kısa bir dönem üzerinde yapılan bir araştırmanın sınırlı

İhap Hulusi Görey tarafından 1959 yılı el ilanı için sunulan tasarımlar (ön ve arka yüzler) ve tasarımların konulduğu zarf.

İhap Hulusi Görey, 1968'de Şişli Terakki Lisesi'nde açılan sergisinde.

kalacağı muhakkaktır. Diğer taraftan, bu tür çalışmaların zaman ve mekân içinde genişletilerek, gerçek manada *business history* (ticari kuruluş tarihi) alanındaki büyük boşlukların giderilmesinin gerektiği de aşikârdır. Osmanlı Bankası'nın 1950'lerde piyasanın yeni yönelimlerine kısmen de olsa uyum sağlamaya çalışması bankanın yakın tarihi açısından ilginç bir noktadır. Aslında, bu uyumun sadece kısmi olması da, bankanın zihniyet ve kültürü konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bankanın ikramiye sistemine yönelmesinin kerhen kabul edilmiş bir mecburiyet olduğu, eski genel müdürlerinden Jacques Jeulin'in anlatımından ortaya çıkmaktadır:

> Soru: Piyango ve ikramiye kampanyalarına siz de katıldınız, değil mi?
> Cevap: Evet, ama 1962-66'da değil, o zaman Beyrut'taydım. 1966'dan itibaren de başlamak zorunda kaldık, korkunçtu. Banka evler inşa etmek zorunda kaldı. Prensipte pis bir işti - masraf açısından değil, çünkü faiz masraflarına dahil ediliyordu- [ama] bir angaryaydı. Mescla çekilişleri alın. Bilgisayarsız nasıl çekiliş düzenlersiniz? Bir sistem geliştirmiştim. Her 100 liraya bir hisse, bir numara düşüyordu -vadeli hesaplarda ikiye çıkarılıyordu- her şube de ay sonları da müşterilerinin bakiyelerinin listesini oluşturup, her birinin [100 liralık] hisse adedini katılım numaralarıyla birlikte kaydediyordu. Bütün bunlar da Umum Müdürlüğe yollanıyordu. Şubelerin bütün numaralarını içerecek bir seri oluşturulmasına çalışılıyordu ve noter huzurunda tek bir çekiliş yapılıyordu.[45]

Banka bu tarihlerden itibaren reklam fikrine giderek alışmaya başlamıştı. 1958 senesinde ilk radyo reklamlarına girişilmiş, birkaç sene sonra sinema reklamlarına bile başlanmıştı. Fakat bunlar henüz çok sınırlı ve genellikle bankanın kendi imkânlarıyla gerçekleştirilmiş girişimlerdi.[46] 1970'lerde ise gerçek manada reklam piyasasıyla ilişkiler geliştirilmiş, bu tarihlerde -muhtemelen Cen Ajans tarafından- meşhur "Yok birbirimizden farkımız, ama biz Osmanlı Bankası'yız" sloganı geliştirilmişti.[47]

Kurum tarihlerinin giderek artan sayıda yazıldığı bugünlerde, yapılmış olan çalışmaların daha detaylı mikro-tarih incelemelerine zemin oluşturacağını ümit ederek, bankalarda olduğu gibi diğer kuruluşlarda da rastlanabileceği umulan arşiv belgelerinin üzerine eğilerek yeni kazanımların yolunun açılacağını düşünmek isteriz. Burada sunduğumuz ve "İhap Hulusi Bahane..." olarak da adlandırabileceğimiz bu küçük denemenin bu yolda az da olsa fayda sağlayacağı temennimizdir.

1. 1998 yılı sonunda Reklamcılar Derneği tarafından gerçekleştirilen "Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı" sergisinin ardından yayımlanan eser bu kolektif kulübe ihtiyacının iyi bir örneğidir. Bu çalışmada belirli bir "kırkambar"lık olduğunu söylemek mümkünse de, bunun bir sergi kitabı olmasından kaynaklandığını ve Orhan Koloğlu'nun birikimi sayesinde çok sağlam kronolojik ve tematik bir yapı kazandığını hatırlatmak gerekir (Orhan Koloğlu, *Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı 1840-1940*, İstanbul, 1999).
2. Banka ve reklam konularını birleştiren nadir çalışmalardan biri Uygur Kocabaşoğlu'nun "Dünden Bugüne Banka ve Reklam" makalesidir (Mustafa Sönmez [der.], *75 Yılda Para'nın Serüveni*, İstanbul, 1998, s. 157-166). Ancak burada da esasen afiş ve reklam görüntüleriyle reklam slogan ve metinlerinden seçmeler örnek niyetine verilmiş, Türkiye'de bankacılığın kısa bir geçmişiyle birleştirilmiş, gerçek manada bir analiz ve inceleme yer almamaktadır. Aynı derlemede yer alan Enis Batur'un "Para Kutusu, Kişisel Banka: Kumbaralar" başlıklı makalesi ise, yakın bir konuya değinmekle beraber şahsi bir anı/deneme olup inceleme iddiası taşımamaktadır (*ae*, s. 153-156). Keza, Murat Koraltürk'ün *Toplumsal Tarih*'in geçen sayısındaki çalışması, yazarın elinde bulunan bazı afiş ve el ilanlarını yayımlamanın ötesinde bir iddia taşımamaktadır (Murat Koraltürk, "Eviniz, Bankanızın Hediyesi", *Toplumsal Tarih*, 79 [Temmuz 2000], s. 28-29).
3. Orhan Koloğlu bu sorunu, çalışmasında birkaç kez yer verdiği gibi iki terim arasındaki farka daima dikkat etmektedir (Koloğlu, *age*, s. 1, 118-127, 304-310).
4. Edhem Eldem, "Bir İlaç Reklamı Üzerine: Venedik'ten İthal Altınbaş Tiryakı", *Toplumsal Tarih*, 2 (Şubat 1994), s. 13-16.
5. Batur, *agm*, s. 153-156.
6. Uygur Kocabaşoğlu'nun makalesinde yer alan ve yukın senelere ait olan üç banka ilanı/reklamı, bu işbölümünü ve tarz farklılıklarını ispatlar gibidir. Ziraat Bankası reklamında (1932) okuyucular "Beynelmilel Tasarruf Günü" münasebetiyle Türkiye'nin tasarruf savaşında geri kalmaması için hesap açmaya ve ardından atasözleri eşliğinde "atalarımızın bu güzel sözlerine layık vatandaşlar" olduklarını ispata davet edilmektedir. İş Bankası'nınkinde ise (1932) 50-750 liralık mükâfatlı kur'a çekilişi tanıtılmaktadır. Osmanlı Bankası'nın ilanında ise (1934), tesis tarihi ve sermayesi ile birlikte yurtdışındaki şube ağının üzerinde durulmaktadır (Kocabaşoğlu, *agm*, s. 164).
7. Dönemin gelişmeci/popülist temalarını işleyen örnekler için bkz. Kocabaşoğlu, *agm*, s. 157 (Ziraat Bankası afişi), s. 158 (İş Bankası afişi). Bu afişlerde Ziraat Bankası'nın çift süren köylü ve İş Bankası'nın orta sınıf gelin ile kız öğrenci görüntüleri bir bakıma bu bankaların yukarıda zikredilen işbölümünü simgeler gibidir.
8. Örnek için bkz. *Annuaire Oriental*'in 1914 yılında çıkarılmış iki sahifelik ilan (*Annuaire oriental. Commerce, industrie, administration, magistrature de l'Orient*, 34e annee, Constantinople, 1914, s. 792-793); Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine. Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, İstanbul, 1997, s. 120). Bu ilan bankanın bütün idari yapısını -şube müdürlerinin isimlerine varıncaya kadar- ve sağladığı bütün hizmetleri sıralamaktadır.
9. Örnekler için bkz. Kavala (Osmanlı Bankası Arşivi [OBA], İdare Heyeti Zabıtları, PV 015, 28.07.1909), İstanbul (Yenicami) (a.y., 27.12.1909, 24.01.1910), Beyrut (a.y., 31.01.1910, 25.04.1910); Hayfa (a.y. 30.04.1910), Larnaka (01.06.1910), Bilecik (a.y., 26.07.1910).
10. OBA, PV 016, 25.10.1911, 29.01.1912.
11. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 432-433.

12. Bu durum aslında bunkanın 1996'daki satışına kadar devam etmiş, bankanın ana hissedarı olan Paribas Bankası bu iştirakini belirli bir istikrar seviyesinde tutmakla yetinmiştir.
13. OBA, Logo dosyası, Logo örnekleri ve logo tarihçesi. 02.09.1958.
14. Daha önce de söylediğimiz gibi, Türkiye bankacılık sektörü genelinde herhangi bir sistematik çalışma olmadığından ve çoğu kuruluşun arşivi eksik veya kapalı olduğundan, mukayeseli bir incelemenin gerçekleştirilmesi şimdiki halde imkânsız görünmektedir. Bunun ötesinde, Osmanlı Bankası özelinde bile, söz konusu döneme ait İdare Heyeti zabıtları veya Paris ve Londra komiteleriyle yazışma defterleri (henüz?) ortaya çıkmamış olduğundan, takip edilen politika ve alınan kararları istenilir düzeyde ve derinlikte incelemek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, bu araştırmamız biraz tesadüfen -ve itiraf etmeliyiz, İhap Hulusi Görey'e ait çizimlerin varlığı nedeniyle- dikkatimizi çekmiş olan bu dosyanın kapsamıyla sınırlı kalmaktadır.
15. Mete Tunçay, *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango*, Ankara, 1993, s. 464; Koraltürk, *agm*, s. 28-29. 1932 (İş Bankası) ve 1940 (İş ve Ziraat Bankaları) senelerine ait örnekler için bkz. Kocabaşoğlu, *agm*, s. 164-165. 1948 tarihli İş Bankası ikramiye çekilişi afişi için bkz. Batur, *agm*, s. 154.
16. Kocabaşoğlu, *agm*, s. 165. 1950 (İş ve Ziraat Bankaları) ve 1952 (Sümerbank) tarihli kampanya metinleri için bkz. a.y., s. 165-166; afişler için s. 157'de Yapı ve Kredi Bankası (t.y.), s. 158'de Doğubank (1959) ve s. 160 İş Bankası (1960). Akbank ve Türkiye Emlak Kredi Bankası örnekleri için bkz. Koraltürk, *agm*, s. 28-29.
17. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası 1956 İkramiye planı el ilanı, 1956.
18. Tam bir mukayese için aynı seneye ait başka bankaların ikramiye planları bulunamamıştır. Fakat Ziraat Bankası'nın 1940'ta dağıttığı 24.000 lira veya İş Bankası'nın 1953'te dağıttığı 1.000.000 lira + 24 ev ve 1960'da dağıttığı 5.200.000 lira + 70 daire ile mukayese edildiğinde Osmanlı Bankası'nın ikramiye tutarının düşük kaldığı aşikârdır (Kocabaşoğlu, *agm*, s. 160, 165; Koloğlu, *age*, s. 330.
19. OBA, Reklam dosyası, Şubelere yollanacak ilan dökümü, 1956.
20. İstanbul şubelerinin bazılarının telgraf adresleri de "gayri millî" çağrışımlar içeriyordu: Yeni Cami için STAMBOBANK, Beyoğlu için PERABANK, Şişli için BANKOTTOM ve Merkez ile Kadıköy için OTTOMBANK ibareleri Osmanlı Bankası'nın devraldığı mirasın birer parçasıydı.
21. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası 1957 İkramiye planı el ilanı, 1957.
22. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaadan Komiteye not, 26.12.1956.
23. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası ile Apa Ofset Basımevi arasında mukavelename, 19.01.1957.
24. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası ile Apa Ofset Basımevi arasında mukavelename, 27.05.1957. Birim fiyat farkı, bu baskıdaki malzemenin 90 gramlık 70 x 100 İzmit Kâğıt Fabrikası ikinci hamur kâğıdı olmasından kaynaklanmaktadır.
25. OBA, Reklam dosyası, El ilanı tevzi planı, 1957. Sipariş edilen 400.000 el ilanı ile bu rakam arasındaki fark muhtemelen bir kontratın dosyada eksik olmasından kaynaklanmaktadır.
26. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası ile Apa Ofset Basımevi arasında mukavelename, 17.08.1957.
27. OBA, Reklam dosyası, 1958 İkramiye planı reddedilen el ilanları tasarımları, [1957].
28. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası 1958 İkramiye planı el ilanı, 1958.
29. OBA, Reklam dosyası, Apa Ofset'ten Osmanlı Bankası'na, 05.12.1957.
30. Bu değişikliklere ilaveten, Banka'nın "hizmet süresi" tekrar hesaplanarak, bir önceki sene belirtilen 95 yıllık sürenin aslında bu sene için geçerli olduğuna (1958 - 1863 = 95) karar verilmiş, dolayısıyla 1958 senesinde de aynı ibarenin muhafaza edilmesi yoluna gidilmişti.
31. OBA, Reklam dosyası, Yeşilköy'deki binanın fotoğrafları, [1957] ; Şube müdürlüklerine sirküler, 4 Aralık 1957.
32. OBA, Reklam dosyası, Apa Ofset Basımevi faturası, 03.05.1958.
33. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası 1958 İkramiye planı el ilanı dağıtım cetveli, 1958.
34. OBA, Reklam dosyası, Osmanlı Bankası 1958 İkramiye planı afiş dağıtım cetveli, 1958.
35. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan Galata Merkez Şubesi'ne not, 16 Temmuz 1958; Osmanlı Bankası'nın İstanbul sokaklarına asılan 1.000 adet afişin asıldığı yerleri gösterir liste, [Temmuz 1958]. İşin ilginç yanı, banka Nihat Özcan'a astığı afişlerin görülmediği konusunda bir itirazda bulunmuş, Nihat Özcan da bir rakibinin bu afişlerin üzerine kendi afişlerini yapıştırmış olduğunu bildirerek kendini savunmuştur. Banka bu cevabı kabul etmek zorunda kalmış, ama bir daha bu kişiyle çalışmamaya da karar vermişti (OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan Şubeler Müdürlüğü'ne not, 15 Temmuz 1958).
36. OBA, Reklam dosyası, Apa Ofset faturası, 09.02.1959; afişlerin tevzi listesi, [1959].
37. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan Şubeler Müdürlüğü'ne not, 15 Kasım 1958.
38. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan Şubeler Müdürlüğü'ne not, 17 Kasım 1958.
39. İş, Yapı ve Kredi, Ziraat, Türk Ticaret, Garanti, Türkiye Vakıflar Bankaları ile Sümerbank örnekleri için bkz. Batur, *agm*, s. 154; Kocabaşoğlu, *agm*, s. 157-158; Koloğlu, *age*, s. 314, 317 319-321, 325, 326, 330; Ender Merter (yay.), *Müsellesten Üçgene*, İstanbul, 1998, s. 86-91, 110, 116, 117. Farklı bankaların aynı ressama müracaat etmeleri, dönemin rekabet azlığına bir işaret olarak da algılanabilir.
40. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan Şubeler Müdürlüğü'ne not, 28 Kasım 1958.
41. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan M. Millet'ye not, 28 kasım 1958.
42. OBA, Reklam dosyası, Ekonoma ve Matbaa'dan Şubeler Müdürlüğü'ne not, 1 Aralık 1958.
43. OBA, Reklam dosyası, gelir vergisi teslimat ihbarnamesi ve iliştirilmiş pusula, 29 Aralık 1958. İhap Hulusi aslında üç yerine dört adet afiş tasarımı teslim etmiş, ama anlaşılan üç tasarını üzerinden mutabakata varıldığından dördüncüsü hesaba katılmamıştı. İhbarnamenin arka yüzünde İhap Hulusi Görey'in adresi yer almaktadır: "Halûskârgazi Caddesi, Cafer Bey Ap., No 274, Şişli". Fakat ilave edilmiş ikinci bir adresten, İhap Hulusi Görey'in (kardeşi?) Nihad Hulusi'nin yanında Kahire'de olduğu anlaşılmaktadır: "c/o Nihad Khouloussy, Rue 10 Villa 35, Maadi, Le Caire, Egypte".
44. Sebebin maddi olması pek olası değildir. Sadece tasarımlar için 600 lirayı gözden çıkaran bankanın kabul halinde vermesi gerekeceği 600 liralık bir ek masrafın kaçınmış olduğunu düşünmek pek doğru gelmemektedir. Diğer taraftan, burada sunduğumuz tasarunların estetik bir değerlendirmesini yapmak da haddimiz değildir. Dikkatimizi çeken tek nokta, tasarımların birkaçında "400.000 lira" ve "4 odalı" ibarelerinin "4" rakamının cazibesine kapılan ressamın bu yüzden biraz zorlandığı ve özellikle "2 apartman dairesi"nin "2" rakamını zora soktuğudur. Her halükârda komite zabıtları ortaya çıkmadıkça bankanın kararının gerekçelerini tahmin etmek hayal olacaktır.
45. Jacques Jeulin ile yapılmış sözlü tarih görüşmesi, Antibes, Haziran 1997. Jacques Jeulin 1947'den beri bankada görev almış, 1966 ile 1983 yılları arasında da genel müdürlük yapmıştır. Burada naklettiği şekilde ikramiye sisteminin 1966'da başlamış olması her halde 1950'ler -hatta belki 1956- olarak anlaşılmalıdır. O yıllarda Jeulin Genel Müdürlükte görev almaktaydı ve imzasına burada incelediğimiz bazı belgelerde rastlanmaktadır. Sayın Jeulin'e bu görüşmeler esnasında ve daha sonraki birçok fırsatta göstermiş olduğu yakın alaka ve bulunmuş olduğu kıymetli yardımlarından dolayı en derin şükranımızı bir kez daha yinelemeyi borç biliriz.
46. Jacques Jeulin ile yapılmış aynı görüşmeden. İlk radyo spotlarının metinleri Jacques Jeulin ve Charles Millet -yani bankanın kendi yöneticileri- tarafından yazılmıştı. Keza ilk sinema reklamının fikri Jacques Jeulin'den çıkmış, bir evi soymaya gelen bir hırsızın kasayı açıp içinde sadece bir Osmanlı Bankası çek defteriyle karşı karşıya kalmasını konu etmişti. Bu kampanyayı destekleyen küçük el ilanları ise bankanın matbaası tarafından basılmıştı.
47. Jacques Jeulin ile yapılmış aynı görüşmeden. 1971'de Osmanlı Bankası'nın her biri 100.000 lira değerinde on daire ile nakit 2.000.000 lira dağıttığı düşünülürse, 1958'de başlayan sürecin ne kadar hızlandığı anlaşılacaktır (Koraltürk, *agm*, s. 29).

BANQUE DE CONSTANTINOPLE VE İSTANBUL BANKASI ADLARIYLA DA BİLİNEN

Dersaadet Bankası'nın Kuruluşu

HÜSEYİN AL

GİRİŞ

Tanzimat dönemi para ve bankacılık faaliyetlerine ilişkin bilgi veren eserlerin tamamında Osmanlı devletinde ilk kurulan bankanın Dersaadet Bankası (Banque de Constantinople veya İstanbul Bankası) olduğu belirtilmektedir. Bu eserlerde genel olarak Alyon ve Baltacı'nın 1845 yılında kambiyo istikrarını sağlamak amacıyla hükümetle bir sözleşme imzalayarak kambiyo rayicini 1 sterlin = 110 kuruş olarak sabitleyecekleri ve yurtdışına bu rayiç üzerinden poliçe keşide edecekleri ifade edilmektedir. Osmanlı hükümeti bu iş karşılığında adı geçen tüccarlara yıllık 2.000.000 kuruş ödemede bulunacaktı. Bu uygulamanın başarılı olması üzerine iki tüccarın faaliyetlerine Dersaadet Bankası adında banka kurarak devam ettikleri bildirilmektedir. Bu bankanın kuruluş tarihi hakkında araştırmacılar arasında tam bir uyum bulunmamaktadır. Bazı yazarlar 1845 veya 1846 yılını kuruluş tarihi olarak gösterirlerken bazıları da bu tarihi 1847 olarak vermektedirler.[1] Sınırlı da olsa bankanın kuruluş tarihi olarak 1849 yılını gösterenler de mevcuttur.[2]

Yukarıda yer alan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Dersaadet Bankası'nın kuruluş tarihi konusunda araştırmacılar arasında tam bir uyumdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Tarihler arasında görülen uyumsuzluğun temel kaynağı bu konuda bilgi veren eserlerin genelde A. du Velay, C. Morawitz ve Hasan Ferit Bey'in eserlerine dayanması ve bu eserlerde adı geçen bankanın kuruluş tarihinde farklılık bulunmasıdır. Ancak bütün eserlerde görülen ortak taraf bankanın kuruluşu ile ilgili bir belge sunulamayışında kendini göstermektedir. Bu yazımızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bu banka hakkında bulunan sınırlı sayıda belgenin yardımıyla bankanın kuruluş tarihi tespit edilmeye çalışılacaktır.

BANKANIN KURULUŞ TARİHİ

Tanzimat dönemi ile Osmanlı hükümetinin üzerine önemle eğildiği konuların başında para piyasasının bir düzene kavuşturulması ve Osmanlı parasının yabancı paralar karşısındaki değerini sabit bir parite üzerine oturtarak dış ticaret işlemlerinde doğan karışıklıkların önlenmesi gelmektedir. Bu çerçevede Osmanlı hükümeti kambiyo kurunun 1 sterlin = 110 kuruş üzerinden sabitlenmesi amacıyla Galata tüccarlarından Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ile iki yıllık bir dönemi kapsayacak şekilde 25 Mayıs 1843 yılında bir sözleşme imzalamıştır. Bu sürenin bitiminde uygulamanın devamını isteyen hükümet bu sefer sadece Jak Alyon ile Eylül 1845-Ağustos 1846 dönemini kapsayan bir sözleşme imzalamış ve süre bitiminde bu sözleşmenin süresi Şubat 1847'ye kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Bu sürenin bitiminde ise Jak Alyon ile işin devamını isteyen hükümet masraflar konusunda yaşanan ihtilaf nedeniyle Manolaki Baltacı ile Mart 1847-Şubat 1848 dönemini kapsayan bir sözleşme imzalamak durumunda kalmıştır. Manolaki Baltacı ile yapılan anlaşmanın tamamlanmasından sonra kâr ve zararı devlete ait olmak üzere kambiyo istikrarının sağlanmasında yeni bir usul olarak emanet usulüne başvurulmuş ve bu husus Jak Alyon ve Manolaki

Baltacı ile anlaşmaya varılmıştır. Başlangıçta altı aylık bir uygulama süresi öngörülmekle birlikte bu usulün 1849 yılı nisan ayına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.[3]

Osmanlı hükümetinin kambiyo istikrarının sağlanmasına yönelik olarak Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ile gerek birlikte, gerek münferiden imzaladığı sözleşmeler incelendiğinde bu uygulamaların cari olduğu dönemlerde banka kurulmasının hukuken mümkün olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise bu tüccarlarla yapılan sözleşmelere adı geçen tüccarların banka kurulamayacağına dair hüküm koydurmalarıdır. Bununla ilgili olarak ilk sözleşmeye şu şeklinde bir hüküm konulmuştur.[4]

> Kontrato-yu mezburun va'desi tekmilinden mukaddem Asitane-i Sa'adet'te Avrupalu tarafından bir gune banka küşadı istid'a olunur ise taraf-ı Devlet-i Aliyye'den asla ve kat'a müsa'ade olunmamak

Bu hükme göre sözleşme süresi boyunca Osmanlı hükümeti Avrupalılara banka açma izni vermeyecektir. Banka kurulmayacağı şeklindeki şart daha sonraki sözleşmelerde de aynen yer almıştır.[5]

Diğer taraftan bankanın 1849 yılından önce kurulmadığı bu tüccarların belgelerde yer alan ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bütün sözleşmelerde Avrupalılarca açılacak bir bankaya izin verilmemesi konusundan bahsedilirken kendi yaptıkları işlerle ilgili olarak hiçbir zaman "banka" ibaresini kullanmamışlardır. Kaldı ki bankanın kurulduğu söylendiği tarihlerde kambiyo istikrarı işini tek başına Jak Alyon üstlenmiştir. Dolayısıyla bunların emanet usulü şeklinde tekrar ortak olarak işi üstlendikleri tarih olan 1848 yılı martından önce mevcut belgeler ışığında bu bankanın kurulmuş olması mümkün gözükmemektedir. Bankanın 1849 yılında hükümetin desteğiyle kurulduğunu gösteren diğer deliller ise bütçelerde yer alan rakamlardır.[6]

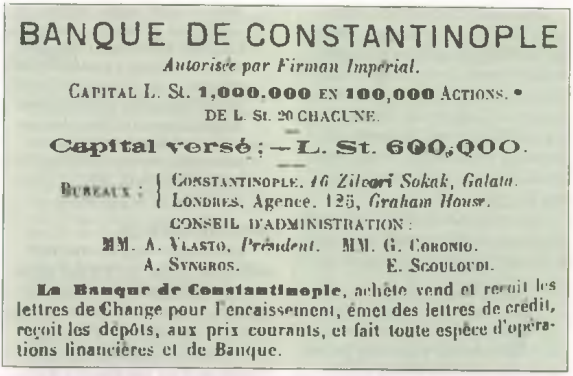
BANQUE DE CONSTANTINOPLE

Autorisée par Firman Impérial.

CAPITAL L. St. **1,000.000** EN **100,000** ACTIONS. •
DE L. St. 20 CHACUNE.

Capital versé : — L. St. 600,000.

BUREAUX : { CONSTANTINOPLE. *16 Zilcori Sokak, Galata.*
LONDRES. Agence. 125, *Graham House.*

CONSEIL D'ADMINISTRATION :

MM. A. VLASTO, *Président.* MM. G. CORONIO.
A. SYNGROS. E. SCOULOUDI.

La Banque de Constantinople, achète vend et reçoit les lettres de Change pour l'encaissement, émet des lettres de credit, reçoit les depôts, aux prix courants, et fait toute espèce d'opérations financières et de Banque.

Dersaadet Bankası'nın bir ilanı.
Haydar Kazgan koleksiyonu

Bu açıklamalardan sonra Dersaadet Bankası'nın 1845, 1846 veya 1847'de kurulmadığı anlaşılmakla birlikte bu hususun Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerle teyit edilmesi gerekmektedir. Bankanın kuruluş küşadına ilişkin elimizde bağımsız bir belge bulunmamakla birlikte kaime problemi ile ilgili elimizde bulunan iki belge Bankanın kuruluş tarihinin izlenmesine yardım edecek mahiyet arz etmektedir. Bu belgeler bir taraftan kambiyo istikrarı sağlanması işinin giderek problemli hale geldiğini ve bu konuda yeni birtakım çözümler üretilmesi gerektiğini ortaya dökmektedir.

Kambiyo istikrarı uygulaması ilk gününden itibaren Osmanlı hükümetinin sürekli başını ağrıtan bir problem olmuştur. Bu problem genelde işi yürüten tüccarlara yapılacak ödemenin kaynağını oluşturan Mısır Vergisinin tahsilinde yaşanmaktadır. Ancak kambiyo istikrarı probleminin ağırlaşmasına yol açan önemli etkenlerden birisini de kaime fiyatlarında görülen dalgalanmalar oluşturmaktadır. Bu dalgalanmalar tüccar arasında kaimeye olan güveni sarstığından hükümet tarafından tedavülü yasaklanan mağşuş ve eski paralara olan talebi artırmıştı. Kambiyo istikrarının sağlanmasında önemli bir unsur olan bu hususta istikrarın sağlanamaması büyük güçlükler doğurmaya başlamıştı. Bu olumsuzlukların giderilmesi amacıyla hükümet yabancı tüccarlara kaime fiyatlarında istikrarın sağlanması karşılığında mağşuş ve eski paraları kullanmayacaklarına dair bir taahhütname imzalattırmıştı.[7]

Emanet usulünün sonuna doğru gerek kambiyo istikrarının nasıl sağlanacağı, gerekse ortaya çıkan kaime ile ilgili problemlerin nasıl çözüleceğine ilişkin yapılan öneriler arasında ilk defa banka kurulması fikri ile karşılaşıyoruz. Jak Alyon, Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya 27 Şubat 1849 tarihinde sunduğu mütalaasında banka kurulması ile ilgili olarak şu şeklinde görüş sunmaktadır.

> Devlet-i Aliyye tüccarın dilhahı vechile hareket buyurmak istediği halde banka tarafından kendisine gönderilecek ka'ime evrakının cümlesi derhal nakid ile tebdil olunacağını ta'ahhüd buyurması veyahud mezkur bankanın mevcud olan sermayesi bir kere kava'iminin tebdili hususuna sarf ve isti'mal olunduktan sonra kava'im-i mezkure dilendiği mahalle götürülebilmesine ruhsat verileceği canib-i Devlet-i Aliyye'den halka i'lan olunmalıdır. Ve eğer tüccarın hoşnudiyeti pek müstelzem değil ise Saltanat-ı seniyye ka'ime evrakı için yüzde üç tenziliyle ya bir iskonto bankası vaz' ve ihdas buyurmalı veyahud hiçbir şey yapmamalıdır.

Buradan hareketle Dersaadet Bankası'nın daha önceki bir tarihte kurulmuş olduğu varsayılırsa, bu bankanın kurucusu olduğu ifade edilen Jak Alyon'un hükümete 1849 yılında banka kurma konusunda öneride bulunması çelişki yaratacak bir husus olarak önümüze gelecektir.

Bu görüşlerin işlendiği aynı numara altında tasnif edilmiş bulunan bir başka belgede ise

> ... kambiyo maddesinden dolayı mesarif-i külliye vuku' bulduğundan bu memnu'iyetin layıkıyla dondurulmasına ikdam olunması ikti'a edenlere lede'l-ifade işbu kaimenin vikaye-i i'tibarını mucib bir usul te'miniyle vaz' ve te'sis olunduğu halde meskûkât-ı memnu'anın alınıp verilmemesine tüccar-ı ecnebiye tarafından riayet olunacağına dair memhur kâğıt verilmiş olduğundan hem bunun devam-ı itibarına kuvvet ve hem de saye-i makderetvaye-i hazret-i padişahîde halka medar-ı sühulet olmak ve bu vesile ile meskûkât-ı memnu'anın adem-i ahz ve itası bir kat dahi te'kid kılınarak kambiyo mesarifinin dahi taklil ve tahfifi istihsal kılınmak üzere bunun için bir mahsus banka küşad ve ihdas olunup o misilli evrak-ı nakdiyeyi nukuda tebdil etdirmek isteyenler mezkur bankaya gönderip mu'tedilce yani yüzde iki kuruş veyahut daha noksanca tenziliyle nukud-ı müteda vileye tebdil etdirebilmeleri bu babda herkese kemal-i emniyet müstelzim olacağı bedihiyattan ve fakat bunun için külliyetli sermaye vaz'ı lazım geleceği ve hazine-i celîlenin ahval-i hazırası buna müsait olmayacağı vazıhâttan olduğundan bu maddenin dahi Alyon ve Baltacı hazergânlar ile söyleşilerek bir çaresinin istihsali bi't-tezekkür keyfiyet devletlü reis paşa hazretleri tarafından mumaileyhümâya bi't-ifade canib-i hazine-i celîleden yirmi bin kese akçe ve kendi taraflarından dahi otuz bin akçe vaz' olunmak üzere ol vechile tebdil-i evrak için bir banka küşadını izhar-ı muvafakat etmiş iseler de bunda bazı şerayitin luzumunu ve bir de kambiyo maddesine dair mumaileyhüma ile teati olunan konturato senetlerinin mevsim-i tecdidi hulul eylemiş olduğundan saltanat-ı seniyye bu kambiyo maddesinin bekasını ve kendilerinin kemâkân istihdamım irade buyurduğu halde tecdid olunacak senede gerek banka hususuna dair olan şerayitin ve gerek kambiyoya müteallik şerayi-i sabıkaya daha bazı şartların derç ve ilavesini ifade ve beyan[dan]...

bahsedilmektedir.

Oldukça uzun bir metne sahip bu belge içeriğine göre Osmanlı hükümeti kaime ve kambiyo kurunun sabit tutulabilmesi amacıyla bir banka kurulması hususunda Alyon ve Baltacı ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma çerçevesinde 20.000 kesesi hükümetçe, 30.000 kesesi adı geçen tüccarlarca karşılanmak üzere 50.000 kese sermayeli bir banka kurulması düşünülmüştü. Bu banka bozacağı kaimelerden %2,5'i hükümete ve %0,5'i kendilerine ait olmak üzere %3 oranında komisyon (sarrafiye) alacaktı. Hükümet 1849 yılının martından itibaren 3 aylık sürede bankanın çalışmalarından memnun kalırsa faaliyetine devam etmesine karar verecekti.[8] Mağşuş ve eski paraların kullanılmaması konusunda hükümet yabancı tüccarları uyarıp, aksi takdirde bankayı desteklemeyeceğini, bu yüzden oluşacak zararlardan sorumlu olmayacağını sefaretlere bildirerek gerekli önlemlerin alınmasını istemişti.[9]

Banka kurma kararına rağmen söz konusu bankanın istenilen vakitte faaliyetine geçemediği anlaşılmaktadır. Bankanın faaliyete geçmesini geciktiren nedenlerden ilkini yabancı ülke sefaretlerinin %3 komisyon ile kaime bozulmasının bu paranın itibarını zedeleyeceğini bildirmeleridir.[10] Diğer taraftan yabancı tüccarlardan söz alınmasına rağmen yasaklı paraların kullanılmaya devam edildiği ve bazı tüccarın bu işin ticaretine soyundukları bildirilmiştir. Bu durum karşısında kambiyonun nasıl yürütüleceğinin belli olmaması üzerine Alyon ve Baltacı hükümete başvurarak nasıl bir yol takip edileceği hususunu sormuşlardır. Tüccarlar eğer kısa sürede bir karar verilmezse kambiyo fiyatının yükselmeye başlayacağını bildirerek bu hususta birtakım öneriler gündeme getirmişlerdir. Önceki bölümde bahsedildiği gibi, yapılan önerilerden ilki Avrupa'ya çekilecek poliçeler karşılığında tüccardan altın veya halis paraların alınması, aksi halde poliçe keşide edilmemesidir. Bu öneri bir süre önce uygulanmış olması ve tüccarlar arasında hoşnutsuzluk yaratmış olması nedeniyle kabul görmemiştir. Diğer öneri ise mağşuş ve eski paralar konusundaki yasaklamanın mümkün olduğunca uygulanmasıyla birlikte kurulması kararlaştırılan bankanın faaliyete geçirilmesidir. Ayrıca yabancılar tarafından itiraza sebep olan komisyon tutarının ise uygun olduğu, burada mümkün olduğunca halkın menfaatinin gözetileceği belirtilerek kambiyo ve kaime bozdurma usulünün üç ay süreyle denenmesine karar verilmiştir.[11] Bu ifadeden anlaşıldığına göre 1849 yılının mart ayında faaliyete geçmesi kararlaştırılan banka muhtemelen mayıs ayı sonunda veya haziran ayında faaliyete geçmiş olmalıdır. Kurulacak banka için taahhüt edilen sermayeye karşılık olarak Tekfurdağı (Tekirdağ) sancağının bakaya durumunda olan vergisi gösterilmiştir. Ancak söz konusu verginin vaktinde ödenmemesi üzerine banka müdürleri durumu hükümete bildirerek önlem alınmasını istemişlerdir. Hükümet ise Tekirdağ muhassıllığına bir yazı göndererek bir daha gecikmeye sebebiyet verilmemesi hususunda ilgilileri uyarmıştır.[12]

Jak Alyon ve Manolaki Baltacı'nın kendilerini banka müdürleri sıfatıyla hükümete takdim ettikleri bir yazı ise bu bankanın 1849 yılında kurulduğuna delil olabilecek niteliktedir. Daha önce de zikredildiği üzere, kambiyo istikrarını üzerlerine aldıkları dönemlerde banka kelimesini zikretmeyen Jak Alyon ve Manolaki Bal-

tacı Dersaadet Bankası'nın ödeme sıkıntısına düştüğü son dönemde hükümete hitaben yazdıkları bir yazıda "Bizler ki Der Aliyye Bankası müdürleriyiz" ifadesiyle giriş yaptıktan sonra yaşadıkları sorunları şu şeklinde yazıya dökmüşlerdi.[13]

> Banka-yı mezburun Avrupa'da olan vadeleri geçmiş poliçelerin bakiyesini tediye etmek için yetmiş dört bin beş yüz yirmi bir lira sterline muhtaç olduğumuzdan bu meblağ-ı mezburun Devlet-i Aliyye'ye muhasebat-ı kafiyemizi takdim edebilmemiz gayr-i mümkün bulunduğundan meblağ-ı mezburu devlet-i müşarün-ileyhâdan şurut-ı atiye üzere ale'l-hesab olarak istida ederiz. Şöyle ki kendisiyle olan altmış altı ve yedi ve sekiz seneleri hesaplarımızın rü'yet-i tesviyesinden sonra tarafımıza ziyade akçe verilmiş olduğu bihakkın tebeyyün eder ise devlet-i müşarün-ileyhâya red ve iade edib bunun aksi vukuunda dahi devlet-i müşarün-ileyhâya bizim baki matlubumuzu tediye edeceği malum olmak için işbu sened devlet-i müşarün-ileyhâya takdim kılındı.

SONUÇ

Osmanlı hükümeti Tanzimat ertesinde kambiyo istikrarını sağlama konusunda Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ile 1843 yılında sözleşme imzalamış ve kambiyo istikrarının bu şekilde bir tüccara maktuen ihale edilmesi usulü emanet usulü uygulamasına kadar devam etmiştir. Emanet usulünün 1849 yılının başlarında bilinmesine yakın tarihlerde kambiyo istikrarı işinin ne şekilde yürütüleceği hususu kaime problemleri ile birlikte ele alınmış ve her iki konudaki problemlerin kurulacak bir banka vasıtasıyla giderilmesi yönünde karar alınmıştır. Mevcut arşiv belgeleri ışığında Osmanlı hükümeti ile Jak Alyon ve Manolaki Baltacı ortaklığında kurulan bu bankanın Dersaadet Bankası olduğu anlaşılmakta ve yaygın kanının aksine bu bankanın muhtemelen C. Morawitz tarafından zikredilen 1849 yılının haziran ayında faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.

1. Bu konuda birçok eserde bilgi yer almasına rağmen bu bilgiler eski tarihli eserlere dayanmaktadır. Bankanın kuruluş tarihi konusunda yazarlar arasında tam bir uyum bulunmamaktadır. Bu konuda A. du Velay, Charles Issawi, Burhan Ulutan, Şükrü Bahan, Hazım Atıf Kuyucak, Namık Zeki Aral, Cavide Işıksal ve Haydar Kazgan 1847 yılını veya bu yılın sonunu, Arapyan ve Kazgan ikinci eserinde 1845 yılını (bkz. Haydar Kazgan, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 174) , Biliotti 1845-1846 yılını birlikte (bkz. Adrian Biliotti, *La Banque Impériale Ottomane*, Paris, 1909, s. 11), Hasan Ferid ve Zafer Toprak ise 1846 yılını vermektedirler. Bu eserlerin hiçbirinde bankanın kuruluşuna dayanak teşkil eden herhangi bir vesika gösterilmemektedir.
2. Charles Morawitz bankanın kuruluş tarihi olarak 1849 yılı haziranını, Ekrem Kolerkiliç ise sadece 1849 yılını vermektedir (bkz. Ekrem Kolerkiliç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara, 1958, s. 134).
3. Bu paragrafta Tanzimat sonrası dönemde uygulanan kambiyo istikrarı ile ilgili uygulamalar özet bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. İmzalanan sözleşmeler, ortaya çıkan problemler konusunda ayrıntılı bilgi için *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*'nin 3, 4 ve 5. sayılarında yayımlanan yazılarımıza başvurulabilir.
4. 29 Rebiülâhir 1259/29 Mayıs 1843, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A), İrade-Mesaili Mühimme (İ.MM.), nr. 485/5-6.
5. 1 Eylül 1261/1 Eylül 1845, İ.MM., nr. 454; İ.MM., nr. 454.
6. Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 96-99. Mali yıl ödemelerinin tahsisatlara göre dağılımına bakıldığında bu bankaya 1266/1850-51 mali yılında 20.822.107 kuruş, 1267/1251-52 mali yılında 2.118.818 kuruş, 1268/1852-53 mali yılında 29.924.513 ve 1269/1853-54 yılı için ise 375.000 kuruş tahsisat yapıldığı görülmektedir.
7. 18 Rebiülâhir 1265/13 Mart 1849, B.O.A., İrade-Dahiliye (İ.DH.), nr. 10578.
8. B.O.A., İ.DH., aynı belge.
9. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 40.
10. 23 Cemaziülâhir 1265/16 Mayıs 1849, B.O.A., İrade-Hariciye (İ.HR), nr. 2542.
11. B.O.A., İ.HR., aynı belge.
12. 9 Zilkade 1266/16 Eylül 1850, B.O.A., Cevdet, Maliye, nr. 5313.
13. 16 Cemaziülâhir 1269/ 14/26 Mart 1852, B.O.A., İrade, Meclis-i Vala (İ.M.V.), nr. 11646.

BOA, İrade-Hariciye, nr. 2542.

BİR BANKANIN KURULMASI GEREĞİNE DAİR...

Atufetlü Efendim Hazretleri

Kambiyo maddesinin bu sene dahi ke'l-evvel tutulması zımnında Alyon ve Baltacı bazerganlar ile konturatosunun tanzim olunması ve fakat geçen seneki gibi Devlet-i Aliyye'ye mesarif-i zaide olmamak için meskûkât-ı memnu'anın tedavülü men' kılınması ve kavaim-i nakdiyenin mukaddemlerde olduğu veçhile yüzde beş altı ve bazen daha ziyade zararımın önü alınmak ve i'tibarı vikaye kılınmak ve lede'l-iktiza herkes yüzde üç sarrafiye ile bozdurabilmek zımnında elli bin kese akçe sermaye ile bir banka yapılması Mecâlis-i Vükelâ müzakeratı ve şeref-sudur buyrulan emr ü ferman cenab-ı cihanbanî muktezası üzre karargir olarak keyfiyet bâ-takrir süfera-yı ecnebiyeye dahi beyan olunmuş idi. Muahharen bazı tüccar-ı ecnebiyye taraflarından meskûkât-ı memnu'a hakkında vuku'bulan taahhüdlerinin hilafında birtakım kıyl u kal ika' olunmuş ve kavaim-i nakdiyeden yüzde üç sarrafiye alınması ticarete zararı mü'eddi olacağına ve devlet hazinelerinin tamamiyle verdiği evrakın bu suretle kırdırılması evrak-ı mezkurenin i'tibarını bozacağına dair lakırdı-

lar meydana konulmuş olması ve Fransa ve Avusturya sefaretleri taraflarından dahi bu yolda cevablar verilmesi kambiyo maddesinin kararı bunun tesviyesine merbut ve muallak bulunması cihetleriyle zikr olunan konturato bu ana kadar imza olunmayıp kaldığından merkum Alyon ve Baltacı lâ-yenkatı' ne yapılacağını sual etmekde olduklarına ve bir karar verilinceye kadar poliçe sattırılmamak lazım gelse kambiyo fırlayarak bilahare zararı yine Devlet-i Aliyye ve tebea-i şahaneye râci' olacağı ve sattırıldığı halde dahi mademki meskûkât-ı memnu'a mütedavildir yine yıl başında hazine-i celilenin mazarratı iki kat olacağına ve bu hale suret verilmedikçe bazergân-ı merkumun tedarikat-ı ihtiyatiyye için ikraz edecekleri altmış bin keseyi vermekden istiknaf eylediklerine mebni bunda iki şık hatıra gelip biri çünkü tüccar-ı ecnebiyye meskûkât üzerine olan taahhüdlerinden caymağa yüz tutmuş ve bunların ahz u itasını kendilerine bir nevi ticaret addeylemiş olduklarından ve onların temettü'ü için Devlet-i Aliyye'nin küllî zarara düçar olması layık olmayacağından geçen sene bir müddetçik icra olunmuş olduğu misillü bu sene dahi kambiyo olmak üzere Bursa'ya gelen tüccara altun ve meskûkât-ı halise vermedikçe poliçe ita ettirilmemesi ve şıkk-ı sani dahi memnu'iyyet-i vâkı'anın mehma emken icrası ve zikr olunan bankanın vaz'ı ile artık ehl-i garaz tüccarın kıyl u kaline bakılmamış olmasıyle icab-ı hal muahharen akd olunan Meclis-i Mahsusda lede'l-müzakere şıkk-ı evvelin icrası geçen sene dahi tüccar tarafından birçok i'tirazı mucib olduğundan anın icrası pek de muvafık-ı maslahat olmayıp şıkk-ı saniye gelince evvela ecnebi tüccarı meskûkât-ı memnu'a-yı ekseriya mal satıkları Devlet-i Aliyye tüccarından alacaklarına bedel ahz etmekde olduklarından her ne kadar eshab-ı matlûbe sen alacağını ecnas akçe olarak alma deyü icbar olunamaz ise de Devlet-i Aliyye mücerred teshil-i ticaret tebe'a için ihtiyar buyurduğu fedakârlığa mukabeleten kendi tebe'asını o makule sikkeleri alup vermekden men etmekde muhtar olup bâ-husus ki el-haletü hazihi meskûkât-ı mezkureye vaz' olunan darbhane fiyatı evvelki gibi dûn olmadığından bundan dolayı tebe'anın mağdur olmayacağı ve bu memnu'iyet nev icad olmayıp kadim şey olduğu ve bunun için yani meskûkât-ı memnu'ayı ahz ve ita eylediği cihetle eski vakitlerde olduğu gibi hiç kimse küreğe vaz' olunmayacağı derkar olmakla bundan bir gûne cevr ü tazyik çıkmayacağından ve Devlet-i Aliyye tebe'ası olup vermediği gibi sairlerinin dahi bi't-tabi' feragatini müstelzim olacağından tüccar-ı ecnebiyye hakkında olan memnu'iyetin dahi icrasına sarf-ı mesa'i olunmasıyla beraber tebe'a-i saltanat-ı seniyyenin o makule memnû' akçe alıp vermemelerine kemâkan dikkat u itina olunması ve yüzde üç sarrafiyenin ziyade olacağı ve kavaimin itibarına dokunacağı bahsinde dahi eğerki Devlet-i Aliyye kavaimi hazainden tamamına verip sonra götürüldüğü halde noksan teklif etse vâkıâ i'tibara halel geleceğinden iştibâh olmayıp ancak kaziyye bu minval üzre olmayarak bi'l-cümle hazain şahane bunları ne kadara vermiş ise yine ol mikdara olacağı ve zikr olunan bankanın vaz'ı yalnız sair yerlerde mukaddemki gibi yüzde beş altı tenzili teklif olunur ise oraya götürüp yüzde üçe kırdırmak ve bina-berin halkın zararı az olmak niyyetine mebni idüğü ve sair yerlerde tamamıyla tedavül eder veyahud yüzde bir iki noksanına gider iken bankaya götürüp yüzde üç noksanına bozdurmağa kimse icbâr olunmayacağı ve'l-hasıl oraya kaime götürüp götürmemekte herkesin ihtiyarı altında bulunduğu ve bu makule bankalar her devlette mevcud olup hatta vuku'at-ı hazıradan naşi Avusturya Devleti'nin evrakı yüzde on iki noksanına kırılmakda olduğu mülâbesesiyle bunda ne kavaim ve hazainin itibarına ve ne tüccarın menafi'ine dokunur madde olmayıp bi'l-farz yüzde üç yerine yüzde yarım ve bir ve iki yapılsa konulan sermaye derhal biterek sonra yerine ol kadar akçe bulunması ve bulunamaz ise terk olunması daha müşkil olacağından bunun dahi karar-ı sabık vechile icra-yı iktizasıyla kambiyova ve bu hususa müteallik üç ay müddet şartıyle kaleme alınmış olan konturato heman imza olunub müddet-i merkumenin hitamında icab-ı halin bi'l-müzakere tesviye kılınması beyne'l-huzzar münasib gibi mütalaa olunmuş ise de ol babda dahi her ne vechile emr u ferman mekarim-unvan hazret-i şehinşahi müte'allik buyrulur ise mukteza-yı münifinin icrasına mübaderet kılınacağı beyanıyle tezkire-i senaveri terkim olundu efendim.

fi 23 Cemaziülâhir sene 1265
[16 Mayıs 1849]

Ma'ruz-ı çaker-i kemîneleridir ki

Ziver-i dest-i ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i sadaret-penahîleri manzur-ı âlî-i cenab-ı cihandarî buyurulmuştur. Berminval-i muharrer şıkk-ı evvelin icrası pek de muvafık-ı maslahat olmayıp şıkk-ı saniye gelince her ne kadar ashab-ı matlube ol suretle icbâr olunamaz ise de zikr olunan meskûkât-ı memnu'ayı Devlet-i Aliyye tebe'ası olup vermediği gibi sa'irlerinin dahi bi't-tabi feragatini müstelzim olacağından tüccar-ı ecnebiyye hakkında olan memnu'iyyetin dahi icrasına sarf-ı mesai olunmasıyle beraber tebe'a-i saltanat-ı seniyyenin o makule memnu' akçe olub vermemelerine kemâ-kân dikkat olunması ve bi'l-cümle hizane-i şahane kava'imi ne kadara vermiş ise yine ol mikdar olacağı ve zikr olunan bankanın vaz'ı niyyet-i mezkureye mebni idiği ve ol vechile kimse icbar olunmayıp oraya ka'ime götürüp götürmemekle de herkesin ihtiyarı elinde bulunduğu mülabesesiyle bunda ne kavaim ve hizanenin itibarına ve ne tüccarın menafi'ine dokunur madde olmamasıyle bunun dahi karar-ı sabık vechile icra-yı iktizasıyle mezkur konturato heman imza olunup müddet-i merkumenin hitamında icab-ı halin bi'l-müzakere tesviye kılınması müte'allik ve şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i tacidarî iktiza-yı celilinden bulunmuş olmakla ol bab da emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fi 25 Cemaziülâhir sene 65
[18 Mayıs 1849]

(BOA, İrade-Hariciye, nr. 2542.)

OSMANLI'DA GEÇİKEN BANKACILIK VE BANQUE DE CONSTANTINOPLE DENEYİMİ

Metal Paradan Kâğıt Paraya Geçiş

HAYDAR KAZGAN

II. Mahmud döneminin Darphane âmiri Kazaz Artin Bezciyan. Toros Azadyan, *Bezciyan Okulu Tarihi*, İstanbul, 1930. Vağarşag Seropyan koleksiyonu.

II. MAHMUD DÖNEMİNDE PARA POLİTİKASI VE KAZAZ ARTİN OPERASYONU

Napolyon Savaşlarından sonra İngiltere ve Fransa başta olmak üzere sanayileşmede hamle yapmış birçok Avrupa ülkelerinde, monarşiden "parlamenter monarşi"ye geçildi. Bu sistemde, seçimle oluşan bir parlamentoda liberal, sosyalist ve komünist eğilimli ve bu adları taşıyan partilerin temsilcileri yer aldılar. Bu parlamentolarda o günlerde Avrupa'da uygarlığın önemli bir göstergesi olarak gelirin yaratılması kadar bölüşümünün de önemi ortaya konulup tartışma konusu yapılmıştı. Böylece işçi sınıfının da partileri vasıtasıyla parlamentolarda temsil edilmeleri ile bu sanayi ülkelerinde gelirin maksimizasyonu kadar bölüşümü de önemli bir siyasi ve iktisadi konu haline geldi. Artık "işçinin ürettiği mala yabancılaşması" şeklinde ifade edilen işçilerin ürettikleri malların tekstil de dahil birçoklarını kullanmadığı şeklindeki Marksistlerin sloganı geride kalmaya başlayacaktı. Fakat işçi ücretlerini artırmak ve işçiyi ürettiği her şeyi satın alıp kullanabilir hale getirmek için ücretleri artırmak gerekiyordu. Bu da ancak sanayide maliyetlerin üretim hacmini artırmak suretiyle düşürülmesine bağlı idi. Artan üretime de müşteri bulmak için dış ticareti her ne pahasına olursa olsun ön plana çıkarmak gerekecekti. Fakat her türlü sanayi malına dıştan talep yaratacak başta Osmanlı Devleti olmak üzere henüz sanayileşmemiş diğer ülkelerin para sistemleri altın ve gümüş stokuna bağlı idi.

II. Mahmud'un sık sık karşısına dikilen Fransa ve İngiltere elçilerinin bir dizi hediye ile Osmanlı hükümdarını Sarayburnu önünde demirlemiş içi mal yüklü gemilerin yükünün boşaltılması için kendilerine yardımcı olmalarını istemeleri ile başlayan bu devir Osmanlı Devleti'nde bazı devrim niteliğinde sayılabilecek düzenlemelerin yapılmasına sebep olacaktı.

Bu yöndeki ilk adım Yeniçeri Ocağının kapatılması idi. Yeniçeri Ocağının kapatılmasının yegâne sebebi Yeniçerilerin devlet düzenini tehdit ediyor olmaları değildi. Sarayburnu önünde demirlemiş olan gemilerinde bulunan çeşitli kumaşların şehre boşaltılması ve İstanbul'da serbestçe satılması için Fransız ve İngiliz elçilerinin II. Mahmud'un huzuruna çıkmalarına karşılık yabancı kumaşlara göre kalitesi daha düşük, fakat daha pahalıya satılan kumaşları üreten ve ürettikleri bu kumaşlar ellerinde kalan yerli üreticileri Yeniçeriler himaye ediyorlardı. Bunun karşılığında artık savaş kazançları elde edemeyen Yeniçeriler, üretici ve esnaftan aldıkları haraçla geçiniyorlardı. Oysa II. Mahmud Fransız ve İngiliz elçilerinden aldığı destekle Yeniçeri işini bitirmek kararını alacak ve böylece 1825 yılı sonunda artık Osmanlı limanları yabancı her türlü malın serbestçe boşaltıldığı yer olacaktı.

Bu gelişme, Osmanlı Devlet maliyesine yeni gelirler sağladığı halde dış ticaret açığı sebebiyle içerdeki bütün altın ve gümüş paralar dış ticaret açığının kapatılması için dış ülkelere gidecek ve özellikle büyük bir gümüş para darlığı ortaya çıkacaktı. Gerçi Galata'da Fatih Sultan Mehmed devrinden beri Osmanlı dış ticaretinin finansmanında büyük rol oynayan bankerler aşağı yukarı bir asırdan beri Yeniçerilerin İstanbul'da onların güçlerini azaltan ve zaman zaman katledilmelerine dahi sebep olan bu zorbalık düzeninden kurtulmak için

Osmanlı Devleti hükümdarına yardım edecekler ve bu arada Fransız ve İngilizlerin koruması altına girmek için bu iki ülke ile işbirliği yapıyorlardı.

II. Mahmud devrinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak içine düştüğü bu sıkıntılı durum sebebiyle Ruslar on sene ara ile iki savaş açacak ve bu iki savaşta toprak kazanmış olmaktan başka, Osmanlı Devleti'nin mali gücünün Avrupa'dan silah ve askeri araç gereç almasını olanaksız kılacak şekilde bozulmasına sebep olacaktı. Mali durumun bu sıkıntılı döneminde zamanın Darphane Âmiri Kazaz Artin 12 dirhem ağırlığındaki beşlikleri 7 dirheme indirerek büyük bir para operasyonu gerçekleştirmiş ve Hazineyi geldiği iflas noktasından kurtarmıştı.

Bu arada İstanbul'daki evlerde bulunan bütün gümüş eşya, takı ne varsa toplanmış ve sahiplerine basılmış para olarak iade edilmişti. Ama o günlerde Avrupa'nın bütün sanayileşmiş ülkeleri merkez bankaları sayesinde kâğıt banknotlarını altın ve gümüş para yerine ikame ederek büyük bir iktisadi devrim gerçekleştirmiş oldukları halde, Osmanlı Devleti altın ve gümüş yerine kâğıdı kullanmakta bir asırdan fazla bir zaman geç kalacaktı. Osmanlı Devleti kâğıt banknot kullanmaya başladığında ise Fransa ve İngiltere aşağıda anlatıldığı üzere bunun ancak kendi kontrolleri altında gerçekleşmesini, iş kontrollerinden çıktığı zaman ise bütün güçleri ile karşı çıkıp Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu konuda direnişlerini sürdürecekler ve "Siz kâğıt para basma işini bırakın, biz size borç kredi verelim" diyeceklerdi.

TANZİMAT VE BANKASIZ OSMANLI DEVLETİ

Tanzimat'ın getirdiği yeni düzen Avrupalı girişimcilere verdiği güven ile bunların Türkiye ile olan ticaret hacmini artırmalarına ve sınai rantlar yanında ticari rantları da ele geçirmek için harekete geçmelerine neden oldu. 1838 ve 1839 yıllarında Fransa ve İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmalarında gümrük vergilerinin oranı % 12'den % 3'e kadar indirilince Osmanlı limanları sanayi ülkelerinin malları ile doldu. Bu malların karşısında rekabet edemeyen özellikle bez ve yünlü, ipekli kumaş dokuyucuları kısa bir zamanda işlerini tasfiye edecek ve birçokları ithal edilen sanayi ülkeleri mallarının toptancısı ve pazarlayıcısı haline dönüşeceklerdi. Bu gelişmeye bağlı olarak on seneye varmadan Osmanlı Devleti'nde para stokunun yani altın ve gümüş paraların nerede ise tamamının dış ticaret açığının tediyesine harcanmıştı. Hatta rivayet edildiğine göre Avrupalı tüccarlar sattıkları mallar karşılığında bakır paraları bile kabul etmiş ve çuvallara doldurarak alıp ülkelere götürmüşlerdi.

BANKERLERİN BANKASI: BANQUE DE CONSTANTİNOPLE

Para darlığı yüzünden durma noktasına gelen Osmanlı dış ticareti Galata Bankerlerinin de kaynaklarını tükettiği için çare aramaya başlanır. O günlerin Avrupa piyasalarında şöhreti yaygın olan ve İtalyan asıllı fakat Avusturya pasaportu taşıyan Triyesteli bir banker olan Baltazzi ile Fransız ihtilalinden sonra ailesi ile İstanbul'a göç etmiş Alleon adlı banker bir araya gelerek 1845 yılında Banque de Constantinople'u kurdular.

Banque de Constantinople, kurucularının Avrupa finans piyasalarındaki itibarı sayesinde ihraç ettikleri remise ve traitlerle yani kendi adlarını ve imzalarını taşıyan senetlerle hiç olmazsa ihracat kadar ithalat yapabilme olanağını denemeye koyulacaklardı. Fakat bu işe ancak beş sene dayanabilmişler, açık vermeye başlayınca bankayı kapatmak kararı almışlardı. Fakat bu bankanın birkaç yıl süren faaliyeti Saray başta olmak üzere Osmanlı üst düzey devlet erkânı ve aileleri ve bu arada yeni ticaret düzeninin getirdiği fırsatları iyi değerlendiren gayrimüslim unsurların Avrupa mallarını tüketmeye başlamaları ile ithalat ihracatı katlayarak aşmış, bu işin sonunun gelmesini önlemek için çareler aramak için hem içerden, hem dışarıdan işin ehli kimseler seferber olmuştu. İhracatın artırılması için özellikle tütün, incir, üzüm, afyon, fındık, palamut, yün ve deri gibi geleneksel ihraç mallarının daha iyi bir biçimde pazarlanması ve bu arada transit ticaretin bir gelir yaratma aracı olarak da kullanılmasına gidilecekti. Fakat Avrupa piyasalarında iyi isim yapmış bu iki bankerin sahip oldukları Banque de Constantinople yine de faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştı.

OSMANLI DEVLETİ'NDE İLK KÂĞIT PARA DENEYİMİ: FAİZLİ KAİMELER

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Avrupa'da "senyoraj hakkı"nı kullanmayan tek devlet olarak kalmıştı. Bütün Avrupa devletleri merkez bankalarını kurarak bu bankaların altın ankeslerinin beş-altı katına kadar varan banknotlar ihraç ederek altın ve gümüş para sistemlerine oranla paranın maliyetini düşürme olanağı buldukları gibi ekonominin ihtiyacına göre,

gelişmesine göre para arzını artırmak olanağı da bulmuşlardı. Bu suretle sanayi mal ve hizmet üretim hacimlerini artırarak hem iş sahalarını genişletme ve hem de ücretleri artırmak olanağına sahip olacaklardı. Nitekim özellikle Fransız ve İngiliz banknotları 1850'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nde tedavül edilmeye başlayacaktı.

Bu durum özellikle Fransa ve İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin adeta bir dış yardım yapması gibi sonuç verdiği anlaşılınca Osmanlı Devleti de kâğıt para deneyimine başlamaktan geri kalmayacaktı. Fakat hemen karşılarına birçok engeller çıkacaktı. İlk sorun teknik idi. Kâğıdı para haline getirmek için özel makine gerekli idi. O günlerde de devletin elinde matbaa olarak "Ceride-i Havadis" basımevi vardı. Fakat devlet dışında da bu matbaanın benzeri birkaç küçük matbaa vardı. Bu sebeple taklit edilmeleri korkusu bu kaimelerin el ile yazılması kararının verilmesine sebep olacak ve böylece kurulan teşkilat ile on, on beş kadar hattat bir araya toplanarak devamlı burada yalıp kalkmak suretiyle bu ilk Osmanlı kaimeleri basılacaktı. Bunlar altın ve gümüş para yerine kaim olduğu için yani geçtiği için bu adı alacaklardı. Kaimeler 5, 10, 20, 50 ve 100 kuruşluk olarak tanzim edildiler. Fakat işin en önemli tarafı bunların % 8 faiz getirmesi idi. Hem para, hem tahvil olan bu kaimelerin faizi her altı ayda bir % 4 olarak ödeneceği için aslında getirileri yılda % 8'in üzerinde olacaktı.

O günlerde Avrupa'da örneğin Fransa'da zenginlerin kızlarına drahoma olarak verdikleri meşhur *Rente Française* yılda % 3 verdiği halde büyük talep gördüğü düşünülürse bu ilk Osmanlı tahvilatının rağbet görmesi muhakkak sayılacaktı. Nitekim böyle de oldu. Bu kaimeler sayesinde ithalat daha da arttı. Bütün Avrupa *La Rent Turque* diye bilinen bu kâğıtların peşine düşünce bu defa faizsiz ve bir merkez bankasına bağlanmadan kendi adına kâğıt para çıkarmak yoluna gidilecekti. Hele bir Amerikalının getirdiği makine ile bu işi kolay hale sokunca tabii hacmini de kısa zamanda genişletince kaimelerin değeri bir anda dörtte birine indi. Amerikalının getirdiği "bunu ben yaptım, bir eşi dünyada yok" dediği makinenin sıradan yapılır cinsten makine olduğu anlaşılınca panik başladı. Hükümet bile vergi ve daire alacaklarının yarısını kaimelerle, yarısını altın ve gümüş para olarak tahsil etmeye karar verince iş büsbütün kötüye gitmeye başladı. Ve sonunda tek çare kalacak, dış ülkelerden kredi almak yolu açılacaktı. Ama buna rağmen Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar kâğıt para ihracına devam edecekti. Ama zaman zaman halkı ikna etmek, piyasaya güven getirmek için bu kâğıt kaimeler Beyazıt'ta meydanda davullu zurnalı merasimlerle yakılacaktı.

Karşı sayfada: Kuruş (ön ve arka yüz), II. Mahmud dönemi.
Yapı ve Kredi Bankası Koleksiyonu.

Üstte: 100 kuruşluk kaime, 1840'lar.
Ali Akyıldız, Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyoekonomik Etkileri, İstanbul, 1995.

Sol altta: Altın lira, Abdülmecid dönemi.
Yapı ve Kredi Bankası Koleksiyonu.

Gerçekte Osmanlı Devleti'nin kapitalist devletler gibi senyoraj hakkını kullanmayıp merkez bankalarının altın ankesinin beş-altı katına kadar banknot çıkarmayı bir türlü becerememesi aslında Avrupa finans kapitalinin bir baskısı, bir oyunudur. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin kendilerinden, kendi piyasa rayiçlerinin üstünde bir faiz ve şartlarla kredi almasını sağlamak ve bu kredilerle de kendi aralarındaki rekabetin getirdiği fiyatlarla değil, yüksek faizli dış kredilerle para yerine ellerindeki modası gecikmiş malları, silahları, ticaret ve savaş gemilerini satmak için zaman zaman tehditler savuracaklar, içerdeki azınlıkları ve Balkan halklarını devletlerine isyana teşvik edeceklerdi.

Cumhuriyet ve Bankacılık

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet Türkiyesi on yılı aşkın savaşların da nedeniyle Osmanlı'dan bir enkaz devralmıştı. Bu nedenle temel sorunlarından biri çağdaş ekonomik yapıyı kurgulamaktı. Kırsal kesimde tarım düzeni bozulmuş, sınırlı sayıda sanayi kuruluşundan geriye pek bir şey kalmamıştı. 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi ülkenin geleceğe yönelik özlemlerini gündeme getiriyordu. Türkiye sanayi toplumu olmalıydı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet tarafından işletmeye açılan fabrikalar, Harbiye Nezareti ya da Hazine-i Hassa gibi doğrudan doğruya birer kamu işletmesi olarak faaliyette bulunmuşlardı. Bunlardan Cumhuriyet devrine intikal edenler 1925 senesinde kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'na devredildiler. Ülkede sermaye birikimi son derece cılızdı. Geleneksel zanaatı sanayiye dönüştürmek bu nedenle olanaksızdı. Devletin vergiler aracılığıyla topladığı kaynaklar bir şekilde sanayileşme için seferber edilebilirdi. On yılı aşkın süren savaşlar ülkede beşeri sermayeyi tüketmiş, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi kuruculuğu için son derece sınırlı bir altyapının devrine neden olmuştu. Birikimin yok denebilecek ölçüde olduğu bir ortamda devlete öncülük etme görevi düşüyordu. Nitekim, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme sürecinde devletin aktif katılımının göstergesiydi. Sanayi ve Maadin Bankası özel kesime sanayi kredisi açacak, Osmanlı döneminde kamunun elinde olan fabrikaları devralarak bunları işletecekti. Ayrıca özel kesim girişimlerine ortak sıfatıyla katılacak, sınai alanda faaliyette bulunacaktı. Bankanın sermayesi Ticaret Vekâleti'nin 1924 yılında tesis ya da iştirak etmiş olduğu fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesi; yine aynı bakanlığın 1925 ve daha sonraki yıllarda bütçeye konacak sanayi teşvik tahsisatı (teşvikat-ı sınaiyye tahsisatı); ve nihayet İmalat-ı Hayriye'ye mahsus olanlar dışında devlete ait fabrikalar ile bunların döner sermayelerinden oluşacaktı. Bankanın, 1926 yılı başında sermayesi 6.147.317 TL idi. Sermayenin 2.000.000 TL'si nakden, geri kalan kısmı ise taşınmaz mallar üzerineydi. 1930 yılında 6.679.654 TL olan sermayenin tamamı ödenmişti. Ancak, sanayileşme sürecinde devletin görevi zaman zaman tartışılmışsa da geniş kapsamda iktisadi devletçilik henüz gündemde değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel eğilimi devletin sürekli olarak işletmeciliğe girişmemesi doğrultusundaydı. Bu nedenle devralınan tesisler geçici olarak işletilecek, zamanla bunlar birer anonim şirkete dönüştürülerek hisse senetleri özel şahıslara satılacaktı. 1928 yılında Bankanın ortak olduğu anonim şirketler şunlardı:

Feshane Mensucat; Uşak Terakki-i Ziraat; Kayseri Bünyan İplik Fabrikası; İsparta İplik Fabrikası; Maraş Çeltik Fabrikası; Tosya Çeltik Fabrikası; Yalvaç Sanayi ve Ticaret; Trabzon Liman İnhisarı; Malatya Teşebbüsat-ı Sınaiyye; Aksaray Azm-i Milli; Ergani Bakır Madeni; Trabzon Elektrik; Kilimli Kömür Madenleri.

Ancak 1920'li yılların geleceğe yönelik en önemli banka kuruluşu Türkiye İş Bankası idi.

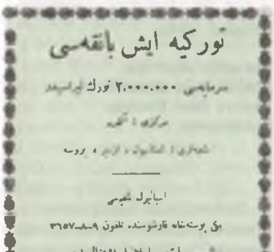

Türkiye İş Bankası'nın Harf Devriminin öncesinde ve sonrasında yayınlanmış iki ilanı.

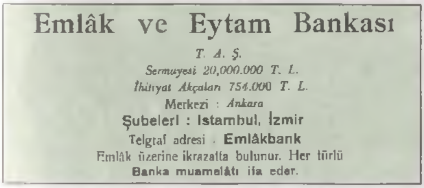

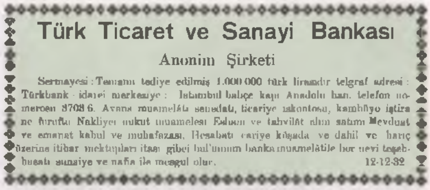

Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Emlâk ve Eytam Bankası, Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, İstanbul Esnaf Bankası ve Akseki Ticaret Bankası'nın ilanları.

Banka ilk evrede Mahmud Celal Beyin (Bayar) girişimiyle 14 kişi tarafından kurulmuştu. Ankara İş Bankası Müdürü Mahmud Celal Beyin diğer kuruculara vekâleten ve kendi tarafından da asaleten imzaladığı taahhüt beyannamesinde adları yazılı ilk kurucular şunlardı:

Sükkerizade Tevfik Paşa (İstanbul), Hacı Ebubekirzade Osman Efendi (Sivas'ta tüccar), Hafız Halid Efendi (Bursa'da manifatura tüccarı), İnegöllüzade Salvet Bey (Bursa Ticaret ve Sanayi Odası birinci reisi), İnegöllüzade Refet Bey (Bursa), Remzizade Ferid Bey (Bursa), Mora Yenişehirli Edhem Hasan Bey (Bursa), Rıdvanzade Hasan Efendi (Bursa), Altıağazade Mustafa Efendi (Bursa), Edirneli Emin Bey (Bursa), Muhasebecizade Rıza Bey (Sivas Belediye Reisi), Uşakizade Muammer Bey (İzmir), Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Hüsnü Bey (İstanbul), Mahmud Celal Bey (Eski İktisad Vekili, Ankara).

Ancak daha sonra kurucu sayısı artırıldı. Ankara tüccarı ile Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları kurucular arasına alındı. İş Bankası kuruluş aşamasında sanki bir yatırım bankasıydı. Her türlü banka muameleleri yanı sıra, a) ziraate, sanayiye madenlere ve nafia işlerine müteallik her nevi teşebbüste bulunmak; b) her türlü eşya ve levazımın istihsali, imal ve tedariki ve alelumum inşaat deruhte ve ifası ve bu hususlar için şirketler tesis etmek; c) Her türlü sınai ve ticari muameleleri gerek kendi nam ve hesabına ve gerek yerli ve ecnebi müesseselerle müşterek veyahut bilvekale bu müesseseler nam ve hesabına deruhte etmek görevleri arasında yer alıyordu. Banka taşınmaz mal alım satımıyla uğraşmayacak; taşınmaz üzerine ödünç para vermeyecekti. Bununla birlikte, alacaklarını güvence altına almak üzere, taşınmaz ipoteği yapabilecekti. 1925 sonrası banka birçok ticaret, maden ve sanayi teşebbüsüne iştirak etti. Bankanın kuruluş sermayesi 1.000.000 TL idi. Kuruluş sırasında sermayesinin dörtte biri Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından sağlanmıştı. Ayrıca 159.000 TL diğer sermayedarlar tarafından konmuş ve böylece 1925 başında 409.000 TL ödenmişti. Mayıs 1925 ve Şubat 1926 tarihlerinde yapılan çağrılarla sermayenin tamamı ödenmiş duruma geldi. 30 Haziran 1926 günü hissederlar genel kurul toplantısında sermayenin 2.000.000 TL'na çıkarılması kararlaştırıldı. Bu sermaye artırımının temel nedenlerinden biri o sırada 2.000.000 TL ödenmiş sermayesi bulunan İtibar-ı Milli Bankası ile eşit koşullarda birleşme kararıydı. 1.000.000 TL sermaye artırımının yalnız 173.602 TL'sinin ödendiğini göre İdare Meclisi'nin, bankanın 750.000 TL tutarındaki ihtiyatlarının sermayeyeye dönüştürülmesi önerisi 31 Mart 1927 günlü hissedarlar genel kurulunda kabul gördü ve böylece İtibar-ı Milli Bankası ile eşit koşullarda birleşme imkânı doğdu. Bu evlilik 29 Haziran 1927 tarihinde gerçekleşti ve İttihatçıların İtibar-ı Milli Bankası Türkiye İş Bankası'na katıldı. Ayrıca Türkiye İş Bankası İtibar-ı Milli Bankası'nın özel kanun ile yararlandığı ayrıcalıkları da elde etti. Bankanın sermayesi 2 Haziran 1929 günü 1.000.000 daha artırılarak tamamı ödenmiş 5.000.000 TL'ye ulaştı. Bu sermaye miktarı 1956 yılına kadar sabit kaldı. 30 Mart 1956'da ihtiyat akçesinin sermayeye dönüştürülmesi sonucu sermaye iki katlanarak 10.000.000 TL oldu. 1930 yılında Türkiye İş Bankası'nın İstanbul, İzmir, Bur-

İş Bankası'nın ilk İdare Meclisi üyeleri:
Oturanlar, soldan: Rasim, Kılıç Ali, Mahmud Celal, Mahmud, Salih.
Ayaktakiler, soldan: Şakir, Fuat, Rahmi ve Fikret Beyler.

Türkiye İş Bankası Nizamname-i Esasi, 1340 (1924).

sa, Balıkesir, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Kayseri, Edremit, Ayvalık, Giresun, Zonguldak, Bergama, Erzurum, Tarsus, Ödemiş, Nazilli, Akhisar, Ordu, Isparta, Milas, Polatlı, Zile, Uşak ve Konya'da şubeleri bulunuyordu.

Osmanlı'dan devralınanlar ve yukarıda belirtilen Sanayi ve Maadin ve İş Bankası yanı sıra 1920-1930 arası Türkiye'nin birçok kentinde kredi kurumları açıldı. Daha Cumhuriyet kurulmadan önce Padişahın 2 Temmuz 1921 günlü idaresiyle İstanbul'da Ticaret ve Sanayi Türkiye ve İran Bankası Anonim Şirketi kuruldu. 10 Haziran 1922 günü faaliyete geçen banka 9 Aralık 1923 günü Ankara hükümetinden de onay aldı. Bankanın idare merkezi İstanbul'du. Kurucuları Gürcü Akaki Hoşnarya Efendi ile Selahaddin Fevzi Bey'di. Her türlü maliye ve sarraflık işleri ile uğraşan, bunlara ilişkin ticaret, sanayi ve bayındırlık girişimlerinde bulunan, imtiyazlar almak, üçüncü kişilerden devralınacak imtiyazları gerçekleştirmek üzere şirketler kurabilen bankanın kuruluş sermayesi 200.000 TL idi. 1922 yılında sermayesi 400.000 TL'ye çıkarıldı. Banka Cumhuriyet yıllarında pek fazla varlık gösteremedi. 1930 yılında çalışmayan Türk şirketleri arasında yer alıyordu.

Osmanlı Bankası İstanbul şubesi müfettişlerinden Türk vatandaşı Sabatino Amon ve ziraat mühendisi İtalyan vatandaşı Joseph Niego tarafından 19 Haziran 1923 günlü Bakanlar Kurulu kararıyla merkezi İstanbul'da olmak üzere 300.000 TL sermayeyle kurulan Dersaadet (İstanbul) Küçük İkrazat Sandığı T.A.Ş. küçük tacirlere, esnaf ve sanatkârlara ya da bunların kuracakları özel şirketlere borç para verecekti. Şirket adındaki Dersaadet sözcüğü daha sonra İstanbul olarak değiştirildi. Bankacılık işlemleri ile ticaret ve sanayi ve tarıma ilişkin her türlü işlem yapmak, şehir ve köy imarı ve inşası ile uğraşmak üzere 9 Ekim 1924 günü İstanbul'da kurulan Türk Ticaret ve Sanayi Bankası'nın sermayesi 1.000.000 TL, kurucuları Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa (İsviçre'nin Lucerne şehrinde mukim emlak ve arazi sahibi), Menteşe mebusu Yunus Nadi Bey (Cumhuriyet gazetesi sahibi); İbrahim Süreyya Bey (İzmit mebusu), Kavalalı İbrahim Paşazade

Hüseyin Bey (tütün taciri Büyük İsmail Paşa Hanı), Avundukzade Remzi Bey (tüccar), Nuri Aziz Bey (tüccar İstanbul Mes'adet Han), Hüseyin Şaban bin Yunus (Ankara'da tüccar) idi. 1930 yılında İdare Meclisi reisliğine Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın özel kâtibi Arif Paşa seçildi. 1933 yılında banka tasfiye durumundaydı. 14 Haziran 1923 günü kurulan İstanbul Esnaf Bankası İttihatçıların esnaf geleneğinden geliyordu. İstanbul Şehremaneti, Ekmekçiler Cemiyeti, Mavunacılar Cemiyeti ve Kehrubacılar Cemiyeti'nin başı çektiği bu banka kurucuları arasında Attar esnafından Attarzade İsmail Efendi, İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Cemiyeti müdürü Zühdü Sabit Bey, Hamallar Cemiyeti mesul kâtibi İzzettin Bey, Serasker Rıza Paşa mahdumu Süreyya Paşa (emlak sahibi, müteşebbis ve fabrikatör), Türkiye Vapurları sahiplerinden Hüseyin Nafi Bey ve Halim Bey, Vilayet Meclis-i Umumi azası Hâkim Rıza Bey, Sekbanzade Ahmet Necdet Bey, Mebus Beşit Saffet Bey, sabık Şehremini Mehmet Ali Bey ve sabık Konya valisi tüccardan Hüsnü Bey yer alıyordu.

1920'li yılların günümüze kadar uzanan bankalarından biri olan Türkiye İmar Bankası 22 Mart 1928 günü kuruldu. Bankacılık işlemleri yanı sıra bankanın asıl işlevi inşaat sektöründe faaliyette bulunmaktı. Kuruluş evresinde 1.000.000 TL olan sermayesinin 250.000 TL'si ödenmişti. Kurucular tüccardan mühendis ve müteahhit Halit Tahir Bey, Mühendis Haydar Salih Bey, Mühendis Beşit Bey, Mühendis Süleyman Bey, Mühendis Hikmet Bey, Mühendis Emin Mağmumi Bey, Mühendis Cemal Bey, Ahmet Fahri Bey, Inegöl eşrafından Makşiçade Şakir Bey, Necdettin Ali Bey ve Müteahhit Mehmet Cemal Bey'di.

Üsküdar Bankası 1930 öncesi İstanbul'da kurulan bir başka bankaydı. Senet iskonto etmek, borç para vermek dahil olmak üzere her türlü bankacılık işlemi gören bankanın sermayesi 100.000 TL idi. 16 Ağustos 1933 günlü olağanüstü hissedarlar genel kurul toplantısında Banka'nın Adapazarı Türk Ticaret Bankası ile birleşmesine karar verildi.

İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın Kasaba şubesi.

Altta: Karaman Çiftçi Bankası'nın Maraşlı Kocabaş Ali Rıza Beye ait hesap cüzdanı.

1920-1930 dönemi ikinci dalga taşra bankalarının kurulduğu bir dönemdi. İlk dalga 1910'lu yıllarda İttihatçıların girişimiyle Anadolu'da kurulan bankalardı. Kısa ömürlü olan ikinci dalga yerel bankalar şunlardı:

Bor Zürra ve Tüccar Bankası (6 Kasım 1921); Bor Esnaf Bankası (19 Haziran 1928); Konya Ahali Bankası (3 Nisan 1924); Akhisar Tütüncüler Bankası (18 Eylül 1924; 10 Nisan 1954 tarihinden itibaren Türkiye Tütüncüler Bankası adını aldı); Karaman Çiftçi Bankası (28 Kasım 1925); Aksaray Halk İktisat Bankası (6 Mart 1926); Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası (26 Haziran 1926); Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası (9 Mayıs 1926); Nevşehir Bankası (10 Şubat 1927); Kocaeli Halk Bankası (7 Mart 1927); Denizli İktisat Bankası (10 Nisan 1927); Akseki Ticaret Bankası (29 Haziran 1927); İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (19 Ocak 1928, daha sonra Egebank oldu); Eskişehir Bankası (21 Temmuz 1927); Ermenek Ahali Bankası (3 Eylül 1927); Şarki Karaağaç Bankası (29 Kasım 1927); Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası (16 Mayıs 1928); Karadeniz Bankası (Trabzon , 28 Mayıs 1928); Adapazarı Emniyet Bankası (1919'da Adapazarı Emniyet Bankası Komandit Şirketi olarak kurulmuş, 1 Ağustos 1928 günü anonim şirkete dönüşmüş); Elaziz (Elazığ) İktisat Bankası (25 Ekim 1928); Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası (16 Ocak 1929); Mersin Ticaret Bankası (6 Mart 1929); Van Milli İktisat Bankası (8 Mayıs 1929); ve Kastamonu Bankası (24 Şubat 1930).

Ancak, iki dünya savaşı arası genç Cumhuriyet için zor yıllardı. Siyasi istikrarın aranışı yanı sıra dünya ekonomisinin darboğaza girdiği bir dönemde iktisadi sorunların üstesinden gelmek o denli güçtü. Cumhuriyet Türkiye'si çok güç şartlarda ekonomisini toparlamaya çalışıyordu. Mübadele nedeniyle girişimci olabilecek bazı üst gelir grubundan azınlıklar mal varlıklarıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi. Batı ülkeleri Ankara'nın tüm iyi niyetine karşın kurulan yeni rejime bir türlü ısınamamıştı. Bu

nedenle yabancı sermaye ürkekti. Öte yandan 1920'li yılların ikinci yarısında ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektöründe iklim koşulları nedeniyle zor günler yaşanmıştı. Ardından 1929 Dünya Buhranı tüm şiddetiyle Türkiye'yi de etkileyecekti. Türkiye'nin böyle bir ortamda sermaye birikimi şansı düşüktü. Denk bütçe temel ilkeydi. Türk parasına istikrar sağlamak hükümetlerin ana kaygısını oluşturuyordu. Lozan'da çözüm bulan dış borçlar Hazine için önemli bir külfetti. Cumhuriyet hükümeti istikrar arayışı içindeydi. Her türlü teşvik politikasına rağmen istenilen düzeyde ticaret gelişemiyor, yatırım gerçekleşmiyordu. Sanayi ve Maadin Bankası kendine devredilen kamu fabrikalarını anonim şirkete dönüştürüp özel sektöre devredememişti. Buna karşılık, kendi yönetimindeki kamu sınai tesislerinin ticari usullerle işletilebileceğini kanıtlamış ve devletin iktisadi faaliyette bulunabileceği konusunda ilk başarılı örnekleri vermişti.

Ancak Cumhuriyet ülkeyi sanayileştirmekte kararlıydı. Cumhuriyet Türkiyesi'nin sanayileşme politikasının ikinci durağı 15 Haziran 1927 günlü Sanayii Teşvik Kanunu olmuştu. Bu kanunda sanayinin tanımı yapıldıktan sonra, sınai tesisler dört gruba ayrılmış ve her grup, kanunun getirdiği teşvik tedbirleri ile muafiyetlerden, taşıdığı önem derecesine göre yararlandırılmış, başta kazanç ve gümrük vergileri olmak üzere, birçok vergi, harç ve rüsum muafiyeti getirilmişti. Sanayii Teşvik Kanunu'nun özel teşebbüs üzerinde olumlu etkileri olmuştu. Çoğu yeni işletme olmak üzere 1927-1932 yılları arasında Kanun'dan yararlanan şirket sayısı 342'den 1473'e çıkmış, sanayi işçileri sayısı da 17.000'den 62.000'e ulaşmıştı. Sanayii Teşvik Kanunu'nun yürürlük süresi 15 yıl ile sınırlandırılmış ve 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle uygulanmıştı. Bu arada, 1927 yılında bir sanayi sayımı yapılmış, 1930 yılında da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin aracılığıyla Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Bu kongre, resmi niteliği bulunmamakla birlikte, ülkede sanayiin gerçek durumunu gündeme getirmiş ve önerileriyle ileriki yıllara ışık tutmuştu.

1930'lu yıllarda Dünya Buhranı nedeniyle ülke ekonomisi güç bir döneme girmişti. Piyasa istikrardan son derece yoksundu. Ülkeler kendi içlerine kapanıyor, dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine gelişiyordu. Öte yandan liberal ekonomiler çıkmaza girmiş, demokrasi özellikle Kıta Avrupası'nda gözden düşmüştü. Bu koşullar Cumhuriyet Türkiyesi'ni de ivedi önlemler almaya sevk etti. Devletin giderek daha yoğun bir üretim faaliyetine girişmesi kaçınılmazdı. Sanayi ve Maadin Bankası yerine yeni bir organizasyona gidiliyor ve devletçilik diye bilinen yeni bir döneme giriliyordu.Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1933 senesinde lağvıyla Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi olmak üzere iki ayrı kuruluş ortaya çıkıyordu. Devlet Sanayi Ofisi ülkede planlı ve organize bir devlet işletmeciliği alanında atılmış önemli bir adımdı. Hükümetin himaye edeceği geniş ölçekli "büyük sanayi" fabrikalarını kuracak ve bunları İktisat Vekâleti'nin vereceği direktifler ışığında işletecekti. Cumhuriyet'in kuruluşu ertesi hükümet sanayileşmek için her türlü teşvik ve himaye önlemlerini almış, ancak gerek tesis gerekse işletme kredisi sorununa kalıcı bir çözüm getirememişti. Sanayi ve Maadin Bankası'nın Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ayrılması 1930'lu yıllar devletçiliğinin önemli adımlarıydı. Ancak, her iki kuruluş da kısa ömürlü oldu. 1933'te her iki kuruluş lağvedilerek yerlerine Sümerbank kuruldu.

1938'de iktisadi devlet teşekkülüne dönüştürülen Sümerbank Cumhuriyet Türkiyesi'nde sanayileşmeyi bilfiil üstlenmiş bir kuruluştu. Sümerbank'ın kurulduğu yıl Cumhuriyet planlı döneme geçiyordu. Sümerbank, devraldığı fabrikalar yanı sıra Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan sınai işletmelerin önemli bir kısmının kuruluşunu üstleniyordu. Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Malatya Bez ve İplik Fabrikası, Gemlik Suniipek Fabrikası, Halkapınar Dokuma Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, İzmit Kâğıt Fabrikası Sümerbank'ın öncülüğünde gerçekleştirilen sınai kuruluşlar arasında yer aldı. Cumhuriyet'le birlikte Türkiye köklü dönüşümlere sahne olmuş, ekonomi gelişme sürecine girmişti. Altyapı yatırımları önemli ölçüde tamamlanmış, ülkenin eğitim düzeyi 1920'lerle karşılaştırılamayacak derecede yükselmişti. II. Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemde ekonomik alanda yapılanlar ve ulaşılan büyüme hızı azımsanmayacak düzeydeydi. Oysa, II. Dünya Savaşı yıllarında ülkenin ekonomik gelişmesi duraksamıştı. Bunun temel nedeni Türkiye'nin savaş hazırlıklarıydı. Önemli bir insan gücünün silah altına alınışı tarım kesimini de olumsuz etkilemiş, üretim azalmış, gelir kaybına neden olmuştu. Savaş yıllarında alınan olağanüstü önlemler, özellikle Milli Korunma Yasası ve Varlık Vergisi, sermaye birikimini ürkütücü nitelikteydi. Savaş yıllarında ithal olanakları son derece azalmış ve ülke en temel malları bile ithalatta zorluk çekmişti. Buna karşılık ihraç mallarına talep artmış, döviz rezervleri çoğalmıştı. 1939-46 yılları arasında ülkede fiyatlar 4 kata yakın bir düzeyde artmıştı. Bu nedenle Eylül 1946'da devalüasyon yapılmış ve doların fiyatı 2,80 TL'ye çıkarılmıştı. Savaş ertesi devletçilik giderek yerini liberal bir ekonomik anlayışa bırakıyordu. Marshall Planı ile dış ekonomik yardım alınıyor, özel kesime geniş olanaklar tanınıyordu. Bu gelişmelerin ilk göstergelerinden biri İstanbul'da 1948 güzünde toplanan İktisat Kongresi'ydi. İkinci Dünya Savaşı ertesi Türkiye yeni bir döneme giriyordu. Ancak, ekonomiyi ticari ve sınai alanda aktif bir şekilde etkileyecek ve ona ulusal düzeyde katkıda bulunabilecek yeterli mali kurumlar çok sınırlıydı.

Bu dönemde, kamu sermayesi ya da teşebbüsü ile özel kanunlar ve özel amaçlarla kurulmuş bulunan Türkiye Emlâk Kredi Bankası (1927), T.C. Merkez Bankası (1930), Sümerbank (1933), İller Bankası (1933), Etibank (1935) ve Türkiye Halk Bankası (1938)

dışında, ülke çapında Türkiye İş Bankası (1924), karma sermaye ve devlet teşebbüsü ile ve Türkiye ticaret ve sanayisine dinamizm getirmek için kurulmuş olan tek önemli bankaydı. Savaşın son yıllarından başlayarak Türkiye'de özel kesimde başı çekecek bankalar doğmaya başladı. Yapı ve Kredi Bankası (1944), Türkiye Garanti Bankası (1946) ve Akbank (1948).

1946-60 döneminde özel sermaye birikimi yeni kaynaklarla beslenerek hızla genişlemiş, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi belirgin bir biçimde yönlendirmişti. Bu dönemde özellikle ticaret sermayesi, iç ve dış etmenlerin de katkısıyla, giderek etkinlik kazandı. Siyasetle ekonomi giderek bütünleşiyor, birikim ekonomik ve toplumsal gelişmeyi bütünüyle kavrıyordu. Hızlı makineleşme, traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılması tarım kesiminde köklü değişimlere neden oldu. Kısa sürede sayıları 3 binden 40 bine çıkan traktörlerle kurak ve yarı kurak bölgelerin dalgalı arazileri tarıma açıldı. Bu arada tarımsal krediler genişledi. Tarım kesiminde vergilerin düşüklüğü, destekleme fiyatlarının yüksekliği ve üç yıl üst üste havaların iyi gitmesi Türkiye'de o güne kadar görülmemiş bir tarımsal üretim artışına neden oldu. Türkiye buğday ihracatında dünyada dördüncü sıraya yükseldi. Avrupa'nın besin ve hammadde ihtiyacına ek olarak Kore Savaşı'nın doğurduğu yeni talepler tarım ürünleri fiyatlarını, özellikle pamuk fiyatını sürekli yukarı çekti. Köylünün ve çiftçinin refah düzeyi yükseldi. Tarımsal gelişme kalkınmanın motoru oldu. Tarımsal birikim ve dış yardımlar giderek madencilik ve sanayi alanlarına kaymaya başladı.

1950 yılında özel sanayi yatırımlarına kredi vermek üzere Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Yabancı sermayeyi teşvik için 1950 yılında çıkarılan yasa etkili olmuş vermedi. Yasada 1951 ve 1954 yıllarında değişiklikler yapılarak ülke dış yatırımcılar için daha cazip bir hale getirildi. 1954 yılında petrol araştırma ve üretimini özel yerli ve yabancı sermayeye açan ve oldukça liberal hükümler taşıyan bir petrol yasası kabul edildi. Bu yasadan yararlanarak birçok yabancı petrol şirketi Türkiye'ye geldi; sermaye, teknik eleman ve makine getirdi. Temel tüketim malları bundan böyle ülkede üretiliyor, Tek-Parti döneminde devletin öncülüğünde açılan tüketim malları üretimi bu kez özel kesimin ağırlığıyla dayanıklı tüketim malları üretimine doğru kayıyordu. "İthal ikamesi" diye bilinen ithalat yerine yerli üretim sürecinin ilk evresi tamamlanmış oluyordu.

İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın Salihli Şubesinin açılışında düzenlenen piknikte banka idare meclisi azaları ve şube çalışanları, aileleriyle birlikte.

Özetlersek, Türkiye ekonomisi savaştan çıkmış ve büyümeyi gündemine almıştı. Savaş sonrası sıkıntılarının giderilmesi, sistemli bir gelişme için gerekli fikri ve teknik hazırlıkların başladığı ve dış yardımlardan faydalanma yoluna gidildiği 1948 yılından sonra, Türkiye ekonomisi gelişme sürecine girmiş, özellikle 1950'den itibaren yatırımlarda meydana gelen hızlı artış, tarımda makineleşme ve bunun etkisiyle ekim alanının hızla genişlemesi, iyi ürün yıllarının birbirini izlemesi, Kore Savaşı'nın yarattığı yüksek dünya konjonktürünün de etkisiyle ekonomide belirgin bir canlanma gözlenmişti. Yatırımların hızla artması, ulaştırma alanında sağlanan gelişmeler, sermaye yoğun işletmelerin artması, kentlerin büyümesi, ekonomide modern işletme sayısının çoğalmasına; piyasa için üretimin genişlemesi para ve kredi ihtiyacının artmasına neden olmuş, bankacılık alanına yapılan yatırımlar daha cazip hale gelmişti.

1948-1961 döneminde beş küçük mıntıka bankası ile iki yabancı banka faaliyetini tatil ederken, on beş yeni banka kurulmuş, banka şube sayısında hızlı bir artış meydana gelmişti. Bu dönemde ulusal bankaların itibari sermayeleri % 540, ödenmiş sermayeleri ile ihtiyat akçeleri toplamı % 759 oranlarında artış göstermiş; mevduat hacmi % 962, kredi hacmi % 836, menkul kıymet portföyü ile iştirakleri % 429 oranlarında genişlemişti. Bu hızlı gelişmede, 1951 yılından itibaren izlenen ucuz para politikası ve 1953'ten sonra devlet yatırımlarının artan bir şekilde açık finansmanla karşılanması önemli bir rol oynamıştı. Ucuz para politikası, açık finansman kredi talebini ve banknot emisyonunu artırmış, kredi artışı mevduat artışına neden olmuştu. Bankaların yabancı kaynaklarında meydana gelen artışlarda T.C. Merkez Bankası'ndan sağlanan kredilerin önemli bir yer işgal ettiği görülüyordu. Tarım, sanayi, ticaret, ulaştırma ve imar işlerine yapılan yatırımlar sonucu ekonomide modern kesimin genişlemesi, ulusal hasılanın yükselmesi, hızlı kentleşme ve piyasaların genişleyerek ekonominin parasallaşması, bankacılığın hızla gelişmesinde asıl rolü oynamıştı.

Batan Geminin Paraları

MURAT KORALTÜRK

İngiltere'de basıldıktan sonra önemli bir kısmı 1940'ta Pire Limanında batan gemiyle sulara gömülen 50 kuruşluk banknotlardan (ön ve arka yüz). **İsa Akbaş koleksiyonu (Burak Nümismatik).**

Türkiye, Merkez Bankası'nın kurulup faaliyete geçmesinden sonra da uzun bir zaman tedavüle sürülen paralarını yurtdışında bastırmıştır. Yurtdışında basılan bu paraların basıldıkları ülkelerden Türkiye'ye gelene kadar başından türlü maceraların da geçtiği olmuştur.

Merkez Bankası'nın yönetim kurulu kararları arasında yer alan 6 Mayıs 1955 tarihli bir zabıt varakası banknotların İngiltere'de basıldıkları matbaadan SEKA'nın veya o günkü adı ile Sümerbank İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi'nin tesislerinde kâğıt hamuru haline gelene kadarki öyküsünü bize anlatmaktadır. Banknotların imha öyküsünü, altında Emisyon ve Vezne Müdürü Ekrem Sungar'ın, Banknot Muhafaza Şefi Zeki Öndün'ün, Altın Muhafaza Şefi Neşet Toprak'ın, Umum Müdürlük Kontrol Servisi Şefi Sadık Ergemen'in, İptal Komisyonu Azası Sırrı Tümer'in, İmha Komisyonu Azası Hasan Sümer'in ve Daire Amiri Fahri Tunalı'nın imzalarını taşıyan bu zabıt varakasından izleyelim.

ZABIT VARAKASI

İkinci Dünya Harbi içinde Londra'da "Bradbury, Wilkinson and Co. Ltd." müessesesine 15/3/1940 tarihinde 20 milyon itibari değerde 40 milyon kupür olarak sipariş edilen 50 kuruşluklardan 25 milyon kupürünün Pire limanında ziyaa uğraması dolayısıyla tedavüle çıkarılmasından sarfınazar edilen bakiye 7.500.000 T. Lirası değerde 15.000 paket 50 kuruşluk banknotlarla yine İkinci Dünya Harbi içinde "Thomas de la Rue and Co. Ltd." Matbaasına 23/2/1940 tarihinde 200 milyon lira itibari değerde 4 milyon kupür olarak sipariş edilen 50 liralıklardan 6.300.000 lira itibari değerdeki 126.000 kupür Londra'ya vaki bir hava hücumu sırasında ziyaa uğradığından tedavüle çıkarılmasından sarfınazar edilen bakiye 193.700.000 T. Lirası değerde 3874 paket 30 liralık banknotlar, Emisyon ve Vezne Müdürlüğünün 15/1/1955 tarihli kararları dairesinde, 1/5/1955 Pazar günü Devlet Demir Yollarından sureti mahsusada kiralanan iki vagon içinde ve 329 çuval halinde İzmit'e nakledilmiş ve Sümerbank İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi tesislerinde, huzurumuzda, hamur haline getirilmek suretiyle imha edilmiş olduğunu mübeyyin zabıt varakasıdır.

ARŞİVDEN BİR BELGE (17)

Balkan Savaşında Casusluk Eden Hristo Yuvan'ın İdamı (1913)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

24 Temmuz 1908 sabahı gazetelerini açan okuryazar Osmanlılar gözlerine inanmakta güçlük çektiler. Yaklaşık otuz yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nu "istibdâd," yani mutlakiyetle yönetmekte olan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden 1876 Anayasası ile yönetilmeye başlanacağını ilan ediyordu. Batılı ülkelerde "Kızıl Sultan" lakabı ile de bilinen Sultan II. Abdülhamid'in "istibdâd" yönetimi artık sona ermişti.

24 Temmuz 1908 günkü gazetelerde duyurulan "İ'lân-ı Hürriyet" ile anayasal rejime geçilmesi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanını bir anda dalga dalga gelen gösteriler ve grevler sardı. 33 yıldır gerilmekte olan toplumsal baskı zembereği yerinden kurtulmuş, dalga dalga sokaklara boşalmaktaydı. Meşrutiyeti ilan ettirmeyi başaran Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti Fransız Devrimi'nin ünlü sloganını kendisine şiar edinmişti: *Liberté, Egalité, Fraternité*, yani Hürriyet, Musavat (Eşitlik), Uhuvvet (Kardeşlik)! Yalnız, İttihâd ve Terrakki Cemiyeti iktidarına talip olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu, çok dinli ve çok etnik katmanlı toplumsal yapısının bu özelliği nedeniyle bu slogana bir de "Adalet" kavramını ilave etmişti...

Birinci Balkan Savaşı yenilgisi üzerine Edirne'de Bulgarlardan kaçan Müslüman köylüler.

24 Temmuz 1908'i izleyen günlerde yaşanan toplumsal balayı Osmanlı toplumunun bütün kesimlerinde bir bayram havası yaşanmasına yol açtı. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, İttihâdçılar Osmanlı toplumun bütün kesimlerini, sınıflarını ve etnik gruplarını kardeş ilan eden ideolojiler ortaya koydular. Ünlü bir İttihâdçı olan Habib Bey'in deyimiyle "İ'lân-ı Hürriyet'den sonra artık kurt ile kuzu bir arada olacak" gibi göründü. Ancak, zamanla toplumun bütün katmanları Meşrutiyeti bir yöne çekelemeye başladılar ve II. Meşrutiyet ile birlikte sağlanmış olan toplumsal uzlaşma kısa zamanda yerini toplumsal uzlaşamamaya bırakıverdi. "Bilâ-tefrîk-i din ü mezheb," yani din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlıların eşit ve aynı haklara sahip olduğu, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan herkesin "Osmanlı" olduğunu savunan Osmanlıcılık ideolojisi de bu günlerde tarihe karışmaya başladı. Hızla etnik bileşenlerine ayrılmakta olan çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluk çöktükçe, her etnik grup da kendi başının çaresine bakmayı yeğledi.

1908 sonbaharında Bulgaristan Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını tek taraflı olarak ilan etti. Hemen akabinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yenipazar (Bosna'da) sancağını kendi topraklarının bünyesine kattığını açıkladı. 1911 yılında bu kez İtalya Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablusgarb (Libya) vilayetini işgal etti. Daha da kötüsü, 1912 yılında eski Osmanlı toprağı olan Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtılar. Balkan Savaşı olarak anılan bu savaşta herkesin beklemediği bir yenilgi alan Osmanlı İmparatorluğu Balkan Yarımadası'ndaki bütün topraklarını kaybetmekle kalmadı, İstanbul'u koruyabilmek için Ça-

Cem'in, hem harbiye nazırlığı, hem de sadrazamlık görevlerini yürüten Mahmud Şevket Paşa'nın etkinliğini gösteren bir karikatürü.
Meclis-i Hass-ı Vükela (Bakanlar Kurulu) toplantısında masanın etrafındaki bütün kişiler Mahmud Şevket Paşa.
***Cem*, no. 3 (1326/1910).**

talca'da bir son müdafaa hattı kurmak ve Avrupa devletlerinden yardım dilenmek zorunda kaldı. Avrupalı devletler Balkan Savaşı'nın başlangıcında bu küçük Balkan devletlerinin koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nu dize getirebileceklerini hiç beklemedikleri için, "savaşın sonuncu ne olursa olsun, Osmanlı Balkanları'nda *status quo* değişmeyecektir" önermesinde bulunmuşlardı. Kazanan taraf Osmanlı İmparatorluğu değil de Balkan devletleri olunca, bu öneri hemen rafa kaldırıldı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki toprakları paylaşılıverdi.

Arşivden Bir Belge'nin bu sayısında sunmakta olduğumuz casusluk olayı, Osmanlı İmparatorluğu'nda iyi kötü yaşanmakta olan etnik barışın Balkan Savaşı'ndan sonra tamamen bozulmuş olduğunu göstermektedir. Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti de II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde savunmakta olduğu Osmanlıcılık ideolojisinden Türkçülük akımına Balkan Savaşı'nda eski Osmanlı tebasından oluşan Balkan ordularına karşı alınmış olan hezimetler sonrasında geçmiştir. Babıâli Baskını'ndan sonra yaşanmış olan bu ideolojik değişim açıdan bakıldığında, fiilen casusluk yapıp yapmadığı bile şaibeli olan Hrisyo Yuvan'ın idamla sonuçlanan hikâyesi, aslında İttihâd ve Terakki iktidarında yaşanan bu ideolojik dönüşümün de bir habercisi gibi görünmektedir.

Elimizdeki belgelere göre, Bulgar Ordusu'nun Çatalca'ya dayandığı günlerde, Çanakça köyünden Hristo Yuvan Osmanlı Ordusu'nun hatlarını aşarak Bulgar hatlarına ulaşmaya çalışmış, ancak Osmanlı askerleri tarafından yakalanarak gözaltına alınmıştır. Hadımköy'de yakalandığı andan itibaren "belâhet ve cinnet âsârı", yani bönlük ve delilik emareleri gösteren Hristo Yuvan, tutuklandıktan sonra akli dengesinin yerinde olup olmadığının muayenesi için İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da, gerçekten deli olup olmadığı tekrar tekrar kontrol edilen Hristo Yuvan'ın aslında deli olmadığı, ancak deli taklidi yapmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Tıbben deli olmadığı anlaşılan Hristo Yuvan hemen Çatalca Ordu-yı Hümâyûnu Divân-ı Harbi adını taşıyan askeri mahkemenin karşısına çıkarılmıştır.

Kısa sürdüğü anlaşılan soruşturma ve yargılamanın sonucunda, Cezâ Kanûnnâmesi'nin 81. maddesine göre "Ordu-yı Hümâyûn ve mevâki-i askeriye hakkında hıyânet ve casûsluk" suçundan yargılanan Hristo Yuvan'ın idamına karar verilmiştir. Çatalca Ordu-yı Hümâyûnu Divân-ı Harbi'nin almış olduğu idam kararını bildiren 18 Mart 1913 tarihli Muhâkemât Dâiresi Mazbatası olan birinci belgede, Merkez Kumandanlığı Hapishânesi'nde tutuklu bulunan Hristo Yuvan'ın cezasının infazı için Osmanlı hükümetinin izni istenmektedir.[1] Bu belgede anılmakta olan mahkeme kararı Babıâli Baskını'ndan sonra Harbiye Nâzırı ve Sadrazam olmuş olan Mahmûd Şevket Paşa tarafından aynı gün onaylanmıştır.

Yayımladığımız ikinci belge ise Hristo Yuvan'ın idamı hakkındaki mahkeme kararını Osmanlı hükümetinin onayına müsteşar Yakûb Bey eliyle sunmakta olan Harbiye Nezâreti'nin 19 Mart 1913 tarihli tezkeresidir. Belgede Hristo Yuvan'ın "Cezâ Kanûnnâmesi'nin seksenbirinci maddesine tevfikan i'dâmına ve emsâline ibret-i müessire olmak üzere bunun tesri'-i icrâsına karâr verildiği" de ayrıca vurgulanmaktadır.[2] Yani Cezâ Kanûnnâmesi'nin 81. maddesine göre idam cezası alan Hristo Yuvan'ın cezasının benzeri durumlar için etkili bir ibret vesilesi olmak üzere hemen infaz edilmesi istenilmektedir.

Üçüncü ve son belgemiz, 18 Mart 1913 günü kesinleşmiş olan askeri mahkeme kararının ertesi gün yani 19 Mart 1913 günü Harbiye Nezâreti tarafından Osmanlı hükümetinin onayına sunulmasından yalnızca üç gün sonra, yani 22 Mart 1913 günü, Sultan V. Mehmed Reşâd tarafından verilmiş olan irade-i seniyyeden ibarettir.[3] Sultan Reşâd'ın bu iradesiyle kesinleşen idam kararının infazı yetkisi de Harbiye Nezâreti'ne verilmiştir.

Yani, Çatalca muharebeleri sırasında cephedeki Osmanlı hatlarını aşarak Bulgar siperlerine ulaşmaya çalışırken yakalanan ve "belâhet ve cinnet âsârı" göstermiş olmasına rağmen aslında deli olmadığı anlaşıldığından, "Ordu-yı Hümâyûn ve mevâki-i askeriye hakkında hıyânet ve casûsluk" suçuyla askeri mahkemede yargılanarak idam cezasına çarptırılan Hristo Yuvan'ın 18 Mart 1913 günü almış olduğu idam cezası 22 Mart 1913 günü kesinleşmiş ve benzerlerine ibret olsun diye muhtemelen hemen aynı gün infaz edilmiştir...

1. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hârbiye, Sıra No: 5598, Genel No: 47, Husûsî No: 5, Vesika: 1.
2. *ibid*, Vesika: 2.
3. *ibid*, Vesika: 3.

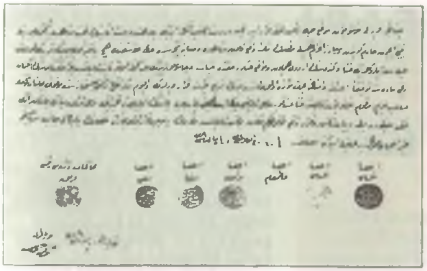

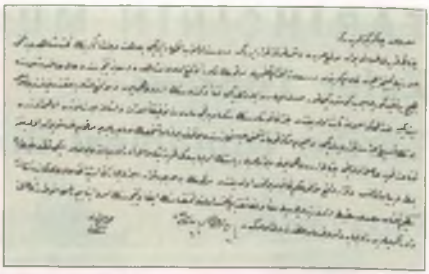

[Muhâkemât Dâiresi'nin Mazbatası]

Çanakça karyeli Hristo Yuvan mevki-i harbde düşman tarafına firâr eder iken derdest olunup izhâr etdiği belâhet ve cinnet âsârının taht-ı müşâhedeye alınmak sûretiyle tebyîni için Hadımköy'den Dersaâdet'e i'zâm kılınmasıyla merkûmun mükerreren vâki' olan müşâhede ve muâyene neticesinde hâl-i hazır şuûrunda hiç bir tagayyür görülmeyip gösterdiği tavır sırf hileden ileri geldiği fennen ve kendisinin Ordu-yı Hümâyûn ve mevâki-i askeriye hakkında hıyânet ve casûsluk etdiği inde'l-muhâkeme usûlen sâbit olduğundan Cezâ Kanûnnâmesi'nin seksenbirinci maddesine tevfîkan i'dâmına ve emsâline ibret-i müessire olmak üzre bunun tesrî'-i cezâsına karâr verildiği ve elyevm Merkez Kumandanlığı Hapishânesi'nde mevkûf bulunan şahsın sâhib-i cürm merkûm Hristo Yuvan olduğuna kanâat-ı kavîyye hâsıl olduğu Çatalca Ordu-yı Hümâyûnu Divân-ı Harbi Riyâseti'nin ol bâbdaki tahrîrâtıyla mürsel evrâk meyânında bulunan iki kıt'a mazbatada zabt ü beyân olunmuş ve karâr-ı vâki' muvâfık-ı hükm-i kanûn bulunmuş olduğundan merkûmun ber-mûcib-i karâr icrâ-yı mücâzâtı hüsûsunun Bâbıalî cânib-ı sâmisince atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arzıyla istizânı ma'rûzdur

fî 10 Rebiyülâhır sene 1331 ve fî 5 Mart sene 1329 [18 Mart 1913]

(imza ve mühürler)

Tasdîk olunur fî 5 Mart sene 1329 [18 Mart 1913]

Harbiye Nâzırı
Mahmûd Şevket

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Harbiye, Sıra No: 5598, Genel No: 47, Husûsî No: 5, Vesika: 1.)

[Harbiye Nezâreti'nin Tezkeresi]

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Çanakça karyeli Hristo Yuvan mevki-i harbde düşmân tarafına firâr ederken derdest olunup izhâr eldiği belâhet ve cinnet âsârının taht-ı müşâhedeye alınmak sûretiyle tebyîni için Hadımköy'den Dersaâdet'e i'zâm kılınmasıyla merkûmun mükerreren vâki' olan müşâhede ve muâyene neticesinde hâl-i hâzır şuûrunda hiç bir tagayyür görülemeyip gösterdiği tavır sırf hileden ileri geldiği fennen ve kendisinin Ordu-yı Hümâyûn ve mevâki-i askeriye hakkında hıyânet ve casûsluk etdiği inde'l-muhâkeme usûlen sâbit olduğundan Cezâ Kanûnnâmesi'nin seksenbirinci maddesine tevfîkan i'dâmına ve emsâline ibret-i müessire olmak üzre bunun tesrî'-i icrâsına karâr verildiği ve elyevm Merkez Kumândanlığı Hapishânesi'nde mevkûf bulunan şahsın sâhib-i cürm merkûm Hristo Yuvan olduğuna kanâat-ı kavîyye hâsıl olduğu Çatalca Ordu-yı Hümâyûnu Divân-ı Harbi Riyâseti'nden ol bâbdaki tahrîrâtıyla mürsel evrâk meyânında bulunan iki kıt'a mazbatada zabt ü beyân olunmuş ve karâr-ı vâki' muvâfık-ı hükm-i kanûn bulunmuş olduğundan merkûmun ber-mûcib-i karâr icrâ-yı mücâzâtı istizânını hâvi Muhâkemât Dâiresi'nden tanzîm kılınan musaddak mazbata-i irâde-i seniyye lâyihasıyla maân ve leffen takdîm kılınmış olmağla iktizâsının ifâ ve neticesinin emr ü inbâ buyurulması menût-ı rey-i âlî-i dâver-i ekremîleridir. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir

fî 10 Rebiyülâhır sene 1331 ve fî 6 Mart sene 1328 ["1329" olmalı; 19 Mart 1913]

Harbiye Nâzırı nâmına
müsteşar
Yakûb

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Harbiye, Sıra No: 5598, Genel No: 47, Husûsî No: 5, Vesika: 2.)

Harbiye Nezâreti
Tahrîrât İdâresi
Tahrîrât Kalemi
47

İrâde-i Seniyye

Mevki-i harbde düşman tarafına firâr ederken derdest olunan Çanakça karyeli Hristo Yuvan'ın Ordu-yı Hümâyûn ve mevâki-i askeriye hakkında hıyânet ve casûsluk etdiği inde'l-muhâkeme usûlen sâbit olmasına mebnî Cezâ Kanûnnâmesi'nin seksenbirinci maddesine tevfîkan i'dâmına dâir Muhâkemât Dâiresi'nden verilen karâr tasdîk olunmuşdur.

Mehmed Reşâd

İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Harbiye Nezâreti me'mûrdur

fî 13 Rebiyülâhır sene 1331 fî 9 Mart sene 1328 ["1329" olmalı; 22 Mart 1913]

Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı
Mahmûd Şevket

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Harbiye, Sıra No: 5598, Genel No: 47, Husûsî No: 5, Vesika: 3.)

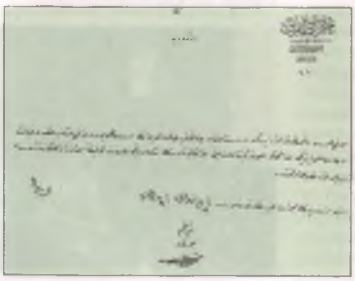

BOA, İrâdeler, İrâde-i Harbiye, Sıra No: 5598, Genel No: 47, Husûsî No: 5, Vesika: 1, 2 (üstte). Vesika: 3 (solda).

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Zafer Toprak: Tarihe Toplumsal Bir Bakış

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin haziran ayı konuğu Zafer Toprak'tı. Toplantı 22 Haziran'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1969 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden lisans, 1971'de Londra Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini alan Zafer Toprak, İstanbul Üniversitesi'nde iktisat tarihi doktorası yapmıştır. 1977'den beri Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Toprak, Osmanlı ve Türkiye'nin 19. ve 20. yüzyıl ekonomik, toplumsal ve kültürel tarihi ile kurum tarihleri konusunda çok sayıda kitap ve makalenin sahibidir. Yayınları arasında *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918* (Ankara, 1982), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000* (Ankara, 1988), *Osmanlı Devleti, 1600-1908: İktisat Tarihi* (İstanbul, 1988), *Sümerbank: Bir Kurum Tarihi* (İstanbul, 1990), *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum, 1908-1950: Milli İktisat-Milli Burjuvazi* (İstanbul, 1995) bulunmaktadır.

Diğer mutfak toplantılarından biraz farklı olarak kendi hikâyesinden yola çıkmak yerine, tarihi, kendisi için bugünü anlamaya yönelik bir yöntem, geleceğe bakabilmenin bir penceresi şeklinde tanımlayarak konuşmasına başlayan Toprak, 1950'ler ve 60'ların bu açıdan önemini vurguluyor:

"1960'lı yıllarda Türkiye bir arayış içindeydi; nedeni ise şuydu: Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası hemen hemen tüm dünyaya bir model önerilmişti. Gelişme iktisadı, gelişme sosyolojisi gibi kavramların üzerine oturan bu modelde, tüm azgelişmiş ülkelere şu telkin ediliyordu: Batı'daki model izlendiği takdirde sizler de bir evrede Batı'nın ulaşmış olduğu noktaya varırsınız. Ancak 1950'lerin sonuna doğru görüldü ki bu, o denli gerçekçi bir perspektif değildi. Ve bu eksende bir üçüncü dünya nosyonu oluşmaya başladı ve bu nosyonla birlikte daha radikal bir dizi çözüm arayışı gündeme geldi. Türkiye de bir noktada kendisini bu bağlamda ele alarak, buna bağlı politik iktisat diye tanımlanabilecek bir arayış meydana getirdi. Bunun sonucu olarak yeni birtakım kavramlar dizisi ele alındı. Bunların başında da emperyalizm geliyordu. Emperyalizm kuramı aslında 1960'lı yıllarda bizler için son derece rahatlatıcı bir kuram olmuştu. Çünkü bu kuram sayesinde faturayı başkasına çıkartabiliyordunuz rahatlıkla. 'Geç kaldık, az geliştik ama nedeni bunun bizi sömürmeleri' deyip kolayca geçiştirebiliyordunuz."

MARKSİZAN ETKİ

Emperyalizm kavramının önemini böyle vurgulayan Toprak, daha sonra bu dönemin düşünce dünyasında Marksizan etkiye vurgu yapıyor. O dönemin dünyayı algılama penceresi olarak tanımladığı Marksizm'in kendilerine çok şey kazandırdığından bahseden Toprak, "Her şeyden önce dünyaya açılabilmeyi bize bu kavram öğretti" diyor. Fa-

kat bu süreçteki bilgilerinin hazır şablonlara oturduğuna da değiniyor:

"Aslında bizim bilgilerimiz büyük ölçüde kuramsal düzeyde bilgilerdi ve bununla da bir şekilde yetiniyorduk. Çünkü bu şablon o kadar rahat bir şablondu ki hemen hemen her ortama uygulanabiliyordu. Özellikle 1838 Ticaret Anlaşması'nı, Düyun-ı Umumiye'yi, Osmanlı Bankası'nı, yabancı sermayeyi düşündüğünüzde, bu şablon Türkiye'ye tam oturuyordu".

Bu düşünce içinde, tarihe ilgi duymaya başladığını söyleyen Toprak şöyle devam ediyor:

"Neden tarihe yöneldik? Çünkü Türkiye'nin 'az gelişmişliğini' anlayabilmek için bir şekilde geçmişe bakmak gerekiyordu ve biz de tarihi keşfettik bu noktada. Hem ekonomik, hem toplumsal, hem de kültürel bağlamda günü anlayabilmek için herkes tarihe ilgi duyuyordu. Nitekim 70'lerin başına geldiğimizde Türkiye'de tarihçilik total bir tarihçiliğe dönüşmüştü, yani herkes tarihle ilgileniyordu ve tarih tek çözüm olarak algılanıyordu."

Fikirsel gelişiminin hangi ortamda hayat bulduğunu bu şekilde anlatan Toprak, 70'lerdeki sivil toplum söylemine de vurgu yapıyor ve üzerindeki etkisini vurguluyor. Özellikle, politik iktisat ve iktisat bağlamında İdris Küçükömer'in, sosyolojik bağlamda ise Şerif Mardin'in sivil toplumu gündeme getirmesiyle sosyal bilimlerdeki çalışmaların yeni bir çehre kazandığını söyleyen Toprak, 70'lerin düşünsel hayatının yörüngesini de bu eğilimlerin çizdiğini belirtti. O döneme kadar kuramsal bağlamda hâkim olan arşiv eksenli tarih anlayışı ile emperyalizm kavramlarıyla bezenmiş tarih anlayışının 70'li yıllarla birlikte, "dünya sistemi" denen kuramın etkin olmasıyla, sorgulandığını da vurgulayan Toprak şöyle devam ediyordu:

"Yine Marksizan bir perspektifin egemen olduğu 'dünya sistemi' kuramı büyük ölçüde merkez-çevre ilişkisi üstüne kurulmuş bir modeldi. Türkiye'de bu merkez-çevre içinde çoğu kez çevre zaman, zaman da ana çevre olarak algılanmaya başlandı ama her iki dönemde de söylenen şuydu: Türkiye sömürgedir ya da yarı sömürgedir."

Zafer Toprak, 23-24 Nisan 1993 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumunda konuşurken. Sağda, Metin And.

Böylesi bir düşünsel atmosfer içinde akademik çalışmalarını sunmaya başlayan Toprak'ı rahatsız eden husus ise söz konusu modelin araştırmacıya hiçbir iradi faktör bırakmaması ve onu sanki kurtuluşu olmayan bir bağımlılık içine sıkıştırmasıydı. Bir çıkış noktası bırakmayan bu perspektifin, Türkiye'yi doğal konumunu sürdürmek zorunda olan bir ülke haline getirdiğine değinen Toprak, özellikle bu evrede başladığı doktora tezinde sorgulamak istediği konu olarak bu teoriyi seçtiğini belirtiyor.

Buradan hareketle, farklı bir dinamik olduğu görüşünü elde ettiği Jön Türk hareketine ilgi duyarken hep bu faktörleri göz önünde tutan Toprak, kendi deyimiyle bu evrede yaşamındaki önemli ilişkilere de ayrı bir önem verdiğini söylüyordu. Özellikle Tarık Zafer Tunaya'nın kendisine çok şey kazandırdığını belirtirken, yine aynı şekilde otel lobilerinde yanında sabahladığı Niyazi Berkes'in katkılarını da öne çıkarıyor ve "Türkiye gibi bilginin anonimleşmediği ortamlarda bu içten ilişkilerin son derecede önemli bir yeri var" diyor.

DOKTORA TEZİ

Toplantının ilerleyen bölümlerinde tezine değinen Toprak giderek İttihatçıların vurguladıkları bir terim olarak "milli iktisat" kavramına odaklandığını söylüyor:

"İttihatçılar her şeye 'milli' diye başlıyordu; milli tiyatro, milli kütüphane, milli mahsulat, milli mensucat... 'Milli' kelimesi İttihatçılar için simgesel önemi olan bir sözcüktü. Bu benim dikkatimi çekti. Anladım ki, aslında bu milli iktisat denilen şey, koruyucu, müdahaleci bir iktisat politikasıydı. Bu daha önceki, mesela Tanzimat politikasıyla taban tabana zıt bir politikaydı. O nedenle merkez-çevre ilişkileri ve dünya sistemi kuramlarını da daha fazla sorgulamak gerektiğini düşünmeye başladım. Nitekim, Wallerstein'in verileri doğrultusunda birçok kişi merkez-çevre ilişkisini vurgularken ben tam tersi bir akıntıya kürek çekerek, 'Bilakis bu yoktur, bu da aslında bir genellemenin sonucudur, Türkiye'nin bu bağın içerisinde ele alınmaması gerekir' şeklinde bir söylemle ortaya çıktım."

Zafer Toprak, 70'lerde yavaş yavaş tartışılan sivil toplum sorunsalının 80'li yıllara gelindiğinde öne çıktığını söyleyip konuşmasına devam ediyor. "Neden ön plana çıktı? Çünkü 12 Eylül 1980 darbesiyle birçok kişi sivil toplum normunu, 'askeri toplum-sivil toplum' karşıtlığı bağlamında, bir alternatif olarak algılama çabası içerisindeydi. Sivil toplum demokrasiyi simgeliyordu. Sivil toplum, tabanı, katılımı, bireysel hak ve özgürlükleri simgeliyordu." Bu sefer kendini "Türkiye'de sivil toplum" tartışması içinde bulan Toprak, bu konuda bir dizi araştırma yapma gereği duyar: "Türkiye'de sivil toplum yok muydu? Bunu anlamak için Türkiye'de burjuvazinin durumuna da bakmak gerekir. Buraya girdiğiniz vakit, her şeyden evvel insanların ne tükettiğine, yani ne alıp sattığına, ne giyip ne kuşandığına bakmak gerekir."

SEÇİLMİŞ ÜÇ "ON YIL"

Tarihsel bağlam içinde kendi mutfağının oluşum sürecini bu şekilde sunan Toprak, daha sonra nasıl bir tarihsel bakış açısı geliştirmek gerektiğini tartışmaya başlıyor:

"Bilindiği gibi, I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye çok önemli bir değişim geçiriyor ve biz bu dönüşüm sonrası sıfırdan başlayan bir Cumhuriyetle yola çıkıyoruz. Bu yüzden bütün kriterlerimiz, Cumhuriyetin aslında son derece sınırlı olanaklarıyla meydana getirmeye çalıştığı toplumsal dokuya bakarak belirleniyor. Ben konuya böyle bakmak yerine, son yüzyılların Türkiye'sini anlamak için üç on yıl seçtim -ki bunlardan bir tanesi Kırım Savaşı, yani 1854'le 1864 arası on yıl, diğeri 1914'le 1924 arasındaki on yıl, bir diğeri de 1950 ile 1960 arasındaki on yıl. Bu üç on yıla baktığınızda aslında Türkiye'nin nereden nereye nasıl bir eğilimle yöneldiğini gözlemleyebiliyorsunuz. Birinci ve ikinci on yıl arasındaki döneme baktığım vakit, ben Osmanlı'da hiç de küçümsenmeyecek bir gelişme performansının var olduğunu gördüm. Böylece, her ne kadar tarihteki doğal kırılma noktaları vardıysa da, öte yandan da bir sürekliliğin de var olduğunu gözlemleme fırsatım oldu. Bu Osmanlı'dan Cumhuriyete doğru yönelen bir sürekliliktir."

Buradan yola çıkarak Osmanlı'nın son yüzyılını bir modernleşme, çağdaş devlet modeli oluşturma çabalarıyla geçirdiğini vurgulayan Toprak, yukarıda adı geçen dönemlerin egemen perspektiflerinin Batı'nın oryantalist, "Eurocentric" bakış açısına sıkıştığını, hatta Marksist söylemin bile bundan azade olmadığını belirtiyor. Böyle bakınca bu tür bir emperyalizm alanında Türkiye'yi köşeye sıkıştırma olgusunun kendisine çok daha fiktif gelmeye başladığını ve bu yüzden daha anlamlı veriler toplamak için sosyal yaşama yöneldiğini vurguluyor:

"Mesela bu bağlamda 19. yüzyılda İstanbul'daki Cadde-i Kebir üzerindeki müzik evlerini düşünelim. Ya da oryantalist ressamların 19. yüzyılda yaptıkları resimleri, yine o yüzyılda çekilmiş fotoğrafları düşünelim. İşte bütün bu öğeler beni başka bir noktaya doğru sevk etti, o da bir noktada modernizmin ötesinde postmoderniteye açılma gereği. Çünkü postmodernite aslında çok daha farklı öğeleri bize sunabiliyordu. Bu da görselleşmeyi, insanların giyim kuşamını, kullandığı dili son derece önemli kılıyordu. Örneğin dilin evrimine baktığınız vakit, ulus devletle birlikte o denli farklı bir yapının kurgulandığını görüyorsunuz ki, Cumhuriyetin kendi dilini oluşturmaya başladığını anlıyorsunuz. Nitekim 1930'lu yılların diline baktığınız vakit o dil kendi cumhuriyet fonksiyonunu oluşturuyor ve bir ölçüde insanların mantalitesini, zihniyetini belirliyor."

Zafer Toprak, yine ele aldığı yüzyıllar açısından ilginç bir örneğin İstanbul'un demografik yapısındaki değişim olduğunu söylüyor ve ekliyor:

"Diyebilirim ki İstanbul 1910'lu yıllardaki nüfusuna ancak 1950'lerin başında tekrar ulaştı. Zaten İstanbul'daki demografik eğilimlere baktığımız vakit üç temel değişim yaşanmıştır. Bunlardan biri fetih sonrası 150 yıldır. Bu dönemde İstanbul'un nüfusu kabaca elli binden yüz elli, iki yüz bine kadar çıkmıştır. 16. yüzyıl sonunda o gün açısından bu önemli bir gelişmedir. İkinci önemli gelişme 19. yüzyılda yaşanmıştır; üç yüz bin civarında bir nüfusa sahipken dokuz yüz bin civarında bir nüfusa ulaşan İstanbul önemli bir kentleşme olgusuyla karşılaşmıştır. Üçüncü bir transformasyon da 1950'li yıllarda başlayan süreçte görülebilir."

TARİH TUTKUSU

Sonuçta bu on yılların aslında birçok yönüyle, yani düşünüş yapısıyla, insanların giyim kuşamıyla, Türkiye'de dönüşüm dediğimiz olgunun aynası olduğunu söyleyen Toprak, toplantının sonunda sözü tarihe olan ilgiye getiriyor:

"Tarih bir yandan da bir tutkuyu ifade eder. Yani hobi olarak başlar, hobi olarak devam eder, ama bir ölçüde tarih bir tür hastalıktır. Mesela benim yüz bin kitabım var, yüz bin kitap beş ayrı mekânda dağılmış bir şekilde duruyor ve bunların bakımını, onarımını, bunlar için yaptığımız yatırımı düşündüğünüz takdirde, bunun hobi değil de bir tür fobi olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Çevremizdeki birçok tarihçi de böyledir."

Türkiye'de egemen olan tarihsel ekolleri ve bunların ne yönden sorgulanması gerektiğini kendi mutfağının hikâyesiyle bezeyen Toprak, son söz olarak bir de öğüdü dile getiriyor:

"Tarih aşırıya kaçtığı vakit, gittikçe sizi yutan, içine çeken bir çözümsüzlük, hatta delilik-tir. Bu yüzden, çok genç yaşta eğer iflah oluyorsanız olun ve bu alanı bırakın, yoksa bir noktadan sonra açıkçası dönüşü yoktur."

272 Yıl Öncesinin Aşuresi

AYŞE ÖKSÜZOĞLU

Uzun bir zaman önce *Topkapı Sarayı Arşiv Kılavuzu*'nu[1] başka bir amaçla incelerken, "aşure harcına dair" başlığını taşıyan bir belgenin kaydına rastladım. İlgimi çekti, arşivde çalışmaya gidince bir kopyasını aldım. Hicrî 10 Muharrem 1141 (16 Ağustos 1728) tarihini taşıyan belgenin[2] ilk satırında "Defter-i evveldir ki aşûre harcını beyan eder" açıklaması yazılıydı. Bu bilgilerden anlaşılıyordu ki belge, III. Ahmed zamanında, Osmanlı saraylarında ve İstanbul'da türlü eğlencenin, geçmiş yıllara oranla aşırılık düzeyinde yaşandığı bir dönemde, imparatorluk sarayında pişirilecek aşure için alınan malzemelerin ve bunun için yapılan harcamanın kalem kalem kaydedildiği bir müsvedde idi. Tam 272 yıl süre ile korunmuş bir müsvedde.

Takvimlere göre bu yıl Muharrem ayı 6 Nisan'da başlayıp, 5 Mayıs'da bitti. 15 Nisan 2000 tarihi de 10 Muharrem (10.01.1421) gününe rastladı. Belgeyi ele almadan önce, aşure ve aşure gününe ilişkin bazı bilgileri sunmak istiyorum.

Kimilerinin "peygamber çorbası" da dedikleri ve sözlük ile ansiklopedilerde genellikle "aşûrâ" biçiminde yazılan sözcük için Kelekyan,[3] "Halk telaffuzu aşure'dir. Muharrem ayının onuncu günü, ay ile değerlendirilen Arap takviminin birinci ayı" demiş. Kadri,[4] "Muharrem'in onuncu günü, yevm-i aşûra, o gün pişirilen tatlı" biçiminde bir açıklama yapmış. Wensinck,[5] sözcüğün aslının "Aramî tayin lahikasını taşıyan, İbranice âşûrâ" sözcüğünden geldiğini ve bütün Samî dillerinde ortak bir sözcük olduğunu kaydetmiş. Bunların yanında Arapçada "aşere" sözcüğünün "on" anlamına geldiğini de hatırlamakta yarar olabilir.

Aşure günü duası.
İ'âmî'i Mahmud b. Osman Bursevî.
***Hilan-i Dil*, TBMM Kütüphanesi.**

Sözcükle ilgili bu bilgilerin yanı sıra "aşure baklası" deyiminin, "her işin içinden çıkan" anlamına geldiğini Kadri'den öğreniyoruz.[6] Örnek olarak da, *Sanizâde Tarihi*'nden "paşay-ı mumaileyhin madde-i tedbiri imhasında bakla-i âşûrâ idi" tümcesini yazmış. Konuya, "âşûra testisi" başlığı altında yer vermiş olan Pakalın,[7] özellikle saray ve diğer bazı zenginler tarafından, aşure dağıtmak için, Avrupa'dan ithal edilen, ağzının bir kenarı yalaklı ve kapalı [kapaklı] porselen kaplar kullanıldığından; aşure testisi denilen bu kapların, aşurenin götürüleceği kişinin rütbesine göre lalalar ve başka saray görevlileri tarafından yerlerine ulaştırıldığından; bunlara ek olarak da aşure gününe ilişkin rivayetlerden bahsetmektedir.

Gerçekten de aşure günü, vukuuna rivayet edilen olaylar açısından hayli kalabalık bir gün olarak çıkıyor karşımıza.

Evliya Çelebi'nin[8] kaydettiğine göre, "Hazret-i Âdem Serendip adasında iken, kırlangıç kuşu gelip, sakalının telinden alıp Cidde'de Havva'ya; onun kâkülü telinden de Âdem'e götürmüş ve kuş vasıtasıyla Âdem ve Havva birbirleriyle aşura günü Arafat dağında görüşmüşler ve ... Hazret-i Şit dünyaya gelmiştir." En yaygın olarak bilinen rivayet ise Nuh Peygamber ile arkadaşlarının, gemiden 10 Muharrem'de çıktıkları, kalan erzakları ile bir aş pişirdikleri ve buna "aşure" denildiği yolundadır.[9] Rivayetler bu kadarla kalmıyor. Hazret-i İbrahim bu günde ateşten kurtulmuş; Yakup Peygamber oğlu Yusuf'a kavuşmuş; Tanrı Musa'yı bu günde kurtarıp firavunu boğdurmuş; Hazret-i Ali'nin oğlu İmam Hüseyin gene bu günde şehit edilmiş.[10] Hazret-i Eyüb'ün iyileşmesi, Hazret-i Yunus'un balinanın karnından çıkması, Hazret-i İsa'nın doğması ve göğe çıkması hatta dünyanın yaradılışının bile aşure gününe rastladığı günümüze kadar ulaşan rivayetlerden.[11]

Diğer taraftan, dini günler ve yerel geleneklerle ilgili me-

Topkapı Sarayı mutfağı.

tinlere bakıldığında aşure gününde aşure pişirilmekten başka şeylerin de yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Museviler on, Müslümanlar dokuz, on ve on bir Muharrem'de oruç tutmaktadırlar. Sünne-i ibn Mâce'nin çevirisine göre:[12]

> Peygamber (...) Medine'ye hicret buyurduktan sonra oradaki Yahudileri (aşure günü) oruçlu olarak buldu. Ve:
> Bu ne oruçtur? diye sordu.
> Yahudiler:
> Bu gün Allah'ın Musa'yı (düşmanlarından) kurtardığı ve Firavunu boğdurduğu gündür. Musa (...) (Allah'ın bu lûtfuna) şükür olarak bu gün oruç tutmuştur, dediler.
> Resûlullah ... o gün oruç tuttu. O gün oruç tutmayı da emretti. ... Ramazan orucu farz kılınınca ... diliyen aşure orucunu tuttu, dileyen tutmadı.

Buna ek olarak Hacı Reşit Paşa,[13] "Yahudilere benzememek için Muharrem'in dokuz ve on birinci günleri dahi oruç tutmak sünnettir" diyerek farklı günlerde oruç tutmanın nedenini açıklıyor.

Kütüphanelerde, aşure konusunda araştırmaya devam ederken, Yavuz Sultan Selim adına kaleme alınmış 190 yapraklı el yazması bir kitabın[14] son yaprağının arka sayfasında, günümüzde ne ölçüde bilindiğini ve aşure pişirilirken mi, yenirken mi, yoksa dağıtılırken mi, ne zaman okunduğunu saptayamadığım bir de "aşure günü duası"na rastladım. Diğer taraftan 10 Muharrem günü İmam Hüseyin'in şehit edilmesini canlandıran dramatik gösteriler yapmak şiiler arasında yaygın bir gelenektir. Evliya Çelebi,[15] bu törenleri, ünlü *Seyahatnamesi*'nde kendisine has üslupla anlatmış:

> Sözün sonu, o gün aşure gününde Dergezin kazası insan kanıyla renklenip, lâle rengine döndü. Bütün âşıklar ve sadıkların yaraları üzerine yaralar açıldı. Her birinin göğüs ve kollarından kanlar aktı. Bu hayhuydan sonra bütün dostlar kanlarını akıtarak bir sultânı tevhid etmişlerdik ki, hepsi mest ve hayran olmuşdu. Tevhiddeñ sonra meydana peçeteler gelip, nice bin sahanlar, kokulu aşureler ve yemekler, safranlı pilav ve zerde ve buryanlar getirdiler. Bütün oradakiler yediler. Kerbelâ şehidlerine dua ettiler. Bu sahrada o gün nice bin yerde aşure, ve diğer nefis nimetler yenilüp, ikindiden sonra Dergezin şehrine gittüler.

And,[16] Azerbaycan, İran, Hindistan ve Tunus'ta aşure günü törenleri sırasında yapılan dansların, aynı zamanda tiyatral seyirlikler de olduğunu belirtmiş. Ayrıca, Kuzey Afrikalı Müslümanların inanç ve geleneklerini inceleyen Westermark da, aşure gününe ilişkin âdetleri ayrıntılarıyla anlatmış.[17]

Bütün bunların yanı sıra ülkemizde, aşure gününde Kuran okumak, mevlit okutmak, kına yakmak, sürme çekmek yöre yöre sürdürülen geleneklerden. Eskiden İstanbul'da, Bektaşilerin, aşure günü yaptıkları törenler sırasında, hicâğû şair Koniçeli Kâzım Paşa'nın[18]

> Düştü Hüseyn atından sahray-ı Kerbela'ya
> Cebrail var haber ver Sultân-ı Embiya'ya.

nakaratı ile anılan mersiyesini ilahi olarak söylediklerini, değerli hocam rahmetli Şükrü Kurgan'dan öğrenmiştim.[19] Bektaşî tarikatına mensup bazı ailelerin, 10 Muharrem günü su küplerinin ağızlarını bağladıkları, büyüklerin hava kararıncaya kadar su içmedikleri, çocuklara da saydam olmayan kaplar içinde su verdikleri hatırımda kalanlardan.

Aşure hakkında yazılmış metinlerin arasında gezinirken,[20] güne bağlı âdetlerin yanı sıra aşurenin pişirilmesine ilişkin birçok inanç ve geleneğin bulunduğunu gördüm. Örneğin, kurban bayramında kurban kesenin mutlaka aşure pişirmesi gerektiği-

DEFTER-İ EVVELDİR Kİ AŞURE HARCINI BEYAN EDER

fi 120 Nohud Kile 3	fi 120 Bakla Kile 3	fi 120 Börülce Kile 3	fi 15 Asel Kıyye 100	fi 10 Buğday Kile 7
fi 18 Hurma Kıyye 25	fi 24 Kuşüzümü Kıyye 35	fi 8 Armud kurusu Kıyye 40	fi 8 İncir Kıyye 40	fi 8 Kırmızı üzüm Kıyye 35
fi 9 Fındık içi Kıyye 32	fi 18 Fısdık	fi 46 Badem Kıyye 32	fi 4 Kesdane Kıyye 45	fi 20 Siyah erik Kıyye 35
		fi 40 Gülâb Kıyye 8	fi 6 Elma Kıyye 40	fi 12 Rezaki üzümü Kıyye 35
Buzrûmî fi 3500 120	Süt Kıyye 60			
		Şems-i asel Kıyye 3	Çıra Kıyye 30 90	Yumurta 100 45

ne inanılıyor. Kimi yörelerde kurbanın kuyruk yağı; Zonguldak'ın Divriği,[21] Giresun'un Görele ilçesinde ise etin küçük bir parçası saklanarak aşure pişirilirken içine konuluyor. Denizli yöresinde, mahallelinin ve esnaf derneklerinin katılımı ile, cami avlusunda aşure ve yanında keşkek pişirip dağıtmak geleneğini[22] artık sadece yaşlılar anımsıyor. Uşak'ta, Trakya'da ve daha kimbilir nerelerde, kimi unutulmuş, kimi yaşatılmaya çalışılan nice âdetler var. Ama bir tanesi var ki, beni çok şaşırttı. Hiç *ekşi aşure* yediniz mi? Bu da Ağrı yöresine özgü.[23] Dahası, frenk arpasından yapılan *frenk aşuresi* de var.

Aşurenin pişirilmesi sırasında içi soğuduktan sonra üstüne koyulan yiyecekler de yöreden yöreye fark ediyor. Bazı yerlerde içine yarma buğdayın yanı sıra pirinç, kuru bakla, börülce, hatta nişasta konulurken başka yerlerde bunlardan hiçbiri kullanılmıyor.

Aşure ile ilgili bu kadar bilgi herhalde yeter. Şimdi bir de arşiv belgesine bakalım. Aslında amaç onu anlatmaktı.

16 Ağustos 1728 tarihini taşıyan belgede sadece alınan malzemenin adlarına, ölçülerine ve fiyatlarına ilişkin bilgiler var. Bu aşurenin hangi sarayda, sarayın neresinde, haremde mi, enderûnda mı, bîrûnda mı tüketilmek için pişirileceği belli değil. Ayrıca, özel bir ihtisas konusu olduğu için burada fiyatlar ve ölçüler üzerinde durmayacağım. Ancak bir kıyye ya da kile'nin yaklaşık 400 dirhem, bir dirhemin de yaklaşık üç gram olduğu düşünülürse, alınan malzemenin miktarı aşağı yukarı ortaya çıkacaktır. Bunun yanısıra "fi"nin birimi de belli değil. Yapılan harcamanın yaklaşık değerini belirlemek için başvurduğum araştırmada, III. Ahmed zamanında, 1138 Rebiyülevvel / Kasım 1725'te çıkarılan bir fermana göre, Osmanlı ülkesinde geçerli on sekiz çeşit para birimi sayılmakta.[24] Önce bunlardan hangilerinin İstanbul'da geçer akçe olduğunu saptayıp, daha sonra günümüz para birimine göre değerlerini hesaplamak gerekiyor ya da başka bir yöntemle sonuca varmak herhalde mümkündür. Bütün bunların özel ihtisas konusu olduğu bilinciyle boyumdan büyük işlere kalkışmayacağım. Onun yerine belgede yazılı malzemenin kullanılmasına ilişkin bir şeyler söylemeyi tercih ederim.

Belgenin ilk sırasında kayıtlı olan buğday, börülce, bakla ve nohut, kuşkusuz aşurenin temelini oluşturan bakliyat. O tarihlerde şeker yerine, hele sarayda pişirilecek bir tatlı için tatlandırıcı olarak bal kullanılması doğal. Alttan ikinci satırda kayıtlı olan sütün, su yerine ya da su ile birlikte, bakliyatı pişirmek, lezzet vermek ve renginin koyuluğuna engel olmak için kullanıldığını söyle-

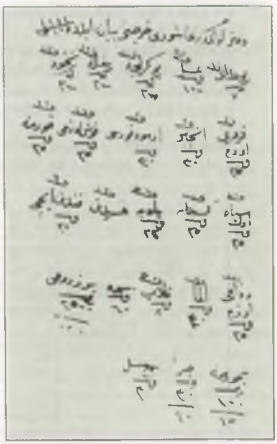

"Defter-i evveldir ki aşûre harcını beyan eder..."

MERSİYE

Koniçeli Şair Kâzım Paşa (*)

Zalimler el urup hep şemşir-i canrubaya
Kastettiler serapa evlad-ı Mustafaya
Devran olup müsait ol kavm-i bihayaya
İ'sal olundu bidat serhadd-i intihaya
Kimler eder tahammül ya Rab bu iptilaya
Amâc edip vücudun bin nâvek-i kazaya

Düştü Hüseyn atından sahray-ı Kerbela'ya
Cebrail var haber ver Sultan-ı embiyaya

Cûş eyleyip belaya mânend-i mevc-i tufan
Keşt-i ehl-beyti kıldı şikest ü viran
Maktûl olup seraser eshab ü âl-i zişân
Yektarev oldu ol mah çün afitab-ı rahşan
Her yandan etti savlet hınzırveş yezîdan
Sertabepa vücudun zahm eyleyip kızıl kan

Düştü Hüseyin atından sahray-ı Kerbela'ya
Cebrail var haber ver Sultan-ı embiyaya

Eshab ü âlinin kibârı vü sigarı
Bir bir kılıp şehide azm-i huzur-ı Bârî
Dilteng edip edip susuzluk tâ aşra oldu sârî
Ezvac-ı tâhiratın feryad-ı bi kararı
Her yüzden etti tazyik a'dâ vü şehriyari
Ahır çıkıp elinden daman-ı ihtiyarı.

Düştü Hüseyin atından sahray-ı Kerbela'ya
Cebrail var haber ver Sultan-ı embiyaya

Yaran olup serapa mest-i mey-i şahadet
Meydanda kaldı tenha ol mihr-i evc-i hâcet
Bu hal olup adûya sermaye-i cesaret
Etrafın aldı birden ol kavm-i pür dalalet
Yetmişiki yerinden mecruh olup nihayet
Bundan ziyade harbe Hak vermeyip icazet

Düştü Hüseyn atından sahray-ı Kerbela'ya
Cebrail var haber ver Sultan-ı embiyaya

Ol şah-ı din-penahı tenha görünce düşmen
Etti hücum u savlet ..... (**)
Bir hâle vardı âhır zahm-ı hadeng-i âhen
Mânend-i kasr-ı cennet cisminde oldu ruşen
Enva-ı yarelerden her canibinde revzen
Kâzım olup nihayet bitâb harbederken

Düştü Hüseyn atından sahray-ı Kerbela'ya
Cebrail var haber ver Sultan-ı embiyaya

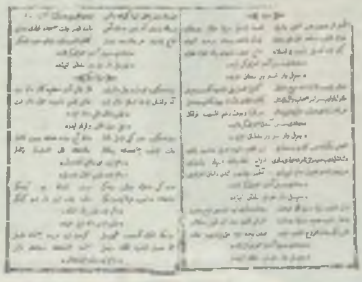

(Saygıdeğer hocam Şükrü Kurgan tarafından yeni yazıya çevrilmiştir.)

(*). Koniçeli Şair Kâzım Paşa. 14. yy'ın sonlarında Arnavutluk'un Osmanlı tarafından işgaline başlanmasından sonra, Osmanlı'nın Balkan politikası doğrultusunda, o sıralarda Osmanlı'ya katılmış olan Germiyanoğullar'ından Süleyman Bey geniş ailesi ve maiyeti ile birlikte Arnavutluk'un Koniçe kentine yerleşmeye memur edilmiştir. Koniçe eşrafından Hasan Bey'in kızı Çiko Fatma Hanımla evlenen Süleyman Bey'in oğlu Timur Bey Koniçe'de bir Bektaşi zaviyesi açmış ve posta oturmuştur. Yaklaşık altı kuşak Koniçe'de yaşıyan ailenin, altıncı kuşağından olan Hüseyin Hüsni Bey (Ali Bey'in oğlu), Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın kız kardeşi ile evlenmiş ve bu evlilikten 1237/1821'de Musa Kâzım dünyaya gelmiştir. Bir süre sonra Hüseyin Bey İstanbul'a göçmüş; Üsküdar'a yerleşerek, aziz Mahmud Hüdai Dergâhı'na bağlanmıştır.

Musa Kâzım, Koniçe'de başladığı eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Önce Divan-ı Hümayûn Mühimme Kalemlerinde, bir süre de Maliye Nezareti Mektûbî Kaleminde çalıştıktan sonra asker olmayı seçmiş; binbaşılık rütbesine yükseldiği bir sırada, devletin ileri gelenlerini hicvetmekten bir türlü vazgeçmediği için Kıbrıs'a sürülmüş; bir süre sonra rütbesi iade edilmiş ve İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Giderek rütbesi ferikliğe yükselmiş ve 1877 Rus savaşında Dördüncü Ordunun Erkân Reisliği'ni yapmıştır. Ferik olduktan sonra yazdığı şu dizeler, hicvinin güzel örneklerinden biridir.

"Tut ki ferik olmuşsuz saye-i Şahanede
Kisede Kâzım yine harcedecek pâre yok!"

Bir türlü memur maaşlarını ödemeyen yetkililer için yazdığı "Maaş" redifli şiirinde ise "ay" sözcüğünü şöyle kullanmıştır.

"Bu ayı verse de vermez öbür ayı malûm
Etmesin âdem olan gayri temennay-ı maaş"

Ayrıca bir gün kuzeni Abdülaziz ile birlikte bir mesire yerinde dolaşırken rastladıkları bir eşeğe seslenen Abdülaziz, "Öp paşabanın elini!" der. Musa Kâzım hiç tereddüt etmeden yanıtlar:

"Aziz ol evladım, aziz ol!".

Koniçeli Şair Kâzım Paşa, 17 Ramazan 1307/17 Mayıs 1889 tarihinde arkasında bir divan, gazel, merasiyeler ve "hicagû" unvanını alacak kadar çok hicviyyat bırakarak, Üsküdar'da Açık Türbe Mahallesindeki evinde ölmüştür. Muallim Naci "Göçtü ya hay diye Hassan gibi Kâzım Paşa" mısrai ile ölüm günü için tarih düşürmüştür.

(**). Mersiye, bibliyografik künyesi yazının dipnotunda bulunan kitaptan alınmıştır. Ama ne yazık ki annem kitabı Edirne'de bulup satın aldığı zaman bu ve başka birkaç sayfanın kenarı kopup yok olmuştu. Dolayısıyla şiirin bu mısrai tamam değildir.

MELCE'ÜL TABBAHİN'DEN AŞURE TARİFLERİ

Yedinci fasıl soğuk tatlılar envaını beyan eder.

Aşure

Tarik-i tabh-ı matlub miktar kabuğu çıkarılmış buğdayı bade, tahir tencere içine koyub, bolca su ile bir taşım kaynatıb, altına kömür tozu dökübb az ateşle beş-on saat terkettikden sonra yine altına odun yakıb kaynadıkda içine kaynamış fasulye ve bakla ve pirinç ve her ne murad olunursa ve tatlı olacak mikdar-ı asel veya şeker koyub, bir taşım dahi kaynatıb, indirilir. Eğer pek koyu olur ise bir mikdar sıcak su ile ılıştırıb tabaklara vaz' birle üzerine kavrulmuş badem dizib tenavül buyurula. Adisi budur.

Süzme suruy aşuresi

Anifa zikrolunduğu üzere, buğdayı bolca suyla kaynatıb, çatlamaya başladıkda üzerinden kepçe ile helmesini alıb, yine su izafe oluna. Bu usule riayet olunarak temam helmesi tekmil olunca kaynaya. Badehu bakiye buğday, dahi süzdürdükten sonra iş bu cem' olmuş tencere ile ateşe koyub, içine kuşüzümü ve makdar-ı vafi kesilmiş şeker dahi ilave edib, kaynadıkda bir mikdar misk-i gülab ile ezib anı dahi badelzafe indirib tabaklara taksim ve üzerine badem ve fındık ve fıstık dizilib tenavül buyurula.

Melce'ül Tabbahîn, Malî 1260, s. 79-81. Kitaba yazarın adı kaydedilmemiştir.

mek yanlış olmayacaktır. Nitekim diğer aşure tariflerinde de sütün kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan kırmızı üzüm, incir, hurma, siyah erik, razaki üzümü (güzel rayihası olan bir üzüm türü) ve kestanenin, hububat iyi piştikten ve helmelendikten sonra son bir taşım daha kaynatılırken içine atıldığına tanık oldum. Ancak elma ile armut kurusunun da bu son kaynatma sırasında içine mi, yoksa soğuduktan sonra üstüne mi koyulduğuna karar veremedim. Güllap (gül suyu), badem, fıstık, fındık içi ve kuşüzümü aşureyi tanıyanların yabancısı değil.

Son dört kalem içinde yer alanlardan buzrûmî (umarım doğru okumuşumdur) için Fer uh Devellioğlu'nun[25] sözlüğünde hûzâr ve ebzâr sözcüklerini buldum. Sözcüklerin karşılığı olarak "Tarçın, biber, karanfil, kimyon gibi baharatlar" ve "baharat" açıklamaları bulunuyor. Buna dayanarak da, buzrûmî'nin tarçın ya da aşureye uygun bir baharat karışımı olabileceğine karar verdim. Listede yer alan "çıra" için söylenecek fazla bir şey yok. Geriye şem-i asel (balmumu) ile yumurta kaldı. Bunların aşure ile nasıl bir ilişkisi olabileceğini sorduğum hiç kimse cevap veremedi. Sonunda, bütün abartmalarına kaşın "ne varsa gene Evliya Çelebi'de vardır" deyip, ünlü *Seyahatname*'yi bir de bu amaçla karıştırdım. Bunu yaparken Tan'ın kitabı[26] en büyük yardımcım oldu. Evliya Çelebi, balmumlu aşureden bahsetmiyordu, ama yediği balmumlu ve bademli helvaları ballandıra ballandıra anlatıyor ve helvaya balmumu koymanın zenginlik ve ikram edilen kişiye verilen önemi işaret ettiğini yazıyordu.[27] Balmumlu helva olur da, balmumlu aşure olmaz mı? Ayrıca, 16. yüzyılın sonlarına doğru "imarete alınacak yiyecekler" listesinde,[28] aşure için şem-i asel-i zerd (sarı balmumu) bulunduğuna bakılırsa o dönemlerde aşureye balmumu konulduğu kesinleşiyor. Sarayda pişecek aşurenin böyle bir özellik taşıması, hele hele Lale Devri'nde, pek de yadırganmamalı diye düşünüyorum.

Balmumu da böylece çözüme kavuştu da yumurta nasıl çözülecek? Acaba yumurta ile aşurenin nasıl bir ilişkisi vardı? Eskiden tencere ya da kazandan buharın kaçmasını engelleyerek, yemeğin çabuk pişmesini sağlamak için, kapağın etrafı hamur ile sıkıca kapatılırdı. Hemen bir deneme yaptım. Yumurta akı da ilave edilerek yapılan hamur sanki daha sağlam ve daha uzun ömürlü oluyor gibi geldi bana. Ama bu iş için bu kadar çok yumurta gerekli mi? Yoksa aşurenin daha lüaplı bir nitelik kazanması için mi? Açıkçası bilmiyorum. Eğer bilenler varsa ve önemserlerse, lütfedip bir açıklama getirmelerini dilerim.

Bu tek sayfadan oluşan alışveriş ve harcamalar listesindeki malzemeden hangilerinin bugün pişirilmekte olan aşurelerin içine ya da üstüne konulduğunu bilmem, ama görünürde yumurta hariç diğer malzeme aşurenin mantığına ters düşmüyor. Aşurenin mantığı deyince yıllar önce *Tarih ve Toplum*'da okuduğum bir makale geldi aklıma.[29] Yazarların yayımladığı kitaptan kısa bir kesit olduğu belirtilen bu yazıda Rum kolivası ile Ermeni anuşaburu ve Türk aşuresi karşılaştırılıyor. Aşure ve anuş-abur için çok kısa bir açıklama yapıldıktan sonra, bu yiyecekler "mantık dışı" diye nitelendiriliyor. Yazarların bir tatlının "mantıklı" ya da "mantık dışı" olduğuna nasıl karar verdiklerini anlayamadım. Etnolog ya da beslenme uzmanı değilim, ama her yiyeceğin besin değeri ya da taamı açısından mutlaka bir mantığı bulunduğunu kabul etmek için ihtisas sahibi olmaya gerek olduğunu sanmıyorum. Mantığını bilmemekle beraber, örneğin İsveç'te ballı balık makbul ve yanılmıyorsam biraz da pahalı bir yemek. Ayrıca aşurenin ya da anuş-aburun mantıklı olabilmesi için yazarların kolivaya ilişkin olarak iddia ettikleri gibi "ölüme ve ölünün beslenmesine bağlı olma-

EV KADINI'NDAN AŞURE TARİFLERİ

Yirmi Dördüncü Takım (Hafif Tatlılar)

458 Mahlut Aşura

Mikdar-ı vafi beyaz buğdayı yıkayıb havanda döğmeli. Muharreren dahi üç defa yıkayıb ve kabuklarını bu sırada çıkarmalı. Kazgan veya bir tencerenin ortasını istiab edecek mikdar bir kapak kapayıb üzerine ağır bir taş vesaire koymalı. Nihayet buğdayı üzerine çıkacak mikdar su ile koyub altına ateş vererek buğdaylar çatlayıncaya kadar kaynatmalı ve başka tencereye veya kazgana almalı.

Derûnuna yaz olunacak nohud ve baklayı kabuğu çıkıncaya kadar suda durdurub, kabuklarını ayıkladıktan sonra fasulye vesair pişmesi lazım gelen harcı yumuşayıncaya kadar ayrı ayrı pişirmeli, mecmuunu pişmiş buğdaya ilave ederek ve münasib mikdar sıcak süt veyahud adi su ve bulgur gibi döğülmüş pirinç ve şekerini dahi koyarak ve kapağını asla kapamıyarak helmesi dökülünceye ve ılık gibi oluncaya kadar karışdıra karışdıra pişirmeli, indirileceğine karib bir mikdar nişastayı ılıcak suda bulamaç yapıb ilave ile muttasıl karıştırmalı. Muharreren kâse ve tabaklara tevzii edib, üzerine kabuğu çıkarılmış badem ve fındık ve ceviz ve fısdık ve kuşüzümü karışık olarak dizilmeli.

459 Adi Aşura

458 numaradaki mahlut aşura gibi usulen döğüb ve yıkayıb ve çatlayıncaya kadar kaynatdıktan sonra yalnız süt veya adi su ve şekerini ve indirileceğine yakın nişasta ile terbiyesini vermekden ibarettir.

460 Süzme Aşura

458, 459 numaralardaki pişmiş ve indirilmiş aşurenin helmeli suyunu alıb, gülsuyu ile bir mikdar misk kabuğunu ezib, ilavesiyle karışdırıb tabakalara taksim etmek ve üzerlerine yalnız kabuğu çıkarılmış badem dizmekden ibarettir.

461 Frenk Arpası Aşurası

Mikdar-ı vafi frenk arpasını akşamdan ıslatıb sabahleyin ateş üzerine matlub mikdar kaynar süt ve şekeri ilave ile layıkıyla helmesi dökülünceye kadar pişirib tabakalara tevzii etmeli ve üzerlerine kabuğu çıkarılıb döğülmüş badem ekmeli.

Fahriye, *Ev Kadını*, 2. basım, Dersaadet: Arif Efendi Matbaası, 1320, s. 215-217. (Metnin aslında noktalama işaretleri bulunmayıp, tarafımdan konulmuştur.)

sı" ya da içindekilerin hepsinin kuru olmasına karşın "hayat taşıyıcı" olmamasına ilişkin açıklama pek de tutarlı gelmedi bana. Bu anlatıma ek olarak aşurede ve anuş-aburda "zenginliği ve bereketi simgeleyen malzemeler (tereyağı ve bal vb)" bulunmadığının yazılması da, araştırmacıların bu karşılaştırmayı ne kadar yüzeysel yaptıklarını göstermesi açısından dikkatimi çekti. Zira Anadolu'da pişirilen tatlıların tatlandırılmasında bal veya pekmezin kullanıldığının, bu tür araştırmaları yapanlar tarafından bilinmesi gerekirdi. Diğer taraftan, pancardan üretilen şekerin yaşının da aşureden çok küçük olduğunu öğrenmek için biraz ansiklopedi karıştırmak yeterlidir. Bana göre bu yaklaşım, günümüzde hâlâ kimi araştırmacıların milli duygularının galebe çalmasına engel olamadıklarının ispatı niteliği taşıyor. Öyle ki, yiyeceklerden kendi milletlerine ait olanına "mantıklı", olmayanına "mantık dışı" diyebilecek kadar.

Yine de tartışmayı konunun uzmanlarına bırakmanın daha uygun bir davranış olacağı kanısındayım.

Bu yazıyı bir sohbet olarak kabul ederseniz, sohbetimiz burada bitiyor. Biri 151, diğeri 103 yıl önce yayımlanmış olan iki ayrı yemek kitabındaki aşure tariflerini, yayımlandıkları kitaplardan aldığım kopyaları ile birlikte, metin dışında veriyorum. Her iki kitabın da tarihi arşiv belgesi kadar eski olmasa bile, sarayda ve günümüzde pişirmekte olduğumuz aşureler ile bir kıyaslamasını yapmak hoş olsa gerek diye düşünüyorum. Pişirip yiyecek olanlara afiyet, anımsamakla yetineceklere keyf olsun.

1. *Topkapı Sarayı Arşivi Kılavuzu*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, 1. fasikül, s. 44.
2. "Aşûre Harcına Dair", D. 10514, T1728 (1141)
3. Diran Kelekyan, "Aşûra", *Dictionaire Turç - Français*, Constantinople, Mihran Matbaası, 1329.
4. Hüseyin Kazım Kadri, "Aşûra", *Türk Lûgati*, İstanbul, TDK Yay., 1943, 3. cilt, s. 205.
5. A.J. Wensinck, "Aşûra", *İslam Ansiklopedisi*, 3. basım, İstanbul, MEB, 1960.
6. Kadri, *a.g.e.*
7. M. Zeki Pakalın, "Âşûra Testisi", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB, 1971.
8. Evliya Çelebi, Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, çev.: Zuhuri Danışman, 15 Cilt, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969. 2. cilt, s.189 ve 4. cilt, s. 291.
9. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*., çev.: Z.K. Ungan ve A.Temir, 2. basım, İstanbul, MEB, 1965. 1. cilt, s. 246. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. cilt, s. 153 ve 14. cilt, s.86. Wensinck, *a.g.e.*
10. Metin And, "Aşûra Töreninde Dans", *Forum*, (9:102-103), s.18-19 ve 18, Wensinck, *a.g.e.*
11. And, *a.g.e.*
12. *Sünne-i ibn Mâce*, çev.: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman yay., 1985, 10. cilt, s.637.
13. Hacı Reşit Paşa, *Din-i Mübin'il İslâm, Kitab-ı Akaid*, İstanbul, Ergün Kitabevi, 1958, s. 70.
14. Lâmi'i Mahmud b. Osman Bursevî (ö. 938/1532), *Hüsn-i Dil*, Türkçe, TBMM Kütüphanesi. Mealen: "Aşûre günü duası: O Allah ki kâinatı yaratmıştır, ilmin sonu ondadır. Sığınağı ve ona sığınanlar belli değildir. O'ndan güçlü kuvvetli yoktur. Bütün rızıkların sahibi O'dur. Selavat, Peygamberimiz efendimiz ve onun soyuna sopuna olsun ve âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd ve şükürler olsun." (Rahmetli hocam Şükrü Kurgan tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

15. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 3. cilt, s. 250; 7. cilt, s. 92-93.
16. And, *a.g.e.*
17. Edward Westermark, *Survivances Paiennes dan la Civilisation Mohametane*, Paris, Payot, 1935.
18. Musa Kâzım [Paşa], (1821 Koniçe - 1889 İstanbul). Gerçekte ferikliğe kadar yükselmiştir. Hicaûî olup, devletin ileri gelenlerini hicvetmekten hiç çekinmediği için birçok düşman kazanmıştır. Bir dîvânı vardır. Mersiye bu dîvânın bir kısmının toplandığı bir mecmuadan alınmıştır. İstanbul, Mühendisiyin Matbaası, 26 Cemaziyelevvel 1289, s. 16-17
19. Şükrü Kurgan: Aslen Maraşlı olup 1.5.1912'de Şam'da doğmuş. İstanbul'da büyümüş. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra, önce lise öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra Atatürk Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi DTCF'de öğretim görevlisi olarak uzun yıllar hizmet vermiş, Balkan Paktı'nda Türkiye'yi temsil etmiş, Nasreddin Hoca konusunda ayrıntılı araştırmalarıyla tanınan değerli bir insandır.
20. Bu yazıyı hazırlarken, aşağıda künyesi kayıtlı kitabın kaynakçasından yararlandım: Kâmil Toygar, "Türk Mutfağının Tarihi Kaynakları Üzerine Bir Deneme", *Geleneksel Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Eylül 1982*, haz.: F. Halıcı, Konya, Konya Turizm Der., 1982. s. 58-75
21. Zümrüt Nahya, "Özel Gün Yemekleri", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, 31 Ekim - 1 Kasım 1981*, Ankara, Kültür ve Turizm Bak. yay., 1982, s. 191.
22. Ali Ulvi Darıverenli, "Denizli Âdetleri: Aşure", *İnanç*, 7 (70), 12.1942, s. 191.
23. Ekşi aşure: Yarma, kuru fasulye, nohut ve mercimek ayrı ayrı ıslatılıyor. Yarma ayrı, nohut ve kuru fasulye birlikte, mercimek ayrı pişiriliyor. Bunlar pişerken "ekşi" denilen kızılcık pestilini (aşureye ekşi tadı verecek kadar) önce ıslatılıp sonra su ile eziyorlar. Sonra unlu su yapıp, ekşiye ekliyorlar. Pişmiş olan hububatı, kendi suları ile birlikte birbirlerine karıştırıyorlar ve ekşiyi ilave ediyorlar. Bir taşım daha kaynatıp, ateşten indiriyorlar. Sıcak yenecek ise kuru üzüm, kuru incir ve dut kurusunu içine karıştırıyorlar. Soğuk yenecek ise bu yemişleri tabaklarda soğuyan aşurenin üstüne koyuyorlar.
24. Ekrem Koler Kılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara, Doğuş Ltd. Şti., 1958, s. 99-100.
25. Ferit Devellioğlu,. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 4. ofset basım, Ankara, Doğuş Ltd. Şti., 1980.
26. Nail Tan, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Folklorik Dizin Denemesi, Ankara, Nüve Mat., 1974.
27. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. cilt, s.250.
28. Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Camî ve Tesislerine Âit Yıllık Bir Muhasebe Bilânçosu 993/994 (1585/1586)," *Vakıflar Dergisi*, IX, 1971, s.109-161.
29. M. Helene, S. Leroy, "Türk Aşuresi, Ermeni Anuş-Aburu, Rum Kollivası", *Tarih ve Toplum*, 7 (33. sayı), 1987 s. 8-9.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İSTANBUL VE BOĞAZİÇİ

PIERRE DE TCHIHATCHEF

Tchihatchef 19. yüzyılın önde gelen jeologlarından biridir. 1847-1858 arasında Anadolu'yu baştan başa gezerek inceleyen bu maceracı bilim adamı araştırmalarının sonunda sekiz ciltlik *Asie Mineure* (Küçük Asya) adlı dev eserini yayımladı. Bu eserden sonra yazdığı bu kitapta ise, İstanbul ve yakın çevresini, Adalar, Trakya, Bitinya ve Ege kıyılarını, hayvanları, bitki örtüsü, suları, toprak yapısı gibi yönleriyle inceliyor. Strabon, Homeros gibi antikçağ yazarlarından alıntıladığı ilginç hikâye ve efsanelerle zenginleştirdiği anlatısı 19. yüzyıl İstanbul'u hakkında bulunmaz bir kaynak. Bu bilgili ve haşsahbet rehber eşliğinde Alemdağ'dan Fener'e, Boğaz balıklarından Pera'nın üzüm bağlarına kadar eski İstanbul'u daha yakından tanıyacaksınız.

xxiv + 221 s. / ISBN 975-333-124 X

BİLİMSEL NESNELLİKTEN POSTMODERNİZME

YİRMİNCİ YÜZYILDA TARİHYAZIMI

GEORG G. IGGERS

Tarihin sonu geldi mi? Tarihle edebiyat arasındaki farklılıklar ve benzerlikler nelerdir? Tarih anlatısının odak noktasında devlet ve siyaset mi, yoksa toplumsal ve ekonomik yaşam mı yer almalı? Marksist tarih yaklaşımı günümüz dünyasında geçerliliğini koruyor mu? Tarihyazımı, o tarihin içindeki gerçek biraylerin gündelik yaşamlarıyla ne derece örtüşüyor? Georg G. Iggers, tarihyazımında kilometre taşları olan Leopold von Ranke, Weber, Marx ve Marksist tarihyazımı, Annales okulu, yapısalcılık, Frankfurt okulu, Foucault, Derrida, Thompson, postmodernizm gibi akımları, içinde şekillendikleri koşullarla birlikte ele alırken, aynı bir disiplin olarak doğduğu 19. yüzyıldan günümüze dek tarihyazımının serüvenini ve ardında bıraktığı soruları anlatıyor.

viii + 160 s. / ISBN 975-333-129-0

MACAR TURANCILARI

TARIK DEMİRKAN

Macaristan Turan Cemiyeti 1910 yılında kuruldu ve 1913'te *Turan* dergisini çıkarmaya başladı. İddiası Macar ve Türk halklarının tarihi akrabalığı ve Macar kavminin Asya kökenli olduğuydu. Cemiyetin çalışmaları a yıllarda Macaristan'da yaygın bir Türk kolanisinin varlığına da işaret ediyordu. Kimdi bu Türkler? Turan Cemiyeti nasıl bir örgüttü? Çöken bir imparatorluğun atmosferinde mükemmel işleyen bir yapıyı nasıl oluşturmuştu? Dr. Tarık Demirkan bir yandan Macaristan Turan Cemiyeti'ni anlatırken, bir yandan da Turancılık ideolojisinin aslında bir başka ulusun aydınları tarafından yaratılmış olmasını irdeliyor. Bu çalışma Turancılığın aşağı yukarı aynı yıllarda boy veren Türkiye'deki Türkçülük üzerindeki etkilerini ele almayı da amaçlıyor.

vi + 158 s. / ISBN 975-333-128-2

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Başvuru süresinin dolmasının ardından, yarışma merkezine çalışmalar gelmeye başladı. Bize ulaşan ve 20 Ekim tarihinden itibaren seçici kurula sunacağımız bu çalışmalara göz attığımızda, bazı yanlış anlamaların olduğunu fark ettik.

Öncelikle başvuru formunda belirttiğimiz, çalışmanızla beraber göndermeniz gereken "sunuş" yazısı, çalışmalarınızın dergide yayımlanması halinde yazının önünde yer alacak, yani yayımlanacak bir yazı değil, yarışma sekreteryasının ve seçici kurulun, sizleri tanımasına imkân sağlayacak şekilde hazırlanmış bir yazıdır. Bu yazıyı isterken amacımız, araştırdığınız konuyu neden seçtiğinizi öğrenmek, araştırmanızda nasıl bir metot tercih ettiğinizi anlamak, kısaca sizleri tanımaktır. Bu sebeple çalışmalarınızla beraber gönderdiğiniz sunuş yazılarında öncelikle yukarıda bahsedilen unsurların yer almasına dikkat etmelisiniz. Bu sunuş yazısında, sayfa sınırı olmaksızın yazabilir, araştırma sürecinde yaşadıklarınızı, paylaşmak istediğiniz ayrıntıları aktarabilir, kısaca, istiyorsanız "içinizi dökebilirsiniz".

Bir diğer nokta ise, çalışmalarınızın teslim şekliyle ilgili. Yarışmanın koşullarını açıklarken, çalışmaları bilgisayarla yazılmış üç kopya çıkış ve disketle istediğimizi belirtmiştik. Buna karşın, bazı çalışmalar el yazısı olarak gelmektedir. Çalışmaların bilgisayarla yazılmasını istememizin nedeni, 350 kadar çalışmayı inceleyecek olan seçici kurulun işini kolaylaştırmanın yanı sıra yarışmaya katılan çalışmaların biçim olarak da belli bir düzeye ulaşmalarını istememizdir.

Bize başvuran bütün öğrencilere temmuz ayı içinde gönderdiğimiz postaların bir kısmı yarışma merkezine geri döndü. Adres değişikliklerini bizlere bildirmenizi rica ediyoruz. Postayı almayan arkadaşlar, yarışma merkezini ararlarsa kendilerine ulaştırmaya çalışırız.

Yarışmaya katılacağınız konu hakkındaki değişiklikleri bizlere bildirmenizin dışında, onay almanıza gerek yok. Çünkü konu seçiminde, başından itibaren sizleri serbest bırakmaktaki amacımız, kendinizi yakın hissettiğiniz, araştırırken zevk alıp en fazla bilgiyi öğrenebileceğiniz konularda çalışmanızı sağlamaktı. Bu amaç değişmedi ve konu değişikliklerindeki inisiyatif hâlâ tamamıyla size ait.

Bir tarih makalesinin nasıl yazılacağına ve hangi noktalara dikkat edilmesi gerektiğine dair sorularınızı telefon veya e-posta yoluyla yanıtlıyor ya da dergide yayımlamak suretiyle sizlere bilgi vermeye çalışıyoruz. Bu sayımızda yer alan bir makale, araştırmanız sırasında nelere dikkat etmeniz gerektiğine dair ipuçları da veriyor. "Bankacılık ve Finans Tarihi" dosyası kapsamında yayımladığımız, "İzmir'den Bir 'Kurum Tarihi'" başlıklı makalede, yazar Sabri Yetkin, bir kitabı eleştirirken, yapılmaması gereken temel yanlışlara ve dikkat edilmesi gereken bazı hususlara yer veriyor. Bu makaleyi dikkatle okumanızı tavsiye ediyoruz.

Geçtiğimiz aylarda olduğu gibi bize ulaşan sorularınızı yanıtlarıyla beraber veriyoruz.

Araştırmam sırasında Rumi takvimle ifade edilmiş bazı tarihlere rastlıyorum. Bunları Miladi takvimle de ifade etmem gerekir

mi? Rumi takvimi Miladi takvime nasıl çevirebilirim?

Rumi takvimle ifade edilen tarihleri, bugün kullandığımız Miladi tarihe çevirmekte, tarihin daha açık olarak anlaşılması bakımından yarar vardır. Rumi veya Hicri tarihi Miladi tarihe çevirme yöntemi, bu sayfalara sığmayacak kadar uzun bir konudur. Yaygın bilginin aksine, Rumi tarihe 584 ekleyip Miladi tarihi bulmak yöntemi sizi yanıltabilir. Çevrim kılavuzu niteliğindeki kitapların yanı sıra sizlere önerebileceğimiz, kullanımı daha basit bir kitap var: Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından 1915'te hazırlanıp, Yücel Dağlı ve Hamit Pehlivan tarafından yeni harflere çevrilen ve 1993'te Genelkurmay Başkanlığı yayınları arasında yayınlanan *Takvimü's-Sinin* adlı eser Hicri, Rumi ve Miladi tarihleri gün gün karşılaştırmalı olarak vermektedir. Bu esere kütüphanelerde ulaşmak mümkün.

Konumla ilgili görüştüğüm kişilerden aldığım sözlü bilgileri aktarırken, bu kişileri dipnot olarak belirtmeli miyim?

Yaptığınız araştırmada, görüştüğünüz kişilerden aldığınız sözlü bilgileri dipnotlarınızda belirtmelisiniz. Böyle durumlarda, metninizin içinde görüşülen kişinin adını belirtiyor ve verdiği bilgileri bire bir aktarıyor olsanız bile, bu bilgilerin kaynağını, adı geçen kişinin adını, görüşmenin yapıldığı tarihi ve yeri dipnot olarak göstermelisiniz. Örnek olarak, "Ahmet Yüksel'le 17.07.2000 tarihinde Şişli'deki evinde yapılan görüşmeden alıntı" gibi. Aynı görüşmeden metninizin içinde başka bir yerde daha alıntı yapacaksanız, bu bilgileri tekrar vermenize gerek yoktur. "Ahmet Yüksel'le aynı görüşme" olarak kısaca belirtebilirsiniz. Kısaltmalarla ilgili olarak, kullandığınız kitaplar için de benzer kısaltma yöntemleri vardır. Örnek olarak yine Ahmet Yüksel isimli bir araştırmacının, *Siyasi Tarih* isimli bir kitabını metninizin içinde birkaç yerde kullanıyorsanız, ilk olarak kullandığınız yerde tam künye vermelisiniz: "Ahmet Yüksel, *Siyasi Tarih*, yayınevi, yayın yeri, yayın tarihi ve sayfa numarası". Aynı kitaptan başka bir alıntı yaptığınız durumda da *"age"* (adı geçen eser) kısaltmasını kullanmanız mümkün: "Ahmet Yüksel, *age*, sayfa numarası". Bir kişiye ait birden fazla kitabı kullanmanız halinde de, her kitap için aynı yolu izlemelisiniz.

Göndereceğim görsel malzemenin kaynağını belirtmek zorunda mıyım?

Kullandığınız görsel malzemeyi, basılmış bir kitaptan alıyorsanız, ilgili kitabın yazarını, adını, yayın yerini, tarihini ve görsel malzemenin yer aldığı sayfanın numarasını mutlaka belirtmelisiniz. Eğer görsel malzemeniz arşiv belgelerinden oluşuyor ise, arşivin adı ve belgenin arşive kayıtlı olduğu numarayı göstermelisiniz. Kendinizin veya bir başkasının çektiği bir fotoğraf yolluyorsanız, fotoğrafı çekeni belirtmelisiniz. Özel bir koleksiyon ya da birisinin albümünden alıyorsanız, yine kime ait olduğunu belirtmeniz gerekir. Şüphesiz ki, gönderdiğiniz bütün görsel malzemede, o görselin neyi anlattığını da belirtmek gerekir: "1924'te Eskişehir'in genel görünümü", "Selimiye Camii" ya da "Ahmet Yüksel, Tıp Fakültesi öğrencilik yıllarında" gibi.

Bir makaleye görsel bir unsur eklemekte amaç, konunun daha iyi anlaşılması, ek bilgi vermesi, anlatımınıza görsel bir destek sağlamasıdır. Konuyla doğrudan ilgili olmayan, metinle örtüşmeyen görsel malzeme yollamanız anlamsız olacaktır. Çalışmanızda sadece adı geçen, ama işlediğiniz anafikir kapsamında herhangi bir önem arz etmeyen kişi, nesne veya mekânların fotoğraflarını göndermeyin. Kullandığınız malzemenin dönem olarak da metninizle örtüşüyor olması gerekir. Örnek olarak bir kent tarihi araştırıyorsanız ve yazdığınız metin 20. yüzyıl başında geçiyorsa, görsel malzeme olarak, ilgili kentin bugünkü halini gösteren bir fotoğraf yollamamahsınız. Görsel malzemenin seçiminde de, araştırma ve yazma sürecinde göstereceğiniz özeni göstermelisiniz.

TOPLUMSAL TARİH

ÖĞRENCİLER İÇİN İNDİRİMLİ ABONE FORMU

6 aylık: 6.000.000.-TL. 1 yıllık: 12.000.000.-TL.
(Fiyatlar 31 Ağustos 2000 tarihine kadar geçerlidir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:..... e-posta:.....
Üniversite:.....Şehir:.....
Fakülte/Bölüm:.....Sınıf:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

EPHEMERA

Şiirler: M. Faruk Gürtunca
Desenler: Münif Fehim
Baskı tarihi: 1942 (kapakta), 1939 (içeride).

30 Ağustos Zafer Arslanları
Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

"TÜRK DOSTU" OLARAK TANINAN

Papa 23. Johannes Aziz İlan Ediliyor

RİNALDO MARMARA

Çeviren:
SAADET ÖZTÜRK

Angelo Giuseppe Roncalli, Papa 23. Johannes, 3 Eylül 2000 günü aziz ilan edilecek. Türkiye kilisesi Evrensel Kilise'ye yalnızca Türk dostu ve İstanbul sevdalısı bir papa değil, bir aziz armağan etmenin gururunu yaşayacak.

Monsenyör Roncalli, 5 Ocak 1935'te, Papa'nın gayri resmi temsilcisi ve Latin Katolik Cemaatinin Ruhani Önderi olarak İstanbul'a geldi. 27 Aralık 1944'te Türkiye'den ayrılana dek, yaklaşık on yıl boyunca bu kentte kaldı.

"TÜRKLERİ SEVİYORUM"

"Gerçek bir Türk dostuydu. Türkleri sever ve sayardı."[1] Kilisenin bu önemli mensubunun kente gelişinin 50. yıldönümü nedeniyle, 10-17 Kasım 1986'da, İstanbul'da düzenlenen "Roncalli Haftası"nda, eski dışişleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil 23. Johannes hakkındaki duygularını böyle dile getiriyordu.

Daha 1936 yılında, Monsenyör Roncalli: "Tanrı'mın beni yanına yolladığı Türk halkına karşı derin bir şefkat duyuyorum" diye yazıyordu.[2]

12 - 18 Kasım 1939 tarihleri arasında, Cizvit papazların yanında inzivaya çekildiği sırada, "Ruh günlüğü"ne şunları kaydediyordu: "Türkleri seviyorum, uygarlık konusunda yolu açık olan bu halkın doğal niteliklerini takdir ediyorum."[3]

Monsenyör Roncalli, Atatürk'e karşı derin bir hayranlık ve saygı besliyordu. "Bu hayranlık, Atatürk'ün ulusuna yalnızca bağımsızlığını ve özgürlüğünü vermekle kalmayıp, sürekli olarak çağdaş gelişme düzeyine doğru yönlendirmek için çabalamasından kaynaklanıyordu"[4] diye belirtecekti Çağlayangil.

23. Johannes, 1958-1963 yılları arasında Papalık makamında bulundu. Barışçı ve yenilenmeye açık kişiliğiyle bütün zamanların en sevilen papalarından biri olarak kabul edildi.

Monsenyör Roncalli'ye, 60 yaşına girmesi nedeniyle yüklü bir miktar para verildi.[5] Bu paranın büyük bir bölümü, Ölçek Sokak'taki Papalık temsilciliğinin restorasyonunda kullanıldı; yapıda en son Monsenyör Rotelli zamanında, 1886 yılında değişiklik yapılmıştı. Monsenyör Roncalli tarafından gerçekleştirilen zevk ürünü restorasyon, Papalık temsilciliğinde geçirdiği günlerin kaydedildiği anı plaketinde belirtilmiştir. 1960 yılında, plaket yerine konulacağı sırada, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş, her tür toplantı, hatta özel toplantılar bile yasaklanmış durumdaydı. Monsenyör Lardone İstanbul valisi general Refik Tulga'dan izin istemek zorunda kaldı. Monsenyör Roncalli'yi çok iyi tanıyan Refik Tulga, yalnızca izin vermekle kalmadı, plaketin açılışını bizzat kendisinin yapmak istediğini ifade etti. Tören günü General Tulga, şu son derece simgesel tümceyle söylevini noktaladı: "Papa Roncalli, tarihteki ilk Türk papadır".[6] Türk makamlarının, Monsenyör Roncalli'ye duydukları saygının en büyük işaretlerinden biriydi bu; aynı zamanda da Roncalli'nin ulusun bütün sosyal sınıfları üzerinde bıraktığı güçlü etkinin göstergesiydi.

DUALARIN TÜRKÇE OKUNMASI

Türk halkını seven Monsenyör Roncalli'ye göre, ev sahibi ülkenin dilini öğrenmemek, o ülkeye saygısızlıktı. Üstelik, onu konuk eden halkın ruhu ve mantığıyla mümkün olduğu kadar iç içe geçmek, ilişki kurmak kaygısı vardı. Bu düşünceler doğrultusunda, aşk ve sebatla, temsilcilik göreviyle geldiği ülkenin dilini öğrenmeye ve dualara dahil etmeye başladı. Çeşitli inzivaları sırasında aldığı kararlar bunun göstergesidir:

"Daha büyük bir dikkat ve sebatla, Türk dili üzerinde çalışmaya vereceğim kendimi", diye kaydediyor 1936 yılında, Ranica'da (Bergama) inzivaya çekildiği sırada.[7]

"Beş yıl İstanbul'da yaşadıktan sonra Türkçe'yi bu kadar az

bilmek, utanç verici!", diye yazıyor Ayazpaşa'da, Cizvit papazların yanında inzivaya çekildiğinde, ve yeniden Türkçe çalışmaya karar veriyor.[8]

25 Kasım - 1 Aralık 1940 tarihleri arasında Tarabya'da, Notre Dame de Sion rahibelerinin yanında inzivaya çekildiğinde bir kez daha "Türk dili üzerinde çalışmak" konusuna dönüyor.[9]

Duaların Türkçe okunmaya başlanması, yepyeni ve beklenmedik bir olaydı. Fransız Büyükelçisi'nin 2 Ocak 1936 tarihli resmi yazısında, Monsenyör Roncalli'nin ilk girişimleri şöyle anlatılıyor:

"Noel ayini (...), Papa'nın geçici resmi temsilcisi için, oldukça özgün bir gösteriye vesile oldu. Monsenyör Roncalli, usul gereğince, inananlara İncil'i okumak üzere söz aldı; ama (İstanbul'daki) Katedral'de gelenek olduğu üzere, İncil'i Fransızca değil de, Türkçe okuyarak büyük bir şaşkınlık uyandırdı (...). İncil, ayrıca ayin sırasında verilen vaazlar ve akşam duaları Türkçe okunacak (...). Papa'nın geçici resmi temsilcisinin kararı, Katolik çevrelerinde çok çeşitli yorumlara yol açtı."[10]

İSTANBUL SEVDALISI

İstanbul kentine sevdalı olan Monsenyör Roncalli, Boğaz balıkçıları hakkında bilgi veriyor; kaleme aldıklarının, büyük yazarların gezi yazılarından geri kalır yanı yok:

"Cizvit papazların yanındayım; odamın penceresinden her akşam Boğaz'da bir sürü kayığın bir araya gelmesini seyrediyorum; onlarcası, yüzlercesi Haliç'ten denize açılıyor; belirlenmiş bir yerde toplanıp, ışıklarını yakıyorlar; kiminin ışığı daha parlak, kimininki daha donuk; böylece etkileyici bir renk ve ışık cümbüşü meydana geliyor. Ben bunun, bugünlerde kutlanan Bayram nedeniyle yapılan bir deniz şenliği olduğunu sanıyordum. Aslında, sözkonusu olan, palamut balığı avıdır; söylenenlere göre bu kocaman balıklar, Karadeniz'in uzak noktalarından gelirlermiş. Işıklar bütün gece yanıyor, balıkçıların neşeli sesleri kulaklara doluyor. Bu görüntü beni duygulandırıyor. Geçen gece, saat bire doğru bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu, ama gözüpek balıkçılar orada, o zor işlerinin başındaydılar."[11]

Monsenyör Roncalli, bir grup Levantenle.

Monsenyör Roncalli, 1 Eylül 1939 ile 24 Ağustos 1943 tarihleri arasında, en yakın yardımcısı olan don Vittore Ugo Righi'yle birlikte kentin tarihi yapılarını ziyaret etti: etkileyici Studios Manastırı, Hipodrom'daki sütun... İkisi birlikte, eski Bizans'ın surları boyunca ilerleyerek, büyüleyici Edirnekapı'ya ulaştılar. Ayasofya'yı ziyaret ederken, diye anlatıyor don Righi:

"Dudaklarının, Ayasofya'nın altınlı ve mavili mozaiklerinin titreşmesinin, gökle deniz arasında sonsuza dek çınlayacakmış gibi duran devasa kubbenin karşısında duyduğu titrek heyecanı dile getirdiğini duydum."[12]

İstanbul kentinin güzelliklerinin ve anıtlarının sevdalısı olarak, devasa Taksim Meydanı'nın düzenlenişini, Atatürk Köprüsü'nün inşa edilmesini ve Boğaz kıyısında yeni şık mahalleler kurulmasını keyif ve hayranlıkla izledi. Büyük

Monsenyör Roncalli (soldan üçüncü), Osmanlı Bankası Genel Müdürü Mösyö Garelli'ye (soldan dördüncü) Vatikan tarafından nişan verildiği gün.

bulvarlar yapılırken, mimarların ahenkli bir biçimde çam ve servilerle çevrilmiş güzel camileri, kiliseleri, çeşmeleri,... koruyup değerlendirmek için gösterdikleri çabaları takdir ediyordu.[13]

Bizans tarihi ve sanatı uzmanıydı. İstanbul'a uğrayan arkeolog ve öğrencilerle öyle ilginç sohbetlere girişirdi ki, elçiler ve konsoloslar sık sık onunla görüşmek isterlerdi. Masasının sağında duran, büyük bir istekle ziyaretçilerine gösterdiği kitaplarıyla övünürdü. İstanbul'a uğrayan konuklarına kent ve anıtlarını gezdireceği zaman, kitaplarından yararlanarak titizlikle hazırlanırdı. Hem bir araştırmacının bilgisine, hem bir arkeologun tutkusuna sahipti.[14]

VATİKAN'LA TÜRKİYE ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Monsenyör Roncalli, Türkiye'de yalnızca ve yalnızca ruhani görevle bulunduğunu çok iyi biliyordu. Ama her fırsatta varlığını duyurmayı ve yerel makamlara karşı saygısını ve minnettarlığını dile getirmeyi bildi. Bu durum, Dışişleri Bakanlığı'nın yüksek kademelerinde ona karşı içten bir hayranlık uyandırdı. Kurulan uyumlu ilişkilerin sonucunda, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, 1 Şubat 1955 günü Papa 12. Pie'yi ziyaret etti. Sayın İhsan Sabri Çağlayangil'in deyimiyle: "Yerel makamlarla, karşılıklı saygı üzerinde biçimlenen kusursuz ilişkiler kurmuştu. Türkiye'yle Papalık Devleti arasında henüz diplomatik bağ yoktu. Buna karşın, Monsenyör Roncalli, Ankara'ya ve Dışişleri Bakanlığı'na giderek fırsatlar yaratmayı biliyordu. O dönemde Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'ydu. İkisinin arasında son derece dostça ilişkiler gelişti; bu ilişkiler, Paris'te karşılaştıklarında iyice güçlenmiş olmalıdır"[15] Türkiye sınırlarının dışına taşan bu dostluk, bu iki insanı Paris'te, Venedik'te, Roma'da da izledi; Roma'da, yüksek rütbeli papaz artık Papa olmuştu.

Ama Türk halkına duyduğu sevgi, Türkiye'de geçirdiği günlerden kaynaklanan geçici bir duygu değildi. Sevgisi sınırları aşarak, Papa olduğu zaman bile yüreğinde kaldı. 1960 yılında, Aziz Johannes yortusu vesilesiyle İstanbul temsilciliğine gönderdiği telgrafta, 23. Johannes, "Boğaz kıyısında geçirdiği günlerden ona nefis anılar kaldığını" belirtiyor, "sonsuza dek yüreğinde yeri olan Türk halkı için refah dileyerek" sözlerini bitiriyordu.[16]

Taç takmasının ikinci yıldönümü dolayısıyla ona bir kutlama telgrafı yollayan Monsenyör Francesco Lardone hazretlerine verdiği yanıta, 23. Johannes, "sonsuza dek yüreğinde yeri olan Türk halkı için refah dileklerini" ekliyordu.[17]

Bununla birlikte, dostluk duygusunun karşılıklı olduğu-

nun altını çizmekte yarar var. Papa ilan edildiğinde, zamanın dışişleri bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu, duygularını söyle dile getiriyordu:

"Papa hazretlerinin Türkiye'yi çok iyi tanıdığını düşünmek bana sevinç veriyor; kendisi daha önce gayri resmi papalık temsilcisi unvanıyla Katolik Kilisesi'ni Türkiye'de temsil etmişti. Bir Türk dostunu Papalık makamında görmenin benim için apayrı, hoş bir anlamı var."

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kısa süre sonra, 11 Haziran 1959'da yeni Papa 23. Johannes'ı ziyaret etti. Bu buluşma, Papalığın eski Türkiye temsilcisi için İstanbul'daki anılarını canlandırmak ve Türk halkına duyduğu dostluğu tazelemek için fırsat oldu: "Sayın Cumhurbaşkanı, ziyaretinizin, Bizim için apayrı, hoş bir anlamı var. Bizim durumumuzda olduğu gibi, on yıl İstanbul'da ve Türkiye'de yaşamış olmak, insanın zihninde nasıl da zengin izlenimler ve güzel anılar bırakıyor! Öncelikle de, Yaratan'ın ülkenizden esirgemediği doğal güzelliklerin anıları. Türkiye'nin çeşitli bölgelerini ziyaretlerimiz sırasında, adları hâlâ aklımızdan silinmemiş olan o ünlü kentlere hayran kaldık: Boğaz, İzmir, Bursa, Marmara Denizi adaları... Gözleriyle görme mutluluğuna erenlerin belleklerinden bir daha silinmeyen ne büyüleyici manzaralar! Ya o yüzyıllar boyunca topraklarımız üzerinde birikmiş olan, yalnızca kıymetli Aya Sofya'nın adının bile gözler önüne sermeye yettiği o sanat ve kültür hazineleri! (...) Ülkenize! Saygıdeğer Cumhurbaşkanı, çeyrek yüzyıl içinde, 1959'ten günümüze dek, o nasıl bir gelişme! Zamanın Dışişleri Genel Sekreteriyle (Numan Menemencioğlu) Ankara'daki ilk görüşmemizi özel bir keyifle hatırlatmamıza izin veriniz; doğru, resmî bir görüşme değildi, ama son derece açık ve saygı dolu bir dostluğun damgasını taşıyordu; Dışişleri Bakanıyla daha sonra Paris'te karşılaşacak ve on yıl boyunca dostluğunun tadını çıkaracaktık. Gördüğünüz gibi, gönlümüze irak, ama, gönlümüze yakın olan Türkiye'ye karşı hep hoş duygular besledik."[18]

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Papa 23. Johannes'i ziyareti.

Türkiye'nin Vatikan Elçiliği Birinci Sekreteri Kemal Özbilgi'nin Papa'yı ziyareti.

Bu ziyaretin ardından, dostluk ilişkilerini geliştirmek adına, Vatikan ve Türkiye, karşılıklı olarak resmi diplomatik ilişkiler kurma kararı aldılar. Monsenyör Francesco Lardone Hazretleri, Türkiye'deki ilk Papalık elçisi, M. Nureddin Vergin de Türkiye'nin ilk Vatikan büyükelçisi oldular. Böylece, iki devlet arasındaki kalıcı ilişkiler, 23. Johannes'ın Papalığı döneminde kurulmuş oldu.

20 Mart 1963 Cuma günü, bu kez Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Papa 23. Johannes tarafından kabul ediliyordu. Papa hazretlerinin karşılama sözleri, gene İstanbul'da geçirdiği günlerin anılarının izlerini taşıyordu: "Boğaz'ın çiçeklenmiş kıyılarını anmak, bizim için, orada gördüğümüz nezaket dolu konukseverliğin anısını yaşatmak; ruhumuza, İkinci Dünya Savaşı'nın çalkantılarını izleyen yıllara yayılan, barışçıl ve dingin buluşmaları hatırlatmak anlamına geliyor."[19]

1960 yılında, Monsenyör Roncalli'nin İstanbul temsilciliğinde kalışını anımsatan plâketin açılışı sırasında, General Refik Tulga, son derece simgesel bir tümceyle konuşmasını noktalıyordu: "Papa Roncalli, tarihteki ilk Türk papadır."

BARIŞ ELÇİSİ

Monsenyör Roncalli, bir barış elçisi olarak, savaş tehdidinin giderek artması karşısında, 13 Haziran 1940 günü, Aziz Antoine de Padoue'nun yortusu nedeniyle Saint-Antoine Kilisesi'nde düzen-

Ölçek Sokak'taki Papalık Temsilciliği.

St. Antoine Bazilikası'ndaki altın kaplama ahşap heykel.

lenen ayinde, İstanbul'daki Katolikler adına, İstanbul kenti savaştan korunursa, yoksullara ekmek dağıtmayı ve azizin onuruna bir gümüş heykel dikmeyi adadı.

Monsenyör Roncalli, İstanbul'dan ayrıldığı 1944'e dek her yıl, Aziz Antoine de Padouc'ya yaptığı adağı yeniledi. Gitmeden önce, "adağımı yerine getirmek üzere, koşullar izin verdiği taktirde geri dönmeye" söz verdi; çünkü kent savaşın bombalarından ve yıkımlarından korunmuştu.

Olanaksızlıklar nedeniyle gümüş heykel dikilemedi. Onun yerine, Aziz Antoine de Padoue'nun, gerçek büyüklükte, tahtadan, altın kaplama bir heykeli yapıldı. Yapıt, Saint-Antoine bazilikasında, ayin eşyalarının konulduğu bölümde görülebilir.

Monsenyör Roncalli, bütün insanları kardeş olarak kabul ederdi. Din konularında yaptığı söyleşilerde bile inananlar, onları öteki dinlerden ayıran farklılıkları aşmaya ve iyi niyetli insanlar arasındaki engelleri kaldırmaya çağırmamış mıydı? Ekim 1931'de gerçekleşen Balkan Konferansı'nda Mustafa Kemal Atatürk'ün verdiği beyanata da uygundu bu:

"İnsanları mutlu kılmanın tek yolu, onları birbirine yaklaştırmak için yılmadan çabalamaktır..."[20]

Monsenyör Roncalli, bu "evrensel kardeşlik" çağrısını özellikle Türkiye'den yapmayı seviyordu:

"Barış ruhunu geliştirmeye yönelik daveti bu kökü çok eskiye dayanan, şanlı, sevgili Türkiye topraklarında yapmak bana çok doğal geliyor; biz Katolikler, kimimiz ülkenin vatandaşı olarak, kimimiz yabancılar olarak, bu topraklarda yaşıyor ve çalışıyoruz; Önderleri ve halkı harekete geçiren bu içten barış sevgisine tanıklık etmek bizim için çok hoş bir anlam taşıyor..."

Mutlu bir rastlantıyla, ünlü şair ve mistik Mevlâna, yaklaşık 800 yıl önce şu çok ünlü sınırsız kardeşlik çağrısını, gene Anadolu yaylasından yapıyordu:

"Gel... her kim olursan yine gel... ister kâfir, ister mecusi, ister putperest... nasılsan öyle gel..."

1. İ. S. Çağlayangil, "Monseigneur Roncalli et la Turquie", *Presence*, Erol Ferah, İstanbul, Ağustos-Eylül 1987, no. 7, s. 12
2. GIOVANNI XXIII, *Il Giornale dell'Anima*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1965, 4. basım, s. 273.
3. *age*, s. 279
4. İ. S. Çağlayangil, "Monseigneur Roncalli et la Turquie", s. 12.
5. GIOVANNI XXIII, *Il Giornale dell'Anima*, s. 283.
6. *ROMANA Beatifationis et Canonizationis servi dei Johannis XXIII Papae*, (25. XI. 1881 3. VI. 1963), Romae MCMLXVII, s. 29.
7. GIOVANNI XXIII, *Il Giornale dell'Anima*, s. 273.
8. *age*, s. 279.
9. *age*, s. 284.
10. Fransa büyükelçisinin, 2 Ocak 1936 tarihli telgrafı. Quai d'orsay, E Levant serisi, Turquie 1930 - 1940 alt serisi, b. 608. "Bu girişimi doğrulamak için, diye ekliyor Fransa büyükelçisi, Monsenyör Roncalli, öteki Balkan ülkelerinde, kilise mensuplarının da, inananların da ibadet yerlerinde, törenlerin Latince'yi gerekli kılmadığı durumlarda yerel dillerini kullandıklarına dikkat çekti; Türkiye'de başka türlü davranmak için hiçbir neden yoktu." R. MOROZZO DELLA ROCCA, "Roncalli diplomatico in Turchia e Grecia", *Cristianesimo nella Storia*, Edizioni Dehoniane, Bologna, giugno 1987, cilt VIII/2, s. 58, not 52.
11. GIOVANNI XXIII, *Il Giornale dell'Anima*, s. 279-280.
12. V.U. RIGHI, *Papa Giovanni XXIII sulle rive del Bosforo*, *Edizioni Messaggero*, Padova, 1971, s. 34.
13. *age*, s. 93.
14. *age*, s. 91.
15. İ. S. Çağlayangil, "Monseigneur Roncalli et la Turquie", s. 12.
16. *Le Flambeau*, Marsel Linguri, İstanbul, Mart 1960, no. 3, s. 2.
17. *age*, Aralık 1960, no. 10, s. 14.
18. *ACTA APOSTOLİCAE SEDİS*, Annus LI Series III., cilt I, s. 427-429.
19. Monsenyör Loris Capovilla tarafından iletilmiş olan belge.
20. A. JEVAKHOFF, *Kemal Atatürk, Les chemins de l'Occident*, Tallandier, 1989, s. 426.

İzmir'den Bir "Kurum Tarihi"

Dr. SABRİ YETKİN
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Erdal Şafak, *70 Yıllık Tütünbank*, (Baskı: Mart Matbaacılık-İstanbul), İzmir, 1994 (önsözdeki yer ve tarih).

Ülkemizde kurum tarihi çalışmalarının projelendirilip, bilimsel olarak yazılmaya başlaması 1990'lı yıllardan sonra yaygınlaşmıştır. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın kuruluşuyla birlikte, tarih yazıcılığımıza bu yeni alanın katıldığını görmekteyiz. Kurum tarihlerinin bilimsel yöntemlerle araştırılıp yazılmasında İzmir, ilk çalışmaları gerçekleştirmiş -*Tariş Tarihi* ve *Milli Aydın Bankası/Tarişbank Tarihi*-, ardından Türkiye'nin iktisadî hayatında önemli roller oynamış kurumların tarihleri art arda yazılmaya başlanmıştır.

İzmir ve Batı Anadolu'nun iktisat tarihindeki kimi önemli kurumların tarihlerinin araştırma ve yazım çalışmalarında görev almamın yanı sıra, İzmir ve Batı Anadolu'nun tarihi doğrudan ilgilendiğim konular olunca, bu konularda yapılmış çalışmalar ilgimi çekmektedir. Yukarıda künyesini vermiş olduğum kurum tarihi, doğrudan ilgilendiğim konulardan birisidir. *70 Yıllık Tütünbank* başlıklı kitap, İzmirli gazeteci Erdal Şafak tarafından kaleme alınmış, ancak kitapçılara verilmediği ve protokol kitabı olarak dağıtıldığı için, bu kitaba ulaşabilmem oldukça geç olmuştur.

1994 yılı, bankanın 70. kuruluş yıldönümüdür ve banka yönetimi mayıs ayı içinde bir kokteyl düzenler, Erdal Şafak da bu resepsiyona davetlidir. Çocukluğu Akhisar'da geçen Erdal Şafak, bu kutlamadan çok duygulanır ve Tütünbank'ın çocukluk yıllarında kendisi için neler ifade ettiğini içeren, nostaljik ve edebî üsluplu bir makale yazarak, o tarihlerde çalıştığı *Gözlem* gazetesinde (9 Mayıs 1994) yayımlar. Yazı, Tütünbank'ın sahibi olan Yaşar Holding Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Yaşar'ı çok etkilemiştir, bunun üzerine makalenin yazarıyla görüşmek ister ve davet eder. Bundan sonraki gelişmeler kitabın önsözünde şöyle anlatılmıştır:

> Yazından çok etkilendim dedi, teşekkür etti ve ekledi: Ben Tütünbank'ın 70 yıllık ömrünün neredeyse 60 yılında yokum. Tütünbank'ın romanını yazar mısın? Çok küçük yaşlarından beri hayatında yeri olduğuna göre, onu en iyi sen anlatabilirsin... Bir kaç saniye "acaba altından kalkabilir miyim" diye tereddüt geçirdim, sonra bir cesaret geldi, kabul ettim. Ve, ortaya bu belgesel çıktı. Acaba altından kalkabildim mi? Takdir sizin...

Kitabın yazılma nedeni ve yazarın amacını önsözünden anlıyoruz. Sayın Selçuk Yaşar, Erdal Şafak'tan Tütünbank'ın romanını yazmasını istemiş ve yazarımız da kendi anlatısıyla, bir belgesel vücuda getirmiştir. Kitapta yer alan isimlerin ve tarihsel ortamın, tarihsel realiteyle uyum sağladığını görünce, elinizdeki kitabın bir tarih çalışması olduğunu düşünüyor ve o gözle bakmak zorunda kalıyorsunuz. Böyle olunca da ister istemez akademik yanınız ve tarihçiliğiniz ağır basarak, kitabı ciddi biçimde okumaya başlıyorsunuz. Hele uzun yıllarınızı Ege ve İzmir tarihiyle çalışarak geçirmişseniz, ilgi alanınıza ilişkin bu kitap, sizin için oldukça önem taşımaktadır.

Kitapta ilk karşılaştığınız sayfa, tedirgin olmanıza neden oluyor. İlk sayfada karşınıza Mustafa Kemal'in bir portresi çıkmaktadır. Portrenin altına yazarımız şu cümleyi yazmıştır: "Mustafa Kemal Atatürk'ün 1924 yılında Akhisar Tütüncüler Bankası'na ithaf ettiği fotoğraf." Daha başlangıçta iki yanlışlık tespit ediyorsunuz. Bunlardan ilki fotoğrafın tarihine ilişkindir: Mustafa Kemal'in portresinin üzerinde eski Türkçe ile yazılmış iki tane tarih vardır. Bunlardan ilki fotoğrafçının -"Foto Şehbal"- fotoğrafı bastığı ya da fotoğrafhanesini kurduğu yılı gösteren 1341 tarihidir. 1341 tarihinin karşılığı da 1925 yılıdır. İkinci tarih ise, Mustafa Kemal'in imzasında yer almakta ve eski yazıyla "10 Teşrinievvel (10 Ekim) 1925, Akhisar Tütüncüler Bankası'na Gazi Mustafa Kemal" yazısı görülmekte. Şayet Erdal Şa-

fak, tarihçi gibi düşünüp, fotoğrafa bakıp, eski yazı okumayı bilseydi böyle bir hataya düşmezdi.

Tarihçilik son derece ciddi bir iştir -gerçi kimsenin tekelinde değildir- ve donanımlı olmayı gerektirir. Bunların ilk şartları çalışmasını yapacağınız dönemin kaynaklarını okuyabilecek yazı ve dil unsurlarını bilecek, bundan sonra da takvim bilgisine sahip olacaksınız. Erdal Şafak, gazeteci olduğu için, elbette bir tarihçide olması gerekli vasıflara sahip değildir.

Fotoğraf altındaki yazıda yer alan ikinci hata ise şudur: 1925 yılında ulu önderin adı Gazi Mustafa Kemal'dir. Atatürk soyadı, 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunu ile verilmiştir. Tarih eğitimi yaptırırken verilen ilk derslerden biri, üzerinde çalışma yapılan tarihsel dönemin kavramlarıyla düşünebilmek ve terminolojiyi o yönde kullanabilmektir. 1924'te Gazi Mustafa Kemal'e Atatürk diyemezsiniz, Osmanlı klasik döneminde, "veziriazam"a "başbakan" diyemeyeceğiniz gibi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1924 yılında Akhisar Tütüncüler Bankası'na ilişkin enstantane fotoğrafı.

Önsözün ardından, "Bir Yıldönümünün Çağrıştırdıkları" başlıklı (s. 1-5) *Gözlem* gazetesinde 9 Mayıs 1994 tarihinde yayımlamış ve kitabın yazılmasına neden olan, nostaljik içerikli ve edebi üsluplu makale yer alır. Burada Erdal Şafak, çocukluk anılarında yer etmiş olan Akhisar, babasının iflası, gurbeti ve bu yüzden yaşadığı fakir çocukluk yılları, annesinin çektikleri, kendisi ve ailesi için tütünün ve tütün işçiliğinin ve Tütüncüler Bankası'nın neler ifade ettiğini anlatmıştır.

Kitabın 7-8. sayfaları arasında "Giriş Yerine, I. Justinien'den Tütünbank'a" başlıklı bölüm yer almaktadır. Giriş, aynen alıntı yaptığım şu cümle ile başlıyor: "Tütünbank, 17 Eylül 1924 tarihinde Akhisar Tütüncüler Bankası adıyla kurulmuştur. 1945 yılına kadar Ege Bölgesi'nin tek özel bankası olarak faaliyet göstermiştir." Bu cümle ya Türkiye'nin tüm iktisat tarihini baştan sona değiştirmemize neden olacak bilgiler içermekte, ya da kitabı daha ilk cümlesinden itibaren çok daha ciddi gözle bakmamıza neden olacak sözcükleri barındırmakta. Konuya ilişkin henüz bir şey anlatmadan, arka arkaya böylesine hataların çıkması, ileriki sayfalarda karşımıza daha büyük hataların çıkabileceğinin ipuçları gibi geldi bana. Yukarıdaki cümlede bankanın kuruluş tarihine ilişkin de büyük bir hata vardır ki -bankanın kuruluş kararnamesinin onaylanma tarihi 7 Eylül 1924, ilan edilip yürürlüğe girme tarihi ise 20 Şubat 1925'tir-, bunu metnin sonunda değerlendirmek istiyoruz.

Ege Bölgesi, Türk iktisat tarihinde çok özel ve önemli bir yer işgal eder. Bölgenin tarihine ilişkin en ufacık bilgisi dahi olmayan kişilerin, belgeselini hazırlamaya çalıştığı konuya ilişkin temel yazıları dahi okumadan kitap yazmaya soyunmasındaki cesaretlerini kutlamak gerekli. Batı Anadolu, Türk İktisat tarihinde, Milli İktisat politikalarının uygulanmasında motor görevi görmüş; çok önemli bir bölgedir. Bölge köylüsü, çiftçisi, ağası, eşrafı, yöneticisi, emperyalist sömürüye ve tröstleşmeye karşı direnebilmek için 1910'lu yıllardan itibaren çaba göstermeye başlamışlardır. Milli Aydın Bankası (1915) (bugünkü Tarişbank), Manisa Bağcılar Bankası (1918), İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (1927) (bugünkü Egebank) isimlerini taşıyan bankalar, bu felsefenin ürünü olarak doğmuşlardır. Adını andığım bankalar, Ege Bölgesinde değil miydi, veya bunlar devlet bankası mıydı, ya da bu bankalar 1945 yılına kadar Ege'de hiç faaliyet göstermemiş de, yalnızca Erdal Bey'in belirttiği gibi Akhisar Tütüncüler Bankası mı faaliyette bulunmuştu?

Burada Erdal Şafak, eleştirilerimize karşı şu cevabı verebilir: Bu yanlış bilgi Prof. Dr. Akın İlkin'e aittir. Ancak giriş bölümünde Sayın Şafak "Türkiye'nin alanında en kapsamlısı kabul edilen Paymaş Yayınları'nca hazırlanan *Ekonomi Ansiklopedisi*'nde Prof. Dr. Akın İlkin'in kaleme aldığı Tütünbank'la ilgili madde bu kadar. Cilt 3, sayfa 1324..." (s. 7) cümlesiyle bu yanlışlığa övgüler düzmekten kendisini alamamıştır. O zaman yanlışlığa neden ortak oldun diye sorulabilir. Çünkü tarih araştırma yöntemlerinde öncelikle verilen bir mantık vardır; tarihçi karşısındaki bilgi ve belgeleri kritik edip, doğrulatmalı, hatta belgeyi tersten okumalıdır. Tabii, Erdal Bey tarihçi olmadığı için, yazdığı tarih kitabına böyle yanlış bir cümleyle başlamaktadır.

Bir de yöntemdeki yanlışı burada vurgulamak durumundayım. Ciddi tarih disiplininden geçmemiş ve tarihin/tarihçiliğin ne olduğunu tam kavrayamamış araştırmacılar, üzerinde araştırma yaptıkları konunun sahiplenmesini yapar, onu kendinden bir parça olarak görür ve sürekli onun en iyi, en güzel, en mükemmel yanlarını ortaya koymaya, yaşantısındaki her şeyi meşrulaştırmaya çalışır, yani onun savunusunu yapar. Hele çalışılan konu bir iktisadî kurumun tarihi ise ve bu kurumun yöneticileri ne kadar şanlı tarihleri olduğunun ortaya konulmasını istiyor

ve bunun için para veriyorsa ve tarih yazarı da yukarıda bahsettiğim tarihçi disiplinine ve ciddi bakış açılarına sahip değil ise, projenin sahiplerinin gururunu okşayacak reçeteyi sunmaya hemen hazırdır. İşte bunun için zorlar, ne yapar yapar bu cümleyi yazar. O cümle de bu kitap için, Tütünbank'ın Ege'deki tek özel banka olduğudur. Bu sözcük dahi kitabı elimizden bir kenara bırakmamıza neden olabilirdi. Ancak, hemen acceleci davranmayıp, belki kitabın içinden yeni bir şeyler öğrenebilirim umuduyla okumaya devam ettim.

Kitabın Birinci Bölümü "Sancılı Yıllar (1920-1930)" başlığını taşımakta (s. 9-26). 1919 yılında Akhisar'ın işgali ile başlıyor ve satır başları halinde, işgal dönemi Akhisar'ının yaşantısı kronolojik bir mantıkla veriliyor. Bu satır başlarında, Rum tüccarların tütün almadığı için tütün üreticisinin çöktüğü anlatılıyor, ardından bağımsızlık, Mustafa Kemal'in Akhisar'ı ziyareti, İzmir İktisat Kongresi ve ardından Tütünbank'ın doğuşu yer alıyor. İşte Erdal Şafak'ın belgeselinin kurgusu bu kadar. Tütün gibi çok önemli bir kültür bitkisinin iktisadî tarihinin bir parçasını ve bundan doğan bir iktisadî kurumun belgeselini yazmaya soyunan bir kişinin hemen ilk cümlelerdeki kurgulamasını görünce, şaşkınlığa düşüyorsunuz. Erdal Şafak'ın kurgusuyla Akhisar Yunanlılar tarafından işgal edilir, işgal döneminde Rum tüccar, Müslüman-Türk üreticiden tütün almaz, tütün üreticisi çöker, sonra işgal biter, Mustafa Kemal Akhisar'a gelir (5 Şubat 1923), Tütünbank'ı kurun diye talimat verir (!) ve banka kurulur. Bir iktisadî kurumun tarih/romanını belgesel biçimde yazmaya kalkışan Sayın Şafak'ın, iktisat tarihi, Osmanlı tarihi, hele hele Ege iktisat tarihine ilişkin hiçbir şey okumadığı, araştırmadığı yukarıdaki kurgulamasından kendiliğinden ortaya çıkıyor. Sırf Akhisar'da çocukluğu geçtiği ve anılarında Akhisar'ı ve bankayı hatırladığı ve kendisine kitap yazması konusunda bir teklif yapıldığı için Tütünbank'ın tarihini yazma cesaretinde bulunuyor. Ulusal, "Rum tüccarlar, Akhisar'dan tütün almayınca üretici çöküyor..." (s. 9). Osmanlı İmparatorluğu tarihinde özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra böyle bir şeyden bahsedilebilir mi? Osmanlı İmparatorluğu bilindiği gibi, 19. yüzyılda yapmış olduğu borçlanmayı keyfî biçimde harcayıp, dış borçlarını ödeyemeyince, 1875 yılında malî açıdan iflas eder. Bu iflas üzerine İmparatorluğun gelirlerine 1881 Muharrem Kararnamesiyle el konulur. Bu gelirlerden biri ve en önemlisi tütündür. Tütün tarım ve ticaretini düzenlemek için 27 Mayıs 1883'te Osmanlı Bankası ve diğer yabancı sermayeli çok ortaklı bir kuruluş olan "Memalîk-i Mahrusa-i Şahane Duhanları (Tütün) Müşterekü'l-Menfa Reji Şirketi" kurulur. Halk arasında kısaca Tütün Rejisi diye bilinen bu şirket, imparatorluk coğrafyasında tütüne ilişkin -üretimine izin verme, kota koyma, toplama, pazarlama, işleme vb- her şeyi tekeline almış ve tütün üreticisinin perişanlığına sebep olmuştur. Tütündeki tekelleşme yüzünden Ege gençleri ölümcül bir serüvene, tütün kaçakçılığına başlamıştır. Silahlı Reji kolcuları ile Ege gençlerinin yaşadıkları çatışmalar ve gençlerin ölümü üzerine yakılan birçok anonim türkü hâlâ kulaklarımızda çınlamaktadır. Tarihi roman (!) yazmaya kalkışan Erdal Şafak, roman yazma gücünü oluşturan edebî metinleri ve şiirleri biraz okusaydı -gerçi kitabın bibliyografyasında yer alan Yaşar Kemal'in *Çakırcalı Efe* kitabında Çakırcalı'nın ve Ege gençlerinin tütün kaçakçılığı ve Reji kolcularıyla çatışmaları sayfalarca anlatılır, tabii bunları hiç okumadığı için bilmez- böyle asılsız bir cümle yazmaz, tütün üreticisinin çöküşüne "olmayan" Rum tüccarların değil, Reji Şirketi'nin neden olduğunu bilebilirdi. Burada Erdal Şafak'ın kitabını kurgulamasında Rum tüccarı suçlu gösterme düşüncesinin altında, işgal sonrası kurulacak olan Akhisar Tütüncüler Bankası'na yüce bir görev biçme çabası (gerçekten bu tip kurumların kuruluş felsefesinde çok onurlu mücadelelerin olduğu bir gerçektir, ancak bu onurlu tarihsel mücadele, Sayın Şafak'ın kurguladığı gibi değildir) yatmaktadır.

Batı Anadolu'nun iktisat tarihinde bölgenin değerli ihracat ürünlerinin üreticileri İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat döneminde ekonomik kurtuluşlarını sağlayacak banka ya da kredi örgütleri ya da kooperatiflerini oluşturabilmişlerdir. (İncircüler, Milli Aydın Bankası; Üzümcüler, Manisa Bağcılar Bankası gibi). Tütüncüler ise, tekelci şirketin varlığından ve hükümet nezdinde elde etmiş olduğu imtiyazlardan ötürü, böylesine girişimde bulunamamışlar, şirketin imtiyazı Cumhuriyet hükümeti tarafından feshedilince bankalarını kurabilme yolunda adım atmışlardır.

Erdal Şafak, kitabının 9. sayfasından itibaren kurgulamasını Tütünbank'ın kurucularından Saraçoğlu Reşat Bey'in yaşantısı üzerine oturtuyor. Daha sonraki sayfalarda, özellikle Reşat Bey'in işgal döneminde yaşadıklarını, Mahmut Celal (Bayar) ile ilişkisini ve Akhisar'da direniş hareketi içinde yer almasını anlattıktan sonra, Akhisar'ın Yunan işgaline uğrayışı, burada yerli Rumların baskıları, Akhisar'daki teslimiyetçi politikalar -terzilerin gece/gündüz Yunan bayrağı dikmeleri vb-, Albay Bekir Sami Bey'in direnişi örgütleme çabaları ve Milli Mücadelemize ilişkin yaşananlar kaynak gösterilmeksizin anlatılmakta.

Sayın Şafak'ın s. 9-18 arasında işgal yıllarında ve milli mücadelede Akhisar'a ilişkin yazdıklarını, sanki bir yerlerde okumuştum. Sayın Erdal Şafak'ın kaynak göstermeksizin anlattıkları, acaba öğrencilik yıllarımdan beri arkadaşım ve üniversitede hocalık dönemimde yıllarca fakültede aynı odayı paylaştığım Oktay Gökdemir'in, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne sunmuş olduğu *İşgal Yıllarında Akhisar, 1919-1922 (Akhisar Belediye Meclisi Kararlarına Göre)* başlıklı yüksek lisans tezinden kitaba dönüştürerek Akhisar Belediyesi'nce bastırılan *Kurtuluş Savaşı'nda Akhisar* (İzmir, 1990) başlıklı kitabından mı yansıtılıyordu diye fesatça bir düşünceye saplanıverdim. Fesatça düşüncelerim boşa çıkmış olsaydı, bilimsel etik adına gerçekten çok se-

vinecektim. Erdal Şafak, s. 9-18 arasında anlatılanların tümünü, Oktay Gökdemir'in kitabının s. 15-31 arasında yer alan bilgilerden sadece cümle yapılarında oynamak suretiyle insafsızca aparmış. Sayın Şafak, apardıklarına kimi yerde bilimsel bir hava katmak için metin içinde acemice kaynak gösteriyor: "Burada sözü Mahmut Celal Bey'e bırakıyoruz" gibi. Akhisar'ın işgali ve direnişin örgütlenmesini sayfalar boyu anlatan Şafak, Milli Mücadele dönemini bir paragrafla özetledikten sonra, s. 18-19'da Akhisar'ın kurtuluşunu yine kaynak göstermeksizin Gökdemir'in kitabının 39-41. sayfalarından yine cümle yapılarını değiştirmek suretiyle ve biraz da özetleyerek, aynen aparmıştır.

Kitapta, Akhisar'ın Yunan işgalinden kurtuluşunun hemen ardından s. 19'da İzmir İktisat Kongresi anlatılmaya başlanmış ve Erdal Şafak, kongreye ilişkin aşağıdaki ilginç bilgileri sunmuştur.

> Türkiye'nin en az 20 yıl boyunca ekonomi politikasını etkileyecek, sanayileşmenin öncüsü olan, ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün tavsiyelerine uyulup zamanında özelleştirilmediği için bugün devletin ve milletin sırtında birer kambur durumuna gelen KİT'lerin pek çoğunun temellerinin atıldığı, "Türkiye'nin özel sektöre yeterli sermaye birikimi sağlanıncaya kadar devletin bu görevi üstleneceği bir sanayileşme politikasını izleyeceğini" kabul ve ilan eden 1. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 Cumartesi günü saat 10'da açılıyor ve 1.135 delegenin oyuyla başkanlığa Kazım Karabekir Paşa getiriliyordu. Kongre, bu gün bile Gümrük diye bilinen bölgede, daha sonra "İncir Han" diye ünlenecek Hamparsomyan Depolarında toplanmıştı... Kongre turizminin ilk örneğinin verildiği Hamparsomyan depoları, özel telefon ve telgraf hattıyla Merkez Telgrafhanesi'ne bağlanmıştı.

Yazarımız, İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarını hiç okumadan yorumlamalarda bulunmuş, rahmetli Uğur Mumcu'nun deyişiyle, bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmaya çalışmıştır.

İktisat Kongresi'nin toplanmasındaki temel amaç, Lozan görüşmelerine ara verildiği sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Batı dünyasına siyasî bağımsızlık ve özellikle iktisadî bağımsızlık konusunda kesin kararlı olduğu mesajını vermek istemesidir. Kongrenin sonuç kararları olan 12 maddelik Misak-ı İktisadî'de Erdal Şafak'ın belirttiği "Türkiye'nin özel sektöre dayalı, ancak özel sektörde yeterli sermaye birikimi sağlanıncaya kadar devletin bu görevi üstleneceği bir sanayileşme politikasını izleyeceğini kabul ve ilan eden" şeyler hiçbir biçimde yer almamıştır.

Öte yandan İzmir İktisat Kongresi'nde özelleştirme konusunda Mustafa Kemal'e atfettiği sözcükleri Mustafa Kemal'in kongrede yapmış olduğu konuşmaların neresinde bulduğunu gösterir ise, biz tarihçiler de yeni bilgilere ulaşmanın kıvancını sayesinde yaşayacağız. Misak-ı iktisadî'nin temel felsefesi, iktisadî bağımsızlık ve her türlü iktisadî faaliyete Türkler'in egemen olmasıdır. Ayrıca, bu kongrede sanayileşme boyutu hemen hemen hiç yer almadığı gibi, KİT olarak günah keçisi ve kambur olarak ilan edilen bu kurumlar, bağımsızlık sonrasında perişan biçimde yaşam savaşı veren Türk ulusunun var olmasına zemin hazırlayan fabrikaların ve diğer iktisadî kurumların kurulmasına 1933 yılında 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Devletçilik ile başlanmıştır. Ancak yazarımız Türk İktisat Tarihi'nin gelişim evrelerini pek bilmediği için yazık ki konuları çarpıtarak, günümüzün siyasal tercihli söylemlerine Mustafa Kemal'i dahi alet edebiliyor.

Bir de Sayın Şafak sayesinde İzmir İktisat Kongresi'nin değişik bir boyutunu daha öğreniyoruz: "Kongre Turizminin ilk örneği". Taş taş üstünde kalmamış, yanmış yıkılmış, sefaletin kol gezdiği, işsizliğin, sermayesizliğin had safhaya ulaştığı, binlerce yetim, dul ve yaşlının, sakat savaş gazilerinin açlık içinde kıvrandığı, her açıdan tükenmiş İzmir'in kendisini tekrar ayağa kaldırma çarelerinin tartışıldığı bir dönemde, İktisat Kongresi'nden, kongre turizminin ilk örneği diye bahsetmek, ciddiyetle, tarih bilinciyle bağdaşmayan sözler olsa gerektir.

Erdal Şafak, İzmir İktisat Kongresi'ne ilişkin, kitabın 23. sayfasında 4 sayfa önce yazdıklarını tekrarlıyor, ancak yazdığı tarihleri unutarak: "...Ve, 1. İzmir İktisat Kongresi, mevsime göre ılık ama yağışlı bir günde, 17 Şubat 1923 Perşembe, saat 10.30'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında açıldı. Salonda çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcileri olarak 1.000'i aşkın delege..." Bu çelişkiler birtakım problemlerin varlığını ortaya koyuyor: ya yazarımızda unutkanlık var, ya da bu kitapta isimleri belirtilmeyen başkalarının da kalemleri var, ya da sayın Şafak'ın her halde çok acelesi vardı ki, kitap bittikten sonra yazdıklarını bir bütün olarak hiç okumamış ve üzerinde düşünmemiş. 4 sayfa ara ile bu kadar hata yapılır mı? Kongre, Perşembe mi, Cumartesi mi -doğrusu Cumartesi-, saat 10.00'da mı, 10.30'da mı açılmış, delege sayısı 1.135 mi, 1.000'i aşkın mı? Böyle hatalar birkaç sayfa ara ile bir tarih çalışmasında nasıl yer alır?

Erdal Şafak, kitaba sürekli duygusal formlar yüklemekte, bunun için ya milli, ya da dini semboller kullanmakta ve bu sembollerin aktörlüğünü de Reşat Bey'e yaptırmakta. 23. sayfada Reşat Bey'i Mustafa Kemal ile konuşturtan Sayın Şafak, Reşat Bey'e şunları söyletmiştir:

> TBMM'de temsilciliğini yaptığı Akhisar'ın yoksulluğunu, çoğunluğu Rumlar'dan oluşan "ecnebi" tüccarın çekilmesi nedeniyle tütün üreticisinin içine düştüğü sefaleti anlatmış, "Paşam ne yeni ekim için para var, ne de mahsulü satma imkanı. Buna bir çare bulmalıyız...Bunların en önemlisi ve en başta geleni Paşam... Akhisar tütün müstahsilinin kredi ihtiyacını karşılayacak bir banka kurmak. Mahmut Celal Bey bunu sık sık tekrarlardı. İzin verirseniz böyle bir banka için teşebbüse geçmek istiyorum.

Yukarıda yazdıklarına ilişkin kaynak göstermeyen Erdal Şafak'ın, bu anlattıklarına ciddi tarih bilgisi olarak bakmakta zorlanıyoruz. Çünkü konu kahra-

manı olan, TBMM'de Saruhan mebusluğunu üstlenen Reşat Bey'in böylesi gaflar yapması mümkün değildir, şayet bu kadar basit gaflar yapan bir kişinin böylesi önemli görevleri yapması ve önemli bir bankanın kuruculuğunu üstlenmesi, kabul edilecek şeylerden değildir. Yukarıdaki alıntıda yinelendiği ve benim de daha önce açıkladığım gibi bu dönemde Rum tütün tüccarından bahsetmek çok zordur. Burada yapılan ikinci büyük hata, "çoğunluğu Rumlardan oluşan 'ecnebi' tüccar" biçiminde tütürsüzce söylenen, ama gerçekte bilimsel, hukuksal tanımlamaları olan sözlerdir. Osmanlı İmparatorluğu bilindiği gibi son derece kozmopolit bir insan kitlesine dayanmaktaydı ve bu ülkede "millet" sistemi adı verilen hukuksal bir yapı işlemekteydi ve millet sisteminde her cemaat alt oldukları dinsel inanç çerçevesinde örgütlenirler ve buna dayanılarak yönetilirlerdi. Rum milleti ise, imparatorluğun diğer milletlerini oluşturan Müslümanlar, Museviler ve Ermeniler gibi Osmanlı tebası olup "ecnebi" değildi. Ecnebi terimi ise, Osmanlı tebası dışında olan, ancak İmparatorluk topraklarında yaşayan Avrupalı gayrimüslimleri kapsamaktaydı. Osmanlı tarihine ilişkin hiçbir şey bilmeyen Şafak, imparatorluk tarihine günümüzün ulus-devlet mantığıyla baktığını burada çok açık biçimde ifşa ediyor.

Dinsel sembolizmi s. 25'te kullanan Erdal Şafak, yine Reşat Bey'e rol vermiş, İzmir İktisat Kongresi'nden çıkan Reşat Bey'in yaptıklarını Sayın Şafak kendisi görmüş gibi anlatıyor:

> Arkalarında kalmış Hisar Camii'nden akşam ezanı yükselmeye başladı. Dini duyguları hayli güçlü olan Reşat Bey içinden dua etti: "Allahım devletimize, milletimize zeval verme... Allahım bana güç ver, yardım et de memleketimin müstahsilini, zürraını ecnebi istismarından kurtaracak bir bankanın kurulmasına ön ayak olabileyim..."

Tabii bu anlatılanların hiçbiri sağlıklı bir kaynağa dayanmamakta, bu yüzden böylesine popülist söylemlere ciddi tarih bilgisi olarak bakmakta zorlandığımı itiraf etmem gerekir.

Kitabın 27. sayfasında başlayan "Reşat Bey'in Kayıp Günlüğünden/1" başlıklı bölüm, yakın dönem tarihimiz adına çok enteresan bilgiler içermektedir. Sayfa 31-33 arası da yine "kayıp günlük"lere dayanılarak yazılmakta. Burada hiç anlayamadığım bir şey var. Reşat Bey'in günlükleri kayıp ise, Erdal Şafak, burada yazdıklarını ve aynen alıntı biçiminde gösterdiği bilgileri bize nereden aktarmıştır? Yok şayet kayıp olan bu günlükleri -ki eski yazıyla yazılmış olması lazım- Erdal Bey bulup kullanmış ise, böyle "kayıp günlük" biçimindeki bir başlık çok anlamsız. Anılar ve günlükler tarih araştırmalarında kaynak olarak çok özel ve önemli bir yeri işgal eder. Hele hele yaşadıklarını yazıya dökme konusunda bayağı sıkıntısı olan ülkemizde, bağımsızlık sonrası Cumhuriyet'e giden yolda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ilişkin yaşadıklarını yazıya dökmüş bir kişinin yazdığı günlüklerin bilim dünyasına tanıtılıp sunulmasında sayısız yararlar bulunmaktadır. Erdal Şafak, Reşat Bey'in kayıp günlüklerini cidden bulmuş ise, bir gazeteci olarak bunları yayımlamalıdır.

Bankanın kuruluşunu gerçekleştiren Reşat Bey'in kayıp günlüklerinden (!) kaynak göstermeksizin bilgiler aktarıyor Erdal Şafak:

> Bugün değerli büyüğüm, hamim, bugünlere, bu mevkilere gelmemde en büyük pay sahibi Mahmut Bey'i ziyaret ettim. Gazi Paşa'nın İktisat Kongresi'nin arefesinde, 5 Şubat 1923 tarihinde değerli eşleri Latife Hanımefendi ile birlikte Akhisar'ı şereflendirmeleri esnasında, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma hamlesi ve müteşebbis sınıfı yaratma politikasında bölge bankalarının önemli bir yeri olduğunu bizzat kendilerinin sözlerinden örnekler vererek hatırlattıktan sonra, bu bölge bankalarından birini dünyanın en güzel, en kıymetli tütünü yetiştiren Akhisar'da kurmak istediğimi ifade ettiğimi anlattım. Bankanın, tütün üreticisine yardımcı olmak gayesiyle kurulacağını söylediğimi naklettim. Meğer o da bir milli ticaret bankası kurmak için teşebbüse geçmeye hazırlanıyormuş.

Erdal Şafak, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden, 5 Şubat 1923'te hangi Türkiye Cumhuriyeti'nden ve onun kalkınma hamlelerinden bahsediyor? Yaptığımız gaflarla, Saraçoğlu Reşat Bey'i de cahil kertesine indirgiyor.

Yukarıdaki alıntıda çok orijinal bir bilgi daha var. 1923 yılının ilk aylarında Türkiye'de "müteşebbis sınıf yaratma" çabalarının varlığını öğreniyoruz. Bunlar tamamen lafzî şeyler olup, yazarımızın düşünce sistematiğinin ve belki de arzularının tezahüründen başka bir şey değildir. Özelleştirmeyi ve liberal ekonomik politikayı çok sevdiğini anladığımız ve sürekli Mustafa Kemal'e de böyle bir rol biçmeye çalışan Sayın Şafak'ın yukarıda anlattıkları belki de kitabı yazmış olduğu kuruma sempatik gözükmek için yazılmış sözler dizgesi olup, tüm bunlar bilim dışıdır. Bu tanımlama, Türk iktisat tarihinin gelişme evrelerinden habersiz bir kişinin düşlerinden başka anlam taşımamakta, 1923 yılı ve bankanın kurulduğu dönem, müteşebbis sınıf yaratma gayesinin güdüldüğü değil, tam aksine sınıfsız bir toplum yaratma ilkelerinin benimsendiği, özellikle halkçılık, dayanışma ilkelerinin en güçlü olduğu bir dönemdir. Bankanın kuruluş aşamasındaki çabalara ve ruhuna hâkim olamayan, bu konuda hemen hemen hiçbir araştırma yapmadığı anlaşılan Erdal Bey, kuruluşa ilişkin belgeleri görmek ve malzeme toplamak gibi bilimsel bir kaygısı olmadığından, kurumun tarihine ilişkin yazacak malzeme elinde bulunmamaktadır. Bunun için aklına geleni yazmıştır.

Bu bölümün sonundaki 30. sayfada iki tane Akhisar fotoğrafı basılmış ve her ikisinin de altında 1900'lerin başında Akhisar ibaresi yazılmıştır. Tarihçi elindeki belge ya da görsel malzemeyi tarihlendiremiyorsa, tarih bilgisini ve mantığını kullanarak, zaman dilimini en az onuma indirgemek durumundadır. Fotoğrafları, tarihi çalışmasını destekleyen unsur olarak görmez, sadece dekoratif malzeme

olarak kullanırsanız, görsel malzemenin sunduğu tarihsel verilere ulaşamazsınız. Her iki fotoğrafa biraz dikkatle baktığınızda fötrlü, kasketli, takım elbiseli, kravatlı onlarca insanı görmektesiniz ve ayrıca fotoğrafların üzerinde eski yazıyla Akhisar yazmaktadır. Bu kadarcık belirleyiciler bile bize fotoğrafın tarihini koymamıza yetmektedir. Bu fotoğraflar, şapka devrimi sonrası ile harf devrimi arasını yansıtmaktadır, onun için fotoğraflara, 1925-1928 yıllarında Akhisar diyebiliriz. Ne var ki Erdal Şafak, bu belirleyici unsurları bilmediğinden, bunlara hiç dikkat etmemiş ve fotoğrafların altını canı istediği gibi yazmıştır.

Sayfa 31-33 arasında "Reşat Bey'in Kayıp Günlüğünden/2" başlıklı kısımda, yine Reşat Bey'in ağzından bankanın kuruluş çabaları anlatılmıştır. Bölgesel bankaların kuruluş felsefesi, ait olduğu bölgesi için son derece heyecan verici gelişmelerdir ve dönemin basını, böylesine gelişmelere büyük önem verir ve kamuoyunun sözcülüğünü üstlenir. Öte yandan bankanın kuruluşuna ilişkin resmi arşivler ve bankanın kendi özel arşivinde oldukça orijinal bilgi ve belgelere ulaşılabilme şansı vardır. Ne yazık ki Saym Şafak, bu kaynakların hiçbirine başvurma ihtiyacı duymaksızın, bankanın heyecan verici kuruluş evrelerine ilişkin bir şey anlatmayıp kestirme bir biçimde geçiştirmiştir.

Sayfa 35'te başlayıp 40'ta sona eren "Hoşgeldin, Akhisar Tütüncüler Bankası" başlıklı bölümün ilk paragrafında bankanın 17 Eylül 1340 (1924) tarihinde açılışı anlatıldıktan sonra Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarındaki iktisadî durumu ve Osmanlı'dan miras kalan kurumların listeleri sayısal olarak verilmiştir. Bu sayıların böyle bir başlık altında niçin verilmiş olduğunu anlayabilmiş değilim.

Kitaptaki İkinci Bölüm "Rüzgarların Sert Estiği Yıllar (1930-1940)" başlığını taşımakta (s. 43-58). 16 sayfalık bu bölüm için söyleyebileceğim bir tek tanımlama var: Kırkambar. Erdal Şafak Tütünbank kurum tarihini yazmak için ciddi hiçbir araştırma yapmadığı, ancak kitap yazmak gibi bir işe giriştiği için, kurumla ilgili veya ilgisiz aklına ne gelirse yazmış ve kitabın hacmini şişirmeye çalışmıştır. Bankanın özel tarihine ilişkin hiçbir bilgi ve belgeye ulaşamayan Şafak, 1924 yılında kurulan bankanın 1937 yılına kadarki gelişimine ve yaşadıklarına ilişkin hiçbir şey anlatamıyor. Şayet Erdal Şalak oturduğu yerden kalkıp, İzmir Milli Kütüphane'ye gitse ve çok basit bir araştırma yapsa, Akhisar Tütüncüler Bankası'nın faaliyet raporlarına ulaşabilir, basit de olsa bankanın tarihsel serüvenine ilişkin biraz bilgi anlatabilirdi.

Kurgusal bir özetlemeyle İkinci Bölüme başlayan Erdal Şafak, hemen ilk paragrafla devrim felsefesi yapmaya ve Türk Devrimi'nin ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışıyor. Az ileride sözlü tanıklığına başvuracak olduğu ve çok uzun yıllar Tütünbank'ta çalışan Jozef Özel isimli tanığın, 1937 yılında bankadaki görevine nasıl başladığına ilişkin anılarını anlatırken, konu yine Türk İnkılabı'na geliyor ve Tütünbank'la pek bağlantı kuramadığım şeyler sayfalar boyu anlatılıyor. Ancak burada ilgimi çeken bir paragraf var ki onu sizlerle paylaşmak istiyorum:

> Jozef Özel, 1937 yazının bunaltıcı bir öğleden sonra sıcağında babasının bir adım gerisinde, Fevzi Paşa caddesinden Gümrük'e çıkan noktada, bugün Vakıflar Bölge Müdürlüğü olan binadan sağa dönen sokakta, o tarihte hâlâ varlığını koruyan, ancak bugün anılarda kalan 1. İktisat Kongresi'nin yapıldığı Hamparsomyan depolarının çok yakınındaki Akhisar Tütüncüler Bankası'nın İzmir Bürosu'nun kapısından girerken, dönemin tek partisi, tek hakimi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Katibi Recep Kaya'nın sözlerini anımsıyordu. Kaya, o yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde "İnkılap Dersleri" veriyordu. Ve her dersi basında tam metin yayınlanıyordu. (s. 43-44)

Birincisi, Jozef Özel'in bankaya ilk girişini anlatmak için bu kadar ayrıntıya ve konuyla ilgisi olmayan şeylere ne gerek var? İkincisi, Erdal Şafak'ın tarif ettiği yolla Hamparsomyan depolarına gitmek mümkün değildir, her halde Şafak, bu depoların yerini karıştırıyor. Üçüncüsü ise *İnkılâp Tarihi Dersleri*'ne ilişkin olanıdır. Dersleri okutan kişi, rahmetli Recep Peker'dir, ama Erdal Şafak ne hikmetse, ona "Kaya" soyadını uygun görmüş, hem de iki kez. Erdal Şafak "Recep Kaya"sına bir de unvan veriyor: "Genel Katip". Saym Şafak terminolojiyi dilediği gibi kullanmakta hiçbir sakınca görmüyor. Şayet eski dili kullanacaksanız buna "kâtib-i umumî" denir, yeni dili kullanacaksanız bunun da karşılığı "Genel Sekreter"dir. Ama yazarımız, terminoloji kullanma konusunda çok dikkatsiz. Burada saym Şafak'ın bir dikkatsizliğini daha vurgulamak istiyorum. Recep Peker, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde İnkılâp Dersleri'ni 1937 yılında değil, 1934-35 ders yılında okutmuştur.

Kırkambar olarak nitelediğim İkinci Bölümde Tütünbank dışında neler yok ki? 1923-1932 arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin liberal iktisadî dönemi -ki yazarımız bu dönemi her halde çok seviyor olsa gerek- ve bu dönemde yapılan birçok şeyin özetinin ardından (s. 45-47), iki sayfa millileştirilen yabancı sermayeli şirketlerin listeleri (s. 48-49), devletçi ekonomik politikaların uygulanmaya başlaması ve ilk girişimler (s. 49-50) anlatıldıktan sonra s. 51'de saym Şafak herhalde Tütünbank'ın tarihini yazdığını hatırlamış olmalı ki, çok anlamsız bir yerde Celal Bayar'ın

daha önce bankanın kurucusu Reşat Bey'e vermiş olduğu direktifi yinelemiştir. Daha sonra Akhisar Tütüncüler Bankası'nın birçok şehir ve bölge bankasının kuruluşuna örnek olduğunu belirterek, iki tam sayfa bu bankaların isimlerini saymıştır (s. 52-53). 35 bankanın ismini tek tek saydıktan sonra Erdal Şafak yerel bankacılığa ilişkin sözlerini şöyle tamamlıyor: "1924-1938 yılları arasında kurulmuş bütün bu bankalara bir de Akhisar Tütüncüler Bankası'ndan önce kurulmuş Manisa Bağcılar Bankası ile Milli Aydın Bankası'm eklememiz gerekiyor." (Burada aynen alıntı yaptığımdan Türkçe ifadedeki bozukluk Sayın Şafak'a aittir.)

Sayın Erdal Şafak kitabının girişindeki ilk cümle ile 53. sayfasında yer alan bu cümlesini nasıl açıklayabilir, gerçekten çok merak ediyorum. Hem 17 Eylül 1924'te -Erdal Şafak'ın tarihine göre- kurulan Akhisar Tütüncüler Bankası'nın 1945'e kadar Ege Bölgesi'nin tek özel bankası olduğunu iddia et (s. 7), hem de burada Ege Bölgesi'nin diğer bankalarını eklemeye çalış. Sayın Şafak, biraz tarih okusaydı, sanırım böyle zor durumlara düşmezdi.

Kırkambar içinde Tütünbank'a ilişkin bir şeyler anlatmak ancak 54. sayfada aklına gelmiş olmalı. Aslında Sayın Şafak burada da bir şey anlatmıyor, 1937 yılına ait bankanın faaliyet raporunu aynen ve biraz da sadeleştirerek yayımlıyor.

Üçüncü Bölümün ilk alt başlığı "Yoksulluk Yılları (1940-1950)" (s. 59-74). Bu bölümde sayın Erdal Şafak, Tütünbank'ı anlatmaya, daha doğrusu bankanın faaliyet raporlarını yayımlamaya ve biraz da II. Dünya Savaşı'nı anlatmaya gayret ediyor. Şafak bankanın 1940-1944 yılları arasındaki faaliyet raporlarını arka arkaya yayımlayarak, II. Dünya Savaşı yıllarında bankanın tarihini aktarıyor. Ancak 74. sayfada II. Dünya Savaşı'nın bitiminin ardında yer alan iki fotoğrafın oraya niçin basılmış olduğunu anlayamadım. Bu fotoğraflardan ilki 6 Eylül 1922 günü Akhisar'a ilk giren 14. Süvari Fırkası 3. Alay 3. Bölüğü, ikincisi Akhisar'a ilk giren 3. Süvari Bölüğü Komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey. Tütünbank kitabındaki bu iki resim de alt yazısına varıncaya kadar hiç değişiklik yapılmaksızın Gökdemir'in kitabının 61. ve 62. sayfalarından aparılmıştır. Ama fotoğraflar doğru yerde değil. Sayın Şafak, görsel malzemeyi yine dekoratif malzeme olarak değerlendirmiş gibi gözüküyor.

Üçüncü Bölümün ikinci alt-başlığı "Savaş Bitti, Yokluk Bitmedi Ve de Türkiye'de Değişim Rüzgarları" (s. 75-86). Bu bölümde yine bankanın faaliyet raporlarına dayanılarak bankaya ilişkin gelişmeler anlatılırken, ülkenin bu dönemde yaşadığı siyasal olaylarına, yani CHP-DP çekişmesine ilişkin bilgiler aktarılırken, bankanın da yavaş yavaş DP yandaşlarının eline geçmeye başladığı anlatılmakta.

Kitabın Dördüncü Bölümü "İkbal Yılları (1950-1960)" başlığını taşımakta (s. 87-110). Erdal Şafak, burada iktidar değişiminin kısa bir özetini yaptıktan sonra, bankanın merkezinin İzmir'e taşındığı ve adının 1954'te Türkiye Tütüncüler Bankası olduğunu ve DP'nin bankayı desteklemesinden ötürü, bankanın iyi iş yapmaya başladığını anlattıktan sonra, o dönemde genel müdür muavinliğine yükselmiş olan Jozef Özel'in anlattıklarını akıcı bir üslupla aktarıyor. Sözlü tarih olarak nitelendirebileceğim bu bölüm, kitabın şu ana kadar en ciddi bilgilerin yer aldığı kısım olarak karşımızda durmakta. Jozef Özel 1950-60 yılları arasında yaşadıklarını düzgün biçimde aktarmış ve kurumun gelişme yapısını net bir biçimde ortaya koymaya çalışmıştır.

"Gel-Git Yılları (1960-1970)" başlıklı Beşinci Bölümün ilk kısım, kitabın 111 ile 126. sayfalarını kapsamakta. Erdal Şafak öncelikle 1960 ihtilalini ve sonrasındaki siyasal oluşumları özetledikten sonra, bankaya ilişkin anlatımları yine Jozef Özel'e bırakmıştır. Jozef Özel de 1964'te bankadan ayrıldığı tarihe kadar olan kısmı canlı bir üslupla hikâye etmiştir.

Beşinci Bölümün ikinci kısmı bankanın el değiştirip, Ekinci ailesine geçişi anlatıyor: "Dönem İçinde Dönem Ve 16 Yıllık Ekinci Ailesi Devri Başlıyor (1964-1980)" (s. 127-161). Erdal Şafak'ın bu bölümdeki anlatımındaki üslubunu okuyunca, sanki bankanın Ekinci ailesine geçmesine üzülmüş gibi bir tavır içinde olduğunu düşünüyorsunuz. Özellikle Reşat Ekinci döneminde bankadan ayrılan Jozef Özel ile daha sonra bankada yöneticilikte bulunan Mustafa Elidemir ve Jak Simpsolo ile görüşme yapan Şafak, bu kişilerin Reşat Ekinci hakkındaki "evhamlı, vesveseli, inatçı, pinti" (s. 128-130) gibi olumsuz görüşlerini aynen yayımlıyor. Ancak tarihte objektivite diye bir şey duymamış olmalı ki, yalnızca tek boyutlu bilgileri aktarıyor ve nedense 16 yıl bankanın sahibi olmuş Ekinci ailesinin görüşlerine hiç başvurmuyor.

Erdal Şafak, kitabının 135 ile 140. sayfalarını kapsayan kısmına "1960'ların Ortasında Türkiye ya da Silahların Gölgesinde Demokrasi" başlığını vermiş. Ancak yazarın yöntemini anlayabilmekte güçlük çekiyorsunuz. Şafak Tütünbank'ı anlatmaya başlamışken, hiç de anlamlı olmayan bir yerde, yine siyasi tarih anlatmaya başlıyor, geri dönerek Adnan Menderes'in Süleyman Demirel ile tanışması ve onunla olan ilişkilerini anlattıktan sonra Demirel'in iktidara yürüyüş öyküsünü anlatıyor. Doğal olarak, Tütünbank tarihinde bu iktidar yolculuğuyla hiçbir bağlantı kuramıyorsunuz.

Kitabın 141 ile 171. sayfaları arasında 1980 yılına kadar bankanın yaşadığı dönemin rakamlarla ve röportajlarla anlatılmasını görmekteyiz. Tabii bu dönemde yaşanan sıkıntılı siyasal tarihin de bir özeti kaleme alınmış. Erdal Şafak, 1964'ten sonra bankanın kötü yönetildiğini, zarara girip, kazançlı yıllarında ise kazancının az olduğunu vurguladıktan sonra, Reşat Ekinci'nin ölümüyle bankayı oğlu Kamil Ekinci'nin yönetmeye başladığını ve Kamil Bey döneminde bankanın çok kötü yönetildiğini anlatıyor. Bankada yaşanan sıkıntıların yanı sıra bu sayfalar arasında Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasal kaosun bir tablosu ve anarşik dönem yansıtıldıktan sonra 24 Ocak 1980 kararlarına yer verilmiş ve özellikle yazarımız 24 Ocak kararların-

dan yana olduğunu gösterir yorumlar yapmıştır. Bu bölümdeki sözlerini Ekinci ailesinin yönetiminde son yıl olarak bankanın 1980 yılında yaşadıklarını ve bankanın kâra geçemeyişini bildirerek sona erdirir.

Kitabın 173. sayfasında başlayan Yedinci Bölümde, bankanın yeniden doğuşu, yani Ekinci ailesinden Yaşar Holding'e geçişin hikâyesi ve banka yönetiminde yaşanan değişikliklerle, 1980 yılının sonlarında bankanın adının Tütünbank'a dönüştürülmesi gibi konulara yer verilmiştir.

185-247. sayfalar arasında, Tütünbank adını alan ve Yaşar Holding'e geçen bankanın gelişme ve büyüme stratejileri bankanın sahipleri ya da yöneticileriyle yapılan röportajlara dayandırılarak verilmekte ve bunların arasına 1980 yılından 1994 yılına kadar Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmelerin de kısa bir özeti serpiştirilmiş.

Kitabın 247. sayfasındaki başlığın adı "Akhisar Tütüncüler Bankası'nın Kurucuları-250 Efsane Adam". Yazarımız Erdal Şafak Bey'in bu başlık altında, tarihçilerce bugüne kadar keşfedilmemiş bir buluşuna tanık olmaktayız:

> ...Cumhuriyet döneminin bu ilk bölgesel bankası, o dönemde yürürlükte olan Rumî takvime göre 17 Eylül 1340 tarihinde kuruldu. Bu, yarı Miladî ve yarı Rumî bir takvim. O sıralar Türkiye, Miladî takvime tam geçmemiş ama Rumî takvimi terketmek için sessiz-sedasız ilk adımı atmış: Gün ve ayların Miladî, yılların ise Rumî takvime göre ifade edilmesine başlanmış. O nedenle, 17 Eylül 1340 tarihi, 17 Eylül 1924 tarihine denk düşüyor. Hala tam Rumî takvim geçerli olsaydı, 17 Eylül 1324 tarihini Miladî takvime çevirmeye kalktığımızda, karşılığı 1 Ekim 1924 olacaktı.

Sayın Erdal Şafak'a bu engin takvim bilgisi ve biz tarihçilerin fark edemediği bu yarı Miladî, yarı Rumî takvimi tarih bilimine tanıttığı için müteşekkirim. Gün ve ayların Miladî, yılların ise Rumî takvimde kullanılıp, sessiz sedasız takvim devrimine gidişin Tütünbank'ın kuruluşunda keşfedildiği için Yaşar Holding ne kadar gurur duysa azdır.

Böyle düşünceler nasıl yazılabilir, aklım almıyor. Takvim bilgisi hiç ama hiç olmayan bir kişi, büyük bir cesaretle tarih kitabı yazmaya kalkışıyor, doğruluk şansı hiç olmayan acayip sözcükler üretiyor ve bu acayipliğin üzerine de yorum yapıyor. Her halde bu da tarih biliminin kaderi olsa gerek, herkes tarihçi bu ülkede. Ama Sayın Erdal Şafak, rahmetli hocamız Orhan Şaik Gökyay'ın ünlü "Destursuz Bağa Girenler" grubuna dahi kabul edilemeyecek derecede kötü bir şey yapmış.

Burada bankanın kurucuları ve kuruluş tarihine ilişkin satırlara gelindiği için, bankanın kuruluş tarihine ait, sayın Erdal Şafak'ın tarihçi olmayışından kaynaklanan bazı gaflarına biraz daha yer vermek istiyorum. Tütünbank'ın tarihini yazmış olan Şafak, yazıktır ki, tarihini yazdığı bankanın kuruluş tarihini dahi bilmiyor, hem de bankanın kuruluşunu gösteren iki tane belgenin klişesini kitapta yayımlamış olmasına rağmen. Engin takvim bilgisine sahip olduğunu yukarıdaki cümleleriyle ispatlayan Şafak, kitabın ilk cümlesinden, son cümlesine kadar bankanın kuruluş tarihini 17 Eylül 1924 olarak ısrarla kullanmıştır. Ancak sayın Şafak, bu tarihi nereden bulmuştur? Bir türlü anlayamadım. Kitabın 260. sayfasından sonra belgeler ve fotoğraflar yayımlanmıştır. Bu belgelerden ilki "Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü"ne ait Gazi Mustafa Kemal ve dönemin vekillerinin imzasını taşıyan, Bankanın kuruluşuna olur veren belgedir. Bu belgenin hem orijinalinin klişesi, hem de çevirim yazısı verilmiştir. Bu sayfada bankanın kuruluşunu gösterir 7 Eylül 340 (1924) tarihi tam dört kez geçmektedir. Ne var ki Şafak, ısrarla 17 Eylül tarihini kullanmıştır.

Sayın Erdal Şafak bankanın kuruluş tarihini gösterir orijinal bir başka belgenin klişesini de kitabın 58. sayfasında yayımlamıştır. Şafak bu klişenin altına şu tanıtım cümlesini yazmıştır: "Tütünbank'ın çıkardığı ilk hisse senetlerinden biri". Tabii, belgeleri dekor olarak kullanan Erdal Şafak için, o belgede yazan bilgilerin hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktur. Bu belge, gelişigüzel bir tanımlamayla geçiştirilecek bir belge, yani ilk hisse senetlerinden biri değil, "müessis hisse senedi"dir. Bir kurumun tarihi için çok büyük önem taşıyan bu tip belgeler, tarihçinin işini kolaylaştıran en önemli kaynağı oluşturmaktadır. Eski Türkçe ile yazılmış olan bu belge bankanın kuruluş tarihini tüm netliğiyle ortaya koyuyor:

> Akhisar Tütüncüler Bankası Türk Anonim Şirketi
> Merkezi: Akhisar - İzmir
> İcra Vekilleri Heyet-i Celilesinin 7 Eylül 1340-1924 tarihli kararına ve Türkiye Cumhuriyeti Riyasetinin tasdik-i âlisine iktiran ederek teşekkül etmiş ve 20 Şubat 1341-1925 tarihinde resmen ilân edilmiştir...

Sayın Erdal Şafak, "yarı miladi, yarı rumî takvim" gibi garabetleri yazmak için kendini zorlayacağına, elindeki hazine değeri taşıyan belgeleri okuyup ya da birilerine okutup da bu belgelerin sunduğu kesin bilgiler üzerinde biraz düşünüp, bir şeyler öğrenseydi, belgeselini yazdığı kurumun tarihini doğru biçimde tespit edebilir ve sorumlu bir davranış sergileyebilirdi.

Tütünbank kitabını elinize aldığınızda formatı, kâğıt kalitesi, basım tekniği gibi maddî unsurlarla değerlendirdiğinizde, ciddi bir kitap ile karşı karşıya kaldığınızı zannediyorsunuz. Ancak kitabın içeriği, maddî göstergeler gibi düzgün değil. Tütünbank kitabı, yöntem, araştırma, kaynak kullanımı, bilgi üretme ve yorumlama gibi konulardan değerlendirdiğinizde bir tarih çalışması değil, Sayın Erdal

Bey'in aklına geleni yazdığı, ciddiyetsiz, yanlışlıklardan geçilmeyen, tarihsel realiteleri yok sayan acayip bir metindir. Erdal Şafak, konuya ilişkin bir tek belge dahi okumaksızın, araştırma yapmaksızın, bir belgesel yazmaya soyunmuştur. Çalışma boyunca yazarın bir kez dahi kütüphaneye ve arşive girmediği gün gibi ortada duruyor. Bu çalışmanın yapılabilmesi için gerekli olan temel referans kitaplarından hiçbiri okunmamış, kitabın sonunda yer alan bibliyografya listesi son derece yetersiz olduğu gibi, sadece ve sadece dekor olsun diye komnuş, bu kitaplardan birkaçı dışında hiçbirinden yararlanılmamıştır.

Öte yandan, bankanın kuruluşu ve sonrasındaki dönemin hemen hemen tüm bilgilerini yansıtan yerel basma hiç başvurulmamıştır. 1922 sonrasında İzmir'in ve hinterlandındaki Türk halkın perişan halinden kurtarılması için dönemin İzmir basını çok önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu dönemde *Türk Sesi*, *Yanık Yurt*, *Ahenk*, *Anadolu*, *İzmir*, *Hizmet*, *Ticaret* gazetelerinden oluşan bir basın külliyatı vardır. Harf devrimi sonrası bu zenginlik daha da artmıştır. Yerel basında bankanın kuruluşuna ve dönemin iktisadî koşullarına ilişkin binlerce makale bulunmaktadır. Bunlar görülmeden bankanın kuruluşu yazılamaz. Osmanlı iktisat tarihi göz önünde bulundurulmaksızın, Ege Bölgesinin sosyoekonomik durumu ve Tütün Reji Şirketi anlatılmaksızın Tütünbank'a niçin gereksinim duyulduğunu açıklayamazsınız. Bu dönemin Osmanlı arşivlerini, sonrasında Ticaret Bakanlığı Arşivi, Bankalar Birliği Arşivi ve Bankanın kendi özel arşivindeki Yönetim Kurulu Karar Defterleri, Genel Kurul Tutanakları ve diğer çeşitli yazılı ve görsel malzemeden yararlanmaksızın, ciddi bir sözlü tarih araştırması gerçekleştirmeksizin -Erdal Şafak'ın yaptığı, sadece birkaç yönetici ile yapılan röportajdan öteye gitmiyor- Tütünbank'ın tarihini yazamazsınız. Erdal Şafak'ın belgesel kitap diye ortaya sunduğu bu metinde, yukarıda bahsetmiş olduğum tarih araştırmasının olmazsa olmaz unsurlarından hiçbirini bulmak mümkün değildir.

NOT DEFTERİ

Depremin Yıkamadığını Yıkan Mutasarrıf

1914 Burdur-Isparta depremine ilişkin bilgiler *Toplumsal Tarih*'te parça parça gün ışığına çıkıyor. Önce Mustafa Şahin'in Aralık 1996 tarihli 36. sayıda -bir sayı önce yayımlanan M. Yavuz Erler'in "1912 Marmara Havzası Depremi" başlıklı yazısından hareketle yazdığı- "Not Defteri" yazısı yayımlandı. Daha sonra, Ocak 2000 tarihli 73. sayıda Mehmet Emin Elmacı'nın, 1914 depreminin bir Güneş tutulması sonrası ortaya çıkan felaket söylentilerinin ardından meydana geldiğine dikkat çeken; geçen sayıda ise Fatih Akın'ın, depremin Burdur'da meydana getirdiği tahribatı ve deprem sonrası faaliyetleri Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak aktaran makaleleri yer aldı. Ben, Mustafa Şahin'in de gönderme yaptığı bir kitaptan bazı ilginç bilgileri aktarmak istiyorum.

İkinci Meşrutiyet döneminde 1908-1911 yılları arasında Isparta mebusluğu yapmış olan Böcüzade Süleyman Sırrı'nın (1851-1932) *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi* (yeni harflerle yayınlayan: Suat Seren, Serenler Yayını, İstanbul, 1983) adlı kitabında deprem hakkında verilen bazı bilgiler Akın'ın makalesiyle örtüşmese de, deprem sonrası Isparta ve Burdur'da yürütülen

Hakkı Behiç (Bayiç).

faaliyetler arasında büyük bir paralellik olduğu göze çarpmaktadır. Akın, depremin 3/4 Ekim gece yarısı meydana geldiğini belirtirken, Böcüzade "20 Eylül 1330 (4 Ekim 1914) Pazar gecesi saat 18.30 sıralarında" ifadesini kullanmaktadır. 20 Eylül 1330 tarihinin 3 Ekim Cumartesi gününe denk geldiğini hesapladığımızda, iki kaynak arasında dörtbeş saatlik bir fark ortaya çıkmaktadır.

Böcüzade'nin verdiği bilgiye göre, mevsim gereği erkekler harmanda, hayvanlar da kırlarda olduğundan depremde çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 500'e yakın insan ölmüş, müftülükten çıkan bir fetvaya dayanarak ölenler yıkanmadan ve tören yapılmadan, elbiseleriyle, topluca gömülmüşlerdir.

Burdur'un başka bir yere taşınmasını gündeme getiren Konya valisi Azmi Bey, Isparta'nın bulunduğu yerin de volkanik arazi olduğundan, buraların terk edilerek şehrin Kuleönü istasyonuna yakın bir yerde yeniden kurulmasını istemişse de bunu gerçekleştirememiştir.

Isparta Mutasarrıfı Sırrı Bey, deprem gecesi içki ve kumar âlemi yapmakta olduğuna ve deprem sonrasında halkın dertleriyle ilgilenmediğine dair şikâyetler üzerine görevden alınmış, yerine, İttihatçı vali Azmi Beyin güvendiği yeni bir mutasarrıf atanmıştır. Beceriksiz ve uğursuz bir mutasarrıflan sonra göreve geldiği için herkesin çok şey beklediği bu yeni mutasarrıf, daha sonraları Sivas Kongresi delegesi, Heyet-i Temsiliye üyesi, ilk Meclis'te Denizli mebusu, maliye ve -kısa bir süre- dahiliye vekili, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucusu, -Mustafa Kemal'in kurdurduğu- Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreteri olarak tanıyacağımız Hakkı Behiç'tir. (Hakkı Behiç Bayiç hakkında bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923*, c. 3, Ankara, 1995, s. 271-272.)

Şehrin başka yere taşınması gündemden düşünce, Avrupa metropolleri gibi mükemmel ve planlı şekilde yeniden inşası hedeflenmiştir. Hükümet Konağı merkez olmak üzere dört yönde

20'şer metre genişlikte caddeler açmayı ve tali yolların da 12-15 metre genişlikte olmasını hedefleyen bir projeyi önüne koyan mutasarrıfla şehrin ileri gelenleri arasında, projeye karşı çıkan müftünün görevden azledilmesine kadar varan, büyük gerginlikler yaşanmıştır. Projeyi gerçekleştirmek için her türlü onarım faaliyetine engel olan ve halkın kendi paralarıyla yaptırmak istediği evlere de izin vermeyen Hakkı Behiç, savaş nedeniyle askerlere gidenlerin harmanlarını kaldırmak üzere şehre yollanan gayrimüslim amele taburu erlerini kullanarak, başta tarihi camiler, evkaf binaları olmak üzere, depremin yıkamadığı sağlam kamu binalarını ve evleri -hiçbir kamulaştırma bedeli ödemeden- yıktırmış, Böcüzade'nin ifadesiyle "ikinci bir deprem" yaratmıştı.

Özellikle büyük mezarlığın yıkılması, depremden sonra gömülmüş olan cesetlerin ortaya dökülüp köpeklere bırakılmasına yol açtığı için büyük tepki doğurmuştu.

Senirkentli Kamil Efendi'nin, Kavaklı Camii'ni yıktırması vesilesiyle Hakkı Behiç için yazdıkları ilginçtir:

> Ocağı kör kalası Hakkı Behiç,
> Eyledin zulm ü şeni'i terviç,
> Yokmuş iman gibi iz'anın da,
> Bunu kâfir bile yapmaz, abe hiç!
>
> **Ahmet Uncu**

Mutasarrıf Hakkı Behiç, depremde çok büyük hasar görmemiş olan, kıymetli yazılar ve çinilerle süslü Kavaklı Camii'ni de, şehrin yeni imar projesinde bulunmamasına karşın yıktırmıştı.

"Isparta'da geçenlerde vuku bulan hareket-i arzın mucip olduğu tahribat-ı muhzineden. Çavuş Mahallesinde bir manzara."
***Polis Mecmuası*, no: 22.**

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 11.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Geleceği
daha değerli
kılmak için...

Çok özel bir kredi kartı: ÇAĞDAŞKART!
ÇAĞDAŞKART kullananlar, gelecek kuşaklara daha iyi bir Türkiye
bırakmak için çalışan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği,
Çekül Vakfı ve Tarih Vakfı'na katkıda bulunuyor

Masterinfo (0212) 275 42 86 - www.mastercard.com.t

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

EYLÜL 2000

81

FİYATI: 2.000.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200009

TOPLUMSAL TARİH

Türkiye'nin
Değişen
Kıbrıs Politikaları

Yunan Kral ve
Kraliçesinin
Türkiye Ziyareti

6/7 Eylül Olayları
Sonrasında
Askeriyenin
Resmi Müdahalesi

Yağmur Duası
Üzerine
Osmanlı Arşivinden
Belgeler

"Resmi Tarih"ten
Sonra,
Şimdi de
"Resmi Edebiyat"

Eşya
Piyangoları
Biletleri

İstanbul'u
Sarsan Gece:
6/7 Eylül 1955

Struma Batığına Ulaşıldı

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

NEŞELİ ÖYKÜLER

CARLO M. CIPOLLA

Karabiber, nasıl oldu da Haçlı seferlerine yol açtı? Floransalı ünlü banker Bardi ailesi neden kalp para basmaya kalkıştı? Osmanlı hanımları arasında gümüş Fransız paralarından yapılma kolye ve küpeler moda olunca Osmanlı ekonomisi nasıl krize girdi? Bremen piskoposunun av eti tutkusu nelere yol açtı? Fatih William İngiltere'yi işgale giderken neden yanında bol bol şarap götürdü? Vikingler neden güneye akın yaptılar? İtalyan iktisat tarihçisi Carlo M. Cipolla, *Üç Olağandışı Öykü*'de kendi üslubuyla, 14.-18. yüzyıllarda geçen neşeli, tuhaf, ama tamamen gerçek öyküler anlatıyor. *Allegro ma non troppo* Avrupa tarihine mizah penceresinden bakıyor. Kitabın sonunda yer alan *Aptallığın Temel Yasaları*'nı ise yazar "nükteli bir buluş" olarak niteliyor.

vi + 87 s. / ISBN 975-333-134-7

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
e-mail: pazarlama@tarihvakfi.org.tr

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

45. yıldönümünde 6/7 Eylül Olayları hakkında bir dosya hazırladık. Aslında hiç bilinmeyen olaylar değil: 6 Eylül 1955 günü sabaha karşı, Yunanistan'ın Selanik kentindeki Türkiye Konsolosluğu ile "Atatürk'ün doğduğu ev" olarak kabul edilip müze olarak kullanılmakta olan binanın ortak bahçesine bomba atılır. Birkaç camın kırılmasına yol açan bombanın asıl sesi Türkiye'den gelir. 6 Eylül akşamı İstanbul, Ankara ve İzmir'de başlayan gösteriler, İstanbul'da kısa sürede vahşet olaylarına dönüşür. İstanbul'un gayrimüslim nüfusunun ev ve işyerlerinin bulunduğu bütün semtlerde aynı anda patlak veren olaylarda, sadece üç dört saatlik bir süre içerisinde -resmi rakamlara göre- 3 kişi ölür, 30 kişi yaralanır, 73 kilise, 1 havra, 8 ayazma, 2 manastır, 3584'ü Rum vatandaşlara ait olmak üzere 5538 ev ve dükkân tahrip edilir. Olaylar önce dönemin tanınmış komünistlerinin üzerine yıkılmak istenir. Daha sonra, özellikle Yassıada Duruşmaları sürecinde, olayın bir tertip olduğu, Selanik'te bombayı Türk istihbaratıyla ilişkide olan kişilerin koyduğu ortaya çıkar.

Tam da Türk-Yunan ilişkilerinde "bahar" havasının estiği bir dönemde böyle bir dosya hazırlamanın sırası mıydı, denilebilir. Genç kuşakların bilmediği, bilecek yaşta olanların hatırlamamayı tercih ettiği bu çaptaki bir olayın tarih ders kitaplarına girmediği sürece "sırası"nın geçmeyeceğini düşünüyoruz. Ayrıca bizde baharlara fazla güvenmemek gerekir; çok kısa da sürebilir. Dosyamızda yer alan Yunan Kral ve Kraliçesinin 1952'deki Türkiye ziyaretine ilişkin makaleyle, 6/7 Eylül öncesinde basında Rumlara karşı kampanyayı aktaran makaleyi karşılaştırarak okuyanlar, sanırım basının "mevsim değişikliği"ne ne kadar hızlı uyum sağladığına şaşıracaklardır.

İstanbul'da süreli yayınlar için birkaç kütüphaneden yararlanabiliyorduk. Bunların en zenginlerinden biri olan Hakkı Tarık Us Kütüphanesi üç dört yıldır hizmet vermiyor. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin gazetelerin bulunduğu bölümü de 17 Ağustos 1999 depreminden beri kapalı. Yararlanabildiğimiz tek yer olan Atatürk Kitaplığı ise dergimizin yayına hazırlandığı günlerde belediye işçilerinin grevi yüzünden kapalıydı. Geniş basın taramalarının yer aldığı iki makalenin bulunduğu bu sayımızı, gazete kupürlerine ulaşamadan çıkaramazdık. Bu durumda Ankara'daki TBMM Kütüphanesi dışında seçeneğimiz kalmadığını düşündük. Yardımlarını esirgemeyen TBMM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ediyoruz.

Bu sayımızın ilginç konularından biri de *Struma* faciası. *Struma*'nın İkinci Dünya Savaşı içinde Romanya'dan Filistin'e Yahudileri taşırken Karadeniz'de batışının arka planını Esra Danacıoğlu yazdı. İstanbul Boğazı açıklarında geminin batığına ulaşan Sualtı Araştırma Derneği'nden Levent Yüksel, batığa nasıl ulaşıldığının ve enkazın nasıl tanımlandığının öyküsünü bizimle paylaştı. Yine aynı ekipten Sadi Tanman ise gözlemlerine ve video çekimlerine dayanarak uzun bir çalışma sonucu, *Struma*'nın sualtındaki durumunu gösterir çizimi hazırladı. Yayınlanacak yer olacak *Toplumsal Tarih*'i tercih ettiği için kendisine teşekkür ediyoruz.

Gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Patrik Athenagoras, 6/7 Eylül Olaylarında yakılıp yıkılan bir kilisenin enkâzında.
Osman Köker arşivi.

Aylık Dergi
Eylül 2000 Sayı: 81 Cilt: 14
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazişleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 64
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Struma: Diplomatik Pazarlıklardan Trajik Sona 4
Esra Danacıoğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yahudileri Filistin'e taşıyan Struma *gemisinin batışını ve yıllar sonra batığa nasıl ulaşıldığını aktarıyor.*

"Struma'nın Gizemini Çözdük" 6
Struma *batığına ulaşarak enkazı tanımlayan Sualtı Araştırmaları Derneği'nden* **Levent Yüksel***'le söyleşi.*

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Yunan Yakınlaşması 12
Kral ve Kraliçenin Türkiye Ziyareti
Stefo Benlisoy *Türk-Yunan yakınlaşmasının yaşandığı dönemlerden biri olan 1952'nin yazında, Yunan kral ve kraliçesinin Türkiye ziyaretini anlatıyor.*

Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960) 22
Melek M. Fırat *"Türkiye'nin Kıbrıs diye bir sorunu yoktur" politikasından, "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" ve "ya taksim ya ölüm" sloganlarına evrilen, Türkiye'nin Kıbrıs politikalarını inceliyor.*

6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar 28
Foti Benlisoy 6/7 Eylül olayları öncesinde basında Rumları hedef alan kampanyayı aktarıyor.

6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları 39
Hıfzı Topuz*, 6/7 Eylül olaylarının ardından ilan edilen sıkıyönetimin komutanı Nurettin Aknoz Paşa'nın basına müdahalelerini anlatıyor.*

6/7 Eylül 1955, Kumkapı 42
Jaklin Çelik*, 6/7 Eylül olaylarını Kumkapı'da yaşamış olan Sarkis Çerkezyan'ın tanıklıklarını sunuyor.*

6/7 Eylül Olaylarından Sonra "Hasar Tespit Çalışmaları" Üzerine Birkaç Ayrıntı 45
Uygur Kocabaşoğlu*, 6/7 Eylül olaylarının ardından, mağdur olan vatandaşların zararını tazmin için oluşturulan komisyonun faaliyetlerini aktarıyor.*

EPHEMERA 50
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda çeşitli kuruluşlar yararına düzenlenen eşya piyangolarının biletleri yer alıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 52
Yavuz Selim Karakışla yağmur yağdırmak veya fazla yağan yağmuru durdurmak amacıyla yapılacak dualar hakkında Osmanlı Arşivi'nden 1820, 1832 ve 1848 tarihli üç belge sunuyor.

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor 56
Dergimizin düzenlediği yarışma hakkında yeni gelişmeler ve yarışmaya katılan öğrencilerden gelen soruların yanıtları.

Ortadoğu Araştırmaları ve Türkiye 58
Zeki Arıkan, Cambridge Üniversitesi'nde 2-5 Temmuz 2000'de gerçekleştirilen konferans hakkındaki izlenimlerini aktarıyor.

KİTABİYAT 60
Osmanlı Süreli Yayınları
Hülya Aydemir, Cüneyd Okay'ın hazırladığı Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*'ni tanıtıyor.*

Madamlarımızın ve Mösyölerimizin Tarihi Üzerine Kritik Bir Bakış 61
Cemil Koçak, Rıfat N. Bali'nin Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945) *isimli kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ 62
Osmanlı saray müziğinin yer aldığı bir CD'nin çıktığına dair haber, Herkül Millas'ın Milli Eğitim'in Türkçe kitaplarını eleştiren yazısı ve Tarih Vakfı'nın Ankara'da düzenlemekte olduğu Eski Yazı Seminerleri'ne ilişkin bir duyuru.

Struma: Diplomatik Pazarlıklardan Trajik Sona

Dr. ESRA DANACIOĞLU
Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi
Sualtı Araştırmaları Derneği Bilim Kurulu üyesi

Trajik sonu ile bir dönemin simgesi olan *Struma*'nın enkazı geçtiğimiz aylarda Sualtı Araştırmaları Derneği (SAD) tarafından aylar süren başarılı bir çalışma sonrasında Boğaz'ın Karadeniz ağzında tespit ederek tanımladı. SAD'ın tarihçiler açısından asıl olarak önem arz eden *Struma* batığına ilişkin teknik raporu derneğin web sitesinde (www.sad-uwrs.org.tr) görülebilir. Bu keşif, tarihçilerin mutfağına yeni malzemelerin girmesi anlamına geliyor. Bu yazı da bu yeni malzemelerle nasıl tariller yapılabileceğini tartışmak amacıyla kaleme alındı. Ancak bu tartışmaya girmeden önce *Struma*'nın öyküsünü anımsamakta ve -en azından Türkçede hiç yayımlanmamış- bir dizi belgeyi değerlendirmekte fayda var.

Struma, 1867 yapımı bu eski yük gemisi[1] 12 Aralık 1941'de her biri bu seyahat için küçük bir servet ödemiş 769 yolcusuyla Köstence Limanı'ndan ayrıldı. *Struma*'nın bu yolculuğu bir tür dolandırıcılık eylemidir: *Struma* yolcularına İstanbul'da Filistin vizesi alacakları garanti edilmiştir, biletler satılırken veya ilanlarda tarif edilen gemi ve seyahat koşulları ile gerçekler birbirlerinden bütünüyle farklıdır vs. *Struma* olaylı bir yolculuktan sonra 16 Şubat 1942'de bozuk bir motorla İstanbul Limanı'na ulaştığında asıl 70 günlük, diplomatik pazarlıklarla süren, sancılı bekleyiş başlıyordu.[2] Geminin tamiratı problemi ve yola devam etmesini zorlaştıran, hatta imkânsızlaştıran genel koşulları, Filistin vizesi, bu vizeye bağlı biçimlenen Türkiye'nin politikası bu bekleyişteki temel konulardı. Ancak *Struma*'nın durumunu daha da karmaşık hale getiren bazı başka gelişmeler de oldu. *Struma* Panama bandralıydı ve Panama 12 Aralık 1941'de (*Struma*'nın Köstence'den ayrıldığı gün) Almanya'ya savaş ilan etti. Dolayısıyla gemi, Alman deniz kuvvetleri için bir düşman gemisi idi. Öte yandan gemi mürettebatının büyük çoğunluğu -kaptan da dahil olmak üzere- Bulgar tabiyetinde idi ve Bulgaristan ise Almanya'nın müttefiki. Bir düşman gemisini yöneten (Panama bandralı olması açısından) ve bir diğer düşman limanına (Hayfa) seyredecek olan bir Bulgar kaptan. Kaptan Gorbatenco İstanbul Liman İdaresi Başkanlığı'na verdiği, çevirisini çerçeve içinde sunduğumuz dilekçede *Struma*'nın içinde bulunduğu karmaşık ve umutsuz durumu ifade etmekteydi.[3]

Struma'nın Ege ve Akdeniz'e doğru yola devam etmesi ihtimalleri gündeme geldiğinde ise Kaptan Gorbatenco *Struma*'nın (Panama bandralı olması nedeniyle) bir düşman gemisi olduğunu ve eğer Çanakkale'yi geçerse gemiyi iyi bir Bulgar vatandaşı olarak, İtalyan veya Alman işgali altındaki bir Ege adasına götürüp teslim edeceği tehdidini savurdu.

***Struma*, İstanbul Limanından ayrılmadan önce.**
Cumhuriyet, 26 Şubat 1952.

İNGİLTERE VE "ORTADOĞU'DAKİ ÇIKARLARIMIZ"

Filistin'i I. Dünya Savaşı içerisinde hem Araplara ve hem de Yahudilere pazarlayan İngiltere, 1930'lu yıllarda giderek göçmen sayısının artışı ve Filistin Arapları ile bölge Arap devletlerinin tepkileri nedeniyle bu göçü mümkün olan en az düzeyde tutma kararı

Struma
Kaptan G. T. Gorbatenco

İstanbul, 10.1.1942

Liman Başkanı'na
İstanbul

"Struma" gemisi kaptanı olarak, aşağıdaki bilgileri size sunmak isterim:

1. "Struma" gemisi Panama bandırası taşıması nedeniyle Mihver ülkeleri ile savaş halinde olan bir devlete aittir. Bu nedenle Akdeniz'de yapılacak bir yolculuk çok tehlikeli olacağından, bana emanet edilen bu gemiyi, bu sularda yönetme sorumluluğunu üzerime alamam. Bu gemi, sadece bir Türk savaş gemisi refakatinde ve Suriye karasularına kadar kendisini yönetecek bir Türk pilot kaptan eşliğinde yolculuğuna devam edebilir. Belirtmek isterim ki, Struma gemisi 12.12.1941 günü saat 14'te Köstence Limanı'ndan hareket ettiğinde, Panama Devleti Mihver ülkelerine savaş ilan etmiş değildi.

2. Bulgaristan, İngiltere ile savaş halinde olduğundan, ben ve mürettebatımın diğer Bulgar tabiyetli kişileri, bayrağımıza karşı olan ödevimizi yerine getirmek üzere ülkemize dönmek zorundayız, çünkü, aksi taktirde, Divan-ı Harb'e sevk edilmek durumunda kalacağız. Öte yandan, Bulgar vatandaşları olarak, İngiliz Donanması tarafından kontrol edilen sulara giremeyiz.

3. 24.12.1941 tarihli sunuşumda size rapor ettiğim ve yukarıda bahsettiğim raporda size arz ettiğim nedenlerle, hareket öncesi bihaber bulunduğum geminin kötü koşulları, yolcularımın yaşamını tehlikeye sokmadan bu yolculuğa devam etme sorumluluğunu bana vermemektedir.

4. Öte yandan, bu raporda size sunduğum gibi, yolcular o derece güçsüzdürler ki, böylesi bir yolculuğun zorluklarını onlara çektirmek mümkün değildir.

5. Görebildiğim tek çare, derhal karaya inmeleri ve yolculuklarına başka bir gemi ile devam etmeleridir.

Gemide, mikrobi-bulaşıcı hastalık olmamakla birlikte, gerçek bir faciaya dönüşebilecek kadar çok hastalık olduğu için, herhangi bir çözüm bulunamaması halinde, (bu konudaki) tüm sorumlulukları reddettiğimi bildiririm.

Bu koşullarda doğrudan amirim ve ellerinde bu problemin çözümünü bulunduran kişi olarak Sayın Liman Başkanı, size sesleniyorum ve yalvarıyorum, mürettebatımı ve yolcularımı kurtarınız ki, size onca sıkıntı yaratan ve bize de kötü koşullarda seyre devam eden bir geminin akibetini öğreten "Salvador" gemisinin başına gelenler bizim de başımıza gelmesin.

Buraya kadar bizim için yaptıklarınız ve gelecekte bizim için yapabileceklerinizden dolayı size teşekkür ederek, saygı yüklü duygularımı kabul etmenizi dilerim.

"Struma" Gemisi Kaptanı
G. Gorbatenco

(CZA) S25/2616

oldu. Filistin' e ulaşan her Yahudi gemisi sadece bölgedeki Filistinli Araplarla ilişkilerini sekteye uğratmıyor, aynı zamanda İngiliz mandası altındaki Arap ülkelerinde İngiliz aleyhtarlığını, dolayısıyla da Nazi sempatisini besliyordu. Dolayısıyla İngiltere Yahudi mülteci sorununa, Avrupa ve Avrupa'daki soykırımın değil de Ortadoğu'ya, Arap-Müslüman dünyasına yönelik politikasının penceresinden baktı. Bu nedenle gayri insani ama bölgedeki -kısa ve uzun dönemli- çıkarlarına göre biçimlenmiş bir politika izledi ve Avrupa'da geniş Yahudi kitlelerinin sığınacak bir yurt aradıkları ve savaşın sıcak soluğunun hissedildiği 1939 Mayısında yayımladığı *White Paper* ile gelecek beş yıl için (1939-1944) Filistin'e göç edebilecek Yahudi sayısını 75.000 ile sınırladı ve savaş içerisinde de bu sınırları kıskançlıkla savundu.

Bu politikanın doğal bir uzantısı olarak İngiltere, Yahudilerin göç güzergâhları üzerinde de göçü engelleyici blokajlar oluşturmaya çalıştı. Bu blokaj iki aşamalıydı: İlki, özellikle savaşın başlarında Balkan ülkelerinin limanlarına kayıtlı gemilerin ve bu ülke tabiyetindeki denizcilerin bu trafikte rol almalarını, Yahudileri taşıyan gemilere limandan ayrılma izinlerinin verilmesini ilgili hükümetlere baskı yaparak engellemekti. İkincisi ise bu engelleri aşabilen gemilerin İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişlerini, Türkiye üzerinde baskı yaparak, engellemekti. Ancak, *Struma* gemisine kadar, bu baskıda İngiltere başarısız oldu. Türkiye, İngiltere'nin gemilerin Boğazlar'dan geçişine engel olması yolundaki baskısını *Struma* faciasına kadar "seyir özgürlüğü ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle" reddetti. Ancak *Struma*'ya benzer koşullarda Varna'dan Filistin'e seyreden *Salvador* 13 Aralık 1940'ta Silivri açıklarında battı ve yaklaşık 225 Yahudi mülteci bu kazada can verdi. *Salvador* faciası nedeniyle sorumlu tutulan Türkiye (bu koşullarda bir geminin Boğazlar'dan geçmesine izin verdiği ve kaza Türk karasuları içerisinde olduğu için) bu tarihten sonra politikasını değiştirdi. İngiliz Dışişleri Mülteci Bürosu başkanı T. M. Snow'un *Salvador*'un batışı sonrasında sarf ettiği sözleri, "kutsal" dış politika stratejilerinin, insani trajediler karşısında nasıl bir körleşme ve sağırlaşma yaratabildiğini göstermesi bakımından oldukça çarpıcı: "(Mülteci) trafiğini durdurmak için bundan daha hayırlı ve fırsat vaat edici bir felaketin olması mümkün değil"[4]

Eylül 1941'de *Struma*'nın Filistin için Köstence'den ayrılacağını haber alan İngiliz Dışişleri Ekim 1941'den itibaren İstanbul ile bir dizi yazışma yürüttü. Konu *Struma*'nın Boğazlar'dan geçişinin engellenmesi amacıyla uygulanabilecek baskılar ve kullanılabilecek argümanlardı. Bu yazışmalara katılan ve geminin kesinlikle Boğazlar'dan aşağıya salınmamasını talep eden Filistin Manda yönetimi valisi MacMichael'in önerisi doğrultusunda, geminin seyir sağlığı koşullarına uymaması ve aşırı derecede kalabalık olması nedeniyle Montreux Boğazlar

"*Struma*'nın Gizemini Çözdük"

Struma batığına ulaşarak enkazı tanımlayan Sualtı Araştırmaları Derneği'nden (SAD) Levent Yüksel'le görüştük.

Struma batığını aramaya nasıl başladınız?

SAD, çeşitli alt grupları olan bir araştırma derneği. Bunlardan bir tanesi Batık Araştırmaları Grubu (BAG). Kendi karasularımızda bulunan *Struma* gibi çok önemli bir batığı araştırmak istememiz gayet doğal. 1992 veya 1993 senesinde henüz yazılmakta olan bir kitabın taslağından yola çıktık. Olay gerçekten bir kâbus. SAD-BAG içinde bir ekip oluştu. Uzun bir çalışmanın sonunda onu bulduk. Bugün, üç buçuk yıldır uğraştığımız ve son on ay içinde de, sualtı çalışmalarını sürdürdüğümüz araştırmayı, kazasız belasız tamamlamanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dalışlar sırasında, SAD'ın Teknik Dalış Takımı'ndan büyük destek aldık. Bu destek olmasaydı, 80-100 metreye varan derinliklerde çalışmamız çok zor olurdu. Bu ortak başarımızın gerçekleşmesine emekleriyle, yürekleriyle destek veren tüm dostlara teşekkür ederiz. Onlar olmasaydı, ayaklarımızı suya bile sokamazdık.

Batığa nasıl ulaştınız?

Önce kaynak-arşiv araştırması yaptık. Daha önce *Struma* konusunda yapılmış yayımlara ulaşmaya çalıştık. Geminin muhtemel batış yerini, konfigürasyonunu, tanımlamaya yarayacak verileri topladık. Bu aşamada, konunun uzmanı olan Dr. Esra Danacıoğlu'na ulaştık. Kendisi projenin akademik danışmanlığını kabul etti. Bu vesileyle çalışmalar hızlandı. Jürgen Rohwer'in *SC 213* Sovyet denizaltısı ve koordinatları tezi ile, dönem basınında yer alan *Struma*'nın battığı yer ve faciadan kurtulan tek kişi olan David Stoilar'ın karaya intikal etmesine ilişkin veriler çelişiyordu. Tanık, kaynak, veri açılarından daha zengin ve sağlıklı bulduğumuz ikinci teze ağırlık verdik.

Sözleşmesi seyir güvenliği hükümlerine göre *Struma*'yı durdurması yolunda Türkiye üzerinde baskı uygulanması kararlaştırıldı. MacMichael, eğer gemi durdurulamazsa, yakalanarak zorla geri yollanmasını önerdi. *Struma*'nın İstanbul'a ulaşmasının akabinde İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı. Bir üst düzeyde Türk diplomatı ile yaptığı görüşmede büyükelçiye İngiltere'nin bu yolculara vize verip vermeyeceği soruldu. Türkiye'nin, Montreux Sözleşmesi uyarınca geminin Boğazlar'dan geçişini engelleme hakkı olmadığının altı çizildi, ancak Marmara Denizi'nde batma tehlikesine karşı geminin hareket limanına (yani Köstence'ye) geri yollanmasının düşünüldüğü belirtildi ve eklendi:

> Ama eğer İngiltere bu yolcuların Filistin'e alınacağını garanti ederse Türk Hükûmeti Struma yolcularının menzillerine varmalarına yardım etmekten memnunluk duyacaktır.[5]

İngiltere muhtelif argümanlar kullanarak bu garantiyi vermekten kaçındı. İstanbul-Filistin-Londra arasındaki yazışmalardan biliyoruz ki -vitrindeki argümanlar çeşitli olsa da- anahtar sözcük: "Ortadoğu'daki çıkarlarımız" idi. Sorun İngiltere nezdinde *Struma* ile bitmiyordu. *Struma*'nın yola devam etmesinin veya yolcuların başka bir gemi ile nakillerinin sağlanması durumunda Romanya ve Macaristan'da sıkışmış binlerce Yahudi Filistin'e akmaya başlayabilirdi. Bu nedenle bu 70 gün içerisinde geminin Kıbrıs'a veya İngiliz yönetimi altındaki başka bir bölgeye seyri için projeler teklif edilse de İngiltere nihai olarak bunlardan hiçbirini hayata geçirmedi.

TÜRKİYE VE *STRUMA*

Türkiye *Struma* meselesini Filistin'e gitmek üzere yola çıkmış bir gemi olarak görmekte ısrarcı oldu. Kaldı ki herhalde Türkiye

Sualtı çalışmalarını başlatmak için paraya ihtiyaç vardı. *Struma* derin suda olduğu için teknik dalış yöntemleri kullanılacaktı, bu da pahalı bir teknolojiydi. Maalesef yapılan girişimler netice vermedi. Sponsor bulunamadı ya da sponsor olabilecek kuruluşlar bu işe girmek istemedi veya vazgeçti. Batık aradığımızı duyunca insanlar biraz garipsiyordu. Kendi imkânlarımızla devam etmeye karar verdik.

Konuya ilgi duyan bir İngiliz ekiple yazışmalarımız oldu, ama ilkelerde anlaşamadık. SAD-BAG olarak savunduğumuz "eş-ortaklık", "*Struma*'ya dokunulmaması ve herhangi bir objenin kesinlikle çıkarılmaması" ve "projenin bir batık araştırması boyutlarında tutulması, siyasi tarih polemiklerine zemin yapılmaması" konularındaki görüş ve isteklerimiz, beklenen cevabı bulamadı. Bize de başladığımız işi bitirmek, *Struma* batığını bulmak kaldı.

Sualtı çalışmaları sonucunda "Struma batığı" enkazını nasıl tanımladınız?

Kaynak verilerinden yola çıkarak, kuramsal olarak belirlenen bölgede sualtı çalışmalarına başladık. Bire bir dalgıç marifeti ile yapılan çalışmalardı bunlar. Görsel ve görüntüsel metotlar kullanıldı. Bir sualtı mezarına dokunmak söz konusu olamazdı. Üzerinde çalıştığımız ilk iki batık, *Struma*'nın verileri ile uyum göstermediği için bölge dahilinde tespit edilen üçüncü batık üzerinde çalışmalara geçildi. Bugün tanımlamış olduğumuz *Struma*'ya ilk dalış 19 Aralık 1999 günü yapıldı. Her şeyden önce, üzerinde çalıştığımız batığın ölçüleri *Struma*'nın bilinen verileri ile son derece uyum içindeydi (15,75 m x 5,70 m). Ancak, özellikle kış koşullarında, kötü görüş ortamında genel görüntü alınamaması sonucu, toplanan parça parça klişeler birleştirilerek -bir puzzle oluşturur gibi- batığın tanımlamasını yapmaya çalışarak geçirdik günleri, ayları. Elde edilen bulgular, bu batığın *Struma* olduğu istikametinde gelişiyordu. Mesela, *Struma* gemisinde lumboz olmadığı biliniyordu. Bulunan batıkta da yoktu. *Struma*'nın iki adet tahlisiye sandalı ve bunların asılı olduğu mataforaları vardı. Bu mataforalar, orta-baş taraftaki kaptan köşkünün tam arkasındaki mürettebat kamaralarının iskele ve sancak taraflarında bulunuyordu. Bulunan batıkta da mataforalar vardı; ancak kötü görüş koşulları nedeniyle, tam yeri belirlenemiyordu. *Struma*, alt yapısı perçinli sac ve üst yapısı ahşap olarak tasarlanmıştı. Bulunan batık ahşap üst yapısını yitirmişti. Nitekim, son yolculuğun hemen öncesi üstünkörü tasarlanan bu ahşap süperstrüktürün, aradan geçen 58 yıl içinde yitirilmesi doğaldı. Ancak bulunan batığın alt yapısı da sacdı ve perçin teknolojisi kullanılmıştı. Kış ayları boyunca yapılan dalışlar sırasında elde edilen tüm bulgular, pozitif tanımlama için biriktirildi. Temmuz seferi sırasında yapılan dalışlar ve şiddetli dip akıntısının yarattığı plankton deplasmanı, kısmen de olsa görüş ortamına olumlu yansıdı. Batık üzerinde, genel görüntü alma olanaklarına kavuştuk. Toplanan bulgular yerlerine oturtuldu, parçalar birbirini tamamladı. Kaynak verileri ile sağlanan uyum, *Struma*'nın gizemini çözdü. *Struma* tanımlanmıştı. Hem de zor olan yollardan, dokunulmadan, incitilmeden.

Struma Projesi'nin sonuçlarını *Sualtı Dünyası* ve *Deniz Magazin* dergilerinin eylül sayılarında yayımladık. Araştırmanın sonu olmadığı düşüncesiyle, bundan sonra *Struma* batığı üzerinde yapılacak çalışmaların derinleştirilmesinin, bu faciaanın tüm gerçeklerini gün ışığına çıkaracağına inanıyoruz.

bir yandan da İngiltere'nin büyük ve killesel Yahudi göçü korkusunu kendi adına paylaşmaktaydı. Homojen bir ulus yaratma düşü ve savaş koşullarının beraberinde getirdiği ekonomik yük böyle bir killesel göç riskini almanın önündeki engeller olarak görünmektedir. Kaldı ki 1942'de Türkiye'de ırkçılık yükselen değerler arasında yerini almıştır. Nitekim yılın sonlarında Kasım 1942'de ekonomik hayatı Türkleştirmeyi hedefleyen Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe konulacaktır. Bu yükseliştin "yerli kaynaklarının" yanı sıra dışsal katkılar da vardır. Alman ordularının 1941 yazında gelip Meriç Nehri sınırına dayanmış olması Türkiye'deki politik atmosferi ziyadesiyle etkilemiştir. Örneğin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde Alman Ordularının Balkanlar'ın uzağında oldukları 1941 başlarında Türkiye'deki Nazi yanlısı yayınlara yönelik gördüğümüz sansür, toplatma kararları[6] Almanya'nın Balkanlar'da ileri yürüyüşe geçtiği Nisan 1941 tarihinden itibaren bıçak gibi kesilecektir. İngiltere, *Struma* yolcuları arasında Nazi ajanlarının olabileceği gerekçesiyle vize vermekten kaçındığında bu argüman istihzalarla karşılanacak ve "Türkiye yüzlerce Nazi Turist'in serbestçe dolaştığı bir ülke" olarak resmedilecektir.[7] Öte yandan Almanya'nın *Struma* yolcularının kaderiyle ilgili olarak probleme müdahil olup olmadığını bilmemekteyiz. Ancak Bülent Gökay İngiliz Arşivleri'nde bulunan bir Amerikan İstihbarat Raporu'nun, Alman Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti'ne direkt baskı yaptığı ve böylece dolaylı olarak geminin sonunu hazırladığı bilgisini içerdiğini belirtmektedir.[8]

Gemi diplomatik görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine 24 Şubat'ta römorkörler tarafından çekilerek Karadeniz'de Türk karasularının dışına bırakıldı. Ertesi sabah da büyük bir infilak neticesi battı. 760 kişi yolcusundan sadece biri sağ kurtulabildi.

STRUMA FACİASINDAN KURTULANLAR

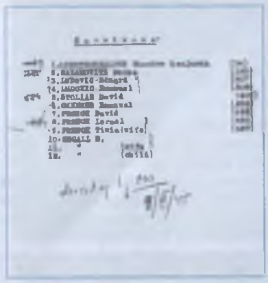

CZA L15/143.

Central Zionist Archive'de "sağ kalanlar"a ilişkin bir belge bulunuyor.

Listedeki isimlerden David Stoilar patlamadan sonra gemiden tek sağ kurtulan kişidir. M. Salamovitz doğum sancıları nedeniyle İstanbul'da gemiden inmiştir. Segall ailesi gemiden Vehbi Koç'un yardımıyla inebilmiştir.

Struma İstanbul'dayken 5 kişinin Filistin vizesine sahip oldukları için gemiyi terk edebildiklerini biliyoruz. Ancak listede yukarıda sayılan kişiler düştüğünde 7 kişi kalmaktadır. Eduard ve Emanuel Ludovic'in isimlerinin yanındaki soru işaretleri nedeniyle listeye yanlışlıkla eklendiklerini düşünebiliriz.

David Stoilar.

İstanbul'da kaldığı aylar boyunca kendine gazetelerin ikinci sayfasında birkaç satırlık bir yer bulan *Struma*'nın batışı da aynı biçimde medyatik bir yankı getirmedi, getiremedi. Halbuki, bugün olduğu gibi o gün de, yazılı basının kan ve gözyaşı içeren öyküleri işlemeyi sevdiğini biliyoruz. Nitekim Yahudi mülteciler taşırken batırılan *Salvador* ve *Mefkure*'deki kazazedeler gazetecilerin ilgilerine mahzar olmuşlardı. Tahminim odur ki, *Struma* ile ilgili haberler sansürlenmiştir. *Struma* kazadan yaklaşık bir buçuk ay sonra Meclis gündemine gelecektir. *Struma*'yı gündeme taşıyan, geminin batışı nedeni ile Kudüs'te yaşanan matemi Kudüs mahreçli bir Anadolu Ajansı telgrafının aktarması ve bunun gazetelerde yer alması üzerine söz alan Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili'dir. Etili'nin sözleri Türkiye'de esen politik atmosferi göstermesi bakımında ilginçtir.

> "bu insanlara teşekkür edelim" demeleri gerekirken telgraf [AA telgrafı] bu feci şartlar arasında vapurda süren şartların ümitsiz bir halde olduğunu söylemekle başlamaktadır... Hükümetimiz onları yedirdi. Fazla fazla verdi... bu nankörlüğü de yaptılar ve bunları siyonist propagandası olarak gazetelere verdiler.[9]

Etili bu durumdan Anadolu Ajansı'nın beynelminel durumunu sorumlu tutarak, meselenin hallini isteyecektir. Söz alan Başbakan Refik Saydam'ın aşağıdaki ifadeleri *Struma*'nın öyküsünün belki de en sade anlatımıdır. *Struma*'nın Boğaza varışından itibaren ilgili olabilecek tüm ülkelere haber veren Türkiye'nin bu girişiminin karşılık bulamadığını belirten Saydam sözlerine şöyle devam edecektir:

> Biz bu hususta elimizden gelen her şeyi yaptık, maddi manevi en ufak mesuliyetimiz yoktur. Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara melce [sığınak] olamaz. Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlar için vatan hizmeti göremez. Bizim tuttuğumuz yol budur. Kendilerini bu sebepten İstanbul'da alıkoyamadık. Çok yazık ki bir kazaya kurban gittiler.[10]

STRUMA FACİASI ÜZERİNE ROMANYALI YAHUDİLERİN DEĞERLENDİRMESİ

Filistin'de yaşayan Romanyalı Yahudiler adına, bu cemaatin ileri gelenleri 27 Mart 1942 tarihinde İngiliz Hükümeti'ne iletilmek üzere Filistin Manda Yönetimi valisi Sir Harold MacMichael'e bir memorandum verirler. Memorandum cemaatin *Struma*'da yaşamını yitirenler için duydukları derin üzüntünün anlatımı ile başlamakta ve *Struma* trajedisinin oluş nedenleri üzerine şu saptamalarda bulunulmaktadır:

1. *Struma* battığında yaşamını kaybeden 760 kişi kaçınılmaz bir faciamın kurbanı değildirler. Biz şunu beyan ediyoruz: Filistin yönetimi eğer, kısa bir süre önce bir kısmının *Struma*'dakilere tahsis edileceği belirtilen 3000 Filistin vizesinin birazının kullanımına izin verseydi, 760 erkek, kadın ve çocuğun yaşamı korunabilirdi. (...)

4. Hem dernek ve hem de bireysel olarak, geminin koşullarını, yola devam edemeyecek durumda oluşunu ve İstanbul'daki bekleyişin koşullarını anlatan dilekçeler, memorandumlar, telgraflarla İngiliz yönetimine, sayısız başvuruda bulunduk... *Struma*, İstanbul Limanı'nı, gemideki çocukların karaya çıkarılmasından önce terk etmek zorunda kaldı. Gemideki çocukların Filistin'e ulaşmasını sağlayacak olan vize garantilerinin verilmesindeki gecikme, tüm hikâyenin en trajik kısımlarından birini oluşturmaktadır.

5. Şunu ileri sürüyoruz: *Struma* "insanları"nın durumu, Filistin'e vizesiz veya kaçak ulaşanlarla kıyaslanabilir değildi... Onların durumu, ülkeleri düşman işgaline uğramış ve Filistin'de kendilerine bir sığınak bulmuş Yunanlı, Polonyalı, Sırp, Fransız vs mültecilere benzemektedir. *Struma* Trajedisi gazetelerde boy gösterdiğinde, aynı gün Yahudi-olmayan bir grup Balkan mültecisinin Halep'e vardığı ve yetkililer tarafından sevinçle karşılandıkları haberi de yer alıyordu. Bu trajik kontrast, hiçbir yoruma yer bırakmamaktadır.

6. Eğer *Struma*'daki mülteciler Filistin'e kabul edilselerdi sadece bu insanların yaşamları kurtarılmakla kalmayacaktı. *Struma*'dakiler, bu ülkeye, bu halka ve savaşa katkıda bulunacak donanıma sahiptiler. (...)

7. Vize verilmemesinin argümanlarından bazıları şunlardı:
- Gemide Nazi ajanlarının olacağı korkusu. Bu, gemide herkesin ya meslektaş olmaları veya aynı yerleşim yerinden gelmiş olmaları nedeniyle en az 10 kişiyi tanıdığı göz önüne

alınırsa kesinlikle imkân dahilinde değildi.

- Bir düşman ülkesinden ayrılmış olmaları... [Ancak] düşman işgaline uğramış ülkelerden yüzlerce mülteci hâlâ Filistin'e akmaktadır.[11]

Memorandum *Struma* faciası ile ilgili bir dizi soruşturmanın açılması isteği ile sona ermekteydi. Ama *Struma* faciası Filistin'deki Yahudilerle İngiliz yönetiminin ilişkilerindeki sert dönüm noktalarından biri oldu. Manda yönetimi valisi MacMichael Ağustos 1944'te bir suikast girişiminden zor kurtuldu, dönemin Sömürgeler Bakanı Lord Moyne ise Kahire'de Kasım 1944'te bir suikast sonucu öldürüldü. Bölgedeki İngiliz yönetimini sona erdirmek için asıl olarak 1944 sonrasında eyleme geçen Stern ve Irgun gibi silahlı Yahudi örgütleri aslında zirvesinde *Struma*'nın yer aldığı savaş içerisindeki İngiliz politikasına da bir cevap niteliği taşıyordu. 1945-1948 yılları arasında bu örgütlerin gerçekleştirdiği sayısız bombalama, silahlı saldırı eyleminde Filistin'de 338 İngiliz uyruklu kişi yaşamını yitirdi.[12]

STRUMA NASIL BATTI?

Yahudilerin Avrupa'dan Filistin'e kaçırılması işleriyle görevli olarak İstanbul'da bulunan Dr. J. Goldin 27 Şubat 1942'de Kudüs'e şu telgrafı yolluyordu:

Shetok, Filistin Yahudileri Temsilciği, Kudüs
Struma Yeun Burnu'nun 5 mil açıklarında 24 Şubat'ta saat 10 civarında infilak etti, bir mayına mı çarptığı, yoksa torpillenerek mi batırıldığı açık değil, kaza noktasına tahlisiyeler yollandı stop 759 kurban ara-

sından tahminen sadece 4 kişi yaralı kurtarıldı, bunlardan üçü daha sonra öldü stop kayıpların sayısı ile ilgili resmi açıklama bekleniyor.[13]

Struma'nın Yön Burnu'nun 4-5 mil açığında infilak ettiği bilgisi 25-26 Şubat 1942'de dönem gazetelerine de yansıdı, aynı yılın sonunda yayımlanan Avram Galante'nin eserine de. Ancak, 1960'lı yıllarda, *Struma* tekrar gündeme geldiğinde yapılan araştırmanın sonucu farklı olacak ve bu bilgi unutulacaktı.

1960'ların başında *Struma*'da yakınlarını kaybedenler Almanya aleyhine tazminat davası açtılar. Mahkeme bu konunun uzmanı olan bir Alman araştırmacıyı, Jürgen Rohwer'i konuyu araştırmak üzere atadı. Rohwer, değişik ülkelerin arşivlerinde yaptığı çalışmalar sonucunda *Struma*'yı bir Sovyet denizaltısının batırdığı sonucuna vardı. Argümanları şunlardı: O dönemde Almanların Karadeniz'deki filosu içerisinde denizaltı olmadığı gibi, böylesi bir saldırıyı gerçekleştirecek donanıma sahip bir gemi de yoktu. Filodaki gemilerin temel görevleri Köstence'den hareket eden petrol yüklü İtalyan veya Alman tankerlerine Türk sularına kadar eşlik etmekti. Bu nedenle filo küçük savaş gemileri ile mayın tarama gemilerinden oluşmaktaydı. Rohwer'in verdiği bilgilere göre filonun bir kısmı dondurucu bir soğuğun hüküm sürdüğü 1942 kışının şubat ortalarında Karadeniz'in kuzeydoğu bölgesinde, buzlar nedeni ile hareketsiz kalmıştı. Ancak Röhwer'in araştırması şu gerçeği ortaya çıkardı: Köstence-İstanbul suyolu, Köstence ile Akdeniz arasındaki Mihver ülkelerine yönelik petrol taşımacılığı nedeniyle, Sovyet donanmasının operasyon sahasıydı. Sovyet savaş gemileri için Türk karasuları dışında gördükleri her gemi Mihver'e ait veya ona hizmet eden bir düşman gemisiydi. Gerçekten de kimliği meçhul bir denizaltının saldırısı nedeniyle batan veya yaralanan Türk gemilerine dair çok sayıda haber o dönemin gazetelerinde göze çarpmaktadır. Üstelik Rohwer, Sovyet kaynaklarında 24 Şubat tarihinde Kaptan Dimitri Mihaeloviç Dantjko yönetimindeki Sovyet *SC 213* denizaltısının 41°26' Kuzey / 29° 10' Doğu koordinatlarında bir gemiyi torpilleyerek batırdığı bilgisini buldu. Rohwer bu noktanın muhtemelen *Struma*'nın bırakıldığı koordinatlar olduğunu düşündü ve bu geminin *Struma* olacağına karar verdi. Bu kararının dayanaklarından biri o gün batırılan bir diğer geminin olmamasıydı.[14] O tarihten sonra *Struma*'yı bu Sovyet denizaltısının batırmış olduğu tezi genel kabul gördü.

SC 213'ün saldırdığı koordinatlar aslında Türk karasularının oldukça açığında idi: Boğaz çıkışı-

sadi tanman
sad - bag
7/2000

Struma batığının sualtındaki durumu. Çizim, Sualtı Araştırmaları Derneği Batık Araştırma Grubu'nun Struma batığı üzerinde yaptıkları gözlemler ve video çekimleri birleştirerek hazırlanmıştır.

nın yaklaşık 13-14 mil açığı. O dönemde Türk karasularının 3 mil olduğu kabul edilirse, 13-14 mil anlamsız bir uzaklıktı. Üstelik *Struma*'nın bir römorkörün yedeğinde çekildiğini düşünürsek, süre-mesafe ilişkisi açısından bakıldığında da (İstanbul'dan ayrıldığı 23 Şubat akşam üzeri saat: 17-18'de İstanbul'dan ayrılış -24 Şubat gece yarısı saat 24.00 civarı Karadeniz'de belli bir noktada bırakılma) veriler birbirini tutmuyordu. Rohwer'in verdiği koordinatlarda Sovyet denizaltısının batırdığı geminin *Struma* olması için geminin motorlarının çalışıyor olması ve Türk sularından kuzeye doğru seyre başlamış olması gerekiyordu ki bu tez de kazadan tek sağ kurtulan yolcu David Stoilar'ın anlatılarıyla çelişmekteydi.

Rohwer'in dayanaklarından birinin o gün bir diğer geminin batırılmamış olduğunu söylemiştik. Rohwer, bu araştırmayı yaparken Türk arşivlerine girmemiş ve Türkçe hiçbir kaynağı kullanmamıştı. Dolayısıyla *Struma*'nın infilak ettiği 24 Şubat sabahından yaklaşık 10-12 saat önce bir Türk gemisinin aynı bölgede batırılmış olduğu bilgisine sahip değildi. Daha doğrusu daha sonra yayımlanan araştırma raporunda *Çankaya*'nın, *Struma*'nın batırılışından 2-3 gün sonra saldırıya uğradığını belirtmekteydi. Ancak bu yanlış bir enformasyondu. 25 Şubat 1942 tarihli *Vatan* gazetesi şu üç ilginç haberi yan yana vermekteydi: Bunlardan ilki Von Papen'e suikasttır. İki ve üçüncüsü ise *Çankaya* ve *Struma*'nın batması/batırılmasıdır.

Çankaya gemisinin hikâyesi de ayrı bir karmaşıklık taşımaktadır. Deniz tarihçisi Rene Greger *Çankaya* ile ilgili şu ilginç bilgileri vermektedir:

Çankaya'nın eski ismi *Kolchida*'dır ve buharlı bir yelkenli olarak uzun yıllar Rus donanmasına hizmet etmiştir. Bolşevik Devrimi'nden sonra Beyaz Rus Ordusu'nun eline geçmiş, Beyaz Rus Ordusu'nun yenilgisi üzerine 1920'de İstanbul'a kaçmış, 1921 yılında İstanbul Boğazı'nda batmış, 1923 yılında çıkarılarak tekrar yüzdürülmüştür. 1925-1937 tarihleri arasındaki sahibi Latife Hanım'ın babası Uşakizade Muammer Bey'dir. *Çankaya* ismini de bu aile vermiştir. Aile gemiyi 1937 yılında elden çıkarmış, yeni sahibi buharlı motorunu söküp dizel bir motor takmıştır.[15]

Greger'in verdiği bu bilgilere Şubat 1942'deki Türkçe gazetelerde rastlanmamaktadır. *Cumhuriyet*, *Vatan* ve *Son Posta* gemi ile ilgili şu bilgileri vermektedirler:

Çankaya İstanbul Limanı'na kayıtlı 200-250 tonluk bir motordur, sahibi Fafa Mehmet'tir ve gemi dört yaşındadır. *Çankaya*'dan kurtulan mürettebatın 25 Şubat sonrasında gazetelere verdiği bilgilere göre *Çankaya*'nın 23 Şubat gecesi son yolculuğu şöyle gerçekleşmiştir:[16]

Çankaya motoru demir boru yükü alarak Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan hareket eder, 23 Şubat sabahı ikmal için Süzepolu limanına uğrar ve saat 08.00'da bu limandan ayrılır. Gece 22.00 civarında Kusukaya/Kurukaya/Kısırkaya mevkii açıklarına geldiğinde (Karaburun-Kilyos dolayları) önüne çıkan kimliği meçhul bir denizaltı 25-30 metrelik bir mesafeden ateşe başlar, *Çankaya*'nın mürettebatı, motorun yanmaya başlaması üzerine filikaya binerek motordan uzaklaşır. Filikaya da ateş eden denizaltı, havanın fırtınalı olması nedeniyle hedefi tutturamaz. 2-2,5 saat filikada kalan mürettebat, daha sonra *İhsan-ı Hüda* motoru tarafından kurtarılır. Ancak bu öyküyü karmaşık hale getiren Rene Greger'in aslında *Çankaya*'nın Bulgaristan'dan ayrılmış olmadığı, nereden gelip nereye gittiğinin belirsiz olduğu ve Yahudi mülteci taşıyor olabileceği iddialarıdır. Aslında Rohwer de *Çankaya*'nın Bulgaristan'dan Filistin'e Yahudi mülteci taşırken batırıldığını aktarır.[17] Ancak Greger'in *Çankaya*'nın ayrıldığı limanla ilgili şüphelerinin dayanağı şudur: Bulgaristan liman kayıtlarında bu adlı bir geminin Bulgar limanlarından ayrıldığına dair hiçbir kayıt yoktur![18] *Struma* ile ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalarda *Çankaya*'nın yükünün ve rotasının araştırılması oldukça önemli görünüyor. Bu araştırma kapsamında İstanbul Liman kayıtlarının da incelenmesi anlamlı olacaktır. Eğer *Çankaya*, Burgaz veya Süzepolu'dan ayrılmadıysa, nereden ve ne yükü ile ayrılmıştır? Greger, bu limanın Köstence olabileceğini belirtir. Bu soru işaretlerini bir yana bırakıp tekrar başa dönersek, Rohwer'in iddiasının tersine 23-24 Şubat tarihlerinde bölgede batan/batırılan gemi

sayısı bir değil ikidir ve -rotası şaibeli olmakla birlikte- kurtulan mürettebatın anlatılarından *Çankaya*'nın bir denizaltı saldırısı sonucu battığını düşünebiliriz. *SC 213*'ün batırdığı gemi *Struma* mıdır, yoksa *Çankaya* mı? Hem *Struma* (batığının bulunduğu nokta) ve hem de *Çankaya*'nın (gazetelere yansıyan bilgilerin doğru olduğunu kabul edersek) olası koordinatları (Karaburun-Kilyos açıkları) Rohwer'in verdiği koordinatlara uzak düşmektedir. Şöyle düşünmemiz mümkün olabilir: denizaltı şu ya da bu nedenle -yanlışlıkla veya kasti olarak- saldırı koordinatlarını yanlış vermiştir. Ancak bu durumda da sorumuz baki kalmaktadır: *SC 213*'ün batırdığı hangi gemidir?

Bir olasılık *SC 213*'ün -verdiği koordinatlarda- *Çankaya*'yı batırdığı, *Struma*'nın ise bir mayına çarparak battığıdır. *SC-213*'ün saldırdığı noktada batırdığı *Çankaya* ise, *Çankaya* o koordinatlarda ne aramaktadır? Belki Köstence Limanı'ndan dönüş yolu üzerindedir. Ancak bu durumda da Köstence-Boğaz yolunun bir miktar doğusunda kalmaktadır.

Struma'nın bir mayına çarparak batmış olabileceği olasılığına SAD teknik raporu da değinmektedir. Rohwer, Türkiye'nin o dönemde Boğazlar'ın ağzına mayın döşemediği, ancak Boğaz ağzında ağ manialarının olduğu bilgisini veriyor.[19] Ancak, yazar, petrol sevkiyatını durdurmayı amaçlayan Sovyetlerin, Boğaz çıkışındaki uluslararası sulara- mayın döşeyip döşemediğinin bilinmediğini de ekliyor.[20] Bu bilgiye bugün de sahip değiliz. Öte yandan Ocak-Şubat 1942 tarihleri arasında gazetelere yansıyan haberler 1942 yılında Karadeniz'de bağlantı noktalarından kopmuş çok sayıda serseri mayının dolaştığı bilgisini içeriyor. 10 Ocak'ta iki yabancı mayın Sinop, 25 Ocak'ta bir yabancı mayın Giresun sahillerine ulaşarak patlıyorlar.[21] Şüphesiz *Struma*'nın nasıl batığı dosyasının yeniden açılması Karadeniz'deki tüm askeri gemilerin hareketlerinin yeniden incelenmesini de gerektirmektedir.

Struma tam gizini ortaya koyacakmış gibi görünürken, yine bugün de- Karadeniz'in derinliklerine saklanmayı başarıyor. Trajik yolculuğunda ölümle onu buluşturan belki Karadeniz'de oradan oraya sürüklenen bir serseri mayın oldu. *Struma* batığındaki yara ve yırtıklar savaş tarihçilerinin çalışmalarını bekliyor ve bu çalışmalara kadar *Struma* "nasıl battığı" gizini korumayı sürdürecek görünüyor.

Çankaya gemisinin mürettebatı.

1. Mevcut kaynaklar *Struma*'nın inşa tarihi, isim değişiklikleri gibi detaylar konusunda bile birbirleri ile çelişmektedir. Geminin inşa tarihi 1830 yılına kadar geriye gidebilmekteyse de en çok kabul gören yaklaşım 1867 yılında New Castle'da inşa edilmiş olduğudur. Bernard Wasserstein, *Struma*'nın zaman içerisinde geçirdiği isim değişiklikleri konusunda şunları söylüyor: *Lloyd Register*'de ilk kez 1874 yılında *Xantha* adıyla görülür, 1895 tarihli *Yelkenli Register*'indeki adı *Sea Maid*'dir. 1902 yılı *Register*'ine *Kaphireus* adı ile Yunan bandırası altında kayıtlıdır. Wasserstein'e göre *Struma* son kez 1934 yılı *Register*'inde görünmektedir, adı *Esperos*'dur ve bandırası da Bulgar. Ancak Wasserstein'in bıraktığı yerden bir Alman araştırmacı Rene Greger devam etmektedir. Greger gemiyi 14 Aralık 1940'ta *Struma* adındaki bir anonim şirketin satın aldığını ve o tarihte *Macedonia* olan adını *Struma* olarak değiştirdiğini belirtir. *Struma*'nın işlev ve isim değişikliklerine paralel olarak sürekli biçim değiştirmiş olması, son halinin çiziminin mevcut olmaması batığın tanımlanmasında da sorun yaratmıştır. İsim değişiklikleri konusunda bkz. Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe 1939-1945*, Londra, Clarendon Press, 1979, s. 143, dn. 29; Rene Greger, "Zur Identitat Einiger Judischer Fluchtlingsschiffe im Schwarzen Meere" *Marine-Rundschau*, sayı: 2 (Aralık 1983), s. 557-563.
2. *Struma*'nın yolculuğu ve İstanbul'daki bekleyiş koşulları ile ilgili bkz. Report on s/s Struma, İstanbul, 5.1.1942, Central Zionist Archive (CZA) L22/182, "Memorandum; Concerning the Refugees on the ship anchored at Istanbul", CZA, Z4/14643, Mr. Shertok'tan (Filistin Yahudiler Temsilciği Genel Sekreteri) J. S. Macpherson'a (Filistin Manda Yönetimi Genel Sekreteri), CZA, 13.2.1942 S25/2616.
3. Belgeyi Fransızcadan Türkçeye çevirme inceliğini gösteren Levent Yüksel'e teşekkür ederim.
4. Wasserstein, *age*, s. 77.
5. Alıntı ve bu paragraftaki bilgiler için bkz. Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust; Illegal Immigration to the Land of Israel, 1939-1944*, New York, Oxford; Oxford University Press, 1990, s. 157-159.
6. Örneğin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara, Bakanlar Kurulu Kararları arasında bulunan şu belgeler: *Bozkurt Dergisi*'nin toplatılması (13.1.1941) 93 122 9 dosya: 2/14094, Berlin'de çıkan bir gazetenin Türkiye'ye sokulmasının yasaklanması 93 122 20, dosya: 2/15005 (13.1.1941), Nihal Atsız'ın broşürünün toplatılması (13.1.1941) 93 123 3, dosya: 2/15008, Reha Oğuz Türkkan'ın kitabının toplatılması (14.2.1941) 84 11 1, dosya: 2/15186.
7. "Memorandum; Concerning the Refugees on the ship anchored at Istanbul", CZA, Z4/14643.
8. Bülent Gökay, "Belgelerle Struma Faciası (25 Şubat 1942)", *Tarih ve Toplum*, sayı: 116 (Ağustos 1993), s. 42-45, dn. 23.
9. Rifat N. Bali, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye Yahudileri; Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul, İletişim Yay., 1999, s. 360.
10. *Vatan*, 21.4.1942; ayrıca Bali, *age*, s. 361.
11. Belge için bkz. Memoraundum, 27.5.1942, CZA S25/2616
12. Nicholas Bethell, *The Palestine Triangle; the Struggle for the Holy Land, 1935-1948*, New York; G. P. Putham's Son, 1979, s. 258. Ayrıca bkz. Michael Cohen, *Palestine and the Great Powers 1945-1948*, New Jersey, Princeton: Princeton University Press, 1982, s. 71-83, 90-91.
13. CZA, L15/143.
14. Jürgen Rohwer, *Die Versenkung der Judischen Fluchtlingstransporte Struma und Mefkura im Schwarzen Meer Feb.1942-Aug. 1944*, Frankfurt: Bernard Graefe Verlag für Wehrwesen, 1964, s. 31-32, 71-72, 81-84. Her iki çalışmayı da Almancadan Türkçeye çeviren İsmail Kızılbay'a teşekkür ederim.
15. Greger, *agm*, s. 561.
16. Bilgiler şu gazetelerden derlenmiştir: *Vatan*, 25.2.1942, 26.2.1942; *Son Posta*, 26.2.1942; *Cumhuriyet*, 26.2.1942.
17. Rohwer, *age*, s. 34, dn. 39a.
18. Greger, *agm*, s. 561.
19. Rohwer, *age*, s. 72. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde Boğaz'ın Karadeniz ağızlarındaki ağ manialarına ilişkin bir dizi belge mevcuttur. Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara, Bakanlar Kurulu Kararları. 030.18.1.2. 102.39.20, dosya: 2/200087, tarih: 16.6.1943, 030.18.1.2 101.22.6, dosya: 2/19680, tarih: 31.3.1943.
20. Rohwer, *age*, s. 72.
21. *Son Posta* 10.1.1942, 25.1.1942.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRK-YUNAN YAKINLAŞMASI

Kral ve Kraliçenin Türkiye Ziyareti

STEFO BENLİSOY

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı ülkelere yakınlaşma ihtiyacını yakıcı bir biçimde hissetmesini sağlayan en önemli iki etken Türkiye'nin savaş boyunca izlediği politikanın "uluslararası kamuoyunda" yarattığı rahatsızlık ve bunun getirdiği yalnızlaşma ile Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik izlediği siyasettir. Türkiye savaş sonrası dünya düzeninin oluşacağı San Francisco Konferansı'na katılabilmek, Yalta Zirvesi'nde alınan karar doğrultusunda Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın asıl üyeleri arasında yer almak ve savaşın sonunda uluslararası bir yalnızlıkla karşılaşmamak için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan eder. Ancak Türkiye'nin bu adımı özellikle Sovyetler Birliği tarafından yeterli bulunmaz. Daha 1921'de Moskova Antlaşması ile başlayan Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumlu hava 1939'a kadar sürmüştü. Savaş boyunca Sovyetler ısrarla Türkiye'nin savaşa girmesi noktasında baskı uygulamış, buna karşılık Türkiye tarafsız kalma ve savaşa girmemekteki ısrarını sürdürmüştü. Türkiye'nin yukarıda da değindiğimiz savaşın sonlarına doğru Almanya ile ilişkilerini bozması, savaşa girmesi gibi adımlarla kendisini müttefik devletlere yakınlaştıracak adımlar atmasına rağmen Sovyet yetkilileri 19 Mart 1945 tarihli bir nota ile 1925 Ankara Antlaşması'nı yenilemeyeceklerini bildirirler. Ardından Sovyetler Birliği 1946 yılında Türk-Sovyet sınırında ve Boğazlar rejiminde kendisi lehine düzenlemeler yapılmasına ilişkin notaları Türkiye'nin SSCB'ye yönelik güvenlik arayışını acil hale getirir.[1]

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den çok farklı deneyimler geçirmesine rağmen Yunanistan savaşın sonunda kendisini Türkiye ile benzer şartlarda bulur. Savaş sırasında yaşanan işgal ve hemen ardından 1949 yılına kadar aralıklarla devam eden İç Savaş sonucunda Yunanistan'ın karşılaştığı yıkım ve acil dış yardım ihtiyacı Atina'nın muhafazakâr yönetimlerini Batılı ülkelerin ittifak sistemine yakınlaşma isteğinde önemli rol oynadı. İşgal ve İç Savaşın yarattığı yıkım öyle boyutlardaydı ki, Amerikan yardımı 1947'den 1952'ye kadarki dönemde hükümet harcamalarının %89'unu karşılar.[2] Ancak iktidardaki muhafazakâr hükümetlerin siyasi ve askeri olarak var kalabilmeleri için sürekli dış yardımlara bağımlı olunması ABD'nin onayı alınmaksızın hayati kararların alınmasını olanaksız kılıyordu. Alman dış yardımların çoğu askeri alanda idi ve savaş sonrası muhafazakâr hükümetlerin ana kaygısı ülkeyi yeniden kurmaktan ziyade içte baskıcı önlemler uygulayarak komünist ve her türlü solcu hareketi önlemek ile sınırlıydı.[3] Yine Yunanistan'ın NATO'ya katılma ihtiyacı hissetmesinde, Bulgaristan'ın Ege'ye çıkış talebini Sovyetler'in desteklemesi, Yugoslavya ve Arnavutluk yönetimlerinin komünist gerillalara sınırlı da olsa yardımları ve Sovyetlerin Yunanistan'ın Oniki Ada'yı ilhakında olumsuz bir tutum sergilemesi gibi faktörler de önemli rol oynar.[4] Tüm bu faktörler, yani II. Dünya Savaşı sonrasının iki kutuplu uluslararası düzeni ve bunun yarattığı gerilim, Türkiye ile Yunanistan arasında 1930'dan beri var olan yakınlaşmanın devam etmesini sağlar. Bu amaçlar doğrultusunda ABD'yi 19 Aralık 1946 tarihinde ziyaret eden Yunan Başbakanı K. Tsaldaris'e ABD'nin destek karşılığında sunduğu şartlar arasında Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden canlandırılması yer alıyordu. İngiltere de bu dönemde aynı yönde baskılar yapmaktadır.[5] Türk-Yunan ilişkileri savaş süresince gelişme imkânı bulamamış, hatta Türkiye'nin asıl olarak azınlıkları hedefleyen Varlık Vergisi gibi keyfi uygulamaları neticesinde iki kamuoyunun birbirine bakışı olumsuz bir noktaya gelmişti. Ama 1947'den başlayarak Türk-Yunan ilişkileri ortak "komünist tehlike" karşısında aynı ittifak sistemi içerisinde yer alma arzularından do-

Başbakan Adnan Menderes'in Patrik Athenagoras'ı Fener'deki makamında ziyareti, 6 Haziran 1952.
Fotoğraflar: Kostas M. Stamatopoulos, İ Teleftea Anolombi, Atina, 1996.

layı yeni bir yakınlaşma dönemine girer. Alexandris'e göre bu yakınlaşma 1930'daki Atatürk-Venizelos yakınlaşmasından oldukça farklı biçimlerde gerçekleşir.[6] 1930'da böyle bir yakınlaşma, İngiliz politikası çerçevesinde faşist İtalya'nın yayılmacı ve Bulgaristan'ın revizyonist siyasetlerine karşı oluşmuştu ve ana hedefi, güçlü bir Balkan devletleri ittifakı yaratmak ve büyük devletler arasındaki çatışmalardan kaçınmak iken 1947 ile başlayan yakınlaşma döneminde "komünist tehlike"nin yarattığı koşullarda İngiltere ve ABD'nin teşviki ile gerçekleşmişti. Yine de Türk-Yunan yakınlaşmasının bu iki döneminin (1930-1938 ve 1947-1954) de ortak bir özelliği vardır, iki dönemde de yakınlaşma iki ülkenin kendi istemleri sonucu değil, daha çok dış koşulların zorlaması sonucu oluşmuştu.[7]

Böylelikle 1947'den başlayarak karşılıklı temaslarda artış gözlenir. 1947 yazında iki ülke yetkilileri ABD ve İngiltere'nin yakın takibi altında ortak savunma konularında görüşmeye başlarlar. Ekim 1948'de ise iki ülke arasında ekonomik işbirliğine yönelik bir anlaşma imzalanır. Tüm bu dönemde iki ülke arasındaki kültüret ilişkiler önemli ölçüde artar. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi iki ülke arasındaki yakınlaşmanın temposunu artırır. Haziran 1950'de yeni Türk Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü Paris'te meslektaşı N. Plastiras ile görüşür ve iki taraf her alanda yakın ve etkili bir işbirliğinin hayala geçirilmesi konusunda anlaşmaya varırlar. İki taraftan yetkililer arasında çeşitli konulardaki görüşmeler hız kazanır. 30 Ocak-6 Şubat arasında Yunanistan Başbakan Yardımcısı Sofoklis Venizelos'un Türkiye'yi ziyaretine, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü'nün kalabalık bir heyetle 26 Nisan-2 Mayıs tarihleri arasında Atina'yı ziyaretleriyle karşılık verilir. İki taraf Batı ittifak sistemi içerisinde daha yakın askeri işbirliğine ve Yugoslavya ile olan ilişkilerin geliştirilmesine karar verirler. Aynı doğrultuda iki ülke arasında vize işlemleri yürürlükten kaldırılır. Karşılıklı ilişkilerin geleceğine dair umut o kadar yüksektir ki, Alexandris'in aktardığına göre Menderes'in Atina gezisi dolayısıyla bir gazeteye verdiği mülakatta Başbakan Plastiras'ın "Türk-Yunan birliği" önerisini özellikle ilgiyle karşıladığını bildirir.[8] Sırada iki devlet başkanının ziyaretleri vardır. 1952 Haziranında Yunan Kral ve Kraliçesi Türkiye'yi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da aynı yılın aralık ayında Yunanistan'ı ziyaret eder.

ZAFER

DOST YUNAN KRAL VE KRALİÇESİ HOŞ GELDİNİZ

ΚΑΛΩΣ ΗΛΘΑΤΕ

Kral ve Kraliçe için Haydarpaşa'da düzenlenen karşılama töreni.

Kral ve Kraliçenin geldiği gün gazetelerin manşetleri Yunanca çıktı: "Hoş geldiniz" ve "Türk-Yunan Dostluğu Ebediyete Mal Olmuştur."

Yunanistan ile Türkiye arasındaki mevcut olumlu hava henüz Kıbrıs sorunu tarafından gölgelenmeye başlamamıştır. II. Dünya Savaşı ertesinde Türk hükümetleri, Kıbrıs sorununu gündeminin ilk sıralarına almamış ve ada ile ilgili gelişmelerle fazla ilgilenmemişti. Bunda elbette hükümetlerin -özellikle de Demokrat Parti hükümetinin- dış politikalarını tamamen Sovyet-Batı kutuplaşması ekseninde inşa etmelerinin payı vardı. Menderes hükümeti İngiltere, Yunanistan ve diğer müttefik devletlerle olan dostane ilişkilerin herhangi bir nedenle bozulmasına taraftar değildi. Bu dönemde Türkiye'nin tavrı, İngiltere ile paralel bir çizgide adanın mevcut statükosunun korunmasını savunmak ve olası bir durum değişikliğinde Türkiye'nin de sorunda söz sahibi olduğunu kabul ettirmekti.[9] Yunanistan ise Kıbrıs konusunda temkinli olmakla birlikte konuya artan bir ilgi ile yaklaşmaktaydı. Yunanlı devlet adamları ise gerek İç Savaştaki tutumu, gerekse de savaş sonrası yardımlarına muhtaç oldukları İngiltere ve ABD ile ilişkilerinin bozulmasını istemiyorlardı. Kral I. Paul ve parlamentodaki tüm siyasi partiler sorunu İngiltere ile aralarındaki ilişkileri bozmadan ve gerekirse Yunanistan topraklarında İngilizlere üs sağlayarak çözmeye çalışıyorlardı.[10]

Yunanistan ile Türkiye arasındaki bu yakınlaşma özellikle iki ülkedeki Rum ve Türk azınlık nüfuslarını olumlu yönde etkiler. Her iki hükümet de ilişkileri yumuşatmanın ve karşılıklı kamuoylarını ikna etmede azınlık topluluklarının hayat şartlarında belirgin iyileştirmeler yapmanın önemli olabileceğini düşünür. Bunun sonucunda otuz yıldır bir belirsizlik içerisinde ve Varlık Vergisi gibi kendi iktisadi ve top-

Kral, Kraliçe ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü Taksim Meydanından geçerken.

lumsal varlığına yönelmiş uygulamalarla baş etmeye çalışan İstanbul Rum cemaati bu dönemde geleceğine güven ve iyimserlikle bakmaya ve her bakımdan bir yeniden canlanma yaşamaya başlar.

Bu olumlu süreçten en başta Rum toplumunun iç toplumsal örgütlenişi payını alır. 1956'dan beri uygulanan cemaatleri ve onların kurumlarını idare etmekle görevli "tek mütevelli" sistemi 1946 yılında kaldırılır. 1949 yılının ikinci yarısından ertesi yılın tümünde ise 1928 yılından beri yapılmayan 106 cemaat ve cemaat kurumunun seçimi yapılır. Böylelikle -mütevelli heyetleri daha sonra bütün azınlık toplumu tarafından seçilen- kilise bölgeleri ve azınlık vakıfları Rum azınlığın iktisadi ve toplumsal canlanışına büyük katkıda bulunacak yeni yönetimlere kavuşur.[11] Tüm bunların sonucunda azınlık kurumları kısa zamanda neredeyse 1922 öncesi canlılıklarına kavuşurlar. Yeni seçilen mütevelli heyetleri kültürel ve hayır faaliyetlerinde önemli gelişme kaydederler. Yirminin üstünde yemek karavanası cemaatin yaşlıları ve durumları uygun olmayan öğrenciler için faaliyete geçer. Yine bu çerçevede çocuk yuvaları, yaz tatil kampları oluşturulur. Azınlık toplumunun gelişme kaydettiği bir diğer alan atletizm ve genel olarak tüm spor dallarındaki faaliyettir.[12]

Azınlık eğitimi de bu dönemdeki canlanmadan fazlasıyla nasibini alır. Okul sisteminin temelini teşkil eden ilkokulların sayısı bu dönemde 44'ten 51'e yükselir. Ortodoks din adamlarının okullara girişine tekrar izin verilir ve bütün İstanbul'da birçok kilise okulu organize edilir. Eğitim sistemi güçlü bir burs sistemiyle de güçlendirilir. Okullarda okuyan öğrencilerin yaklaşık üçte biri bedava eğitim görmekte ve yine üçte birlik diğer bir bölümü ise indirimli okul ücretleri ödemekteydiler. Türkiye veya -1952 tarihli Türk-Yunan Eğitim Anlaşmasından sonra- Yunanistan kökenli okul malzemeleri ise öğrencilere bedava sağlanmaktaydı. Öğretim koşullarındaki iyileşme ve azınlık cemaatinin yaşam standardının yükselmesi gibi çeşitli sebepler eğitim sisteminin daha güncel ve pratik bir yönelime girmesi noktasında bir talep yaratır. Bunun sonucunda Zoğrafyon Lisesi'nde Ticaret kısmı açılır ve bununla birlikte 1922'den beri kapalı durumda olan meşhur Dil ve Ticaret Okulu'nun yeniden açılması tartışılmaya başlanır. Yine Heybeliada'da bulunan Ruhban Okulu 1951'de üniversite kısmına kavuşur ve çeşitli ülkelerden gelen öğrencilere eğitim verir.[13] Tüm bu faaliyetlerin sonucunda azınlık okullarındaki toplam öğrenci sayısı 1945-1946 öğretim yılındaki 3762'den 1956-1957 öğretim yılında 6912'ye ulaşır.[14]

Ekonomik alanda Rumlar Varlık Vergisi'nin yıkıcı etkisinden sonra eski güçlerini kaybetmişlerdi. Ancak yine de çikolata imalatında, dericilikte, tekstilde, hamur işi ve bisküvi imalatında, konservecilikte, her türlü toptancılık işinde ve ithalat-ihracat alanlarında Rum azınlığı önemli bir yere sahipti. Rumlar bunun dışında içki imalatı, balıkçılık, kereste ticareti, mobilyacılık, hatta tersanecilik gibi birçok alanda büyüklü küçüklü işletmelere sahiptiler ve İstanbul'un iktisadi hayatında vazgeçilmez bir payları vardı. İstanbul Rumlarının büyük bölümü DP'nin liberal iktisadi yönelimini destekliyordu.[15] İstanbul Rum cemaati TBMM'de DP'li iki temsilciye sahip bulunmaktaydı.

İstanbul Rum basını da 1922'den sonraki en ve son parlak dönemini de bahsini ettiğimiz bu dönemde yaşar. 1955'e gelindiğinde İstanbul'da günlük beş gazete *(Apoyevmatini, Tahidromos, Vima, Embros* ve *Efimeris)*, haftalık üç gazete *(Kiriakatiki Proia, Hronos* ve *Elefiheri Foni)*, dinsel iki gazete *(Orthodoxia* ve *Apostolos Andreas)* ve bir çocuk gazetesi *(Filos tou Paidiou)* yayımlanmaktaydı.[16]

İki ülkenin girdiği yakınlaşma süreci ve mevcut olumlu atmosfer İstanbul'daki Patrikhanenin de tekrar eski önemini andırır bir konuma gelmesini sağlar. Bu dönemde Patriklik makamında Athenagoras gibi gerek yurtdışında gerekse de yurtiçinde önemli bir ilişki ağına sahip karizmatik birisi bulunmaktaydı. Yunan Kral ve Kraliçesinin Türkiye ziyaretlerinden iki gün önce yani 6 Haziran tarihinde İstanbul'da bulunan Başbakan Adnan Menderes, saat 11.00 dolaylarında Fener Rum Patrikhanesi'ni ziyaret eder. Menderes Patrikhaneye girişinde merasimle karşılanır ve Athenagoras ile 45 dakika görüşür.[17] Patrik bu "çok sevdiği ve saydığı" misafirine hitabında kendisinin Patrikhaneyi "bu tarihi ziyareti ile çok senelerden beri, asırlardan beri, beslediğimiz arzu tahakkuk etmiştir" diyerek ve maksatlarının "memleketimizin büyük topluluğu ile birlikte sevgili vatanımızın mukadderatı hizmetinin yolunda yan yana yürümek" olduğunu belirtir.[18] Bunun yanında Athenagoras patrikhanenin

memleketin "kuvvetli bir manevi kalesini" teşkil ettiğini ve "memleketimizin parlayan şerefinden gurur duymakta ve ona her hizmeti ifa için" hazır bulundukları-nı vurgular.

Menderes ziyaretinin birlikte yürüdükleri "demokrasi prensipleri yolunda bir merhale teşkil" ettiğini belirttikten sonra patriklik makamını Athenagoras gibi "yüksek ve mütekamil bir şahsın işgal etmesinden dolayı" büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade eder.[19] Menderes bahsi geçen dönemde Athenagoras hakkındaki yargısında yalnız değildir. Muhalefet lideri İnönü ve Kasım Gülek iki Yunan gazeteciye verdikleri mülakatta Patrik Athenagoras'ın "akıllı, kabiliyetli bir adam ve iyi bir rahip" olduğunu belirtirler. İnönü ve Gülek Athenagoras'ın "bilhassa Türkiye'de din ile devletin birbirlerinden tamamen ayrı bulundukları bir zamanda kiliseyi politikaya sokmayacağından" emindirler.[20] Yine Athenagoras'ın patriklik makamına seçilmesini hararetle desteklemiş ve onu "Türkiye'nin sadık dostu" olarak nitelemiş Ahmet Emin Yalman[21] için de "dünyanın bu çetin devrinde Patrikhanede, Athenagoras vasıflarında olgun bir insanın vazife sahibi bulunması; hiç şüphe yok ki, bütün bölgenin istikrarı hesabına çok mesut bir hadisedir ve demir perde istikametinden gelecek bir takım entrikalara karşı en sağlam barajdır."[22]

Gerçekten de Athenagoras kendi dönemine kadar uygulanmış "geleneksel Fener politikasının" dışına çıkarak NATO şemsiyesi altında oluşmaya başlayan Türk-Yunan yakınlaşmasının en hararetli destekliyicisi olur. Athenagoras'ın patrikliğinin ilk yılları gerek patrikhaneyi, gerekse de İstanbul'daki Rumları, Türk-Yunan yakınlaşmasının temel dayanakları haline getirmeye yönelik bir dışa dönüklük arz eder. Athenagoras'ın düşüncesinde İstanbul Rumları, Yunanlı toplulukların Amerikan toplumuna dahil olmalarının benzer bir rol üstlenebilirlerdi. Elbette ki bu düşünce Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlaşmanın devam edeceğini varsaymak zorundaydı. Patrik İstanbul Rumlarını kendi kültürel niteliklerini korumakla birlikte çoğunluk toplumuna tamamen dahil olmalarını sağlamaya çalıştı. Bu yönelimin bir ifadesi olarak patrikhane bürolarında Atatürk ve İnönü'nün fotoğrafları asılmaya ve her pazar Patrikhane girişinde Türk bayrağının göndere çekilmesine başlandı.[23]

Kral ve Kraliçe, Patrikhaneyi ziyaretlerinde Patrik Athenagoras'la birlikte.

Athenagoras'ın temaslarında ve verdiği mülakatlarındaki sözleri ve kullandığı ifadeler de yine bu anlayışının göstergeleridir. Türkiye'ye geldiği ilk zamanlarda Türk milletinin Tanrı tarafından dünyaya barış getirmeye görevlendirildiğini ve İstanbul'un Türkler tarafından alınışının bu amaca yönelik olduğunu belirten Athenagoras, mayıs ayındaki Ankara'yı ziyaretinde, Atatürk'ün geçici kabrine bir çelenk koyarak saygı duruşunda bulunmuş, burada kendisi ile görüşen bir muhabire "milli mabedimiz bana ilahî ve ulvî hisler ilhamı etti" demişti. Patrik yine aynı muhabire, "Bizim için önce Allah, sonra aziz vatanımız gelir" demiş, ayrıca dinin "hür milletlerde asla siyasete alet edile"meyeceğini belirtmişti.[24] Yine Athenagoras Ahmet Emin Yalman ile bir mülakatında "Bir vatana kendini bağlı addetmiyen, onu benimsemiyen ve sevmiyen insanı köksüz bir ağaç gibidir. Ben vatanım Türkiyeye bütün kalbimle bağlıyım. Bütün emelim, memleketin her tarafını dolaşmak, vatanımı ve vatandaşlarımı daha yakından tanımaktır" demişti.[25] Athenagoras'ın patriklik makamına gelişi Stalin'in gerek Balkanlarda gerekse de Ortadoğu'da etkinliğini artırmak için Rus Ortodoks kilisesini kullanması ve Fener Patrikhanesinin ekumenik kimliğini sorgulaması sonucu, patriklik makamına bu tehdide karşı koyacak çapta ve güçte bir ruhaninin seçilmesi ihtiyacının ABD ve İngiltere tarafından duyulması sonucu olmuştu. Gerçekten de Athenagoras bu makama seçildikten sonra, Türkiye'nin de rıza göstermesi ile patrikhanenin uluslararası alandaki etkinliği ve saygınlığı yeniden artar. Athenagoras İstanbul Rumları arasında da Amerikan tarzı yaşamın ve dünya görüşünün yayılmasına yardımcı olur. 1949 yılında Kutsal Sinod'un bir kararıyla bundan böyle komünizme veya komünist hareketlerine sempati duyduklarını açıklayanların aforoz edilmesi kararlaştırılır.[26]

1952 yılının haziran ayı başlarında Yunan Kral ve Kraliçesinin yapacağı ziyaret öncesinde İstanbul'da hummalı bir hazırlık faaliyeti dikkate çarpar.

> Şehir hükümdarlara lâyık olacak bir kılığa bürünüyor... Kralla Kraliçenin geçeceği bütün sokaklar temizleniyor. Evler boyandı, metrük duvarlar badanalandı. Atatürk köprüsünün parmaklıkları ile fener direkleri bile, gümüşî yaldızlarla süslendi... Hele Beyoğlu caddesini görmeyiniz!.. Polislerimiz

bile yeni kıyafetlerini giydiler... Dolmabahçe Sarayı senelerdir görmediği bir titizlikle donandı... Bütün gözler, bütün ihtimamlar orada...

Ancak Yunan hükümdarlarını karşılama telaş ve heyecanı resmi makamlarla sınırlı değildir. Caddelerde "dostluk nişaneleri" diye Türk ve Yunan bayrakları satılır ve "halk bunları kapış kapış al(ır)".

> Mekteb çocukları şimdiden öğrenmişler: 'zito' diye bağırıyorlar... herkes sevinçli, heyecanlı... 100 bin kişilik bir Rum ekkalliyetin bulunduğu İstanbul'da ise bu heyecan ve bu sevinç kat kat fazla... Çarşıda, pazarda her yerde hep, Yunan kralından konuşuluyor... İstanbul, haşmetli ve dost bir Krala, muhteşem ve candan bir karşılama töreni için elinden gelen her şeyi yapacak. Şehirde ufak bir cevelân, insanı buna inandırmağa kafi geliyor.[27]

8 Haziran Pazar günü tüm gazeteler baş sayfalarından Yunan hükümdarlarının bugün Türkiye'ye varacaklarını bildirirler. Kral ve Kraliçe önceki gün Atina'da Faliron Körfezi'nden saat 16'da Helli kruvazörüne binerek ayrılmışlardı. Gazetelerin çoğu ziyarete ait ayrıntılı bir programı da okuyucularına bildirmekteydi. Bu programa göre Kral ve Kraliçeyi taşıyan Helli kruvazörü saat 17'de Haydarpaşa önünde demirleyecek ve iki misafir saat 18.15'te motorla Haydarpaşa rıhtımına çıkacaklardı.

Ziyaretin Yunan hükümet çevreleri açısından algılanışını Yunan Başbakan Vekili ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos'un demeci bize vermektedir. Venizelos'a göre Yunan Kralı'nın tahta çıkışından beri yabancı bir ülkeye yaptığı bu ilk ziyaret "mutad bir nezaket ziyareti mahiyetini aşmaktadır." Yine Venizelos'a göre bu ziyaretin anlamı "komşu ve dost iki milletin birbirine samimiyetle bağlanarak aynı idealler peşinde koşarak ve sulhü tehlikeye koyacak her teşebbüse karşı gelmek hususunda bütün hür milletlere düşen vazifeleri müdrik olarak sulh yolunda ilerlemek hususunda verdikleri azimli kararın bir ifadesinden ibarettir."[28]

Yunan hükümdarlarının Haydarpaşa'da karşılanışları gerçekten görkemli olur. Saat 17.00'de limana demirleyen Helli kruvazörü limana girişinde donanma gemilerinin top atışları ve daha sonra Selimiye kışlasından atılan 21 pare topla selamlanmıştı. Daha sonra kruvazöre Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Prof. Fahreddin Gökay, Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi Nurullah Tolon, Başyaver Alp Kartal ve misafirlerin mihmandarları çıkmış ve burada bir süre kalındıktan sonra Acar motoruyla karaya çıkılmıştı. Burada Kral ihtiram kıtasını teftiş etmiş ve kendisini karşılamaya gelenler ile takdim edildikten sonra Kraliçe ile rıhtımdan kendilerini Ankara'ya götürecek trene doğru ilerlemişlerdi. Bütün bu resmi merasim büyük bir halk topluluğu taralından da izlenmekteydi. Kruvazörü görebilecek hâkim noktalara sabahtan itibaren halk akın etmiş, motorlar, kayıklar ve her türlü deniz taşıma aracı Boğaz ve Marmara'yı "mahşeri bir kalabalıkla" doldurmuştu. Neredeyse bütün şehir Türk ve Yunan bayrakları ile donatılmıştı. Kral ve Kraliçe Haydarpaşa rıhtımına çıktıklarında heyecan da son haddine varmış ve kendilerini karşılamaya gelen, ellerinde Türk ve Yunan bayrakları bulunan kalabalık Yunanca ve Türkçe tezahüratta bulunmuşlardı. Bu coşku ve heyecan manzarası garda da artarak devam etmişti.

> Polis kordonu, asker kordonu gara kimsenin girmesine müsaade etmiyordu. Fakat sevgi bütün kordonları yardı... Haydarpaşa rıhtımından taşanlar, gara kadar sokuldular. Beyaz trenin iki tarafı, iki yol keçesi gibi halkla dolmuştu. Kralla Kraliçeyi trenin penceresinde görmek için herkes sabırsızlanıyor ve birkaç kelime rumca bilenler hep bir ağızdan "zito!" diye bağırıyorlardı.[29]

Bu arada Kral ve Kraliçe halkın tezahüratına onları selamlayarak karşılık veriyorlardı. Kraliçenin bir ara kendisine verilmiş bir çıtaya iliştirilmiş Türk ve Yunan bayraklarını kaldırarak "Yaşasın Türkiye" sözlerini halka söylemesi ise gerek orda bulunanlar gerekse de basın tarafından takdirle karşılanmıştı.[30] Tüm bunların yanında, *Yeni Sabah*'ın bildirdiğine göre karşılama töreni esnasında "...misafir hükümdarların geliş saati yaklaştıkça izdihamın artması ve idaresizlik, halkın itilip kakılması, Emniyet Müdürü tarafından gazetecilere fotoğraf çekme provaları yaptırılması ve basın mensuplarına yer bulunamaması" gibi bazı "nahoş hadiseler" de yaşanmıştı.[31] 19.20'de Kral, Kraliçe ve Köprülü'yü taşıyan tren hareket etmiş, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı da Pendik'e kadar kendilerine refakat etmişti.

Haydarpaşa'da yaşanan coşku tren güzergâhının geçtiği diğer istasyonlarda da yaşanır. Tren Pendik'e varışında "halkın sıcak tezahürleriyle karşılanmış ve Majeste Kraliçeye buketler takdim" edilmişti.[32] Yine tren İzmit il sınırları içerisinde hareket halinde iken "bütün kasaba ve köy istasyonlarında toplu halk tezahürlerile karşılanmış, Türk ve Yunan bayraklaryla süslenmiş olan Hereke istasyonunda ise tezahürat coşkun bir şekil" almıştı.[33] Bu arada tren İzmit istasyonunda durmuş, Kral burada Vali, Belediye Başkanı ve şehrin ileri gelenleri ile istasyonu dolduran halkın alkışları arasında selamlaşmıştı. Yine tren İzmit Selüloz Sanayi bölgesinden geçerken "fabrika müdür, memur ve işçileri tarafından alkışlanmış, hanımlar tarafından pencerede halkı muhabbetle selâmlayan Kraliçeye çiçekler atılmış"tı.[34] *Vatan* gazetesinde yazan Esin Talu'ya göre Kral ve Kraliçeyi görebilmek, onlara çiçek veya meyve sunmak için saatler boyunca tren yolu boyunca bekleşen halktan, elini öpen köylülerden "son derece mütehassis olan Kral: 'Bu derin bir dostluk ve sevgi alâmetidir. Hiç kimse halkı bu yolda tezahürata mecbur edemez. Çok mütehassis ve memnun oldum'"[35] der.

Yunan Kral ve Kraliçesinin Türkiye'yi ziyaretleri basında geniş yer bulur. Ziyaretin sürdüğü sekiz gün boyunca gazetelerin hemen hemen hepsi manşetlerini bu konuya ayırırlar. Yine birçok gazete bu günlerde arka sayfalarının tümünü ve iç sayfalarından her hangi birini iki hükümdarın Türkiye'yi ziyaretlerinden fotoğraflara ayırırlar. Aynı ilgi köşe yazarlarına da yansımıştır. Daha ziyaretin ilk gününden itibaren bu ziya-

retin anlamı üzerine yazılar belirir. Belki de bu ziyaret boyunca Türk-Yunan ilişkileri üzerine en çok yazan yazar olan Ahmet Emin Yalman'a göre Yunan hükümdarlarının ziyareti "nezaket ziyaretlerinin hududunu çok aşan bir mahiyet" taşımaktadır. Yalman'a göre Türkiye ve Yunanistan benzer koşullar içinde bulunmaktadırlar. İkisi de "topun ağzındadır", ikisi de "Moskova emperyalizmine esir ve peyk olmaktansa, sonuna kadar mücadele etmeye" kararlıdırlar. Buradan yola çıkarak Yalman iki ülkenin milli varlığı, içinde yaşadıkları bölgenin emniyet istikrarı ve "hür dünyanın selameti" için Türkler ve Yunanlıların el ele yürümeye mecbur oldukları sonucuna varır. Yalman'a göre iki ülkenin beraber yürümesi iki taraf için de "yüksek bir millî kıymet arzettiğine" göre iki taraf da birtakım fedakârlıkları göze almalıdır. Yalman'ın burada kastettiği, yeni alevlenmeye başlayan Kıbrıs sorunudur. Yalman için Yunanistan'ın artık bu konuda "eski Megalo İdea siyasetine esir olmadığını" ispat etmek zorundadır. Ayrıca Kıbrıs'ın "yeni uyanan İngiliz emperyalizminin" katkısıyla Türk-Yunan ilişkilerini bozmasına fırsat verilmemelidir. Yalman için adanın statüsünde herhangi bir değişiklik olması durumunda ada ya bir condominium yani "müşterek idare" halinde yönetilmeli, ya da taksim yoluna başvurulmalıdır. Her şeye rağmen Yalman'a göre iki ülkenin birbirlerine karşı dürüst kalmaları halinde aşamayacakları sorun yoktur.[36]

Cumhuriyet'in 8 Haziran tarihli "İlk Defa" başlıklı başyazısının göre de "dünyanın bugün içinde bulunduğu ağır ve tehlikeli şartlar" Türkiye ve Yunanistan'ı birbirlerinin ayrılmaz dost ve müttefiki haline getirmektedir. Yazıya göre iki ülke her bakımdan birbirlerine muhtaçtırlar ve birbirlerini tamamlamaktadırlar ve herhangi bir tehdit karşısında yurtlarını adeta bir tek ülkeymişçesine savunmak kararlılığı içerisindedirler. İki milletin "en sıkı rabıtalarla birbirlerine bağlanmaları, aradaki ittifakın çok sağlam, çok kuvvetli olmasını, tabir caizse bir süper ittifaktan daha üstün bir bağlılık teşkil etmesini icap ettir"mektedir. Yazıda iki ülkenin aralarındaki dostluk ve işbirliğinin tüm dünyaya olumlu bir örnek oluşturduğu teması işlenir. Yazıya göre eğer iki ülkenin iki savaş arası dönemde gösterdikleri "iyi komşuluk, dostça anlaşma, elele vererek hem kendi aramızda, hem bulunduğumuz çevrede barışı muhafaza siyaseti"nden örnek alınabilseydi "birincisinden çeyrek asır sonra ikinci bir dünya harbi patlamazdı."[37]

Türk-Yunan dostluğuna uluslararası bir önem atfetme muhalefet gazetesi *Ulus* yazarı Ahmet Şükrü Esmer'in de paylaştığı bir fikirdir. Ona göre iki savaş arası dönemde Türk-Yunan dostluğu asıl olarak "Bulgaristan'ın revizyonist emellerine" karşı oluşmuştu, ama bugün Türkiye ve Yunanistan'ı tehdit eden güç sadece bu iki ülkeyi değil, tüm Batı Avrupa'yı hatta Amerika'yı da tehdit etmektedir. Dolayısıyla "Türk-Yunan dostluğu adı verilen hâdise, yalnız iki memleketi ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkmış, komünist tecavüzü önlemeyi ve karşılamayı hedef tutan geniş koalisyonun bir parçası halini almıştır." Esmer için bugün Türk-Yunan dostluğu sadece iki ülkenin değil, tüm hür dünyanın mukadderatını ilgilendiren bir konu olmuştur. Esmer ayrıca iki ülkenin dostluğunun artık iki ülkede de "milletlere mal olmuş yani partilerarası millî bir politika halini aldığını" belirtir.[38]

Yine *Ulus*'ta yazan Nihat Erim'e göre Türk ve Yunan milletlerinin ortak tarihi yaşantı ve tecrübelerinden ziyade "yirminci yüzyılın milletlerarası realiteleri" gelişmekte olan Türk-Yunan dostluğunun asıl sağlam temelini oluşturmaktadır. Uluslararası ilişkilere daha pragmatist bir yaklaşımla baktığı söylenebilecek olan Erim'e göre "milletlerarası dostluklar ancak ve sadece, karşılıklı menfaatlerin aynı noktada birleşmeleri halinde devamlı ve sağlam olmaktadır." Türk-Yunan dostluğu konusunda, hükümetin izlediği politikanın Lozan Andlaşmasının bazı hükümlerini tartışmaya açabileceği korkusuyla daha temkinli bir dil kullanır Erim. Ona göre iki milletin karşılaşacakları güçlükleri yenmeleri işbirliklerinin devamlı "menfaatlere" bağlı olmasını gerektirmektedir ve bu menfaatler ancak "Lozan Andlaşma ve anlaşmalariyle, 1930, 1934 ve 1938 sözleşmeleri anlayışı çerçevesinde birleşebilir." Dolayısıyla Erim'e göre "'Lozan rejmini' bozacak bir politika, günlük görünüşü ne olursa olsun, uzun vâdeli münasebetlere sadece zarar" verebilecektir.[39]

Kral ve Kraliçeyi taşıyan ve "lokomotifleki istim borularına kadar her tarafı mavi beyaz kordelâlarla süslenmiş" olan tren saat 10.00'da 21 pare top ateşi eşliğinde Ankara'ya varır. Hükümdarlar Ankara'da da coşkun bir halk topluluğunun tezahüratları ile karşılanır. Kral ve Kraliçe garda Cumhurbaşkanı Bayar ve kızı, Başbakan Menderes ve eşi, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Bakanlar tarafından karşılanır. Burada kısa bir "takdim" merasiminden sonra Kral ve Kraliçe ikametlerine ayrılan Çankaya'daki Camlı Köşk'e (Misafirin Köşkü) doğru yola çıkarlar. Yol boyunca dizilmiş halkın sergilediği manzara görkemlidir.

> ...Ankaralıların 9 haziran sabahı mutadlarından çok erken uyandıkları caddelerin kalabalığından belli idi. Bilhassa Majestelerin Çankayaya gitmek üzere geçecekleri hüfün bulvarlarda sağlı sollu bir insan yığını fasılasız uzamıp gidiyordu. Şehir ikinci, üçüncü derecedeki sokaklara kadar Türk-Yunan bayraklarile donatılmıştı. Kırmızı-beyaz renklerin yanıbaşında mavi beyaz renklere bürünen Ankarada yer yer taklar kurulmuştu. Kızılaydaki tâkın sütunları üzerinde çiçeklerle örülmüş bir armanın ortasında Majeste Paul ve Frederika'nın isimlerinin baş harfleri (P ve F) güllerle işlenmişti.[40]

Köşke vardıktan sonra bir süre burada dinlenen misafirler saat 13.00'te Cumhurbaşkanının onurlarına Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde verdiği öğle yemeğine katılırlar. Daha sonra saat 16.00'da Kral, Yunanistan Büyükelçisi Kontumas ile birlikte Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret eder ve buraya bir çelenk koyar. Saat 17.00'de ise misafir hükümdarlar Misafirin Köşkü'nde Ankara'daki yabancı diplomatik misyon şeflerini kabul ederler. Bu kabul merasimine

"Sovyetler Birliği ve peyk memleketler" elçilerinden hiçbirinin katılmaması ve bu elçiliklerin bayrak çekmemeleri dikkat çeker. Saat 20.15'te ise Cumhurbaşkanı Yunan Kral ve Kraliçesine Çankaya köşkünde resmi bir akşam yemeği verir. Yemeğin sonunda iki devlet başkanı da Türk-Yunan dostluğunun önemine dair konuşmalar yaparlar. Cumhurbaşkanı Bayar Türk-Yunan dostluğunu bundan böyle her iki ülke için "milli bir siyaset" olduğunu belirtir. Bayar'a göre "aralarında tefrika bulunan milletlere barışın hiç bir zaman nasib olamayacağına inanan hür dünya, hayata mâna veren kıymetleri korumak üzere yek vücud bir hamle içinde birleşmektedir. Sulhün ve umumî güvenliğin kaderi, hürriyetlerimizi ve ortak mirasımızı muhafaza uğrunda gösterilmesi gerekli fedakârlığı kabul etmekteki müşterek azmimize bağlıdır." Dolayısıyla "müşterek hududlardan başlıyarak mukadderat ve ideal birliğine kadar, her şeyin birbirlerine bağlılığı iki memleketimiz arasında, günden güne daha faal bir dostluğun mevcudiyeti, hayati bir zaruret halini almıştır".[41]

Yunan Kralı Paul ise yaptığı konuşmada Türk-Yunan işbirliğinin medeniyet dünyasına da bir hizmet olduğunu belirtir. Kral, Türkiye ve Yunanistan'ın işbirliği içerisinde "hareket edişinin, içinde yaşadığımız endişeli dünya için misline nadir tesadüf edilen kıymetli bir siyasî olgunluk misali de teşkil ettiğini" ifade eder ve Bayar'ın bundan böyle işbirliğinin iki ülkenin milli politikası olacağına dair sözlerine iştirak ettiğini ifade eder. Krala göre bu dostluğun ne kadar samimi olduğu "şimdi Yunan Kralının Türkiyede karşılanmasında gösterilen fevkalâde hararet ve geçenlerde Yunan milletinin, iki ünlü Türk devlet adamının Yunanistanda misline nadiren tesadüf edilmiş bir şekilde alkışlanması isbat" etmiştir.[42]

Daha sonra saat 22.30'da Çankaya köşkünde bir kabul resmi yapılır. Bu kabul resmine Doğu Bloku ülkelerinden sadece Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya Büyükelçileri çağırılır ama onlar da davete icabet etmezler. Yunan Kralının diplomatik misyon şeflerini kabul merasimine de katılmamış olan Doğu Bloku ülkelerinin bu tavrı dönemin iki bloku arasındaki yüksek tansiyonu yanında ülkesinde komünistlerin taraf olduğu bir iç savaşın daha yeni sonuçlandığı bir dönemde Yunan Kralının meşruiyetinin bu ülkeler tarafından tartışmalı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Yine kabul resmiyle ilgili o günlerin basınında yer alan ülkenin iç siyasetiyle ilgili bir tartışma da muhalefet lideri İnönü'nün Kral şerefine verilen ziyafete davet edilmeyip sadece kabul resmine davet edilmesi ile ilgili idi. *Vatan* gazetesinin belirttiğine göre "Cumhurreisleri tarafından verilen ziyafetlere muhalefet partisi liderlerinin daveti mutat olduğu halde protokolda bir tadil yapılarak İnönü dün gece Çankayada kral şerefine verilen ziyafete değil, yalnız kabul resmine çağrılmış, Yunan sefaretinin bu akşamki davetini de aynı şekilde almıştır."[43] Aynı gazeteye göre İnönü davete gidip gitmemekte tereddüt etmiş, fakat sonuçta gitmeyi daha uygun bulmuştu ve Cumhurbaşkanı, Kral ve Kraliçe ile "takdim olunmasını müteakip göze aldığı fedakârlığı daha ileri götürememiş olacak, Koraltanın, Menderesin ve Köprülünün elini sıkmadan" davetî terk etmişti. *Yeni Sabah* gazetesine göre ise İnönü'nün kabul resmine katılması "CHP'nin bu son siyasi inkişafta da iktidarı destekliyeceği" anlamına gelmekteydi.[44] Ana muhalefet partisinin Türk-Yunan yakınlaşmasına ilişkin yaklaşımı genelde hükümetin yaklaşımı ile paralellik göstermekle birlikte CHP'lilerin bu yakınlaşma hakkında daha temkinli bir duruş sergilediklerini söyleyebiliriz. CHP genel başkanı İsmet İnönü ve Kasım Gülek ile Yunan gazeteleri *Etnos* ve *Le Messanger d'Athenes* gazeteleri muhabirinin yaptığı görüşmeyi aktaran *Yeni Sabah*'ın haberine göre İnönü ve Gülek "bugünkü Türk-Yunan işbirliği politikasının 20 sene evvel kendileri tarafından çizilmiş olduğuna işaretle bu noktada iktidarla mutabık olduklarını" söylerler.[45] CHP'nin tavrı işbirliğine bir tepkiden çok iktidar partisinin tavırlarından duyulan tedirginlik ve husumetten kaynaklanır gibi görünmektedir. Nitekim TBMM'de Türk-Yunan dostluğu tartışılırken CHP grubunun meclisi neden terk ettiği sorusuna, bu hareketin "vazifesi olduğu halde muhalefeti, takip ettiği dış siyaset hakkında haberdar"etmek istemeyen ve "müstağni bir edâ ile, bu hususta istedi(kleri) malûmatı basından elde" edebileceğini söyleyen DP iktidarına yönelik olduğunu belirtirler.[46]

Resmi kabulde gerçekleşen bir önemli gelişme de Yunan Kralı Paul'ün Yugoslav Büyükelçisi ile "10 dakika süren tamamen mahrem bir mülakatta bulunması" idi. Bu gelişmeyi manşetine "Türk-Yunan-Yugoslav Paktına doğru gidiliyor" şeklinde duyuran *Yeni Sabah* gazetesine bu gelişmeyi "öteden beri tasavvur edildiği söylenen üçlü paktın hemen hemen tahakkuk safhasına girmiş olduğu intibaını uyandırmaktadır" şeklinde yorumlar.[47] Bahsi geçen dönemde Stalin SSCB'si ile arası açılan Yugoslavya bu ülkeye karşı bir güvenlik arayışına girmiş, bu bağlamda bu ülkenin Türkiye ve Yunanistan ile ilişkileri olumlu bir seyre girmiş, Sovyetlere karşı ortak savunma gündeme gelmişti.

Kral ve Kraliçenin İstanbul'da ve Ankara'da görkemli bir şekilde karşılanışları, sadece devlet ve hükümet yetkililerinin değil halkın da coşkun ve heyecanlı tezahüratına maruz kalmaları basındaki ziyarete dair anlatımların coşku ve heyecanını artırır. Örneğin *Vatan*'daki başyazısında Ahmet Emin Yalman iki millet arasından barışın yaratılması noktasındaki "tarihin emrini" alıp teşebbüsü bizzat ele aldıklarından bahseder. Yalman'a göre "bu emir, birleşmek, küçük milli menfaatlerden bu büyük gaye uğruna fedakârlık etmek yolundadır." Yalman için "hür dünya"nın tamamında birleştirici bir yankı uyandıracak bu birleşmenin şekli henüz belli değildir. "Tam bir gönül hoşluğuna dayanmak şartiyle bir İsveç-Norveçin, bir Avusturya-Macaristanın, bir İngiltere-İskoçyanın, hattâ bir İsviçrenin örneği gözlerimizin önüne artık gelebiliyor." Yalman, birkaç hafta evvel Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile ziyaret ettikleri Yunanistan'da halktan gördükleri olumlu tepkileri şimdi de Türk halkı-

nın gösterdiğini belirterek bu tavrıyla "mazinin kin hisleriyle değil, istikbalin yapıcı emel ve hasretleriyle meşbu olduğunu" ortaya koymuştur. Dolayısıyla Yalman'a göre devlet adamlarına düşen "küçük ve dar his ve düşüncelere takılmayarak" iki milletin ortaya koyduğu iradenin "icaplarını yerine getirmek"tir.[48] Yine *Vatan*'da iki ülke arasında gelişmekte olan ekonomik ilişkilere dair yazan Kemal Tosun'a göre Türk ve Yunan milletleri "birleşmek yolunda bulunan ve ergeç birleşecek olan Avrupa milletlerine, örnek olacak bir birliğin; istikbale doğru yepyeni bir zihniyetle mücehhez olarak atılmanın, sonsuz faydalarını kavramak" yolundadır.[49]

Kral ve Kraliçe Ankara'daki ikametlerinin ikinci gününde hipodromda onurlarına düzenlenen askeri bir geçit resmini Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı ve Bakanlar eşliğinde izlerler. Geçit resmine Türk Hava Kuvvetleri'nin ABD'den temin ettiği tepkili uçaklar da katılır.

> Ankara adetâ bir bayramı havası yaşamaktadır. Bütün şehir Türk-Yunan bayraklariyle donanmıştır. Büyük binalar geceleri sabahlara kadar elektrikle tenvir edilmekte, Kralın geçmesi muhtemel cadde ve sokaklarda halk saatlerce beklemektedir.[50]

İki saat süren geçit resminden sonra Kral I. Paul, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a Yunanistan'ın en büyük nişanı olan Saint Sauveur nişanının büyük kordonunu takdim eder ve Bayar'ı Yunanistan'ı ziyarete davet eder.

Misafir hükümdarlar 11 Haziran Çarşamba günü kötü hava şartları nedeniyle tehir edilen "19 Mayıs Gençlik ve Spor gösterilerini" izlerler. Gösterileri Kral ve Kraliçe dışında Cumhurbaşkanı, Başbakan, TBMM Başkanı, bakanlar, milletvekilleri, askerî ve Mülkî erkân da takip eder. Kral ve Kraliçe stadyuma geliş ve gidişlerinde yine halkın tezahüratları ile karşılanırlar. Gösterilen Yunan hükümdarlarının ziyaretleri vesilesiyle iki ülkenin ortak kaderini ve işbirliği yapmalarının gerekliliğini işlerler.

Atatürkün başı yanında Türkiye ve Yunanistan haritaları ve pazılarında Türk-Yunan renkleri görülen ellerin birbirine kenetlenmesi, günün şartlarile birlikte tarihin ve coğrafyanın iki milleti işbirliğine çağırdığını temsil eden levhalar... ayrı ayrı heyecanla seyredildi. Harb Okulu öğrencileri bu arada sahaya muazzam bir kale kurarak NATO'yu temsil ettiler. NATO'ya dahil müttefiklerin bayrakları dalgalanırken teşkilâtın sulhun ve hürriyetin başlıca kalesi olduğu tasvir edildi. Kore sahnesi de başlıbaşına bir başarı abidesi olarak canlandırıldı.[51]

Gösterilerin dışında Kraliçe Frederika Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'un refakatinde Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Keçiören'deki yuvasını ziyaret eder. Bu arada Kral ve Kraliçe Menderes'in Ankara Palas'ta onurlarına verdiği yemeğe katılırlar ve akşam saat 20'de de Dışişleri Bakanı Köprülü'nün yine Hariciye Köşkünde onurlarına verdiği akşam yemeğine katılırlar. Yemekten sonra misafir hükümdarlar Devlet Tiyatrosundaki bir galaya katılıp daha sonra Opera salonlarındaki baloya katılırlar.

Kral ve Kraliçe Ankara'daki son günlerinde farklı temaslarda bulunurlar. Kral öğle üzeri Harp Okulunu ziyaret ederken Kraliçe de aynı saatlerde Kız Teknik Öğretmen Okulunu ziyaret eder. İki misafir öğle yemeklerini ise Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu'nun onurlarına Baraj'da verdiği yemekte yerler. Burada "millî oyunlar" oynanmakta iken Kral Belediye Başkanına "Böyle enerjik, millî ahlâkı, an'anesi, folkloru, musikisi olan bir milletin sırtı hiç bir zaman yere getirilemez. Böyle bir millet daima payidar olacaktır" der.[52] Kral ve Kraliçe saat 20.00'de Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı Köprülü ile birlikte kendilerini İstanbul'a götürecek trene binerler. Basının aktardığına göre "iki kıymetli misafir" kendilerine gösterilen ilgiden oldukça duygulanırlar. Bu esnada Kraliçe trenin penceresinden kendisini uğurlamaya gelen resmi erkân ve "tren istasyonunu dolduran muazzam halk kalabalığına" Türkçe "Allaha ısmarladık" diye seslenir.[53]

13 Haziran Cuma günü saat 9.50'de Yunan Kral ve Kraliçesi, Cumhurbaşkanı Bayar ve Dışişleri Bakanı Köprülü'yü taşıyan beyaz tren Haydarpaşa garına girer. Haydarpaşa garı "görülmeğe değer bir manzara" arz etmektedir. Sadece Haydarpaşa değil, tüm "İstanbul, şimdiye kadar yaşadığı, nadir bayram günlerinin sevinci ve heyecanı içinde"dir.[54] Baştan başa Türk ve Yunan bayrakları ile donatılmış garı dolduran halkın coşkun tezahüratı altında misafir hükümdarlar ve Cumhurbaşkanı Bayar "iki kardeş milletin renkleri altındaki süzülerek" kendilerini Sarayburnu'na götürecek Beylerbeyi vapuruna binerler. Sadece karada değil denizde de misafir hükümdarlar coşkuyla karşılanır. Denizin üstü hıncahınç doludur. "Motörler, kayıklar, takalar etrafı kaplamıştı. Halk çılgınca tezahürler yapıyordu."[55] Beylerbeyi vapuru Sarayburnu'na yanaştığında burada da onu "müthiş bir kalabalık" karşılar. Buradan misafir hükümdarlar, "muazzam bir Kraliyet tacını başının üzerinde taşıyan Tak-ı zaferin altından" geçerek ikametlerine ayrılan Dolmabahçe Sarayı'na ulaşmak için otomobillere binerler. Oluşan otomobil konvoyu yol boyunca iki sıra şeklinde dizilmiş halk tarafından serpantin ve konfeti yağmuruna tutulur. Konvoy özellikle Beyoğlu'na vardığında coşku ve heyecan da zirveye ulaşır. "Kralla Cumhurbaşkanını taşıyan açık otomobil, onları takib eden arabalar, evlerden, apartımanlardan, dükkânlardan atılan konfeti ve serpantinlerle bir gelin alayına" döner.[56] Dolmabahçe'ye varıncaya kadar aynı "alkış tufanı ve aynı tezahürat devam" eder. Yol boyunca caddeler, Türk ve Yunan bayrakları, Türkçe ve Yunanca "Hoş geldiniz" ibarelerini taşıyan pankartlarla donatılmıştır. Bu atmosferi A. Emin Yalman da solumaktadır ve 14 Haziran tarihli *Vatan*'daki "İki Öncü Millet" başlıklı başmakalesinde bu hissini okurlarına aktarır.

> Hava neden bu kadar heyecanla dolu? Büyük ve sayılı günlere mahsus bir bekleyişin her tarafı sarmasının hikmeti ne? Bütün bir şehir halkı, neden caddelere üşüşmüş? Neler görmeği, hangi nevi tarihî hâdiselerin şahidi olmağı umuyor? Ya o mavi, beyazlı bayraklar? Uzun zamanlar bunları görmeğe tahammülü ol-

mayanlar bizler değil miydik? Mavi görmemek için gökyüzüne bakmaktan çekindiğimiz günler olmamışmıdır? Şimdi mavi beyaz bayrakların ay yıldızlı al bayraklarımızın yanında dalgalanması neden içimizi hazla doldurıyor?

Yalman'a göre bu sorunun cevabı Türkler ve Yunanlıların, bu asırlık düşmanların "elele vermiş, yalnız kendileri için değil, bütün insanlık için yeni bir kader hazırlamağa" girişmeleridir.[57]

Ulus'ta yazan Nurettin Artam da yazısında bayrak motifine gönderme yapar. "Bir zamanlar belki birbirine düşman rüzgârların önünde birbirine aykırı yönlerde dalgalanmış olan iki bayrak yan yana asılıdır." Artam son görüşme ve ziyaretlerin, "14 mayıstan önceki her şeyi unutturmağa uğraşan gayretlere rağmen" Atatürk ve "onun kardeşi ve ilk halefi", İnönü'nün "milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı" ülkülerini canlandırdığı için gönülden alkışlamaktadır.[58]

Dolmabahçe'de misafirlerinden ayrılan Bayar, motorla ikametine ayrılan Beylerbeyi Sarayı'na geçer. Dolmabahçe'de 15.30'a kadar istirahate çekilen Kral ve Kraliçe, motorla Fener'deki Patrikhaneyi ziyarete giderler. Fener'e varışlarında halk tarafından büyük tezahüratla karşılanan Kral ve Kraliçe, Patrikhaneye kadar kırmızı halı ile döşenmiş caddeden ilerleyerek Patrik Athenagoras tarafından karşılanırlar. Karşılama töreninden sonra "Patrikhanede 500 senedenberi ilk defa olmak üzere bir kralın hazır bulunduğu bir dinî ayin" yapılır. "Bu ayin esnasında, Kral ve Kraliçe, Türk milleti ve Türk devlet adamları için dua" ederler.[59] Ayinden sonra Patrikle Kral ve Kraliçe yarım saat baş başa görüşürler. İstanbul'daki bu coşkulu atmosfer gece de devam eder. Denizde büyük bir fener alayı tertip edilir ve fener alayına halkın katılımı için şehrin değişik yerlerinden kalkacak üç vapur Denizcilik Bankası tarafından ayrılır.

Kral ve Kraliçe İstanbul ziyaretlerinin ikinci gününde, şehrin tarihî mekânlarını gezerler. Kral, Süleymaniye'yi ziyareti sırasında "Türk mimarisinin bu eşsiz eseri karşısında duyduğu hayranlığı ifade" eder.[60] "Kral ve Kraliçe, gittikleri her yerde halkın coşkun tezahüratı ile" karşılanırlar, "polis, Majestelere yol açmak için bazı defalar müşkülât" çeker.[61] İki misafir daha sonra Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı Köprülü ile birlikte İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Gökay'ın onurlarına Emirgân'da verdiği yemeğe katılırlar. Yemekten sonra saat 16.30'da Kral ve Kraliçe Dolmabahçe'de Patrik Athenagoras ve Kutsal Sinod Meclisi üyelerinin iade-i ziyaretini ve saat 17.00'de Şehir Meclisi üyelerini ve çeşitli cemiyetlerin temsilcilerini kabul ederler. Kral bu heyetlere memleketlerinde "görmüş oldukları sıcak karşılamayı asla unutamıyacaklarını ve iki millet arasındaki yakın münasebetleri bütün kuvvetleri ile takviye edeceklerini" ifade eder.[62] Kral ve Kraliçe daha sonra saat 18'de İstanbul'daki Yunan Konsolosluğunu ziyaret ederler. Gece de Cumhurbaşkanı'nın Dolmabahçe'de onurlarına verdiği "muhteşem" baloya katılırlar. Bu arada Kral Paul Batı Trakya'da Türk azınlığın istifade edeceği bir Türk lisesi açma kararını ve liseye Cumhurbaşkanı Bayar'ın ismini vermek niyetinde olduklarını açıklar. Batı Trakya Türklerinin en büyük ihtiyacının bir lise olduğunu belirten Enis Tahsin Til bu kararı almakla "Majeste Kralın" da "bu ihtiyacı takdir ettiğini ve bunu karşılamağa karar verdiğini göstermektedir" diye yazar.[63] Ayrıca Kral "şehir fıkaralarına dağıtılmak üzere Valilik emrine beş bin liralık bir çek" tahsis eder.[64]

Ziyaretin son gününün sabah saatlerinde iki misafir Savarona yatı ile İstanbul'da bir gezintiye çıkarlar. Akşamüzeri ise saat 17.30'da ülkelerine ayrılmak amacıyla Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı, Vali ve Belediye Başkanı ve diğer "protokola dahil zevat" eşliğinde Dolmabahçe rıhtımına varırlar. Kalabalık bir halk kitlesinin çevrelediği rıhtımda yapılan resmi törenden sonra Kral ve Kraliçe, Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı ile birlikte Acar motoruna binerek Helli kruvazörüne varırlar. Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakam'nın ayrılması ile demir alan kruvazör, Türk donanmasının, Yunan savaş gemilerinin ve Selimiye Kışlasının top atışları ile selamlanır. Bu arada "yüzlerce İstanbullu Majesteleri sandallarla denizde de tezahüratla" uğurlarlar.[65]

Yunan Kral ve Kraliçesi sadece iki ülke arasındaki gelişmekte olan dostane havanın bir yansıması sonucu değil, gerek ziyaretleri sırasında sergiledikleri tavır ve hareketler, gerekse de ülkelerinin siyasetindeki konumları dolayısıyla basında takdir görürler. Ahmet Emin Yalman'a göre "Kral ve Kraliçe şahsiyetleri itibariyle sevgiye ve hürmete lâyıktır. Her ikisi temiz içli, asîl hisli, iyi insanlardır. Saygıya lâyık olma vasfını mevki ve unvanlarından değil, meziyet ve faziletlerinden alıyorlar."[66] Kral, çalkantılı bir siyasal yaşama sahip Yunanistan'da birleştirici bir unsur olarak takdim edilir. Yunanistan'ın II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında aldığı yaraların sarılmaya başlanmasında Kralın gösterdiği tavrın en büyük etkenlerden biri olduğunun altı çizilir. "Gerek siyasi istikrar ve gerek iktisadî kalkınma uğrunda Kral Paul'ün çok büyük hizmetleri görülmüştür. Yunanistan gibi en sert politika mücadelelerine sahne olan bir memlekette devlet başkanlığı vazifesini görmek kolay değildir. Kıral Paul mensup olduğu hanedanın geleneğine uygun bir vekarla bu vazifeyi görmektedir."[67]

Kraliçe'nin özellikleri ve ziyaret esnasındaki tavırları Krala yönelik ilgiyi aşar. Kraliçe sergilediği mütevazı, içten ve sıcak tavrı neticesinde, "ülkeyi ziyaret eden birçok kraliçeler, hatta imparatoriçeler" içerisinde "gönülleri fethetme mazhariyeti yalnız Kraliçe Frederikaya nasib olmuştur"[68] şeklinde değerlendirmelere yol açar. Kraliçenin kendi ülkesindeki hayırseverlik faaliyetleri içerisindeki "can verici rehber" konumu övgüye layık bulunur. Kraliçe "güleryüzlü ve mütelîf hali... herkes üzerinde çok iyi bir tesir bırakan sempatik saadeliği ve sevimli tevazuu" ile "tabir caizse bir halk kraliçesi" olarak değerlendirilir.[69] Ziyaretin ilk günü kırmızı-beyaz renkli bir elbise giymek gi-

bi jestler, Ankara'da iken ziyaret ettiği Askeri Hastane, akşam sanat okulu ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bir müessesinde sergilediği tavırlarla kamuoyunun takdirini toplar. Kraliçenin zarafeti ve sevimliliği basının sürekli ilgi konusu olur. Ülkelerinde pek de ifade edilen doğrultuda hareket etmeseler de dönemin basını Kral ve Kraliçeyi "Tam demokrat iki insan" sıfatıyla takdim etmekten çekinmez ve hükümdarlar üç çocukları ile birlikte örnek bir aile olarak sunulur. Kendi ülkelerinde toplumun her kesimi tarafından çok sevildikleri ve takdir edildikleri yazılır. "Kral ve Kraliçenin nezaketleri ve incilikleri Yunanistan'da âdeta atalar sözü halini almıştır. Herkesle temas ederler, işçilerle görüşürler, yaşayışlarına, kazançlarına, ihtiyaçlarına alâka gösterirler."[70] Mayıs ayında bir Türk gazeteciler grubu ile birlikte Yunanistan'ı ziyaret etmiş olan Enis Tahsin Til Serez'de bir tesadüf eseri karşılaştıkları Kral ve Kraliçe'nin kendilerine gösterdiği yakın alakadan "Yunan hükümdarlarının Türkiyeye ve Türklere karşı hususî bir sevgi beslediklerini" öğrendiğini anlatır.[71]

Kral ve Kraliçenin Türkiye'yi ziyaretleri yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi son derece görkemli bir şekilde geçer. Ankara ve özellikle Osmanlı döneminin başkenti İstanbul birçok defa yabancı hükümdar ve devlet başkanları tarafından ziyaret edilmesine rağmen hiçbir zaman ziyaretlerin bu kadar görkemli ve coşkulu geçmediği dönemin basını tarafından belirtilir. Gerçekten de iki hükümdar Türkiye'de gerek devlet erkânı gerekse de halk tarafından büyük bir coşku ve samimiyetle ağırlanırlar. Bu ziyareti diğerlerinden farklı kılan da, halkın ziyaretin resmi niteliğini aşarak göstердiği heyecan ve coşkudur. Bu havada kuşkusuz dönemin basının büyük rolü vardır. Türkiye'de ilk defa bu dönemde basın, kitlesel bir araç durumuna gelmeye ve kentli, orta-üst sınıf okuyucu kitlesinden daha geniş bir okuyucu kitlesine yönelmeye başlar. İşte basının edinmeye başladığı bu özellik de onu daha geniş kitleleri harekete geçirici bir unsur haline getirmeye başlar. Ancak ilişkilerdeki tüm bu olumlu atmosfere rağmen Türk-Yunan yakınlaşması bir süre sonra sönümlenmeye başlar, özellikle 1955 yılından itibaren Kıbrıs sorununun iyice alevlenmesi ve Sovyet tehdidinin yakıcılığını kısmen kaybetmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler bozulacak ve geçmişte atılmış tüm olumlu adımlardan geriye dönülecektir. Türk-Yunan yakınlaşması ve Yunan Kral ve Kraliçesinin bu bağlamda Türkiye'yi ziyaretlerini aktaran bu yazıya, ilişkilerin yakın gelecekteki akibetini büyük bir kesinlikle öngören Kemal Tosun'un yazdıklarını aktararak son vermek doğru olacaktır:

> Şunu samimiyetle ifade ediyoruz ki, eğer bugünkü Türk-Yunan yakınlığı sırf Sovyet emperyalizmine karşı bir aksülâmelden ibaret olsaydı, kıymeti çok az olurdu. Zira, tehlike ortadan kalktıktan sonra mânâsını kaybedecek ve bu defa belki, kimbilir hangi taraftan esen bir rüzgârla, yerini kolayca bir husumet ve düşmanlığa terkedebilecekti. İdamei beka ve müdafaa endişeleri üzerine kurulan siyasi binaların ne kadar çürük olduklarını ve süratle yıkılışlarının, dünyayı nasıl sefaletlere sürüklediklerini görmekte devam ediyoruz.[72]

1. Faruk Sönmezoğlu, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO'ya", (Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 84.
2. G. Tsitsopoulos, Th. Veremis, *Oi Ellinotourkikes Amindikes Sheseis 1945-1987*, Gnosi, Atina, 1991, s. 178.
3. Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 181.
4. G. Tsitsopoulos, Th. Veremis, *Oi Ellinotourkikes Amindikes...*, s. 176.
5. Alexandros Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis 1923-1987*, Gnosi, Atina, 1991, s. 114.
6. *age*, s. 119.
7. *age*, s. 119.
8. *age*, s. 120.
9. Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler / Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 20.
10. *age*, s. 5-8.
11. Alexandros Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis 1923-1987...*, s. 135.
12. Kosta M. Stamatopoulos, *I Teleftaia Analambi-I Konstandinopolitiki Romiosini sta Hronia 1948-1955*, Ekdosis Domos, Atina, 1986, s. 17-19.
13. *age*, s. 107-146.
14. Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis...*, s. 137.
15. Stamatopoulos, *I Teleftaia Analambi...*, s. 61-106.
16. Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis...*, s. 138.
17. *Hürriyet*, 7 Haziran 1952.
18. *Hürriyet*, 7 Haziran 1952.
19. *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1952.
20. *Yeni Sabah*, 1 Temmuz 1952.
21. Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis...*, s. 131.
22. *Vatan*, 9 Haziran 1952.
23. Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis...*, s. 133.
24. *Vatan*, 27 Mayıs 1952.
25. *Vatan*, 9 Haziran 1952.
26. Alexandris, *Oi Ellinotourkikes Sheseis...*, s.133.
27. *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1952.
28. *Cumhuriyet*, "Kralın Ziyaretine Dair Venizelos'un Demeci", 9 Haziran 1952.
29. *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1952.
30. *Hürriyet*, 9 Haziran 1952.
31. *Yeni Sabah*, 9 Haziran 1952.
32. *Hürriyet*, 9 Haziran 1952.
33. *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1952.
34. *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1952.
35. Esin Talu, *Vatan*, 10 Haziran 1952.
36. Ahmet Emin Yalman, "Yeni Yolun Yolcuları", *Vatan*, 8 Haziran 1952.
37. "İlk Defa", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1952.
38. Ahmet Şükrü Esmer, "Dış Politika: Yunan Kırah'nın Ziyareti", *Ulus*, 10 Haziran 1952.
39. Nihal Erim, "Türk ve Yunan Milletleri", *Ulus*, 9 Haziran 1952.
40. *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1952.
41. *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1952.
42. *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1952.
43. *Vatan*, 11 Haziran 1952.
44. *Yeni Sabah*, 10 Haziran 1952.
45. *Yeni Sabah*, 1 Temmuz 1952.
46. *Yeni Sabah*, 1 Temmuz 1952.
47. *Yeni Sabah*, 10 Haziran 1952.
48. Ahmet Emin Yalman, "İki Millet Konuşuyor", *Vatan*, 11 Haziran 1952.
49. Dr. Kemal Tosun, "Türk-Yunan İktisadi Birliğine Doğru", *Vatan*, 10 Haziran 1952.
50. *Hürriyet*, 11 Haziran 1952.
51. *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1952.
52. *Yeni Sabah*, 13 Haziran 1952.
53. *Hürriyet*, 13 Haziran 1952.
54. *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1952.
55. *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1952.
56. *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1952.
57. Ahmet Emin Yalman, "İki Öncü Millet", *Vatan*, 14 Haziran 1952.
58. Nurettin Artam, "Gerçekleşmeğe Devam Eden İdeal...", *Ulus*, 15 Haziran 1952.
59. *Hürriyet*, 14 Haziran 1952.
60. *Hürriyet*, 15 Haziran 1952.
61. *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1952.
62. *Hürriyet*, 15 Haziran 1952.
63. Enis Tahsin Til, "Kuşbakışı-Verimli Bir Ziyaret", *Vatan*, 16 Haziran 1952.
64. *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1952.
65. *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1952.
66. Ahmet Emin Yalman, "Yeni Yolun Yolcuları", *Vatan*, 8 Haziran 1952.
67. Ahmet Şükrü Esmer, "Dış Politika: Yunan Kırah'nın Ziyareti", *Ulus*, 10 Haziran 1952.
68. "Hem Nalına Hem Mıhına / Kraliçe Frederika", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1952.
69. *agm*.
70. Enis Tahsin Til, "Dost Memleketin Hükümdarları Hoş Geldiniz", *Vatan*, 8 Haziran 1952.
71. *agm*.
72. Dr. Kemal Tosun, "Türk-Yunan İktisadi Birliğine Doğru", *Vatan*, 10 Haziran 1952.

Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)

MELEK M. FIRAT
Yard. Doç. Dr., Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yaklaşık elli yıldan beri Türk dış politikasının sürekli gündeminde yer alan ve çeşitli alanlarını etkileyen Kıbrıs sorunu, 10 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi aday ülkeler arasında saymasından sonra, Türk aydınları arasında yeniden alevlenen bir tartışmanın odağına yerleşti. Bir yanda Kıbrıs sorununun Türk dış politikası önünde engel oluşturduğunu ve eğer yeni açılımlar yapmak istiyorsa Türkiye'nin en kısa sürede çözüm bularak bu sorundan kurtulması gerektiğini ileri sürenlerin, öte yanda ise Türk dış politikasının ABD'ye bağımlı yapısından kurtularak daha bağımsızlıkçı bir kimliğe Kıbrıs sorunuyla birlikte kavuşluğunu, bu anlamda Kıbrıs sorununun, stratejik ve insani boyutların dışında da, ulusal dış politikanın ödün verilemez bir konusu olduğunu savunanların yer aldığı bu tartışmalarda, iki tarafın da tartışmadan kabul ettiği varsayım Kıbrıs sorununun elli yıldan beri Türk dış politikasını belirlediğidir. Ankara'nın yapısal değişim geçirdiği her dönemde Kıbrıs sorununu öne çıkarması ve gelebilecek eleştirileri bertaraf etmek için Kıbrıs gerekçesini ileri sürmesi, Türk dış politikasıyla ilgilenenlerin sorgulamadan bu temel varsayımdan hareket ederek değerlendirme yapmalarına neden olmuştur. Bu yüzden de Kıbrıs üzerine yapılan tartışmalar ve çalışmalar sorunun özüne yönelik olmaktan çok, Ankara'nın bakış açısını yineleyen, sorunun Türkiye dışındaki taraflarının tezlerini anlamakta, dolayısıyla sorunu anlamaktan uzak (hatta sadece Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının değil, kimi kez Kıbrıs Türklerinin sesine dahi kulak tıkayan), konjonktürel çözümler üzerine Ankara'nın izin verdiği çerçevede yürütülen tartışmalar ve çalışmalar olmaktan kurtulamamışlardır.

Oysa 1950'den başlayarak Kıbrıs sorununa Türk dış politikasının genel çerçevesi içinde ve Ankara merceği dışından bakılabilirse, Kıbrıs sorununun Türk dış politikasını değil, Türk dış politikasındaki değişiklik gerçeksinimlerinin Kıbrıs sorununun gelişimini etkilediği görülecektir. Türkiye kendi iç koşulları ve uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler sonucunda dış ilişkilerini gözden geçirme gereği duyduğunda Kıbrıs sorununu öne çıkarmış ve Kıbrıs politikasını değiştirmiştir. Ayrıca, yaşanan her Kıbrıs bunalımında bunun bedelini Kıbrıs (Türk ve Rum) halkı ödemekle kalmamış, İstanbul Rumu halkına da fatura çıkarılmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs sorununun hangi dönemi ele alınırsa alınsın, bu üçlü yapıya (Türk dış politikası, Kıbrıs ve İstanbul Rumları) bir bütün olarak bakılamazsa, Türkiye açısından tablo eksik değerlendirilmiş olur kanısındayız.[1]

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR TÜRKİYE'NİN KIBRIS'A BAKIŞI

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, kurulan yeni rejimi sağlam temeller üzerine oturtma mücadelesine giren ve dış politikada barış gereksinimi duyan Ankara hükümeti, iki savaş arası dönemde statükocu politika izledi ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere ilgi göstermedi. Oysa Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra ve Anadolu'dan daha önce 10 Aralık 1918'de bir Meclis-i Milli toplayarak Türk milliyetçiliğinin sözcülüğünü yapan ve Anadolu'da ulusal bağımsızlık mücadelesi başladığında Kemalist harekete maddi destek gönderen Kıbrıslı Türkler,[2] iki savaş arası dönemde de Türkiye'nin ilgisizliğine ve İngiliz yönetimine rağmen yüzlerini hep Ankara'ya döndüler. Türkiye sınırları dışında kalan Müslüman Türkler içinde Osmanlı İmparatorluğu'yla kültürel ve sosyal bağlarını ilk ve en çabuk kesen toplum olma özelliği taşıyan Kıbrıslı Türkler, Ankara'nın her re-

formunu yakından izliyor ve uygulamaya çahşıyorlardı. Özellikle Necati Bey çevresinde örgütlenen yenilikçi kesim toplumsal liderliği üstlendikçe Ankara'yla bağları geliştirme çabaları arttı. Buna karşın Türk hükümeti, dönemin uluslararası ortamı gereği İngiltere'yle yakınlaşmayı dış politikasının temel ilkesi haline getirdiği için Kıbrıslı Türkler içindeki bu yenilikçi kanadı siyasal anlamda yanıtsız bıraktı ve sadece Lefkoşa'daki konsolosu aracılığıyla desteklemekle yetindi.[3]

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca, 1939 İttifakı'yla bağlı olduğu İngiltere ve Fransa ile ekonomik olarak bağlı olduğu Almanya arasında ince bir politika izleyerek, savaşa girmemek üzere politikasını belirleyen Türkiye'nin kendi ulusal çıkarları dışında ilgisini başka bir bölgeye yöneltmeye ne olanağı, ne de isteği vardı. Savaş içinde Kıbrıs'ta özellikle Rumlar arasında İngiltere'ye karşı başlayan siyasal hareketliliği takip edemediği içindir ki savaş sonrasında Kıbrıslı Rumların self determinasyon ve enosis istekleri İngiliz yönetimini yeni önlemler almaya zorlayacak denli hız kazandığında Ankara hazırlıksız yakalandı, Adadaki durumu ve değişen uluslararası koşulları kavramakta uzun bir süre güçlük çekerek, zikzak çizen politikalar izledi.

"TÜRKİYE'NİN KIBRIS SORUNU DİYE BİR SORUNU YOKTUR"

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sisteme Türk dış politikasını derinden etkileyen iki önemli olgu damgasını vurdu: Soğuk Savaş ve sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları. Daha savaş içinde Almanya'nın yenilgisi kadar SSCB'nin gücünün kısıtlanması gereği üzerinde duran Türkiye, 1946'da Müttefikler arasında ayrılıklar baş gösterip Soğuk Savaş'ın tohumları atılmaya başladığında, iki kutuplu sistemi sevinçle karşılayan ilk ülkelerden biri oldu ve dış politikasını Soğuk Savaş mantığı üzerine oturttu. Türkiye'nin Soğuk Savaş kurallarını hızla benimsemesi sadece SSCB'den algıladığı "tehdit" ve savunma gereksinimlerinden kaynaklanmıyordu. Bunlara ek olarak, stratejik önemini öne çıkararak, beklediği ekonomik yardımları da bu yolla sağlamayı düşünüyordu. CHP döneminde başlayan ABD ve Batıyla yakınlaşma süreci, 1950 seçimleri ve DP iktidarı döneminde artarak sürdü. DP'nin dış borçlanmaya dayalı ekonomi politikası ve 1952'den itibaren NATO üyeliğine dayalı savunma politikasının bedeli Türkiye'nin siyasal kararlarda Washington'a bağlanması oldu. DP döneminin dış politika anlayışı, "ABD eşittir NATO, NATO eşittir ulusal politika, dolayısıyla ulusal politika eşittir ABD" biçiminde özetlenebilir hale geldi.[4] ABD'ye bağımlı dış politika bölgesel düzeylere de yansıdı; Türkiye, kendisiyle aynı dış politika anlayışına sahip olan Yunanistan'la birlikte Balkan Paktı'nın kuruluşuna öncülük yaparak ABD'nin SSCB'ye karşı uyguladığı çevreleme politikasının Balkanlar ayağının oluşturulmasında rol aldı. Kıbrıs sorunu başladığında Türkiye ve Yunanistan Soğuk Savaş mantığıyla oluşturdukları dış politikaları gereği iki NATO üyesi müttefikti ve Balkanlar'da "komünizm tehlikesine" karşı Batının çıkarlarını savunma görevi üstlenmişlerdi. Dolayısıyla Kıbrıs nedeniyle ilişkilerinin bozulmasına tahammülleri yoktu.

Soğuk Savaş olgusuna dış politikasını hemen uyumlaştıran Türkiye, savaş sonrasında meydana gelen ikinci önemli değişikliği yani self determinasyon hakkına dayanarak sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları sürecinin başladığını anlamakta zorlanıyor ve emperyalizme karşı ilk bağımsızlık savaşını veren devlet olmasına rağmen izlediği Batı yanlısı politikalarla üçüncü dünyadan giderek uzaklaşıyordu. Kıbrıs'ta İngiltere'ye karşı bağımsızlık sesleri yükseldiğinde de, Ankara gelişmeleri Batı karşıtı komünist hareketler olarak algıladı ve genel dış politika eğilimleriyle uygun olarak İngiltere'nin yanında yer aldı. 1952'den sonra da, Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerin NATO içinde müttefik olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ilişkilerini bozmaması gerektiğinden hareketle soruna ilgisiz kalmayı yeğledi.

Ankara ile Atina arasındaki temel bakış farklılığı da bu noktada ortaya çıktı; ikisi de dış politika gelişmelerini Soğuk Savaş mantığıyla değerlendirme eğiliminde olmalarına rağmen, Kıbrıs sorunu Yunanistan'da çok kısa sürede ulusal bir sorun haline geldi. Gerek Kilise, gerekse AKEL (Çalışan Halkın İlerici Partisi) kendi iç bağlantıları sayesinde Yunan kamuoyunu harekete geçirip hükümet üzerinde baskı yapabilmişlerdi. Oysa Kıbrıslı Türkler hem siyasal olarak daha pasif bir tutum izleyerek Kıbrıslı Rumların enosis isteklerine karşı İngiliz yönetimiyle işbirliği yapma yolunu tercih ettikleri, hem de atacakları her adımda Ankara'nın çıkarlarını da düşünmek durumunda bırakıldıkları için ve Ankara'dan soruna yönelik bir ilgi gelmediğinden Türk kamuoyunu harekete geçirecek gücü çok daha sonra bulabildiler.

Kıbrıs'ta İngiltere'ye karşı siyasal hareketler İkinci Dünya Savaşı içinde başlamıştı. İngiltere'nin siyasal hareketlere karşı izlediği baskı politikasını gevşetmek zorunda kalmasıyla 1941'de AKEL'in kurulması, sol işçi sendikalarının faaliyete geçmeleri Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri Kıbrıslı Rumların siyasal lideri konumundaki Kilise'yi de harekete geçirdi ve sağ sendikalar işçiler arasında çalışmalara başladı. AKEL ile Kilise arasındaki rekabet İngiliz yönetimine karşı isteklerin artmasına neden oldu. Başlangıçta kendi kendini yönetme hakkı talep eden AKEL, Kilise'nin kendisi karşısında güç kazanmak için ödünsüz enosisçi bir tutum benimsemesi karşısında giderek enosis talep etmeye başlamak zorunda kaldı. Böylece Kıbrıslı Türklerle kurulabilecek son bağ da kopmuş oldu.[5] İngiliz yönetimiyle birlikte enosise karşı çıkan Kıbrıs Türk toplumu Ankara'ya gözlerini dikmişti.

Kıbrıs konusu Türkiye'nin gündemine 1948'den itibaren sağ basın ve Kıbrıslı öğrenciler aracılığıyla girmeye başladı.[6] İngiltere ve Yunanistan'la ilişkilerinin bozulmasını çıkarlarına aykırı bulan hükümet konuyu uzaktan izlemeyi yeğliyor, basında yer alan suçlayıcı yazılara rağmen sessiz kalmayı sürdürüyordu. Hükümet sessizliğini ilk kez 1949 yılında bozdu ve Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekileceğine dair bir

belirti bulunmadığını, Yunan hükümetinin de konuyu resmen ele almadığını belirterek, endişe edilecek bir durum olmadığını bildirdi.[7] 1950'de de kendisiyle yapılan röportajda, "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur... İngiltere hükümeti Kıbrıs adasını başka bir devlete terk etmeyecektir. Bu böyle olunca gençlerimiz beyhude yere heyecana kapılıyorlar. Lüzumsuz yere yoruluyorlar" diyerek, konunun hükümetin gündeminde bulunmadığını bir kez daha açıkladı.[8]

1950 yılı boyunca basın ve öğrenci çevreleri konuyu gündemde tuttular, ancak hükümetin uyarısıyla olsa gerek, İngiltere'ye karşı son derece dikkatli bir dil kullanırken, Yunanistan'ı suçlamayı tercih ettiler. 1950 seçimlerinde ne CHP, ne de DP Kıbrıs konusunu seçim propagandalarında kullanmadı. 1950'de iktidara gelen DP hükümeti bu konuda CHP'nin politikasını sürdürdü. Yeni Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü 20 Haziran'da verdiği bir demeçte bir kez daha Kıbrıs sorunu diye bir sorunun mevcut olmadığını yineledi.[9]

DP hükümeti, dış politikada CHP'nin başaramadığı bir zafer kazanarak yönetimine başlamak istiyordu ve bu nedenle de tüm dikkatini NATO üyeliğine olanak sağlayabilecek Kore Savaşına yöneltmişti. Bu konuda çabalarını yoğunlaştırdığı bir sırada, İngiltere'yi ya da Yunanistan'la arasını bozarak ABD'yi rahatsız edebilecek Kıbrıs konusunu gündeme getirmekten kaçınıyordu. Nitekim Başbakan Menderes, 1951 yılında Türkiye'yi ziyaret eden ve Ankara'nın Kıbrıs konusundaki tutumunu öğrenmek isteyen Yunanistan Başbakanı S. Venizelos'u "Merak etmeyin. Bu konu Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüme kavuşturulacaktır" diyerek rahatlattı.[10] DP hükümeti ikili bir taktik izlemeye başlamıştı: Bir yandan içerde yaptığı açıklamalarda Kıbrıs'ın Yunanistan tarafından ilhakına İngiltere'nin izin vermeyeceğini söylerken, öte yandan Yunanistan'a Türk-Yunan dostluğunun Kıbrıs'tan çok daha önemli olduğu mesajlarını veriyordu.

Ankara'dan aldığı mesajları Türkiye'nin Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine ses çıkarmayacağı biçiminde yorumlayan Yunanistan, bu tarihten sonra daha aktif bir politika izlemeye başladı. 1952'de iktidara gelen Papagos, seçimden önce halkına Kıbrıs sorununu BM'ye götüreceği konusunda söz vermişti. 10 Ağustos 1953'te BM'ye bir andırı vererek Kıbrıs'a self determinasyon hakkı tanıması için İngiltere'nin zorlanmasını isteyen Makarios, aynı gün Papagos'a da bir mektup göndererek Yunanistan'ın bu girişime destek olmasını, eğer destek olmazsa kendisinin yardım için başka güçlere başvuracağını belirtti. Bu baskılara rağmen Yunan hükümeti Makarios'un girişimini desteklememe kararı aldı ve İngiltere'yle ikili ilişkiler çerçevesinde sorunu çözme yoluna gitti. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'ın geçirdiği bir rahatsızlıktan sonra nekahat için Yunanistan'a geldiği Eylül 1953'te Atina aradığı fırsatı yakaladı. Eden ile Papagos arasında yapılan iki görüşmede İngiltere'nin niyetini soran Papagos'a Eden'ın yanıtı son derece sert oldu: Ne bugün ne de gelecekte Kıbrıs diye bir sorun olmadığını ve bu konuyu tartışmak istemediğini söyleyen Eden, bununla da yetinmeyerek Papagos'a alaycı bir biçimde neden Kıbrıs'tan daha fazla Rum nüfusa sahip olan New York ya da İskenderiye'yi istemediklerini sordu.[11]

Yunanistan için politika değişikliğinin başlangıcı 28 Temmuz 1954'te İngiliz Koloniler Bakan Yardımcısı Henry Hopkinson'un Avam Kamarasında "İngiliz Uluslar Topluluğu içinde öyle topraklar vardır ki, özel koşulları yüzünden, hiçbir zaman tam anlamıyla bağımsız olmayı bekleyemezler" demesi oldu.[12] Hopkinson'un Kıbrıs'ı kastettiği açıktı. Bu açıklamadan sonra Yunanistan Kıbrıs politikasını değiştirdi ve sorunu BM'ye götürerek uluslararasılaştırma yoluna gitti. Türkiye'yle Yunanistan'ın yolları ayrılıyordu.

"KIBRIS ADASI ESKİ SAHİBİ TÜRKİYE'YE GERİ VERİLMELİ"

Yunanistan'ın 1954'te Kıbrıs'a self-determinasyon hakkının tanınması için BM'ye başvurması üzerine Türkiye tutum değiştirmeye başladı. Konu BM'de tartışılırken Türkiye temsilcisi Selim Sarper İngiltere'ye paralel görüşler ileri sürdü: Kıbrıs'ın İngiltere'nin bir iç işi olduğunu, Lozan'da Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiğini ve Yunanistan'ın da hiçbir çekince koymadan bu antlaşmayı imzaladığını, Adanın coğrafi açıdan Anadolu'nun bir uzantısı olduğunu ve Kıbrıslı Rumların çoğunluğu oluşturmalarının Adanın statüsünü değiştirmek için yeterli bir neden olamayacağını savundu.[13]

Türkiye'nin İngiltere'yle paralel tezleri savunması BM'yle sınırlı kalmadı ve İngiltere'nin çabalarıyla giderek soruna taraf haline geldi. 1954'te BM'den olumlu sonuç alınamayınca, Atina'nın izniyle Grivas liderliğinde kurulan EOKA (Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü) 1 Nisan 1955'te Adada İngilizlere karşı terör eylemlerini başlattı. Kıbrıs'ta zor durumda kalan İngiltere, klasik böl ve yönet ilkesini uygulamaya koydu: Uluslararası kamuoyunu Kıbrıs sorununun göründüğünden daha karmaşık olduğu, İngiltere'nin çekilmesi halinde sadece Kıbrıslı Rumlarla Türkler arasında değil, Yunanistan ile Türkiye arasında da bir savaşın kaçınılmaz olacağı konusunda ikna etmek için, Türkiye'yi sorunun doğrudan tarafı haline getirecek girişimlerde bulundu. İlk olarak Doğu Akdeniz'i etkileyen siyasal ve savunmaya ilişkin sorunları görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı Londra'da toplanacak üçlü bir konferansa davet etti. Konferansta Kıbrıs sorununun görüşüleceği açıktı. Türkiye daveti alır almaz kabul etti. Makarios'un konferansı bir tuzak olarak nitelemesine rağmen, görüşmelerden kaçıyor izlenimi vermek istemeyen ve Batıyla ilişkileri koparmayı çıkarlarına aykırı bulan Yunanistan da bir süre sonra katılacağını açıkladı.

1955 yılında Türk kamuoyu Kıbrıs konusuna iyice duyarlı hale gelmişti. Aynı yıl kurulan Kıbrıs Türkür Derneği'nin şubeleri yaygınlaşmış, basın konuyu her gün ele almaya başlamıştı. Bununla birlikte hükümetin politika değişikliğinin nedeni İngiltere'den yakılan yeşil ışıktı. Türk heyeti Londra'ya gitmeden önce, Başbakan Menderes'in Liman Lokantası'nda verilen yemekte yaptığı konuşma Türkiye'nin Kıb-

rıs politikasını sertleştireceğinin işaretlerini veriyordu. Menderes, Kıbrıs'ta nüfus esasına dayalı bir çözümün söz konusu olamayacağını belirttikten sonra, Yunanistan'ı kastederek, "Nüfus ekseriyetinin kendilerinde olması esasına dayanarak mı daha dün Ankara'nın önüne kadar gelmiş bulunuyorlardı? İzmir'de, Aydın'da, Denizli'de, Eskişehir'de işleri ne idi?" diye soruyor ve "Birinci Cihan Harbi'nin emsalsiz felâketleri içinden tamamiyle takatsiz, silahsız, hatta millî birliğini kaybetmiş bir halde çıktığımız bir anda, bizi istiklâlimize ve millî mevcudiyetimize mal olacak derecede tehlikelerle karşı karşıya bırakmış hadiseleri Atatürk ve Venizelos'un realist görüşlerine uyarak unutmak ve kaale almamak istiyoruz. Fakat bugünkü manzara, bize, millî mevcudiyetimiz için yaptığımız sonsuz fedakârlıkları ve yaşadığımız çok tehlikeli ve elemli senleri zaruri olarak hatırlatıyor"[14] diyerek, 1930'dan beri ilk kez Yunanistan'la dostluk havasına gölge düşürebilecek anıları yetkili bir kişi olarak dile getiriyordu. Menderes'in demeci muhalefet partileri tarafından da olumlu bulundu ve Kıbrıs konusunda hükümetin izleyeceği politikalara destek verileceği bildirildi.

29 Ağustos 1955'te toplanan Londra Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu, Kıbrıs'ın coğrafi olarak Anadolu'nun uzantısı olduğuna değindikten sonra Türkiye açısından stratejik önemini vurguladı, bir savaş durumunda Türkiye'nin sadece güney limanlarından ikmal yapabileceğini ve bu limanların da Kıbrıs'ın denetiminde bulunduğunu, batıdan Anadolu'yu çevrelemiş adalarla Kıbrıs'ın aynı güçlü egemenliğinde bulunmasının Türkiye'nin güvenliği açısından kabul edilemez olduğunu belirtti ve Türkiye'nin Adaya ilişkin yeni politikasını açıkladı: Türkiye statükonun yani İngiliz yönetiminin sürmesinden yanaydı. Ancak, eğer statüko bozulacaksa Ada eski sahibine yani Türkiye'ye geri verilmeliydi.[15] Tarafların görüşlerini uzlaştırmanın mümkün olmadığı konferans, İstanbul'da 6/7 Eylül olaylarının çıkması üzerine dağıldı. Ancak, Türkiye artık resmen soruna taraf olmuştu.

Hürriyet

Başbakan Adnan Menderes, 6/7 Eylül Olaylarından sonra İstiklal Caddesinde.

Menderes'in Liman Lokantası beyanatı.
***Hürriyet*, 25 Ağustos 1955.**

Üzerinde birçok tartışmanın yapıldığı ve yapılmakta olduğu 6/7 Eylül olayları,[16] Selanik'te Atatürk'ün evine bir bomba koyulduğu haberinin hükümet tarafları *İstanbul Ekspres* gazetesinde yer alması üzerine Kıbrıs Türktür Derneği'nin İstanbul'da düzenlediği mitingin, çoğunluğu Rumlara ait malların, kiliselerin ve okulların hedef alındığı gayrimüslimlere yönelik bir yakma, yıkma ve yağmalama eylemlerine dönüşmesi olaylarıdır. Benzer eylemlerin İzmir'de de yinelenmesi olayın boyutlarını iyice büyütmüştür. Konumuz açısından önemli olan, Londra Konferansı'nda sıkışan Zorlu'nun telefon ederek Menderes'e bazı olayların çıkarılmasının iyi olacağını ifade etmiş olduğu iddiasıdır. Yassıada Mahkemeleri sırasında Zorlu bu iddiaları reddettiyse de, Atatürk'ün evine bomba koyan kişinin MİT görevlisi olduğunun ortaya çıkması hükümetin olayların en azından arkasında bulunduğu kanısını doğrulamaktadır. 6/7 Eylül'de yaşananlar Türkiye'de bugüne dek sürecek bir anlayışı başlatmış oldu: Ankara, Kıbrıs sorununda sıkıştıkça, bunun bedelini kendi azınlık vatandaşlarına ödetme yoluna gidecektir. Aynı anlayış 1964, 1967 ve 1974 Kıbrıs bunalımlarında da sürecek ve her defasında İstanbul Rumlarına çeşitli yollarla baskı uygulanacaktır. Nitekim 1955'te büyük bir tehditle karşılaşan Rumlar ülkelerini terk etmeyi düşünmediyse de 1964'te buna zorlandılar. 1967'de ve 1974'te süreç hızlandı ve İstanbul Rumlarının yüz bin olan nüfusu bugün üç bine kadar indi.

TAKSİM

1955'te İngiltere'nin girişimiyle Kıbrıs sorununun taraflarından biri haline gelen Türkiye bu tarihten sonra yine İngiltere'den aldığı destekle tutumunu sertleştirdi. Bu değişiklikte Kıbrıslı Rumların ve Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumu kadar Türkiye'deki iç koşullar da etkili oldu. 1954'ten itibaren ABD Türkiye'ye verdiği ekonomik yardımları kısmaya ve koşullara bağlamaya başlamıştı. Ekonomik açıdan ülkede baş gösteren huzursuzluğu halkın dikkatini bir dış politika sorununa yönelterek azaltmak ebedî ve ezeli taktiğini Menderes de uyguladı ve Kıbrıs konusu Türkiye'nin gündemine bir daha çıkmayacak biçimde yerleşti.

1955'te statükonun sürdürülmesi, aksi takdirde Adanın kendisine verilmesi tezini ileri süren Türkiye, 19 Aralık 1956'da İngiliz Koloniler Bakanı Lennox-Boyd'un Adanın Türkiye ile Yunanistan arasında bölünmesi düşüncesini dile getirmesinden sonra taksim tezini benimsedi.

Taksim tezi ilk kez 1955'te *Forum* dergisi tarafından ortaya atılmıştı ama o dönemde İngiltere Adanın yönetimini bırakmayı düşünmediği ve Ankara da İngiltere'ye paralel politikalar izlediği için Başbakan Menderes, "Bir vatan, terzinin önündeki kumaş parçası gibi neresinden istenirse kesilebilir bir meta değildir" diyerek bu tezi reddetmişti.[17]

19 Aralık'ta Lennox-Boyd'un açıklamasından sonra, 28 Aralık'ta TBMM'de bir konuşma yapan Menderes, hükümetinin yeni politikasının taksim olduğunu bildirdi. İngiltere'nin ve Türkiye'nin yeni politikalarının nedeni Kıbrıs'ta ve uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklerdi.

Her şeyden önce Kıbrıs'taki gelişmelere baktığımızda, 1956'da EOKA eylemlerini artırmıştı ve artık Türk görevlileri de hedef almaya başlamıştı. Buna karşılık Ankara'nın desteğiyle Volkan isimli bir örgüt kurulmuş, EOKA'ya karşı eylemlere geçmişti. Adada İngiliz sömürge yönetimine karşı başlatılan mücadele, bir Türk-Rum ayrımlaşmasıyla sonuçlanmış, Lefkoşa'da iki toplumun yaşadığı bölgeler arasında bir sınır çekilmeye başlamıştı. Bu karışık ortam içinde Moskova'yla yakın ilişkisi bilinen AKEL'in etkinliği de artıyordu ve Kıbrıs Rumlarının lideri olan Makarios'un Bağlantısız ülkelerle işbirliği yapması Moskova tarafından desteklenmesine neden oluyordu.

Ayrıca, 1956 Süveyş bunalımı sonrasında İngiltere Ortadoğu ve Akdeniz'deki konumunu kaybetmiş, bölgeden çıkmak zorunda kalmış ve Batının çıkarlarının koruyuculuğunu ABD'ye bırakmıştı. Kıbrıs'ın İngiltere açısından stratejik önemi Süveyş kanalının denetiminden kaynaklanmıyordu. Mısır'dan çıkan İngiltere için, terör eylemlerinin arttığı ve Londra'ya ekonomik yükü ağır olan Kıbrıs'ın önemi azalmıştı. Kıbrıs'tan çıkarken dikkat edilmesi gereken nokta, Makarios yönetimindeki bağlantısız bir Kıbrıs'ın Moskova'ya yaklaşma olasılığı bulunmasıydı. Batı çıkarları açısından bu tehlikeyi gidermenin yolu, Adayı iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasında bölerek, NATO denetimi altında tutmaktı.

1956'da Başbakan Menderes tarafından resmî tez olarak benimsendiği açıklanan taksim tezi, 16 Haziran 1958'de TBMM tarafından da onaylandı. Ancak, Türkiye yine gelişmeleri zamanında takip edememişti. 1958'de TBMM taksim tezini onayladığında ve Türk kamuoyundaki milliyetçi duygular iyice harekete geçirilip, "Ya Taksim Ya Ölüm" mitingleri düzenlendiğinde uluslararası koşullar yeniden farklılaşmış ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti tezi görüşülmeye başlanmıştı.

BAĞIMSIZ KIBRIS CUMHURİYETİ

Taksim tezi, ülkesinin parçalanmasına başından beri karşı çıkan Makarios ve Kıbrıs Rumlarının reddetmesi üzerine Yunanistan tarafından da reddedildiği için uygulanamadığı gibi, Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki çatışmaların artmasına da neden oldu. Kıbrıslı Türkler Ankara'yla birlikte hareket etükleri için taksim tezini benimsedikleri gibi, dünya kamuoyunu bu konuda ikna etmek üzere de harekete geçtiler. 1958'de kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı Rumlara karşı eylemlere geçince ve daha önce İngiliz yönetiminde çalışan Türklere karşı eylem düzenleyen EOKA doğrudan sivil Türkleri hedef almaya başlayınca, toplumlararası çatışmalar daha da şiddetlendi. Adada iki toplumun birlikte yaşayamayacakları inancı her geçen gün artıyordu. Bununla birlikte ne Kıbrıslı Rumlarla İngiltere arasında, ne de BM'de yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamıyordu.

1957 Eisenhower Doktriniyle birlikte Ortadoğu'da İngiltere'nin bıraktığı güç boşluğunu doldurma politikasını başlatan ABD, giderek Türkiye ile Yunanistan arasında çatışma konusu haline gelen ve NATO'nun güneydoğu kanadını zayıflatan Kıbrıs sorununa çözüm bulunması konusunda baskı yapmaya başladı. Gerek Karamanlis, gerekse Menderes hükümetleri Washington'a ekonomik ve siyasal açıdan bağlıydılar ve 1950'li yılların koşullarında ABD'den gelen bir baskıya direnebilecek durumda değillerdi. Türkiye ve Yunanistan'ın kabul edebileceği, ayrıca Makarios'a da kabul ettirilebilecek olan çözüm bulunmakta gecikilmedi: Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti. NATO'nun çıkarları söz konusu olduğunda, iki hükümet de, millî bir dava üzerinde ulusal parlamentolarınca onaylanmış resmî politikalardan vazgeçebilmişlerdi.

Ocak 1959 boyunca Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları tarafından Zürih'te tüm detayıyla hazırlanan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti formülü, 19 Şubat'ta Londra'da İngiltere, Türkiye, Yunanistan Başbakanları ile Kıbrıs Rum toplumu temsilcisi olarak Makarios, Kıbrıs Türk toplumu temsilcisi olarak da Fazıl Küçük tarafından imzalanan Londra Antlaşmaları'yla hukuksal olarak kabul edildi. 16 Şubat 1960'ta da ilan edilen Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu.

Türk hükümetinin bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti çözümünü kabul etmesinin arkasındaki nedenleri en iyi CHP Genel Başkanı İnönü 28 Şubat 1959'da TBMM'de yaptığı konuşmada dile getirmektedir: "İçinde bulunduğumuz ittifak manzumesinde umumî selâmet ve emniyet bakımından kuvvetli sebeplerin bizi anlaşmaya sevk ettiğini takdir ediyoruz. Bu arada, kuvvetli dostların çok tesirli nasihatlerinin ehemmiyetli bir hissesi olduğunu tahmin etmekte güçlük çekmiyoruz."[18]

Buna rağmen muhalefet taksim tezinden fedakârlık yapıldığını ve bunun için TBMM'den onay alınmadığını ileri sürüyordu. Muhalefetin eleştirilerine verdiği cevapta ise Zorlu hükümetin yürüttüğü mantığı açıklıyordu: "Biz fedakârlık yaptı isek, bütün Adayı almamakla fedakârlık yaptık. Ama biz taksimi terk etmekle bir fedakârlık yapmadık. Taksimi temin edip Yunanistan'la yıllar yılı mücadele etmektense, Adada Türk cemaatine egemenlik ve efendilik temin ettik. Ayrıca Türk anavatanının emniyetini de teminat altına aldık."[19]

Bağımsızlık formülü incelendiğinde, Kıbrıs'taki iki halktan

çok Türkiye ve Yunanistan'ın isteklerinin, devletin işleyişinden çok NATO içi ilişkilerin dikkate alındığı görülecektir. Dünyada bir benzeri olmayan ve uluslararası hukukta *sui generis* bir devlet olarak geçen Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasında kurulan devletin bağımsız, egemen ve üniter olduğu yazıyordu. Ancak bağımsız değildi, çünkü Garanti Antlaşmasıyla anayasasını değiştirme hakkı elinden alınmıştı ve eğer böyle bir durum ortaya çıkarsa Türkiye, Yunanistan ve İngiltere birlikte ya da tek başlarına Adaya müdahale etme hakkına sahiplerdi; egemen değildi, çünkü Adada İngiltere 99 milkare genişliğinde egemenliği kendisine ait iki üs bulundurmayı sürdürüyordu; üniter değildi, çünkü adı konmasa da işlevsel bir federasyon oluşturulmuştu.

Londra Antlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti formülünün yaşama geçirilmesi Türkiye ve Yunanistan'ı tatmin etmiş olmakla birlikte, taksim hedefine kilitlenmiş Kıbrıslı Türklerin ve enosis hedefine kilitlenmiş Kıbrıslı Rumların büyük bir bölümü tarafından, yeni bir fırsata kadar, geçici bir çözüm olarak kabul edildi. Beklenen fırsat da gecikmeyecekti. 1960'lı yıllarda gerek Yunanistan'da, gerek Türkiye'de, gerekse uluslararası sistemde yaşanan değişimler sonucunda ortaya çıkan koşullar 1950'lerden o denli farklıydı ki, 1950'lere ait dengeler üzerine kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uzun ömürlü olması mümkün değildi.

1945'ten başlayarak Batıyla ilişkilerini geliştiren Türkiye, 1950'den itibaren tüm dış politikasını Soğuk Savaş mantığı üzerine oturttu ve her olaya olduğu gibi Kıbrıs'a da Batı gözlükleriyle bakmayı yeğledi. Bunun sonucunda, on yıl gibi kısa sürede dört değişik Kıbrıs tezini savundu. Kıbrıs'ta güçsüz kaldığı noktalarda da Kıbrıslı Rumlara duyulan olumsuz duyguları İstanbul Rumlarına çevirterek, kendi vatandaşlarına bedel ödetme yoluna gitti.

Türkiye'nin Kıbrıs politikasındaki tek sürekli öğe, her yeni koşulda Kıbrıs için yeni bir tez bulmuşu oldu. Bundan hareketle de, Kıbrıs sorununun Türk dış politikasını belirlemediğini, tam tersine Kıbrıs politikasının Kıbrıs Türk halkının istekleri dikkate alınmadan Ankara'dan belirlendiğini söyleyebiliyoruz. Bu gerçeği saptamak sadece tarihsel olayları doğru değerlendirmek açısından değil, bugünkü olayları değerlendirmek açısından da önemli. Eğer Kıbrıs'ta çözümsüzlük sürüyorsa ve bunun sorumlusu Denktaş'ın tüm politik hayatı boyunca Ankara'ya bağlı politika yaptığını unutmamak, dolayısıyla çözümsüzlüğün arkasında Ankara'nın bulunduğunu görmek gerekir. Bugün KKTC'de muhalefet sesleri yükseliyorsa, bu Kıbrıs Türk halkının elli yıldan beri Ankara tarafından göz ardı edilen kendi geleceğinde söz sahibi olmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda son derece haklı ama gecikmiş seslerdir... Eleştirmek yerine duymak ve anlamak gerekir.

Kıbrıs Rum toplumu adına Başpiskopos Makarios, İngiltere adına Sir Hugh Foot ve Kıbrıs Türk toplumu adına Dr. Fazıl, Küçük Bağımsız Kıbrıs Devleti anlaşmasını imzalarken, 16 Agustos 1960.
Osman Köker arşivi

1. Bu yazının kapsamı içinde Türkiye açısından söyleneneler Yunanistan için de daha farklı boyutlarda olmakla birlikte geçerlidir. Yunan dış politikasının genel yapısı ve değişimleri bilinmeden Atina'nın Kıbrıs politikası anlaşılamayacağı gibi, Kıbrıs bunalımları sırasında Batı Trakya Türklerinin ödediği bedel de İstanbul Rumlarından az değildir.
2. Sabahattin İsmail ve Ergin Birinci, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918)- Milli Kongre (1931)*, Lefkoşa, Gelişim Ofset, 1987, s. 26-31.
3. Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi I (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul, Kaynak, 1984, s. 193.
4. Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1979, s. 84.
5. Kıbrıs'taki gelişmeler için bkz. Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi II (1978-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul, Kaynak, 1985; François Crouzet, *Le Conflit de Chypre 1946-1959*, Brüksel, Etablissement Emile Bruylant, 1973; Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*, Londra-Boston-Sydney, George Allen and Unwin, 1978.
6. Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1965, s. 7.
7. *age*, s. 19.
8. *age*, s. 20.
9. *age*, s. 25.
10. Stephen G. Xydis, *Cyprus: Conflict and Conciliation 1954-1958*, Colombus-Ohio, Ohio State University Press, 1967, s. 584'ten *Yunan Parlamentosu Tutanakları*, 12 Aralık 1958, s. 281-282.
11. Crouzet, *age*, s. 362.
12. Crawshaw, *age*, s. 76.
13. Gürel, *age*, s. 97-100.
14. Menderes'in konuşmasının tam metni için bkz. Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955, Yassıada 6/7 Eylül Davası*, İstanbul, Bağlam, 1995, s. 395-400.
15. Crouzet, *age*, s. 695-697.
16. 6/7 Eylül olaylarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demirer, *op. cit.*; Bulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul, Bağlam, 1995.
17. Armaoğlu, *age*, s. 132.
18. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1959, İçtima 50, Celse I, s. 22.
19. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1959, İçtima 48, Celse I, s. 1378-1379.

6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar

FOTİ BENLİSOY

Kıbrıs hâdiseleri dolayısiyle
Kıbrıs için konferans gerçek eşiyor
Kara sularımızın sınırı genişletiliyor

Yeni Sabah, 6 Temmuz 1955.

TEMMUZ 1955 ÖNCESİNDE KIBRIS MESELESİ

1955 yılından önce Kıbrıs meselesi, Türkiye ile Yunanistan arasında ciddi bir ihtilaf konusu olarak gündeme gelmemiştir. Bu dönemde mesele, daha çok iki ülke basın ve kamuoyları arasında bir polemik nesnesidir. 1955 öncesinde Türk hükümetleri Kıbrıs'a ilişkin çekingen bir tavır içinde kalırlar. NATO'ya girildiği (1952), Balkan İttifakı'nın imzalandığı (1953), Ortadoğu'da da Bağdat Paktı ile ilgili sorunların yaşandığı bir dönemde, DP hükümeti kendisini Kıbrıs'la ilgili bir sürtüşmenin içinde bulmak istememiştir. Bu nedenle olacak, hükümet hem 9 Eylül 1953 hem de 9 Eylül 1954 tarihlerinde İzmir'de düzenlenmek istenen Kıbrıs mitinglerine müsaade etmez.[1] Bu miting girişimlerinden yola çıkarak, Türk kamuoyunda ve basınında Kıbrıs'la ilgili giderek artan bir duyarlılıktan söz edebiliriz. Basında özellikle Sedat Simavi, *Hürriyet* gazetesiyle Kıbrıs'ın "milli dava" haline gelişinde önemli pay sahibidir. Kamuoyundaki bu duyarlılığın bir ifadesi olarak 1948'de Ankara'da Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1952'de Ankara'da Kıbrıs Kulübü ve 1954'te İstanbul'da Kıbrıs Türktür Cemiyeti kurulur.[2] Özellikle üniversite gençliği de meseleye karşı ilgisiz kalmaz ve konuyla ilgili gösteriler düzenler.[3]

1955 yılının ilk altı ayında DP hükümetinin tavrında önemli bir değişiklik gerçekleşmez. 30 Haziran günü İngiliz Başbakanı Eden, Türkiye ve Yunanistan'ı Kıbrıs meselesi hakkında, daha doğrusu "Kıbrıs da dahil olmak üzere Doğu Akdeniz'e müteallik siyasi ve askeri meselelerin müzakeresi" için, bir konferansa davet eder. Ancak bu tarihten sonra hükümetin Kıbrıs meselesine yaklaşımı köklü bir biçimde değişecektir. Bu tavır değişikliğinin en açık ifadesi Başbakan Menderes'in 24 Ağustos'ta İstanbul'da verdiği beyanattır. Bu tarihlerden itibaren de Kıbrıs meselesi, Türkiye kamuoyu için bir "milli dava" halini alır.

KIBRIS VE AZINLIKLAR

Yunanistan Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak Ada nüfusunun büyük bölümünün Rumlardan oluştuğu gerçeğini vurgulamaktaydı. Türklerin Ada'da azınlıkta olmaları dolayısıyla Kıbrıs'ın Yunanistan tarafından ilhakı halinde, Ada Türklerinin bir azınlık olarak durumlarının ne olacağı meselesi tartışmalarda azınlıklar konusunu gündeme getirir. Basında Ada'nın Yunan hâkimiyetine geçmesi halinde buradaki Türklerin durumunun da Batı Trakya'daki Türklerin kaderine benzeyeceği teması sıkça işlenir:

> Batı Trakya'da Türklerin perişan halleri senelerden beri, medeni âlemin gözü önündedir. Yunan zulmünden kurtulmak için, hayallarını hiçe sayarak, kendilerini nehirlere, denizlere atarak kaçmağa çalışıyorlar. Kaçamayanlar, oralarda her türlü zulme ve mahrumiyete katlanıyorlar... Şimdi Kıbrıs'taki ırkdaşlarımız da Yunanlıların eline verildiği takdirde onların da aynı akıbet ile karşı karşıya kalacaklarına hiç şüphe edilmemelidir.[4]

İki ülkede bulunan azınlıkların durumu hakkında sık sık kıyaslamalar yapılır:

> Bir buçuk yılda Yunanistan'dan gelen Türklerin sayısı otuz bini buldu. 1923'te 60 bin olan İstanbul Rumlarının sayısı ise doksan bindir.[5]

Bu kıyaslamalar yoluyla İstanbul Rumları Kıbrıs meselesine dahil edilmiş olurlar:

> Atina ve gözlerini oraya çevirmiş olanlar diyorlar ki: Kıbrısta 400.000 Rum var, bunlar Türk idaresi altında nasıl yaşarlar? Mukayese yapalım: İstiklâl Harbimiz sonunda Türkiyede kalmış Rumlarla Yunanistanda kalmış Türkleri ele alalım, bunlara ne olduğunu, şimdi ne vaziyette olduklarını görelim. Derhal göze çarpıyor ki Yunanistandaki Türkler, her gün biraz daha fazla ezilmekle, her gün birazı kaçmaktadır. Fakat buradakiler bu tüzumu

hissetmiyecek kadar rahat, kaçmayı düşünmiyecek kadar müreffeh bir hayat içinde. Hattâ bazıları, bazı millî davalarımızı Atinanın görüşü ile ele alacak kadar serbest! Kıbrıs gibi...[6]

Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil de "İstikbalde adayı İngilizlerden devralınca oradaki Rumlara İstanbul'dakiler gibi iyi muamele edeceğiz"[7] diyerek, sözlerinden misafir/yabancı olarak gördüğü anlaşılan İstanbul Rumlarını, Kıbrıs'la ilgili tartışmaya katar. Kıbrıs meselesi ile iki ülkedeki azınlıkların durumu meseleleri arasında kurulan bağlantı, zamanla "resmî ağızlar" tarafından da dillendirilmeye başlanır. Örneğin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 28 Ağustos'ta yaptığı açıklamada "Adanın statükosunda yapılacak en ufak bir değişikliğin Lozan muahedesinin tadili ve hattâ feshi zaruretini ortaya çıkaracağını ve bunun neticesi olarak Batı Trakya, On İki Ada ve İstanbul Rumlarının vaziyetinin yeniden gözden geçirileceğini açıkça anlatmışlır."[8] Aynı görüş *Vakit*'te de tekrarlanır:

> Kıbrısta Lozan muahedesinin hükümlerine dayanan statüko bozulacak olursa, o zaman adanın hukukî durumu bu muahededen evvelki şartlara dönmüş olur ki, bu takdirde Türkiyenin de ileri süreceği yeni talepler olacaktır. On İki ada ve Batı Trakyadan başka, İstanbul Rumlarının durumları bu konferansın müzakere konusu olur.[9]

Böylece Kıbrıs meselesi beraberinde 1950'lerin ilk yıllarındaki Türk-Yunan yakınlaşmasının bütün zayıf noktalarını (azınlıklar, Patrikhane, Batı Trakya, On İki Ada vs) gündeme getirir. Aleksandris'e göre bu durum, geçmişteki Türk-Yunan yakınlaşmasının gerçekten sağlam temellere sahip olmadığının delilidir.[10]

PATRİKHANE ALEYHİNDE KAMPANYA

Azınlıklar meselesinin Kıbrıs ile birlikte anılır olması, Rumları ve Rum Patrikhanesini gündeme getirir. Özellikle Patrikhaneden, sürekli olarak Makarios ile Kıbrıs'ın Yunan kiliselerinin Kıbrıs meselesinde takındıkları tavrı kınaması istenir. Patrikhane ise yaptığı açıklamalarda din ile siyasetin ayrı tutulması gerektiğini, Patrikhanenin siyasetle ilgilenmediğini vurgular ve söz konusu kiliselerin Patrikhaneye bağlı olmayıp müstakil/otosefal olduklarını, dolayısıyla bunların tavırlarından Patrikhanenin mesul tutulamayacağını belirtir. Patrikhanenin bu tavrı ise tepkiyle karşılanır ve başını bilhassa *Hürriyet* ve *Yeni Sabah*'ın çektiği bir kampanyanın hedefi olur.

> Acaba Patrikhane Atina ve Kıbrıs Kilisesinin faaliyetleri hakkında ne düşünüyor? Her randevu talebimiz, her telefonla müracaatımız maalesef atlatıldı. Bizimle konuşanlar 'Yeni Sabah' adını duydukça çehrelerini, seslerini değiştirdiler. Kaçamaklı oldular, kaçtılar. Bu çekingenlik, Fener kilisesinin tasvibi demek değil midir?[11]

Patrikhanenin "suskunluğu" suçunun ikrarı olarak değerlendirilir. *Yeni Sabah* yazarı Orhan Birgit, Patrik Athenagoras ile bu konuda bir görüşme yapmaya çalışır:

> Fener Kilisesi Yeni Sabah'ın neşriyatını cevaplandırmadı. Bu susuş manâlıydı. İlham karşısında sükûtun kimlere yakıştığını bilmemize rağmen hüsnüniyetimizi göstermek için suallerimizi cevaplandırmayan, randevu dileklerimizi oyalayan Fener Patrikhanesine bir defa daha müracaatı kararlaştırdık. Bu bizim için sâdece bir gazetecilik değil, Athenagoras ile aynı nüfus cüzdanını taşıyan insanlar olarak bir vatandaşlık vazifesi idi.

Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak yapılan yayımlar, Birgit'in de ifade ettiği gibi, gazetecilik kaygılarıyla birlikte, hatta çoğu zaman bunlara rağmen "millî dava"nın yürütülmesi çerçevesinde düşünülmektedir. Orhan Birgit, Patrikhanede Patrik vekili Emilyanos tarafından kabul edilir ve söz dönüp dolaşıp Kıbrıs kilisesinin "müstakilliği"ne gelir ve Birgit "Ya yanılıyorsunuz ya da yanlış hareket ediyorsunuz. Fener hıristiyanlık dünyasının Vatikan gibi en büyük iki otoritesinden biridir" şeklinde yanıt verir. Emilyanos'un cevabı basının tavrındaki bir çelişkiyi ortaya serer:

> Hem Fener Vatikan gibidir diyorsunuz, hem de Fener Vatikan gibi müstakil olmak istiyor diye yazıyorsunuz.

Gerçekten Patrikhane, bir yandan Vatikan gibi, "devlet içinde devlet" olmaya çalışmakla itham edilmekte, diğer yandan da Kıbrıs kilisesi üzerinde "Vatikanımsı" yetkilerini kullanmadığı için sıkıştırılmaktadır. Bu yanıt üzerine Birgit, bahsettiği yetkilerin siyasi değil dini mahiyette olduklarını belirtir. Tartışma Emilyanos'un sözleri ile sona erer:

> Nihayet 'Ben dedi şahsen onların da politikayla uğraşmalarını tasvip etmiyorum.' Ve bu 'şahsen' sözcüğünün üzerinde durdu. 'Patrik ve Patrikhane ne düşünüyorlar? Bunu öğrenemez miyiz?' dedim. Bu suali Athenagoras'a ulaştıracağını söyledi. Bir gün müsaade istedi. Dün yaptığımız müracaatta 'Patrik ve Sen Sinod üyeleri biz politika ile uğraşmayız. Sual politiktir. Bir şey söyleyemeyiz' cevabını aldık.[12]

14 Temmuz tarihli *Yeni Sabah*'ta ise "Patrikhane Konuştu, Fakat Cevap Vermedi" başlığıyla Patrikhanenin bu görüşmeye ilişkin Emilyanos imzalı tekzibi yayımlanır:

> Yeni Sabah gazetesi muharrirlerinden Orhan Birgit ile yaptığım görüşmede, Patrikhanenin kendi dinî işleri ile iştigal edip siyasî mahiyeti haiz hiç bir meseleye karışmadığını ve diğer müstakil Ortodoks Kiliselerinin dahilî işlerine dahi müdahale etmediğini kendisine katiyetle beyan etmiş bulunuyorum. Kendisiyle vâki konuşmam yukarıdaki beyanata münhasır kalmıştır.

Yeni Sabah bu tekzibe sert bir yanıt verir:

> Bay Emilianos, şahsen kendisinin Athinagoras ve Kıbrıs papaslarının politikayla meşgul olmalarını beğenmediğini söylediği için sözlerini şahsına atfederek naklettik. Mektubundan, Patrik vekilinin şahsı adına söylediklerinin dahi Patrik ve diğer yüksek papaslar tarafından beğenilmediği ve muhtemelen Emilianos'a bu hususta çıkışıldığı anlaşılmaktadır.

Hürriyet de yayımlarında Patrikhanenin "siyaset dışılık" ve "müstakillik" bahislerindeki yorumlarını çürütmeye çalışır:

> Fener Patrikliğinin dinî vazifeler altında, yalnız bugün değil, fakat bütün tarihi boyunca, ne gibi işlerle uğraştığını ve siyasî mahi-

yette meselelere karışıp karışmadığını, biz gazeteciler değil, çocuklarımızın çocukları bile pekâla bilir... Fener Patrikliğinin diğer Ortodoks kiliselerinin iç işlerine karışamıyacağı iddiasına gelince, bu hüsbütün gülünç ve abestir. Çünkü Fener Patrikliğinin takındığı ikümeniklik sıfatiyle, autocefal olanlar da dahil, dünya yüzündeki bütün Ortodoks kiliselerinin iç işlerine karışmakla mükelleftir ve bal gibi karışmaktadır da... Fener Patrikliği bin bir dereden su getirerek Türk dünyası için millî bir dava olan Kıbrıs işini örtbas etmek ve Yunan menfaatlerine aykırı bir harekette bulunmamak kaygusundadır... Bunu bari mertçe söylesin ki biz de aramızda ne yaman vatandaşlar beslediğimizi bilelim ve ona göre gereken tedbirleri alalım![13]

Patrikhane Kıbrıs ile ilgili açık bir tavır almaktan kaçındıkça basında Patrikhanenin "tedhişçileri" desteklediğine dair haberler, artık imalı olarak değil, açık açık yayımlanmaya başlar. 8 Temmuz günü *Yeni Sabah*'ta Fener'in Kıbrıs kilisesine yardımda bulunduğuna dair iddialar dile getirilir:

> ...bize müracaat eden okuyucularımız, 'Fener sizin yazdıklarınızdan da bambaşka bir şekilde hareket eden bir müessesedir. Biz Patrikhanenin, Atina ve Kıbrıs Kiliselerine malî yardım yaptığını bile duyduk.' demektedir. Patrikhane mevzuat bakımından Maliye Müfettişlerinin murakabesinden uzaktır... Bu mülsamaha, şüphesiz Lâik devletimizin dinî inançlar hakkındaki prensibinden doğmuştur... Fenerden Patrikhane menbaları ve meblâğının açıklanmasını gelir ve giderinin Maliye müfettişlerince tetkik edilmesini istememizden tabiî ne olabilir?

Patrikhaneye karşı yürütülen kampanyada Türk Ortodoks Kilisesi Patriği Papa Eftim'e de sıklıkla başvurulur. Papa Eftim'in "içeriden" bir figür olması hasebiyle, Patrikhanenin "gerçek yüzü" onun sözleriyle açığa vurulur. Örneğin Papa Eftim'in 9 Temmuz tarihli gazetelerde yayımlanan beyanatında Yunanistan ile Patrikhane arasındaki bağlantıya dikkat çekilir:

> Bugün Patrikhanenin gelirlerinin büyük bir kısmını Yunan hükümeti temin ediyor. Bu açıktır. İnkâr edemezler. Fener de tabiî Atinanın borusunu çalıyor.[14]

18 Temmuz tarihindeyse *Hürriyet*, Athenagoras'a yönelik "Patrik Athinagoras Niçin Susuyor?" başlıklı bir açık mektup yayımlar:

> sırf din adamı sıfatınızla Türk kanı akıtan EOKA tedhişçilerini takbih etmenizden başka bir şey istemiyoruz. Bunu yaparsanız dinî vazifenizi yerine getirmekten başka birşey yapmış olmıyacaksınız. Fakat yapmaz ve 'politikadır, karışamam' oyununda devam ederseniz Türk halk efkârıyle birlikte dünya umumî efkârı da ne hüküm verir hakkınızda? Düşünün bunu İkumenik Patrik Athinagoras Efendi Hazretleri!

Yukarda da belirtildiği gibi, Patrikhanenin sessizliği, suçunun ikrarı şeklinde yorumlanır. Burada ilginç olan Patrikhanenin ve dolayısıyla Rum azınlığın Kıbrıs ile ilgili hükümet politikasını alenen onaylamaya davet edilmeleridir. Yani azınlık, üzerindeki "kuşku"ları bertaraf edebilmek için sürekli vatanperverliğini sergilemeli, her fırsatta hükümet uygulamalarını, hele hele "millî dâvalar" söz konusu ise, hararetle desteklediğini ispat etmelidir.

Patrikhaneye karşı yürütülen kampanyaya dönemin gençlik teşkilatları da katılır. MTTB'nin 20 Temmuz'da yaptığı basın toplantısında Yunanistan ve Kıbrıs'taki Ortodoks din adamlarının Rumları kan dökmeye davet ettikleri ve Patrikhanenin bu tavırlar karşısında suskun kaldığına dikkat çekilerek Fener'e tavrını netleştirmesi için müracaat edildiği belirtilir. MTTB Başkanı Nejat Çerman yaptığı açıklamada, Athenagoras'ı Kıbrıs konusunda görüşlerini açıklamaya davet eder. Böylece MTTB Kıbrıs hadiseleri hakkında görüşlerini açıklamak üzere Patrik Athenagoras'ı birlik lokalinde konuşmaya davet eder.[15]

Patrikhanenin davet hakkında verdiği "Patrik siyasetle uğraşmaz. Hükümet Patrikhanenin hattı hareketini biliyor ve takdir ediyor. Lütfen Patrikhaneyi rahat bırakın" şeklindeki yanıt üzerine Birlik başkanı Nejad Çerman sert bir beyanatla bulunur:

> Türk efkârı umumiyesi önünde belirtelim ki; biz Athenagoras'tan politika yapmasını değil, politika yapan kilise erkânına direktif vermesini istemiştik. O sükûtu tercih ederek vereceği direktifin ne olduğunu bir kere daha ortaya koydu. MTTB olarak; bir Türk gibi yaşamağa hak kazanmadığı müddetçe Patrik Athenagorası ve temsil ettiği kiliseyi tanımamağa karar verdik. Protokolumuzdan Fener kilisesi ve patrikhanesini topyekûn sildiğimiz gibi, Fener kilisesinin iştirak ettiği toplantılara da Türk gençlik temsilcileri olarak katılmamağa karar verdik.[16]

Yeni Sabah Patrikhanenin yanıtını, "gençliğin infialine sebep olan kaba bir cevap" olarak değerlendirir.[17] TMTF de 27 Temmuz'da yayımlanan tebliği ile Patrikhaneyi kınar:

> Ortodoks kilisesi ve Patrik Athenagorasın bu mevzuda fikrini açıklaması faydadan uzak değilse de, susmakta ısrar eden bu teşekkülün fikirleri bizce fazla önemli değildir.[18]

29 Temmuz günü Papa Eftim MTTB'yi ziyaret eder ve burada bulunan gençlere ve basına bir açıklama yapar:

> Patrik elbette Makarios'a karışabilir. Ne kadar müstakil olursa olsun, Makarios hareketlerinde merkez kilisesine karşı mesul olmalıdır. Makarios merkez kilisesine hesap vermek mecburiyetindedir. Makarios her dua sonunda Patrikhanenin adına âmin der. Ben Makarios'u sıfatı ruhaniden teerü ve aforoz ettim. Fakat bu adamlar Yunan bütçesinden milyonlar alıyorlar. Fener, fırsat bulursa bu memlekette de Makarios'lar çıkartır. Allah ve Türk gençliği onlara bu fırsatı vermiyecektir.

Büyük tezahürat toplayan konuşmanın sonunda Papa Eftim'e Birliğin Atatürk rozeti hediye edilir.[19]

Papa Eftim'in bu açıklamaları basında büyük yer tutar:

> ... Papa Eftim'in beyanatı Ankara siyasî çevrelerinde geniş alâka uyandırmış, Papa Eftim'in bu mesele karşısında Fener Patrikliği'nden ayrı olarak bir Türk gibi düşünüp konuşmuş olması derin memnunluk yaratmıştır. Kıbrıs'ta Türk kardeşlerimize vâki tecavüz hadiseleri karşısında dahi sükûnetini bozmayan Fener Patrikhanesi'nin bu hareketinde dinî hüviyetini siyasî gayeler uğruna kullandığı hakkındaki kanaatleri

kuvvetlendirmiş(tir)... Hükümete yakın siyasî çevreler Fener Patrikhanesinin Kıbrıs hâdisesi karşısındaki durumunu büyük bir dikkat ve alâka ile takip etmekte, bizden olmıyanların, bizim gibi düşünmiyenlerin bize revâ görülen tecavüz ve suikastlara lâkayt kalanların bu memlekette yeri olmadığını... belirtmektedir.[20]

Eftim'in konuşmasını tebrik eden mesajlar da gazetelerde neşredilir. Örneğin "CHP gençlik kolları Papa Eftim'e bir telgraf çekerek 'milli davalarımızda gösterdiği hassasiyet'ten ötürü teşekkür eder. 'Fener Patrikhanesine dair açıkladığı hususların hükûmet tarafından da kabul edileceği ümidini izhar etmiştir."[21]

Hürriyet, Patrikhanenin "din adamlığına yakışmayan" tavrını eleştirmek maksadıyla farklı bir yola başvurur ve Kıbrıs meselesi hakkındaki görüşlerini açıklamaları üzerine başka bazı dinî reislerle görüşür.

> Anlaşılan Fener Patriği Athinagoras Efendi, Atina ve Lefkoşa Rum Ortodoks kiliselerinin Panellen ve Panortodoks milli ve mukaddes bir dâva seviyesine çıkardıkları ve uğrunda bir Müslüman mezarlığını ateşe verecek kadar en barbar ve en hain alçaklıkları bile irtikâptan çekinmedikleri şu Kıbrıs'ı Yunan anavatanına ilhak (!) propagandasının rüya ve hülyaları içinde, kendinden geçmiş; her şeyi ve hatta din adamlığına varıncaya kadar, insanlıkla ilgili bütün alâka ve vazifelerini unutmuş; müessesesiyle beraber kendisinin de Türk topraklarında yaşadığım bir an için olsun, hatırına getirmeğe veya hiç değilse böyle görünmeğe bile lüzum duymamıştır. Athinagoras'ın artık hiçbir surette örtbas edilemeyecek olan bu apaçık istiskal ve istihkarı karşısında, biz aynı suali memleketimizin diğer dinî cemaatlerinin reislerine vaz'ettik ve onlardan aldığımız cevapları Athinagoras Efendiye bir ibret ve mutlak örneği olmak üzere derc ediyoruz.

Diyanet İşleri Reisi, Hahambaşı ve Ermeni Patriği'nin basında yer alan ve "tedhişçiliği" kınayan açıklamalarıyla Patrikhanenin suskunluğu arasındaki tezat vurgulanır.[22]

Yine *Hürriyet*, 21 Temmuz tarihinde Patrikhanenin İstanbul'da çıkan Rumca gazetelerde yayınlanan bir tebliğini aktarır.

> Sinot Meclisi toplantısında sözde görüşülenlere ait olan ve rumca gazeteler vasıtasiyle her hafta neşredilen bu tebliğin bir yerinde aynen şöyle denilmektedir: "...Vali ve Belediye Reis Vekili Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın 14 temmuz perşembe günü Patrikhaneyi ziyaret ederek Başvekil Adnan Menderes'in selâmlarını getirdiğini ve gerek kendisinin, gerek bütün hükûmetinin ikumenik Patrikhaneye karşı dostane duygular ve iyi niyetler beslediklerî hakkında teminat verdiğini bildirmiştir".

Hürriyet, bu tebliği Patrikhanenin bir manevrası olarak yorumlar:

> Patrikhanenin bu aralık böyle bir tebliğ çıkarmaya lüzum görmesi, Patrikhane hakkında son zamanlarda gazetelerimizde çıkan bazı neşriyatla alâkadar ise -ki öyle olduğuna şüphe yokturcidden teessüfle karşılanacak bir hareket teşkil eder. Çünkü Patrikhanenin manevî şahsiyetine, yalnız Türk hükûmeti değil, fakat Türk umumî efkârı da, bütün dinî müesseselere karşı olduğu gibi, hürmetten başka bir duygu beslemez. Bunun Türk hükûmeti tarafından ayrıca teyidine ve teminat verilmesine esasen lüzum yoktur. Fakat bütün dinî müesseseler gibi, Patrikhanenin de hükûmetin teveccühünden evvel, halkın teveccüh ve muhabbetini kazanması elbette daha yüksek bir değer taşır. Bu da ancak halkın millî değer ve heyecanlarına hürmet etmek ve Kıbrıs'ta Türk kanı döken tedhişçilerin zulüm ve cinayetlerini... takbih ve tel'in etmekle kazanılır; sadece resmî makamların teminatlarıyla kazanılmaz.

26 Temmuz tarihli *Hürriyet*'te ise, Gökay'ın konuyla ilgili yaptığı açıklama yayımlanır. Vali, açıklamasında ziyaretin kişisel niteliğinin altını çizerek, Patrikhanenin hükûmetçe desteklendiği yönündeki görüşe dolaylı olarak karşı çıkmış olur:

> Rum Patriğinin birkaç defa vuku bulan ziyaretini iade etmek maksadiyle tamamen hususî ve dostane mahiyette olan bu ziyarette, Başvekil ve hükûmet adına herhangi resmî bir konuşmada bulunmadığını ve görüşmelerin hususî mahiyette cereyan ettiğini ve birlikte yemek yenilmekle iktifa olunduğunu açıklarım.

***Hürriyet*, 6 Eylül 1955.**

Yeni Sabah bu açıklamadan Patrikhaneye hücum etmek için faydalanır:

> Vali Gökay'ın bu açıklaması ve Fener kilisesinin bahis konusu tebliği beraberce mütalâa edildiği zaman bir hakikat ortaya çıkmaktadır ki, o da patrikhanenin Kıbrıs'a dair görüşünü açıklamamak için bâzı hususî ziyaretleri istismar ve uydurma beyanlar ihdasıdır. Böyle bir hattı hareket, Fenerin Kıbrıs'ta kilise mensupları tarafından çevrilen entrikaları tasvibinden başka bir şey ifade etmez. Patrikhanenin Türk hükûmetinin kendi hattı hareketini tasvip ettiği propagandası ile hükûmeti de Türk umumî efkârı önünde zor durumda bırakmak gayreti açıktır. Bu da Athenagoras ve yardımcılarının yeni entrikasıdır.[23]

Soğuk savaş ikliminin hezeyan dolu anti-komünizmi Kıbrıs'la ilgili tartışmalarda da gündeme gelmekte, özellikle Moskova'nın "kızıl papas" Makarios'u desteklediğine dair yorumlar yapılmaktadır. Makarios, "geleneksel" ötekilik konumları (Rumlar-papaz) ile yeni, "modern" öteki konumlarını ("kızıllar") şahsında birleştiren, milliyetçi lahayyül dünyasını beslemek bakımından oldukça elverişli bir öteki figürüdür. Bu şekilde, Kıbrıs'ta, İstanbullu Rumların da dahil edildiği "Moskova oyunları"ndan bahsedebilmek mümkün hale gelir. 14 Temmuz'da Moskova Patriği'nin davetlisi olarak SSCB'ye gitmekte olan İskenderiye Patriği Hristoforos, Yeşilköy Havaalanı'nda Fener'in üç temsilcisiyle bir görüşme yapar. Bu görüşme, *Hürriyet* tarafından "Rum papasların gizli faaliyetleri artıyor" başlığıyla duyurulur.[24] *Yeni Sabah* ise bu görüşmeyi Patrikhaneyi sıkıştırmak için kullanır:

> Halbuki Fener Rum Patrikhanesi, Fener Rum Patrikhanesini Kıbrıs Başpiskoposu Makarios ve Atina Başpiskoposu Spiridon ile sıkı münasebetlerden dolayı itham ettiğimiz zaman bize cevap vererek, bu kiliselerin siyasî işlerine karışmadıklarını bildirmişti. Siyasî maksatlarla Moskovaya gilmekte olan İskenderiye Patriği Hristoforosun Yeşilköy hava alanında Metropolit Maksimos ve Tomas tarafından karşılanması, Fener Rum Patrikhanesinin, diğer Rum kiliselerinin siyasî faaliyetlerini tasvip ettiğini göstermiştir. İskenderiye Patriği Hristoforosun Moskovaya yapmakta olduğu bu seyahat, muhtelif siyasî maksatlarla alâkalı görülmektedir. Moskova, İskenderiye Patriği vâsıtasiyle Mısırda siyasî manevralar çevirmek istemektedir. Hristoforosun bu seyahat esnasında, din perdesi altında bâzı siyasî manevralar çevireceği anlaşılmaktadır.[25]

Söz konusu ziyaret, bir büyük oyunun parçası olarak değerlendirilir.

> ...Rusların Ortodoks âlemi ile ilgilenmek için yapacağı yeni bir manevraya dayandığını belirtmektedirler... Filhakika, Sovyetlerin bütün hür dünyaca mâlum son propaganda taktikleri arasında din'le yakından alâkadarmış gibi görünmek başta gelmektedir. Mekkeye sahte hacılar gönderen Sovyetler, bu hacıların haçları düşürüldükten sonra, Ortodokslarla daha yakından ilgilenmektedir.[26]

Sovyetler'in bir Ortodoks birliği kurmaya dönük çabalar içerisinde olduğu iddiaları zaten basında sık sık yer almaktadır.[27] Ahmet Emin Yalman da Kıbrıs meselesindeki Moskova bağlantısı üzerinde durur:

> Pan-Helen hareketinin Moskova tarafından şeytanî usullerle ateşlenmesi ve Panortodoks oyuniyle Atina ve Kıbrıs kiliselerinin birer tahrik âleti diye kullanılması neticesinde Kıbrıs bizim için serhat manzarasını almıştır... Sevgili vatandaşlar, şunu bilelim ki karşımızda Amerikaya ve İngiltereye karşı nankörlüğünün derecesini açıkça ortaya koyan ve bizimle bu kadar zahmetle meydana gelen dostluğu hiçe sayan bir Pan-Helen hareketi ve ölçüden ve şuurdan mahrum bir Bizans rüyası vardır.[28]

27 Ağustos tarihli gazetelerde bu kez, Patrikhanenin Kıbrıs hakkındaki Yunan politikasını desteklemek maksadıyla İstanbullu Rumlardan para topladığına ilişkin bir haber yayımlanır.

> Şehrimizde bulunan ve Yunanlıların Kıbrıs davasını benimsemiyen bazı Rum vatandaşlar dün polise; Fener kilisesi ile alâkalı bir ihbarda bulunmuşlardır. İhbarı yapan vatandaşlarımızın iddialarına göre; Fener kilisesi metropolidleri, ellerinde makbuzlarla kapı kapı dolaşarak Kıbrıs harekâtı için büyük ölçüde para toplamışlardır. Tutarı milyonları bulan iane Yunanistana kaçırılmıştır.[29]

Ömer Sami Coşar söz konusu haberi yorumladığı yazısında Patrikhaneyi ve Rumları imalı olarak ihanet ile suçlar:

> Fenerdeki Ortodoks Rum Patrikliği, Türk topraklarında Türkiyeye kundak mı yerleştiriyor? İstanbulda yaşamakta olan Rum vatandaşlarımız arasında sinsice Türk millî menfaatleri aleyhinde çalışanlar mı var? Bu Rum azınlığı, dışardan ajanlar vasıtasiyla tahrik mi ediliyor?... Atina ile aramızda mevcud ihtilâflarda, Patrikhane olsun, İstanbul'daki Rum azınlığı olsun hiç bir zaman ve açık bir şekilde Türk efkârı umumiyesini desteklememişlerdir. Alicenab Türk milleti buna bir şey dememiştir. Fakat Yunanistanın, Kıbrısı ele geçirmek için hazırladığı plânlarda Fener Patrikhanesine ve İstanbuldaki Rum vatandaşlarımıza da vazifeler dağıtılmış mıdır? Yunanistan Batı Trakya'daki Türkleri ezerken, mallarına el koyarken, Türk vatandaşı Rumlar bizler kadar hür, bizlerden de mürefleh yaşamışlardır. Türk-Yunan mevzularında sükût eden bu Rumları, dört, beş tahrikçinin tuzağına düşmeyecek kadar zeki biliyoruz, öyle tanıyoruz, öyle tanımağa da devam etmek istiyoruz.[30]

Bu haberler, Patrikhane tarafından süratle tekzip edilir. Patrikhane Patrik Vekili Emilianos imzalı bir tebliğ yayımlar:

> İşbu neşriyat tabiatile bizde derin bir tecessür uyandırmış olup hakikalten tamamen mahrum ve Patrik Hazretleri bay Athenagorasın kadar Patrikhanenin de Memleketimiz Rumların duhi Muhterem Hükümetimize ve Aziz Vatanımız Türkiycye karşı olan sevgi duygularına ve sadakatine ve hattı hareketine aykırı bulunmaktadır.

Vali Gökay da haber hakkında bir beyanatta bulunur ve iddiaları yalanlar:

> İstanbulda yaşıyan, Anayasamızın kendilerine Türk unvanını verdiği Rum vatandaşlarımızın böyle bir harekette bulunmalarına ihtimal vermiyordum. Nitekim, yaptığımız tahkikat ve kendilerinin yolladığı sarih tekzib de bunu göstermektedir. Yunanistandaki tahrikçilerin bizimle memleket ve vatân davasında bir düşünen ve Korede birlikte vatan ve Dünya sulhu uğruna çarpışan Türkiye Rumlarının hudud dışında hiçbir memleket ile alâkadar olmıyarak Türk vatandaşı gibi düşünmelerinden duyduğum memnunluğu bu vesile ile belirtmek isterim. Türk vatanında birlik hakimdir. Bu birliğe kimse yan bakamaz.[31]

Hürriyet bu açıklamaları "Rum Patrikhanesi Kıbrıs'a gizlice para yollamıyormuş" başlığıyla duyurur.[32] Ancak açıklamalardan tatmin olmadığını da belli eder:

> Fener Patrikhanesinin metropolitler vasıtasiyla şehrimizdeki Rumlardan para toplattığı ve bu paraların, Kıbrıs mevzuundaki Yunan siyasetini maddî bakımdan desteklemek için Yunanistan'a gönderildiği yolundaki iddianın tahkikine devam edilmektedir. Bu hususta neşriyat üzerine Patrikhane bir şeyler söylemek lüzumunu hissetmiş, fakat hesaplarının açık ve tetkike âmade olduğunu bildirecek yerde sudan bir 'tebliğle' işi geçiştirmek istemiştir.[33]

İstanbul milletvekili Aleksandros Hacopulos da Patrikhanenin Kıbrıs için Rumlar arasında gizlice para topladığı iddiaları ve İstanbul Rumları arasında tedirginliğin artması üzerine iddiaları yalanlayan bir beyanatta bulunur:

> Kıbrıs meselesinde bütün Rum vatandaşların kanaati hükümetimizin bu hususta düşünce ve kanaatlerinin aynıdır. Gazetelerde burada Patrikhane tarafından Rum vatandaşlardan para toplanıp Kıbrıs davası için Yunanistana gönderildiği yazılmıştır. Müdafaainefis mukaddestir. Bu haberi verenleri ispata davet ediyorum. İstanbullu Rumlar arasında böyle biri çıktığı takdirde kendisine en ağır cezanın verilmesine ben tavassut edeceğim. Fakat ispat edil-

mediği takdirde ki kanaatim tamamile bu merkezdedir, o zaman kendilerini müfteri ve vatandaşlar arasına fesad karıştıran insanlar olarak vasıflandıracağım... ahenk içinde ve kardeşane yaşıyan bu vatandaşlar arasında bu gibi yalan ve yanlış fikir ve haber yayanlar herhalde bir politika oyununun başka bir maksad takib etmiyorlar... Patrik Athenagoras bir Türk dostudur ve Türk dostu olarak memleketimize gelmiş bulunmaktadır. Bugüne kadar olan tavrı hareketi bunun aleyhinde değildir. Kendisi yalnız dinî bir reis olduğu için politika işlerinden uzak kalması ve Kıbrıs meselesinde müdahale etmemesi tabiidir.[34]

3 Eylül tarihli *Hürriyet*'te ise "Patrikhanenin Kıbrıs'a hangi yoldan yardım ettiği anlaşıldı" başlığıyla Fener'in "Rum ilhakçılara" yardım etmekte olduğu iddiaları tekrarlanır:

> Patrik Athinagoras Efendi Kıbrıs'ta İstanbul'dan para göndereceğine oradaki vakıflarının gelirlerini Makarios'a terk ve hediye etmiştir. İşte, Fener'in Kıbrıs'a yardımı bu kanaldan yapılmaktadır. Athinagoras Efendiyi bunu tekzibe değil, aksini ispata davet ederiz.

Bu arada Patrikhane aleyhinde yapılan yayım ve açıklamalar sokakta da yankı bulmaya başlar. 10 Ağustos'ta *Yeni Sabah*'ta çıkan habere göre Patrik, Eminönü'nde yuhalanır ve sataşmalarla karşılaşır:

> Hakkındaki neşriyatımız ve MTTB'nin tutumu üzerine umumî efkârdaki prestiji tamamen kaybolan Patrik, birkaç günden beri, uzun boyu, gür sakalı ve resmî kıyafetinin etraftan toplayacağı meraklı lehinde bir gösteri olarak istismar etmek istemektedir. Athenagoras dün sabah adaya gitmiş ve dönüşte saat 16'da yanında kavas elbisesine benzer kıyafetli bir adam ve iki papazla birkaç tane Ortodoks olduğu halde Eminönü'ne doğru yürümüştür... bu sırada etrafına toplanan meraklı kalabalığın arasından çıkan birkaç Rum genci Athenagoras'ın elini öpmeğe başlamışlardır. El öpme faslının tertipli bir hareket ve gösteri olduğunu anlayan hâzır gençler, trafiği aksatacak bu harekete sinirlenmişler ve 'Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır' diye bağırmışlardır. Kıbrısın Türk olduğunu ve Türk kalacağım duyan Athenagoras derhal bir otomobile atlamış ve Fener kilisesinin duvarları arkasına kaçmıştır.[35]

RUMCA BASINLA POLEMİKLER

İstanbul'da yayımlanan Rumca gazeteler de basında eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu gazeteler, Kıbrıs'a dair Türk görüşünü açıkça desteklediklerini belirtmedikleri için itham edilirler:

> Şehrimizde 'Türk vatandaşı' Rumlar tarafından çıkarılmakta olan rumca gazeteler, Kıbrısın Yunanistana verilemiyeceğini kat'i bir ifade ile açıklayan Başbakan Menderes'in nutkunu yayınlamakla iktifa etmişler, fakat bu görüşü tasvib ettiklerine dair tek bir satır yazmamışlardır.[36]

Gazeteler Yunan basınında çıkan haberleri aktardıkları için de eleştirilirler. Rumca gazetelerin Kıbrıs hakkında yorumda bulunmaması, Patrikhane için olduğu gibi, resmi görüşe karşı olmak şeklinde yorumlanır:

> Embros, Londra konferansına giden Türk heyetinin müdafaa edeceği tezi, kendisinin de haklı bulup bulmadığını nedense açıklamamaktadır.[37]

> Patrik Athinagoras Kıbrıs'taki tethişçiliği bir din reisi sıfatiyle takbih etmesini istediğimiz zaman, "siyasi meseledir, karışmam!" diye bizi başından savdı ve memleket umumî efkârından numarasını aldı. Rumca gazeteler için de mi mesele siyasîdir ve "karışmam" safsatası onlar için de mi carîdir?[38]

Patrikhane bahsinde olduğu gibi, Rumca basından da beklenen, "vatana bağlılığı" şüpheli olan yabancı bir unsur olarak, vatanseverliğini açıkça ispat etmesidir. Bu durumu en iyi özetleyen Rumca bir gazete, *Embros*'tur:

> Bütün Rumlar gözlerini demokrat hükûmetimize çevirmişler, bekliyorlar. Onlar herhangi bir fedakârlık için hazırdırlar. Vatandaşlarımız bunu böyle bilmelidirler... Biz vatanımıza böyle bağlı bulunurken, bazı kimseler bizi kötü vatandaş olarak göstermek istiyorlar. Bizden hislerimizin açıklanmasını istemek, bazı şüphelerin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bu bizi çok yaralıyor, gücendiriyor. Zira Rum azınlığı sadakat ve bağlılığını daha önce de göstermiştir. Kendini Türk bilmeyen kimse Türkiyede mevcut değildir.[39]

Eminönünde Halk, Athenagoras'a "Kıbrıs Türktür.. Diye Bağırdı

Kurtuluşta bir kuyumcu sayıldı

Yeni Sabah, 10 Ağustos 1955.

Rumca gazetelerin Kıbrıs'a dair haberleri "tefsirsiz" olarak aksettirmeleri, Yunan kaynaklı haberlere yer vermeleri, hatta verdikleri haberler dahi eleştiri konusu yapılarak bu gazetelerden Kıbrısla ilgili "resmî ve millî görüşü" destekleyici ve onaylayıcı bir yayın çizgisi izlemeleri yolunda giderek sertleşen bir üslûpla uyarılırlar:

> Bugüne kadar Kıbrıs hakkındaki Millî Türk görüşünü belirten tek bir satır neşretmiyen şehrimiz rumca gazeteleri, bu son günlerde işi büsbütün azıtmışlar ve Atina radyosunun Kıbrıs hakkındaki yayınlarını âdeta kopya edercesine sinsi neşriyata koyularak Kıbrıs hakkındaki Yunan kaynaklarının haber ve yorumlarına çok geniş yer ayırmağa başlamışlardır. Mesela Apoyevmatini gazetesi, Başpapas Makarios'un Atina'ya son gelişi haberini dört sütunluk ve en iri harfli kocaman bir başlık altında vermiştir. Sayfanın yüzde seksenini kaplayan bu başlığın alt başlıklarından bazıları da şunlardır: "Atina hava alanında karşılama merasimi - Kıbrıs Ethnarsisi Makarios'u kimler karşıladı? - Makarios'un Yunan milletine hayecan dolu hitabesi - İngiliz politikası çıkmazda" vs. Rumca gazetelerin bu gidişle bir "Zito Enosis!" başlığını koymaları kaldı.[40]

Rum gazeteleri ile neredeyse bütün gazetelerde yer alan polemikler özellikle *Cumhuriyet*'le gazetenin düzenli bir köşesi halini alır. "Yunan ve Rum basınında Kıbrıs Dâvası" adını taşıyan ve üçüncü sayfanın altı ve yedinci

Kıbrısta Türklere karşı suikasdler gittikçe artıyor

Yunanlı tedhişçiler Türkleri dövüyor ve bunlara ait mandıraları ateşe veriyorlar

70 yaşındaki Osman Çavuş da Kıbrıs'a gönüllü gitmek istiyor

***Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1955.**
***Yeni Sabah*, 5 Eylül 1955.**

sütunlarında yer alan köşenin adından da anlaşılacağı üzere Yunan ve İstanbul'da çıkan Rumca gazetelerin yayımları beraberce eleştirilmektedir. Bu şekilde bunların yayın çizgileri arasındaki ortaklığın altı vurgulanmaya çalışılıyor olacak. Bu durum, Rum gazetelerinin tepkisini çeker:

> ... Elefteri Foni, gazetemizin Kıbrıs davası ile alâkalı olarak bu sütunlarda hergün yapmakta olduğu Rum basım makaleleri özetine son derece sinirlenmiştir. Bunun "aralıksız ve sistemli bir şekilde Rumca gazeteler aleyhinde polemik" olduğunu iddia etmektedir. Biz, geçen hafta bu gazetenin neşriyatına temas ederken, başlığına (Adalet, hak ve Rumluk) ve ne için çıkmakta olduğunu bildirdiğine de işaret etmiştik. O kadar. Elefteri Foni buna sinirlenmiş, diyor ki: "Meslekdaşınızın niye ağırına gidiyor! Başka hangi dava için mücadele etmemizi istiyor? Acaba Çinliler için mi?"... Oldukça açık bir ifade mevcuddur. İstanbulda münteşir bu Rum gazetesinin aklına, yaşadığı, ekmeğini yediği bu vatanın menfaatleri için mücadele etmek gelmiyor, ısrarla (Rumluk için mücadele ediyoruz) diye tekrarlıyor.[41]

Kıbrıs Türktür Cemiyeti de Rumca basını aynı şekilde eleştirmektedir. Cemiyet başkanı Hikmet Bil'e göre "İstanbulda münteşir bâzı Rumca gazete ve mecmuaların, şerefli Türk milletine mensup bulunmaları haysiyetiyle, dâvamızı savunacak yerde susmayı tercih ettikleri ve bilâkis sadece Atina Radyosunun ve Yunan basınının tahriklerine sütunlarında yer vermekte bulundukları Cemiyetimiz Merkezinin dikkatini çekmiştir..."

Orhan Birgit ise "Rumca Gazeteler Doğru Yolu Bulmalıdır" başlıklı yazısında hem Rumca gazetelere ilişkin yaygın yaklaşımı hem de dönemin gazetecilik anlayışını ortaya koyar:

> ...bu gazetelerin sâdece yayınlandıkları dil itibariyle diğer gazetelerden farkları olmalıyken, düşüncelerinin, millî mevzulardaki konuşma şekillerinin bizlerden çok uzakta, Atinaya uyar biçimde olduğunu üzüntü ile görmekteyiz... Rumca gazetelere şunu hatırlatalım. Kıbrıs Türkiyenin resmî bir dâvasıdır... Rumca refiklerimiz yol kısayken hatadan dönüp konferansta Türk görüşünü aksettirmelidirler.[42]

Anlaşılan basının görevi, resmi Türk tezini savunmaktan ibarettir:

> Embros gazetesi, Kıbrısın Türkiyeye iade edilmesinin en iyi hal çaresi olabileceğinden bahsetmemekte ve ısrarla, Türk-Yunan dostluğunun muhafazasını işaret etmektedir... Bugüne kadar İstanbul Rum gazeteleri arasında Kıbrısın Türkiyeye iade edilmesi lazım geldiğini açık bir şekilde kaydedene rastlanmamıştır.[43]

Rumca basınının yayın çizgisine yönük yorumlar "ihanet" imalarıyla doludur:

> Şehrimizde çıkan rumca gazeteler dün akşam rumlar tarafından kapışılmıştır. Londra Konferansında Kıbrıs hakkındaki Yunan görüşünü izah eden Hariciye Vekili Stefanopulos'un konuşmasını yayınlayan dünkü rumca gazeteler, satışın artacağını tahmin ederek mutattan fazla sayı basmışlardır. Fakat buna rağmen akşam saat 3ten sonra Beyoğlu ve Köprü iskelelerindeki rumca gazete satıcılarında tek nüsha kalmamıştır. Şehrimiz Rumlarının bu büyük alâkalarını tabiî görüyoruz. Stefanopulos'un Yunan görüşünü nasıl izah ve müdafaa ettiğini öğrenmek, elbette tadına doyulmaz bir zevktir. Fakat bu işte asıl gözümüze çarpan nokta, Kıbrıs patırdısı sayesinde fazla satış sağlayan rumca gazetelerin Türk görüşünü sadece haber şeklinde vermekte ısrar etmeleri, bunu belirtmeği ve bir dâva gibi ele alarak bir Türk vatandaşına yakışacak tarzda yorumlamayı hiç akıllarına getirmemeleridir.[44]

Rumca basını Kıbrıs meselesini "bir dâva gibi" ele almaya çağıran yazıların ardı arkası kesilmez:

> ... şehrimizde çıkan rumca gazetelerden biri bu samimiyette birliği bozucu yayınlara girişmiştir. Apoyevmatini adlı Yunan gazetesi, bütün Türk milletinin Kıbrıs için heyecanlandığı şu anlarda, Türkiye lehine bir kelime yazmak şöyle dursun, "Canım ne oluyoruz. Kıbrıs için dostluğumuzu mu bozacağız" mahiyetinde yazılarla Yunanistanın Kıbrıs için giriştiği hücumları adetâ unutarak bir Atina gazetesi ağzı ile yayın yapmaktadır... Günlerden beri devam etmekte olan Kıbrıs mücadelesine adetâ yabancı bir milletlenmiş gibi katılmak sevdasında olan Apoyevmatini nasıl oluyor da bir gün için de Türk toprağında yaşadıklarını ve Türk ekmeği yediklerini unutuyor ve sıkıştıkları vakit de 'biz Türküz' diye bağırıyorlar?[45]

Kısacası Rumca basın, "bütün memlekette derin bir teessür ve infial uyandırmıştır". "Galeyana gelen" bazı "Türk gençleri" de 26 Ağustos günü *Apoyevmatini* gazetesine giderek gazeteyi protesto etmişler ve basında aktarıldığına göre aynı gün, "Apoyevmatini gazetesinin nüshaları muhtelif yerlerde yırtılıp parçalanmıştır."[46]

SOKAKTAKİ GERGİNLİK

Konferans günü yaklaştıkça Kıbrıs'la ilgili tartışmalar iyiden iyiye hararetlenir. 28 Ağustos'ta adada Rumların Türklere karşı katliama girişecekleri söylentisi de tansiyonu artırmaktadır. Gazetelerde Kıbrıs'ta cereyan eden hadiseler birinci sayfadan aktarılır ve durumun nasıl da kritik bir mahiyet kazandığı, Türklerin zor durumda olduğu vurgulanır. Bu arada Adnan Menderes Konferans öncesinde, 24 Ağustos'ta İstanbul'da Liman Lokantası'nda yaptığı konuşma ile hükümetin bu konudaki kararlılığını ifade eder.[47] Muhalefet partileri de hükümetin tavrını desteklediklerini açıklar ve konferans sürecinde iç meselelerle ilgili faaliyetlerine ara verdiklerini duyururlar.[48] Muhalefet liderleri gezilerde, toplantılarda Kıbrıs meselesini gündeme getirirler. Mesela Osman Bölükbaşı Bandırma'da kendisini dinle

mekte olanlara "Yunanlılar Trakya'ya geleceklermiş ne dersiniz?" diye sorunca bir köylü de "Topraklarımıza gübre lâzım gelsinler" diye cevap verir.[49] Böylece memlekette oluşan "millî birlik" havası basında da büyük memnuniyetle karşılanır:

> Başvekil Adnan Menderes'in Kıbrıs mevzuunda yaptığı beyanat ile siyasî parti liderlerinin aynı yolda olunduğunu belirten açıklamalarının umumî efkârda uyandırdığı heyecan devam etmektedir. Dün bütün İstanbul Kıbrıs hadiseleri ile meşgul olmuş, dükkanlar "Kıbrıs Türktür" afişleri ile süslenmiş[tir].[50]

Rumların adalı Türklere karşı 28 Ağustos'ta bir katliama girişeceği söylentisi, basında büyük yer tutar.[51] Söylenti ülke çapında tepkilere neden olur:

> 28 Ağustos 955 günü Kıbrıs Rumlarının Türklere karşı bir katliama teşebbüs edecekleri şayiası kısa bir zamanda şehre yayılmış, bunun üzerine hemşehrilerimizden birkaç saat içerisinde 1.000'e yakın kimse Kıbrıs Türktür Cemiyeti Bandırma Şubesine müracaat ederek 28 ağustosta Kıbrısa gitmek istediklerini bildirmişler ve pasaport temini için cemiyetin tavassutunu istemişlerdir. Cemiyet durumu telle bizzat Başvekile bildirmiş, müsaade istemiştir.[52]

26 Ağustos tarihinde *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir habere göre, 28 Ağustos'ta Kıbrıs'ta bulunmak için TMTF'ye müracaat edenlerin sayısı 15 gün içinde 1243'e ulaşmıştır. 31 Ağustos'ta *Vatan*'da çıkan bir habere göre ise Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin İskenderun şubesine 23 bine yakın insan Kıbrıs'a gitmek üzere başvurmuştur. Akhisar cezaevinde tutuklu bulunan mahkûmlarsa Adnan Menderes'e yolladıkları telgrafla Kıbrıs'a gitmek istediklerini bildirirler:

> Vatanımızın ve 24 milyon Türkün devamı bulunan Kıbrıs adasının sükûtunu bozan Rum patikaryalarına Türk kuvvetini bir daha göstermek üzere biz Akhisar cezaevinde bulunan 100 mahkûm Kıbrıs'a gitmek için emirlerinizi bekliyoruz.[53]

Yeni Sabah'a göre, Seyhan Mebusu Sinan Tekelioğlu'na yollanan 15.000 imzalı bir telgrafla Adanalılar, "28 Ağustos'ta Kıbrıs'ta Türkleri imha edeceklerini söyleyenlere karşı mücadele için

Cumhuriyet
Kıbrıs Konferansı Bugün Açılıyor
Türkiye, bu planlara katiyetle cephe alacak

***Yeni Sabah*, 27 Ağustos 1955. *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1955.**

hazır olduklarını ve emir beklediklerini" bildirirler.[54]

İstanbul'da bulunan Kıbrıslı Türklerden oluşan bir heyetle birlikte gerçekleştirilen basın toplantısında Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil, 28 Ağustos'un katliam günü olarak ilan edilmiş olmasına dair bir soruya oldukça ilginç bir yanıt verir:

> Bu harekete verilecek cevabın çok kısa olması lâzım! İstanbulda çok Rum var...[55]

Hikmet Bil, 23 Temmuz'da Kıbrıs'a gider, daha sonra da 30 Temmuz'da İngiliz kamuoyuna Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin görüşlerini aktarmak üzere Londra'ya gider. Bil, burada cemiyetin Türkiye'de 100.000 üyesi bulunduğunu belirtir.[56]

Yunan basınında İmroz, Bozcaada ve Doğu Trakya'ya ilişkin yayılmacı bazı taleplerin öne sürülmesi üzerine *Vatan* gazetesi de Batı Trakya ve On İki Ada için bir kampanya başlatır. 25 Ağustos'ta Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin Urla, 28 Ağustos'ta Alyon ve 3 Eylül'de de Antalya'da şubeleri açılır. Cemiyetin faaliyetleri basında ayrıntılı olarak yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, "Kıbrıs'la alâkalı olarak, memleketimizde bulunan Yunan tebaalı Rumların durumu üzerine bir beyanname" hazırlar.[57] Eylül ayı başında, *Hürriyet*'te çıkan bir habere göre, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin bir hafta içinde memleketin muhtelif yerlerinde 15 şubesi açılmıştır. Keza "şehrimizin muhtelif semtlerinde duvarlara gençler tarafından Kıbrıs haritaları çizilmiş ve üzerine büyük harflerle 'Kıbrıs Türktür' ibaresi yazılmaktadır."[58] Kıbrıs meselesi ülke çapında bir heyecan dalgası yaratmıştır.

> İstanbulda Devlet Demiryolları Vagon Atölyesi İşçileri Sendikasının 3000 üyesi, her Cumartesi günü aldıkları bir ekmek bedelini Kıbrıs Türktür Cemiyetine bağışlamaya karar verdiler. Yine İstanbulda bulunan bir Mensucat Fabrikasının 200 işçisi de, 30 Ağustos günü aldıkları yevmiyelerini Kıbrıs Türktür Cemiyetine bağışladılar.[59]

Güneşspor-Beşiktaş maçında Güneşsporlular ise maçtan evvel sahaya "Kıbrıs Türktür" pankartı ile çıkarlar.[60]

Basında yer alan Patrikhane ve Rumca basın aleyhindeki kampanya, Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve çeşitli gençlik örgütlenmelerinin açıklama ve etkinlikleri, İstanbul'daki havayı gerginleştirmeye başlar. Kentin değişik yerlerinde Rumlarla tartışmalar, kavgalar baş gösterir. 22 Ağustos'ta Kıbrıs Türktür Cemiyeti Mecidiyeköy şubesi üyeleri Beyoğlu'nda dükkânlara giderek cemiyetlerinin afişlerini asarlar. Bu sırada bir kuyumcuda çalışan Yunan uyruklu Cenyo Mordo, afişi asmak istemez ve tartışma çıkar. Mordo polisçe yakalanarak hakkında tahkikata başlanır.[61] Asıl önemli olan, şehirdeki Rum-

ların yaşadığı ve giderek artan güvensizlik hissiyatıdır. Basında hâkim olan dil, sokaklarda yaşanan hadiseler, Rumları telaşa düşürmüştür. 26 Ağustos günü Taksim'de Malûl Gaziler Günü dolayısıyla bir tören düzenlenir ve tören sonrasında kalabalık Tünel'e doğru yürümeye başlar. Yürüyüşü Rumlara yönelik bir gösteri sanan Rumlar dükkânlarını kapatırlar. Bu arada haberi alan şehir meclisi üyesi Dr. Fedon Skuros, *Embros* gazetesinin Suriye Pasajı'nın karşısında bulunan bürosunun tahrip edilebileceği endişesiyle polisi arar. Neticede kalabalık olağan yollarını takip ederek dağılırlar. *Cumhuriyet*, 27 Ağustos tarihli hüshasında olayı, "Beyoğlunda dünkü gülünç hadise" başlığıyla "Hâdisenin telâşlı bir kaç Rum vatandaşın vehminden vuku bulduğu bilahare anlaşılmıştır" diyerek duyurur. *Hürriyet* ise olayı, "Hadise polisi yanıltmak ve fuzuli yere meşgul etmek bakımından olduğu kadar, Rum doktorla, Rum gazetesi sahiplerinin taşıdıkları zihniyet bakımından da dikkate şayandır" şeklinde yorumlar.[62]

Dr. Fedon Skuros olay hakkında *Yeni Sabah*'a bir beyanat verir:

> Ben üniversite gençlerinin toplanarak Rumca gazeteleri basacakları hakkında bir havâdis duydum. Buna en ufak ihtimal bile vermedim ama her ihtimale karşı polise bildirdim... İstanbulda bulunan Ortodoks vatandaşlarımız, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla iftihar ederler. Kıbrıs davâsında Ortodoks vatandaşların hepsi, Türk vatandaşları ile aynı zihniyeti taşırlar... Patrik filân vız gelir hana, o sadece ruhanî reistir. Bâzı ukalâlar çıkabilir. Ben böylelerini bilmiyorum ama onlar sıfırdırlar. Başvekilimiz Adnan Bey'in son beyanatında söylediği gibi 'Kıbrıs Türktür'.[63]

Dr. Fedon Skuros'un Patrikhane hakkındaki bu sert ifadelerini *Embros* gazetesi eleştirir:

> Şehrimizde intişar etmekte olan Rumca gazetelerden Embros dünkü nüshasında "Kıbrıs Türktür" diyerek basına beyanatta bulunan Türk vatandaşı ve Şehir Meclisi âzası Dr. Fedon'a ağır hücumlarda bulunmuş, onu daha samimî (!) olmağa davet etmiştir. Embros gazetesi bu sözleri dolayısile Dr. Fedona ağır surette hücum etmekte ve onun İstanbul Rumlarını temsil etmediğinden ve hiçbir zaman da edemiyeceğinden bahsetmektedir. Embros devamla diyor ki: "Bizim temsilcilerimiz vardır ve onlar vatanlarını ve kiliselerini severler".[64]

Rum gazetelerinin Dr. Fedon'a yönelik tavırları yeni tepkilere neden olur.

> Cumhuriyet gazetesinde okuduğum bir haber, bende hem derin bir hayret, hem de büyük bir teessür uyandırdı... Bu haberde bir bozukluk yoksa bu gazetenin kafasında bir bozukluk olacak! Memleketimizde bütün siyasi partilerin birleştiği bir millî dâvada, bir vatandaşımızın bu duygulara katılmasına karşı taarruz ve hücumlarda bulunmak, yalnız Don Kişot'un yeldeğirmenlerine hücumundan ibaret bir çılgınlık değil, millî terbiyeye de aykırı bir harekettir. Bu gazete yazarları, şayet kendilerini Türk vatandaşı saymıyorlarsa millî vicdanın müşterek bir heyecanla coştuğu şu sırada hiç olmazsa, bu münafık duygularını içlerinde saklamak edebini göstersinler.[65]

Özellikle Londra Konferansı'nın başlamasıyla birlikte şehirde gerginlik doruk noktasına varır. Patrikhane çevresinde ve Rumların yoğun olarak yaşadığı semtlerde polis güvenlik önlemleri alır:

> ...kilise bulunan ve sakinlerinin arasında Rum vatandaşlar olan bazı semtlerde emniyet kuvvetlerinin aldığı ihtiyatî tedbir devam etmektedir. Bu cümleden olarak bu semtleri emniyet âmirlikleri önünde bazı belediye vasıtaları bindirilmiş kuvvetler için hazır beklemektedir.[66]

28 Ağustos akşamı, yine Beyoğlu'nda, duvarlara "Kıbrıs Türktür" diye yazı yazan üç çocuk etrafında toplanan meraklı kalabalık Rumları yine bir Kıbrıs mitingi endişesine sevk eder.[67] Büyükada'da Kıbrıs hakkında bir Türk ile Rum arasında başlayan tartışma, "kısa zamanda kavga halini almış ve her iki tarafın arkadaşlarının karışmasiyle kavga büyümüştür. Yetişen polis, kavgamn müessif bir hal almasını önlemiştir."[68]

"Katliam günü" olacağı söylenen 28 Ağustos'tan sonra da Rumların huzursuzluğu devam eder:

> ...şehrimiz Rumlarından bazılarının birtakım yersiz telâşlara kapılarak dükkânlarını mutatdan evvel kapadıkları görülmüştür. Polis bu yersiz korkuyu gidermek için bazı tedbirler almış, karakollardan bir kısım polisi merkez emrine vermiş ve izinleri kaldırmıştır.[69]

Görüldüğü gibi, kentte Kıbrıs'la bağlantılı bazı hadiseler çıkması hem Rumlar hem de güvenlik kuvvetleri açısından oldukça kuvvetli bir olasılık olarak değerlendirilmektedir.

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla bazı yerlerde bayrak asılmadığını gözlemleyen "gençler için için kaynamaya başlamışlardır".[70] Eylül ayının ilk günlerinde gerginlik iyiden iyiye artar. Zaten Zafer Bayramı dolayısıyla gazetelerde de Kurtuluş Savaşı ile ilgili tehditkâr benzetmeler yer almaya başlar, savaş imaları sıkça tekrarlanır olur. Teşvikiye'de İhlamur Caddesi'nde duvara yazılmış "Kıbrıs Türktür" yazısını silen bir Rum genci polisçe yakalanır ve hadise yörede gerginlik yaratır.[71] Eskişehir'de "Eleni isminde bir Rum kadını Türklüğe hakaretâmiz sözler sarfettiğinden dolayı" mahalle halkı tarafından dövülür.[72] İstanbul'da bir grup genç, bazı Rumca gazeteleri yakarak Rumca basını protesto ederler.[73] Heybeliada'da bir gazinonun Rumca el ilanları dağıtması, "ada gençleri arasında infial uyandırır" ve gazino sahibi ile gençler arasında "şiddetli bir münakaşa" yaşanır. 5 Eylül akşamı Fener'de bir Türk ile bir Rum arasında çıkan bir kavga karakolda son bulur. Bunun üzerine akşam saatlerinde Patrikhane önünde toplanan kalabalık, Patrikhane duvarına Türk bayrağı ile süslü ve üzerinde "Kıbrıs Türktür" yazılı bir levha asarlar.[74] Yine 5 Eylül akşamı İstiklâl Caddesi'nde bir grup, "Kıbrıs Türktür, Türk Kalacaktır" diye bağırmaya başlar ve etraflarında kısa zamanda meraklı bir kalabalık toplanır. Endişeye kapılan bazı Rum dükkân sahipleri, dükkânlarını kapatarak uzaklaşırlar. Polis bu kişileri uzaklaştırır.[75] Şişli otobüsünde yolculuk eden ve "yüksek sesle" Rumca konuşan iki kişi, otobüste bulunan bir

yüzbaşı tarafından dövülür. Ada vapurunda Rumca şarkı söyleyen bir genç grubu da diğer yolcularca zorla susturulur.[76] Bir otomobilde parmakla çizilmiş "Nefret Türk" ibaresinin görülmesi üzerine araçta bulunan biri Rum iki kişi polisçe gözaltına alınır. Şişli'de Meşrutiyet Mahallesi'nde Stavro Markopulo isimli bakkal, "Türk bayrağına ve hükümet erkânına dil uzatmak küstahlığında bulunmuş", bunun üzerine de civarda bulunanlar, Markopulo'ya saldırmıştır. "Linç edilme tehlikesi atlatan İstavro polis kordonu altında karakola götürülmüştür."[77]

SONSÖZ YERİNE

6-7 Eylül olaylarının gerçekleşmesinde basının payı, etkisi ya da sorumluluğu ile ilgili olarak daha çok Mithat Perin'in çıkarttığı *İstanbul Ekspres* adlı gazetenin 6 Eylül akşamı Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bombalandığını duyuran nüshası düşünülmüştür. Ancak basının olaylarla ilgisi, provokasyon niteliği taşıyan bir yayının etkisinden çok daha kapsamlı ve karmaşıktır. 1955 yılı temmuz ayından itibaren özellikle *Hürriyet*, *Yeni Sabah*, *Cumhuriyet*, *Tercüman* gibi gazetelerin başını çektiği ve önce Patrikhaneyi ve daha sonra Rumca basım ve neredeyse tüm Rumları hedefleyen, onları Kıbrıs meselesinde bir "iç düşman" olarak gören ve gösteren bir kampanya yürütülmüştür. Bu "kampanya" esnasında, Türk milliyetçiliğinin oluşum sürecinde edinilmiş, Rumlar ve genelde azınlıklarla ilgili ne kadar söylem stratejisi varsa hepsi kullanılmıştır.[78]

Burada dikkat edilmesi gereken şey, basının Türkiye'de özellikle 1950'lerde edindiği yığınsal niteliktir. Basın, ülkede II. Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişir.

> Savaş sonrasında rotatif makinaları yenilenmiş, modern baskı ve gazetecilik yöntemleri günlük basına girmeye başlamıştır. Siyasal ve sosyal olayların hızlanması, muhalefetin olağanüstü büyümesi ise, eleştiri ve haber verme haklarının gittikçe özgürleşmesine yol açmış; gazetelerin günlük baskı sayılarını ilk kez 70-80 binlere çıkartmıştır. Yeni ortamın basındaki yeniliklerinden birisi, Sedat Simavi'nin 1 Mayıs 1948'de İstanbul'da Hürriyet gazetesini yayınlamaya başlamasıyla görülmüştür. Genellikle ünlü başyazarlar ve yazarlar çevresinde etkinliklerini kazanan öteki gazetelere göre, Hürriyet'in özelliği bir yığın gazetesi niteliğini taşıması; geniş halk gruplarına dönük ilginç haberler, kısa haber ve yorumlar vermesi, böylece siyasal ve toplumsal sürece daha yeni katılmış bulunan kesimlere de kendisini okutturabilmesiydi.[79]

Basının bu dönemde edinmiş olduğu yığınsal niteliği nedeniyle 6-7 Eylül hadiselerinin öncesinde, basının yürütmüş olduğu kampanya çok etkili olmuş, memleket çapında popüler bir Rum karşıtı hissiyatın oluşumunu hazırlamıştır denilebilir. Bu dönemde "basın, toplumun en alt kesimlerine kadar inmiş ve eski seçkinci basının yerini, daha standart olsa da yığınsal nitelikli bildirişim biçimleri almıştır."[80]

Yani Türk milliyetçiliğinin daha erken devrelerinde oluşmuş kimi söylemsel stratejiler, kitlesel basın dolayımıyla bu dönemde daha popüler, daha yığınsal bir nitelik kazanmış; İstanbullu Rumlarla yaşanan ortak deneyimleri tanımlayıp adlandırabilecek bir ortak lugatçe (elde hazır bulunan malzemeden de bol miktarda faydalanılarak) basın aracılığıyla dolaşıma sokulmuştur. Burada, 6-7 Eylül hadiselerinde dönemin hükümetinin, devlet kademelerinde bulunanların etkisi-katkısı tartışılmadı. Ancak burada söylenebilecek tek şey, özellikle İstanbul'da ağustosun son günlerinden başlayarak eylülün altısına kadar artan gerginliğin, yaklaşmakta olan olayları ayan beyan haber verdiğidir. Bunun en çok farkında olan da dükkânlarını sık sık erken kapatan, sokaklardan çekilen Rumlardır.

Kıbrıs meselesi ve onunla beraber Türkiye'de Rumlar hakkında oluşan toplumsal atmosfer, İstanbullu Rumlarda derin bir güvensizlik hissiyatı yaratmış ve azınlığın hem nicelik hem de nitelik olarak daralmasında bu güvensizlik baş etken olmuştur. Her fırsatta "yabancılığı" ya da en azından "misafirliği" hatırlatılan, vatana bağlılığını sürekli yenilemesi ve alenen ifade etmesi beklenen bir topluluk olarak Rumların Türkiye'yi terk etmeleri idarihukuksal kimi uygulamaların sonucu olmaktan ziyade oluşan bu toplumsal atmosferin, yani güvensizlik hissiyatının sonucudur. Bu güvensizlik ikliminin oluşmasında kuşkusuz basın da "payına düşeni", hatta çok daha fazlasını yerine getirmiştir. Patrikhanenin ve Rumca basının bağlılığını sorgulayan yayınlar, hemen bir topluluk olarak Rumları hedef alır hale gelmiş, yukarda bir dökümü yapılmaya çalışılan sokak hadiseleri basının oluşumuna büyük katkıda bulunduğu böyle bir iklimde cereyan etmiştir.

Balkan Oyunlarında Yugoslavya birinci, Türkiye ikinci olmuş. Ama önemli olan Yunanistan'ı geride bırakmak.
***Yeni Sabah*, 16 Temmuz 1955.**

1. Fahir Armaoğlu, "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamu Oyu", *AÜ SBF Dergisi*, Cilt: XIV, no: 2-3 (Temmuz 1959), s. 57-61.
2. Armaoğlu, *age*, s. 59. Hulusi Dosdoğru, Kıbrıs Türktür Cemiyeti hakkında şunları yazıyor: "Kıbrıs Türktür Cemiyeti 6/7 Eylül 1955'ten bir süre önce, kurucuları Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ile Gazeteciler Cemiyeti'nin bazı mensupları arasından seçilerek, Hikmet Bil başkanlığında kurulmuştu. Hikmet Bil, ilk Kıbrıs kampanyasını başlatan *Hürriyet* gazetesi kurucusu Sedat Simavi'nin yanında gazeteciliğe başlamıştı. Merkez İdare Kurulunda CHP'nin gençlik kollarından üye Orhan Birgit, gazeteci Ahmet Emin Yalman, Kadıköy DP ilçe idare kurulu ve İl Genel Meclis üyesi Sedat Bayur, yine Kadıköy Zühtüpaşa Ocağı üyesi ve *Zafer* gazetesi eski Orta Doğu muhabiri ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti genel sekreteri Kâmil Önal, Hüsamettin Canöztürk'ten oluşuyordu. Kıbrıs Türktür Cemiyeti kurulduğunda idare kurulu, Fatin Rüştü Zorlu, Mukerrem Sarol ve Fuad Köprülü'nün hazır bulundukları bir toplantıya, Başbakan tarafından çağ-

rılıp arkaları sıvazlanmıştı." Dostdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, 1995, s. 21-22.

3. Türk Gençlik Teşkilâtı tarafından 14 Aralık 1949'da İstanbul'da, üniversite gençliği 16 Ocak 1950'de İstanbul'da, 22 Ocak 1950'de İzmir'de, Türkiye Milli Talebe Federasyonu 24 Şubat 1951'de Ankara'da mitingler düzenler. Türkiye Milli Talebe Federasyonu da 28 Ağustos 1954 günü İstanbulda en büyük toplantılarından birini tertip eder. Bu toplantıya bütün siyasi partiler, işçi sendikaları ve Kadınlar Birliği temsilcileri katılır. Armaoğlu, *age*, s. 59-60.
4. Ahmed İhsan, "Akdeniz'de Çıbanbaşı", *Hürriyet*, 17 Temmuz 1955.
5. *Vatan*, 6 Eylül 1955.
6. Ömer Sami Coşar, "Kıbrıs İçin Konferans", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1955.
7. *Hürriyet*, 11 Ağustos 1955.
8. *Hürriyet*, 28 Ağustos 1955.
9. Asım Us, "Türk Tezi Kuvvetlidir", *Vakit*, 4 Eylül 1955.
10. Aleksis Aleksandris, "To Mionotiko Zitima 1954-1987", *I Ellinoturkikes Shesis 1923-1987*, Ekdosis Gnosis, Atina, 1991, s. 495.
11. *Yeni Sabah* 3 Temmuz 1955.
12. *Yeni Sabah* 6 Temmuz 1955.
13. *Hürriyet*, 8 Temmuz 1955.
14. *Yeni Sabah*, 9 Temmuz 1955.
15. *Hürriyet*, *Yeni Sabah*, 21 Temmuz 1955.
16. *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1955.
17. *Yeni Sabah*, 24 Temmuz 1955.
18. *Yeni Sabah*, 27 Temmuz 1955.
19. *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, 30 Temmuz 1955
20. *Hürriyet*, 4 Ağustos 1955.
21. *Hürriyet*, 4 Ağustos 1955.
22. *Hürriyet*, 25 Temmuz 1955.
23. *Yeni Sabah*, 24 Temmuz 1955. Bu arada gazetelerde Heybeliada Ruhban Okulu'na yönelik hücumlar da yer alır: "Bizi kahretmeğe yeminli papazlar, hep Heybeliada'daki papaz mektebinde okudular." B. Alparslan, "Kıbrıs Milli Davamız", *Vatan*, 1 Eylül 1955.
24. *Hürriyet*, 15 Temmuz 1955.
25. *Yeni Sabah*, 15 Temmuz 1955.
26. *Yeni Sabah*, 16 Temmuz 1955.
27. "Moskova'nın yeni bir dini manevrası - Dünyada Ortodoks kiliselerinin hepsini tekbir cephe kurmağa çağırıyor - Moskova patriği Aleksi (...) dünya ortodoksluğunun mühim vazifelerle karşılaştığını belirtmiş, ırk, dil ve memleket farklarını gözetmeksizin bütün dünya ortodoks kiliselerini tek cephe kurmağa davet etmiştir." *Hürriyet*, 8 Ağustos 1955.
28. Ahmet Emin Yalman, "Kıbrıs Ruhu", *Vatan*, 4 Ağustos 1955. M. H. Zal, yine *Vatan* gazetesinde mesceleye benzer bir biçimde yaklaşmaktadır: "Ilelen ve Bizans emperyalizminin hortlamasına ve Moskovadan idare edilen bir Pan Ortodoks hareketiyle bölgemizin emniyetini ve muvazenesini tehdit etmesine razı olmayacağımızı ve meydan bırakmayacağımızı daha iptidada Yunanlılara şüphe kabul etmiyecek bir dille bildirmek, son dostluk vazifemizdir." M. H. Zal, "Tahrikçiler Şampiyonu", *Vatan*, 23 Temmuz 1955.
29. *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1955.
30. Ömer Sami Coşar, "Papaz Kundağı mı?", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1955.
31. *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1955.
32. *Hürriyet*, 28 Ağustos 1955.
33. *Hürriyet*, 29 Ağustos 1955.
34. *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1955.
35. *Yeni Sabah*, 10 Ağustos 1955.
36. *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1955.
37. *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1955.
38. *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.
39. *Embros*'tan aktaran *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1955.
40. *Hürriyet*, 14 Temmuz 1955.
41. *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1955.
42. *Yeni Sabah*, 17 Temmuz 1955.
43. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1955.
44. *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.
45. *Vatan*, 27 Ağustos 1955.
46. *Akşam*, *Vatan*, 27 Ağustos 1955
47. Söz konusu beyanatın en önemli bölümü, Rumların olası bir saldırıları karşısında Türkiye'nin sesiz kalmayacağını ifade eden bölümüydü: "Fakat 28 Agustosun Kıbrıs'taki ırkdaşlarımız için bir katliâm günü olacağı terorist bir eda ile mütemâdiyen ilân edip durmaktadırlar... Hareket ani olabilir. Mahalli hükümet hazırlıksız bulunabilir. Oradaki halkımız son derecelere kadar tahrik edilmiş ve silahlandırılmış bir ekseriyete karşı masum, hareketsiz ve silâhsız bulunabilir. Fakat bu, hiçbir zaman onların bir an için dahi müdafaasız kalacakları manasını tazammun etmez." *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1955.
48. Konu hakkında hüsnü "dış politikamızın Kıbrıs ile meşgul olacağı bu günlerde iç politikamızın havasının da Kıbrıs ile dolu olduğunu dünyaya göstermek vazifemizdir" derken Bölükbaşı da "vatanî ve millî mevzulardaki hassasiyetimizi iç politika ihtilâflarımız asla engelleyemez" şeklinde konuşur. *Yeni Sabah*, 26 Ağustos 1955.
49. *Hürriyet*, 28 Ağustos 1955.
50. *Yeni Sabah* 27 Ağustos 1955. "... Menderes'in beyanatı memleketin dört bucağında zorla tutulmuş olan duyguları tam zamanında tercüman oldu.... Kıbrıs siyasî bir hâdise değil, Türk millî vicdanının bir üzüntüsüdür. Bunun en güzel şâhidi Türk halkının hükümet başkanının beyanatı karşısında göstermiş olduğu sevinçdir. Bir kahvede fıkara halk konuşuyordu: 'Şeker de olmasa, kahve de olmasa bu beyanat bize yeter!' Cahid Tanyol, "Başbakan Menderes'in Demeci Münasebetiyle", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1955.
51. "...Rum tedhişçi çetesi (EOKA), dağıttığı beyannamelerde 'kan akacaktır' demektedir... Bunların konferans arifesinde suikasdler tertib edecekleri, kan dökecekleri ve böylelikle Londra'da görüşmelere katılacak olan Yunan delegelerinin durumunu kuvvetlendirmeğe kalkışacaklarını söylenmektedir." *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1955.
52. *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1955
53. *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1955.
54. *Yeni Sabah*, 27 Ağustos 1955.
55. *Yeni Sabah*, 20 Ağustos 1955. Hikmet Bil, 25 Ağustos'ta *Hürriyet*'te "İçimizdeki Şeytan" gibi manidar bir başlık taşıyan yazısında Rumlara karşı duyduğu hisleri bir kez daha açığa vurur: "Dün Beyoğlu'nda Tarlabaşı'nda oturan bir arkadaşım anlattı: 'Bizim mahalle tamamen Rumlarla meskûndur. O mahallede tek Türk ailesi biziz. Rumların hiçbiri bizimle konuşmaz, hatta çoğu selamlaşmaz bile. Ben işime giderken bazı sabahlar üstüme halı silkelemeler veya bilerek çöp hoşaltmalar sık sık vâki olur. Komşularım her akşam birinin evinde toplanır, son vaziyeti aralarında münakaşa ederler."
56. *Yeni Sabah*, 30 Temmuz 1955.
57. *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.
58. *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.
59. Armaoğlu, *age*, s. 74-75.
60. *Zafer*, 4 Eylül 1955. *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1955.
61. *Hürriyet*, "Türkiye'de ekmek parası kazanan Yunanlı bir işçinin küstahlığı", 23 Ağustos 1955. Hikmet Bil, olayı değerlendirdiği yazıda, millîyetçi hezeyan dolu üslubunun güzel örneklerinden birini verir doğrusu: "Bre palikarya, Yunanistan'daki ırkdaşlarının açlıktan nefesleri kokarken ve başka diyarlara habire göçerken, sen aramızda lütfen karnını tıkabasa doyurduğuna şükredecek yerde, bir de utanmadan 'Ya sonra konsolos ne der?' diyorsun ha! Yunan konsolosu sanki Beyoğlu kaymakamı. Ve... nihayet, nihayet işte zincirin son halkası: Hâlâ Sfenks gibi susan Patrik Athenagoras Hazretleri." Hikmet Bil, "İçimizdeki Şeytan", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1955.
62. *Hürriyet*, 27 Ağustos 1955
63. *Yeni Sabah*, 27 Ağustos 1955.
64. *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1955.
65. Orhan Seyfi Orhon, "Bozguncular", *Zafer*, 1 Eylül 1955.
66. *Hürriyet*, 2 Eylül 1955.
67. *Hürriyet*, 29 Ağustos 1955.
68. *Akşam*, 29 Ağustos 1955.
69. *Hürriyet*, 30 Ağustos 1955.
70. 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle şehirde ışıklandırma yapılır, "bu arada Hilton otelinin ve Fener Patrikhanesinin de karanlığa gömülmüş oldukları, sanki bu bayramla hiç alâkaları yokmuş gibi tenvirat yapmadıkları gazetemize yapılan müteaddit telefonlarla öğrenilmiştir." *Hürriyet*, 31 Ağustos 1955.
71. *Vatan*, 4 Eylül 1955.
72. *Vatan*, 4 Eylül 1955.
73. *Vatan*, 5 Eylül 1955.
74. *Hürriyet*, 6 Eylül 1955.
75. *Hurriyet*, *Vatan*, 6 Eylül 1955.
76. *Hürriyet*, *Vatan*, 6 Eylül 1955.
77. *Hürriyet*, *Vatan*, 6 Eylül 1955.
78. *Hürriyet*'te 16 Temmuz 1955'te Nihad Sami Banarlı'nın kaleme aldığı "Hükümet ve Biz" başlıklı yazı bunun güzel bir örneği. Bu yazıda "azınlıklar eşittir vurguncu, istifçi, karaborsacı" eski formülü kullanılır, azınlık ve karaborsacı kelimeleri birbirlerinin yerine dönüşümlü olarak kullanılır: "Galiba İstanbul azınlıklarına mensup bazı vatandaşlarımızın Ada vapurunda yeni bir eğlence icad ettikleri söyleniyor. Bu eğlence bir 'tek mi, çift mi?' oyunudur: Elini ceketinin iç cebine sokan bir karaborsacı, karşısındakine soruyor: 'Tek mi çift mi?' O ne cevap verirse versin, derhal cebindeki desteden bir bin liralık çıkarıyor. Eğer numarası tekse ve karşıdaki de tek demişse bin liralığı, vakti geçmiş bir tramvay bileti gibi kolaylıkla karşısındakine veriyor."
79. Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim, 1983, s. 220.
80. Gevgilili, *age*, s. 222.

6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları

HIFZI TOPUZ

6 Eylül 1955 akşamı Taksim Cumhuriyet Anıtı.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.

1955 Eylülünde *Akşam* gazetesinde yazı işleri müdürüydüm. 6 Eylül Salı akşamı gazeteden Nişantaşı'ndaki evime dönmüştüm. Taksim'de büyük gösteriler yapıldığını haber verdiler. Hemen bir taksiye atlayarak Taksim'e yaklaştım. Bütün yollar tıkalıydı. Beyoğlu nereden geldikleri belli olmayan serserilerle doluydu. Vitrinler parçalanıyor, mağazalar yağma ediliyor, kumaş topları açılarak kaldırımlara seriliyordu. *Akşam*'da spor yazarı dostum Halûk San'la Taksim'den kalabalığı yara yara Galatasaray'a kadar yürüdük. Yerler cam kırığı içindeydi. Bütün vitrinler parçalanmıştı. Saldırganlar her şeyi kırmaya ve yağma etmeye devam ediyorlardı. Kimdi bu çapulcular? Ne istiyorlardı?

Sorup soruşturduk. *İstanbul Ekspres* gazetesi o akşam ikinci baskı yaparak Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba konduğunu yazmış ve bu olay İstanbul'da bir bomba etkisi yaratmıştı. Uzun süre sonra bunun bir kışkırtma olayı olduğu anlaşıldı. Ama 6 Eylül akşamı bu işin nasıl bir provakasyon olduğunu kimse bilmiyordu.

İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955.

Bu yazıda olayı kimlerin ve hangi örgütlerin nasıl düzenledikleri üzerinde durmayacağım. O ayrı bir araştırma konusu ve zaten aydınlandı. Ben gördüklerimi anlatmaya çalışacağım.

O akşam Beyoğlu'nda Halûk San'la dehşete kapılmıştık. Bütün azınlık mağazaları yağma ediliyordu. Halûk San'a,

- Bu korkunç bir olay, diyordum. Bunun nasıl altından kalkacağız? Yarın Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin nasıl yüzlerine bakacağız? Dış ülkelerde itibarımız beş paralık olacak.

Halûk San da,

- Milli servet mahvoluyor, çok yazık, diyordu.

Galatasaray'dan Tünel'e kadar yürüdük. "İmha ordusu" her yanı yıkıp geçiyordu. Geri döndük, Balıkpazarı'ndaki şarapçı dükkânlarının da kapıları kırılmış ve o dönemin berduşları şarap şişelerini yüklenmiş gidiyorlardı. Kimisi de hemen oracıkta kafayı çekiyordu. Galata'daki şaraphanelerin aynı durumda oldukları anlatılıyordu.

Ben ertesi gün gazetede kullanabileceğim belge niteliğinde haber araştırıyordum. O sırada Ermeni ve Rum mezarlıklarına da saldırılar olduğu ve mezarların kirletildiği haberleri yayıldı.

Geceyarısı eve döndüm. Saldırılar devam ediyor ve ortalıkta hiç polis görünmüyordu.

Ertesi sabah 7'de gazetedeydim. Bütün sabah gazeteleri olayı manşet olarak göstermişlerdi. Ben de taze haberleri derleyerek *Akşam*'ı makineye verdim. Derken Vilayet'ten bir telefon geldi. Gazete patronlarını ve yazı işleri müdürlerini acele basın toplantısına çağırıyorlardı.

Kalkıp gittim. Bütün basın oradaydı. Salonda yerlerimizi aldık. Derken Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, o dönemin önemli bakanları ve Vali Fahrettin Kerim Gökay salona girip kendilerine ayrılan yerlere oturdular. Celâl Bayar konuşmaya başladı, "Suçlu basındır" dedi. Meğer halkı biz kışkırtmışız. Bu işlerde komünist parmağı varmış. Olayı onlar düzenlemişler. Bayar

6 Eylül 1955 akşamı Taksim.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.

Korgeneral Nurettin Aknoz, sıkıyönetim komutanlığı sırasında orgeneralliğe yükseldi. Emekli olduktan sonra 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'den Tekirdağ milletvekili seçildi.
TBMM Albümü, Ankara, 1994.

"Hepsini biliyoruz, izliyoruz, bütün komünistleri yakalıyoruz" dedi. Bizi hükümetin çevresinde birleşmeye, dayanışmaya davet etti.

Hiç kimsenin parmak kaldırıp söz istediğini anımsamıyorum. Salonda bir baskı ve terör havası esiyordu. O gün sıkıyönetim ilan edildi. Nurettin Aknoz adında bir korgeneral de Sıkıyönetim Komutanlığı'na getirildi.

O gün İstanbul'da ne kadar sicilli komünist varsa hepsinin tutuklandığını haber aldık. Artık tüm sanıklar yakalanmıştı. Hiçbirinin uzaktan yakından 6/7 Eylül olaylarıyla ilişkisi olmadığı bir süre sonra anlaşıldı, ama hepsi aylarca tutuklu kaldılar.

Üç gün sonra yine tüm yazı işleri müdürleri Harbiye'de Sıkıyönetim Komutanlığı'na davet edildik. Biraz kuşku içindeydik. Ne senaryolar hazırlanıyordu acaba?

Kurmay subaylar bizi nezaketle karşılayıp toplantı salonuna aldılar. Hepimizi uzaktan tanıyorlardı. Kısa bir süre sonra Sıkıyönetim Komutanı salona girdi. Bütün subaylar hazır ol durumunda kendisini selamladılar. Nurettin Aknoz iri yarı, sert bakışlı ve otoriter havalı bir generaldi. Bizlere pek yüz vermediğini anımsıyorum. Hepimiz sanık durumundaydık. Çünkü olayları biz kışkırtmıştık.

O toplantıda tuttuğum notları hâlâ dosyamda saklarım.

General her şeyden önce bize,

"- Hepiniz burada mısınız?" diye sordu ve arkasından şöyle dedi:

"- Toplantıya gelmeyenler olursa gazetelerini kapatabilirim. Haberim oldu olmadı, anlamam, kapatırım."

Aknoz Paşa bu ilk sıcak girişten sonra konuşmasını şöyle sürdürdü:

- Gergin günler yaşadık. Şimdi artık sinirlerin yatıştırılması lazım. Çok dikkatli olacaksınız. Sizden şunları istiyorum:

• Büyük Millet Meclisi'ndeki müzakereler halkı heyecanlandıracak nitelikte ise yazmayacaksınız.

• Yokluk ve kıtlık haberlerinin hepsi yasaktır. Örneğin fırınların önünde ekmek almak için sıra bekleyenlerin resimleri yayınlanamaz. Bu tür haberler ülkede panik yaratır.

• Hükümeti tenkit etmek yasaktır. Böyle bir şey yaparsanız gazetenizi kapatırım.

• Sıkıyönetimin konularıyla ilgili haber yayınlayamazsınız.

Aknoz Paşa bunları söylerken dışarıdan uçak sesleri duyuldu. Paşa başını pencereden dışarıya uzattı ve

- Bizimkiler, dedi.

Sonra da yasak kararlarını sıralamaya şöyle devam etti:

• NATO devletleri hakkında siyasi haber, makale neşretmeyeceksiniz. NATO devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerle ilgili haber yayınlanması da yasaktır; yazan olursa kapatırım.

• 6/7 Eylül olaylarını komünistlerden başkasının yaptığı yolunda yazılar ve yorumlar yasaktır; kapatırım.

• "6/7 Eylül olaylarından zarar görenlerin istekleri" gibi yazılar yazamazsınız.

• Heyecan uyandıracak haber yayını yasaktır.

• Hükümetin icraatını etkileyecek türde yazı yazılması yasaktır.

• Türklüğe hakaret, bayrak yırtma gibi haberler gazetelere giremez; kapatırım.

• İkinci, üçüncü baskı yapamazsınız; toplatırım.

• Çıplak kadın resmi basmak yasaktır. Bundan maksat genel ahlakı bozmak ve ülkeyi çökertmektir; kapatırım.

• Hükümetin alacağı kararlarla ilgili, hayal ürünü yazı yazmak

yasaktır. Mesela falanca vali değişecekmiş gibi haberler yazamazsınız; kapatırım.

• Basına sansür koymayacağım. Yayıncılığı sizin inisiyatifinize bırakıyorum. Doğru kullanamazsanız bana verilen yetkileri kullanırım.

• Sizin kötü bir alışkanlığınız var, aklınıza geleni yazıyorsunuz; yazamazsınız.

• Anadolu Ajansının ve Radyonun yayınladığı her şeyi alabilirsiniz. Ona izin veriyorum.

• Bu başınıza gelenler doğrudan doğruya komünistlerin hazırladığı bir hadisedir. Yazılarınızda bunu gözden uzak tutmayın.

Ona göre aklınızı başınıza toplayın. İşimizi güçleştirmeyin.

Bütün İstanbul'da artık bir terör havası esiyordu. Hangi haberleri gazeteye alacağımızı kestiremiyor ve çoğu zaman birbirimize telefon ederek ne yapacağımızı soruyorduk. Basın Savcısı da bize yanıl verebilecek durumda değildi, "Ben bilemem, Sıkıyönetime sorun diyordu." Yabancı radyoların ve gazetelerin verdiği haberleri asla yayınlayamıyorduk. Bütün aldığımız haberleri kendi sansürümüzden geçiriyorduk. Olayların bilançosunu da yapacak durumda değildik.

Saldırının örgütlü bir biçimde düzenlenmiş olduğu anlaşılıyordu. Yalnız azınlıkların dükkânları, mağazaları değil, solcu bilinen kişilerin işyerleri, dükkânları da saldırıya uğramıştı. Örneğin Nişantaşı'nda, Güzelbahçe Sokağında alışveriş ettiğimiz Yıldız hanımın bakkal dükkânı da kepenkleri parçalanan yerler arasındaydı. Çünkü Yıldız hanımın eşi Celâl bey komünistlikten içeri girip çıkmıştı. Celâl bey o gece geçirdiği bir kalp krizi sonunda ertesi gün öldü.

Sıkıyönetim Komutanlığından gazetelere her gün çeşit çeşit bildiriler gönderiliyordu. İşte sakladığım yasak bildirilerinden örnekler:

• Kıbrıs'taki tedhiş hadiseleriyle ilgili haber ve resim basmak yasaktır. (12 Eylül 1955, telefonla)

• Bugün *Hürriyet* gazetesinde tahrib edilen dükkânların sayısı hakkında bir haber çıkmıştır. İktibas edilmesi [alınması] yasaktır. (17 Eylül 1955, telefonla)

• 6/7 Eylül gecesi şehrimizde vuku bulan esef verici olaylar sonrasında çekilmiş olan bütün fotoğrafların negatif ve pozitif suretlerini Örfî İdare Kumandanlığına göndermenizi rica ediyorum. (19 Eylül 1955)

• *Ulus* gazetesi 19 Eylül tarihli nüshasında "Çetin Bir İmtihan" başlığı altında yayınladığı bir makalede Örfî İdare kumandanlığının yasağına riayetsizlik etmiştir. Bu sebeble gazetenin yayınını süresiz olarak men ettim. (Korgeneral Nurettin Aknoz)

• Ankara'da çıkan *Medeniyet* gazetesi 20 Eylül 1955 tarihli nüshasında "Batı Trakya Türkleri ve Acıklı Durumları" başlığı altında çıkan makalesiyle örfî idare yasağına riayetsizlik etmiştir. Bu sebeple gazetenin yayınını süresiz olarak men ettim. (Korgeneral Nurettin Aknoz)

• 8 Aralık 1955 tarihli *Dünya* gazetesinin "Demokrat Parti Grubunda Huzursuzluk Artı" ve aynı tarihte *Vatan* gazetesinin "Bu Böyle Gidemez" başlıklı makaleleri kışkırtıcı mahiyette görülmüştür. Adı geçen gazetelerin yayınını 15'er gün süreyle men ettim. (Orgeneral Nurettin Aknoz)

• *Ulus, Medeniyet, Delil* ve *Elefteri foni* gazetelerinin yayını serbest bırakılmıştır. Diğer Örfî İdare kayıt ve şartlarıyla yasakların devam ettiğini ilgililere hatırlatırım. (Orgeneral Nurettin Aknoz)

1. Komünist propagandası günlük işlerimizi konu olarak ele almakla, atomdan halkımızı korkutarak ittifaklarımızı bozmayı, örfî idareyi kaldırmayı, hükümeti düşürmeyi ve hükümete karşı koymayı teşvik etmektedir.

2. Yunanistan'da bazı gazetelerde aleyhimize yayın görülmete ve Kıbrıs hakkında çeşitli yalanlar bazı gazetelerde yer almaktadır.

3. İç politika tartışmalarında basınımızda bazı yazarların heyecana kapılarak kullandığı uygunsuz kelimeler yüzünden gereksiz şiddetli yazılara da rastlanmaktadır.

4. Bu üç sebeb yüzünden halkımızın bazı çevrelerinde 6/7 Eylül olayları gibi bir komünist hareketin tekrar çıkabileceği endişesi duyulmaktadır.

5. Kuvvetlerimizin tertipleri ve dikkatleri öylesinedir ki herhangi bir komünist hareketi, günün herhangi bir saatinde, nerede olursa olsun, daha çıkmadan sert olarak önlenir. Halkımızın iş ve güçleriyle uğraşmasını engelleyecek ve demokratik kurumların görevlerini yapmalarına engel olacak hiçbir yeraltı hareketinin bahis konusu olmadığını açıkça belirtirim. (10 Aralık 1955 Orgeneral Nurettin Aknoz)

Hürriyet

...layış gecesi tahrikât yapan ...dan fazla komünist yakalandı

Kızıl Maske Düştü

ELBAŞKALDI, TÜRKİYE Yİ ...

EkspreS

***Gazetelerde sıkıyönetim uygulamalarıyla ilgili haberler. Hürriyet* ve *İstanbul Ekspres*, 9 Eylül 1955.**

6/7 Eylül Olayları Türkiye'nin siyasal yaşamında büyük yaralar açtı. Olayları düzenleyenler ve saldırıları kışkırtanlar milliyetçilik duygularını sömürerek ülkenin başına türlü belalar getirdiler. Ok yaydan çıktıktan sonra ne Celâl Bayar, ne de Menderes hükümeti duruma egemen olabildiler. On binlerce insan varını yoğunu satarak ya da bırakarak başka ülkelere göç etti. Türkiye yıllar boyu bu sorumluluktan kendini kurtaramadı. Örfî İdare ve Aknoz Paşa'nın yasakları bu senaryonun birer parçası olarak tarihe geçti. Kim inandı bu oyunlara?

Yassıada'da bunların hesabı sorulmadı mı?

6/7 Eylül 1955, Kumkapı

JAKLİN ÇELİK

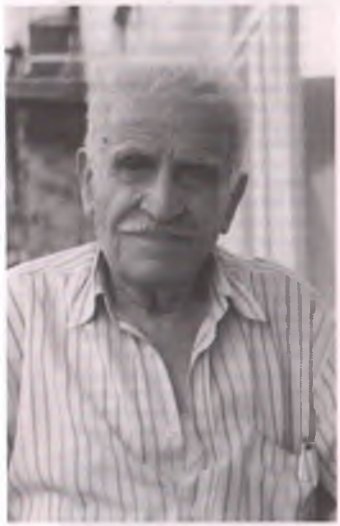

Sarkis Çerkezyan.
Fotoğraf: Jaklin Çelik.

6/7 Eylül Olaylarını ilk defa, yaşlı ev sahibemiz Azaduhi Ağasyan'ın yaşıtı arkadaşlarıyla beş çayı toplantılarını gerçekleştirdikleri Kumkapı'da oturan arkadaşı Alis Hanım'ın evinde duydum. Alis Hanım tanık olduğu olayları kısık bir ses tonuyla, Ermenice anlatıyordu: "Herkes birbirine bayrak asmalarını söylüyordu... Şu karşıdaki Rum kilisesi var ya, içinde ne var ne yoksa sokağa yığdılar. Koca piyanonun sokağa atıldığını gördük" diyordu. Aradan yıllar geçip 6/7 Eylül Olaylarına dair okumaya başladığımda, o yaşlı insanların geçmişte kalan konuşmalarını hep bir piyanonun parçalanma sesi bastırdı. "Bayrak asın!" parolası ise kurtuluşun kutsal simgesi olarak kaldı. Nubar Terziyan'ın *Ne İdim Ne Oldum* adlı kitabında "Bayrağın mucizesini o zaman gördüm" demesi sanıyorum bundan dolayıdır.

6/7 Eylül Olaylarının üzerinden 45 yıl geçti. Kısa bir zaman diliminde gerçekleşen talanla birlikte gayrimüslimlerin yaşadıkları korkular da o iki günde kilitli kaldı. Başta Rumlar olmak üzere uygulamaya tabi tutulmuş birçok gayrimüslim doğdukları toprakları terk ettiler. Kalanlar ise sustular. Son yıllarda gerek gazetelere yaptığım portre çalışmalarında gerek Kumkapı Sözlü Tarih Çalışmalarında yaptığım söyleşilerde, konu 6/7 Eylül'e dayandığında önce bir suskunluk yaşanıyor. Konuşmayı kabul edenler ise ya teybi kapattırıyor ya da konuya ilişkin söyleyeceklerinin herhangi bir yerde duyulmamasının güvencesini istiyorlardı. Suskunluk, yerini anlatıma bıraktığında ise Varlık Vergisi, Aşkale yolcuları, yirmi sınıf askerlik gibi bir dizi olaydan geçtikten sonra geliniyordu 6/7 Eylül Olaylarına. Bir taraftan da bütün anlatımlar incecik bir ip üzerinde ilerleyerek her an kopacakmışcasına göçe geliyordu. Gidenlere boşluğa düşen bir ses tonuyla "gittiler" deniyordu. Sonra, yine boşlukta asılı kalan bir suskunluk. Suskunluğun sebeplerini ve gerekçelerini uzun uzadıya araştırmanın ve kurcalamanın fazla da gerekli olduğunu düşünmüyorum. Hele ki susmak bu coğrafyada yaşayan insanlara mahsus bir özellikse...

6/7 Eylül Olaylarına tanıklık eden Sarkis Çerkezyan'la bir görüşme gerçekleştirdik. Çerkezyan 1916, Karaman doğumlu. Sadece 6/7 Eylül 1955 değil, Cumhuriyet döneminin birçok olayının da tanığı.

6/7 Eylül gecesi saldırıya uğrayan evlerden biri.
Dimitrios Kaloumenos,
The Crucifixion of Christianity,
Atina, 1991.

PALİKARYA, GELİYORUZ!

1955 yıllarında yani 6/7 Eylül'ün olduğu yıllarda, mesleğim marangozdu. Kumkapı, Çapari Sokak, 19 numarada marangozluk yapıyordum. Büyük oğlum altı aylıktı... Gedikpaşa, Sarayiçi Sokağı'nda doğdu. Biz o günlerde Yedikule'ye taşınmıştık, Gençağa Caddesi'ne.

Tabii olayları örgütleyen hükümetti, o zamanki Celal Bayar Hükümeti'ydi. Her yerde, Türkiye'nin her tarafında, bütün illerde mitingler tertip edildi. Milliyetçi duyguları, dinsel duyguları tahrik edici konuşmalar oluyordu. İşte "Palikarya geliyoruz!" naralarıyla radyolar gümbür gümbür gürlüyordu. Velhasıl bir hava oluşturuldu. Biz de işte o günlerde Yedikule'ye taşınmıştık. Yedikule de Rumların daha çok bir arada yaşadıkları bir yer o zamanlar. Karaköy'de çalışıyordum. Akşam gazeteleri, "Selanik'te Atatürk'ün evine bomba atıldı" haberini havadis olarak verdiler. O gazetenin adını hatırlayamıyorum ama akşam gazetesiydi. Bu da yetti zaten. Biz geldiğimizde dükkâna, yukarda Demokrat Partili Tevfik Bey vardı, baktım ki Kumkapı Meydanı'nda halkı kışkırtıyor, tahrik ediyordu. Ve o köşedeki manavın dükkânını başladılar ufak tefek kırmaya, sahibi bir Rumdu. Hemen biz dükkânı kapattık. Yanımda da bizim Ereğlili Nevzat diye bir arkadaşım vardı. Vasıta bulmak da zor, işte Nevzat'la biraz öyle, biraz böyle koşarak gittik Yedikule'ye. Gittik baktık ki Gençağa Caddesi'nin yukarı tarafında da olaylar başlamış, bağırtılar çağırtılar...

Hemen düşündüm, ben oraya yeni taşındığım için kimse beni tanımıyor, bunu değerlendireyim dedim. Neyse, kapıyı pencereyi açtım. Bir tane de bayrak astık pencereye. Dışarıya da sandalye koydum oturdum. Yukarıdan aşağı o yağmacılar geliyorlar. Onların en önünden giden boynuna Türk bayrağını böyle peşkir gibi asmış önden yürüyor, o grubun da arkasından geliyor. Evlere giriyorlar, kırıyorlar, döküyorlar, eşyaları sokaklara atıyorlar. Pervasızca, hiçbir direnme yok. Ve bunlar bizim gözümüzün önünde oluyor. Yedikule Caddesi'nin üzerinde bir Rum Kilisesi var, orayı ateşe verdiler. Kıvılcımlar bizim evin üstüne doğru geliyor. Sinirler gergin ama sakin olmak durumundasın. Eşime dedim ki rahmetliye; sen çocuğu al, zaten altı aylık, çık yukarıya, ortalıkta görünme. Anneme de beyaz bir yazmayla Müslüman kadını gibi bir havalar verdik. Kapı açık, önünde oturuyoruz.

Üç kişi geldiler, caddenin ortasında durdular. Bir tanesi sarkık bıyıklı, sarışın, şeytan suratlı bir tip. Aralarında konuşurken arada sırada bizim evi gösteriyorlar. Demek ki o semtin adamıymış, gayrimüslimlerin evini tarif ediyor. Anladım. Bir kere de evi kırmaya başladılar mı başa çıkılamıyor. Hemen gittim elimi koydum adamın omuzuna, şöyle yüzüme baktı, "Ne o?" dedi. Dedim şu üçünüzün arasındaki konu şu evdir. Bu evin sahibi Ermenidir ve şimdi Florya'da yazlıktalar. Şu orta katta otururlar, yoklar. Ama dedim, bunu size hatırlatırım aşağıda da ben oturuyorum. O da bana tabii cesaret edemedi sen kimsin, falan diye, sormadı ve gittiler. Kırıp dökmeye devam ettiler. Karşı köşedeki apartmanın alt katında bir kadın çığlık çığlığa, böyle ağlayarak, çırpınarak yandaki sokağa koşarak gitti, ne yaptılarsa kadına bilmiyorum.

Bir grubun girdiği yere, ikinci bir grup girerse orası zaten mağaraya dönüyor. Caddeler bütün kırık dökük eşyayla böyle şu kahnlık oldu. Epeyi devam etti. Kiminin kolluğunun altında hah, kimisinde makine kafası bütün bu yağmacılar, talancılar başladılar pervasızca sokaklarda görünmeye. Hatta bir ikisi de geldiler benimi yanımda oturdular. Annem de kahve pişirdi, sandalye verdi, oturdular. Hani benim amacım, yani bizim ev artık onlar da kapının önünde otururlarsa bu ev artık girilmez olur. Bunları yapmak mecburiyetindeydim, yaptım.

Bu iş böyle devam etti, gecenin saat biri. Köşebaşından bir düdük sesi geldi. Düdük sesi birdenbire o oturanları talaşlandırdı, herkes tedirgin birbirine bakıyor. Bir de baktım, bir yüzbaşı, yanında üç dört tane de asker çıktılar geldiler. Kahve fincanı da benim elimdeydi. Ve yüzbaşı bana aynen şöyle dedi; "Delikanlı, tebrik ederim sizi, kahvenin tadını çıkaracak tam günü ve saati iyi ayarlamışsın, tebrik ederim, her Türk sizin gibi olmalı. Ama artık askeriye bu işe el koydu, lütfen kahvenizi içerde için!" dedi. Biz de Türk subayına saygımız sonsuz gibi laflarla ona teşekkür ettik ve içeri girdik. Ev başıma dönmeye başladı...

Sabah oldu, insanlar dışarı çıkmıyorlar. Karşıdan bir pencere açıldı, bir adam oturuyordu ordu. Pencerede göz göze geldik. Adam bana dedi ki, "Tebrik ederim seni delikanlı, uyanık adamışsın. İyi kurtardın yakanı!" dedim, hayrola ne oldu ki? Başını sallayıp tekrarladı; "Sen iyi kurtardın yakayı..." Seneler sonra öğrendim ki karşıdaki adam polismiş.

Neyse, sabahleyin çıktık geldik Kumkapı'ya. Geldim baktım ki Çapari Sokak on dokuz numaradaki dükkânımın kepenkleri sökülmüş. İki dükkân altında meslektaşım olan Karadenizli marangoz Mehmet vardı, Laz Mehmet. Onunla da sabahleyin, kapımızın önünde beraber kahve içmiştik. Bu adam o gece gelmiş bizim dükkânı tahrip etmiş, kepenkleri sökmüş. Karşıda muhtar vardı, bir de polis Nevzat vardı. Muhtar şaşırmış demiş ki "Yahu Nevzat" demiş, "bak berberin dükkânını kırıyorlar." Yanımızda berber vardı. berberin dükkânı zannetmiş. Polis de müdahale etmiş, bir kepenklerin kırığıyla, sökülmüş kalmış, içeriye girmemiş. Ama karşı sokağın içinde bulunan büyük atölyem vardı. Makinelerimi de yeni almıştım, borçluydum da. O söylediğim, Nevzat arkadaşımın metresi vardı sokağın içinde, Tatar Sebahat. O gelmiş müdahale etmiş, gene aynı Mehmet adamlarıyla. Bırakmak istememiş. Kadıncağız gidip orda kapının önünde keresteler vardı, onları üzerine ilmiş düşürmüş. O da demiş ki "Ulan bu gecenin sabahı da var, sabahleyin seni bıyığından astıracağım" gibi laflar etmiş. O sırada kocası gelmiş bizim dükkânı açıp içeri girmişler. Gaz yağıyla çaydanlık koymuşlar. Cama da "Kıbrıs Türktür" yazmışlar. Sabaha kadar benim dükkânı beklemişler.

Geldiğimde bu iş böyleydi. Neyse, aradan biraz vakit geçti, bu aradığım Mehmet ortadan kayboldu. Dükkânının tahtalarla kapısını çaktı, bir hafta on gün gözükmedi. Bir kadın geldi, genç bir dul kadın. Dedi ki "Mastori [Rumca: usta], bizim şurda evimiz var, orayı tahrip ettiler, biraz tamir edilecek yer var, bir bakalım" dedi, kalktık gittik. Kumkapı'daki Surp Harutyun Kilisesi'nin yan kapısı var ya, yandaki sokağa bakan kapalı olan kapı; tam o kapının sağında büyük bir bina, o sokağın içinde sağında büyük bir bina. O bina öyle duruyor. Rum zenginlerinden Şekerci Yani diye bir adamın olduğunu söyledi. Girdik içeriye. Kat kat çıktık. Parmaklıkları kırmışlar, taban halılarını bir baştan bir başa kesmişler, kırmışlar dökmüşler. En yukarı tavan arasında da Rumların ibadet ettikleri ikonaların, kandillerin, Aziz resimlerinin olduğu bir bölüm vardı. Oraya çıktığımızda benim gördüğüm manzara şuydu: hepsini kırmışlar, toplayıp odanın ortasına koymuşlar, bir de üstüne üşenmeden sıçmışlar. Onu gördüm. Çıktık geldik kadıncağızla. Dükkânda işte nasıl yapacağız, ne edeceğiz diye konuşurken bir de baktık bu marangoz Mehmet şöyle geçti. Kadın birdenbire şöyle irkildi; "Aha bu adam" dedi. "Geldi dedi, gardrobumuzu açtı, ziynet altınlarımız vardı cebine doldurdu. Şu bacağındaki pantalon da kocamın pantalonudur" deyince çok fena oldum. Bir meslektaşım bir komşumdu. Ondan sonra bir daha da ne onun bana selam verecek yüzü kaldı, ne de ben onunla konuştum.

6/7 Eylül Olayları'nın ertesi günü Beyoğlu'na çıktım. Teyzemin oğlu Hirant'ın dükkânını merak ediyordum. Onun dükkânı da Balıkpazarı'nda Yerortutyun Kilisesi'ne giderken sol koldaydı. Ufak bir parfümeri dükkânı vardı, ben yapmıştım. Nihat derlerdi ona. Bir de kendinden küçük kardeşi vardı. Babaları erken öldüğünden kardeşini Hirant okutlu. Diş hekimi oldu, muayenehanesi vardı Beyoğlu'nda. O da kafaya koymuş Amerika'ya gideceğim diye. İki kardeşin arası açıktı o sıralar. Biraz para mara kazanmaya başladı. Ama Amerika'ya gitmeyi kafaya koymuştu çocuk. Abisi de buna fena halde bozuluyordu. Tam elin para tuttu, işte biz seni okuttuk, sen de Amerika'ya gitmeye kalktın falan gibisinden. Bu arada konuşmuyorlardı tabii. Teyzem de iki çocuğunun arasında, hangisinden yana olacağını şaşırmış bir durumda bu 6/7 Eylül Olayları oldu. Gittim baktım ki kırmışlar dökmüşler. Zaten yeni yeni kendine geliyordu çocuk. Her şey yerle bir olmuştu. Baktım ki küçük kardeşi gelmiş, Hirant da böyle uzun boylu, eşikte durmuş, rengi sapsarı. Kardeşi de yerdeki kırılmamış parfüm şişelerini lilan topluyordu. Hirant'a dönüp yavaşça, "Hirant, galiba Arto haklıymış" dediysem, "Hiç konuşma, hiç konuşma, o vapurla gidecekti ama ben onu uçakla göndereceğim" dedi. Ondan sonra öyle de oldu. Kendisi de karısıyla beraber burda üç sene İngilizce kursa gidip onlar da Amerika'ya göçtüler. Burda Hirant Bey'di, Nihat Bey'di, burda hatırı vardı, sayılan bir çocuktu. Ama oraya gitti hamal oldu. Torikyan isminde bir labaratuvara girdi, adam Hirant'ı hamal gibi kullandı. New York'tan ara sıra mektup yazardı. Bir mektubunda, "Bizim buralara gelmemize sebep olanların gözü kör olsun" demişti ve kanserden öldü.

Yani Türkiye'de iktidarlar ortalık müsait olduğu zaman bu gibi olayları hep yaparlar, yapmışlardır, yapagelmişlerdir. Bu, Cumhuriyet döneminde olan olaylardır. Tabii Cumhuriyet öncesi olan olaylardan da ayrıca tarihler hepsinden bahseder. Türk halkı çabuk dolmuşa binen bir halktır. Tahrike müsaittir. Dini bakımdan, milliyetçilik duyguları bakımından tahrik edilmesi ve harekete geçirilmesi çok kolaydır. İktidarlar bunun artık deneyimlisidirler.

1910'da Anadolu coğrafyasında yaşayan üç buçuk milyon insandan, bugün elli bin kişi kalmıştır. Evet. Temenni ederiz ki inşallah bundan sonra böyle şeyler olmaz. Ama maalesef bunları daha dün 6/7 Eylül olayıyla, Varlık Vergisi'yle, Aşkale Sürgünleriyle, yirmi sınıf askerlikle yaşadı bir sürü insan. Bizlere, dağların başında kahverengi elbise giydirip gâvur askeri dedirten bu iktidarlardır. Romanya'da Hitler Yahudilerin koluna sarı bazıment takıyordu, Yahudi olduklarını belli olsun diye. Burda da bizlere kahverengi elbise giydirip yollarda çalıştırdılar. Anadolu'da insanlar bizleri gördükleri zaman gâvur askeri diyorlardı, Türk askeri demiyorlardı. Zaten asker de değildik ya... Afyonkarahisar, Yozgat, Sivas gibi yörelerde kamplara doldururlar, ondan sonra da dağ başlarında, hiçbir ayrım yapmadan mühendisini, kimyagerini, eczacısını, hepsini kazma kürek dağların başında sürüm sürüm süründürdüler. Ki böyle şeyleri yapmak bir cumhuriyet hükümetine veyahut da biz demokratız, insan haklarına saygılıyız diyebilecek insanlar tarafından yapılabileceği hiç düşünülemez. Bir aşiret mantığıydı ve bunu yapanlar da büyük devlet adamı olarak adlandırıldılar. Özellikle İsmet Paşa, Celal Bayar gibi İttihat artıkları bunları yaptığı zaman Türk halkı da onlara büyük devlet adamı, milli şef, başkan diye isimler vermişlerdi.

Bu halk tahrik edildiği zaman ne yapacağını hiçkimse hesap edemez. Ama hep de sebep iktidarlardır. Eğer iktidarlar insan haklarına saygılı, yurttaşlarına saygılı, yurttaşlara eşit gözle bakan iktidarlar olmuş olsa bu halk hiçbir şey yapmaz, yapamaz da. Kulluk. Altı yüz sene Osmanlı'nın kulu olmuş, padişahın kuluydu. Kul Tanrıya mahsus bir şey, insanlar Tanrının kullarıdır. Ama Osmanlı'da padişahın kullarıydılar. Ve altı yüz sene kulluk içine sinmiş Türk halkının. Ondan sonra Cumhuriyet dönemi geldiği zaman da hiçbir şey değişmemiş. Sırtı apoletli, omuzu apoletli, boynu kravatlı gördüğü zaman ben Anadolu çocuğuyum, karşısında böyle maymun kesiliyor. "Yaşa varol baba, yaşa varol baba! Şak şak şak şak şak..." İşte budur.

Ve o gece ne zaman ki asker geldi, yağmacılar kaçtı, olaylar durdu ve bizler de kapıları kapatıp içeri girdik, o zaman kendi kendime dedim ki; Biz burda bu olayları yaşarken dünyada herhalde başka memleketler vardır ki orda çocuklar korkusuzca başlarını yastığa koymuş mışıl mışıl uyuyorlar. Öyle memleketler vardır ve öyle memleketlerin özlemini duydum o zaman...

6/7 EYLÜL OLAYLARINDAN SONRA

"Hasar Tespit Çalışmaları" Üzerine Birkaç Ayrıntı

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Dönemin ana muhalefet partisi lideri ve Malatya milletvekili İsmet İnönü, 6/7 Eylül olayları ve üç ilde sıkıyönetim ilanı konusunu görüşmek üzere toplanan TBMM'de yaptığı konuşmada, 6/7 Eylül olaylarını kastederek, "Hadiselerin her tarafı karanlıktır" diyor ve ekliyordu:

> Hakikatlerin ne kadar acı, hatta ne kadar utandırıcı olsa bile olduğu gibi gösterilmesi büyük milletimize karşı temize çıkmanın tek çaresidir.[1]

Aradan geçen 45 yılda yaşanan, söylenen ve yazılanlara karşın, belki "hadiselerin her tarafı karanlık" olmaktan çıktı, örneğin ülkenin ne büyük bir "komünist tertip ve tahrikine maruz kaldığı" anlaşıldı, ama "büyük milletimize karşı temize çıkmanın tek çaresi" olarak, "ne kadar acı ve hatta ne kadar utandırıcı olsa bile" hakikatler tatmin edici bir şekilde ortaya konamadı.

Bununla birlikte, 6/7 Eylül olayları üzerine gerek araştırma gerekse polemik düzeyinde epeyce şey yazıldı. İlginçtir ki, doğrudan 6/7 Eylül üzerine kaleme alınmış iki monografiden birisi[2] söz konusu olayları Demokrat Parti ya da Hükümet'in tertiplemediğini kanıtlamaya çalışır ve konuyla ilgilenen diğer bir grup araştırmacıyı "vatandaşı kasıtlı olarak yanlış bilgilendirmekle"[3] suçlarken; ikinci monografi,[4] olayları özetle, "toy, fanatik, sorumsuz bir yönetimin İstanbul-İzmir metropollerinin her köşesindeki Rum azınlığa karşı, baştan sona sistemli, planlı, programlı tertip ve kışkırtmaları ve illegal uzantılarıyla kopartılmış bir toplu kıyım ve kırım kasırgası" olarak niteliyordu. Diğer gözlemci ve araştırmacıların değerlendirmeleri de büyük çoğunluğu itibariyle ikinci görüşe yakındı.

Yazın ustaları Aziz Nesin *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*'da, Hasan İzzettin Dinamo *6/7 Eylül Kasırgası*'nda olayların hazin öyküsünü kaleme aldılar. Çok sayıda, gazeteci, yazar, toplumbilimci ve tarihçi konuya değindi. *Aktüel*, *Özgür Gündem*, *Tarih ve Toplum* gibi süreli yayınlar olayları değerlendirmeye çalıştılar.[5] Ayrıca 6/7 Eylül olayları önce sıkıyönetim mahkemelerinde, daha sonra Yassıada Duruşmaları'nda dava konusu oldu. Bütün bunlara karşın, yine de "kol kırıldı, yen içinde kaldı." Ne sorumlular ortaya çıkarıldı, ne de olayların tam bir envanteri yapılabildi. Oysa, Hulusi Dosdoğru'nun haklı olarak belirttiği gibi, "6/7 Eylül olaylarının utancı topluma fatura edilemez"di. Edilmemeliydi kuşkusuz. Ama asıl sorumlular ortaya konamadığı için pek çok çevre tarafından tüm topluma fatura edildi ve Türkiye aleyhine kullanıldı.

Bu yazıda, ele geçen bir küme belgeye dayanarak, 6/7 Eylül olaylarından sonra başlatılan yardım kampanyası ve yapılan yardımlarla ilgili kimi ayrıntıları aktarmaya çalışacağım.

Olayların bastırılmasının ertesi günü yani 8 Eylül 1955 saat 15:30'da Hükümet, işyerleri basara uğrayan tacirlerin vadesi gelmiş senetlerinin "tecil ve tecdidi", mevduat çekişlerinde ve borçlu hesaplarda ilgililere kolaylık gösterilmesini ve gerektiğinde Merkez Bankası ile Amortisman San-

6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere
Yardım Komitesi Adına
Başkan
İZEYR AVUNDUK

6/7 Eylül Olayları sırasında tahrip edilen dükkanlardan biri.

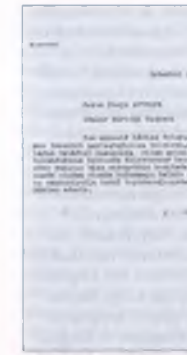

Başbakan Adnan Menderes'in, Üzeyir Avunduk'tan, Yardım Komitesinde yer almasını rica eden mektubu.

dığı'nın yardımda bulunacağını telefonla bankalara bildirdi.[6] Bir gün sonra Başbakan Adnan Menderes, Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk'a kısa bir mektup göndererek, "maddi ve manevi zararların telafisi hususunda elden gelen gayreti sarfa hazır olduğu" için teşekkür etti ve kendisinden "müteşebbis komite"de görev almasını rica etti.[7]

Nitekim 10 Eylül 1955 tarihinde, "Reisicumhur Celal Bayar'ın himayesi ve Başvekil Adnan Menderes'in fahri başkanlığında" İstanbul ve İzmir'deki olaylarda zarar görenlere yardım etmek amacıyla, Kızılay Umumi Merkezi Reis Vekili ve Afyon Mebusu Rıza Çerçel, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı ve Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk, Yapı Kredi Bankası İdare Meclisi Reisi Kâzım Taşkent, İstanbul Ticaret Odası Başkanı ve Odalar Birliği Başkan Vekili Sait İbrahim Esi'den oluşan bir "komite" kuruldu. Komite'nin oluşturduğu büroda memur, hizmetli ve tevzi memuru olarak toplam 24 kişi görev yaptı.[8] Komite ilk toplantısında İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk'u başkanlığa seçti. İlk iş olarak İş Bankası'ndan 200.000, Yapı ve Kredi Bankası'ndan 100.000, İstanbul Ticaret Odası'ndan 200.000 ve İstanbul Sanayi Odası'ndan 100.000 lira olmak üzere toplam 600.000 lira bağış topladı. Kızılay Genel Merkezi de, "hadise dolayısıyle işsiz kalmış fakirlere acil ve günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilk yardım olarak" 100.000 lira tahsis etti.

Üç gün sonra, 13 Eylül 1955'te, İstanbul'da meydana gelen zararları saptamak ve yapılacak yardımları toplamak üzere bir "mahalli komite" oluşturuldu. Söz konusu komitede Vehbi Koç,[9] İzzet Akosman, Refik Bezmen, Hilmi Gürkan, İbrahim Dilber, Afif Tektaş, Hasan Derman, Arsen Gesar, Papadopulo Arşemidis, Kâzım Yurdakul, Sadık Bigat, Eli Burla, Remzi Peker, Onnik Balıkçıyan, Yomtov Koheu, J. Naum, Yekta Teksel, Kiryako Pamukoğlu, Osman Germen, Yorgi Erman ve Asgasar Boncuk yer aldı. Yapılacak her türlü yardımların merkezi İstanbul'da bulunan 6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi adına gönderilmesi için kamuoyuna çağrı yapıldı. Ayrıca, 5.000 liradan fazla bağış yapabilecek kişi ve kurumlar Komite'ye davet edilerek kendileriyle bizzat görüşülürken, 5.000 liradan daha az para verebilecek durumda olanlardan da Ticaret ve Sanayi Odaları üyelerinden oluşturulacak "Meslek Komiteleri" aracılığıyla bağış talebinde bulunulması yoluna gidildi.[10]

15 Eylül'den başlayarak bağışlar Komite emrine gönderilmeye başlandı. Aynı gün Ziraat Bankası 500.000, Sümerbank 500.000, Etibank 200.000 ve Emlak Kredi Bankası 200.000 lira bağışta bulundu. İzleyen günlerde İstanbul Genel Meclisi 500.000, İstanbul Ticaret Borsası 100.000 ve T.C. Merkez Bankası 500.000 lira bağış yaptı. Yapılan bağışların kayıtlarının tutulduğu Teberru Defteri'ne göre, 100.000 lira ve üzerinde bağış yapan kuruluşlar arasında şunlar yer alıyordu: Yedikule İplik Fabrikaları ve Nazım Bezmen (150.000), Dilber Kardeşler Müessesatı Tuhafiye T.A.Ş. (150.000), Mihael Çikvaşvili ve Ortakları (150.000), Vehbi Koç Teşekkülleri (150.000), Squip İlaç Fabrikası (100.000), Sokoni Vakum Petrol A.O. (100.000), Osmanlı Bankası (100.000) ve Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi (100.000). Bağış kampanyası sonucu toplanan 8,7 milyon liranın yaklaşık yarısı kamu ve özel bankalarla sayıları bir düzineyi geçmeyen büyük sınai ve ticari kuruluşlarca sağlanmış oldu. 25.000-80.000 lira arasında bağışta bulunan kişi ve kuruluşlar arasında, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (80.000), Türk Philips Limited Şirketi (75.000), Üniliver İş Türk Limited Şirketi (75.000), Burla Biraderler ve Şürekâsı (60.000), Gislaved Kauçuk Sanayii ve Ticaret T.A.Ş. (60.000), Antalya Umumi Nakliyat Türk A.Ş. (50.000), Türk Ticaret Bankası (50.000), Denizcilik Bankası (50.000), İller Bankası (50.000), Naki Erenyol (50.000), İpekçi Kardeşler (50.000), Başvekâlet (50.000), Vakıflar Bankası (35.000), Sanayi Kalkınma Bankası (30.000), Nejat Eczacıbaşı Firması (25.000) gibi isimler yer alıyordu.

Öte yandan başlatılan bağış kampanyasına başla Celal Bayar (1.500), Refik Koraltan (1.000), Habib Edip Törehan (5.000), Erzurum Müftüsü Sadık Solakbay (100) gibi şahıslarla, İstanbul Kasket İşçileri ve Esnaf Derneği (900), Edirnekapı Şehitlikler İmar Cemiyeti (1.000), Eski Emektar Haremağaları Yardım Cemiyeti (100), Nevşehir Nalbantlar Cemiyeti (100) gibi dernekler, Demokrat Parti ocak, bucak, ilçe ve il örgütleri ve diğer gerçek ve tüzel kişiler katıldılar. Üsküdar Amerikan Kız Lisesi öğrencileri (460), İzmir Fuarı Magambo Pavyon'da 15 Eylül Perşembe gecesi eğlenen müşteriler, müstahdemler ve orkestra (476,75) ya da Erzin Gökeye Köyü DP'lileri (50) de bağışta bulunanlar arasındaydı. Teberru Defteri 8 Ekim 1955 tarihine kadar yapılan toplamı 165 kalem bağışı içeriyor ve bunların toplamı 6.778.400 lirayı buluyor. Kasım ayı sonunda toplanan bağış miktarı 8,2 milyon; 31 Aralık 1957 tarihinde ise 8,7 milyon lirayı bulduğuna göre, yaklaşık 2 milyon liralık bağış daha sonraki tarihlerde ve başka kişi ve kurumlarca yapılmış olmalıdır.

Bir yandan bağışlar toplanırken, bir yandan da, zarar görenlerin belirlenmesi çalışmalarına başlandı. Bu amaçla 21 Eylül 1955 günü yapılan duyuruda, Komite'den talepte bulunacak kişilerin 26 Eylül 1955 tarihinden itibaren başvurularını yapmaları

gerekliği, 15 Ekim 1955 mesai saatleri bitiminden sonra başvuru kabul edilmeyeceği, Dördüncü Vakıf Handa, Ticaret Odası'nda faaliyet gösteren Komite'ye yapılacak başvurularda zarar miktarı ile zararın cins ve miktarlarının gösterilmesi hatırlatıldı ve "alınacak neticelere göre tesbit edilecek zararlar, Komite'nin imkânları dahilinde zarar görenlere ödenecektir" denildi. Bir yandan bağışlar toplanır, bir yandan zarar görenlerin başvuruları kabul edilirken, başvuruda bulunan 25 kişiden "talepleri yerinde görülen" 7 kişiye 30 Eylül 1955 tarihinde toplam 10.525 lira ödenerek tazminatların verilmesine de başlanmış oldu.

Yardım Komitesi Başkanlığı'nın raporuna göre, duyurulan sürenin sonunda zarar gördüğünü belirtenlerin sayısı 4.433'e, talep ettikleri tazminat miktarı ise 69.578.744 liraya ulaştı. Beyan edilen zarar miktarı ve zarar gördüğünü ileri süren kişi sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.[11]

Buna karşılık, yine yardım komitesi başkanlığının belgelerinden anlaşıldığına göre, 1957 yılı sonu itibariyle, yalnızca İstanbul'da 3.247 gerçek ve tüzel kişiye toplam 6.533.856 lira tutarında yardım yapıldı. Buna göre:

2.877 kişiye (1.843 kişiye 1.000 liranın altında olmak üzere) 1-5.000 lira arasında; 225 kişiye 5.000-10.000 lira arasında; 107 kişiye 10.000-20.000 arasında; 6 kişiye 20.000-30.000 lira arasında; 2 kişiye de 30.000'er lira ödeme yapılmış oldu.

(Anılan 64 sayfalık listede, 30.000 liranın üzerinde herhangi bir ödeme yer almamaktadır.)

Rapora göre, gerek yardım talep eden kişilerin sayısı gerekse talep ettikleri yardım miktarı ile fiilen yardım yapılan kişiler ve yardım tutarları arasındaki fark, "beyan edilen rakamların çok mübalağalı olması veya tevsik

7 Eylül sabahı mağazalardan yağmaladıkları malları küfeyle götürürken yakalananlar. **Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.**

edilememesinden" kaynaklandı. Komite üyelerinden oluşturulan ekipler, yanlarında Kızılay'ın da bir temsilcisi olduğu halde zarar görenlerin ev ve iş yerlerinden inceleme yaptılar. Daha sonra zarara uğrayanlar Ticaret Odası Meclisi salonunda toplantı halinde bulunan Komite'ye davet edildiler. Burada, zarar görenlerin de rızasıyla takdir edilen miktar üzerinde uzlaşma sağlandı ve karşılığında, "Bütün zararının kendi rızasıyla tazmin edildiği, başkaca hiçbir talebi bulunmadığı ve hiçbir resmi makama karşı bir güna mütalebe hakkı olmadığı" yolunda kendilerinden bir tür ibraname alındı ve yardım görenlere birer makbuz imzalatıldı.[12]

Yaklaşık iki ay içersinde 8,2 milyon lira bağış toplandı. İş Bankası Yenicami Şubesi'nde açılan 17.840 numaralı hesapta toplanan bağış fonu 31 Aralık 1957 tarihi itibariyle 8.718.087 lirayı bulmuş; bunun yaklaşık 6,5 milyon liralık kısmı 3.247 gerçek ve tüzel kişiye ödenmiş, ayrıca okullar, dispanserler, ibadethaneler gibi çeşitli kurumlara da toplam 885.425 lira yardım yapılmıştı. Bu tür kuruluşlara yapılan yardımlar da şöyle özetlenebilir:

- Şişli Rum Mezarlığı ve Kilisesinin tamirine ait keşif evrakı mucibince makbuz mukabili Belediye'ye ödenen... 193.125 lira
- Beyoğlu Rum Cemaati Dispanseri'nde vukua gelen hasarın telafisi için Dispanser İdare Heyeti tarafından tanzim olunan liste mucibince mesul müdür ve Başhekim Doktor Fedon İskuras'a ödenen... 88.950 lira
- Muhtelif Rum ve Ermeni mekteplerinde vuku bulan hasarın tamiri ve mekteplerin tedrisata başlayabilmesi için... İstanbul Mebusu Aleksandros Haçopulos, Okullara Yardım Derneği Başkanı Ligor Ananyadis ve İkinci Başkan Dimitri Madyanos'a ödenen... 106.880 lira
- Rum Mekteplerinde çocukların tahsillerine devamı için mektep ücreti ve öğretmen maaşları ve öğrenci aşhanelerinin ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere İstanbul Mebusu Aleksandros Haçopulos, Okullara Yardım Derneği Başkanı Ligor

BEYAN EDİLEN ZARAR MİKTARI VE ZARAR GÖRDÜĞÜNÜ İLERİ SÜREN KİŞİ SAYISI

1-5.000 lira zarara uğradığını beyan eden	2.301 kişi	toplam 7.798.198 lira
5.000-10.000 lira zarara uğradığını beyan eden	730 kişi	toplam 4.966.500 lira
10.000-20.000 lira zarara uğradığını beyan eden	599 kişi	toplam 8.193.574 lira
20.000-30.000 lira zarara uğradığını beyan eden	313 kişi	toplam 7.654.382 lira
30.000-50.000 lira zarara uğradığını beyan eden	247 kişi	toplam 9.451.715 lira
50.000 liradan fazla zarara uğradığını beyan eden	283 kişi	toplam 31.514.875 lira

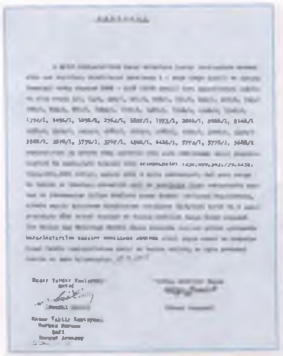

Üstte: Yardım Komitesi'ndeki evrak ve dosyaların hasar takdir komisyonlarına devir ve teslim protokolü, 17 Eylül 1956.

Altta: Ecnebi ortağı olduğu için 6/7 Eylül gecesi fabrikası yakılan Kemal Çelik'in, aradan bir yıl geçmesine karşın yardım alamadığına dair mektubu ve Üzeyr Avunduk'un, Yardım Komitesinin faaliyetinin sona erdiğine dair yanıtı.

Ananyadis ve İkinci Başkan Dimitri Madyanos'a ödenen... 203.760 lira.

Çeşitli Rum ve Ermeni okullarına yapılan yardımların dökümünden, 36 Rum okuluna 100 lira ile 15.000 lira arasında, 3 Ermeni okuluna 150-500 lira arasında ve Ermeni Biçki-Dikiş Yurdu'na da 2000 lira yardım yapıldığını, dolayısıyla 40 eğitim kurumuna ödeme yapıldığını öğreniyoruz.

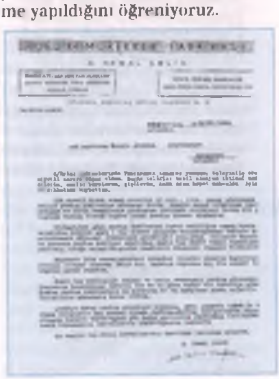

Olaylarda zarar gördüğünü belirterek Komite'ye başvuran ve yapılan inceleme sonunda yardıma (tazminata) hak kazanan 3.247 kişinin ad ve soyadları, yaşadıkları semt ile yapılan ödemenin tarih ve miktarını gösteren 64 sayfalık listenin incelenmesi aşağıdaki değerlendirmeleri olanaklı kılmaktadır.

- Ad ve soyadına göre yapılan taramaya göre, zarar gördüğü gerekçesiyle yardım alanlardan 187'si (%5,7) Müslüman'dır. Geriye kalanlar arasında Bunlar daha fazla olmakla birlikte Ermeni ve Yahudiler de önemlice yer tutmaktadır.
- Yardım gören tüzel kişiler arasında Bakırköy Kültür Derneği, Galata Kadınlar Hayırseverler Derneği, Heybeliada Kültür Derneği, Kadınlar Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Fukaraperver Cemiyeti, Kumpapı Kültür ve Spor Derneği, Sahakyan Okulundan Yetişenler Derneği ve Üsküdar Kültür Derneği ile Ilronos adlı Rumca siyasi gazete dikkat çekmektedir.
- Yardım görenler, İstanbul'un 120 semtine dağılmaktadır.
- Yardım görenlerin yaklaşık %35'lik bir bölümü (1150 kişi) Şişli-Taksim-Galata ekseninde-dir. Bu eksende en ağır hasar gören yerlerin İstiklal Caddesi ve çevresi (550 kişi) ile Galata (227 kişi) ve Kurtuluş (99 kişi) olduğu gözlenmektedir. Taksim (88 kişi), Pangaltı (48 kişi) ve Şişli de (43 kişi) çok zarar gören semtlerdir.
- Eminönü-Aksaray-Kumkapı-Yenikapı-Samatya-Yedikula-Topkapı-Edirnekapı ekseni ikinci derecede zarar gören bölge, daha doğru bir ifade ile yardım görenlerin yoğun olarak bulunduğu ikinci bölgedir. Yardım görenlerin yaklaşık %23'ü bu eksendedir. Burada Yedikule (130), Kumkapı (132) ve Edirnekapı'nın (135) en çok zarar gören semtler olduğu, bunları Samatya (115), Eminönü (78) ve Aksaray'ın (68) izlediği anlaşılmaktadır.
- Yardım görenlerin yoğunluğuna göre, üçüncü derecede zarar gören bölge Sarıyer'den Beşiktaş'a ve Kandilli'den Üsküdar'a Boğaz'ın iki yakasıydı. Burada 418 kişiye (%13) yardım yapılmıştı. En fazla yardım alan semtler Arnavutköy (83), Ortaköy (83) ve Üsküdar'dı (64). Beşiktaş (48), Çengelköy (35) ve Yeniköy (29) de hasarın fazla olduğu semtler arasındaydı.
- Haliç'in iki yakasındaki 10 semtte 311 kişiye (%10) yardım yapılmıştı. Bunlar arasında Balat (129), Fener (79) ve Hasköy'ün (43) ön sıraları işgal ettiği görülüyordu.
- Yapılan yardımların yaklaşık %19'luk bir bölümü de yukardaki eksenlerin dışında kalan yaklaşık 70 semte dağılmıştı. Bunlar arasında Kadıköy (103), Fatih (46), Büyükada (44), Bakırköy (40), Gedikpaşa (21), Mahmutpaşa (19) dikkat çekiyordu. Buna karşılık Bâbıâli, Bağlarbaşı, Cibali, Çubuklu, Davutpaşa, Fenerbahçe, Kabataş, Kuledibi, Maçka, Suadiye gibi pek çok semtte bir ya da iki kişi yardım almıştı.

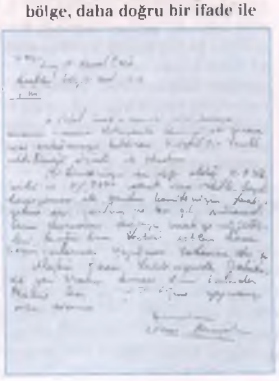

6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi'nin faaliyetlerinin 10 Temmuz 1956 tarih ve 4/7474 sayılı "İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi" ile sona erdirilmiş olduğunu ve bu tarihten sonra yapılacak başvuruların İstanbul Galata'daki Maliye Baş Müfettişliği'ne yapılması gerektiğini yardım talep eden bir kişiye verilen cevaptan öğreniyoruz.[13] Ayrıca 17 Eylül 1956 tarihli bir protokoldan, tüm talepnamelerin, ödeme yapılanlara ilişkin (bizim de yararlandığımız) 64 sayfalık listenin ve diğer evrakın, anılan Kararname mucibince Maliye Vekâleti Hasar Takdir Komisyonu Reisi Maliye Baş Müfettişi Nezihi Sirel'e teslim edildiğini saptıyoruz (Bkz. Protokol fotokopisi).

İstanbul'un yanı sıra İzmir'de de benzer çalışmalar yürütüldü. 6 Eylül Hadiselerinde Zarar Gö-

renlere Yardım Komitesi İzmir Bürosu Selahattin Sanver'in başkanlığında aşağıdaki kişilerden oluşturuldu: Enver Kösemen, Mehmet Karaoğlu, Bedri Bıkmaz, M. Werheck, Leon Amado, Şevket Filibeli, Osman Ki(h)ar, Haydar Dündar, Burhan Maner, Rifat Yemişçi, Cemil Atalay, Adnan Uysal, Mücahit Büktaş, Alp Türksoy, M. Ali Tuzcuoğlu, Nevzat Ortabaş, William Giraud, Reşat Leblebicioğlu ve Rişar Gomel.[14]

İzmir'de toplanan bağışların miktarına ve şekline ilişkin herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Buna karşılık İzmir Yardım Komitesi'nin "makbuz ve ibranameler" listesinden 24 kişi ya da kuruma 75.080 ile 150 lira arasında değişen yardım (tazminat) yapıldığını ve toplam 418.527 lira ödendiğini anlıyoruz. Buna göre, kişi olarak en büyük yardım 75.080 lira ile Andrea Capponi almış, onu sırasıyla Yunan Başkonsolosu Marios Zafiriou (52.450), Dr. Eustache Halikiopulos (43.222), Nejat Şeşbeş (37.700), Niko Kunyaris ve İlya Papalios (30.742), Stavros Çalikis (26.150), İzmir Yunanistan Başkonsolosluğu Yardımcı Memuru Dimitri Bastas (25.000) izlemiştir. Yunanistan Başkonsolosluğu'ndaki zarar için de ayrıca 70.000 lira ödenmiştir. İzmir Fuarı'ndaki Yunan pavyonunun onarımı için Yardım Komitesi kararıyla Mütehahhit Niyazi Mesta'ya da 20.000 lira ödendiği görülmektedir. Geriye kalan 15 kişiye ise 150 lira ile 6.000 lira arasında değişen ödeme yapılmıştır. Ad ve soyadlarına bakarak söylemek gerekirse bu 15 kişiden 5'i gayrimüslim değildir.[15] Eldeki listeye göre İzmir'de olaylardan zarar gördüğü gerekçesiyle yardım alanların yaklaşık % 21'i Müslüman vatandaşlar olmaktadır.

Hakikatlerin ne kadar acı, hatta ne kadar utandırıcı olsa bile olduğu gibi gösterilmesi büyük milletimize karşı temize çıkmanın tek çaresidir.

Sizce de öyle değil mi?

1. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, Cilt 7, İçtima 1 (12 Eylül 1955), s. 669.
2. Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955 Davası*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1995.
3. age., s. 387.

7 Eylül sabahı İstiklal Caddesi. **Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.**

4. M. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995.
5. Bu tür araştırma ve değinmeler için bizim bakabildiklerimiz şöyle sıralanabilir:
   Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti 1946-1960", Ankara, Hacettepe Üniversitesi, (yayınlanmamış doktora tezi), 1992, s. 990-1001; Cem Eroğul, *Demokrat Parti* (3. basım), Ankara, İmge Kitabevi, 1998; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara, İmge Kitabevi, 1995; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967; Emin Karakuş, *İşte Ankara*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1977; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: 1944-1973; DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991; Zafer Toprak, "6/7 Eylül", *İstanbul Ansiklopedisi* (1. Cilt), 1993; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (2. Cilt), İstanbul, 1997; Necati Zincirkıran, *Hürriyet ve Sınavı İmparatorluğu*, İstanbul, Gençlik Yayınları A.Ş., 1994; *Aktüel*, Sayı 61 (5-6 Eylül 1992); *Özgür Gündem*, 6-7 Eylül 1992; *Tarih ve Toplum*, Sayı 33 (Eylül 1986); Sayı 177 (Eylül 1998).
6. 6/7 Eylül olayları sonrasında kurulan 6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi adıyla kurulan komitenin çalışmaları, toplanan bağışlar ve zarar görenlere yapılan yardımlarla ilgili kimi belgeler İş Bankası Yenicami Şubesi'nde dosyalar içinde saklanmıştır. Aktaracağımız bilgiler, aksi belirtilmedikçe anılan kaynaktan derlenmiştir.
7. Adnan Menderes'ten Üzeyir Avunduk'a gönderilen 9 Eylül 1955 tarihli mektup, TİB Yenicami Şubesi, 6/7 Eylül Belgeleri.
8. 6 Eylül Hadiseleri Yardım Bürosu, "Ödemeler Dosyası", TİB Yenicami Şubesi, 6/7 Eylül Belgeleri.
9. Vehbi Koç, komiteye seçildikten sonra "işlerinin kesreti dolayısıyla" toplantılara katılmamış ve "icabında kendisini temsil etmek üzere" Fazıl Öniş'i vekil tayin etmiştir.
10. "6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi Başkanlığı Faaliyet Raporu" (tarihsiz), TİB Yenicami Şubesi, 6/7 Eylül Belgeleri.
11. Adı geçen rapor.
12. Adı geçen rapor.
13. Çelik Mürekkep Fabrikası sahibi A. Kemal Çelik'in 4 Eylül 1956 tarihli dilekçesi ve Üzeyir Avunduk imzasıyla dilekçe sahibine gönderilen cevap yazısı, TİB Yenicami Şubesi, 6/7 Eylül Belgeleri.
14. "Rıza Çerçel Bey'in İzmir Dosyası", TİB Yenicami Şubesi, 6/7 Eylül Belgeleri.
15. "İzmir Yardım Komitesi'nin Makbuz ve İbranameler Listesi" TİB Yenicami Şubesi, 6/7 Eylül Belgeleri. Listede, Maliye Vekâleti Hasar Takdir Komisyonu Merkez Bürosu Şefi Vergi Kontrol Memuru Turgut Avcasoy'un 4 Şubat 1957 tarihinde tüm belgeleri teslim aldığına ilişkin bir not ve imza vardır.

EPHEMERA

eşya piyangosu
TÜRKİYE
KEMALİST YAZARLAR
VE SANATÇILAR DERNEĞİ
№ 327070
50

1954
EŞYA PİYANGOSU
1
LİRA

Türkiye KIZILAY Cemiyeti
EŞYA PİYANGOSU
10 LİRA
№ 590176

FRANSIZ FAKİRHANESİ
PİYANGOSU

MALİYE-İŞ
500
Krş.
EŞYA
PİYANGOSU

Eşya piyangoları biletleri Ephemera Derneği'nden Celâl Yıldırım'ın koleksiyonundan alınmıştır.

ARŞİVDEN BİR BELGE (18)

"Yağdır Mevlâm Su": Yağmur Duası Üzerine Belgeler

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Eylül Yağmur İçin...

Su hayattır. Yağmur hayat, bereket, bolluk, refah getirir. Azı karar, çoğu da zarardır. İnsanlık tarihi boyunca yağmur yağdırmak veya gereğin fazla yağan yağmuru durdurmak için tanrılara adaklar adanmış, kurbanlar sunulmuş, şölenler verilmiş, ilahiler okunmuş, danslar yapılmış, dualar edilmiştir.

Antik dönemde çok tanrılı dinlerin çoğunda yağmur tanrısı önemli bir ilahtır. İslamın gelişinden çok önce, Antik Yunan, Roma, Orta ve Ön Asya medeniyetleri, Hindistan, Çin ve Japonya'da yağmur yağdırmak veya lüzumundan fazla yağan yağmuru durdurmak için tanrı veya tanrılara yakarma inancı yaygındı. Katolik Hıristiyanlık ve Musevilikte de yüksek yerlere çıkarak yağmur yağdırması için tanrıya yakarmak inancı vardır. İslamiyetin Sünni mezhepleri, Musevi ve Hıristiyanların Müslümanlar ile birlikte kendi inançlarına göre yağmur duası düzenlemesini kabul ve tavsiye eder. Orta Asya Türklerinin yağmur yağdırmak amacıyla bazı Şamanist ayinler ve alaylar düzenledikleri de bilinmektedir.[1]

Dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi Anadolu'da da yağmur yağmasını sağlamak için özel olarak hazırlanmış ve süslenmiş bir kuklayı kapı kapı dolaştırmak ve çömçe-gelin, kepçe-gelin, gode-gode vb adlarla anılan bu kuklayı ıslatmak, kukla ile dolaşırken erzak toplamak, toplanan bu erzaklarla yemek pişirmek ve fakirlere dağıtmak gibi âdetler uygulanmaktadır. Dolaştırılan bu kuklalar eski yağmur tanrısı figürlerinin evrimleşmiş ve artık tanınmaz hale gelmiş hali olmalıdır.

Yağmurun yağmasını sağlamak için hayvan kurban etmek eski bir gelenek olduğundan, İstanbul'da Kurban Bayramı'nın birinci günü yağmur yağacağı inancı da bu geleneğin İslam dinine uyum sağlamış bir hali olmalıdır. Anadolu'da yağmur yağması için at kafatasına dualar yazarak akarsuya atılması âdeti de eskiden kalmış bu tür inanışların bir devamıdır.[2]

Eski bir Moğol inanışı olan "yağmur taşı" yani *yada* taşı inanışı da Anadolu'da varlığını zaman içinde biraz değişmiş olarak sürdürmeye devam etmektedir. *Yada* taşı ile ilgili Türk inanışı eski Çin ve Arap kaynaklarına da yansımış, ünlü Osmanlı tarihçisi Mehmed Fuad Köprülü 1925 yılında "Eski Türklerde Dinî-Sihrî Bir An'ane: Yağmur Taşı" başlıklı bir makale yayımlamıştır.[3] Efsaneye göre, *yada* taşı Hz Nuh'un gemisinden kalmadır. Geminin sellerden kurtulmasından sonra *yada* taşı Yafes'e kalmış, Oğuz bu taşı hileyle elde etmiş. *Yada* taşı Dokuz Oğuzlar'ın hükümdarının elinde, babadan oğula geçermiş. Bu nedenle Oğuzlar ile diğer Türkler arasında "harb ve darb hiç eksik olmaz" imiş.[4]

Yağmur duası inanışı İslamiyet öncesi Arap toplumunda da yaygın kabul görmekteydi. Arapça "istiska" adı verilen yağmur duası, İslamiyetin kabulünden sonra da İslam dininin kurallarına uygun olarak varlığını sürdürmüştür.

İslamî usullere göre, yağmur duası yerleşim bölgelerinin dışında, mümkün olduğu kadar yüksekte bulunan açık bir alanda ve sabahleyin yapılmalıdır. Yağmur duasının makbul olabilmesi için büyük bir cemaat halinde yapılması önemlidir. Yağmur duasına rağmen hâlâ yağmur yağmazsa, duanın üç gün arka arkaya yenilenmesi önemlidir. Yağmur duasına susuzluk nedeniyle yaşanmakta olan kuraklık ve kıtlık yüzünden sıkıntı çeken çocuklar, yaşlılar, hayvanlar vb çıkarılması da makbul sayılmaktadır. Üçüncü gün yapılan dualardan sonra da yağmur

yağmazsa, elbiseler çıkarılarak ters giyilir, tövbeler tekrarlanır, fakirlere sadakalar dağıtılır. Çocuklar annelerinden uzaklaştırılarak ağlatılır, yaşlı ve düşkün ihtiyarlara, hakıma muhtaç sakatlara ve özürlülere dualar ettirilir. Oluşan acıklı görüntülerin Allah'ın merhametini uyandırması ve Allah'ın "rahmet"ini kullarına yeniden kazandırması umulmaktadır.[5]

Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'nin öğretisine göre, yağmur duası esnasında namaz kılınması veya hutbe okutulması gereksizdir, tövbe etmek ve günahların bağışlanmasını dilemek (istiğfâr) yeterlidir. Ebu Hanife cemaatsiz olarak iki rekat namaz kılınmasına da izin vermektedir. Ancak, Hanefî mezhebinin iki imamı (İmâmeyn) olarak anılan Ebu Yusuf ve İmâm Muhammed'in öğretilerine göre yağmur duası esnasında cemaatle birlikte iki rekat namaz kılmak şeriata uygun (mendûb) kabul edilmektedir.[6] Diğer İslam mezheplerinde ise iki rekatlık bu namaz Hz Muhammed'in tenbihlerinden (sünnet-i müekkede) sayılmaktadır.[7] Namazdan sonra iki hutbe okunur ve birinci hutbe sırasında cüppeler çıkarılarak ters çevrilir. Bu hareket, hava koşullarında gerçekleşmesi istenilen değişimi simgeler. Hutbelerden sonra dua edilir, ki yağmur duası ismini bu duadan almaktadır. Yağmur duasının oruç ve sadaka gibi diğer ibadetlerle desteklenmesinin yağmur duasının başarısını artırdığına inanılır.[8]

Pertev Naili Boratav'ın anlattığına göre, Anadolu inanışında çakıl taşlarına birer birer dua okuyarak hepsini bir torbanın içinde suya bırakmak âdeti de vardır. Yağmur fazla geldiği takdirde, torbayı taşları düşürmeden sudan çıkarmak gerekmektedir. Avrıca bölgedeki evliya yatırlarına giderek yağmur duası yapılması da yaygın bir uygulamadır. Kütahya folklorunda yağmur alayı ve yağmur duası evlenmemiş genç kızlara yaptırılmaktadır. Yağmur duasına rağmen hâlâ yağmur yağmamışsa, meczup ve delileri tanrıya kısaca şekilde ileri geri konuşturma âdeti de oldukça yaygındır.[9]

Musâhipzâde Celâl'ın *Eski İstanbul Yaşayışı* kitabında anlattığına göre, İstanbul folklorunda yağmur duası inanışına çokça rastlanılmaktaydı. Buna göre, mevsim kurak giderse yağmur duasına açık alanlara çıkılır, mektep hocaları mekteplerdeki talebeleri peşlerine takarak kırlara yağmur duasına çıkarırdı. Mektep çocuklarının yağmur dualarına halk da katılırdı. Çocuklara taş toplattırılır, bunlara okunup üflenir, okunmuş taşlar bir torbaya konarak suya atılırdı. Kuraklıktan ölümü simgeleyen bir at kurukafasının alnına ayet-i kerimeler yazılır ve akarsuya bırakılırdı. Yağmur yine de yağmazsa, "herkes üstüne giydiği cübbesini, hırkasını, saltasını, cepkenini, abasını çevirir tersine giyer, hoca yağmur duasına başlardı. Eller açılıp, parmaklar aşağı tutularak 'amin' denirdi."[10]

Yağmur duasının etkili olması için içecek, kullanacak, hayvanlarını ve tarlalarını sulayacak su bulamayan halkın yağmur duasına çıkmadan önce sadakalar dağıtması, haksız kazançlarını asıl hak sahiplerine geri vermesi, yağmur duasına at veya araba ile değil de yürüyerek ulaşması, yağmur duasına temiz fakat eski, hatta mümkünse yamalı elbiselerle gitmesi ve dua sırasında boynunu bükerek "zillet ve huşu'" içinde bulunmasının yağmur duasına katkıda bulunduğu ve yağmurun yağmasına neden olduğuna da inanılmaktadır. Yaygın uygulamaya göre, yağmur duası için kibleye karşı saf tutulur, imam ayakta ellerini kaldırarak dua eder, cemaat de otururak "amin" demekle duaya katılır.[11] Musâhipzâde Celâl'e göre "ekseriya duadan sonra yağmur yağdığı görülmüştür."[12]

Ünlü divan şairi Nabi'nin Arapça "istiska" olarak bilinen yağmur duası hakkındaki

> Sehâb-ı rahmet-i Hak
> gevher-efşân olmasa yekçend
> Olurdu halk-ı âlem
> kâse-gerd-i dest-i istiska

beyiti ün kazanmıştır.[13]

Yazı dizimizin ismini "Arşivden Bir Belge" olarak belirlemiştik, ancak ele aldığımız konunun niteliğine ve yazının içeriğine göre bazen bir değil birkaç belge yayımlamak durumunda kalmaktayız. Bu sayıda da "Arşivden Bir Belge" adı altında, yağmur duası hakkında tek bir belge değil, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin üç ayrı tasnifinden gelen üç ayrı belge bulacaksınız.

Birinci belgemiz, 1820 yazında İstanbul ve civarında yaşanmakta olan kuraklık neticesinde Dersaâdet, Üsküdâr, Galata ve Eyüp bölgelerinde bulunan okullardan yağmur duasına çıkarılmış olan (sibyân) talebelere dönemin padişahı II. Mahmud adına ödenen atiye-i seniyye hakkındadır. Yani, dönemin İstanbul'unu oluşturan bütün idari birimlerde bulunan bütün mekteplerdeki talebeler II. Mahmud'un fermanıyla 1820 yılının eylül ayında yağmur duasına çıkarılmışlar ve katılmış oldukları istiska duası karşılığında da Hazine-i Âmire kaleminden ödenen toplam 15.000 kuruş ile ödüllendirilmişlerdir.[14]

İkinci belgemiz, 1832 yılının nisan ayında o sırada Selânik nâibi bulunan Şarânîzâde Abdullah Şâkir efendinin kaleme almış olduğu bir i'lâmdır. Abdullah Şâkir efendinin yazdığına göre, Selânik başta olmak üzere Rumeli'nin bazı bölgelerinde nisan yağmurları yağmadığı için ekinler kuraklık nedeniyle büyümemiş, bu nedenle hububat ve hayvanlar "sıkılmış", yani zor durumda kalmışlardır. Gizlice ve açıkça olmak üzere defalarca yağmur duaları yapılmış, bütün halk çoluk çocuk hayvanlarını da yanlarına alarak Selânik dışına üç gün süren bir yağmur duasına çıkmıştır. Ancak, bütün bu dualara rağmen yağmur bir türlü yağmayınca, umudu iyice kırılan halk evlerine dönmek zorunda kalmıştır. İşte bütün ümitlerin kırıldığı bu sırada, Selânik'de Nu'mân Bey Medresesi'nde müderris olan Anadolu asıllı seksen yaşındaki el-Hâc Mustafa Efendi bir gece rüyasında dönemin padişahı Sultan II. Mahmud'u görmüştür. el-Hâc Mustafa Efendi'nin anlattığına göre, rüyasında Sultan II. Mahmud kendisine "Selânik'de bulunan Ayasofya Câmi-i Şerîfi'nde bulunan taşlardan toplayarak bunları okuyun ve sonra-

da suya koyup yağmur duasında bulunun" talimatını vermiştir. Ertesi sabah el-Hâc Mustafa Efendi rüyasını herkese anlatmış, hemen Aysofya Camii'ne koşulmuş ve rüyada Sultan II. Mahmud'un önerdiği terkip talimatlarına uygun olarak uygulanmıştır. Taşlar okunup üfleudikten ve suya konulduktan sonra Selânik ve kazalarında yıllardır bu bölgede eşi benzeri görülmemiş bir yağmur ("rahmet") başlamış ve dört gün üç gece sürerek susuzluktan kıvranmakta olan Selânik bölgesini suya doyurmuştur. Selânik nâibi Şarânîzâde Abdullah Şâkir Efendi'nin yazdığına göre, büyük küçük, fakir zengin bütün Selânik halkı bu olayı Sultan II. Mahmud'un kerametine ve işaretine yormuş, herkes padişah II. Mahmud'un uzun ömürlü, sıhhatli ve başarılı olması için dua etmeye koyulmuştur.[15]

Üçüncü belgemiz ise 1848 yılının ağustos ayına ait, yani Sultan II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülmecid zamanından kalma bir irâde-i seniyye. Dönemin sadrazamı Koca Mustafa Reşid Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e bildirdiğine göre, 1848 yazında yağmur yağmamış, su sıkıntısı yaşanmış, kuraklık olmuş ve sonuçta kuraklık ve kıtlıktan kaynaklanan birtakım hastalıklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle dönemin şeyhülislâmı Ahmed Arif Hikmet Beyefendi ile görüşerek yağmur duasına çıkılması için halka bir çağrı çıkarılması hakkında izin istenmektedir. Sultan Abdülmecid'in sadaret dilekçesinin hemen ertesi günü verdiği irâde-i seniyyede, kuraklık ve kıtlık konusunda Allah'a yakarmak dışında yapılacak bir şey olmadığı ve hastalık ve kuraklık gibi "umumi ızdıraplar" halinde "istiska" yani yağmur duasına çıkılmasının İslâm dininin farzlarından ve kıtlığı çekilen bir şey için Allah'a yakarmanın insan olmanın gerekliliklerinden birisi olduğu vurgulanmıştır. Sultan Abdülmecid'in irâde-i seniyyesiyle sadrazam Koca Mustafa Reşid Paşa'ya şeyhülislâm Ahmed Arif Hikmet Beyefendi ile konuşularak gerekli önlemlerin alınması ve topluca yağmur duasına çıkılması için gereken izin verilmiştir.[16]

BOA, Cevdet Tasnifi, İktisat, No. 1906, 27 ZA 1235.

1. Pertev Naili Boratav, "İstiska", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt V, Kısım II, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987), s. 1221-1224.
2. *age*, s. 1222.
3. Mehmed Fuad Köprülü, "Eski Türklerde Dinî-Sihrî Bir An'ane: Yağmur Taşı", *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt V, 1925, s. 1-11.
4. Pertev Naili Boratav, "İstiska", s. 1222.
5. "Yağmur Duası", *AnaBritannica*, Cilt XXXII, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994), s. 62.
6. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983), s. 101.
7. "Yağmur Duası," s. 62.
8. Pertev Naili Boratav, "İstiska", s. 1221.
9. *age*, s. 1222.
10. Musâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946), s. 34-35.
11. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 101.
12. Musâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 35.
13. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 101.
14. BOA, Cevdet Tasnifi, İktisat, No. 1906, 27 ZA 1235.
15. BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, No. 31803, 1247.
16. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 9651, 17 N 1264.

İzzetlû Defterdâr efendi

Bu def'a istiska duâsı zımnında Dersaâdet ve Üsküdâr ve Galata ve Eyüb'de olan mekteblerde mevcûd sibyâna verilecek atiye-i seniyye için ale'l-hesâb olarak onbeş bin kuruş i'tâsına mübâderet eyleyesin deyu ber-mûcib-i fermân-ı âlî meblağ-ı mezbûr verilip ba'delhu telhîsi tahrîr oluna.

fî 27 Zilkade sene 1235 [5 Eylül 1820]

Telhîsi mûcibince kayd ve tezkiresi i'tâ olundu

fî 29 Zilkade sene 1235 [7 Eylül 1820]

Arz-ı bendeleridir ki,

İşbu beyâz üzerine sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcibince bu def'a istiska duâsı zımnında Dersaâdet ve Üsküdâr ve Galata ve Eyüb'de olan mekteblerde mevcûd sibyâna atiye-i seniyye olarak i'tâsı irâde buyurulan onbeş bin kuruş Hazine-i Amire'den i'tâ olunmuş olduğu malûm-ı devletleri buyurulduklarda meblâğ-ı mezbûrun Hazine-i Amire sergisi defterlerinden masrafiçün başmuhâsebeye kayd ve tezkeresi i'tâ olunmak bâbında emr ü ferman devletlû saâdetlû sultânım hazretlerinindir.

fî gurre-i Zilhicce sene 1235 [9 Eylül 1820].

(BOA, Cevdet Tasnifi, İktisat, No. 1906, 27 ZA 1235.)

Selânik nâibi'nin i'lâmıdır,

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki, Rumeli'nin bazı mahallerinde olduğu misillû Selânik'de dahi bir müddetden berü kaht-ı matar ve hububât ve hayvanat sıkılmış [?] olduğundan, bi'd-def'aât hafî ve celî nüzûl-ı matara müteallik duâ ve niyâz olunub ba'delhu bi'l-cümle ahâli ve sibyân ve hayvanât ile Selânik hâricinde musallaya üç gün mütevâliyen çıkılıp akvâl-ı eimme-i hanefiyye üzere salât-ı istiska ve duâ ve niyâz kılınmış ise de yine bir güne âsârı zuhûr etmeyerek bayağı herkes nâ-ümmid olmuşlar iken fi'l-asıl Anadolulu olub kırk elli seneden berü Selânik'de ikâmet üzere Selânik'li Nu'mân Bey merhûmun medresesi müderrisi olub dâimâ neşr-i ulûm ile me'lûf seksen yaşını mütecâviz ulemâ-yı âmilînden faziletlû el-Hâc Mustafa Efendi hazretleri bir gece rüyâlarında se-

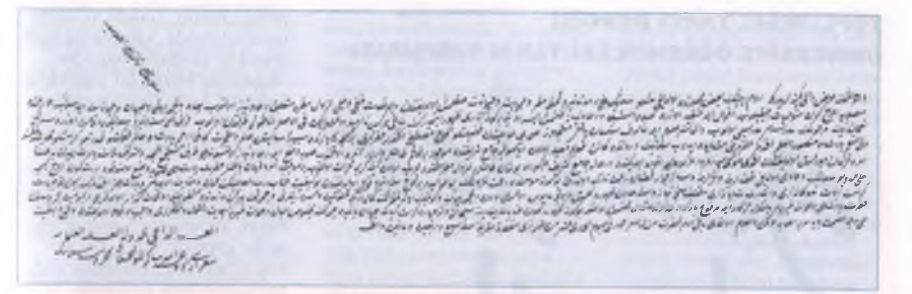

Üstte: BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, No. 31803, 1247.

Sağda: BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-İ Dâhiliye, Sıra No: 9651, 17 N 1264.

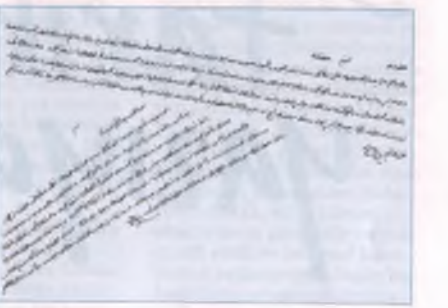

heb-i asâyiş-i âlem ve mefhâret-i kâffe-i ümem, pâdişâh-ı âlem şevketlû, kudretlû, kerâmetlû, mehâbetlû, azametlû veliyyü'n-ni'âm pâdişâh-ı mansûrü'l-alem efendimiz hazretlerini müşâhede edüb Selânik derûnunda kâin kadîm ma'bed olan Ayasoyfa câmi'-i şerîfinde mevcûd birtakım taşlar vardır, onlara okunup suya vaz' ile duâ ve niyâz olunsun deyu taraf-ı müstecmi'l-meed ve'ş-şeref zât-ı pâdişâlûden bâtınen emr ü fermân buyurulmuş olduğundan efendi-i mümâileyh rüyâ-yı mezkûreyi ifâde eylediğinde derhâl câmi'-i şerîf-i mezkûrda bulunan taşlara nüzûl-ı matar hakkında mücerreb olan âyet-i kerîme kırâ'at olunub her-mûcib-i emr-i fermân-ı bâtınâ-i hazret-i pâdişâhî suya vaz' olundukda dört gün üç gece ale'd-devâm Selânik ve hâvi olduğu kazâlarına ve kurâlarına ve sâir civâr kazâlara rahmet nâzil olarak bu güne mevsiminde rahmet nüzûlünün bu havâlide birkaç seneden berü vukû'u olmadığından bu keyfiyet cenâb-ı rabbü'l-âlemînin avn ü inâyet-i ilâhisi ve padişâhımız efendimizin yümn-i tevecccühât-ı kerâmet-âyât-ı mülûkâneleri ve iqbâl-i şâhâneleri muktezâsınca niyâz ve istid'adan zuhûra gelmiş ve bunca me'yûs olmuş olan hi'l-cümle büyük ve küçük ahâli-i fukarânın kemâl-i derece memnûniyyet ve mesrûriyyetleri ve cümlenin her ân ve zamânda meşgûliyetiyle evkât-güzâr oldukları deymûmet-i ömr ü saltanat-ı hazret-i pâdişâhî da'vât-ı hayriyyeleri bi't-tekrâr tezkâr ile merfû'-i bârgâh-ı lemlâyezâl-i müteâl kılınmış olmagla bugün zuhûra gelen inâyât-ı ilâhiyyet-i sübhânî ve tevecccühât-ı kerâmet-âyât-ı cihânbânîde cümlenün bi-lmülûsi'l-hâl da'vât hayriyye-i devlet-iştimâl ve teşekkürleri mütebâdi'l-ifâde olduğundan vukû'-ı keyfiyyet alâ vechi's-sıhhat pâye-i serîr-i a'lâya arz ü i'lâm olundu. Bâkî el-emr li-hazret-i men lehü'l-emr. Inrrire fî'l-yevmi'l-hâdi-aşr min şehr-i zi'l-ka'deti'ş-şerîfe sene seba' ve erbain ve mieteyn ve elf. [11 Zilkade 1247 / 12 Nisan 1832]

el-abdü'd-dâ'i li'l-devleti'l-aliyyeti'l-Osmâniyye
Şa'rânîzâde Abdullah Şâkir el-mevlâ hilâf
be-mahrûsa-i Selânik

(BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, No. 31803, 1247.)

Atûfetlû efendim hazretleri

Rehîn-i ilm-i âlî buyurulduğu vechile bi-hikmetillahi-teâlâ bir müddetden beridir yağmûr yağmayıb suda müzâyaka olduğundan başka havâda dahi bu kuraklığın eseri görülmeyerek birtakım hastalıklar zuhûr etmiş olduğuna ve bunlar ise yed-i meşiyyetü'l-ilahiyede olarak def'i için bârgâh-ı sübhâniye arz-ı hâcât ve münâcaatdan başka tedbîri olmayub öteden beri böyle yağmûrdan sıkıldıkça mahsûs istiska için ve hastalık gibi bir ızdırâb-ı umûmî hâlinde def'i için duâ olunagelüb bu ise farîza-i diyânetden ve belki kâffe-i beşerin melce' ve penâh-ı müstakilli olan hallâk-ı cihâna arz-ı hâcât eylemesi iktizâ-yı insâniyetden bulunduğuna binâen muvâfık-ı emr ü fermân-ı kerâmet-nişân-ı hazret-i şâhâne buyurulur ise icâbı devletlû semâhatlû şeyhü'l-islâm heyefendi hazretleriyle müzâkere olunarak ol hâbda lâzım gelen vesâilin ittihâzına mübâderet olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. fî 17 Ramazân sene 1264 [17 Ağustos 1848].

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki İsabi'-zîh-i tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhileri manzûr-ı meâli-mevfûr-ı hazret-i şâhâne buyurulmuşdur. Vâkıâ bunlar yed-i meşiyyet-i ilâhiyede olarak def'i için bârgâh-ı sübhâniye arz-ı hâcât ve münâcaatdan başka tedbîri olmayub öteden berü böyle yağmûrdan sıkıldıkça mahsûs istiska için ve hastalık gibi bir ızdırâb-ı umûmî hâlinde def'i için duâ olunagelüb bu ise farîza-i diyânetden ve kâffe-i beşerin melce'-i hakîkisi ve penâh-ı müstakilli olan hazret-i hallâk-ı cihâna arz-ı hâcet edilmesi iktizâ-yı insâniyetden bulunduğuna binâen iş'âr-ı âlî-i âsafîleri vechile icâbının müşârünileyh hazretleriyle bi'l-müzâkere lâzım gelen vesâilin ittihâzına mübâderet olunması müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı zıllullahî muktezâ-yı celîlinden bulunmuş olduğu muhât-ı ilm-i sâmî-i âsafâneleri buyurıldukda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.
fî 18 Ramazân sene 1264 [18 Ağustos 1848].

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 9651, 17 N 1264.)

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Çalışmalarımız devam ederken, internette açtığımız tartışma forumu da giderek daha aktif hale geliyor. Forumun adresini tekrar hatırlatıyor, henüz üye olmayan arkadaşları da aramıza bekliyoruz:
www.egroups.com/group/genc-tarih

Araştırmalar derinlik kazandıkça, arşivlere ulaşmada ve kaynak bulmada yaşanan sıkıntılar giderek arttı. Sizlere bire bir yardımcı olma şansımız olmasa da, ulaşabildiğiniz her kaynağa ulaşmanızı tavsiye ediyoruz. Ulaşamadığınız, ama yerini bildiğiniz belge, kitap ya da bilgileri de araştırmanızda belirtmeniz faydalı olabilir. Bazen bir kaynağın ulaşılamıyor olması bile başlı başına bir bilgiyi içinde barındırır.

Sizlere yol gösterecek ve bulamadığımız bilgilerin boşluğunu kısmen dolduracak bir yol ise süreli yayın taraması yapmaktır. Araştırdığınız konunun farklı bir açısını yakalamanın bir yolu da basındaki etkilerini izlemektir. Bazen de karşılaştığınız küçük bir haber, konunuzu bambaşka bir değerlendirmeye tabi tutmanızı gerektirebilir. Gazete ve dergi taramalarında, konunuzla ilgili temel ve yardımcı bilgilere ulaşmanız büyük bir olasılıktır. Yerel bir konu üzerine çalışan arkadaşlar için de yerel basını taramak aynı faydayı sağlayacaktır.

Daha önceki sayılarda belirttiğimiz gibi, yarışmaya başvuran arkadaşların seçtiği konular genelde yerel. Ailelerinin, köylerinin, kasabalarının, mahallelerinin tarihlerini araştıranlar için temel yöntemlerden biriyse sözlü tarih. Bu arkadaşlar dışında başlı başına, bir sözlü tarih görüşmesine dayanan araştırmaları konu olarak seçmiş arkadaşlar da var. Son zamanlarda, bize ulaşan soruların genelde sözlü tarih yöntemiyle ilgili olması bakımından, bu sayıda biraz sözlü tarihten bahsetmenin faydalı olacağına karar verdik. Elimizde 6-7 Haziran 1993'te Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen ve Paul Thompson'ın konuşmacı olarak katıldığı, sözlü tarih atölyesinde konuşulanlardan yola çıkarak oluşturulan bir metin var. Sözlü tarihin ne olduğu, bir görüşmenin nasıl yapılacağı, nelere dikkat edilmesi gerektiği, teknik malzemenin niteliği ve görüşmenin ardından malzemenin nasıl değerlendirileceği sorularına kısa da olsa cevap veren bu metin, elimizde basılı olarak sınırlı sayıda bulunduğu için ilgilenen herkese ulaştırmak mümkün görünmüyor. Ancak tartışma forumumuzda, "Sözlü Tarih Kılavuzu" isimli bu metin tam olarak yer alıyor. İnternet olanağına sahip olmayan arkadaşlar da bizlere ulaştıkları takdirde posta yoluyla bu metni edinebilirler.

SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMELERİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN BİRKAÇ NOKTA

Sözlü tarih, erişilmemesi halinde tarihe yansımayacak olan her kesitten, her tür insanın yaşamını ve duygularını belgeleyerek, geçmişin daha

toparlayıcı, daha doğru betimlemesine izin veren bir yönlendirdir. Sıradan insanların, etnik azınlıkların doğrudan sesleri çok az duyulur. Sözlü tarih, deneyimlerin, geleneksel tarihte gözden kaçan insanların anılarını toplamanın en iyi yollarından biridir. Yazılı kayıtların değinmediği yaşamın temel alanlarında araştırma yapmak, örneğin aile ilişkilerini, iç dünyaları, çocukluk ve gençlik deneyimlerini incelemek yazılı kayıtlardaki bilgileri tekrar değerlendirme olanağı sağlar. Yaşı, işi, yeteneği ya da önemi ne olursa olsun, her bireyin kendi yaşam deneyimi hakkında söyleyeceği ilginç şeylerin olması sözlü tarihin temel yapısını oluşturur. Köklerini yitiren, marjinal hale gelen topluluklarda, geçmişlerine ilişkin anlam duygusunu, bireylerde özsaygıyı tekrar kazandırmak sözlü tarihin yararlarındandır. Öğrencilerin yaptıkları projelerde uyguladıkları sözlü tarih görüşmeleri, özgüven ve iletişim becerisini, kuşaklar arasında anlayış ve saygıyı artırır.

Biriyle görüşmeden önce, o kişiyle ilgili mümkün olduğunca çok bilgi toplamak en iyisidir. Tanınmış kişilerle ilgili bilgi toplamak, görüşme sırasında hareket alanınızı genişletecektir. Eğer tanınmamış bir kişi ile görüşüyorsanız tarih kitaplarını okuyarak, dönemsel ayrılıkları ve kişilere ait uğraşıları anlamaya çalışmak faydalı olacaktır. Önemli olan ne soracağınıza dair kafanızda net fikirlerin olmasıdır.

Kiminle görüşme yapacağınıza karar verirken bazen seçim, konunun kendisinden çıkar. Ailenizle ilgili bir araştırma yapıyorsanız elinizden geldiği kadar çok aile üyesiyle görüşme yapın. Bir olayı, bir kampanyayı ya da bir derneği inceliyorsanız kilit rollerde bulunmuş kişileri arayın. Bunları toparken görüşme yapacağınız kişilerin profilinde birkaç noktaya da dikkat etmek gerekir. Örneğin görüşme kapsamına erkekleri olduğu kadar kadınları da, farklı yaşlardan insanları, bir topluluktaki farklı toplumsal sınıfları, farklı işçi tiplerini, farklı politik görüşleri, başarılı ve başarısız olanları da dahil ettiğinizden emin olmalısınız. Neyin en önemli olduğu konunuza bağlıdır, ama hangi tür insanları aradığınızı bilmek çok önemlidir.

Bütün sorularınız kısa, net ve hedefe yönelik olmalıdır. Çok fazla soru sormamaya özen göstermelisiniz. Dikkatle dinlemek ve sözü kesmemek çok önemlidir. Bir miktar konu dışına çıkılmasına izin verebilirsiniz. Emin olmadığınız konulara geri dönün, daha fazla ayrıntı istemekten çekinmeyin ve en önemlisi bir konudan diğerine aniden atlamayın. Yaşlı kişilerle görüşüyorsanız ara vermek isteyip istemediklerini sık sık sorun.

Görüşme sırasında bir soru planı oluşturmak faydalıdır. Ancak ayrıntılı bir soru formu kullanmak sizi o forma bağlı, görüşmenizi de katı bir hale getirebilir. Soru formunu sadece hatırlatıcı bir unsur olarak kullanmalısınız. Görüşme başladıktan sonra ilgilendiğiniz alan dışında anlatımlarla da karşılaşabilirsiniz. Bu gibi durumlarda görüştüğünüz kişiyi yönlendirmek sizin işinizdir. Bu yönlendirmede anlatan kişiyi serbest bırakmanız ve neyin önemli olduğunu söylemesi için imkân vermeniz önemlidir. Ancak görüşmenin hedeften sapmaması için rehberlik etmek zorundasınız.

Görüştüğünüz kişinin ne zaman doğduğunu, nerede yaşadığını, anne, babasının ve kendisinin işinin ne olduğunu sorarsanız, görüşmeniz çok daha fazla tarihsel kullanıma sahip olacaktır. Konu ne olursa olsun kişinin geçmiş yaşamını tartışarak başlamanız, o kişinin konuşmasını sağlamak için iyi bir başlangıç olur. Anne ve baba, başlamak için iyi bir noktadır.

Doğru bant kayıt donanımına sahip olmak ve onu kullanmayı bilmek ise insanların yaşam öykülerini bantta korumak için en önemli ilk adımdır. Kayıtlarınızı daha sonra birçok şekilde kullanmak isteyebileceğinizi, bunların tek ve yerine yenisi konulamaz tarihsel belgeler olacağını unutmadan gereken özeni göstermelisiniz.

Görüşmeden sonra elinizdeki malzemenin niteliğine siz karar vereceksiniz. Bu malzemenin kullanılırlılığı, çalışmanızda belirlediğiniz eksenle doğru orantılıdır. Anlatılanların güvenilirliğini tartmanız gerekir. İç tutarlılığın, önyargıların işaretlerini araştırmalı ve bunları başka görüşmelerden ve belgelerden gelen kanıtlarla karşılaştırmalısınız. Beklenmeyen kanıtları ve yeni bakış açılarını arayın. Amacınız öyküleri analiz edip, geçmişe ilişkin yeni anlayışlar bulmaktır. Analiz yoluyla, anlatılanları birbirine katarak, bir argüman oluşturmaya girişebilir ve çok çeşitli sözlü ve belgesel kanıtlardan yararlanarak özgün bir betimleme oluşturabilirsiniz.

Son olarak görüşmeden önce ve sonra banda alınmış yaşam öyküsünü, nasıl kullanmaya niyetli olduğunuzu, görüşme yaptığınız kişiye ayrıntılı olarak açıklamanız önemlidir. Görüşme yapılan kişinin isteklerine saygı gösterilmesi temel bir noktadır. Gerçekleştirdiğiniz kaydı, yazacağınız makalede kullanabileceğinize dair yazılı bir belge almayı da ihmal etmeyin.

Bu bilgiler ışığında bir sözlü tarih görüşmesini gerçekleştirmek ve sonuçları değerlendirmek sizler için daha kolay olabilir. Sözlü tarih Türkiye'de yeni; ancak yıldışında uzun zamandır kullanılan bir yöntem. Türkçeye çevirisi yapılan kaynaklardan sizlere yöntemle ilgili yardımcı olabilecek en iyi kitaplardan biri Paul Thompson'ın *Geçmişin Sesi, Sözlü Tarih Kuramı* kitabıdır. Bunlar dışında sözlü tarih yöntemi ile yazılan kitaplar da sizlere yol gösterebilir. Örnek olarak Leyla Neyzi'nin *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*, Halil Dural'ın *Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Efeler* kitaplarını verebiliriz.

Ortadoğu Araştırmaları ve Türkiye

ZEKİ ARIKAN

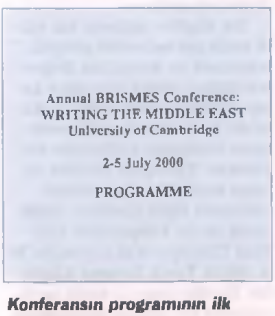

Konferansın programının ilk sayfasından.

Karşı sayfada:
Zeki Arıkan, Salih Özbaran ve Mehmet İpşirli konferansın düzenlendiği Cambridge King's College önünde.

Cambridge Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin (Centre of Middle Eastern and İslamic Studies) "BRISMES 2000" (British Society for Middle Eastern Studies) başlığı altında düzenlediği konferansa katılmak üzere Londra havaalanında Prof. Mehmet İpşirli ile buluştuk. Bu kentin görülecek belli başlı yerlerini kuşbakışı gördükten sonra Cambridge'e doğru yola koyulduk. Londra'dan Cambridge'e doğru uzanan yolun, sağı solu göz alabildiğince uzanan inanılmaz bir yeşillik içindeydi. Dünyanın içinde bulunduğu bunca kirliliğe karşın İngilizlerin doğayı korumaktaki başarılarına hayran olmamak elde değil. Yağmurun hafifçe çiselediği bir saaatte kente ulaştık ve St. Catharine's Koleji'ne yerleştik. Burada bizi Prof. Salih Özbaran karşıladı.

Cambridge sokakları, kolejleri, kiliseleri ve sakin yaşamıyla Ortaçağ kentinin özelliklerini taşıyor. Ben, 1930'lu yıllarda Trinity Kolej'e devam eden ve Cambridge Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı öğrenimi gören, ne yazık ki henüz kırkına varmadan yitirdiğimiz Prof. Orhan Burian'ı düşünüyorum. Bu kent ve buradaki kolejler hakkındaki ilk bilgilerimi de onun *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*'nde yazdığı "Cambridge'e Mektuplar"ına borçluyum. Bir yandan onun soluduğu havayı solumak, vaktiyle yaşadığı, gezdiği yerleri görmek bana heyecan veriyor, öte yandan şimdi artık sonsuzluğa göçmüş olduğunu anımsamak içimde anlatılması güç duygular uyandırıyordu. Trinity Kolej'i böyle çelişkili duygular içinde gezdim.

Konferansın açılışı, Cambridge'e vardığımız akşam E. J. Brill yayınevinin (Leiden) yayımladığı *İslam Ansiklopedisi* temsilcilerinin verdikleri bir kabul resmi ve yaptıkları konuşmalarla yapıldı. Bunu izleyen 3, 4 ve 5 temmuz günlerinde konferans üç ana bölüm halinde çalışmalara başladı. Bu çalışmaların, sunulan bildirilerin ayrıntıları bir yana, ancak bir iki noktası üzerinde durmakla yetineceğiz. Kongreye çeşitli ülkelerden katılan bilim adamlarının sundukları bildirilerin sayısı 100'ü geçmektedir. Türkiye, gerek yurtiçinden gelen, gerek yurtdışında çeşitli üniversitelerde görevli bulunanların katılımıyla geniş ölçüde temsil edilmiştir. Bunun dışında İngiliz üniversite ve kolejlerinden gelenlerin sayılarının epeyce kabarık olduğunu da belirtmek gerekir. Diğer katılımcılar İsveç, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri ve çeşitli Arap ülkelerinden gelmişlerdi. Ancak Türkiye ve İslam dünyası üzerinde yetkiyle söz söyleyebilecek epeyce yetişmiş insan gücü bulunan Fransa'dan "BRISMES 2000"e neredeyse hiç kimsenin katılmamış olması dikkatimi çekti. Her ne olursa olsun bu kadar geniş katılımlı bir konferansı üç güne sıkıştırmak, ancak oturumların sayısını artırmakla sağlanabilirdi. Nitekim böyle yapılmış ve bildirilerin dört oturum halinde eşzamanlı olarak sunulması uygun görülmüştür. Yine bildirilerin belirli başlıklar altında toplanarak panel biçiminde verilmesi de pek çok açıdan yararlı olmuştur. Bu panel başlıklarının gözden geçirilmesi Türkiye, Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ilgili olarak ele alınan, tartışılan konuların çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Tarih, edebiyat ve düşünce tarihi, kent tarihi, siyaset, uluslararası ilişkiler ve hatta güncel konular bu panelde gündeme getirilmiştir. Sözgelimi doğrudan doğruya Türkiye ile ilgili olarak sunulan belli başlı bildirilerin şu panellerde ele alındığına işaret etmek gerekir: "Çağdaş Türk Siyasetinde İslam", "Osmanlı Tarihçiliği", "Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Devlet İmgesi", "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Toplumsal Hareketler", "Osmanlı Kimliği ve Bu Kimliğin Tanımı" vb... Bu bildirilerin büyük ölçüde Türkiye'den gelen ve yurtdışında görevli bulunan Türkler tarafın-

dan sunulduğunu belirtmeye bile gerek yoktur. Sunulan bildirilerin teker teker içeriği üzerinde durmak bu tanıtım yazısının kapsamı dışındadır. Yalnız şu noktayı belirtmekle yetineceğiz: Gerek yurtiçi gerek yurtdışından toplantıya katılan Türklerin büyük bir bölümünü genç araştırmacılar oluşturmaktadır. Bunlar arasında Avrupa ve Amerika'da görevli bilim adamları da bulunmaktadır. Araştırmacıların ele aldıkları konuları -içerikleri ne olursa olsun- savunmada gösterdikleri başarı ve yabancı dili kullanmadaki becerileri dikkat çekicidir. Bu, sosyal bilimler alanında Türkiye'nin -günümüzde çok sık kullanılan bir deyimle- dışa açılmasının önemli bir göstergesidir ve ülkenin geleceği açısından da umut vericidir. Demek istediğim şudur: Burada, Türkiye'yi ilgilendiren birçok uluslararası toplantıda olduğu gibi bildirilerin hangi dilden sunulacağı konusu herhangi bir sorun yaratmamıştır. Böyle bir sorunun yaşanmaması elbette Türk üniversitelerindeki öğretim üyelerinin sık sık yabancı meslektaşlarıyla bir araya gelmesiyle olanaklıdır. Oysa herkesin bildiği gibi maddi olanaklarımız sınırlı, üniversitelerin dış görevlendirmeler için verdikleri yolluk ve gündelik ücretler yetersizdir. Bireysel olarak bu toplantılara katılmaksa kişinin maddi gücünün çok üstündedir. Ancak yine de bu konu üzerinde durmalı ve çözüm üretmeliyiz. Bugün yardımcı doçentliğe atanmak ya da doçent

olmak için yabancı dil puanının ne kadar aşağı çekilmesi gerektiğini tartışmak yerine, "nasıl yabancı dil öğretiriz?" sorusuna yanıt aramalıyız.

Cambridge Üniversitesi'ne bağlı, Türk hükümeti tarafından desteklenen bir Atatürk kürsüsü (Atatürk Fellowship) vardır. Bugün bu kürsünün başında Prof. Salih Özbaran bulunmaktadır. Özbaran, bu göreve bağlı olarak İngiltere'de çeşitli toplantı, panel, sempozyum ve konferanslara katılmakta, ülkemizi burada en iyi biçimde temsil etmeye özen göstermektedir. Ortadoğu araştırmalarının Arap ve İran ağırlıklı programlarına Osmanlı Tarihi dersleri koydurmayı başarmıştır. Özbaran, ayrıca olanaklar ölçüsünde Türkiye'den bilim adamlarını çağırtarak, bunlardan yabancı öğrencilerin yararlanmasını sağlamaktadır. Yurtdışında bu ve benzeri kuruluşların maddi yönden desteklenmesi ve buralara daha çok kadrolar tahsis edilmesi, Türkiye'nin yurtdışında tanınması, görüntüsünün değişmesi açısından son derece yararlı ve olumlu sonuçlar doğuracağı inancındayız. Öte yandan Cambridge Üniversitesi'nde Türkiye ile ilgili olarak ayrıca Dr. Kate Fleet'in sorumluluğunda Susan Skilliter Araştırma Merkezi'nin varlığını anımsatmakla yetiniyoruz.

Üzerinde durmak istediğim bir başka konu da, Batıda Türkiye ve İslam dünyasını ilgilendiren yayınların bolluğudur. Konferansın yapıldığı binanın girişinde sergilenen, çeşitli yayınevlerinin kitapları bu yayın bolluğunun somut bir göstergesidir.

Yazışma Adresi: Mühürdar Cad. Kınayırık Apt. No: 66/5 Kadıköy 81320 İstanbul
Tel: 0212 336 47 34 Faks: 0212 346 73 52

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL ÖZEL SAYISI

E. Nedret İşli: Takdim • İbnülemin Mahmud Kemal: Kendime Dair • Erol Üyepazarcı: İbnülemin Mahmut Kemal'in Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa ile İlgili Bir Risalesi • İbnülemin Mahmud Kemal: Kamil Paşa'nın Sadareti ve Konak Meselesi • Turgut Kut: İbnülemin Mahmut Kemal İnal "Beyefendi"den Anılar • Prof. Dr. Ali Alparslan: İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Kısa Hayatı ve Hat Koleksiyonu • Abdullah Uçman: İbnülemin'den Rıza Tevfik'e Mektuplar • Ali Birinci: İbnülemin Yazmasaydı • Necdet Sakaoğlu: Bir Fotoğrafın Düşündürdükleri • Emin Nedret İşli: İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey'in Birkaç Mektubu • Dursun Gürlek: Söz Meclisinin Baş Aktörü: İbnülemin Mahmut Kemal Bey • Cevdet Serbest: İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Ölümü Üzerine Haberler ve Yazılar • Ahmet Hamdi Tanpınar: Büyük Bir Muasır: İbnülemin Mahmud Kemal • Ahmet Hamdi Tanpınar: İbnülemin Mahmud Kemal • A. Nihad Akay: İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (İstanbul 1870-1957) • Orhan Okay: Bir Devri Kadim Efendisi: İbnülemin Mahmud Kemal • Metin Toker: İstanbul'un Harab Bir Konağındaki Hazine • Nahit Sırrı [Örik]: Benim Görüşümle; Dünkü Tarihimize Ait Bir Kitap • Naci Sadullah: İbnülemin Mahmud Kemal Bey Neler Anlatıyor? • Midhat Sertoğlu: "Peder Ziyadece Sofuydu, Irzımızı Muhafaza Ettik" • K. Salih Sel: Kitaplar Arasında İbnül-Emin'in Yeni Eseri: "Son Hattatlar" • Fahri Celâl (Göktulga): Son Hattatlar • Midhat Cemal (Kuntay): Sahici Kitap Kemal'in "Son Türk Sadrazamları" • Sait Kesler: Darülkemal • İbnülemin Mahmud Kemal: İki Suale Cevap • İbnülemin Mahmud Kemal: Unutulan Adamlar • İbnülemin Mahmud Kemal: "Pertev"ler • Hasan Âli Yücel: Ustat • Niyazi A. Okan [Banoğlu]: İbnül-Emin Mahmud Kemal'in Kütüphanesinde • Yusuf Mardin: İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal Kocataş Yalısında

K İ T A B İ Y A T

Osmanlı Süreli Yayınları

HÜLYA AYDEMİR

Cüneyd Okay, *Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, Gezgin Yayınevi, Ankara, 2000, 94 s.

Tarihin herhangi bir alanında çalışan araştırmacıların temel kaynaklarından biri süreli yayınlardır. Araştırılan olayların hasındaki etkisi ya da basının başlı başına bir olay yaratıyor olması, pek çok araştırmacı için kullanılabilecek ham malzemedir. Cüneyd Okay'ın hazırladığı *Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi* isimli çalışma ise süreli yayınlarla ilgili yapılan çalışmaları bir araya getiriyor.

1831'de yayımlanmaya başlayan *Takvim-i Vekayi* gazetesinden, saltanatın resmen ilga edildiği 1 Kasım 1922 tarihine dek, yaklaşık iki bin süreli yayının okuyucuya ulaştığı tahmin edilmektedir. Edebiyat, tarih, siyaset, tıp, eczacılık, ilahiyat, spor ve bazen de altbaşlıklarında olduğu gibi "Her nevi hususdan bahseder..." bu süreli yayınlar, bugün araştırmacılar için birincil kaynaklardır. Ancak söz konusu yayınların çoğu zaman ulaşılamaz yerlerde olması ya da içeriklerinde neler bulunduğunun tam olarak bilinememesi sebepleriyle, araştırmacılar ya ilgili yayının tüm nüshalarını tek tek taramak zorunda kalmakta ya da ulaşılamaz yerlerin kapısında kalakalmaktadırlar. Süreli yayınlar üzerine yapılmış araştırmaların bibliyografyasını çıkartmak ise araştırmacılar için emek ve zaman kazancı sağlayacak bir girişimdir. Cüneyd Okay'ın iddialı olmadığını belirttiği bu "deneme"si, bu amaçla hazırlanmış bir bibliyografya çalışması.

Saltanatın ilga tarihi 1 Kasım 1922'ye kadar çıkmış olan, Osmanlıca süreli yayınlar üzerine yapılan çalışmalara yer veren bu çalışmada 586 kayıt bulunuyor. Bu kayıtların seçiminde, araştırmalarda bir süreli yayına ait doyurucu bilgi vermiş olması ölçütü gözetilmiş. Bir yayından bahsedip geçen ya da yayının şeklinden, muhtevasından, boyutundan, kaç sayı ve nerede çıktığından, sahibinden, matbaasından, yazar kadrosundan bahsetmeyen çalışmalar bibliyografyaya alınmamış. Cüneyd Okay'ın bu çalışmayla ulaştığı önemli bilgilerden biri, kendisinin verdiği örnekle *Temaşa Mecmuası* hakkında yapılan üç ayrı tez yerine, farklı yayınlar üzerine çalışma yapılmasının gerekliliği. Özellikle üniversitelerde yapılan mükerrer tezlerin önüne geçmek ve daha çeşitli konularda araştırma yapılmasını sağlamak için Cüneyd Okay'ın kitapçığı bu yöndeki boşluğu doldurmaya önemli bir adım sayılır. Aynı amaca yönelik olarak yazarın bir tavsiyesi de YÖK'ün ya da *Kebikeç*, *Müteferrika*, *Toplumsal Tarih* gibi dergilerin çalışmaların fihrist kısmını ayrı bir veri tabanı oluşturacak şekilde değerlendirmeleridir.

Bir basın tarihi çalışması olmayan bu kitapçık oluşturulurken, basın tarihi üzerine yapılan araştırmaların bibliyografyalarından, ansiklopedilerde yer alan gazetelerle ilgili maddelerden, üniversitelerde yazılan doktora ve yüksek lisans tezlerinden faydalanılmış. Yazar, çalışmasının çok kapsamlı olmadığını ve eksiklerin başka araştırmacılar tarafından tamamlanabileceği umudunu dile getiriyor. Biz de süreli yayınları tanıtan ve belirlenen ölçütlere de uyan bazı makalelerin kitapta yer almadığını fark ettik (örneğin, Tanju Demir, "Ülkemizin İlk Pul Koleksiyonu Dergisi: Pul Mecmuası", *Toplumsal Tarih*, no: 67). Kitaptaki bir başka sorun da adıyla ilgili. Yazar, kitabın Saltanatın kaldırılışına kadar çıkan Osmanlıca süreli yayınları kapsadığını Giriş yazısında açıkça belirtmiş. Buna karşın kitabın adı sanki Latin harflerine geçildiği 1928'e kadar olan dönemi kapsıyormuş gibi *Osmanlıca Süreli Yayınlar...* olmuş. Bunun yayınevinin bizce yanlış kullanılmış bir tasarrufu olduğunu öğrendik. Aslında bizim bu kısa yazıya koyduğumuz başlıkta da benzer bir sorun var: Osmanlı'dan bahsettiğimizde işin içine Rumca, Ermenice, Arapça vd dillerde yayımlanan yayınlar da girer ki, kitapta bunların yer almadığı, yazar tarafından Giriş yazısında özellikle vurgulanmış.

Madamlarımızın ve Mösyölerimizin Tarihi Üzerine Kritik Bir Bakış

CEMİL KOÇAK

Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, 604 s. + 8 s. fotoğraf.

Rıfat Bali'nin uzun zamandan beri Türk Yahudilerinin tarihine ilişkin kritik bir bakış açısı ile kaleme aldığı ve değişik dergilerde yayımlanan yazılarını çok şey öğrenerek ve her zaman ilgi ile izliyordum. Kitabı, bütün bu çalışmalarının adeta bir doruk noktası olarak kabul edilmelidir.

Tek-parti döneminde gayrimüslim azınlık politikalarının Yahudiler cephesini ele alan bu araştırma, tek kelime ile, tarihimize eleştirel bir yaklaşımın nasıl olması gerektiği konusunda bir ders kitabı niteliğindedir. Bali'nin örnek alınması gereken bu çalışmasını sanırım şöyle özetlemek mümkündür: (1) olgusal bilgilerin sabırla, titizlikle ve cımbızla toplanması süreci (profesyonelleri kıskandıracak derecede: arşivler, sözlü tarih yöntemi, gazete ve dergi taramaları, kitap ve makaleler vs.); (2) verilerin kataloglanması ve dikkatlice yerlerine yerleştirilmesi; (3) verilerin ışığında eski genel geçer görüş ve değerlendirmelerin gözden geçirilmesi, test edilmesi ve bu türden yaklaşımların niçin terk edilmesi gerektiğinin ikna edici bir tarzda açıklanması; (4) yeni bilgilerin ışığında yeni bakış açısının temellendirilmesi...

Her ne kadar bütün bu olmuş bitmişlerin bir istisna olduğunu ve dikkate alınmasa ve hatta hatırlanmasa da olabileceğini savunan ve bu kitaba (ve bundan sonra bu kitaba eklemlenecek diğer müstakbel kitaplara) rağmen, bu tutumunu ısrarla sürdürmeye devam etmeye kararlı olanlara karşı yapılabilecek bir şey olmasa da, kendisine ve seslenceği bilimsel ve akademik kamuoyuna karşı dürüstlük duygusunu (hâlâ) yitirmemiş yeni araştırmacıların, bundan böyle bu alanda yazıp çizerken, daha dikkatli olmaları gerekeceği açıktır.

Yazar, Türk Yahudilerinin (yani bu dönemde "en çok rahat etmiş olan" gayrimüslim azınlık cemaatinin -artık diğerlerini varın siz hesaplayın!) sıkıntılarını, hiç de bağırıp çağırmadan, son derece sakin bir üslûp ve hatta neredeyse edebli bir şekilde, gözler önüne serdikçe, Yahudi cemaatinin tarihinde maruz kaldığı saldırılar ve (ama gerek Müslümanlar ve gerekse Yahudiler tarafından görülmemesi tercih edilen ya da gereken) kara noktalar açığa çıkıyor. ("Bu araştırmanın temel ekseni, tek-parti döneminde Türkiye Yahudilerinin siyasi iktidar ve kamuoyu ile olan ilişkilerinin ve aynı dönem zarfında Yahudi toplumuna uygulanan kültürel ve iktisadi Türkleştirme siyasetinin incelenmesidir. (...) Bu araştırma (...) Türkiye Yahudilerinin tek-parti dönemindeki yaşamlarına soğukkanlı, nesnel ve herhangi bir peşin hüküm taşımadan yaklaşmaya ve belgelerden yola çıkarak farklı bir bakış açısı ve yorum getirmeye çalışmıştır.") Bu bakımdan yazarın gerek Müslüman kamuoyuna ve gerekse kendi cemaatine karşı almış olduğu ve sanırım herkesin tüylerini diken diken edecek bu tavrı, sadece cesur sayılmamalı, ama aynı zamanda alkışlanmalıdır da!

Şu nedenden dolayı: (1) yazar, sadece Türk-Müslüman kamuoyunu ve siyasi iktidarın tercihlerini eleştirmekle kalmıyor, fakat bunun yanında, aynı zamanda, Yahudi cemaatinin (ya da belki daha doğru bir ifade ile cemaat liderlerinin) tercihlerini de eleştiriyor ve bu vesile ile cemaat içindeki anlaşmazlıklara ve çatışmalara da dikkat çekiyor. (2) Yahudi cemaatinin kendi üzerindeki tazyiklere karşı tepkisinin güçsüzlüğünü ve güçsüz ve cılız tepkinin sonuçsuzluğunu dile getiriyor. (3) Yahudi cemaatinin, cemaate karşı alınan siyasi, ekonomik ve kültürel tutum konusunda, tek-parti döneminin önde gelen siyasi kişilikleri arasında yarattığı tartışma götürür inançların ne derece gerçekçi olduğunu sormakla yetiniyor.

Kitapta yer alan bilgilerden söz etmek istemiyorum, sanırım buna gerek de yok, fakat dikkatimi çeken ana noktalara göz atmayı yine de gerekli sayıyorum: (1) Trakya'da Yahudi düşmanı hislerin ve tutumların daha 1923 yılının yaz aylarında tezahür et-

mesi, bu bölgede gelecekte olacakların bir habercisi olarak okunmalıdır. Dolayısıyla, 1934 yılında meydana gelecek olaylar hakkında yazılanlar bir kez daha gözden geçirilmeli ve özel olarak 1934 yılında ve özel olarak Trakya'da meydana gelen Yahudi düşmanı bu "münferit" hareketin tarih içindeki kökleri üzerinde bir kez daha düşünülmelidir. 1934 Olayları, bir on yıl kadar geriye götürülebiliyorsa, bu takdirde, sorun sadece "konjonktürel" nedenlerle açıklanamaz. (2) siyasi iktidarın "azınlık karşıtı" politikasının bütün dönem boyunca istikrar içinde sürüyor olması, bu politikanın "rutin" olduğunun önemli bir göstergesidir; görülen zigzaglar, konjonktür ile yakından ilgilidir. Ancak Bali, bu politikanın ve Müslümanların Yahudilere karşı olan hasmane tutumunun temeldeki ekonomik ve sosyolojik nedenlerine değinirken de, kısa kesilmiş soğukkanlı tahlilini eksik etmemektedir. (3) Bali, her fırsatta, çok sık kullanılan "hoşgörü" ve "sadakat" sözcüklerinin arka planında yer alan psikolojilere dikkat çekerek, günlük hayatta kullanılan ve üzerinde hiç düşünülmeyen bazı basit sözcüklerin gerisinde yer alan zihniyet dünyalarına da işaret ediyor. Bu tutum, bu tür çalışmalarda, gerçekte yaşanılanı ve hissedileni anlamak bakımından sadece yararlı değil, fakat zorunludur da...

Yazarın (kitabında bir tavır olarak eleştirdiği, fakat) yanıtlaması gereken bir soru da şudur: Yahudi cemaati ve cemaat liderleri, kitapta ayrıntıları ile tasvir edilen, üzerlerindeki, kısmen görünen ve kısmen de görünmeyen, fakat ancak hissedilen, bu ağır baskıyı nasıl göğüsleyebilirlerdi ya da göğüslemeliydiler? Bence bu konuda (eleştirel bir tutumu göz ardı etmeksizin, fakat) biraz daha hoşgörülü ve anlayışlı davranmak gerekiyor. Bütün bu dönem boyunca ve "bu koşullar altında" Yahudi cemaati başka ne yapabilirdi ki? Hiçbir savunma zırhı olmayan, ama aksine, ardı ardına tehditkâr ve husumet dolu ağır bir atmosfer içinde ayakta kalmaya çalışan küçük bir azınlığın savunma siperlerinin ne denli güçsüz olduğu bir an için olsun teslim edilirse, kendisinden, yapmış olduğundan, daha farklı bir davranış içine girmesini beklemek gerçekçi ve haklı olabilir mi? Ben şahsen bu soruyu olumsuz biçimde yanıtlarım. Kanımca, Yahudi cemaati açısından, güçlülerin adil olmalarını beklemekten başka bir seçenek bulunmuyordu. Bali'nin çalışması ise, bize, güçlülerin adil olmayabileceklerinin yalnızca yeni bir örneğini sunuyor.

Dinar ailesi, İsrail'e göç eden Yahudileri taşıyan geminin önünde, İzmir 1949.
MORİT-Diaspora Müzesi ortak koleksiyonu (Tel Aviv).
(Anver Levi, *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, İst., 1996)

NOT DEFTERİ

"Kalıplaşmış Tarih Bilinci"ne Müzikal Katkı

Geçtiğimiz günlerde piyasaya çıkan bir CD'nin, tarihçiler ve tarihe ilgi duyanlar için hayli ilginç birkaç özelliği var. Osmanlı padişahlarından bazılarının kendi ilgi alanlarında uzmanlaşmış oldukları bilinir. Örneğin IV. Mehmed avcılıkta, III. Selim musikide, II. Abdülhamid ise marangozlukta hünerlidir. Bu CD ile de Sultan Abdülaziz ve V. Murad'ın Batı tarzındaki bestelerini ilk kez dinleme olanağına sahip oluyoruz. Ancak "Osmanlı Sarayı'ndan Avrupa Müziği" isimli bu projenin tek iddiası, padişahların bestelerini tanıtmak değil. Esas olarak Osmanlı sarayında Avrupai müzik geleneğine işaret eden CD'de çoğu ilk kez seslendirilen, toplam 18 eser yer alıyor. *Toplumsal Tarih* dergisinde de yazıları sıkça yer alan, müzikolog ve besteci Emre Aracı tarafından orkestrasyonu yapılan CD'deki tüm eserler, bu geleneğe ışık tutarken aynı zamanda Emre Aracı'nın deyişiyle "Kalıplaşmış tarih bilincimize farklı açıdan, yeni bir boyut katmayı" amaçlıyor.

Osmanlı sarayında Avrupa müziğinin etkisi, Giuseppe Donizetti'nin 1828 senesinde II. Mahmud'un hizmetine girmek üzere İstanbul'a gelmesiyle artar. Mehteran bölükleri yerine, Avrupai tarzda kurulan orkestralar ve *Mahmudiye*, *Mecidiye*, *Aziziye* gibi sultanların adlarıyla anılan marşlar, 19. yüzyılda sarayda popüler olan müziğin Avrupa kökenli olduğunu gösterir.

CD için hazırlanan kitapçıkta Emre Aracı'nın aktardığına göre, Osmanlı'nın Avrupa müziği ile tanışması, 19. yüzyıldan çok daha öncelere dayanıyor. 16. yüzyılda Fransa kralı I. François'nın Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği bir grup müzisyen, padişah tarafından apar topar geri yollanır. Çünkü padişah hafif ve ruhu okşayıcı nitelikleri olan bu müziğin ordunun katı disiplini üzerinde olumsuz etkileri olacağını düşünmüştür. 19. yüzyıla gelinceye değin Osmanlı'nın Avru

pa müziği ile ilişkisi, padişahlara sunulan enstrümanlar ya da teşekkür için gönderilen müzik gruplarından öteye geçmez. Osmanlı'nın geleneksel kabuğunu kırdığı dönemde III. Selim'in Nizam-ı Cedid ile bir boru takımı kurdurmuş olması ve arkasından II. Mahmud'un girişimiyle kurulan Mızıka-ı Hümayun, Osmanlı'nın Batının müziğine de açıldığını gösterir. Mızıka-ı Hümayun'un başına getirilen Giuseppe Donizetti ise askeri bandonun gelişiminde ve sarayda Avrupai müziğin popülerleşmesinde etkili bir isimdir.

Halen Cambridge'de yaşayan Dr. Emre Aracı, Cambridge Üniversitesi'nde Newnham Koleji'ne bağlı The Skilliter Centre for Ottoman Studies araştırma merkezinde müzik tarihi üzerine çalışmalarını sürdürüyor. Osmanlı İmparatorluğunda Batı müziği üzerine araştırmaları olan Emre Aracı'nın kurduğu Londra Osmanlı Saray Müziği Akademisi ise İngiliz müzisyenlerden oluşan bir grup. CD'deki 18 eser bu grup tarafından seslendirilmiş. Osmanlı sarayında padişahlar veya saray için Avrupalı besteciler tarafından yazılmış, polka ve vals gibi 19. yüzyıl popüler dans müziği eserlerinden ve marşlardan oluşan CD'nin kaydı ise Kalan Müzik tarafından gerçekleştirilmiş. 1794'te Londra'ya tayin edilen, ilk daimi Osmanlı sefiri Yusuf Agâh Efendi için, WPR Cope adında bir İngiliz tarafından bestelenmiş olan marş, *Toplumsal Tarih*'in 74. sayısında yer alan, Kırım Savaşı başkumandanı Ömer Lütfi Paşa'nın bestekâr karısı Saide Hanım'ın -nam-ı diğer İda- tarafından bestelenip, 150 sene önce dönemin İngiliz gazetelerinde yayımlanmış olan marşı, 57. sayımızda yer alan,

Sultan Abdülaziz'in 1867 senesinde yapmış olduğu Avrupa seyahatinde Londra'da kendisi şerefine verilen bir konserde 1600 kişilik bir İngiliz korosunun Türkçe söylediği ve Luigi Arditi'nin bestelediği *Türk Kasidesi* ve Giuseppe Donizetti Paşa'nın *Mecidiye Marşı* bu CD'de yer alan eserlerden bir kaçı. Sultan Abdülaziz'in *Gondol Şarkısı* ve *Valse Davet* isimli besteleriyle V. Murad'ın valsi ise, CD'de yer alan ilginç eserlerden.

Bu proje kapsamında ilginç olan bir başka nokta ise, Emre Aracı'nın kurduğu ve repertuvarında sadece padişahların bestelediği ya da padişahlar için bestelenmiş, polka, polka-mazurka, vals, quadrille ve marşlara yer veren Londra Osmanlı Saray Müziği Akademisi isimli grubun üyeleri. Sadece Osmanlı müziği ile ilgilenen bu grup, Osmanlı'nın imparatorluk sıfatına yakışan şekilde dünya vatandaşlarından oluşmuş ve o oranda da, Türkiye'de müzik tarihine gösterilen ilgiyi ya da ilgisizliği gözler önüne seriyor.

"Resmi Tarih"ten Sonra, Şimdi de "Resmi Edebiyat"

Açıktan bahsediyorsun; Demek ki sen komünistsin. ... Sen ne domuzsun, sen!
Orhan Veli

Bu bir bakıma gecikmiş bir yazıdır. Tıpkı o fıkradaki gibi: Hani adam karşılaştığı Yahudiye tokadı yapıştırır, "Bunlar İsa'yı çarmıha gerdiler" der. "Ama" derler, "bu, binlerce yıl önce oldu". Adam "Ben dün öğrendim" der. Ben de dün okul kitaplarıyla ilgili bir yazı yazmak amacıyla 1986 tarihli *Ortaokullar İçin Türkçe 1* ve *2* başlıklı okuma kitaplarını (Kemal Demiray, Milli Eğitim, İstanbul) tararken, Sait Faik'in iki öyküsüyle karşılaştım. Bir tuhaflık vardı bu öykülerde. Yazarın o tatlı anlatımı sanki yok olmuştu. Çocuklara okutulan Sait Faik'in paragraflarını, orijinal metinlerle karşılaştırdığım zaman sansürün ve tahrifin yalnız resmi tarih değil, resmi edebiyat da yarattığını gördüm.[1] "Sivriada Geceleri" adlı öykünün ilk yarısı alınmış okuma kitabına. Ancak birileri bazı düzeltmeler yapma gereğini duymuş. Sandalın "kıçı", sandalın "arkası" olmuş. Kaygı anlaşılır, çocuklar terbiyesiz kelimeler okumamalı. Bu arada Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "kıç"ın karşılığı olarak "arkası" anlamı da ekleniyor. Ama düzeltmeyi yapanın aklı belli bir doğrultuda çalıştığı için olacak, o kelimeyi kötüye yoruyor. Kötüye yorulanlar arasında Sait Faik'in sık sık sözünü ettiği "kalafat" kelimesi de var. Okul kitabında bu kelime sistemli bir biçimde çıkartılmış ve yerine "balıkçı" kelimesi kullanılmış. Oysa yazarın "kalafat"ı özellikle sevdiğini biliyoruz. Bir yazısında, kibar insanları değil "öteki"leri sevdiğini yazar: "Benim insanlarım o taraftadır. Kalafat ordadır. Yakamoz ordadır. Vasilaki ordadır. Hasan ordadır..."[2]

Okul kitabında sistemli bir biçimde sansür edilen başka bir isim, öykünün kahramanlarından Sotiri'dir. O da "çocuk" olmuş. Böylece canlı, somut bir anlatı bozulmuş, şöyle yapmacık bir diyalog Sait Faik'e yakışık görülmüş (altanaları büyük harfle yazıyorum):

- Baksana çocuk (SOTİRİ), ayıbalığı geldi galiba.
Çocukla beraber sandalın arkasında (KIÇTA) oturmuştuk...
- Orda mı? dedi, balıkçı (KALAFAT).

Sotiri'den üst üste söz etmeye başlandığı yerde ise alıntı ve Sait Faik'in Ermeni ve Rumlarla ilişkisi de birden kesiliveriyor; yazar "millileşiyor".

İkinci öykü, "Son Kuşlar". Sait Faik'in kaleme aldığı en olumsuz Rum, kuşkusuz bu öyküsündedir. Konstantin Efendi işi yolunda, suya sabuna dokunmayan ama kuşları yakalayıp yemeyi seven bir kimse. Belli ki yazar bu tip insanları sevmiyor. Ama Sait Faik etnik stereotiplerden kaçman bir kimseydi; şunu da eklemeyi ihmal etmedi: "Her memlekette kaç tane Konstantin Efendi var kimbilir?". İşte tam bu cümleye gelindiğinde okul kitabındaki alıntı son buluyor. Ortaokul çocukları, her memlekette böyle insanların olabileceklerini okuyamıyorlar, etnik bir çağrışımın hoş olmayan tadı kalıyor yalnız.

Ama kafalara dank etsin diye, alıştırmalar bölümünde sorular da var. "En önemli kişi kim?", "Hangi yönleri tanıtılıyor?" gibi sorularla Konstantin'in seçmeci bir biçimde sunulmuş olan olumsuz, hatta canavar yanları pekiştiriliyor. Sonunda da şöyle, toparlayıcı, bir cümle oluşturulup noktalama işaretleriyle yazılması isteniyor: "Konstantin efendi çocukları çağırır kuşları yakalatır imiklerini dişleriyle koparır bunlar bizim pilavlıklar derdi." İlginçtir adamın Karamanlı ağzı ile (yani Türkçe) konuştuğu okul kitabında atlanmış.

Ama bu etnik kaygılardan başka sansür kurulunun herhalde ideolojik kaygıları da vardı. Yazarın başka bir cümlesinden birkaç kelime çıkarılmış. İtiraf etmeliyim, sansür konularında epeyce deneyimli olmama rağmen, yine de irkildim. Sait Faik'in şiir dolu cümlesi şöyle: (çıkarılan kelimeleri büyük harflerle yazdım):

> Halbuki sonbahar kocayemişleri, beyaz esmer bulutları, yakmayan güneşi, durgun maviliği, bol yeşili ile kuşlarla beraber olunca insuna, SULH, şiir, şair, edebiyat, resim, musiki, mesut insanlarla dolu ANLAŞMIŞ. SEVİŞMİŞ, AÇSIZ, HIRSSIZ bir dünya düşündürüyor.

Milli Eğitim Bakanlığı'nı sulh, insanların sevişmiş, anlaşmış, aç ya da tok olmaları neden rahatsız ediyor? Neden bu hırs? Acaba bu tür beyin yıkamayla ilişkili sansür ve tahrif kaç kez yer alıyor bu kitaplarda?

Bilinçli yapılan bu tür bir tahrifin yasal sorumluluğu yok mu? Bunu yapanın yetkisi nereden kaynaklanıyor? Son olarak çok basit bir soru: Sait Faik, gerçekte olduğu gibi hoşa gitmiyorsa, neden ille de seçilir, kuşa çevrilip kitaba alınır? Yazar mı kalmadı? Nihal Atsız var en azından. Yoksa otoriter kişilikli kimseler, zihinler üzerinde zorba baskıyı kurmadan rahat edemiyorlar mı?

1. Daha önce de Namık Kemal'in *Cezmi* romanının yeni harflerle yayınında "Osmanlı" ya da "İslam" gibi nitelemelerin "Türk" olarak düzeltildiğini görmüştük. (Bkz. H. Millas, *Türk Romanı ve Öteki-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Ün. Yay., 2000, s. 95)
2. *Sait Faik Bütün Eserleri 15*, Bilgi Yay., Ankara 1989, s. 46.

Herkül Millas

Tarih Vakfı'ndan Ankara'da Eski Yazı Seminerleri

İki yıldır İstanbul'da sürdürdüğü çeşitli düzeylerde seminerlerle yüzlerce kişiye Arap harfli Türkçe metinleri okuma yeteneği kazandıran Tarih Vakfı şimdi bu etkinliklerini Ankara'ya da taşıyor.

Birinci aşamasında matbu yazı okuma ve Osmanlıcanın gramer kuralları öğretilecek olan seminerlerin ikinci aşamasında elyazısı okuma, okumada hız kazanma ve gramer kuralları öğretilecek. Haftada iki gün ikişer saat yapılacak olan seminerlere katılmak isteyenlerin 8 Eylül 2000 tarihine kadar Tarih Vakfı'nın Ankara İrtibat Bürosu'na başvurması gerekiyor.

Adres: Büyükelçi Sokak, no: 14/9, Küçükesat 06700 Ankara. Tel: 0312 426 16 54.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
Geçerlilik Tarihi: _ _ _ _
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Geleceği
daha değerli
kılmak için...
ÇAĞDAŞKART
MasterCard
Çok özel bir kredi kartı: ÇAĞDAŞKART!
ÇAĞDAŞKART kullananlar, gelecek kuşaklara daha iyi bir Türkiye
bırakmak için çalışan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği,
Çekül Vakfı ve Tarih Vakfı'na katkıda bulunuyor.
ÇEKÜL
TARİH VAKFI
MasterInfo (0212) 275 42 86 · www.mastercard.com.tr

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır

EKİM 2000

TOPLUMSAL TARİH

82
FİYATI: 2.000.000 TL (K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200010

20. Yüzyıl Başında Adapazarı

İstanbul'un Sigorta Haritaları ve Jacques Pervititch

... Jöntürk'ün ...'dan ... Sahra'yı ...erek Kaçışı

...nera: ... Zamanlar ...köy

... Alman Doktor ... Mari Zibold'un ... Edilmesi

Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Tarihi Çalışmaları

Kaç Kişiyiz?

Devlet Armasının Belirlenmesi Çabaları

Bu sayımız ixir internet erişim paketi hediyelidir.

Kadeş Antlaşması

Buluntu Yeri: Boğazköy (Hattuşaş), Orta Anadolu Devri M.Ö.1269

Tarihteki ilk yazılı antlaşma. Hititler ve Mısırlılar arasında yapılmış antlaşmanın metnini içerir. Kil tabletler üzerine yazılmıştır. Bazı parçaları eksiktir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yenilenen bölümü
Eski Şark Eserleri Müzesi Garanti'nin katkılarıyla yeniden ziyarete açıldı.

Garanti
Başka bir arzunuz?

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Geçen sayımızda Yavuz Selim Karakışla arkadaşımızın yayımladığı yağmur duaları nihayet tuttu. Henüz barajları doldurup elektrik ve büyük kentlerin su sıkıntısını çözecek seviyede olmasa da yağmurlar yağmaya başladı. Bazıları yağmurların yağmasını yazın bitip sonbaharın başlamasına bağlıyorlarsa da, biz dualarımızın hikmetinden şüphe etmiyoruz. Toplumsal Tarih Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması için başvuran ve çalışmalarının teslim tarihi yaklaşmakta olan genç arkadaşlarımız için sıcak yaz ayları umarım sadece yorucu değil zevkli de geçmiştir. Bizse ailecek, maarif sistemimizin bütünüyle çöktüğü bir dönemde ilkokula başlayacak olan kızımızın kayıt probleminin gerginliğiyle geçirdik bütün yazı. Kayıdını yaptırır yaptırmaz da Mut-Anamur'dan başlayıp Maraş'a kadar uzanan bir bölgede bir hafta boyunca gezerek geçirdik tatilimizi.

Maraş'ta gittiğimiz yerlerden biri de Zeytun, yeni adıyla Süleymanlı'ydı. Osmanlı döneminde nüfusu hemen bütünüyle Ermenilerden oluşan bu kaza, Ermeni bağımsızlık hareketinin de simgesel merkezi konumundaydı. 19. yüzyılın son çeyreğinde çıkan on kadar isyanın bastırılmasındaki en önemli güçlük bölgenin sarp dağlık yapısı, özellikle de kasabanın girişindeki altı metre kadar genişlikte elli metre kadar derinlikte, iki tarafında duvar gibi kayaların bulunduğu, dibinde çağıldayarak bir suyun aktığı boğazdı. Osmanlı askeri isyanlarda bu boğazı bir türlü geçemiyordu. Zeytun'a çıkmadan önce internetten kasaba hakkında bilgi alalım dedik. Karşımıza hep 1915 ve 1920'de Ermenilerin burada nasıl kıyıma uğradığına, kesilip köprüden nasıl aşağıya atıldığına dair metinler çıktı. Bir arkadaşımızın annesi ise Ermenilerin "Uçtu uçtu dacik uçtu" deyip Türkleri diri diri köprüden aşağı attıklarına dair hikâyeler anlattı. Hikâyenin iki versiyonunun da doğru olduğundan korkarım. Aynı olayların iki halk tarafından hafızalara ne kadar farklı kaydedildiğinin bir örneği de yine kasabanın girişindeki anıtsal çeşme. Yaklaşık dört metre yüksekliğindeki altı metre genişliğindeki Aslanlı Çeşme, Ermeni taş ustalığının tipik bir örneği. Çeşmenin önünde araba bekleyen bir ihtiyar dayımıza kitabenin niye kazınmış olduğunu sordum: Ermeniler çeşmeyi kendilerine mal etmek için kitabeyi kırmışlar. Aslında çeşme Ermenilerden de önceymiş; Eti Türklerinin yapısıymış. Müthiş bir tarih bilinci!

Basınımız deyimiyle "Sözde Ermeni Soykırımı Tasarısı" ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası Operasyonlar ve İnsan Hakları Alt Komisyonundan geçti. Devlet büyüklerimizin tavrı, "1915'te yaşananları politikacılar değil tarihçiler tartışsın" oldu. Umarım bunlar, siyasi yaptırımları savuşturmak için söylenmiş sözler değildir. Bu tavrın iki taraftan -ve tarafsız- tarihçilerin 1915'te gerçekte nelerin yaşandığını bütün yönleriyle araştırıp ortaya koymasının yolunu açmasını diliyorum. Yalnız, o kadar politikaya batmış bir konu ki, tarihçiler nasıl tartışacak, doğrusu onu da merak ediyorum.

Ve iki duyuru: Tarihçinin Mutfağı'nın bu ayki konuğu, Prof. Dr. Çağlar Keyder. Toplantı 19 Ekim Perşembe günü saat 18.30'da Bilgi Belge Merkezi'nde yapılacak. Dergimizin abone servisi başka bir binaya taşındı. Abonelikle ilgili sorunlarınızı iletmek için tel: 0212 233 21 61/30, faks: 0212 234 32 90.

Gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Yüz yıl kadar önceki bir kartpostalda, Adapazarı'nın su ihtiyacını karşılamak için Sapanca Suyu (Çark Suyu) üzerine kurulan çark.
Burhan Eroma koleksiyonu.

Aylık Dergi
Ekim 2000 Sayı: 82 Cilt: 14
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Birsay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Armasının Belirlenmesi Çabaları 4
Işıl Çakan, devlet simge ilişkileri bağlamında kuruluşunun ilk yıllarında, Türkiye Cumuriyeti armasının belirlenmesi sürecini dönemin tartışmalarıyla aktarıyor.

Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tarihi Çalışmaları (1923-1960) 11
Nedim Yalansız, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki resmi görüşün ışığında Osmanlı tarih çalışmaları ile Osmanlı tarihi araştırmalarında çığır açan kişi ve eserleri tanıtıyor.

Erken Cumhuriyet Döneminde Nüfus Sorunu Üzerine Bir Eser *Davamız* 21
Mümtaz Peker, Neşet Halil'in (Atay) 1932'de yayımlanan Davamız *adlı kitabından yola çıkarak, Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus sorununun nasıl tartışıldığını ve algılandığını aktarıyor.*

Sayım Günü Evde Oturacaklara Faideli Bilgiler 25
Müsemma Sabancıoğlu, 22 Ekim 2000'de yapılacak nüfus sayımından esinlenerek, Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımının nasıl yapıldığı hakkında bilgi veriyor.

EPHEMERA 30
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Kadıköy kartpostalları yer alıyor.

İstanbul'un Sigorta Haritaları ve Jacques Pervititch 32
Müsemma Sabancıoğlu, İstanbul araştırmalarında önemli bir boşluğu dolduracak olan Pervititch haritalarının bir kitapta toplanmasından hareket ederek, haritaları ve Jacques Pervititch'i tanıtıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 39
Yavuz Selim Karakışla, Abdülhamid devrinde Beyoğlu'ndaki muayenehanesinde kürtaj yapan Alman doktor Mari Zibold'un nasıl sınır dışı edilmeye çalışıldığının hikâyesini Osmanlı Arşivi'nden belgelerle anlatıyor.

Sıradışı Bir Yerel Yönetici **45**
Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa
Atilla Çetin, Adapazarı'nda merkezi yönetime başkaldıran bir yerel yöneticinin bertaraf edilmeye çalışılmasının hikâyesini anlatıyor.

20. Yüzyıl Başında Adapazarı **50**
Burhan Eroma koleksiyonundan kartpostallar.

Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan **52**
Muhacir Köyleri
Fuat Dündar, Muhacirlerin iskânı sorununa aranan çözümlerden birini aktarıyor.

Bir Jön Türk'ün Sürüldüğü Fizan'dan **55**
Büyük Sahra'yı Geçerek Kaçışı
Sami Bey'in Çölü Geçiş Anıları
Fevzi Demir, Sami Bey'e Çölgeçen soyadını kazandıran anılarını sunuyor.

Toplumsal Tarih Dergisi **61**
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması
Gençler Tarih Yazıyor
Dergimizin düzenlediği yarışma hakkında son hatırlatmalar ve öğrencilerin sordukları soruların yanıtları.

KİTABİYAT **62**
Sivas Basın Tarihi Üzerine Notlar
M. Bülent Varlık, Güney Nair'in 1878-1999 Sivas Basını *isimli kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ **64**
Dergimizin 79. sayısında yer alan "Camondo Hanedanının Yükseliş ve Çöküşü" adlı kitabiyat yazısına, kitabın yazarından gelen eleştiri ve makalenin yazarının yanıtı.

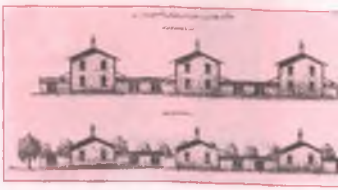

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Armasının Belirlenmesi Çabaları

IŞIL ÇAKAN
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu siyasal-yönetsel tutunum ideolojilerindeki değişimin yanı sıra, aynı biçimde tarihsel tutunuma ilişkin yaklaşımlara da yeni boyutlar ekledi ve Osmanlı öncesi kimliklere uzanışın yolunu açtı. Devrim Tarihi yazınının genellikle 1930'larda başlattığı bu yön değişimini gerçekte Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bile izlemek olanaklıdır. 1925-26 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin armasını belirleme çabaları, devlet-simge ilişkisi açısından Osmanlı öncesi kimlik, tavır, sembol ve donanımlarla devlet-ulusu tanımlama uğraşının önemli örneklerindendir. Türkiye Devleti armanın oluşturulmasına bir müsabaka yoluyla gidilmesini öngörecektir. Bu kapsamda, çalışmamızın Maarif Vekâleti tarafından 1926 yılında yayımlanmış *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi* adlı kitapçığın[1] yörüngesinde biçimlendiği söylenmelidir. Çalışmada yeni devletle en iyi biçimde örtüşebilecek simge arayışları kitapçık kaynaklı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi adlı kitapçık 59 sayfalık yazılı metin ile 3 sayfa resimli ekten oluşmaktadır. Müsabaka şartlarının açıklandığı metin, Tarih Encümeni ve Dârülfünûn Edebiyat Şubesi'nin konuya ilişkin görüşleri ile 10 makale metni kitapçığın kapsamı dahilindedir. Makalelerin çoğunluğunu çeşitli gazetelerde yayımlanmış yazılar oluşturmuş ve kitapçığa bu kaynaktan derlenmiştir. Ancak içlerinden üçünün tarih ve nerede yayımlandığı belirtilmemiştir. Bunlardan biri Başkurdistanlı Abdülkâdir Süleyman Beyin (İnan) "Tarihte ve Efsanelerde Bozkurt" başlıklı yazısıdır.[2] Abdülkâdir Süleyman Beyin 1926 yılı *Türkiyat Mecmuası*'nda "Türk Rivayetlerinde Bozkurt" adlı bir makalesi daha bulunmaktadır. Bu yazısı ile *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*'ndeki makalesi aynı içerikli olup, belli bölümleri de bütünüyle aynıdır.[3] Diğer iki makale Ahmed Ağaoğlu'nun Viyana imzalı "Çifte Kartal Arması"[4] ile Hüseyin Namık Beyin (Orkun) Budapeşte imzalı "Eski Türklerde Milli Alâmetler"[5] başlıklı yazılarıdır. Söz konusu makalelerin doğrudan kitapçıkta yayımlanmak üzere gönderilmiş olması muhtemeldir. Kitapçıkta Zeki Velidi Beyin (Togan) *Türk Yurdu* dergisinde yayımlandığı belirtilen "Türk Efsanelerinde Milli Alâmetler" adlı yazısının ise iki ay sonra 2 Kânûn-ı evvel 1341 tarihinde *İkdam* gazetesinde yayımlandığı saptanmıştır.[6] Ekli bölümlerdeki resimlerin tümü çift başlı kartal motifine ilişkindir. Kitapçık 1926 yılında yayımlanmıştır. Ne ki, sürecin bütününü yansıtmakta yetersizdir. Örneğin, Tarih Encümeni azalarından Hüseyin Hüsameddin Efendinin *Millet* gazetesinde yayımlanan "Kurt Masalı" makalesi dönem içinde tartışma yaratan nirengi yazılardan biri olmasına karşın kitapçıkta yer alınmaktadır. Öte yandan müsabaka sonucunu da kitapçıktan görmek olanaklı değildir. Söz konusu bu girişimin sonuçlarına gazete ve dergi taraması yoluyla ulaşılmıştır.

Cumhuriyet armasının tespiti ihtiyacı ilk olarak 22 Aralık 1339 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin altın ve ufaklık para darbedilmesine ilişkin 5/47 numaralı tezkeresinin Meclis'te görüşülmesiyle gündeme gelmiştir. TBMM Hükümeti namına darbedilecek ufaklık paralar üzerindeki sembollerin belirlenmesi için yapılan görüşmelerde İstanbul mebusu Yusuf Akçura Bey öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin armasının tespitini ve ilk sikkelerin o arma ile darbolunmasını teklif etmiştir.[7] Görüşmelerin ardından para darbına ilişkin tasarı diğer bazı tekliflerle birlikte Kanun-ı Esasi Encümeni'ne havale edilmiştir.[8] Sonuçta Cumhuriyet armasının tespiti uzun bir zaman alacağından ve süratle para basılması zaruretinden, darbedilecek meskukatın armadan ayrı olarak belirlenmesi kabul edilmiştir. Encümenin mazbatasından armanın gelecekteki belirlenim süreci açısından ipuçları bulmak da müm

Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi, Maarif Vekaleti, Ankara: İktisat Matbaası, 1926.

kündür. Encümen arma için "sanatkârlar arasında müsabaka icrasına" gidilmesini önermektedir.[9] Bu süreç yaklaşık sekiz ay sonra gündemi oluşturmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin armasının belirlenmesine 9 Eylül 1341 tarih ve 2465 sayılı Vekiller Heyeti kararı ile yol verilmiştir. Kararname uyarınca arma, Maarif Vekâleti taralından umumi bir müsabaka açılarak saptanacaktır. Maarif Vekâleti dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Beyin imzasıyla müsabaka şartlarını belirlemiştir: Müsabakaya iki resimle iştirak edilecektir. Resimlerden biri siyah çini mürekkeple taramagölgeli, diğeri ise aynı resmin gölgesiz düz renklere boyanmış aynı boyuttaki ikinci nüshası olacaktır (Madde1). Cumhuriyet armasını oluşturacak simgelerin tercihen Türk tarihinden seçilmesi önemle belirtilmiştir (Madde 3). Müsabakaya iştirak edecek resimlerin en geç 30 Haziran 1926 tarihine dek Maarif Vekâleti'ne yollanacağı (Madde 4), müsabaka sonucu seçilen resimlerden birinci gelene 1000, ikinciye 500, üçüncüye 400 lira mükâfat verileceği (Madde 8), o döneme kadar yayımlanmış resimlerin geçerli olmadığı ve sanatkârların "ay ve yıldız kalmak şartiyle" dilediği simgeleri kullanmakta hür olduğu (Madde 10) Şartname hükümlerindendir. Seçici kurulun oluşumu ise 5. maddede belirlenmiştir. Buna göre Mümeyyiz Heyeti oluşturacak azanın başı Sanayi-i Nefise Encümeni'nce seçilmiş sanatkârlardan ve ilgili ilim şubelerinden Maarif Vekâleti tarafından belirlenecektir.[10]

Sanatkârların istedikleri simgeleri kullanabileceklerine ilişkin 10. maddenin açık hükmüne karşın, Türkiye Cumhuriyeti armasının içeriği üzerinde Maarif Vekâleti'nin doğrudan belirleyici ve denetleyici olduğunu görmek olanaklıdır. Vekâlet 16 Eylül 1341 tarih ve1224 sayılı tezkeresi ile kurum ve kişilerden görüş sormuş,[11] ardından da Tarih Encümeni'ni Türkiye Devleti'ni temsilayecak simgelerin tespitine memur etmiştir.[12] Ne ki, Tarih Encümeni bu belirlenim süresinde kararlı bir tavır sergileyememiştir. 3 Kânûn-ı evvel 1341 tarihli *İkdam* gazetesinin "Cumhuriyet Arması- Encümen-i

Mahsus Kurt Başının Cumhuriyet Armasına Girmesine Muârız" başlıklı haberinden Encümenin konumu görülebilmekledir:[13]

> Cumhuriyet armasını tesbit için Maarif Vekâletinden Tarih Encümeninin memur edildiği mâlumdur. Tarih Encümeni dün tekrar içtima ve müzakerede bulunmuştur. Dünkü müzakere hakkında Tarih Encümeni Reisi Ahmed Refik Bey [Altınay] muhahirimize âtideki mâlumatı vermiştir: Cumhuriyet armasını tesbit ile meşgul olan Encümenimiz bugünkü içtimasında dahi bu hususta müzakerede bulunmuştur. Müzakere esnasında a'zâdan Hüsameddin Beyin gazetelere yazmış olduğu "kurt" masalı mevzuubahs olmuş neticede Hüsameddin Beyin yazmış olduğu makalenin Tarih Encümeni ile hiç bir suretle alâkası olmadığının matbûâta bildirilmesi karargir olmuştur... Gazetelerde Encümenin Cumhuriyet arması hakkındaki kararını Vekâlete gönderdiği yazılmış ise de böyle bir mesele de yoktur. Encümen henüz tedkikat ile meşguldür. Mâmafi armaya ilâvesi lazım gelen esasların kısm-ı a'zamisi ikmâl edilmiştir. Şimdiye kadar tesbit edilen esaslara nazaran kurt başımmm Cumhuriyet armasında bulunmasına Encümen a'zâlarının kısm-ı a'zamisi taraflar değildir.

Ahmed Refik Beyin sözünü ettiği "Kurt Masalı" adlı yazı *Amasya* müellifi ve Tarih Encümeni azası Hüseyin Hüsametin Efendi tarafından 27 Teşrin-i sâni 1341 tarihli *Millet* gazetesinde yayımlanmıştır. İşle bu yazı, Encümen ile azalarından birinin görüş ay-

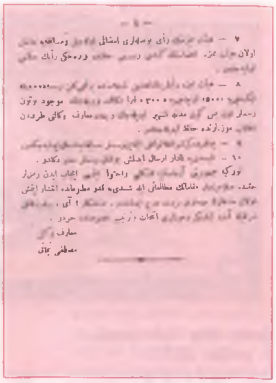

"Türkiye Cumhuriyeti Arması İçin Müsabaka Şartları", Milli Arma Müsabakası Şartnâmesi içinde.

Altta:* Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi *kitapçığının eklerinde çift başlı kartal motifleri örnekleri.

rılığını yansıtacaktır. Yazıda öncelikle efsane, hikâye ve ananelere genel olarak değinilmiş ve bunlardan bir kısmının milletlere benlik kazandıran, nesillere yüksek değerler aktaran niteliklerine karşın bir kısmının ise küçük düşürücü, gerçekte düşman milletler tarafından hakaret amacıyla kullanılan "açık yalan" niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Hüseyin Hüsameddin Efendi kurt simgesinin ikinci türden ve Türkleri tahkir etmek amacıyla Çinliler tara-

Üstte: Beş Türk Lirası, 1. tertip, 1927.

Altta:* Resimli Gazete'nin *Cumhuriyetin 4. yıldönümündeki kapağı.

***Karşı sayfada: Yarışmayı kazanan Namık İsmail Bey'in eseri. Hayat Mecmuası*, c. I, S. 6.**

fından uydurulmuş olduğunu açıklamakta, böylesi bir sembolün armaya konulmasını şiddetle eleştirmektedir:[14]

> ...şimdi şu müstekreh olduğu kadar kezb-i sarih, bühtan-ı zahir olan efsanenin, uydurugun neresinde bir meziyet, bu düşmüş rivâyetin neresinde bir hâlet ve hakikat eseri görüldü ki bu milli rivâyetler, an'aneler, hikâyeler arasına sokuldu...

Hüsameddin Efendinin simgenin Çinlilerce uydurulmuş olduğu görüşü üyesi bulunduğu Tarih Encümeni tarafından onaylanmamakla birlikte, Encümen azalarının çoğunluğunun da kurt simgesine sıcak bakmadığı Reis Ahmed Refik Beyin *İkdam* gazetesine verdiği demeçten açıklıkla görülmüştür. Bu durum, 4 Kânûn-ı evvel 1341 tarihli *Halk* gazetesinde Tarih Encümeni'nin eleştiri almasına yol açmıştır. "Vak'anüvisler Encümeni Bermu'tad Tereddütler İçinde. Bu İşi Onlardan Değil Erbâbından Sormak Lâzımdır" altbaşlığı ile verilen haberde, kendi içinde oydaşamayan Encümenin toplumsal maziyi ve müstakbel idealleri saptayamayacağı, bu nedenledir ki, bu işin başkaca heyetlerce yürütülmesi istenmiştir.[15]

Bu tartışmaların ardından Tarih Encümeni 9 Kânûn-ı evvel 1341 tarihinde konuya ilişkin görüşünü sunmuştur. Encümen her türlü asılsız rivayetlerden uzak kalınmasının gerekliliğini önemle belirtmiş, armanın temsil edeceği anlam açısından kapsamlı olması için terkip usulünün seçildiğini açıklayarak önerisini sunmuştur. Dönem içinde en çok tartışılan kurt simgesinin öneride yer almadığı dikkat çekmektedir:[16]

> nur ve irfânı temsil eden ve Türk alâmetlerinden ay ve yıldız, kuvvet ve sebatı ve müdâfaa-ı vatanı işâr eden kalkan, memleketin çiftçilerini temsil etmek üzere buğday başağı, ırkımızın kuvvet ve metânetini göstermek üzere bir meşe dalı, gayet milli olan istiklâlimizi teyiden de bir istiklâl madalyasının bir araya getirilmesi suretiyle Cumhuriyet arması terkib olunması münâsib olacağı zikr edilmiş olduğu arz olunur efendim.

Eski Türk totem geleneğinin bir parçası olan kurt simgesinin

armada kullanılmasına en açık tepkilerden biri de Ahmed Cevdet Beyden gelmiştir. 1 Kânûn-ı evvel 1341 tarihli *İkdam* gazetesindeki "Armamız" yazısında bugünün Türk ulusunun Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan Türklerle hiçbir benzerliğinin bulunmadığı örneklerle ortaya konulmuş, Zeki Velidi Beyin *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanmış makalesine gönderme yapılarak, düşünürün nihai önerisi olan demir, gerek geçmişi gerekse gelişecek Türk sanayi toplumunu anlamlandırması açısından en uygun simge olarak yeğlenmiştir.[17]

Ne ki, kurt simgesinin armada yer alması karşısında gelişen bu karşı çıkışlar bir kısım düşünürler tarafından kabul görmemiştir. Özellikle Hüseyin Hüsameddin Efendinin makalesi dönemin Türkiyat Enstitüsü Müdürü Mehmed Fuad Bey (Köprülü) tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Fuad Bey öncelikle Tarih Encümeni'ne azasının görüşlerine katılıp katılmadığını sormuştur. Kendisine yanıt Hüsameddin Efendi tarafından verilmiştir. Bunun üzerine Fuad Bey *Akşam* gazetesinde "Hüseyin Hüsameddin Efendiye" başlıklı yazısı ile eleştirilerini sıralamıştır. Ancak yazı bilimsel bir yanıtın aksine Hüsameddin Efendiye hakaretlerle doludur:[18]

> Cumhuriyet arması münasebetiyle Tarih Encümeni'nden sorduğumuz suale ikinci bir kurt masalı ile cevab verdiniz, kurt masalının Encümene değil yalnız kendinize ait olduğunu itiraf ettiniz. Benim her şeyden evvel öğrenmek istediğim bu idi. Çünkü bir bilim encümeninin yirminci asırda sizin fikirlerinize iştirâki memleketin haysiyet-i ilmiyesi namına pek elim bir şey olacaktır. Şimdi bunun böyle olmadığı anlaşıldıktan sonra, sizinle daha açık konuşabiliriz. Cevabınızdaki o edâ-yi zarifâne karşısında, doğrusu, böyle bir müsahabeden kendimi alamadım. Lakin lütfen dikkat buyurunuz, "müsahabe" diyorum "münazara" değil. Mantıklarımız arasında o kadar büyük bir fark var ki, "münazara" imkânı mevcud değildir... Sizin mitoloji ve (folklor) hakkında hiçbir fikriniz olmadığını, tamamiyle kurûn-ı vustâ zihniyetiyle hareket ettiğinizi söylemiştim. Bu cevabuzla yâr ü ağyâra karşı bunu

teyid ve ishât etmiş olduğunuz. Kurt köpek nevinden olduğu için asıl ve neslimizi kurda ircâ etmek çirkin imiş... bunlar ebâtıl-ı müzahrefe imiş. Yirminci asır medeniyetinde bunlar irticâi imiş. Makalenizde safdilâne bir edâ ile, nükteler ve zarâfetler savurarak yazdığınız bu şeyler, kabiliyet-i fikriyenizi bugünkü ilme ve mantığa ne kadar bigâne olduğunuzu ne açık bir surette gösteriyor. Tarih Encümeni'ndeki arkadaşlarımız, size bir parça tarih-i umumi okutsalar, kısaca bir medeniyet tarihi öğretseler ne kadar müfid olurdu... Kurt an'anesinin Anadolu Türkleri arasında yaşadığını göstermek için Oğuzların çok eski ve çok kıymetli bir eseri olan "Dede Korkut kitabı"ndan misal getirmiştim. Cevabınızda beni red ve ilzâma kalkışıyorsunuz. "Anadolu Türklerine zamanında kanlar yutturan, su yerine zehirler içiren Moğol hükümdarı Kazan Han: 'kurdun yüzü mübârek, kara başım kurban olsun kurdum sana' diyebilir, çünkü Moğol ırkını Ergenekon mazîk-ı ızdırabından çıkaran kurt âli bir sergerde olduğuna itikad eden Moğol ırkındandır" diye bana akıl öğretmekle himmet ediyorsunuz. Türk tarihinin şubeleri şöyle dursun, hatta, Oğuzların tarihini, an'anelerini ne kadar bilmediğiniz bu mâlumat-fürûşluğunuz sayesinde bir kere daha anlaşılıyor... İşte sizin bütün mâlûmatınız, bütün o keşfiyatınız hep bu kabil tenkid ve tahkike istinâd etmeyen ve hakiki erbab-ı ilmi güldürmekten başka bir şeye yaramayan safsatalardan ibarettir...

Mehmed Fuad Bey Türkiye Cumhuriyeti armasında kurt simgesinin bulunması konusunda açık bir öneri getirmemiştir. Ancak, müdürü olduğu Türkiyat Enstitüsü'nün çıkardığı *Türkiyat Mecmuası*'nın kapağındaki bozkurt resmi Fuad Beyin yönelimi hakkında fikir verebilir. Daha arma tartışmalarının başlamadığı bir dönemde, 1925 yılında çıkartılan mecmua için elinde mevcut tutan kurt resmi tercih edilmiştir.[19]

Kurt simgesi üzerindeki en dikkate değer tartışmalardan biri de simgenin Türk ya da Moğol kimliklerinden hangisine ait olduğu noktasında düğümlenmiştir. Söz konusu süreçte efsanenin gerçek bir Türk milli kültü olduğu ispatı uğraşını Abdülkâdir Süleyman Beyin ve Hüseyin Namık Beyin yazılarından izlemek mümkündür. Abdülkâdir Süleyman Bey arma üzerine yazdığı yazılarında İran-İslam yazarlarından Reşideddin, Çin kaynaklarından Yuan Çaobişi ve Moğolların Altun Topçu gibi yarı menkıbevi rivayetlerine gönderme yaparak, bu eserlerde kurt kültünü açık olarak görmenin mümkün olmadığının vurgusunu yapmıştır. Her ne kadar Reşideddin'in *Camiü't-tevârih* eserinde Ergenekon ve Işık efsaneleri Moğol ananesi olarak aktarılmışsa da, pörteçene (bozkurt) isminin Bozkurt efsanesi ile ilgisi olduğunu gösterir az da olsa bir işaretin bulunmadığını belirten Süleyman Bey, Altun Topçu'da da bozkurt yerine kırmızı köpeğin zikrolunduğuna dikkat çekmekte, Moğoliyatçı bilim adamlarının eserlerinde de simgenin berrak olmadığını açıklamaktadır. Buna karşın Oğuz, Cengiznâme, Kırım Nogay gibi Türk destanlarında "boz yeleli, boz tüylü, gözlerinden nur parlayan kurt" Cengiz Han'ın pederi olarak gösterilmişse de destan halis Türk destanıdır. Abdülkâdir Süleyman Bey Türk kimliğine ait efsanelerin Moğol ananesi olarak tanıtılmasına gerekçe olarak Türk kavimlerinin yabancı bir kavim tarafından yenilgiye uğratılamayacağı "inancını" göstermektedir:[20]

> ...Ma'lûmdur ki, Türk kavimleri hakanlarının yabancı ırka mensup olmasını tasavvur edemezlerdi. "Türk milleti yalnız Türk kanı taşıyanlar tarafından mağlup edilebilir" akidesini biz bütün şarkı ve garbi Türk halk destanlarında görüyoruz. İşte bu akide sevkiyledir ki, eski Hun, Oğuz, Tukyu ve Uygur Türkleri milli vahdet sembolü hidmetini gören "totem"e ait efsane ve an'anelerini Cengiz Han sülalesine atfettiler. "Kurt" neslinden olmayan bu zatın Türk kavimlerine hâkim olmaya salâhiyyeti yoktu. Hun, Uygur, Tukyu destanlarındaki milli vahdet şevketinin an'aneleri, destanları bunu ilham ediyorlardı. Moğollar da bu an'anelere yabancı değildir. Eski devirde bunlar Türk ordularının gerek Çine gerek garba akınlarına iştirâk etmişler ve o "kurt"a tapan kahramanların tuğları altında yaylalarını genişletmişler, servetlerini arttırmışlardı... Pek mümkündür, ki Cengiz Han fütuhatı devrinde Moğollar o eski şevketleri dillere destan olan kavim kendileri olduğuna inanmış olsunlar. Bunun için Moğollarda eski Türkler "totem"inin izleri görülmesi garip değildir.

Abdülkâdir Süleyman Bey, totemizme ve ırka ait efsanelere aşina olmayanların bunları Çin uydurması olarak nitelendirmelerine karşı yılana tapan ve onu takdis eden Çinlilerin Barbarlar hakkında küçültücü bir totem olarak kurdu uydurmuş oldukları iddiasını doğru bulmadığını belirtmiştir[21] Hüseyin Namık Bey de 20 Kânûn-ı evvel 1341 tarihli *İkdam* gazetesindeki "Cumhuriyetimiz Arması- Türk Cumhuriyetinin Arması Ne Olmalıdır?" ve Budapeşte imzalı "Eski Türklerde Milli Alâmetler" yazılarında Çin kaynakları doğrultusunda üç ayrı kurt efsanesi akta-

Türkiyat Enstitüsü'nün arması: Meşale tutan kurt.

rarak, simgenin Türk milli kültü olduğunu ispatlama gayreti içindedir.[22]

Devlet arması üzerine görüş bildirmesi muhtemel iki kurum Dârülfünûn ile Türk Ocaklarıdır. Dârülfünûn Edebiyat Şubesinin 17 Kânûn-ı evvel 1341 tarihli Riyaset görüşünde *Türkiyat Enstitüsü Mecmuası* örnek gösterilerek elinde meşale tutan kurt simgesi önerilmiştir.[23] Türk Ocakları Hars Heyeti ise 5 ve 12 Ağustos 1926 tarihlerinde İstanbul Ocağında kâtib-i umumi Samih Rifat Beyin başkanlığında iki toplantı yaparak, armaya ilişkin ortaya atılan projeleri müzakere etmiştir. Toplantılar sonucunda bu konuda belli bir görüşe varılmamış, ancak Ocağın bu konudaki yönelimini Maarif Vekâleti'ne bildirmesi uygun bulunmuştur. İlginçtir ki, aynı toplantılar sonucunda Türk Ocaklarını simgeleyecek semboller üzerine bir karar alınmıştır. Karar metninde kurt simgesinin Ocağı betimleyecek simgelerden biri olduğu görülebilmektedir:[24]

> Türk Ocakları için vücuda getirilecek alâmet-i fârika şekli hakkında geçen içtimalarda cereyan eden müzakereye devam olundu. Neticede bu alâmet-i fârika, üzerinde bir Türk kalkaniyle mavi gözlü bir kurt başının bulunması ve öz Hun yazısıyla Türk Ocağı kelimelerinin ilk harflerinin yazılması takarrür etti.

Salt kurt simgesi değil, aynı zamanda diğer totemik öğeler de arma tartışmaları içinde eski Türk kimliğine yönelişin birer ifadesi olmuştur. İranlılara özgü şir ü hurşid'in Türk geleneğindeki yeri ile avcı kuşlarının sembolizmi talepleri bunun örneklerindendir. Özellikle de Zeki Velidi Bey "Türk Efsanelerinde Milli Alâmetler" yazısında birçok totem ve bunlara dayalı efsanelere değinmiştir. Bu değinmeler içinde iki önemli vurgu bulunmaktadır. Biri İranlıların sembolü şir ü hurşid'in kurt efsanesinden de eski bir Türk efsanesi oluşudur. Türklerin birinci babası Ulu Ay Ata ile birinci anası Ulu Ay Ana'ya güneşin nasıl ruh verdiği ve Türklerin diğer bir kolu olan Tatarların büyük pederinin arslan tarafından terbiye olunuş destanı ayrıntı ile sunulmuştur. Ancak Zeki Velidi Bey tüm efsaneler içinde en çok Ergenekon üzerinde yoğunlaşmış ve sonuçta demiri Türk kimliğini ve devletini simgeleyeccek en önemli sembol olarak yeğlemiştir.[25]

Süreç içinde avcı kuşları da öneri konusu totemik öğeler olmuştur. Oğuzhan'ın altı oğlundan Günhan'ın şahin, Ayhan'ın kartal, Yıldızhan'ın tavşancıl, Gökhan'ın sungur, Dağhan'ın çakır ve Denizhan'ın üçkuş'unun birer totemik unsur olarak armalarda kullanıldığı söylence araştırmalarınca ortaya konulmuştur.[26] Zeki Velidi Bey, Cengiz sülalesine ait arkar (ahunun bir cinsi), Ulu Han Ata neslinden Altunhan sülalesinin şikâr kuşu ve Tatarların pederinin arslan eline geçtiğindeki hami kuş olan kerkenczin aile damgaları olarak kullanıldığına işaret etmektedir.[27] Avcı kuşlarından kartal, özellikle de çift başlı kartalın eski Türklerdeki sembolizmi üzerinde ayrıntı ile durulduğu görülmektedir. Ahmed Ağaoğlu'nun "Çifte Kartal Arması" adlı çalışmasında simgenin genel kabul gördüğü üzere Hititler kanalıyla Anadolu'ya göçen Türklere geçmiş olduğu tezine karşı çıkılarak, simgenin eski Türklerin önemli totemlerinden biri olduğu mimari ve sanat eserleri örnekliğinde sunulmaktadır.[28]

Arma belirlenim sürecinde Osmanlı Devleti'nin izleyeni olma durumu ile İslâmi simgelerin kullanımı konusunda oldukça dikkatli tavırlar sergilenmiştir. Dârülfünûn Edebiyat Şubesi görüşünde, seçilecek armanın Osmanlı Devleti armasından farklı bir içerik taşıması zorunluluğu önemle belirtilmiş.[29] Ali Haydar Emiri Beyin "Armamızda Neler Bulunsun" başlıklı yazısında da "hilal" bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Ali Haydar Emiri Bey gerçekte Türk milli kültü olarak kabul ettiği hilalin bugün taşıdığı anlam açısından Müslümanlığa simge teşkil edebileceğini, dini simgelerin armada kullanılmamın ise yeni devletin yüksek prensipleri ile uyuşmayacağını belirtmektedir.[30]

30 Haziran 1926 tarihinde müsabaka başvuruları bitmiş, Seçiçi Heyet gönderilen eserlerden üçünü ayırarak eser sahiplerine bazı noktalarda düzeltim yapmaları için bir ay süre tanımıştır. Sonuçta gelen numuneler arasından Namık İsmail Beyin eseri birinci kabul ve ilan edilmiştir. *Hayat Mecmuası* ve 6 Kânûn-ı sâni 1927 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil edecek armanın son şeklini görmek olanaklıdır. *Hayat Mecmuası* kabul edilen eseri tam sayfa ve renkli olarak sunmuş, armanın içerdiği simgeleri taşıdığı anlamlarıyla ortaya koymuştur. Buna göre, arma bir kalkan içinde olup kalkanın zemini kırmızıdır. Merkezinde Türk bayrağını oluşturan ay-yıldız milli şiar ifadesi olarak sunulmuştur. Ay-yıldızın altında kurt simgesi bulunmaktadır. Simge ile Oğuz menkıbesine gönderme yapılmakta ve menkıbenin kurt geleneği ile "milli iradeyi temsil etmekte" olduğu açıklanmaktadır. Kurdun ayaklarının ucunda en eski Türk silahını temsilen harbe (kargı) vardır. Kalkanın en altına bir İstiklal Madalyası konulmuştur. Madalyanın İstiklal harbi ve sonuçlarını muhafaza eyleme vazifesi ile armaya dahil edildiği ifade edilmiştir. İstiklal Madalyasının içindeki T.C. harfleri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk harfleridir. Kalkanın etrafı feyz ve kudreti göstermek üzere başak ve meşe yaprakları ile sarılmıştır. Armanın en üstündeki meşale ile ise Türk milletinin geleceğe ait idealleri nin ifade edilmesi amaçlanmıştır. Bu idealler ilim ve irfanın yaygın

laştırılmasıdır ki, Cumhuriyet rejimi bunu çağrıştırmaktadır.[31]

Görülen, birden çok simgenin bileşimi ile oluşturulan armada dönem içinde en çok tartışılan ve Maarif Vekâleti tarafından görevlendirilen Tarih Encümeni'nin önerisi içinde bulunmayan kurt simgesinin yer almış olmasıdır. Gerçekte bu şaşırtıcı bir sonuç değildir. Söz konusu süreçte Türkiye Devleti'ni resmen simgeleyen kâğıt paralarda kurt simgesinin varlığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminin birinci emisyon adı ile anılmış olan bu 5 ve 10 liralık ilk tertip kâğıt paralarının en dikkati çeken özelliğinin ön yüzlerinde yer alan bozkurt motifleri olduğu belirtilmektedir. Tanju Demir, Cumhuriyet paralarına ilişkin çalışmasında, dinamik ve atılgan olarak resmedilmiş kurt simgesinin saldırgan bir ifadesi olmadığına ve duruşu ile gençliği ve özgürlüğü çağrıştırdığına dikkat çekmektedir.[32] Bununla birlikte, hatıralarda dönemin karizmatik lideri Mustafa Kemal'in kendisine sunulan arma eskizlerindeki kurt simgesini olumlamadığı ve bu simgelerin hiçbirisinin Türkiye Devletini tasvir edemeyeceğini belirterek, kendisinin öneri sunduğu da açıklanmıştır. A. Âfetinan, Mustafa Kemal'in bu konudaki görüşünü şöyle aktarmaktadır:[33]

> Atatürk'e bir gün, renkli olarak çizilmiş, devlet arması için şekiller getirmişlerdi. Bunlarda hâkim olan unsur, ya kurt başı veyahut da ay-yıldız idi. Ressamlarımızın bulabildikleri bu armaların hiç birisini, Atatürk kurduğu devletin bir Cumhuriyet arması olarak kabul edemedi, bunlara düşünerek defalarca baktı. Nihayet söylediği şey şu idi: "Bunların hiç biri bugünkü dünyamızın içinde kurulan yeni bir devletin arması olamaz. Devlet armasını, sembolik bir insan başı olarak temsil etmeli... Bu dünyada her şey insan kafasından çıkar. Bir insan başının ifade etmiyeceği hiç bir şey tasavvur edemiyorum."

Mustafa Kemal'in var olan her şeyin insan zekâsının ürünü olması sebebiyle arma için böylesi bir simgeyi önerdiği anlaşılmaktadır. Ne ki sonuç, onun arzuladığı biçimde gerçekleşmemiştir.

Armanın son şekli üzerine içerik açısından olmasa da resimlendirme bağlamında eleştiriler gelmiştir. Aynı tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin "Yeni Armanın Türkiye Cumhuriyetini Bütün Güzelliğiyle Temsil Edebilmesi İçin Daha Canlı Daha Sanatkârâne Bir Tarzda Tersimi Lâzımdır" altbaşlığı ile verilen haberde, armanın yüksek bir sanat eseri olmadığı belirtilerek, simgelerin, özellikle de kurt, meşale, başak ve meşe yapraklarının çok cansız çizilmiş olması eleştirilmiştir. Bir diğer eleştiri konusu da, T.C. harflerine ilişkindir. Bi'ka, sülüs, divân, talik gibi üzerinde yıllarca çalışılmış yazı türleri bulunurken, Türkçede yaygınlıkla kullanılan hiçbir harfe benzemeyen bu harfler, çirkin bir hat icadı olarak yorumlanmıştır. Kuru bir çiçeğe benzetilen meşalenin ise, azim ve ülküyü daha canlı ve ateşli bir biçimde anlamlandırması açısından yeniden resimlendirilmesi önerilmiştir.[34]

Cumhuriyet armasının Türkiye Devleti'nde kullanılması amacıyla Rize mebusu Ekrem Bey tarafından 2/205 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bulunan bilumum mebanii resmiye ve milliye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılarak yerine Cumhuriyet Armasiyle Cumhuriyetin tarihi kabulünün hakkettirilmesine dair" kanun teklifi verilmiş ve teklif 13 Nisan 1927 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Teklif ile, mutlak hükümet devrine ait tuğralar ve levhalar ile mahalli yerlerde bulunan devlet binaları üzerindeki Osmanlı Devleti'ne ait bütün simgelerin kaldırılması ve cumhuriyet simgesinin kabulü talep edilmektedir.[35] Teklif Kanun-ı Esasi ve Maarif Encümenlerinde görüşülmüş, Kanun-ı Esasi Encümeni teşkilat-ı esasiye açısından konunun kendisini ilgilendirmediğini belirtmiştir. Maarif Encümeni Mazbatasi'nda ise Cumhuriyet arma ve simgelerinden öte, feshedilmiş Osmanlı Devleti'ni hatırlatan işaretlerin devleti temsil eden binalarda bulunmasının doğru olmadığı belirtilmekle beraber, bunların çoğunun kültür ve sanat eseri olması nedeniyle muhafazalarının da zorunlu olduğu açıklanmıştır.

Görüşmelerde devleti temsil eden binaların hangileri olduğu tartışılmış, teklif içinde yer alan "mebanii resmiye ve milliye" tabirinin mektep, cami ve sebilleri kapsayıp kapsamadığı sorulmuştur. Sonuçta bu konuların çözümü için teklif tekrar Maarif Encümeni'ne havale edilmiştir.[36] 19 Mayıs 1927 ve 28 Mayıs 1927 tarihlerinde Maarif Encümeni'nin tadil teklifi iki kez görüşülerek kabul edilecektir. "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bulunan bilûmum mebanii resmiye ve milliye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılması hakkında kanun" (kanun no: 1057) ile, devlete ait bir vazife icra edilen ya da hükümet ve belediyelerin kanuni münasebetlerini temsile tahsis edilen binalarla, bütün mektep binalarında Osmanlı saltanatını temsil için konulmuş tuğra, arma ve kitabelerden kaldırılması mümkün olanların müzelere aktarılacağı, yerlerinden kaldırılmaları halinde bulundukları binaların kıymetine zarar verebileceklerin ise, binalara zarar getirmemek üzere uygun bir şekilde örtüleceği kabul edilmiştir (Madde 1 ve 2). Devlet binalarından hangi eserlerin kaldırılması ya da örtülmesi lazım geldiğini tespit ve karar görevi Maarif Vekaleti'ne ait bir yetki olarak görülmüştür (Madde 3).[37] Ne ki, anlaşıldığı üzere Osmanlı dönemine ait ve bu dönemi çağrıştıran simgelerin kanunla kaldırılması sağlanırken, müsabaka sonucu belirlenen armanın Cumhuriyet arması olarak benimsenmesi kabul edilmiş değildir. Gerçekte, simge hiçbir zaman kanunlaşamayacak ve Devletin resmi simgesi haline dönüşemeyecektir. Bugün hâlâ Türkiye'nin bir armasının olmadığı serzenişleri sürüp gitmektedir.[38]

Sonuç olarak, modern merkezi devletin kurumsallaştırılması çabaları içinde, siyasal-ideolojik-tarihsel dayanaklarda yaratılan değişim, bu içeriklerin yansımasını bulacağı çok ince ayrıntılarda da, gerçekte devlet-simge ilişkisinde de sorgulanarak, Yeni Devlet'le birebir örtüşecek bir sembolizm yaratma uğraşını doğurmuştur. Her ne kadar bu çabaların ardından devleti yasal olarak simgeleyecek bir boyuta oturmamakla birlikte bu uğraş, devlete

ve onu oluşturan insan etmenine yüklenen kimliklerdeki yön değişiminin örneklemi olması bakımından anlamlıdır.

1. *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, Maarif Vekaleti, Ankara: İktisat Matbaası, 1926.
2. Başkurdistanlı Abdülkâdir Süleyman Bey, "Tarihte ve Efsanelerde Bozkurt", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 27.
3. Başkurdistanlı Abdülkâdir Süleyman Bey, "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", *Türkiyat Mecmuası*, c. 2 (1926), İstanbul Devlet Matbaası, 1927, s. 131-137.
4. Ahmed Ağaoğlu, "Çifte Kartal Armaası", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 46-55.
5. Hüseyin Namık Bey, "Eski Türklerde Milli Alâmetler", Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi", s. 56-59.
6. Zeki Velidi Bey, "Türk Efsanelerinde Milli Alâmetler", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 6-20. Aynı makale için bkz. *Türk Yurdu*, c. 3, S. 14 (Teşrin-i sânî 1925), s. 134-147; *İkdam*, 2 Kânûn-ı evvel 1341.
7. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C: 4, İ: 72, s. 391-395.
8. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C: 4, İ: 72, s. 400.
9. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C: 5, İ: 82, s. 52. Para üzerinc yapılan görüşmeler de devlet-simge ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Görüşmelerde öncelikle Osmanlı Devleti'nin belli bir alâmet-i fârikası bulunmadığı üzerinde durulmuş, ardından da Maliye Vekâletinin teklifi içinde yer alan defne dalları Yunanistan'a özgü bir simge olarak görülerek eleştirilmiştir. Bunun yanında Eski Türklerin önem verdiği sedef, mersin gibi bitkilerin önemine dikkat çekilirken, buğday başağı da öneri konusu simgelerden biri olmuştur. Ardından Kanun-ı Esasi Encümeni Genel Kurulu sunduğu tasarısında sikkenin ön tarafı için zafer remzi olarak defne, sulh remzi zeytin, zirnat remzi olarak buğday başağı, kuvvet remzi olarak meşe, kayın ağacı ve çam fıstığından oluşturulacak bir daire şeklini önermiştir. Sonuçta, sikkenin ön yüzü için meşe dallarından yapılmış iki kavisin bir başak ile bağlanması ve ortasına Türkiye Cumhuriyeti ve tarih konulması, arka yüzün ise ay-yıldızdan oluşması ve ikisi arasındaki boşluğa da Meclisin açılış tarihi olan 23 Nisan 1336 tarihinin yazılması kabul edilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C: 4, İ: 72, s. 395-398; C: 5, İ: 82, s. 52-53; İ: 89, s. 329-330.
10. BOA, Müşterek Kararnamaler, Dosya no: 235-35, Evrak no: 19. Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi'nde kararname sayısı 3445 olarak verilmiştir. s. 3-4.
11. *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 6.
12. Türk Tarih Encümeni, V. Mehmed Reşad döneminde "Devlet-i Osmaniyenin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek" amacıyla "Târih-i Osmanî Encümeni" adı ile 27 Kasım 1909 tarihinde kurulmuştur. Encümen 10 Şubat 1910 tarihli toplantısında iki ayda bir çıkarılmak üzere *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nı yayımlamayı kararlaştırmış ve bu tarihten 1928 senesine dek Mecmua bu adla yayımlanmaya devam etmiş, 77. sayısında adı *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* biçiminde değiştirilmiştir. Bu tarih aynı zamanda Encümenin Milli Eğitim Bakanlığınca yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir. Encümenin "Türkiye Tarihi" ile ilgili çalışmalara ivme kazandırmak amacıyla 1928 yılında yeniden kurulduğu görülmektedir. Encümen ilk kurulduğunda başkanı Abdurrahman Şeref'tir. Onun vefatı ile reisliğe Ahmed Refik Bey getirilmiş, 1928 yılındaki yeni yapılanmanın ardından ise Fuad Köprülü reis olmuştur. Encümen daimi ve yardımcı üyelerden oluşmaktadır. Daimi üyeler Abdurrahman Şeref, Ahmed Midhat, Ahmed Refik, Ahmed Tevhit, Ali Seydi, Diran Kelekyan, Efdaleddin, İskender Yankohoçi, Mehmed Arif, Necip Asım'dır. Yardımcı üyeler ise İsmail Paşa, Afram Rahmani, Ali Emiri, Halil Edhem, Süleyman Nazif, Bursalı Mehmed Tahir, Faik Reşat, Osman Ferid Beylerden oluşmaktadır. Halil Edhem ve Ali Emiri Beyler belli bir süre sonunda Encümenin daimi üyeleri arasına alınmıştır. Ahmed Refik, Mehmed Ziya, İbnülemin Mahmud Kemal, *Amasya* müellifi Hüseyin Hüsnmeddin Efendi son zamanlarda Encümenin üyelerini teşkil etmiştir. Mehmet İlalit Bayri, "Türk Tarih Encümeni-Nasıl Kuruldu?- Kimler İdare Ediyordu?- Köprülü'nün Düşünceleri- Neşrettiği Eserler", *Türk Dünyası Dergisi*, c. 3, S. 30-31 (Şubat 1952), s. 1211-1216.
13. "Cumhuriyet Arması. Encümen-i Mahsus Kurt Başının Cumhuriyet Armasına Girmesine Muârız", *İkdam*, 3 Kânûn-ı evvel 1341.
14. Hüseyin Hüsameddin Efendi, "Kurt Masalı", *Millet* , 27 Teşrin-i sânî 1341.
15. "Türkiye Cumhuriyetinin Yeni Armaası Meselesi", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 36-38.
16. *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 4-5. Tarih Encümeni'nin görüşünde Kurt motifinin bulunmadığı açıkur. Ne ki, Tanju Demir'in Cumhuriyet paraları üzerine yapmış olduğu araştırmasında motifin Encümenin de teklifi arasında bulunduğu belirtilmektedir. Kendilerinden görüş alınan iki kurum olan Türk Tarih Encümeni ile Dârülfünûn'dan yalnızca Dârülfünûn'un kurt simgesini önerdiği görülecektir. Tanju Demir, "Cumhuriyet Dönemi Paralarında Siyaset ve İdeoloji (1923-1950)", *75 Yılda Paranın Serüveni*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 14.
17. Ahmed Cevdet Bey, "Armamız", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 34-35.
18. "Türk Armaası Meselesi- Hüseyin Hüsameddin Efendiye", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 42-45.
19. Türkiyat Enstitüsü, 12 Teşrini-i sâni 1340 tarih ve 1111 sayılı Heyeti Vekile kararnamesinde kabul edilen "İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Fakültesine mülhak Türkiyat Enstitüsü Talimatnamesi" ile teşkil edilmiştir. Talimatnameden Enstitü'nün idaresinin doğrudan bir müdüre bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca bir kâtip, ihtiyaca göre alınacak asistan, muhafız ve hademe, Enstitü'nün görevlileri arasında olacaktır. Anlaşılacağı üzere Enstitü, bir müdürün, o dönem içinse Fuad Köprülü'nün yönetimi altındadır. *Düstur*, 3. tertip c. 6. Ankara: Başvekalet Matbaası, 1953, s. 5-6. Enstitü mecmuasının kapağındaki bozkurt resmi için bkz. *Türkiyat Mecmuası*, c. 1 (Ağustos 1925), İstanbul Matbaası, 1925.
20. Başkurdistanlı Abdülkâdir Süleyman Bey, "Tarihte ve Efsanelerde Bozkurt", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 29-30.
21. *agy*, s. 31-32.
22. Hüseyin Namık Beyin "Cumhuriyetimiz Armaası- Türkiye Cumhuriyetinin Armaası Ne olmalıdır?" başlıklı yazısının tarihi Şartnâme'de 21 Kânûn-ı evvel 1341 olarak belirtilmişse de, yapılan gazete taraması sonucu yazının 20 Kânûn-ı evvel 1341 tarihinde yayımlandığı saptanmıştır. Yazı için bkz. *İkdam*, 20 Kânûn-ı evvel 1341, s. 2; *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 24-26.
23. *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 5.
24. "Fikir ve Sanat Hareketleri", *Türk Yurdu*, c. 4, S. 20 (Temmuz 1926), s. 184.
25. Zeki Velidi Bey, *agy*, *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 6-20. Aynı makale için bkz. *İkdam*, 2 Kânûn-ı evvel 1341.
26. İlhami Durmuş, "Türklerde Armaların Ortaya Çıkışı ve Yayıldığı Sahalar", *Milli Folklor*, Yıl: 5, S. 20 (Kış 1993), s. 52. Oktay Aslanapa, "Türklerde Arma Sanatı", *Türk Kültürü*, Yıl: II, S. 16 (Şubat 1964), s. 40-47.
27. Zeki Velidi Bey, *agy*, s. 12.
28. Mehmet Ağaoğlu, "Çifte Kartal Armaası", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 46-55. Söz konusu motifler Şartnâme'nin ekli bölümünde sunulmuştur.
29. *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 5.
30. Ali Haydar Emiri Bey, "Armamızda Neler Bulunsun", *Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi*, s. 22-23. Aynı yazı için bkz. *Vakit*, 21 Kânûn-ı evvel 1341.
31. "Türkiye Armaası", *Hayat Mecmuası*, c. I, S. 6 (1927), s. 9-11. "Armamızın Kabul Edilen Şekli", *Cumhuriyet*, 6 Kânûn-ı sâni 1927.
32. Tanju Demir, *age*, s. 17-18.
33. A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 188-189.
34. *Cumhuriyet*, 6 Kânûn-ı sâni 1927.
35. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 31, İ: 52, s. 133.
36. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 31, İ: 52, s. 134-136.
37. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: 32, İ: 69, s. 199-200; İ: 73, s. 635-636. 28 Mayıs 1927 tarih ve 1057 sayılı kanun için ayrıca bkz. *Düstur*, 3. tertip, c. 8, Ankara: Devlet Matbaası, 1946, s. 664.
38. Mehmet Başaran, "Türkler'de Armaların Kaynağı ve Türkiye'nin Armaası Ne Olmalıdır?", *Tarih ve Toplum*, c. 28, S. 165 (Eylül 1997), s. 22.

Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tarihi Çalışmaları (1923-1960)

NEDİM YALANSIZ

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü araştırma görevlisi

Bu çalışma "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik" (DEÜ AİİTE, İzmir, 1996) konulu yayımlanmamış yüksek lisans tezinin bir bölümününden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

***Türkiyat Enstitüsü'nün yayımladığı* Türkiyat Mecmuası.**

Cumhuriyet devrimi ile yeni bir yönetim yapısına, yeni bir anlayışa kavuşan Türkiye'de, tarih çalışmaları da doğal olarak ulus-devlet temelini güçlendirmeye yönelik "milli tarih" çalışmalarına yöneldi.[1] Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bir yandan devrimin haklılığını ortaya koymak, diğer yandan Avrupa merkezli tarih çalışmalarına yanıt vermek amacıyla "milli tarih" çalışmalarına başlandı. Bu çalışmaların ana ekseni Türk Tarih Teziyle ortaya konulan Türk ırkının medeniyete katkısı ve Anadolu'nun Türklüğü idi. Anadolu'nun Türklüğü araştırılırken, Osmanlı'nın dört yüz çadırlık bir aşiretten geldiği şeklindeki oryantalist tezlere karşı da çeşitli çalışmalar yapıldı.[2] Bunun yanında Osmanlı'nın neden çöktüğü de, 1930'lı yıllardan itibaren, üzerinde durulan konular arasındadır.[3]

Atatürk, ilk nutuklarında, devrimin lideri olarak Osmanlı'yı çok sert eleştirmiştir. Ancak bu söylem, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmasında da gözleneceği gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarından devrimin yerleşmesi sonrasına, Osmanlı'nın bilimsel olarak incelenmesi gerektiği ve bunun akademik anlamda yapılması çizgisinde değişecektir.[4]

Tarih alanında Cumhuriyetin ilk bilimsel kurumu, Türkiyat Enstitüsü, Bakanlar Kurulu kararıyla, 12 Aralık 1924 tarihli talimatname ile kuruldu. Müdürlüğüne Köprülüzade Fuad getirildi. Amacı Türk tarihinin çeşitli kısımlarında, uygarlık tarihi, hukuk tarihi, iktisat tarihi, din tarihi, Türk edebiyatı, Türk dili, Türk etnografyası, Türk coğrafyası alanlarında yeni araştırmalar yapmak, yeni yayınlar meydana getirmek ve yurtdışındaki benzer enstitülerle ilişki kurarak uluslararası bir bilim merkezi görevini yerini getirmekti. Türkiyat Enstitüsü *Türkiyat Mecmuası* ve *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* adlarıyla iki dergi çıkarmış, ayrıca telif ve tercüme eserler yayımlamıştır. 1925'te yayımlanan *Türkiyat Mecmuası*'nın ilk sayısında dikkati çeken bir makale Friedrich Giese'in "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi" adlı makalesidir. Bu makalenin ve de yine enstitünün yayınları arasında çıkan H. A. Gibbons'un *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (İstanbul, Devlet Matbaası, 1928) adlı eserinin yayımlanması o günlerin tarih çalışmalarının ana meselelerinden birinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundaki etkenler olduğunu gösterir. Nitekim *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nda, Köprülüzade Fuad'ın 1931 yılında yayınmlanan "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi" başlıklı makalesi bu çalışmalara karşı bir Türk tarihçisinin yanıtı niteliğindedir. Ahmet Refik'in *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri* adlı çalışması da Türkiyat Enstitüsü yayınları arasında yer almıştır.[5]

Türkiyat Enstitüsü'nün ardından, 1910 yılında Osmanlı devletinin "mükemmel" bir tarihini meydana getirmek ve Osmanlı tarihine ilişkin risale, evrak ve kayıtların yayımlanması amacıyla kurulan Tarih-i Osmani Encümeni adlı derneğin[6] devamı niteliğinde olmak üzere Cumhuriyet döneminde de Türk Tarih Encümeni, Milli Eğitim Bakanlığınca, yeniden kuruldu. 6 Temmuz 1927'de İstanbul'da Darülfünun bünyesinde Fuad Köprülü'nün başkanlığında faaliyete geçecek olan[7] Türk Tarih Encümeni'ne Ali Canip, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Refik, Halil Edhem, Necip Asım, Yusuf Behçet, Ahmed Hamid, Niyazi Ramazan, İbnülemin Mahmud Kemal beyler üye olarak seçildiler.[8] Encümen *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* adlı akademik bir dergi yayımladı.[9] Fakat İstanbul'da-

Ahmed Hamid-Mustafa Muhsin, *Türkiye Tarihi: İstanbul'un Fethinden Zamanımıza Kadar*, 2. tab', İstanbul, 1926.

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Halkevlerinin Fuad Köprülü'nün yönetiminde yayımladığı Ülkü dergisi.

ki bu çalışmalar dönemin siyasal şartlarının ağırlığı ve de bu bilimsel çalışmaların tek bir kurum bünyesinde toplanarak çok başlılığı önlemek düşüncesi nedeniyle Tarih-i Osmani Encümeni'nin başarısını dahi gösteremedi. 1930 Nisanında Türk Ocağı'na bağlı olarak Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti kurulunca bu kurum ikinci plana düşmüştür.[10] Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti de Türk Ocaklarının CHF'ye bağlanmasından sonra 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne dönüşecek ve tarih çalışmaları bu şekilde tek bir kurum bünyesinde toplanacaktır.[11] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması üzerine İstanbul'daki Türk Tarih Encümeni 1932'de feshedilmiş ve daha sonra kütüphanesindeki üç bine yakın kitap, Atatürk'ün direktifleriyle Türk Tarih Kurumu'na verilmiştir.[12]

Bu kurumlaşmaların yanında Osmanlı tarihi açısından yayın faaliyeti de ilginçtir. Daha 1910'larda Tarih-i Osmani Encümeni'nin geniş kapsamlı Osmanlı tarihi yazma girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında, "ittihad-ı anasır"ı sağlamak açısından işlevi olabilecek bu çalışmanın bu açıdan bir anlamı da kalmayınca Tarih-i Osmani Encümeni Osmanlı tarihinin ilk cildinin yayımlanmasından sonra, aldığı tepkilerin de fazlalığı nedeniyle bu görevinden vazgeçer. Bu andan itibaren de Osmanlı tarihi yazma işi genel Türk tarihi içerisinde bir bölümün yazılması şeklinde algılanacaktır. Osmanlıcılık akımının başarısızlığa uğraması ve Türkçülük akımının ön plana çıkması, Osmanlı öncesi Türk tarihine ağırlık verilmesi sonucunu doğurduğu gibi, Osmanlı tarihinin genel Türk tarihi içerisinde algılanması anlayışını da güçlendirmiştir.[13]

Cumhuriyetin ilk ders kitaplarından biri olan Hamit ve Muhsin'in *Türkiye Tarihi* (1924) adlı çalışmaları buna rağmen büyük ölçüde Osmanlı tarihi ağırlıklıdır ve ortaokulların 3. sınıflarında okutulur. Bu çalışma Osmanlı ağırlıklı olmasına rağmen Cumhuriyetin kuruluşunun ikinci yılında ders kitabı olarak okutulabilmektedir.[14] Yine 1930 yılında Reşat Ekrem ve Muallim Ahmet Halit tarafından yayımlanan *Türk Tarihi Bilgisi (Halk ve Çocuklar İçin En Eski Zamanlardan Bugüne Kadar)* adlı kitap, popüler bir tarih çalışması da olsa, yayımlandığı dönem için güzel bir örnek olarak verilebilir. Kitabın içeriğine baktığımızda Oğuzlardan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar bütün bir Türk tarihi ele alınmıştır. Osmanlı tarihine ve de özellikle medeniyetine azımsanmayacak ölçüde yer verilmesi açısından dikkat çekicidir.[15]

Türk Tarihi Tetkik Encümeni tarafından yazılan *Türk Tarihinin Anahatları* (İstanbul, 1930) adlı kitapta ise Osmanlı tarihine çok az yer ayrılmıştır. Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu konuda şunları anlatıyor:[16]

> ...mecmuu orta kıt'ada altı yüz sahife tutan bu eserde Osmanlı tarihine elli sahifelik bir yer ayrılmıştı; kitabın sonunda müracaat edilen yüze yakın eserin içinde maalesef Osmanlı tarihine ait müstakil bir kitap yoktu; bununla beraber ana hatlarındaki osmanlılara ait malumatın çocukluğumuzda mekteplerde okuduğumuz merhum Abdullah Şeref Bey'in Osmanlı tarihinden alınarak yeni bir şekilde işlenmiş olduğu göze çarpıyordu; bu kısmı yazan cesur tarih âliminin Mansuri zâde Mustafa Paşa merhumunun (Netayicülvukuat) isimli eserinden dahi haberi olmadığından ona olsun müraacaat mümkün olmamıştı.

Uzunçarşılı bu kitabı Atatürk'ün beğenmediğini ve bu ilk deneyimden sonra acele bir tarih yazmanın hatalı ve noksan olacağını ve birçok kitap ve vesikaya başvurulması gerektiğini ve ancak bu suretle ilmi şekilde bir Türk tarihi yazılabileceğine ikna olduğunu ve bundan sonra Türk tarihi yazımının yeni bir yola girdiğini belirtmektedir.

1931 yılında yayımlanan ortaöğretim tarih ders kitaplarından üçüncüsü *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Türk Tarihi* başlığını taşımaktadır. Kitap Osmanlı devletinin, kuruluşundan Sevr Antlaşmasıyla parçalanışına kadarki tarihini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.[17]

2 Temmuz 1932'de Ankara'da Birinci Türk Tarih Kongresi toplanır, burada Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalar yer almaz. Çünkü bu kongrenin amacı Türk Tarih Tezi'ni tanıtmak ve tarih öğretiminde izlenecek yolu öğretmenlere anlatmaktır.[18]

Cumhuriyetin, tarih alanında, ilk bilimsel oluşumlarının başında gördüğümüz Fuad Köprülü, Türk Tarih Tezi'ni eleştirenler arasında yer alsa da, o yıllarda tek parti döneminin CHP'sine

bağlı *Ülkü* dergisinin yayın sorumluluğu görevini üstlendiğini görmekteyiz.[19] 1933 yılında yayımlanmaya başlanan *Ülkü* dergisinde de Osmanlı tarihi ile ilgili makaleler yayımlanacaktır. İlk makalelerden biri İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Şer'i Mahkeme Sicilleri" (1935) adlı makalesidir. Bu makalede Osmanlı tarihi kaynaklarından en önemlilerinden birini tanıtmakta, "15 ila 19 uncu asırlara ait içtimai, iktisadi, siyasi Türk tarihini yazmak istiyenler bu sicilleri karıştırmadıkça mevzularında esas hükmü veremezler, bunlar görülmeden yapılacak herhangi bir tetkik noksandır" demektedir.[20] Fuad Köprülü'nün *Les Origines de l'Empire Ottoman* (1935) adlı çalışmasının son bölümünün tercümesi de "Osmanlı Devleti'nin Doğması ve Büyümesi" (1936) başlığıyla yayımlanır.[21] Yine aynı dergide ekonomi tarihi bölümünde Köprülü'nün "Osmanlı Müelliflerinde Ekonomik Düşünceler" (1936)[22] başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Toprak kanununun hazırlanmakta olduğu günlerde (1937)[23] Ömer Lütfi Barkan'ın toprak meselesi ile ilgili "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü" ve "Türkiyede Toprak Meselesinin Tarihi Esasları" adlı dizi makaleleri;[24] T. Mümtaz Yaman'ın hukuk tarihi bölümünde yer alan "Şer'i Mahkeme Sicilleri" (1938)[25] başlıklı makalesi, Osmanlı tarih çalışmalarına eğilimin arttığını gösterir.

1932'de kurulan Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları arasında Osmanlı arşivlerinin düzenlenmesi işi için 1935'te Halil Edhem Eldem görevlendirildi. Atatürk'ün 1935 yazında Milli Eğitim Bakanlığı yolu ile Türk Tarih Kurumu'na verdiği çalışma programının 7. bölümünde şöyle denilmekteydi:

> 1- Milli tarih tezimizin ilmi zaferini temine yarayacak tarihi delilleri ihtiva eden, şurada, burada ve Hazine-i Evrak denilen emniyetsiz, tehlikeli ve rutubetli yerlerde dağınık ve yığın halinde duran bütün vesikaları ve bütün el yazmalarını, kitabeleri, vakfiyeleri, mahkeme sicillerini, devlet merkezinde vücude getirilecek modern, geniş bir binada toplamak ve en yeni teknik metodlarla tasnif ve tanzim ederek, tarih yazanların bu vesikalardan daima ve kolayca istifade edebilmelerini ve ilmi tetkiklerini bilhassa bu vesikalara istinat ettirmelerini temin etmek (bu mühim iş Asbaşkan Halil Ethem'in riyaset nezaretinde takip olunacak ve bu maksatla Bakanlıklar murahhaslarından mürekkep olarak Ankara'da teşekkül etmiş olan komisyonun teşebbüslerinin bir an evvel fiili netice almasına çalışılacaktır)...[26]

Üstte: I. Türk Tarih Kongresi'ne katılan üyeler Mustafa Kemal'le birlikte, 9 Temmuz 1932.

Solda: Afet İnan.

Arşiv belgelerinin sınıflandırılması ve araştırmacıya açık hale getirilmesi ve de yayımlanması işi için daha sonra İsmail Hakkı Uzunçarşılı başkanlığında bir arşiv komisyonu kuruldu. Bu komisyonu Ömer Lütfi Barkan başkanlığındaki diğer bir komisyon takip edecektir.[27]

1936 yılında açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ilk tarih dersini veren Afet İnan, uzman olarak yetişecek öğrencilere "Henüz açılmamış tarih belge depolarının anahtarları sizlerin bugünden itibaren ellerinize verilmiştir. O anahtarları kullanacak yüksek ve kıymetli uzmanlar olarak yetişmenizi dilerim" dedikten sonra özellikle Osmanlı tarih çalışmalarına yönelim konusunda ipuçları veriyor ve şöyle devam ediyor:

> Tarih çalışmalarımızda size kolaylık olmak için bazı mevzuları örnek olarak vermek isterim:
> 1- Bazı tarihlerin dediği gibi Osmanlı İmparatorluğu dörtyüz çadır halkiyle kurulabilir mi idi? Asıl imparatorluğu kuran unsur, kurulan imparatorluk hududları içinde hangi devletlerde nerden ne isimlerle gelmiş ve hangi ırktan idiler?
> 2- 1453'te Türk Osmanlı kültürü ile Bizans kültürünün mukayesesi,
> 3- Osmanlı imparatorluğunda meşrutiyet devri nasıl açılabilmiştir?
> 4- Türk Osmanlı imparatorluğunun dış siyasada Avrupa devletlerinden her biriyle ayrı ayrı münasebetlerin tarih seyri içinde Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına kadar olan devirlerde muhtelif safhalarını biribirine bağlayınız.[28]

Türk Ocakları tarafından yayımlanan* Türk Yurdu *dergisi.

Burada sadece Osmanlı tarih çalışmalarıyla ilgili olanlarını verdiğimiz bu maddeler, Osmanlı tarihi çalışmalarının daha da bilimsel bir platforma taşınacağının ve bu konudaki çalışmaların hızlanacağının göstergesidir.

Yine Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan'ın II. Türk Tarih Kongresi'ne (1937) sunduğu "Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış" adlı tebliğinin başında Türk Tarih Tezi'nin etkilerinden yavaş yavaş daha objektif bir düzeye ulaşılacağının belirtilerini görmekteyiz. Afet İnan bu yönelişi şu sözleriyle açıklamaktadır:

> Bir devlet kurulurken onun temelleri ne kadar sağlam atılırsa ömrü o kadar uzun olur. Bu temeller, yalnız siyasi varlıkta değil, o varlığı da tutacak olan fikir ve ekonomi hayatının tanzimi ile mümkün olur. İşte onun içindir ki biz tarihin yalnız siyasi cephesinde kalmıyoruz. Cemiyet hayatının her türlü safhalardaki gidişi, bizim eski ve yeni tarihimizin etüt zeminini teşkil ediyor. Osmanlı İmparatorluğu tarihteki bütün imparatorluklar gibi büyüme, yükselme devirleri ve onları takip eden bir inhitat devrini yaşar.[29]

Adı geçen tebliğde Osmanlı'nın çeşitli alanlardaki olumlu yönlerinin de övgüyle ifade edildiğini görmekteyiz. Yine aynı tebliğinde Afet İnan, Osmanlı devletinin çöküş dönemi hatalarının incelenmesinin de Türkiye'nin "yeni hayat"ı için gerekli olduğunu vurgulamaktadır:

> Milletler kendi tekamül (gelişim) kaideleri içinde dünya gidişine uymakta daima canlı bir mevcudiyet olmak iktidarındadırlar. İşte Osmanlı Devleti kültürümün her safhasını ihmal ederken inkırazını hazırladı. 1792-1919 tarihleri arası bütün bu safhaları kaydeder. Onları etüd etmek, düşüncelerimizi o noktalardan teksif etmek yeni hayatımız için elzem bir iştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu son asırlarda dini siyasete alet tutmuş, ordusunda disiplini kalmamış, maliyesi bozuk bir devletti... Devlet hayatı bütün kültür müesseselerine müsbet ve menfi tesir yapar. Osmanlı İmparatorluğunda bu devlet idaresi hayatı iyi olduğu zaman bütün diğer içtimai ve iktisadi müesseseler müsbet sahada ilerlemiş, bilakis devlet hayatındaki durgunluk ve gerileme inkıraz devrelerinde en fena tesirlerini göstermiştir.[30]

Afet İnan'ın dönemin tarih anlayışının bir başka yönünü açıklayan şu yorumları da önemlidir:

> Tarihin söylediklerini dikkatle dinler ve ona göre hükmümüzü verirsek, itiraf ederiz ki, hakikati görmüş ve ifade etmiş olanlar enderdir. Fakat kütle olarak insanları düşündüğümüz zaman onların unutkanlığını ve gafletini ve bilhassa bazı politikacılar ve dinciler tarafından kendi yaşadıkları zamanla onların geldikleri zaman arasına bir aşılmaz sed çekilmiş olduğunu görmemek kabil değildir. Bu seddin temel taşlarını akıl, şuur, insanlık ve medeniyetle telif etmenin asla imkanı yoktur. Şimdi biz, yeni Türkiye Cumhuriyeti, insanları birbirinden ayıran, insanları birbirine nefretle bakmaya alıştıran, insanları bu nefretle birbiriyle boğazlaşmıya sevkeden duyguları ortadan kaldırmak ve küçücük dünya yüzünde mes'ud olmak, müreffeh olmak, şen ve şatır olmak için yaratılmış bulunan insanların birbiriyle kardeş olduğunu anlatmak ve bu lüzum üzerinde durmak için çalışmıya koyulmuş bulunuyoruz.[31]

Bu hümanist anlayış her ne kadar prehistorik tarih çalışmalarının amacını belirtmek için söylenmişse de, Osmanlı tarihi çalışmalarında da daha bilimsel bir bakış açısının gelişmesinde etken olacaktır.

Bu bilimsel bakış açısının Cumhuriyet dönemindeki en önemli temsilcisi Fuad Köprülü'dür. Cumhuriyetten önce *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* isimli dergilerde Yusuf Akçura ile birlikte "Türkçülük" ve o dönemde milliyetçilikle özdeşleştirdikleri "halkçılık" üzerine yazılar yazan Köprülü,[32] Akçura'nın ortaya attığı, fakat birincil malzeme üzerinde çalışmadığı için derinleştiremediği soyut, teorik ipuçlarını kapsamlı çalışmalarıyla sağlam temellere oturtmuş,[33] Osmanlı tarihini genel Türk tarihinin gelişim çizgisi içinde, yani Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminin devamı olarak görerek,[34] çalışmalarını bu geçiş dönemi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu konusundaki oryantalist görüşlere karşı en etkin cevabı, 1935 yılında yayımlanan *Les Origines de l'Empire Ottoman* isimli Fransızca çalışmasıyla vermiştir. Sorbonne'da verdiği konferanslardan oluşan bu çalışması, Batı bilim dünyasında ilgiyle karşılanır, eserin yayımlanmasından kısa süre sonra çeşitli süreli yayınlarda, tanınmış bilim adamlarının tenkit ve tanıtma yazıları çıkar.[35]

Bu tenkit yazılarından en önemlisi, Annales ekolünün öncüsü Lucien Febvre'in 1937 yılında *(Annales d'Historie Economique et Sociale*, IX. Anne, 1937, p. 100-101) kaleme aldığı yazıdır. Annales tarih akımının kurucularından Lucien Febvre bu yazısında Köprülü'nün hikâyeci tarihçiliğin etkilerinden kurtulabildiği ve açıklamalarında tek yönlülükten kaçınarak iktisadi ve sosyolojik özelliklere de yer verdiğinden övgüyle söz etmektedir.[36]

Fuad Köprülü de araştırma metodunu açıklarken, ancak bu şekilde tarihi realiteye en yakın sonucun alınacağını belirtmektedir:

> Eldeki menbaların (verilerin) harici ve dahili tenkiydini yapmak; vak'a-nüvislerin muayyen maksatlarla uydurdukları le-

jantlara (hikayelere), silsilenamelere müsbet bir mahiyet atfetmiyerek onları kullanmaktan vazgeçmek; siyasi ve askeri tarihe ait vak'alara ehemmiyet vermiyerek yalnız esasi mes'elelere dikkat etmek; sadece kroniklere bağlı kalmıyarak daha ziyade - hiç olmazsa onlar kadar- içtimai tarihi problemlerini halle yarıyacak sair cins vesikalara ehemmiyet vermek.[37]

Fuad Köprülü'nün çalışmalarındaki metodolojik farklılık akademik formasyonundaki çok yönlülükten ileri gelmektedir. Felsefe, sosyoloji, iktisat gibi, tarihi daha anlamlı kılan diğer sosyal bilimlere kayıtsız kalmamış, hukuk tahsili görürken sosyoloji ve iktisat bilgisini de artırmıştır.[38] 1966 yılında yitirdiğimiz değerli tarihçimiz Fuad Köprülü en verimli olabileceği dönemde Demokrat Parti'den siyasi hayata atılmış, bilimsel faaliyetlerini pasif bir şekilde de olsa sürdürmeye çalışmıştır.[39]

Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü'de gördüğümüz, iktisadi ve sosyal öğeler ağırlıklı, el değmemiş konulara el atma özelliğini Ömer Lütfi Barkan'da da görmekteyiz. Çokça ihmal edilen, Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı tarih çalışmalarındaki ağırlığına burada ayrıntılı olarak yer vermek istiyorum.

1927 yılında İstanbul Darülfünunu'ndan felsefe lisansını alan Barkan bir yıl sonra Strasbourg Fransız Üniversitesi'ne burslu olarak gönderilir. Burada Marc Bloch, Maurice Halbwachs, Henri Baulig gibi hocalardan dersler alır. 1931 yılında bu üniversitenin Edebiyat Fakültesi'nden felsefe, sosyoloji, psikoloji ve Hukuk Fakültesi'nden özel bir ekonomi sertifikası alarak mezun olur.[40]

Barkan, yurda dönüşünde, 1933 Üniversite Reformu sırasında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne naklen geçmiş ve Prof. Dr. Yusuf Kemal Tengirşenk'in yanında Türk İnkılâp Tarihi doçenti olmuştur.[41] Yayın faaliyetlerine 1935 yılından itibaren İstanbul'da *Siyasal Bilgiler* dergisinde "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" ismiyle yayınlanan bir dizi makale ile başlar. Bu makalelerinde, Balkan devletlerinin I. Dünya Savaşı sonrası tarımsal reform hareketlerini incelemiş, mevcut durumu Osmanlı dönemi ile karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ilk yazıları, Türkiye'de toprak reformunun tartışıldığı günlere rastlar.[42]

Daha sonra yine *Siyasal Bilgiler* ve *Ülkü* dergilerinde, Osmanlı toprak sistemi ve bu sistemin işleyişi üzerine yazılar yazmış, bu yazılarıyla İktisat Fakültesi Dekanı Ömer Celal Sarç'ın dikkatini çekmiş, onun çabalarıyla, İktisat Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü doçentliğine, Türk İnkılap Tarihi doçentliği üzerinde kalmak kaydıyla naklen atanmıştır.[43] Bu sayede, esas çalışma alanı olan iktisat tarihi üzerine eğilme olanağı artar. Bu kürsüde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri" isimli doçentlik tezini hazırlayan Barkan'ın tez jürisinde Fuad Köprülü, Alexandre von Rüstow ve Ebulula Mardin gibi değerli isimler yer alır. Ardından, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri-I: Kullar ve Ortakçı Kullar" konulu bilimsel konferansı ve kolokyumu 10 Şubat 1939'da yapılmış, jürisinde Ebulula Mardin, Fuad Köprülü, İbrahim Fazıl Pelin, Şükrü Baban, Alfred İsaak, Fritz Neumark, Gerhard Kessler, Alexandre von Rüstow ve Dobretsberger hazır bulunmuşlardır.[44]

Görüldüğü gibi, akademik seviyesini bu önemli isimlerin huzurunda ispat eden Barkan'ı bundan sonra da yoğun bir bilimsel faaliyet içerisinde göreceğiz. Barkan, arşiv belgelerine dayanarak Osmanlı'da "çiftçi sınıfların hukuki statüsü" ve "toprak işçiliğinin organizasyon şekilleri"ni ortaya çıkarmaya çalışmış, Türkiye iktisat tarihinin ve genel olarak ekonomik ve sosyal tarihin ana meselelerini anlamlandırmaya çaba sarf etmiştir.[45] 1939 yılında *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın çıkmaya başlamasından sonra daha çok bu dergide yazacaktır. Barkan'la birlikte, Abdülbaki Gölpınarlı, Mustafa Akdağ, Sabri F. Ülgener, Faruk Sümer, Halil İnalcık, Zeki Velidi Togan, Halil Sahillioğlu, Lütfi Güçer, Nejdet Tunçdilek gibi isimlerin de aynı dergide yazıları yayımlanmıştır.[46]

Mehmed Fuad Köprülü.

Barkan'ın özellikle arşiv malzemesinin dokümantasyonu üzerine yaptığı çalışmalar, Osmanlı tarih çalışmalarının geleceği için yapılan en önemli hizmetlerdendir.

> Başbakanlığa bağlı Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde, Topkapı Müzesi Kütüphanesi'nde saklanan devlet arşivi, MEB emrinde bulunan iller müze ve kütüphanelerinde saklanan kadı sicilleri, İstanbul müftülüğüne bağlı bulunan İstanbul Şe'riye Mahkemeleri sicillerinde bugün araştırmacılar kolayca girip araştırma yapabiliyorsa, bu kolaylık, Barkan Hoca'nın yıllarca süren çaba ve sonsuz sabrıyla mümkün olmuştur.[47]

1940'lı yıllarda arşiv vesikalarının dokümantasyonu ve transkripsiyonu işine ağırlık veren Barkan'ın

> 1943 yıllarında tasarlanmış büyük isteği, gelişme ve kısmen duraklama devri Osmanlı imparatorluğu ekonomisinin -bu imparatorluğun yayıldığı geniş coğrafi alan içinde- hukuki ve mali temellerini kapsayan bir anıt eser hazırlamaktı. Bu tasarının gerçekleştirilmesi için

İsmail Hakkı Uzunçarşılı.

1945 yılında *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. cilt: 1. Kanunlar* adlı kitabını yayımladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, tapu defteri, nüfus, arazi ve vergi tahrir defterleri ve hakana mahsus defter adını alan bu tür belgelerde bulunan vilayet ve liva kanunnamelerini içeren bu kitabın önsözünde Barkan Hoca, Osmanlı Devleti'nde şeriat ile onun dışında geniş bir alanda uygulanan yasa, örf ve gelenek sorununu kesin ve gerçek bir durumda ortaya koymuştur.[48]

Kanunlar isimli bu çalışması ile Osmanlı tarihçiliğine tahrir defterlerinin, kanunnamelerin ve diğer arşiv vesikalarının kullanılması yönünde ne derece önemli bir hizmet yaptığını anlayabilmek için Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık'ın çalışmalarına bakmak yeterlidir. Barkan'ın özellikle 1930-1940'lı yıllarda yazdıkları, Osmanlı toplum yapısına yönelik ortaya koyduğu ampirik bulgular, 1960'ların kuramsal tarih çalışmalarına temel oluşturacaktır.[49] Batı bilim çevrelerinde de ismini duyuran Barkan'dan, Lucien Febvre de *Annales* dergisindeki bir yazısında, onun iktisat tarihçiliğine katkılarından kısaca söz etmiştir.[50]

Bunun yanında, 1930'larda ortaya çıkan, Kadro hareketi de Türk tarihine ve Osmanlı dönemine farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Kadroculardan İsmail Hüsrev Tökin'in 1934'te yayımlanan *Türkiye Köy İktisadiyatı* adlı eseri her ne kadar bir tarih çalışması olmasa da Osmanlı'ya "köylülüğün farklılaşması, Anadolu'da mülkiyet biçimleri, ekonominin parasallaşması, uzmanlaşma ve iç pazarın gelişimi, kapitalizm ve Osmanlı ekonomisi" konularından[51] ilk kez farklı bir bakış açısıyla bakmaktadır. Hüseyin Avni Şanda'nın *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi* (1932), *1908'de Ecnebi Sermayesi'ne Karşı İlk Kalkınmalar* (1935), *Türkiye'de Sanayi'nin İnkişafı* (1936), *Reaya ve Köylü* (1941) adlı eserleri benzer tür çalışmalardır.[52]

Görülüyor ki 1930'lardaki tarih çalışmalarında iktisadi ve sosyal öğeler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi gelişmeye verdiği önemin yanı sıra, 1930'lu yılların iç ve dış siyasal ve sosyoekonomik yapısının da etkisi büyüktür.

1940 yılında, daha önce Türk Tarih Kurumu'nun "Türk Tarihinin Anahatları" adlı eser için kararlaştırdığı çalışmalardan Yusuf Akçura'nın III. Selim döneminde Osmanlı'nın dağılmasına neden olan iç ve dış etkenler üzerinde durduğu *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)* ve Ziya Karamürsal'ın, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat devrine kadarki mali ve iktisadi durumunu ayrıntılı olarak ele alan *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler* adlı çalışmaları yayımlandı.[53]

Yine 1940 yılında Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığının düzenlediği, Tanzimat'ın İlanı'nın 100. Yılı Kongresine sunulan bildiriler *Tanzimat I* adlı kitapta bir araya getirildi.[54] Toplam 1026 sayfalık bu eser, Hasan Âli Yücel'in önsözde belirttiği şekilde, Tanzimat dönemini, diplomasi, ekonomi, aile ve toplum, hukuk, devlet örgütü, bilimsel etkinlikler, askerlik ve ordu, eğitim ve öğretim gibi çok çeşitli alanlarda ele almaktadır.[55]

1947 yılında, Hammer'den sonra en ayrıntılı ve güvenilir çalışma olarak nitelendirilen *Osmanlı Tarihi*'nin ilk ciltini hazırlayan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayın faaliyeti ise daha Kurtuluş Savaşı sırasında başlamış, Anadolu Türk tarihinin kaynaklarını ve kökenlerini tanıma fırsatı onu, *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabı projesinden, kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazmaya kadar götürmüştür. Yoğun bir çalışma sonucunda 1959 yılına kadar (toplam 4 cilt olmak üzere) Osmanlı tarihinin 18. yüzyıl sonuna kadarki bölümünü tamamladı. Bunun haricinde, 1943 yılından başlayarak Osmanlı Devlet kurumlarından Kapıkulu Ocakları Teşkilatı, *Osmanlı Saray Teşkilatı, Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Osmanlı İlmiye Teşkilatı*'nı hazırladığı gibi, *Belleten*'in (1937) ilk sayısından itibaren çok sayıda makale kaleme almıştır.[56]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 18. yüzyıl sonuna kadarki bölümünü yazdığı *Osmanlı Tarihi*'nin Nizam-ı Cedit döneminden II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar olan bölümünü de (toplam 4 cilt olmak üzere) Enver Ziya Karal yazdı. Karal'ın bu alandaki ilk eseri *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1767-1802*'dir (1938). *Halet Efendi'nin Büyükelçiliği 1800-1802* (1940) ve *III. Selim'in Hattı Hümayunları-Harpler ve İsyanlar* (1942) ve *III. Selim'in Hattı Hümayunları-Nizam-ı Cedit* (1946) belli başlı eserleri arasındadır. Ayrıca 1943 yılında yapılan III. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831" başlıklı çalışması da özgün bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.[57]

Yeri gelmişken tarih kongrelerinde bu alandaki gelişmelere bakacak olursak, 15-20 Kasım 1943 tarihleri arasında yapılan III. Tarih Kongresi'nde, önceki iki kongreye nazaran Osmanlı tarihi çalışmalarının oldukça arttığı görülmektedir. Bunlardan Ömer Lütfi Barkan'ın "Osmanlı Kanunnameleri", Neşet Çağatay'ın "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kanunnamelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve Istılahlarının İzleri", Halil İnalcık'ın "Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi'ne Girmesi", Tayyib Gökbilgin'in "Rumeli'nin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler" dikkat çeken bildirilerdendir. 10-14 Kasım 1948 tarihleri arasında

gerçekleşen IV. Türk Tarih Kongresi'nde ise artık, her gün için ayrı bir "Osmanlı Tarihi Seksiyonu" oluşturulmuştur. Aynı şekilde V. Türk Tarihi Kongresi (12-17 Nisan 1956) ve bundan sonraki tüm tarih kongrelerinde "Osmanlı Tarihi Seksiyonu"nun kapsamı giderek genişlemiştir.[58]

Yine 1940-1950'li yıllarda Edebiyat Fakültesi'nde ve DTCF'de Fuad Köprülü'nün İktisat Fakültesi'nde Ömer Lütfi Barkan'ın öğrenci ve asistanları, Osmanlı-Türk tarihinin sosyo-ekonomik yönlerini gün ışığına çıkaran, daha önce ele alınmamış birçok konuda özgün araştırmalar yaptılar. Köprülü ve Barkan'da gözlenen bu çizgiyi sürdürerek, sosyoekonomik tarihçiliğimizin gelişimine önemli katkılarda bulundular. Köprülü'nün öğrencilerinden iki önemli isim Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık, *DTCF Dergisi*, *Belleten* ve *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda çıkan yazılarıyla dikkat çekmişlerdir.

Mustafa Akdağ "XVI. yüzyıl sonu buhranı" üzerinde yoğunlaşmakla beraber, "Selçuklu-Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine dişkin sentetik denemeler" de kaleme alır.[59] Bu konudaki çalışmalarına bir örnek olarak, 1949 ve 1950 yıllarında iki bölüm halinde *Belleten*'de yayımlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" başlıklı uzunca makalesini verebiliriz. Akdağ'ın bu makalesinde, Fuad Köprülü'nün ve Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarından etkilendiği çok açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye'nin 13.-14. yüzyıllar arasındaki ekonomik yapısını incelediği çalışmasının birinci bölümünde önemli bir yenilik olarak söyleyebileceğimiz istatistik metodu kullanmış, devletin para rejimi ve fiyat hareketlerini karşılaştırmalı olarak, grafiklerle göstererek bu konuda önemli bilgiler vermiştir.[60]

Çalışmanın ikinci bölümünde ise "Cemiyetlerin tabii birer uzviyet oldukları ve bu uzviyetlerin birtakım içtimai sınıflardan teşekkül ettikleri, bugün, gerek sosyologlar ve gerekse tarihçiler tarafından kabul olunmuş bulunmasına göre, Türkiye cemiyetinin bu bakımdan tahlili icabetmektedir" görüşünden hareketle 13.-14. yüzyıl Türk toplumunu "sosyal sınıflar" ve "sosyal kurumlar" açısından ele almış, son tahlilde uzmanlık alanı olan "XVI. yüzyıl sonu buhranı", bir başka deyişle Celali isyanlarına neden olan gelişmeleri açıklamaya çalışmıştır.[61]

Halil İnalcık, bu çalışma üzerine yine *Belleten*'de yayımlanan bir tenkit yazısında, Akdağ'ı konu üzerine yapılmış bazı yerli ve yabancı önemli etütleri ihmal ettiği ve ifadelerinde yer yer çelişkiye düştüğü gerekçesiyle eleştirmektedir.[62] Doktora ve doçentlik tezi olarak "Celâli İsyanlarının Başlaması" (1945) ve "Celâli Fetreti 1597-1603" (1951) konulu çalışmalarını hazırlayan Akdağ, eleştiri aldığı eksiklikleri I. cildi 1959'da, II. cildi 1971'de (AÜ DTCF yay.) yayımlanan *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* adlı eserinde gidermeye çalışır.

Mustafa Akdağ, çalışmalarında birincil kaynaklara inmeye çaba göstermiş, vekayinameler ve risalelere başvurduğu gibi, Osmanlı arşiv belgelerinden, ahkâm ve mühimme defterlerinden büyük ölçüde yararlanmıştır. Akdağ, bu konuda şöyle demektedir:

> Özellikle mühimme defterleri ve kimi ahkâm defterleri hemen hemen bütünü ile vilâyetlerdeki asayiş işleri için yollanmış "hükm-i hümâyun"ların sureteriyle doludur. Bunların binlercesini sabır ve dikkatle, okumak Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasi tarihi hakkında paha biçilmez bilgi vermektedir. Bu pek değerli tarih belgelerinin en önemli kusuru, her yılın defterlerinin tam olarak elde bulunmayışıdır. Hatta birçok yılların defterleri hiç yoktur. Örneğin, konumuzun en önemli dönemi olan 1596-1608 yılları arasında tutulmuş "mühimme" defterleri ortada bulunmadığı gibi, ahkâm defterleri de eksik olarak bulunuyor. Bununla beraber, gene de bu pek karışık yılların olaylarını ancak ahkâm defterlerinin yardımı ile aydınlatmış bulunuyoruz.[63]

Bunlardan başka, Divan-ı Hümayun kayıt defterleri, tımar

Ömer Lütfi Barkan.

defterleri, arazi tahrir defterleri, özellikle de şer'iyye sicillerinin mühimme ve ahkâm defterlerinin eksiklerini tamamladığını belirtmektedir.[64] Akdağ'a göre:

> Şer'iyye sicillerinden bilimsel yararlanmada başarılı olmak için uygulanacak yöntem olarak, incelenmesi istenen yıllar defterlerinin satır okumayı zorunlu kılar. Çünkü ancak bu yol ile toplumun bütün çalışım alanlarını ve bunların ortasında olup geçen olayları bütünüyle kavrayabiliriz. Özetleyin, Türkiye'nin toplumsal ve dirliksel yaşantısı tarihini aydınlatmak için bu defterler biricik kaynak olarak kalmaktadır. Bunların yardımı ile tarihçi incelemek istediği sıraların toplumunu gerçeğe en yakın biçimi ile canlandırabilir. Burada karşımıza dikilen tek zorluk şer'iyye sicillerinin bugüne değin bir merkezde toplanamamış olmasıdır.[65]

İşte bütün bu zorluklara rağmen Mustafa Akdağ yıllar süren çalışmalarıyla Türkiye'nin sosyoekonomik tarihi açısından, karanlık bir dönemi aydınlatmaya çalışmıştır.

Halil İnalcık ise ilk çalışmalarını Tanzimat döneminde sosyal yapı ve bu dönemde özellikle Balkanlar'da vergi reformunun neden olduğu ayaklanmalar üzerine yapmıştır. "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" (1942) adlı

doktora tez çalışmasında "Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak tasarrufu ile ona bağlı üretim ilişkileri problemi"ni ortaya koymaya çalışır.[66] Yine "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi"(1950) adlı makalesinde "Osmanlı toprak tasarrufunun kaynaklarını inceler ve böylece aynı konuyu başka yönden açıklamayı dener." "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hristüyan Sipahiler ve Menşeleri"(1953) adlı makalesinde de:

> Tahrir defterlerinin incelenmesi ile Rumeli'de Osmanlı öncesi Balkan askeri feodal sınıf mensuplarının Osmanlı timar rejimine alınarak nasıl Osmanlılaştırıldığını açıklar ve Mutafçieva ve başka Balkan tarihçilerinin, onlar için ileri sürdükleri batı Avrupa biçimi ileri feodaller tanımını bertaraf eder.[67]

Bununla birlikte, 1940'lardan günümüze sayısız makale kaleme alan İnalcık'ın Osmanlı Klasik Dönemi üzerine yoğunlaştığını görüyoruz.[68] Özellikle bu dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik yönlerini aydınlatmaya çalışırken, arşiv vesikalarının önemini vurgular. Fatih devri vesikalarını tanıtmış, bunların tarih çalışmalarında kullanımı açısından kendinden sonrakilere örneklik etmiştir.

İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I* (1954) adlı eserinin önsözünde arşiv belgelerine eğilme sebebini şu şekilde anlatır:

> Kaynakları tamamiyle yetersiz olan devirler için tarihçi, ister istemez faraziyelere dayanan yapılar kurmağa girişir ki, bunlarda ekseriya o tarihin daha iyi bilinen devirlerinden alınan tasavvurlar hâkimdir. Fakat sonradan yeni yeni meydana çıkan kaynaklar, o eski devirleri bize daha yakınlaştırdığı zaman, onlara hayali ve yanlış tasavvurların ne aykırı şekiller vermiş olduğunu görürüz. O zaman işe yeni baştan başlamaktan başka yapacak şey yoktur... Bir taraftan İtalyan ve Raguza arşivlerinde Osmanlılar'ın Balkan tarihine dair yapılmış incelemeler, diğer taraftan Türk arşivlerindeki araştırmaların şimdiden verdiği neticeler, bugün 14. ve 15. asır Osmanlı tarihi üzerine oldukça kuvvetli bir ışık salmaktadır. Bu yeni kaynaklarla çalışmaya başladığımız zaman, yalnız 15. asır menâkıbnâmelerinin değil, 19. veya 20. asır tarihçisinin verdiği tasvirlerin dahi, bazan hakikata ne kadar yabancı kaldığı görülmektedir".[69]

Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi, İnalcık arşiv vesikalarının ortaya çıkarılması ve kullanılmasıyla hikâyeci tarihçilikten, daha gerçekçi bir tarihçiliğe ulaşılabileceğine işaret ediyor.

İnalcık'ın 15. yüzyıl iktisadi ve içtimai tarihi üzerine yaptığı çalışmalarında[70], dönemin özelliklerini en inandırıcı şekilde yansıtan tapu-tahrir defterleri, tereke (miras) defterleri ve şer'iyye sicillerinden faydalandığını görüyoruz. Bunlardan özellikte tapu-tahrir defterleri yardımıyla Osmanlı Devleti'nde nüfus eğilimleri, tarımsal ve sınai üretim düzeyleri, kentsel gelişme ve vergi gelirlerinin farklı gruplar arasında dağılımı konusunda bilgi edinebiliriz.[71] İşte İnalcık'ın "tarih dünyasında simge" olan ve Osmanlı tarihi araştırmalarına yön veren,[72] "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu" adlı çalışması, tapu-tahrir defterlerindeki veriler ışığında yazılmış özgün bir çalışmadır. 1959 yılında *Belleten*'de yayımlanan bu makalede İnalcık tapu-tahrir defterlerindeki kanunnamelerden hareketle Osmanlı vergi sistemini incelemekte, "çift-resmi sistemi ve kır toplumunun örgütlenmesi" konusunu işlemektedir. Çift-resmi, İnalcık'ın daha sonraki çalışmalarında -1960'lardaki sosyal bilimcilerin çalışmalarından etkilenmiş olacak- sistemleştirdiği, "çift-hane sistemi" olarak adlandırılan tarım üretim tarzının mali yönünü oluşturur.[73]

1930-1940'lı yıllardaki çalışmalarından bahsettiğimiz Ömer Lütfi Barkan'ın 1950'li yıllarda da Batı tarihçiliğini yakından izlediğini,[74] Batı'daki yenilikleri Türkiye'de uygulamaya koyduğunu görmekteyiz. Örneğin, 1953 yılında yazdığı "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" isimli makalesinde dünya tarihçiliğinde demografik unsurların önem kazanmaya başladığını, bu yüzden Osmanlı tarihi araştırmalarının dünya tarihçiliği yanında yerini alabilmesi için konu ve metot değişikliğine gitmesi gerektiğini vurgulamakta, demografik malzeme açısından Türk arşivlerinin imkânları hakkında fikir vermeye çalışmaktadır.[75]

> ... devletlerin teşekkülü ile kendilerine mahsus heybet ve yapılarını muhafaza edebilmeleri, bazı devirlerde milletler arasındaki rekabet ve mücadelelerin hummalı bir şekil alması ve fütuhatın devamlı neticeler elde edebilecek şekilde hep aynı istikamette genişleyip gitmesi, din ve mezheplerin yayılış tarzı, teşkilât ve müesseselerin mahiyet değiştirmesi, içtimai sınıfların arasındaki münasebetler, ziraî rejimin bozulması, isyanlar, ekonomik gelişmeler ve teknik terakkiler... bu gün olduğu gibi tarih boyunca da, demografik mülâhaza ve mütalâalar olmadıkça izahsız kalmaya mahkumdurlar. En yeni iktisadi ve içtimai tarih araştırmaları bize iktisadi tesirlerin bile insan unsuru ve demografik durumun arkasından ve onun tabii olarak tarihi hadiseleri harekete geçirdiğini, siyasi veya ihtilalci büyük hareketlerin, bilhassa demografik gelişmelerle, ekonomik konjonktür arasında bir uygunsuzluk olduğu zaman patlak verdiğini isbat etmektedir. İlâlsa, ekonomik ve sosyal bünye demografik bünye tarafından sıkı bir şekilde "tayin ve icap" edilmektedir ve bu sebeple nüfus meseleleri tarihin yapıcı kuvvetleri arasında, hadiselerin "niçin"lerini izah hususunda büyük bir ehemmiyet arzetmektedir.[76]

Barkan'a göre, Osmanlı tarihi ve Yakındoğu tarihi ile ilgili iktisadi ve sosyal olayların açıklanmasında, bu olayların "niçin"lerine en gerçekçi cevabı, Osmanlı arşiv vesikalarından çıkarılan demografik bulgular verecektir.[77]

Batı tarihçiliğinde, özellikle Yakındoğu memleketlerinin demografik yapısı ile ilgili araştırmaların, Osmanlı arşivlerindeki veriler incelenmeden yapılmasının, gerçek rakamları tam olarak yansıtamayacağını belirten Barkan, Fernand Braudel'in *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Paris 1949) isimli eserindeki istatistiki bulgular ile kendisinin Osmanlı arşivlerin-

den çıkardıklarını karşılaştırmış, bu rakamların birbirine yakın olduğunu, fakat yine de birtakım eksikliklerin olduğunu da vurgulamıştır. Kendisinin 16. yüzyıl başı, Braudel'in ise 16. yüzyıl sonu verileri üzerinde durduğu için, kesin sonuçların ancak Kanuni devri tahrirlerinin ve 16. yüzyılın sonlarına doğru tutulmuş olan, "oldukça tam koleksiyonlar" halinde korunan diğer defterlerin taranması sayesinde alınacağını belirtmektedir.[78]

İşte, bu gelişmelerden hareketle Barkan, Osmanlı vergi ve nüfus sayımları üzerine çalışmaya yönelir. Bu konudaki bir proje vesilesiyle, 1955'te Türk İktisat Tarihi Enstitüsü kurulmuş, Barkan Enstitü'nün müdürlüğü görevini üstlenmiştir.[79]

Araştırma zamanının büyük bölümünü Osmanlı vergi ve nüfus sayımları alacak 1955'ten sonra metodik bir şekilde bu sayım defterlerinin özetlenmesi işini yürütecektir.

Barkan'ın yöntemine bakarak, "vakanüvis tarihçiliğinin, olay anlatıcılığından kolay kurtulamayan Türkiye'nin bilim dünyasına, tarihin ancak yaratılış dinamikleriyle birlikte açıklanabildiği zaman gerçek işlevini kazanabileceğini"[80] göstermek çabasında olduğunu, bu yönüyle klasik tarihçi tipinden uzaklaştığını söyleyebiliriz.

> Barkan'ın ve ekibinin 40-50 yıllık gayretleri içinde Türk tarihçiliğine arşiv malzemesine dayanan ve ölçülebilir bilgiler kazandıran çalışmaları, şüphesiz çok önemlidir; Osmanlı tarihinin kronolojik ve politik olayların anlatımından günlük gerçeklerin yansıtılması şekline geçirilişinin sembolüdür".[81]

Ömer Lütfi Barkan'ın ekibinden Lütfi Güçer'in, "XVI. Asır Ortalarında Osmanlı İmparatorluğun'da Hububat Politikası" adlı doktora tezini ve "XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası"(1956) adlı doçentlik tezini hazırladığını öğreniyoruz. 1958 yılında da "Osmanlı İmparatorluğunda Şehirlerin İaşesi ve İhracat Yasakları" adlı çalışması yayımlanmıştır.[82] Aynı ekipten Halil Sahillioğlu da 1958 yılında "Kuruluşundan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Hakkında Bir Deneme" isimli doktora tezini verir. Sahillioğlu, 60'lı yıllarda Osmanlı para tarihi ve fiyat hareketleri konusundaki çalışmalarını sürdürmüştür.[83]

Son olarak, akademik tarihçilerden olmamasına rağmen Halkevleri tarih çalışmaları ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde kendisini yetiştiren Çağatay Uluçay'dan bahsedecek olursak, onun *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (1942), *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri* (1944), "Manisa Şer'iye Sicillerine Dair Bir Araştırma" (*Türkiyat Mecmuası*, 1953), *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri* (1955), *Harem'den Mektuplar-I* (1956), *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatı'nın İçyüzü* (1959) gibi eserleri Osmanlı sosyal tarihi açısından özgün çalışmalar arasındadır.[84]

1960'lı yıllara kadar ele aldığınız bütün bu çalışmalar, bize kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazımının ötesinde, çok yol alınması gereken arşiv malzemesinin dokümantasyonu ve transkripsiyonu işiyle uğraşıldığını göstermektedir. Osmanlı tarihi çalışmalarının, Cumhuriyet döneminde, özellikle Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yönlerinin aydınlatılması amacını güttüğünü, bu alanda yapılan sondajlarla ortaya çıkarılan verilerin, günümüze ve geleceğe ışık tutacak şekilde bilimsel bakış açısıyla ele alındığını görmekteyiz.

1. Ayrıntılı bilgi için bkz. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*. Afa yay., İstanbul, 1992; Halil Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü*, Kaynak yay., İstanbul, 1983; Halil Berktay, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 9, s. 2456-2474; Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", *Belleten*, Cilt: XXXV (Ekim 1971), Sayı: 140, s. 531-540; Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, TTK, Ankara, 1977, s. 255-268; Mahmut Şakiroğlu, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, Cilt: II, Sayı: 11 (Kasım 1984), s. 12-14; Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları I-III", *Tarih ve Toplum*, Cilt: VII, Sayı: 38 (Şubat 1987), s. 9-13; Cilt: VII, Sayı: 40 (Nisan 1987), s. 49-54; Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Der: Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara,1986, s. 431-438; Erdal Aslan, "Devrim Tarihi Ders Kitapları", (DEÜ AİİTE, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1992; Zerrin Tok, "Tek Parti Döneminde Tarih Öğretimi", (DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1996; Zeki Arıkan, "Atatürk ve Tarih", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 6-7, Yıl: 1996-1997, s. 19-52.
2. Bkz. Afet İnan , "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, No: 10' dan ayrı basım, Maarif mtb., İstanbul, 1939; Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında", *Belleten*, Cilt: XXXV (Ekim 1971), Sayı: 140, s. 519-529; Baykal, *agm*; Berktay, *age*, s. 50-58.
3. Afet İnan, "Osmanlı Tarihine Umumi Bir Bakış ve Türk İnkılabı", *Ülkü*, Cilt: 10, Sayı: 56 (Ekim 1937), s. 99-107; (Afet İnan'ın II. Türk Tarih Kongresindeki bildirisinin ilk yayımlanışıdır. Daha sonraki basımı, "Türk- Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış", *Belleten*, No: 5- 6'dan ayrı basımı. İstanbul, 1938, s. 123-132; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1940, (2. basım, TTK, Ankara, 1985).
4. Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I-III, 4. basım, TTK, Ankara, 1989, (II. cilt içerisinde), s. 104-109; İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Türk Tarihi Yazılırken Atatürk'ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar". *Belleten*, No: 10'dan ayrı basım, Maarif mtb., İstanbul, 1939, s. 349-353; Fuad Köprülü, "Bir Hatıra", *Belleten*, No: 10'dan ayrı basım, Maarif mtb., İstanbul, 1939, s. 277-279; Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Belleten*, No: 10'dan ayrı basım, Maarif mtb, İstanbul, 1939, s. 273-274; Cumhuriyet dönemi Osmanlı tarihi çalışmaları kaynakçası için bkz.. Halil Berktay, "Tarih Çalışmaları Kaynakçası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 9, s. 2474-2478; Murat Koraltürk, *Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihine İlişkin Türkçe Makaleler Bibliyografyası Denemesi (1910-1997)*, Creative yay., İstanbul, 1998.
5. Bkz."Türkiyat Enstitüsü", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt: I, 1931, içinde, s. 3- 15; Şakiroğlu, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları", s. 13; Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları II", s. 9; Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları III". s. 50; Murat Koraltürk, "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları Üzerine Son Gelişmeler". *Öneri*, Cilt: I, Sayı: 3 (Haziran 1995), s. 215.
6. Zeki Arıkan, "Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, s. 1592; Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları I", *Tarih ve Toplum*, Cilt: VI, Sayı: 36 (Aralık 1986), s. 41- 46; Hasan Akbayrak, "Tarih-i Osmani Encümeni'nin 'Osmanlı Tarihi' Yazma Serüveni", *Tarih ve Toplum*. Cilt: VII, Sayı: 42 (Haziran 1987), s. 41-48.

7. Berktay, "Tarih Çalışmaları", s. 2465.
8. Mehmet Halit Bayri, "Türk Tarih Encümeni", *Tarih Dünyası*, Cilt: 3, Sayı: 30- 31 (29 Şubat 1952), s. 1216.
9. Arıkan, "Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik", s. 1593; Dergide Ahmet Refik'in Osmanlı ile ilgili birçok makalesi yayımlanmıştır. Bkz. Murat Koraltürk, *Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihine İlişkin...*, s. 31-32. Ayrıca dergının dizini için bkz. A.Kuşat, Türk Tarihi İle İlgili Makaleler Bibliyografyası, *Tarih Vesikaları*, yeni seri n.18, s. 461-480 aktaran Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları I", s. 46, 22 nolu dipnot.
10. Bayri, *agm*, s. 1216.
11. Behar, *age*, s. 96; Berktay, "Tarih Çalışmaları", s. 2463; Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu- Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, TTK, Ankara, 1983, s. 1-6.
12. Muzaffer Göker, "Türk Tarih Kurumunun İlmiğ ve İdariğ Faaliyeti", *Belleten*, No: 5- 6'dan ayrı basım, Devlet bas. , İstanbul, 1938, s. 17; Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, TTK, Ankara, 1976, s. 206; Şakiroğlu, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları", s. 14.
13. Arıkan, "Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik", s. 1592-1593; Akbayrak, *agm*, s. 41- 48.
14. Ayrıntılı bilgi için bkz. Behar, *age*, s. 100-102; Tok, *agt*, s. 53-57.
15. Reşat Ekrem- Muallim Ahmet Halit, *Türk Tarihi Bilgisi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930, s. 87.
16. Uzunçarşılı, *agm*, s. 349- 350.
17. Aslan, *agt*, s. 22-24.
18. Çoker, *age*, s. 6, s. 18.
19. Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve...*, s. 63.
20. *Ülkü*, Cilt: 5, Sayı: 29 (Temmuz 1935), s. 365- 368.
21. *Ülkü*, Cilt: 7, Sayı: 42 (Ağustos 1936), s. 404-409.
22. *Ülkü*, Cilt: 7, Sayı: 41 (Temmuz 1936), s. 339-344.
23. Fuad Köprülü, "Toprak Meselesi", *Ülkü*, Cilt: 10, Sayı: 58 (Aralık 1937), (Başyazı).
24. Barkan'ın, *Ülkü* dergisinde 1937-1938 yıllarında yayımlanan bu makaleleri vd., *Türkiye'de Toprak Meselesi- Toplu Eserler I*, Gözlem yay., İstanbul, 1980, adlı kitapta toplanmıştır.
25. *Ülkü*, cilt: 12, Sayı: 67 (Ekim 1938), s. 153-164.
26. *Türk Tarih Kurumu*, TTK, Ankara, 1970, s. 7; Belgeler, Cilt: 1, Sayı: 1, (1. basım, 1 Ocak 1964), 2. basım, TTK, Ankara, 1983, s. 1, (Önsöz).
27. Türk Tarih Kurumu, s. 8; *Belgeler*, s. 1.
28. *Ülkü*, Cilt: 6, Sayı: 36 (Şubat 1936), s. 408.
29. Afet İnan, *Türk-Osmanlı Tarihinin...*, s. 124.
30. *age*, s. 131.
31. *Belleten*, Cilt: 2, 5-6. sayıdan ayrı basım, "Haberler" bölümünde Prof. Afet İnan'la söyleşi, s. 256; aynı bakış açısı için bkz. Hasun Cemil Çambel, "Atatürk ve Tarih", *Belleten*, No: 10'dan ayrı basım, İstanbul, 1939, s. 271.
32. Berktay, *age*, s. 35-37; Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri Halka Doğru Gidenler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 24, Kış 1984, s. 69-81.
33. Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 54/55 (1991), s. 26-27.
34. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara, 1994, (5. basım), s. 23.
35. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. XV-XXI.
36. Köprülü, *age*, s. XX.
37. Köprülü, *age*, s. 24.
38. Cemal Köprülü, "Fuad Köprülü'nün İlmi Şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rolü ve Bazı Hatırnlar", *Türk Kültürü*, Sayı: 81 (Temmuz 1969), s. 47-64.
39. Orhan Köprülü, "Fuad Köprülü, İlim ve Siyaset", *Türk Kültürü*, Sayı: 81 (Temmuz 1969), s. 40-43; İ.I. Altunyay, "Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü", *Tarih ve Toplum*, Cilt: VII, Sayı: 38 (Şubat 1987), s. 51-56.
40. Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, *İÜİFM.*, Cilt: 41, Sayı: 1/4'ten ayrıbasım (Eylül 1982-Ekim 1983), İstanbul, 1985, s. 4; Ayrıca Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", s. 40.
41. Sahillioğlu, *a.g.y.*, s. 5.
42. Ö. L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 11.
43. Sahillioğlu, *a.g.y.*, s. 6.
44. Sahillioğlu, *a.g.y.*, s. 6-7.
45. Barkan, *age*, s. 576-577.
46. Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", s. 435.
47. Lütfi Güçer, "Barkan ile Aydınlanan Tarih", *Milliyet*, 30 Eylül 1979.
48. Güçer, *a.g.y.*
49. Bkz. Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, 3. basım, Sermet mtb., Kırklareli, 1981.
50. Sahillioğlu, *a.g.y.*, s. 4.
51. Toprak, *agm*, s. 433-434.
52. Toprak, *agm*, s. 434.
53. Akçura, *age*, 2. basım, TTK, Ankara, 1985; Karamursal, *age*, 2. basım, TTK, Ankara, 1989.
54. Oktay Gökdemir-İbrahim Bozkurt, "700. Yıl ve Osmanlı İmparatorluğu Tartışmaları Üzerine", *Düşünen Siyaset*, Sayı: 7-8, Ağustos-Eylül 1999, s. 93.
55. *Tanzimat I*, Maarif mtb., İstanbul, 1940, s. VI.
56. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Çoker, *age*, s. 264-285.
57. *age*, s. 485-500; Karal'ın, *Osmanlı Tarihi*'nin IX. Cildi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), TTK tarafından 1996 yılında yayımlanmıştır.
58. Çoker, *age*, s. 22-45
59. Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi...*, s. 90.
60. Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, cilt: XIII, sayı: 51 (Temmuz 1949), s. 497-568; Halil İnalcık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, I, 3/4, Winter/Spring 1978, s. 81.
61. Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II", *Belleten*, cilt: XIV, Sayı: 55 (Temmuz 1950), s. 319-418.
62. Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, cilt: XV, Sayı: 60 (1951), s. 629-690.
63. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Bilgi yay., Ankara,1975, s. 30-31.
64. *age*, s. 31.
65. *age*, s. 31.
66. Bkz. Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren yay., İstanbul, 1992; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yay., İstanbul, 1993, s. IX.
67. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve...*, s. X.
68. İnalcık bibliyografyası için bkz.; Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren yay., İstanbul 1992.
69. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, TTK, Ankara 1954.
70. Bkz. İnalcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İFM*, cilt: 15, Sayı: 1-4 (1953-1954), s. 51-67; İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, cilt: XXIII, Sayı: 92 (1959), s. 575-610; İnalcık, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, cilt: XXIV, Sayı: 93 (1960), s. 45-102.
71. Hüricihan İslamoğlu İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim yay., İstanbul, 1991, s. 55.
72. Salih Özbaran, "Raiyyet Rüsûmu, Halil İnalcık ve Genişleyen Tarih", *Tarih ve Toplum*, sayı: 54 (Haziran 1988), s. 50-52.
73. Bkz. Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren yay., İstanbul, 1993 içinde, s. 1-14 (Bu makale V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur. 21-25 Ağustos 1989, İstanbul); İnalcık, *age*, s. IX.
74. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, *İÜİFM*, cilt: 41, sayı: 1-4'den ayrı basım, İstanbul 1985, s. 14-17.
75. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: X'dan ayrı basım, İstanbul 1953, s. 1-24.
76. Barkan, *agm*, s. 2-3.
77. Barkan, *agm*, s. 7.
78. Barkan, *agm*, s. 17-20.
79. Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", s. 8.
80. Ali Gevgilili, "Osmanlı'nın Sırları ve Prof. Barkan", *Milliyet*, 28 Ağustos 1979, s. 11.
81. Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem yay., İstanbul, 1992, s. 37-38.
82. Çoker, *age*, s. 785. Diğer çalışmaları için bkz. Nedim Yalansız, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik", (DEÜ AİİTE, yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1996, s. 54.
83. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, Cilt: XXXIV, Sayı: 136 (Ekim 1970), s. 571, 11 no'lu dipnot; Yalansız, *agt*, s. 55.
84. Bayram Eyüp Ertürk, "Mustafa Çağatay Uluçay Bibliyografyası Denemesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 8, Yıl: 1998, s. 385-406.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE NÜFUS SORUNU ÜZERİNE BİR ESER

Davamız

MÜMTAZ PEKER

Neşet Halil (Altay), *Davamız*, Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Merkezi yayını, Ankara, 1932, 80 s.

Çağdaş toplumda insan-insan ve insan-doğa ilişkilerinde temel kurallardan biri de uyulması gereken standartlardır. Bireyler ve kurumlar sosyal sistemin işleyişinde bu standardı tutturmak zorundadır. Dahası, değişim bu standardın çıtasının zaman içinde yükseltilmesini zorunlu kılar. Eğitim kurumu, bireyi sosyal sistemdeki kişi ve kurum ilişkilerinde belirlenen bu düzeyi yakalamayı ve aşamayı özümseyecek şekilde eğitir. Böylece toplumda herkes tarafından benimsenen bir sözleşme sosyal sisteme yön verir. Eğer toplumda benimsenen bir standart yoksa, tampon kurumlar devreye girer. Bunlar da bir düzey oluşturur. Fakat burada düzeyin ne olduğu belli değildir. O nedenle insan-insan ve insan-doğa ilişkilerinde uyulması gereken kurallar evrensel değerlerden uzaklaşır. Başka bir anlatımla her an, her şey olabilir.

Cumhuriyet projesi, ülkemizde söz konusu ilişkilerin çağdaş düzeye ulaşması ve bunun öngördüğü standarda uyum gösterilmesini isteyen bir tutumun ifadesidir. Yeni sosyal sistemin kurumları bu amaç doğrultusunda oluşturuldu. Çağdaş, laik ve demokrat insanı yetiştirmek temel hedefti. Bu konuda görüşü olan, toplumun ufkunu açabilecek kişiler hiç şüphesiz bir adım öne çıkacaktı. Ne var ki, aynı yıllarda değişim ve düzeyi tutturma konusunda yeterli bilgisi olmayanlar da meydanı boş bırakma niyetinde değildiler. Bunlardan bir kısmı geleneksel toplumun ilişkilerini sürdürme konusunda direnç noktasını oluşturdular. Bir kısmı ise "büyüğe yaranma" için değişik yolları denediler. Böylece gerçeği, evrensel standartlara ve eleştirel aklın kurallarına bağlı kalarak aramak yerine büyüğün iltifatını kazanarak konuyu saptırmaya çalıştılar.

Ben bu denemede erken Cumhuriyet döneminde, toplumun temel sorunlarından biri olan nüfus konusundaki gerçeğin nasıl tartışıldığını incelemek istiyorum. İncelediğim eser Neşet Halil (Altay) tarafından yazılmış. Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Merkezi tarafından *Davamız* adı altında 1932 yılında yayınlanmış. Eser 80 orta boy sayfadan oluşuyor. Konu iki ana kesimde incelenmiş. İlk kesimde nüfus konusunda genel bir tipleme ile dünya nüfusundaki gelişmeler ele alınmakta. İkinci kesim ise Türkiye örneğine ayrılmış. Türkiye'de nüfusun gelişimi ile birlikte nüfusa ilişkin bir plan tasarlanmış.

Sosyal bilimde tiplendirme, benzerlikleri ve farklılıkları daha iyi betimleme amacı ile yapılır. Benzerlikleri olan sosyal sınıf ve toplumların ortak öğeleri ortaya konularak bir kavramlaştırmaya gidilir. Böylesi bir soyutlama çabası konunun daha iyi anlaşılması ve tartışılmasına olanak sağlar. Sosyal bilim yazınında bunun seçkin örnekleri vardır: Toplum-topluluk (Toannies), mekanik-organik (Durkheim) ve yönetici seçkinler (üst kesim) - alt kesim (aşağı tabaka) (Pareto) vb. İkili tiplendirme kavramları toplumda benzer olanlar ile farkların geçmişteki konumunu kalın çizgileri ile ortaya koyar. Değişim ile birlikte toplumun nereye yöneldiği genellikle tiplendirmenin ikinci kavramı içindedir. Bu bağlamda kavramların açıklayıcılığı süreklidir.

Atay da çalışmasına milletleri ikili bir kavramlaştırma ile ayırarak başlıyor. Nüfusu sayıca artan ve bu nüfusun nitelikleri ilerleyen milletler ile nüfusu azalan ve bu nüfusun niteliği gerileyen milletler. Nüfusbilim tarihinde eşzamanlı olmayan kısa bir dönem yaşandı. Fakat uzun süreli olmayan bu olgu böylesine nasıl tiplendirilebilir? Sonraki yıllarda kavramlaştırma nüfus artışı sınırlı, fakat nüfusunun niteliği artan ülkeler ile nüfus artışı hızlı, fakat niteliği azalan ülkeler şeklinde genel kabul gören bir tipoloji oluştu. Kavramlaştırma aynı zamanda temel bir sorunu gündeme getirdi. Acaba ikinci gruptaki ülkelerin nüfusu nitelik ve nice-

BAZI AVRUPA ŞEHİRLERİNDE TEVELLÜDAT (DOĞUM) NİSBETLERİ

	Gayet Fakir	Fakir	Orta Halli	İyi Halli	Zengin
Viyana	200	146	155	153	107
Berlin	157	129	114	96	63
Londra	147	140	107	107	87
Paris	108	95	72	65	53

(Atay, *Davamız*, s. 20)

lik açısından nasıl bir gelişme izleyecekti? Nüfusbilimde "Nüfussal geçiş kuramı" olarak adlandırılan bu görüşe göre, toplumların nüfusları beş aşamalı bir süreçten geçecekti. Ancak bunun bütün toplumlarda eşzamanlı olmayacağı vurgulanıyordu.

Atay'ın tiplendirmesi nüfussal dönüşüm kuramına ters düştüğü gibi, olgularla da uyuşmamakta. Öte yandan Atay nüfus sorununu "bir memleketin müdafaası" olarak görmekte. Her iki görüşün yaşanılan döneme ilişkin olduğu, fakat dünya ufku olmadığı açık.

Dünyadaki nüfus hareketlerini ekonomik koşullar ile açıklayan Atay üç noktaya dikkati çekmekte. 1) "Vahşet döneminde fazla nüfuslarını geçindiremeyen insanlar, çocuklarını, hastalarını, ihtiyarlarını ve esirlerini öldürürlerdi". 2) "Ziraat devrinde müreffeh geçim için fazla nüfus teşvik edildi". 3) "Sanayileşen memleketlerde [nüfus], ondan evvelki hiçbir dönemde misline tesadüf edilemeyen bir süratle arttı". Öne sürülen bu fikirler nüfusbilimde çok tartışılmıştır; özellikle son nokta. Sanayileşen ülkelerde kısa dönemde bir nüfus artışı olmuştur; fakat bu ülkelerde yeniden düşük düzeyde doğum ve ölüm hızlarına ulaşılarak nüfusun dengeli arttığı bir görüntüye geçilmiştir.

Dünya nüfusunun gelişimini kıtalara göre inceleyen Atay, analizinin temelinde doğum-ölüm farkını değil, kilometre kare (km^2) başına düşen insan sayısı koymakta. Buna göre "Avrupa'da km^2 başına 44 kişi düşerken, Asya'da 26, Amerika'da 6, Afrika'da 5 ve Okyanusya'da 1 kişi"nin düştüğünü, bunun kıtaların üretim olanakları ve sistemleri ile ilintili olduğunu belirtmektedir. Bunu ispatlamak için de İngiltere ve Almanya'da nüfusun büyümesini incelemekte. İki ülkenin sanayi öncesi ve sonrası nüfus artışı, nüfusun ikiye katlanmasını inceleyen Atay, sanayileşme ile birlikte kısa dönemde bu iki ülkenin nüfuslandığını gösteriyor. Ancak nüfuslanma olayının gerisindeki olaylara nedense hiç değinmiyor. Özellikle doğurganlığın sosyal sınıf ve tabakalara göre farklılaştığını gösteren Avrupa'daki bazı kentlerin verilerine hiç önem vermiyor. Atay'dan aldığım yukarıdaki çizelgede görülen bu doğum verileri ona göre fazla bir anlam ifade etmemekte. Çünkü önemli olan "doğurganlığı koruyan şuur ve önlemlerdir". Bu bağlamda Atay, Batı modelinin temelinde olan noktaları görmeden konuyu Türkiye örneğine taşımaktadır.

Türkiye nüfusunu 1927 Genel Nüfus Sayımı verileri ile yaş, cinsiyet, medeni durum, kır-kent dağılımı ve çalışma durumuna göre kabaca inceleyen Atay, sonuçta ülkemizi tarımsal üretimi gelişmemiş, az nüfuslu bir ülke olarak betimler. İlk önerisi Türkiye'de nüfusun hızla artırılmasıdır. Bunun olabilmesi için temel kaynak olarak işlenmemiş toprakları gösterir. Bu görüşünü daha da kuvvetlendirmek isteyen Atay, "Türkiye'de nüfus fazlalığı ne bugün ne de nüfusu bugünkü mevcudunun beş misli arttığı (66.4'e ulaşır) zaman şikayet mevzuu olur. Ülkenin sanayileşmesi halinde ise beş misli nüfus milli refah ve saadetin amili olur" şeklinde görüşünü belirtiyor.

Böylesi bir nüfusa ulaşmak için Atay ilk olarak doğurganlık analizlerine giriyor. Bunun için değişik ülkelerdeki kaba doğum hızlarını karşılaştırıyor. Kaba doğum hızı açısından Türkiye binde 53 ile ilk sırada yer alıyor. Türkiye'yi Mısır ve Rusya binde 44 ile izliyor. Avrupa ülkelerinin çoğunda ise bu oran binde 30 ile 16 arasında değişiyor.

Atay bu noktada daha önce önemsemediği konuya dönüyor. Türkiye'de doğurganlık bu denli yüksek olmasına karşın nüfus niçin artmıyor? Bunun yanıtını ise yüksek ölümlülükte buluyor. Avrupa ülkelerinde ölüm hızları yüzde 10'un altında iken, Türkiye'de bebek ölümlerini yüzde 43,8 olarak tahmin ediyor. Tahminlerini desteklemek için bazı çalışmalara da başvuruyor. İlk olarak İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kamu çalışanları ile yaptığı çalışmaların verilerini kanıt gösteriyor. Çalışma eğitim ile çocuk ölümleri arasındaki ilişkiyi irdeliyor. Çocukların yaşı kontrol edildiğinde anne-baba eğitimi ile bunların canlı doğumları içindeki bebek-çocuk ölümleri arasında ters ve kuvvetli bir ilişki görülüyor. Sözgelimi, yüksek eğitimli kamu çalışanlarının canlı doğumları içinden yüzde 25'i altı yaşın altında ölürken, temel eğitimi olan kamu çalışanlarında bu oran yüzde 35'e ulaşıyor.

K. Jakar'ın Kalecik (Ankara) ve köylerinde yaptığı araştırma ise ikinci kanıtı oluşturuyor. Çalışma, kadınların canlı doğumları içinde yaşayanları ve ölenleri saptamış. Burada da yüksek bir ölümlülük görülüyor. Kadınların canlı doğumlarının nerede ise yarısı (yüzde 49) bebek ve çocukluk döneminde ölmüş.

Atay, doğurganlık ve ölümlülük arasındaki farkın azaltılması durumunda Türkiye nüfusunun 24-28 yıllık sürede ikiye katlanacağım tahmin etmekte. Doğurganlık ve ölümlülüğün bugünkü düzeylni koruması durumunda ise nüfusumuzun ikiye katlanması için 100 sene beklemek bile kâfi gelmez yargısına ulaşmakta. Böylesi bir yargı Atay'ı nüfus planına götürmekte. Türkiye'de nüfus meselesini yapılacak işlerin önüne geçirilmesini isteyen yazar, doğurganlık ve ölümlülüğü belirleyen değişkenleri tartışmadan "Niçin köy çocuğu onmaz?" sorusunu sormaktadır. Sorunun çözümünü "biraz şuur, biraz alaka"da gören Atay, hızını alamayarak "Türkiye niçin 200 milyon değil?" şeklinde

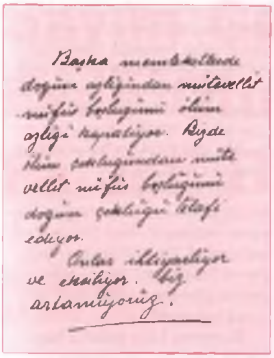

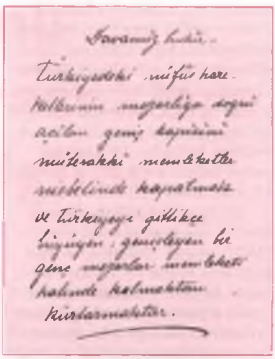

Neşet Halil, önemli bulduğu mesajları kitabında tam sayfa elyazısıyla veriyor.

feryat ederken, sorunun çözümünü "milletimizin en büyüğüne, liderlerimize, şeflerimize bırakıyoruz. Verdiği emre milyonları itaat ettirmesini bilenler; iki haneli sefil bir rakamın mücadelesinde mağlup olmazlar" diyerek son noktayı koyuyor.

Çalışmayı kuramsal açıdan şöyle değerlendirmek olası: Söz konusu yıllarda ülkemizde bebek-çocuk ölümlülüğü çok yüksek ve bunun mutlaka düşürülmesi gerekli. Türkiye'de o dönemde bu sorundan ötürü doğuştaki yaşama umudu 30-35 yıl olarak tahmin ediliyor. Sorunun çözümünü Batı deneyiminde olduğu gibi sağlık, eğitim ve üretimin artırılarak, yeniden paylaşılmasında mı bulabiliriz, yoksa başka noktalarda mı? Bu noktada genel hatları ile Batı deneyimini anımsayacak olursak, Batı Avrupa'da kaba ölüm hızı 19. yüzyılın başında ortalama olarak binde 30 düzeyinde iken, bu hız 1900'de binde 18 ve 1930'lu yıllarda binde 15 civarındadır. Yaklaşık yüz elli yılı içeren bu sürede kaba ölüm hızlarındaki düşme sonucu, Batı Avrupa'da doğuştaki yaşam umudu iki kat artmış ve dönem başında 30 yıl olan süre 60 yıla yaklaşmıştır. Kaba ölüm hızındaki düşme ise aşağıdaki noktalardan etkilenmiştir: 1) Nüfusun okuryazarlık sorunu her iki cins için çözümlenmiştir. 2) Eğitimli annenin çocuk bakımı, beslenme konusundaki bilgileri kullanması ve sağlık hizmetlerini kabullenirliği artmıştır. 3) Sanayinin gelişmesi ile birlikte üretimin nimetlerinden geniş kitleler yararlanmaya başlamıştır. Böylece beslenme, yaşama ve çevre koşullarında önemli iyileşmeler olmuştur. 4) Tıbbi buluşlar artmış ve bunlar hızla sağlık alanında kullanılmıştır. Örneğin, 1796 çiçek aşısı, 1810 diğer aşılar, 1888 Pasteur Enstitüsü çalışmaları (bu çalışmalar ile kolera, veba, tifo ve verem gibi bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmiştir), antibiyotikler, DDT ve kininin bulunması ile bir dizi salgın hastalık önlenmiştir. Temiz içme suyunun tüm yerleşmelerde kullanımı bulaşıcı hastalıkları büyük ölçüde engellemiştir. 5) Batı Avrupa'da tarım, endüstri, ulaşım ve ticarette gerçekleştirilen ve çoğu gelişmekte olan ülke kaynaklı olan büyüme sonucu, toplumsal refahın artması ailede ve toplumda çocuğun ekonomik değerden psikolojik değere doğru algılanmasını başlatmıştır.

Görüldüğü gibi, ölümlerdeki düşme, sağlık ve eğitimdeki iyileşmeler ile üretimin artırılarak paylaşımından büyük ölçüde etkilenmiştir. Her nedense Atay, Batı deneyimini bilmesine karşın, dönemine kadar olan gelişmelerin Türk toplumuna uyarlanmasını istemeyişi ilginçtir.

Doğurganlığın yüksek düzeyde devamı konusunda söylediklerine (kitabında yer alan siyah tablolarından X. hikâyede belirttiği gibi) katılmak olanaksızdır. Kadının eğitimi ve buna bağlı olarak dünya ufkunun artığı, ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin yoğunlaştığı sosyal sistemlerde kadının daha fazla doğurmasını bekleyebilir miyiz? Atay'ın rakamlarla örneklerini verdiği Batı kapitalist ülkelerinde olayı açıklayan bu iki değişken olduğuna göre, söz konusu değişkenlerin etkisini Türkiye'de görmeyecek miyiz? Kaldı ki söz konusu yıllarda İstanbul ve İzmir kentsel alanında aynı etkinin görüldüğü açık. Olgu roman ve hikâyeye konu olacak, fakat bilimde bunu kabul etmeyeceğiz. Böyle bir şey olabilir mi?

Nitelikli nüfusun nitelikli anneler ile yetişeceği açıktır. Fakat Atay, kadın nüfusun eğitimini, sağlık ve beslenme konusundaki hizmet açığını tartışmadan, doğal doğurganlığını yaşayan bir toplumda bebek ve çocuk ölümlerinin nasıl çözülebileceğine ilişkin bir görüş ileri sürmemiştir. Olayı duygusal bir şekilde Mustafa Kemal Atatürk ve kadrosuna çözüm

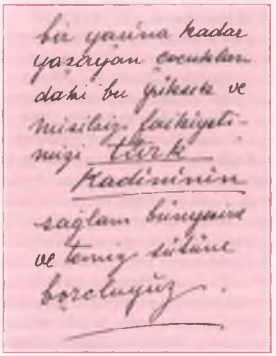

için bırakmıştır. Toplum modernleşme sürecine girmesine karşın, bazı aydınlardaki tutum değişmemiştir. Geleneksel sistemde olduğu gibi yine her şeyin çözümü liderden beklenilmiştir. Lidere sorunların çözümü için değişik öneriler sunularak, bunlardan sistemin dünya ufkuna uyan seçim yapmasını isteyecek Aydınlanma felsefesi düşüncesi henüz oluşmamış diyebiliriz.

Çalışmada kuramsal eksikliğin yanında dikkatimizi çeken bir nokta, hız ve oranların karıştırılması ile nüfusun ikiye katlanması konusundaki hatalardır. Günümüzde de çoğunlukla karıştırılan hız-oran kavramları konusunda sözlükleri de pek fazla kullanmıyoruz. Türkçe sözlüklerde oran, konumuz açısından büyüklük, nicelik veya derece bakımından iki şey arasında veya parça ile tüm arasında bulunan bağıntı, nispet olarak tanımlanmış. Buna göre, çocuk-kadın oranı, köylü-kentli nüfus oranı ve erkek-kadın oranı olabilir. Hız ise, alınan yolun harcanan zamana oranı, sürat olarak tanımlanıyor. Kavramı nüfusa taşıdığımızda, belirli bir mekândaki nüfusun belirli bir dönemdeki azalması veya artması nüfus dinamikleri (doğum, ölüm ve göç) ile olasıdır. Bu olgular bir zaman içinde belli bir yolun kat edilmesi şeklinde ele alındığında, kaba doğum hızı, kaba ölüm hızı, toplam doğurganlık hızı ile nüfustaki değişimi ölçebiliriz. Buradan hareketle nüfusun ikiye katlanması için (artış hızı bilindiğinde) gerekli zamanı tahmin edebiliriz. Sözgelimi, nüfus artışını bulmak için yararlandığımız denklemi kabaca $Pt = Po\,(1+r)^t$ şeklinde yazabiliriz. Burada Po, temel yıldaki nüfus; Pt, t zaman (yıl) sonraki nüfus; t ise süre ve bir sabit sayıdır. Buradan kolayca nüfus artışını bulabiliriz. Nüfus dinamiklerinin değişmediği kabullenmesi altında bu hız ile nüfusun ikiye katlanmasını bulmak istediğimizde, Pt'nin ne kadar sürede 2Po'ya ulaşacağını tahmin etmemiz gerekir. Yukardaki denklem şöyle olacaktır: $2Po = Po\,(1+r)^t$. Burada gerekli çözümleme yapıldığında sosyal bilimciler için kolayca bir sonuca ulaşılır. Nüfusun ikiye katlanması için gerekli süre kabaca 70/r (r: nüfus artış hızı) bulunur. Hesaplama artık kolaydır. Eğer ülkenin yıllık artış hızı biliniyor ve bunun değişmeyeceği varsayılıyorsa, ülke nüfusunun ikiye katlanması için geçecek süreyi bulmak kolaydır. Dahası, bir parça logaritmaya dayalı bu bilgi 17. yüzyıldan beri biliniyor.

Bu genel bilgilerden sonra Atay'ın çalışmasına bakalım: "1927 yılında Almanya'da doğum hızı binde 18.3, ölüm hızı binde 12.0 ve nüfusun artış hızı binde 6.3'tür. Buna göre Alman milletinin gelecek nüfusu hakkında bir fikir çıkarmak gerekirse, Alman nüfusunun bir asır sonra 40 milyon artacağına inanmak gerekirdi. Almanya'da nüfus artmayacak ve 2000 senesine doğru bugünkünden 20 milyon daha eksik olacaktır" (Atay, s. 11). Burada Atay'ın bilimsel çalışmadığını görüyoruz. Atay'ın verdiği bilgilere göre Almanya'nın 1929'daki nüfusu 64 milyon. Biraz önceki doğum-ölüm ve doğal artışta bir değişme olmazsa kabullenmesi altında Almanya'nın nüfusu 111 yıl sonra ikiye katlanacaktır. Almanya'nın bu hayati hızlarının devamı halinde 40 milyon nüfus artışı için ise bir asır değil, 70 yıl yeterlidir. Atay bunları yazmadığı gibi, çalışmasında nüfusun azalacağından bahsetmektedir.

Bilimsel bilgiyi kullanmayışı Türkiye nüfusunun ikiye katlanma sürelerinde de görülmekte. Türkiye için kaba doğum oranını binde 53 bulan Atay, kaba ölüm hızının değişik ülkelerinki gibi olması varsayımından hareketle nüfus artışının alt ve üst sınırlarını tahmin etmektedir. Buna göre üst sınır binde 41,6, alt sınır binde 35,4 olarak tahmin edilmektedir. Buradan hareketle Türkiye nüfusunun 24 veya 28 yılda ikiye katlanabileceğini savunmaktadır (Atay, s. 59). Bunlar yanlış. Eğer Türkiye'nin yıllık doğal nüfus artışı Atay'ın verdiği hızlar düzeyinde gerçekleşirse, nüfusumuz en az 16,8 yıl, en çok 19,8 yılda ikiye katlanacaktır. Atay'ın bu tür yanlışları çalışmasında sıkça karşımıza çıkmakla.

Çalışmada Atay'ın vermiş olduğu birçok oran anlamsız. Örneğin, toplam nüfus içindeki köy nüfusunu yüzde 66,7 olarak veriyor. Devlet İstatistik Enstitüsü ise bunu yüzde 75,8 olarak veriyor. Canlı doğumlar içinden, bir yaşına gelmeden ölenlerin oranını yüzde 10 olarak veriyor. Bilindiği gibi Türkiye bu orana 35 yıl sonra ulaşabildi.

1927 Genel Nüfus Sayımı bize hayati olayların yıl temelinde sayısını vermiyor. Atay ise verileri zorlayarak bir dizi oranlar buluyor ve bunları yıl temelinde yaşa göre toplanmış veriler gibi sunmaya çalışıyor.

Kanımca hata burada başlıyor ve Türkiye nüfusunun tahmini ile doruğuna ulaşıyor. Öte yandan 1932'deki hayati olaylar çerçevesinde nüfusumuzun ikiye katlanması için yaptığı 100 yıl tahmini bilimsel bilgiyi ya da yukarda açıkladığım ufak bir formülü kullanmaktaki uzaklığının kanıtıdır.

Atay'ın çalışması dönemin kuramsal görüşlerine kaynaklık eden *Kadro* dergisinde de tartışılmış. Sözgelimi, Ş. Süreyya eseri rakam ve oranlar açısından eleştirmiş. Benim üzerinde durduğum iki nokta ise şu: Atay ilk olarak nüfusun gelişimi konusundaki klasik modeli tartışmıyor. Kaldı ki, bu modelin bazı görünümleri o dönemde İstanbul ve İzmir kentselinde yaşanmakta. Öte yandan hedefini sanayileşme şeklinde belirleyen Türkiye'de bu hedef için gerekli olan nitelikli nüfustur. Kalabalık bir nüfusla bu hedeflere varılamayacağı açıktır. Nitelikli nüfusu oluşturma konularına girmemesi ve bu konuda öneri getirmemesi Atay için bir talihsizliktir. İkinci nokta ise temel konu olan, hız ve oran ile nüfusun artış hızı ve ikiye katlanma süresi konusundaki basit hatalarının kendisini güç durumda bırakmasıdır. Olaya bu iki noktadan bakınca erken Cumhuriyet döneminde yazılan bu eser için yargımız, standardı tutturmamış bir çalışma olacaktır. Eserdeki bazı görüşler de zaten bunu doğrular biçimdedir: "Niçin 200 milyon değiliz?" Böylesi görüşlerin eğitilmiş aklın ürünü mü, yoksa büyüğe yaranma öyküsü mü olduğu açık.

Sayım Günü Evde Oturacaklara Faideli Bilgiler

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

Haftalık Mecmua'nın (no 114) kapağında 1927 nüfus sayımı. Gazi Paşa'nın solunda Dahiliye Vekili Mehmed Cemil (Uybadın), sağında Başbakan İsmet (İnönü). "Cuma 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Tahrir-i Nüfus Günü. Ne olduğumuzu, kaç kişi olduğumuzu öğreneceğimiz gün için hazırlanıyor musunuz?"

Bu ayın 22'sinde Türkiye'nin her yerinde sokağa çıkma yasağı uygulanacak. Teknoloji ve bilişim döneminin psikolojik sınırı olan 2000'li yıllarda, nüfus sayımlarının hâlâ halkı evlere kapatarak yapılıyor olması insanı, ister istemez, bu tür bir uygulamanın alternatiflerinin neler olabileceği üzerine düşündürüyor. "Bilinmeyene erişebilmenin en iyi yolu bilinenden hareket etmektir" ilkesiyle düşünürsek de, daha önceki nüfus sayımlarına bakmak gerekir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde 1927'de ilki, 1935'te ikincisi yapılan sayımlar beşer yılda bir olmak üzere şimdiye kadar toplam 13 kere yapıldı. 1990 yılında çıkarılan bir kararname ile sayımların sonu sıfır ile biten yıllarda yapılması hükme bağlandı. Bu arada ihtiyaçtan 1997'de bir sayım daha gerçekleştirildi.

28 Ekim 1927'de yapılan sokağa çıkma yasaklı ilk nüfus sayımından bugüne, sayım usullerinde göze çarpan bir değişiklik yok. Ancak dönemlere, ekonomik ve toplumsal şartlara bağlı olarak, her sayımın kendine özgü farkları var. Bu tespiti Cumhuriyet döneminden daha öncelere götürdüğümüzde ise, nüfus sayımının hangi gerekçelerle yapılabileceğine dair ortaya zengin bir tablo çıkıyor.

OSMANLI DEVLETİ'NDE NÜFUS SAYIMLARI

15. yüzyılda imparatorluğa katılan yeni topraklardan vergi ve asker toplamanın yollarından biri, bu yerlerdeki nüfûsun sayılmasıydı. Tımar sisteminin de gereği olarak yapılan bu sayımlarda haneler birim olarak alınıyor ve esasen erkek nüfus sayılıyordu. 16. yüzyılda da aynı gerekçelerle devam ettirilen bu sayımlar, ülkenin sürüklendiği siyasi, sosyal karışıklıklarla doğru orantılı olarak yapılamaz hale geldi. Tımar sisteminin bozulması, merkezi yönetimin zayıflaması gibi nedenlerle, yapılamayan sayımlara, 19 yüzyıl başlarında yeni bir vergi ve askerlik sistemine ihtiyaç duyulmasıyla tekrar gerek görüldü.

1830 ve 1843'te yapılan sayımların ortak yanı, askerlik için erkek nüfusun sayılması ve verginin düzenli olarak toplanabilmesi ihtiyacıydı. İmparatorluğun tümünü kapsamayan, daha çok bölgesel yapılan bu sayımlardan sonra yine bölgesel olarak yapılan ve 1882'de başlayıp 1890'da tamamlanabilen sayıma, kadın nüfus da dahil edilmiş ve sicile kayıt sistemi uygulanmıştı. Sayılan her kişiye bir nüfus tezkeresi verilerek, devletle olan her işinde bu tezkereyi göstermesi zorunluluğu getiriliyordu. Osmanlı'da son nüfus sayımı ise 1903'te yapıldı.

1927 SAYIMI

1927 yılında yapılan sayım öncesinde Dahiliye Vekâleti tarafından bastırılan *27 Teşrinievvel 1927 Umum Tahir-i Nüfusa Müteallik Kanunlar, Talimatlar, Beyannameler ve Emsali Vesaik* isimli bir kitapçık, 1927 sayımının gerekçelerini ve içinde bulunulan koşullarda, genç Cumhuriyetin bir sayıma ne kadar ihtiyaç duyduğunu anlatması bakımından ilginç.[1]

Öncelikle sayım ve kontrol memurlarına dağıtılmak üzere bastırılan bu kitapçık, "Umumi tahrir-i nüfus icrası hakkında kanun" metni ile açılıyor. Çeşitli vekâletler tarafından farklı sebeplerle bastırılan bu tür kitapçıklar genelde konuyla ilgili kanun metinlerinden, izlenecek usulden, uyarılardan, cezai yaptırımlardan bahseder. Ancak 1927 nüfus sayımında olduğu gibi ülkenin içinde bulunduğu şartlardan kaynaklanan özel durumlar vardır ve bu özel durumlar ancak satır aralarını okumakla anlaşılabilir.

***28 Teşrinievvel 1927 Umumî Tahrir-i Nüfusa Müteallik Kanunlar, Talimatlar, Beyannameler, ve Emsali Vesaik*, Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1927.**

28 Ekim'de gerçekleşen nüfus sayımını benzerlerinden ayıran en önemli özelliği, sayım gününden önce, sokaklara isim, binalara numara verilmesi ve sayım memurlarının bölgelerinin daha önceden, bu isim ve numaralara göre belirlenmesidir. Sayım gününden üç ay önce başlanan sokaklara isim, binalara numara verilmesi işi, belediye teşkilatının bulunduğu yerlerde zorunluydu. Belediye teşkilatının bulunmadığı bölgeler içinse valiler tarafından tayin edilecek görevliler bu işi acilen halledeceklerdi.

Her sokağın başladığı ve bittiği yerlere, demir ve ya sacdan kırmızı renkli levhalar asılacaktı. Sokağın ismi levhaya beyaz boyayla okunaklı olarak yazılmış olmalıydı. Bu isimler verilirken genelde mahalli adetlere riayet edilmesi gerekliliğinin altı çizilirken, topografyaya bağlı olarak "aşağı sokak" "yukarı sokak" gibi isimlerin verilebileceği ya da sokağın özelliği olan çeşme, fırın, değirmen gibi yapıların isim olarak seçilebileceği belirtilmişti. Bir alternatif olaraksa, mahalli ya da milli tarihten isimler konulabileceği, müstehcen ya da gülünç isimler kesinlikle konulamayacağı, sokaklara isim yerine numara da verilebileceği belirtilmişti.

Binaların numaralandırılması işi ise, sokakların sağ tarafına çift, sol tarafına tek numaraların verilmesi kaydıyla belirlenecek ve numaralar hanelerin cümle kapıları üzerine asılacaktı. Levhaların ve görevlilerin masrafları belediye teşkilatı olan yerlerde belediye görevlileri, belediye teşkilatı olmayan yerlerde ihtiyar heyetleri aracılığıyla toplanacaktı.

Oluşturulacak nüfus komisyonlarında vali, şehremaneti, maarif emiri, merkez kumandanı, vilayet polis müdürü ve nüfus memurları yer alacaktı. İstanbul Nüfus Komisyonu ise daha geniş tutulmuştu. Komisyonda yukarıdaki görevlilerden başka Beyoğlu, Bakırköy ve Üsküdar kaymakamları ile Darülfünun emini, şehremaneti numerotaj heyeti reisi, ticaret-i bahriye müdürü ve -merkez kumandanı yerine- kolordu kumandanı görev alacaktı.

Sayım ve kontrol memurluğu yapacak kişiler şöyle belirlenmişti: Mahkeme memurları hariç bilumum memurlar, devlet ve ordu mensupları, vilayet encümeni azaları, öğrenciler, öğretmenler. Kısaca okuryazar olan her fert bu milli görevi yerine getirmek mecburiyetindedir. Kendi bölgesinde sayım memurluğu yapacak kişi adedi sayıca az olan yerel yöneticiler bu durumu Nüfus Müdürlüğü'ne bildirdikleri takdirde bölgelerine görevli tayin edilecekti. Sayım ve kontrol memurluğu görevini kabul etmeyenlerden ve talimatnamelere uygun davranmayanlardan 5 Liradan aşağı, 25 Liradan yukarı, bir kimsenin sayım görevini kabul etmesine mani olanlardan da 10 Liradan aşağı ve 50 Liradan yukarı olmamak üzere ceza alınacaktı. Cezalar valiler ya da üst düzey yerel yöneticiler tarafından kararа bağlanacaktı ve verilen kararın itirazı ya da temyizi yoktu.

Nüfus sayımının gayeleri ve faydaları bölümünde belirli bir günde Türkiye sınırları içinde bulunan insanların yaş, cinsiyet, tâbiyet, meslek gibi özellikleriyle belirlenmesi, ülkenin ekonomik ve toplumsal durumunu tespit etmek için zorunlu bir koşul olarak anlatılıyordu. Hükümet idaresinde olan her fert nüfusla ilgili istatistiki bilgilere sahip olma ihtiyacını giderek daha kuvvetli hissetmekteydi. Daha önceki nüfus sayımlarının ilkel yöntemlerle yapılmış olması, geride kalan savaşların ve en önemlisi nüfus mübadelesinin ardından, nüfusun kaba tahminini bile yapmak çok zordu.

Sayım memurlarının işlerini büyük bir dikkatle yapmaları, kendilerine düşen mıntıkalarda kimseyi atlamadan sayım yapmaları sayımın en önemli şartıydı. Bu sebeple sayım ve kontrol memurlarına, sayım defterlerinin içeriğini, kayıtları nasıl yapacaklarını ve görevlerinin ne büyük bir önem arz ettiğini anlatabilmek için bir dizi konferans düzenlenmişti.

Her bir sayım memuruna 250-300 arasında nüfusu kaydetme görevi düşüyordu. Bu da mıntıkaların ortalama 50-70 binadan oluştuğu anlamına gelmekteydi. Sayım memurları mıntıkalarındaki kışla, hapishane, yatılı okul, askeri, mülki, özel hastaneler ve konsolosluk gibi yerleri saymayacaklardı. Bu türdeki binaların sayımı için ayrı bir usul tespit edilecekti.

16 sütundan oluşan sayım defterlerinde sırasıyla ikâ-

met edilen binanın numarası, lakap ve isim, cinsiyet, doğum tarihi, doğum yeri, medeni hal, ana lisan, adres, uyruk, meslek, okuryazarlık, din, sakatlık durumu, evvelce nüfusa kayıt olunan yer ve nüfus cüzdanının olup olmadığı bilgilerine cevap verilecekti. Sayım memurları bu soruların bazıları ile ilgili olarak özellikle uyarılmaktaydı:

Gittikleri hanelerde nüfus tezkeresi ya da cüzdanı olanlardan, önce bu belgeleri isteyeceklerdi. Ama bu belgelerde bazı bilgiler eksikti. Mesela sakatlık ve okuryazarlık durumu daha önce yapılan sayımlarda dikkate alınmamıştı. 1927 sayımının daha önceki sayımlardan en önemli farkı, memleketin iş gücü ve eğitim durumunu tespit etmeye yönelik bu iki sorudur.

Lakap ve isimlerin yazılmasında dikkat edilecek nokta, evli kadınların isimlerinin kendi babalarının lakabına göre değil kocalarının lakabına göre yazılacak olmasıdır. Doğum tarihini bilmeyenlere sayım memuru yaklaşık olarak yaşını soracaktır. Bunun da bilinememesi durumunda sayım memuru, kişinin fiziksel özelliklerine bakarak yaşını tahminen kaydedecektir. Doğum tarihinin yeni takvime göre yazılması şart değildir. Rumi takvime göre kayıt yapılabilir. Medeni halle ilgili yapılan bir uyarı, boşanmış kimselerin bu soruya ezberden cevap vererek bekâr olduklarını söylemeleri ihtimaline karşı, sorunun uzun uzun açıklanarak yöneltilmesidir. Ana lisan, "ana"nın konuştuğu lisan değil, kişinin hanesinde çoluk çocuğuyla konuştuğu lisandır. Bir kitabı yahut gazeteyi okuyabilenler okuryazar kabul edilir. Sayım memuru kişinin okuryazarlığından şüphe ederse sayım defterinden herhangi bir yeri okutmak suretiyle durumu açıklığa kavuşturacaktır. Hıristiyan olanların mezhepleri de kaydedilecek, körlük, topallık, sağırlık, kamburluk, çolaklık sakatlık durumu olarak kabul edilecektir.

Sayım memurları, mıntıkalarındaki sayımı bitirdikten sonra kaydettikleri kadın ve erkek nüfusun toplamını çıkartmak, bölgelerinde numara verilmemiş binaları belirtmek suretiyle defterleri komisyonlara en geç sayım gününden bir gün sonra öğle vaktine kadar teslim etmek zorundadırlar. Defterler komisyonlardan Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi'ne, oradan da İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi'ne gönderilecektir.

Bir sayım günü manzaraları, 22 Ekim 1955.

Karşı sayfa:
1940 nüfus sayımı afişi.
Gökhan Akçura koleksiyonu.

1940 nüfus sayımı sonrasında görevlilerin sürdürdükleri çalışmalar.

1927 sayımında izlenecek usullerden bahseden kitapçığın kısaca özetlediğimiz bu bölümlerinin sonunda sayım memurları için faydalı bilgiler verilmektedir. Ahmed Ağaoğlu'nun *Milliyet* gazetesinde 22 Eylül 1927'de çıkan "Tahrir-i Nüfus" makalesi, Ali Suad'ın "Tahrir-i Nüfusa Dair Düşünceler"i, Necmettin Sadık'ın (sonradan Sadak) *Hayat Mecmuası*'nın 15 Eylül 1927 tarihli ve 22 sayılı nüshasında yer alan "Esaslı Vazife" isimli makalesi ve İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi'nin ilk başkanı Camille Jacquart'ın nutku, kitapçığın sonunda yer almaktadır.

Bu yazıların hepsinde işlenen ortak tema, nüfus sayımının, memleketin içinde bulunduğu koşullarda mutlaka yerine getirilmesi gereken bir görev olduğudur. Aslında sayımın milli bir vazife olduğu ortak görüşü, neredeyse bir seferberlik gibi memleketin her yerine duyurulmaktadır. Osmanlı zamanından beri sayıma karşı soğuk duran halkın bu milli göreve katılmasını sağlamak için, hükümet yetkilileri sayımın istatistiki bilgi toplama amacıyla yapılacağım her vesileyle dile getirmektedirler.

İlk kez uygulanan *de facto* yöntemi, yani nüfusu belirli bir gün içinde, bulundukları yer itibarıyla sayma işleminin tam başarıya ulaşması için hazırlıklar bir yıl evvelden başlamıştır. Özellikle Doğu illerindeki aşiret ve göçebelerin sayıma dahil edilmesini sağlamak üzere, sayım gününden aylarca önce jandarma ve göçebeler arasında kovalamacalar yaşanmış, memleket çapında numara verilmemiş tek bir ikametgâhın bile kalmamasını sağlamak için göçer çadırlarına bile numara verilmiştir.[2]

Sayım sonunda Türkiye nüfusunun beklenenin çok üstünde olduğu ortaya çıkar. 6.584.474'ü erkek, 7.075.801'i kadın olmak üzere toplam nüfus 13.660.275'tir. Kadın nüfusun en fazla olduğu il Kastamonu'dur. Nüfus yoğunluğuna bakıldığında ise, kilometrekare başına memleketin Avrupa topraklarında 43, Asya topraklarında 17 kişi düşmektedir. Türkiye genelinde kilometrekare başına düşen nüfus miktarı ortalama 18'dir. Nüfus yoğunluğu daha ziyade Karadeniz ve Marmara sahilindeki şehirler ile, Tokat ve Mersin illerinde yüksektir. Batı illerinden doğuya doğru kaydıkça nüfus yoğunluğu giderek azalmaktadır.[3] Doğu illeri, genel tablo içinde nüfusun en düşük olduğu bölgedir. En kalabalık şehir 691.000.000'lik nüfusuyla İstanbul'dur.[4]

Toplam nüfusun beklenenin üzerinde çıkmış olması sevindirici olsa da, kilometrekare başına düşen nüfusun Avrupa ülkelerine kıyasla çok düşük olması bir dizi tedbiri beraberinde getirir. Dönem gazetelerinde yer alan çok çocuklu aile hayatını özendiren haber ve fotoğraflar, 1930'lu yıllardan sonra altıdan fazla çocuğu olanlara madalya verilmesinin düşünülmesi ve bekârlık vergisi hep bu tedbirler kapsamındadır.

SONSÖZ

Nüfusun artması ve refah seviyesinin yükselmesi arasında kurulan doğru orantı, yıllarca nüfus politikalarının ana eksenini oluşturdu. Hatta 80'li yıllarda 70 milyonu bulduğumuz takdirde, karşımızda kimsenin duramayacağı öngörüsü devletin en yetkili ağızları tarafından dile getirildi. Bir memleketin kaynaklarının tespiti ve devletin ne kadar nüfusa, başka bir deyişle kaç kişiye medeni koşullar sağlayabileceği sorusu sorulmadan, kalabalık, şen ve zengin bir Türkiye hayali kuruldu. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarındaki "ne kadar çok kişi, o kadar güç" denklemi Cumhuriyetin onuncu yılında 15 milyon genç yaratacaktı.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün web sayfasını bugünlerde ziyaret edenler, ana sayfada bir duyuruya rastlayacaklar. 22 Ekim 2000'deki genel nüfus sayımını haber veren bu duyuruda "büyüyen ve gelişen Türkiye'nin en geniş fotoğrafı"ndan bahsediliyor. Evde oturup bu geniş fotoğrafta yer almayı beklediğimiz gün, gelişmek ve büyümenin sayıca artmak anlamına mı geldiğini düşünmek için iyi bir fırsat olabilir.

1. *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Tahrir-i Nüfusa Müteallik Kanunlar, Talimatlar, Beyannameler, ve Emsali Vesaik*, Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1927.
2. Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz yayınları, İstanbul, 1999, s. 44.
3. 1925'te yaşanan Şeyh Said isyanının ardından, Doğu illerinde yaşayan halk için nüfus sayımı başka anlamlara gelebilirdi. Bu yüzden, erkek nüfusun önemli bir kısmının sayıma katılmamak için şehirleri terk ettiği bilinmektedir ki, bazı illerde valiler tarafından verilen bilgiler ışığında sayıma katılmayanların tahmini sayısı defterlere kaydedilmiştir. Bu da 1927 sayım sonuçlarının güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerden biridir. Fuat Dündar, *age*, s. 43.
4. İstatistiki bilgilerin hepsi Merkez İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yayımlanan rapordan alınmıştır. *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyla Türkiye Nüfusu*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, İstanbul, 1928.

TAHRİR-İ NÜFUSA DAİR DÜŞÜNCELER

İstanbul şehri bu son hallalarda pek büyük bir mesele ile meşguldür. tahrir-i nüfus.

Bu acaba şimdiye kadar olmamış bir şey mi?

Misal: 1906 tahriri diyoruz, ondan evvellere de gidiyoruz. Sonra memleketin, Türkiye vatanının ve şehirlerinin mikdarı nedir deyince kat'i bir cevab yok. Sebebi eldeki eski defterlerin, noksanı yani evvelki tahrirlerin ilimce yapılmamış olması onları bazı tahrir-i nüfus sicili addettirememesidir. İhticaca salihi bir şey varsa o da müşkilat ve meşakkatli muamelelerle ahz-i asker kayıdlarıdır. Fakat bu ancak askerlik içindir. Geride kalan çocuk, kadın, kız, ihtiyar, sağlam ve malul bütün efrad-ı millet hep farziyat içinde döner dururlar. Bütün nüfus denince yine tahmin yine meçhul ile dolu bir muammanın halli karşısında bulunuyoruz. İnsanlara, milliyetlere, vatandaşlığa herşeyin fevkinde bir kıymet veren medeniyet, değil millet evladı, hatta hayvanatı için bile meçhuliyet itibari aded ve tahmin mikdarı kabul etmiyor. Medeniyette her müsbetin bir kıymeti her menfinin bir müsbeti olacaktır.

Bundan ne çok neticeler ne büyük faide çıkar biliyor muyuz? Evet şimdi artık biliyoruz. Bu netice ve faideleri biraz arayalım, çünkü bizde medeniyiz, bizim de derin bir maziimiz ve canlı şanlı bir halimiz, parlak bir müstakbelimiz vardır ve olacakdır.

Yakın mazide bu medeniyet mevkimiz şüpheli ve sırf taklid şeklindeydi. Dört tarafımızda saraylar, satılmış insanlar dolu saraylar. Onların imtiyazlı ve bir çok vatan hizmetlerinden afv edilmiş tevabii. Yalnız oralarda kulluk yahud cebr-i menfaat için giren çıkan belli. Kalanı ne yaşı, ne doğduğu yer, ne de daimi mekânı, adresi, işi, gücü gibi doğru mukayyed olmayan, aile heyeti karışık yahud belirsiz birtakım halk. Bazı yerlerde dağlar, ormanlar, ovalar insan dolu. Fakat vatanla onun hayır ve şerri onun saadet ve nekbetiyle hemen hiç alakası yok. Hizmet hissi yok. Hep rabıtaları şüpheli ve yapma idi. Erkekse şurda burda dolaşmış ve hatta evlenmiş ikametgâh meçhul.

Kadınsa zavallı hiç bir heyeti içtimaiyeye mensub değilmiş gibi hususen büyük şehirlerde gaybolup giden saadet ve felaketinden yalnız tesadüf kabilinden malumat alınabilen bir yabancı.

Medreseler askerlikten yakayı sıyırmak için giren "talebe-i ulûm" ile dolu. Doğan, yaşayan hep kendi başına birer ecza-yı ferdiye. Ölenler doğanlardan çok mu yahud müsavi mi yahud az mı? Vatani unsur artıyor mu, eksiliyor mu allah bilir. Bu hal medeni insan için ne acı bir kıymetsizlik ifade eder.

Halbuki ilmi yani muntazam yapılmış bir nüfus tahriri bize bütün millet efradının yalnız mikdarını bildirmekle kalmayarak onun ahval-i medeniyesini de söyleyecektir. Onun icabında muavenet-i ictimaiyye vezaif ve ihtiyacatını da bilecek ve ona göre muamele edecektir.

İstanbul'un bi'l-farz ciğer veremi istatistiklerini tedkik ederken yüreğimizde adeta bir acı duyarız. Verem vefeyatı sıhhiyece günü gününe mukayyeddir. Senelik mecmu mesela: 4000 ise bunu şehrin nüfusu ile doğru olarak mukayese edemeyiz. Tahmini olarak ve hiçbir esas bulamayarak şehrin nüfusunu 800.000 farz ederek verem vefeyatını iki yüzde bir diyerek meselemizi güya hallolmuş oluruz.

Haslahk ve vefeyat meseleleri milli mevcudiyetin pek mühim bir miyarı olmasına nazaran nüfus-ı umumi ile mukayeseleri vatani bir vazifedir. O halde nüfusu umumi son ferdine varıncaya kadar malum olmalıdır.

Vasati ömrün mukayese-i mühimmesini de yine mükemmel bir tahrir-i nüfus temin eder. Ölü doğan, bir yaşına varmadan evvel ölen, bünye noksanından dolayı yaşayamayanların bütün nüfusa nazaran mikdarı nedir? Altmış yaşını geçenler binde yahud yüzde kaçdır? Hayat müddetimizin vasatiyesi ne çıkıyor? Bunların hepsi esasen tahririn doğruluğuna tâbidirler.

-Çocuğum kaç yaşındasın?

-Ben ne bileyim babam bilir.

-Ağa kızın kaç yaşında?

-Beş altı kadar olacak. Bizden şimendöfer in geçtiği sene doğmuşdu.

-Bu bir tarih midir baba? Sen çocuğunu nüfusa kayd ettirmedin mi?

-Doğduğunda ben orada değildim. Anası da yapamaz böyle kaldı.

-Sen kaç yaşındasın?

-Yaradan bilir. Bizim vaktimizde nüfus işi o kadar değildi. Askerlik yaptık ya, daha çağırmazlar, bundan ötesi ne lazım.

-Hele şöyle bir tahmin et. Vücudun mesela sağlam, sıhhatin yerinde saç sakalın yerinde. Senin yaşını bilmek isterim bu bir merak.

-93 moskof muharebesine büyük kardeşimi aldılar, beni bıraktılar ama yetişkin çocuktum, belki on altı on yedi vardım, neden sonra bir kafa kâğıdı aldık.

-Demek şimdi yetmişe doğru gidiyorsun.

-Hiç saymadım efendi. Kem gözden uzak ihtiyarlık duymam.

-Fakat memlekette kaç nüfus var, senin gibi kaç sağlam yaşlı var, bak yaşlı diyorum ihtiyar demiyorum.

İstibdatın yıkılmasıyla bu perişanlıklar ve bilhassa imtiyazlar kalktı diyelim. Fakat vatanın evladı ne kadardır yine malum değil.

Bu mübarek toprağın ekmeğini yiyen kaç milyon can var, bu vatanın kucağında yaşayan asıl evladı hele ırk itibariyle asri yani kan ve vatan mevcudiyetleri ile batını bir tasfiye gördükten sonra artık bir gün bile mechul yahud mevhum gibi kalmamalıdır.

Koskoca bir şehir. Misal on bin sokak, binlerce köşe bucak biri birine girmiş evler dolaşık yollara gömülmüş kapıların içinde ömür süren yüzbinlerce ahalinin erkeği, kadını çocuğu ihtiyarı birer birer bu medeniyet camiasının vücudu ruhu yani benliği ve nam u şanı oldukları oldukları halde bütün ahval-i medeniyesi ve milliyet esasları olan ana lisanı ırkı ve cinsi meslek ve mahiyeti ile birer birer bilinmezse bunu bir metrukluk ve perişanlık addederek fena görmek ve adeta izzet-i nefs inticetecek bir değersizlik bilmek hiç de fazla değildir.

Avrupa hükümetleri, Çindeki, Avusturalyadaki, Afrika sahralarındaki bir ferdini bile bilir ve icabında ararlar. Bu aramak ne ile mümkün olur? Elbette nüfusda yazılı olmakla.

Nüfusda bütün ahval-i medeniyesiyle yazılı olmayan bir şahıs ahalisinden bulunduğu memleket hükümetinden icabında bir yardım bir hak istemeye yahud bir iddia dermiyan etmeğe ne yüzle kalkışabilir.

Nüfus tahririnde bazı garib fikirler de olurmuş. Mesela bir ailede kendileri tarafından muhafaza edilen bir deli yahud sağır-dilsiz bir malul yahud bir meczup varsa vaktiyle bunu güya ayıp yahud kendilerinin bir kusuru gibi saklarlar yazdırmazlarmış.

Böyle şeyler pek yanlış ve manasız fikirlerdir. Her ferdini bütün evsafıyla gayet doğru olarak yazdırmak milli ve vatani bir vazifedir. Sonra yoklama ve mükerrer muayenede yanlış çıkarsa hakikati gizlemek ve yalan söylemiş olmak tarafsızlığı vardır. Bu da kabul edilir bir hal değildir.

Ali Suad

(28 Teşrinievvel 1927 Umumi Tahrir-i Nüfusa Müteallik Kanunlar, Talimatlar, Beyannameler ve Emsali Vesaik içinde, İstanbul, 1927.)

EPHEMERA

1475. Editeur: Max Fruchtermann, Constantinople.

Salut de Constantinople

Eski Kadıköy kartpostalları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

İstanbul'un Sigorta Haritaları ve Jacques Pervititch

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

İstanbul 20. yüzyılın başında yangınla başı dertte olan bir şehirdi. Türlü sebeplerle çıkan yangınlar, şehrin yerleşim ve altyapı sorunları sebepleriyle, bedeli çok ağır olan irili ufaklı felaketlere dönüşüyordu. Bu felaketlerin önünün alınabileceği, bunların kader olmadığı düşüncesi ise pek çok yenilik gibi 19. yüzyılda gelişti. Yangınlara karşı alınan önlemlerin başında, bir itfaiye teşkilatı kurmak geliyordu ki, bu tarihe gelinceye kadar İstanbul pek çok kereler yanmış ve tekrar kurulmuş bir şehirdi. 1865'teki Hocapaşa, 1870'teki Beyoğlu harik-i kebirinin ardından önce gayrimüslim tebaa arasında bir örgütlenme görüldü. Özellikle Beyoğlu'nda yanan yüzlerce binanın arasında, işyerlerini kaybeden ve maddi, manevi zarara uğrayan gayrimüslim tebaanın girişimleriyle 1872 yılında üç İngiliz sigorta şirketi Osmanlı'da faaliyete başladı. Sun, Northern ve North British isimli bu üç şirketi diğer Avrupa ülkelerinin sigorta şirketleri izledi. O dönem İstanbul, yangın sigorta şirketleri için oldukça cazip bir şehirdi.

Avrupai kurumlara kapılarını açan Osmanlı'da bu kurumların işleyişlerini düzenleyecek yasal düzenlemelerin olmayışı sorunlara sebep oluyordu. Bir kurumdan öte, bir sektör olarak faaliyete başlayan sigortacılık da kısa bir süre sonra kanunlardaki boşlukları leyhlerinde kullanan bir kesimin oluşmasına sebep oldu. Önceleri portföylerini genişletmek, isimlerini duyurmak ve sigorta fikrini yaygınlaştırmak için çoğu zaman taahhütlerini yerine getiren şirketler, hiçbir kayda tabi olmadan çalışabilme özgürlüğü ve Osmanlı'nın giderek dışa bağımlı hale gelen ekonomisinin kendilerine getirdiği kolaylıklar sayesinde üst üste acenta açmaya başladı. Yeni oluşan sektörde gayri meşru rekabete, meslek ahlakının bozulmasına yol açan gelişmelere karşın devlet tarafından yasal bir düzenleme getirilmedi. İlk yerli sigorta şirketi "Osmanlı Umum Sigorta Şirketi" Osmanlı Bankası, Tütün Rejisi ve Düyun-ı Umumiye sermayedarları tarafından 1893 yılında böyle bir ortamda kuruldu. Yerli bir şirketin kurulmasıyla yabancı şirketler arasında, ortak hareket etmek, sigortacılığın geliştirilmesi adına ortak davranmak gibi bir eğilim belirdi. Bu amaçla 1900 yılında sayıları 44'e varan yabancı sigorta şirketleri bir sendika kurmaya karar verdi. Bu sendika ortak bir yangın tarifesi belirleyerek, şirketlerin ortak hareket etmesini sağlayacaktı. Bu arada sigortacılık faaliyetlerini düzenleyen yasal düzenlemeler ancak 1914'te uygulanmaya başlayacaktı. 1916'ye gelindiğinde üye sayısı 81'e ulaşan sendika, adını "Türkiye'de Çalışan Yabancı Sigorta Şirketleri Cemiyeti" olarak değiştirdi. Bu tarihlerde cemiyet yangın, taşra yangın, nakliyat ve hayat olmak üzere dört dalda faaliyette bulunuyordu. Ülkenin içinde bulunduğu bütün siyasi karışıklığa rağmen sigorta şirketleri faaliyetlerine hızla devam ediyordu ve aralarına yerli veya yabancı yeni şirketler de katılmıştı. Cemiyetin adı Cumhuriyetin ilanının ardından Sigortacılar Kulübü'ne, daha sonra da Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'ne çevrilmişti.

Sendika, cemiyet, kulüp ve daire-i merkeziye adları altında, yabancı sigorta şirketlerinin ortaklıkları, ülkede sigortacılık sektörünün gelişimi adına pek çok faaliyette bulundu. Sendikanın kurulduğu yıllarda uygulanmasına karar verilen ortak yangın tarifesine uyulmadığı gerekçesiyle gelen şikâyetleri değerlendirerek, şirketler üzerine bazı yaptırımlar getirdi. Sendika bünyesinde yangınlara zamanında yetişmek, zararı azaltacak tedbirler almak, kurtarma işlerine yardımda bulunmak ve yangın sonrası tahkikat yapmak amacıyla bir teşkilat kuruldu.

İtfaiye teşkilatının geliştirilmesi için çalışıldı ve yangın yerlerine itfaiyenin bir an evvel yetişmesini sağlamak için Şirket-i Hayriye'nin bir vapuru sürekli hazır tutması sağlandı. Yangın riskinin fazla olduğu bölgelerin tespiti için kadastral temelli sigorta haritalarına ihtiyaç duyulmasıyla, yine sektörel bir girişimin sonucu olarak bu tür haritaların yapılması sağlandı.

KADASTRAL SİGORTA HARİTALARI

Yabancı sigorta şirketleri ortaklığının sektörel gelişime yönelik gerçekleştirdiği önemli işlerden biri kadastral sigorta haritalarının yaptırılmasıydı. Şehrin herhangi bir yerinde sigortalanacak mülkün, çevresinde yangın riski yaratan faktörlerin ne olduğu, olası bir yangının ardından ilgili bölgeye müdahalenin ne kadar süratle yapılabileceği bilgisi sigortacılar için önem taşıyordu. Örneğin, ahşap yapılardan kurulu ve itfaiyenin dar sokaklarına girmekte zorluk çektiği Mahmutpaşa gibi bir semtte bir mülkü sigortalamak çok riskliydi. Herhangi bir su kaynağına yakın olan ya da yangın tedbirlerini almış mülklerin sigorta bedelleri de bu unsurlara bağlı olarak belirleniyordu.

1900 yılında kurulan sigorta şirketleri sendikası tarafından 1904-1906'da İngiliz Chase E. Goad İnşaat Mühendisliği Şirketi'ne İstanbul ve İzmir'deki yangın risklerini gösteren haritalar yaptırıldı. 1914'te yeni baskıları da yapılan haritalar İstanbul'da Eminönü-Beyazıt kesimi için 19, Galata-Pera için 18, Kadıköy-Haydarpaşa-Moda için 14 ve İzmir Merkez için 10 paftadan oluşuyordu. Londra'da Stationers Hall'de tescil ettirilen bu haritalarda merkezi iş bölgelerine öncelik verilmişti. Bu kadar geniş bir alanı kapsayan ve ilk kez gerçekleştirilen böyle bir çalışma, İstanbul ve İzmir'de belirgin bir nirengi ağının ve altlık olarak kullanılabilir haritaların bulunmayışı nedenleriyle istenen detayları vermekten uzak kalmıştı.

1890'lı yıllarda muhtemelen yine yabancı sigorta şirketlerinin ortak girişimiyle R. Huber tarafından yapılan ve sadece Galata, Pera çevresini kapsayan sigorta haritalarının ardından yapılan Goad haritalarını, 1920'li yıllarda Jacques Pervititch'e yaptırılan haritalar izledi. Ancak bu sefer işin boyutu hayli büyük tutulmuştu. 1922'de başlayan harita alımı işi 1945'e dek sürdü ve Tarihi Yarımada'nın tamamı ile Kadıköy, Üsküdar bölgelerinin haritaları çıkartıldı.

PERVİTİTCH HARİTALARI

Beyazıt, Fatih, Eminönü, Beyoğlu, Taksim, Beşiktaş, Kadıköy ve Üsküdar bölgelerini kapsayan haritaların ayrıntılı lejantları, sokak, cadde ve yer yer apartman isimlerinden oluşan dizinleri, İstanbul tarihi araştırmalarında kullanılabilecek son derece değerli veriler bütününü oluşturmaktadır.

Her bir bölge için çizilen küçük ölçekli bir rehber pafta ve rehber pafta üzerinde gösterilen bölgelerin daha büyük ölçekli çizimlerinden oluşan haritaların sistematiği, koleksiyonun günümüze dek ne kadar eksiksiz ulaştığı hakkında bilgi vermektedir. Örneğin, Üsküdar bölgesi için çizilen 1/4000 ölçeğinde 3 rehber pafta bütün Üsküdar bölgesini kapsamaktadır. Bu üç rehber pafta üzerinde gösterilen bölgeler ise 27 adet pafta üzerinde 1/1000 ve 1/500 ölçeklerinde daha ayrıntılı olarak çizilmiştir. Bu sistematik içinde Üsküdar bölgesine ait toplam 30 adet harita, Pervititch haritalarının Üsküdar bölümünü oluşturmaktadır.

İstanbul'un planlanması için 1908'de, II. Meşrutiyetin ilanın ardından İstanbul'a davet edilen Paris başmimarı Bouvard yeterli duyarlıkta ve ölçekte haritaları alınmadan şehrin planının yapılamayacağını söylemiş, daha sonra Fransız Topograf Cemiyeti'ne ihale edilen harita alımı işi 1910 yılında başlamıştır. Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla da iş bir Alman firmasına devredilmiştir. 1/500, 1/1000 ve 1/2000 ölçeklerinde 27.000 hektar alanın çizimi bu Alman firması tarafından 1919 yılında bitirildi. "Alman Mavileri" diye bilinen bu haritalar aynı zamanda kadastral sigorta haritalarıdır. 1922'de İstanbul hükümetinin izniyle kurulan "İnşaat ve Keşfiyat Şirketi" yeni alanların haritalarını almaya başlamış, 1940 yılında tamamlanan bu haritaların bir kısmı ile Goad tarafından çizilen haritaların bir kısmını Pervititch kendi haritalarında altlık olarak kullanmış, yani bu haritalardaki bazı temel verileri kendi haritalarına baz almıştır.[1]

Çoğu zaman paftaların köşelerinde, Beşiktaş ve Beyazıt bölgelerinde olduğu gibi, bazen de bir paftanın tamamında tanımlanmış ayrıntılı lejantlar, ilgili bölgelere ait sınırsız sayıda ayrıntı vermektedir. Renkli olan haritaların lejantlarında sarı renkle ahşap malzeme; pembeyle tuğla, taş, betonarme ve pembeyle çevrilmiş sarıyla, zemin katları kâgir, üstü ah-

Kadastral sigorta haritalarının ilk örneklerinden R. Huber'e ait Karaköy paftası.

Üstte solda: Chase E. Goad'a ait 15 numaralı pafta.

Sağda: Suat Nirven'e ait 57 numaralı Beyoğlu paftası.

Altta: Jacques Pervititch'e ait Beyazıt bölgesi rehber planı.

şap yapılar; maviyle çatılardaki camlı örtüler ve havuz, çeşme, sarnıç, kuyu ve denizler; yeşille de bahçe, park ve yeşil alanların gösterildiği belirtilmiştir. Pervititch haritalarında renklerle görülebilenler dışında harflerle işaret edilmiş ayrı bir lejant kategorisi daha mevcuttur ki, bu da esas olarak sigortalanacak mülkün çevresindeki yangın risklerini tanımlama amacıyla oluşturulmuştur. Örnek olarak, çeşme ve kuyular FsP, taş veya ahşap merdivenler Esc (PR)-Esc (BS), yanıcı malzeme depoları DMI, çok eski ahşap yapılar Vx Bs ve 50 cm'yi aşan ahşap çıkmalar LRM kısaltmaları ile gösterilmiştir. Bunlar dışında yapıların cephelerindeki pencereler, giriş kapıları, revaklar, çatı biçimleri, büyük hanların iç avluları, geçitleri, merdivenleri; okullar, idare binaları, karakollar, kahveler, mescitler, çeşmeler, sarnıçlar, büyük cami ve külliyelerin örtü sistemleri, boş arsalar, payanda duvarları da gösterilmiştir. İsimleri çoğu zaman siyasi sebeplerle değiştirilen sokak, cadde ve apartmanların eski isimlerini de yerleşimin yoğun olduğu bölgeler için oluşturulan ve ilgili paftaların köşelerinde yer alan dizinlerden takip etmek olanaklıdır.

1920'li yıllarda Fratelli Haim tarafından basılan paftalar daha sonra Kââtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından 12'şer adet basılmış ve yapıldıkları dönemin önde gelen sigorta şirketlerine dağıtılmıştır. Haritalarda yer alan eş yükselti eğrileri aynı zamanda sel riskine karşı kullanılmalarına da olanak sağlamaktadır.

MÖSYÖ PERVİTİTCH

Jacques Pervititch hakkında hiçbir şeyin bilinmemesine rağmen, Hırvat asıllı ve Avusturya vatandaşı olduğu, adının geçtiği her yerde kaynağı bilinmez bir bilgi olarak yer almaktadır. Kendisine ihale edilen işi, muhtemelen beklenenin çok üstünde bir titizlikle gerçekleştiren bu topograf mühendisin İstanbul'da kaldığı zaman zarfında nerede, nasıl yaşadığı, nasıl biri olduğu, bu işin neden kendisine verildiği sorularına cevap bulmak mümkün olmadıysa da "ayinesi iştir kişinin"

Pervititch haritalarındaki detayları veren iyi bir örnek: 63 numaralı Eminönü, Mahmutpaşa paftası.

leyip dikkatle incelendiğinde, çizdiği 200 küsur haritadan, hakkında birtakım bilgiler edinmek mümkün oldu. Ne yazık ki, Pervititch, 1836-37'de İstanbul'un 1/25.000 ölçeğinde imar amaçlı haritasını çizen van Moltke gibi anılarını da kaleme almadı. *Şark Hatıratı* isimli eserinde van Moltke, Eyüp sokaklarında sırtında pilinçetosuyla dolaşırken çocukların kendisini sahlepçi zannettiklerini yazmıştı.[2]

1920'lere ait haritaların dili Fransızcaydı. 1930'lu yıllarda Fransızca esas kalmak suretiyle, Türkçe birtakım küçük notlar haritalarda yer aldı. 1940'lı yıllara ait özellikle Eminönü paftalarının dili ise tamamen Türkçeye döndü ki, bu bize Pervititch'in zamanla Türkçe öğrendiğini düşündürmekte, İstanbul'a başlangıçta sadece bu iş için geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Paftaların bazıları Türkiye

Sigortacılar Daire-i Merkeziyesine telif edilirken, çoğunun telifi Pervititch'in kendisine aittir. Bu durum bize Pervititch'in Daire-i Merkeziye tarafından çizmesi istenen bölgelerin dışında, bazı bölgeleri kendi inisiyatifiyle çizdiği ve daha sonradan bu paftaları sigorta şirketlerine sattığı ihtimalini düşündürmektedir.

Böylesine yoğun emek gerektiren bir çalışmayı Pervititch'in tek başına yapmış olması, örneğin Beşiktaş'a ait 15 paftayı 1 ayda tek başına çizmiş olması, pek olası görünmediğinden, çalıştığı ekip hakkında yaptığımız araştırma, Pervititch'in İstanbul'da kaldığı zaman zarfında yaşadığı hayatı araştırmamız gibi sonuçsuz kalmıştır. Beyoğlu Kazası Taksim Nahiyesi Ağahamam Çukurcuma'yı gösteren 32 numaralı paftaya Pervititch'in el yazısıyla düştüğü "Devamı için 32A'ya bakınız" notu bizi planlarda yeni bir isme, yüksek mimar sıfatı ile plan çizen Suat Nirven'e götürmektedir. 1951 yılında çizilmiş 32A paftası ise Sıraselviler ve Galatasaray arasını göstermektedir. Güzel Sanatlar Akademisi'nden 1932 yılında mezun olan Suat Nirven 1987 yılında vefat etmiş, kendisinin Pervititch ile olan bağlantısını ailesi sayesinde de çözmek mümkün olmamıştır. Ancak bölgeler itibariyle haritalar dikkatle incelendiğinde Goad, Jacques Pervititch ve Suat Nirven haritalarının birbirlerinin devamı niteliğinde ve aynı amaçla farklı dönemlerde çizilen haritalar olduğu görülmektedir.

Pervititch, haritalarında, bir dönem sigorta şirketleri arasında acımasız bir rekabet konusu haline gelen kamuya ait binalara ayrı bir önem verdi. Bu tür binaların yapım tekniklerinden ve malzemesinden uzun uzun bahsetti. Eminönü 77 numaralı Timurtaş Mahallesini gösteren paftada meyve halini çizerken, hal binası içinde yerlerde, küçük poşetlerin, otların ve kâğıt parçalarının olduğunu, buna rağmen çıkacak bir yangının kolayca önlenebileceğini yazdı. Mezarlıkları çizerken, mezarlık içindeki boş yerleri de gösterdi. Üsküdar 76 numaralı Bağlarbaşı Selamsız paftasında, mezarlık içinde yığılan topraklardan oluşan suni bir tepeyi açıklama ihtiyacı hissetti ve mezarlığın karşısına yeni yapılan elektrik fabrikası ve garajın inşaatı sırasında kazılan temelden çıkan toprakların burada küçük bir tepecik oluşturduğunu yazdı. Açık hava sinemalarının gişelerini, film kabinini ve sahneyi gösterdi. Eminönü'ndeki bir kafede yer alan küçük sahneyi ve sahneye çıkılan merdivenlerin hangi tarafta olduğunu gösterdi. Yine Üsküdar 76 numaralı paftada, bir tepeyi işaret ederek, bu tepeden Çamlıca elektrikli tramvay hattının tamamıyla görülebildiğini ve karşı tepedeki selvi ağaçlarının da güzel bir görüntü oluşturduğunu belirtti. Üsküdar sahillerinde harabe halindeki iskeleleri, plajların kumlu kesimlerini ve Boğaz'daki güçlü deniz rüzgârlarının sürüklediği deniz akıntısını not olarak ekledi. Üsküdar'da Büyük Hamam Çarşısını ve civarını çizerken, bir fırının iki katlı ve ahşap olduğunu, bahçesinin bir köşesine odunların, bir köşesine çırpıların yığıldığını, aynı zamanda arka bahçede bir de hangarın bulunduğunu gösterdi. Üsküdar 66 numaralı İskele Mahallesi paftasında, yıkılan eski Kurşunlu Hamamı'nın yerini gösterdi ve yerine park yapılacağını belirtti. Eminönü paftalarında bugün de var olan 4. Vakıf Han'ın her katında yangın musluğu ve hortumu olduğuna dikkati çekti. Bugünkü Eminönü Meydanı'nda otobüs duraklarının olduğu yerde Trifonidis, Akşehir ve Cebeli Attar hanlarını çizdi ve bu bölgedeki kaçak binaların yerleşim birimlerini ayrıca gösterdi. Yıkılmak üzere olan ya da yanmış binaları da çizdi. Bunların yanında, inşaat halindeki binaları ve restore edilmiş yapıları da gösterdi. Tarihi eserleri çizerken bu eserlerin yapım tarihlerini de eklemeyi unutmadı. Parklardaki büfeleri, noterleri, çilek bahçelerini, bostanları, Selanik Bankası ya da Doyçe Orient Bank gibi bugün artık var olmayan bankaların ambarlarını ve şubelerini, büyük ağaçları, Çamlıca Caddesi üzerinde yanmış İcadiye Tiyatro'sunun harabelerini ve bu örneklerdeki gibi fiziksel çevreye ilişkin sayısız ayrıntıya yer verdi.[3]

Pervititch haritalarının verildiği sigorta şirketlerden biri olan İttihad-ı Milli Türk Anonim Şirketi'nde (İMTAŞ) haritalar, büyük çelik bir dolabın içinde duruyor, istenen paftanın bulunduğu kalamazo rulmanlar sayesinde kolayca çekiliyor ve haritaya ulaşılıyordu. Sigortacı bir ailenin üçüncü kuşak temsilcisi olan ve uzun yıllar İMTAŞ'ta çalışan David Kohen, haritaların değeri hakkında birçok yetkiliyi uyardığını hatırlıyor. Kullanım değerlerini henüz kaybetmedikleri yıllarda, şirketlerin reasürans birimleri tarafından sıkça kullanılan haritaların herkese gösterilmediğini hatırlayan Kohen haritaların kümül riskleri tespit etmede eşsiz kaynak olduğunu söylüyor:

"Pervititch planlarını şirketler bizden gizli tutarlardı. Reasürans bölümlerinde, planlardan faydalanmak istediğimizde, yetkililer, bizim onları görmememiz için, 'sen biraz uzak dur şöyle' diye uyarırlardı. Bunun nedeni rekabetti, çünkü hepimiz aynı riske ulaşmak istiyorduk."[4]

Haritalar 1960'lı yıllara kadar değerlerini korudu. 1950'li yıllar boyunca devam eden "imar operasyonları" sırasında açılan caddeler, yıkılan camiler, kısaca İstanbul'un değişen yüzü haritaları sigortacılar açısından kullanılamaz hale getirdi. Bu tarihlerden itibaren, bugünkü tarihi değerlerini kazanmaya başlayan haritaların günümüze gelene değin geçirdiği maceralar ise Türkiye'de arşivlere gösterilen ilgisizliğin tarihiyle birebir örtüşecek nitelikte tehlikelerle dolu.

Bugün eksiksiz olarak hiçbir yerde bulunmayan haritaların tama en yakın koleksiyonu İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Atatürk Kitaplığı'nda yer almaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Pervititch haritaları İstanbul Teknik Üniversite-

si, Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, İstanbul Anıtlar ve Röleve Müdürlüğü, Alman Arkeoloji Ensitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Axa Oyak Sigorta ve Türkiye Sigortacılar Birliği'nde bulunmaktadır. Bu kurumların ellerindeki eksikli koleksiyonların dışındaki paftalara özel koleksiyonlarda ve müzayedelerde rastlamak mümkündür.

Haritaları bir araya getirmek ve eksiksiz bir koleksiyon oluşturmak adına gerçekleştirilen bir projenin ilk adımı 1999'un son aylarında atıldı. Nordstern İmtaş Sigorta'nın arşivini de devralan Axa Oyak Sigorta[5] yetkililerinin deri kaplı kalamazolar içindeki haritaları fark etmesi ve Tarih Vakfı'yla ilişkiye geçmeleriyle gündeme gelen *Sigorta Haritalarında İstanbul* isimli kitap projesi bu ayın sonlarında tamamlanacak. Bu projenin araştırma süreci benim için giderek projeden bağımsız hale gelen, ağırlıklı olarak Jacques Pervititch'in kim olduğunu aramakta yoğunlaşmış ayrı bir sürece dönüştü.

BİR ARAŞTIRMA PROJESİ

Bir araştırma projesi olarak Pervititch haritaları hakkında bilgi toplamaya çalışmanın, Türkiye koşullarından kaynaklanan ve herhangi bir alanda araştırma yapan herhangi bir kimsenin başına kolayca gelebilecek sıkıntıları vardı. Haritaların dağıtıldığı sigorta şirketlerinin ve bugünkü Sigortacılar Birliği'nin ilk nüvesi olarak kabul edilen Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nin arşivlerinin günümüze ulaşmamış olması, bilgi toplama aşamasında önemli kaynaklardan birini daha baştan devre dışı bıraktı. Haritaların başlı başına tarihi bir belge olması, araştırmayı kolaylaştıran bir etken olarak kabul edilse dahi, bir proje olarak Pervititch haritalarının arka planını ortaya çıkartma çabası genelde dolaylı yollardan sonuca ulaşabilme umudunu taşıyarak devam etti. Jacques Pervititch'in bir diplomat, siyaset adamı veya büyük bir sanatçı olmaması, hakkında bilgi toplamaya çalışan birinin işini, bakkal Mehmet Efendi'yi arıyor olmak kadar zorlaştırıyordu. Ancak tarihe ilgi duyan hemen hemen herkesin hissettiği, geri dönülmesi zor detektiflik duygusu ile dolaylı yollardan araştırmada yeni kanallar açılmaya çalışıldı.

Jacques Pervititch'e yaptığı işin karşılığı olarak ödenmesi gereken bedelin bir banka aracılığı ile yapılmış olması ya da 23 yılını İstanbul'da geçirmiş bir yabancının farklı sebeplerle herhangi bir banka işlemi yapmış olması olasılığıyla Osmanlı Bankası arşivine gidilerek Jacques Pervititch'e ulaşılmaya çalışıldı. Tabii burada önemli ayırıcı faktör, Pervititch'in mutlaka Osmanlı Bankası ile ilişkisi olması gerektiği öngörüsünden ziyade, arşivleri günümüze dek ulaşıp araştırmacıların kullanımına açılan tek kurumun Osmanlı Bankası olmasıydı. Osmanlı Bankası arşivlerinden ulaşılamayan bu tür bir bilgiyi, diğer bankaların arşivlerinde araştırmanın imkânsızlığı karşısında, sözlü bilgilerden yola çıkarak bilgi edinebilme umudu, uzun yıllar sigortacılık sektörüne emek vermiş pek çok kişiyle görüşmemize neden oldu. Bu kişilerden biri olan ve İMTAŞ'ta uzun yıllar Reasürans bölümü müdürlüğü yapmış Selahattin Kazaz'la görüşmemiz sırasında bir tevatürden ibaret de olsa, Goad'a ve Pervititch'e ödeme yapılmadığı bilgisine ulaşıldı. 1940'lı yıllarda İMTAŞ'taki görevine başlayan Selahattin Kazaz "abi"lerinden, bu iki adamın bu iş için Türkiye'ye getirildiğini, ancak özellikle Goad'un dönmeye bile para bulamadığının söylendiğini hatırlıyor.[6]

İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde sürdürülen süreli yayın taramaları ise gazetelerin şehir haberleri başlıkları ile sınırlandırıldı ve bir süre sonra samanlıkta iğne aramak duygusuyla terk edildi. Haritaların basıldığı matbaalara ulaşıp bilgi alma umudu ise matbaaların yıllar önce kapanmış, sahiplerinin vefat etmiş olmaları sebebiyle sonuçsuz kaldı. Telefon rehberlerinden bir yere varmak umudu ise araştırmanın son safhalarında, artık gücün tükenmeye başladığı bir noktada gündeme geldi. 1922-1945 arası yılların bulunabilen telefon rehberleri taranarak bir Pervititch bulundu. 1934'e ait telefon rehberinde "Vali Konağı Cad, Uğur Apt No: 5" adresinde evi bulunan Auguste Pervititch'in Jacques Pervititch'le olan ilgisini bulmak ise bir dizi tesadüfün sonunda gerçekleşti. Uğur Apartmanının bugün tek sahibi olan Sara Hanım, apartmanı annesi ile babasının yaptırdığını söyleyerek, 5 numarada oturan bir "Mösyö Pervititch"i hatırladı. Kendisinin dansla haşır neşir olduğu 1940'lı yıllarda apartmanda oturanlarla annesi ile babasının ilgilendiğini anlatan Sara Hanım, iki kızı bulunan Auguste Pervititch'in Katolik olduğunu ve sessiz biri olduğunu ekledi. Elli, altmış yıl önceye ait

Pervititch, Mevye Hali'ni çizerken hal çevresindeki yangın risklerini de el yazısıyla uzun uzun not etmiş. Eminönü 77 numaralı paftadan detay.

Beyazıt bölgesinin lejantı ile cadde ve resmi binaları gösteren dizin.

Altta: Beyoğlu, Gümüşsuyu ve Talimhane bölgesinin (cadde, sokak ve apartmanların dizinini de içeren) rehber planı.

anıların canlandırılmaya çalışıldığı bu zor konuşmada, Sara Hanım, Mösyö Pervititch'in bir kardeşi olduğunu hatırlayıp "ismi de durun bakayım neydi, Jak'tı galiba" derken, bir hayaletin peşinde koşulduğuna giderek inanılan günlerde araştırmaya yeni bir heyecan kattı. Araştırmanın çok yoğun sürdüğü bir safhasında rüyama girdiği haliyle Jacques Pervititch sarışın, ince, uzun boylu, keçi sakallı bir adamdı ve bir gazetenin baş sayfasında basılan yarım sayfa büyüklüğünde bu fotoğrafta "İşte buradayım" dercesine gülümsüyordu. Fotoğrafın altına "Ünlü Topograf Jacques Pervititch Şehrimizin Haritalarını Almaya Geldi" diye atılan başlıktaki Jacques Pervititch'le Vali Konağında ikamet eden Jacques Pervititch'in aynı kişi olduğunu ispatlamak ne kadar zorsa, bu araştırmayı burada bitirmek de bir o kadar zor.

Bütün bu süreçte sigortacılık mesleğine mensup kişilerle yapılan görüşmelerdeki ortak bir yan, Pervititch'in, o haritaları çizen kişi olmaktan ziyade, haritaların adıymış gibi algılanması, bu araştırmayı olumsuz yönde etkileyen başka bir etkendi. Pervititch bir harita çeşidiydi ve kimse, onun kim olduğunu, neden bu işi onun yaptığını merak etmemişti. Kendisiyle yaptığımız görüşmede David Kohen, sorduğumuz sorularla Pervititch'i başka bir zaviyeden gördüğünü, daha önce Pervititch'i bir insan, yaşayan bir kişi olarak düşünmediğini söylüyordu.[7]

SONUÇ YERİNE

Pervititch haritaları bugün esas olarak İstanbul tarihi araştırmalarında farklı amaçlarla kullanılabilecek tarihi veriler bütünüdür. Haritalar 20. yüzyılın başında İstanbul'un sosyoekonomik yapısının çözümlenmesinde azımsanmayacak katkı sağlayabilir. Huber, Goad, Pervititch, Suat Nirven isimleri sigortacılık tarihi için değerlidir. Bugün neredeyse arşivsiz bir sektör olan sigortacılık için başlı başına bir arşivi oluşturan bu haritalar mikro tarih araştırmalarında kullanılabilir. Pervititch ve haritaları ile ilgili olarak da haritalar ve haritaları çizen kişi arasındaki görünmez fark ortadan tamamen kalktığında bu araştırma başarıya ulaşmış sayılacaktır.

1. İlhan Tekeli, "İcabında Plan", *İstanbul*, sayı: 4 (Ocak 1993), s. 29.
2. *İstanbul Harita ve Planları Sergisi Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, No: 11, 1961, s. 12.
3. Fransızca çevirilerde yardımcı olan arkadaşım Serep Gün'e teşekkür ederim.
4. David Kohen ile yapılmış sözlü tarih görüşmesi, İstanbul, 12 Haziran 2000.
5. Nordstern Sigorta ilk kez 1916'da İstanbul'da bir temsilcilik açtı. İttihad-ı Milli Türk Anonim Şirketi ise (İMTAŞ) 1918'de kuruldu. 1968'de kurulan Oyak Sigorta'ya Fransız Axa firması 1994'te %11 hisseyle ortak oldu. Axa ve Oyak sigortalar 1999'da Türkiye'deki faaliyetlerini tek bir çatı altında toplamaya karar verdi. 1996'da birleşen Nordstern ve İMTAŞ sigorta ise 1999'da tüm hisselerini ve arşivini Axa Oyak Sigorta'ya devretti.
6. Selahattin Kazaz ile yapılmış sözlü tarih görüşmesi, İstanbul, 27 Haziran 2000.
7. David Kohen ile görüşme.

ARŞİVDEN BİR BELGE (19)

Kürtaj Mütehassısı Alman Doktor Madam Mari Zibold

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Yazı dizimizin adını "Arşivden Bir Belge" koymuştuk, ama bu sayıda yayımladığımız belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin İrâdeler ve Yıldız tasniflerinden gelen dokuz ayrı dosyadan oluşmaktadır.

Bu belgelere göre, Alman uyruklu kadın hekim Mari Zibold Beyoğlu'nda "icrâ-yı san'at etmekde ve ıskât-ı cenîne delâlet eylemekde"dir. Diğer bir deyişle, Alman tabîbe madam Mari Zibold, Beyoğlu'nda bulunan özel muayenehanesinde "ıskât-ı cenîn" yani kürtaj uzmanı olarak çalışmaktadır. Üstelik, "ıskât-ı cenîne delâlet" eyleyen, yani kadınların çocuk düşürmesine yardımcı olan madam Zibold'un ayrıca Mekteb-i Askeriye-i Şâhâne'de de çalışmakta olduğu anlaşılmaktadır.[1]

"Iskât-ı cenîn mütehassısı" madam Zibold'un Beyoğlu'nda para karşılığında uluorta kürtaj yapmakta olduğu bilgisi Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezareti'nden Sadaret'e, oradan da 13 Ekim 1904 günü Yıldız Sarayı'na ulaşınca, madam Zibold'un hemen "icrâ-yı san'atından men'" edilmesi, Mekteb-i Askeriye-i Şâhâne'deki işinden atılması ve Osmanlı topraklarından da kovulması gündeme gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid, madam Zibold'un fotoğraflarının çekilmesini ve bir an önce (behemehâl) sınır dışı edilmesini emretmiştir.[2] Çekilen bu fotoğrafların Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sınır kapılarına dağıtılması ve madam Zibold'un bir daha geri dönmesine izin verilmemesi düşünülmektedir, muhtemelen.

Sultan II. Abdülhamid'in bu irâdesiyle harekete geçen sadrazam Mehmed Ferîd Paşa, madam Zibold'un hemen sınır dışı edilmesi için Almanya Sefareti'ne başvurmuş, ancak tersyüz edilmiştir. Sefarethane Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde çok önemli bir günah olarak kabul edilmekte olan "ıskât-ı cenîn" suçunu defalarca işlemiş olduğu anlaşılan madam Zibold'un Osmanlı makamları tarafından sınır dışı edilebilmesi için Osmanlı hükümetinin elinde geçerli bir mahkeme kararının olması gerektiğini öne sürmektedir. Alman Sefareti madam Zibold'un "haraket-i san'atkârânesi hakkında sefârete sûret-i resmiye ve tahrîriyede izâhât-ı kâfiye verilmedikçe bir şey yapılamayacağı"nı söylemekte, yani Osmanlı makamları madam Zibold'un kürtaj yapmakta olduğu hakkında resmi ve yazılı olarak yeterli bilgi vermedikçe madam Zibold'un sınır dışı edilemeyeceğini savunmaktadır.[3]

Ancak, Alman Sefiri soruna pratik bir çözüm önermektedir. Bu öneriye göre, Osmanlı hükümeti madam Zibold'un bir senelik harcamaları karşılığı olarak 500 lirâ[4] ödediği takdirde, bir daha geri dönmemek üzere kendi rızasıyla başka bir ülkeye gitmesi için ikna edilmesini sağlayacaktır. Sadrazam Mehmed Ferîd Paşa, Alman Sefiri'nin bu önerisini 2 Kasım 1904 tarihinde Yıldız Sarayı'na aktarmıştır. Ancak, Sultan II. Abdülhamid Alman Sefiri'nin bu teklifine ilk başta pek sıcak bakmamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in irâdesine göre, madam Zibold "ıskât-ı cenîn" yaparak cinayet işlemiştir. Alman Sefareti'nin Osmanlı makamlarının bu konuda vermiş olduğu bilgilere itimat etmesi gerekmektedir. Bu insaniyet dışı suçu işlemiş olan madam Zibold'un para ile ödüllendirilmesi değil, bir an önce sınır dışı edilmesi gerekmektedir.[5]

Sultan II. Abdülhamid.

Sultan II. Abdülhamid bu husûsî irâdesinin sonuna "lâzım gelen teşebbüsât ve tedâbîr-i mâliyeyi icrâ olunarak, mûmâileyhânın behemehâl memleketine gönderilmesi esbâbının istihsâli ve neticeden arz-ı mâlûmât olunması" ibaresini yazdırarak, madam Zibold konusunda gerekenin yapılmasını ve sonucun kendisine bildirilmesini istenmiştir.[6]

Sultan II. Abdülhamid'in istibdâd dönemi (1878-1908) ile ilgili arşiv belgelerinin dilinden anlayanların, keskin bir dille verilmiş olan bu emrin hemen yerine getirilmiş olduğunu ve madam Zibold konusunun burada kapandığını düşünmeleri doğaldır. Ancak, gerçekte durum hiç de böyle değildir. Sultan II. Abdülhamid'in yukarıda andığımız sert direktiflerine rağmen, madam Zibold'un, bırakın sınır dışı edilmeyi bir kenara, "ıskât-ı cenîn" yapmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. 19 Kasım 1904 günü kaleme alınmış olunan bir başka irâde-i husûsiyede, madam Zibold'un "ıskât-ı cenîn gibi muâmelât-ı cinâiyesi mükerreren vâki' ve sâbit olduğu" bildiriliyor, "bu gibilerin hâric-i memlekete çıkarılması her devletin hukuk-ı hâriciyesi icâbından olduğu" vurgulanıyordu. Bu konuda Alman Sefareti'ne daha fazla taviz verilmeksizin ve daha fazla yazışma ile zaman geçirilmeksizin madam Zibold'un sınır dışı edilmesi istenmekteydi.[7]

Bu kesin emri içeren irâdeden sonra harekete geçen sadaret, Hâriciye Nezâreti'ne 20 kasım 1904 günü bir yazı göndererek Hâriciye Nezâreti'nin Alman konsolosluğu nezdinde girişimlerde bulunmasını ve Mari Zibold'un sınır dışı edilmesi için Alman sefâretinden gerekli izni almasını istedi. Bunun üzerine harekete geçen Hâriciye Nezâreti 21 Kasım 1904 günü Alman sefâretine ayrıntılı bir yazı gönderdi ve Sadrazam Mehmed Ferîd Paşa'nın bu yoldaki talebini bildirdi. Alman sefâreti suçu mahkeme kararı ile tescil edilmemiş olan Mari Zibold'un sınır dışı edilemeyeceğini savunuyordu. Ama görüşmeler sırasında sefâret mensupları madam Zibold'un kendi rızasıyla çekip gitmesi için istenilen 500 lirâ yerine 300 lirâ ödenmesine razı oldular.[8]

Bunun üzerine, Sadrazam Mehmed Ferîd Paşa 25 Kasım 1904 günü Yıldız Sarayı'na bir sadaret tezkeresi göndererek Hâriciye Nezâreti aracılığıyla Alman yetkililer ile sürdürülmekte olan maddi pazarlıkları Sultan II. Abdülhamid'e bildirdi ve "merkûmenin memâlik-i şâhâneden ihrâcına istihsâl-i muvâfakat zımnında mesâi-i mümkûne sarf olunmuş ise de" sözleriyle başlayan ve neden bir türlü başarılı olamadıklarını anlatan bir durum değerlendirmesi yaptı. Buna göre, Alman sefâretinin istediği paralar ödenmeksizin madam Zibold'un sınır dışı edilmesi halinde, "birtakım neşriyât-ı bî-edebâne ve melânetkârâneye ictisâr edeceği ifâdât-ı vâkıadan anlaşıldığından", yani madam Zibold'un kendisine para ödenmeksizin sınır dışı edilmesi halinde olayı Avrupa basınına intikal ettirmekle tehdit etmesinden dolayı "taleb olunan mebâliğin üç yüz liraya tenzîliyle def'i münâsib görünmüş"tü.[9]

Ancak, Alman Sefareti istediği şartlar yerine getirilmediği müddetçe madam Zibold'un sınır dışı edilmesine pek göz yummak niyetinde değildi. Madam Zibold'un "ıskât-ı cenîn" suçu henüz mahkemece ispatlanmadığına göre, yapılacak bir tek şey kalıyordu. Alman Sefareti'nin madam Zibold'u sınır dışı etmeye ikna etmek için kendisine ödenmesini istediği 500 lirayı ödemek. Hemen Alman Sefareti ile müzakerelere girişildi, uzun pazarlıklar sonucunda 19 Ekim 1904 günü 500 lirâ olarak belirlenmiş olan bu para 27 Kasım 1904 günü resmen 300 liraya indirildi. Bu gelişmeler üzerine, 27 Kasım 1904 günü yazılan bir başka irâde-i husûsiye ile madam Zibold'a bu paranın "bir daha avdet etmemek şartıyla" ödenmesi için emir verilmiştir.[10]

Takvimler 17 Aralık 1904 gününü gösterdiğinde, madam Zibold'un hâlâ İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, madam Zibold kendisine bir daha geri dönmemek üzere çekip gitmesi karşılığında istediği 500 lirâ yerine Osmanlı bürokratları tarafından ödenmiş olan 300 lirâdan memnun kalmamış ve 500 lirâda diretmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid 20 Aralık 1904 günü yeniden bir husûsî irâde yazdırmış ve 300 lirânın madam Zibold'un istediği şekilde 500 liraya yükseltilmesini ve "her ne yapılırsa yapılıp merkûmenin behemehâl Dersaâdet'den tard ü te'bîd"ni emretmiştir.[11]

Bu keskin dille yazılmış irâdeye ve istenilen 500 lirânın ödenmesinin kabul edilmesine rağmen, madam Zibold İstanbul'dan ayrılmamış, hatta "doktorluk" etmeyi sürdürmeye çalışmıştır. 25 Aralık 1904 günü Yıldız Sarayı'na ulaşan bir jurnal ile bu durum Sultan II. Abdülhamid'e bildirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in kelimeleriyle kaleme alındığı belli olan ve aynı günün tarihini taşıyan bir başka irâde-i husûsîyede, madam Mari Zibold'un "behemehâl Dersaâdet'den def' ü tardı esbâbının istihsâliyle [sınır dışına] çıkarıldığının arz ü iş'âr kılınması" tekrar emredilmiştir.[12]

İş buradan sonra giderek daha da ilginçleşmiştir. Öncelikle kendisine 300 lirâ ödenmiş olan madam Zibold bu para ile yetinmeyip, ilk istemiş olduğu rakam olan 500 lirâda ayak diremiştir. Daha sonra bu miktarı 500 liraya tamamlamayı kabul eden Osmanlı makamlarının verdiği parayı da yetersiz bularak 5 Ocak 1905 günü 500 lirâ daha istemiş, sonuçta sessiz sedasız sınır dışı edilmek için toplam 800 lirâ almıştır.[13] 5 Ocak 1905 günü Tahsîn Paşa imzasıyla kaleme alınmış olan irâde-i husûsîyede, paralar ödenmiş olduğu halde "emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhînin niçin infaz edilmemiş olduğu" sorulmak-

tadır. Sultan II. Abdülhamid tarafından yazdırılmış olduğu anlaşılan bu irâde-i husûsîyeye göre, madam Zibold yalnızca bir kürtâj mütehassısı değil, "belki bazı politika işlerine de medhali olması derkâr olan", yani politikaya da bulaşmış olduğu bilinen bir kişidir. Bu nedenle, Sultan II. Abdülhamid yazdırdığı husûsî irâdede madam Zibold'un neden hâlâ gönderilmediğini sormaktadır, haklı olarak.[14]

Bu son husûsî irâde Osmanlı bürokrasisini bir anda ayağa kaldırmış olmalıdır. Çünkü irâdenin gönderildiği zarfın üzerine 6 Ocak 1905 tarihiyle "Paralar verilmiş. Cuma günü hareket etmek üzere eşyâsını toplamakda bulunmuş olduğuna dâir cevâb verildiyse de behemehâl yarın hareketi kendisine teblîgât îfâ edildiği hakkında tezkire..." sözcükleri çalakalem karalanmıştır.[15]

Yazışmalar bu noktada tamamen kesilmiş olduğu için, zarfın üzerine düşülmüş olan bu kısa notlan çıkarılabilecek tek anlam, kürtaj yapmakla suçlanmış olan madam Zibold'un 7 Ocak 1905 günü İstanbul'dan ayrılmış olmasıdır.

Ancak ortada cevapsız kalmış çok sayıda soru vardır. Alman doktor madam Mari Zibold Osmanlı İmparatorluğu gibi kürtajın İslâm dini tarafından yasaklanmış olduğu bir ülkede alenen kürtaj yapma hakkını kendisinde nasıl bulabilmektedir? Madam Zibold ile ilgili olarak kaleme alınmış olan belgelerde "ıskât-ı cenîn" yaptıranlar neden anılmamaktadır? Kürtaj yasak ise kürtaj yaptıranlar neden cezalandırılmamışlardır? 14 Ekim 1904 günü defalarca kürtaj yapmış olduğu için sınır dışı edilmesi istenen madam Zibold neden 7 Ocak 1905 tarihine kadar (yani üç ay süreyle) bir türlü sınır dışı edilememiştir? Etkinliği ve takipçiliği ile ünlü Osmanlı bürokrasisi madam Zibold konusunda neden bu kadar aciz kalmıştır? Madam Zibold kapitülasyonların şemsiyesi altına mı sığınmıştır? Bunlar "kürtaj mütehassısı Alman doktor madam Mari Zibold" olayı ile ilgili olarak hâlâ cevaplanmayı bekleyen ilginç sorulardan yalnızca birkaçıdır.

İşin ilginci, bütün bu "ıskât-ı cenîn" krizi yaşanmadan ve madam Zibold Osmanlı topraklarından kovulmadan dört yıl kadar önce, 2 Kasım 1900 günü, Sultan II. Abdülhamid "tabîbe madam Mari Zibold'a ikinci dereceden şefkat nişân-ı hümâyûnu ihsân buyur"muştur. Yani, etrafındakilere bolca madalya, atiyye-i seniyye, taltîfât vb dağıtmakla ünlenmiş olan Sultan II. Abdülhamid kadınlara da madalya dağıtabilmek için hazırlattığı kadınlara mahsus madalyalardan birini, "ikinci dereceden şefkât nişân-ı hümâyûnu"nu madam Mari Zibold'a sunmuştur.[16]

Daha da ilginci, madam Zibold'a madalya verilmesi de, daha sonra kürtaj mütehassıslığı nedeniyle irâde-i seniyye zoruyla sınır dışına atılması da Sultan II. Abdülhamid adına hazırlanmış olan çeşitli irâde-i husûsîyelerle gerçekleşmiştir. Dahası, aşağıda okuyacağımız dokuz belge arasında yer alan sekiz irâdenin her biri de Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî sıfatıyla Yıldız Sarayı'nın Mabeyn Başkâtibi Tahsîn Paşa tarafından imzalanmıştır. Ancak, daha sonra Sultan II. Abdülhamid'in istibdâd döneminde sarayda yaşamış olduklarını *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları* adında bir kitap haline getirmiş olan Tahsin Paşa'nın anılarında "Alman tabîbe madam Mari Zibold"un ıskât-ı cenîn maceralarına hiç değinilmemektedir.[17]

1. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 882 (823), Husûsî No: 11, 4 Ş 1322.
2. Aynı belge.
3. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 950 (880), Husûsî No: 68, 25 Ş 1322.
4. Beş yüz lirâ, beş yüz Sultan Hamid altını tutmaktadır. Bugünkü değerle, her biri 42.000.000 TL değerinde olan 500 altın lirâ, toplam 21.000.000.000 TL tutmaktadır. Dolar (28 Ağustos 2000 kuruyla, 1 USD = 648.000 TL) olarak hesaplarsak, 500 altın lirâ 32.383 Amerikan doları etmektedir.
5. Aynı belge.
6. Aynı belge.
7. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1031 (970), Husûsî No: 47, 11 N 1322.
8. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS. Dosya: 481, Vesika No: 76, 17 9 1322, Vesika : 1.
9. Aynı dosya, Vesika: 2.
10. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1038 (978), Husûsî No: 53, 19 N 1322.
11. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1127 (1067), Husûsî No: 37, 12 L 1322.
12. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1143 (1073), Husûsî No: 48, 17 L 1322.
13. Madam Zibold'a önce 300 lirâ ve daha sonra 500 lirâ olmak üzere, iki taksitte 800 Sultan Hamid altını ödenmiştir. Bugünkü değerle 33.600.000.000 TL = 51.812 dolar etmektedir.
14. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1203 (1127), Husûsî No: 102, 28 L 1322, Vesika: 1.
15. Aynı yerde, Vesika: 2.
16. BOA, İrâdeler, İrâde-i Taltîfât, Genel No: 1131 (1415), Husûsî No: 28, 9 B 1318.
17. Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931, 297 s.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Tabîbe madam Mari Zibold'a ikinci dereceden şefkat nişân-ı hümâyûnu ihsân buyurulduğundan muâmele-i lâzımenin ifâsı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 9 Receb sene 1318 ve fî 20 Teşrînievvel sene 1316 [2 Kasım 1900]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Taltîfât, Genel No: 1131 (1415), Husûsî No: 28, 9 B 1318.)

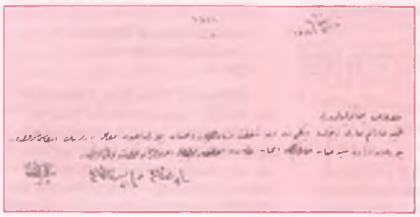

BOA, İrâdeler, İrâde-i Taltîfât, Genel No: 1131 (1415), Husûsî No: 28.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 882 (823), Husûsî No: 11.

Genel No: 950 (880), Husûsî No: 68.

Genel No: 1031 (970), Husûsî No: 47.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
5524

Beyoğlu'nda icrâ-yı san'at etmekde ve iskât-ı cenîne delâlet eylemekde olan Almanya'lı Zibold nâm kadının icrâ-yı san'atından men' edildiği ve te'bîdine aid muâmelenin Almanya sefâretince derdest bulunduğu ve mektebce de icrâ-yı san'atdan men'i zımnında tedâbir-i lâzımenin ittihâz ve icrâ kılındığı ifâdesini şâmil Mekâtib-i Askeriye-i Şahâne nezâret-i celîlesinden alınan tezkerenin takdîmine dâir resîde-i dest-i ta'zîm olan 3 Şabân sene 322 tarihli tezkere-i husûsî-i sadâret-penâhileri manzûr-ı âlî buyurularak mûmâileyhânın fotoğrafı ale'l-usûl alınz edilerek kendisinin behemahâl memâlik-i şâhâneden hârice çıkarılması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 4 Şabân sene 1322 ve fî 20 Eylül sene 1320 [14 Ekim 1904]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 882 (823), Husûsî No: 11, 4 Ş 1322.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
6075

Dersaâdet'den def' ve memleketine te'bîd edilmesi muktezâ-yı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâneden bulunan Almanya'lı madam Zibold mahkemece bi'l-muhâkeme hükm-i lâhik olmadıkça veya hareket-i san'atkârânesi hakkında sefârete sûret-i resmiye ve tahrîriyede izâhât-ı kâfiye verilmedikçe sefâretçe bir şey yapılamayacağı ve ancak bir senelik maişetini te'mîn için kendisine beş yüz lirâ verildiği hâlde bir daha bir daha avdet etmemek şartıyla bi'r-rızâ memâlik-i ecnebiyeye gitmeye muvâfakati istihsâl olacağı Almanya sefiri tarafından ifâde olunduğu beyânıyla istizâm hâvi reside-i dest-i ta'zîm olan 23 Şabân sene 322 tarihli tezkire-i husûsiye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı âlî buyurularak mûmâileyhânın irtikâb-ı cinâyet eylediği müsbit olup sefâretçe hu bâbda verilen malûmâta i'timâd olunmak ve hilâf-ı şiâr-ı insâniyet olarak mûmâileyhâ cânibinden vukû' bulan muâmelâtdan dolayı hakkında beyân-ı nefret edilmek lâzım geleceğinden teşebbüsât ve tefhîmât icrâ olunarak mûmâileyhânın behemehâl memleketine gönderilmesi esbâbının istihsâli ve neticeden arz-ı malûmât olunması şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cânib-i hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 25 Şabân sene 1322 ve fî 21 Teşrînievvel 1320 [4 Kasım 1904]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 950 (880), Husûsî No: 68, 25 Ş 1322.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
6485

Almanya'lı madam Zibold'un memâlik-i şâhâneden te'bîdi ya evvel emirde kendisine isnâd olunan cürmün mahkemece sübûtuna veyahud te'mîn-i maişeti için beş yüz lirâ i'tâsıyla kendisinin istihsâl-i muvâfakatine mütevakkıf olduğu Almanya sefiri tarafından ifâde olunduğuna dâir reside-i dest-i ta'zîm olan 9 Şabân sene 322 tarihli tezkire-i husûsiye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı âlî buyuruldu. Merkûmenin iskât-ı cenîn gibi muâmelât-ı cinâiyesi mükerreren vâki' ve sâbit olub bu gibilerin hâric-i memlekete çıkarılması her devletin hukuk-ı sarîhası icâbından olduğundan ve böyle hilâf-ı insâniyet hareketi üzerine merkûmenin sefâretçe beyânâta mahall olmadığı derkâr ve Bâbıâlî'ce hukuk-ı sarîha ve ef'âl-i şer üzerine binâ-i muâmele ile işin böyle muhâberâta düşürülmesine meydân verilmemesi lüzûmu aşikâr bulunduğundan ona göre iktizâ-yı hâlin ifâsı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı celîlinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 11 Ramazân sene 1322 ve fî 6 Teşrînisânî sene 1320 [19 Kasım 1904]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1031 (970), Husûsî No: 47, 11 N 1322.)

Bâbıali
Dâire-i Hâriciye
Mektûbî Kalemi
aded
2611

Huzûr-ı Sâmi-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir Almanya'lı madam Zibold'un iskât-ı cenîn gibi muâmelât-ı cinâiyesi mükerreren vâki' ve sâbit olub bu gibilerin hâric-i memlekete çıkarılması her devletin hukuk-ı sarîhası icâbından olduğundan için muhâberâta düşürülmesine meydân verilmeyerek ona göre iktizâ-yı hâlin îfâsı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî iktizâ-yı celîlinden bulunduğunu mübelliğ resîde-i dest-i

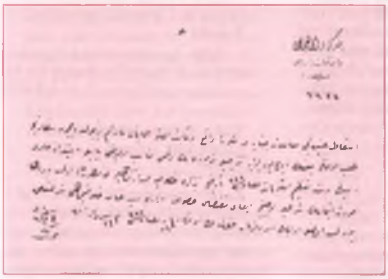

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS. Dosya: 481, Vesika No: 76, Vesika: 1.

Aynı yerde, Vesika: 2.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1038 (976), Husûsî No: 53.

tekrim olan 12 Ramazân sene 322 tarihli tezkere-i sâmiye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleri mütâlaa-nazâr-ı çâkerî olarak sefârete bi'l-etrâf teblîgât-ı lâzıme icrâ ile merkûmenin memâlik-i şâhâneden ihrâcına istihsâl-i muvâffakiyet zımnında mesâi-i mümküne sarf olunmuş ise de ifâdât-ı sâbıkada bi'l-ısrâr merkûmeye isnâd olunan fiilin mahkemece derece-i subûta isâl edilmedikçe bir şey yapılamayacağı tekrâr edilmiş ve bu bâbda zât-ı sâmi-i cenâb-ı sadâret-penâhîleriyle de müzâkere-i keyfiyet edildiği sırada merkûmeye beş yüz yerine üç yüz lirâ kadar bir meblâğ i'tâsıyla bu işin bitirilmesi münâsib olacağı ifhâm buyurulmuş olduğundan merkûmenin Dersaâdet'den tebâüdü için sefâretçe istenilen meblağın tensîb-i sâmi-i düstûrileri vechile üç yüz lirâya tenziliyle sefâretin istihsâl-i muvâfakatı için teklîfât icrâsına müsâade buyurulduğu takdîrde keyfiyetin emr ü inbâsı merhûn-ı irâde-i âliyye-i dâver-i elhamileridir. Emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 16 Ramazân sene 1322 ve fî 11 Teşrînisânî sene 1320 [24 Kasım 1904].

Hâriciye Nâzırı Tevfik

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS. Dosya: 481, Vesika No: 76, 17 9 1322, Vesika: 1.)

Bâbıalî
Dâire-i Sadâret
2012

Almanya'lı madam Zibold'un iskât-ı cenîn gibi muâmelât-ı cinâiyesi mükerreren vâki' ve sâbit olduğundan ve bu gibilerin hâriciye memlekete çıkarılması her devletin hukuk-ı sarihası icâbından bulunduğundan ana göre ifâ-yı muktezâsı hakkında şeref-sâdır olub tezkere-i husûsiye-i devletleriyle teblîğ olunan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı celîline tevfîkan sebk eden iş'âra cevâben Hâriciye Nezâret-i celîlesinden gelip leffen arz u takdim kılınan tezkerede sefârete bi'l-etrâf teblîgât-ı lâzıme icrâ ile merkûmenin memâlik-i şâhâneden ihrâcına istihsâl-i muvâfakat zımnında mesâi-i mümküne sarf olunmuş ise de ifâdât-ı sâbıkada bi'l-ısrâr merkûmeye isnâd olunan fiilin mahkemece derece-i subûta isâl edilmedikçe bir şey yapılamayacağı tekrâr edilmiş olduğundan bahisle merkûmenin Dersaâdet'den tebâüdü için bi'l-müzakere tensîb olunduğu üzere sefâretçe istenilen meblağın üç yüz lirâya tenziline sefâretin muvâfakatı zımnında teklîfât icrâsı lüzûmu gösterilmiş ve merkûmenin esâsen bî-âr ve mefsedet-şiar olması cihetiyle kendisinin bilâmuhâkeme tardı hâlinde birtakım neşriyât-ı bî-edebâne ve melânet-kârâneye ictisâr edeceği ifâdât-ı vâkıadan anlaşıldığından merkûmenin rızâsı için sefâretçe taleb olunan mebâliğin üç yüz lirâya tenziliyle def'i münâsib görünmüş ise de ol bâbda her ne vechile emr ü fermân buyurulur ise hükm-i celîli ifâz olunur efendim. fî 17 Ramazân sene 1322 ve fî 12 Teşrînisânî sene 1320 [25 Kasım 1904]

Sadrazam Ferîd

(BOA, Yıldız Tasnifi, Y.A.HUS. Dosya: 481, Vesika No: 76, 17 9 1322, Vesika: 2.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
6633

İskât-ı cenîn gibi muâmelât-ı cinâiyesi mükerreren vâki' ve sâbit olan Almanya'lı madam Zibold için sefâretçe taleb olunan meblağın üç yüz lirâya tenziliyle mezbûrenin def'i münâsib olduğu beyânıyla istizânı hâvi reside-i dest-i ta'zîm olunan 17 Ramazân sene 322 tarihli tezkire-i husûsîye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı âlî olmuş ve bir daha avdet etmemek şartıyla mûcibince îfâ-yı muktezâsı husûsunda irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 19 Ramazân sene 1322 ve fî 14 Teşrînisânî sene 1320 [27 Kasım 1904]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1038 (976), Husûsî No: 53, 19 N 1322.)

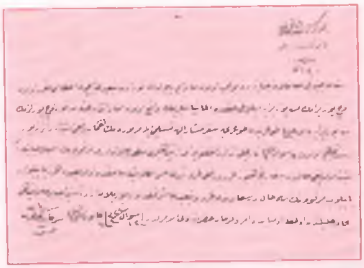

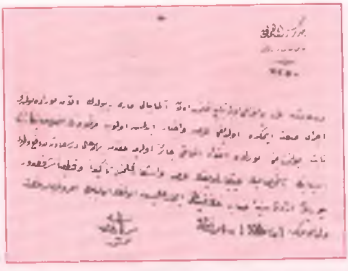

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1127 (1067), Husûsî No: 37.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1143 (1073), Husûsî No: 48.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
7120

Iskât-ı cenîn gibi muâmelât-ı cinâiyede bulunmuş olan madam Zibold'un buradan te'bîdi için i'tâsı mukarrer olan üç yüz lirânın beş yüz lirâya iblâğı hakkında Almanya sefîrinin vâki' olan ifâdâtından bahisle mezkûr üç yüz lirânın beş yüz lirâya bi'l-iblâğ doğrudan doğruya sefîr-i müşârünileyhe teslîmi ile mezbûrenin hemân def'i istizânına dâir zîver-i dest-i ta'zîm olan 9 Şevvâl sene 1322 tarihli tezkire-i husûsîye-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı âlî olarak merkûmenin ef'âl-i cinâyetkârânesi sâbit olduğu hâlde sefâretçe henüz tard ü def' tarîkine gidilmemesi anlaşılamamakda olduğundan her ne yapılırsa yapılıp merkûmenin behemehâl Dersaâdet'den tard ü te'bîdi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı celîlinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 12 Şevvâl sene 1322 ve fî 6 Kanûmevvel sene 1320 [20 Aralık 1904]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1127 (1067), Husûsî No: 37, 12 L 1322.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
7250

Dersaâdet'den tard ve ihrâcı evvelce teblîğ kılınmış olan Almanya'lı Mari Zibold'un elân burada bulunarak icrâ-yı san'at etmekde olduğu arz ü ihbâr edilmiş olub merkûmenin ef'âl-i cinâyetkârânesi sâbit bulunmasına mebni burada imtidâd-ı ikâmeti câiz olamayacağından behemehâl Dersaâdet'den def' ü tardı esbâbının istihsâliyle çıkarıldığının arz ü iş'âr kılınmasını te'kîden ve katiyyen şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 17 Şevvâl sene 1322 ve fî 11 Kanûmevvel sene 1320 [25 Aralık 1904]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1143 (1073), Husûsî No: 48, 17 L 1322.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
7615

Kabile madam Zibold'un ef'âl-i cinâiye ve melânetkârisi tahakkuk etmesine binâen ve insâniyete hidmeten merkûmenin memâlik-i şâhâneden tard ü def'i mükerreren emr ü fermân buyurularak teblîğ edildiği ve sefâretin mürâcaatı üzerine merkûmeye evvelce üç yüz ve bi'l-âhire beş yüz lirâ i'tâsı hakkındaki arz ü iş'âr-ı sâmî-i sadâret-penâhîleri üzerine meblağ-ı mezkûrun verilmesi dahi mükerreren müsâade-i seniyye-i mülûkâne olmuş olduğu hâlde merkûmenin henüz Dersaâdet'de bulunduğu ma'rûzât-ı vâkıadan ma'lûm-ı âlî buyurulmuşdur. Bu habisenin esbâb-ı mezkûreye mebni def' ü tardı hakkında şeref-sânih olan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhînin niçin infâz edilmemiş olduğu ve merkûmenin şu ef'âl-i habise ve cinâiyesi ve belki bazı politika işlerinde de medhali olması derkâr olarak binâen-aleyh hakkında neden dolayı icrâ-yı muâmele olunmadığı taraf-ı şeref-i hazret-i pâdişâhîden sû'âl buyurulduğunun irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı âlîsine tevfîkan tebliğine ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 28 Şevvâl sene 1322 ve fî 22 Kanûmevvel sene 1320 [5 Ocak 1905]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 1203 (1127), Husûsî No: 102, 28 L 1322, Vesika: 1.)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
1203

[zarfın üstü]

Paralar verilmiş. Cuma günü hareket etmek üzere eşyâsını toplamakda bulunmuş olduğuna dâir cevâb verildiyse de behemehâl yarın hareketi kendisine teblîgât ifâ edildiği hakkında tezkire...
Husûsî 102
29 Şevvâl 1322 [6 Ocak 1905]

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1203 (1127), Husûsî No: 102, 28 L 1322, Vesika: 2 (zarf).)

Aynı yerde, Vesika: 1.

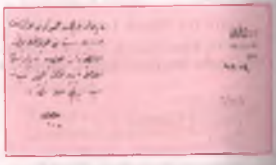

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsîye, Genel No: 1203 (1127), Husûsî No: 102, Vesika: 2 (zarf üstü).

SIRADIŞI BİR YEREL YÖNETİCİ

Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa

Prof. Dr. ATİLLÂ ÇETİN

Kurt bunalırsa köye iner
Kul bunalırsa dağa çıkar.
(Türk atasözü)

...Hâin-i merkûmun firar ettiği dağ nasıl dağ olduğu gelen adamdan vesâir erbâb-ı vukûfdan suâl olundukda, Adapazarı civarında Sinanlıoğlu Dağı dirler ucu bucağı yok vâsiü'l-nihâye cebel-i meşhur olub mukaddemler dahi zor gördükçe firar ettiği mahaldir...
(İznikmid Kereste Nâzırı Osman Efendi'nin mektubundan)[1]

"Kuleli Konak", 19. yüzyılın başlarında, Adapazarı'nın meşhur ayânı Kara Osman Ağa'nın gelip geçenin ve görenlerin hayranlıkla seyrettiği, Adapazarı'nın içinde, çarşıya yakın, geniş bahçesi bulunan "metin ve müstahkem", görkemli konağıydı.[2] Dört köşesinde haşmetli kuleleri, mazgalları bulunan, yüksek duvarlı, savunmaya elverişli, toplarla donatılmış, üç büyük, bir küçük top bulunan, dört sandık dolusu fişek, yüz okkadan fazla barut ve nice tüfenkler ile bir cephanelik gibiydi adeta.[3] Kara Osman Ağa'nın bu güvenlik önlemlerini, kendisinin kime karşı savunmak için almıştı? Doğrusu pek bilinmez. Yüz elli kilometre ötedeki yüce Osmanlı Sultanına karşı mı? Yoksa Kocaeli Sancağının güçlü mutasarrıflarına karşı kendisini korumak amacıyla mı? Dahası bölgedeki bazı rakip ve hasımlarını sindirmek veya göz dağı vermek için bir gösteriş miydi? Belki de kendisini bölgesinde güven içinde hissetmediğindendi.

Kocaeli sancağında, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, çoğu idari, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak yoğun eşkıyalık olaylarına rastlamdı. Halk ve köylü kesimi eşkıyalık olaylarından büyük zarar görürdü. Merkezi hükümet bunları sindirmek için bazı önlemler alırdı. Kocaeli bölgesinde 18. yüzyılın son ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve görev yapmış önemli bir yerel yönetici Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa'ydı. Resmi belgelerde, zulmünden, eşkıyalığından, halka zararından sıkça söz ediliyor. Kara Osman Ağa asker kökenliydi. Yeniçeri ocağından yetişmişti. Yaşadığı yüzyılda artık Hıristiyanlardan devşirme sistemi olmadığından Anadolulu Türklerdendi. Nitekim 23 Receb 1229/11Temmuz 1814 tarihli vakfiyesine göre babasının adı Mehmed olup, künyesi Kara Osman Ağa bin Mehmed şeklindeydi.[4] Zamanla askerlik mesleğinde ilerleyerek, yeniçeri ocağının seçkin kumandanlarından zağarcıbaşılığa kadar yükselmişti. Bu bakımdan, devlet ricali ve Sultan katında tanınan ve bilinen bir isimdi.[5] Olasılıkla devlet katında hoşa gitmeyen bazı davranışları sonucu, III. Selim döneminde Adapazarı'na gönderildi. Orada kendisine taraftarlar buldu. Memleketinin Adapazarı olması da mümkündür. Sonra Adapazarı ayânı oldu. Onun hem yeniçeri ocağından yetişmiş olması, hem de halk arasında itibarlı ve sözü geçen bir ayân konumunda bulunması farklı bir olayı gündeme getirmektedir. Genelde ayânlar bölgelerinin eşraf ve ileri gelenlerinden, derebeyler arasından çıkardı. Osman Ağa iyi bir asker ve yöneticiliği yanında, sert mizaçlı ve bazen dikbaş kişiliğiyle zamanla bölgesinde güçlü bir hâkim oldu. Reaya denilen Müslüman olmayan Rum, Ermeni ve Yahudilerle iyi bir diyalog kurmayı başardı. Bazı halk da belki korkularından sindiler. Hepsinin ötesinde, kurnaz ve zeki bir kişi olduğu anlaşılıyor. Kara Osman Ağa, başta Adapazarı olmak üzere İzmit'in bir bölümü, Sapanca, Akyazı, Hendek, Geyve, Akhisar-ı Geyve (Pamukova), Karasu, Mudurnu, Düzce civarında hükmünü yürütmüş, yakın ve uzak çevresindeki bazı ayânlarla işbirliği yapmış, yardımlaşmada bulunmuştur. Şile

İznikli Mustafa Bey'e, Şile Serdarı Uzun Hasan'a, Karadeniz Ereğlisi Ayânı İbrahim Ağa'ya, Geyveli Bekir Ağa'ya emir.
BOA, HH, nr. 12002.

Ayânı Uzun Hasan, Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali Ağa, Bandırma Voyvodası İzzet Bey, Şeyhler (Kaynarca) Ayânı Mustafa Bey, Karasu Ayânı Abdi Bey vb bunlar arasındaydı.

Kara Osman Ağa, zamanla Adapazarı ve çevresinde tasarruf ettiği geniş arazi ve çiftliklerinin geliri ile önemli bir vakıf kurmuş, Adapazarı'nda cami, okul ve vakıf dükkânları yaptırmıştır. Bölgenin kalkınması için faaliyetleri olmuş ve tarımı teşvik etmiştir. Bu yönden, Adapazarı bölgesinin ilk önemli hayır sahibi yöneticilerindendir. Üç erkek kardeşi ve bir yeğeni de Adapazarı ve çevresinde mal mülk sahibi, zengin kişiler oldular. Şimdilik kesin olarak saptayamadığımız bazı nedenlerle, Kara Osman Ağa 19. yüzyılın başlarında Osmanlı merkez yönetimi ile ters düşmüş ve 1803-1816 yılları arasında devleti ve Kocaeli sancağı mutasarrıflarını yoğun bir şekilde uğraştıran bir sorun olmuştur. Bunun sebepleri arasında, resmî belgelere göre, merkezin emirlerini dinlememe, serkeşlik, halka zulüm, şekavet, fesat-ı ihtilal gösterilmektedir. Kara Osman Ağa'nın askeri kişiliği, bölgeyi iyi tanıması, halkın desteğini alması, belki İstanbul'da bazı koruyucularının bulunması, sıkışınca kaçıp belli bir süre dağlarda sığınacağı yatak yerlerinin varlığı, civa gibi seyyal bir şekilde hareketleri sayesinde kolayca ele geçirilememiştir. Bâbıâli'nin zaman zaman hoşgörülü tavırlarını ve bağışlamalarını da bunlara katmak gerekir. Kara Osman çok sıkıştığı zaman çevre ayânlar ve bazı aracıları ile devletten af isteğinde bulunuyor, bölgede huzursuzluğu yatıştırmak isteyen devletçe bağışlanıyordu. Bazı konular Kocaeli mutasarrıfları tarafından da devlet merkezine abartılarak bildirilmiş olabilir. Kara Osman Ağa'nın ağzından yazılmış bir savunma belgesi olmadığından, olayları tek taraflı olarak, sadece devletin resmi belgelerinden öğrenebiliyoruz. Belgeler her zaman tarihi gerçeği yansıtmayabilir.

Kara Osman Ağa'nın serkeş hareketleri gerçek bir isyan anlamında mıydı? Gerçek bir asi miydi? Hiç sanmıyorum. Esasen arşiv belgelerinde söz edilen, onun bir "şaki", "hain" olduğu, "şekâvetinden", "fesadından" "reâyâya mezâliminden", "haşerât makûlesinden" olduğu ve "ihtilalinden" dem vurulmasıydı. 1816'da cezalandırılmasından sonra düzenlenen, mal, mülk ve paralarının kalem kalem dökümünü içeren Muhallefât Defteri'nin başında, "Su-i ahvâline binâen hakkında fermân-ı kazâ sudûr eden"[6] ifadesi yer alıyordu. Başlangıçta iyi bir asker, güçlü bir yerel yönetici olan Kara Osman Ağa'yı sonradan serkeşâne hareketlere sürükleyen nedenleri bulmak gerekiyor. İstanbul'daki yüksek askeri görevinden uzaklaştırılmanın yarattığı psikolojik bunalım olabileceği gibi, sert ve zulme meyyal karakteri, bazı ekonomik sorunlar veya sadece mal ve para hırsı da olabilir. Ancak kendisi zengin bir kişi olmuştu zaman içinde.

Kocaeli Sancağı, İstanbul için bazı temel maddelerin ve malzemelerin (odun, kömür, kereste, tahıl, hayvan ürünleri, meyve, sebze) temini ve merkeze yakınlığı dolayısıyla ulaşım kolaylığına sahip bir sancaktı. Denizden İzmit ve Kefken iskeleleri, karadan Geyve, Sapanca, İzmit, Gebze üzerinden ulaşım sağlanırdı. Tersane-i Amire için kerestenin düzenli gelmesi çok önemliydi. Bu konularda Mühimme Defterlerinde birçok hüküm ve emirler bulunmaktadır. Her şey, Kocaeli sancağında güvenlik ve asayişin sürmesi ile bağlantılı idi. Kocaeli yöneticilerine muhkem emirler yollanır, özellikle "kereste sevkine engel" olacakların tedibleri istenirdi.

Kara Osman Ağa'nın, Osmanlı merkez yönetiminin gözüne battığı yıllar 1800'ün başları olmalı. 1803'ten itibaren iş ciddileşiyor. Kara Osman olayıyla uğraşan Kocaeli mutasarrıfları arasında Abdurrahman Paşa, Vezir Esseyit Ahmed Paşa, Mirmiran Kasım Paşa, Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı Mehmed Nurullah Paşa vb vardı. Bu sonuncusu sorunu çözüme kavuşturdu. 1218/1803 yılı devletin kesin tavrını koyduğu zamandı. Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya yazılan bir emirde, Adapazarı'nda Kara Osman, Söğütlü köyünden (şimdi ilçe) Tüfenkçibaşı Köse oğlu Mehmed (Adalı Hüseyin Paşa'nın eski Tüfenkçibaşısı), Cellat Emin gibi şakiler ve avenelerinin bölgede yaptıkları zulüm ve halka zararlarından bahsedilerek, ıslahlarına çalışılması isteniyordu. Belgeye göre,

"Adapazarı kazasında Kara Osman ve Söğütlü karyesinde Tüfenkçibaşı Köse oğlu Mehmed, Cellad Emin nâm şakiler bir müddetden beri havali-i merkûmede fukârâ-yı ra'iyyetin emvâl ve eşyâsını gasb ve ebnâyı sebil ve âbirine taarruz eylediklerinden başka, livâ-yı mezbûr kazâlarından Tersane-i Amire'ye müretteb kerestenin vakt ü zamâniyle kat' ve nakli hususlarının tehir ve ta'diline bâdi olmalarıyla tertib-i cezâları"[7] istenmekteydi. Devlet büyük bir gaile ve niza çıkarılmadan (ber-vech-i suhûlet) konunun çözümünü "fırsat düşürüldükte şekâvetkârların izâlesi"ni arzu ediyordu. "Garaz, bunların izâle-i şer' ve mefâsidleriyle memâlik ve ibâdın asayiş ve rahatları kaziyyesi olduğundan

muharebeye girişerek kan dökülmeksizin ve fukârâ-yı raiyyetin incitmeksizin eşkıyânın tedibi"[8] şeklindeydi.

Kara Osman yeniçeri ocağından çıktığı için, yoldaş ve taraftarlarının "orta kavgası", "yoldaşlık gayreti" ileri sürerek bir gaile çıkarmalarından da çekiniliyordu. Ne de olsa dönem yeniçerilerin azgın zamanıydı. Bu amaçla, İznikli Osman Beyzade Mustafa Bey'e, Şile Serdarı Uzun Hasan'a, Karadeniz Ereğlisi Ayânı İbrahim Ağa'ya, Silahşordan Geyveli Bekir Ağa'ya başka başka yazılan emirlerde (6 Zilkade 1218/17 Şubat 1804) "yoldaşlık gayretiyle açık veya gizli Kara Osman'a ve avenelerine imdad ve yardım olunmaması"[9] emredildi. Onlar da taahhütte bulundular. Abdurrahman Paşa'ya Kandıra Ayânı Hacı Hüseyin Ağa'nın yardım etmesi düşünüldü ise de, onun gayret edecek bir zat olmadığı anlaşıldı.[10] Yardım etmesi umulan Şeyhler (Kaynarca) Ayânı Mustafa Bey ve Karasu Ayânı Hacı Abdi Bey de Kara Osman ve Cellad Emin'den korktukları gibi, onlara iltifat ve nüvaziş gösterdiler.[11] Yörenin başka bir güçlü ayânı Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali'nin bu işe pek karıştırılması istenmedi başlangıçta. Abdurrahman Paşa'ya gönderilen toplardan ve hakkında çıkarılan emirlerden haberdar olan Kara Osman ve taraftarları, Adapazarı'nda oturan Adalı Hüseyin Paşa'nın sarayını ve başka konakları zapt ederek, asker ve adam toplayarak muharebeye hazırlandılar.[12]

Bâbıâli Kara Osman olayını yatıştırmak için Şile Ayânı ve Serdarı Uzun Hasan Ağa'dan yararlanmayı denedi. "Uzun Hasan emsâli beyninde, sözünün eri, oldukça tok sözlü, merd, herkes kendine inanır"[13] olduğundan, kendisi sulh ve olayın yatıştırılması için Adapazarı'na gönderildi. Ayrıca, yeniçeri ocağından ve ileri gelenlerinden mektuplar gönderilip, zihinlerine girilerek, nasihat yollu sözlerle "birbirleriyle muarâzadan men olunmaları" temine çalışıldı. Bu arada, bölge ileri gelenlerinden Nuh Bey İstanbul'a celp olunarak bölge ve halk hakkında bilgi soruldu.[14] Uzun Hasan Ağa Adapazarı'na giderek Kara Osman Tüfenkçibaşı, Cellat Emin ve diğerlerini mahkemeye davet etti. Cümlesi davete uyarak mahkemeye geldiler. Serdar, sulh ve sükûna çağırdı onları. Yeniçeri ocağının mektupları da olumlu etki yaptı üzerlerinde. Kara Osman'ın Uzun Hasan'ın maiyetinde Şile'de oturması da bir ara gündeme geldi ise de o buna yanaşmadı. Tüfenkçibaşı da birkaç adamıyla köyünde tarımla uğraşacak, bir şeye karışmayacaktı. Böylece nispi bir sükûn ve huzur Adapazarı çevresinde sağlanmış oldu. Şakiler itaate alınmış oldular.[15]

19. yüzyıl sonlarında Adapazarı. Adapazarı Hükûmet Konağı ve telgrafhanesiyle ebniye-i sairesi. **IRCICA Arşivi.**

Sonraki Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Vezir Esseyid Ahmed Paşa, yatışmış gibi görünen ihtilafla tekrar uğraşmak zorunda kaldı. Bölgede daha güçlendiği anlaşılan Kara Osman Ağa'nın gayrimüslim tebaa ile iyi ilişkileri olmuştu. İstanbul'da Kara Osman'ın tekrar taaddisinden söz ediliyordu. Konuyu görüşmek üzere Ahmed Paşa İstanbul'a gitmek istedi ise de sancağını bırakması uygun görülmedi. Yerine İznikli Osman Bey'in İstanbul'a gönderilmesi uygun mütalaa edildi. Çözüm olarak, yine nasihat yolu ile ve büyük bir gaile olmadan şakilerin doğru yola getirilmesinin yararlı olacağı düşünüldü.[16] Ahmed Paşa, askeriyle Adapazarı'na yürüdü. Bir ay kadar orada kaldı. Masraflarını Adapazarı halkı çekti paşanın. Kara Osman on yedi gün kadar bir reayanın evinde saklandıktan sonra firar etmişti.[17] Halk ya korktuğundan, ya sevindiğinden onu ihbar etmek cesaretini kendinde bulamamıştı. Reaya ile iyi diyaloğu bunu gösteriyordu. Ahmed Paşa bir ay süresince bölge sorunlarıyla uğraştıktan sonra sancağın merkezi İzmit'e döndü.[18] Kara Osman kaçtığı dağdağa yatağından ovaya, Ada'ya tekrar geldi. Kurnaz ve feltan tilki çok deneyimliydi ve Devlet-i Aliyye paşalarını atlatmayı iyi öğrenmişti. Adapazarı'ndaki adamları ve dağdağa yatakları ile ilişkileri mükemmeldi.

Osmanlı hükûmetinin güvendiği kişilerden Kasım Ağa'ya mirmiranlık rütbesi verilerek Kocaeli Sancağı mutasarrıfı yapıldı.[19] Kara Osman hakkında tekrar ferman-ı kaza çıkarıldı. Kasım Paşa, Sancağın güvenliği ve Kara Osman sorununun halliyle görevlendirildi. "Gaile ve niza çıkarmamak şartıyla bervech-i suhûlet fırsatı düşürüldükçe şekâvetkârlarm izâlesi".[20] "Kara Osman'ın tedmiri" esas amaçlı. Kasım Paşa, aynı yazısında, bölge ayânlarıyla işbirliği yaptığını, Akhisar, Hendek, Kaymas ayânlarının öteden beri kendi çırağı olduğunu, bu suretle kendisine emniyet ve

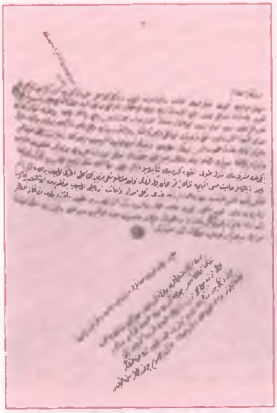

Kocaeli Mutasarrıfı Kasım Paşa'nın şukkası.
BOA, HH, nr. 2879/A.

itaatlerinin bulunduğunu, şaki Kara Osman'ın izalesine ikdam olunacağını bildiriyordu. Kasım Paşa, başka bir yazısında ise, surre-i hümâyûnun karşılanması ve uğurlanması esasında Kara Osman'ı bastırabileceğini, Ankara'ya gidecek şayiasıyla beşer kıyyelik iki menzil topu istiyordu. Kandıra üzerinden sevk edilen iki topu ise küçük bulmuştu. Kara Osman'ın durumu hakkındaki görüşü ise şöyleydi: "şâki-i mezbûrun külli etrafı olmayub bir Köse oğlu nâm tüfenkçibaşıyla nefs-i Ada'da olan avenelerinden gayri imdâd ve i'ânet edeceği olmayub, ... bir gâilesiz itmâm-ı kârı olur"[21] görüşündeydi. Kasım Paşa'nın 15 Zilkade 1220/4 Şubat 1806 tarihli Sadarete arzında, Kara Osman'ı yakalamak için gayretlerini, askerlerinin çektiği sıkıntıları, Adapazı civarının gayet batak ve çamur olduğunu, yağan yağmurları ve kışın şiddetini dile getiriyordu. Bu arada, Kara Osman Bilecik voyvodası aracılığıyla affını istiyordu. Kalyoncu Ali Ağa'nın tekeffül etmesiyle, "Rahmeten li'l-fukârâ Kara Osman'ın cürm ve isyanının afvi ile hakkında sudûr eden fermân-ı celîl'l-şânın kaydını terkin ve merkumun afv ve itlâk buyurulmasını arz"[22] etmekteydi Kasım Paşa başkente. Bu dilek ve istek Bâbıâli tarafından uygun bulunduğundan, Kara Osman tekrar affa uğradı. Karaman Valisi Abdurrahman Paşa (bölgeyi iyi tanıyan eski Kocaeli Sancağı valisi) İstanbul'a, Sapanca civarından gelirken, birkaç gün konaklayarak Kara Osman işiyle de ilgilenmesi, gerekirse izalesi, Sadaretin gizli bir emriyle kendisine bildirilmişti. Bu durum, Abdurrahman Paşa'nın 15 Safer 1221/4 Mayıs 1806 tarihli yanıt yazısından anlaşılıyor, Kara Osman'ın "kendi halinde olmayan ve hilâf-ı rızâ harekâta ictisârından"[23] söz ediliyordu. Kasım Paşa'nın bu işi bitiremeyeceğine Bâbıâli yetkilileri inanmıştı. Bölge ayânlarına da pek güven yoktu. Sonucunda Kara Osman tekrar yakayı kurtarmıştı.

Bundan sonraki dönemde devlet, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşlarının dağdağası ve başka iç ve dış sorunlar ile uğraştığından Adapazarı bölgesi ile fazla meşgul olamadı. Kara Osman Ağa da bazen devlete bağlı görünüp, bazen de şekavetini yürütüp, hükmünü bölgede istediği gibi yürütmüştür. Adapazarı ayânı olması da bu dönem içindedir.

Kara Osman Olayı, 1231/1816'da yeniden alevlenmiştir. Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancakları Mutasarrıfı Vezir Mehmed Nurullah Paşa (Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın oğlu) bu uzamış deavanın çözümüyle görevlendirildi. Kara Osman hakkında yeniden ferman-ı kaza çıkarıldı. Sultan II. Mahmud, bölgesel ayânları, mütegallibeyi, derebeyleri, yerel aileleri temizleme ve merkezi gücü kuvvetlendirme siyaseti güdüyordu. Nurullah Paşa'nın, 3 Cemâziyelevvel 1231/1 Nisan 1816 tarihli yazısında, Kara Osman'ı Adapazarı'nda bastırmak için Lefke (Osmancık) Ayânı Cebecizade, Bilecik Voyvodası Mustafa Bey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Voyvodası el-Hac Ali Bey ve İznikmid mütesellimi ile gizlice haberleşerek, kuvvetleriyle Adapazarı üzerine yürünecekti. Şakinin firarına olanak verilmeden işi bitirilecekti.[24]

Aynı yazısında Nurullah Paşa, Kara Osman'ı "gayetle fettan ve hilekâr, gayet kuşkulu" olarak niteliyor, "fırsat bulursa ya Şile tarafından Moskov semtine, veyahud Deraliyye'ye firar eder" görüşünü ileri sürüyordu. Firar edememesi için bütün geçitlere emirler veriliyordu. Hakkındaki kesin kararı öğrenen Kara Osman çoktan hazırlığını yapmıştı. Nurullah Paşa'nın kuvvetleriyle Adapazarı'na yürüdüğü zaman, 25 Cemâziyelevvel 1231/23 Nisan 1816 salı gecesi bazı adamlarıyla dağa firar etmişti bile.[25] Nurullah Paşa Adapazarı'na rahatça girdi. 5 Cemâziyelâhır 1231/3 Mayıs 1816 tarihli başkente arzında, cereyan eden olayları ve ilk icraatını anlatıyordu. Birkaç yüz adamla firar etmiş olan Kara Osman'ın has adamı Kara Bayraktar birkaç avenesiyle birlikte yakalanmıştı. Kara Osman'ın diğer güçlü adamı Söğütlü köyünden, merhum Adalı Hüseyin Paşa'nın eski Tüfenkçibaşısı Köse oğlu Mehmed affını istemiş, cezalandırılması gerekmekle beraber, zamanın gereği olarak (hasbe'l-iktizâ) bağışlanmış ve Kara Osman'ın yakalanması için gayret ve ihtimam etmesi emredilmişti. Kara Osman'ın eşine haber gönderilmiş, o ise "bilmem" diye yanıtlar vermişti. Sonunda bu hatun saklandığı yerden bulundurulup, ileri gelenlerden İbrahim Bey'in evine misafir olarak gönderilmişti. Ada'nın naibi de yerliden ve Kara Osman'ın nasbettiği bir kişiydi. Kara Osman'ın kardeşleri ve bir yeğeni de kaçmıştı. Paşa'ya göre "Ada'nın ahalisi zâtında huşûnetlü bir kavm olub, ekser vücûbu tav'ân ve kerhen (ister istemez) tarafdarı ve hatta nâibi belde dahi yerli olarak kendi nasb-gerdesi"[26] bulunmaktaydı. Kara Osman ve kardeşleri mal, eşya, silah gibi bazı mallarını reaya evlerine saklatmışlardı. Kara Bayraktar ve birkaç avenesi, İstanbul'dan gelen emirler doğrultusunda Adapazarı'nda idam edildiler.[27]

II. Mahmud devrinin önemli bir devlet adamı, Halet Efendi'nin pek kötülüklerini görmüş olan, eski Sadaret kethüdası, şimdilerde İzmit'te Kereste Na-

zırı Moralı Osman Efendi, Kara Osman'ın Adapazarı civarında Sinanlıoğlu Dağı'na firar ettiğini öğrenmişti.[28] İstanbul'dan Kara Osman'ın dağda on günden fazla kalamayacağı yayılmıştı. Nurullah Paşa ise "Derûn-ı dağda vakt-i hazâna (sonbahar) kadar ihtifa ve ikamet eylemesi bir iş-den değildir"[29] şeklinde yanıtlıyordu bunu.

Kara Osman'ın, kardeşlerinin Ada'da ve civarında kuleli, mazgallı konakları, çiftlikleri, köse oğlu Mehmed'in Söğütlü köyündeki üç kat şaranbo çevrilmiş büyük kule gibi duvarları ve sağlam kulelerinin, diğerlerine ibret olmak üzere, yıkılmalarına ve tahrip edilmelerine karar verildi. Kara Osman'ın görkemli "Kuleli Konağı" ne oldu derseniz, o da aynı akıbete uğradı.[30] Bir dönemin simgeleri, sadece anılarda ve belgelerde kaldı.

Kara Osman'ın yıllık tevziâtı "marifet-i şer'le" defter etmesine rağmen, reaya karabaşlarının (Hıristiyan muhtarlar) sorgulamasında gayrimüslim 2600 hane olmak üzere, 100 guruştan iki yüz altmış bin guruş vergi toplandığını, yıllık kendi masrafı 50-60 bin guruş sarfiyatını da halka yüklediğini Nurullah Paşa merkeze bildiriyordu. Bu gerçek miydi, yoksa suçlama mıydı, araştırılması gerekiyordu. Nurullah Paşa bu miktarı Bursa vergisinden fazla bulmuştu.[31]

Sonunda, Kara Osman sıkı takip sonucu (sürek avı gibi) yakalandı ve idam edildi (Mayıs 1816). Bir kardeşi ve yeğeni de yakalandı. Diğer iki kardeşi kaçıp saklanmışlardı. Kara Osman Ağa'nın eşi olmasına rağmen, çocukları olup olmadığı hakkında belgelerde bir kayda rastlayamadım. Bütün mal varlığına devletçe el konuldu. Nurullah Paşa, Adapazarı ayânı olarak Kara Osman'ın can düşmanı merhum Adalı Hüseyin Paşa'nın yeğeni Edhem Bey'i atamak istemişti. Fakat fermanla atama usule aykırı olduğundan bundan vazgeçildi.[32] Muhtarı halkın seçmesi gerekiyordu.

Kara Osman'ın 9 Recep 1231 (5 Haziran 1816) tarihli "Muhallefât Defteri", Nurullah Paşa'nın Hazine kâtibi Salih Efendi ve Adapazarı kadısı Müllizade İsmail Efendi ve kaza ileri gelenlerinin (vücûh) şahadetiyle kalem kalem tanzim edildi.[33] Adapazarı dahilinde hariciyeli-dahiliyeli (haremlik-selamlık) büyük konağı ve bitişiğindeki bahçesi, diğer konak ve ambarı, Ziraat Ağası konağı, Tahmis Odası adlı menzil, eski evinin arsası, Adapazarı'nda vakfettiği cami ve okula vakfettiği emlakı, çiftlikleri, hayvanları, tahıl ürünleri ile toplamı, varlığı 69.974,5 guruşa ulaşıyordu. Özellikle gayrimüslim reaya ile ticari ilişkileri çoktu.

Kara Osman Ağa'nın kardeşlerinin adları Mustafa, (onun oğlu Hüseyin), Ahmed ve İsmail'di. Mustafa ve oğlu da yakalandı. İzmit'te Kulaksız köyünde bir çiftliği vardı. Sapanca menzilhanesi karşısında çiftliğin bir ahırı bulunuyordu. Kardeşlerinin mal varlığı da tek tek saptandı ve el konuldu,[34] (21 Şaban 1231/17 Temmuz 1816).

Adapazarı'nda Kara Osman vakfı cami, okul ve dükkânlara dokunulmadı. II. Mahmud'un yönetim siyaseti içinde, Kara Osman da nasibini almıştı.

Adapazarı'nda "Kara Osman" adı günümüzde bir okul ve mahallede varlığını sürdürüyor. Vakfettiği geniş vakıf yerleri zamanla başka kişilerin mülkiyetine geçti. Camisinin bahçesindeki taş işçiliğinin güzel örneklerinden olduğu söylenen mezarı ve mezar taşı da yok oldu gitti. Bereket versin ki, İzmitli gazeteci Rifat Yüce'nin 1945'te yayımlanmış *Kocaeli Tarih ve Rehberi* adlı kitabından mezar taşı kitabesini öğrenebiliyoruz:

> Bugün vadim tamam oldu
> erişti emr-i Rabbani
> Hemen teslim eyledim Hakka
> emanet verilen canı
> Ecel damıma düştüm yok
> halâsa bir çare
> Sebeb-i mağfirettir bu imiş
> takdir-i Rabbani[35]

Günümüze Kara Osman Ağa ailesinden ulaşanlar var mıdır acaba? Bir bilgi bulamadım. Ancak, onun zeki, kurnaz, iş bilir ve sıradışı bir asker ve yerel yönetici olduğundan kuşku yok.

Vezir Nurullah Paşa'nın mektubu ve II. Mahmud'un hatt-ı hümayûnu.
BOA, HH, nr. 2879/A.

1. BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HH), nr. 31171.
2. BOA, HH, nr. 2978/A.
3. BOA, HH, nr. 24910/A
4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Küçük Evkaf Defteri, nr. 630, s. 1159.
5. Câbi Ömer Efendi. *Câbi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sânî), Tahlil ve Tenkitli Metin*, haz., Mehmet Ali Beyhan (doktora tezi), İstanbul 1992, s. 451, TTK tarafından basılmaktadır.
6. BOA, B. BŞM. MHF, nr. 13254.
7. BOA, HH., nr. 11964, 12048/C.
8. BOA, HH., nr. 11813.
9. BOA, HH., nr. 12002.
10. BOA, HH., nr. 11900.
11. BOA, HH., nr. 11964, 11965.
12. BOA, HH., nr. 11813.
13. BOA, HH., nr. 11900.
14. BOA, HH., nr. 11858, 11785.
15. BOA, HH., nr. 11867, 12017.
16. BOA, HH., nr. 5155.
17. BOA, HH., nr. 24406; Mühimme Defteri, nr. 226, s. 17-18.
18. BOA, HH., nr. 24900/A.
19. BOA, HH., nr. 5160.
20. BOA, HH., nr. 2978.
21. BOA, HH., nr. 2978/A.
22. BOA, HH., nr. 3409.
23. BOA, HH., nr. 4512/A.
24. BOA, HH., nr. 24406.
25. BOA, HH., nr. 31171.
26. BOA, HH., nr. 24910/A.
27. BOA, HH., nr. 24900.
28. BOA, HH., nr. 31171
29. BOA, HH., nr. 24910/A
30. BOA, HH., nr. aynı belge, 24900.
31. BOA, HH., nr. 24907.
32. BOA, HH., nr. aynı belge.
33. BOA, D.BŞM.MHF, nr. 13254.
34. BOA, D.BŞM.MHF, nr. 13257.
35. Rifat Yüce, *İzmit ve Çevresel Tarihi*, 2. basım, kısaltan ve özleştiren Dr. Metin Yüce, İzmit Rotary Kulübü yayını, İzmit, 1998, s. 26.

20. Yüzyıl Başında Adapazarı

Sarkis D. Athanassian'ın fotoğraflarından 20. yüzyıl başında imal edilen kartpostallar, Burhan Eroma koleksiyonundan alınmıştır.
Koleksiyondan yararlanmamıza izin veren Fikret Bozkurt'a teşekkür ederiz.

"Adapazarı Hükümet Meydanı."

"Su sağlayan çark, Adapazarı."

"Sakarya nehrinde gezinti, Adapazarı ."

"Adapazarı tren istasyonu."

"Adapazarı'nda Ermeni büyük caddesi."

"Adapazarı yakınında çark ve suyolu."

BALKAN SAVAŞI SONRASINDA KURULMAYA ÇALIŞILAN

Muhacir Köyleri

FUAT DÜNDAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldan beri karşı karşıya olduğu en büyük problemlerden biri kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin iskânıydı. 1877-1908 döneminde çifl'çi muhacirlerin öncelikle mevcut köylerde iskân edilmesi ilke olarak benimsenmişti. Zorunluluk halinde göçmenlere özel köyler kurulacaktı.[1] Kurulan yeni köylere dönemin padişahının isminin verilmesi de bir gelenekti. Türkiye'nin dört bir yanında rastlanan Sultaniye, Aziziye, Reşadiye, Hamidiye gibi köy adları dönemin padişahlarına atfen verilmiştir.

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin sınırları daralırken, gelen muhacirlerin sayısında büyük bir artış görüldü. İmparatorluk, Avrupa topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmişti.[2] Meşrutiyetten ve Balkan Savaşlarından sonra gelenler, Aşair ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin tespitine göre 450.000 kişiydi.[3] I. Dünya Savaşı'nda Rus işgalinden kaçan 1.500.000 mülteciyi buna de eklemek gerekir.[4]

Büyük miktarda gelen muhacirlerin iskânı için üç yol vardı: Mevcut köylere hane ekleyerek köyleri genişletmek, yeni köyler inşa etmek ve gayrimüslimlerin elindeki köyleri boşaltarak Müslüman muhacirlere tahsis etmekti.

Mevcut köylere iskân, Müslim ve gayrimüslim ev sahipleri tarafından tepkiyle karşılanıyordu.[5] Muhacirlerin bir kısmı mevcut köylere dağıtılırken geride kalanlar için yeni köyler inşa etmek gerekiyordu. Ancak bu büyük paralar gerektiren bir işti. Balkan Savaşlarının hemen ardından başlayan I. Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki hükümetinin işini zorlaştırıyordu.[6]

Muhacirler için kurulacak köylerle ilgili olarak çeşitli plan ve projeler hazırlanacaktı.[7] 13 Mayıs 1913 tarihli Muhacir Nizamnamesi'nde de muhacirler için kurulacak köylere ait asgari şartlar belirlendi.[8] Bu özellikler 1333 (1917) yılında çıkarılan bir talimatname ile daha da genişletilecekti. Muhacirlerin iskânı için hazırlanan bu proje bir kitapçık halinde basılıp vilayet iskân komisyonlarına gönderildi. Bu talimatnamede muhacir köylerinin inşasına ilişkin şunlar belirtiliyordu:[9] Muhacirlerin iskânı için kurulan komisyonlar yeni köylerin inşasıyla mükelleftiler. Komisyonlar, kurulacak köylere tahsis edilecek araziyi ve hudutlarını belirleyeceklerdi. Bunun için, civar köy veya mahallelerin ihtiyar heyetlerinin hazır olduğu bir toplantı yapılarak arazinin ait olduğu vakfın da onayı alınarak mezkûr hudutun güzergâhı tayin edilmeliydi. Ayrıca, komisyonlar belirledikleri köy arazileri için krokiler hazırlayacaklardı. Bu krokiler 1/10.000 veyahut 1/20.000 oranında olacaktı. Bu arazi içindeki köy merası dahilinde yer alan koru, meşelik gibi ormanla alakalı ne varsa köy hudutnamesi defterine yazılacak ve krokide gösterilecekti.

Balkan Savaşı sonrası akın akın gelen muhacirlerin iskânı için yüz binlerce hanenin ve belki bini aşkın köyün inşası gerekecekti. Ancak 1914-1918 yılları arası gelen muhacirlerin sayısı çok fazla olmasına karşın yeni köyler inşa edilmemiştir. 1912 ve 1913 yıllarında birkaç köy inşa edildiğine dair belgeler mevcut[10] olmasına rağmen sonraki yıllara ait bir inşa faaliyetinden bahsetmek, eldeki belgeler

Muhacir köyleri için hazırlanmış umumi plan.

göre mümkün değildir. Bu nedenle, hazırlanan muhacir köy projelerinin uygulamalarından örnekler veremiyoruz. Köy projelerinin hangi özellikleri taşıdığını mevcut plan, kroki ve tamimlerden aktaracağız.

MUHACİR KÖYLERİNİN İMAR PLANLARI

Daha önceki yıllarda, inşa edilecek köyler için belirli kaideler belirlenmişti. Köylerin sıhhi ve fenni koşullara uygun olması, hanelerin belirli bir plan dahilinde inşası için krokiler çizilmişti. Her köy için bir mektep ve bir cami zorunluydu. Bu cami ve mektepler önceden çizilen projeler ekseninde tek tip olacaktı. Yapıların "ana hatları mimari plana uygun olarak, fakat ayrıntıları resim" anlayışında çizilmişti. Örneğin minare, mimari bir çizim olarak değil, bir resim olarak çizilmişti.[11]

Balkan muhacirleri için hazırlanan "muhacir köy projesi", I. Dünya Savaşı bitiminde tekrar devreye sokulmaya çalışılacaktı. 1919 Martında, dönemin Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi İskân Şubesi yetkilileri, yeni köylerin inşası için eski projeyi bir tamim ile birlikte mahalli yetkililere gönderecekti.[12] Gönderilen tamimde, bireysel olarak hane inşa edenlerin bulunduğu ve bunların bir kısmının "şerait-i sıhhiye ve fenniyeye katiyen uygun olmadığı" belirtilerek, hane ve köylerin, dört parçadan oluşan proleye uygun olarak inşa edilmeleri isteniyordu. Bu planlar, köy veya hane teşkil edilecek mahallin vaziyetine ve inşaat malzemelerine, iklim ve hava şartlarına ve arazinin durumuna göre değişebilirdi. Ancak temel olarak, gerek muhacirlerin kendi başlarına yapacağı ve gerekse hükümetin yapacağı hanelerin bu planlara uygun olması isteniyordu.[13]

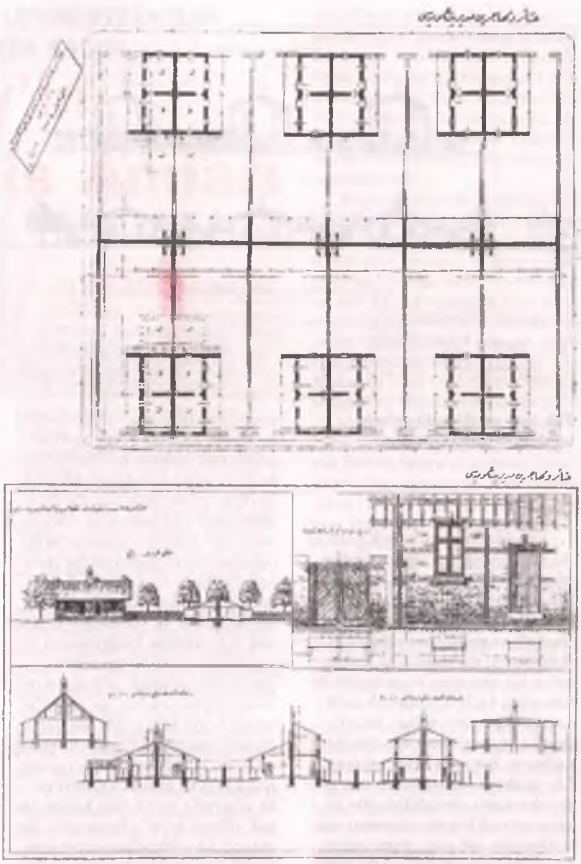

Üstte: Altı hanelik bir adanın zemin katlarını gösterir plan.

Altta: kapı ve pencere tafsilatı ile bir ve iki katlı mesken kesitlerinin yer aldığı plan.

İlkinci plan, 1/2000 ölçeğinde umumi plan olup köyün genel bir görünüşünü ele almaktaydı. Bu plana göre cami, mektep ve karakol köyün merkezinde, köy meydanında olacak ve etrafında bir sıra halinde hanelerle çevrili olacaktı. Köyün kuş bakışı görünüşü dama karelerini andıracaktı. Köyün merkezinde olacak meydan, yaklaşık 177 x 104 metrelik, iki ada boyutunda, bir dikdörtgen şeklinde olacaktı. Meydanın baş köşesinde cami, hemen yanında mektep inşa edilecekti. Meydana 25 metre genişliğinde, iki paralel ve bir dik üç büyük cadde olacaktı. Her bir ada altı haneden oluşuyordu. Her hane için 22x27 metre alan ayrılmıştı.

İkinci plan, 1/200 ölçeğinde, zemin kat planı olup bir ada dahilindeki altı hanenin çizimini içermekteydi. Bu plana göre inşa edilecek haneler sokağa bakıyor olacak, bahçesi arka tarafa düşecek şekilde, iki bahçe kapısı olacaktı.

Üçüncü planda, kapı ve pencere tafsilatı ile bir ve iki katlı mesken kesitleri yer almaktaydı. Bu plana göre, her yapının bir bacası olacaktı. Tek katlı ev baca ile birlikte 9,6 metre yüksekliğinde olup oda yüksekliği 4,6 metre, bahçe duvarları 3,1 metre, bahçe kapısı genişliği 2 metre, hane kapısı ve pencereler 1'er metre, pencere yüksekliği 1,75 metre ve kapı yüksekliği 3,35 metre olacaktı.

Tek katlı ve iki katlı evlerin cepheden görünüşü.

Dördüncü planda, tek katlı ve iki katlı meskenlerin cepheden görünüşleri çiziliydi. Bir meskenin içereceği kısımlar tek tek belirtilmişti; önlerinde kaldırımlı muhafaza mahallini müştemil [kapsayan] asıl meskeni teşkil eden iki oda; ahır veya depo makamında kullanılabilecek üstü kapalı diğer bir mahal; bir abdesthane; her hane için bir gusulhane; bir avlu veya bahçe; köy mahalli ittihaz olunacak yerde akarsuyu olmadığı halde ya umumi caddelerin münasip mahallerinde umumi çeşme veya kuyular veyahut her iki üç hane için bir kuyu (kuyular abdesthanelerden la-akal yedi metre mesafede olacaktı). Meskenler yol üzerinde yapılacak ise de kuyuları doğrudan yola yakın olmayacaktı. İki odadan her birinin ayrı ayrı kapıları havlu ya da bahçe içerisinde bulunup meskenlere bahçe kapısından girilecekti. İki oda birbirine bir kapı ile bağlanacaktı. Ve her birinin birer büyük köy ocağı olacaktı. Planlarda nokta nokta gösterilen yerlere, muhacir köyün vaziyetini bozmamak şartıyla, eklemeler yapılabilecekti. Şöyle ki: Zemin katında (B) harfiyle gösterilen yere üçüncü bir oda ilave edilebilecekti; (C) harfiyle gösterilen mahale merdiven inşa ederek B harfiyle ayrılan oda üzerine bir dördüncü oda inşa edilebilecekti; zemin katında (Ha) harfiyle gösterilen odanın üzerinde bir beşinci oda yapılabilecekti; (T) harfiyle gösterilen oda üzerine altıncı bir oda dahi inşa edebilecekti. Bu suretle başlangıçta iki odadan ibaret olan her bir mesken bilahare üç yahut 4, 5, 6 odaya çıkabilecekti. Planlarda, meskenlerle ve sonradan yapılacak eklentilerin dizaynından anlaşıldığına göre inşa kolaylığı göz önüne alındığı gibi arazi de daha uygun şekilde taksim edilmişti. Şöyle ki: Evvela, odaların önünde muhafaza mahali bulundurmak suretiyle mesken çatısı uzatılmış ve bundan dolayı pek az masrafla meskenin kullanılacak yerleri tevsi' olunmuştu. Bacaların ve abdesthanelerin her dördü bir yere toplanmış ve masarifat-ı inşaiye o nispette tenzil edilmişti. Avlu veya bahçeleri ayıran tuvaleti müşterek duvarlar taştan, tuğladan ve paypire namında bir nevi kerpiçten olacaktı. Lağımların uzunluğu dahi en asgariye çekilmeye çalışılmıştı. Zira her bir adayı teşkil eden 12 mesken için yalnız 55 metre tuvalette bir lağım olacaktı. Arzın meyline göre bir veya iki oda için müşterek çukur olacaktı. Her köy için köyün son hududundan itibaren en az 1 km uzakta mezarlık olacaktı. Ancak, bu planlar genel olup inşa teferruatları her köy için değişebilirdi. Zira arazinin şekli, nevi mesahiyesi, kaynak veya çay gibi suların bulunup bulunmaması, iskân mahallinin iklimi ve elde bulunabilecek olan mevaddın miktar ve muhacirlerin adetleri vs kati planın tanzimi esnasında nazar-ı dikkate alınacaktı.

Bu planlar sonradan ne derece kadar uygulanabilmiştir? İnşa edilen haneler, cami ve mektep gibi diğer binalar bu planlara uygun mu hazırlanmıştı, yoksa kısmen de olsa değiştirilmiş miydi? Bilinmez. Ancak, Mütareke döneminde de bu planlara uygun köy inşa etme çabasına girişilecekti.

1. Nedim İpek, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum*, Sayı 156, Haziran 1998, s. 17.
2. Stanford J. ve E. Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. 2, E yay., İstanbul, 1983, s. 359.
3. *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, 24 Mart 1334.
4. aynı yerde.
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) DH-H, 3-1,44, 28 Mart 1914; Vize kazasının Sergen karyesi Rum ahalisinin muhacir yerleştirilmeleri hakkındaki itirazı. Ayrıca bkz. BOA.DH.EUM.EMN.75,45,32b5 ve BOA.DH.EUM.EMN.81,3,16 Haziran 1914.
6. Nitekim Talat Paşa Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmada Balkan muhacirlerinin gayrimüslim hanelere iskânıyla ilgili yapılan eleştiriyi yanıtlıyordu: "Bu boş arazilere İslamları yerleştirmek için evvela 15 milyon liraya ihtiyaç vardı. Bizde de o yoktu." Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 25 Ekim 1915.
7. Hatta Harbiye Nezareti tarafından bir proje yapılmıştı. Askerlik şubelerine bir tamim olarak iletilen bu proje, savaştan yaralı dönen askerler için bir "nümune köy" fikriydi. Bkz. Sabri Yetkin, "İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesi'nin 'Nümune Köy' Projesi (1916)", *Toplumsal Tarih*, no: 29, s. 43.
8. Belgenin orijinali için bkz. *İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi*, İstanbul, Matbaayı Amire 1329 (1913). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi Demirbaş no: 4904. Ayrıca tam metin transkripsiyonu için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Rumeli'den Türk Göçleri 1912-13*, s. 110-115.
9. Bu talimatnamenin orijinal metni için bkz. DH-HMŞ; 27, 79, 35, 11, 28, 3. *Talimatname, 1- Muhacirine arazi ve emlak tevzi'ne dair, 2- Muhacirine verilen bağ, zeytunluk, tutluk ve emsali yirlerin imarına ve hüsn-i muhafazasına dair.* Dersaadet, Garuyab Matbaası, 1333.
10. Pirebol kasabasının Sinanefendi civarında iskân edilen muhacirlerin vücuda getirdikleri 57 hanenin Reşadiye adıyla bir mahale olarak teşkili için bkz. DH.İD, 124-3, 27 Temmuz 1912 ve DH.İUM, E, 68, 5-1.
11. Faruk Kocacık, "19. yy'da Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", *Tarih*, no. 32 (1979 Mart), ayrı basım, çeşitli sayfalar.
12. BOA.DH.EUM.AYŞ; 2, 5.
13. BOA.DH.EUM.AYŞ; 2, 5.

BİR JÖN TÜRK'ÜN SÜRÜLDÜĞÜ FİZAN'DAN BÜYÜK SAHRA'YI GEÇEREK KAÇIŞI

Sami Bey'in Çölü Geçiş Anıları

Dr. FEVZİ DEMİR
Yrd. Doç. Dr., Mersin Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Sami Çölgeçen, Cumhuriyet döneminde milletvekiliyken. Taha Toros arşivi.

SAMİ ÇÖLGEÇEN KİMDİR?

Aşağıda anılarını aktardığımız yolculuğu yapan ve bu nedenle Çölgeçen soyadını alan Sami Bey 1293/1877 yılında Sofya civarındaki Berkofça'da doğmuştur.[1] Edirne Telgraf Muhabere memurlarından Hulusi Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Edirne'de tamamladıktan sonra 14 Mart 1891'de Bahriye Mektebi İdadi 1. sınıfına girmiş, 1 Mayıs 1895'te Harbiye sınıfına geçmiştir. 30 Haziran 1897'de Güverte Teğmen rütbesiyle mezun olan Sami Bey 2 Eylül 1897'de Padişah yönetimine karşı söz ve eylemlerinden dolayı irade ile kaydı silinmiş ve Trablusgarp Sancağı'na bağlı Fizan kazasına sürgün edilmiştir. Kendisi ülkenin çeşitli yerlerinden toplanıp Şeref Vapuru'na bindirilerek aynı yere sürgün edilen 78 kişiden biridir.[2]

5 Temmuz 1898'de Padişah II. Abdülhamid tarafından bağışlanarak rütbesi geri verilmiş ve Girit'teki Suda Tersanesi'ne atanmıştır. 8 Mayıs 1899'da üsteğmenliğe yükseltilerek Sinop Korveti'nde görevlendirilmiş, sonra da Trablusşam, İskenderun ve Hayfa liman başkanlıklarını yapmıştır. Hayfa'da iken yeniden politika ile uğraştığı ve gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak faaliyette bulunduğu savı ile tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir. On sekiz ay kimse ile görüştürülmeden tutuklu kaldıktan sonra Taşkışla'da Özel Harp Divanı'nda yargılanarak idam cezasına çarptırılmış; ceza 16 Haziran 1902'de Padişahça askerlikten tart ve ömür boyu Fizan'da sürgüne çevrilmiştir.

Sami Bey'in Fizan'da, sürgün olmasının dışında, oldukça rahat koşullarda bulunduğu anlaşılmaktadır. "Posta müteahhidliği, belediye memuriyeti ve bahçe isticârı gibi işlerle" meşgul olabilmiştir. Üstelik ahalî-yi mahalliyye ile de bu işler sonucu yakınlaşmış ve "bâkir bir zenciyye" ile evlenmiş ve iki de çocuğu olmuştur. Çocuklarından Yadigâr isimli olanını kaçışında yanında getirmiştir.[3]

Bu anılarında da belirttiği gibi, Fizan'da beş yıl kaldıktan sonra 28 Şubat 1908 gecesi Tuareg kabilesine mensup üç kılavuzun peşinde "Şaban, Bekir[4] ve Selim ve Arif Ağalar nâmında dört Arnavud; Sinop müftü-yü sâbıkı Hacı Mehmed Tevfik,[5] Kangırı Zaptiye Mülâzımı Rahmi, Bursalı Mehmed Nuri Efendilerle Midillili Yorgi ve Nikola isminde beş Anadolulu" olmak üzere dokuz kişiden oluşan bir grup ile kaçarak Büyük Sahra'yı geçmiş, Gine Körfezi'ne ulaşmıştır. Burada Jön Türk Devrimi'nin olduğunu öğrenen Sami Bey vapurla İngiltere'ye gitmiş ve oradan da Eylül 1908'de İzmir'e gelmiştir. Bu sırada anılarını İzmir'in köklü gazetelerinden *Ahenk*'e anlatan[6] Sami Bey'in bu ilginç öyküsü 17-18 Eylül 1908 tarihlerinde bu gazetede yer almıştır.[7]

İzmir'den İstanbul'a geçen Sami Bey'in burada sürgünlerce oluşturulmuş olan Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'ne de katıldığı anlaşılmaktadır.[8] İhtilal ile birlikte hakkındaki hükümlülük ve tart kararı kaldırılan Sami Bey 12 Kasım 1908'de yüzbaşılığa yükseltildi ve incelemelerde bulunması için ABD donanmasına gönderildi. Yurda dönüşünde önce 29 Mayıs 1909'da Bahriye Nezareti yaverliğine, 2 Ekim 1909'da da sürüldüğü Fizan Sancağı'na bu kez mutasarrıf olarak atandı. 30 Ocak 1914'te Emir Suud ile iyi ilişkiler kurmak üzere Necid Sancağı mutasarrıflığına nakledildi. Mutasarrıflığın vilayet olması ile açıkta kalmakla özel görev ile Hindistan, Kızıldeniz, Tunus ve Trablusgarp'ta bulundu. Eski görev yeri 21 Nisan 1915'te Taiz Mutasarrıflığı olarak değiştirildi. Ancak savaş dolayısıyla yeni görevine başlayamadı. 7 Kasım 1915'te Kerkük mutasarrıflığına atandı. Kerbela'da ayaklanma çıkması üzerine 2 Temmuz'da Kerkük mutasarrıflığına getirildi. Ayaklanmayı bastırmayı başardı. Meclis-i

Mebusan'ın III. döneminde 29 Eylül 1916'da Kerbela'da yapılan ara seçimde mebus seçildi. Ancak 13 Şubat 1917'de özel bir görevle İsviçre'ye gönderilmesi üzerine mebusluktan çekildi.

TBMM Hükümeti tarafından sırasıyla 25 Ocak 1923'te Horasan, 18 Mart 1924'te Rumiye, 3 Mayıs 1925'te Bağdat başkonsoloslukları görevlerine getirildi. 2 Temmuz 1925'te CHP 5. Bölge Müfettişliği görevi verilen Sami Bey TBMM III. dönemi içinde 2 Eylül 1927'de Ankara'dan milletvekili seçildi. Dönem sonu Meclisten ayrıldıktan sonra Maliye Vekâleti Kazanç Vergileri Temyiz Komisyonu ve Belediyeler Bankası İdare Meclisi üyeliklerinde bulundu.

V. dönem seçimlerinde 8 Şubat 1935'te Çankırı'dan tekrar milletvekili seçilen Sami Bey 26 Eylül 1935'te Çankırı'da ölmüştür.[9]

SAMİ BEY'İN FİZAN'I VE ÖTESİ

Fizan dünyanın en büyük çölü olan Büyük Sahra'nın sınırları içinde ara sıra rastlanan büyük vahalardan biri olup Libya'nın güneyinde bulunan bir yerleşimdir.[10] Afrika'nın kuzeyinde Fas'tan Kızıldeniz'e kadar uzanan ve Afrika'yı da coğrafi ve kültürel olarak bölen Sahra sıcak bir çöldür. Dünyanın en sıcak yerleri burada bulunmaktadır. Büyük Sahra'nın kuzeyindeki Aziziye'de gölgede 58°C sıcaklık kaydedilmiştir.[11] Üstelik günlük sıcaklık farkı 40°C'yi bulmaktadır. Böylesi bir iklimde bitki örtüsü olarak sadece alçak yerlerde dikenli çalılıklara ve sert otlara rastlanabilmektedir. Su kıttır. Bu ortam insan yaşamını da sınırlamakta ve yönlendirmektedir.

Trablusgarp'ın da, Cefâra kısmı ile Bingazi'nin Cebel-i Akdar bölgesi hariç, geri kalan büyük kısmı çöl halinde olup Sahra'nın bir parçasını teşkil etmektedir. Bu çorak ve yağışsız memleketin en önemli gelir kaynağı 20. yüzyıla girerken hayvancılık ve özellikle Sudan ve Sahra transit yolundan çeşitli yöntemlerle elde edilen gelirlerdi.[12] Sahra'da ihtiyaç maddeleri ve transit olmak üzere iki çeşit ticaret mevcuttu.

19. yüzyıl başlarında Sudan'ın en işlek kervan yolu Trablus-Gademes-Gat-Agades-Zinder-Kano yoludur. Gat'tan bir taraftan Fizan'ın merkezi Murzuk'a, diğer taraftan Batı Sahra'nın önemli ticaret merkezi İn Salah yoluyla Fas'a, hatta Tombuktu'ya gidilebilir. İkinci yol, Trablus-Sokna-Murzuk-Gatrun-Bilma-Çad yoludur.[13]

Bu bölgelerden güvenli geçiş ise Sahra'nın yerli ahalisi Tuareglerin tutumuna bağlıydı. Bunlar kendilerini İnohag, dillerini Temahag olarak tanımlıyorlardı. Tuaregler geçimlerini, Sahra'dan geçen kervanların emniyetini sağlamak karşılığında temin ettikleri ve usulüne göre tayin edilen belirli bir haraç almak, tüccarlara deve kiralamak, yahut da komşu kavimlere veya kendilerini memnun etmeyen kervanlara saldırmak suretiyle elde ettikleri mal ve hayvanlarla sağlamaktaydılar.

Ancak 1835'te Osmanlıların kesin denetimine giren Trablusgarp kıyıları dışında iç bölgeler bu Berberi kabilelerin denetimindeydi. Fizan geç bir tarih olan 1842 yılında bir kaza olarak Trablus'a bağlanmıştı. Yefren, Fesato, Nalut ve Gadames 1858 yılında Osmanlı'ya katılacak, Gat ise 1875'te ve 1887'de Osmanlılarca işgal edilebilecekti. Gat üzerindeki Türk egemenliği geçicidir. 1901'de ve 1905'te Bilma'ya bir miktar Osmanlı askeri uğrar. Fransızlar da bölgeye uğrarlar. 1906'da Fransızların işgali vardır. Canet'te Gat kaymakamı Cami Bey kısa süreli de olsa Osmanlı egemenliğini gösterir.

Osmanlı'nın son zamanlarının mekânının sınırlarından biri olan Fizan bu dönemlerde ününü daha çok bir sürgün yeri olarak yapmıştı. İmparatorluk merkezine uzaklığı ve ikliminin sertliği burayı sürgün için uygun bir yer haline getirmişti. Aşağıdaki anılarda ise Fizan'ı ve hatta ötesini bulmak mümkündür.

1. Biyografisi için bkz. Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yay., Ankara, 1994, s. 234-235; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK yay., Ankara, 1995, s. 164; İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, ty, s. 344.
2. 19.No.lu sürgün "Bahriye mülâzim-i sânilerinden Edirneli Mehmet Sami bin Hacı Hulusi Efendi" için bkz. Ali Fahri, *Emel Yolunda*, İkinci Tab', İstanbul, 1328. Ayrıca bkz. Ali [Fahri] Ağababa, "Şeref Kurbanları", *Yakın Tarihimiz*, III/37, s. 360-362. Kandemir, *Zindan Hatıraları (1848-1908)*, I, İstanbul, 1932.
3. Çoker'e göre bu kişi Deniz Harp Okulu'ndan 1 Mart 1923 çıkışlı, Hidrograf Kıdemli Albay olarak 28 Ekim 1951'de emekli olan Yadigâr Çölgeçen'dir. Bkz. Çoker, *age*, s. 235.
4. Selanik'te yayımlanan *İttihat ve Terakki* gazetesinde "Mısır'da intişâr eden 'Yeni Fikir' refikimizde devr-i istibdad hatıraları nâmıyla Fizan menfîlerinden Mehmed Bekir imzasıyla yazılan silsile-i feci'yeden" başlığı altında Fizan'a sürgün edilişin kısa bir başka öyküsü yer almaktadır: Öykü Sami'ninki gibidir. *İttihad ve Terakki*, 21 Teşrin-i sânî 1908, Nu. 50. Kaçış öyküsünü Fizan'da uzun süre yöneticilik yapan, daha sonra Fizan mebusu da olan Cami Bey de doğrulamaktadır. Bkz. Fizan Mebusu Cami, *Trablusgarb'dan Sahra-yı Kebir'e Doğru*, Bahikyan Matbaası, Dersaadet, 1326, s. 14-24.
5. İkinci Meşrutiyet'in ilk Meclis-i Mebusanı'nda Çankırı'yı temsil eden Tevfik sürgün edilişini şöyle açıklıyordu: "Devr-i sâbık-ı istibdadın zulüm görmüşlerinden birisi de benim. Bendenizim ki, Fizan'a tâ Sahra-yı Kebir'e ve oradan Gine'ye gittim. Benim esbâb-ı nefyim hâlâ devâirce mâlum değildir. Bir mutasarrıfın keyfine kurban olmuşumdur...", Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İctima Senesi: 1, 16 Kânun-ı sânî 1325 tarihinden 25 Şubat 1325 tarihine kadar, Cilt I, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 150. Kendisinin daha ayrıntılı bir açıklaması için bkz. "Menfî Mebuslar", *Sabah*, 22 Kânun-ı Evvel 1908.
6. "Bir Jön Türk'ün Matbaamızı Ziyareti", *Ahenk*, 12 Eylül 1908, Nu. 3702.
7. "Bir Jön Türk'ün Sahra-yı Kebir Seyahatı Hatıratından", *Ahenk*, 17 ve 18 Eylül 1908, Nu. 3705-3706.
8. Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı *Hukuk-ı Umumiye* gazetesi "mahall-i menfâsı Fizan'dan on nefer mezâlimdide arkadaşı ile beş buçuk ayda Gine Körfezi'ne, oradan Londra tarikiyle Dersaadet'e gelen Bahriye zabitânından ve ahrar-ı milletten ve cemiyetimiz azâsından Sami Bey"le mahdumu olup bu seyahatta babasına refâkat eden üç buçuk yaşındaki Jön Türk (Yadigâr) Bey" alt başlığı ile Sami Bey ve oğlunun bir fotoğrafını vermiştir. Bkz. *Hukuk-ı Umumiye*, 30 Eylül 1908, Nu. 15.
9. Ölümü ancak kısacık bir haber olmuştur: "Çankırı saylavı Sami Çölgeçen, bu gün Çankırı'da nezl-i dimağî'den ölmüştür...". *Tan*, 27 Eylül 1935, Nu: 158, s.3.
10. *İslam Ansiklopedisi*, IV, M.E.B. yay., İstanbul, 1993, s. 670-672.
11. Sahra için bkz. *İslam Ansiklopedisi*, X, s. 69-75.
12. Çaycı, *age*, s. 11
13. *age*, s. 18-19.

BİR JÖN TÜRK'ÜN SAHRA-YI KEBİR SEYAHATI HATIRATI'NDAN

TUTUKLANIŞI VE SÜRGÜN KARARI

Bendeniz akdemce bahriye mülâzım-ı evvellerinden idim. İdare-i sâbıkada umûm efrâd-ı millet, bâhusus bizim gibi Jön Türkler hakkında en ziyade savlet-i şeâmet, şiddet-i denâet gösterdiği şu son senelerde nasılsa vâki' olan bir "sehv-i lisân!"dan dolayı Hayfa'ya ikâmete memuren gönderildim. Orada uhdeme liman riyaseti vazifesi de verilmişti. Aradan bir müddet geçti. Bir gün limana suret-i mahsusada bir vapur geldi. Beni bu vapura çağırdılar. Orada derhal taht-ı tevkîfe alınarak İstanbul'a getirildim. Taşkışla Hapishanesi'nde on sekiz ay ihtilâttan memnu' olarak bir oda derûnunda mevkuf kaldıktan ve kendilerince idare-i müstebide aleyhine bazı gûnâ harekât ve teşebbüsâtım güya anlaşıldıktan sonra idam! cezasına mahkûm edildim. Bu sırada idi ki mihnet-gede-yi sefâletim bâb-ı zaptiyeye nakledildi. Bir müddet sonra bu cezâ-yı nâ-sezâm müebbed kal'ahendliğe tahvil edilmiş, Fizan'a nefy ve tagrîbim kararlaştırılmıştı.

FİZAN'A VARIŞ

Bunun üzerine bir gece haliyyen, mukayyiden Mehterhâne'ye celb olundum. Hafız Mehmed Efendi isminde benim gibi bir mahkûm, mazlûm bir mağdur ile beraber ikimizi bir prangaya geçirdiler. Sirkeci İskelesi'ne götürüp karanlık bir anbarda habsettiler. O muzlim, murdar yerde tam otuz altı gün pranga-bend bir halde kaldıktan sonra rükûbumuza tahsis(!) edilen vapur güç hâlle Trablusgarb'a müteveccihen tahrîk-i şarb-ı lânet edebildi. Hatta esnâ-yı râhda İzmir limanına da uğramış, fakat biz anbarda iki arkadaş zincirle bağlı, çakılı olduğumuz için bi'z-zarure bu şehr-i azîm ve mamure-yi medeniyeti görememiştik. Trablusgarb'a vâsıl olduk. Orada birkaç ay mahbus kaldık. Andan sonra karakol oğlu diye tâbir edilen zaptiyelere terfikan Fizan'a sevk olunduk. Buraya vusûlümüz Trablus'tan hareketimizin otuz yedinci gününe müsâdif idi. Burada doğruca cihet-i askeriyeye aid habshâneye teslim olundum. Bilâhare meşhur merhum kumandan Recep Paşa'ya verdiğim bir istidâ' üzerine Mülkiye Habshânesi'ne nakl ettiler. Mama-fih bir zaptiye neferi nezâret ve refâketinde olarak ara sıra çarşıya filan çıkmaya ve ahali-yi mahalliye ile sık sık ihtilâta haşlamış ve nihayetü'l-emr bâkir bir zenciyye ile akd-i izdivac eylemişdim. Hatta bu izdivacın neticesi olarak iki oğlum dünyaya geldi. Bunlardan biri işte şu yanımdaki evlâdımdır ki ismi Yadigâr'dır. Henüz üç buçuk yaşındadır. Artık Fizan'da benim tavattun etmiş gibi ahalinin, memurîn-i hükümetin emn ü itimâdını kazanmış ve orada bir mektep dahi te'sis etmiş ve bazen de posta müteahhidliği, belediye memuriyeti ve bahçe isticârı gibi işlerle meşgul olmakta bulunmuştum.

Şimdi size vatan-ı sânî gibi telakki eylediğim Fizan hakkında biraz mâlumât vereyim.

Fizan mâlum olduğu üzere, Trablusgarb Vilayeti'nin hâvi olduğu dört sancaktan biridir. Bu sancak vilâyeti kısm-ı cenubîsini teşkil eden arâziden bir hayliisini şâmil Sahrâ-yı Kebîr içerilerine doğru uzanıp giden vasi' çöllere mubittir. Merkez liva Murzuk nâmında küçük bir kasabadır. Bu kasaba vaziyet-i gayr-ı tabiyyeyi hâvi çukur bir mahalde mebnîdir. Nefs-i kasabanın altı bini mütecâviz nüfusu, dahilî bir kal'a ile haricî bir sürü kışla ve cami'-i şerifi, çarşu ve pazarı vardır. Babü'l-kebîr, Babü'n-neccarî, Bab'el-garîb nâmlarıyla üç kapıdan girilir. Ahalisi kâmilen müslümandır. Burada hurma mebzûliyetle bulunursa da et, sebze, şeker ve kahve gibi havâyic pek de mebzûl değildir. Havası ise yirmi altı derece arz-ı şimâliye müsâdif olduğu için pek sıcak ve gayet vahimdir. Mizanü'l-harâre gölgede kırk beş dereceyi göstermektedir. Burası merkez-i vilâyetten takriben 236 saatlik bir mesafede kâimdir.

Sami Bey.
Taha Toros arşivi.

FİZAN'DAN BÜYÜK SAHRA'YA

İşte bu Murzuk'a oldukça ısınmış, alışmış isem de fakat geçirdiğim hayat cidden tahammülsüz olmakla beraber, sevgili, mukaddes vatanım hakkındaki endişelerim gittikçe tezâyüd etmekte ve beni türlü türlü efkâr-ı cansiperâneye sevk eylemekte olduğundan buradan firar edebilmenin çaresini düşünmeye başladım. Ve bu fikrimi de benim gibi orada ikâmete memur ve menfâ olan arkadaşlarıma açtım. Onlar da kabûl eylediğinden hepimiz hemfikir olduk. En mühim müşkil mes'ele ise buradan firar ile diğer rüfekâ-yı hamiyyete, fedakârân-ı hürriyete iltihak edebilmek idi. Bunu düşündük taşındık; her şeyden evvel silah tedârikine karar verdik. Burada silah bulmak da güç. Hem nâdir bulunuyor, hem de gayet pahalı. Çâr-nâ-çâr mükemmel birer martin ile miktarı kâfi cebhâne edindik. Arkadaşlarım Şaban, Bekir ve Selim ve Arif Ağalar nâmında dört Arnavud; Sinop müftü-yü sâbıkı Hacı Mehmet Tevfik, Kangırı Zaptiye Mülâzımı Rahmi, Bursalı Mehmed Nuri Efendiler'le Midillili Yorgi ve Nikola isminde beş Anadolulu ki cem'an dokuz kişi-

Sami Bey'in Fizan'dan kaçarken kat ettiği yol, güncel bir Afrika fiziki haritası üzerinde.

den ibaretti. Yol erzâkımızı da alarak develere râkiben bir gece hafiyyen yola çıktık. İşbu hareketimiz 323 senesi şubatının on beşinci gününe ve on altıncı gecesine tesadüf etti.

Artık Murzuk'dan kurtulduk. Fizan çöllerine doğru tevcih-i veche-yi azimet eyledik. Yanımızda Tuareg kabilesine mensub üç de kılavuz vardı. On sekiz gün kat'-ı mesafe eyledikten sonra eski haritalarda Karamant nâmı verilmiş olan mahalle geldik. Burada erzakımız da tükenmişti. Erzak aldık. Yolumuza devama başladık. Hatta buradan altı günlük bir bu'd-ı mesafede bulunan Oride nâmında bir karyeye yetmiş iki saatte vâsıl olduk.

Bizim suret-i fırârımız Fizan'da bi't-tabi' büyük bir hadise şeklini almış olduğu için takib ve derdestimiz emrinde peşimizden bir zaptiye müfrezesi sevk olunmuştu. Çünkü Fizan'dan kaçmak, kaçabilmek, o dehşetli mehlekeleri göze aldırmak cidden büyük bir fedâkârlığa, istihkâr-ı mevte vâbeste bir keyfiyettir. Bir sene evvel de bizim gibi Jönlerden iki cesur fedâkâr da bu yolda harekette bulunmuşlardı: Fakat bu zavallı mâsumlar şiddetli bir tâkibe hedef oldukları için biri meyyiten, diğeri hayyen derdest edilmişti....

Ma-ma-fih, bizim peşimizden çıkarılan müfreze, bir müddet tâkibden sonra yolların i'vicâc ve menâat-ı fevkalâdesine tahammül edemeyeceğini anlamış ve avdete mecbur olmuştur.

Gerçi biz; bu tâkibden kurtulduk. Fakat başka suretle büyük bir mücâdeleye, müsâdemeye düçâr olduk. Tibu kabilesine mensub birçok eşkıya tarafından şiddetli bir taarruza uğradık. Bunlarla bir hayli uğraştıktan, silah teâti edildikten sonra güç hâl ile tahlîs-i girîbân edebilmiş isek de maateessüf bütün develerimiz telef olduğu gibi arkadaşlarımızdan Hafız Mehmed Efendi ile Nikola dahi cerîhadar olmuştu. Artık hepimiz piyade kaldık. Mahall-i müsâdemeden Rode'ye kemâl-i meşâkk u mezâhimle vâsıl olabildik.

İstitrâden şunu beyân edeyim ki buralarda seyr ve seyahat etmek -dediğimiz cümle ile- büyük muhatârâtı göze aldırmak, hayatı mühlikeye ilka' eylemek demektir. Çünkü buralarda sâkin ve seyyar halinde birçok kabâil vardır. Meşhurları Tuareg, Tibu kabileleridir ki bunlar da müteaddid kabâile münkasımdır.

Sahra-yı Vusta tâbir edilen Fizan Mutasarrıflığı'ndan Çad Gölü'ne kadar imtidad eden cesîm bir vâdi bunların başlıca cevelân-gâhını teşkil etmektedir. Namaşık denilen bir lisanla mütekellim, gayet şecî, cengâver kimselerdir. Kargı, kılınç, tüfenk ve bıçakla müsellah bir halde daima hecinlere râkib olarak gezerler. Beyaz yahud siyah gömlek giyerek yüzlerini de bir derece örterler ki yalnız gözleri görülebilir. Beynlerinde kabâilin reisleri müttehiden hükmederler, muamele-i dahiliyelerinde kat'-ı enf ve kahr gibi şeyler yoktur. Bunların cümlesi Müslüman olmakla beraber taaddüd-i zevcât emr-i şerifine karşı rağbet göstermemek âdât-ı kavmiyeleri hükmüne girmiştir. Medâr-ı tayyüşleri Fizan'dan otuz günde Gat kasabasına muvâsalat edebilen kârbânlara mukannen bir ücret mukâbilinde kılavuzluk ve fırsat düşürdükçe de soyguculuk etmekten ibarettir.

Bizim son vâsıl olduğumuz Rode-Ayna mevki'leri Fransız müstemlekesi dahilinde idi. Buradan Bilma'da mukîm Fransız zabitânına bir mektub yazmış isek de yine bunun cevabını bilmeksizin hareket etlik. Bu sefer merkeblere süvar bulunuyorduk.

Esnâ-yı râhda bir Fransız zabiti, maiyetinde yirmi beş nefer askerle beraber bizi âişe-i Ta'ma denilen bir mahalde istikbâl eyledi. Hakkımızda büyük insaniyet ve ihtiram gösterdiler. Zâbit tarafından bir de ziyafet verildi. Ertesi gün biz Bilma'ya müteveccihen, onlar da bize taarruz eylediklerini yukarıda arz eylediğim eşkıyayı tâkiben yola çıktık. Biz kasabaya yaklaştığımız sırada oradaki kapudan Yüzbaşı Tulo arkadaşlarıyla bizi istikbâl, fevkalâde i'zaz ve ikramla Bilma'ya isâl eylediler. Hepimize ayrı ayrı mahallere tahsis, her türlü esbâb-ı istirahatımız istikmâl edilmiş; mükemmel, mükellef bir de ziyafet verilmişti. Bendenizle ciğerpârem Yadigârımı kışlada kendisine mahsus odaya kabul etti. Bir kaç gün sonra da takib müfrezesi gelmiş ve eşirra ya tesadüf edemediklerini söylemiştir.

Bizim burada bulunduğumuz yirmi iki gün zarfında Fransızla-

rın hakkımızda gösterdikleri âsâr-ı mihmân-nüvâzâneyi, bu sebeble kendisine karşı hâsıl olan minnetdarlığımızı ebediyyen unutmak kâbil değildir.

Burada levâzım-ı maişete müteallik şeyler daima taşradan getirildiği için pek pahalıdır. Bir gün Fransız doktor ile bir mülâzımın vidâdıyla bir miktar erzâk-ı askeriye getirildi. Bunun vürûdunu müteallik biz de yola çıktık. Bu defa refakâtimize kırk nefer Fransız askeriyle aileleri (oralarda askerin ailesi da daima beraberinde bulundurmak usûlden imiş!), bir takım mârızâyı askeriye, ve'l-hâsıl kafileyi teşkîl eden efrâd iki yüz elliye bâliğ olmuştu. Hepimizin rükûbuna mahsus develerimiz de mevcud idi.

ÇÖLÜN TEHLİKELERİ

Hareketimizin üçüncü günü Agadem vâhına vâsıl olduk. Burada erzâkımız, suyumuz da tükenmişti. Kılavuzlardan ikisini su taharrisi zımmında sevk etmiş, akşama kadar da intizarda bulunmuş, ma'mâfih bir şey zuhur etmediği için me'yûs bir hâlde kalmış idik. Bu yüzden çekilen müzâyaka an be an artmakta, tekmil kafile efrâdının mahv olmaları muhakkak görünmekte idi. Nihayet yanımızdaki zabitânla icrâ' edilen müzakere neticesinde, "gönderilen kılavuzlar sabaha kadar avdet etmezlerse ellerimizdeki rehberlere, haritalara imtisâlen cenûba mütevecciben hareket etmek" kararı verildi. Sabah oldu. Yine bir zuhûrat yok. Bunun üzerine kafilemiz yola revân oldu. Yirmi dört saat daha kat'-ı mesafe edebilmiş isek de arkadaşların birçoğu bitab düşmüş ve yollarda bayılıp kalmış idi. Şu hâl, efkârımızda başka bir te'sir-i mahûf ilka' etmiş olduğundan tekrar bir ictimâ' icrâ' eyledik. Artık bu sefer kararımız; hepimiz bir yolu takib edib de cümleten mahv ve telef olmaktan ise ayrı ayrı bir yol tutmak mes'elesine müstenid idi. Fakat bu karara hiç birimizin muvafakât cesâreti yok idi. Çünkü (medenî-bi't-tabi') olarak yaratılmış olan insanlar nasıl ki yaşamak hususunda cemiyetten ayrılmak istemezlerse, ölüm hakkında da yekdiğerlerinden cüdâ bulunmasını arzu etmediklerini bu acı, elîm tecrübeler de gösteriyordu. Binaenaleyh, bu karar da müsmir olamadı. Yine müttefiken, müttehiden yolumuza devama başladık., ama her dakika ölüme, helâka intizar ediyorduk!

Sahrâ-yı Kebîr'in bu gibi elîm, mühlik hadiseleri kesîrü'l-vuku' olmağla beraber; bunlar tabiaten alışık olmayan bizim gibilere daha ziyade vahşet ve vehâmet bahş etmekte idi. Sırası gelmişken size Sahra-yı Kebîr'in ahvâli tabii ve hevaiyesinden biraz bahs edeyim:

SICAK VE SUSUZLIK

Havası gayet sıcaktır. Mizanü'l-harare gündüzün gölgede 40-50 dereceyi irâe ettiği gibi geceleyin de bilakis bürûdet ikiden üçe kadar tenzil edecek mertebede bir tebeddül ve tefâvüt gösterir. Rüzgârları şiddetlidir. Fakat mübalâga edildiği, yani kafileleri bastırıp gömecek, kaffesini öldürecek derecede değildir. Yalnız Sam denilen mevsim rüzgârları vardır ki bunlar kum kasırgalarını kaldırıp, ara sıra su tulumbalarını da kuruttukları ve bu suretle yolcuları susuzluktan mahv olmak tehlikesine ilkâ' eyledikleri vâki' ve meşhûddur. Sahranın her tarafında susuz birçok vadilere tesadüf olunur. Bunların muavvec ve münhat bir halde bulunmalarından, vaktiyle kurumuş nehir yatakları olduğu istidlâl olunmakta; bu çöllerde kesretle görülen Serap denilen şey çok defa seyyah ve yolcuları uzaktan su birikintileri zannıyla

"Mahall-i menfâsı Fizan'dan on nefer mezâlimdîde arkadaşı ile beş buçuk ayda Gine Körfezi'ne, oradan Londra tarikiyle Dersaadet'e gelen Bahriye zabitânından ve ahrar-ı milletten ve cemiyetimiz azasından Sami Bey'le mahdumu olup bu seyahatta babasına refâkat eden üç buçuk yaşındaki Jön Türk (Yadigâr) Bey."
Hukuk-ı Umumiye, no. 15 (30 Eylül 1908).

aldatarak yollarından dönmeye mecbur etmekte ve kum sahralarında câ-be-ca teşekkül etmiş münbit birtakım toprak adacıkları vardır ki, bunlar da "vâh-vahât" tâbir edilmektedir. Elhâsıl o arz-ı vâsia-i sahranın söylemek ve yazmakla bitmeyecek ıstırabı, elemli ahvâl ve menâzırı pek çoktur.

Artık bizim kafilenin susuzluk yüzünden çektiği âlâmın derecesini mümkün mertebe tasvir edebilmiş olmak için, râkib olduğumuz develeri telef etmeye ve bu hayvancıkların ema ve işkenbelerindeki müterâkim o murdar mâyiâtı imtisâs ile ta'dil-i atş eylemeye mecbur kaldığımızı ve bu uğurda otuz beş re's deve kestiğimizi söylemek kâfidir zannederim.

Bir aralık arkadaşlardan Mülâzım Rahmi Efendi'nin devesi cemelini iskât etmişti. Büdün denilen bu deve yavrusu kesildi, eti parça parça kafile efrâdına tevzî' edildi. Herkes bu lahmpâreleri ağzına alıp çiğniyor ve hâsıl olan luâbıyla muvakkaten teskîn-i harârete çalışıyor, zavallı Yadigâr'ım da bunları çiy çiy mideye indirmekten başka bir şey beceremiyordu. Bazıları da ağızlarına kurşun alıyorlarsa da bunun da bir te'sir-i bârdi görülemiyordu. Susuzluğun devam ettiği müddetçe tebevvül ederek içtiğimiz de vâki' olmuştur.

İşte bu keşmekeş içinde hayatla memat arasında bir müddet daha kat'-ı mesafe eyledikten sonra bir su başına vâsıl olduk. Secde-yi şükrâna kapandık. Fakat buraya vüsûlümüzde kafile pek noksan idi. Kırk nefer askerden ancak on biri kalmıştı.

ÇAD'A DOĞRU

Doktor Bostuva ile diğer bir çavuş yollarda bîtâb kalan arkadaşlarını toplamak üzere geriye hareket ettiler. Biz o akşam orada kaldık. Sabah onlar da geldiler. Maatteessüf üç neferin susuzluk yüzünden öldüğü ve birinin de düçâr-ı cinnet olduğu anlaşıldı. Su başından hareketle akşama kadar Kokeni nâmında bir karyeye vardık. Orada tekmil kafile arkadaşlarıyla yine birleşmiştik. Burası Çad gölünün kurbunda bir mahal idi. Buradan sekiz gün daha yol giderek Fransızların Yu merkezine muvasâlat edebildik. Artık buradan sonra gideceğimiz İngiliz müsta'mercsi hududu dahilinde idi. Birer öküz bulup bunlara râkib olduk. Çünkü buralarda hayvanat-ı bakariyye binek hizmetinde istihdam ediliyordu. Maykoni'ye geldik. İngilizler tarafından nihayet mertebe i'zaz ve ikram gördük. Hatta burada Borneo Emiri Ebu Bekir bin İbrahim Hazretleri de bulunmuştur.

Size Borneo hakkında da biraz mâlumât vereyim: Haritalarda gördüğünüz vech ile Borneo yahud Bornoh denilen kıt'a Çad Gölü'nün garb-ı cenûbîsinde kain vâsi' bir havzadan ibarettir. Merkez-i hükümeti Kuke şehridir. Teşkilât-ı siyasiyece kendi örf ve tâbirlerince Borneolular emirlerine (Sultan) derler. Bu kıt'a ahalisi kâmilen müslümandır. Emirlerinin ulûm-ı dinîyede behredâr olması şarttır. Borneoluların vücudları gayet sağlamdır. Gayr-ı muntazam ve bir haylisi süvari olmak üzere yüz bin kadar askeri de vardır. Bunlar hâlâ kargı ve kılınçla müsellahdır. Borneo kabâili cümlesi çıplak olup yalnız setr-i avret edecek kadar cüz'i bir şey istimâl ederler. Emirleriyle sultanları büyük ve beyaz sarık sarmaya mecburdurlar.

Lisanları elsine-yi zencîyeden olup bir vakitler İngiliz misyonerlerinden Küle bu lisanın sarfını yazmış ve seyyah Barett (Barth)(*) de bazı lügâtlarını zabt etmişti.

Kuke kasabasından Murzuk tarikiyle Trablusgarb'la az çok ticareti de vardır.

Şimdi son vardığımızı haber verdiğim Maykoni'den Gine Valisi'ne çektiğimiz bir telgrafa işte şu cevabı aldık ki meali şöyledir:

"Yaşasın Jön Türkler! Şirene'de sizi görmek için bekliyorum. Hem bu hususda büyük bir mahzûziyyet de hissediyorum. Esnâ-yı râhde uğrayacağınız mahallerde umum memurîn tarafımızdan hakkınızda ibrâz-ı âsâr-ı hürmet olunacaktır. Her türlü esbâb-ı istirahâtınız te'min edilmiştir."

Bakınız Mösyö Fişer nâmında olan bu koca İngiliz Valisi bizim gibi vatan, hürriyet uğrunda hayatını ve bütün mevcudiyetini istihkâr eden şanlı âcizler, zavallılar hakkında ne yolda ihtiramlar, nevâzişler gösteriyor. Bu da İngiliz akvâmının mâlik oldukları ulüvv-i cenâba, hürriyet-i kâmileye şâmil değil midir? Bunun için İngilizlere karşı bi't-tabi' hissiyât-ı kalbiye-i minnetdarânemiz daha ziyade mütemayildir.

SAHRA'DAN GİNE KÖRFEZİ'NE

Ne hal ise, biz yirmi yedi gün daha yol gittikten sonra Nibjer (Nijer) Nehri üzerinde kain Lokoca'ya vâsıl olabildik. Burada bir hafta kaldık. Ondan sonra vâlilere mahsus bir sandala râkiben Gine Körfezi'ne indik. Bu körfezde seyr ü sefer eden İngiliz vapuru ile Sierre Leone limanına geçtik.

İşte burada çektiğimiz her türlü âlâm ve ıztırâbı derhal unutur gibi olduk. Çünkü vatanımızda, Osmanlı ülkesinde senelerden beri uğraştığımız (Meşrutiyet-i idare)'nin te'sisi ve hürriyet, müsâvât, hak ve adaletin ilân edildiğini *Times*'in haftalık nüshasında okumuştuk. Artık sevincimizden çılgın bir hale uğramış, hatt-ı hareketimizi tayinden izhâr-ı acz ediyor idik. Derhal müteheyyi'-i hareket bulunan Akabre namında bir İngiliz yolcu vapuruna atladık. Arapların "Cezâyir-i Halidât" dedikleri Kanarya Adaları'na uğrayarak yirmi gün zarfında Liverpol'a muvasalat eyledik ki buraya vüsûlümüz Murzuk'dan tarih-i firarımızdan itibaren altıncı ayı nihayetine tesadüf etmekte idi. Burada Osmanlı Konsolosu bulunan Ahmed Guilyam Bey'le görüştük. Kâffemiz de kıyafet-i milliyemize muvafık elbise giymiş ve başlarımıza sarık sarmış idik. Bu suretle birkaç gün istirahatten sonra bir Fransız vapuruna râkiben hür ve mes'ud olan vatanımıza mütevecciben hareketle İzmir şehrine vâsıl olduk.

(*) Barth (Det. H.), *Voyeges et decouvertes dans l'Afrique Septentrionale et centrale pendant les années 1849 a 1855*, (trad. İthier), Paris, 1882, 4 cilt. Ayrıntılı kaynakça için bkz. Çayet, *age*, s. 201-227.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Yarışmacıların çalışmalarına son noktalarını koyduğu şu günlerde, biz de son hatırlatmalarımızı yapmak istiyoruz. Çalışmaların son teslim tarihi 20 Ekim 2000, herhangi bir sebeple uzatılmayacaktır. Ekim ayının son günlerinde yarışma sekreteryasının ön değerlendirmesinden geçen makaleler kasım ayı başında seçici kurula sunulacak, seçici kurul kasım ayının son günlerinde dereceye girecek ilk beş makaleyi belirleyecektir. Derece alanlar *Toplumsal Tarih*'in aralık sayısı, derginin internet sitesi ve medya aracılığıyla duyurulacak; aralık ayı ortalarında da ödül töreni düzenlenecektir.

Çalışmalarınızın teslim şekliyle ilgili olarak son hatırlatmalarımızı ise birkaç başlık altında toplamak mümkün.

Çalışmalarınızı üç kopya kâğıt çıkış ve bir kopya bilgisayar kaydı (disket) olmak üzere dört kopya olarak istiyoruz. Görsel malzemeyi ise çoğaltmanıza gerek yok, tek kopya verebilirsiniz. Göndereceğiniz görsel malzemeyle ilgili bir diğer önemli noktaysa, görselleri yazının uygun yerlerine yerleştirmeniz, yani sayfa düzeni yapmanız gerekmiyor. Eğer olanağınız varsa bile görsel malzemeyi *scanner*da tarayarak bilgisayar ortamında vermemenizi istiyoruz.

Sizden istediğimiz, hangi görsel malzemenin neyi anlattığını ve kaynağının ne olduğunu belirterek bunları çalışmanıza ek olarak vermenizdir. Orijinal (tarihi) fotoğraf ve belgelerin asıllarını vermek yerine, eğer bunlar siyah/beyaz bir belgeyse normal bir fotokopisini, fotoğraf veya renkli bir belgeyse renkli fotokopisini alarak teslim etmeniz yeterlidir.

Çalışmanızla birlikte bir de "sunuş" yazısı istemiştik. Kendinizi tanıtacağınız, yarışmayı nereden duyduğunuzu, konunuzu nasıl belirlediğinizi, yarışmaya başvurunuz ve araştırmanız sırasında hangi sorunlarla/güçlüklerle karşılaştığınızı vb aktaracağınız bu sunuş yazısı, değerlendirme sırasında seçici kurula sunulmayacaktır. Gelecek yıllarda düzenleyeceğimiz yarışma için bize yol gösterecek olan bu sunuş yazısına da çalışmanız kadar özen göstermenizi diliyoruz.

Çalışmalarınızı internet aracığı ile göndermemelisiniz. Özellikle İstanbul'daki arkadaşlar çalışmalarını doğrudan yarışma merkezine bırakabilir. Adresimiz: Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, Beşiktaş. Başvuru sırasında farklı sebeplerden öğrenci belgesini gönderemeyen arkadaşlar, belgelerini çalışmalarıyla birlikte mutlaka göndermeliler. Öğrenci belgesi olmayan çalışmalar değerlendirilmeye alınmayacaktır. Bu sebeple birçok üniversitenin yeni öğretim yılına başladığı eylül ve ekim ayı başlarında öğrenci belgenizi hemen almanızı öneririz.

Konu değişikliklerini birçok arkadaş yarışma merkezine bildirdi; ancak, bildirmeyenlerin olması ihtimaline karşı bu tür bilgileri bize mutlaka ulaştırmanız gerektiğini de hatırlatırız. Başvuru sırasında belirttiğiniz konudan başka bir konu hazırlayıp göndermeniz durumunda makaleniz değerlendirmeye alınmayacaktır.

Hepinize başarılar diliyoruz.

Sivas Basın Tarihi Üzerine Notlar

M. BÜLENT VARLIK

Güney Nair, *1878-1999 Sivas Basını*, Sivas, Eylül 1999, 336 s.

Cumhuriyet Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışan G. Nair'in kitabı dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde (s. 17-47) kavramlar ve genel hatları ile Türk basın tarihi hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Sivas'ta yayımlanan gazetelerin tanıtıldığı ikinci bölümden (s. 51-158) sonra 1945-1959 yılları arasında yayımlanan *Ülke* gazetesinin incelendiği üçüncü bölüm (s. 161-283) yer almaktadır. Son bölümde (s. 287-326) ise günümüz Sivas basını üzerinde kısaca durulmaktadır.

Bu kısa çalışmada özellikle ilk 50 yıllık dönemi, üç süreli yayın kataloğuna[1] ve ikincil kaynaklara dayanarak gözden geçirip yapılan katkılara ve bazı eksikliklere dikkat çekmek istiyoruz.

1. Birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Sivas'ta da basın-yayın hayatı vilayet gazetesi ile başlamıştır.[2] Gazetenin 1926 yılından sonraki nüshalarını inceleyen Nair, kentteki ilk süreli yayın olan *Sivas*'ın yayına başlayış tarihini 1878 olarak vermektedir. Ancak, Ank/Eht.1743 ve özellikle İst/Eht.1397'de yer alan bilgiler *Sivas*'ın 1879'da çıktığını belirtmektedir. *Sivas* gazetesi ile ilgili önemli bir eksiklik de *Sivas*'ın hem Türkçe, hem de Ermenice olarak yayımlandığının belirtilmemesidir.

2. Sivas'ta yayımlanan ilk özel gazete olan *Kızılırmak*'ın yayın hayatı 15 Teşrinievvel 1325 [28 Ekim 1909] tarihinde başlamış ve fasılalarla 1946 yılına kadar sürmüştür. Gazetenin yayın hayatına ilişkin olarak verilen bilgiler yerel basın tarihimiz açısından önemlidir [konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. İst/Eht. 817, Ank/Eht. 1063].

3. Nair, kitabına *1878-1999 Sivas Basını* adını koymasına ve s. 60'ta bazılarının adlarını kaydetmesine rağmen dergileri araştırma kapsamının dışında tutmuştur. Bu husus çalışmanın önemli bir eksiğini teşkil etmektedir. Sivas'ta çıkarılan ilk dergi *Gençler Derneği* olup Mart 1330 [1914] tarihinde yayımlanmıştır. "Fennî, edebî, içtimaî, ahlakî, gençlerin faidesine çalışır, aylık Türk gazetesi" olan *Gençler Derneği*'nin başyazıcısı Mustafa Nusret'tir. Dergi Sivas Vilayet Matbaası'nda basılmıştır [bkz. İst/Eht. 450, Ank/Eht 575].

4. Gerek Türkiye, gerekse Sivas basın tarihi açısından büyük önem taşıyan *İrade-i Milliye* gazetesi 14 Eylül 1335 [1919] tarihinde çıkarılmıştır. Önce Heyet-i Temsiliye'nin sözcülüğünü yapan gazete Mustafa Kemal'in Ankara'ya gidişinden sonra Halis Turgut'un denetimi altında yayımını sürdürmüş ve muhalif bir çizgi izlemiştir. Nair bu konuya hiç değinmemiştir.[3] Ayrıca Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* ile *İrade-i Milliye* arasında yakın ilişkilerin tesis edildiğine yönelik

Sivas gazetesinin 1. sayısı. Sivas Vilayeti tarafından çıkarılan dört sayfalık gazetenin yapraklarının bir yüzü Ermenice, diğer yüzü Türkçe. İlk sayının tarihi Türkçe sayfada 21 Kanunievvel 1295 (Rumi) ve 20 Muharrem 1297 (Hicri), Ermenice sayfada 31 Aralık 1879 olarak belirtilmiş. (-Ed.)

değerlendirmeyi (s. 105-106) de doğru olarak kabul etmek mümkün görülmemektedir.

5. Nair s. 108'de, hakkında bilgi bulamadığım belirttiği *İdare-i Milliye* gazetesi ile ilgili olarak Ank/Eht 823'te verilen bibliyografik künyeyi tekrarlamaktadır. Bu künyedeki bilgilerin tamamı *İrade-i Milliye* ile ilgili verilerle örtüşmektedir. Dönemin basınını yakından inceleyen K. Yust'un *İdare-i Milliye*'den söz etmemesi de ilgi çekicidir.

6. Mustafa Kemal'e muhalif grubun yayın organı olan *Gaye-i Milliye* 2 Mart 1921 tarihinde yayımlanmıştır. "Siyasî, ilmî, ebedî, iktisadî gazete" olup sahib-i imtiyazı Maksud Azmi'dir. Halis Turgut yönetimindeki *İrade-i Milliye*'nin kapatılması üzerine çıkarılmıştır.[4] Gazete hakkında s. 106-108'de verilen bilgiler yerel basın tarihine katkı niteliğindedir [ayrıca bkz. Ank/Eht. 549].

7. Yine sadece adından söz edilen *Mücahede-i Milliye*'nin sahib-i imtiyazı Hilmi Abidin ve mesul müdürü Hayri Lütfullah'tır. Gazete 23 Mart 1922 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.[5]

8. Çok kısa olmasına rağmen, kütüphanelerde bulunmayan *Vicdan* gazetesi hakkında verilen bilgiler (s. 108) yerel basın tarihine katkı olarak değerlendirilebilir.

9. 1922 yılında yayımlanan günlük/onbeş günlük okul dergisi *Dilek*'ten hiç söz edilmemiştir. "Muallim ve Muallimler Cemiyeti'nin neşr-i efkârı" olan derginin sahib-i imtiyazı ve müdürü Ank/Eht. 409'da Cemal Gültekin, İst/Eht 324 ve SÖ. 244'te Rıdvan Nafiz'dir.

10. 1923 yılında haftalık olarak yayımlanan *Birlik* hakkında da hiçbir bilgi verilmemiştir. Sivas Türk Ocağı tarafından yayımlanan *Birlik*'in imtiyaz sahibi ve mesul müdürü Mehmet Nafiz'dir [bkz. İst/Eht. 178, Ank/Eht. 233].

11. Hakkında bilgi verilmeyen bir diğer dergi olan *Duygu ve Düşünce* Sivas Muallimler Birliği tarafından yayımlanmıştır. Tahrir müdürlüğünü Eflatun Cem'in [Güney] yaptığı dergi on beş günlüktür [bkz. İst/Eht. 349, Ank/Eht. 444 ve SÖ. 262].

12. Nair, 1929-1938 yılları arasında yayımlanan *Adım*, *İlkiz*, *Ortayayla*, *Toplantı* ve *Yıldızdağı*'ndan da söz etmemiştir. Yazar önsözde (s. 9) gazeteler üzerinde duracağını belirtmiş olmakla birlikte, dergileri neden araştırma kapsamı dışında tuttuğunu açıklamamıştır. Kanımızca dergilerin araştırma dışında bırakılması önemli bir eksikliktir.

13. Nair'in de belirttiği (s. 59) gibi çalışmanın önemli bir eksikliği Sivas'ta yayımlanan Ermenice süreli yayınlar hakkında bilgi vermemesidir. Yukarıda açıklandığı gibi, Sivas vilayet gazetesi bir süre Ermenice olarak da yayımlanmıştır. Pars Tuğlacı 1839-1922 yılları arasında Sivas'ta 6 Ermenice süreli yayının çıktığına işaret etmektedir.[6] Saptayabildiğimiz kadarıyla Sivas'ta yayımlanan bir diğer Ermenice süreli yayın da 1909-1911 yıllarında çıkan tarihî, edebî içerikli *Andranik* dergisidir.

14. Son olarak Nair'in, bibliyografyasında kullandığım sandığı bazı kataloglar ile önemli sayılabilecek Ö. Sami Coşar ve K. Yust gibi ikinci el eserleri göstermemesi de çalışmasının bir diğer eksikliğini oluşturmaktadır

Sonuç olarak, Nair'in kitabını yerel basın tarihi açısından iyi niyetli, ama ilk olmanın zaaflarını da taşıyan bir çalışma olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Kitap bu haliyle önümüzdeki yıllarda yapılacak yeni çalışmalar için önemli bir kaynak olma niteliğini taşımaktadır.

***Birlik* ve *Dilek* dergilerinin 1. sayıları.**

1. *İstanbul Üniversiteleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, (yay. haz.: Hasan Duman), IRCICA yay., İstanbul, 1986; *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Katalogu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı yay., Ankara, 1987 ve *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu/Kitap Adı-Yazar Adı-Konu-Süreli Yayınlar-Haritalar ve Atlaslar*, c. VI, Atatürk Univ. Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı yay., Erzurum, 1989. Çalışmada bu yayınlar sırası ile (İst/Eht), (Ank/Eht) ve (SÖ) kısaltmaları ile gösterilmiştir. Kısaltmaların yanında yer alan rakamlar süreli yayınların kataloglardaki sırasına işaret etmektedir. Diğer ikincil kaynaklar dipnotlarda belirtilmiştir.
2. Vilayet gazeteleri ile ilgili olarak bkz. İ.M.] Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, s. 99-102 ve Uygur Kocabaşoğlu-Ali Birinci, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, yıl: 1, No: 2, 1995, s. 101-121.
3. *İrade-i Milliye* hakkında bkz. Ömer Sami Coşar; *Milli Mücadele Basını*, [İstanbul] Gazeteciler Cemiyeti yay., [İstanbul], [1964?], s. 111-118; Hüseyin Yıldırım, "İrade-i Milliye Gazetesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VIII, no. 23, Mart-1992, s. 325-330 ve K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*, (çev: N.E., yay. haz.: Orhan Koloğlu), Çağdaş Gazeteciler Derneği yay., Ankara, 1995, s. 123-124. Ayrıca bkz. İst/Eht 684, Ank/Eht 886.
4. Kısa bilgi için bkz. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, s. 117-118. K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*'nda bu gazetenin adı muhtemelen bir dizgi hatası olarak *Gayret-i Milliye* olarak geçmektedir.
5. Kısa bilgi için bkz. Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, s. 117-118. Türkiye kütüphanelerinde bulunmayan bu gazetenin 20 Teşrinisani 1922 tarihli 36., 40. ve 6 Mayıs 1923 tarihli 41. sayıları University of Chicago Library'de mevcuttur.
6. Pars Tuğlacı, "200. Yıldönümünde Türkiye'de Ermeni Basınının Dünü ve Bugünü", *Tarih ve Toplum*, c. XXII, no: 132, Aralık 1994, s. 38-39.

NOT DEFTERİ

Camondolar Kitabı Eleştirisi Üzerine

Derginizin temmuz sayısında, Kerem Ünüvar, yazarlarından biri olduğum *Camondolar, Bir Hanedanın Çöküşü* adlı kitabın İleşitim Yayınları'ndan çıkan Türkçe çevrisinin tanıtımını yapmış. Genellikle itinalı, düzgün bir metin olarak gelişen bu tanıtımın iki ayrı noktası üzerinde durmak istiyorum.

Tanıtımın sonlarına doğru Ünüvar, aynı ismi taşıyan iki Abraham Camondo'nun (büyükbaba ve torun) birbirleriyle karıştırılmaması için okuyucuya "küçük bir not kâğıdına ufak bir secere çıkarması"m öneriyor. Bu öneriyi yapabilmesi için, tanıtımcının, s. 343'te başlayıp 345'te biten, ufak değil hayli büyük soyağacını görmemiş olması, kitabın tüm sayfalarını çevirmemiş olması gerek.

Bunun yanı sıra, yine metin sonunda, Ünüvar kitabın diğer yazarı Sophie le Tarnec hakkında, arşiv görevlisi olması dışında biyografik bilgi verilmemiş olmasına dikkat çekmiş. Bu "ilgi azlığından" dolayı kitabın yazılışına yazarlardan yalnızca birisinin sahip çıktığı intibaı uyandığını eklemiş. Ve S. le Tarnec'e haksızlık edilmiş olabileceğini ima etmiş.

Burada benim şaşırdığım şu: Ünüvar "okuyucu duyarlığı" diye sunduğu "tahminlerini" nasıl olur da profesyonel bir davranış ve sorumluluk duygusuyla bütünleştirmez ve şunların doğruluğunu kontrol etmeden "intiba"larını aktarır:

1) Genellikle yazarlar hakkında verilen standart biyografik veriler, yayınlanmış kitapların başlıkları, makaleleri, sanat yapıtları vb bilgiler olduğuna göre, S. le Tarnec'in bu tür ürünleri mevcut da İletişim Yayınları bunları belgelemekten imtina mı ediyor?

2) S. le Tarnec, Camondo Müzesi'nde arşiv sorumlusu olma dışında profesyonel, bilimsel, sanatsal işlevler yüklendi, faaliyetlerde bulundu ve İletişim bunları aktarmayı mı unuttu?

3) Diyelim ki İletişim, Türkiyeli olduğu için, yazarlardan birinin -yani benim- biyografyasına özen göstermiş diğerini ihmal etti. Varsayım buysa Fransa'da yayınlanmış bir nüsha edinip, Actes-Sud yayınevinin yazarlara hasrettiği tanıtıma bakıp, İletişim'in bunu tercüme etmekle yetindiğini tespit etmek çok mu zor olurdu?

Böyle bir sınamayı (sınamak fiilinden) yapmış olsaydı Ünüvar "çiğnenen haklar koruyucusu" kimliğinden vazgeçmek zorunda kalacaktı. Zor olan, bu olmuş olsa gerek.

Ve "okuyucu duyarlığı" diye söz konusu imayı mazur göstermek pek anlamlı değil; zira

1) Kitap eleştirisi/tanıtma zaten okuyucuyla belli bir "özdeşleşme" olmadan yapılamaz;

2) Kaldı ki Ünüvar işte burada- yani tanıtma metnini yazdığı durumda bir okuyucu olarak bulunmuyor. Bir kitap tanıtımını, bunu yayınlayacak bir dergi için kaleme almış bulunuyor. Yani basılan, yayınlanan bir yazı kaleme alıyor.

Ve yazılı, basılı, yayınlanmış nesnenin özelliğini anlamamışsa, mesleğinin (ya da işlevinin) deontolojisine yabancıysa, Sayın Ünüvar, belki, okur olarak "okur duyarlılığı"nı komşularına, ailesine, ahbaplarına anlatmakla yetinmeli.

Nora Şeni

Yazarımız Boşuna Öfkelenmiş

1. Sayın Nora Şeni yazımı genel olarak "itinalı ve düzgün" bulmuş. Böyle bir yazı kitabın tüm sayfaları "çevrilmeden" yazılamazdı. Kitaptaki üç sayfalık soyağacını elbette gördüm. Ancak kitabın ilk 25 sayfasındaki isim karışıklıklarını gidermek için okuyucunun küçük bir kâğıda secere çıkarmasını daha pratik buluyorum. Kaldı ki, kitaptaki soyağacına rağmen yazımda da belirttiğim gibi, bir başka dergideki kitap eleştirisinde büyükbaba ve torun Abraham Camondo'lar karıştırılmıştı.

2. Kitabın Fransızca baskısını da gördüm ve Türkçe baskısıyla kısmen karşılaştırdım. Hatta dergide yer alan fotoğraflar da -daha kaliteli sonuç verir diye- Fransızca baskıdan alınmıştır.

3. Ben yalnızca Sophie le Tarnec'in kitaba katkısını merak etmiştim. Bu sorunun Sayın Şeni'yi niye bu kadar öfkelendirdiğini anlayabilmiş değilim.

Kerem Ünüvar

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışım bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
Geçerlilik Tarihi: | | | | |
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

(0216) 458 40 40

SIFIR İKİ YÜZ ON ALTI DÖRT YÜZ ELLİ SEKİZ

GIRKH GIRKH

Arayın, İxir'e bir telefonla anında+hemen abone olun.

● Kredi kartınız olmasa da, tüm İxir ürünleriyle İnternete bağlanabiliyorsunuz. ● 1 dolara ömür boyu İnternet abonesi oluyorsunuz. ● Ne kadar kullanırsanız o kadar ödüyorsunuz, avantajlı saatlerde/günlerde her ay İlk 50 saati ödüyorsunuz sonrasını ödemiyorsunuz. ● Önce kullanıyorsunuz sonra ödüyorsunuz, ödemeleri 1 ay sonra yapıyorsunuz. ● K100, K500, K1000 ve çocuK İse İxir'in kullan-at tipleri, yani kontörlüleri. Kullanıyorsunuz, atıyorsunuz.

ixir

İnternet Adresi: www.ixir.net
E-Posta: destek@ixir.net

Bankacılık ve Finans Tarih

araştırma yarışması

TÜRKİYE BANKACILIK VE FİNANS TARİHİNİN SAYFALARINI ARALIYORUZ...

BU YARIŞMA, OSMANLI BANKASI BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ ARAŞTIRMA VE BELGE MERKEZİ, AVRUPA BANKACILIK TARİHİ BİRLİĞİ (EABHI) VE TARİH VAKFI'NIN İŞBİRLİĞİYLE DÜZENLENMİŞTİR. YARIŞMA OSMANLI BANKASI SPONSORLUĞUNDA YAPILMAKTADIR.

SON BAŞVURU TARİHİ:
27 NİSAN 2001

BİLİMSEL MAKALE (1 ADET) 2.000.000.000 TL
YÜKSEK LİSANS TEZİ (1 ADET) 3.000.000.000 TL
DOKTORA TEZİ (1 ADET) 5.000.000.000 TL
KİTAP (1 ADET) 10.000.000.000 TL

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FORMU İ

OSMANLI BANKASI
BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ
ARAŞTIRMA VE BELGE MERKEZİ
VOYVODA CADDESİ NO:35/37,
80000 KARAKÖY, İSTANBUL.
TEL: 0.212.292.76.05, FAKS:0.212.292.16.67
www.ottomanbank.com, www.osmanli.com.tr

TARİH VAKFI NİŞANTAŞI OFİSİ
VALİKONAĞI CADDESİ, SAMSUN APT. NO. 57/2,
80200 NİŞANTAŞI, İSTANBUL.
TEL:0.212.233.21.61, FAKS:0.212.234.32.90
www.tarihvakfi.org.tr

AYRICA, ÜNİVERSİTELERİN İKTİSAT, İŞLETME, MALİYE VE TARİH BÖLÜM BAŞKANLIKLARI VE OSMANLI BANKASI ŞUBELERİNDEN TEMİN EDİLEBİLİR.

YURTDIŞI BAŞVURULARI İÇİN:

AVRUPA BANKACILIK TARİHİ BİRLİĞİ
(EUROPEAN ASSOCIATION FOR
BANKING HISTORY e.V.)
ZIMMERWEG 6, 60325
FRANKFURT AM MAIN, GERMANY.
TEL:49.69.9720.3307
FAKS:49.69.9720.3308
www.bankinghistory.de

OSMANLI BANKASI

OSMANLI BANKASI
BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ
ARAŞTIRMA VE BELGE
MERKEZİ

TARİH VAKFI

KASIM 2000

83

FİYATI: 2.000.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200011

TOPLUMSAL TARİH

Barajlar mı, Kültürel Miras mı?

Bir Arşiv Yağması: Alman Askerî Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü

Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri

Sovyet Elçisi Aralov'un Mektuplarında Türkiye Komünist Hareketi

Ahmet'in Akmeşe Kasabasına Muhacirlerin Gelişi ve Yeni Bir Hayat

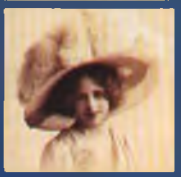

Kadın Şapkaları

Harf Devrimine Doğru...

Gramofon Plaklarında Kuran-ı Kerim Okunmasının Yasaklanması

Kadeş Antlaşması

Buluntu Yeri: Boğazköy (Hattuşaş), Orta Anadolu Devri M.Ö.1269

Tarihteki ilk yazılı antlaşma. Hititler ve Mısırlılar arasında yapılmış antlaşmanın metnini içerir. Kil tabletler üzerine yazılmıştır. Bazı parçaları eksiktir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yenilenen bölümü
Eski Şark Eserleri Müzesi Garanti'nin katkılarıyla yeniden ziyarete açıldı.

Garanti
Başka bir arzunuz?

Bak bir varmış bir yokmuş

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul

National Geographic fotoğraflarıyla

1885

1994

"National Geographic'in yayına başladığı yıllarda tanıtmaya başladığı dünya içinde, değişme konusunda bilinçli karar vermiş nadir ülkelerden biriydi Türkiye. Sergide, başkalarının algılaması için üretilmiş ama bizim başkahramanı olduğumuz bir şeyi izlemeye davet ediyoruz. Bir zamanlar konusu olduğumuz bir şeyin seyircisiyiz şimdi. 'Aa, bu benim!' diyoruz."

Murat Belge

4 Ekim - 26 Kasım 2000 / Darphane-i Amire Binaları Topkapı Sarayı 1. Avlusu
Pazartesi - Salı günleri dışında haftanın her günü 11:00-18:00 arası

TÜRKİYE İŞ BANKASI

OSMANLI SAHRA POSTALARI

FİLİSTİN (1914-1918)

ALEXANDER KOLEKSİYONU

I. Dünya Savaşındaki Osmanlı Sahra Postaları konusu 30 yıldan fazla bir süreden beri posta tarihçilerinin büyük ilgisini çekmiştir. Ama ne yazık ki malzeme ve belge eksikliğinden dolayı, Zvi Alexander'in olağanüstü enerjisini bu konuya odaklamasına kadar çok az eser yayımlanmıştır. Alexander 12 yıldan az bir sürede topladığı malzemeyle bu koleksiyonu oluşturdu. Dünyanın çeşitli yerlerindeki sergilerden aldığı madalyalarla belgelenen bu koleksiyon günümüzün en büyük posta tarihi çalışmalarından biridir.

Savaşı pullar, posta kartları, damgalar ve zarflarla anlatan bu koleksiyon Osmanlı ordusu subaylarından Moshe Sharet (Shertok) ile Arif el-Arif'in yazışmalarını da içermektedir. Moshe Sharet 1948'de İsrail'in ilk dişişleri bakanı ve 1953'te de İsrail başbakanı oldu. Arif el-Arif ise Filistin Ürdün denetimi altındayken Kudüs belediye başkanlığı, Rockefeller Müzesi onur başkanlığı ve eğitim bakanlığı yaptı.

TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 80200 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
e-mail: pazarlama@tarihvakfi.org.tr.

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

"Padişahın bir tek zevcesi olacak, cariye istifrâş etmeye hakkı olmayacaktır. Yunanlıların millî serpuşu olan fes kâmilen defedilip, yeni bir serpuş-ı millî kabul olunacaktır. Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, vatanın en büyük velinimeti sayılarak kendilerine hürmet gösterilecektir. Kadınlar ve genç kızlar erkekten kaçmayacaklar ve görücülük âdetine nihayet verilecektir. Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidât ve tahsisâtları kesilip, maârif bütçesine ilga edilecektir. Bütün medreseler ilga edilecek, yerlerine Batı tarzında mektepler açılacaktır. Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulemâ-yı kirama tahsis edilecek, dini bilgilerden haberi olmayanlar bu kisvelere bürünemeyeceklerdir."

"Latin hurûfâtını kabul etmek en doğru harekettir. Zira o hurûfâtın fevkinde kırâati teshile kabiliyetli yeni hurûfât icâdı mümkün değildir. Latin hurûfâtı beşeriyet-i mütefekkirenin asırlarca süren bir tecrübesi mahsûlüdür."

1913 ve 1915'te Kılıçzade Hakkı tarafından yazılan bu satırlar, Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak yerleştirilecek olan Kemalist Devrimlerin habercisi niteliğinde. Kılıçzade Hakkı, hak ettiğinden daha az tanınan bir aydınımız.

Toplumsal Tarih'in her sayısında çok yönlü olarak hazırlanmış bir "dosya" bulunmasa bile, en azından birkaç yazının bir konu etrafında toplanmasına çalışıyoruz. Bu sayımızın ağırlıklı konusu, Kemalist Devrimler oldu. Selami Kılıç, İkinci Meşrutiyet döneminin Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Kılıçzade Hakkı, Hüseyin Cahid gibi aydınlarının Atatürk'ün düşünce yapısı üzerindeki etkilerini inceledi. Yeni kurulan devletin kendi önceliyle arasına o zaman için kalın çizgi çekmek ihtiyacının, bizde biraz fazla kalıcı etkileri olmuş, Atatürk Devrimleri zihinlere, Osmanlı dönemindeki tartışmalardan, yenileşme hareketlerinden kopartılarak yerleşmiştir. Selami Kılıç'ın makalesinin Cumhuriyet dönemindeki yeniliklerin tarihsel yerine oturtulmasında önemi olduğunu düşünüyorum. Kemalist Devrimlerle ilgili iki makalemiz daha var. Orhan Koloğlu'nun Şapka Devrimi, Mustafa Duman'm Harf Devrimi üzerine yazıları bu yeniliklerin yerleştirilmesi hakkında ilginç ayrıntılar içeriyor.

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda öğrencilerin çalışmalarını son teslim tarihi 20 Ekim'di. Sürenin dolması yaklaştığında derginin bürosu hareketlendi. Öğrenciler -alışıldığı üzere- çalışmalarını teslim için son gün, son dakikayı da kullandılar. Şimdi Yarışma Sekretaryası gelen çalışmaları okuyup ilk değerlendirmesini yapıyor, seçici kurula teslim etmeye hazırlanıyor.

Biz, yarışmayı düzenlerken, Cumhuriyetin 75. yılında Tarih Vakfı'nın liseli öğrencilere yönelik olarak düzenlediği yerel tarih çalışmasından esinlenmiştik. Bizim yarışmamız da sanırım başkalarına esin kaynağı oldu. *Tarih ve Toplum* refikimiz de bir yarışma düzenliyor. İki yarışma arasında yine de büyük farklar var. *Tarih ve Toplum* üniversitelerde zaten yapılmış olan yükseklisans tezi ve doktora tezi gibi çalışmaları ödüllendirme yoluna giderken, biz öğrencilerin bu yarışma vesilesiyle yeni bir çalışma yapmasını istiyoruz. Katılımı sadece tarih bölümü öğrencileriyle sınırlandırmadığımız gibi, bütün öğrencileri tarih alanına çekmeye çalışıyoruz.

Yarışmanın sonuçlarını duyuracağımız gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Bir resmi geçitte fayton üzerinde pankart. Üç farklı kelime aynı şekilde yazıldığı için eski yazının zorluklarını vurguluyor.

Aylık Dergi
Kasım 2000 Sayı: 83 Cilt: 14
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Abone
Meltem Yeğin
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Askeri Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü
Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi 4
Hayrullah Gök ve Mesut Uyar Osmanlı Genelkurmayında görev yapan üst düzey Alman subaylarının Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ülkelerine dönerken Genelkurmayın arşivininin bir kısmını da yanlarında götürdüklerini belgeliyor.

Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları 12
Zafer Gölen, Osmanlı'nın en üst düzeydeki Hariciye bürokratı Mehmed Raşid Efendi'nin, Fransa'nın dış politikası hakkındaki layihasını aktarıyor.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri 16
Selami Kılıç, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri (İleri), Kılıçzade Hakkı gibi Osmanlı aydınlarının yazdıklarının Atatürk'ün düşünce yapısı üzerindeki etkilerini anlatıyor.

Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti 21
Orhan Koloğlu, Şapka İktisası Hakkındaki Kanun'un çıkışının 75. yıldönümünde Şapka Devrimi hakkında bilgi veriyor.

72. Yıldönümü Dolayısıyla Yazı Devrimine Doğru 25
Mustafa Duman, Latin harflerinin kabul edilmesi ve yürürlüğe konması sürecini inceliyor.

EPHEMERA 30
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski kadın şapkaları yer alıyor.

Armaş'tan Akmeşe'ye: Bir Kasabanın Öyküsü Mübadillerin Gelişi ve Yeni Bir Hayat 32
Yakup Özkan, Mübadele sırasında Rumeli'nin köylerinden gelerek İzmit'in eski bir Ermeni kasabasına yerleşen ahalinin macerasını, kasabanın yaşlılarıyla yapılan görüşmelere dayanarak anlatıyor.

Sigmund Weinberg Hakkında Yeni Bir Belge **36**
***Burçak Evren**, "sinemayı Türkiye'ye getiren adam"ın Birinci Dünya Savaşı sırasında yurtdışına çıkarılıp çıkarılmadığına dair tartışmaya yeni bir belgeyle katkıda bulunuyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE **38**
***Yavuz Selim Karakışla**, Gramofon plaklarında Kuran-ı Kerim okunmasının yasaklanmasına dair Osmanlı Arşivi'nden 1906 tarihli bir belge aktarıyor.*

TKP'ye İlişkin Tarihsel Bir Tartışma **43**
***Bilal Şen**, Ankara'daki Sovyet elçisi Aralov'la Komintern yetkilisi Safarov arasındaki yazışmalara dayanarak Türkiye komünist hareketi hakkında yeni bilgiler sunuyor.*

Beşir Fuad Hakkında Yeni Bilgiler **49**
***Handan İnci**, ilk Türk "pozitivisti" Beşir Fuad hakkında, torunlarından Fuat Toktamış'ın mektubunu aktarıyor.*

Ahmed Midhat Efendi'nin Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'a Dair Layihası Tavzîh-i Kelâm ve Tasrîh-i Merâm **55**
***Ebubekir Sofuoğlu**, Ahmed Midhat Efendi'nin 1880 tarihli bir layihasını sunuyor.*

Zeugma Yalnız Değil: Fırtına, Yortanlı, Çine, Munzur, Çoruh, Birecik, Kargamış, Hasankeyf **58**
Barajlar mı, Kültürel Miras mı?
***Osman Köker**, Barajlar ve Kültürel Miras STK İzleme Kurulu'nun toplantısını aktarıyor.*

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor **61**
Dergimizin düzenlediği yarışma hakkında son gelişmeler.

KİTABİYAT
16. Yüzyılda Bir Değirmencinin Evren Kuramı **63**
***Tufan Gündüz**, Carlo Ginzburg'un* Peynir ve Kurtlar *isimli kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ **64**
İstanbul'da açılan üç sergi hakkında bilgi ve Tarihçinin Mutfağı toplantısının duyurusu.

BİRİNCİ DÜNYA ŞAVAŞINDAKİ ALMAN ASKERİ YARDIM HEYETİNİN BİLİNMEYEN BİR YÖNÜ

Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi

HAYRULLAH GÖK
Kara Harp Okulu
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi öğretim elemanı

MESUT UYAR
Kara Harp Okulu
Uluslararası İlişkiler Dersi öğretim elemanı

Liman von Sanders başkanlığındaki Alman Askerî Yardım Heyeti ve bu heyetin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri yakın dönem Türk tarihinin hiç şüphesiz en önemli konularından birini teşkil eder. Bu dönemle ilgili olarak son zamanlarda ciddi araştırmalar yapılmış olmasına rağmen hâlâ aydınlatılması ve cevaplanması gereken birçok giz ve karanlık hususlar mevcuttur. Kanaatimizce bu çok önemli devreyi aydınlatmak için Türk ve Alman arşivlerine dayanan kapsamlı ve ciddi çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

Türk askerî tarihi ile ilgili olarak sürdürdüğümüz araştırmalar sırasında saygıdeğer hocalarımız Ord. Prof. Dr. Vakur Versan ve Doç. Dr. Rauf Versan'ın yardımları ve hoşgörüleri sayesinde kendilerinin aile arşivlerinde bulunan bir belgeye ulaştık. Aşağıda muhteviyatını ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz bu belge, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Alman Generali Hans von Seeckt'in Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden (Genelkurmay Başkanlığı) çok önemli belgeleri Almanya'ya götürdüğünü kanıtlamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Askeri Yardım Heyetinin başkanı General Liman von Sanders.

Bu makalemizde öncelikle Alman subaylarının Birinci Dünya Savaşının başlangıcında Osmanlı Genelkurmayını denetimleri altına almaları ve savaş boyunca Osmanlı harekât planlarının hazırlanmasındaki rolleri ortaya konacaktır. Müteakiben tamamı çok önemli belgelerin savaş sonunda Almanya'ya kaçırılması hususu açıklanacaktır.

LİMAN VON SANDERS ALMAN ASKERİ YARDIM HEYETİ

Kasım 1835'te Türkiye'ye gelen Helmuth von Moltke heyeti ile beraber neredeyse aralıksız olarak Osmanlı İmparatorluğunda görev yapan Alman askerî yardım heyetlerinin amacı, ordunun yeni baştan ıslahı ve teşkilatlandırılmasıydı. Bu heyetler, salt modern askerî sistemi Osmanlı Ordusuna kazandırmak maksadıyla sayıca az, daha çok eğitim kurum ve birliklerinde görev yapan danışman-öğretmen misyonu ile çalışmaktaydı. Herhangi komuta görev ve sorumlulukları olmadığı gibi danışmanlık ve öğretmenlikleri de yaptırımlarla güçlendirilmemişti. Etkinlikleri ise tamamen Osmanlı Ordusuna mensup diğer komutanlarla kurdukları ilişkiye bağlıydı.[1] Ancak, Liman von Sanders başkanlığındaki heyet, selefleriden çok farklı olacaktı.

Balkan Savaşı ve uğranılan ağır yenilgi imparatorluktaki bütün dengeleri bozdu. Sadece Rumeli gibi çok önemli bir bölge kaybedilmedi, Osmanlı Devleti ve ordusu her bakımdan ciddi bir şekilde sarsıldı. Bu sarsıcı dönemi, İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı ele geçirerek siyasî ve askerî kadroları tasfiye etmesiyle birlikte yoğun bir güç mücadelesinin yaşandığı ara dönem izledi.[2] Bu dönemde, III. Selim iktidarından beri kafaları kurcalayan ve birçok ıslahat girişimine konu olan "Osmanlı Or

dusunu modernize etme" sorunu da hiç olmadığı kadar önem kazandı. Ordu acilen modernize edilmeli ona yepyeni bir ruh ve canlılık verilmeliydi.[3] Aksi takdirde imparatorluğun geride kalan topraklarını bile elde tutmak pek mümkün gözükmüyordu.

Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı bu sorunun öncekilerden çok daha kapsamlı ıslahatlar yapılmasıyla çözülebileceğini, bunun da ancak Alman subaylarının fiili komuta ve rehberliğiyle gerçekleştirilebileceğini düşünmekteydi. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa döneminde ortaya atılan bu fikir, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa döneminde uygulamaya konuldu. 27 Ekim 1913 tarihinde General Liman von Sanders komutasındaki Alman Askerî Yardım Heyeti'nin Hizmet Sözleşmesi Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Çürüksulu Mahmud Paşa tarafından 5 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde imzalandı.[4]

1913 Hizmet Sözleşmesiyle Liman von Sanders ve emrindeki heyete, seleflerinden farklı olarak, bütün kritik birlik, kurum ve okulların komuta veya kurucu başkanlıkları terk edildi. Liman von Sanders ve heyeti Türk subaylarının atanması ve Almanya'ya eğitime gönderilmesinde tek söz sahibi haline geliyordu. Liman von Sanders'in ordunun ikinci veya üçüncü kıdemli komutanı olması kararlaştırıldı ve böylelikle Alman denetiminde yeni bir ordu kurulması için ilk adım atıldı.[5]

GENELKURMAY BAŞKANLIĞININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Alman Genelkurmay Başkanlığı, yeni Osmanlı Ordusunun teşkili safhasında asıl önemi, doğal olarak, Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'na (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi) verdi. Çünkü, Alman-Prusya askerî sisteminde ordunun can damarı, asıl karar verici, denetim organı genelkurmaydı[6] ve bu sebeple Alman Genelkurmayının bir benzerinin kurulması düşünülmekteydi. Bu amaçla, başlangıçta tümen komutanı olması planlanan Prusya Albayı Bronsart von Schellendorf,[7] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Erkân-ı Harbiye Reis-i Saniliği (Genelkurmay Birinci Yarbaşkanlığı: Genelkurmay Karargâhı Kıdemli Başkanlığı) görevine getirildi.[8]

Genelkurmay reformunda asıl önemli adım, Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa'nın istifa ettirilip yerine 3 Ocak 1914 tarihinde Enver Paşa'nın atanması ile atıldı. Bronsart von Schellendorf ismi değişse de makamını korudu ve onun önderliğinde genç ve yetenekli kurmay subaylardan oluşan yepyeni bir Genelkurmay teşkil edildi.[9]

Yeni Genelkurmayın ilk görevi, Balkan Savaşı'nda yokluğu büyük sorun yaratan seferberlik planlarını hazırlamaktı. Ancak planlar Türk kurmay subaylar dışlanarak, Bronsart von Schellendorf ve 1'inci Şube Müdürü (Harekât, Eğitim, Harp Tarihi) Yarbay Kress von Kressenstein tarafından hazırlandı. Söz konusu hazırlık sırasında Alman Genelkurmayı ile yoğun yazışmalar yapılarak koordinasyon sağlandı. Ayrıca, bu planların hazırlanması esnasında yepyeni bir uygulama başlatılarak bütün hazırlık çalışmaları (taslak ve müsveddeler), onay belgeleri (üst komutanlık ve koordine makamlarının parafları) ve Alman Genelkurmayı ile yapılan yazışmalar von Schellendorf'un Alman Başyaveri tarafından diğer evraklardan ayrı olarak arşivlenmeye başlandı. Türk subayların bu belgelere nüfuz etmesi önlendi ve bu uygulamaya savaş boyunca devam edildi.[10]

3 Ağustos 1914 tarihli irade ile hazırlanan seferberlik planları doğrultusunda Birinci Dünya Harbi seferberliği uygulanmaya başlandı. Harbiye Nezareti ise Başkomutanlık Vekâleti'ne dönüştürüldü. Bu son düzenleme ile von Schellendorf fiilen Genelkurmay Başkanlığı görevine getirildi.[11] Böylelikle orduda Enver Paşa'nın sınırlı etkinliği de sona erdi. Hatta bu tarihten sonra bazı belgelerde von Schellendorf'tan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi şeklinde bahsedilmeye başlandı. Aynı iradeyle Genelkurmay teşkilatı yeniden değiştirildi ve Kritik Merkez Şube Müdürlüğü doğrudan von Schellendorf'a bağlandı. Artık bütün

Alman Generali Hans von Seeckt.

Hans von Seeckt, emeklilik yıllarında Bavyera'daki evinin kütüphanesinde.
Robert T. Elson, *World War II: Prelude to War*, New Jersey, ty.

General Bronsart von Schellendorf, Enver Paşa ve Cemal Paşa, Kudüs'teki Selahaddin Eyyubi Medresesi'nin açılışında. Arkada, Avusturya ve Almanya ateşemiliterleri ile Karargâh-ı Umumi ve 4. Ordu Karargâhından bir kısım maiyet. ***Harb Mecmuası*, no. 5, Mart 1332.**

Başkumandan Vekili Enver Paşa. ***Harb Mecmuası*, no. 1, Teşrinisânî 1331.**

önemli yazışmalar Almanların denetiminde yapılacaktı. Tabii ki, bu evrakların asılları ve taslaklarının ayrı olarak Almanların denetiminde arşivlenmesi işlemine devam edildi.

20 Ağustos 1914 tarihinden itibaren von Schellendorf olası savaş durumunda açılacak cephelerle ilgili planları hazırlamaya başladı. Bu planlama çalışması ile ilgili elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kanal Seferi hazırlıklarını von Kressenstein'ın, Doğu Cephesi hazırlıklarını ise Yarbay Hafız Hakkı'nın von Schellendorf ile beraber hazırladığı anlaşılmaktadır.[12]

Von Schellendorf'un Osmanlı Genelkumayını idare tarzı ve Enver Paşa'nın Almanlara desteği Türk subaylarında yavaş yavaş infiale ve muhalefete yol açmaya başladı. Artık rahatsızlık ve tepkiler açıkça ifade edilmekte, Alman planları eleştirilmekteydi.[13] Bu gelişmeler üzerine muhalif görülen subaylar birer birer tayin edilerek Genelkurmay'dan uzaklaştırıldı veya pasif görevlere atandı. Hatta şube sayısı artırılarak önemli şubeler etkisizleştirildi.[14] Savaş başladığında artık denetim mutlak olarak von Schellendorf'un, dolayısıyla Alman Genelkurmayının elindeydi.

ENVER PAŞA FAKTÖRÜ

Liman von Sanders başkanlığındaki Alman Askerî Yardım Heyeti'nin ülkeye gelişinde, Berlin Askerî Ataşesi olarak önemli rolü olan Enver Paşa, savaş öncesi ve sırasında da Almanlarla ilişkileri asıl belirleyen kişi oldu. Enver Paşa Osmanlı İmparatorluğu ve ordusunun kurtuluşunu Alman askerî yardımı ve ittifakında görerek özellikle Osmanlı Genelkurmayının Alman denetimine bırakılması için var gücüyle çalıştı. Harbiye Nezareti (müteakiben Başkomutanlık Vekâleti) ve Genelkurmay Başkanlığı'nı üzerine alması onun bu konudaki ilk önemli adımı oldu. Ancak siyasî meseleler ve İttihat Terakki'nin iş yükü onun Genelkurmay Başkanlığı ile ilgilenmesini engelledi. Zaman içinde von Schellendorf'a duyduğu güvenin artması ve eskiden beri Alman sistemine hayranlığı Genelkurmayı tamamen von Schellendorf'a bırakmasına yol açtı.[15]

Savaşın başlaması ve büyük umutlarla çıkılan Sarıkamış Seferi'nin büyük bir felaketle sonuçlanması, Enver Paşa'nın ordu ve savaşın denetimini gittikçe artan düzeyde Alman subaylarına terk etmesine neden oldu.[16] Osmanlı İmparatorluğu ise artık büyük Avrupa savaşının bir yan cephesi olarak görülmekteydi. Osmanlı Ordusu Alman Yüksek Komutanlığına bağlı bir ordu, Osmanlı Genelkurmayı ise Alman Genelkurmayına bağlı bir ordu karargâhı olarak[17] muamele görüyordu. Von Schellendorf'un Alman Genelkurmay Başkanlığına yazdığı 15 Aralık 1917 tarihli raporu bunun kanıtıdır.

> Türkiye, coğrafi durumu, askerî ve ekonomik kudreti itibariyle bu savaşta ancak ikinci derecedeki bir cephe önemindedir; aynı zamanda Türkiye esas neticenin alınacağı esas savaş cephesinin (yani Avrupa'daki cephenin) yükünü hafifletmek gibi fedakarlıklarla dolu bir görevi de üzerine çekmeli idi.[18]

Ayrıca Türkiye'nin Alman Genelkurmayı Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı cephelere kuvvet ayırmadığının ve bu bölgelerin kaybedileceğinin de bilincindeydi. Ancak, her şeye rağmen Alman Genelkurmayının plan ve emirlerine sadık kalınmalıydı:

> Kullanılması mümkün görülen kuvvetlerden bazıları esas muharebe cephelerine gönderil-

miş ve orada kat'i neticeleri alınan savaşlarda çarpışmışlardır (Galiçya kasdolunuyor). Bu yapılırken Türk sınır bölgesinin bazı kısımları ve orada bulunan, fakat askerî bakımdan önemli olmayan, "mukaddes yerlerin" bırakılması pahasına olsa dahi böyle hareket edilmiştir. Şayet Avrupa'da kat'i netice almırsa, elden giden ülkelerin geri alınması mümkün olacaktır. (...) Benim bütün isteğim Yüksek Kumandanlığın arzularını burada (Türkiye'de) tatbik etmektir.[19]

İşin ilginç tarafı Enver Paşa'nın da aynı fikri paylaşmasıydı ve tam bir işbirliği mevcuttu. Bu işbirlikçi tutuma en iyi örnek ise Sadrazam Sait Halim Paşa ile Enver Paşa ve kabine üyelerinin imzasını taşıyan ve Padişah tarafından da onaylanan 29 Ekim 1916 tarihli "Harekât-ı Harbiye-i Umumiye" başlıklı iradedir. Bu iradeyle açık bir şekilde zafere ulaşmanın yolunun askerî komuta ve savaş idaresinin Almanya'ya terk edilmesi gereği kabul edilmektedir:

> Bu günkü harpte iş birliği ettiğimiz, emel ve kaderimizi bağladığımız müttefiklerimizle fikir ve harekât bakımından anlaşmış olmamız bir zorunluluktur. En son ve kesin başarının elde edilmesi için, fikir ve harekâtta birleşik olma ve yardımlaşma lazımdır. (...) Muharebenin cereyan ettiği alanların tek cephe sayılması ve önemli askerî harekât için genel karargâhlar arasında müzakere yapılması lazımdır. Harp harekâtının genel sevk ve idaresinin birleştirilmesi ile bunun Alman imparatoru tarafından deruhte edilmesi, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükûmetlerince kabul olunduğu, Alman Genel Karargâhı Kurmay Başkanlığının yazılarından da anlaşılmıştır. Osmanlı Devletinin de bu kararlara uyarak hareket etmesi istenmekte olduğundan ve bu hususta düzenlenen esaslar Devlet-i Aliyelerine sunulmuştur. Vekiller Heyetimizce de uygun görülen bu esasların İrade-i Seniyyeleriyle onaylanmasını arz ederiz.[20]

Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı bütün önemli kararları, sefer planlarını ve her tür yığınağı zaten Alman Genelkurmayının emir ve denetimi altında yapmaktaydı. Bu irade ile yapılanlara yasallık kazandırılmış ve son engeller de ortadan kaldırılmış oldu. Bütün bu önemli yazışmalar ve hazırlık çalışmalarının Alman subaylar denetiminde ayrı bir şekilde arşivlenmesi işlemine de devam edildi. En üst düzey komutanlar dahil, hiçbir Türk subayı plan ve yazışmalara ulaşamıyordu.[21] Bu uygulama savaşın son dönemine kadar titizlikle devam ettirildi.[22]

Savaşın ilk dönemindeki yoğun tempo ve Genelkurmay'dan Türk subayların uzaklaştırılması nedeniyle Alman denetimine yönelik muhalefet zayıflamıştı. Ancak uğramılan yenilgiler ve bunda Genelkurmayın yanlış değerlendirme ve emirlerinin etkisi Alman komutanlara karşı muhalefeti şiddetlendirdi. Bu konuda en dikkat çekici tavır ve uyarı 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dan geldi. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa'ya gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporda Suriye-Filistin cephesindeki kötü durumu vurgulayarak acilen Almanlardan bağımsız, millî çıkarlara uygun davranılması gerektiğini belirtiyor, aksi takdirde ise çok büyük bir felaketin kaçınılmaz olduğunu yazıyordu:

> İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber bulunarak kurtulmak zaruri ise de, Almanların bu zaruretten imdadı ve harpten istifade ederek bizi müstemleke (sömürge) şekline sokmak ve memleketimizin bütün menabiini (kaynaklarını) kendi ellerine almak siyasetine muarızım (karşıyım) ve rical-i devletin bu hususta hiç olmazsa Bulgarlar kadar müstakil ve kıskanç olmalarını lüzumlu görürüm.[23]

General Liman von Sanders (soldan dördüncü), Osmanlı Ordusunun bir grup subayıyla birlikte. Soldan üçüncü: Vehib Paşa; sağdan ikinci: Esad Paşa, arkada sağdan ikinci İsmet (İnönü).
***Harb Mecmuası*, no. 13, Teşrinievvel 1332.**

Aslında kıt'alarda görev yapan Alman subayların büyük bir kısmı da Alman denetim ve güdümündeki Osmanlı Genelkurmayından rahatsızdı. Alman Askerî Yardım Heyeti Başkanı Liman von Sanders, oldukça ağır eleştirilerle dolu raporlar yazarak Alman Genelkurmayını ikaz etmeye çalıştı. Özellikle savaşın sonunda yazdığı 27 Mart 1919 tarihli rapor konumuz açısından oldukça anlamlıdır:

> Enver, Almanya için çok elverişli biri idi; fakat bu hal ise Almanya'nın aleyhine oldu. Çünkü; Enver, askerî hareketler hakkında umumi görüş ve sarahat sahibi değildi ve zararlı Alman tesirlerine kendini kaptırmıştı. Daha az uysal, fakat kendi vatanının menfaatlerini candan benimsemiş olan (başka bir) Türk Harbiye Nazırı, Türkiye ve bununla birlikte Almanya için çok daha başka türlü faydalı olabilecekti. Bu husus Almanya'da bir türlü anlaşılmak istenmemiştir.[24]

OSMANLI ORDUYU HÜMAYÛNU
BAŞKUMANDANLIĞI VEKÂLETİ
Şube:
Numero:

Karargâh-ı Umumî Riyaset-i Celîlesine,

Orduyu Hümayûnun seferberliği ilân edildiği andan itibaren Osmanlı Karargâh-ı Umumîsinin müttefiklerle ve bilhassa Alman Karargâh-ı Umumîsiyle olan muhaberatı -Karargâh-ı Umumî Reisinin Alman olması dolayısıyla- hemen hep Almanlar tarafından kaleme alınarak Almanlar tarafından Başkumandan Vekiline imza ettirilmekte ve bütün bu evrakın müsvedde ve asılları Riyasetin Alman yaveri veya Alman olan Şube-i Merkeziye Müdürü tarafından demir kasaya konularak anahtarları yine Almanlar tarafından taşınmakta idi. Mikdarı yüzlere bâliğ olan bu evrak içinde Kanal, Filistin, Galiçya, Dobruca, Trakya ve saire seferler ile donanmanın harekâtına, Bakû, Kırım gibi mes'elelere müteallik fevkalâde mühim ve kıymetdar vesaik [belgeler] vardır. Sırf Osmanlı Ordusunun harekât-ı harbiyesine ait olan evrak-ı mezkûreye 31.10.34 [31 Ekim 1918] tarih ve 6083 numaralı tamim mucibince Şube-i Merkeziye veya Riyaset Yaverliği makamında bırakılması tabii iken her ne fikre mebni ise Zekt [Seeckt] Paşa Hazretlerinin emirleriyle Alman yaveri olan sabık Osmanlı Binbaşısı Rorşayd [Rohrscheidt] Bey tarafından sandıklara yerleştirilerek gemiye nakledilmiştir. Yaver Rorşayd Bey düne kadar Zekt Paşa ile kendisinin daha birkaç gün İstanbul'da kalacaklarını ve pazar günü Karargâha gelip Zat-ı Devletlerine Riyaseti devir ve teslim ve Şube Müdürleriyle veda edeceğini söylemekte iken bu sabah saat dokuzdan evvel daireye gelerek Paşanın ve gerek kendisinin bugün öğleden evvel vapurla hareket edeceklerini beyan etti. Bunun üzerine, evrakı devir ve teslim etmesi için Rorşayd Bey'e vâki olan müracaatıma mümaileyh: (Zekt Paşa bunları Almanya'ya götürüp orada ayıracak; Türkiye'ye aid olanları tekrar İstanbul'a iade edecek) cevabını verdi. (Evrakı evvela Berlin'e götürmek, badehû tekrar İstanbul'a iade etmektense burada iken ayırıp devir ve teslim etseniz daha iyi olmaz mı?) sualime cevaben de (İşimiz çoktu; vaktimiz yoktu) gibi manasız sözler söyledi; çıktı, gitti. Mes'eleyi Sadr-ı azam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Paşa Hazretlerine arz edilmek üzere Yaver Binbaşı Muzaffer Bey'e hemen telefonla bildirdim.

Dört senelik bir harb-i hailin sevk ve idaresine hâkim olan efkâr ve muhaberat-ı muhtevî dosyaların karargâh-ı Umumîmizden uzaklaşmasının milletimizin tarih-i siyasî ve askerîsi nokta-i nazarından tevlid edeceği mahzır müstani-i arz olduğundan keyfiyeti zat-ı sami-i Riyasetpenahilerine de arzına mücaseret eyliyorum.

3/11/34 [3 Kasım 1918]
Karargâh-ı Umumî Reisi Yaveri
ve Şube-i Merkeziye Müdür Vekili
Binbaşı Abdürrauf

Hatıra:
Cevad Paşa Hazretlerine bizzat takdim edilmiştir.
3/11/34
Saat 10 evvel
K.H. 6161

HANS VON SEECKT'İN OSMANLI ORDUSU'NDA GÖREVLENDİRİLMESİ

Genelkurmayın harbin idaresine yönelik olarak aldığı ağır eleştiriler ve Liman von Sanders ile Bronsart von Schellendorf arasındaki anlaşmazlık[25] sonucu von Schellendorf'un Almanya'ya geri çağrılmasına karar verildi.[26] Von Schellendorf'un yerine uzun görüşme ve araştırmalar sonrasında Tuğgeneral Hans von Seeckt atandı.[27]

17 Aralık 1917 tarihinde İstanbul'a gelen[28] Hans von Seeckt'in ilk izlenimleri pek olumlu değildi. Alman subaylarını "Türkleşmiş" olmakla suçladı, karargâhın işleyişini yozlaşmış ve amaçsız buldu. Ancak, bir süre sonra kendisi de eleştirdiği sisteme uydu. Çünkü, Genelkurmay Başkanlığını fiilen üstlenmesinin yolunun Enver Paşa ile iyi geçinmekten geçtiğini anlamıştı. Görev süresi boyunca da Enver Paşa ile çok iyi ilişkiler kurdu. Von Seeckt, selefi von Schellendorf gibi Alman Ordusunun yükünü Osmanlı Ordusunun hafifletmesi gerektiğine inanıyor ve bu işlevin sürmesi gerektiğini düşünüyordu. Genelkurmayı da bu anlayışla idare etti.[29] Üstelik selefinden farklı olarak von Seeckt şahsi karargâhına uzak ve soğuk duran bir yapıdaydı.[30]

Enver Paşa, von Seeckt'in Genelkurmayı idare tarzından çok hoşnuttu ve onu tamamen bağımsız bıraktı. Hatta Enver Paşa o derece memnundu ki, savaş sonrasında yapılacak yeniden teşkilatlanmada von Seeckt'in göreve devam etmesini istiyordu:

> Harpten sonra da ben Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifelerini deruhte edeceğim. Bana Erkân-ı Harbiye işlerinde müstakilen yardım etmek üzere Erkân-ı Harbiye İkinci Reisliği için gene beş sene müddetle Alman Erkân-ı Harbiye ümerâsından birisini istiyorum. Bunun için de ordumuzu yakından tanıyan ve halihazırda Erkân-ı Harbiyem Reisliğinde bulunan Zekt Paşa olması, bence en muvafiktir. (...) Hindenburg ile Ludendorf'un da muvafakat ede-

ceklerine emin isem de, alelusul görüşülerek bu tayinden, gerek Zat-ı Şahane, gerek benim, pek ziyade memnun kalacağımı bildirmenizi rica eder ve muvafık cevap beklerim.[31]

Ancak Liman von Sanders, Enver Paşa ile aynı fikirde değildi ve Osmanlı Genelkurmayındaki Alman subayları uğranılan yenilgilerin asıl sorumlusu olarak görmekteydi:

> Türk Başkarargâhında Türkiye'yi ve Türk ordusunu yeter derecede tanımayan Alman subayları iş görmekte idiler; tecrübeli ve denenmiş Türk kurmay subaylarının işbirliği temini yerine, öyle kararlar alınmış ve öyle hareketlere girişilmişti ki, bunların başarısızlığı ta baştan aşikardı.[32]

MONDROS ANTLAŞMASI VE ALMAN HEYETİNİN ÜLKEDEN AYRILMASI

Enver Paşa ile Alman karargâhının beklentileri ve gelecek için yaptıkları planlara rağmen Birinci Dünya Savaşı ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Bulgaristan'ın ayrı bir antlaşma yapıp savaştan ayrılması ve Suriye-Irak cephelerinin çökmesi yenilginin kabullenilerek acilen ateşkes antlaşması yapılmasını zorunlu kıldı. Limni adasındaki Mondros limanında yapılan görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Alman subay ve birliklerinin Müttefiklerce tutuklanmaması için Osmanlı heyeti birçok müzakere yapmak durumunda kaldı. Sonuç olarak Alman ve Avusturya-Macaristan askerî personeli ile ilgili 19. madde değiştirilerek kabul edildi. Tahliye merkezlerine yakın personelin bir ay içinde, uzak olanların ise bir aydan sonra en kısa zamanda imparatorluğu terk etmesi kararlaştırıldı.[33]

Antlaşma öncesi başlayan panik, antlaşmanın imzalanmasına rağmen daha da büyüdü. Enver Paşa ve İttihat Terakki'nin önde gelen liderleri kaçış hazırlıklarını ve yurda tekrar dönüşleri için uygun girişimleri şimdiden yapmaya, Osmanlı Genelkurmayında görevli Alman subaylar ise Askerî Heyet'ten bağımsız olarak gidiş hazırlıklarına başladılar.

Bu olağanüstü karmaşa ortamından istifade ile von Seeckt, 1913 yılından bu yana Alman subaylarının denetiminde ayrı olarak arşivlenmiş olan seferberlik, sefer cepheleri, savaş ve sonrasıyla ilgili önemli planların asılları ve hazırlık çalışmaları ile Alman Genelkurmayı Başkanlığıyla yapılmış önemli yazışma evraklarını içeren sandıkları kendilerine tahsis edilen gemilere yükletmeye başlattı. Oysa 31 Ekim 1918 gün ve 6083 sayılı tamim gereğince bu evrakların Merkez Şubesinde veya Riyaset Yaverliği makamında bulundurulması gerekiyordu. Üstelik von Seeckt, Genelkurmay ile ilgili bütün sorumluluğunu 1 Kasım 1918 tarihinde devretmişti.[34]

Von Schellendorf'un Genelkurmayda görevlendirilmesinden bu yana Genelkurmay Karargâhı Kıdemli Başkanı Türk Başyaveri olarak görev yapan ve von Seeckt'in, emirler hilafına, Genelkurmay arşivini Almanya'ya götürme çabasını fark eden Binbaşı Abdürrauf Bey[35] aynı zamanda Merkez Şube Müdürlüğüne de vekâlet ettiğinden önce kendi yetkisi dahilinde arşivi taşımakla görevlendirilmiş olan Alman Başyaver Binbaşı Rohrscheidt'i[36] durdurmaya çalıştı. Başarılı olamayınca durumu sadrazama ve Genelkurmay Başkanlığına yeni atanan Cevad Paşa'ya bildirmesi için yaver Binbaşı Muzaffer Bey'e iletti. Ancak herhangi bir müdahale gelmedi. Bunun üzerine resmî bir tutanakla durumu Genelkurmay Başkanlığı'na bildirdi.

General Bronsart von Schellendorf (ortada), şahsi karargâhı ile beraber Harbiye Nezaretindeki çalışma odasında. Sol başta Türk başyaveri Binbaşı Abdürrauf Bey. Fotoğrafın altında von Schellendorf'un imzası bulunmaktadır.
Ord. Prof. Dr. Vakur Versan ve Doç. Dr. Rauf Versan aile arşivi.

Alman personeli taşıyacak geminin 3 Kasım 1918 günü sabah saatlerinde İstanbul'dan ayrılacağını öğrenmesi üzerine Binbaşı Abdürrauf Bey aynı gün, saat 10'dan önce bizzat Genelkurmay Başkanı Cevad Paşa'nın huzuruna çıkarak durumu arz etti. Ancak yine herhangi bir işlem yapılmadı veya yapılamadı. Gemiler çok değerli yükü ile İstanbul'dan ayrıldı.[37]

Liman von Sanders, 4 Kasım 1918 günü İstanbul'a geldiğinde ilk grup Alman subay ve birlikler von Seeckt komutasında çoktan ayrılmıştı. Gemiler Odessa limanına vardıktan sonra bu grup Ukrayna üzerinden Almanya'ya varacaktı. Liman von Sanders ise son grupla beraber 27-29 Ocak 1919'da İstanbul'dan ayrıldı.[38]

Herkesin kendisini kurtarmaya çalıştığı bu karmaşa ve anarşinin hâkim olduğu günlerde, Bnb. Abdürrauf Bey'in Genelkurmay arşivini kurtarma çabası ancak gecikmeli olarak etkisini gösterdi. Yeni Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Berlin Büyükelçisi Rifat Paşa'ya 5 Kasım

Kress von Kressenstein, Filistin Cephesinde 8. Ordu komutanı iken.
Kamil Onalp-Hilmi Üstünsoy-Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, 1986.

1918 tarihinde çektiği telgrafta General von Seeckt'in önemli belgeleri kaçırdığını belirterek derhal Alman Hükümeti nezdinde girişimde bulunmasını istedi.[39] Ancak bir sonuç alınamadı.

Osmanlı Genelkurmayını Alman subaylara bırakan, burada Almanlar tarafından ayrı bir arşiv tutulmasına ve bunun da yurtdışına kaçırılmasına uygun koşullar yaratan Enver Paşa bir kısım İttihat Terakki ileri gelenleri ile birlikte 8/9 Kasım 1918 gecesi U-67 numaralı Alman denizaltısı ile İstanbul'dan kaçtı. İşin ilginç tarafı bu grubun Türkiye'den kaçmadan önce İttihat Terakki arşivinin önemli bir kısmını yok etmesidir.[40]

SONUÇ

Genelkurmay Başkanlığı arşivinin İstanbul'dan götürüldükten sonraki akıbetini bilmiyoruz. Bu konudan bahseden tek kişi, Türkiye'de görev yapmış olan ve makalemizde de adı geçen Alman subayı Kress von Kressenstein'dir. Von Kressenstein anılarını yazarken Genelkurmay dosyalarından istifade etmek istediğini ancak bu dosyalara ulaşamadığını belirtmekte ve "bu vak'alara ait dosyaların hemen kâffesi Alman Heyet-i Islahiyesi' nin İstanbul'dan göçü esnasında kaybolmuştu" demektedir.[41]

Makalemiz boyunca, Helmuth von Moltke heyeti ile beraber neredeyse aralıksız olarak 1918 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan Alman askeri yardım heyetlerini ve bu heyetlerin amaçları ile fonksiyonlarını ortaya koymaya çalıştık. Ancak, asıl amacımız Alman subaylar denetiminde ayrı bir şekilde arşivlenen ve en üst düzey komutanlar dahil hiçbir Türk subayının ulaşmasına izin verilmeyen Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ait sandıklar dolusu plan ve yazışmaların Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya götürülmesi konusuna dikkatleri çekmektir.

Arşivler, bir milletin hafızasıdır. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genelkurmay Başkanlığı) ait sandıklar dolusu plan ve yazışmaların Almanya'ya götürülmesiyle birlikte millî hafızamızın çok önemli bir kısmı yok edilmiştir.

Biz, Ord. Prof. Dr. Vakur Versan ve Doç. Dr. Rauf Versan'ın yardımları ve yol göstermeleri sayesinde bu önemli hadiseyi gün ışığına çıkarmakla tarihî bir görevi az da olsa yerine getirdiğimize inanıyoruz. Bu aşamadan itibaren asıl görev devletimizin yetkili makamlarına düşmektedir. Bu arşivin akıbeti araştırılmalı ve tekrar gerçek sahibine yani Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırılmalıdır. Belgelerin asılları kazanılamazsa bile birer suretinin sağlanmasının askeri tarih araştırmaları açısından taşıdığı önem stratejik boyuttadır. Böylelikle Binbaşı Abdürrauf Bey'in en kötü koşullar altında başlattığı çaba da sonuçlandırılmış olacaktır.

1. Alman-Prusya Askeri Heyetlerinin görevlendirilmesi ve faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Jehuda L.Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (çev.) F. Çeliker, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1977), s. 7-117.
2. Askeri kadrolardaki asıl tasfiye 25 Temmuz 1325 (1909) tarihli Tasfiye-i Rüteb-i Askeriyye Kanunu ile gerçekleştirildi. Bu kanun için bkz. *Düstur*, c. 1, 2. tertip, Dersaadet, 1329 (1913), s. 421 vd.; Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1997), s. 11.
3. Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. III, Ks. 6, (Ankara: Gnkur. Basımevi,1971), s.192.
4. *age*, s. 192-193; Wallach, *age*, s. 118-122.
5. Liman von Sanders beraberinde 10 subayla birlikte 14 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'a geldi. Daha önce İstanbul'a gelmiş olan subaylarla birlikte heyetin mevcudu 41 oldu. Kendisine verilen yetkiyi kullanan Liman von Sanders, Alman subay sayısını 70'e yükseltti. Karatamu, *age*, s. 193-194, 197; Wallach, *age*, s. 122-123, 148-149.
6. Alman-Prusya Genelkurmay sistemi hakkında özet bilgi için bkz. Jack D. Hoschouer, "von Moltke and the General Staff", *Military Review*, c. 67, no. 3, Mart 1987.
7. Oldukça saygın ve başarılı bir subay olan Bronsart von Schellendorf, 119'ncu Humbaracı Alay Komutanı iken Mirliva rütbesi ile Osmanlı Ordusunda görevlendirildi. 1917 yılında Almanya'ya geri çağrıldı. 1920 yılında Korgeneral rütbesindeyken emekli oldu. "Türkiye'de Alman Askerî Misyonu Subaylar-Generaller-Heyetler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 24, Şubat 1987, s. 60.
8. Karatamu, *age*, s. 197 (dipnot 58).
9. 1'inci Şube Müdür Yardımcısı Binbaşı Ali İhsan (Sabis), 2'nci Şube Müdürü (İstihbarat) Binbaşı Kâzım (Karabekir), 3'ncü Şube Müdür Yardımcısı (Eğitim) Binbaşı İsmet (İnönü), 4'ncü Şube Müdür Yardımcısı (Şimendifer-Ulaştırma) Binbaşı Refik, Merkez Şube Müdürü Yzb. Kâzım (Orbay) bu yetenekli subaylardan bazılarıdır. *Age*, s. 256-257.
10. Bkz. Bnb. Abdürrauf Bey imzalı belge. Seferberlik planları ile ilgili olarak von Schellendorf'un kanaati için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, (Ankara: TKAE Yayınları, 1966), s. 26-27; Karatamu, *age*, s. 287-288. von Kressenstein anılarında seferberlik planı hazırlanmasına "Alman seferberlik nizamnamelerinin Türkiye'deki hal ve şartlara göre değiştirilmesiyle başlamıştık" demektedir. Kress von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (çev.) M. B. Özalpsan, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1943), s. 7. von Schellendorf ve von Kressenstein'ın beraber gizlice çalışmalarını Ali İhsan Sabis anılarında şu şekilde ifade etmektedir: "Karargâh-ı Umumi Harekât Şubesinin Alman şefi olan Albay von Kress bizimle gayet az temas eden bir adamı idi. (...) Kendisi ayrı bir odada sade general Bronsart'tan aldığı emirlerin teferruatını hazırlamak ile meşgul olurdu. Ne emir alır? ve ne düşünür, hazırlardı? Hiç haberimiz yok idi." Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi*, c. 1, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1990), s. 256-257.
11. Karatamu, *age*, s. 257.
12. Karatamu, *age*, s. 295; Sabis, *age*, s. 257; Kressenstein, *age*.
13. Kâzım Karabekir İstihbarat Şubesi'nin zayıflatılma çalışmalarına karşı derhal Enver Paşa'ya giderek tepkisini belirtip kararı değiştirmeye çalışmıştır. Kendi ifadesine göre Enver Paşa'ya, "beni asıl endişeye düşüren Erkân-ı Harbiye Reisinin Alman olmasıdır" diyerek düşünce

lerini aktarmıştır. Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, c. 2 (İstanbul: Emre Yayınları, 1994), s. 154-159; İsmet İnönü anılarında Almanların kendisi ile Enver Paşa arasındaki yakınlıktan dolayı "gocun"dukları ve "yanından ayırmak" istediklerini, bu yüzden 2'nci Ordu'ya tayin edildiğini ifade etmektedir. İsmet İnönü, *Hatıralar, 1'inci kitap*, 1. baskı, haz.: S. Selek, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), s. 148.

14. Başlangıçta 5 şube müdürlüğü varken bu sayı 3 Ağustos 1914'te 7'ye, 9 Eylül 1914'te 10'a, 1917'de ise 27'ye ulaşacaktı. Karatamu, *age*, s. 257-258; Ali İhsan Sabis anılarında: "(Enver-Almanlar) bizleri de, yani Hafız Hakkı'yı, beni, Kâzım Karabekir'i Karargâh-ı Umumiden birer bahane ile çıkarıp etrafa dağıttı" demektedir. Sabis, *age*, s. 143.
15. Sabis, *age*, s. 180; Ahmet İzzet, *Feryadım*, c. 1, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1992), s. 215; İsmet İnönü, anılarında Enver Paşa'nın "Alman ordularının kudret ve kıymetine sarsılmaz bir hayranlık" beslediğini ifade etmektedir. İnönü, *age*, s. 99; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c. 3, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), s. 68.
16. Bu durum İnönü'nün anılarında açıkça görülmektedir: "Enver Paşa'nın Alman Askeri heyetiyle münasebetlerinde Almanlara tamamıyla tâbi olduğu söylenemez. Bilakis Almanlar, ondan daima çekinir ve onu memnun etmeye çalışırlardı. Ancak, kendisi zayıfladıkça, askeri kabiliyetlerinin ve vasıflarının mahdut olduğunu anlamaya, öğrenmeye başladıktan sonra, nihayet Alman sevk ve idaresinin bir vasıtası haline gelmesi zaruri olmuştur." İnönü, *age*, s. 147.
17. İzzet, *age*, s. 216.
18. Kurat, *age*, s. 32.
19. *Age*, s. 33-34.
20. von Schellendorf Enver Paşa'nın Alman komutasına inancını şöyle dile getirmektedir: "(...) Enver Paşa'nın memleketin içinde maruz kaldığı ağır siyasî muhalefetlere karşı koyarak Alman Erkân-ı Harbiyesinin ileriye matuf tedbirlerini gerçekleştirmek hususundaki dur bilmeyen faaliyeti ve gayreti sayesindedir ki Türk ordusunun yıkılmasının şimdiye kadar önü alınmıştır.", *age*, s. 28; von Kressenstein da bu konuda aynı fikirdedir: "Enver herkesten evvel merkez devletleri harekat-ı harbiyelerinin idaresinde müthehit bir başkomutanlık lüzumunu çok açık olarak takdir etmiş ve kendi arzusu ile Alman sevk ve idaresinin emri altına girmişti; O, cihan harbi neticesinin Türk harp sahnelerinde değil, fakat Fransa savaş meydanlarında kazanılacağını takdir ettiğinden Alman Baş Komutanlığının arzularını öyle vasi mikyasta yerine getiriyordu ki, bazen Türk harp idaresinin menfaat ve ihtiyaçlarını kafi derecede hesaba katmıyor ve bundan dolayı Türk politikacıları ve subayları muhitinde şiddetli tenkitlere ve ciddi bir muhalefete çığır açmış oluyordu." Kressenstein, *age*, s. 11-12.
21. Ahmet İzzet Paşa'nın şikâyetleri için bkz. İzzet, *age*, s. 193.
22. Bkz. Bnb. Abdürrauf Bey imzalı belge.
23. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), s. 6-7; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 2, 1, baskı, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), s. 124; Benzeri bir değerlendirme için bkz. İnönü, *age*, s. 159.
24. Kurat, *age*, s. 77.
25. Liman von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, çev. M. Z. Yazman, (İstanbul: Burçak Yayınları 1968), s. 34.
26. von Schellendorf'un geri çağrılmasındaki en önemli etken Enver Paşa ile olan yakınlığıdır. von Schellendorf, bir bakıma Enver Paşa-Liman von Sanders çekişmesine kurban olmuştur. Wallach, *age*, s. 168-176, 225-227.
27. Hans von Seeckt, 22 Nisan 1866'da doğdu. Prusya ordusunu katıldı. Uzun yıllar çeşitli karargâhlarda kurmay subay olarak çalıştı. Dünya savaşından önce Mackensen Ordu Grubu Kurmay Başkanlığı ve sonrasında Avusturya-Macaristan Joseph Ordusu Kurmay Başkanlığı yaptı. 1917-1918 yılları arasında Osmanlı Genelkurmayı Karargâhı Kıdemli Başkanlığı (Gnkur. 1 nci Yarbaşkanlığı) görevini yürüttü. Kasım 1919'da yeni kurulan Alman Savunma Bakanlığı (Reichswehrministerium) karargâh Komutanlığı (Chef des Truppenamtes) ve müteakiben Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığına atandı. İkinci Dünya Savaşı'nın başarılı Alman ordusunun gerçek kurucusudur. 1927 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 1937 yılında vefat etti. "von Seeckt, Hans", *Encyclopedia Britannica*, vol. 20, (Chicago: Encyc. Britannica Inc., 1961), s. 273.; "Türkiye'de Alman...", *age*, s. 65.; Robert T. Elson, *World War II: Prelude To War*, (New Jersey: Time-Life Pub., ty), s. 89.
28. Wallach, *age*, s. 225-228
29. *age*, s. 228-229.
30. Alman Genelkurmayı ile von Seeckt'in doğrudan yazışmaları ile ilgili örnekler için bkz. Aydemir, *age*, s. 382, 412-423; von Seeckt'in mesafeli ve soğuk davranması, şahsi karargâhı ile iletişim kopukluğu Binbaşı Abdürrauf Bey'in gözlemleridir.
31. Enver Paşa'nın Brest-Litovsk'ta Askeri Murahhas Zeki Paşa'ya 15 Mart 1918'de yazdığı yazı, Aydemir, *age*, s. 380.
32. Kurat, *age*, s. 78.
33. 19'ncu maddenin eski ve değiştirilmiş hali için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, c. 1, (Ankara: TTK Basımevi, 1953), s. 253.

5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa, 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve 6. Ordu Kumandanı ve Yaver-i Has-ı Padişahi von der Goltz Paşa'yı birlikte gösteren bir düzenleme.
***Harb Mecmuası*, no. 1, Teşrinisâni 1331.**

34. Wallach, *age*, s. 240; bkz. Binbaşı Abdürrauf bey imzalı belge; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 3, Ks. 4, (Ankara: TTK Basımevi, 1985), s. 776-779.
35. Aralarında Şıpka kahramanı Veysel Paşa'nın da bulunduğu köklü bir aileye mensup olan Abdürrauf Bey, aslen Manastırlı olup Şehit Üsteğmen Osman Efendi'nin oğludur. Atatürk'ün Harp Okulu devre arkadaşı olan Abdürrauf Bey 10 Şubat 1902'de Piyade Mülazım-ı Sani (Teğmen) rütbesi ve 1517-49 sicil numarası ile Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Liman von Sanders Alman Askeri Yardım heyetine yardımcı olunması maksadıyla sınavla seçilen subaylardan biri olarak Almanya'da eğitim görmüş olan Bnb. Abdürrauf Bey, Birinci Dünya Savaşı boyunca önce von Schellendorf'un, daha sonra da von Seeckt'in Türk Başyaveri olarak görev yapmıştır. Sağlık sorunları ve ailevi nedenlerden dolayı Kurtuluş Savaşı'na katılamadığı için emekli edilmiş olan Abdürrauf Bey kuleli Askeri Lisesine Matematik Öğretmeni olarak atanmış ve bu görevdeyken vefat etmiştir.
36. Rohrscheidt, Prusya ordusunda Yüzbaşı olarak görev yaparken 1917'de Binbaşı rütbesiyle von Seeckt'in Alman Başyaverliğine atandı ve savaş sonrasında Binbaşı rütbesiyle emekli oldu. "Türkiye'de Alman Askeri Misyonu (II)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 25, Mart 1987, s. 55.
37. Belgenin sağ (çevrimyazısı sol) altında sonradan eklenmiş hatıra yazısından durumun bizzat Cevad Paşa'ya takdim edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Binbaşı Abdürrauf Bey imzalı belge.
38. Sanders, *age*, s. 355-358.
39. Bayur, *age*, s. 780-781.
40. Aydemir, *age*, s. 468.
41. Kressenstein, *age*, s. 3.

REİSÜLKÜTTAP RAŞİD EFENDİ'YE GÖRE

İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları

ZAFER GÖLEN
Burdur Eğitim Fakültesi
Tarih araştırma görevlisi

Fransız ihtilali gerçekleştiği zaman Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkiler oldukça iyiydi.[1] Osmanlılar, Avusturya ve Rusya ile devam eden savaşlarla meşgul olduklarından, ihtilalin Avrupa kamuoyunu tedirgin edeceğini düşünerek memnuniyetle karşılamışlardı. İhtilal sonrasında Fransa'ya karşı izlenen taraflsızlık politikasına rağmen, Osmanlı topraklarındaki ihtilal yandaşı Fransız vatandaşlarına hoşgörü ile yaklaşılmış, kimi zaman açıkça, kimi zaman ise gayri resmi yollardan iyi ilişkileri sürdürmekte bir sakınca görmemişlerdi. Bu konuda, diğer devletler tarafından sürekli eleştirilmelerine ve uyarılmalarına rağmen Babıâli bu tutumundan vazgeçmemiştir. Daha da ileri gidilerek Fransa elçisi Descorhes ile iki ülke arasında başarısızlıkla sonuçlanan gizli bir ittifak yapılması çalışmaları başlatılmış, bununla da kalınmayarak Cumhuriyet rejimini, Prusya'dan sonra, 11 Haziran 1795'te ikinci tanıyan ülke Osmanlı Devleti olmuştu.[2] Ancak, Koalisyon savaşları sonunda, Yediada'yı[3] ele geçiren Fransızlar Osmanlılarla komşu olmuşlardı. Fransızların Yediada'yı ele geçirmesi Yunanlıların bağımsızlık isteklerini kamçılamış, bu konuda Napoléon'un kendilerine yardımcı olmasını istemişlerdi. Ancak, Napoléon bu sırada Osmanlılarla çatışmayı sakıncalı gördüğünden onların bağımsızlık hislerini okşayan bir mektup yazmakla yetinmişti.[4] Fransız hükümeti, Talleyran'ın dışişleri bakanı olmasının ardından Napoleon'u hayalindeki "Doğu İmparatorluğu" için desteklemeye başlamıştı. Fransa'daki politika değişikliği sonucunda, Yunanistan'ın kurtarılmasına ve Mısır'ın ele geçirilmesine yönelik iki aşamalı bir plan uygulamaya konulmuştu.[5]

Bu politika değişikliği konusunda devleti uyaran Mora valisi Hasan Paşa merkeze gönderdiği raporunda, "Yediada ve Dalmaçya sahillerindeki Fransızların Türklerle dostluktan bahsetmelerine rağmen, gizli olarak Rumları ayaklanmaya teşvik ettiklerini" belirtmiştir. Bu uyarıya ilaveten, İstanbul'daki Rus elçisi de Fransızların yayılma siyaseti konusunda hükümeti uyarmıştır. Osmanlı hükümetini esas endişelendiren olay ise 17 Ekim 1797'de Fransa ve Avusturya arasında imzalanan Compo Formio Antlaşması olmuştur.[6] Osmanlılar, bu antlaşmanın ortaya çıkmasıyla Fransa'nın politik düşünceleri hakkında ciddi biçimde kaygılanmaya başlamışlardır.[7]

Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı dışişlerinin en yetkili bürokratı olan Reisülküttap Raşid Mehmed Efendi[8] olaylar hakkında bilgi vermek amacıyla bir rapor kaleme almıştır. Bu rapor, ihtilalden bu yana geçen zaman içinde Osmanlı yöneticilerinin Fransa hakkındaki düşüncelerinin hangi yönde değiştiğinin güzel bir kanıtıdır. Rapordaki bilgiler değerlendirildiğinde, "kadim Fançe" dostluğunun bittiği anlaşılmaktadır. Bu politika değişikliği, 19. yüzyılda gelişen olaylara oldukça radikal etkiler yapmıştır. Özellikle, 1 Temmuz 1798'de Fransız kuvvetlerinin Mısır'a çıkmasıyla başlayan iiili gelişmeler Osmanlıları Rusya ve İngiltere ile ittifaka zorlamıştır. Bu ittifakın ilerleyen yıllarda gelişmesiyle Osmanlı Devleti Fransa'nın etki sahasından uzaklaşmış, İngiltere ile ittifaka doğru bir gidiş başlamıştır.[9]

REİSÜLKÜTTAP RAŞİD MEHMED EFENDİ'NİN DÜŞÜNCELERİ

Reisülküttap Raşid Mehmed Efendi'nin raporu, yaklaşan Fransa tehlikesi karşısında Mora'da alınması gerekli tedbirlerin neler olabileceğiyle ilgilidir. Ancak, raporda Mora'da alınması gerekli tedbirlere oldukça az değinilmiş, daha ziyade Fran-

sa'nın ve Avusturya'nın politik tavırları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Raşid Efendi, "Osmanlı Devleti'nin sınırlarında istikrarsızlığın hâkim olduğunu, herhangi bir saldırı anında çeşitli eksiklikleri bahane etmenin ve bu eksiklikleri gidermeye çalışmanın faydasız olacağını, bu yüzden her türlü saldırı ihtimaline karşı sınır bölgelerindeki kalelerin gecikilmeden takviye edilmesi, gerek kara gerekse deniz kuvvetlerinin güçlü bir konumda hazır tutulmaları gerektiğini" belirtir. O, "Alınacak tedbirlere, bölgedeki reayaya haksız davranışlarda bulunulmasını önlemek için gerek duyulduğunu" belirterek "alınacak tedbirlerin Osmanlıların dostu olan ülkelere karşı olmadığını, tam tersine dost ülkeler ile var olan ilişkilerin özenle korunması için olduğunu" vurgular. Raşid, kaleme aldığı görüşlerin kabul görmesini sağlamak için yazılanların sadece kendi düşünceleri olmadığını, bu fikirlerin "bazı ashâb-ı vukûf ile bi'l-münasebe müzakere olunarak onların ahbarlarına nazaran" kaleme alındığını belirterek Fransa hakkındaki düşüncelerini aktarmaya başlar.[10] Onun bu konudaki endişelerini dört başlık altında toplamak mümkündür.

1) Fransa'nın Cumhuriyet Fikirlerini Yaymak İstemesinin Amacı: "Fransa büyük karışıklıklar yaşamış, sonunda ülkedeki rejim değiştirilerek cumhuriyet ilan edilmiştir. Fransızlar, diğer devletlerin yöneticileri ile yaptıkları görüşmelerde, cumhuriyeti yaymak gibi bir düşüncelerinin olmadığını, amaçlarının cumhuriyeti kendi ülkelerinde tesis etmek olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, olaylar aksi yönde gelişmiş ve diğer milletlerle çatışmalar başlamıştır. Fransızlar bu mücadelede kimi zaman cumhuriyet fikirlerini yayma yoluyla, kimi zaman savaşarak kendi topraklarını genişletme politikasını benimsemişlerdir. Avrupa'nın ticari kalbi konumundaki üç milyon nüfuslu Belçika'nın Fransa tarafından ilhak edilmesi bu politikaya en güzel örnektir. Onlar, milletlerin hükümdarlarına olan bağlılığını yok ederek o milletleri kendi kontrolleri altına almaya çalışmaktadırlar. Böylece, var olan yönetimi ortadan kaldırarak cumhuriyet kurma yoluna gitmektedirler. Fransa Cumhuriyeti, cumhuriyetlerin anası olarak diğer cumhuriyetlere önderlik etmektedir. Daha sonra, duruma ve zamana göre milletleri birbirlerine karşı tahrik etmekte ve çatışmalar çıkarmaktadır. Sonuçta, kendi ticaret sahasını genişletmek ve bütün ticarî konularda söz sahibi olmak istemektedir. Fransa'nın 'ab-ı fitne ve âşûb iderek mümkün olduğu vakitde bi'l-cümle Avrupa milletlerini serbest ittirmek dâiyesinde idüğü' izlediği politikadan anlaşılmaktadır. Avrupa'da, özellikle İtalya ve Venedik'te 'ekdikleri necm-i fitne ve fesâd'ın ne derece etkili olduğu bu ülkelerin cumhuriyeti kabul etmeleriyle açığa çıkmıştır. Kaldı ki, Fransa Cumhuriyeti kendi niyet ve isteklerini kolaylıkla uygulamaya koyabilmek için İtalya cumhuriyetlerini ve halkını bölme peşindedir. İtalyanlar, Fransızların bu politikalarını fark ederek, var olan bütün cumhuriyetlerden daha kuvvetli bir cumhuriyet olmak için uğraşmaya başlamışlardır. İtalyanların bu uğraşları Fransızların gözünden kaçmamıştır. Fransa İtalya'daki gelişmeleri önlemek için derhal Avusturya ile anlaşmıştır."[11]

2) Compo Formio Anlaşması'nın Osmanlı Devleti İçin Oluşturduğu Tehlike: "Fransa ve Avusturya arasında yapılan anlaşmanın maddeleri henüz tüm açıklığıyla bilinmemektedir. Ancak, edinilen bilgiye göre, Venedik iki ülke arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımdan Avusturya'ya Dalmaçya ve çevresi düşmüştür. Fransa Cumhuriyeti bu bölgelerin Avusturya'ya bırakılmasına tam anlamıyla razı olmamıştır. Fakat Avusturya Flandresi denen Belçika'nın kendilerine bırakılması karşılığında bu bölüşümü kabul etmişlerdir. Avusturya'ya bırakılan topraklar, tarımsal üretime elverişli olmayan taşlık ve kayalık yerlerdir. Buna rağmen limanları gemi yapımına elverişlidir. Avusturyalılar, uzun süreden beri Akdeniz'de donanma bulundurarak deniz ticaretini geliştirmek istediğinden bu paylaşımdan çok memnun olmuşlardır. Avusturya İmparatoru bu amacına ulaşmışsa da, Dalmaçya'da gemi inşası için Avusturya ve Macaristan'dan işçi, malzeme ve asker getirmek gerekecektir. Bu ise, oldukça fazla yol kat edilmesini gerektirmektedir. Osmanlı Devleti için gerçek tehlike budur. Zira Avusturya İmparatoru bu yolu kısaltmak için kendi sınırlarıyla çevrilmiş olan Bosna'yı ele geçirmeyi düşünebilir. Bosna halkı Müslümandır. Ancak, Avusturya ile sınır olduklarından dolayı çoğunun yaşayış tarzı ve ahlakı yapıları Avusturyalılarınkine uygundur. Diğer yandan çevreleri Avusturya tarafından çevrilmiş olduğundan her hangi bir saldırıda topraklarını ve çocuklarını kaybetmek endişesine kapılabilirler. Bu nedenle, eskiden olduğu gibi 'baş sallanır taş sallanmaz' demeyebilirler. Ayrıca, gönüllerinden geçen özerklik istekleri, Avusturya tarafından vaat edilirse, bu sözlere inanarak Avusturya'nın istediği

"Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layihanın Suretidir", 21 Aralık 1797, Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyâsiyye, İ.Ü. Kütüphanesi, Türkçe Yazma No: 886, s. 1.

yönde hareket edebilirler. Bu ihtimalin Avusturyalılar tarafından da düşünülmüş olması muhtemeldir."[12]

3) Mora ve Girit Hakkındaki Fransız Düşünceleri: "Korfu, Lefkadya, Zanta ve Çeriko adaları Fransa Donanması tarafından ele geçirilmiştir. Fransızların bu adalara "Yunan Adaları" adını vermiş oldukları ele geçirilen pasaport ve diğer belgelerden anlaşılmıştır. Bu durum Fransızların sadece bu adalarla yetinmeyip topraklarını daha da genişletme peşinde olduklarını göstermektedir. Fransızların bu adalara Yunan adını vermedeki amacı, Yunan milletinin yoğun olarak yaşadığı Atina, Mora ve diğer Akdeniz adalarındaki insanların aklını bağımsızlık fikirleriyle çelip, o insanları ayaklanmaya teşvik ederek bağımsız bir Yunan Cumhuriyeti kurmaktır. Ancak, Fransa'nın Yunan toprakları üzerinde bu isteğini gerçekleştirebilecek tarihi hiçbir dayanağı olmadığı için herhangi bir hareketi açıktan açığa yapması gerekecektir. Bu hareketler uluslararası alanda uygun görülmeyeceğinden, Fransa bu bölgelerde kendine meşru bir zemin oluşturabilmek için bölgeyle tarihi bağları olan Venedik ile beraber hareket etmiştir. Venedik açık açık Fransa'nın oyunlarına alet olmuştur. Fransa'nın amacı, cumhuriyetlerin anası olarak bir Yunan Cumhuriyeti kurmak ve ardından o cumhuriyeti kendi istekleri doğrultusunda kullanabilmektir. Fransa, bu politikasını tatbik sahasına koyabilmek için, öncelikle bölge üzerinde hak talep eden İtalya'daki işlerini bitirmek zorunda olduğundan Avusturya ile anlaşmıştır. Bu anlaşmanın sağladığı rahatlıkla, İtalya sorununu halledip Hindistan ticaretini ele geçirmek için faaliyetlere başlama peşindedir. Mora'nın nüfusu bir milyon civarında olup, bu nüfusun yüz bine yakını savaşabilecek insanlardan oluşmaktadır. Bu kimseler Fransızlar Yediada'yı ele geçirdiği zaman onlara sempati ile yaklaşarak, Fransızlardan savaş gemisi isteğinde bulunmuşlardır. Ancak, alınan tedbirler nedeniyle bir sonuca ulaşamamışlardır. Mora Valisi Hasan Paşa görevine bağlı bir kimse olmasına rağmen, hakkındaki kin ve garez nedeniyle bazı dedikoduların çıkması muhtemeldir. Son gelişmeler nedeniyle bölgedeki kalelerin tahkim edilmeleri ve çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı gerekli önlemlerin alınması gereklidir. Bölgede reayaya karşı yapılan birtakım kötü hareketler her ne olursa olsun önlenmelidir. Özellikle, Kefalonya Adası halkı iyi eğitimli ve Yunanlılarla aynı mezhepten olmaları nedeniyle Mora'daki reayayı ayaklandırmak için kışkırtmaktadırlar. Bölgedeki ayaklanma ihtimaline karşı, devlete bağlı Hıristiyan din adamlarından ve Mora metropolitinden yardım alınmalı, halka bu düşüncelerinden vazgeçmeleri için telkinde bulunmaları sağlanmalıdır. Bu konuda, Rum Patriği istenildiği gibi davranacak olup Fener'de bu tip insanlara rağbet edilmemesini sağlayacaktır.

Girit'e gelince; Girit, Fransa ile Mısır arasında Fransız gemileri için bir dinlenme yeri olarak kullanılmaya çok uygundur. Osmanlı Devleti, Yediada'da ortaya çıkan durum ve Bosna'nın saldırıya uğrama ihtimali karşısında dikkatini bu bölgelere vermiştir. Fransızların bu durumdan yararlanarak Girit üzerindeki emellerine ulaşmak için hareket geçebilecekleri gözden uzak tutulmamalıdır."[13]

4) Mısır Üzerindeki Emelleri: "Fransa'nın Yediada'yı ele geçirmesi ve Mora'da Yunan Devleti kurmak istemesinin esas amacı, Hindistan ticaretini kontrol etmek hedefine yöneliktir. Fransa'nın Hindistan ticareti oldukça pahalıya mal olmaktadır. Çünkü Hindistan-Fransa arasındaki mesafe çok uzaktır. Bu yüzden gemilerin zarar görme olasılığı yüksektir. Zarar gören gemilerin yerine yenisinin inşa edilmesi hayli masraflı olmaktadır. Ayrıca, bu mesafede ticaret yapan gemileri korumak için de savaş gemisi bulundurulması gerekmektedir. Bu donanmanın masrafları da Fransızlar için ayrıca bir yüktür. Bu olumsuzluklara ilaveten, aradaki mesafenin uzak olması nedeniyle Fransa, Afrika sahillerinde belirli mesafelere depolar yaptırmıştır. Bu depoları korumak için asker ve para harcanmaktadır. Depodan depoya mal ve eşya taşınması için başka tüccarların gemilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ise masrafların daha da artmasına yol açmaktadır. Bu fazladan masrafların yanında taşınan mallar için sürekli olarak bir tehlikenin varlığı da meydandadır. Oysa Fransızlar Mısır'dan bir kanal açarak Hindistan'a seferler düzenleyebilir ve böylelikle yüksek tutarlardaki masraflardan ve tehlikelerden kurtulabilirler. Aynı zamanda, Hint ticaret yolunun kontrolünü kendi ellerine geçirerek Hindistan ile ticaret yapan diğer ülkeleri kendilerine muhtaç hale getirebilirler. Bu noktalar dikkate alındığında Fransa'nın Mısır'a saldırma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir."[14]

Raşid Efendi, Fransa'nın Osmanlı Devleti için oluşturduğu tehlikeyi bu şekilde açıkladıktan sonra, Fransa'nın iç durumuyla ilgili olarak da kendi izlenimlerini aktarır. "Fransa'ya karşı Rusya, İngiltere ve Avusturya arasında bir ittifak kurulduğunu; bu ittifak nedeniyle, Fransa'nın amaçlarına ulaşmasının zor olduğunu" iddia eder. Ayrıca "edindiği bilgilere göre Fransa'da yeni bir ihtilal çıkabileceğini, böyle bir durumda Fransa kargaşa içine sürükleneceğinden Osmanlı Devleti'ne saldırmasının zorlaşacağını" ifade eder.[15]

SONUÇ

Raşid Efendi'nin raporunda sözünü ettiği tehlikelerin tamamıyla Osmanlı Devleti yakın gelecekte yüz yüze kalmıştır. O, gelişen olayları yakından takip ederek devleti sonraki yıllarda uğraştırabilecek sorunları ortaya koymayı başarmıştır.[16] Gerçekten de, milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları fikri kısa bir süre Balkanlarda yeşermeye başlayacaktır. Fransa'nın bölgeye yerleşmesinin hemen ardından, 1804'te Osmanlı Devleti'ndeki ilk milliyetçi karakterdeki ayaklanmanın Kara Yorgi önderliğinde Sırbistan'da çıkması rastlantı değildir.[17] Bosna üze-

rindeki Avusturya tehdidi ise, 1878'de Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgaline kadar devam etmiştir. Bosna, Compo Formio'dan sonra Avusturya için Akdeniz'e açılmanın en önemli aşamalarından biri haline gelmiştir. Yine, Bosna-Hersek'te yeniçeriliğin kaldırılması bahane edilerek çıkarılan isyanda, isyancıların devletle anlaşmak için ileri sürdükleri şartlardan birinin "özerklik" isteği olması oldukça dikkati çeken bir husustur.[18] Raşid Efendi'nin raporunda, Bosnalıların özerklik vaatleri ile kandırılabileceği ifadesi dikkate alındığında, Avusturya'nın bu girişimin Bosnalılar üzerinde etkili olduğu 1832'de sona erdirilen ayaklanmadan anlaşılmaktadır. Yunan bağımsızlığının 1829 gibi erken bir tarihte gerçekleşmesi, rapor yazıldıktan altı ay sonra Fransızların Mısır'ı işgale başlaması Raşid Efendi'nin döneminde gelişen olayların içeriğini kavradığına delildir.

Ancak, gerek Raşid'in gerekse diğer bürokratların işaret ettikleri tehlikeler ihtilalin getirmiş olduğu fikirler değil, Fransa'nın o gün oluşturduğu siyasi ve askeri tehditler olmuştur. Dolayısıyla, Fransa'ya karşı yapılacak askeri ve siyasi mücadelenin boyutlarının neler olabileceği değerlendirilmiştir. Raşid'in de raporunda belirttiği gibi cumhuriyet fikri düşüncesi, Fransa'nın hedeflerine ulaşabilmek amacıyla diğer milletleri bölmek için uydurulmuş araçlar olarak düşünülmüş, cumhuriyet fikrinin imparatorluk idaresi altında yaşayan milletlere ne anlam ifade ettiğiyle ilgilenilmemiştir. İhtilal, "necm-i fitne ve fesad" olarak görülmüş ve bu kargaşanın bir an önce bitmesi temenni edilmiştir. Bu yüzden, ihtilal sonrası devletin yüz yüze kaldığı milliyetçi ayaklanmalarla mücadeleler de askeri sahada yapılmıştır. Ancak, bu mücadele, fikri temellerden yoksun olarak yürütüldüğü için başarı sağlanamamış, devlet milliyetçi ayaklanmalarla uğraşarak ömrünü tamamlamak zorunda kalmıştır.

1. III. Selim veliahtlığı döneminde XVI. Louis ile karşılıklı mektuplaşmış ve her iki hükümdar arasında şahsi bir dostluk meydana gelmişti. Bu mektuplar hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliaht iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhaberatı", *Belleten*, c. II, S. 5/6, Ankara, 1938, s. 191-247; Tahsin Öz, "Fransa Kralı Louis XVI.'nın Selim III'e Nâmesi", *Tarih Vesikaları*, c. I, S. 3, İstanbul, 1941, s. 198-202.
2. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, 1987, s. 136-137; İsmail Soysal, "Fransız Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nde Yarattığı İlk İzlenimler (1789-1798)", *200. Yıldönümünde Fransız İhtilâli ve Türkiye Sempozyumunda Sunulan Bildiriler*, Konya, 1991, s. 23.
3. Bu adalara Osmanlılar "Cezayir-i seb'a" veya "Cezayir-i bahr-i sefid" adını vermişlerdir. Yediada: Korfu, Paksos, Lefke, Ithake, Kefalonya, Zanta, Kıthera ve birçok küçük adadan meydana gelmiştir. Toplam yüzölçümleri 2260 km²'dir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara, 1992, s. 332. Bu adaların işgalinin neden olduğu gelişmeler için bkz. Enver Ziya Karal, "Yunan Adalarının Fransızlar Tarafından İşgali ve Osmanlı-Rus Münasebatı", *Tarih Notları*, İstanbul, 1941, s. 83-89.
4. Soysal, *agm*, s. 24.
5. Bu düşünceler sadece siyasi bir tavır değildi. Osmanlı ülkesini ziyaret eden Baron de Tott ve Volney gibi Fransız seyyahların kamuoyunda yarattıkları düşünceler nedeniyle uzun süreden beri bu bölgelerin Fransa hâkimiyetine girmesi gerektiği tartışılmaktaydı. Bkz. Zafer Gölen, "Baron de Tott'un Seyahatnâmesine Dair", *Bilge*, S. 17, Ankara, 1998, s. 69-71; Soysal, *age*, s. 41; Jacques Huré, "L'Horizon de la Révolution Française: Le destin de l'Empire Ottoman", *200. Yıldönümünde Fransız İhtilâli ve Türkiye Sempozyumunda Sunulan Bildiriler*, Konya, 1991, s. 138; Napoleon'un Yunanistan ve Adriyatik çevresi hakkındaki düşünceleri için bkz. Soysal, *age*, s. 161-174; Mısır seferi fikrinin ortaya çıkışı ve gelişmeler için bkz. Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul, 1938, s. 34-50.
6. Ahmed Cevdet Paşa bu anlaşma hakkında şunları yazar: "Kompoformiyo sulh anlaşmasıyla, Cumhuriyet ve serbestiyet düşüncelerinin üstünlüğü artınca politikanın şekli değişti. O vakte kadar devletlerarası ilişkiler değişikliğe uğrayarak devletlerin durumu başka kalıba girmişti. Bu sulh antlaşmasından itibaren Avrupa tarihinin yeni bir bölümü başladı denilebilir. ... Cumhuriyet fikri ve ihtilâl her yeri sel gibi basmağa başladı. ... Hükümdarlar cumhuriyet fikri karşısında korku içinde kaldı." Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren Dündar Günday, c. III, İstanbul, 1993, s. 1641.
7. Soysal, *age*, s. 172-173. Bu dönem gelişmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çeviren: Bekir Sıtkı Baykal, c. IX, İstanbul, 1992, s. 109-128.
8. Divan kalemi kâtiplerinden Kayserili Cafer Efendi'nin oğludur. 1753/54'te doğmuştur. 1774'te beylikçi kesedarı, 1781'de Divan-ı Hümâyûn beylikçisi ve 1784'te mektûbî-i sadr-ı âlî olmuştur. Bu görevden 13 Mayıs 1785'te azledilmiştir. 9 Ocak 1788'da ikinci defa beylikçi olmuş, 1787/78'de reisülküttap olarak ordu ile gitmiş, Reis vekili Naili Efendi'nin ölümü üzerine İstanbul'a gönderilerek 14 Ekim 1788'de reis vekili olmuştur. Ordunun 1791/92'de dönüşünde çavuşbaşı, 6 Eylül 1792'de ikinci defa reisülküttap olmuşsa da 20 Ağustos 1794'te azledilmiştir. 1795'te defter emini, 1796'da tersane emini ve 19 Ağustos 1797'de üçüncü defa reisülküttap olmuş ve 3 Mart 1798'de ölmüştür. Çok zeki, anlayışlı, ağır başlı, cömert ve kaleminde çabuk biri olarak tanınmıştır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yayına hazırlayan Nuri Akbayar, c. III, İstanbul, 1996, s. 1356; Stanford Shaw, *Between Old and New -The Ottoman Empire under Sultan Selim III- 1789-1807*, Cambridge, Massachusetts, 1971, s. 413; Soysal, *age*, s. 342-343. Cevdet Paşa, Raşid hakkında olumlu bir düşünceye sahip değildir. Onun çevresindeki kişileri küçümsediğini, hiç yoksulluk çekmediğini, bu yüzden insanları anlayamadığını, zenginliğinin insanların kıskançlığına yol açtığını ifade eder. Hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Paşa, *age*, c. III, s. 1633-1635.
9. Kural, Fransızların Mısır'ı işgal etmelerinin Osmanlı siyasetinde tam manasıyla bir dönüm noktası olduğuna dikkati çeker. Bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, İstanbul, 1942, s. 80.
10. "Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layihanın Suretidir", 21 Aralık 1797, Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyâsiyye, İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazma No: 886, s. 1.
11. Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layiha, s. 2-3.
12. Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layiha, s. 3-5.
13. Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layiha, s. 5-8.
14. Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layiha, s. 8-7.
15. Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layiha, s. 9.
16. Soysal'a göre, III. Selim'in saltanatının ilk on yılında göreve gelen reisülküttaplar içinde görevini hakkıyla yerine getirenler Raşid, Berrî ve Ratıp Efendiler olmuştur. Ancak, Raşid Efendi Sadrazam İzzet Paşa ile geçinemediğinden raporunu yazdığı son reisülküttaplık döneminde gereği gibi faaliyet gösterememiştir. Bkz. Soysal, *age*, s.109, 343; Ahmed Cevdet ise İzzet Paşa ve Raşid Efendi'nin her ikisinin de çok kibirli ve büyüklük iddiasında bulunduklarını, bu yüzden aralarının bozulduğunu ifade eder. Bkz. Cevdet Paşa, *age*, c. III, s. 1635.
17. Bkz. George Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul, 1992, s. 251-260.
18. Cevat Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul, 1965, s. 114.

II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri

SELAMİ KILIÇ
Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi

Tarihte her inkılâp hareketinin bir hazırlık devresi bulunmaktadır. Fransız, Rus hatta Türk İnkılâbı, düşünürlerin ve yazarların yön verdikleri bir fikrî hazırlık dönemi geçirmiştir. Nitekim, Tanzimat ve özellikle II. Meşrutiyet devri düşünürlerinin bazı fikirleri Millî Mücadeleden hemen sonra Atatürk tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tarihte başarıya ulaşmış her inkılâp hareketinde, inkılâbı gerçekleştiren önderlerin, kendilerinden önce yaşamış olan veya çağdaşları bulunan fikir adamları tarafından ileri sürülen görüşlerin etkisinde kaldıkları ve bunları az veya çok değişiklikle uyguladıkları bir gerçektir. Fransız İnkılâbını yapanlar üzerinde 18. yüzyıl filozoflarının tesiri görüldüğü gibi, Rus ihtilâlcilerinin de Karl Marx ve Friedrich Engels'in fikirlerinden beslendikleri bilinir. Türk İnkılâbı bu bakımdan bir istisna sayılamaz. Gerçekten Atatürk'ün icraatında Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Türk düşünürlerinin etkilerini tespit etmek mümkündür.[1]

Öyleyse Türk İnkılâbı adı verilen sosyal değişimlerin fikrî hazırlık devresinin Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle Ziya Gökalp, Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ), Celâl Nuri (İleri), Kılıçzade Hakkı Bey gibi bazı Türk aydınları, yazdıkları kitap, risale ve makalelerde, Osmanlı Devleti'nin yıkılmaması ve ilerlemesi için çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Memleket meseleleriyle yakından ilgili olan ve tenkitçi bir okuma alışkanlığına sahip bulunan Atatürk'ün de, bu yayınları dikkatle takip etmiş olduğu kesindir.

Türk milletini lâyık olduğu seviyeye çıkarmak için birtakım inkılâplar yapan ve bunları Türk toplum hayatına başarılı bir şekilde uygulayan Atatürk'ün bilinen en önemli niteliklerinden biri de gerçekleri aramak ve bulmak aşkıdır. Bu niteliği onu durmadan okumaya ve okuduklarını değerlendirmeye sevk etmiştir. Nitekim, yapmış olduğu çeşitli konuşmaları dikkatli bir şekilde incelendiğinde, gerçekten çok okuduğunu, ancak her şeyi elçştirerek okuduğunu, tek bir düşünürün veya tek bir düşüncenin etkisinde kalmayıp, gördüklerini, duyduklarını ve okuduklarını topluca değerlendirdiğini, yepyeni bir düşünce sistemi geliştirdiğini anlayabiliriz.

Atatürk, Türk ve yabancı düşünürlerin fikirlerinden ham almış olmakla beraber, kendine has görüşler geliştirmiş ve bunları başarı ile uygulamıştır. Öyleyse bu gerçeği göz ardı etmeden, Türk İnkılâbı'nın fikir temellerini yeteri derecede kavrayabilmek için bir başka gerçeği, II. Meşrutiyet devri aydınlarının fikirleriyle Atatürk ve Atatürkçü düşünce sistemi üzerinde etkileri olduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten de Türkçülük akımının en büyük temsilcisi Ziya Gökalp'in, ılımlı bir Batıcı düşünür olan Celâl Nuri'nin, "Müslümanlığın hususi bir kıyafeti olmadığına göre, şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur" diyen Kılıçzâde Hakkı Bey'in ve diğer bazı Türk aydınlarının Atatürk'ü ve Atatürk'ün düşünce yapısını etkiledikleri tarihi bir gerçektir.

Atatürk'ün modernleşme hareketi hangi düşünce temellerine dayanmaktadır? Bu soru ilim adamlarını ciddi olarak meşgul etmiş ve bazı değerli araştırmaların yapılmasına sebep olmuştur. Peyami Safa *Türk İnkılâbına Bakışlar* ve Uriel Heyd *Foundations of*

Kılıçzade Hakkı (Hakkı Kılıçoğlu).

Turkish Nationalism adlı eserlerinde, Robert F. Spencer, "Culture Process and Intellectual Current: Durkheim and Atatürk" başlıklı incelemesinde, Atatürk'ün milliyetçilik, lâiklik ve kadın hakları konularında Türk düşünürü Ziya Gökalp'in fikirlerinden ilham aldığını ileri sürmüşlerdir. Tarık Zafer Tunaya *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri* ve Bernard Lewis *The Emergence of Modern Turkey* adlı kitaplarında ise, Atatürk'ün radikal davranışının Dr. Abdullah Cevdet'in düşüncesine bağlanabileceğine işaret etmişlerdir.[2]

Atatürk, Abdülhamid saltanatının son yılları ve Meşrutiyet devrinde yetişen her Türk aydını gibi, memleketin durumu ve geleceği ile yakından ilgileniyor, bu konuda okuyor, düşünüyor, arkadaşları ile tartışıyordu. O, çocukluk ve gençlik yıllarında Namık Kemal'in vatan ve millet sevgisini işleyen şiirlerini ezberlemiş, Mehmet Emin'in (Yurdakul) manzumelerinden halk sevgisini tanımış, Tevfik Fikret'ten de insan sevgisinin heyecanını duymuştur. Atatürk'ün Millî Mücadele sonunda padişahlık yerine cumhuriyet idaresini kurmak düşüncesini Fransız İhtilâli hakkında okuduğu kitaplardan edindiği ileri sürülebilir. Auguste Comte'un pozitivist görüşlerini de bu Fransız sosyologun eserlerini aslından okuyarak, yahut Ahmed Rıza Bey'in yazıları vasıtasıyla tanıyarak benimsemiştir. Gerçekten, Atatürk'ün 1924'te söylediği "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir" sözü pozitivizmin akılcı felsefesini aksettirir.[3]

Yerli ve yabancı ilim adamları Ziya Gökalp'in Atatürk ve Atatürk'ün düşünce yapısı üzerindeki etkilerini açıkça belirtmişlerdir. Uriel Heyd *Foundations of Turkish Nationalism (Türk Ulusçuluğunun Temelleri)* başlıklı eserinde şunları yazmaktadır:

> Gökalp'in fikirleri, kendisinin de önemli rol oynadığı Genç Türk hareketinin ideolojisi ile Atatürk rejimi arasında vazgeçilmez bir bağ teşkil etmektedir. Gökalp, 1909'dan 1924'e kadar devam eden edebiyat etkinlikleri döneminde 1908 İnkılâbı'nın prensiplerinden yavaş yavaş ayrılarak cumhuriyetçilik, milliyetçilik, lâiklik, halkçılık ve inkılâpçılığa dayanan Kemalizm'in temelini atmıştır. Gökalp, çağdaş Türk devletinin teorik temellerini atmış olmak iddiasında bulunabilir.[4]

Gökalp'in fikirlerinin Atatürk'e etkisi milliyetçilik, din ve Batılılaşma sahalarında oldukça somut örneklerle görülür. Yine Gökalp ile Atatürk'ün millî kültür anlayışları da esasta farksızdır. İkisi de millî ruhun araştırılması ve millî şuurun yaşatılması gereğine inanıyordu. Atatürk bu konuda Gökalp'in düşüncesini paylaşmış ve onun fikirlerini gerçekleştirmiştir.

Gökalp'in dinde savunduğu lâiklik fikrini Atatürk aynen kabullenir. Gökalp'e göre, şeyhülislâmın vazifesi iman ve ibadet işleriyle uğraşmak olmalıdır. Medreseler de İlahiyat Fakültesi'ne katılmalı ve skolastik din öğretimine son verilmelidir. Atatürk'ün şeyhülislâmlık kurumu yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurması ve medreseleri kapatması, Gökalp'in gösterdiği yolda gerçekleştirilmiş hareketlerdir. Atatürk, 1924'te hilâfeti kaldırmakla da Türkiye'de lâik devletin gelişmesi için gerekli adımı atmıştır.

Ülkemizde dinle ilgili bir konu da kadın hakları meselesidir. Gökalp, eski Türklerde görüldüğü gibi, kadınla erkeğin toplum ve âile hayatında eşit olmasına taraftardı. Nitekim onun girişimleri sonucunda İttihat Terakki hükümetinin 1917'de çıkardığı bir kanunla, şeriatin erkeğe dört kadın almak imkânını vermesine rağmen, Türkiye'de kadına tek evlilik isteme hakkı tanınmıştır. Atatürk, 1926'da Türk Medeni Kanunu ile tek evliliği zorunlu kılmış ve böylece âile hukukunda kadın-erkek eşitliği sağlanmıştır. Atatürk bununla da yetinmemiş, daha sonraları, Türk kadınını siyasal haklardan faydalandırmıştır.[5]

Peyami Safa.

Altta solda: Ziya Gökalp.

Atatürk muasırlaşma yani çağdaşlaşmayı, Gökalp gibi, Batılılaşma olarak anlıyordu. Fakat o, bu hususta Gökalp'ten çok Abdullah Cevdet'in fikirlerinden ilham almış olmalıdır.

Aşırı derecede bir Batıcı olarak tanınan ve "Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa Medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyle istisnâs etmeye mecburuz"[6] diyerek, Batı Medeniyeti'nin olduğu gibi alınması taraftarı olan Abdullah Cevdet'in "Bu toptan batılılaşma" düşüncesini Atatürk samimiyetle benimsemiştir. Nitekim, Ulu Önder 1 Kasım 1925 günü Türkiye Büyük Millet

Celâl Nuri İleri.

Altta sağda:
Hüseyin Cahit Yalçın.

Meclisi'nin İkinci Dönem Üçüncü Toplanma yılını açarken şunları söylemiştir:

> Millet, muasır medeniyetin alelumûm milletlere temin eylediği hayat ve vesaiti, esasta ve eşkâlde aynen ve tamamen tahakkuk ettirmek karar-ı katisini vermiştir.[7]

II. Meşrutiyet dönemi Batılılaşma hareketinin merkezi olarak kabul edilen ve Batıcılık fikir akımının yayın organı olan *İçtihâd* dergisinde yayımlanan "Pek Uyanık Bir Uyku"[8] başlıklı iki yazıda Batıcıların gerçekleşmesini arzuladıkları istekler sıralanıyordu:

> Padişahın bir tek zevcesi olacak, cariye istifrâş etmeye hakkı olmayacaktır. Yunanlıların millî serpuşu olan fes kâmilen defedilip, yeni bir serpuş-ı millî kabul olunacaktır. Kadınlar dilekleri tarzda giyinecekler, vatanın en büyük velinimeti sayılarak kendilerine hürmet gösterilecektir. Kadınlar ve genç kızlar erkekten kaçmayacaklar ve görücülük âdetine nihayet verilecektir. Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidât ve tahsisâtları kesilip, maârif bütçesine ilga edilecektir. Bütün medreseler ilga edilecek, yerlerine Batı tarzında mektepler açılacaktır. Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulemâ-yı kirama tahsis edilecek, dini bilgilerden haberi olmayanlar bu kisvelere bürüneyeceklerdir.[9]

Atatürk, Batıcıların bu hayallerini kısa bir zaman sonra gerçekleştirecek, yaptığı inkılâplarla Türkiye'ye modern ve çağdaş bir görünüm kazandıracaktır.

Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen düşünürlerden birisi de Celâl Nuri'dir. Celâl Nuri, 17 Şubat 1926'da kabul olunan Türk Medeni Kanunu'nun gerekliliğini, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye* adlı kitabında şöyle açıklıyordu: "Bir kanun-ı medeni yapmadan garp usûl-ı muhâkemesini bizde tatbike bir türlü akıl ermez."[10]

Celâl Nuri *Havâic-i Kanuniyemiz* adlı bir başka kitabında da "Adliye kanunlarımız bir küll-i vâhid teşkil etmekten pek uzaktır. Ilele hukuk-ı medeniyemizin bulunmaması, hâlâ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ile amel, milleti perişan ediyor"[11] diyerek, adli teşkilatımızda ve kanunlarımızda köklü bir inkılâp yapılması gerektiğine işaret ediyordu.

Celâl Nuri *İttihâd-ı İslâm* adlı bir diğer eserinde, Mecelle'nin yetersizliğinden, uygulanamadığından, kanunlarımızın asırlarca önceki ihtiyaçlarımız üzerine düzenlendiğinden bahsetmekte[12] ve Türkiye'nin hukuki meselelerine ışık tutmaktaydı.

Batıcılar arasında savunduğu fikirleriyle, önemli bir yere sahip olan Kılıçzade Hakkı Bey ise, *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp* adlı eserinde, bugün memleketimizde yürürlükte olan hükümlerin dünyanın hiçbir yerinde geçerli olmadığına dikkatleri çekerek, bir an önce hukuk alanında inkılâp yapılması gerektiğini belirtiyordu.[13]

Ilımlı bir Batıcı düşünür olan Celâl Nuri, daha o günlerde Türkiye'nin bir başka meselesini gündeme getirmekte, Türk kadını ve kadın hakları konusunda şunları yazmaktaydı:

> Türk kadınları cemiyet-i beşeriyenin a'zâ-yı mahcûresidir. Kadının iştiraki olmadan bir cemiyet ilerleyemez. Kadınsız bir cemiyet dilsiz bir adama benzer. Kadınları ta'limden, taallümden, mesâi-i muhtelifeye iştirakten, terakkiyât ve tekâmülâta karışmaktan men'edecek ne nakli, ne akli bir delilimiz yoktur. Yavaş yavaş bu örfî kurûn-ı vustâilikten çıkmak, gürültüsüz, patırtısız, rezaletsiz çıkmak çarelerini düşünmez ve bulmazsak, biz Türkler ve müslümanlar cemiyetçe muzmahil oluruz.[14]

Türk kadınına serbesti verilmesini, eski hak ve hürriyetlerine kavuşturulmasını isteyen Celâl Nuri gerek *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye*, gerekse *Kadınlarımız* adlı eserlerinde, Türk toplumunun bu çok önemli sosyal meselesi hakkındaki düşüncelerini belirtirken, kadın haklarının âdeta bir numaralı savunucusu olmuştur.

Nitekim *Kadınlarımız* adlı kitabında,

> Bütün hukuk ve vezâifte kadın erkek müsâvidir. Kadınlar için başka, erkekler için başka, hukuk, vezâif, tekâlif, ibâdât yoktur. Bir erkek her ne yapabilirse bir kadın da aynıyla o işi yapabilir. Hiçbir nass kadınları hukuk-ı tâbiiyye, mülkiye, medeniye ve hatta siyasiden mahrum etmez. Muâmelâtta erkek ne ise, kadın da odur. Maatteessüf kadınların ahvâlini felce uğratan İslâmiyet değil, i'tiyâdâtlır[15]

diyerek, Türk toplum yapısını içten içe kemiren ve onun gelişmesini engelleyen bu sosyal problemin bir an önce çözüme kavuşturulmasını istemekteydi.

Türk toplumunda yer alan birçok sosyal problemin yanı sıra "kadın ve âile" meselesi de özellikle II. Meşrutiyet'in ilânından sonra çeşitli yönleriyle ele alınmış ve konuya gereken önem verilmiştir. Mesele üzerinde düşünen ve Türk milletinin ilerlemesini engelleyen bu sosyal meselenin çözüme kavuşturulması için çareler arayan Kılıçzâde Hakkı Bey *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp* adlı eserinde konu hakkındaki duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

> Kadınlar nazarımızda muhteremdir, mukaddestir, mübecceldir. Kadınsız bir millet millet olamaz. Bir milleti ikame ve idâme edecek en birinci vasıta kadınlardır. Binaenaleyh kadınları vazifelerini ifâ edecek surette yetiştirmek arzusundayız. Dinimiz kadınları, taallüm hususunda, erkeklerden asla tefrik etmemiştir. Bunları ayıranlar softalardır.
>
> Kadınlarımızın tahsil ve terbiyeleri ve binnetice iyi bir âile teşkil edebilmeleri için kendilerine derece derece serbesti vermek isteriz. Onlar, biz istemeyiz deseler de yine vereceğiz. Çünkü hayatları yalnız kendilerine ait değildir. İstiyoruz ki kadınlarımız da hakk-ı hayat ve hakk-ı teneffüslerini isti'mâl etsinler. Onların da gidecek, gezecek, görecek, eğlenecek, izzet-i nefislerini, vukar ve haysiyetlerini artıracak mahalleri olsun. Çocuklarımıza gösterebilmek için evvela kendileri görsünler; hissettirmek için hissetsinler. Sair milletlerdeki kadınların rolü gibi rolleri olsun; yaşasınlar ve yaşatsınlar.[16]

Gerek Osmanlı aydınlarının düşüncelerinde beliren Türk kadın hakları savunuculuğu, gerekse Atatürk'ün çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarından sonra, Türk kadını eskiden sahip bulunduğu, fakat çeşitli uygarlıkların olumsuz etkisiyle kaybetmiş olduğu tüm hak ve hürriyetlerine kavuşacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ortaya atılan fikirler cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir. Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra başardığı inkılâplar kadın haklarını bütünüyle kapsamaktadır. 3 Mart 1924'te Hilâfetin kaldırılması, devletin lâik esaslara göre yeniden düzenlenmesini sağladı. 17 Şubat 1926'da TBMM İsviçre Medeni Kanunu'ndan aktarılmış olan Türk Medeni Kanunu'nu kabul etti. Böylece Türk kadını erkeğine eşit oldu ve en aşırı feministlerin istedikleri haklara kavuştu. Türk kadını, daha sonra, siyasal haklar da elde ederek, anayasada yapılan çeşitli değişikliklerle, 1930 Şubatında belediye seçimlerinde oy kullanma, 1934 Nisanında ise milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandı.[17]

II. Meşrutiyet döneminde, harflerimizin ıslahı yerine Latin harflerinin kabul edilmesini ve dolayısıyla yeni bir Türk alfabesinin meydana getirilmesini savunan ve konu ile ilgili bir hayli cesaretli yazılar yazan aydınlar bulunuyordu. Bunlar içinde, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri ve Kılıçzâde Hakkı Bey gibi aydınlar, o döneme göre büyük bir medeni cesaret göstererek, bu konuda ilginç yazılar kaleme almışlardır. Bunlardan Celâl Nuri önce *Tarih-i İstikbâl* adlı kitabında şunları yazmaktaydı:

> Şu Sâmî ve ruh-ı lisanımıza uymayan harfleri terk edelim. Üniversal olan Latin harflerini alalım. Arap harfleri, Arap ve İbrani gibi elsine-i sâmîye içindir. Halbuki Türkçemiz elsine-i sâmîyeden ziyade Avrupa dillerine benzer. Bize hurûf-ı munfasılâ lazımdır. Hurûf ise ihdâs olunamaz. Mevcutlar alınır. Islahı-ı hurûf bile güç şeydir. Onun için terakki etmek istiyorsak, ân-ı vâhid zayi etmeden Latin harflerini tetkik etmeliyiz. Bir harfi bırakıpta diğerini kabul eden biz olmayacağız. Tebdil-i hurûf ile bizde yeni bir devir zihniyeti başlayacaktır. Biraz celâdet-i milliye gösterelim. Lisanda, edebiyatta, hurûfta, efkârda bir inkılâp yapalım.[18]

Celâl Nuri kısa bir müddet sonra bu defa *Tarih-i Tedennivât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye* adlı eserinde konuya daha geniş ölçüde değinmekte ve şöyle demektedir:

Abdullah Cevdet.
Cengiz Kahraman arşivi.

> Hurûfâtımız berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir. Harflerimizin noksamından, bir işe yaramadığından, gayr-i ilmi bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibârâtı avâm suhûletle öğrenemiyor. Bunlar gayr-i tabîî şeylerdir. Bu hal terakkiyâtımıza mani' oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür hâhişini söndürüyor. Onun için hurûf-ı ıslah gibi boş, vâhî tedâbire müracaat edeceğimize bir saat evvel kemâl-i cesaretle Latin harflerini kabul etmeliyiz. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmayacağız. Bundan evvel Romanyalılar da "Kiril" harfleriyle yazı yazarlardı; bilâhire Latin harflerini kabul ettiler. Almanlar yavaş yavaş "Gotik" harflerini bırakıp, Latin harflerini alıyorlar.
>
> Latin hurûfu hem pek tabîî hem de Türkçe lisanının tahririne Arap harflerinden daha müsaittir. Bu harflerin kabul edilmemesi için serdolunabilecek veya olunan ihtirâzât o kadar âdidir ki münâkaşasına bile tenezzül etmeyiz. Bu hususta ciddi bir inkılâba kudretyab

olabilirsek, avâmımız suhûletle mevadd-ı âdiyeyi okuyup yazabileceğinden milletin seviye-i fikriyesi, şüphesiz, bir kademe daha terfi' edecektir.[19]

Latin harflerinin alınması taraftarı olan ve bu arzusunun gerçekleşmesi için çeşitli yazılar yazan Abdullah Cevdet de Celâl Nuri'nin *Mukadderât-ı Tarihiyesi*'ne yazmış olduğu takdim yazısında, bu konu hakkındaki görüşünü bir cümle ile ifade etmektedir:

> Harflerimiz berbattır. Bu harflerle, hiçbir işimizi göremeyiz.[20]

Kılıçzâde Hakkı Bey de *Akvemü's Siyer Münâsebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap* başlıklı risalesinde şöyle diyor:

> Latin hurûfâtını kabul etmek en doğru hareketlir. Zira o hurûfâtın fevkinde kırâati teshile kabiliyetli yeni hurûfât icadı mümkün değildir. Latin hurûfâtı beşeriyet-i mütefekkirenin asırlarca süren bir tecrübesi mahsûlüdür.[21]

Atatürk, herhalde II. Meşrutiyet devri aydınlarının etkisiyle, 1928 Kasımında harf inkılâbını gerçekleştirerek, Arap harfleri yerine Latin alfabesine dayanan yeni Türk alfabesini yürürlüğe koydurmuş ve böylece bazı Türk aydınlarının yıllardan beri duydukları bu özlem giderilmiştir.

Meşrutiyet devrinin önde gelen yazarlarından biri olan ve kalemiyle sahte derviş ve softalara savaş açmış bulunan Kılıçzâde Hakkı Bey, Atatürk'ün gerçekleştirdiği bir diğer inkılâba, Şapka İnkılâbı'na değinmekteydi. Kılıçzâde Hakkı Bey, yukarıda adı geçen risalesinde: Kıyafetimizin millî olmadığını ve şapka giymenin İslâmiyet açısından hiçbir sakıncası bulunmadığını açıklarken şöyle diyordu:

> Türkiye'de ittihad-ı efkârın mevcut olmadığına en birinci delil esaslı ve millî bir kıyafetimizin mevcut olmaması yani herkesin istediğini giymesidir. İttihâd-ı efkâr, âsârını mutlaka her şeyde gösterir. Onun için bu cihet ihmal edilmeyecek bir keyfiyettir. Müslümanlığın kıyafet-i mahsûsası olmadığına nazaran şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur. Ecdâdımızın giydiği kavuklar hiç olmazsa memleketimizde i'mâl olunuyordu. Halbuki feslerimiz Avrupa'dan geliyor. Kendi metâmız olmadıktan sonra serpuş olarak herhangi bir şapkayı kabul etmeliydik.[22]

Abdullah Cevdet de *İçtihâd*'da yayımlanan "Şapka-Fes" adlı makalesinde: "Hükâmımızın serpuşlarından evvel serlerinin değişmesi gerektiğini" belirttikten sonra, şapkanın Panama vadilerinde yetişen nazik ve hafif bir bitkiden yapılmış başlık olduğunu, fesin ne atalarımızın ve ne de Peygamberimizin başlığı olmadığını ifade ederek, gözü şiddetli ışıktan da koruyabilecek olan şapkanın giyilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını yazıyordu.[23]

İşte bu Türk aydınlarının görüşleri, fese bir kutsallık veren, onu çıkarıp atmayı mukaddesata hakaret sayan sakat bir zihniyetin bertaraf edilerek, Türkiye'de fes giyilmesini yasaklayan 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu'nun çıkarılmasında önemli bir sebep olsa gerektir.

18. yüzyılda başlayıp kısa aralıklarla devam eden ve devletin yaşamasını amaçlayan, Batılılaşma hareketleri devletin çöküşünü önleyememişse de yapılan yenilikler ve geliştirilen yeni düşünceler Türk İnkılâbı'nın altyapısını hazırlamıştır. Fakat padişahlar ve üst düzeydeki bazı devlet adamları tarafından gerçekleştirilen bu yenilik hareketlerine rağmen, Atatürk'e gelinceye kadar hiç kimse temeli ulusal egemenliğe dayalı tam bağımsız bir Türk devleti kurmayı düşünememiştir. Atatürk, gerek Millî Mücadeleyi başlatmak için Anadolu'ya geçtiğinde gerekse büyük zaferden sonra inkılâp hareketlerini yönlendirirken, kendi milletinden ilham almış, asıl etüdünü milleti üzerinde yapmış ve ona güvendiği içindir ki zoru başarmış, imkânsızı gerçekleştirmiştir.

1. Ercümend Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Ankara, 1981, s. 63.
2. Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s. 21.
3. Ercümend Kuran, "İkinci Meşrutiyet Devri Düşünürlerinin Atatürk Üzerinde Tesirleri", *Milli Kültür*, no. 2 (Temmuz 1981), s. 2.
4. Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev: Kadir Günay, Ankara, 1979, s. 196.
5. Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s. 6-7.
6. Abdullah Cevdet, "Şime- i Muhabbet", *İçtihâd*, no. 89 (16 Kânun-ı sani 1329), s. 1979-1984; Selami Kılıç, "Bir Siyasal Düşünce Hareketi Olarak 'Garpçılar' ve Onların Batı Medeniyeti Hakkındaki Düşünceleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, no. 5, Erzurum, 1991, s. 110.
7. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I*, Ankara, 1989, s. 356.
8. Kılıçzade Hakkı Bey tarafından hazırlanan, fakat yanlışlıkla Abdullah Cevdet'e mal edilen "Garpçıların Programı" için bkz. Kılıçzade Hakkı, *İttikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp*, İstanbul, 1332, s. 62-82. Ayrıca bkz. "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihâd*, no. 55 (21 Şubat 1328), s. 1226-1228 ve no. 57 (Mart 1329), s. 1261-1264.
9. Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya...*, s. 62-82; Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul, 1990, s. 57-60; M. Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s. 375-383.
10. Celâl Nuri (İleri), *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye*, İstanbul, 1331, s. 111.
11. Celâl Nuri, *Havâic-i Kanuniyemiz*, İstanbul, h. 1331, s. 45-46.
12. Celâl Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, İstanbul, h. 1331, s. 55-57.
13. Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya...*, s. 19-20.
14. Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-Osmaniye...*, s. 250-251.
15. Celâl Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul, h. 1331, s. 158-162.
16. Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya...*, s. 13-15.
17. Selami Kılıç, "Osmanlı Aydınlarının Kalemiyle Türk Kadını ve Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişmesi", *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, no. 5, Erzurum, 1991, s. 101.
18. Celâl Nuri, "Mesâil-i Siyâsiyye", *Tarih-i İstikbâl, II*, İstanbul, h. 1331, s. 165-166.
19. Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye...*, s. 182-183.
20. Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye...*, s. 27-34.
21. Kılıçzade Hakkı, *Akvemü's Siyer Münâsebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap*, İstanbul, 1331, s. 50-51.
22. Kılıçzade Hakkı, *Son Cevap*, s. 49-50.
23. Abdullah Cevdet, "Şapka-Fes", *İçtihâd*, no. 169 (1 Eylül 1924), s. 3413-3414.

Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti

ORHAN KOLOĞLU

Bir zamanlar fese kutsallık yakıştıranlar vardı. Şimdiyse turist eğlencesi haline geldiğini herkes kabul ediyor. Gelenek icat etmek meraklıları festen umudu kesince türbana sarıldılar.

25 Kasım 1925 günü "Şapka iktisası" (giyimi) hakkındaki yasa TBMM tarafından kabul ediliyordu. Birinci maddesi şöyleydi:

> TBMM üyeleri ile genel, özel ve yerel idare ile tüm kuruluşlara mensup memurlar ve görevliler Türk ulusunun giymiş olduğu şapkayı giymek zorunluluğundadır. Türkiye halkının genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükümet önler.

Üslup dikkat çekicidir. Hükümet ve meclisin saptadığı bir karara uyulmasının zorunlu kılınması yerine, halk tarafından esasen benimsenmiş bir giysinin resmi görevlilere kabul ettirilmesi yasallaştırılmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, gerçeklere tam uymayan bir durum vardır. Türk ulusunun belki de yüzde 95'i o sırada şapkaya "gâvur başlığı" diye bakmaktaydı. Şapkanın benimsenmesiyle dışlanan fes ise "İslamın simgesi" sayılıyordu. Taktiğin başlangıcı için dört ay öncesine gitmek gerekir. Aynı yılın temmuz ayı sonlarında bir heyet cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Kastamonu'ya davet etmek için Ankara'ya gelmişlerdi. Kendilerine içişleri bakanı "erkeklerin fesini çıkarıp baş açık bulunmalarının cumhurbaşkanını memnun edeceğini" söyleyince önce şaşırdılar, ama Gazi'nin sevgisi öyleydi ki, hiç itiraz etmeden kabul ettiler. Tarih boyunca İslam toplumlarında başı örtük olmak saygı işareti sayılmıştır; başındakini çıkarıp başı açık olmak ise Hıristiyanların saygı geleneğiydi. Bütün bir bölgenin temsilcilerine bu ikinci şıkkı kabul ettirmekle Atatürk bir tabu yıkma operasyonunu başlatmış oluyordu.

Büyük Kurtarıcı'nın huzuruna başı açık çıkıklarını anlatacakları muhakkak olan heyetin çağrısına uyarak 24 Ağustos'ta Atatürk ve yakınları, hepsi de şapkalı olarak, Kastamonu yolunu tuttular. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan devrimler serisinde her birinin gerçekleştirilmesi kendi özel koşullarına uygun şekilde yapılmıştı. Bu kez de yönteme uyuldu. Atatürk girişimi neden şapkaya alışık İstanbul ya da İzmir gibi şehirlerde yapmadığını şöyle açıklamıştır:

> Örneğin İzmir'de giymiş olsaydım, o tarafın halkı beni birçok

Mustafa Kemal Paşa, Kastamonu'ya girerken.

15.-18. yüzyıllarda Osmanlı'da kullanılan bazı baş giyecekleri (serpuşlar):
1. Perişan destarlı kavuk;
2. Simidi destarlı kavuk (Haseki);
3. Kallâvi (vezir kavuğu);
4. Selimi; 5. Mücevveze; 6. Örf;
7. Horasanı; 8. Kâtibi (Kalafat);
9. Kâtibi; 10. Arakıye düz sarık;
11. On iki terkli Bektaşi tacı;
12. Hüseyni destarlı ve terkli Bektaşi tacı; 13. Kafes destarlı kubbeli kalafat tac; 14. Lâmelif destarlı arakıye kavuk;
15. Destarlı sikki (Mevlevi şeyhi); 16. Mevlevi sikkesi;
17. Seyfi tac; 18. Hüseyni destarlı Kadiri tacı; 19. Dal arakıye (Derviş); 20. Kalensuva;
21. Barata; 22. Düz destarlı kavuk; 23. Nizam-ı Cedit;
24. Mahmudiye fes (işlemeli).

kez gördüğü için, bana değil şapkama bakarlardı. Beni ilk kez görenler ise, şapkamla olduğum gibi kabul ettiler.

Ilgaz'da halk uzun tartışmalardan sonra cumhurbaşkanını başı açık karşılamayı kabul etti. Başında bir panama şapkasıyla dolaşan Atatürk de onu çıkarıp sallayarak halkı selamladı:

Bu serpuşun ismine şapka denir.

Böylece kökeni yüzyıllara dayanan bir âdet bir anda terk edilmiş oldu. Memurların bir gecede diktirdikleri beyaz şapkalarla cumhurbaşkanını karşılamaları ise yeni âdetin kabulünü büsbütün kolaylaştırdı. Müftünün de sarığını çıkarıp tebrike katılmış olması, eğilimi büsbütün güçlendirdi. Atatürk'ün Kastamonu'daki günlerinde ve daha sonraları konu üzerinde sarf ettiği bazı ilginç düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz:

- Sarığı yetkili olmayana sardırmamalı, bir de sadece görev sırasında kullanmalılar.

-Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Yahudi hahamları ve Bizans papazlarının özel giysisi olan cübbeyi niçin giyelim!

-Türkiye'nin gerçekten uygar halkı başından aşağıya dış durumuyla da uygar ve ileri insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdur.

Girişim kısa zamanda bütün ülkede yankı buldu ve her tarafta feslerini atanlar başlarına şapka geçirmeye başladılar. Ankara'ya dönüşünde kendisini karşılayanlar arasında bulunan Diyanet İşleri Başkanı Hoca Rıfat Efendi'nin (Börekçi) de sarıklı fesini eline alarak durması da anlamlıydı. Geziden döner dönmez hükümet 2 Eylül'de bir kararname yayımladı. Ordu, ilmiye ve yargıçlar dışında tüm devlet memurlarının şapka giyecekleri, selamlaşmanın başı açık yapılacağı, halkın bu görevlilerin giysilerini giyemeyecekleri ilan edildi. Bu ortamda Meclise yasa tasarısı getirildi.

İLK GİRİŞİM II. MAHMUD'DAN

Doğal olarak girişime tepkiler de vardı. Bunların niteliğini ortaya koyabilmek için olayın başlangıcına, Sultan II. Mahmud dönemine, hatta biraz öncesine kadar gitmek gerekir. Osmanlıdan önceki İslam tarihinde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de Müslümanla gayrimüslimin birbirine benzememesi ilkesi işlemiştir. Fetvalar, fermanlar bu ayrımı pekiştirmek için kullanılmıştır. Özellikle başlıkta aynı renk olmamasına özen gösterildi. "elemaim simau'l-İslam = Sarık İslamiyetin alametidir" deyişi temel anlayışı yansıtır. Diğer taraftan, kâfirlere özgü giysi ve başlık giyenin hem karısının

FESTEN İNTİKAM ALANLAR, FESE DAHA ÇOK BAĞLANANLAR

Refik Halid Karay anılarında *(Minel hâb ilel mihrab)* 1919 Mayısında İzmir'in işgalinden sonra gelen ilk gizli telgrafı şöyle aktarıyor:

"... Yerli Rumlar silahlanmış ve harekâta katılmışlardır. Musevi, Rum vesair gayri müslim milletlerden olsun, başlarındaki fesleri atırıp, atmayanları tutuklatmışlardır..."

"... Yunan askeri ve rum ahali pür silah bizi tehdit ediyor, sopa ile tüfek ile vurarak, feslerimizi yırtıyorlar..."

Rıza Nur anılarında (*Hayat ve Hatıratım*, c. 2) beş yıllık sürgünden sonra 1919'da İstanbul'a dönünce karşılaştığı manzarayı şöyle anlatıyor:

"Vay Beyoğlu! Büsbütün başkalaşmış. Bana bir yabancılık ve korku geldi. Ortada fesli kimse yok; bir ben. Meğerse Türkler bu tarafa geçememiş. Rumlar fesleri atıp ayakları ile çiğnerlermiş. Rumlar şapka giymişler. Bunlar, Fransız ve İngiliz askerleri fesli Türk görürlerse hakaret ediyor, laf atıyor, fesini alıp yere atıyorlarmış. Şimdi bizim memlekette Mısırdakinden pek fazla bir gariplik duydum."

Böyle bir ortamda kişilik gereksinmesiyle fes tutkusunun artmasını doğal karşılamak gerekiyor. Nitekim "Taklid arzusu olmaksızın başa geçirilen serpuşun itikadı bozmayacağı"nı kabul eden *Resimli Gazete* yazarı bile 9 Ağustos 1924 tarihli sayısında, şapka giyen Türkleri züppe diye nitelemekte ve davranışı kafasızlık saymaktadır. Hatta ekler: "Bizim züppe beylerimizin, başlarına şapka geçirmeleri maymunluktur."

Buna karşılık Mısır'ın tutucu olarak tanınan *Al Mokattam* gazetesinin 18 Ekim 1925 tarihli sayısında yer alan Mahmud Sadık imzalı bir açık mektupta fese bağlılığın saçmalığı şöyle anlatılır:

"Türkler fesi Avrupa şapkası ile değiştirmekle iyi yaptılar. Tarbuş [Fes'in Arapçası] bir Rum sembolüdür... Biz Mısırlılar bir Rum geleneğini devam ettiriyoruz... Fesin çevresine gölge yapması için bir kenarlık konmasında ne sakınca olabilir?... Fese sarılıp oturmanın ne anlamı vardır."

boş olacağı, hem de kendisinin kâfir sayılacağı konusunda da fetvalar vardır.

19. yüzyılın son döneminde sürekli yenilgiler karşısında ordu yenilenirken kurulan Nizam-ı Cedid'in yeniçerilerinkinden farklı giysi ve başlık kullanmaları, değişmeyi çıkarlarına aykırı bulanların ilk hedefi olmuştur. Çeşitli suçları ve yolsuzluklarıyla toplumun başına bela kesilen ve bütün çağdaşlaşma girişimlerini engelleyen yeniçerilerle onların destekçileri, halkı da yanlarına çekmek için ısrarla "Din elden gidiyor, şeriat isteriz" sloganlarını kullanıyorlardı. "Men teşebbehe bi kavmin fe hüve minhum = Bir halkı taklit eden onlardan olur" hadisine dayanarak yeni giysileri "yeni şeriat" ve "kâfirleri taklit" ilan ediyorlardı. Sultanın yakınlarının bostancılara şapka bile giydirmeyi tasarladıklarını ortalığa yayıyorlardı. Bu tepkiler sonucunda III. Selim tahttan indirildi ve öldürüldü, ıslahat çabaları da ertelendi. 1826'da Yeniçeri Ocağı II. Mahmud'un açtırdığı Peygamber'in bayrağı altında toplanan halkın da katkısıyla ortadan kaldırılınca şekle dayalı şeriatçılığa halkın itibar etmediği bu suretle anlaşıldı.

Çağı yakalamak amaçlı girişimlerini hemen başlatan Sultan Mahmud'un önemli girişimlerinden biri, herkesin gelişi güzel din adamı kisvesine bürünmesini önlemek yönünde oldu. Sarığın sadece devletçe bu alanda görevli sayılanlarca kullanılması kararlaştırıldı. Burada daha sonraki Atatürk'ün düşüncesiyle paralellik dikkatlerden kaçmaz. Diğer yandan, Müslim-gayrimüslim ayrımını kaldırıp eşit vatandaşlar oluşturmak amacıyla bütün cemaatlere ortak bir başlık kullanılması arayışı fesi gündeme getirdi.

Aslında fesin İslamla doğrudan bir ilişkisi yoktu. Venedikliler, Tunuslular, hatta Rumlar da kullanıyorlardı. Hiçbirinin de simgesi değildi. Önce Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa modernleştirdiği ordusunda kullanmış, arkasından Osmanlı ordusu benimsemişti. Fesi başlangıçta büyük hararetle kabul eden gayrimüslimler oldu. Zira yüzyıllardır süren ayrımcılıktan ve aşağı sayılmaktan bununla kurtulmuş oluyorlardı.

Burada geleneğin icadı olayının çok ilginç bir örneğiyle karşılaşıyoruz. Başlangıçta Tanzimat'ın birçok yeniliğine karşı çıkan Müslümanlar önceleri fesi de pek içlerine sindiremediler. Buna karşılık, başlığından farklılığı anlaşılıveren gayrimüslimler bu ayırımdan kurtulunca, serbestçe kafalarına istediklerini geçirmeye başladılar. Önce fese sarılmışken yavaş yavaş şapkaya yöneldiler. Fese pek sempatik bakmamış olan Müslümanlar ise giderek onda kutsal bir nitelik bulmaya başladılar. Ve 19. yüz-

ABDÜLHAMİD VE ŞAPKA

II. Abdülhamid'in en güvendiği adamlarından Paris elçisi Münir Paşa fesi sevmemek ve hep şapka ile dolaşmakla ün yapmıştı. Son sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Okday anılarında 1906 yılında 29 Mayıs-3 Haziran arasında İspanyol Kralının düğününe katılmak üzere onun maiyetinde Madrid'e gittiklerinde başlarından geçenlere ait ilginç notlar vardır:

"Dışişleri bakanına, Münir Paşa fes ve üniforma ile gitmemizi istemediği için redingot ve melon şapka ile çıktık... Krala takdim edildiğimizde üniformalarımıza hayran kaldı. Fes düşmanı olan Münir Paşa Krala fesin başka başlıklarla, şapka ya da miğferlerle değiştirileceğini söyledi. Kral yazık olacağım zira fesle kalpağın ulusal başlıklar olduklarını söyledi."

Çok gelenekçi ve tutucu olduğu ileri sürülen Abdülhamid'in en güvendiği adamın bu özelliğini bilmemesine imkân yoktu. En basit olaylarla bile ilgilenen sultanın bu konuda elçisine her hangi bir uyarıda bulunduğu hakkında hiçbir belge mevcut değildir.

I. Dünya Savaşı'nda Batılılarla birlikte çarpışan Doğuluların başlıkları.

Irak Kralı Faysal'ın "iki kimliğini" (İngiliz ve Arap) başlıklarla ifade eden bir karikatür.

yılın son çeyreğinde, sadece Osmanlı toplumunda değil, bütün sömürgeleşmiş İslam toplumlarında -örneğin Rus ve Hindistan Müslümanlarında- fes giymek dindarlık işareti sayılmaya başlandı. Bu çerçevede Osmanlı Devleti hizmetinde görev alan yabancıların mutlaka fes giymesi kural olmuştu.

20. yüzyılın başında Osmanlının parçalanmasının son aşamasında propaganda aracı olarak -örneğin Balkanlılar tarafından- şapkanın fese üstünlüğü ve zaferi gündemde tutuluyordu. Oysa aynı sırada Türk, Arap, Hintli Müslümanların Batıyı ziyaret edenleri, kafalarına şapka geçirmekte hiçbir sakınca görmüyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında başkumandan vekili Enver Paşa'nın orduya güneş siperlikli Enveriye adı verilen bir başlık getirmesi değişme yolunda ilginç bir adımdı. İslami bakışta "güneş siperliği" bulunmaması esas sayılıyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında da Milli Mücadelecilerin Atatürk'ün modalaştırdığı yan çevrilmiş kalpak kullanmaları, fesin modasının geçmekte olduğunun işaretleriydi. 1925'teki girişim bu adımların doğal sonucudur.

FESİN DOĞAL ÖLÜMLE YOK OLUŞU

Şapka Devrimi'ne tepkiler, döneminde iki gerekçeye dayanmıştı: Dinden ayrılma ve şekilciliğe ya da taklide yönelme.

Aslında Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, şeriye mahkemelerinin kapatılması, hiyanet-i vataniye yasasına dinin politikaya alet edilemeyeceğinin eklenmesi gibi girişimler yüzünden kabaran tepkiler şapka olayını bahane edindiler. Bir kez daha "din elden gidiyor" feryatları yükseldi. Bunlara baştan Arap ülkelerinden olmak üzere dışardan da destek geldi. Şapka iktisası hakkındaki yasanın meclisteki tartışmaları sırasında karşıt görüşler de açıklandı. Ama asıl tepkiler bütün dünya çapında oldu.

Batıda, kafanın dışı değil, içi önemlidir; dolayısıyla şekilci bir girişim diyenler belirdi. Buna karşılık, aşırı tutuculuğa karşı en etkili karar olduğunu belirtenler bir hayliydi.

Mısır'da fesi bırakmanın dinsizlik sayılacağı görüşü egemendi. Sömürge durumunda oldukları için işgalcinin başlığını benimsemek çıkarlarına aykırı görünüyordu. Hindistan, Cezayir gibi yerlerde de aynı eğilim vardı. İran'da yerli nitelikli, güneş siperlikli Pehlevi başlığı kullanılarak bir ara yol arandı. Afganistan tam girişimde bulundu, ama yürümedi. Filistin'de Yahudilerle Araplar feste birleşmeyi yeğlediler. Irak ve Suriye'de milli başlık arayışı görüldü. Türkiye dışındaki eski Osmanlı Türkleri de -Kıbrıs hariç- genelde fese sarıldılar. Bu alanda ilginç bir çatışma 1937-39'da Hatay'da yaşandı. Türkler şapka giyerken, Araplar işgalci Fransa'nın simgesi saydıkları şapkayı protesto ediyorlardı.

Aslında sorunun bir tabuyu yıkmak ve giysinin fikir biçimlendirme amaçlı kullanılmasını önlemek amaçlı olduğunu Atatürk'ün yaşamı sırasında pek az kimse fark edebildi. Gerçek, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, fes bütün İslam dünyasında birden ortadan kalkınca fark edildi. Bağımsızlıklarını kazanan toplumlarda sömürgeci kompleksi ortadan kalkıp modern ordular kurmak zorunluluğu belirince güneş siperli şapkanın sakınca taşımadığı kabul edildi. Böylece fes sadece turistler için satılan bir eğlence aracı düzeyine indi. 19. yüzyılın ilk yarısında icat edilen gelenek böylece tarihe karışmış, dolayısıyla Atatürk'ün haklılığı ortaya çıkmış oldu. Bugün Türkiye'de sadece bir kişi, Kadir Mısıroğlu, kitap fuarlarında fesle dolaşarak bağlılığını sürdürüyor. En radikal dincilerin bile itibar etmedikleri görülüyor.

İslamcı kesim, böyle bir kozu kaybetmenin doğurduğu boşluğu doldurmak içindir ki türban olayını körükledi. Dindar kadın kesiminin desteğini sağlamak için bu konu ısrarla gündemde tutuluyor, bir gelenek yaratmak çabası sarf ediliyor. Bunun da boşluğu zaman içinde anlaşılacaktır, sadece Türk toplumu gereksiz bir zaman kaybına uğruyor. Başa fes geçirmek gibi başörtüsü kullanmak da bireyin kişisel tercihine kalacaktır ama bunlara üniforma niteliği tanımak tutkusu terk edilince.

72. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA

Yazı Devrimine Doğru

Dr. MUSTAFA DUMAN

Hidayet İsmail,
Arap ve Latin Harfleri,
Evkaf-ı İslamiye Mat., 1927.
Mustafa Duman arşivi.

TÜRK ALFABELERİ

Türkler tarihleri boyunca Köktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır. Müslümanlık 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk toplulukları arasında yayılmaya başladığında Türkler Arap kültürü ve bu kültür aracılığıyla da Arap yazısıyla tanıştılar. Müslümanlığın etkisiyle Arap alfabesini aldılar ve başta Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere çeşitli Türk boyları bu alfabe ile Türkçeyi yazdılar. 20. yüzyılın ilk yarısında Türkler yavaş yavaş Arap alfabesini terk ettiler ve Türkçeye daha uygun olan Latin alfabesini kullandılar. Sovyetler Birliği içindeki Türkler ise daha sonra Latin alfabesini de bırakıp Kiril harflerini aldılar. Türkiye Cumhuriyeti kurulup devrimler yapılmaya başlandıktan sonra Arap harfleri yerine Batı dünyasının kullandığı Latin alfabesinin alınması gündeme geldi. Türkçenin Latin alfabesiyle yazılışı zaten çok eskilere dayanır. 14. yüzyılın başında kaleme alınan *Codex Cumanicus*'ta, bilinen en eski Latin harfli Türkçe metinler vardır. Daha sonra bu konuda başka örnekler de verilmiştir.[1]

Arap harfleri ile Türkçeyi yazmak çok zordur. Türkçedeki sesli harfler Arapçada yoktur. Bu yüzden yazmak ve okumak pek olası değildir. Arap harflerinin yetersizliği Ebu'r-reyhan Biruni'den Fuad Köprülü'ye kadar birçok bilim adamı tarafından belirtilmiştir.[2]

19. yüzyılın ikinci yarısında ilk kez Münif Paşa kurucusu olduğu "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"de yaptığı bir konuşmada alfabe konusunu ele almış, Arap harflerine yeni bir şekil vermek, bunların biraz değiştirilmeleri ile yazılış ve okunuşlarını kolaylaştırmak düşüncesini ortaya atmıştır. Münif Paşa daha sonra maarif nazırı olunca sahibi ve başyazarı olduğu *Mecmua-i Fünun*'da bu konuda bir makale yazmıştır.[3]

Arap harflerinin ıslahı konusunda çaba harcayanlardan biri de Azerbaycanlı yazar Ahundzade Mirza Feth-Ali'dir. Feth-Ali 1863 yılında Tiflis'ten İstanbul'a gelmiş ve bu konudaki önerilerini Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'ya sunmuştur. Feth-Ali daha sonra Arap harflerinin bırakılarak Latin harflerinin alınması önerisini getirmiştir.[4] Bu konuda başka çalışmalar da yapılmıştır. Ayrıca "huruf-u munfasıla" denilen, harflerin ayrı ayrı yazılması düşüncesi Enver Paşa tarafından orduda uygulamaya konulmuş, fakat Balkan Harbi çıkınca, "Enver Paşa Hattı" denilen bu yazı, yazışmalarda zorluklara neden olduğu söylenerek uygulamadan kaldırılmıştır.[5]

Latin harflerinin alınmasını isteyenler, örneğin Hüseyin Cahit [Yalçın], Celal Nuri [İleri], Dr. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı gibi yazar ve aydınlar yazdıkları kitap ve makalelerde bu harflerin Arap harflerine üstünlüğünü anlatmışlardır. Bu arada Arnavutların Latin alfabesini almaları da tartışmaları hızlandırmıştır. Şeyhülislamlık Müslüman Arnavutların Latin harflerini almalarının "şeriata aykırı" olacağı yönünde fetva vermiştir.[6] Latin harflerinin alınmasını isteyenlerin yanı sıra istemiyenler de çeşitli yayınlarda Arap yazısının Müslüman yazısı olduğu, bu yazıyı terk edersek eski kitap ve diğer yazılı kültür varlıklarını artık okuyup anlayamayacağımız propagandasını yapıyorlardı.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulduktan sonra 21 Şubat 1923 tarihinde, İzmir'de toplanan Milli İktisat Kongresi'nde işçi delegelerden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından "Latin harflerinin kabulü" konusunda bir önerge verildi. Bu önerge Latin harflerine karşı olan kongre başkanı Kâzım Paşa'nın [Karabekir] gayretiyle

Cumhuriyet'in 30 Kasım 1928 tarihli eski yazı son sayısı ve 1 Aralık 1928 tarihli yeni yazı ilk sayısı.
Ramiz'in karikatürünün üstünde "Arap harflerinden Türk harflerine geçmek, deveden inip otomobile binmek demektir" yazılı.
Mustafa Duman arşivi.

gündeme alınmadı. Cumhuriyet kurulduktan sonra da yazı konusu tartışılmaya devam edildi. Abdullah Cevdet, Yunus Nadi [Abalıoğlu], Falih Rıfkı [Atay], Hüseyin Cahit [Yalçın] Latin harflerinin alınması yönünde yazılar yazarken; Avram Galanti, Zeki Velidi Togan, Köprülüzade Mehmet Fuad, İbrahim Alaaddin [Gövsa] gibi yazarlar da Arap harflerinin terk edilmemesi yönünde yayımlar yapıyorlardı.[7] Bu arada 1924 yılında Azerbaycan Latin harflerini almış, 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de toplanan "Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi"de Sovyetler Birliğindeki Türklerin Latin alfabesine geçmesi 7 olumsuz ve 6 çekimser oya karşı 101 oyla kabul edilmişti.[8] Bu kongrede Arap harflerini savunan Tataristan (Kazan) delegesi Alimcan Şeref Bey'in konuşması tepkiyle karşılamıştı.[9]

Kısaca değindiğimiz bu gelişmeler zaten Latin harflerinin alınmasını çok önceden beri düşünen ve bu düşüncesini açıklamak için uygun ortamı bekleyen Gazi Mustafa Kemal'in konuyu gündeme getirmesini sağladı. O, önce Latin kökenli rakamların alınmasını istedi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi 20 Mayıs 1928 günkü toplantısında "Beynelmilel Erkamın (Rakamların) Kabulü Hakkındaki Kanun"u görüştü ve kabul etti. Bu yasa 1 Haziran 1928 tarihinde yürürlüğe girdi.[10]

20 Mayıs 1928 tarihinde Maarif Vekâletinde Latin harfli yeni alfabeyi ve yazım kurallarını saptamak için "Dil Encümeni" kuruldu. Bu encümen şu kişilerden oluşuyordu: Mehmet Emin [Erişirgil], Mehmet İhsan [Sungu], Falih Rıfkı [Atay], Fazıl Ahmet [Aykaç], Ruşen Eşref [Ünaydın], Ragıp Hulusi [Özdem], Ahmet Cevat [Emre], Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], İbrahim Osman [Grantay], İbrahim Necmi [Dilmen], Ahmet Rasim, Celal Sahir [Erozan], İsmail Hikmet [Ertaylan], Avni [Başman]. Dil Encümeni ilk toplantısını 26 Haziran 1928 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında yaptı.[11] Dil Encümeni "Elifba Raporu", "Gramer Hakkında Rapor" gibi çalışmaları yaptı. Türk daktilosunu tespit etti ve İmla Lügati'ni hazırladı.

YENİ YAZIYA DOĞRU

Yeni yazı konusundaki çalışmalar, Latin rakamlarının kabulü ve Dil Encümeni'nin kurulmasıyla hız kazandı. Daha 1927 yılında, Hidayet İsmail adlı bir subay tarafından yayımlanan Arap ve Latin Harfleri adlı kitapta Arap ve Latin harfleri bir arada kullanılarak yeni yazı öğretiliyordu. Kitabın sonunda örnek olarak verilen yeni yazı metinde şöyle deniyordu:

> Dilimizi medeni harflerle yazmak takib eylediğimiz inkılap yolunda bir geçittir. Alimlerimizin muhafazakar zihniyetle tevakkuf etmek mesuliyetini üzerlerine almaları bizi ikna edemez. İrfan sahasına çıkmak için biz ilerlemeye mecburuz.[12]

Gazi Mustafa Kemal 9 Ağustos 1928 gecesi, İstanbul'da, Sarayburnu (Gülhane) Parkı'nda, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın düzenlediği bir eğlence toplantısında, Yeni Türk Harfleri konusundaki düşüncelerini halka açıkladı. Yazı devrimine giden süreci resmen başlattı. Gazi o akşam yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk Harflerini kabul ediyoruz. Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkli, zengin lisanımız yeni Türk Harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle pek çabuk, mükemmel bir surette anlayacağız. Ben buna eminim, siz de emin olunuz.[13]

Gazi Mustafa Kemal, daha sonra, 23 Ağustosta Tekirdağ'a, 26 Ağustosta Bursa'ya 1 Eylülde Çanakkale'ye, 2 Eylülde Gelibo-

lu'ya, 15 Eylülde Sinop'a, 16 Eylülde Samsun'a, 18 Eylülde Amasya'ya, 19 Eylülde Tokat'a, 19 Eylülde Sivas'a, 20 Eylülde Kayseri'ye giderek halka yeni yazıyı anlattı. Zaman zaman kendisi de kara tahtanın başına geçerek halka dersler verdi. 21 Eylül 1928 tarihinde Ankara'ya döndüğünde kendisi için hazırlanan takın üzerinde yeni Türk Harfleriyle şu yazı vardı: "ANKARA ULU GAZİSİNİ YENİ HARFLER-LE SELAMLAR". *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ise 21 Eylül 1928 tarihli sayısına yeni harflerle şu başlığı atmıştı: "Safa geldin Büyük Gazi".

Gazi Mustafa Kemal'in yurt gezileri sırasında yeni yazıda sorun çıkaran yazılım şekilleri de gündeme geldi. Gazi Ankara'ya döndükten sonra bu konuların açıklığa kavuşmasını sağladı ve "kh" yerine "k", "gh" yerine "g" yazılmasını, "q" harfinin kullanılmamasını, "-" bağlama işaretinin kaldırıldığını ve fiil çekim eklerinin bitişik yazılması gerektiğini bildirdi.[14] Bundan sonra yayımlanan kitap ve diğer yayınlarda yeni yazım şekli kullanılmaya başlandı. Özellikle Ağustos ve Eylül 1928 tarihlerinde basılan gazete, dergi ve kitaplarda yukarıda bildirilen değişiklikler yapılmadan önceki yazım şekillerine rastlamaktayız.

YENİ YAZI YOLUNDA GAZETELER VE DİĞER YAYINLAR

14 Ağustos 1928 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yeni harflerle yayımlanan ilk yazı çıktı. Bundan sonra gazetelerde önce bazı başlıklar, sonra bazı yazı ve haberler yeni yazıyla yayımlanmaya başlandı. Gazeteler yeni yazı dersleri ve alfabe levhaları yayımlıyorlardı. Örneğin 22 Ağustos 1928 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Altı Derste Yeni Harflerimiz" başlıklı seri yazı başlamıştır.[15] Gene *Cumhuriyet* gazetesinin Eylül 1928 tarihli sayılarında "Benim Alfabem" başlıklı seri yazı yer almaktadır. 9 Ekim 1923 tarihli *Cumhuriyet*'te Kâzım Nami [Duru] "Yeni Alfabe Dersleri" başlıklı seri yazısına başlamıştır. *Cumhuriyet* gazetesinin 30 Kasım 1928 tarihli son eski yazı sayısında K[âzım] S[evinç] imzalı "Yeni Harflerle Yazıp Okumak Pek Kolaydır" başlıklı yazıda da yeni yazı öğretiliyordu. Aynı sayıda yeni yazıyı öğreten alfabe ve okuma kitaplarının ilanları vardır. Bu sayıda ayrıca yeni yazı klavyeli daktilo ilanına da rastlıyoruz. Bu ilan şöyle başlıyor: "Orga, Büyük Gazi Yeni Türkçe Harfleri Yazı Makinesidir".

İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesinin yanı sıra *İkdam*, *Vakit*, *Milliyet*, *Sonsaat* gibi gazetelerle,

Vakit *gazetesinin 30 Kasım 1928 tarihli eski yazı son sayısının başlığı: "Bugünkü Vakit eski harflerle çıkan son nüshamızdır." Karikatürün üstünde, "Türk matbuatı tarihinde 30 Teşrinisani - 1 Kanunuevvel 1928 gecesi" yazılı.*
Mustafa Duman arşivi.

Son Saat *gazetesinin 18 Eylül 1928 tarihli sayısında yeni yazı haber başlığı. "kh" ve bağlama işareti henüz kalkmamıştır.*
Mustafa Duman arşivi.

2 Eylül tarihli* İkdam *gazetesinin yeni yazı haber başlığı ve haberler.
Mustafa Duman arşivi.

Müttefikhler tarafından senelerden beri işgâl edilen Rende-ki Alman arazisinin tahliyesi-çin ittifak edildiği haber verilmekte dir

Ahmet Mazhar'ın Herkes İçin Kolay Yeni Türk Alfabesi: Gazi Harfleri.
İ. Gündağ Kayaoğlu arşivi.

Cumhuriyet gazetesinin yayımladığı alfabe.
İkinci tabı: Ellinci bin.
Mustafa Duman arşivi.

Resimli Ay *dergisinin* yayımladığı Cep Alfabesi.
Mustafa Duman arşivi.

Karşıda:
İbrahim Hilmi'nin* (Çığıraçan) *"Horozlu Alfabe"si.
Mustafa Duman arşivi.

Dil Encümeni'nin alfabesi.
Mustafa Duman arşivi.

Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri de bazı haber başlıklarında ve haberlerde yeni yazıyı kullanmağa başlamışlardır. *İkdam* gazetesinde Celal Nuri [İleri], ağustos ve eylül aylarında "Yeni Harfler Hakkında Dersler" başlıklı seri yazılarını yayımlamıştır.[16] Aynı sayıda: "Yeni Türk Harfleri ile sizi yegâne memnun edecek yazı makinası: Torpedo 6" yazıları ile bir yazı makinesi tanıtılıyor. Bu sayıda ayrıca *Dilimizin Alfabesi* adlı kitabın ilanı yer alıyor. İbrahim Necmi [Dilmen] *Milliyet* gazetesinde 21-30 Ağustos tarihleri arasında yayımladığı "Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri" başlıklı yazılarını sonradan kitap haline getirmiştir.[17] 1 Ekim 1928 tarihinden itibaren pazartesi ve perşembe günleri, tamamen yeni harflere dizilen *Türkçe Gazete* yayımlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in yeni yazı ile ilgili çalışmaları başlattıktan sonra gazetelerin yeni yazıyı öğretmek için yayımladıkları dersler ve kitaplar yanında diğer yayınevleri ve Türk Dili Encümeni de kitaplar yanında diğer yayınevleri ve Türk Dili Encümeni de kitaplar yayımlamışlardır. Bu kitapların içinde alfabeler ve kıraat (okuma) kitapları önemli bir yer tutar. 1928 yılının ağustos, eylül, ekim ve kasım aylarında yayımlanan alfabelerde eski ve yeni yazı bir arada kullanılmıştır. Ayrıca yeni yazıyı öğretmek için hazırlanan "duvar alfabesi", "yeni harfler levhası" gibi yayınlar da o günlere özgü yayınlardı ve bunların çoğunda eski ve yeni yazılar bir arada kullanılmaktaydı. Türk Dili Encümeni yayınlarından bazıları: *Muhtasar Türkçe Gramer, Yeni Türk Alfabesi İmla ve Tasrif Şekilleri, Yeni Dil Encümeni alfabesi, İmla Lügati, Halk Dershanelerine Mahsus Türk Alfabesi* ve *Seçme Yazılar*.[18]

Özel yayınevleri tarafından yayımlanan alfabe ve okuma kitaplarının sayısı fazladır. Bazı örnekler vermek gerekirse: Ahmet Mazhar'ın *Yeni Türk Alfabesi Gazi Harfleri*, *Resimli-Ay*'ın *Cep Alfabesi*, Celal Nuri'nin [İleri] *Hiç Bilmeyenlere Türkçe Alfabe ve Hece*, Mehmet Nureddin'in *Eski Yazıdan Yeni Yazıya*, İbrahim Hilmi'nin [Çığıraçan] *Herkese Mahsus Yeni Harflerle Resimli Türkçe Alfabe* adlı kitaplarını sayabiliriz. 1928 yılının son aylarında yalnızca yeni harflerle hazırlanmış alfabe ve okuma kitapları da yayımlanmıştır. Örneğin Mithat Sadullah'ın [Sander] *Resimli Cumhuriyet Alfabesi*, İbrahim Hilmi'nin [Çığıraçan] *Birinci Alfabe*'si, Server Ziya'nın *Türkün Yeni Dili*, Falih Rıfkı [Atay] ve Celal Sahir'in [Erozan] Yeni Kitap'ı.[19]

"YA ÜÇ AYDA OLUR, YA DA HİÇ OLMAZ"

Yukarıda kısaca anlattığımız çalışmalarla yazı devriminin altyapısı hazırlanırken ilginç tartışmalar da oluyordu. Falih Rıfkı [Atay], *Çankaya* adlı eserinde şöyle anlatır:

> ... Atatürk bana sordu:
> - Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?
> -Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var, dedim. Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mekteper için de tedrici bazı usüller düşünülmüştür.
> Yüzüme baktı:
> -Bu ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz, dedi.
> Hayli radikal bir inkılapçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım:
> -Çocuğum, dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada

bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terkolunuverir.[20]

Gazi Mustafa 1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni yasama yılı ilk toplantısında yaptığı konuşmada yazı devrimini anlattı. Başvekil İsmet Paşa da aynı konuda konuştuktan sonra "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun" kabul edildi. 1353 sayılı bu yasa, 3 Kasım 1928 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Yasanın ekinde Yeni Türk Alfabesi'nin 29 harfini gösteren tablo vardı. Bu yasaya göre 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren devlet dairelerindeki yazışmalar yeni yazıyla yapılacaktır. Gazeteler 1 Aralık 1928 tarihinden itibaren yeni yazıya geçmek zorunda idiler. Okullarda yeni yazı kullanılacaktı. Eski yazı kitaplarla öğrenim yasaklanıyordu.

24 Kasım 1928 tarihinde yayımlanan "Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi" ile okul çağı dışındaki vatandaşlara yeni yazı ile okuyup yazma öğretilmesi amaçlanmış ve 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren açılan Millet Mekteplerinde 7 yılda 2,5 milyon kişi okuyup yazmayı öğrenmiştir.[21]

Atatürk devrimlerinin kuşkusuz en önemlisi olan yazı devrimiyle ulusumuz, Türkçeyi yazmada çok yetersiz kalan Arap harflerinin yerine Türkçeye en uygun olan Latin kökenli Türk harflerini alarak çağdaşlaşma yolunda ileri bir adım atmıştır. Dünyada hayranlık uyandıran bu uygulamayı çağdaş uygarlık yolundaki diğer adımlar izlemiştir. Türk Yazı Devriminin 72. yıldönümünde, bu atılımları sağlayanları, başta büyük Atatürk olmak üzere, saygı ve minnetle anıyoruz.

1. Talat Tekin, "Türk Yazı Devriminin Öncüleri", Yazı Devrimi-Belgeler" *Cumhuriyet* eki, 1 Kasım 1978, s. 3.
2. "Daha 11. asır başında büyük Türk âlimi El Biruni'nin şiddetle ve acı acı kifayetsizliğinden şikâyet ettiği Arap harfleri, bilgisizliği ve dikkatsizliği örtmekten başka bir şeye yaramayan bu eksik şekiller, yazılarımızın ilmi kıymetini yarı yarıya indiriyordu. Onlarla en kabataslak bir transcription bile kabil değildi; has isimler tamamiyle yanlış yazılıyordu." Köprülüzade M. Fuad, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1934, s. IV. El Biruni'nin bu konudaki düşüncelerini anlattığı *Kitabü's-Saydele fi'il-Tıp* adlı eserinin giriş bölümü için bkz: İbrahim Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, [1946], s. 108.
3. *Mecmua-i Fünun*'dan nakleri: M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, 2. basım, TDK, Yayım, Ankara, 1991, s. 17-18. Çevrimyazı için bkz: Hüseyin Yorulmaz, *Tanzimattan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları*, Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 25-28.
4. M. Şakir Ülkütaşır, *age*, s. 18-20.
5. M. Şakir Ülkütaşır, *age*, s. 26.
6. Latin harfleri hakkındaki bu fetvanın hüküm kısmı şöyledir: "... Bir şeyin fiilinde mazarrat ü mefsedet bulundukça anda menfaat ü maslahat melhuz olsa bile terki fazla tercih olunacağı kavaid-i esasiye-i şeriyyeden bulunduğundan bu suretle zikrolunan Latin hurufunun kabulü ve mekatib-i İslamiyyede tedrisi asla mukarin-i cevaz-i şer'i ali olamıyacağı..." M. Şakir Ülkütaşır. *age*, s. 32-33.
7. Bu tartışmalar konusunda bkz: M. Şakir Ülkütaşır. *age*, s. 48-56; Sami N. Özerdim, "Yazı Devrimini Kavrayamayanlar", *Yazı Devrimi*, TDK Yayını, Ankara, 1979, s. 70-83; Avram Galanti, *Arap Harfleri Terakkimize Mani Değildir*, İstanbul, 1927.
8. Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK Yayım, Ankara, 1992, s. 128.
9. Alimcan Şeref'in kongrede yaptığı konuşma *Harflerimizin Müdafaası* adıyla 1926 yılında yayımlanmıştır. Bu kitabın tıpkıbasımı ve çevrimyazısı: Alimcan Şeref, *Harflerimizin Müdafaası*, Çeviren: A. Battal, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1993. 44 + 42 s.
10. M. Şakir Ülkütaşır, *age*, s. 59.
11. M. Şakir Ülkütaşır, *age*, s. 60-61.
12. Hidayet İsmail, *Arap ve Latin Harfleri*, (Maarif Vekâletinin mektubunu havidir), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1927, s. 28. Bu kitap gazetelerin yayımlamadığı bir yazının genişletilmiş halidir.
13. *Türk Harfleri*, kabulünün onuncu yıldönümü vesilesiyle, İstanbul Belediyesi Festival Komitesi tarafından tertip edilmiştir. Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, [1938], s. 3-4.
14. "Gramerde mühim tadilat: Bağlama işareti kalktı" başlıklı Ankara, 21 eylül 1928 tarihli yazıyla Gazi Mustafa Kemal Başvekâlet'e bazı yazım kurallarının değiştiğini bildiriyordu. Bu yazının tam metni şu kitaba ekli olarak verilmiştir: İbrahim Hilmi [Çığıraçan], *Herkese Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Alfabe*, Hilmi Kitaphanesi, Marifet Matbaası, İstanbul, 1928.
15. Bu yazılar sonradan kitap haline getirilmiş: Kemal Salih [Sel], *Cumhuriyet'in Türk Alfabesi*, İkinci tab'ı-Ellinci bin, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928, 30 s. resimli.
16. Örneğin 11. ders 2 Eylül 1928 tarihli sayıdadır.
17. İbrahim Necmi [Dilmen], *Yeni Türkçe Dersleri*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1928, 112 s.
18. Yeni yazıyı öğreten ilk kitapların tanıtımı için bkz: Mustafa Duman, "Türk Yazı Devrimi Tarihinden: Yeni Yazıyı Öğreten İlk Kitaplar", *Müteferrika*, Sayı: 2, Bahar 1994, İstanbul, s. 187-192; Mustafa Duman, "Türk Yazı Devrimi Tarihinden: Yeni Yazıyı Öğreten İlk Kitaplar II" *Müteferrika*, Sayı: 16, Güz 1999, İstanbul, 129-133. Üçüncü yazı baskıdadır.
19. İ. Gündağ Kayaoğlu ve Yapı Kredi Bankası arşivlerindeki eski ve yeni yazı ve hem eski hem yeni yazıyı bir arada kullanan Türkçe elifba ve okuma kitaplarından yüz tanesi Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından 20 Şubat-20 Mart 1998 tarihleri arasında Galatasaray'daki sergi salonunda sergilenmiştir. Sergiinin kataloğu: *Harfi Harfine Letter-Perfect*, Haz: Fatma Türe, Yapı Kredi Y. Ocak 1998, 104 s. renkli resimli, 29 x 23 cm.
20. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya IV*, Cumhuriyet Yayını, İstanbul, 1999, s. 113.
21. *Türk Harfleri*, s. 8; Millet Mektepleri konusunda bkz. Mustafa Duman, "Açılışının 71. Yıldönümü Dolayısıyla Millet Mektepleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 75, Ocak 2000, s. 4-7.

EPHEMERA

Eski kadın şapkaları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

ARMAŞ'TAN AKMEŞE'YE: BİR KASABANIN ÖYKÜSÜ

Mübadillerin Gelişi ve Yeni Bir Hayat

YAKUP ÖZKAN

Toplumsal Tarih'in Haziran 2000 tarihli 78. sayısında yayımlanan Agop Minasyan'ın "Akmeşe Kasabasının Tarihinde Ermeniler: Armaş Manastırı" başlıklı makalesinde, İzmit'in eski adıyla Armaş, yeni adıyla Akmeşe kasabasında Ermenilerin yaşadığı dönem anlatılıyordu. Biz de bu yazıda, kasabamızın yaşlılarının anlatılarına dayanarak, 1915 ve sonrasında Armaş'ı terk eden Ermenilerin yerine, Türk-Yunan Mübadele Antlaşması gereğince Yunanistan'dan getirilen Müslüman köylülerin yerleştirildiği 1924 yılından başlayarak kasabanın öyküsünü devam ettiriyoruz.

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'na bağlı olarak Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan protokol, zorunlu bir göçü öngörüyordu. Türkiye'de yaşayan Rum Ortodoks Kilisesine bağlı ahaliyle, Yunanistan'da yaşayan Müslüman ahali karşılıklı olarak göç ettirilecekti.

Atalarının Konya'nın Karaman bölgesinden Rumeli'ye getirilmiş olduğunu biliyorlardı. Yaklaşık üç yüz yıl sonra Anadolu'ya döneceklerdi. Büyük çoğunluğu, ilk defa göreceklerdi İstanbul'u ve Anadolu topraklarını. Göç haberi kendilerine bildirildiği andan itibaren, o güne dek hiç yaşamadıkları bir heyecan sarmıştı içlerini. Yola hazırlanma telaşı, bilinmeyen bir yere gitmenin verdiği sıkıntı ile birleşmişti. Yanlarında götürebilecekleri eşyalarını toparlarken, bir yandan da yolculuk ile ilgili ayrıntıları öğrenmeye çalışıyorlardı.

Sekiz yerleşim yerinden yaklaşık sekiz yüz hane mübadeleye tabi tutuluyordu. Bu yerler şunlardı:

Eski Adı	Şimdiki Adı
Gabrova	Kalitea
Kurdalan	Likodromion
Malgart	Margariti
Mahmutlu	Dafnona
Kozluköy	Karyafiton
Meşeli	Kolenero
Hortozlu	Kostanitis
Hüseyinköy	İonika

(Kaynak: İskeçe, Suyalısı emekli nahiye reisi Celil Müminoğlu)

Trenle Türkiye'ye sevk edilecek olan sekiz yerleşim yerinin Müslüman halkının toplanma yeri Hüseyinköy tren istasyonu olarak belirlenmişti. Hareket günü birkaç ay öncesinden 1 Nisan 1924 Salı günü olarak bildirilmişti.

Belirlenen tarih yaklaştıkça, hazırlıklar ve vedalaşmalar hüzün ve heyecanı birlikte yaşatıyor, yöredeki Yunan halkından insanlarla hatıra fotoğrafları çektiriliyor, birlikte yaşadıkları iyi kötü günler birbirleri arasında son kez anlatılıyordu. Konuştuğumuz insanların anlattıkları ve elde ettiğimiz fotoğraflar aynı köyleri paylaşmış insanların birbirleriyle barış içinde yaşadığını gösteriyor.

Genç kızlar çeyizlerini, yaşlı nineler kahve değirmenlerini, ispirto ocaklarını, genç erkekler av tüfekleri ve kınındaki bıçaklarını, anne babalar da yatak, kilim, kap, çanak ve tarımla ilgili taşınabilir el aletlerini hazırlamaktaydılar.

***Solda:** Hilmi Kuşçu ve Köse Mehmet Efendi, Mübadele öncesi 1922'de Kozluca'da.*

***Üstte:** 1920 yılına ait bir fotoğraf. Daha sonra Armaş'a göç edecek olan köylüler Yunanlı dostlarıyla Yeniköy merkezde.*

1924 yılındaki bir av tertibi. Mehmet Efendi, Kadir Yılmaz, Hilmi Efendi, Sami Akduman (ayakta dürbünlü) ve Hafız Dayı (oturanlardan, kucağında tavşan olan).

Beklenen gün geldi... Civarın insanları artık Hüseyinköy tren istasyonunda trenlere doluşmaya başlamış yeni bir hayata, yeni bir dünyaya, kısacası bir bilinmeze doğru yola çıkıyorlardı. Bu heyecanın farkında olmayan veya yeterince yaşamayan, yalnızca çocuklardı. Mübadele gerçekleştiğinde dokuz yaşında olan Hacı Hasan Öğütçen bugün bizlere göçü anlatırken, o günle ilgili anımsadıklarının, kalabalığın içerisinde bisküvi satan Rum çocuğunun "piskot, piskot" sesleri ve kendisinin, bisküvi alması için annesini çekelemesi olduğunu söylüyor.

İlk mola, Türkiye sınırı olan Meriç geçilir geçilmez veriliyor. Ardından İstanbul ve deniz görünüyor. Camileri ve heybetiyle herkesi etkiliyor Koca İstanbul. Vapura biniliyor ve İzmit'e doğru vapurla ilk -ve birçoğunun daha sonraki yıllarda tekrarlama şansını hiçbir zaman bulamayacakları son- yolculukları başlıyor. Bu vapur yolculuğunda, ne zaman öldüğü sadece annesi tarafından bilinen, ancak gemide herkes tarafından fark edilen "ölü bebek" sorunu yaşanıyor. Annesi bebeği gidecekleri yere kadar götürmeyi, bu şekilde biraz daha yavrusuyla birlikte olmayı istiyorsa da, kafilenin ba-

Akmeşe'nin kurucusu Ali Ağa.

Ana caddenin karla kaplandığı 1926 kışında Akmeşe.

Sadık Nuri Efendi'nin bakkal dükkânının açılışı, 1933. Şimdi burada Sıtkı Özkan'ın dükkânı bulunuyor.

Altta: 1930 yılından bir fotoğraf. Ortadaki Ali Kemal Özden sağında Muhtar Hasan Bey, Galip Bey'in kahvesinin önünde.

En altta: CHP milletvekili adayları Nihat Erim (sağda) ve Turan Güneş (sağdan üçüncü) seçim çalışmaları için geldikleri Akmeşe'de, 1961.

En altta sağda: Nahiye Müdürü Orhan Bey (önde), Bektaş Ağa (solda), Muhammet Kuşçu (ortada), Akmeşe, 1938.

şındakiler bir an önce sorundan kurtulmanın yolu olarak bebeğin denize atılmasını kararlaştırıyorlar. Ancak anne karşı çıkınca, geminin normal olan sallanışı abartılarak ölü bebek yüzünden gemi batacak bahanesi öne sürülüyor ve bebek annesinden zorla alınarak denize atılıyor.

Yolculuklarının ikinci günlerinde İzmit'e varan kafilenin başındaki insan, Ali Ağa'dır. Geldikleri yerlerde iki ayrı yerleşimde mağazası bulunan Ali Ağa herkes tarafından tanınan ve sayılan bir şahsiyettir. Hükümetin planında kafileyi Samsun'a göndermek yatar; yolculuğu göze alamayan insanların öne sürdüğü mazeret, 6 Nisan Pazar günü başlayacak olan Ramazan ayıdır; vaz geçilir. İzmit'te konaklamlır. İstanbul veya Yunanistan'a göç etmiş birçok Rum ve Ermeni'nin evi boş olarak durduğu için kalacak yer sorunları olmamıştır.

Ramazan ayı boyunca Ali Ağa yerleşecekleri yerle ilgili tarihi kararı vermenin sorumluluğu ve sıkıntısıyla sürekli yeni yerler görmeye gider ve hükümet yetkilileri ile temas kurar. İşte bunlardan biri olan Serdivan seyahati sırasında şimdiki, Beşevler köyü yamaçlarından Armaş'ı görür. Aslında Ali Ağa öylesine etrafı seyretmek için bakmıştır, çünkü Serdivan'ı beğenmiş ve kararını da vermiştir. Gidecek, hükümet yetkilisine "Serdivan'ı seçtik" diyerek bu işi sonuçlandıracaktır. Fakat bu kararını Rumeli'nin değişik yerlerinden göç etmiş, kendileri gibi yerleşim yeri tespit etmek telaşında olan Ravuko köylüler olarak bilinen gruba duyurur. Sabahleyin erken kalkan Ravuko köylüler yarım saatlik zaman farkı ile Serdivan'a yazılırlar. Ali Ağa iskân dairesine gittiğinde geriye sadece Armaş kalmıştır. İşte o at üzerinden dürbünle seyredilen Armaş, Ali Ağa'nın gözlerinin önüne bir kez daha gelir; başka da yapacak bir şeyi olmadığından, "Yaz bre Armaş'ı" der ve bu üç kelime sekiz yüz hane insanın yönünü ve bundan sonra nerede yaşayacağını belirler. Serdivan'ı seçen Ravuko köylüler daha sonraki yıllarda burasını beğenmeyerek Gebze tarafına ikinci bir göç gerçekleştirecektir.

Her ne kadar Ramazan ayı bitsin diye beklenildiyse de merak edenler Armaş'a günübirlik kaçamaklar yaparlar. Bazıları bayram günlerinde, bazıları Ramazan ayı içerisinde öbek öbek Armaş'a gelmeye başlarlar. Yol güzergâhındaki Sapakpınar ve Karaapdulbaki köylüleri, uzaklardan gelen farklı kültürün insanlarının alet edevatını, davranışlarını ilgiyle izliyor, henüz kendilerinin kullanmadığı hayvan çanlarının seslerini işiltikçe

Solda: Kilisenin üç duvarını kullanarak 1930'da Tahsin Ağa tarafından yapılan ahşap minareli cami. Sağındaki Işık Çeşmesi de 1827'de Ermeniler tarafından yapılmış. Daha sonra Bekir Tüten ve Hasan Sabri Tüten tarafından restore ettirilmiş.

Üstte: 1994'te İzmit Büyükşehir Belediye Başkanı Sefa Sirmen'in katkılarıyla yapılan betonarme cami.

ürpertiyle karışık eğleniyorlardı. Bu iki köyün halkının, gelenlerden Galip Bey'in karyolasını görmek için yollarda bekleşmesi hâlâ anlatılır. Bu bölgede yaşayan ve genellikle yer yataklarında yatan köylülerin o zamana kadar böyle bir karyola görmemişlerdir.

Artık herkes Armaş'a ulaşmıştı. Boyları evlere yaklaşan sultan otları elbirliği ile biçilmeye başlanınca, yeşil bir bitki örtüsüyle kaplı olan köy ortaya çıkmaya başlamıştı. Her yer yakılıp yıkılmış olduğundan çalışmalar zor ve zahmetliydi. Bir köyde olması gerekenlerin, bakkal, camii, mezarlık, değirmen, hiçbiri henüz ortalarda yoktu. Bunlardan bakkal ihtiyacını Ali Ağa karşıladı. Dükkân olarak da, sadece üç duvarı ayakta kalmış olan Ermeni Kilisesinin kalıntılarını kullandı. İlk cami yeri, eskiden Ruhban Okulu'nun matbaası olarak kullanılan basımevi oldu (şimdilerde burası, ilkokulun çöplüğü durumunda). Bir yıl kadar sonra, yine Rumeli'nden göç ederek İstanbul'a yerleşmiş olan Meyzanlı Tahsin Ağa tarafından kilisenin ayaktaki üç duvarından faydalanılarak yeni bir camii yaptırdı (Bu cami de 15 Mart 1994 günü son kez sabalı namazı kılındıktan sonra yıktırılarak yerine beton bir cami yapıldı). Akmeşeliler un ihtiyacını büyük ölçüde Manastır değirmeninden gidermekte, ayrıca dere kenarlarındaki diğer su değirmenleri de faydalı olmaktaydı. İlk ölüm olayı, kimsesiz bir çocuk olan Yetim Ali'nin ölümü oldu. Bu ölüm, mezarlık yeri sorusunu akıllara getirdi. İlk on bir ölü karşı bağlardaki mezarlığa gömüldü, daha sonra şimdiki mezarlık kullanılmaya başlandı.

Mübadeleyle gelenler karşılaştıkları zorluklarda geldikleri yerlerdeki düzenlerini hep aradılar. Ancak bütün zorluklara karşın Akmeşe'de de yeni bir hayat kurulmuştu.

Akmeşe'nin kenarından kıvrılarak giden derede su tutmak için yapılan bentlerden biri.

Saraybahçe Belediye Başkanı Hikmet Erkaya'nın yaptırdığı Cumhuriyet Parkı ve merhum Galip Bey'in 17 Ağustos 1999 depreminde yıkılan konağı.

Sigmund Weinberg Hakkında Yeni Bir Belge

BURÇAK EVREN

Sigmund Weinberg

Sigmund Weinberg- Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam kitabımın önsözünde "Ölüm ve doğum tarihleri, onun da ötesinde özel yaşamına ilişkin hiçbir şeyin bilinmediği bir kişi hakkında çalışma yapmak, bilimsel bir arkeolojik kazıdan çok, adeta dualarla define arama gibi bir uğraş olduğu bilinmektedir. Onun için bu çalışma sinema tarihimize ilişkin kimi belgeleri ilk kez ortaya çıkarmasına, sinema tarihimize ilişkin kimi yanlışları belgeleriyle ortaya koymasına karşılık, yine de benzerleri gibi tamamlanmış, ya da tüm sözünü söylemiş bir çalışma değildir. Aksine, bu konu üzerine yapılacak bir başka çalışmanın ilk sayfalarıdır..." demiştim.

Gerçekten de öyle oldu. Kitabın yazımından sonra bu konuyla ilgili birçok belgeyi bulabildim. Bulduğum tüm belgeler benim yanlışlarımı değil de, tezlerimin doğrulunu ortaya koyuyordu. Ayrıca kitabımla ilgili çıkan yazılar -ki çoğu eleştirilerdi- kitabın kapsamını birkaç kez aşacak çokluktaydı. Ama içlerinden bir tanesinin dışında, yararlandığım bir eleştiri olmadı. Çoğu kimi yanlışlardan söz ediyordu; ama nedense bu yanlışlardan bir tekini dahi yazma gereksinmesini duymuyordu. Çünkü böyle bir belge ortada yoktu ve herkes daha önceki sinema tarihçilerinin yaptığı gibi yalnızca eleştirmek için eleştiriyor; ama ortaya somut bir şey koyamıyordu. Tek bir belgenin dışında dedim, o belge de Weinberg'in doğum tarihiyle ilgili bir belgeydi. Bu belge için ise söyleyebilecek bir şeyim olamazdı.

Türk ephemera ortamı dipsiz bir kuyu gibidir. Neyin ne zaman ortaya çıkacağı hiç bilinmez. Bugüne dek yalnızca sinemamızla ilgili değil, tüm gündelik yaşam ve sanatlarla ilgili birçok değişik belge su yüzüne çıkmakta, bunların büyük bir kısmı koleksiyoncuların dosyalarına girerken, çok azı da bir yazı konusu olarak gelecekteki araştırmalara sunulmaktadır.

Müze ve kütüphanelerimizde gündelik yaşamımıza ve tüm sanatlarımıza ilişkin yok denecek kadar az belge olması, ne yazık ki bu konuda çalışma yapacakları ephemera ortamına zorunlu olarak itmektedir. Bugün özel koleksiyoncuların ellerinde bulunan belgeler, çoğu kütüphane ve müzelerimizden daha zengin olduğu kadar daha da önemlidir. Sanırım bu konudaki çalışmalar önümüzdeki yıllardan itibaren hızlanacak ve ephemera olgusunun ne denli önemli bir uğraş -hobi değil- olduğunu kanıtlayacaktır.

Bütün sinema tarihçileri Sigmund Weinberg ile ilgili yazılarında hep aynı tezi yineleyip durmuşlardır. Bu tez Weinberg'in aslen Polonya uyruklu bir Yahudi olması ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Romanya arasında 27 Ağustos 1916'da savaş başlaması üzerine düşman uyruklu sayılarak hem başında bulunduğu Merkez Ordu Sinema Dairesi'nden, hem de Türkiye'den uzaklaştırılmasıdır.

Hemen hemen her sinema tarihçisi ya da sinema tarihçiliğine soyunanlar bu bilgiden yola çıkarak hep aynı sözleri, kaynak göstermeden, yineleyip durmuşlardır. En titiz çalışanları bile bu bilginin nereden, nasıl elde edildiğine ilişkin tek bir belge ya da kaynaktan söz etmemiştir.

Savaş sırasında birçok yabancı uyruklunun çalıştıkları kurumlardan -hatta ülkeden- güvenlik nedeniyle uzaklaştırıldıkları bilinmektedir. Acaba bu uzaklaştırmanın boyutları nereye dek varmıştır, Weinberg de bunların arasında var mıdır?

Savaş sırasındaki bu tür belgeler incelendiğinde ne yazık ki yurtdışına sürülenlerle ilgili bir belgeye rastlanmamıştır. Ama böylesine bir karar genel olunca, kimileri de Romanya asıllı olan Weinberg'i de bu listeye dahil etmekte bir sakınca görmemiş-

lerdir. Hem de hiçbir belgeye, kayda gerek duymadan.

Kitabımda bunun aksini iddia etmiş ve ortaya kimi belgeler koyarak Weinberg'in hiçbir zaman yurtdışına çıkarılmadığını söylemiştim. Tabii yine bir kısım araştırmacılar buna da itiraz ederek, yine bildik kaynaksız iddiadan yola çıkarak bunun yanlış olduğunu söylemişlerdi.

Weinberg'in yurtdışına çıkarıldığını iddia ettikleri 1916-17 tarihinden sonra çeşitli ticari yıllıklar ve basım ilanları tarandığında bunların çoğunda Weinberg'in ilanları görülmektedir. Yurtdışına çıkarılan bir kimse nasıl olur da Türkiye'deki ticari faaliyetlerine devam ederek yine aynı numaralı dükkânda, aynı işi, aynı adla yapabilir?

Fakat bu iddiayı çürütmek için benim bulduğum tüm belgeler 1920'li ve daha sonraki yıllara aitti. Weinberg her yıl muntazam olarak yıllıklara geçmiş, ayrıca çeşitli yayın organlarına ilan vermişti.

Burada benim de kabul ettiğim bir açık kapı vardı. Weinberg gerçekten de yurtdışına çıkarılmış, ama savaş bittikten sonra Türkiye'ye dönerek çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiş olabilirdi. Çünkü 1916 ile 1920 arasında Weinberg'in Türkiye'deki çalışmalarına ilişkin (kimi küçük ilanlar dışında) bir belge yoktu. Yıllıklarda ise adının 1916'dan sonra da birkaç yıl daha devam etmesi tıpkı günümüzdeki telefon rehberlerinde olduğu gibi bir alışkanlık sonucu, doğrusu araştırılmadan, unutularak çıkması biçminde yorumlanabilirdi. Nitekim bu tür yıllıklarda bir müessese kapandıktan sonra onun adının ve adresinin birkaç yıl süreyle çıktığı bilinmekteydi. Weinberg'in durumu da böyle olamaz mıydı?

Elbette olurdu. Ama bunun aksini ortaya koyacak bir belge ortada olmayınca, bunun bu şekilde yorumlanması da çok yanlıştı. Hem yurtdışına çıkarıldığı hiçbir belgeye dayanmadan iddia ediliyor, hem de yurtdışına çıkarıldığı iddia edilen kişinin ilanları yıllıklarda ve gazetelerde yayımlanıyor. Üstüne üstlük tüm bunlar da "unutulmuş", "alışkanlık"

Sigmund Weinberg'in İstanbul, 7 Eylül 1918 tarihli mektubu.

gibi sözcüklerle savunuluyordu. Ama nedense hiç kimsenin aklına "Weinberg gerçekten de yurtdışına çıkarıldı mı?" sorusuna yanıt aramak pek gelmiyordu. Üstelik kitabımda onca belge ortaya koymama rağmen.

Bu konuyla ilgili bulunan son belge ise Sigmund Weinberg'e ait antetli bir mektup. Bu belgenin önemi, içinde bir faturadan bahseden bu mektubun tarihinde. İstanbul adresli mektuptaki 7 Eylül 1918 tarihi, Weinberg'in yurtdışına çıkarıldığı iddia edilen tarihten iki yıl sonraya rastlıyor. Mektup şöyle:

> Sayın Mösyö Suad Bey,
> Ekte size Afa (Akla?) Şirketi'ne vermeniz ricasıyla bir fatura gönderiyorum.
> Size iyi yolculuklar diler, en içten selamlarımı sunarım.
> imza (S. Weinberg)

Şimdi yine kimileri "Weinberg yurtdışına çıkarıldı, ama bir ya da iki yıl sonra Türkiye'ye döndü" diyebilir.

Bu pek gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Çünkü yurtdışına "düşman tarafında" olduğu gerekçesiyle çıkarılan bir kişi, nasıl olur da müessesenin kapısına kilit vurmaz ya da böylesine ticari açıdan tanınmış dükkânını bir kişiye satmaz, olduğu gibi bırakarak gider?

Buna da şöyle yanıt verenler çıkabilir: "Weinberg yurtdışına çıkarılacağını anlayınca, dükkânını aynı adla bir başka kişiye devretmiş olamaz mı?"

Elbette ki olur. Ama mektupta Sigmund Weinberg'in imzası var. Yurtdışına çıkarken dükkânını bir başkasına aynı adla emanet ya da devretmiş olsaydı faturadan bahsettiği mektubunda imzası olamazdı.

Tabii akla hemen şu soru da gelebilir: Weinberg yurtdışına çıkarıldıktan kısa bir süre sonra tekrar Türkiye'ye dönmüştür. Savaşın süresi ve savaş sonrası durum anımsandığında bunun pek mümkün olmadığı görülmektedir. Üstelik savaş durumunun oldukça hassas günlerinde hiçbir kimse: "Seni yurtdışına çıkarıyoruz ama, bir ya da iki yıl sonra tekrar seni kabul ederiz" diye pazarlık yapamayacağı gibi, savaşın kaç yıl süreceğini de bilemez.

Sonuç olarak, Sigmund Weinberg'in yurtdışına çıkarılıp çıkarılmadığının kaç kişiyi ilgilendirdiği gibi, sinema tarihimiz açısından da ne gibi yararları olabileceği kuşkuludur. Amacım kimi yeni belgelerle bilinen ve ezberlenen sinema tarihimize çelme takmak ya da bu tarihi birkaç yerinden delik deşik etmek değil, yalnızca gereğince belgelenmemiş sinema tarihimize küçük bir tuğla daha eklemektir.

Ama tek sorun bu da değildir. Bunun da ötesinde gerçek sorun ülkemizdeki araştırma-inceleme yapanların alışıldık bir ezberden kurtularak, belgelere dayanarak bir şeyleri -hangi alanda ve konuda olursa olsun- ortaya koymanın bilimsel yanını kabul etmek zorunda olduklarıdır.

Ama hiç sanmıyorum. Bu ayın 14'ünde yine birçok sinema kuruluşumuz yerel yönetim ve Kültür Bakanlığının katkılarıyla sinemamızın yıldönümü kutlayacak. Plaketler dağıtılacak, ilk Türk sinemacısından ve de Ayastefanos'taki *Rus Abidesi'nin Yıkılışı* filminden söz edecek.

Hem de bu filmden önce çekilmiş üç Türk filminin varlığının belgelerle kanıtlandığını bildikleri halde...

Kimi alışkanlıkları, belgelerle yıkmak pek kolay değil...

ARŞİVDEN BİR BELGE (20)

Gramofon Plaklarında Kuran Okunmasının Yasaklanması (1906)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Plak sahafı Meral Altındal'a teşekkür borçluyum.

Meral Altındal koleksiyonu.

"Bir hoş sedâdır, bâkî kalan şu gökkubbede." Yani insanlar fani, sesler kalıcıdır.

Yakınlarda ortaya atılmış olan bir teoriye göre, dünya üstünde çıkarılmış bütün sesler ve tarih boyunca yapılmış olan bütün konuşmalar ses dalgaları halinde dünyanın atmosferini aşmakta ve bütün uzaya yayılmaktaymış. Günün birinde bu sesleri geri getiren ve dahası aranılan sesi geçmişin içinde bir çırpıda buluveren bir makine icat edilse, tarihçilerin işi ne kadar kolaylaşmış olurdu.

Düşünsenize, bir çırpıda Julius Caesar ile Antonius'un niye kapışmış olduğunu anlar, Kleopatra'nın bu ikiliyi birbirinin üzerine nasıl saldığını "dinlemiş" olabilirdik. Hitler'in Stalin ile saldırmazlık antlaşmasını nasıl imzaladığını "duyabilir", Stalin'in bu tuhaf işbirliğini kendi ülkesinde nasıl pazarladığını "işitebilirdik." Örnekleri çoğaltmak mümkün...

İşte, kendi ekseni etrafında sabit bir hızla dönen ve balmumundan, kalaydan veya metalik sabundan yapılmış olan ve kovan denilen içi boş bir silindirin üzerine iğne ile oyularak kaydedilen ses titreşimlerinin daha sonra bir başka iğne ile yeniden üretilmesi fikri de insanlığın bu "sesi kaydetme" veya "sesi geri getirme" çabasından ortaya çıkmıştır. İlk adı fonograf olan bu ses kayıt cihazı ile yapılan ilk kayıt denemeleri 1857 yılında başlamıştır. Fransız araştırmacı Leon Scott de Martinville ses titreşimlerini karton bir silindirin üzerine diaferam kullanmaksızın kaydetmeyi başarmış ve bu icadına Phonautograph adını vermiştir.[1] Ancak, 1877 yılında fonograf aletini bugün bildiğimiz gramofon haline dönüştürmeyi başaran kişi ise, daha önce ampulü keşfederek elektriğin evlerde aydınlatma aracı olarak kullanılmasına yol açmış olan ünlü Amerikalı mucit Thomas Edison'dur.[2]

1894 yılında Amerikalı mucit Emil Berliner'in geliştirdiği disk şeklinde plaklar *(disk record)* ile çalışan fonografa ticari bir isim olarak "gramofon" adı verilmiştir.[3] Gramofon adı, Emil Berliner'in fonografından sonra disk plak ile çalışan bu tür fonograflara verilen ortak isim *(generic name)* olarak yaşadı.[4] Bugün her türlü karamelli içeceğe CocaCola'dan hareketle "kola", tıraş bıçaklarına da Osmanlı pazarında ilk defa yaygın kabul görmüş olan Guillette markasından yola çıkarak "jilet" dememiz gibi.

Gramofon, icat edilmesinden çok kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarına da ulaştı. Elimizdeki bilgilere ve eldeki plak kayıtlarına göre, Osmanlı İmparatorluğu 1897 yılında The Gramophone Company aracılığıyla gramofon plaklarıyla tanışmıştır. Ne yazık ki, şu ana kadar gramofon ve plak koleksiyonları tarafından ayrıntılı ve kapsamlı bir "Osmanlıca taş plaklar kataloğu" oluşturulamamıştır. Gramofon plakları üreten çeşitli yerli ve yabancı şirketlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri de yeterince ayrıntılı olarak incelenebilmiş değildir. Hollanda'da Nijmagen Üniversitesi, Türk Tarih ve Edebiyatı Bölümü'nden Hugo Strötbaum'un Osmanlı İmparatorluğu'nda gramofon plakları şirketlerinin etkinliklerinin tarihsel gelişimini gösteren şeması şu anda elimizdeki en önemli kaynaklardan birisi-

dir.[5] Osmanlıca taş plaklar içinde sözlü plaklar ile ilgili olarak ünlü taş plak koleksiyoncuları Robert Anhagger ve Cemal Ünlü tarafından hazırlanmış olan ayrıntılı bir yazı dizisi yayımlanmıştır.[6]

Elimizdeki sınırlı bilgilere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun gramofon plakları ile ilk tanışması, 1900 yılında Yeni Cami'nin önünde ilk ses kaydını yapmış olan Alman teknisyen Tantrix[7] ve daha sonra The Gramophone Co. Ltd. kayıt teknisyeni W. Sinkler Derby tarafından gerçekleştirilmiş olan ilk Osmanlı ses kayıtları ile başlamıştır.[8] İlk başlarda gramofona "vakanüvis" (olay-yazar) isminden esinlenerek "sedânüvis" (ses-yazar) adı verilmişse de, bu isim pek rağbet görmemiş ve "gramofon" adı kısa bir zaman zarfında piyasaya hâkim olmuştur.[9]

Gramofon.
Bahri Yüzlüer koleksiyonu.
***Gramofon ve Taş Plak* (Sergi Kataloğu),**
Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul, 1996.

Bu aşamada ses kayıtları taşınabilir aletlerle kayda alınıyor ve plaklar tek taraflı olarak basılıyordu. Plakların kayıt için kullanılmayan diğer yüzleri de boş kalmasın diye firmanın amblemi veya kaydı yapılmış olan sanatçının fotoğrafı ile süslenmekteydi. İki yüzünde de ses kaydı bulunan plaklar Odeon firması tarafından geliştirildi ve 1904 yılından itibaren piyasaya sürüldü. Gramofon plaklarını numaralamak için de oldukça ilginç kodlar kullanılmaktaydı:

Elde bulunan en eski kataloglardan biri kabul edilen Alman şirketi Favorite Records 1905 [?] kataloğundan, araştırmacı Hugo Strötbaum'un çıkardığı bazı ilginç ipuçları şunlardır: Her plak üzerinde beş ya da altı rakkamlı bir numara vardır. Küçük harfler plak çaplarını ifade eder: "e" 17,5 cm, "f" ve "i" seri 24,5 cm, "q" seri 27 cm'lik, "g" ve "w" seri 30,5 cm'lik plak boyutlarını ifade etmektedir. "1", "7", "2" gibi ilk rakamlar ülkeleri ya da dilleri simgeliyordu. Örneğin, "5" doğu dillerini (Türkçe, Grekçe, Arnavutça ve Ermenice) karşılıyor. İkinci rakam müzik türünü belirliyordu. "0" çeşitli, "1" marş, "2" dans, "3" trio-düet, "4" solo çalgı, "5" erkek sesi, "6" kadın sesi, "7" meddah, Karagöz ve komik, "8" konuşma, "9" koro ve diğer çoksesli topluluklar. Son üç rakkam ise ülke kodu olarak yer alıyordu. 001-200 Yunan, 201-500 Türk, Ermeni, Arnavut, 501-999 Mısır. Çekilen her ses yayınlansın yayınlanmasın bir kalıp numarası alıyordu. Constantinople, Smyrna, Selonica gibi kent isimleriyse daha çok sanatçının geldiği şehri belirtmekteydi. Kayıtlar büyük çoğunlukla İstanbul'da yapılmaktaydı.[10]

İlk Osmanlı plak şirketi olan Orfeon Record 1912 yılında kurulmuştu. Odeon firmasının İstanbul acentası olan Blumenthal Biraderlere bu şirketten ayrılarak Orfeon şirketini kurdular ve ilk Türk plak fabrikasını "Bahçe Sokak No. 34, Feriköy" adresinde açtılar.[11] Bu fabrika "Orfeon," "Orfeos," "Radio R.," etiketleriyle peş peşe gramofon plakları yayınlamaya başladı.[12]

Taş plak koleksiyoncusu Cemal Ünlü, Osmanlı İmparatorluğu'nda satılan taş plakların zengin çeşitliliğine değinerek şöyle diyordu:

> Kendi koleksiyonumdan çeşitli örnekler verebilirim. İstanbul'da satılan, dolayısıyla da dinlenen plakların tür zenginliğine şaşmak abartılı bir iddia olmayacaktır. Türler kabaca şöyle sıralanabilir: klasik müzik plakları, orkestra (senfoni, konçerto, oda müzikleri), solo çalgı müzikleri, danslar (vals, tango, fokstrot vb.), kantolar, gazeller, uzun havalar, koro ve solo besteler, şarkılar. Solo ve toplu çalgı müzikleri, taksimler, peşrevler, saz semaileri, fantaziler. Dinsel müzik olarak durak, ağıt, mersiye, ilahi, nefes, mevlit ayini, ezan, Kur'ân plakları, meddah, monolog, oparet (solo, düet, koro olarak), marşlar. Azınlıklara ait dinsel ve güncel müzik (seferad, rembetiko ve sirto, kasap havası, zeybetikolar), Laz, Çingene, Arnavut, Kürt havaları, Hıristiyan propaganda plakları, şiir plakları, Rusça plaklar, Arapça plaklar, spor plakları vb.[13]

Gramofon plaklarının Ortadoğu ülkelerine girmesiyle birlikte, bir yandan Kuran-ı Kerim'in ayetlerinin gramofon plaklarına okunması gündeme

geldi, bir yandan da bunun günah olup olmayacağı tartışma konusu oldu. Ünlü yazar Ahmed Rasim, Telgraf ve Posta Nezareti'nde Fen Kalemi kâtibi olarak çalışmakta olduğu 1885 yılında kısmen Fransızcadan çevirdiği, kısmen de telif olarak kendisinin yazdığı *Bedâyi-i Keşfiyyât ve İhtirâ'ât-ı Beşeriyeden Fonograf: Sadâyı Tahrîr ve İâde Eden Alet* kitabında bu meseleye de değinmeden edememişti.[14] Ahmed Rasim risalesini "fonografın tahriyât-i ilmiye ve fenniyede hiçbir hidmeti yokdur, fakat fennî bir acubedir, hem birinci derecede bir acubedir" sözleriyle bitiriyordu.[15] Ahmed Rasim'e göre, Kuran-ı Kerim'in fonografla kaydedilmesine Müslüman din adamlarının karşı çıkması da kaçınılmazdı. Aynı yıllarda Osmanlı basınında da bu yönde tartışmaların yer almış olması mümkündür. Ancak, din adamlarının bu karşı çıkışının fonograf ve gramofonun Osmanlı toplumunda yaygın kabul görmesini engelleyemediği açıktır.

Müslüman ulemadan Trablusşam kadısı Seyyid Osman Efendi'nin Rebiyyülevvel 1317'de [Temmuz 1899] verdiği ve Eylül 1899'da tekrarladığı bir fetvada Kuran'ın fonografa alınması, dinletilmesi ve dinlenmesinin Müslüman mümin ler için "en azından mahzurlu" olduğu öne sürülmekteydi.[16]

Gramofon plaklarından Kuran-ı Kerim dinlenmesinin gerçek müminler için caiz olup olmadığı hep bir tartışma konusu olarak kaldı. "Arşivden Bir Belge" dizimizin bu sayısında, Sultan II. Abdülhamid'in bu konudaki görüşlerini içeren iki iradesini yayımlıyoruz.

İlk belgemiz, Sultan II. Abdülhamid'in 12 Haziran 1906 tarihli bir irade-i hususiyesi. Belgeye göre, "gramofon plaklarında Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın bazı suver-i âliyesinin nakline kadar ileri gidildiği" konusunda Sultan II. Abdülhamid'e yazılı bir jurnal ve-

rilmiş, ve "işbu cür'et-i küstâhâne" Sultan II. Abdülhamid'i halife ve padişah sıfatıyla üzüntüye boğmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in hususî iradesi Meclis-i Vükela'yı göreve davet etmekte ve "bunun cidden men'i husûsunun taht-ı karâra alınması"nı istemektedir.[17]

İkinci belgemiz iki kısımdan oluşmaktadır. Bu belgelerin ilki, Sultan II. Abdülhamid'in "mezkûr plak" ile birlikte sadrazam Mehmed Ferid Pa-

En üstte: Eş-şeyh Muhammed Selim, *Müzemmil Suresi*, 1 ve 2.

Üstte: Eş-şeyh Muhammed Mustafa el-Barudî, *İbrahim Suresi*, 1 ve 2. Meral Altındal koleksiyonu.

şa'ya gönderdiği irade-i hususiyesi üzerine yapılan kabine toplantısında kaleme alınmış olan 13 Haziran 1906 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasıdır ve kabinenin bütün üyelerinin imzalarını taşımaktadır. Buna göre, Sultan II. Abdülhamid'in irade-i hususisi Meclis-i Vükelâ toplantısında okunmuş ve tartışılmıştı. Plağın etiketinden, Mısır'da Şeyh Saidü'l-Minâlâvî isminde biri tarafından okunan (tilavet eylenen) Tâhâ ve İbrâhim Sureleri'nin Kahire'de kaydedildiği ve Kahire veya Avrupa'da plak olarak imal edildiği anlaşılmıştı. Meclis-i Vükela kararına göre, "suver-i şerîfe-i Kur'ân'iyyenin böyle gramofon plaklarına intikali Kur'ân-ı Kerîm'e mukâbil her müslim için gözedilmesi ayn-ı farz olan şeref ve hürmete mütenâsib olmayacağı," gerekçesiyle yasaklanmıştı.[18]

Yani, gramofon plaklarında Kuran okunması, "Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'e göstermesi gereken şeref ve hürmete uygun olmayacağı" gerekçesiyle yasaklanmış oluyordu. Bu yasaklama ile birlikte, bu tür plakların alınması, satılması ve herhangi bir mahalde kullanılması veya gramofonda çalınması da yasaklanmıştı. Bu tür plakların satıldığının görülmesi halinde, plaklara el konulması ve satanların cezalandırılması için de Zaptiye ve Dahiliye Nezaretleri görevlendirilmişti. Ayrıca, Mısır Hidivliği'ne "vesâyâ-yı münâsebe icrâsı," yani gerekli uyarının yapılması da karara bağlanmıştı. Ayrıca, gramofon plaklarına Kuran-ı Kerim okunması ile ilgili bu yasağın Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerine bildirilmesi de Dahiliye Nezareti'ne havale edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in 14 Haziran 1906 tarihli iradesiyle bu yasak yürürlüğe girmiştir.[19]

İkinci belgemizin ikinci kısmı ise Meclis-i Mahsus-ı Vükela toplantısında alınan bu yasaklama kararını Sultan II. Abdülhamid'e ileten sadrazam Mehmed Ferid Paşa'nın sadaret tezkeresidir. Bu belgenin ekinde yer alan Sultan II. Abdülhamid'in 14 Haziran 1906 tarihli iradesi ile gramofon plaklarında Kuran okunması yasağı kesinlik kazanmıştır.[20]

İlginçtir, Sultan II. Abdülhamid'in bu kesin dille yazılmış irade-i seniyyelerine rağmen gramofon plaklarına Kuran-ı Kerîm'in surelerinin kaydedilmeye devam edildiği, Kuran-ı Kerîm plaklarının Osmanlı İmparatorluğu topraklarında dönem dönem satışa çıkmaya devam ettiği bilinmektedir. Plak sahafı Meral Altındal'ın yardımlarıyla bu yazıda çeşitli örneklerini okuyucularımıza sunduğumuz Kuran-ı Kerim plaklarının, Osmanlı İmparatoluğu'nda da satışa sunulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştıktan ve Türkiye Cumhuriyeti ilan edildikten kısa bir süre sonra, 1927 yılında, Diyanet Riyaseti Heyet-i Müşaviresi'ne mensup Tâhâ Seyyid ibn Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm - Gramofon* başlıklı bir risale yayımladı.[21] Gramofon plaklarında Kuran-ı Kerîm okunmasının İslâm dini açısından yarar ve zararlarını inceleyen Tâhâ Seyyid, kitabının sonunda şu hükme varmıştı: "Gramofondan işidilen Kur'ân, Kur'ân'dır. Hürmet ve ta'zîm şartıyla anın gramofona ahz u edâsında hiçbir mâni' yokdur."[22] İşte o gün bu gündür, Kuran-ı Kerim kayıtları 78 devirli taş plaklarda, 33 ve 45'lik plaklarda, kasetlerde, CD'lerde, video bantlarda, ve nihayet son günlerde VCD ve DVD formatlarında elden ele dolaşmaktadır...

1. Kemal Sunman, "Konuşan Makineden Taş Plağa", *Tombak*, No. 33, Ağustos-Eylül 2000, s. 18-27.
2. "Pikap", *Ana-Britannica*, c. XXV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 273.
3. Muammer Karabey, "Taş Plak ve Gramofonların Kullanılmaları ve Korunmaları", *Gramofon ve Taş Plak*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31-36.
4. "Gramofon", *Ana-Britannica*, c. XIV, s. 35.
5. Bkz. *Tarih ve Toplum*, c. XV, no. 86 (Şubat 1991), s. 34.
6. Robert Anhegger ve Cemal Ünlü, "Türk Sosyal Tarihi İçin Kaynak Olarak 1912-1932 Arasında Çıkan 78'lik Sözlü Taş Plaklar. I, Aşk Olsun Ömer Efendi!", *Tarih ve Toplum*, c. XV, no. 85 (Ocak 1991), s. 9-21; "Türk Sosyal Tarihi İçin Kaynak Olarak 1912-1932 Arasında Çıkan 78'lik Sözlü Taş Plaklar, II, Gayseriden Gaktık!", *Tarih ve Toplum*, c. XV, no. 86 (Şubat 1991), s. 24-34; "Türk Sosyal Tarihi İçin Kaynak Olarak 1912-1932 Arasında Çıkan 78'lik Sözlü Taş Plaklar, III, Yeni Türkçe'ye Heves", *Tarih ve Toplum*, c. XV, no. 87 (Mart 1991), s. 35-43. Ayrıca, bkz. Cemal Ünlü, "Sözlü Taş Plaklar", *Tarih ve Toplum*, c. XVI, no. 94 (Ekim 1991), s. 39-49.
7. Alman teknisyen Tantrix'in plak kaydetmek için gelmiş olduğu İstanbul'da yaşadığı ilginç olaylar için bkz. *Phonographische Zeitschrift*, c. XIV, no. 284, Berlin, 1914.
8. *Gramofon ve Taş Plak*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 3.
9. Cemal Ünlü, "Fonograf, Gramofon ve 78 Devirli Taş Plak", *Gramofon ve Taş Plak*, s. 7.
10. *age*, s. 10. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hugo Strötbaum, *Seventy-Eight Revolutions Per Minute in the Lavant: Discography of Oriental Favorites*, Utrecth, 1992; Gökhan Akçura, "Taş Plak Tarihi Hügo'dan Sorulur", *Boom Müzik Dergisi*, no. 5 (Şubat 1991); Gökhan Akçura, "Gramofon Çağı", *Güneş*, 2-7 Ağustos 1990.
11. Gökhan Akçura, "Blumenthal Biraderler", *Gramofon ve Taş Plak*, s. 21-25.
12. Niyazi Acun, "Gramofon Plakları Nasıl Doldurulуyor?", *Yarımay*, no. 71, 15 Ocak 1938.
13. Cemal Ünlü, "Fonograf, Gramofon ve 78 Devirli Taş Plak", s. 14-15. (Vurgu bana aittir.)
14. Ahmed Rasim, *Bedâyi-i Keşfiyyât ve İhtirâ'ât-ı Beşeriyeden: Fonograf*, Matbaa-i Bağdâdiyan, İstanbul, 1302, 15 s.
15. *age*, s. 15.
16. "Bazı Din Adamlarının Fonografa Karşı Dayanışması (Cava - Trablus Şam)", *Tarih ve Toplum*, c. XV, no. 86 (Şubat 1991), s. 33.
17. BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 399 (385), Husûsî No: 53, 19 R 1324.
18. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 8167, Genel No: 920, Husûsî No: 32, Aded: 2, 21 R 1324, Vesika: 1.
19. aynı yerde.
20. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 8167, Genel No: 920, Husûsî No: 32, Aded: 2, 21 R 1324, Vesika: 2.
21. Tâhâ Seyyid ibn Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm - Gramofon*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1927, 16 s.
22. *age*, s. 15.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
2906

Gramofon plaklarına Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın bazı suver-i âliyesinin nakline kadar ileri gidildiği sûy-i sâmî-i sadâret-penâhîlerine irsâl kılınan kıt'asmdan anlaşılmış ve işbu cür'et-i küstâhâne nezd-i hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîde fevka'l-gâye müstelzem-i teessüf olmuş olduğundan bunun cidden men'i husûsunun Meclis-i Vükelâ-yı fihâmca taht-ı karâra alınarak arz ü istizân olunması emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 19 Rebiyülâhir sene 1324 ve fî 30 Mayıs sene 1322 [12 Haziran 1906]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsin

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 399 (385), Husûsî No: 53, 19 R 1324.)

Bâbıali
Meclis-i Mahsûs
1317

Gramofon plaklarına Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın bazı suver-i âliyesinin nakline kadar ileri gidildiği gönderilen kıt'asmdan anlaşılmış ve işbu cür'et-i küstâhâne nezd-i

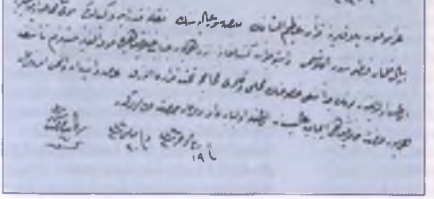

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 399 (385), Husûsî No: 53.

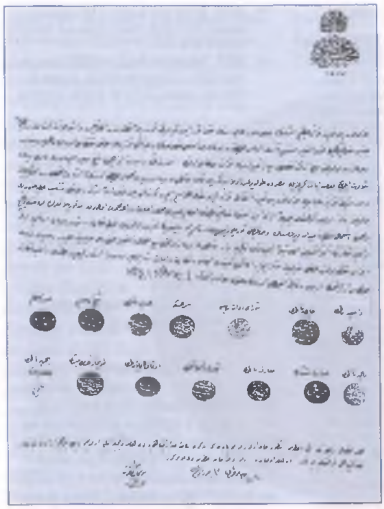

Solda: BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 8167, Genel No: 920, Husûsî No: 32, Aded: 2, Vesika: 1.

Üstte: BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 8167, Genel No: 920, Husûsî No: 32, Aded: 2, Vesika: 2.

hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîde fevka'l-gâye müstelzem-i teessüf olmuş olduğundan bunun cidden men'i husûsunun bi'l-müzâkere karârının arzı muktezâ-yı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneden bulunduğunu mübelliğ tezkere-i husûsiye miyâne-i abidânemizde kırâ'at ve mütâlaa olundu. Sûre-i Taha ve Sûre-i İbrâhim'den Şeyh Saidü'l-Minâlâvî nâmında birinin tilâvet eylediği bazı âyât-ı kerime ile Mısır'da doldurulmuş olan mezkûr plağın Kahire'de veya Avrupa'da i'mâl olunduğu üzerindeki işâret-i mahsûsadan anlaşıldığına ve suver-i şerîfe-i Kur'ân'iyenin böyle gramofon plaklarına intikali Kur'ân-ı Kerîm'e mukâbil her müslim içîn gözedilmesi ayn-ı farz olan şeref ve hürmetle mütenâsib olmayacağı bedîhî bulunduğuna binâen ol bâbda şeref-müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhînin ahkâm-ı celîlesi mahz-ı isâbet ve dâî-i mahmidet olarak mezkûr plakların fürûhtuna ve hiç bir mahalde isti'mâline kat'iyyen meydân verilmemesinin ve satıldığı görülüyor ise müsâderesi ile bâyilerinin te'dîb olunmasının Zabtiye Nezâret ve Şehr ve Rüsûmât emânetlerine evvelce Dâhiliye Nezâreti'nden icrâ kılındığı anlaşılan tebligâtın tekîdiyle beraber Kahire'de ve sâir mevâki'de men'-i imâl ve isti'mâli zımnında dahi Hidîviyet-i Mısıriyye'ye vesâyâ-yı münâsibe icrâsı muktezi bulunmuş olmağla Hidîviyet-i müşârileyhaya ana göre teblîgât ifâsı ve nezâret ve emânet-i müşrünileyhaya ve vilâyâta iş'âr-ı keyfiyet olunmasının Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi tezekkür kılındı. Ol bâbda ve katıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 20 Rebiyülâhır sene 1324 ve fî 31 Mayıs sene 1322 [13 Haziran 1906]

Sadrâzam Mehmed Ferîd
(ve diğer kabine üyelerinin imzaları)

Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın işbu mazbatası manzûr-ı âlî olarak bu bâbdaki tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhiye de hâmiş terkîmiyle tebliğ olunduğu vechile mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir

fî 21 Rebiyülâhır sene 1324 ve fî 1 Haziran sene 1322 [14 Haziran 1906]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 8167, Genel No: 920, Husûsî No: 32, Aded: 2, 21 R 1324, Vesika: 1.)

Devletlû efendim hazretleri

Gramofon plaklarına Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın bazı suver-i âliyesinin nakline kadar ilerü gidildiği gönderilen kıt'asından anlaşılmış ve işbu cür'et-i küstâhâne nezd-i hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîde fevka'l-gâye müstelzem-i teessüf olmuş olduğundan bunun cidden men'i husûsunun Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da bi'l-müzâkere karârının arzı hakkında şeref-sudûr buyurulub tezkere-i husûsiye-i devletleriyle tebliğ olunan emr ü fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı pâdişâhî mantûk-ı âlisine tevfîkan meclis-i mezkûrda cereyân eden müzâkereyi hâvi kaleme alınan mazbata ve mezkûr plak arz ü takdîm kılınmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulur ise hükm-i münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

fî 20 Rebiyülâhır sene 1324 ve fî 31 Mayıs sene 1322 [13 Haziran 1906]

Sadrâzam
Mehmed Ferîd

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbatasıyla beraber manzûr-ı âlî buyurularak mazbata-i mezkûreye de hâmiş terkîmiyle tebliğ olunduğu vechile mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir

fî 21 Rebiyülâhır sene 1324 ve fî 1 Haziran 1322 [14 Haziran 1906]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 8167, Genel No: 920, Husûsî No: 32, Aded: 2, 21 R 1324, Vesika: 2.)

TKP'ye İlişkin Tarihsel Bir Tartışma

BİLAL ŞEN

Dünya partisi karargâhı Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresinde kabul edilen programda "proletarya diktatörlüğünün kurulmasının birçok kapitalist ülkede âcil bir görev haline geldiği" saptaması yapılmış ve "proletaryanın görevi iktidarı hemen ele geçirmektir"[1] diye belirlenmişti.

Ancak daha sonra bu ödevi yerine getirecek devrimci gücün var olmadığı görülmüştü. Bunun üzerine Lenin, Komintern'in İkinci Kongresinde aşağıdaki tamamlayıcı saptamayı yapmıştır:

> Tüm dünyada burjuva sistemi devasa bir devrimci bunalım deneyi yaşıyor. Şimdi devrimci partiler yeterli anlayış ve örgütlülüğe, sömürülen kitlelerle bağlara ve bu bunalımı başarılı ve muzaffer bir devrim için kullanma kararlılığı ve becerisine sahip olduklarını pratikte kanıtlamalıdırlar.[2]

Görüldüğü gibi, Lenin'in yaptığı bu durum belirlemesinde o zamanın acil görevi olan proleter diktatörlüğünü kuracak yeni tip devrimci proleter partilerin yokluğu saptanmış ve böylesi partilerin yaratılması bir numaralı devrimci görev olarak belirlenmiştir.

Böyle bir partinin Anadolu'da örgütlenmesi sorunu üzerine Komintern'in Doğu Bölümü Sekreteri Safarov ile Sovyet Rusya'nın o zamanki Ankara Elçisi S. J. Aralov arasında yoğun bir yazışma yapılmıştır. Bu yazıda işte bu tarihsel belgelerin dile getirdiği olgular anlatılacaktır.[3]

Elimizde Safarov'un üç mektubunun birer kopyası var. Bunlar 19 sayfa oluşturuyor. Aralov'a hitap eden birinci mektubun birinci sayfasında Safarov, "Anadolu'da güvenilir ulusal-devrimci bir temel yaratma ile ilgili planlarımızda Dışişleri Bakanlığı ile aramızda herhangi bir fark düşünülemez"[4] diye yazıyor. Ondan sonra da asıl konuya geçiyor ve şunları söylüyor:

AMANSIZ TASFİYE

> ...Komünist partisinin gelişmesinde, koşulların elverdiği ölçüde, sınıfsal temizlik ilkesinin uygulanmasında ısrarlıyız. Geçen mektubumuzda söylediğimiz gibi, varolan proleter kadrolarla derhal bağ kurulmalıdır. Bu ödevin altını yeniden çiziyorum ve ayrıca da kararlı ve amansız bir tasfiye sorununu ortaya atıyorum. (...) Komünist partisinde[5] temizlik, gündemin âcil konusu olmalıdır.[6]

Komintern'in Yakın Doğu bölümü şefi Brike'nin de imzasını taşıyan ikinci mektupta Aralov'un İstanbul işçi hareketiyle ilişki kurması isteniyor ve şu öğüt veriliyor:

> Bizce İstanbul işçilerini dünya proletaryasının genel politik mücadelesine daha etkin olarak katılmaya hazırlamak zorunludur. (...) İstanbul işçi sınıfı dünya devrimi çıkarına yürütülen hareketle yönetici ve yönlendirici rol almalıdır.[7]

Mektupta devamla Aralov'a şu soru yöneltiliyor:

> Şimdi sizin grup Antant işgalcilerine, sultan hükümetine ve Trakya ayaklanmasına karşı tüm hareketin yönetimini üzerine alabilir mi?[8]

PARTİYLE İLİŞKİ

Bu mektupta başka ilginç olan da aşağıdaki görüşlerdir:

> Türkiye komünist partisinin 1. Kongresine katılan temsilcimizden Anadolu'daki parti çalışmaları hakkında bilgi almışsınızdır herhalde. Merkez Komitesi'nin ve Komintern delegasyonunun Kongrenin açık yapılması için gösterdikleri tüm dirençlere rağmen Kongre gizli yapıldı. Ankara hükümeti ve gerici çevreler kongrenin çağrılması ve bizim delegasyonun gitmesi üzerine büyük bir telaşa düştüler. Onlar kongre

girişimini bozguna uğratmak için şiddet kullanma tehdidinde bulundular. Ama kongre gene toplandı ve gündemindeki tüm sorunları çözüme bağladı. Yarıdan çoğu işçi olan 9 kişilik bir merkez komitesi seçti. İl komiteleri kuruldu ve kitleler arasında parti çalışmaları canlandı. Kongreye katılanların ruh halleri gelecek için tamamen umut verici. En önemlisi, partinin terkibi önemli sayıda işçilerden oluşuyor ve işçi kitlesi arasında partinin saygınlığı yükseliyor. Bizim delegelerin edindiği izlenim çok iyi. Biz ısrar ediyoruz, her ne pahasına olursa olsun, siz Anadolu komünist partisiyle derhal bağ kurmalı ve onunla sürekli ve canlı ilişki içinde olmalısınız![9]

Burada adı geçen Kongre, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın (THİF) 1922 yılının 15 Ağustosunu 16'ya bağlayan gece Ankara bağlarında yaptığı ve partinin legal varlığına son verilişine neden olan kongredir.

ACİL REFORMLAR

Üçüncü mektupta Komintern Doğu Bölümü Sekreteri Safarov, elçi Aralov'u Anadolu'da acil ve geniş kapsamlı reformlar yapılması gerektiğine inandırmaya çalışıyor. Cephedeki kötü durumu yalnızca geniş kapsamlı ve köklü reformların iyileştireceğini ileri sürüyor.

Ankara hükümetinin reformları "zamansız" buluşunu ve Sovyet diplomatlarının da hükümete bu zorunluluğu hatırlatmanın "saygısızlık" olacağı anlayışını eleştiriyor:

> Sayın Aralov yoldaş, bize öyle geliyor ki, Sovyet diplomatları Mustafa Kemal hükümetinin dikkatini yukarıda belirtilen yönde geniş reformların gerekliliğine cesaretle çekmelidirler.

Mektubunda bu konu üzerinde çok durmuş olmasının nedenini ise şöyle açıklıyor:

> Anadolu hareketinin analizine çok yer ayırdık, çünkü şimdiye dek Ankara hükümetinin bu yolda atılmış hiçbir adımını görmedik, bizim diplomatlarca bu konuda yapılmış yeterli bir ısrara da tanık olmadık.[10]

GENEL YÖNETİM

Titizlikle özetleyerek aktarmaya çalıştığımız üçüncü mektupta "Sizin Anadolu'daki ve olasılığı ölçüsünde İstanbul'daki Türk yoldaşların genel yönetimini devamlı olarak elinize almanız kesin bir zorunluktur. Bugün var olan koşullarda çalışmaların güvenliğini yalnız bu sağlayabilir. Bu konuda sizden acele yanıt bekliyoruz"[11] diyerek Aralov'a başvuruluyor.

KÖYLÜ PARTİSİ

Bu ısrarlı uyarma ve telkinlerden sonra kimi konularda Aralov'un düşüncesi de sorulmuştur. Örneğin: "Nihayet geniş ve legal bir Köylü reform partisi kurarak köylülerin isteklerini örgütlü olarak açıklamanın olanaklı ve uygun olup olmadığı konusunda ne düşünüyorsunuz?" diye sorulmuş.[12]

Böyle bir partinin yararlı çalışabilmesi için üç koşul ileri sürülmüştür:

a) Örgütlenmesine Büyük Millet Meclisindeki muhalefetin, halkçıların, Yeşil Ordu komitelerinin ve genellikle Anadolu'nun gerçek liberal güçlerinin katılması; b) Aralov tarafından legalize edilmesi; c) Yönetimlerini Aralov'un üstlenmesi halinde Anadolu komünistleri de bu girişime yardımcı olabilirlermiş.[13]

İSLAM ÜLKELERİ KONGRESİ

İkinci örnek:

> Yukarıda anlatılanlar ışığında Ankara hükümeti'nin hiç olmazsa Suriye, Mezopotamya, Arabistan ve Mısır gibi komşu ülke temsilcilerinin katılacağı Ulusal Kongreyi toplayıp toplamayacağı konusunda sizin düşüncenizi öğrenmeyi çok isterdik.[14]

Burada sözü edilen kongre, Komintern'in girişimi ile 1 Eylül 1920'de Bakû'da toplanmış olan Doğu Halklarının Birinci Kongresinin devamı olacak İslam Ülkeleri İkinci Kongresidir. Ankara Hükümeti bu kongrenin toplanmasına önayak olmamış ve ikinci kongre yapılamamıştır.

KOMPLOCULUĞA HAYIR

Safarov ısrarlı telkinlerini sürdürmüştür. Acil ve geniş köylü reformları istekleriyle yürütülecek olan

> bu büyük kampanyada sizin yönetimi omuzlamanız, hiç olmazsa güvenilir bir iş arkadaşı aracılığı ile, mutlaka gerekecektir. Zira yoldaş Golman'ın [elçilikte çalışan Komintern'in Türkiye temsilcisi] plan taslağı hiçbir açıdan tatmin edici sayılamaz. Sözü edilen darbecilik değildir, kan akıtmak değildir. [Sorun] İngiltere ve Fransa ile onların anladıkları biricik dilden konuşulabilecek gerekli fırsatı yaratmak için Anadolu volkanını yeni yeni ulusal ayaklanma ocaklarıyla sistemli ve belki uzun süreli olarak genişletmektir. Aktif ulusal güçleri ısrarla toplamaktır.[15]

İncelenen mektuplarda geniş ölçüde ayrıntılara gidilmiş olması gösteriyor ki, Safarov, Aralov'u ikna etmek için Komintern sekreteri olmanın kendisine verdiği tüm olanakları kullanmıştır:

> Bizim zor ödevimiz şundan ibarettir: Anadolu ulusal hareketini güçlendirmek, devrimcileştirmek ve derinleştirmek. Ankara'nın RSFSC'ye bağımlılığını ve sıkı temasları koruyup sağlamlaştırmak [tır.][16]

Üçüncü mektup daha başka konuları da irdeleyerek şu satırlarla bağlanmıştır:

> Türkiye'de ve Türkiye'ye komşu ülkelerde komünist çalışmaların yönetimini üzerinize almanız için yaptığımız öneriyi doğrular ve kendi sahanızdaki ekonomik ve politik durum hakkında bizi daha sıkça bilgilendirirsiniz.
>
> Acele yanıt bekleyişiyle
> komünist selamlar
> Sekreter İKKİ

Mektuplar elden, kurye ile gönderilmiştir, üzerlerinde tarih ve imza yok. İçeriklerinden anlaşıldığına göre, 1922 yılı içinde yazılmışlardır.

BİR ARA SONUÇ

Komintern'in Doğu Sekreteri Safarov'un kendi anlatımıyla aktarılan yukarıdaki belgesel olgu-

Aralov'un Sovyet heyetiyle birlikte Batı Cephesini ziyareti, Afyon'un Çay ilçesi, 28 Mart 1922. Soldan: Asım (Gündüz), Muzaffer (Kılıç), İsmet (İnönü), Azerbaycan ataşemiliteri, Sovyet Rusya ataşemiliteri, Aralov, Yaver Hilmi, Mahmut (Soydan), Mustafa Kemal, Rüştü (Erdelhun) Nazmi (Solak), Azerbaycan elçisi Abilov, Hulusi (Alataş), Ali İhsan (Sabis), Salih (Bozok) ve Kâzım (Sevüktekin).
***Atatürk, Değişim ve Uluslaşma Hareketi*, The Creative Book Company, 1995.**

lar gösteriyor ki, III. Enternasyonal'in yönetimi, Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu Komünist Hareketini ete kemiğe büründürmek için çok çaba harcamıştır. Elçi Aralov'u da bu çabalarına etkin olarak katmak için çok uğraşmıştır.

Şimdi gelin bir de Aralov'un bunlara yanıtlarını görelim.

ARALOV'UN SAFAROV'A MEKTUBU

Aralov Türkiye'ye elçi olarak 1921 Kasımında atanmış ve 1923 Haziranında Ankara'dan ayrılmıştır. Burada ele alınan kişisel mektuplar bu kısa zaman kesintine aittir.

Aşağıda özet olarak aktaracağımız Aralov'un Safarov'a yazdığı mektup 1923 yılının 18 Ocağında gönderilmiştir.[17] 71 kayıt numarasıyla arşive girmiştir. 13 sayfalık bu belgenin girişinde Komintern'in "bilgilendirilmediği" suçlaması yanıtlanıyor, iddianın doğru olmadığı belirtiliyor ve kasım ayında 7, aralık ve ocak aylarında 6 telgraf gönderildiği yazılıyor. Bu konunun Dışişleri Bakanlığından yoklanması rica ediliyor...

> Türkiye'nin bütün komünistleri tutuklandı. Çünkü Türkiye'de hiçbir örgütlü komünist partisi yoktu ve yok. Ve onun köylüler, işçiler ve aydınlar üzerinde hiçbir etkisi yoktu. Tüm bunlar bizim sayın G. ve N [Golman ve Nevşirvanov adında iki Komintern temsilcisi] yoldaşların hayalleri idi.[18]

Burada sözü edilen tutuklama 1922 Ağustosunun 15/16 gecesi gizli yapılan THİF'nin 1. Kongresinden sonra başlayan tutuklamadır.

Aralov mektubunun 1. sayfasında Komintern'e daha önce gönderdiği enformasyonlarında Türkiye'de klasik Marksist öğretiye göre çalışmayı öğütlediğini belirtiyor. Örneğin "işçi bölgelerinde kurulacak hücrelerin işçilere sendikal bilinç aşılamaları" gibi.[19]

ANKARA KONGRESİ

Bundan sonra Aralov, Türkiye solunun tarihinde çok tartışılmış olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Ankara Kongresine ilişkin açıklamalarına geçiyor:

> Bizim girişimimiz olan Kongre'ye gelince, onu toplamanın esas nedeni Anadolu'da komünistlerin varlığını görmek, kendileri ile tanışmak, onların işçilerle bağlarını öğrenmek, uygun bir anı seçip Merkezi yaratmak ve yeni Merkez Komitesini seçmek idi. Bu açıdan Kongrenin önemi büyüktü, eğer politik gösteriye dönüştürülmemiş olsa idi.[20]

Bu arada Anadolu komünistleri ile şahsen karşılaşmadığını, izlenimlerini genç aracılardan ve heyecanlı yoldaşlardan edindiğini yazıyor. Onlara "dikkatli olmaları" öğüdünü verdiğinde, kendisinin "durumu anlamamakla" ve "yeterince aktif olmamakla" suçlanmış olmasından yakınıyor.

> Aynı şey kongre ile de oldu. Biz kongreyi örgütleme sürecinde ipin ucunu kaçırdık. Kongre'de ve partide görmek istediğimizi gördük. Biz örgütlü ve siyasal etkisi olan bir parti görmek isterdik. Öyle ki bu örgüt, ülkedeki öteki partilerle çatışma sırasında ve şimdiki hükümetin gericiliği ve Sovyet Rusya'ya karşı davranışı halinde onlara karşı güçlü bir ajitasyona geçebilsin ve gerektiğinde bu mücadelede etkin bir faktör olabilsindi.[21]

Aralov duyguların gemlenememesi yüzünden hem komünist partisiyle, hem de hükümetle ilişkilerinde büyük yanılgılara düştüklerini söylüyor.

***Ankara'daki Rus Sefarethanesinde 1922 yılı 1 Mayıs Bayramı kutlaması. Aralov fotoğrafın tam ortasında. Hakimiyet-i Milliye*, 3 Mayıs 1338. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1978.**

Devamla, tüm Anadolu'da ancak 50 kişinin tutuklandığının ve partinin kitle ile hiçbir bağının olmadığının görüldüğünü anlatıyor. Tutuklananlar arasında para yüzünden "hırgürlerin" çıktığını "birbirlerini jurnallemelerin" alıp yürüdüğünü bildiriyor. Şimdi onlar arasında kim provakatör, kim değil konusunda kendilerinde güvensizliğin egemen olduğunu söylüyor.

> Hiç olmazsa Türk hükümetince ve Kemalce, sözde komünistlerle Elçilik arasındaki ilişkiler çok iyi biliniyor. Aynı şekilde yoldaşların Rusya'ya gönderiliş usulleri de biliniyor.[22] Hapishanede kalan 8 kişi komünizmle değil, Ruslardan para almakla suçlanıyor. Biz yoldaşların hepsinin salıverilmeleri için tüm girişimlerimizi yaptık ve onların bir kısmı salıverildi. Mahkeme bekleniyor. İki avukat tuttuk. Onlar tutuklularla temastalar, sanıkları savunacaklar.[23]

ARALOV'UN YANITLARI

Aralov, Safarov'a açık yanıtlar veriyor.

> Siz birinci sorunuzda dikkatlerin, gizli ve güçlü bir aparat [cihaz-aygıt] yaratma ve sendikalardan yararlanma merkezinde toplanmasını öğütlüyorsunuz. Bir kere, güçlü ve gizli bir örgüt kurmak olanaksız, çünkü bunun için deneyli ve Marksist insanlar gerek. Böyleleri burada yok. Küçükten başlanmalı. Burada belirtmek zorundayım ki, yukarıda yazdığım gibi, hücre bile bizim etkimiz olmadan kurulamıyor. Onlar çocuklar gibi çaresizler. Ha! iyi ki hatırladım, onların çoğu zannediyor ki, onlar bizde memur, bunun için biz onların işini yönetmek ve onlara para vermek zorundayız.[24]

Bu açık seçik yanıtlardan sonra, devamla, yanlış anlaşılmayı önlemek için o zaman Anadolu'da var olan birkaç sanayi kuruluşunun durumlarını ayrıntılarıyla sergiliyor.

> Bundan başka açıktır ki, güçlü bir aygıt yaratmak için temel, gerekli materyal lazımdır, işçi sınıfı gereklidir. Burada işçi sınıfı yok.[25]

Aralov burada hemen sendika konusuna geçiyor. "Sendika yok" dedikten sonra bu alandaki çalışmaları bildiriyor. Numan Usta gibi hükümet sosyalistlerine paralel olarak komünistlerin de sendikalar kurmak için çalıştıklarını anlatıyor. Sendika kurmanın uzun zaman alacağını belirtiyor. "Halen sendika yok" diye yineliyor ve bu nedenle sendikaların öneminden söz etmeyi anlamsız buluyor.

BOŞUNA ENDİŞE

Ankara elçisi Komintern sekreterinin "partinin bozulacağına" değin endişesini yersiz buluyor:

> Sizin ikinci sorunuzda partinin soysuzlaşmasından endişe ediyorsunuz. Bu biraz saflıktır. Yineliyorum, zira burada hiçbir parti yok ve yoktu. Bu nedenle de soysuzlaşacak kimse yok. Bizim örgütlediğimiz bazı kişiler soysuzlaştılar, ki bunların çoğu kendilerini bizde memur zannediyorlardı, "maaşlarını" ödemediğimiz zaman güceniyorlardı.

Aralov burada Safarov'un kendisinden "tutuklananların ailelerine" yardım yapılmasını istediğini anımsatıyor. Gerçekten zor duruma düşen işçi ailelerine yardım ettiklerini bildiriyor. Bu konuda "pasif davrandığı" iddiasını geri çeviriyor.

Tutuklamalar üzerine girişimde bulunması, aracılık yapması isteğini de "Eğer ben şahsen aracılık yapmağa kalksaydım, tutukluların durumunu daha da zorlaştırırdım" diye yanıtlıyor ve bu konuda "pasif davrandığı" suçlamasını reddediyor, "haklı olduğunu" söylüyor. Ankara'da başlayan bu dava ile ilgili Sovyet basınındaki kampanyada yazılanların istihza ile karşılandığını yazıyor.

YUNUS NADİ'NİN UYARISI

9 Kasım 1922'de, *Yeni Gün* gazetesindeki odasında Yunus Nadi, Aralov'a, Halk İştirakiyun Fırkası yöneticilerini kastederek, "Onlar elçilikten para alıp *Yeni Hayat* gazetesini çıkarıyorlar" demiş. Komünist partisini finanse etmek söz konusu olduğu zaman, bizde elçi ile Komintern temsilcisi arasında fark yapılmıyor. Aynı şekilde Sovyet hükümetiyle Komintern arasındaki fark da anlaşılmıyor diye elçiyi uyarmış.[26]

HAPİSHANEDE YATANLAR KOMÜNİSTLER DEĞİL

Aralov devamla "Büyük Millet Meclisi üyelerinden biri bize dedi ki, 'hapishanede yatanlar komünistler değil de, Rus Elçiliğinden para alan şüpheli kişilerden oluşan bir kliktir'"[27]

Şimdi kaldığımız yerden Aralov'un verdiği yanıtları izleyelim.

Safarov'un yaptığı THİF'nin Anadolu'da köylüler arasında etkisinin arttığına ilişkin belirlemesini çok abartılmış buluyor.

> Yineliyorum. Komünist Partisi yoktu ve yok. Böyle bir parti örgütleme deneyi vardı. Kurucu kongre olması gereken bir kongre vardı. Bu kongre, iyi kötü, yakın amacı, programı ve çalışmaları belirleyecekti, Merkezi kuracaktı. Ne var ki, sonunda Türk hükümetiyle bizim aramızda sıkıştı kaldı ve Sovyet Rusya (Komintern) ile Türk hükümeti arasındaki mücadelenin hedefi oldu, kendi durumunu gördü, işine rahatlıkla ve kendi başına buyruk bakamadı, iradesini kaybetti ve bizim akıntımıza kapıldı.[28]

Ankara elçisi Komintern sekreterine yazdığı 27 Haziran 1922 tarihli mektubunda "en ideali TKP köylülüğü yönetebilseydi" demiş. Oysa şimdiki (18 Ocak 1923) mektubunda bunun olanaksızlığını anlatıyor. Rusya'da çok çekici olan toprak sorununun Türkiye'de tam tersi olduğunu söylüyor.

CİDDİ YANILGI

> Baştan düşünüyorduk ki, TKP örgütlenebilir ve köye girebilir. Daha Türkiye gerçekliğini bilmeden ciddi olarak yanılmışız. Her şey kum üzerine kurulmuştu ve size önerilerimizi bildirerek, TKP'nin köylülüğü ele geçirebileceğini [söylemekle] sizleri yanılgıya düşürdük.[29]
>
> Bizim derdimiz denizi yakmak isteğimizdir. Fakat pratik sorunları öğrenmeyi çok küçük iş saymaktayız.[30]

Bu özleştiriden sonra, Aralov Anadolu'daki toprak sorunu üzerine düşüncelerini açıklıyor:

Toprak sorununun incelenmemiş olduğunu, istatistiklerin yokluğunu, o nedenle bu konu üzerinde çok genel sözler söylendiğini yazıyor. 14 yıl süren savaşların köylülüğü çok zayıf düşürmüş olduğunu, onların tefecilerle mollaların elinde tam bir cehalet ve sefalet içinde yaşadıklarını bildiriyor.

Toprak sorununun Çarlık Rusyasında oynadığı rolü Anadolu'da oynamadığım vurguluyor. Burada sanayi yok, işçi sınıfı yok, köylüler arasında çalışan yok. Kongre önü günlerinde sözde MK "para almak" için çok söz etti, ama köylüler arasında hiçbir pratik eylem yapmadı diye açıklıyor.

KÖYLÜ PARTİSİ KURULAMAZ

Aralov "köylü partisi kurulabilir mi?" sorusunu yanıtlamak için iktidarla muhalefet arasındaki siyasi mücadeleyi anlatıyor. Anadolu'da sanayinin ve dolayısıyle işçilerin yokluğu yüzünden politik mücadelenin burjuvazi ile feodal-klerikal muhalefet arasında yapıldığını bildiriyor. Bu çarpışmada köylülüğü yanına çekecek ve üstün gelecek olanın, askeri grubun desteklediği "burjuvazi, yani Kemalistler" olacağını söylüyor. Bu iki siyasi güç arasında kitleleri etkilemek için şiddetli bir ajitasyon yapıldığını bildiriyor. İstanbul destekli feodal muhalefete darbe indirileceğine ilişkin kanısını açıklıyor.

YAPAY ÖRGÜTLER

> İşte şimdi siz kendiniz görüyorsunuz. Eğer öyle bir komünist partisi olsaydı, Marksizmin tüm kanunlarına rağmen o, gene de politik bir etkiye sahip olamazdı. Olan, tarafımızdan yapay olarak yaratılmış olandı. Bu, tarafımızdan birkaç kez ve birkaç çeşit olarak yinelenmiş bir hata idi. Upmal [Angarski] yoldaşın [kendisinden önceki Sovyet Rusya temsilcisi] zamanında Mustafa Kemal'in provokatif [resmi] Türkiye Komünist Fırkası ve daha geniş ölçüde bizim katılımımızla kurulmuş olanlar yapay örgütlerdi, aşağıdan gelme ve Türkler ve işçilerden oluşturulmuş değillerdi.[31]

Aralov bu tür davranışları ile

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Reis-i Umumisi Nazım Bey hapishanede.
Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1978.

hem kendilerini aldattıklarını, hem gerçek partilerin kurulmasını engellediklerini, hem de kendi diplomatik çalışmalarını zorlaştırdıklarını söylüyor. Devamla bir de örnek veriyor. THİF'nin tartışmalı kongresi ile ilgili Başbakan Rauf Orbay ile Komintern temsilcisi Zorin arasında geçen söz düellosunu anımsatıyor. O tartışmada tarafların aralarındaki bağları koparıp birbirlerine savaş ilan ettiklerini anlatıyor. Bu savaşın sonucunda örgütlenmeye çalışan TKP'nin dağıtıldığını, Komintern'in de, Türkiye'de "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olma" deyimiyle karakterize edilen adamın durumuna düştüğünü söylüyor. "İşi Türkiye'yi Sovyetleştirmeye (golmanlaştırmaya) getirmişlerdi ya" diyor.[32]

Bu gizli belge, Atatürk'ün kurdurduğu Komünist Fırkasının fikir babasının Upmal olduğunu kanıtlamaktadır. Bu Sovyet Rusya temsilcisi 31 Ağustos 1920'de Erzurum'da Kâzım Karabekir'e şöyle demiştir:

> Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti ahaliye propaganda

yapmayı muvafık bulmuyor ise, bir Türkiye Komünist Fırkası'nın aleni çalışmasına müsaade etmelidir. Ta ki, Rus Sovyet Hükümeti de görsün ki, Türkiye'de emperyalist hükümeti aleyhine çalışılıyor.[33]

KOMSOMOL YOK

Aralov, Komintern'in Türkiye sorumlularının dünya proletaryası önünde kendilerini zor duruma düşürdüklerini söylüyor. Buna bir de örnek veriyor:

> Biz burada işittik ki, Nizamettin yoldaş, Türkiye Komsomolu adına, yoldaş Troçki'yi selamlamış. Bu yeni bir blöf. Hiçbir Komsomol yoktu ve yok. Bütün Komsomol 25 yaşındaki Nizamettin'in kendi kişiliğinden ibarettir. Ben onun yararını inkâr etmiyorum, fakat o yok. Neden aldatalım bütün dünya işçilerini ve sonra da ümitsizliğe düşelim?[34]

GELECEĞE İNANÇ

Elçi, TKP'nin geleceğinden ümitsiz olmadığını belirtiyor, ancak işin ciddiye alınmasını istiyor. Yaptıkları "ahmaklıklar"ın yinelenmemesi halinde işin yürüyeceğine dair inancını açıklıyor. Gene yineliyorum diyor: "Bütün hazırlıkları Türkiye Komünist partisi yapmalı, şu andaki aktif müdahalelerden vazgeçilmelidir."[35]

Türkiye'nin İtilaf devletleri (Antant) ile çatışmasının birinci evresinin bittiğini, Ankara'nın kendi bağımsızlığını bir ölçüde elde ettiğini, bundan sonra Türkiye'nin tüm çabalarını gittikçe artan bir gayretle ekonomik sorunlarını çözmeye yönelteceğini anlatıyor. Oluşan bu yeni durumun akıldan çıkarılmamasını istiyor. "Türkiye'nin önünde, tabii olarak, yabancı sermayenin yardımı ile, sanayice gelişme (sorunu) duruyor. Bu da unutulmamalıdır" diyor.[36]

Barış antlaşmasından ve İstanbul'un alınmasından sonra TKP'nin perspektifinin olacağını yazan Aralov şöyle diyor:

> İşçi sınıfı büyüyecek, etkisi de artacak. Evet doğru, o kendi burjuvazisiyle sömürgeci sermayenin amansız sömürüsüne katlanmak zorunda kalacaktır.[37]

KİTLE TABANI YOK

Elçi bu öngörüden sonra partinin Anadolu'daki durumunu da şöyle açıklıyor:

> Şimdi, şu anda onun gücü yok, dayanağı yok ve yöneticisi yok, okulu yoktu, az buçuk gelişmiş Marksist örgütçüsü yok. Bize tam bağlılığı işte bu nedenlerle açıklanmaktadır. Bizsiz iş yapamazlar, bizim dışımızda dayanakları yoktur.
> Ülkede dayanakları olmayınca, ancak Komintern'e ya da Sovyet Elçiliğine dayanmaları gerekiyor, sallantılı durumları her anlamıyla açık...[38]

AKLI BAŞINDA ADAM

Bu eşine pek rastlanmayan ilginç açıklamalardan sonra Elçi "yönetimi üstlenmesi" için kendisine yapılan ısrarlı öneriyi de yanıtlıyor: "İşi kendisi yapacak ve bana yardım edecek aklı başında ve ciddi birini göndermenizi dilerim" diyor.[39] Ayrıca çalışma merkezinin İstanbul'a taşınması önerisini de onaylıyor. Ümitsizliğe neden olmadığını söylüyor, çalışmalara artan bir gayretle devamı salık veriyoruz. Mektubunu noktalarken şu uyarıyı yapıyor:

> Türkiye'de işçiler arasında adaletsizliğe ve sömürüye karşı birleşme eğilimi var, bu uyanıştan emperyalist politika gütmek için değil, Marksist çalışma yapmak için yararlanmak lazım.[40]

İşte bir tarihsel tartışmanın özetlenmiş öyküsü. Kıssadan hisse çıkarmak için sağlam bir kaynak.

1. *Komünist Enternasyonal* (Komintern Yürütme Kurulu Organı), no. 1, 1919, s. 51.
2. V. İ. Lenin, *Toplu Eserler*, c. 33, s. 227.
3. Bu belgeler, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ndeki Merkezî Parti Arşivi'nde (Tsentralniy Partiynıy Arhiv Instituta Marksizma Leninzma pri Tsentralnom Komitete Komunistiçeskoy Partii Sovetskova Soyuza) iken, şimdi Rusya Yeni Tarih Belgelerini Koruma ve Araştırma Merkezi'nde (Rossiyski Tsenter Hraneniya i İzuçeniya Dokumentov Noveyşey İstorii) bulunmaktadır.
4. RTseHİDNİ (Sossiyski Tsentez Hraneniya i İzuçeniya Dokumentov Noveyşey İstorii), F. 495, op. 154, d. 137, s. 68.
5. Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'na o zaman Komintern yazışmalarında "Türkiye Komünist Partisi" deniyordu.
6. RTseHİDNİ, s. 70-71.
7. Aynı yerde, s. 93.
8. Aynı yerde, s. 93.
9. Aynı yerde, s. 94.
10. Aynı yerde, s. 201.
11. Aynı yerde, s. 203.
12. Aynı yerde, s. 203.
13. Aynı yerde, s. 203.
14. Aynı yerde, s. 205.
15. Aynı yerde, s. 204.
16. Aynı yerde, s. 205.
17. Bu mektubun bir kopyası da RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan'a gönderilmiştir.
18. RTseHİDNİ, F. 495, op. 154, d. 770, s. 1.
19. Aynı yerde, s.1.
20. Aynı yerde, s. 2.
21. Aynı yerde, s. 2.
22. Burada küçük bir parantez açıp yine Aralov'tan kısa bir aktarma yapmakta yarar görüyorum.
    Aralov'un Ayrılış Nedeni
    "Türkiye'den ayrılışımı gerektiren sebepler nelerdi? Bu sebeplerin en başında, o zamanki Başbakan Rauf Beyin, Sovyetler Birliğine, elçiliğimize ve doğrudan doğruya bana karşı takındığı dostluktan uzak, dürüst olmayan davranışları gelmekte idi. Daha baştanberi, ülkelerimiz arasındaki dostluğu pekiştirmek yolunda bir Sovyet Elçisinin harcadığı çabalar, benim, gazi Mustafa Kemal Paşa ile olan dostça ve sık görüşmelerim, cepheyi ziyaretlerim, Meclis üyeleriyle konuşmalarım, eşimin Türk hanımlarını davet ettiği partiler düzenlemesi, kısacası, Ankara toplumu ile olan sık görüşmelerim, Rauf Beyin hiç hoşuna gitmiyordu. Bardağı taşıran damla, Rauf Beyin, güya 'prestijini sarsmak amacıyla, Mustafa Kemal Paşa ile mücadele etmek için Türk komünistlerini organize' ettiğim hakkında Atatürk'e söylediği iftira ve yalanlar oldu". (S. J. Aralov, "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları" İstanbul, 1967, s. 220-221).
    Kuşku yok, bu kısa aktarma, okurun dikkatini, anılar temeline dayalı tarihsel bilgilerle, belgeler temeline dayalı tarihsel bilgiler arasındaki çarpıcı farka çekecektir.
23. RTseHİDNİ, s. 2.
24. Aynı yerde, s. 3.
25. Aynı yerde, s. 3.
26. RTseHİDNİ, F. 495, op. 154, d. 764, s. 273.
27. Aynı yerde, s. 5.
28. Aynı yerde, s. 5.
29. Aynı yerde, s. 7.
30. Aynı yerde, s. 6.
31. Aynı yerde, s. 9.
32. Aynı yerde, s. 11.
33. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 843'ten aktaran Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, 1997, s. 291.
34. RTseHİDNİ, s. 13.
35. Aynı yerde, s. 10.
36. Aynı yerde, s. 10.
37. Aynı yerde, s. 10.
38. Aynı yerde, s. 6.
39. Aynı yerde, s. 13.
40. Aynı yerde, s. 12.

Beşir Fuad Hakkında Yeni Bilgiler

HANDAN İNCİ

Osmanlı toplumunun, özellikle 1884-87 yıllarındaki düşünce ve edebiyat hayatına o güne kadar benzeri görülmemiş bir bakış açısı getiren Beşir Fuad "ilk Türk pozitivist ve natüralisti" kabul edilir.

1852-53 yıllarında İstanbul'da dünyaya gelen, döneminin şartlarına göre çok iyi bir eğitim alarak yetişen, askeri okullarda okuyan, çeşitli yabancı dilleri öğrenen ve uzunca bir süre askerlik yapan Beşir Fuad çok kısa süren hayatının son birkaç yılına sığdırdığı kitap ve makaleleriyle Türk düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır.

1884'te askerlik hayatından ayrılarak kendini tamamen yazıya veren Beşir Fuad, intihar ettiği 1887 yılına kadar çoğunluğu dil, fen ve askerlik konularında olmak üzere on beş kitap, iki yüzden fazla makale yayımlar. Bunların içinde en önemlisi Türk edebiyatının ilk eleştirel monografisi kabul edilen *Victor Hugo*'dur. 1885'te yayımladığı bu kitapla Beşir Fuad aslında Hugo üzerinden romantizmi eleştirmek ve çoğu Hugo hayranı olan Türk edebiyatçılarını realist-natüralist bir çizgiye çekmek istemiştir. Yayımlandığı sırada büyük bir yankı yaratan bu küçük monografi, edebiyat tarihinde "hayaliyûn-hakikiyûn" çatışması olarak geçen ve etkisi uzun yıllar süren önemli bir tartışmaya yol açar. Victor Hugo'yu izleyen Voltaire monografisiyle daha da büyüyen tartışmalar, Beşir Fuad'ın Türk düşünce hayatındaki "pozitivist ve natüralist" kimliğini iyice belirginleştirir.

Maddeci dünya görüşüyle çağdaşlarını yadırgatmış ve iyi anlaşılamamış olduğu söylense de Beşir Fuad, özellikle bu iki monografisi ve bunlar etrafında kopan tartışmalarla Türk edebiyatına önemli bir mesafe aldırmış, hatta "bu son derece dürüst, ateşli bir mizaca ve matematikçi kafaya sahip olan genç subay, mübalağasız olarak denilebilir ki, fikirleriyle son çağ Türk edebiyatında bir devri kapatarak yeni bir devir açmıştır."[1]

Buna rağmen, Beşir Fuad'ın kültür tarihimizdeki yeri uzun yıllar gereği gibi anlaşılıp değerlendirilememiştir. Ölümünün hemen ardından Ahmet Midhat tarafından kaleme alınan ve bir çağdaşının Beşir Fuad'a bakışını yansıtması açısından kayda değer olan küçük kitap,[2] yayımlanmamış bir lisans tezi,[3] çok ciddi okuma hataları ve allamalarla dolu bir aktarma metin[4] ve birkaç makale[5] varsa da, Beşir Fuad üzerine yapılan en kapsamlı çalışma, Orhan Okay'ın bundan otuz üç yıl önce doktora tezi olarak hazırladığı bir monografidir.[6] Denebilir ki Türk okuyucusu Beşir Fuad'ı gerçek anlamda ilk defa bu kitapla tanımıştır.

Oysa özellikle Beşir Fuad gibi, Türk edebiyatında devir açan bir düşünce adamı, öncelikle kendi yazdıkları üzerinden okunmalıdır. Bunun için Beşir Fuad'ın kaleminden çıkmış bütün metinleri, bugünkü alfabeye aktarıp okuyucusuna ulaştırmak çok önemlidir. Hem günümüz okuruyla eski metinler arasındaki bu köprüyü kurmak isteği, hem de Beşir Fuad'ın tasarlayıp gerçekleştiremediği bir kitap olmasıyla beni çok etkileyen *Şiir ve Hakikat*'i[7] yayıma hazırlarken benim de en önemli kaynağım Orhan Okay'ın bu çalışması oldu.

İntiharından seksen yıl sonra adı neredeyse unutulmuş olan Beşir Fuad'ın biyografisini yazmaya girişen Orhan Okay, kendisinin de işaret ettiği gibi "zaten çok mahdut olan kaynakları" alabildiğine zorlamak ve her bilgiyi en ince ayrıntısına kadar kullanmak durumunda kalır. Buna rağmen varlığından haberdar olduğu kişilere ulaşamaz, yahut kaynaklara doğrulatamadığı bilgiler çıkar karşısına. Nitekim elde ettiği her bilgiyi dikkatle değerlendirerek yaz-

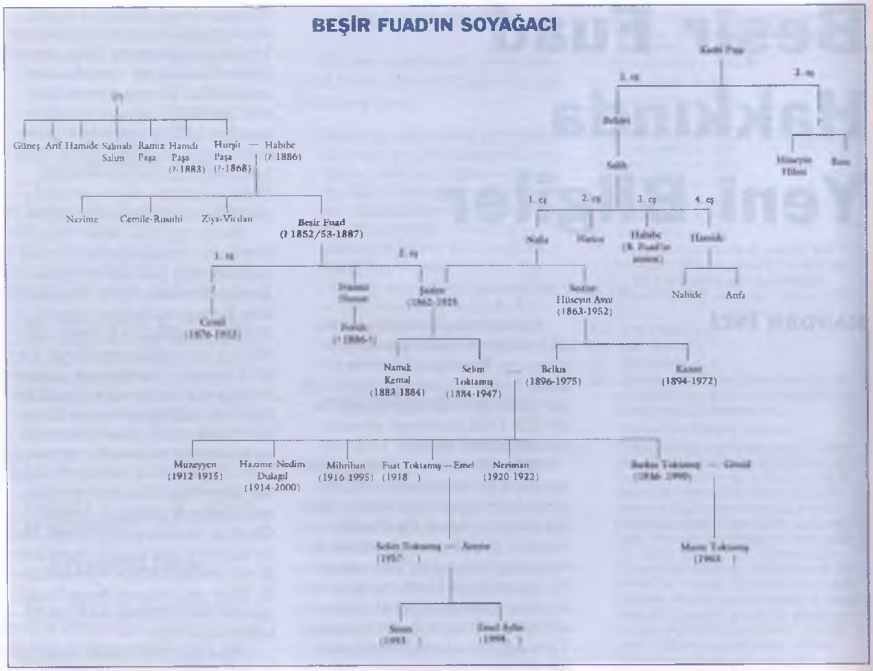

dığı biyografide, bu gibi sebeplerin yol açtığı boşluklara işaret eder Orhan Okay. Araştırmacının kaderidir bu. Aylarca hatta yıllarca peşinde koştuğunuz bir bilgiye ve kişiye artık onu değerlendiremeyeceğiniz bir zamanda rastlamak.

Bir süre önce Orhan Okay'ın onca aradığı bazı bilgiler bir mektupla elime ulaştı. İlginç bir tesadüfle, Fethi Naci'nin "Şiir ve Hakikat Dolayısıyla" yazdığı ve Beşir Fuad'ın kayıp mezarından "belki bir gün bulunur" ümidiyle söz ettiği yazıyı[8] okurken aldığım bu mektupta, kayıp mezarın izi yoktu ama, "kayıp aile" hakkında çok önemli bilgiler ve bir o kadar heyecan verici fotoğraflar vardı.

Mektubu gönderen Beşir Fuad'ın torunu Dr. Fuat Toktamış'tı. Beşir Fuad'ın "kimsesiz" bilinmesinden yakınan Toktamış, araştırmasının sonunda "Beşir Fuad'dan bugüne eserlerinden başka hiçbir iz kalmamış olduğunu esefle görmekteyiz" diyen Orhan Okay'la ancak kitabı çıktıktan sonra ve yaklaşık olarak bundan on sekiz yıl önce görüşebildiğini, kendisine de aile hakkında geniş bilgi verdiğini yazıyordu.

Fuat Toktamış, Beşir Fuad'ın ikinci evliliğinden doğan Selim Toktamış'ın oğludur. Orhan Okay'ın varlığından haberdar olduğu halde adına ve izine ulaşamadığı Selim Toktamış, Cemil ve Namık Kemal'den sonra gelen üçüncü oğuldur. Beşir Fuad, bilinenin aksine iki defa evlenmiştir. İlk evliliğini annesinin ısrarıyla onun çok sevdiği bir halayığı ile yapar. İlk çocuğu Cemil dünyaya geldikten sonra ayrılır. İkinci evliliğini sarayın baş cerrahı Kadri Paşa'nın torunu Şaziye Hanım'la yapar. Bu evlilikten iki oğlu olur. Selim ve küçük yaşta ölümüyle ona derin bir acı yaşatan Namık Kemal. Aşağıdaki bilgiler, Selim Toktamış'ın babasının adını verdiği oğlu Fuat Toktamış tarafından nakledilmiştir.

Bu satırlara geçmeden önce belirtmeliyim ki aile içinde aktarılan hatıralar ve anekdotlar vesikaya dayanmadığı sürece ihtiyatla karşılanmalıdır. Mektupta yer alan bir iki anekdotu, böyle bir sakınca olmasına rağmen çıkarmadım.

1. Mehmet Kaplan, "Eser Hakkında Birkaç Söz", *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, Orhan Okay, İstanbul, 1967, s. 8.
2. Ahmet Midhat, *Beşir Fuad*, İstanbul, 1304 (1887), 155 s. Günümüz alfabesine aktarılarak 1996'da Oğlak Yayınları tarafından yayımlanmıştır.
3. Bahaddin Arık, *Beşir Fuad*, 1949-1950, İÜ, Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 339.
4. *İlk Türk Materyalisti Beşir Fuad'ın Mektupları*, *Mektubat*, Haz. Parkan Özturan, ty, 80 s.
5. Lütfi Erişci, "Beşir Fuad Kimdir?", *Kullük*, Sayı 1, 1940; Bahaddin Arık, "Türk Ansiklopedisinde Beşir Fuad", *Düşünce*, Sayı 3, 1959; Ali Canib Yöntem, "Ölümün Mahiyetini Öğrenmek İçin Kendini Öldüren Yazar", *Yakın Tarihimiz*, Sayı 21, 1962.
6. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul, 1967, 239 s.
7. Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat*, Haz: Handan İnci, YKY, 1999, 567 s. Victor Hugo monografisinin yol açtığı tartışma üzerine yayımlanmış olan İntikad (Beşir Fuad-Muallim Naci mektuplaşması), Mektubat (Beşir Fuad-Fazlı Necib mektuplaşması) ve diğer gazete yazılarından oluşmaktadır.
8. Fethi Naci, "Şiir ve Hakikat Dolayısıyla", *Cumhuriyet Kitap*, 8 Haziran 2000, s. 3.

Sayın Handan İnci,

Şiir ve Hakikat araştırma kitabınızı hazırladığınız için kendim ve ailem adına size sonsuz teşekkürler ederim. Ben Beşir Fuad'ın üçüncü oğlu Selim Toktamış'ın oğlu Dr. Fuat Toktamış'ım. Beşir Fuad büyükbabam olur. Bu hususta geniş şecere cetvelleri ekte sunulmuştur. Burada da görüleceği gibi Beşir Fuad kalabalık bir aileden gelmektedir.

Sizin de belirttiğiniz gibi, en doğru bilgiler Prof. Orhan Okay'ın doktora tezi olan "Beşir Fuad, İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti" kitabındadır. Prof. Orhan Okay'la kitap çıktıktan on, on iki sene sonra buluşabildik. Kendisine ailemiz hakkında geniş malumat verdim. Fakat memleketimizde didaktik eserlerin ikinci basımı imkânsız olduğundan verdiğim bilgiler profesörün arşivinde kaldı. Prof. Orhan Okay'la aşağı yukarı on sekiz senedir tekrar buluşmak kısmet olmadı.

Büyüklerimden duyduğum, doğruluğuna inandığım bilgileri, nüfus kütüğündeki araştırmalarımı, elde kalan resimlerin fotokopilerini, büyük araştırmanıza faydalı olur ümidiyle yolluyorum.

Beşir Fuad gibi bir şahsın ailesi hakkında belgelerin bulunmamasına şaşılmaktadır. Beşir Fuad'ın ani ölümü ailede büyük şok yaratmıştır. Esasen topluluğumuzda ölenlere ait hatıraların ortadan kaldırılması, imha edilmesi, yanlış bir zihniyetle adet edinilmiştir. Babaannem Şaziye, küçük oğlu Selim (babam) ve kardeşi Seniye (anneannem, annemle babam kardeş çocuklarıdır) ile cenaze kalktıktan sonra baba ocağı Çukurçeşme'deki Cerrah Kadri Paşa konağına evden bir şey almadan gitmişlerdir. Beşir Fuad'ın meşhur kütüphanesi bilhassa yayıncılar tarafından talan edilmiştir. Elde kalan tek tük hatıralar da eski Aksaray yangını ve 1931 Nişantaşı-Maçka yangınında bütün eşyalarımızla birlikte yanmıştır.

Bu gibi araştırmalara alışık olmadığım için aile hayatı hakkında belki mevzuu aşan, veya teferruata kaçan şeylerden bahsedeceğim. Şimdiden kusurumu affedin.

Beşir Fuad'ın hayatını, bilhassa enteresan olan aile hayatını ortaya koymak için Hurşit Paşa ailesi ile babaannem ve anneannemin ailesi olan Kadri Paşa ailesinden, teferruata kaçsam bile bahsetmek lüzumunu hissetmekteyim.

Beşir Fuad'ın babası Hurşit Paşa Gürcü olup, zamanını tespit edemediğim, uzun müddet evvel Anadolu'ya gelmiş, ailesinin bütün fertleri Osmanlı İmparatorluğu'nda mühim vazifeler almış, İstanbul'un saygın aileleri arasında kendilerinden söz ettirebilmişlerdir.

Beşir Fuad'ın Girit'te subayken çektirdiği fotoğraf. Fotoğrafın arkasında "10 Şubat 95 tarihinde Hanya Erkan- ı Harbiyesindeyken aldırmış olduğum resim olup kendime mahsusdur" yazılı.

Hurşit Paşa'nın doğum tarihini ben de tesbit edemedim. Hurşit Paşa'nın karısı, yani Beşir Fuad'ın annesi Memiş Paşa kızı Habibe Hanım'dır. Memiş Paşa da Gürcü'dür. Giresun civarına yerleşmiş, Osmanlı kumandanı olup vergi toplar, asker besler, hatta adalet işlerini yürütürmüş. Rahmetli anneannemin tabiriyle derebeyi imiş. Kızı küçük Habibe Hanım gözbebeği imiş. Ailede bir dediği iki edilmezmiş. Zenginliğinin derecesini anlatmak için çocukken altın otarağa bile oturduğu söylenirmiş. Memiş Paşa'nın Habibe Hanım'a olan zaafını bilen veya öğrenen mahkûmlar, paşadan "Habibe Hanım'ın başı için" diye af dilediklerini zaman darağacından indikleri olurmuş.

Hurşit Paşa ile Habibe Hanım İstanbul'da evlenmişler. Kumkapı nüfus müdürlüğünde, babam Selim Toktamış'ın doğumu için (22 Şubat 1300) tutulan 34/157 1300 yılına mahsus kayda göre Beşir Fuad'ın doğum tarihi kayıtlara "Mesihpaşa, Atik, Langa Caddesi, ölü Hurşit Paşa oğlu Beşir Fuad, 1274 İstanbul" olarak geçirilmiştir.(*)

Beşir Fuad doğduktan sonra Hurşit Paşa, 1857'de Maraş, 1862'de Adana mutasarrıflıklarında bulunmuştur. 1862-1868 arasında Halep'te bulunmak ihtimali vardır. Zira Beşir Fuad'ın Halep'te Cizvit Mektebi'ne gittiğini büyüklerimden duymuşumdur. Fransızcayı orada öğrenmiştir.

Hurşit Paşa 1868'de vefat edince on iki yaşında yetim kalan Beşir Fuad, annesiyle beraber İstanbul'da Bâbıâli'deki eve yerleşmiştir. Annesi Habibe Hanım'ın kimseye muhtaç olmayacak kadar malı mülkü varmış. Giresun'da mal ve fındıklıklar, Bâbıâli'deki ev, Habibe Hanım'ın üzerinde gözükmektedir.

Beşir Fuad ilk evliliğini annesinin ısrarıyla yapmıştır. Habibe Hanım'ın çok sevdiği halayığını almaya mecbur olmuştur. 1876'da Cemil amcam doğduğunda Beşir Fuad yirmi yaşında ilk çocuğuna baba oluyor. İlk karısından kısa müddet sonra ayrılıyor. Cemil amcamı himayesine alıyor. Ayrılma tarihini tesbit edemedim. Cemil amcam 1912'de vefat etmiştir.

İkinci evliliğini babaannem Şaziye Hanım'la yapmıştır. Şaziye Hanım sarayın baş cerrahı Kadri Paşa torunu Yarbay Salih'in kızıdır. Beşir Fuad'ın aile hayatını öğrenebilmek için Cerrah Kadri Paşa ailesini de iyi tetkik etmek lâzımdır.

Kadri Paşa kendi kendini yetiştirerek saraya intisap etmiş, sarayın baş cerrahı olmuş, Abdülaziz'in yaverliğinde bulunmuştur. Kadri Paşa'nın büyük konağı Laleli Camii'nin arkasındaki Çukurçeşme'de, Kadri Paşa sokağında, küçük konağı ise Kumkapı ile Aksaray arasında imiş.

Kadri Paşa Sarıyer eşrafından (Karatavuklar) Hasan ve Aliye Hanım'ın kızı Behiye Hanım'la evlenmiş. Salih Bey doğmuş. Behiye Hanım genç yaşta ölünce Kadri Paşa yeniden evlenmiş ve bu evliliğinden Hüseyin Hilmi ve Rıza isminde iki oğlu olmuştur.

Salih Bey, zamanına göre çok hızlı yaşayanlardanmış. Gözü dışarıda kalmasın diye, eski İstanbul ailelerinin çoğunda olduğu gibi daha çocuk yaşında odalık tutmuşlar. Esasen rahmetli anneannemin sohbetlerinde anlattığına göre, konakta kalfalar ve Çerkez odalıklar çokmuş. Hatta çırak çıkmış, çoluk çocuk sahibi olmuşlara, biz kardeşler yetişebildik, onlara nine diye hürmet ederdik. Salih'i on sekiz yaşlarında iken annesinin akrabası olan, Sarıyer eşrafından zengin Nafia Hanım'la evlendirmişler. Nafia Hanım, kendi adamlarıyla Kadri Paşa konağına gelin gelmiş.

İlk kızları Şaziye 1862'de doğmuş ki benim babaannem, Beşir Fuad'ın ikinci karısı olacaktır. Şaziye'nin babası ile arasında on sekiz yaş olduğu söylenir. Salih Bey'in doğum tarihi aşağı yukarı 1844 senesine düşmektedir. Şaziye'den bir sene sonra 1863'de Seniye doğmuştur. Seniye, Beşir Fuad'ın baldızı, oğlu Selim'in teyzesi ve daha sonra kaynanası, benim de anneannem olmaktadır.

İleride bahsedeceğim şekilde, Şaziye ve Seniye kardeşler, Beşir Fuad ile üvey kardeş durumuna da düşmüşlerdir.

Salih Bey ve ailesi Kadri Paşa konağında refah içinde yaşamış, fakat bu esnada verem olan karısı, genç yaşta vefat ederek iki kızını iki, üç yaşlarında yetim bırakmıştır. Babaannem ve anneannem annelerini hatırlamazlardı. Doğduklarından beri yanlarında bulunan müşterek dadıları kendilerini büyütmüştür.

Kadri Paşa ahfadı geçim gailesi çekmemişler. Kendi adamları dahil bütün geçimleri konaktan temin edilirmiş. Salih Bey ve kardeşi Hüseyin Bey Harbiye'ye girerek askerliği seçmişler. Küçük kardeş Rıza Bey, virtüöz olacak şekilde piyanistmiş. Görmeden piyanoyu Rıza Bey'in çaldığı anlaşılırmış. Esasen konağın karşısında bizlerin de tanıdığı meşhur kemanî Sâdi Işılay'ın babası otururmuş. Gündüzleri berberlik yapar, keman ve özel müzik dersleri verirmiş. Sık sık selâmlıkta Rıza Bey'in başkanlığında berber efendinin iştirakiyle zamanın en kaliteli alaturka fasılları geçilirmiş. Haremde de, kadınlar fasıl heyeti zaman zaman konserler verirmiş. Rıza amca sivilliği seçmiş. İlk belediye itfaiye teşkilatı müdürlüğü ve Cerrahpaşa hastanesi müdürlüklerinde bulunmuş.

Konağın kapısı daima açık olan bir kısmı varmış. Burada büyük bir mutfakta daima hazır yemek bulunur, yabancılar gelir, karınlarını doyurur, dua edip giderlermiş. Kadri Paşa zamanının şöhretli cerrahı imiş. Anneannemin anlattığına göre bacak ampütasyonları (bacak kesmeleri) için Mısır, Sudan ve Cezayir'e padişah Abdülaziz tarafından yollanırmış. Bir de surre emini olarak surre alayı ile Hacca gitmiştir. Beraberinde torunu Şaziye'yi de götürmüş, yalnız Şaziye (babaannem) o zaman sekiz yaşında olduğundan hacce saydmamış. Babaannemin doğum tarihine göre bu surre alayı 1870 senesinde gitmiş olsa gerek.

Sultan Aziz bir gün Kadri Paşa'ya "Canım çok yaprak dolması istiyor. Evde yaptır da yiyeyim" demiş. Sarayda dolmanın âlâsı yapılabileceğine göre sadakat denemesi yapmış olacak. Kadri Paşa, "baş üstüne" deyip konakta büyük titizlikle hazırlık yaptırmış. Yerlere temiz patiskalar yayılmış. Kadri Paşa'nın hanımı kendi eliyle yapmış. Padişah çok memnun olmuş. Anneannem anlatırdı. Konağa üç katır yükü ile mücevherat yollamış. Son zamanlarda o mücevherat kırıntılarından satıldığını hatırlarım.

Abdülaziz'in oğlu Küçük İzzeddin Efendi çok evhamlı imiş. Hastalık derecesindeki evhamına ait bir takım hikâyeler anlatırlar. Bu yüzden sünneti de gecikmiş. Cerrahlar da bu evhamlı şehzadeyi sünnet etmekten çekinmişler. Sarayın emniyetini kazanan baş cerrah Kadri Paşa'ya sünneti yapması emredilmiş. Komplikasyonsuz olarak sünneti yapmış. Tabii saraydan hediyeler yağmış. Bunların içinde pırlantalı usturanın güzelliğini anlatmakla bitiremezlerdi. Kadri Paşa'nın ölüm tarihini tesbit edemedim.

Kadri Paşa'nın sarayda genç yaver Beşir Fuad'ı tanımış olması çok muhtemeldir. Salih Bey, ilk karısı öldükten sonra konakta bir çok güzel çerkez odalık kullanmıştır. Kızları Şaziye ve Seniye çocuk olmalarına rağmen hatırlarlardı. Şaziye ve Seniye kardeşler o zamanki usule uyularak özel hocalardan din, Kuran, okuma dersleri almışlardır. Anneannemin Rıza amcanın tesiriyle olsa gerek, piyano çalmasını bilmesi enteresandır.

Hüseyin Rahmi [Gürpınar] de Kadri Paşa konağının yabancısı değildir. Annesi ile konağa gelirmiş. Hüseyin Rahmi, Şaziye ve Seniye daha çocukken birbirlerini tanımışlar, oynamışlardır.

Hurşit Paşa'dan dul kalan Habibe Hanım'la ilk karısından ayrılan Beşir Fuad ve oğlu Cemil, Bâbıâli'deki evde otururken, muhtemelen 1881'de Habibe Hanım Salih Bey'le, oğlu Beşir Fuad da Salih Bey'in büyük kızı Şaziye Hanım'la evlenmeye karar veriyorlar. İki ailenin nasıl tanıştıklarını bilemiyorum. O zamanın usulüne göre, üvey kardeş durumuna girmeden, evvelâ Beşir Fuad'la Şaziye Hanım'ın, sonra da Habibe Hanım'la Salih Bey'in nikâhları kıyılıyor. Bu evlenmede Habibe Hanım'ın yaşını tesbit etmek güç. Salih Bey tahminen otuz yedi, Beşir Fuad yirmi altı, Şaziye Hanım ise on dokuz yaşında evlenmiş oluyorlar. Aile büyüklerinden duyduğuma göre düğün muazzam olmuş. Alaturka saz takımı, yanında bando mızıka dahi varmış. Anneannemin anlattıklarına göre, Salih Bey ve damadı Beşir Fuad polka yapmışlar, seyredenlerce takdir toplamışlar. Habibe Hanım Kadri Paşa konağına, Şaziye Hanım da Bâbıâli'deki eve gelin gitmişler. (Beşir Fuad'ın ilk karısı merak saikasıyla çarşaf altından gelin bakmaya gelmiş, fakat dayanamayıp bayılmıştır.)

Şaziye Hanım, Cemil amcaya oğlu gibi şefkat gösterirmiş. 1883 başında Şaziye Hanım'dan ikinci oğlu Namık Kemal doğmuş, aşağı yukarı dokuz aylıkken 1884'te kızıl hastalığından vefat etmiştir. Beşir Fuad'ın üçüncü oğlu, babam Selim Toktamış'tır. 22 Şubat 1884'te doğmuş, 2 Şubat 1947'de emekli albay olarak vefat etmiştir.

Beşir Fuad'ın basında geçen Fransız metresinden 1886(?)'da kızı Feride doğmuştur. Büyükbabam, toplumun acımasızlığından bunalarak kundaktaki küçük Feride ile Fransız annesini Fransa'ya göndermek mecburiyetinde kalmıştır. Maalesef Beşir Fuad'ın ani ölümüyle Feride'nin akıbeti hakkında bilgi edinilememiştir.

Ailenin en güzel kızı olan babaannem, sessiz, az konuşan, biraz içine kapanık bir tipti. Belki geçirdiği büyük felâketin etkisi olmuştur. Beşir Fuad çok çalışmasına rağmen çocukları ve ailesi ile yakından alâkadar olurmuş. Evinde aktüel bilgileri öğretmeye çalışırmış. Evde adeta bir mektep açmış, karısına ve baldızına Fransızca öğretmeye kalkmış. 1928'de yeni yazı kabul edildiği zaman anneannem Fransız alfabesini iyi bili-

yordu. O zaman herkes akın akın yeni yazıyı öğrenmek için millet mekteplerine giderken, 65 yaşında olmasına rağmen yeni yazıyı bir haftada söktü. Okumayı seven bir kadındı. Şimdi unutulan eski İstanbul şivesiyle ahenkli konuşur, çok darbımesel bilir, yeri gelince kullanırdı.

Bâbıâli'deki evi anlatırken, Menemenli Tahir ile alâkalı bir hikâyeyi yazmadan geçemeyeceğim. Anneannem, Seniye ablasında misafirken dadısı ile çarşıdan şemsiye almaya çıkmışlar. Çarşıda bir bey arkalarına takılmış, laf atıyormuş. Dadısının koltuğundaki şemsiye kutusunun içine bir mektup atmış. Hanımlar büsbütün korkmuşlar. Tam Beşir Fuad'ın evine doğru giderken, bu bey telaşla gerisin geriye dönüp kaybolmuş. Genç kızlığın verdiği merak ve korku ile gizlice mektubu okumuş. Baş tarafı "Ey yer melâikesi..." diye başlıyormuş. Altında iki üç tatlı cümle varmış. Altındaki imza da "Menemenli Tahirzade" imiş. Biz çocuklar ihtiyarlığında dahi "Menemenli Tahir ne yazmıştı?" diye sorar gülüşürdük. Menemenli Tahir ile Beşir Fuad'ın araları iyi olmamasına rağmen, Beşir Fuad'ın yakını olduğunu anlayınca utanarak kaçması, o zamanki örf ve âdetlerin takdir edilecek yanlarını gösterir. Hatta sonraları evin önünden geçerken daima önüne bakarmış.

Habibe Hanım, son zamanlardaki hastalığı dolayısıyla kocası Salih Bey'in vazife ile dışarı gitmesinden sık sık oğlunun yanına gelir kalırmış. Gerek Namık Kemal'in gerekse Habibe Hanım'ın ölümü evin tadını bozmuştur. Doktorların tavsiyesiyle, kendisinin de annesi gibi hasta olacağı korkusuyla, tedavi maksadıyla evinden hariç kadınlarla düşüp kalkmaya başlamıştır.

Beşir Fuad, fikirleriyle toplumda yalnız kalmış bir adamdı. Bu durum intiharına kâfi bir sebep değilse de itici bir faktör olmuştur. Beşir Fuad, kendisinin de bildirdiği gibi geceleri çalışmayı severmiş. Çalışırken kahve pişirilip odasına getirilirmiş. 5 Şubat 1887 günü çalışma odasına kapanmış, vasiyetnamesini, polise yazdığı yazıları yazmış, ölüsünü tıp fakültesinin teşrihanesine adamış, Ahmet Midhat Efendi'ye mektubunu kaleme almıştır. Ondan sonra yalnız bileklerini kesmek suretiyle intihar etmiştir. Bu arada kahve içmek isteyip istemediğini kapı dışından soran baldızı Seniye'yi, istemediğini bildirerek savmıştır.

Beşir Fuad (solda) ve Muallim Naci (soldan ikinci).

Bileklerini kestikten sonra bilinen o andaki duygularını kaleme almıştır. Gittikçe kansız kalınca yatağına uzanmıştır. Bir arzusu olup olmadığını soran uşağına derinden halsiz cevap verince uşak emirlerini anlamak üzere içeri girmiş ve faciayı görmüş, buna mukabil Beşir Fuad sesini çıkarmamasını ve üzerine battaniye örtmesini söylemiş. Uşak emri yerine getirmekle beraber durumu yukarıya bildirmiştir. Ev halkı faciayı öğrenir öğrenmez yakında oturan ve arkadaşı olan doktor Nafi Bey'i derhal getirmişler. Bu kadar zaman geçmesine rağmen, "Doktor, boşuna zahmet etme" diye kurtarmasına mani olmuştur.

Ertesi gün gerici kuvvetler her devirde yaptıkları gibi cenaze namazını kılmamaya kalkmışlar, aile büyüklerinin işe el atmasıyla Eyüp'deki ebedi istirahatgâhına gömülmüş. Maalesef bugün yeri bulunamamaktadır.

Beşir Fuad'ın karısı Şaziye Hanım, üç yaşında öksüz kalan oğlu Selim'le esasen her zaman yeri hazır bulunan konağa gitmiş. Bâbıâli'deki evden şahsi eşyasından başka bir şey götürmemiş. O arada babası Salih Bey Anadolu'da vazifede bulunduğundan, ailenin büyüğü olan amcası subay Hüseyin Hilmi Bey, cenaze işleri ile meşgul olmuştur. Tabii vasiyet hasır altı edilmiş, ceset teşrihaneye verdirilmemiş, Fransız metresi ve kızı Feride ile derhal alâka kesilmiştir. Yanlış bir zihniyetle karısı üzülmesin diye Beşir Fuad'dan kalan bütün hatıralar ortadan kaldırılmış, neticede kapanın elinde kalmış, biz yakınlarına bir hatıra kalmamıştır. Avrupa literatürünü takip eden, kitapları neşredildikleri tarihte derhal getirten Beşir Fuad'ın kütüphanesinin, Ahmet Midhat Efendi'nin yazdığı gibi çok zengin olduğu muhakkaktır. Bu kütüphane derhal ortadan kayboluştur. Babamın tahminine göre, aile kitaplara bigâne kalınca, kitaplar yayın evleri tarafından iç edilmiştir. Babam subay iken İstanbul'a gelince babasının kitaplarının telif haklarını aramışsa da Mihran ismindeki nâşir söz verdiği halde sembolik bir şey verdikten sonra onu hep atlatmıştır.

Şaziye Hanım konakta bir müddet oturmuş, bu meyanda Salih Bey ev ve dükkânlarının gelirini kızına tahsis etmiştir. İki kardeş, küçük Selim'i de yanlarına alarak babalarının yanına, Kastamonu'ya gitmişlerdir. Kastamonu İdadisi müdürü Hüseyin Avni Efendi, bekâr olan Seniye Hanım'a talip olmuş, Kastamonu'da evlenmişlerdir.

Hüseyin Avni, İstanbul'a gelerek sınıf arkadaşı riyaziyeci Mehmet Nadir ile zamanın Numune-i Terakki mektebini kurmuşlardır. Mehmet Nadir müdür, dedem ders nazırı olmuş. Anneannem ve dedem, İstanbul'daki küçük konağa, babaannem eski büyük konağa yerleşmişlerdir. 1894'te Kâzım dayım, 1896'da annem Belkıs doğmuştur.

Dedem Hüseyin Avni ve büyükbabam Beşir Fuad Darüşşafaka mektebinde fahrî muallimlik yaparlarmış. Babamdan duyduğuma göre mektep arşivlerinde isimleri vardır. Mehmet Nadir gibi dedem Hüseyin Avni'nin Güneş ve Hâver mecmualarında ilmi tercüme ve yazıları çıkmıştır. Yani Hüseyin Avni, Beşir Fuad'ın baldızını almadan evvel tanışıyorlarmış.

Hüseyin Avni, Mehmet Nadir ve arkadaşları arada Tokatlıyan'da toplanıp eğlenirlermiş. Bir gece Hüseyin Avni, Mehmet Nadir, Kadri Paşa'nın oğullarından amca Hüseyin Bey, Topal İsmail Hakkı (sonradan paşa), Hüseyin Rahmi [Gürpınar] ve birkaç arkadaşları gene toplanmışlar içki içiyorlarmış. Padişahın istibdadından, tahammül edilemeyecek hal aldığından bahsedilmiş. Aralarından biri, sarhoşluk saikasıyla, "Padişahın halledilmesi lazımdır" diye ortaya bir laf atmış. Bitişik masada hafiye dikkatle bunları dinliyormuş. Dağılırken Mehmet Nadir'i hafiye masasına davet ederek tekrar içki içirmiş. Nadir "Padişahı halledeceğiz, hallederiz" gibi sarhoş lakırdıları etmiş. Hafiye, Nadir'i muhbir gibi göstererek ifadesini almış. Bütün arkadaşları Hüseyin Rahmi'nin ürkek olduğunu bilirler, daima himaye ederlermiş. Ertesi gün Nadir ve Hüseyin Rahmi hariç, hepsini Yıldız'da hapis etmişler. İki, üç gün içinde evleriyle hiç temas olmadan muhtelif yerlere sürgün etmişler. Hüseyin Bey'i ve Topal İsmail Hakkı'yı Yemen'e, dedem Hüseyin Avni'yi evvelâ Haleb'e daha sonra Beyrut'a, üç, dört ay sonra da Şam'a sürmüşler. Şam'da serbest, vazifesiz bulunmasını mahzurlı görüp, (herhalde ortada bir suç bulunmadığını anladıklarından) sürgünlüğü devam etmek üzere, Şam Maarif Müdürlüğü'ne tayin etmişler. Padişahın iradesiyle karısı ve iki çocuğu Şam'a gitmiş. Dedem Hürriyet'e kadar on iki sene Şam'da sürgün kalmış.

Bu arada Salih Bey üçüncü defa evlenerek Hamide Hanım'ı almış. Nahide ve Âtıfa isminde iki kızı olmuştur. Yaşları Seniye Hanım'ın çocukları kadardır. Zaten Hamide Hanım da Salih Bey'in kızları kadardır. Son karısı ve çocukları ile Rumeli'de bulunmuş, Hürriyet'te Selanik'te öldürülen Şemsi Paşa ile araları açılıp kavga edince kaymakam Salih Bey Şam'a sürgün edilmiş. Burada damadı Hüseyin Avni'ye gittiği bir yemekte heyin kanaması geçirerek ölmüştür.

Meşrutiyetin ilanında Hüseyin Avni ailesi İstanbul'a yerleşir. 1911'de teyze çocukları olan Selim ve Belkıs evlenir, Aksaray'da Seniye Hanım'a yakın bir ev tutarlar. Bir aylık evli iken meşhur Aksaray yangınında her iki aile yanmış. Bu suretle Beşir Fuad'dan kalan mahdut kitap ve tek tük resim, eşyalarla beraber yanmıştır.

Babaannem, Beşir Fuad'ın karısı Şaziye Hanım üç yaşındaki oğlu ile genç yaşta dul kaldıktan sonra isteyeni olmasına rağmen bir daha evlenmemiştir. Altmış üç senelik yaşamım biricik oğlu Selim için sürdürmüştür. Aile büyükleri ve yaşlı akrabaların sonradan anlattıklarına göre, hiçbir gün Beşir Fuad hakkında kötü bir şey söylememiştir. Yalnız bir defa, zaten az konuştuğu bilinen babaannem, kısa ve kat'i itirazım bildirmiştir. Harb-i umumi'nin son zamanlarında işgal ordusundan bir Fransız binbaşısının karısı, "Benim babam Türk'tür, adı Beşir Fuad" diye baba ailesini aramış. Babam duyunca, doğduğunda Feride ismi konan, sonradan Fransızlaşan üvey kardeşini arayacağını söylemiş. Her zaman her şeyi sakinlikle karşılayan babaannem kıpkırmızı kesilmiştir. "Eğer ararsan sana analık hakkımı helal etmem" diye kestirip atmıştır. Tabii bir daha bu mevzu hiç açılmamıştır.

Bizim lakabımız eski nüfus tezkerelerinde Hazinedarzadeler olarak yazılıdır. Bu lakab Giresun'da yerleşmiş Memiş Paşa'dan, yani Habibe Hamm'dan gelmektedir. Giresun havalisinde hâlâ Hazinedarzadeler varmış. Soyadı kanunu çıktığı zaman soyadı olarak Haznedarzade'yi istedik. Arapça "zade"lik yasak dediler. Bunun üzerine kütüphaneye giderek Toktamış soyadını seçtim. O zaman İzmir Erkek Lisesi'nde talebe idim. Ecdadımızın Altınordu devletinin kurulduğu yerlerden geldiğini düşünerek bu soyadını seçmiştim.

Size şecere listesiyle beraber elimizde bulunan fotoğrafların fotokopilerini gönderiyorum.

Elimizde Beşir Fuad'ın nasıl ve nereden kaldığı bilinmeyen grup halinde bir resmi var. Burada büyükbabam ayakta durmuş, masada iki kişi oturmuş, masanın diğer başında da ayakta birisi durmaktadır. Oturanlar Ahmet Midhat Efendi ve Muallim Naci, ayakta duran diğer kişi ise Ahmet Midhat'ın ablasının oğlu Mehmet Cevdet olabilir.

Girit Hanya'da subayken çektirdiği resmin arkasındaki yazı Beşir Fuad'ın kendi el yazısıdır. Bu resim çekildiği zaman aşağı yukarı yirmi dört yaşında olsa gerek. Otuz iki yaşında öldüğüne göre, altı, yedi senede çok yıprandığı, çahık ihtiyarladığı görülmektedir.

Beşir Fuad'ın Bâbıâli'deki evini gösteren fotoğrafsa, bu ev 1982'de yıkılmadan evvel tarafımdan çekilmiştir. Ev en aşağı yüz elli senelik olsa gerek. Tapudaki kayıtlara göre adresi: Bâbıâli, Nallımescit Mahallesi, Cağaloğlu Yokuşu, No:12. Beşir Fuad bu evde vefat etmiştir.

Sayın Dr. Handan İnci, tekrar tekrar teşekkürlerimi, sonsuz saygılarımı sunarım.

Beşir Fuad'ın Babıâli'de intihar ettiği ev. Fotoğraf 1982'de çekilmiştir.

(*). Beşir Fuad'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fuat Toktamış'ın mektubunda belirttiği 1274 tarihi Beşir Fuad'ın hayat akışı düşünüldüğünde yadırgatıcıdır. Orhan Okay'ın, Beşir Fuad'ın okuduğu ve mezun olduğu okulların izini sürerek ulaştığı takribi tarih 1852-1853'tür. Burada hareket noktası, Beşir Fuad'ın Mekteb-i Harbiye'ye giriş tarihi olan 1871'in bilinmesidir. 1274 tarihi Hicri kabul edildiğinde Milâdi olarak 1857'ye denk gelmektedir. Buna göre Beşir Fuad'ın Mekteb-i Harbiye'ye 13-14 yaşlarında girmiş olması gerekir ki, bu da mümkün değildir. Toktamış'ın mektubunda, Beşir Fuad'ın yaşı söz konusu edilirken yapılan hesaplamalarda ise 1850 tarihi çıkmaktadır. Sonuç olarak, Toktamış'ın mektubunun Beşir Fuad'ın yaşı konusuna bir kesinlik getirmediği, bu hususta gene, Orhan Okay'ın kıyaslama ve akıl yürütme yöntemiyle ulaştığı 1852-1853 tarihinin kabul görmesi gerektiği kanaatindeyim. (H.İ)

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KANUN-I ESASİ VE MECLİS-İ MEBUSAN'A DAİR LAYİHASI

Tavzîh-i Kelâm ve Tasrîh-i Merâm

Dr. EBUBEKİR SOFUOĞLU
Sakarya Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih araştırma görevlisi

Ahmed Midhat Efendi 1880 yılında, İstanbul'dan Avrupa gazetelerine padişah II. Abdülhamid'in Meclis-i Umumi'yi tekrar açmak istediğini, fakat vükela ve bürokratlardan bazılarının padişahın bu isteğine karşı oldukları şeklinde mektuplar gittiğini, öte yandan İstanbul kamuoyunda padişahın Kanun-ı Esasi'yi tanıdığına pişman olduğuna dair bazı sözlerin kulağına geldiğini ileri sürerek, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi'yle ilgili bu layihayı "Tavzîh-i Kelâm ve Tasrîh-i Merâm" başlığı ile kaleme almıştır. (BOA, Yıldız Esas Evrakı, Dosya no. 71, Gömlek no. 31, 8 Mayıs 1296.)

> Dersaadet'ten Avrupa gazetelerine yazılmakta olan birtakım mektuplarda zat-ı hürriyet-sîmât-ı hazret-i hilâfet-penahînin vaz' u tesisine muvaffak buyrulduktan Kanun-ı Esasi muktezâ-yı âlisince Meclis-i Umumiyi tekrar küşâd buyurmak emel-i hümayunlarında bulunduklarına ve fakat vükela ve bendegândan bazı zevâtın bu emel-i hümayûn-ı mülûkâneye muhâlif rey vermekte olduğuna dair fıkralar okumaktayım.
>
> ... hâşâ sümme hâşâ şevketlü veliyyü'n-nimet efendimiz hazretleri Kanun-ı Esasi'nin ihsanından pişman olmuş tarzında türrehat neşredilmekte olduğundan bu sözleri işitmekle hakikaten dilhûn olmaktayım.

Ahmed Midhat Efendi layihayı, tartışmaların yoğunlaştığı dört başlıkta ele alır.

Birinci Bahis:
Şer'an Mesele-i Hilâfet

Meşrutiyet tartışmalarının başladığı günden itibaren Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi için yapılan eleştirilerden en önemlilerinden biri Kanun-ı Esasi'nin Hukûk-ı Hilâfeti nakzedeceği görüşüdür. Meclise gayrimüslim birinin aza olması, hükümeti, hükümet-i İslamiyeden çıkarıp, muhtelif dinlerden mürekkep dinsiz bir hükümet haline getireceğinden, hatta padişahın bile gayrimüslim kontrolüne girmiş olacağından endişe edilmektedir:

> ... Parlamento usulü şer'e de muvâfık değildir, akla da muvâfık değildir. Şer'e muvâfık değildir, çünkü saltanat-ı seniyye-i Osmaniye hilâfet-i muazzama-i İslamiyeyi de haizdir. Hilâfet-i İslamiyeyi haiz olan bir devlet ise yalnız devlet-i İslamiye olmak lazım gelir. Şu halde Meclis-i Mebusan açılmak iktiza etse memalik-i şahanelerinde İslam'dan gayri olan anâsır da meclis-i mezkûrda aza olabileceğine göre saltanat-ı seniyyeleri devlet-i İslamiye halinden çıkıp edyân-ı muhtelife ashabından mürekkeb bir halkın dinsiz hükümeti olur ki...
>
> Meclis-i Mebusan usul-i meşveret değil, usul-i murakabedir. Bâlâda arz olunduğu gibi mebusan milel-i muhtelifeden mürekkeb olacağına göre usul-i murakabeyi kabul etmek İslam olmayan milletleri hâkimiyetin fevkine çıkarmak, yani Hz. Peygamber (S.A.V.) efendimizi münker olan [inkâr eden] kefereyi, vekil-i peygamber olan halife-i İslam üzerine hâkim kılmak demektir...

Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi'nin, hilafeti nakzedeceğine dair görüşlere Ahmed Midhat Efendi katılmamaktadır. O, hilafet hukukunun kaynağının ilahi olduğunu, ancak ilahi mü-

Ahmed Midhat Efendi'nin 8 Mayıs 1296 (20 Mayıs 1880) tarihli layihasının ilk ve son sayfaları.
BOA, Yıldız Esas Evrakı, Dosya no. 71, Gömlek no. 31.

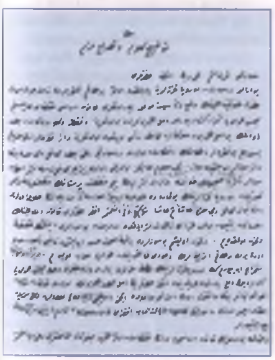

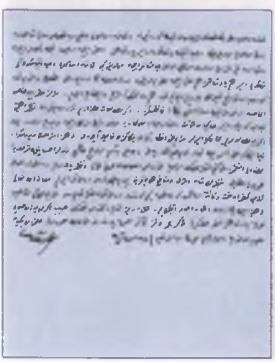

1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi iki yıl sonra askıya alınmasına rağmen, Kanun-ı Esasi'nin metni ve ilanına ilişkin padişah fermanı Osmanlı salnamelerinde daha sonraki yıllarda da yayımlanmaya devam etti. Yalnız ilk yıllarda fermanın başındaki "Vezir-i mealî-semirim Midhat Paşa" hitabı olduğu gibi yayımlanırken, daha sonraki yıllarda Midhat Paşa'nın adı buradan çıkarıldı.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1298.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1320.

Babıâli'de Kanun-ı Esasi'nin ilanını temsil eden bir çizim.
Cengiz Kahraman arşivi

dahaleyle nakzedilebileceğini, başka bir müdahalenin Hilafetin hukukuna herhangi bir zarar vermeyeceğini savunur:

> Cenabı Hak 'İnnallahe ye'muru bi'l-adl ve'l-ihsan' ilaahire [muhakkak adalet ve iyilikle muameleyi emrediyor] ayet-i kerimesinde böyle emr ve böyle nehy buyurduğu için hazret-i halife dahi bu emr ü nehyde bulunuyor... Ve işte bu hikmete mebnidir ki emr-i halifeye muhalefet emr-i ilahiye muhalefet sayılıp maazallahu Teala halifeye isyan dahi Allah'a isyan sayılarak...
>
> ... bir sâil çıkıp da, öyle ise şeriat-ı garra-yı Muhammediye dahi bir nevi Kanun-ı Esasi demek oluyor diye devam eyleyecek olsa acaba bu dava kolayca red olunabilir mi?...

Bu düşüncelerle Ahmed Midhat Efendi, hilafete isyanı, Allah'a isyana bağlayarak hilafet hukukunun zarar görmeyeceğini savunur.

İkinci Bahis: Siyaseten Mesele-i Hükümranî

Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi muhalifleri, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi ile padişahın hukukunun ve yetkilerinin kısıtlanacağını ileri sürüyorlardı. Ahmed Midhat Efendi, padişahın yetkilerinin kısıtlanacağı fikrine de karşı çıkmaktadır. Ona göre meşruti yönetim, teba ile padişah arasında bir işbölümüdür. Halk kendi temsilcilerine vekâlet vererek, yönetime ortak olmuştur. Halkın temsilcileriyle padişahın ülkeyi birlikte yönetmeleri, böylece bir işbölümüne gitmeleri, bizde icma'-i ümmetle, Avrupa'da ise vatandaşın "karar-ı umumisi" olarak açıklanır. Bu halde hükümdara isyan, umuma isyan gibidir. Bu görüşleri ifade eden Ahmed Midhat Efendi, padişahın bu işbölümüyle de olsa hukukun tahdid ve tayinini kısıtlama olarak görmez.

> Şu muhtasar ifadecik üzerine bir mülahaza edelim: Hükümdarın hukukunu muhafaza eylemekde Kanun-ı Esasi dahi şer'-i şerife benzemiyor mu? Zira şer'-i şerif misillü kanun-ı münif dahi gerek hükümdarın, gerek teb'anın haklarını ve vazifelerini tayin ve tahdid ederek o hudûd-ı esasiye dahilinde muhafaza eyliyor. Bu bahislerde "tahdid ve tayin" lafızlarını dehşetli birer kelime olmak üzere telakkiye imkân var mıdır? Tahdid demek, vâkıa bir şeyin hududunu gösterip o huduttan dışarı çıkılamayacak demek ise de dışarıdan o hududun içine girmek dahi memnû olduğu yine de bu lafızdaki mananın suret-i diğeridir.

Burada Ahmed Midhat Efendi tahdidden var olan hakların tespitini anlamaktadır. İki tarafın da (teba-padişah) haklarının belirlenmesini öne sürmekte, bunun da kısıtlama olmadığını düşünmektedir.

Üçüncü Bahis: Kanun-ı Esasi'nin Vaz'ındaki Tehlike veya Menfaat

Kanun-ı Esasi'nin vaz'ına karşı çıkan muhaliflerin en büyük sıkıntıları padişahın yetkilerinin kısıtlanacağı endişesiydi.

> Binaenaleyh şu müşkil zamanda usûl-i meşrutiyet veya tâbir-i diğerle, Kanun-ı Esasi'yi tekrar vaz' u tesis etmek veya Meclis-i Mebusanı küşad eylemek saltanat-ı seniyyelerini bir anda gayya-yı izmihlalin ka'r-ı nâyâbma ilka edeceğinden hiç şüphe olunmamalı. Böyle açık bir tehlikeyi velev tecrübe tarikiyle olsun göze aldırmak ise şer'an katiyen caiz olamaz.
>
> Meclis-i Umumi'nin celb ve küşadı emrinde arzu-yı hümayuna muhalefet edenler daha Kanun-ı Esasi'nin hîn-i tesisindeki suret-i muhalefetlerini bu defa dahi tecdid ederek şehriyar-ı hürriyet-şiarımız ve hükümdar-ı ebu'l-ahrarımız şevketlu padişah-ı cihân-muta efendimiz hazretlerine şer'-i şerifin istiklal-i saltanatı daha ziyade muhafaza edeceğinden ve Kanun-ı Esasi'nin ise hukuk-ı padişahiyi tahdid eyleyeceğinden bahisle Kanun-ı Esasi'nin vaz'ında pek büyük tehlikeler olduğunu ve hazır birkaç senedir şu Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi'den bahs olunmayıp halk dahi bunları unutmağa takarrüb eylemiş bulunmak hasebiyle bu kanunun bütün bütün bile nesyen mensiyyen ve keen-lem-yekûn hükmüne konulmasını tavsiye ediyorlar imiş.
>
> Bu kaziye iktizasınca güya Meclis-i Umumi her neye karar verir ise şevketlu efendimiz de o şeyi tasdike mecbur olacak ve işte bu cihet dahi istiklal-i saltanata dokunacak imiş. Hukuk-ı hilafetin mahdudiyeti yalnız Kanun-ı Esasi'de değil şer'-i şerifte dahi var iken, kanunun bu cihetine ilişmek zaten mevcut olan bir şeyin husulünü tekrar düşünmek olur ki bu dahi mantıken abestir. Halbuki o mahdudiyet sarahaten bir mahfuziyettir.

Ahmed Midhat Efendi her şeyin bir kanuna tabi olduğunu, meclis sisteminin, milletin de katılmış olduğu istişari bir kurum olduğunu, padişahın istişareyi öteden beri devam ettirdiğini ve istişareye Meclis-i Umumi ile milletin temsilcilerinin de katılacağını, böylece de radikal bir değişiklik olmadığını düşünür. Öte yandan gündemde olan bir konunun keyfi değil de bir yasaya dayanılarak reddedilmesinin daha hazmedilebilir olduğunu, mebusların, Babıâli ve bürokratların, bir kontrol aracı olduğunu, varidatın ve bürokratik işlerin kontrolünün daha iyi olacağını, böylece halkın yönetime daha fazla ortak olacağı gibi olumlu sonuçları ileri sürerek, Kanun-ı Esasi'nin faydalı bir tercih olacağını söyler.

Ahmed Midhat Efendi
Cengiz Kahraman arşivi

Dördüncü Bahis: Kanun-ı Esasi'nin Mahvındaki Menfaat veya Tehlike

Ahmed Midhat Efendi, asıl tehlikenin Kanun-ı Esasi'nin mahvında olduğunu düşünür. Mebusânın vûkelayı kontrol ettiğini, böylece milletin, mebusânın nasıl bir kontrol aracı olduğunu daha iyi görebileceğini söyler. Uluslararası ilişkilerde ise Avrupa'nın Osmanlı devletini müsamahasız gördüğünü, hürriyetin ancak Kanun-ı Esasiyle, temsili sistemle verileceğini, onun için Kanun Esasi'nin vaz'ının gerektiğini savunur. Osmanlı Devleti'nin en önemli yanlarından biri olan müsamahakâr yönü artık imaj kaybetmektedir. Mesela Dobruca ahalisi, Müslümanları da dahil hep birlikte, yapılan zulümlerden dolayı Romanya'ya iltica etmiştir. Öte yandan Ehl-i İslam'ın Osmanlı Devleti'nde değil de, Bulgaristan'da mes'ud olması Osmanlı Devleti için bir zûldür. Bunların hepsi hukuksuzluğun, memur, ayân, mütegallibe sınıflarının yaptıkları zulümlerin bir sonucudur. Ahmed Midhat Efendi bu boyutuyla Kanun-ı Esasi'ye muhalefeti kanunsuzluğu istemek olarak addeder.

> ... Bendeniz şer'an, hilafetin hukuk ve vezaifini ayniyle bir kanun şeklinde gördüğüm gibi, siyaseten Kanun-ı Esasi'yi dahi yine hilafet-i şer'iye esasına şebîh [benzer] gördüğümden ve Kanun-ı Esasi'yi vaz' ve bahusus saye-i şahanede zaten mevzu olduğu cihetle ihya etmekte birtakım tehlike var ise padişahımız ve milletimiz için olmayıp belki vükelamız için de istibdattan gayr-i meşru olarak müstefid olmağa çalışanlar için olduğu gibi Kanun-ı Esasi'yi ihya etmemekteki tehlikeyi ise hem padişahımız hem milletimiz için muzır bulduğumdan...
>
> ... Subhanallah! Bu meselede insan efkârını derinlere sevk eyledikçe ne kadar istiğraba şâyân noktalar ve nükteler görüyor! Acaba bir adam çıkıp da diyebilir mi ki, "Bir devlete kanun nizam filan istemez. Her işi gelişigüzel yapıvermeli." Böyle bir davada bulunacak adam tasavvur olunabilir mi? Şuabat-ı umur ve mehamm-ı devletten her biri bi't-tabi kanun ve nizamlar ister...
>
> ... Lâkin Kanun-ı Esasi ki cemiyet-i medeniye ve mesudiyet-i ahrârenenin üssü'l-esasıdır...

Ahmed Midhat Efendi, Kanun-ı Esasi'nin vaz'ı tehlikeli midir, değil midir bir yana, mahvında büyük bir tehlike görmektedir. Kanun-ı Esasi'nin mahvıyla her alanda başıbozukluk, bir kanunsuzluk olacağından, buna bağlı olarak da zulümlerin artacağından endişe etmektedir. Bu da devletin sekteye uğraması, emniyeti temin edememesi, teb'anın çözülmesi gibi sonuçları doğuracağından, asıl tehlikedir.

ZEUGMA YALNIZ DEĞİL: FIRTINA, YORTANLI, ÇİNE, MUNZUR, ÇORUH, BİRECİK, KARGAMIŞ, HASANKEYF

Barajlar mı, Kültürel Miras mı?

OSMAN KÖKER

Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Hasankeyf Kurtarma Komitesi, Hasankeyf Gönüllüleri, ICOMOS Türkiye Milli Komitesi, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, Mimarlar Odası, Tarih Vakfı, Türk Sosyal Bilimler Derneği temsilcileri ve Av. Murat Cano'dan oluşan Barajlar ve Kültürel Miras STK İzleme Kurulu, 7 Ekim 2000 tarihinde Darphane-i Amire'de düzenlediği bir günlük toplantı ile çalışmalara başladığını duyurdu. "Zeugma Yalnız Değil!..." başlığı altında yapılan toplantı, ulusal ve uluslararası kamuoyuna Zeugma'nın barajlarla tahrip edilen tarihi miras anlamında tek örnek olmadığını duyurmayı, benzer tehdit altında bulunan her bölgeden örnekleri aktararak, kamuoyunun dikkatini ve ilgisini barajlar ve kültürel miras konusunda "ötekilere" de çekmeyi amaçlıyordu.

Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'in açış konuşmasıyla başlayan toplantıda Prof. Dr. Mehmet Özdoğan "Türkiye'de Baraj Projeleri ve Tarihsel Yerleşme Alanları" üzerine geniş bir sunuş yaptı. Özdoğan konuşmasında, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de de "koruma" ile "çağdaşlaşma"nın, "geçmişin korunması" ile "iyi bir geleceğin hazırlanması"nın birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak ortaya konduğunu, bunun da sayıları çok az olan kültür tarihçileri ile yatırımcı kurum ve kuruluşları sürekli olarak karşı karşıya getirdiğini; ya geçmişi feda etmek ya da gelişmeyi, yatırımları durdurmak gibi iki olumsuzlu bir denklemin ortaya çıktığını belirtti. Toprağa müdahale sayılan her türlü yatırıma, daha proje aşamasında iken arkeologların denetlemesi, yapılan durum tespitine göre ya projede bazı değişikliklerin yapılmasını ya da gerekli durumlarda "bilginin" tümü ile kurtarıldıktan sonra yatırımın devam edebileceğini uluslararası sözleşmelerin de hükme bağladığını vurgulayan Özdoğan, ülkemizdeki duruma, yalnızca barajlar açısından baktığımızda bile çok karamsar bir tablo çıktığına dikkat çekti. Yapımı bitmiş ya da yapım aşamasındaki barajların sayısının 100'ün çok üzerinde olduğunu belirten Özdoğan, bunlar arasında baraj göl alanları sistematik olarak taranmış alanların sayılı birkaç örnek ile sınırlı kaldığını, diğerlerinde sayısını ve ne olduğunu bile bilmediğimiz kültürlerin, baraj gölleri tarafından yutulmuş olduğunu, sistemli ve organize kurtarma projesi uygulamakla övünülen Keban'da bile, arkeolojik kazılar baraj bitme aşamasına yakınken başladığı için, saptanan yerlerin çok küçük bir yüzdesinin kurtarılabildiğini belirtti.

Arkeolojinin, sanıldığı kadar büyük giderler gerektiren bir uğraş olmadığını, bir barajın maliyeti ile karşılaştırıldığında ise, sözü bile edilmeyecek bir girdi olduğunu, Atatürk Barajı arkeolojik kurtarma projesine devletin ayırmış olduğu toplam ödeneğin, Baraj açılış törenine harcanan paradan daha az olduğunun hesaplandığını belirten konuşmacı, yatırımlarda, henüz proje aşamasındayken bu hesap yapılır, arkeolojik çalışmalar zamana yayılır ve o yatırımın gider bütçesine eklenirse bu sorunun kendiliğinden çözüleceğini ekledi.

Fırtına Vadisi'nde Enerji Projesi ve Kültürel Zenginlik konusunda bir sunum yapan Trabzon Koruma Kurulu Başkanı Prof. Dr. Cengiz Eruzun, bölgedeki betonlaşmaya dikkat çekti ve bölgede yapılması düşünülen barajların doğal zen-

ginlikler üzerindeki olumsuz etkilerini anlattı. "Işıksız Belki, Fırtınasız Asla" başlıklı bir konuşma yapan Çamlıhemşin-Hemşin Vakfı Başkanı Okay Karayalçın ise barajın kurulması halinde Fırtına Vadisi'nde kaybedeceğimiz güzellikleri aktardı.

Av. Murat Cano'nun Munzur Vadisi'nde kurulmak istenen barajlar zincirinin doğal doku ile yaşam kültürü üzerinde nasıl tahripkâr etkileri olacağını özetleyen konuşmasının ardından, Bergama Müzesi Müdürü Ahmet Yaraş, Yortanlı Barajının gölet alanının ortasında kalan Paşalıcası mevkiinde, 1984'ten beri yapılmakta olan kazılar hakkında bilgi verdi. Aydın-Muğla arasındaki Çine Barajı'nın Gökbel Vadisi üzerine etkilerini Marsyas'ın ikinci ölümü olarak adlandıran Doç. Dr. Şadan Gökovalı, barajın en ilginç Karia kentlerinden Gerga'nın gidiş yolunu kapattığını, Gerga ve Alabanda antik kentlerinin su mühendisliği harikası sayılan su yollarını yok ettiğini, 2.400 yıllık İncekemer köprüsünü sulara gömdüğünü, Çine çayı vadisindeki muhteşem antik yol ile bir kaya mezarı ve karakol kulesini ulaşılmaz hale getirdiğini, günlük (lyquidamber orientalis) ağaçlarını yok ettiğini anlattı.

Çoruh Vadisinde Enerji, Doğa ve Kültür başlıklı bir konuşma yapan Prof. Dr. İlhan Avcı, Çoruh Nehri üzerinde yapılacak barajların projeleri hazırlanırken salt "teknik ve ekonomik yapılabilirlik kriterleri"nin esas alındığını, sosyal, biyolojik ve fiziksel çevre parametrelerinin yeterince değerlendirilmediği, doğal çevrenin ise hiç sözünün edilmediğini vurguladı. Birecik Baraj Havzasını kültürel ve doğal miras açısından değerlendiren Arkeolog Nezih Başgezen, Zeugma'nın ve Halfeti kasabasının bir kısmının nasıl sular altında kaldığını dialar eşliğinde anlattı. Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi hakkında konuşan ODTÜ-TAÇDAM Bölge Koordinatörü Jale Velibeyoğlu, Ilısu ve Karkamış baraj göllerinin yok edeceği tarihsel miras olarak sadece Hasankeyf'in adının geçtiğini, oysa barajların birçok arkeolojik zenginliği yok edeceğini vurguladı. Velibeyoğlu ayrıca, bölgedeki siyasal-etnik gerginliklerin arkeologların çalışmalarını nasıl olumsuz etkilediğini de örneklerle aktardı.

Barajlar ve Kültürel Miras STK İzleme Kurulu'nun 7 Ekim'de Darphane'de düzenlediği toplantıdan.

Toplantının ikinci bölümünde, Mimarlar Odası'ndan Oktay Ekinci, Tarih Vakfı'dan Orhan Silier, Elektrik Mühendisleri Odası'ndan Ünal Erdoğan, ODTÜ-TAÇDAM'dan Doç. Dr. Numan Tuna, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nden Aslı E. Özdoğan, İnşaat Mühendisleri Odası'ndan Cemal Gökçe'nin katıldığı bir panel düzenlendi.

Panelde Oktay Ekinci'nin, tarihsel mirasın korunması konusunda Türkiye'nin de altında imzasının bulunduğu uluslararası metinlerde soruna sadece o ülkenin tasarrufu olarak bakılmadığı, uluslararası önlemler de getirildiği yolundaki sözleri ilginçti. Ekinci, imzalanmasıyla birlikte iç hukukun da bir parçası haline gelen Malta Sözleşmesi'nin, görünür bir kalıntı dahi olmasa bile önlemler getirdiğini ve başka devletlere müdahale hakkı tanıdığını anlattı.

Elektrik Mühendisleri Odası Genel Başkanı Ünal Erdoğan'ın konuşması ise tartışmalara yeni bir boyut kazandırdı. Toplantının başından beri konuşmacılar, Türkiye'nin büyük projelere ihtiyacı olduğunu kabul ettiklerini, tarihçi ve arkeologların bu barajların yapılmasına ilke olarak karşı çıkmadıklarını, sadece kültürel tarihsel mirası korumak amacıyla projenin başlangıç aşamasından itibaren bazı tedbirler alınmasını istediklerini belirtirken, Erdoğan Türkiye'nin aslında 2030 yılına kadar gerçek bir elektrik sıkıntısının olmadığını, yapılması düşünülen barajların da gerekli olmadığını, bu barajların sadece bazı çevrelere rant sağlamak amacıyla planlandığını rakamlarla açıkladı. Elektrik kaçaklarının önlenmesini ve alternatif enerji kaynaklarına yönelinmesini öneren Erdoğan, yeni bir de model önerdi: GAP'ın sulama kanalları üzerine köylüler tarafından kurulacak küçük santrallar, büyük barajlardan daha çok elektrik üretecektir. Erdoğan'ın barajlar konusunda çizdiği tablo, bize de konuşmacıların hiçbirinin telaffuz etmediği yukarıdaki başlığı atma cesareti verdi.

Haziran ayından itibaren düzenli olarak bir araya gelen Barajlar ve STK İzleme Kurulu'nun hedefleri arasında barajlar nedeni ile sular altında kalma tehlikesi bulunan kültürel mirasın bir envanterinin oluşturulması ve bilgi bankası kurulması, web sayfası hazırlanması, "21. Yüzyılda Barajlar ve Kültürel Miras" konulu bir sempozyum düzenlenmesi yer alıyor.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması çalışmalarının son teslim tarihi 20 Ekim 2000'di. Yarışmaya katılmak üzere başvuruda bulunan arkadaşlardan 80'inin çalışması, 20 Ekim cuma akşamı masamızın üzerinde duruyordu. Hemen başlayan değerlendirme süreci hâlâ devam ediyor. Sonuçlar *Toplumsal Tarih*'in aralık sayısıyla duyurulacak. Derece alan çalışmalar aynı tarihte basın yoluyla da duyurulmaya çalışılacak. Sonuçların açıklanmasının ardından, aralık ayı ortasında ödül töreni düzenlenecek.

Yarışmada derece alamayan arkadaşlara, üzülmemeleri gerektiğini bir kere daha hatırlatmak istiyoruz. Şu aralar televizyonlarda yaygın olan yarışmalarda kullanılan "önemli olan katılmaktı" sözü, sanırız en fazla bu yarışmaya yakışıyor. Katılan herkes kendi emeğiyle ortaya bir ürün çıkardı, bu ürünü çıkarırken birçok şey öğrendi, farklı deneyimlerin sahibi oldu.

Gelen çalışmaların niteliğiyse bizler için son derece sevindirici oldu. Katılımcılar makalelerinin içeriklerine, görsel malzemesine ve teslim şekline son derece özen göstermişlerdi. Hepsini kutluyoruz. Konu seçimi ise genelde yerel konulardan oluşuyor. İnebolu'nun, Beypazarı'nın, Lefke'nin, Kandıra'nın kısa tarihi, tarihi Ani kenti, biyografiler, aile tarihleri, sözlü tarih çalışmaları sanırız makalelerin içerik zenginliği hakkında fikir verir. "Cumhuriyet'ten Günümüze Saç Modasının Değişimi", "Kayseri'de Pastırmacılık ve Pastırmanın Tarihi", "Mersin Soda Fabrikası İşçilerinin Grevi" başlıklı makaleler de, konuların özgünlüğü hakkında fikir verecektir.

İnternette oluşturduğumuz www.egroups.com/group/genc-tarih adresli tartışma listemizde, bazı arkadaşlar farklı gerekçelerle makalelerini hazırlayamadıklarından, ama bir sonraki yıl da yarışma düzenlenirse mutlaka katılacaklarından bahsettiler. Bir sonraki yıl yarışmanın tekrarlanması için bizim de çalışmalarımız sürüyor. Katılımcıların da, bizim de ortak dileğimiz bu yarışmanın geleneksel hale gelmesi.

Yarışmayı her yıl yinelemenin yanında, edinilen deneyimlerle yeni projelerin önünü açmak ise şu anda sadece niyet aşamasında. Tartışma forumunda bir arkadaşımızın gündeme getirdiği gibi, yarışmaya katılanlarla ilgili bir veri tabanı oluşturmak, katılımcıların birbirleriyle kaynak alışverişlerinde bulunabilmelerine imkân sağlayacak bir iletişim ortamı yaratmak, makalelerin bir web sayfasına taşınması gibi fikirler, bu yarışmanın kalıcılığı için atılabilecek adımlardan birkaçı. 19 Kasım'da Darphane-i Amire binalarında yapacağımız toplantı, bu fikirlerle gündeme geldi. Öncelikle birbirimizi tanımak adına gerçekleştirmek istediğimiz bu toplantı sayesinde, başvuru formunda bir isim olmaktan ya da yarışma sekreteryası gibi sıfatlardan kurtulmuş olacağız. Beraber ne yapabileceğimizi tartışacak, bundan sonraki çalışmalarımızda birbirimize nasıl faydalı olabileceğimizi konuşacağız. Çalışmalarını zamanında teslim etmiş ya da yarışmaya başvurduğu halde çeşitli nedenlerle çalışmasını tamamlayamamış bütün arkadaşları bu toplantıya bekliyoruz.

TANIŞMA TOPLANTISI

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'na başvuran bütün arkadaşlar buluşuyoruz.

Yer: Darphane-i Amire Binaları, Topkapı Sarayı I. Avlu, Aya İrini yanı Sultanahmet / İstanbul
Tarih: 19 Kasım 2000 Pazar
Saat: 13.00
Tel.: (0212) 513 20 35

16. Yüzyılda Bir Değirmencinin Evren Kuramı

Dr. TUFAN GÜNDÜZ

Bu kitabı muhakkak okumamı 1994 yılında ABD'li meslektaşım Leslie Pelrce tavsiye etmişti. Ancak o zamanlar kitap henüz Türkçeye çevrilmemişti. Metis Yayınları'nın 1996'da Türkçeye kazandırdığı bu kitabı okuyunca hem tavsiye edene, hem de çeviri yayını yapanlara karşı teşekkür borçlu olduğumu bildirmem gerekiyor.

Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Metis Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1999, 215 s.

Kralların büyük işlerini bırakarak yedi kapılı Theba'nın duvarcı ustalarının peşine düşmek, belki tarihin labirentleri arasında duvarlara çarparak ilerlemek gibi bir şey, ama çoğu zaman labirentin sonuna ulaşmak da imkânsız. Ancak, gene de seyrek bulunabilen belgeler arasında bilinmeze doğru kat edilen yolculuk şaşırtıcı bir gerçekle yüz yüze bırakabiliyor. Bu yüzden Carlo Ginzburg'un dediği gibi, "Theba'yı inşa eden duvarcının kim olduğu sorusu anlamını daima muhafaza ediyor."

Kralların, Papaların ya da şövalyelerin büyük işlerinin yanında Fruilili değirmencinin etrafındakilere, yolculara veya komşularına anlatığı fikirlerinin ne önemi olabilir? Ya da saygın bir işi bile olmayan bir değirmenci, tarihin nasıl konusu olabiliyor? Carlo Ginzburg, 16. yüzyıl İtalyasında Kilisenin öğretileri ile aykırılığa düşen ve bu yüzden diri diri yakılarak idam edilen Menocchio'nun sırlarını öğrenmeye çalışırken, Avrupa'nın reform hareketleri ile çalkalandığı bir dönemde dini, siyasi ve ekonomik sıkıntıların insanların ruh dünyasını nasıl etkilediğinin ve dini iktidarın buna karşı nasıl bir tavır sergilediğinin portresini çiziyor.

Menocchio takma adlı değirmenci Domenica Scandella, dağlık, kıraç, üstelik akarsuların taştığı, fırtınaların etrafa zarar verdiği bir bölge olan Fruili'de komşuları tarafından saygı duyulan bir kişidir. Montereale kasabasının ve etrafındaki bazı köylerin belediye başkanlığını yaptığı gibi Montereale kilisesinin yöneticiliğinde bile bulunmuştur. Kunduracılık kadar saygın bir mesleği olmasa da, orta düzeyde bir geliri vardır. Nitekim kazancının bir bölümünü şehirden yahut gezgincilerden (?) kitap satın almaya ayırmaktadır. Menocchio Latince bilmediği için daha çok halk dilinde yazılmış kitapları tercih etmektedir. Bunlar çoğunlukla Hıristiyanlığa dair eserler ve seyahatnamelerdir. Tercüme bir Kuran-ı Kerim'i ise muhtemelen bir yerde görmüş veya ödünç edinmiştir.

16. yüzyıl İtalyasının kilisenin egemen güç olduğu ortamında Menocchio'nun, geçimini temin ettiği, belediye başkanlığı, kasaba kilisesinin yöneticiliği gibi saygın vazifeleri yerine getirdiği ve hatta satın alma gücü sayesinde pek çok arazi kiralayabileceği için Tanrıya şükretmesi gerekirdi. Ancak, ters giden bir şey vardı. Menocchio'nun, okuduğu kitapların tesiri ile dünya, evren, ruh, Tanrı, şeytan, iktidar, kilise, kralların işleri, avukatlar, mahkemeler, muhatap bulunabilecek her konuda söyleyeceği bir şeyler vardır. Yani içinde bulunduğu ortam Menocchio'yu rahatsız etmektedir. O kadar bunalmıştır ki: "Kanunun kılıcından korkmasam herkesi sözlerimle şaşkınlığa sürüklerdim. Ayrıca, papanın, bir kralın veya bir prensin karşısına çıkmama izin verseler, onlar da beni dinlemek isteseler söyleyecek çok şeyim olurdu. Sonradan beni öldürseler bile gam yemezdim" (s. 31) diye ortalık yerlerde konuşmaktadır. Bununla birlikte, kendi hakları konusundaki görüşlerini dini bir kökene dayandırmaktaydı. Bir değirmenci iman hakkındaki hakikati bir papaya, bir krala veya bir prense açıklayabilme hakkına sahip olmalıydı. Çünkü "Tanrı'nın bütün insanlara verdiği tin" onun içinde de vardı. Aynı nedenle "üstlerinin yaptıkları şeytanca işleri yüzlerine vurabilirdi" (s. 40). Fruilili değirmenci mahkemelerde Latince konuşulmasını yoksullara ihanet olarak görmekteydi. "Çünkü mahkemelerde yoksullar ne söylendiğini anlamıyor ve eziliyorlar; iki kelime söylemek isteseler avukata ihtiyaç duyuyorlar" (s. 31) diye bağıra çağıra konuşuyordu. Menocchio çok kızgındı. Kilisenin, papa ya da kardinallerin her taşın altından çıkmalarından nef-

ret ediyordu. Sömürü o kadar ileri boyutlara varmıştı ki, yoksul bir köylü bir tarla kiralamaya kalkışsa bu tarla ya kiliseye ya papa veya kardinale ait çıkıyordu. Aslında bu kızgınlık bir yönü ile 16. yüzyıl Venedik'inde yaşanan ekonomik krize ve köylülerin cidden yoksullaşmasına rağmen kilise ve siyasal iktidarın duyarsızlığına karşı idi. Gerçi hükümet toprak kiralama yöntemi başta olmak üzere pek çok alanda kolaylıklar getirmeye çalışmaktaysa da, köylerdeki yoksulluk had safhaya ulaştığından hızlı bir göç yaşanmış ve köylerin büyük bölümü harabeye dönmüştü.

Menocchio çevresinde haksızlıklarla dolu bir dünya görmekte ve bu yüzden acı çekmektedir. Bazen bir kitapta, bazen bir tasvirde duygularına tercüman bulduğu zaman bunu derhal benimsemekte; kendi dünyasında kurguladıktan sonra, yeni bir fikirmiş ve sadece bunu kendi düşünüyormüş gibi etrafındakilere anlatmaktadır.

Menocchio'nun başının belaya girmesine asıl sebep ise kilise ve ruhban hakkında ileri geri konuşmaya başlamasıdır. O, kilise, papa, kardinal ve piskoposların halkı soymak için dini kullanmalarına şiddetle içerlemekte ve her vesileyle bunu yüksek sesle tenkit etmektedir. Fakat onun kâfir olarak nitelendirilmesinin asıl sebebi kilisenin öğretilerinin bir türlü aklına yatmamasıdır.

Menocchio, okuduğu kitaplardan başka dünyaları, başka Tanrıları, dinleri, şeytanları ve hayat felsefelerini keşfeder. Bu keşif onun fikir dünyasını altüst ettiği gibi Katolik doktrinlere olan inancını da temelden sarsar; Tanrı'yı, İsa'yı, melekleri, ruhları, evrenin yaratılış kuramını vs sorgulamaya başlar. Ona göre kilisenin anlattığı -ya da dayattığı- şeylerin hepsi palavradır. Bütün bunlar papa, kardinal yahut psikoposun daha fazla para kazanmak için uydurduğu şeylerden ibarettir. Onlar işi o kadar ilerletmişlerdir ki, doğumdan, vaftizden, hatta cenazeden bile para almaktadırlar. Bütün bunlar Hıristiyanlık olamaz. Tanrı bunları istemiş olamaz.

Menocchio bir adım daha ileri gider; kendi evren kuramını geliştirir. "Fikrimce her şey bir kaos. Toprak, hava, su ve ateş birbirine karışmış. Bunun içinden bir kile biçimlenmiş. Tıpkı peynirin sütten yapılması gibi. Ve içinde kurtlar oluşmuş. Bunlar da melekler. En kutsal haşmetli bunların Tanrı ve melekler olmasını emretti. Meleklerin arasında Tanrı da vardı. O da bu kilenin içinden aynı zamanda yaratılmıştı, O efendiydi." Bu sözler Menocchio'nun engizisyonu boylaması için yeter de artardı bile. Ancak o hâlâ susmuyordu.
Hz İsa'nın herkes gibi bir insanı olduğunu ileri sürüyordu ya da en azından o da herkes gibi Tanrının oğluydu -ya da herkes İsa gibi, Tanrının oğluydu- dahası İsa'nın çarmıha gerilmesi hikâyesi de abartılıydı ve İsa kaderine razı olmakla hata etmişti. Hatta bir keresinde İsa'nın Tanrı olup olamayacağı hususunda tartışma çıkınca Menocchio "Eğer Tanrı ise, kendini çarmıha germelerine izin verdiğine göre bir hıyar olmalıydı" diye çıkışmıştı. Daha da kötüsü, Kuran olması muhtemel bir kitabı da övmüştü.

Menocchio, İncil'in ayetlerini de kiliseden farklı yorumluyordu. Günahlar ve cezalar konusunda kilisenin yetkisinin olamayacağında ısrar ediyor, günah çıkarmanın papaların işi olmayacağını savunuyor, bir papazın, günahın cezasının ne olacağını tam olarak bilemeyeceğine göre bir ağaca günah çıkarmak ile bir papaza günah çıkarmak arasında bir farkın bulunamayacağını öne sürüyordu. Menocchio "yeryüzündeki cennetin, malı mülkü olan beyefendilerin hiçbir iş yapmadan yaşadığı yer" olduğuna inanıyordu. O yeni bir dünya istiyordu. Yeni bir dünya ve yeni bir hayat tarzı. "Çünkü kilise gerektiği gibi hareket etmiyordu ve debdebe göz kamaştırıcı boyuttaydı."

Bu çılgın adam, karısının, çocuklarının, komşularının, hatta arkadaşlarının uyarılarına rağmen -bazıları onun anlattıklarını duymak bile istemiyordu- değirmenine gelenlere, yolda birlikte yürüdüklerine, çarşıda karşılaştıklarına, tanıdığı, tanımadığı herkese kendi evren kuramından söz açıyor ve kiliseyi yerden yere vuruyordu. Çok geçmeden kendisini engizisyonun karşısında buluverdi.

Engizisyon yargıçları, Menocchio'nun bu fikirleri kendisinin mi ürettiğini yoksa ona da bir başkasının mı anlattığını uzun yargılama ile çözmeye çalıştılar. Menocchio bu fikirlerin kendisine ait olduğunu; fakat yer yer şeytanın da aklını karıştırmış olabileceğini söyledi. Yargıçlar, Menocchio'nun çelişkilerini ortaya koydukça o "ben aslında öyle söylememiştim" diyerek bir izahatta bulunuyor ve bir başka çelişkinin kapısını açıyordu. Bu yüzden engizisyon yargıçları onun ruh dünyasını bir türlü çözemedi.

İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg, modern tarihçiliğin sorgulama yöntemi ile Menocchio'nun ruh

YAHUDİ TARİHÇİYE VATİKAN ARŞİVİ'NDE ARAŞTIRMA İZNİ

Ben de bu kitabı okuyunca çok etkilenmiştim. 1999'un aralık ayında Tarih Vakfı'nın kongresine geldiği zaman, Carlo Ginzburg'a Hıristiyan olmamasına karşın, Vatikan'da muhafaza edilen engizisyon tutanaklarından yararlanmasına nasıl izin verilebildiğini ve onun da kiliseyi o kadar kötü duruma düşüren böyle bir kitabı yazmaya nasıl cesaret edebildiğini sordum. Güldü ve bana başka bir anısını anlattı.

Bu kitabı hazırlarken çalıştığı arşivin araştırmacılara açık olmayan bir bölümü de varmış. Carlo Ginzburg papaya şöyle başlayan bir mektup yollamış: "Ben bir Yahudiyim, bir tarihçiyim, bir ateistim..." Papanın seketeri dilekçenin ellerine geçtiğini bildirmiş. Aradan uzun yıllar geçmiş. Ginzburg İngiltere'de bir toplantıya gidecekken bir kardinal telefon edip, bir davete katılması için falan gün uygun olup olmadığını sormuş. Yazar o tarihte yurtdışında olacağını söylemiş. Kardinal "Yazık!" demiş. "Sizinle ilgili bir konu vardı." İngiltere'deyken editörü Ginzburg'a bir gazete kupürü göndermiş. Papalık bir Yahudi araştırmacının isteğine uyarak, arşivin o vakte kadar kapalı tutulan bölümünün de açıldığını duyuruyormuş; ama 25 yıl sonra. Ebedi kilise indinde çeyrek asır nedir ki?

Mete Tunçay

dünyasına ulaşmaya çalışıyor. Labirentin duvarlarına çarparak hangi fikri nereden almış olabileceğini keşfe çıkıyor. Onun okuduğu kitapları, temas halinde olduğu kişilerin kültürel cephelerini meydana çıkarıyor. Bir değirmencinin nasıl olup da kendi evren kuramını yaratacak kadar ruhi bunalımlar içine sürüklendiğini çözümlemeye gayret ediyor. Bir köylünün profilini çizerken, aynı zamanda Venedik İtalyasının dini ve fikri yönünü ortaya koyuyor. Ginzburg, labirentin sonuna vardığında Menocchio'nun ruh dünyası da meydana çıkıyor, "aslında ayrıntı olan şeyler temel konu haline gelerek genel anlamını değiştiriyor." Böylece Menocchio ürettiğini sandığı fikirlerle etrafındakilere şaşkınlık veren anlatımına kavuşuyor.

Peki, diyor Carlo Ginzburg, "okuyup yazmasını bilen, bu kadar alışılmadık bir 16. yüzyıl değirmencisini ne oranda tipik olarak ele alabiliriz? Neyin tipik örneği olabilir?" (s. 58). Eser biraz da bu soruyu cevaplamaya çalışıyor. Ginzburg, Menocchio'nun konuşmalarındaki akıl almaz varyasyonlara bakarak "kökenleri derine inen bir kültürel tabakanın yeryüzündeki bir çatlaktan çıkar gibi belirginleşmesinin" altındaki gerçeğe ulaşıyor. Menocchio, sadece yazılı kültürden değil, sözlü gelenekten de kendine bir hayli pay çıkarmaktadır. Reformun meydana getirdiği ortamı ve matbaanın duyguların dile getirilmesini kolaylaştıran, hemşerilerine fikirlerini anlatacak, yargıçlara karşı direnecek sihirli sözcükleri öğrendiği kitaplar basması da göz ardı edilmiyor. Çünkü, diyor Ginzburg, "kültürün bir ayrıcalık olduğu fikri matbaanın icadı ile ciddi bir darbe almıştır" (s. 87).

Ginzburg, eserin sonunda başka Menocchio'ların varlığından da söz ediyor. Böylece kitap, ana temasına son cümlede kavuşmuş oluyor: 16. yüzyıl Avrupasının fikir dünyasmdaki sessiz çığlıklar bugünkü Avrupa kültürünün en önemli altyapısını oluşturuyor.

Ginzburg'un böyle bir iddiası olmasa da kitap bize tarih yazıcılığımızı gözden geçirmemiz hususunda ciddi bir uyarıda bulunuyor.

Bankalar Caddesi Sergisi.

NOT DEFTERİ

İstanbul Sergileri

İstanbul kasım ayına üç büyük kültür organizasyonuyla giriyor.

Yapı Kredi Kültür Merkezi'nin "1870 Beyoğlu 2000: Bir Efsanenin Monografisi" adıyla sunduğu etkinliklerin arasında dört büyük sergi bulunuyor. 29 Eylül'de Vedat Nedim Tör Müzesi'nde açılan "Beyoğlu Müzesi İçin Öneriler" adlı sergi, Beyoğlu'nun tarihini, kentsel gelişim, okullar, oteller, büyük mağazalar, dini yapılar, eğlence hayatı, elçilikler gibi ana başlıklar altında anlatırken "Bir Beyoğlu müzesi nasıl olur?" sorusuna da yanıt arıyor.

Galatasaray'dan Tünel'e uzanan bir açık hava sergisi niteliğindeki "Bir Beyoğlu Fotoromanı"nda İstiklal Caddesi'nin önemli olayları, insanları, yapıları büyük panolarla anlatılıyor.

Sermet Çifter Kütüphanesi Salonu'ndaki "Duvarların Arkasında" adlı sergide İstiklal Caddesi'nin, önünden hep geçtiğimiz, ama içindeki hayatı pek bilmediğimiz binalarının görmediğimiz yüzleri Murat Germen'in fotoğrafları aracılığıyla taşınıyor.

"Bugünkü Program-Gelecek Program"da ise sekiz sanatçı Beyoğlu'nun farklı mekânlarını kullanarak, Beyoğlu ile ilişkilerini kendi sanatsal yaklaşımları doğrultusunda ifade ediyor.

Osmanlı Bankası'nın, Tarih Vakfı'nın işbirliğiyle düzenlediği, 25 Ekim 2000 tarihinde açılan "Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda

"Beyoğlu Müzesi İçin Öneriler"de sergilenen, Pera Palas'ın önemli müşterilerini taşımakta kullandığı "Beyoğlu Sedyesi".

"Bir Beyoğlu Fotoromanı" açık hava sergisi.

"Bak Bir Varmış Bir Yokmuş / İmparatorluktan Cumhuriyet'e İstanbul Sergisi'nden. (1928)

Caddesi" adlı sergide, Voyvoda Caddesi'ndeki 33 yapının cephe görüntüleri aynı caddedeki Osmanlı Bankası binasının içindeki sergi mekânına aktarılırken, caddenin tarihsel süreçte yaşadığı değişim ortaya konuyor. Sergi mekânının bir bölümünde ise yaşayan tanıkların "cadde" üstüne konuşmalarından oluşan bir video enstalasyonu yer alıyor.

Türkiye İş Bankası'nın 27 Ekim'de Tarihi Darphane Binalarında açtığı sergi ise *National Geographic Magazine*'in arşivlerinde yer alan İstanbul fotoğraflarından oluşuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından başlayarak, Cumhuriyet'in ilk elli yılını kapsayan dönemi yansıtan sergi, Anadolu'dan, Balkanlar'dan, Kafkasya'dan gelen göçlerle renklenen İstanbul sokaklarının, Cumhuriyet'in ilk izlerinin, kıyafet devriminin sokaklara yansımasının, yeni harfleri öğrenme çabasının, değişen hayat tarzının belirtilerinin, unutulan mesleklerin görüntülerinin izlenmesine olanak veriyor.

Üç büyük sergi etkinliği de, sergi katalogları dahil olmak üzere değişik yayın projeleriyle destekleniyor ve kalıcı hale geliyor.

Herkül Millas Tarihçinin Mutfağı'nda

Tarihçinin Mutfağı toplantılar dizisinin kasım ayı konuğu Dr. Herkül Millas olacak. 1940 yılında Ankara'da doğan 1971 yılında Yunanistan'a yerleşen Herkül Millas'ın Yunancadan Türkçeye, Türkçeden Yunancaya birçok çevirisinin yanı sıra, *Tencere Dibin Kara..., Yunan Ulusunun Doğuşu* ve *Türk Romanı ve "Öteki": Ulusal Kimlikte Yunan İmajı* adlı üç kitabı ve okul kitapları, etnik imajlar ve Türk-Yunan ilişkileri üzerine birçok makalesi bulunmaktadır. Herkül Millas Rodos'taki Ege Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı okutmaktadır.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
Geçerlilik Tarihi: _ _ / _ _
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Tarih Vakfi Yurt Yayınları ve Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan yeni bir dizi: Tarihe Yolculuk

KADINLAR SALTANATI 1

AHMET REFİK ALTINAY

Yazdığı bine yakın makale ve yüze yakın kitapta, bilgi ve belgeleri gerektiğinde öyküleştirerek anlatması nedeniyle "tarihi sevdiren adam" olarak tanınan Ahmet Refik Altınay'ın *Kadınlar Saltanatı* adlı eserinin eski harfli basımının ilk iki cildi 1916'da, diğer iki cildi 1923'te eski yazıyla basılmıştır. Bu dört ciltte Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (1299) Dördüncü Mehmed'in ölümüne (1693) kadar etkili olmuş kadınların çevresinde gelişen olaylar anlatılır. Biz bu dört cildi, birinci kitapta 1 ve 2. ciltler, ikinci kitapta 3 ve 4. ciltler olmak üzere iki kitapta topladık. Birinci cilt 1299-1618 arasını kapsıyor ve Osmanlı Saray Hayatında Bizans Prensesleri / Türk Kızları / Hürrem Sultan / Nurbanu Sultan / Safiye Sultan / Handan Sultan / Sultan I. Ahmed'in hasekileri bölümlerini içeriyor.

KADINLAR SALTANATI 2

AHMET REFİK ALTINAY

Kadınlar Saltanatı'nın ikinci kitabında yer alan ve 1640-1648 arasını kapsan üçüncü cilt Kösem Sultan / Sultan İbrahim ve Cinci Hoca / Samur ve Amber Devri / Telli Haseki, Şekerpare, Hubyar Kadın / Sultan İbrahim'in Zulümleri / Ocağın İsyanı / Sultan İbrahim'in Katli bölümlerinden oluşuyor. Yine bu kitapta yer alan dördüncü ve son cilt ise 1648-1682 arasındaki dönemi ele alıyor ve Kösem Sultan ve Ağalar Saltanatı / İstanbul ve Anadolu / Halkın İsyanı / Kösem Sultan'ın Katli / Kızlar Ağasıyla Turhan Sultan'ın İdaresi / Çınar Vakası / Turhan Sultan'ın Vefatı bölümlerini içeriyor.

TARİH VAKFI

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

Tarih Vakfı Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 80200 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
e-mail: pazarlama@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

GEÇ ANTİKÇAĞDA
ROMA VE BİZANS DÜNYASI
PETER BROWN

Klasik Roma dünyasında yeni inançlar, yeni düşünceler, yeni toplum biçimleri filizleniyordu. "Barbar" istilaları, Hıristiyanlığın doğuşu ve yayılışı, Doğu'da İran kültürünün gelişmesi, ardından İslamiyetin doğuşu ve yayılışı, Akdeniz uygarlığını, Akdeniz insanını değiştirdi. 476 yılında Batı Avrupa'da artık Roma İmparatorluğu mevcut değildi. Oysa Doğu'da Bizans İmparatorluğu bütün görkemiyle ayaktaydı. Princeton Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Peter Brown, bir klasik başvuru kitabı olan bu çalışmasında geç antikçağdaki değişimleri, ve bu çağın insanlarının bu değişime gösterdikleri tepkileri inceliyor.

xii + 168 s. / ISBN 975-333-135-5

HİCAZ DEMİRYOLU
MURAT ÖZYÜKSEL

19. yüzyılda, kapitalist dünya ekonomisinin oluşumunda belirleyici rol oynayan faktörlerin başında demiryolu yer alıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda da demiryolu yapımı, emperyalist devletler için yeni ekonomik ve siyasi avantajlar sağlamanın en etkili yolu haline gelmiş ve acımasız bir rekabete sahne olmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin kendi yapıp işletebildiği tek hat olan, ama hedefe belki de bir adım kalmışken, çaresizlik içinde inşaatı durdurulan Hicaz Demiryolu, Osmanlı demiryolları tarihinin en ilginç ve hüzünlü sayfalarından birini oluşturur.

ix + 312 s. / ISBN 975-333-137-1

BİR ULUSUN DOĞUŞU
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BOŞNAKLAR
AYDIN BABUNA

Boşnaklar, aslında daha Avusturya-Macaristan egemenliği döneminde modern anlamda siyasi taleplerle ortaya çıkmışlardı. Bosna-Hersekli Müslümanların tarihine yönelik oryantalist bakış açılarına bir eleştiri niteliğini de taşıyan bu çalışma, Osmanlı Bosna'sını inceledikten sonra Avusturya-Macaristan egemenliği dönemini eksen alıyor ve günümüzdeki trajik gelişmelere de ışık tutuyor.

xi + 235 s. / ISBN 975-333-122-3

MÜBADELE ÇOCUKLARI
RENÉE HIRSCHON

Eylül 1922'de İzmir'i terk eden Yunan ordusuyla birlikte yüzbinlerce Anadolulu Rum Yunanistan'a sığınmıştı. Ardından 1923 Nüfus Mübadelesi geldi. Artık bu insanlar yeni bir hayata başlıyordu. *Mübadele Çocukları* bu insanların hikâyelerini anlatıyor. Renée Hirschon'un, Pire limanı yakınındaki yoksul Yeranya'da Albaylar Cuntası'nın en karanlık dönemlerinde yaptığı saha araştırmasının ürünü olan bu kitap, aşkları, evlilikleri, barınakları, komşuluk ilişkileri ve dinsel yaşamlarıyla suyun öte yanından insan manzaraları sunuyor.

xxiv + 244 s. / ISBN 975-333-133-9

TARİH VAKFI
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 80200 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
e-mail: pazarlama@tarihvakfi.org.tr.

YENİ

Bankacılık ve Finans Tarih

Araştırma Yarışması

SON BAŞVURU TARİHİ:
27 NİSAN 2001

BİLİMSEL MAKALE (1 ADET) 2.000.000.000 T
YÜKSEK LİSANS TEZİ (1 ADET) 3.000.000.000
DOKTORA TEZİ (1 ADET) 5.000.000.000 TL
KİTAP (1 ADET) 10.000.000.000 TL

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FOR

OSMANLI BANKASI
BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ
ARAŞTIRMA VE BELGE MERKEZİ
VOYVODA CADDESİ NO:35/37,
80000 KARAKÖY, İSTANBUL.
TEL: 0.212.292.76.05, FAKS:0.212.292.14.47
www.ottomanbank.com, www.osmanli.com.t

TARİH VAKFI NİŞANTAŞI OFİSİ
VALİKONAĞI CADDESİ, SAMSUN APT. NO.
80200 NİŞANTAŞI, İSTANBUL.
TEL:0.212.233.21.61, FAKS:0.212.234.32.
www.tarihvakfi.org.tr

AYRICA, ÜNİVERSİTELERİN İKTİSAT, İŞLETM
MALİYE VE TARİH BÖLÜM BAŞKANLIKLARI
OSMANLI BANKASI ŞUBELERİNDEN
TEMİN EDİLEBİLİR.

YURTDIŞI BAŞVURULARI İÇİN:

AVRUPA BANKACILIK TARİHİ BİRLİĞİ
(EUROPEAN ASSOCIATION FOR
BANKING HISTORY e.V.)
ZIMMERWEG 6, 60325
FRANKFURT AM MAIN, GERMANY.
TEL:49.69.9720.3307
FAKS:49.69.9720.3308
www.bankinghistory.de

TÜRKİYE BANKACILIK VE FİNANS TARİHİNİN SAYFALARINI ARALIYORUZ...

BU YARIŞMA, OSMANLI BANKASI BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ ARAŞTIRMA VE BELGE MERKEZİ, AVRUPA BANKACILIK TARİHİ BİRLİĞİ (EABH) VE TARİH VAKFI'NIN İŞBİRLİĞİYLE DÜZENLENMİŞTİR. YARIŞMA OSMANLI BANKASI SPONSORLUĞUNDA YAPILMAKTADIR.

OSMANLI BANKASI

OSMANLI BANKASI
BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ
ARAŞTIRMA VE BELGE
MERKEZİ

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

ARALIK 2000

84

TOPLUMSAL TARİH

elçuklu
ilkesinde
izanslı
Mülteciler

Yoldaş Pançuni'nin
ırsal Alan
alışmaları

Tufeğin
alk Arasında
ayılışının Kontrolü

Dünya Savaşı ve
urtuluş Savaşı'nın
ayıştay Kararlarına
ansıyan Yönleri

plumsal Tarih Dergisi
niversite Öğrencileri
rih Yarışması
nuçlandı

Eski
Bayram
Kartları

Aydın'da
Serbest Fırka

Osmanlı'nın Seyyar Sarayları

Kadeş Antlaşması

Buluntu Yeri: Boğazköy (Hattuşaş), Orta Anadolu Devri M.Ö.1269

Tarihteki ilk yazılı antlaşma. Hititler ve Mısırlılar arasında yapılmış antlaşmanın metnini içerir. Kil tabletler üzerine yazılmıştır. Bazı parçaları eksiktir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yenilenen bölümü
Eski Şark Eserleri Müzesi Garanti'nin katkılarıyla yeniden ziyarete açıldı.

Garanti
Başka bir arzunuz?

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Eski Bizans toprakları üzerinde yaşıyor olmamıza karşın Bizans üzerine bilgilerimiz sınırlıdır ve Türkiye'de yayımlanan Bizans konulu makale ve kitaplar şaşırtıcı bir şekilde az sayıdadır. Osmanlı'dan önce Anadolu, özellikle Selçuklular da tarihimizin çok yazılan çizilen bir dilimini teşkil etmez. İş Bizans-Selçuklu ilişkilerine gelince, sonucun ne olacağını kestirmek zor olmasa gerek. Mersin Üniversitesi'nden Mustafa Daş'ın belirttiği gibi, yapılan çalışmalar Türk-Bizans ilişkilerini genellikle bir dizi savaşlardan ibaret göstermektedir. 1071 sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun adım adım yıkılışı ve onun yerine önce Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun geçişi, sadece zafer veya bozgunlarla bezenmiş bir öykü olarak anlatılmakta, bu süreç içinde iki toplum arasmda gelişen ekonomik, sosyal, kültürel ilişkilerin üzerinde genellikle durulmamaktadır. Mustafa Daş bu sayımızda yer alan makalesinde Selçuklu-Bizans ilişkilerinin ilginç bir yönünü inceliyor: Selçuklu ülkesine sığınan ve burada itibar sahibi olan Bizanslı soylular.

1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında birçok araştırma yapıldı. Ama mikro bazda araştırmalar yapıldıkça çok ilginç ayrıntılar ortaya çıkıyor. Cem Emrence arkadaşımız Aralık 1999 tarihli 72. sayımızda yayımlanan "Buhranlı Yıllar: Ödemiş'te Serbest Cumhuriyet Fırkası" başlıklı makalesinde bu Ege kasabasında Serbest Fırka deneyiminin nasıl yaşandığına ışık tutmuştu. Bu sayımızda yer alan Bilgin Çelik'in makalesi ise Serbest Fırka'nın, yine Ege'de, Aydın il merkezindeki faaliyetlerini ve 1930 Belediye Seçimlerini ele alıyor. Demokrat Parti'nin 1946'daki kuruluşundan itibaren daha yakından izlediğimiz Adnan Menderes, Bilgin Çelik'in makalesinde Serbest Fırka'nın Aydın teşkilatının 31 yaşındaki başkanı olarak karşımıza çıkıyor. Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonraki gelişmeler de ilginç: Celal Bayar başkanlığında bir Cumhuriyet Halk Fırkası heyeti gelir ve "bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine" Menderes de arkadaşlarıyla birlikte Halk Fırkası'na geçer; bir yıl sonra da mebus seçilir. Menderes'in Halk Fırkası'na geçiş için ileri sürdüğü şartlar ve Atatürk'e atfedilen "Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetleri ile çalışamaz. Şayan-ı dikkat bir gençtir" şeklinde ifadeler de ilginçtir.

Okuyucunun ilgisini çekeceğini sandığım bir makale de Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki harcamaların Divan-ı Muhasebat'ta (şimdiki adıyla Satıştay) nasıl ele alındığıyla ilgili. Makaleyi, Sayıştay denetçisi Muhsin Altun kaleme aldı. Yazarlarımız arasmda iki Mustafa Şahin'in bulunması bazen karşıklığa yol açıyor. Bu sayımızda "Şeker Tarihimizden" acı tatlı parçalar sunan arkadaşımız, uslubundan da anlaşılacağı gibi İstanbul'dan Mustafa Şahin.

Bayram, yılbaşı ve hafta sonu tatilleri birleşince bu ayın sonunda uzun bir tatil görünüyor. Herkes sevinirken bizi şimdiden telaş sardı: Ocak sayısını her zamankinden on gün önce matbaaya teslim etmemiz gerekiyor. Okuyucularımızın bayramını kapağa ve Ephemera sayfalarına koyduğumuz tebrik kartlarıyla kutluyoruz. Ayrıca Çin'den gelen bir tebrik kartımız var.

Gelecek yıl buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Bir Bizans kilisesi mozayiğinde *phoenix* (zümrüdüanka).
S. Vitale Müzesi.

Aylık Dergi
Aralık 2000 Sayı: 84 Cilt: 14
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Z. Abidin Kızılyaprak
Abone
Meltem Yağın
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 10.000.000 TL.
(yurtdışı) : 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi) : 20.000.000 TL.
(yurtdışı) : 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi) : 12.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Abone Servisi tel: (212) 233 21 61/30
faks: (212) 234 32 90.

Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler 4
Mustafa Daş Selçuklu döneminde Türk-Bizans ilişkilerinin bir dizi savaştan ibaret olmadığını vurgulayan yazısında, Selçuklu saflarına geçen Bizanslı soyluları anlatıyor

Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri 13
Bilgin Çelik, *Cumhuriyetin çokpartililiğe geçişte ilk denemelerinden biri olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Adnan Menderes'in il başkanlığını yaptığı Aydın'daki faaliyetlerini ele alıyor.*

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışının Kontrolü 24
Osman Bahadır, *tüfeği ilk kez 1440'taki Birinci Belgrad Muhasarasında kullanan Osmanlıların, bu ateşli silahın halk arasında kullanılmasını önlemek için aldığı tedbirleri inceliyor.*

Çinli Bir Müslümanın Bayram Tebriği 26
Cemaleddin Vanzinşan'ın "Süleyman Paşa Hazretleri"ne gönderdiği Çince bir bayram tebriği.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 27
Çağlar Keyder: Globalleşme ve Ulus Devlet
Atilla Lök, *Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Çağlar Keyder'in konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE 30
Yavuz Selim Karakışla, *Abdullah Biraderler'in fotoğraf albümüne ilişkin Osmanlı Arşivi'nden 1893 tarihli bir belge aktarıyor.*

Muhammed Ayaz İshaki İdilli Hakkında Bir Düzeltme 32
Ömer Özean, *İdil-Ural Türklerinin liderlerinden Ayaz İshaki hakkında* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan maddeyi eleştiriyor.*

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi 36
Yavuz Özmakas, *1 Şubat 1913'te partiler dışı olarak kurulan ama Teşkilat-ı Mahsusa'ya yaptığı para yardımları yüzünden paramiliter bir örgüt olarak adlandırılan derneğin İzmir şubesinin faaliyetlerini tanıtıyor.*

EPHEMERA 38
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski bayram tebrikleri yer alıyor.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın Sayıştay Kararlarına Yansıyan Yönleri 40
***Muhsin Altun**, iki büyük savaşın harcamalarına ilişkin Divan-ı Muhasebat kararlarını inceliyor.*

Şeker Tarihimizden Bir Parça 49
***Mustafa Şahin**, cumhuriyet döneminde şekerin hikâyesini ele alan yazısında, Alpullu Şeker Fabrikası hakkında bir belge sunuyor.*

Türk-Amerikan İlişkilerinin 200 Yılı 54
***Bilmez Bülent Can**, 6-8 Kasım 2000 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen sempozyum hakkında bilgi veriyor.*

KİTABİYAT 56
Ermenilerin Sosyalist Donkişot'u Yoldaş Pançuni'nin Çalışmaları
***Osman Köker**, Yervant Odyan'ın mizahi romanı* Yoldaş Pançuni*'yi tanıtıyor.*

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor 58
Dergimizin düzenlediği yarışmanın sonuçları ve 19 Kasım'da yapılan tanışma toplantısı hakkında bilgi.

SERGİ/KİTAP 62
Osmanlının Seyyar Sarayları
***Asuman K. Uker**, Nurhan Atasoy'un Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları kitabını ve kitaba paralel olarak düzenlenen sergiyi ele alıyor.*

NOT DEFTERİ 63
Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri Sergisinin ve Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi'nin iktisat tarihi konulu toplantılarının duyuruları, E. Füsun Alioğlu'nun Mardin Şehir Dokusu ve Evler *kitabı hakkında Tomas Çerme'nin eleştirisi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün araştırma ve yayın destekleme bursu hakkında bilgi.*

Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler

Dr. MUSTAFA DAŞ
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Malazgirt Savaşı'nı takiben Anadolu'nun Türklerce yurt edinilmesiyle süreklilik kazanan Türk-Bizans ilişkileri, araştırmacılar için her zaman ilgi çekici bir konu olmuş ve sayısız araştırmacı, doğrudan veya dolaylı olarak, eserlerinde bu ilişkiler üzerine yoğunlaşarak çeşitli tarihsel sorunları aydınlatmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda hiç şüphesiz birçok tarihsel olay aydınlığa kavuşmuşsa da, yapılan çalışmalar, Türk-Bizans ilişkilerini genellikle bir dizi savaşların hikâyesi olarak göstermektedir. Böylece okuyucu, bu eserlerin genelinde, 1071 sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun adım adım yıkılışını ve onun yerine önce Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun geçişinin, zafer veya bozgunlarla bezenmiş öyküsünü bulmaktadır. Elbette ki, Türk-Bizans ilişkilerinden bahseden bir çalışmada savaşların bulunması olağandır. Zira önceleri Bizans olan Anadolu'nun Türkiye'ye dönüşmesinde rol oynayan faktörlerden birisi ve kaynaklarda en çok anlatılanı, savaş meydanlarında kazanılan zaferler veya uğranılan bozgunlar değil midir? Fakat iki toplum arasındaki ilişkilerin sadece sürüp giden çatışmalardan ibaret olmadığı da açıktır. Yapılan savaşlara paralel olarak iki toplum arasında ekonomik, sosyal, kültürel vb ilişkilerin de geliştiği hemen herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, bu konular son zamanlara kadar araştırmacılarca ihmal edilmiştir.

Kuşkusuz bu ihmalde birbirlerini ebedi düşman kabul eden ve eserlerinde çatışmalar dışındaki konulara fazla değinmeyerek günümüz araştırmacılarına sadece savaşların hikâyelerini bırakan ortaçağın Bizanslı ve Müslüman vakanüvislerinin payı oldukça büyüktür. Geleneksel Hıristiyan söyleminde Türkler Bizans'ın doğal düşmanlarıdırlar. Bizans metinleri Türkleri ifade etmek için "Barbarlar", "Agarenler" veya "en kâfirler" (agewtatoi) gibi aşağılayıcı sıfatlar kullanmışlardı.[1] Dinsel ölçütlerden başka kriter tanımayan Bizanslı kronikçiler, Türklerin Anadolu'yu fethetmelerini de dinsel motiflere dayandırmak çabasındaydılar. Örneğin, 1071 öncesindeki Türkmen akınlarını Skylitzes, işledikleri günahlardan dolayı Tanrı'nın öfke duymasına ve Türkler aracılığıyla kendilerini cezalandırmasına bağlamış ve "doğru inançta olmak yetmez, bu inanca uygun yaşam sürmek ve kâfirlerle mücadele etmek gerektiğini" söylemişti.[2] Türklerin ilerleyişini açıklamak için ortaya atılan ve Bizans kamuoyunda kolay kolay kimsenin itiraz edemeyeceği bu dinsel yorum geçerliliğini Bizans'ın yıkılışına kadar korumuştur. Nitekim 1176 Myriokefalon bozgununu Niketas Honiates, "hikmetinden sual olunmayan Tanrı'nın takdiri"[3] olarak değerlendirirken, 13. ve 14. yüzyıllarda Türklerin başarılarını Patrik Athanas, "hiç kuşku yok ki bizim günahları-

Selçuklu askerlerini gösteren bir kabartma, 13. yüzyıl.
Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*.

nız nedeniyle Türkler şehirlerimizin sahibi oldular"[4] diyerek açıklamıştı. Türklerden nefretle bahseden ve Türk fetihlerini kabul edilemez, yasadışı ve skandal olarak gören Bizanslı kronikçiler için, nedeni ne olursa olsun, Türklerle komşuluk ilişkisi kurmak affedilemez bir hata, ihanet ve hatta Hıristiyanlığa karşı işlenmiş bir suçtu.[5] Fakat aynı Bizanslı yazarlar bazı asilerin, soyluların ve Bizans yönetimine tepki duyan bir kısım halk gruplarının Selçuklu ülkesine iltica ettiklerini, çoğunlukla satır aralarında olmak şartıyla, yazmaktan da kendilerini alamamışlardı. Kimileri için şaşırtıcı olsa da bazı Bizanslıların Selçuklu ülkesine sığınmış oldukları bir gerçektir. Bu durumda ister istemez aklımıza birtakım sorular geliyor: Bu Bizanslı mülteciler kimlerdi ve neden Selçuklu ülkesini sığınma yeri olarak tercih etmişlerdi? Tutucu Bizans tarihçilerinin aksine, Bizans kamuoyunda Selçuklulara bir sempati söz konusu olabilir miydi?

Kaynakların verdikleri bilgilere göre, Selçuklulara sığınan Bizanslıların, imparatoru devirmek isteyen hanedan üyeleri, herhangi bir bölgede bağımsızlık veya otonomi elde etmek isteyen soylular ve Selçuklu yönetimini Bizans'a tercih eden halk grupları olduğu anlaşılıyor. Hanedan üyeleri arasında Selçuklulara sığınan ilk Bizanslı prens, I. Aleksios Komnenos'un oğlu İsaakios olmuştur. Aleksios, saltanatının sonlarında veliaht olarak diğer oğlu İoannes'i seçmişti. Yasal veliahta karşı ise imparatorun damadı Bryennios'un önderliğinde muhalif bir hareket başlamış ve bu taht mücadelesi sırasında İsaakios, kardeşi İoannes'i desteklemişti.[6] Hatta Niketas Honiates'e göre İoannes tahtını herkesten çok kardeşi İsaakios'a borçlu idi.[7] II. İoannes Komnenos imparatorluk tacını taktığı zaman, kardeşinin kendisine bağlılık ve desteğini unutmamış ve İsaakios'a Sebastokrator[8] unvanını vererek protokolde kendisiyle eşdeğerde tutmuştu.[9] İki kardeş arasındaki uyumun bir müddet sonra bozulduğu anlaşılıyor. Zira iktidar hırsına kapılan İsaakios, kardeşini terk ederek, Türklerin yanına sığınmıştı. Bu konuda Süryani Mihail'in verdiği bilgiye göre, imparatorun 1130 tarihinde Türklere karşı sefer düzenlemek için harekete geçtiği sırada orduda bulunan kardeşi İsaakios ve birkaç rütbeli soylu, İmparator II. İoannes'e karşı komplo kurmuşlar ve komplo anlaşılınca, İsaakios Komnenos ve oğlu İoannes, Danişmendli Emir Gazi'nin yanına kaçmıştı.[10] Emir onu sevinçle karşılayarak, isteği üzerine, Trabzon ve çevresinde imparatorun otoritesini tanımayan Gavras'ın yanına gönderdi. Bu durum karşısında korkuya kapılan İmparator II. İoannes Komnenos, seferi yarıda bırakıp, süratle başkente dönmüş ve kendisine karşı komplo kuranları cezalandırmıştı.[11]

Bizanslı askerleri gösteren bir kabartma, 10. yüzyıl.
Doğan Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi.*

Bu dönemde Anadolu'da siyasal üstünlük Danişmendlilere geçmişti. Selçuklu Sultanı Mesud (1116-1155) saltanatını ancak Danişmendli Emir Gazi'nin koruyuculuğu altında sürdürebiliyordu.[12] Enerjik bir hükümdar olan Emir Gazi (1105-1134), ustaca bir yayılma siyaseti izleyerek, bu dönemde Danişmendlileri, Anadolu'daki Müslüman devletleri arasında en güçlüsü haline getirmişti. Artık Bizans'ın öncelikli rakibi Selçuklular değil Danişmendlilerdi.[13] Fakat Gazi daha çok Anadolulu diğer Müslüman devletler üzerinde

11. yüzyılda Bizans Sarayı'nı gösteren bir minyatür. Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent: İstanbul.

egemenlik kurmaya ve Haçlılarla mücadeleye yoğunlaşmış olup Bizans'la mücadeleyi ikinci planda görüyordu. Bizans'la anlaşmazlığı, Kastamonu ve çevresine kimin sahip olacağı konusundaydı. 1130 yılında Gazi'nin Doğu Anadolu'da Artuklularla çatışmasını fırsat bilen II. Ioannes Komnenos, Kastamonu ve çevresini zapt etmek amacıyla harekete geçmişti. İşte onun bu seferi sırasında İsaakios imparatoru terk ederek, Türk ülkesine sığınmıştı.[14]

İsaakios'un niyeti bellidir; Anadolu'daki Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlardan oluşan bir ittifak kurarak, kardeşi II. Ioannes'i devirip kendi imparatorluğunu ilan etmek. Onun bu projesini, doğal olarak, Danişmendli Gazi memnuniyetle kabul etmiş olmalıdır. Asi Komnenos diğer Anadolulu hükümdarları da bu projeye katmak için hemen harekete geçmiş ve önce birkaç yıldan beri isyan halinde olan, Trabzon Dükü Konstantin Gavras ile müzakerelere girişerek, iktidar mücadelesine yardımcı olmasını istemişti. Trabzon ve çevresinde sembolik de olsa Bizans'a bağlı bir dukalığa sahip olan Konstantin Gavras 1126 yılında İstanbul'la tüm bağlarını koparak tam bağımsız gibi davranmaya başlamıştı.[15] Danişmendlilerle işbirliği halinde olan Gavras, Bizans karşıtı tüm hareketlerde yer almıştı. Dolayısıyla İsaakios'un önerisini o da olumlu karşılamıştı.[16]

1130/31 kışını, Malatya'da, Emir Gazi ve Selçuklu Sultanı Mesud ile birlikte geçiren asi Komnenos yaptığı müzakerelerin sonucunda onların desteğinden emin olarak, bir diğer Bizans karşıtı hükümdar olan Ermeni Prensi Leon'un da kurulacak olan ittifaka katılımını sağlamak için Kilikya'ya gitti.[17] Başlangıçta Ermenilerle çok iyi ilişkiler kuran İsaakios ve oğlu Ioannes, bir süre sonra Onlarla anlaşmazlığa düşünce Konya'ya, Sultan Mesud'un yanına sığındılar[18] Konya'ya geldikten sonra İsaakios, Danişmendli ve Selçuklu müttefiklerinden emin bir halde, İstanbul'daki taraftarlarıyla iletişim kurarak uygun zamanı beklemeye başladı. Hiç kuşkusuz İmparator II. Ioannes, asi kardeşinin bu girişimlerinden haberdardı. Onun bu tehlikeli hareketlerini önlemek için imparator, askeri güç kullanmaya karar verdi. Böylece II. Ioannes, asilere verdikleri destekten duyduğu kızgınlıkla, Türklere ve Ermenilere karşı sefere çıktı. Bu harekât sırasında, imparator sahil bölgelerindeki iki kaleyi ele geçirmiş ve bazı Türk ve Ermenileri katletmişti.[19] İmparatorun bu sefer dolayısıyla başkentten ayrılması, İsaakios'un beklediği fırsatı doğurmuştu. İstanbul'da İsaakios taraftarları ayaklanırlarken, Selçuklu kuvvetleri de Sozopolis (Uluborlu) şehrine saldırmışlardı. Ayrıca Emir Gazi de muhtemelen Paflagonya'da bulunan Zinin Kalesi'ni kuşatmıştı.[20] Bu durum karşısında aceleyle İstanbul'a dönen imparator, başkentteki ayaklanmayı bastırdı. Selçuklu ve Danişmendli saldırıları da öyle İsaakios'un beklediği gibi büyük çapta askeri bir harekât değildi. Nitekim Sozopolis'e saldırı geri püskürtüldü. Danişmendliler de dört bin dinar ödenmesi koşuluyla Zinin kuşatmasını kaldırdılar.[21] Öyle anlaşılıyor ki, İsaakios'un kurmak için büyük çabalar sarf ettiği ittifak, harekete geçmemişti. Zira müttefiklerin öncelikli sorunları birbirlerinden farklıydı. Biraz önce de değindiğimiz gibi, Danişmendlilerin üstünlüğünü kabul etmiş olan Mesud için en önemli sorun, Orta Anadolu'dan ibaret olan hükümranlık sahası içinde sultanlığını koruyabilmekti. Emir Gazi ise, Bizans büyük bir tehlike teşkil etmediği sürece Batı ile fazla ilgilenmek niyetinde değildi. Bu durumda imparatorluk hayali kaybolmuş olan İsaakios, yeni müttefikler bulma düşüncesiyle Haçlı Prenslerinin yanına gitti. Fakat orada da aradığı yardımı bulamamıştı.[22] Bu durum karşısında çaresiz kalan İsaakios, 1139 yılında, oğlu Ioannes'le birlikte İstanbul'a dönerek yaptıklarından dolayı kardeşinden af diledi. İmparator baba-oğul asileri bağışlayarak, onlara eski statülerini iade etti.[23]

Emir Gazi ve onun oğlu Melik Muhammed'in (1134-1143) saltanatları sırasında yükselme dönemlerini yaşayan Danişmendliler, Anadolu'da tek güç olmaları ve özellikle Paflagonya bölgesine düzenledikleri akınlar nedeniyle, Bizans'ı doğudan zorlayabilecek potansiyel bir tehdit oluşturuyorlardı. Danişmendli akınları nedeniyle bir hayli yıpranmış olan Kastamonu ve Çankırı yörelerinin kaybedilmesinden endişelenen İmparator II. Ioannes Komnenos, adı geçen bölgelere birçok sefer düzenlemişse de kesin bir sonuç alamamıştı.[24] En sonunda imparator hem Danişmendli tehdidini tamamen yok etmek hem de Karadeniz bölgesinde sarsılmış olan Bizans egemenli-

ğini yeniden kurmak amacıyla, doğrudan Danişmendlilerin başkenti Niksar'ı hedef alan bir sefer düzenlemeye karar verdi. 1139 yılında kalabalık ve güçlü bir orduyla zorlu bir yürüyüşün ardından Niksar'ı kuşattı.[25] Onun bu büyük bir orduyla harekete geçmesi Anadolu'daki Müslüman devletlerde korku ve heyecan yaratmıştı. Fakat asıl hayal kırıklığı ve heyecanı imparatorun kendisi bu kuşatma sırasında yaşadı. Zira daha kısa bir süre önce babasıyla birlikte İstanbul'a dönerek, ihanetlerinden dolayı pişmanlık gösterip affedilen Sebastokrator İsaakios'un oğlu İoannes, yani imparatorun yeğeni, gülünç bir nedenle savaş meydanını terk ederek yeniden Türklere iltica etmişti. Niketas Honiates bu sığınmanın öyküsünü şöyle anlatıyor: "Bir çarpışma öncesi imparator, İtalya'dan gelmiş bir şövalyenin savaşa atsız katıldığını görmüş ve yanında at süren yeğenine, bindiği atı bu İtalyan'a vermesini emretmişti. İoannes'in daha birçok atının olduğunu bilmekteydi. Fakat İoannes kendini beğenmişliği ve yersiz gururu ile imparatorun emrini uygulamadı ve şiddetle itiraz etti. Üstelik aşağılayıcı bir ifadeyle İtalyan'ı düelloya davet ederek ancak kendisini yenebilirse atı alabileceğini söyledi. Fakat imparatorun kızgınlığı karşısında fazla direnemedi ve atını istemeye istemeye teslim etti. Genç İoannes bundan sonra, hiddetten köpürmüş bir halde başka bir ata atlayıp düşmana dörtnala at sürdü. Düşmanların yanına gelir gelmez de mızrağını ters çevirerek başındaki miğferi çıkardı ve Türklerin tarafına geçti. Türkler İoannes'in kendilerine katılmasıyla durumlarının güçleneceğini düşünerek onu sevinçle karşıladılar."[26] Melik Muhammed, genç İoannes'i çok iyi karşılamış ve onu istediği yere gitmekte serbest bırakmıştı. İlginç olan şu ki, İoannes, bir zamanlar babasıyla yapmaya çalıştığı Bizans karşıtı bir blok kurma düşüncesini terk etmiştir ve artık taht iddiasında da değildir. Bizanslı prens önce dinini değiştirerek Müslüman olmuş ve sonra da Konya'ya giderek Sultan Mesud'a sığınmıştı. Niketas, İoannes'in sultanın kızlarından biriyle evlendiğini söylüyor.[27] Oldukça geç bir tarihte yazılmış olan diğer bir Bizans kaynağı, Phrantzes, onun Çelebi unvanını aldığını iddia ediyor.[28] Rivayete göre, 1145 veya 1146'da İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) Konya'yı kuşattığı zaman, Çelebi İoannes ve hatunu, Sultan Mesud'un başkentte bulunmamasından dolayı şehrin savunmasını bizzat üstlenmişler ve Manuel'i yenilgiye uğratmışlardı.[29] Bundan sonra İoannes herhangi bir siyasal olaya karışmamış olacak ki kaynaklarımız ondan bahsetmiyor.

Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos'u karısıyla birlikte, kucağında İsa'yı tutan Meryem'e adak kesesi sunarken gösteren bir mozayik.
***İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5.**

Altta: 11. yüzyıldan kalma bir Bizans imparator kabartması parçası.
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya-Bitlnya ve Bizans) İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Komnenoslar sülalesinden Türklere sığınan bir diğer Bizanslı prens de Sebastokrator İsaakios'un diğer oğlu Andronikos olmuştur. Andronikos, kişisel yetenekleri, parlak tahsili, cesareti ve maceraperest yaşantısıyla adım duyurmuştu.[30] Amcazadesi İmparator I. Manuel Komnenos ile aralarında ciddi bir kişisel çekişme olduğundan, ileride bir sorun çıkarır endişesiyle, başkentten uzaklaştırılmış ve Kilikya'ya vali tayin edilmişti.[31] Sonunda korkulan olmuş, 1166 yılında Andronikos isyan ederek imparatorluğu terk etmişti.[32] Uzun süre Ortadoğulu hükümdarlar arasında gidip gelen Andronikos önceleri hiç kimseden destek bulamamıştı. En sonunda 1176 Myriokefalon Savaşı'nda İmparator I. Manuel Komnenos'u mağlup eden Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Andronikos'a askeri destek sağlamayı kabul etti. Sultanın verdiği birliklerle Andronikos, Bizans'a ait olan Haldia (Doğu Karadeniz) bölgesini ele geçirmek için yıllarca akınlar düzenlemişti.[33] Öyle anlaşılıyor ki, Andronikos bu bölgede sultanın himayesinde ayrı bir devlet kurmayı planlıyordu. Kaynaklarımız ayrıntı vermiyor, sadece onun akınlar düzenlediğini söy-

lüyor. Büyük olasılıkla bu girişimin sonuç vermeyeceğini anlamış olmalıdır ki Andronikos af dilemek için İstanbul'a döndü ve yaptığı bütün hainliklere rağmen I. Manuel onu bağışladı; yalnız bir şartla, Oinaion'da (Ünye) gözetim altında zorunlu olarak ikamet edecekti.[34] Buradaki ikameti süresince Andronikos Manuel'e sadık kaldı ama hiçbir zaman da imparator olma hayalinden vazgeçmedi. Nitekim 1. Manuel'in 1180'de ölümünden sonra İmparatoriçe Antakyalı Maria'nın niyabetindeki II. Aleksios Komnenos yönetimi Latin taraftarı bir siyaset izleyince, Andronikos beklediği fırsatı yakalamış oldu. Kamuoyundaki Latin aleyhtarlığını ustaca kullanan Andronikos ayaklanarak Bizans tahtına oturmayı başardı.[35] Saltanatı boyunca I. Andronikos Komnenos (1183-1185) özellikle soylu sınıfa karşı son derece sert bir yönetim tarzı sergilemişti. G. Ostrogorky'nin ifadesiyle, "insafsızca zor kullanmaktan başka bir idare metoduna iltifat etmediği için saltanatı bir tedhiş, suikastlar ve facialar zinciri teşkil etti."[36] Bu baskı yönetimine soyluların çoğunluğu karşı koymaya çalışmışlardı. Muhalif soylulardan bazıları, birazdan değineceğimiz gibi Selçuklu ülkesine sığınmışlardı.

Selçuklulara sığınan son Bizanslı hanedan üyesi III. Aleksios Angelos'tur. 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgal etmeleri Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasına neden olmuştu. İstanbul'dan kaçan soylu Bizanslılar Anadolu ve Balkanlar'da yeni devletler kurarak, kendilerini Bizans'ı yeniden canlandırma düşüncesine adamışlardı. Bu soylulardan birisi olan Teodoros Laskaris, Bitinya bölgesinde tutunmayı başararak İznik İmparatorluğu'nu kurmayı başarmıştı.[37] Fakat Bizans'ın ağırlık merkezinin Batı Anadolu'ya kayması ve Laskaris devletinin enerjik yapısı Selçuklu Sultanlığı için de bir tehlike yaratabilirdi. Üstelik 1207'de Antalya'nın alınmasıyla elde edilen Akdeniz'e çıkış,[38] Batı Anadolu'da Bizanslı güçlerin yoğunlaşması nedeniyle, kaybedilme ihtimalini doğuruyordu. Kısaca bu ve benzeri nedenlerden dolayı Selçuklular sınırlarının hemen yanı başında bir Bizanslı devletin kurulmasından endişe duyuyorlardı. İşte bu sıralarda, Bizans tahtına 1195-1203 tarihleri arasında hükmetmiş olan III. Aleksios Angelos Konya'ya geldi (1211).[39] III. Aleksios, Sultan Giyaseddin Keyhüsrev'i (1204-1211) sürgün yaşantısı sırasında İstanbul'da misafir etmiş ve ona çok yakınlık göstermişti.[40] Keyhüsrev eski dostunu memnuniyetle kabul etti. Aleksios, İznik ve çevresinde devlet kuran damadı Teodoros Laskaris'ten şikâyetçi olarak, Laskaris'in kendisine ait olan iktidar hakkını gasp ettiğini bildirdi. Sultan'dan İznik tahtını ele geçirmesi için kendisine yardımcı olmasını diledi. Böylece, sabık imparatorun taht hırsı Sultan Keyhüsrev'in Laskarisler üzerine yürümek için aradığı yasal gerekçeyi hazırlamış oldu. Keyhüsrev hemen Teodoros Laskaris'e bir elçi göndererek tahtın Aleksios'un hakkı olduğunu ve onun lehine iktidardan çekilmesini, aksi takdirde savaşacağını bildirdi.[41] Ret cevabı verilmesi üzerine Keyhüsrev ordusunu toplayarak, beraberinde III. Aleksios Angelos da olduğu halde Laskaris'in üzerine yürüdü. 1211'de Menderes vadisindeki Antiokhia'da yapılan savaşta Keyhüsrev hayatını kaybetti. Aleksios ise Laskaris'in birlikleri tarafından yakalanarak esir edildi ve imparatorun emriyle bir manastıra kapatıldı.[42] Aleksios'tan sonra başka bir Bizanslı prensi Selçuklu ülkesinde görmüyoruz. Fakat iktidar heveslisi ve imparator muhalifi soyluların Selçuklulara ilticaları devam etmektedir.

Bizans'tan kaçarak Türklere iltica eden ilk Bizanslı soylu Paflagonya bölgesinde askeri valilik görevinde bulunan Kassianos'tur. Onun hakkında bilgi veren tek kaynağımız Süryani Mihail'e göre Kassianos, Paflagonya bölgesinde özerk hareket ediyordu.[43] Muhtemelen Trabzon'daki Gavrasları örnek alarak Bizans İmparatorluğu'yla bağlarını koparıp bağımsız olmak için, Danişmendlilerin yardımlarını da elde ederek isyan etmişti.[44] Kassianos'un ne zaman isyan ettiğini bilemiyoruz. Fakat bağımsızlık girişiminin 1130'da İmparator II. Ioannes'in Danişmendlilere karşı düzenlediği sefer sırasında başarısızlığa uğratıldığından eminiz. İmparator karşısında tutunamayan Kassianos, Danişmendli Emir Gazi'nin yanına sığındı.[45] Bu olaydan sonra kaynaklarımız Kassianos hakkında sessiz kalıyor. Kassianos büyük bir olasılıkla yaşamını Türkler arasında tamamlamış olmalıdır.

Trabzon'da bir dukalık kuran Bizanslı Gavras ailesinden de Selçuklulara iltica edenler olmuştur. Selçukluların hizmetine giren Gavraslar üzerine bir çalışma yapmış olan C. Cahen, aralarından beşinin kimliklerini belirlemiştir.[46] Bazılarının din değiştirmeden, 1146-1236 yılları arasında Selçuklulara hizmet ettiğini gördüğümüz Gavraslardan en ünlüsü İhtiyarüddin Hasan bin Gavras'tır. Bu şahsın Sultan II. Kılıç Arslan'ın vezirliğini yapmış olması mümkündür. 1176 Myriokefalon Savaşı'ndan sonra sultan adına barış yapmak için İmparator I. Manuel'e gönderilmiştir. 1180'de sultanın elçisi olarak görüşmelerde bulunmak üzere Selahaddin Eyyubi'nin huzuruna çıkmış ve 1187'de Selahaddin Kudüs'ü ele geçirince ona sultanın tebrik mesajını yine Hasan bin Gavras götürmüştür.[47]

I. Andronikos Komnenos'un despotça yönetimine katlanamayarak Selçuklu ülkesine hayatlarını kurtarmak için kaçan birkaç Bizanslı soylu olduğunu da biliyoruz. M. Balivet, onlardan bazılarının isimlerini belirlemiş bulunuyor: Teodoros Angelos, Nikeforos Vatatzes ve Teodoros Vatatzes. Doğrudan Konya'ya sığınmamış olan bu Bizanslı soylular, sınır boylarında Türkmenlerin arasında bir süre yaşamayı tercih etmişlerdi.[48]

1204'te Latinlerin İstanbul'u almalarıyla, Bizanslı soylular Latin işgaline uğramamış bölgelere kaçarak, kendi adlarına yeni devletler kurmaya girişmişler ve Bizans'ın mirasına sahip olma konusunda hem Latinlerle hem de kendi aralarında

mücadeleye başlamışlardı. Bu arada birçok Bizanslı soylu Selçuklu sarayına gelerek sultandan yardım istemişti. Bunlardan Filadelfia'da (Alaşehir) bağımsızlık elde etmeye çalışan Teodoros Mangafas, sultanın izniyle sınır boylarından derlediği ücretli Türkmen birlikleri sayesinde uzun süre bu bölgeye özerk olarak hükmetmişti.[49]

Mülteci Bizanslı soyluların en tanınmışlarından biri de Manuel Maurozomes'tir. Bu aile Anadolu'da, özellikle İzmir ve çevresinde büyük arazilere sahip olup, imparatorlukta önemli görevleri ellerinde tutuyordu.[50] Selçuklu Sultanı Keyhüsrev İstanbul'daki sürgün yıllarında bu aileden çok yakınlık görmüş ve Manuel Maurozomes'in kızı ile evlenmişti.[51] İstanbul'u Latinler kuşattığı zaman Keyhüsrev kayınpederi ile birlikte Bizans başkentinden kaçarak Manuel'in Anadolu'daki malikânelerinden birine sığınmış ve burada eşi ve çocuklarıyla birlikte bir yıl kadar yaşamıştı.[52] Bu sırada Bizans İmparatorluğu Latin darbesinin etkisiyle parçalanmış ve ülkeye tam bir kargaşa hâkim olmuştu. Bizans'ta bu gelişmeler yaşanırken Sultan Rükneddin Süleyman'ın ölümü dolayısıyla Selçuklu tahtı boşalmıştı. Tahta daha küçük bir çocuk olan Rükneddin'in oğlu Kılıç Arslan'ın çıkmasını istemeyen Selçuklu ileri gelenleri, sürgündeki sabık sultan Keyhüsrev'i iktidarı alması için davet ettiler.[53] Bu haberi sevinçle karşılayan Keyhüsrev beraberinde kayınpederi Manuel Maurozomes'i de Konya'ya getirdi. Latin işgali dolayısıyla Bizans'ın içinde bulunduğu anarşik ortam Manuel'in ülkesini terk etmesinde etkili olmuştu. Keyhüsrev sultan olarak tahta çıkarken kayınpederi Manuel Maurozomes'i de Denizli ve Honaz çevresine vali olarak atadı. Maurozomesler bir daha Bizans ülkesine geri dönmemişler ve tıpkı Gavraslar gibi din değiştirmeden, Konya Sarayı'nda uzun süre önemli görevlerde bulunmuşlardı.[54] Maurozomes'ten saygıyla söz eden İbn Bibi, "Melik Mafrozom büyük Rum Sezarlarının soyundan olup faziletiyle ün yapmıştır" diyor.[55]

Selçuklu Sultanlığı'na sığınan Bizanslı şahsiyetler arasında en meşhur olanı hiç şüphesiz Palaiologos hanedanının ve İstanbul'u Latinlerden kurtararak Bizans'ın ikinci kurucusu olan VIII. Mihail'dir. Çocukluğu ve gençliği hakkında fazla bilgi bulunmayan Mihail, İznik İmparatoru III. Ioannes Vatatzes'in sarayında yetişmiş ve kısa sürede askeri yetenekleriyle ön plana çıkarak ordu komutanlığına getirilmişti.[56] Atlı birliklerden sorumlu olan Mihail "Konostavlos" (Emir-i Ahur) rütbesini almış ve İznik İmparatorluğu'nu Latinler, Bulgarlar ve Epirliler karşısında başarıyla savunmuştu.[57] 1256 yılına gelindiğinde Mihail askeri başarılarından dolayı halk arasında büyük bir saygınlığa sahipti. İşte bu başarıları ve kamuoyundaki prestijine güvenerek, İmparator Vatatzes'i devirebileceğim düşündü. Kendisine karşı darbe hazırlığı içinde olduğunu öğrenen Vatatzes'in karşı önlem alması üzerine Mihail, Selçuklulara kaçarak canını kurtarmıştı.[58] Bu sırada, 1243 Kösedağ Savaşı'ndan beri Moğol egemenliği altına girmiş olan Selçuklu Sultanlığı hem Moğol müdahaleleri hem de taht kavgaları nedeniyle bunalımlı bir dönem yaşıyordu. Ayrıca sınır boylarında, yeni göçlerle sayıları oldukça çoğalmış olan Türkmenler tam bir kaynaşma içerisinde idiler. Selçuklu ülkesine kaçışı sırasında Mihail'i ilk karşılayanlar da bu Türkmenler olmuştu. Akropolites'in verdiği bilgiye göre Mihail Sakarya Nehri'ni geçer geçmez karşısında Türkmenleri buldu; "Türkmenler onun üzerine atladılar. Altınlarını, gümüşlerini, atlarını, kumaşlarını hatta elbiselerini bile aldılar. Arkadaşları ve kendisi çırılçıplak, tıpkı bir esir gibi Sultan İzzeddin'in huzuruna götürüldüler. Sultan herkesin şaşkın gözleri önünde, bir kaçak olmasına rağmen onu çok iyi karşıladı. Çalınan her şeyin iade edilmesini emretti."[59]

Sultan II. İzzeddin Keykavus (1246-1257) Mihail'e sadece konukseverlik göstermekle yetinmemiş, hizmetine de almıştı. Mihail sultanın Hıristiyan askerlerinin komutanlığına getirildi[60] ve ilginçtir ki Selçuklu

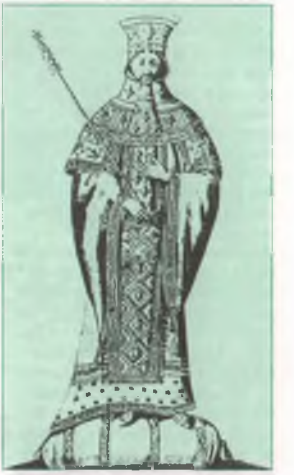

İstanbul'u Latinlerden kurtararak Bizans'ın ikinci kurucusu unvanını alan VIII. Mihail Palaiologos, Beylerbeyi Kondistabl olarak Selçuklulara hizmet etti.

ordu komutanı olarak Mihail söz konusu olduğunda Selçuklu kaynakları Türkçe unvan Emir-i Ahur yerine Konostavlos'tan bozma Kondistabl unvanını kullanıyorlar. Aksarayi için o, Beylerbeyi Kondistabl'dır.[61]

1256 yılında Baycu yönetimindeki Moğol ordusu bir kez daha Anadolu'da görünmüştü. Fakat Moğolların amacı bu defa savaş değil Anadolu'da kışı geçirmekti. Buna rağmen, Türkmenlerin işgalcilere duydukları nefret ve saraydaki Hıristiyanların savaş taraftarı olmaları, İzzeddin'in Moğollara karşı güç kullanma kararını vermesine yetmişti.[62] Böylece 15 Ekim 1256'da Aksaray yakınlarında Moğol ve Selçuklu kuvvetleri bir kez daha karşılaştılar.[63] Savaş meydanında Mihail Palaiologos Beylerbeyi Kondistabl olarak sultanın yanında yerini almıştı.[64] Savaş Selçukluların yenilgisiyle sonuçlanınca, İzzeddin Antalya taraflarına, sınır boylarındaki Türkmenlerin yanına sığındı ve muhtemelen oradan da Bizans ülkesine geçti.[65] Beylerbeyi Kondistabl Mihail Palaiologos'a ge-

lince, durumun umutsuzluğu karşısında önce Kastamonu taraflarına çekilmiş sonra da ülkesine geri dönmenin yollarını aramaya başlamıştı.[66] Bu sırada İznik İmparatorluğu tahtına yeni geçmiş olan II. Teodoros Laskaris, geri dönerse Mihail'in hiçbir ceza almayacağını garanti ederek onu İznik'e dönmesi konusunda cesaretlendirmişti. Pahimeres'e göre Konya'nın Ortodoks metropoliti imparatorla Mihail arasında aracılık yapmıştı.[67] İmparatorun teminatı ve metropolitin etkisiyle Mihail, 1257 yılı başlarında İznik'e döndü ve Bizans ordusunda eski görevine tekrar getirildi.[68]

Mihail Palaiologos Selçuklu ülkesinde gördüğümüz son Bizanslı soylu mültecidir. Selçuklu Sultanlığı'nın Moğol müdahalesiyle çöküş sürecine girmesi ve 13. yüzyılın son yarısında ülkede anarşik bir ortamın yaşanmasından dolayı Konya, Bizanslılar için uygun bir sığınma yeri olma özelliğini kaybetmiştir.

Biraz önce sıraladığımız bütün bu iltica olaylarını, sadece siyasi amaçlarla komşu düşman ülkede destek arama eylemleri olarak değerlendirmek, inanıyoruz ki büyük bir yanılgı olacaktır. Elbette ki, ortaçağ koşullarında, Selçuklular Bizans'ın komşusu olarak onun rakibi idiler ve uygun şartlar doğduğunda Bizans'tan toprak koparmak için harekete geçmişlerdi. Aynı şekilde Bizanslı muhalifler iki komşu arasındaki rekabetten politik çıkar sağlamak için yararlanmak istemişlerdi. Fakat bize göre bu durum ilticaların nedenlerinden sadece biridir ve temel nedeni kesinlikle değildir. Selçuklu ülkesini Bizanslılar için çekici kılan ve Selçuklu-Bizans ilişkilerine yön veren daha önemli faktörler de söz konusudur.

İlk önce unutmamak gerekir ki, geleneksel dinsel söylemlerin aksine, Bizans yönetimi Anadolu'daki Türk varlığını daha başlangıcında kabullenmiş ve politik koşullar gerekli kıldığında, Türklerin yardımlarından yararlanmıştı. 1071'in hemen sonrasında İmparator VII. Mihail Dukas (1071-1078), Anadolu'daki Norman Roussel de Bailleul ayaklanmasını bastırmak için Selçuklulardan yardım istemişti.[69] 1078'de iktidara gelen Nikeforos Botaniates tahtını Kutalmış oğlu Süleymanşah'a borçlu idi.[70] 1078-1081 arasındaki Bizans'taki iç savaşlar döneminde, iktidar sahipleri olsun muhalifler olsun, istisnasız herkes Anadolu'ya yerleşmekte olan Türkmenlerin askeri desteğine dayanmışlardı.[71] Aynı dönemde Süleymanşah Bizanslılarla yaptığı bir dizi ittifak sayesinde Bitinya bölgesinde sağlamca tutunmayı başarmıştı. 1143 yılında İmparator I. Manuel Komnenos Selçuklulara hitaben yazdığı mektubunda Alman Haçlı kuvvetlerine karşı ittifak teklif ediyordu.[72] 13. yüzyılda Moğol tehlikesi belirdiği zaman, Anadolu'daki bütün Hıristiyan ve Müslüman devletler ortak tehdide karşı birleşme girişiminde bulunmuşlardı. Ayrıca Malazgirt sonrasında ücretli Türk birliklerinin Bizans ordusunda her zaman yer aldıklarını da unutmamak gerekir.[73] Görüldüğü gibi Bizans'ta sadece muhalefet değil iktidarlar da gerektiğinde Selçuklularla işbirliği yapıyorlardı. Dolayısıyla Bizanslı tutucu çevrelerin Türklerle komşuluk yapmama düşünceleri Bizans'ın ne iktidarını ne de muhalefetini bağlamıştır.

Bizanslı mültecilerin Selçuklu ülkesini tercihlerinde bu ülkede ve Konya Sarayı'ndaki güçlü Ortodoks Rum varlığının etkili olduğu da kuşkusuzdur. İlk Türkmen akınlarının yıkıcı etkisinin geçmesi ve Selçuklu rejiminin tam olarak yerleşmesinden sonra Anadolu'daki yerli Hıristiyanların Selçuklu devletiyle bütünleştiği artık inkâr edilemez bir gerçektir.[74] Üstelik bu entegrasyon Selçuklu devletinin baskısıyla değil tam aksine hoşgörülü yönetimi sayesinde gerçekleşmiştir. Kısaca hatırlarsak, Bizans yönetiminde, Anadolu'nun Ortodoks olmayan halkları Ermeniler ve Süryaniler mezheplerini değiştirmeleri için büyük baskılara uğramışlardı. Selçuklu yönetiminin kurulmasıyla Anadolulu Hıristiyanlar arasındaki dinsel çatışmalar son buldu ve özellikle Ermeni ve Süryaniler kendilerine tanınan "zimmi" statüsü altında inançlarını sürdürme olanağına kavuşmuşlardı.[75] Ortodoks Rum halka gelince, onlar da Bizans yönetimi zamanında büyük sıkıntılar yaşamışlardı. Anadolu'da Selçuklu egemenliği öncesinde Bizans, asker ve sivil feodallerin arasında iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir dönem geçirmişti. Bu bunalımlı zamanlarda büyük toprak sahibi feodaller küçük arazi sahibi Bizanslı köylülerin mülklerini ellerine geçirerek, onları kendi topraklarında ırgat veya köle durumuna düşürmüşlerdi. Üstelik kilise ve büyük toprak sahipleri her türlü vergiden muaf tutulurken, küçük arazi sahibi köylüler ağır vergiler altında eziliyorlardı. Ayrıca askeri gücü felç olmuş Bizans, halkını Türkmen akınlarından koruyamıyordu. Katlanılamaz derecede ağır olan bu ekonomik ve sosyal baskılardan Anadolu halkı Selçuklu rejiminin yerleşmesiyle kurtulabildi.[76] Selçuklu sultanları Hıristiyan tebaalarına karşı sadece dinsel hoşgörü göstermekle kalmayıp ekonomik nedenlerle onlara karşı daha özenli davranmışlardı. Hıristiyan çiftçilerden ağır vergiler istenmemesi ve onlara her türlü destek ve korumanın verilmesi, kısa sürede Hıristiyan halkın Selçuklu devletine entegre olmasını sağlamıştı. Bu entegrasyona 1141 yılında Antalya yöresinde bulunan İmparator Ioannes Komnenos bizzat şahit olmuştur. Olayı Niketas şöyle anlatıyor: "Beyşehir Gölü içindeki adalarda yaşayan halk Hıristiyan olmakla birlikte, o sıralarda kayıkları aracılığı ile Konya Türkleriyle çok canlı ilişkiler sürdürmekteydiler. Böylece, bunlarla Türkler arasında sadece kuvvetli bir dostluk kurulmakla kalmamış, bunlar âdet ve gelenekleriyle hemen hemen Türkleşmişlerdi. Bu nedenle de sınır komşularının tarafını tutuyorlar ve Bizanslıları kendilerine düşman görüyorlardı. Uzun bir alışkanlık işte milliyet ve dinden daha güçlü oluyor. Bunlar akıllarını yitirmişçesine davrandılar: İmparatora küfürler savurdular ve adalarını koruyan su engeline güvenip, onun

emirlerine açıkça karşı koydular."[77] Anadolu'daki Bizanslıların Selçuklu yönetimini Bizans'a yeğlediklerini gösteren başka örnekler de vardır. 1190'lı yıllarda Dadybra (Devrek) şehrini ele geçirmiş ve şehre Türkleri yerleştirerek, Bizanslı halkı göç etmekte serbest bırakmıştı. Fakat halk evlerini kaybetmiş olmalarına rağmen, Türklere bağımlılığı tercih ederek kentin çevresine çadır ve kulübeler kurmuşlar ve yaşamaya devam etmişlerdi.[78] Anadolulu Bizanslı halk gruplarından bazılarının Selçuklu yönetiminin çekiciliğine kapılarak sultanlığa iltica ettiklerini de Niketas'tan öğreniyoruz. 1199 yılında Menderes vadisi boyuna sefer düzenleyen Giyaseddin Keyhüsrev bu bölgeden bir grup Hıristiyan halkı sürüp Akşehir bölgesine iskân etti. Niketas'ın verdiği bilgiye göre olayın devamı şöyle gelişmişti:

> Filomelion'a (Akşehir) gelince, tutsak edilmiş Bizanslılara verimli araziler verdi ve üstelik onlara tohumluk tahıl dağıttı. Ayrıca, imparatorla barış yapıldıktan sonra kurtulmalık parası almadan onları serbest bırakacağını belirtti. Beş yıl vergilerden muaf tutacağını ve başka haraç alınmayacağını, bu sürenin bitiminden sonra ise yalnız küçük bir vergi isteneceğini söyledi. Bu düzenlemelerden sonra Konya'ya döndü. Onun insancıl vaatlerinin sonucunda, tutsaklardan hiçbiri artık kendi yurdunu düşünmez oldu; tersine, tutsak olmayan Bizanslılar sürüler halinde Akşehir'e akıp geldiler, çünkü kendi yurttaşlarına Türklerin nasıl davrandıklarını duymuşlardı. Ve hatta günümüzde bile Bizanslı aileler içinde nice kimseler böylece yurtlarından ayrılıyor.[79]

Görüldüğü gibi Selçuklu Sultanlığı'na iltica edenler sadece taht düşkünü prensler veya çıkar peşinde koşan soylu çevreler değildi. Halk kitleleri de şartlar oluştuğunda Selçuklulara sığınıyordu. Bu da bize gösteriyor ki, geleneksel Selçuklu karşıtı Bizans söylemi tüm Bizans kamuoyunun paylaştığı bir düşünce değil muhafazakârlara özgü bir olgudur. Önceleri büyük sıkıntılara katlanmış olsalar da, Bizanslı erk sahiplerinden umutlarını kesmiş olan Anadolulu Hıristiyan halk Selçuklu yönetimiyle bütünleşmişti. Hemen yanı başlarındaki Selçuklu ülkesinde Hıristiyanların varlığı bu ülkeye sığınmak isteyenlere doğal olarak cesaret vermişti. Burada şu soruyu da yanıtlamak gerekecektir: Bizans'a komşu olan Batı Hıristiyan dünyası Bizanslı sığınmacılar için Selçuklu ülkesi kadar çekici değil midir?

İmparatorluğu sırasında despotça bir yönetim tarzı izleyen I. Andronikos Komnenos (1183-1185) tebaası tarafından öldürülüyor.

Bizanslıları Selçuklu yönetimine yaklaştıran etkenlerden biri de Katolik Latin dünyasının Bizanslılara karşı izlediği sömürgeci ve baskıcı politikalardır. 1054'teki Büyük Skhizma'dan sonra Ortodoks Bizanslılar ile Katolik Latinlerin aralarındaki dinsel ve politik anlaşmazlıkları gidermek mümkün olmamış ve bu anlaşmazlık sistematik bir düşmanlığa, bir nefrete dönüşmüştü. 1071'den sonra Türkler Anadolu'da ilerlerken, Normanlar da Bizans'ın İtalya'daki son topraklarını işgal ederek, imparatorluğu Balkanlar'dan sıkıştırmaya başlamışlardı. Her ne kadar bu saldırı önlenmişse de, artık bundan sonra Bizans Latinlerin askeri tehdidi altında yaşamıştır. Haçlı seferleri sırasında, Latinlerin Müslümanlar kadar Ortodokslara da zulmetmeleri çok kötü izler bırakmıştı. 1204 Latin işgali ise II. Ahrweiler'in deyimiyle Ortodoks Bizansla Katolik Batının kesin olarak boşanmalarına neden olmuştu.[80] Ayrıca Papalığın, Batı Katolik dünyasının askeri ve ekonomik bütün araçlarını kullanarak, Ortodoks Bizanslılara Katolik inancını empoze etmek istemesi Bizanslılar arasında tepki ve nefret uyandırmıştı.[81] Bu durumda kendilerini inançlarında serbest bırakan Selçuklu yönetimini doğal olarak Batılılardan daha üstün tutmuşlardı. 15. yüzyılda Büyük Dük Notaras'a İstanbul'da Latin kilâhı yerine Türk sarığı görmeyi yeğlettiren düşünce 12. yüzyılda Bizanslılar arasında çoktan kabul görmüştü. Ankialos Patriği Mihail, İmparator I. Manuel Komnenos'a bu konuda şöyle sesleniyordu:

> Eğer kâfirler [Türkler] bize egemen olurlarsa hiçbir zarara uğramıyoruz ama İtalyanlar bize hükmederlerse çok ağır bir

bedel ödüyoruz. Bir Türk bize fiziki olarak hükmeder oysa ki bir İtalyan inancımıza hükmetmek ister. Birincisine onun inancını paylaşmadan katlanabilirim ama ikincisine yanaştığım zaman kendi inancımı kendi ellerimle kendimden sökmüş olurum.[82]

Bütün bu bilgilerden anlaşılıyor ki, Bizans yönetiminin bozulması kendi halkının devletten soğumasına yol açmıştı. Selçuklu sultanları izledikleri akılcı siyasetle bu küskün halkı kazanmasını bilmişlerdi. Selçuklu ülkesindeki Hıristiyan halkı basit bir azınlık grubu olarak görmemek gerekir. Dinsel kimliğini değiştirme zorunluluğu olmadan devlet kademelerinde görev alabilen, yaptıkları tarımsal ve ticari etkinliklerle devlet ekonomisini ayakta tutan bu halk Selçuklu yönetimini yabancı veya sömürgeci olarak görmüyordu ve kendilerini devletin bir parçası olarak niteliyorlardı. Elbette ki bu ortam Bizanslı sığınmacılar için bir çekim merkezi oluşturmuştu. Amaçları ne olursa olsun Bizanslı sığınmacılar bu ortamda aradıkları yardımı bulabiliyorlar, canlarının ve inançlarının güvencede olduğunu hissediyorlardı.

1. A. Ducellier, *Chrétiens d'Orient et Islam au Moyen Age VII- XIe siècle*, Armand Colin, Paris, 1996, s. 247-248.
2. Skylitzes, P. G., CXXII, col. 416-417'den nakleden Ducellier, *age*, s. 256.
3. Niketas Khoniates, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1835, s. 230.
4. Athanase, Lettres, P. G., CXVIII, col. 509'dan nakleden A. Ducellier, *age*, s. 257.
5. A. Ducellier, *age*, s. 250.
6. F. Chalandon, *Les Comnènes. Etudes sur l'Empire Byzantin au XI et au XII Siecles. II Jean Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, Paris, 1912, s. 17.
7. N. Khoniates, s. 42.
8. 1081'de Aleksios Komnenos'un ihdas ettiği bu unvan Bizans hiyerarşisinde imparatordan sonra ilk sırada geliyordu.
9. Aynı yerde.
10. Michel le Syrien, *Chornique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, c. II, ed. J. B. Chabot, Paris, 1905, s. 230.
11. F. Chalandon, *age*, s. 83.
12. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar yay., İstanbul, 1984, s. 169.
13. Ayrıntı için bkz. O. Turan, *age*, s. 167-177.
14. C. Cahen, *La Turquie Pré-Ottome*, Paris-İstanbul, 1988, s. 28-29.
15. F. Chalandon, *age*, s. 84.
16. F. Chalandon, *age*, s. 84.
17. Michel le Syrien, *age*, s. 230.
18. F. Chalandon, *age*, s. 84. İlk önceleri çok iyi kabul gören Isaakios, Ermenistan'da bir süre kalarak, oğlu Ioannes'i Ermeni Prensi Leon'un kızıyla evlendirmek suretiyle, Ermenilerle akrabalık ilişkisi kurdu. Üstelik Adana ve Mopsuete yöreleri Bizanslı Prens Ioannes'e verilmişti. Büyük olasılıkla Bizanslı asilerin bu bölgede egemen olmaya çalışmaları sonucunda Ermenilerle olan ilişkileri bozuldu ve Leon, baba-oğul Komnenosları ülkesinden kovdu.
19. Michel le Syrien, *age*, s. 232; ne yazık ki kaynağımız bu bölgelerin ve kalelerin isimlerini vermiyor. Ayrıca bkz. F. Chalandon, *age*, s. 84-85.
20. F. Chalandon, *age*, aynı yer.
21. Michel le Syrien, *age*, s. 232; F. Chalandon, *age*, s. 85; O. Turan, *age*, s. 171-172.
22. F. Chalandon, *age*, s. 152-153.
23. Niketas Khoniates, *age*, s. 43-44.
24. Bu seferler için bkz. F. Chalandon, *age*, s. 152-153.
25. F. Chalandon, *age*, s. 176-177.
26. Niketas Khoniates, *age*, s. 48.
27. Niketas Khoniates, *age*, s. 49.
28. Phrantzes, *Chronicon*, ed. İ. Bekker, Bonn, 1838, s. 68.
29. Niketas Khoniates, *age*, s. 72; O. Turan, *age*, s. 181-182.
30. G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, TTK yay., Ankara, 1986, s. 365.
31. L. Brehier, *Vie et Mort de Byzance. Le Monde Byzantin I*, Albin Michel, Paris, 1969, s. 281.
32. J-C. Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, Paris, 1990, s. 109.
33. J-C. Cheynet, *age*, aynı yer.
34. L. Brehier, *age*, s. 282.
35. L. Brehier, *age*, aynı yer.
36. G. Ostrogorsky, *age*, s. 365.
37. Bizans'ın parçalanması ve yeniden kurulması için bkz. M. Angold, *Byzantine Government in Exil*, Oxford, 1974.
38. Antalya'nın fethi için bkz. O. Turan, *age*, s. 285-287.
39. L. Brehier, *age*, s. 380.
40. I. Giyaseddin Keyhüsrev 1192-1196 yılları arasında birinci kez saltanat sürmüş ve daha sonra tahtını II. Rükneddin Süleyman'a terk etmek zorunda kalarak onun ölümüne kadar İstanbul'da Bizanslılar arasında yaşamıştı. C. Cahen, *age*, s. 61.
41. O. Turan, *age*, s. 289.
42. G. Ostrogorsky, *age*, s. 397; L. Brehier, *age*, s. 380.
43. Michel le Syrien, *age*, s. 227.
44. J-C. Cheynet, *age*, s. 105.
45. J-C. Cheynet, *age*, s. 105.
46. C. Cahen, "Une famille byzantine au service des Seljuqides d'Asie-Mineur". *Polychrion. Festschrift für F. Dölger*, Heidelberg, 1966, s. 145-149.
47. Michel le Syrien, *age*, s. 405; C. Cahen, *agm*, s. 147-148.
48. M. Balivet, *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc*, İstanbul, 1994, s. 48.
49. C-J. Cheynet, "Philadelphie, un quart de siècle de dissidence 1182-1206", *Philadelphie et Autres Etudes, Byzantina-Sorbonensia 4*, Paris, 1984, s. 44-54.
50. H. Ahrweiler, "L'histoire et la région de Symrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièremet au XIIIe siècle". *Travaux et Memoires*, c. I, Paris, 1965, s. 172.
51. İbn Bibi, *El Evamir'ul-Alaiyye fi'l Umur'il-Alaiyye*, haz. A. Erzi, Ankara, 1956, s. 52-56.
52. İbn Bibi, *age*, s. 91.
53. Aksarayi, *Musâmeretül Ahbar*, ed. O. Turan, TTK yay., Ankara, 1944, s. 31.
54. 1297'de Hıristiyan olarak Selçuklu ülkesinde ölmüş olan bir Maurozomes için bkz. P. Wittek, "L'épitaphe d'un Comnène à Qunya", *Byzantion*, c. X, 1935, s. 505-510.
55. İbn Bibi, *age*, s. 81.
56. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologos and the West, 1258-1282. A studie in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge, 1959, s. 16-17.
57. D. J. Geanakoplos, *age*, s. 17-19.
58. D. J. Geanakoplos, *age*, s. 24-25.
59. G. Akropolites, *Chroniki Syngraphi*, ed. H. Heisenberg, Leipzig, 1903, s. 137.
60. G. Akropolites, *age*, aynı yer.
61. Aksarayi, *age*, s. 155.
62. Aksarayi, *age*, s. 137.
63. C. Cahen, *age*, s. 242-243.
64. C. Cahen, *age*, s. 243.
65. C. Cahen, *age*, aynı yer.
66. C. Chapman, *Michel Paléologue, restaurateur de l'Empire byzantin (1261-1282)*, Paris, 1926, s. 27.
67. G. Pachymeres, *Relations Historiques*, ed. A. Failler ve V. Laurent, Paris, 1984, s. 44.
68. G. Pachymeres, *age*, aynı yer.
69. A. Ducellier, *age*, s. 240.
70. Anadolu'ya Selçuklu yerleşmesi ve Süleymanşah'ın Bizanslılarla ittifakları için bkz. C. Cahen, "La première pénétration turque en Asie Mineur", *Byzantion*, c. XVIII, 1948, s. 5-67.
71. A. Ducellier, *age*, s. 240-244.
72. Niketas Khoniates, *age*, s. 89.
73. M. Balivet, *age*, s. 116.
74. Bu konuda Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Progress of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles, 1971.
75. O. Turan, "Les souverains Seljouki des et leurs sujets non-musulmans", Studia İslamica, c. I, 1953, s. 65-100.
76. M. Balivet, *age*, s. 77-85.
77. Niketas Khoniates, *age*, s. 50.
78. Niketas Khoniates, *age*, s. 626.
79. Niketas Khoniates, *age*, s. 656-657.
80. H. Ahrweiler, *Ideologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975, s. 11.
81. Latin faktörünün Bizans-Türk ilişkileri üzerindeki etkileri için bkz. B. G. Spridonakis, *Grecs, Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: quatre siècle d'histoire de relations internationales*, Selanik, 1990.
82. S. Zambelis, *Bizantinai Meletai*, Atina, 1857, s. 102'den nakleden A. Ducellier, *age*, s. 248-249.

Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri

BİLGİN ÇELİK
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1930 Ağustosunda Fethi Bey tarafından kurulduğunda, partinin kuruluş nedenleri konusunda çeşitli savlar ortaya atılmış ve bu savlar daha sonraki dönemde de tartışılmıştır. SCF'nin, Hükümeti ve Halk Fırkası'nı denetlemek için kurulduğu; cumhuriyet rejiminin çok partili siyasi yaşamı gerektirdiği; Serbest Fırka aracılığı ile toplumdaki eğilimlerin anlaşılmasına ve yönlendirilmesine çalışıldığı; Atatürk'ün İsmet Paşa'yı iktidardan uzaklaştırmak amacı ile böyle bir muhalif parti kurdurduğu[1] gibi savlar ortaya atılmıştır. Serbest Fırka, liberal bir programı olan, Atatürk'ün isteği ve teşviki ile kurulan bir muhalefet partisidir. 11 maddelik programında vergilerin azaltılması, liman tekelinin kaldırılması, özel girişime ağırlık verilmesi, devletin tasarrufa yönelmesi, yabancı sermaye girişinin sağlanması, köylünün durumunun iyileştirilmesi, ithalat ve ihracatın teşvik edilmesi, bürokrasinin azaltılması ve hızlandırılması, adalet mekanizmasının hızlı çalışmasının sağlanması, tek dereceli seçim uygulamasına geçilmesi, Cemiyet-i Akvam ile ilişkilerin geliştirilmesi gibi konular yer almaktadır.[2]

Bu çalışma Serbest Fırka'nın Aydın'da örgütlenme çabalarını ve belediye seçimlerinde yaşanan tartışmaları ortaya koymayı amaçlamıştır. Fethi Bey ağustos ayında Serbest Fırka'yı kurduktan sonra parti teşkilatının oluşturulması için çalışmalara başlamış ve bu amaçla Batı Anadolu'ya bir gezi düzenlemiştir. Serbest Fırka'nın çok kısa sürecek olan siyasal yaşamında en önemli iki olaydan biri Batı Anadolu gezisi (özellikle İzmir'de yaşanan olaylar), diğeri de belediye seçimleri olmuştur. Fethi Bey'in Batı Anadolu'ya yaptığı gezinin ilk durağı olan İzmir'de[3] yaşanan olaylar, yeni parti ile ilgili bazı önemli ipuçları vermiştir: 1- Halkın Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uygulamalarından memnun olmadığı, 2- Serbest Fırka'ya halkın yoğun bir ilgisi olduğu ve yeni partiyi benimseyeceği, 3- Bu ilginin Serbest Fırka'yı iktidara taşıyabilecek olması ihtimali.[4]

Fethi Bey'in Batı Anadolu'yu ilk gezi yeri olarak seçmesinde en önemli etken bu bölgenin dünya ekonomik bunalımından oldukça fazla etkilenmiş olmasıdır. Çiftçiler ürünlerini satamadıkları için çok zor durumda kalmışlardır. Olumsuzlukların faturası İsmet Paşa hükümeti ve Halk Fırkası'na kesilmiştir. Böy-

Son Posta

THİ B. YENİ FIRKA YAPIYOR

KİNCİ TABI

Şekeri Niçin Pahalı Yemek Mecburiyetinde Bulunuyoruz?..

...sale, Yalnız Bir Hudut İşi ...ir Memleket Meselesidir..

Fethi Bey'in parti kuracağına dair haber.
***Son Posta*, 9 Ağustos 1930.**

Fethi Bey Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hazırlıkları sırasında Yalova'da Millet Çiftliği'nde. Soldan sağa: Daha sonra SCF mebusu olacak olan Tahsin (Uzer), CHF Antep Mebusu Kılıç Ali, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule (Atadan), Fethi Bey, Mustafa Kemal, Afet İnan, CHF Mebusu Fuat (Bulca).
Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997 .

Fethi Bey'in Ege gezisinden.
Fethi Okyar'ın Anıları.

le bir ortamda Fethi Bey İzmir'de bir kurtarıcı gibi karşılanmıştır. İzmir'de coşkuyla karşılanan Fethi Bey çeşitli bürokratik engellerle karşılaşmış, konuşmasını ancak Atatürk'ün telgraf ile il yöneticilerine verdiği direktifler sayesinde yapabilmiştir.

Fethi Bey, İzmir'den sonraki durağı olan Aydın'a gitmeden önce Şahinzade Fuat Bey[5] ile görüşmüş ve Aydın'da parti teşkilatını kurma görevini kendisine vermiştir. Serbest Fırka taraftarı olarak bilinen *Hizmet* gazetesinde Fuat Bey'in Aydın'a teşkilat kurmak için gönderildiği belirtildikten sonra "...Aydınlılar bu münevver zatın etrafında toplanarak artık yobaz teşkilattan ve CHF saltanatından kurtulacaklır"[6] denilmektedir. Halk Fırkası'na yakınlığı ile bilinen *Anadolu* gazetesinde ise Fuat Bey'in belediye başkanlığı döneminde yolsuzlukları ile Aydınlıların nefretini kazanan biri olduğu iddia edilmektedir.[7] Hatta *Anadolu* gazetesinin iddiasına göre Fethi Bey Aydın'a geldikten sonra Fuat Bey hakkında bazı Aydınlılar Fethi Bey'e olumsuz görüşler içeren mektuplar vermişler ve sonuçta Fuat Bey yalnızca Serbest Fırka heyetinde kalabilmiştir.[8] 9 Eylül'de oluşturulan Aydın Serbest Fırka il teşkilatı Adnan Bey (Menderes) başkanlığında "Osman Fuat, Doktor Mukadder, Doktor Nafiz, Manifaturacı Osman, Mühendis Hıfzı, Avukat Yusuf, Salahaddin Beyler"den oluşmuştur.[9]

Fethi Bey Batı Anadolu gezisinin ikinci durağı olan Aydın'a 9 Eylül günü gelmiştir. *Hizmet* gazetesi, Fethi Bey'in Aydın'a gelişini ve karşılanışını şöyle haber veriyor:

> ...Aydın istasyonunda önde bir bando muzika, davul zurna olduğu halde bütün halk ve gençlik lideri istikbal etti... Lider istasyondan doğruca Aydın Palasa giderek nutkunu söylemiştir. Bu esnada gözyaşı akıdanlar da az değildi. Aydın baştan başa bayraklarla donanmıştır. Sükunet, intizam ve asayiş mükemmeldir. Zabıta müdahalesi olmamıştır...[10]

Fethi Bey'in burada bir konuşma yaparak, halka çeşitli konularda görüşlerini açıkladığını belirten gazete şu ifadeyi kullanıyor:

> ... Lider yirmi beş bin kişilik kesif bir halk huzurunda Aydın Palas balkonundan nutkunu irad etmiş ve medit alkışlara mazhar olmuştur.[11]

Anadolu gazetesi ise mitinge katılanların sayısının *Hizmet* gazetesi tarafından abartıldığı görüşündedir. Gazetenin sahibi Haydar Rüştü'nün Serbest Fırka'nın Aydın mitinginden sonra Aydın'a yaptığı gezi ile ilgili izlenimlerini aktardığı 16 Eylül tarihli nüshasında şu bilgilere yer verdiği görülmektedir:

> Aydın'daki nutukta 30 bin kişi hazır bulundu deye gazetelere yazılar yazıldı, makamata telgraflar çekildi. Aydın, Denizli kamilen Serbest Fırkaya iltihak etti deye günlerce neşriyat yapıldı. Aydın'da nutuk söylenen yeri gördüm. Burası ancak üç bin kişi istiap edebilir bir meydancıktır. Bundan başka Aydın'ın nüfus umumisi de kadın çocuk dahil 12 bindir...[12]

Yine aynı sayıda "Yeni fırka Aydın'da ancak heyet-i idaresini teşkil edecek kadar aza bulabilmiştir" denilirken, *Cumhuriyet* gazetesinde tam aksine "yeni fırkanın burada (Aydın'da) çok aza temin edeceği söyleniyor"[13] şeklinde bilgi verilmektedir. *Cumhuriyet* aynı haberde Aydın Palas otelinde 50 kişilik ziyafet verildiğini ve çevreden (Karapınar, Sultanhisar, Köşk, Nazilli ve civar köyler) heyetlerin görüşmek üzere otele geldiğini bildirmektedir.

Fethi Bey'in Aydın'da yaptığı konuşmada özellikle inhisarların çiftçi üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsederek, parti programına uygun olarak inhisarların kaldırılacağını söylediği ve yoğun alkış aldığı vurgulanıyor:

> Bu inhisar (örnek olarak liman inhisarını veriyor) ticarete sekte vuran bir inhisardır. Ilgası lazımdır. Müskirat inhisarına gelelim: Dünyada misali olmayan mahsullerimiz var. Üzüm ve incir mahsulü gibi. Devletin varidatını azaltmak aklımızdan geçmez. Köylüyü, çiftçiyi halkı tazyik etmeyecek bandrol usulünü kabul etmek mümkündür.
> Hayat bahalılığını vücuda getiren şeker ve petrol inhisarı yükünün tahfifine taraftarız. Çiftçiyi tazyik altında bırakan bir şey de ağır şartlarla para tedarik edilmesidir. Ziraat Bankası, vazifesini tamamıyla yapamayınca yüzde 20- 40- 50 hatta 100 faizle para bulan çiftçi nasıl belini doğrultabilir?... Ziraat Bankasının yalnız çiftçiye tahsisi lazımdır.[14]

SCF'ye destek veren *Son Posta* gazetesi Fethi Bey'in Ziraat Bankası ile ilgili görüşlerini destekler nitelikte bir haberi Serbest Fırka kapandıktan sonra şöyle vermektedir:

> Aydın halkı Ziraat Bankasının köylüyü himaye etmediğinden, hatta memleketi zarara soktu-

gündan bahisle başvekalete telgrafla müracaata karar vermişlerdir. Aydın'da Ziraat Bankasına karşı umumi bir hoşnutsuzluk vardır.[15]

Bu arada Serbest Fırka içinde önemli bir istifa hemen hemen aynı günlerde yaşanmıştır. Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey SCF genel kurul üyeliğinden istifa etmiştir. Bu istifada İzmir olaylarının etkili olduğu ifade edilmektedir.[16]

Fethi Bey'in Aydın'da düzenlemiş olduğu mitingde bıraktığı etkiyi silmek isteyen Halk Fırkası il teşkilatı bir karşı miting düzenlemek için harekete geçmiştir.

> Yarın Aydın pazarından alışveriş için halkın tecemmüünden istifade ederek Halk Fırkası bir nümayiş hazırlıyor. Vali beye müracaatımızda müddet-i kanuniye zarfında haberdar edilmediği için böyle bir nümayişe müsaade etmeyeceğini söyledi. Hiçbir ferdi böyle bir nümayiş için toplayamayacaklarını idrak edenler pazarda ve dolambaçlı yollardan istifade etmeye çalışmaktadırlar. Halk tamamen ve bütün Aydın mahallatiyle Serbes fırka binasına kaydolunmak üzere müracaat ediyor. İsmi yazılan vatandaşlar intihap hakkını tam istimal için belediye reisini tazyik etmektedir. Nümayişçiler gayrı kanuni şekilde ve memurları vasıtasiyle evlere beyannameler dağıtmaktadır. Beyannameler tamamen yırtılmaktadır. Çok namuskar halkımız Fethi Beyden ve fırkasından hiç ayrılmamaya azmetmiştir.[17]

Halk Fırkası, bazı milletvekillerinin de katılacağı miting için harekete geçmiştir. Muhalif *Hizmet* gazetesi bu gelişmeyi şöyle haber veriyor:

> Denizli mebusları Yusuf, Necip Ali ve Kazım Beyler Denizli'den, Halk fırkası müfettişi Zühtü ve Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü Beyler İzmir'den geldiler. Denizli ve Muğla vilayetleri Halk fırkası erkanı da burada bulunuyorlar. Haber aldığıma göre Adliye vekili Mahmut Esat Bey de akşam sabah bekleniyor.
> Alakadarların ketum bulunmalarına rağmen, bunlarm miting tertip ederek Fethi Beyin Aydın'da temin ettiği muvaffakiyeti haltalamaya çalışacakları söyleniyor.[18]

Fakat yine aynı gazetenin verdiği bilgilere göre yukarıda adı geçenlerin Aydın'da yaptıkları incelemede halkın Serbest Fırka'ya yakın olduklarını görerek miting düzenleyemeden Aydın'dan ayrılmak zorunda kalmışlardır.

> Hatta haber aldığımıza göre Adliye vekili Mahmut Esat Bey bile Söke'de halkın bariz bir lakaydısıyla karşılaşmış, ertesi gün derhal Kuşadası'na avdete mecbur kalmıştır. Haydar Rüştü ve Zühtü beyler, İzmir'e dönerken Kuşadası'nda Adliye vekiline mülaki olmuşlar ve burada uzun uzadıya müzakerelerde bulunmuşlardır. Aydın'da ve köylerinde Serbes Cumhuriyet fırkasının muvaffakiyeti gittikçe artmaktadır.[19]

Serbest Fırka'nın Aydm'da örgütlenmesinde önemli görev üstlenenlerden biri de Doktor Etem Vessaf 'tur. Etem Bey aynı zamanda SCF'yi destekleyen gazetelere Aydın ve çevresi ile ilgili yazılar yazarak gazetecilik de yapmaktadır.

> Etem bey Nazilli'de SCF'nin amaç ve ilkelerini açıklayan bir konferans vermiş ve Hizmet gazetesi muhabirinin verdiği bilgiye göre konferansa binlerce kişi gelmiştir. "Arkadaşımız, fırkanın programını izah ederken, halk kendisini hararetle alkışlamıştır. Bu arada mudde-i umumi beyin not tuttuğu aynı zamanda jandarma komutanının da kürseyerinde bulunduğu görülmüştür. Buna rağmen halk büyük bir nezahat ve hamiyetle nutku dinlemiştir.[20]

Bu arada Aydm'da belediye seçimleri başlamış fakat bu süreçle beraber siyasi rekabet iyice kızışmıştır. Belediye encümeninin hukuka aykırı davrandığını ileri süren SCF merkez ocağı vilayete şikâyette bulunmuştur:

Fethi Bey Aydın'da konuşma yaparken.
Fethi Okyar'ın Anıları.

> Belediye kanununun 32. Maddesi mucibince intihabat encümenince tefrik edilecek azaların gizli rey ile seçilmesi icap ederken bu maddenin sarahatı hilafına intihabat yapılmıştır... Bu suretle hareket edilmesi serbestçe reyini istimal etmek isteyen ahali tarafından teessürle karşılanmıştır... geçen gün burada toplanan Halk fırkası erkanı [miting için gelenleri kastediyor] hafi bir içtima akdederek yeni fırkanın kuvvetli teşekkülü karşısında pek sönük kalan Aydın İdare heyetini takviye etmeyi düşünmüşler ve kararlaştırmışlardır. Haydar Rüştü bey ile arkadaşları burada hiç kimse ile temas etmeye bile muvaffak olamamışlar, akşam karanlığında memleketten çıkıp gitmişlerdir... Henüz rüşeym halinde bulunmasına, teşkilatının layiki veçhile tevessü etmemiş olmasına rağmen halkın candan müzaheretine istinat eden SC fırkası bu intihabata iştirake karar vermiş ve namzet listesini ilan ederek faaliyete atılmıştır. Şimdilik üç mahallenin intihabı yapılacak ve müteakiben sıra ile diğer mahallat başlıyacaktır. İntihabatta temini muvaffakiyet için şehirde şiddetli bir mü-

cadele ve ehemmiyetli bir faaliyet vardır.

Sekiz senedir hürriyete susamış olan Aydınlılar reylerini tamamen fırkamız namzetlerine veriyor. Kurulduğu tahtın elinden gitmekte olduğunu ve mevkiinin tehlikeye düştüğünü hisseden Belediye reisi Ahmet Emin bey bütün belediye memurlarını seferber hale getirdi. Belediye çavuşları mütemadiyen intihap işleriyle meşguldürler... Bilhassa Ahmet Emin beyin kendi mahallesi olan Orta mahalle ahalisinden birçok vatandaşlar reylerini fırkamız leyhinde istimal eyledilcr. Bu vaziyetten etekleri tutuşan Ahmet Emin bey halkı sindirmek için beraberine vali ve polis komiserini alarak otomobille intihap mıntıkalarını teftiş etmiştir... Müftü efendi hocaların dünya işi ile meşgul olamayacağı hakkında bir beyanname neşrettiği halde yobaz saltanatının yıkılacağını anlayan hocalar muhterem müftülerinin etrafında toplanarak var güçleri ile çalışmaktadırlar.[21]

Bu son cümle hep SCF'ye mal edilen dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle tezat teşkil etmektedir. Aydın CHF il mutemedinin Hoca Emin Efendi ve *Hizmet* gazetesinin bu yöndeki eleştirileri oldukça ilginç. Fakat *Hizmet* gazetesinin Emin Bey ile Belediye Başkanı Ahmet Emin Bey'i karıştırdığı, *Anadolu* gazetesi tarafından dile getirilecektir.

Aydın belediye seçimlerindeki gelişmeler, Serbest Fırka'yı destekleyen *Hizmet* gazetesi ile Halk Fırkası'm destekleyen *Anadolu* gazetesinin haber yorumları arasındaki farklılıklar oldukça ilginç görünüyor. Bu tür haberlere zaman zaman değinilecektir.

Hizmet gazetesi Aydın belediye seçimlerini değerlendirdiği bir haberinde Halk Fırkası'nın seçimdeki gelişmelerden pek memnun olmadığını ve halk üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığını belirtmektedir:

> Vaziyetten son derece nevmit olan Halk fırkası erkanı, nezaketi elden bırakarak: Asarız, keseriz, süreriz gibi tehditlerle rey toplamaya çalışıyorsa da muvaffak olamıyorlar... Birkaç genç, dün belediye reisi Ahmet Emin beyle rüfekasının taarruzuna uğradılar. Hadise zabıtaca tesbit edilmiş ve tahkikata başlanmıştır. Kanundan ve bitaraflıktan ayrılmayan Aydın zabıtası takdirlere şayandır. Halk fırkası erkanı, arap harfleriyle ve şapirog rafla teksir edilmiş namzet listelerini halka dağıtmışlardır.
>
> Serbes Cumhuriyet fırkasının teşkilatı, vilayetin her tarafında ikmal edilmiş ve faaliyet başlamışlar. Halk müteaddit gurup lar halinde teşkilata müracaat etmekte ve kaydolunmaktadır.[22]

Yine aynı gazetenin başka bir sayısında "Gaziye Açık Mektup" başlıklı bir yazıda Belediye Başkanı Ahmet Emin Bey'in, kahvelerde "Siz Selanikliler, Giritliler, İstanbullular, Manastırlılar bu yerde hakkı hayatınız yoktur. Halk fırkası aleyhine rey veriyorsunuz. Bu fırkaya muhalif kalanların akıbeti, çok yakında bu memleketten kovulmakla tecelli edecektir"[23] şeklinde konuşarak halkı tehdit ettiği belirtilmektedir. Atatürk'ün Selanikli olduğu hatırlanırsa, bu tarz bir konuşma için Gazi'ye açık mektup gönderilerek durumdan şikâyet edilmesi oldukça anlamlıdır. Aynı yazıda şu ifadeler de yer almaktadır:

> Esasen Ahmet Emin efendi hoca, beş seneden beri irticai telkinatı yetmiyormuş gibi fırka nüfuzunu dahi suistimal ederek kurduğu saltanatın indiham ve inhilali korkusuyla tasallutunu arttırmıştır.

Hizmet gazetesi Aydın seçimleri ile ilgili bir başka haberde de vali ve seçim encümeni hakkında şikâyette bulunan bir mektup yayımlamakta ve adı geçenlerin seçim sırasında tarafsız davranmadıklarını iddia etmektedir:

> Şimdiye kadar bitaraf kalan vali beye nazar değdi. Belediye intihabat encümeninin keyfi ve yolsuz hareketleri için şikayet edecek merci bulamıyoruz. Reyini kullanmak için bahçelerden gelen kesif halk kütlesi, sandık başında bulunan encümen azalarının tazyikine maruz kalmaktadır.
>
> Bu zevat, halkın Serbes Cumhuriyet fırkasına rey vereceğini anlar anlamaz, hot be hot intihabı ve bu suretle vazifelerini külliyen suiistimal ediyorlar. Aydın valisi bu hale müsamaha gösteriyor. Acaba İzmir'deki mülkiye müfettişleri bu çirkinlikleri görmek için Aydını teşrif etmezler mi ? Halk yeis içindedir.[24]

Anadolu gazetesi ise bu yazıya cevap niteliğinde verdiği haberde muhaliflerin başarı sağlayamayacaklarını anlayınca yaygara kopardıklarını iddia ediyor:

> Halkın Cumhuriyet Halk fırkasına rey vermesi kanunsuzluk mu sayılıyor? Muhalifler, hezimete başladıklarını anlayınca kuvveti yaygaraya verdi... Dün sabah çıkan iki muhalif gazete bir ağızdan yaygara yapıyorlar. Aydın belediye intihabatında encümen müşkilat gösteriyor, yolsuz iş yapıyor... Tam manasıyla yaygara işte buna derler. Bu gazeteler Aydın intihap encümeninin müşkilat gösterdiğinden, yolsuz iş yaptığından bahsediyorlar. Fakat ne gibi müşkilat gösterdiklerini, ne gibi kanunsuz hareketlerde bulunduklarını tasrih etmiyorlar. Çünkü edemezler, çünkü ortada ne müşkilat vardır, ne de kanunsuz hareket.[25]

Anadolu gazetesi başlangıçta Aydın seçimlerine fazla ilgili göstermeyip daha çok İzmir'deki seçime ağırlık verirken, gelişmeler *Anadolu* gazetesini etkilemiş ve Aydın'daki seçimlere de sıklıkla yer vermek ihtiyacını hissetmiştir.

Hizmet gazetesi Aydın seçimleri ile ilgili bilgi verdiği bir başka sayısında Halk Fırkası'ndan istifalar yaşandığını bildirmektedir:

> Halk fırkasının Aydın merkezindeki faal uzuvlarından ve belediye namzetlerinden Ticaret odası reisi Raif Feyzi, Türk Ocağı reisi Feyzi, Hacı Muhiddinzade Raif ve Kırımlı Mustafa beyler, gördükleri lüzum üzerine Halk fırkasından istifa etmişlerdir. Akşam sabah mühim bazı zevatın da istifası beklenmektedir. Yekdiğerini takip eden bu istifalar Halk fırkası erkanını derin bir teessüre sevk etmiş ve cümlesini de şaşırtmıştır.[26]

Bir başka haberde, "Serbes

Cumhuriyet fırkasının almış olduğu yüzelli reye mukabil Halk fırkasının bir rey bile alamaması"[27] nedeniyle Nazilli'de seçimlerin durdurulduğu bildirilmektedir. Aynı haberde Halk Fırkası'nın Çine, Söke ve Karapınar'da (İncirliova) kendi taraftarı kalmadığından belediyede gösterecek namzet bulamadığı yazılmaktadır.

Hizmet gazetesinin verdiği bir başka habere göre seçimlerde yapılan usulsüzlükler nedeniyle Aydın'daki seçimlerin durdurulduğu ifade edilmektedir:

> Kanunsuz hareketlerinden dolayı intihabat encümenini, S.C fırkası noter vasıtasıyla protesto etti ve bir suretini de vilayete verdi. Tahkikatın ikmaline kadar intihabatın durdurulduğu bu sabah vilayetten halka ilan edildi. İntihabat hakkında vukubulan şikayetlerin tahkikine memur edilen emniyet-i umumiye müfettişlerinden Feyzi bey bugün buraya geldi. Hacı Mehmetzade Ali Rıza ve Silahçı Ahmet Efendiler de Halk fırkasından ve belediye namzetliğinden bugün istifa ettiler.[28]

Hizmet gazetesi, Aydın Valisi Fevzi Bey'e seslenen ve seçimlerdeki yolsuzluklara değinen bir mektup yayımlamıştır. Mektubun sahibi olarak Asaf Kenan ismi veriliyor. Mektupta bazı yolsuzluk ve gereksiz müdahalelerin yapıldığı iddia edilmekte ve özellikle kadınlara baskı yapıldığı ileri sürülmektedir. Mektupta ileri sürülen bazı iddialar şöyle:

> 1. Bazı muhtarlar hakkı intihabı olan bazı kadınlara numara vermekten istinkaf ediyorlar ve bunlara karşı azami müşkülat ve ta'sibet gösteriyorlarmış. Muhtarlardan numara pusulası alamayan hemşireler reylerini istimalden mahrum ediliyorlarmış.
> 2. Bazı muhtarlar da kadınlardan bazılarına reylerini muhtarın mensup olduğu fırkaya vermezse şöyle yapacaklarını, böyle yapacaklarını, böyle edeceklerini söylüyorlarmış ve bu tehditler pervasızca yapılıyormuş.
> 3. İntihabatın devam ettiği müddetçe rey hakkına malik olan vatandaşların defterleri sandığın bulunduğu salonda asılı kalması 30. Madde ahkamında bulunmasına rağmen bu maddeye de hiç riayet edilmiyormuş.
> 4. Reyini kullanacak her vatandaş hüviyetini nüfus tezkeresiyle ispata kanunen mecbur iken müsamaha edilmiş ve bu yüzden reyler başkaları tarafından istimal olunmuş. Bilhassa kadınlarda bu halin kesretle vaki olduğu müşahade ve tesbit edilmiş.
> 5. Mesudiye mahallesinde 900 rey sahibi varmış. Şimdiye kadar sandığa ancak ikiyüz küsur rey atılmış ve şimdi de sandık oradan kaldırılarak merkeze, yani belediyeye getirilmiş...
> Muhtarların intihab işlerinde oynadıkları ve oynamak istedikleri rol çok mühimdir. En ziyade şikayetin üzerlerinde temerrüz ettiği muhtarlar Mesudiye ve Paşa mahalleri muhtarları Bamyacı Hafız ve Hafız kadir Efendilermiş. İşittiğimize nazaran bu adamlar uhdelerindeki ruhani sıfattan da istifadeye çalışarak bu vadide çalışıyorlarmış.[29]

Aynı sayıda, Çine ve Nazilli'deki belediye seçimleri ile ilgili yolsuzluklar hakkında da bilgiler veriliyor.

Hizmet gazetesinin haberine benzer bir haberi *Cumhuriyet* gazetesi de vermektedir:

> İntihabata hararetle devam ediliyor. İki tarafın heyecanlı faaliyeti şayanı zikirdir. Kadın erkek bütün Aydınlılar intihabatla yakından alakadardırlar. Hükümet hitaraflığı muhafaza ve bir hadiseye sebebiyet vermemek için çalışıyor. Taşkınlık yapanlar derhal menediliyor. S. Fırkalılar intihapta serbesti olmadığını ileri sürerek noter vasıtasıyla protesto ettiler. Bir suretini vilayete verdiler... Halkçılardan on zat fırkadan ve namzetlikten istifa ettiler. Daha bazı istifaların vuku bulacağı tahmin ediliyor. İntihap encümenlerinden istifa edenler var. Yerlerine başkaları geçti.[30]

Ekim 1930'da yapılan belediye seçimlerinde propaganda faaliyetleri. CHF ve SCF pankartları bir arada.
***70. Kuruluş Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti Albümü (1923-1938),* Kültür Bakanlığı yay., 1993.**

Aynı tarihlerde *Anadolu* gazetesi ise Serbest Fırkalıları, CHF'ye oy vermek isteyen halkı engellemekle suçlamaktadır. Haberde SCF'lilerin Aydın seçimlerinde yolsuzluk yapıldığı iddialarına karşılık, halkın CHF'ye oy vermesi nedeniyle çeşitli çirkin propagandalara başvurdukları belirtiliyor. Aydın'dan geldiği iddia edilen bir mektuptaki bilgilerden yola çıkarak, *Hizmet* gazetesindeki bilgilerden oldukça farklı bilgilere yer veriliyor. Fakat ilginç olan, mektup sahibinin kimliğinin verilmemiş olması. Mektupta Belediye Başkanı Ahmet Emin Bey'e yönelik eleştirilere cevap veriliyor:

Halk fırkası namzeti olan mumaileyhin halkın nazarında mevkiini sarsıtarak fırsattan istifade etmek çaresine başvuran Serbest fırka taraftarlarından gazetelerde isimleri bulunan eşhas ile bunları idare eden ve bugün için belediye reisliği sandalyesine seneler-den beri düşkün olup maalesef zaman idaresinde sayılamayacak derecedeki yolsuzlukları ile Aydınlıların nefretini kazanan sabık belediye reisi Fuat bey ile memleketçe malum olan arkadaşlarının S.C fırkası lehine yaptıkları ve kendilerince propoganda telakki ettikleri gayrı meşru ve kanunsuz hareket ve yaygaralardır.[31]

Mektupta SCF'nin seçim sırasında yaptığı propaganda hakkında ilginç bilgiler de yer alıyor:

1- Belediye seçimlerini kazanırsak şekerin okkasını on beş kuruşa vereceğiz, gazın okkasını on kuruşa vereceğiz, intihap sandıklarının başında yazıcıları (burada şekerin okkası 15, karşı tarafta 60, gazın okkası 10, karşı tarafta 40 diye bağırıyorlar.)

2- Serbest fırka Ocak heyeti azasından doktor Nafiz beyin komşularından ihtiyar bir kadını Serbest fırka lehine reyini istimal etmediği takdirde mahalleden kovulacağı ve evini ateşleyeceğini söyleyerek tehdit etmesi,

3-Kemer mahallesinden terzi İsmail Hakkı efendi isminde birisinin sarhoş olduğu halde halkı reylerini Serbest fırkaya vermedikleri takdirde kendilerini döveceği, öldüreceğini ve evlerini ateşleyeceğini söyleyerek, tehdit ve tehdiş ettikten sonra birer birer evlere giderek kollarından tutup getirmek suretiyle vatandaşların hürriyetine tecavüz edildiği,

4- Kemer mahallesinden reyini Halk Fırkası lehine istimal eden Sirkecioğlu Ali ağa namında bir ihtiyarı öldüresiye dövdükleri,

5- Orta mahalleden birine oyunu Halk fırkasına verdiği için hakaret edilmesi ve bu kişinin sağlık sorunları olmasından dolayı, bu hakaret karşısında fenalaşması,

6- Halk fırkasına reylerini vermeleri halinde Aydın yöresinin İtalyanlara verileceğinin söylenmesi,

7- Anadolu gazetesinin Aydın'da satışının engellenmeye çalışılması,

8- Belediyedeki işlerini kaybetmiş olanlara iş vaad edilirken, çalışmakta olanlara işten çıkarılma tehdidi yapılması (SCF seçimi kazandığı takdirde),

9- Meşrutiyet mahallesinde bir SC fırkalının bir vatandaşın elinden oy pusulasını alıp, kendi yazıcılarına yazdırması ve bunu sık sık gerçekleştirmesi,

10- SCF ye oy vermek isteyen bir kişinin isimlerinin yazılmasını istediği kişilerin değil, yazıcıların kendi bildikleri isimleri yazması ve vatandaşın şikayeti üzerine zabıt tutulması,

11- Başkasının yerine SCF ye oy vermeye çalışırken bir vatandaşın yakalanması ve zabıt tutulması,

12- Halk fırkasının seçimleri kaybetme endişesi ile SCF ye seçim öncesinde ortak bir listeyle seçimlere katılmayı teklif ettiği söylentilerinin, SCF liler tarafından halk arasında yayıldığı,

13- Serbest fırka tarafından namzet gösterilen Faizci Mevlüt beyin mektep talebesi olan iki oğlunu fırka işlerinde ve intihap sandıklarının başında çalıştırması,

14- İsmet Paşa'nın istifa edeceği söylentileri yayılarak propoganda yapılması.

Bu arada *Anadolu* gazetesi, *Hizmet* gazetesinin yalan haber yaptığını iddia etmektedir.

Hizmet gazetesinin yalan neşriyatını tekzip etmekten artık usandık, bıktık... İşte 24 Eylül tarihli Hizmette Aydında Hüdai Efendizade Reşat beyin H. fırkasından istifa ve belediye namzetliğini reddettiği hakkındaki haberin yalan olduğu aşağıdaki telgrafla anlaşılacaktır:

Hizmet gazetesinin 24 Eylül tarihli nüshasında Halk fırkasından istifa ve H. Fırkası tarafından bana tavcih edilen belediye namzetliğini reddettiğim hakkındaki haberin doğru olmadığını beyan eylerim.
Aydın, Hüdai Efendizade Reşat[32]

Anadolu gazetesi, yayımladığı "Macit Şerif" imzalı bir mektupta, *Hizmet* gazetesinin Aydın CHF mutemedi ile belediye başkanını isim benzerliği nedeniyle birbirine karıştırdığını ve belediye başkanına asılsız suçlamalar yapıldığını ileri sürmektedir:

... Ey Hizmet gazetesi? Aydın CHF mutemedi Emin ağazade Emin beydir. Belediye reisi Ahmet Emin bey değildir. Daha yanı başınızdaki koca bir vilayet merkezinin belediyesini idare eden zatın vazifesinden haberiniz yok... Güya başında sarık taşıyan bir hoca gibi ona bir vasıf vermeye kalkıtınız.[33]

Mektupta Ahmet Emin Bey'in Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılara karşı Bağarası'nda yaptığı mücadele ve Aydın'ın imarı için yaptıkları anlatılıyor:

Yunanlıların harabeye çevirdiği Aydınımızı mamure yapan ve suyu ile tenviratı ile tanzifatı ile mükemmel yolları ile modern bir şehir kuran Ahmet Emin bey değil midir?

Bu arada *Hizmet* gazetesi, seçimlerdeki davranışları nedeniyle Ahmet Emin Bey hakkında tahkikatın devam ettiğini ve seçimlere cumartesi günü yeniden başlanacağını, tahkikat sırasında dinlenen şahitlerin genellikle Ahmet Emin Bey'i itham eden ifadeler verdikleri ileri sürmektedir. Ahmet Emin Bey'in de *Anadolu* gazetesinde 25 Eylül tarihli Aydın mektubunun, halk tarafından okunmasını sağlamak için elinden geleni yaptığı belirtiliyor.[34]

Hizmet gazetesi bir başka haberinde de Aydın Kızday Cemiyeti başkanının seçimler sırasında Halk Fırkası lehine çalıştığını, bir hayır kurumu olan Kızılay'ın siyasete karışmasının doğru olmadığını belirtmektedir:

Aydın Hilal-i Ahmer reisi bulunan doktor Hasan bey sıtma mücadele heyetindeki bakteriyoloğluk vazifesini unutarak Halk fırkasının rey sandığı başına Hilal-i Ahmerin mobilesini ve daktilosunu göndermek suretiyle bilfiil siyaset cereyanına bu cemiyet-i hayriyeyi de sokmuştur.[35]

Haberin devamında Aydın SCF vilayet ocağının parti genel merkezine gönderdiği seçim ile ilgili telgrafa yer verilmektedir:

Aydın belediye intihabatına bugün Tabaklı şubesinde hararetle devam edilmiştir. Reyler hep

Serbes fırkanındır. Halkçılar telaştadır. Binbir müşkülat ihdasına çalışıyorlar. Mesai saatlerinde sandıklar kapalı bulunuyor. Fırkamıza rey verecek okuma yazma bilmeyenlerin reylerini verecekleri 44 ismi ezber sayılarak yazdırılmasına mecbur tutmuşlardır. Bu yüzden bir kadın yarım saat sandık başında bekletilmiş ve işler de durdurulmuştur. Halkımız her müşküle katlanarak reyini fırkamıza vermek için sandık başlarında bekleşiyorlar. Bugün Vali beye yüz imza ile bu müşkülatın kaldırılması ve mesai saatlerinin tanzimi ve her vatandaşın reyini kullanabilmesi için zaman mahdut olduğundan hatta mesai saatleri haricinde de çalışılması şikayet ve rica olunmuştur. Diğer şubelerden de müntehiplerden yirmisi reyini kullanmadan ve müddet dolmadan sandıklar belediye merkezine tesir ve müşkülat çenberi içinde kaldırılmıştır. Fırkamız Vali vekili ve merkez memuru beylere vaziyeti mahallinde gösterip tashihi için encümene tebligat yaptırdığı halde ısrarla aynı şekilde intihabata devam edilmiştir. Noterlik delaletiyle makamatı protesto ettik. Hükümetin bitaraflığına kavuşmak halkımızın yegane emelidir.

Anadolu gazetesi ise Serbest Fırkalıların tüm çabalarına karşılık halkın CHF'ye oylarını verdiğini iddia etmektedir.[36]

Cumhuriyet gazetesi ise Aydın seçimleri ile ilgili şu bilgilere yer veriyor:

Aydın belediye intihabatı heyecanla devam ediyor. İşçi kadınlar umumiyetle S. fırkaya rey vermektedirler. Bunların gündelikleri verilerek intihap yerine getirildikleri şayidir. S. Fırka mensupları petrolü beş, şekeri on kuruşa indireceğiz diye propaganda yapmışlardır. Münevver tabaka hangi tarafa rey vereceklerinde mütereddittirler.

Aydın'da intihabata yeniden başlanmıştır. Aydın mebusu Mithat bey, Aydın'a gitmiş ve Halk fırkasında vukubulan içtimaa iştirak etmiştir. Aydın'da yeni fırkadan doktor Etem Vassaf bey, mahalli Hilal-i Ahmer reisinin eşyasını ve daktilosunu ve bir memurunu, Meşrutiyet mahallesindeki II. Fırkasının sandığı başına gönderdiğini bildirmekte ve keyfiyeti Hilal-i Ahmer merkezi umumisi nezdinde protesto etmektedir.[37]

Anadolu gazetesi, SCF'nin para ile oy satın almaya çalıştığı iddia ediyor; meyan fabrikasındaki memurların işçilere SCF'ye oy vermeleri için baskı ve tehdit yolunu seçtiklerini ifade eden gazete, "Serbestçilere Ankara'da merkezden para gönderildiği şayidir. Bu para ile halkın kanaatini satın alacaklarmış"[38] şeklinde bir iddiasını ortaya koymaktadır.

14 Ekim (Teşrini evvel) tarihli *Hizmet* gazetesinde Aydın'da seçimlerin "...kanuni nisap temin edilemediğinden bir hafta daha temdit..." edildiği belirtildikten sonra seçimi SCF'nin kazandığı iddia edilmektedir.

Gerek Aydında gerekse mülhakatta intihabatın Serbes fırka lehine ve kabili inkar olmayan bir hakikat halinde tecelli ve tebarüz etmesi üzerine Halk fırkası elemanları bütün teşkilata istinat ederek bir tazyik çenberi içine aldılar. Serbes fırkanın daktilolarını intihap mahallinden uzaklaştırdılar ve bunların yerine yazıcı olarak hükümet memurlarını ikame ettiler. İntihap encümeni azaları bitaraflığı ihlal ettiler.

Bir başka haberde de Aydınlıların yeni bir seçim dalaveresi karşısında olduğu iddia ediliyor. Seçimlerin bir hafta uzatıldığı Aydın merkezinde son günde seçim encümeninin yeni bir ilan yayınlayarak cuma ve pazar günleri seçimler tatil edildiği için bunları telafi etmek amacıyla seçimlerin iki gün daha uzatıldığı ve oy vermeyenlerin listelerinin çıkarılarak, bu vatandaşların da oy kullanmasının sağlanmaya çalışıldığı haber veriliyor. Serbest Fırka'nın kazanmak üzere olduğu bir durumda seçimlerin uzatılmaya çalışılmasını Serbest Fırka resmen protesto etmiş ve seçim kanununa aykırı davranıldığı iddia edilmiştir.

Buna rağmen temdit müddeti zarfında Serbesçiler daha fazla rey almışlardır. Bütün ümitlerinin hüsranla neticelendiğini ve tevessül ettikleri çarelerin suya düştüğünü gören Halkçılar nihayet kanunsuz hareketlere başlamışlar ve intihabı kanunsuz ve icabsız olarak iki gün daha temdit etmek cüret ve cesaretini göstermişlerdir. Bu harekete cüret ve cesaret demekten ziyade çok mükemmel bir tuzak tabirini kullanmaları daha yerinde olacaktır. Çünkü intihabatı kazanamayacaklarına kani olan Halkçılar nihayet onun feshi çaresini de düşünmüşler ve bu tuzağı kurmuşlardır. Şu hale göre bu iki gün zarfında atılacak reyler, vaki olacak şikayetler karşısında kanun hilafı kabul edilmiş addedilerek intihabatın feshini isteyeceklerdir.[39]

Seçimin son günlerinde Aydın'da gerilim yükselmeye başlamıştır. *Cumhuriyet* gazetesi "Evvelki gece Serbest fırka ocak heyeti tevkif edildiler. Tevkifin sebebi belediyede bir camın S. Fırkalılar tarafından kırıldığı zannıdır"[40] şeklinde bir bilgi vererek tansiyonun yükseldiğine işaret etmektedir.

Bu arada Aydın seçimleri bitmiş, fakat tartışmalar devam etmiştir. Tartışmaya konu olan olay ise, seçim sandığının belediyeden kaldırılarak muhasebe-i hususiye binasına taşınmasıdır. *Yeni Asır* gazetesinde Ethem Kadri imzasıyla yayımlanan telgraf hakkında, *Anadolu* ve *Hizmet* gazeteleri farklı yorumlar yapmaktadırlar. *Anadolu* gazetesinde verilen bilgilerde, *Yeni Asır*'da yayımlanan telgrafta Aydın'da bulunan Aydın Mebusu Emin Fikri Bey'in tesiriyle oy sandığının belediyeden kaldırılarak muhasebe-i hususiye binasına taşındığı belirtildikten sonra, bunun gerekçesi hakkında gazete şu bilgileri veriyor:

İntihap sandığı Belediyede bulunurken, Serbestçilerden bir grup sandığın bulunduğu binayı sabaha kadar taşlamışlar ve oradan hiçbir dakika ayrılmamışlardır. Bu vaziyet karşısında, Serbestçilerin kanun haricinde hareket ederek intihabata fesat karıştırmaları ihtimalini nazarı dikkate alan intihap encümeni sandığın Muhasebe-i Hususiye binasına kaldırılmasını muvafık bulmuştur.

Aydın intihap encümeni yirmi bir azadan mürekkeptir. Bu yirmi bir kişilik heyet, Serbest-

çilerin bu hareketi karşısında rey sandığının Muhasebe-i Hususiye binasına kaldırılmasına karar vermiş ve keyfiyeti vilayet makamına bildirmiştir. Vilayet makamı da encümeninin kararı üzerine sandığın Muhasebe-i Hususiye binasına naklini tasvip etmiştir.[41]

Anadolu, muhalif gazetelerin olaya farklı anlamlar yüklemeye çalıştıklarını iddia ederek bu tutumu eleştirmektedir.

Hizmet gazetesinde verilen bilgilere göre, Aydın'da seçimler cuma günü bitmiş ve oy sayımına başlanmış, fakat çok azı tasnif edilmiş oyların sayımı akşam olması üzerine bırakılmış ve oy sandıklarının belediyeden kaldırılmasına ve muhasebe-i hususiye dairesine nakledilmesine karar verilmiştir. Belediye Başkanı Ahmet Emin Bey bu kararın gerekçesini encümen azalarına, belediyeye yapılabilecek bir tecavüzü önlemek şeklinde açıklamışsa da bazı üyeler bu açıklamadan tatmin olmamış, fakat karar 13'e karşı 5 oy ile kabul edilmiştir. Muhalif beş kişi, sandıkların götürüleceği binanın kapı ve pencerelerine mühür vurulmasını teklif etmişlerse de, zabıtaya güvensizlik duyulduğu izlenimi yaratılmaması gerekçesi ile reddedilmiştir.[42]

19 Ekim tarihli *Anadolu* gazetesinde Halk Fırkası'nın büyük çoğunlukla kazandığı haber verilirken, 22 Ekim'de de oyların tamamının tasnif edildiği ve CHF'nin 113 farkla seçimleri kazandığı belirtiliyor. Fakat Serbest Fırka, muhasebe-i hususiye dairesindeki seçim sandıklarının kırılıp Serbest Fırka'nın oy pusulalarının yerine CHF oylarının konulduğunu ileri sürerek seçimin iptali için harekete geçmiştir.

25 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesi Serbest Fırka'nın Aydın'da Umurlu, Yenipazar ve Karapınar'da seçimleri kazandığı belirtilirken, Germencik'te ise SCF kazandığı halde sandıkların kırılarak CHF oylarının sandıklara konulduğu iddia ediliyor. Bir başka kaynakta ise Bozdoğan, Çine, Germencik, Gördes, Söke, Karapınar, Umurlu, Yenipazar Serbest Fırka'nın Aydın'da seçimleri kazandığı yerler olarak veriliyor.[43]

Hizmet gazetesinin sahibi Zeynel Besim Bey'in, SCF ile bir ilgisinin olmadığını gazetesinde ilan etmesi ve daha sonra hakkında çıkarılan ve basında uzun süre tartışma konusu olan CHF'den aldığı rüşvet karşılığında SCF lehine yayın yapmaktan vazgeçtiği iddialarının oldukça ilgi çekici gelişmelere yol açtığı ileri sürülebilir. Basında önemli bir desteklen mahrum kalan SCF yeni arayışlara girmiş ve sonuçta ekim ayının sonlarına doğru basın hayatına yeni bir muhalif gazete katılmıştır. 26 Ekim tarihinde İzmir'de çıkmaya başlayan ve Serbest Fırka'yı destekleyen *Serbes Cumhuriyet*[44] gazetesi Aydın'da seçim sonrasındaki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Serbes Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre Aydınlılar "Beş bin imza ile" Gazi hazretlerine telgraf çekerek adaletin tecelli etmesini istemişlerdir.

> Aydınlılar, yapılan intihabat neticesine hile ve fesat karıştırıldığını kendilerinin Serbes Cumhuriyet Fırkasına rey vermiş olmalarına rağmen Halk Fırkası pusulalarının imza mahalline parmak basılmak sureti ile vatandaşların reyleri ifsat edildiğini ve bu suretle galibiyet kazandıkları Dahiliye Vekaleti ile Şurayı Devlet riyasetine ve diğer makamata bildirmişlerdir Bu şikayet telgraflarında beş bin imza vardır. Bu da Aydın müntehiplerinin kahir ekseriyeti hangi tarafta olduğunu göstermeye kafidir...
>
> Halk Fırkası memsupları basiretsizce hareketleriyle bu fırkanın Aydın vilayeti dahilinde mevkiini tamamen yıkmışlardır. Serbes Fırka milletin kalbini kazanmakla hakiki galibiyeti elde etmiştir.
>
> Sabık belediye başkanı Ahmet Emin Efendinin Belediye riyasetine namzelliği Dahiliye Vekaleti tarafından kabul edilmemiştir. Mumaileyhin ve diğer kaza mutemetlerinin Halk Fırkasından da ihraç edilecekleri söyleniyor. Germencik intihabatında sandık başındaki macerası malum olan doktor Sabri beyin Aydın belediye riyasetine vilayet tarafından inha edileceği rivayet olunuyor.[45]

Bir başka haberde *Serbes Cumhuriyet* gazetesinin Aydın ve civarında oldukça olumlu karşılandığı ilan ediliyor. Haber şöyle devam ediyor:

> Siyaset oyunlarında kanun harici işler yaparak , fırıldaklar çevirerek Garbi Anadolu'nun Serbes fırkaya bağlanmış olan münevver şehirlerinde Halk fırkasına mensup saltanat aşıklarının güya elde ettikleri sahte galebe kendileri için bir iftihar ve sevinç uyandıramayacak kadar düşkün ve elimdir. Millet hakimiyetine vurulmak istenen darbeye yine milletin sinesi siper edilecektir. Türk toprağında millet hakkına tecavüz eden bedbahtların feci akıbetini Sultanlar memleketten tart ve teb'it edilirken görmüştük. Yine bu akibete tişne olan zavallılar da yaptıkları zelil hareketlerinden utanısınlar. Türk Milleti asaleti ve namuskarlığını birkaç şuursuz ve düşüncesize feda edemeyecek kadar kudret ve iman sahibi olduğunu bu intihabat mücadelesinde ispat etmiştir.[46]

29 Ekim'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili olarak verilen haberde de Aydın'daki kutlamaların SCF binasında coşkuyla yapıldığı ifade ediliyor.

> Bütün Aydın halkı Serbes Cumhuriyet Fırkası binasının önünde toplanmış büyük neşe içerisinde fırkayı, birbirlerini tebrik etmişlerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası ile belediye önünde halktan hiç kimse yoktu. Bu vaziyet fiilen halkın kimin ile olduğunu bir kerre daha göstermiştir.[47]

Bu arada Halk Fırkası belediye heyeti başkanlığa vilayet CHF mutemedi Emin Ağazade Emin Bey'i ve encümen azalıklarına da sabık belediye reisi Ahmet Emin ve Uncu Raif Beyleri seçmiştir.[48]

Serbes Cumhuriyet gazetesi Aydın ile ilgili ilginç haberler vermeye devam ediyor. Haber şöyle:

> Belediye intihabatının sahte galipleri Halk Fırkasının okumak yazmak bilmeyen azalarından hacı Şerif, celep hafız Salim, icra memuru Hilmi, Kara Mehmet, Eyyüp efendilerin buyrultuları verilmek suretiyle

belediye meclisini teşkil ettiklerini öğreniyoruz.

Reis intihabında Dahiliye Vekaletinden vilayete gelen emri mahsusunda Mebus Mithat beyin biraderi avukat Rifat bey tayin edileceği katiyen musarrah iken ve avukat beye vali tarafından bu emir tebliğ edilmiş olduğu halde vilayet Halk fırkası mütemedi mektebi iptidai mezunlarından Hancı Emin ağa zade Emin efendi hükümetin arzularına ehemmiyet vermeyerek bir muhalefet inadı ile kendisini reisliğe intihap ettiriyor ve bu şekilde vazifeye başlıyor. Tahsili olmayan şahsiyetlerin belde reisliği gibi çok ağır ve mesuliyetli büyük bir işi üzerlerine almaları memleket işi ile ne kadar alakadar olacağını ispata kafidir zannederim...

Serbes Fırkanın tahsili ali görmüş belediye namzetleri bu vaziyet karşısında sükun ve vekarla yapılan haksızlıkların tamirine ve intihabın feshine, yeniden intihabın başlamasına memleket işlerinin hakkile tedviri için kendi ellerine tevdi edileceğine katiyetle emin ve müsterihtirler.

Halk fırkası namzetleri arasında istifalar başlamıştır. Diş tabibi Şevki Niyazi bey ilk istifasını verenlerdendir. Tüccardan Uncu Raif beyin de istifasını verdiğini haber aldım. Avukatlardan Ak Süleyman Sırrı Bey ve Şerif Beyefendilerle beraber kendi lehlerine entrika ve hile ile ve haksız yere kazanılmasını, bu şekli intihabı kabul etmeyen aynı azalardan bir çoğunun şeref ve haysiyetlerini muhafaza etmek üzere istifa edecekleri muhakkaktır.

En yakın bir atide hak ve hakikat tecelli edecektir. Gaziye ve Dahiliye Vekaletine dün akşam yeniden bütün Aydın mahallatı mümessilleri iki bin imza ile telgraf çekmişler, müfettiş gönderilmesini istemişlerdir.[49]

Aydınlıların bu isteği kısa süre sonra yerine getirilmiş ve bir mülkiye müfettişi tahkikat için görevlendirilmiştir. Aydın'a gelen müfettiş ilk olarak eski Belediye Başkanı Ahmet Emin Bey'le görüşmüş, bu davranışı muhalifler tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. *Serbes Cumhuriyet* gazetesinde Aydın SCF'den Doktor Etem Vessaf, bu hoşnutsuzluğu şu sözlerle dile getirmektedir:

> Belediye dairesi, Vali Konağı makamlarından ayrılmayan müfettiş beyin şikayet edenlerin arasında hak ve hakikati öğrenmesi ve dinlemesini her şeyden evvel bu vazife ile meşgul olmasını beklerdik. Eğer bunu gelir gelmez yapmış olsalardı hakları çiğnenmiş ve ellerinden gasp edilmiş Aydınlıların şikayet avazelerinin ne kadar doğru olduğunu bir an evvel öğrenmiş olacaklardı.
>
> Hak isteyen ve adaletin tecellisini bekleyen Serbes Cumhuriyet Fırkasına rey verenlerin müfettiş beyle ayrı ayrı görüşmek istediklerini kendilerine haber veriyorum. Bu arzularının isafını ve kendilerinin vazifelerini bir kat daha kolaylaştırmış olacaktır.[50]

Fethi Bey Aydın'da Serbest Fırka yöneticileriyle. Soldan üçüncü SCF Aydın teşkilatı başkanı Adnan (Menderes) Bey.
Fethi Okyar'ın Anıları.

Bu arada SCF Merkez İdare Heyeti'nden Ardahan Milletvekili Tahsin Bey, milli ve cumhuriyetçi partilerin blok teşkil etmeleri hakkında bir beyanat vermiş, dıştaki tehlikelere ve içteki irticaya karşı iki partinin birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Halk Fırkası'm destekleyen gazetelerde SCF'nin içine sızan şeriatçı unsurlar olduğu ve Serbest Fırka'nın bunları tasfiye etmeye çalıştığı şeklinde haberler çıkmış, muhalif gazeteler buna büyük tepki göstererek, asıl şeriatçıların CHF'nin içinde yer aldığını, taşra teşkilatlarının başında hâlâ hacıların, hocaların bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.[51]

Serbest Fırka yöneticileri, partinin kuruluşundan yaklaşık üç sonra belediye seçimleri nedeniyle gerginleşen ortamda ortaya çıkan olumsuzluklar nedeni ile partiyi kapatma kararı almışlardır.[52] Bu tarihlerde CHF Aydın'da yeniden yapılanma, teşkilatını yenileme ihtiyacı duymuş ve bu amaçla harekete geçmiştir. Böyle bir yenilemeye gidilmesinde son seçimlerin ve Serbest Fırka'nın etkinliğinin önemli bir neden olduğu ileri sürülebilir. *Serbes Cumhuriyet* gazetesinde Doktor Etem Vessaf, bu gelişmeleri kendi yorumuyla şöyle aktarıyor:

> Aydın ve mülhakatında şimdiye kadar saltanat süren bu fırka mutemetleri halka karşı aldıkları hakimane ve dürüştade hareketleri yüzünden kendilerini tamamiyle soğutmuş oldukları gibi fırkalarına karşı da umumi bir hoşnutsuzluk husule getirmeye vesile olmuşlardır. Merkezi Umumiyeleri buna karşı yapılacak en mühim bir tedbir üzere, halktan alamadığı ve kaybettiği bu kuvveti tekrar elde etmek için mesleki zümrelerden ve memurlardan istifadeyi düşünmüştür. Şimdiye kadar hars işleri ile uğraşması icap eden ve son zamanda bu hususiaki faaliyeti de umumi şekilde durgunlaşan Türk Ocakları vasıtasiyle yeni teşekküller doğurarak Halk Fırkasını arkadan desteklemeye uğraşıyorlar. Vilayete gelen bir emirde bu noktalara ehemmiyet verilmesi tavsiye edilmekte olduğunu haber aldım. Siyasetle alakadar olmamaları

> elzem ve zaruri olan ve kanunen men edilen memurlar, muallimler ve sporcuları ocağa aza kaydederek bu suretle bu zümreleri memleket dahilinde gizli propagandaya vasıta etmek Halk Fırkası hesabına bir kazanç teşkil edeceği zanedilmektedir.[53]

Doktor Etem Bey bunun, öğretmen ve gençleri asıl işleri ile uğraşmaktan uzaklaştıracağını ve zararlı etkiler yaratacağını düşünmektedir. Etem Bey'in CHF ile ilgili önerisi ise oldukça ilginçtir. Çünkü daha sonrasında SCF'den Halk Partisi'ne geçecek olan Menderes'in yapacağı ilk iş bu olacaktır:

> Halk fırkası yaptığı hataları tamir edebilmek için içindeki fena unsurları mutlak surette atmak ve büyük bir temizlik yapmak zaruretindedir.

Etem Bey CHF ile ilgili bir yazısında da Halk Fırkası'nın teşkilatını yapmak üzere Celal (Bayar) ve Vasıf (Çınar) Beylerin Aydın'a geldiklerini, kendi görüşüne göre parti programında tadilat yapılmadıkça başarılı olmalarının mümkün olmadığını belirtmiş ve "Aydında Halk fırkası teşkilatı içine mefsuh Serbes fırkanın uzuvlarından bir ferdin dahi alınamayacağını tahmin etmek güç değildir"[54] şeklinde bir tahmin yapmışsa da, kısa bir süre sonra Aydın eski SCF Başkanı Adnan Menderes'in CHF'ye katılması ile tahmininde yanılmıştır. Hatta *Anadolu* gazetesinde verilen bilgiler dikkate alınırsa durumun daha da ilginç olduğu görülecektir. Gazetede verilen bilgiye göre, Aydın'a gelen milletvekilleri Türk Ocağı'nda, kapanmış olan SCF üyelerinin de katıldığı bir toplantıda görüşmeler yapmışlar, ayrıca Yedi Eylül Okulu'nda öğretmenlerle bir toplantı düzenlemişler ve toplantılar sonucunda "Tüccar Raif Fevzi, SCF Ocak reisi Adnan, SCF Ocak azası Etem, Raif, Selanikli Nail, Mühendis Hıfzı, Avukat Süleyman Sırrı, fabrikatör Halim, Sanatlar Mektebi Müdürü Halil ve baş öğretmen Refet beyler"den oluşan on kişi partinin yeni teşkilatını yapmakla görevlendirilmişlerdir.

Etem Bey bir başka yazısında da seçimlere fesat karıştırıldığı iddiası nedeniyle çeşitli yerlere başvurulduğunu, Aydın'a müfettiş geldiğini fakat buna karşılık birçok yerde seçimler feshedilirken, Aydın ile ilgili herhangi bir gelişmenin olmamasından şikâyet ediyor:

> Müfettiş Hakkı Subri bey teftiş yaptığı sıralarda encümen azalarından belediye heyeti mazbatasına imzasını atmayan ve haksızlık olduğunu açıkça söyleyenler sözlerinin aksi zuhuru halinde en ağır ceza ile mahkum edilmeye razı olduklarını itiraf ettikleri halde müfettiş tahkikatının ve fezlekesinin ne yolda vekalete verildiğini henüz öğrenememişlerdir.[55]

Aydın seçimleri ile ilgili karar ancak Şubat 1931'de açıklanacaktır.[56] *Son Posta* gazetesinde de seçimlerin feshedildiği ilan edilerek, belediye seçimi ile milletvekili seçimlerinin birlikte yapılacağı bildirilmiştir.[57]

Etem Bey *Son Posta* gazetesindeki bir yazısında da oldukça ilginç bir gelişmeyi haber vermektedir:

> Aydın münevverlerinin yeni ve murakip bir fırka teşkili hakkındaki düşünce ve arzuları gittikçe kuvvet bulmaktadır. Bu münevverler, Türk İnkılabını yapanların başında yürüyen büyük mürşit Gazilerine muhabbet ve itimatla merbut olduklarından yeni siyasi bir Sosyal Demokrat fırkasının teşkili için Gazi Hazretlerinin Aydın'ı teşriflerinde bir lider intihap ve iradesini ricaya hazırlanmaktadırlar. Bu fırka, Garbi Anadolu mıntıkasının seve seve dahil olabileceği bir cumhuriyet kuvveti olacaktır.[58]

Bu ilginç girişimi haber veren Etem Bey maalesef daha sonrasında herhangi bir yazı yazmadığı gibi, Atatürk'ün Aydın'a gelişi ve sonrasında da bu konu ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Fakat 1930'lu yıllarda Aydın'da sosyal demokrat bir parti kurma düşüncesinin ortaya konulmuş olması bile oldukça önemlidir. Büyük bir ihtimalle böyle bir oluşumun ortaya çıkması için şartların uygun olmadığı görülerek, bu fikirden vazgeçilmiştir.

İlk siyasi deneyimini Aydın SCF başkanı olarak yapan geleceğin başbakanı Adnan Menderes, daha sonraki yıllarda SCF ve seçimler ile CHF'ye girişini şöyle anlatmaktadır:

> Atatürk zamanında ben, Aydın'da Serbest Fırka'nın reisiydim. Fethi Bey bizzat Aydın'a gelerek, Serbest Fırka ile meşgul oldu. Aydın'daki belediye seçimlerini kazandım. Gayet dürüst bir mücadeleye giriştim. Halk Fırkası ileri gelenleri ile tanışıyordum. Ama Halk Partisi'ne, onların rica ve ısrarına rağmen girmemiştim...
> Fethi Bey'in partisi, malum şartlar altında feshedildi. Memlekete derin bir teessür hâkim oldu. Halk Partisi kendisini toparlamak istedi. Vilayetlere heyetler gönderildi. Bu arada İzmir ve Aydın'a da, Celal Bayar riyasetinde bir heyet geldi...
> Ben gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet, Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar İttihat ve Terakki mektebinden hocamdı... Ve temas temin edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisine girerek, fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber Halk Partisi'ne karşı çekingen tanınan arkadaşlarla, Halk Partisi'ne girdik.[59]

Menderes 2 Kasım 1952'de *Akis* dergisinde kendisi ile ilgili çıkan yazılardaki yanlışları düzeltmek amacıyla hazırladığı ama uzun süre yayımlanmayan bilgiler, yıllar sonra Şevket Süreyya Aydemir tarafından *İkinci Adam* kitabında aynen yayımlanmıştır ve konumuzla ilgili oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Halk Partisi'ne girerken bazı şartlar ileri sürdüğünü söyleyen Menderes bu şartlarını şöyle ifade ediyor:

> Serbest Fırka zamanında, seçim sandıklarının kırılması sureti ile kazanılan Aydın belediye seçimlerinin düzeltilmesini de şart koştuk, Aydınlılar bunu bilirler...
> Şurasını da söyleyeyim ki, Halk Partisi teşkilatını, aldığım selahiyet ile, bütün kazalarda, nahiyelerde yeniden kurdum. Sevilen, dürüst arkadaşları iş başına getirip, diğerlerini bertaraf ettik.

Bu arada Atatürk yurt seyahatine çıkmıştı. Aydın'a da geldiler. Ben, Halk Partisi reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptığı halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki istemeyerek, sırf usûl zarureti̇yle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı.

Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler... Konuşmaya başlayınca, memleket mevzularından bahis açıldı... Başladığımız hasbıhalde, o zamanki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşikar görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazırdılar. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal Atatürk'le hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduğunu, avdetlerinde müşahade ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için buyurdukları orada tam dört saat kaldılar.

Konuştuğumuz mevzular, sanayileşme ve kooperatifçilik mevzuları idi. Ertesi gün Denizli'ye teşrif edeceklerdi. Vasıf Çınar ve Halit Onaran vasıtasıyla bana iki emirleri oldu: O zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları idare heyetinin değiştirilmesi ve muhasebemizin sıklet merkezini teşkil eden Zirai İstihsal ve Kredi Kooperatifleri meselesiyle, sanayileşme mevzuu üzerinde konuştuklarımızın bir küçük rapor haline konularak, ertesi gün Denizli'den Aydın'a geçerken tevdiini istediler. Bu emirleri yerine getirildi.[60]

Yazının devamında kendisinin talebi olmadığı halde CHP milletvekili adayı yapıldığını ve Atatürk'ün Recep Peker'e "Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetleri ile çalışamaz. Şayan-ı dikkat bir gençtir" şeklinde görüş belirterek kendisini beğendiğini ve keşfettiğini söylemektedir. Adnan Menderes 1931 seçimlerinde Aydın milletvekili olmuş ve 1945'lere kadar CHP Aydın milletvekilliği yapmıştır.

Görüldüğü gibi Aydın'daki belediye seçimleri oldukça heyecanlı ve tartışmalı geçmiş ve sonuçta Serbest Fırka burada oldukça başarılı olmuş ve merkezde seçime hile karıştırıldığı anlaşıldığı için seçim iptal edilirken ilçelerin çoğunda SCF seçimleri kazanmıştır. Bu arada CHF'yi yeniden yapılandırma çalışmalarında, kapanan SCF üyelerinden bazıları CHF'li milletvekilleri tarafından Halk Fırkası'na kazandırılmıştır. Hatta Aydın CHF il teşkilatı onlara teslim edilmiştir.

1. Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. baskı, 1997. Bu savlarla ilgili olarak bkz. s. 77-91.
2. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1. baskı, 1997, s. 138-140; Yetkin, *age*, s. 103-107.
3. İzmir olayları için bkz. Okyar-Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 74-75, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, 3. Baskı 1994, s. 55-68; Yetkin, *age*, s. 175-186.
4. Okyar-Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 72.
5. Fuat Bey, cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın belediye başkanlığı yapmıştır.
6. "Aydın Teşkilatı", *Hizmet*, 8 Eylül 1930.
7. *Anadolu*, 25 Eylül 1930.
8. *Anadolu*, 10 Ekim (T.E.) 1930.
9. "Aydın Vilayet Ocağı Azaları", *Hizmet*, 11 Eylül 1930.
10. "Fethi Beyefendi Aydın'da", *Hizmet*, 10 Eylül 1930.
11. *Hizmet*, 10 Eylül 1930.
12. "Yalan Bombardımanı", *Anadolu*, 16 Eylül 1930.
13. "Fethi Bey Aydın'da", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1930.
14. *Hizmet*, 10 Eylül 1930.
15. "Aydın'ın Derdi", *Son Posta*, 20 Aralık (K.E.) 1930.
16. *Anadolu*, 9 Eylül 1930.
17. "Aydın CH Fırkası", *Hizmet*, 14 Eylül 1930.
18. "Aydın'da Toplandılar", *Hizmet*, 15 Eylül 1930.
19. "SCF Teşkilatı", *Hizmet*, 17 Eylül 1930.
20. *Hizmet*, 17 Eylül 1930.
21. "Belediye İntihabatı", *Hizmet*, 18 Eylül 1930.
22. "Tehdit ve Cebir Para Etmeyecek", *Hizmet*, 21 Eylül 1930.
23. *Hizmet*, 22 Eylül 1930; mektubu yazan özellikle muhacir kökenli 17 kişinin isimleri gazete haberinin sonunda verilmektedir..
24. "Aydın Encümeni", *Hizmet*, 22 Eylül 1930. Gazetede mektubun sahiplerinin adları da veriliyor: Kamil, Etem, Sadi, Fuat, Murat, İbrahim, Hüseyin, Halil.
25. "Hizmet Yaygarası", *Anadolu*, 23 Eylül 1930.
26. "Aydın'da İstifalar", *Hizmet*, 23 Eylül 1930.
27. "Belediye İntihabatı", *Hizmet*, 24 Eylül 1930.
28. *Hizmet*, 25 Eylül 1930.
29. "Aydın'da İntihabat", *Hizmet* , 25 Eylül 1930.
30. *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1930.
31. *Anadolu*, 25 Eylül 1930.
32. "Yalancının Mumu..!", *Anadolu*, 25 Eylül 1930.
33. "Muhaliflere Cevap!", *Anadolu*, 28 Eylül 1930.
34. "Aydında", *Hizmet*, 26 Eylül 1930.
35. "Aydında İntihabat", *Hizmet*, 3 Ekim (T.E.) 1930.
36. "Aydında İntihabat", *Anadolu*, 5 Ekim 1930.
37. *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1930 , s. 3-4.
38. "Aydın'dan Yazılıyor", *Anadolu*, 10 Ekim 1930, s.4.
39. "Aydınlılar", *Hizmet*, 16 Ekim 1930, s.1-3.
40. "Aydın'da Tevkifat mı?", *Cumhuriyet*, 18 Ekim (T.E.) 1930.
41. "Aydın İntihabatı", *Anadolu*, 20 Ekim 1930.
42. "Aydın İntihabatı", *Hizmet*, 21 Ekim 1930.
43. Okyar-Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 76, dn. 8.
44. *Serbes Cumhuriyet* gazetesi için bkz. Hakkı Uyar, "*Serbes Cumhuriyet* Gazetesi", Tarih ve Toplum, sayı 95, Kasım 1991, s. 46-50.
45. "Beş Bin İmza ile", *Serbes Cumhuriyet*, 27 Ekim (T.E.) 1930.
46. "Aydın'da Gazetemiz", *Serbes Cumhuriyet*, 30 Ekim 1930.
47. "Aydın'da", *Serbes Cumhuriyet*, 31 Ekim 1930.
48. "Aydın Belediye Heyeti", *Serbes Cumhuriyet*, 31 Ekim 1930.
49. *Serbes Cumhuriyet*, 3 Kasım (T.S.) 1930.
50. "Aydın İntihabatı", *Serbes Cumhuriyet*, 9 Kasım 1930, s. 4.
51. *Serbes Cumhuriyet*, 12 Kasım 1930.
52. Serbest Fırka'nın kapanma nedenleri için bkz. Yetkin, *age*, s. 229-244.
53. "Aydın Mektubu", *Serbes Cumhuriyet*, 17 Kasım 1930.
54. "Aydında", *Serbes Cumhuriyet*, 16 Aralık 1930.
55. *Serbes Cumhuriyet*, 7 Aralık (K.E.) 1930.
56. "Fesatlı İntihap", *Yarın*, 8 Şubat 1931.
57. Son Posta , 14 Mart 1931.
58. "Aydınlılar Gaziyi Bekliyorlar", Son Posta, 5 Aralık 1930.
59. Ş. Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, Remzi Kitapevi, 4. baskı, 1989, s. 87.
60. Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt III., Remzi Kitapevi , 6. baskı, 2000, s. 75-76.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA

Tüfeğin Halk Arasında Yayılışının Kontrolü

OSMAN BAHADIR

Barut ilk kez Çinliler tarafından bulunmuş ve kullanılmıştır. Barutun elde ediliş tarihi MÖ 1000 yıllarına kadar götürülmektedir. Topun ilk kez kullanılışının da yine Çinliler tarafından 13. yüzyılda gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Araplar aracılığıyla Avrupa'ya getirilen barut, ateşleyici olarak ilk kez 14. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bakır ve demir döküm teknolojisinin de artık mevcut olduğu bu tarihlerde Avrupa'da taş ve demir gülleler atan demir namlular görülmektedir. Bu basit topların Avrupa'da ilk kez 1320-1325 yılları arasında yapılmaya başlandığı, 1324'te Fransa'da Metz kuşatmasında ve 1327'de İskoçya'da Kral III. Edward tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir.[1] Avrupa'da topun ardından yaklaşık 50 yıl sonra tüfek de kullanılmaya başlanmıştır.[2]

Osmanlılar ateşli silahları Batı'dan aldılar. 14. yüzyılın ikinci yarısında Balkan milletlerinin önemli bir bölümünü kendisine bağımlı hale getiren Osmanlılar, bu milletlerin askerlerini kendi ordularında kullanmış ve onlarla sıkı ilişkilere girmiştir. Özellikle Orta Avrupa ile sıkı temasları olan Sırplar, top ve tüfeğin Osmanlılara geçmesinde önemli bir rol oynamıştır.[3]

Osmanlılarda topun ilk kez Birinci Kosova Savaşı'nda kullanıldığı ileri sürülmüştür.[4] 1389 yılında Sırplarla yapılan bu savaşta kullanılan topların sayısı, yapısı ve tahrip gücü hakkında pek fazla bilgi bulunmuyor. Ama çeşitli kaynaklar Kosova'da Osmanlıların top kullanmış olduğunu tespit ediyor.

Bununla birlikte topun Osmanlılar tarafından daha önce de kullanılmış olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Bunlara göre, 1386'daki Osmanlı-Karamanoğulları savaşında bir demir top kullanılmıştır. Bu tek topun 1364 yılında Bursa'da dökülmüş olduğu Şikâri'nin *Karaman Tarihi* adlı elyazması eserinde belirtilmektedir.[5] Osmanlılarda o sıralarda barut pek az bulunduğundan bu tek top çok sık kullanılmaz, önemli muharebelerde ateşlenirmiş. Birden fazla topun kullanıldığı Kosova Savaşı'nın üç yıl öncesinde tek bir topun mevcudiyeti mantıklı görünmektedir. Aradan geçen süre içinde ve Kosova Savaşı'nın önemi nedeniyle top sayısı artırılmış olmalıdır.

Osmanlıların topu, etkin ve sonuç alıcı bir silah haline getirme konusunda giderek daha başarılı olduklarının başka bir belirgin örneği, 1446'da Korent Kalelerini top ateşiyle 13 günde yıkarak ele geçirmeleridir. Daha sonra İstanbul'un fethinde topun belirleyici rolünü görüyoruz. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi için topa büyük önem vermiş ve yabancı uzmanlardan da yararlanarak topçuluğun gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

Gerek nicelik gerekse nitelik bakımından gelişmesini sürdüren topçuluk, Kanuni Sultan Süleyman devrinde en ileri safhasına ulaşmış ve Avrupa topçuluğuna üstün bir duruma gelmiştir. Rodos'un fethi, Osmanlı topçuluğunun Avrupa topçuluğuna üstünlüğünün kanıtı olarak görülmüştür. Aynı şekilde 1526'da Macarlarla yapılan Mohaç Meydan Muharebesi'nde çok etkili olan Osmanlı topçu ateşi, savaşın gidişini ve galibiyeti belirleyen etken olmuştur.[6]

Osmanlıların topçuluğa önem vermelerinin ardında yatan temel etken, Avrupa topraklarında ilerleyebilmelerinin sağlam yapılı kaleleri fethetmelerine bağlı olduğunu ve bunun da ancak çok güçlü topların varlığıyla mümkün olabileceğini düşünmeleridir. Bu nedenle toplarını sürekli daha iyi ve güçlü hale getirmeye çalıştılar. Özellikle ağır toplar konusunda Avrupalılardan üstün durumdaydılar. 1450-1550 yılları arasında Osmanlı topçuluğu, Avrupa topçuluğundan daha etkin olmuştur.

Tüfeğin durumu toptan farklıdır. Osmanlıların onu da Batı'dan almalarına rağmen bu geçiş, büyük ölçüde Batılıların dayatmasıyla gerçekleşmiştir. Tüfeğin Batılı devletlerce kullanılması etkinliğinin artması ölçüsünde Osman-

lılar da bu silahı önemsemek zorunda kalmışlardır.

Osmanlılar tüfeği ilk kez II. Murad döneminde, Birinci Belgrad Muhasarası'nda kullandılar (1440).[7] 1453 İstanbul kuşatması sırasında da bir grup yeniçeri tüfek kullanmıştı. Ancak bunu izleyen yüz yıl içinde tüfek Osmanlı ordusunda belirleyici bir önem kazanmadı. Ok önemini korudu ve ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında tüfek kullanımı yaygınlaştı. Osmanlılar 5 Ağustos 1566'da Zigetvar'ı kuşattılar. Kont Zerini şehri bir süre savunduktan sonra kaleye çekildi. Ümidini tamamen yitirip 600 adamıyla kaleden fırladığında göğsüne iki kurşun ve başına bir ok isabet etti.[8] İki kurşun ve bir ok: Bu belki de 1566'da Osmanlı ordusundaki silah bileşiminin simgesel bir ifadesiydi.

16. yüzyılda fitilli tüfek kullanılıyordu. Osmanlı tüfeklerinin namluları Avrupalılarınkinden daha uzundu ve namlu çapı daha genişti. Bu yüzden daha ağır mermi atabiliyordu. Ama hazırlanması çok zaman alıyordu. Tüfeklerin menzilleri 500-600 adımı bulabiliyordu. Tüfekler Ayasofya Camii'nin arkasında, Darphane'nin karşısında bulunan Cebehane'de üretiliyordu.[9]

16. yüzyılda tüfeğin devlet kontrolünde Cebehane'deki üretimi artmakla birlikte, özellikle isyan hareketleri sonucunda tüfek asilerin eline de geçiyordu. Bu nedenle, tüfeğin Osmanlı ordusundaki kullanımının yaygınlaşması, onun halkın eline geçmesinin önlenmesi çabalarıyla birlikte gitmiştir. Tüfeğin reayanın eline geçmemesi için devlet başlangıçtan itibaren çeşitli önlemler alıyordu. Devlet önceleri, vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği fermanlarla, imparatorluk sınırları içindeki reayanın tüfek taşımasını kesin olarak yasakladı. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da halkın elindeki tüfek sayısının artması üzerine devlet yönetimi daha sıkı önlemler alma yoluna gitti. Bunların başında tüfek teftişi geliyordu.[10] Bazı vezirler sadece tüfek teftişine çıkıyordu. Öte yandan yayınlanan fermanlarda ve teftiş emirlerinde özellikle tüfek üzerinde duruluyordu.

Tüfeğin reaya tarafından kullanılmasını yasaklayan en eski vesika büyük olasılıkla Mısır Kanunnamesi'dir. 1524 tarihli bu kanunnamede görevliler haricindeki kimselerin tüfek taşıması yasaklanmıştı. Tüfeğin üretiminin ve hatta tamirinin dahi devlet tarafından yapılacağı bu kanunnamede kesin olarak belirtilmektedir. Tüfek hakkında çıkarılmış bir başka ferman, 1528 gibi yine eski bir tarihte Hüdavendigâr, Karesi ve Biga sancaklarına gönderilmiştir.[12] Devlet otoritesinin çok güçlü olduğu ve herhangi bir isyanın olmadığı bir döneme ait olan bu fermanda, saray mensupları (Dergâh-ı mualla) ve tüfek taşımaya yetkili dirlik sahipleri dışında hiçbir kimsenin silah taşıyamayacağı belirtilmektedir.

İstanbul kadısına gönderilen 1607 tarihli bir belgede[13] ise tüfeğin sadece miri kârhanede üretilebileceği ve tüfeğin askere dağıtılmasının ve belli bir usul içinde defterе kaydedilmesinin cebecibaşının sorumluluğunda olduğu bildirilmektedir. Bu belgeden, tüfeğin ve barutun bir süreden beri devletin kontrolü dışında üretildiği ve satıldığı anlaşılmaktadır. Aynı belgeye göre tüfek Anadolu ve Rumeli'de çeşitli yollardan halkın eline geçmeye başlamıştır.

Tüfeğin reayanın eline geçmesi, neredeyse tüfeğin Osmanlı ordusunda kullanılmaya başlaması kadar eski olmakla birlikte, reayanın toplu olarak tüfek kullanışı ilk kez Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid isyanında olmuştur. Bayezid Anadolu'da boşta gezen leventlerle timarlı sipahileri çeşitli vaatlerle çevresine toplamıştı. Kütahya, Afyon, Eskişehir, Ankara, Bozok, Çorum, Kastamonu, Şebinkarahisar ve Yeşilırmak bölgelerinden önemli gruplar gelerek Bayezid'in kuvvetlerine katılmışlardı. Bunların bir kısmı miri tüfek ve cephaneye el koyarak gelmişti.[14] Bu gelişmeler üzerine Kanuni'nin Diyarbakır beylerbeyine yazdığı bir hükümde halkın tüfek kullanmasının nasıl kesin bir dille yasaklandığını görüyoruz.[15] Şehzade Bayezid'in üç yıl süren mücadelenin sonucunda yenilmesinin ardından, Bayezid'in taraftarlarına karşı çok sert bir mücadeleye girişilmiş ve tüfeklerine el koyulmaya çalışılmıştır.

Tüfeğin halk içinde yaygınlaşmasının tek nedeni şehzadeler arasında savaş değildi. Reaya ile işsiz medrese mezunu suhteler de tüfekle dolaşarak küçük gruplar halinde eylemlere girişiyorlardı. 29 Ağustos 1559 tarihli Sinan Paşa'ya yazılmış bir hüküm bu olguyu açık olarak göstermektedir.[16] Hükümde şunlar yazılıdır:

> Silistre sancağı beyi olup, Amasya muhafazasında olan Sinan Paşa'ya hüküm ki, hâliyâ Merzifon kadısı mektup gönderip Vilayet-i Rum'da suhtedan taifesi ayağ üzere gelüp her bölük kırk-elli nefer kimesne olup âlât-ı harb ve tüfeng ile kasabadan kasabaya gezüp fitne ve fesâd üzere oldukların...

Öte yandan reayanın tek tüfek kaynağı miri tüfekler değildi. Batı Avrupa'dan, Raguza'dan ve Cezayir'den kaçak tüfekler geliyordu. Ayrıca ülke içinde tüfek imal eden yerel atölyeler ortaya çıkmıştı. 16. yüzyılın son yıllarında tüfek fiyatları oldukça düşüktü. Sıradan bir tüfeğin fiyatı 300 ile 600 akçe arasında değişiyordu. Normal bir atın fiyatı tüfek fiyatının iki misliydi.[17] Bu durum, özellikle gençlerin silah temin etmesini kolaylaştırıyordu.

1569 yılında Bursa Beyi'ne, 1571 yılında da Hüdavendigâr sancağı beyine gönderilen hükümler,[18] devletin tüfek kontrolünü ne kadar sıkı tutmaya çalıştığını gösteren diğer iki örnektir. Bursa beyine yazılan hükümde, tüfek taşımanın ve kullanmanın cezasının küreğe konmak olduğu anlaşılmaktadır. Devletin halkın tüfek taşımasına karşı neden bu kadar ağır bir ceza verdiğini anlamak çok zor değildir. 16. yüzyılın sonlarında orduda tüfek yaygınlaşmış olmakla birlikte hâlâ ordunun önemli bir bölümü tüfekten yoksundu ve ok, gürz ve mızrak gibi modası geçmiş silahlarla donatılmış durumdaydı. Bu nedenle tüfek gibi etkili bir silahın halkın eline geçmesi, ateşli silahlarla zaten yeterince silahlanmamış ordu için çok ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu yüzden devlet, kaçak tüfek üretimi ve kullanımı konusunda hep titiz olmuş ve kontrolünü gevşetmemeye çalışmıştır. Devlet, kaçak tüfek kullanımı konusunda o kadar çok hüküm yayınlamak zorunda kalmıştı ki, gönderilen hükümlerdeki "bundan akdem size defa'atle ahkâm-ı şerife yazı-

lıp..." cümlesi adeta kalıplaşmış bir ifade hâline gelmişti.[19]

Her şeye karşın devlet silah teftişinde kesin bir sonuç alamamış ve halkın çeşitli kesimlerinin tüfek temini ve kullanımı 17. yüzyılda ve daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. 17. yüzyılın ortalarında müsadere sonucu halktan toplanan tüfeklerin sayısı 80.000 gibi bir sayıya ulaşmıştı.[20] İsyanların ve iç karışıklıkların arttığı dönemlerde kaçak tüfek imali ve kullanımı yüksek boyutlara çıkmış, devlet otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde ise halkın elindeki tüfek sayısı nispeten daha düşük düzeylerde kalmıştır. Ama değişmeyen gerçek şudur ki, tüfeğin halkın eline geçmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman varlığını koruyan bir sorun olmuştur.

1. Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 10.
2. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993.
3. V. J. Parry, "İslamda Harb Sanatı", *Tarih Dergisi*, no. 28-29, s. 203.
4. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK yay., c. I, s. 254-255.
5. Erendil, *age*, s. 54.
6. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 325.
7. Halil İnalcık, "Ayalon, David. Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Mediaeval Society. London, 1956. XVII, 154 p. Hakkında Tanıtma Yazısı", *Belleten*, c. XXI/83 (1957), s. 510.
8. Uzunçarşılı, *age*, c. II, s. 412.
9. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 82.
10. Mücteba İlgüreL, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı", *Tarih Dergisi*, no. 30, s. 302.
11. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, c. I, s. 356-7.
12. Mücteba İlgüreL, *agm*, s. 317-318.
13. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. II, s. 28-29.
14. Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Beyazıd Vakası*, Ankara, 1961, s. 88-89.
15. Ahmed Refik, "Konya Muharebesinden Sonra Şehzade Beyazıd'ın İran'a Firarı", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, no. 36, 1331, s. 707-708.
16. Mücteba İlgüreL, *agm*, s. 305.
17. Mücteba İlgüreL, *agm*, s. 305.
18. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, Bursa Halkevi Neşriyatı, 1940, s. 62-69.
19. Mücteba İlgüreL, *agm*, s. 307.
20. Mücteba İlgüreL, *agm*, s. 315.

ÇİNLİ BİR MÜSLÜMANIN BAYRAM TEBRİĞİ

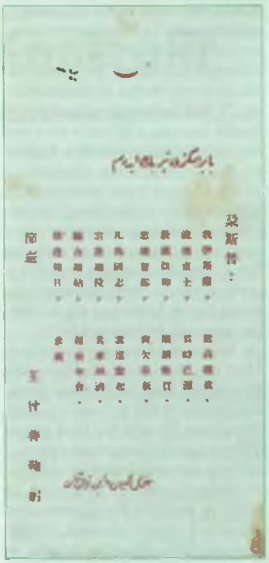

[Ön yüz:]

*Bayramınızı tebrik ederim**

Dost(lar)**
İslâmımız, gerçek tanrısal doğru ve en iyi inanç,
Çok uzun zamandır Doğu'da yaşıyor.
Dini geleneklerimizi ve gerçek inancın gereklerini izliyoruz.
Yine de düşünce ve alışkanlıklarımızı geliştirmeliyiz:
Bütün dindaşlarımız hemen harekete geçmeli,
Dinimizi yüceltmek için birlikte gayret etmeliyiz.
Birleşerek genç topluluğumuzu kurmak (için).
Bu iyi günde herkese mutlu tatiller (dileriz),
Saygılarımla,

Vang Zinşan

Cemaleddin Vanzinşan

[Arka yüz:]

Süleyman Paşa Hazretleri

* İtalikle belirtilen ifadeler tebrik kartında Arap alfabesiyle yazılıdır.
** Bu sözcüğün telaffuzu verilmiş.
Çinceden çeviri için Yi Zhang'e teşekkür ederiz.

(Yücel Demirel koleksiyonu)

Çağlar Keyder: Globalleşme ve Ulus Devlet

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin ekim ayı konuğu Çağlar Keyder'di. Toplantı 19 Ekim'de Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

New York State ve Boğaziçi Üniversiteleri Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi olan Prof. Dr. Çağlar Keyder, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Washington, Chicago, Berkeley ve Oxford gibi üniversitelerde de dersler veriyor. Türkiye Bilimler Akademisi'nin de üyesi olan Keyder, Tarih Vakfı tarafından yılda iki kez yayımlanan *New Perspectives on Turkey* adlı derginin editörlerinden. Toplumsal ve ekonomik tarih alanlarında uzmanlaşan Keyder'in yayınları arasında *Emperyalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye*; *Toplumsal Tarih Çalışmaları*; *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*; *Ulusal Kalkınmacılığın İflası* gibi çalışmalar bulunuyor.

İKTİSAT TARİHİ

"Lisans eğitimim sırasında tarihle çeşitli şekillerde buluştum" diyerek toplantıyı açan Keyder, üniversiteye başladığı 1960'lı yıllarda gündemin başlarında olan iktisadi gelişme sorunları ile ilgilendiğini ifade ediyor. Keyder, o dönemki söylemin de etkisiyle, bu soru(n)lara teknokratik-planlamacı bir şekilde eğildiğini fakat bu yöneliminin kısa bir süre sonra değiştiğini belirtiyor:

"Herkes azgelişmişlikten, planlamadan, emperyalizmden, dekolonizasyondan, yeni ortaya çıkan genç devletlerden bahsediyordu. Olayın tarihine, derin nedenlerine bakmak, çok da ortada olan bir söylem tarzı değildi. Lisans eğitimim sırasında Halil Berktay'la aynı üniversitedeydik; ekonomi okumasına rağmen tarihçiliği o zamandan belliydi ve beni sürükleyip Bizans tarihi, Osmanlı tarihi derslerine götürürdü. Artık teknokrat türü bir istikbalin pek fazla bir şey vaat etmediğine üç-dört sene içinde karar verdim. Dolayısıyla daha akademik bir yaklaşımla tarihe eğilmeye başladım. Fakat iktisatla da bağlarımı koparmak istemediğimden, sonunda iktisat tarihi diye bir sentez ortaya çıktı ve kendimi iktisat tarihçisi olarak tanıtmaya başladım."

İktisat tarihi çalışmaya başladığı sıralar çok az sayıda Osmanlı iktisat tarihçisi olduğunu belirten Keyder, Osmanlı tarihi ve Osmanlı tecrübesine bir perspektif veren Fransa tarihi üzerine çalışmaya başlar. Oxford Üniversitesi'nden Fransa ve İngiltere iktisat tarihleri üzerine çalışma yapan Patrick O'Brien'ın daveti üzerine Oxford'a giden Keyder, 1974-76 yılları arasında, bu profesör ile ortak bir çalışma hazırlar (*Economic Growth in Britain and France, 1789-1914*).

'68'in Amerika'daki dinamik ortamlarından biri olan Berkeley'de okuyan Keyder, değişik yerlerden gelen öğrencilerle kurduğu ilişkiler sonucunda sınıfların dışına taşan bir eğitim süreci geçirdiğini belirtiyor:

"Berkeley siyaset açısından çok ilginç bir yerdi ve bu siyaset özellikle de Vietnam Savaşı dolayısıyla üçüncü dünya, emperyalizm ve kolonyalizm üzerine odaklanıyordu. Dolayısıyla iktisat tarihi ilgisinin hemen yanında aynı zamanda, üçüncü dünyadan gelmiş diğer insanlarla beraber azgelişmişlik üzerine farklı bir eğitim de söz konusuydu."

SOSYOLOJİK AÇIDAN DEVLET

Keyder'in ilgi alanı bu ortamın da etkisiyle netleşmeye başlar:

"Bu sırada '60'ların sonunda başlayan diğer bir şey ilgimi çekmeye başladı. Devlet olayına biraz farklı yaklaşmak, yani devlete teknokratik veya yönetici olarak değil de, sosyolojik olarak, dolayısıyla da devletin içindeki insanların toplumun içinde sadece yönetici olarak değil, aynı zamanda neredeyse bir sınıf olarak var olduğu bir şekilde yaklaşmak meselesi. Ve zaten bu sıralarda 'emperyalizm mi, yani dışardan gelen bir azgelişmişlik mi, yoksa içerden başarılamayan bir gelişme mi, yani içerideki sınıf yapılarının, gelişmeye izin vermemesi mi?' diye bir ikilem ortaya çıkmıştı. Ben devlet üzerine eğilerek o sıralarda, daha çok bu ikinci görüşe meyletmeye başladım. Tabii o zamanlar bu görüşün Marksist versiyonu ATÜT'lü (Asya tipi üretim tarzı). Türkiye gibi bir yerin aslında Batı'daki benzerlerinden çok daha farklı bir kapitalizm-öncesi yapıya sahip olduğu ve dolayısıyla da öyle kendi kendine bırakılırsa hiçbir zaman gelişmeyeceği gibi bir yaklaşım bende daha galebe çalmaya başladı. Bunun neticesinde de eski teknokratik tandans tamamen ortadan kalktı. Çünkü Osmanlı'dan tevarus edilmiş Turkiye devletine müspet bir şey olarak bakamıyordum, devlet bilakis önce yenilmesi gereken bir şeydi. Eğer Batı anlamında bir birikim, iktisadi gelişme, sınıf yapısı ortaya çıkacak gibiyse bu ancak, devleti önce şöyle bir kendi yerine itmekle mümkün olacaktı. Ve bunun neticesinde, doktora tezimi '1930'larda kriz ve devletçilik, diye düşünürken, bu yeni yaklaşım, beni 1930'lardan çıkardı, 1920'lere götürdü; devletin çeşitli nedenlerden dolayı ortada olmadığı, neredeyse 19. yüzyıl türü serbest akışların söz konusu olduğu bir dönemin analizinin daha ilginç olacağını düşünmeye başladım, çünkü devletçilik analizi, bir anlamda devletçiliği yücelten bir analizdi ve de onun dışına çıkmak biraz zor gibi gözüküyordu."

Öğrenciliği sırasında Berkeley Üniversitesi'nde gerek siyaset teorisi, gerek sosyoloji teorisi açısından çok önemli çalışmalar yapan Türk öğrenciler olduğunu belirten Keyder, Faruk Birtek'le tarım ve devlet üzerine çalışmaya başlar:

"1930'larda devletin tarımla ilişkileri ve orta köylü olayı üzerine bir makale ürettik. Tabii ATÜT konsepti çerçevesinde zaten köylüyle ilgileniyordum, fakat o dönemden beri köylüyle ilgilenmem hep sürdü."

ATÜT VE OSMANLI

1974'te Montreal'de İmmanuel Wallerstein ile görüştükten sonra, ondan *Modern Dünya Sistemi* adlı kitabının manüskrisini alan Keyder manüskriyi okuyunca düşündüğü şeylerle o kitaptaki analizin birçok noktada çakıştığını görmüş. Dünya sistemi türü bir analizin kendi yaklaşımında da hâkim olduğunu belirten Keyder "tabii bu eskisini bırakmak anlamına gelmiyor; ATÜT ile dünya sisteminin nasıl birleşebileceğini, bu iki analiz türünün nasıl Osmanlı'yı anlamakta önemli olabileceğini düşünmeye, o zamanlar başlamıştım" diyor. Huri İslamoğlu ile beraber yazdığı "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı" makalesi de bu düşüncenin ürünü.

TÜRKİYE'DE DEVLET VE SINIFLAR

'70'lerin ikinci yarısının Türkiye'de akademik üretim açısından çok özgün bir dönem olduğunu belirten konuşmacı, bu dönemde birçok çalışma yapıldığını belirtiyor:

"ODTÜ, Mülkiye ve İstanbul Üniversitesi'nden insanlar sürekli toplanırlar, sürekli seminerler yaparlardı. O zaman tartışılan konulardan bir tanesi tarımda kapitalizm olup olmadığı idi. Hatırlarsınız, TİP mensupları tarımda kapitalizm olduğunu söylüyorlardı, buna karşı başka bir grup 'tarımda hâlâ feodalite vardır' diye birtakım şeyler söylüyordu. Tabii ATÜT'çülük bu ikisine de karşı bir tutum; çünkü ne kapitalizm var, ne feodalite var; küçük köylülük var ATÜT'e göre ve ben de bu küçük köylülüğün hâlâ sürekliliği olduğunu savunan bir araştırmaya doğru yöneldim. 1978'den sonra ODTÜ'de Bahattin Akşit, Nükhet Sirman, Tosun Arıcanlı ve diğer bazılarıyla beraber bir köy dönüşüm tipolojisi araştırmasına başladık. Bu çalışmalarda esas maksat Türkiye tarımında kapitalizmin ne kadar marjinal bir şey olduğunu göstermekti. Küçük köylülük kendi içinde farklılaşma gösterir, fakat kapitalizm çok ufak bir olaydır, o da ATÜT'ün pek nüfuz edemediği Güneydoğu'da, çeşitli nedenlerden dolayı ortaya çıkmış büyük toprak yapılarının '50'lerde, '60'larda teknolojiyle kapitalizme dönüşme çabaları çerçevesinde oluşmuş bir şeydir gibi bir tez. Şimdi bu bir yaklaşımken, gene aynı siyasi nedenlerle ortaya çıkan bir başka yaklaşım, o da gene ATÜT'ün bir uzantısı olarak, Türkiye'de doğru dürüst bir burjuvazi olmadığı ve Türkiye'de devletin ta başından beri bütün işleri yürüttüğü, fakat daha sonra kendisinin ortaya çıkardığı burjuvaziyle çelişkiye girdiği türü bir tez oldu. Bu tezi savunan *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* kitabı ortaya çıktı."

Keyder 1978'den sonra zamanının bir kısmını Binghamton Üniversitesi'nde, Immanuel Wallerstein'in kurduğu mer-

kezde geçirmeye başlar, 12 Eylül darbesinden sonra gerek siyasi münakaşalar açısından, gerekse de akademik ortam açısından suskunluğun hüküm sürdüğünü belirten Keyder İstanbul'a taşınır ve daha sık Amerika'ya gitmeye başlar: "Binghamton'da bu dünya sistemi teorisi çerçevesinde, tarihe tekrar dönmek söz konusu oldu ve Osmanlı Tarihi Konferansları dizisi başladı bu dönemde. İlk konferans '80'lerin ortasında, '19. Yüzyıl Dönüşümleri ve Bunların Sınıf Bazı' şeklinde bir konferanstı."

Fakat bütün bunların siyasi heyecandan biraz yoksun, çok daha kuru bir tarihçilik çerçevesinde yapılan çalışmalar olduğunu belirten Keyder şöyle devam ediyor:

"1980'lerin sonunda esas olarak benim kafamda gelişen siyasi tercihler, 1970'lerdeki gibi güncel siyasi münakaşalara müdahale şeklinde değil, daha genel birtakım siyasi tercihlerdi. Şimdi geriye bakınca ortaya çıkan şu galiba: Özellikle milliyetçiliğe ve ulus devlete karşı bir tutum ve de bunun birtakım entelektüel uzantıları. Bu, 1990'ların başında globalleşme tartışmaları çerçevesinde iyice somutlaşmaya başladı. Bu tartışmalar çerçevesinde o zaman akademik gündemde olan 'dünya şehri' kavramı üzerine eğilmeye başladım. Global şehir kavramını İstanbul'a uygulamaya çalıştım."

LİMAN ŞEHİRLERİ

Globalleşme ile ortaya çıkan ulus devlete eleştirel bakma meselesinin, çalışmalarında başka şekillerde de tezahür ettiğini belirten Keyder, bunlardan birinin liman şehirleri üzerine eğilme olduğuna işaret ediyor. Merkezi devletlerin siyasi erkinden bağımsızlaşarak ortaya çıkan bu yerlerin izahında devlet kavramından yola çıkan bir analizin yeterli olmadığını belirten Keyder, devlet kavramından daha önceye gitmek gerektiğini belirtiyor:

"Daha önceye giderken de ulus devletin nasıl o daha önceki dönemle globalleşme arasında bir parantez olduğu ortaya çıkmaya başlıyor, yani bu çalışmalar, ulus devleti ve milliyetçiliği bir görelileştirme çabası olarak görülebilir. Bu yaklaşıma biraz daha doğrudan bir ek olarak, yine bu dönemde, yani 1908-1912 dönemindeki imparatorluğu ayakta tutarak farklı bir hale getirme çabaları üzerine de bakmaya başladım. Çünkü bu sırada gene akademik gündemde imparatorluklardan ulus devletlere geçiş sırasındaki alternatifler üzerine çalışmalar başlamıştı. Dediğim gibi bu yine globalleşme ivmesiyle ortaya çıkan bir ilgi; çünkü globalleşme madem ki artık ulus devletlerin bir anlamda sonuna işaret ediyor, bu ulus devletlerin kendi tarihlerine baktığımız zaman onları, ortaya çıkmalarını önlemek imkânsız şeyler olarak görmekten çok, belirli konjonktürlerde alternatifler olarak görmek daha akılcı oluyor. Yani imparatorluk devam etseydi, şu şekilde olabilirdi gibi *counterfactual* bir yaklaşım. Son zamanlarda, imparatorluk ve ulus devlet üzerine yapılan çalışmaların birçoğunun altında yatan varsayım bu."

GLOBALİZM VE HUKUK

Modernleşmenin çeşitli uzantıları olduğunu belirten Keyder, globalleşme bağlamında birçok konu üzerinde çalıştığını belirtiyor. Fakat Keyder'in özel önem atfettiği bir ilgi noktası hukuk. Globalleşmenin ulusal hukukları parçalayıp, onların yerine çok daha evrensel bir hukuk modeli ortaya koyduğunu düşünen konuşmacı hukukun dinamikler içinde çok önemli bir yeri olduğunu vurguluyor:

"Hukukla çalışmaya başlayınca, geriye doğru da gitmek gerekiyor ve bu, tarihe bir şekilde kanca atan bir ilgi. Bu ilgiyle beraber, Osmanlı'da hukuk ve meşruiyet sorunları üzerine bir konferans tertiplemiştim, gene Binghamton'da. Bunun birtakım sonuçlarını hâlâ takip ediyorum ve de globalleşme çerçevesinde yazdığım şeylerde hukuk ön plana geçiyor. Kanımca globalleşme, daha önce de söylediğim gibi içinde toplumsallaştığımız ulus devleti çok önemli bir şekilde marjinalize eden bir olgu, bu nedenle de içinde büyüdüğünüz paradigmaları da gerçekten karşı konulmaz bir şekilde çürütüyor. Bu paradigmalar ulus devletin yöneticiliğini, sınıf yapısını, gerekse de çeşitli dinamiklerin nasıl oluşacağını tayin etmekteki başatlığını varsayıyor. Oysa, ulus devletin, şu andaki formuyla ortada kalmayacağım globalleşme olayı çok şeffaf bir şekilde ortaya koyuyor. Dolayısıyla da globalleşmeyle beraber bence bizim üstünde düşünmemiz gereken olayların niteliği çok daha derinleşmeye başlıyor, yani eski paradigmalar çerçevesinde birtakım ufak sorulara eğilebiliyorduk, devletin gene başat olduğu bir konum içinde sınıf yapısı, birikim modelleri, köylülüğün ne olduğu vesaire, ama artık devlet o tekilliğini, başatlığını kaybediyorsa ve devletin yerine, gerek devletten daha aşağı düzeyde gerek daha yukarı düzeyde, çok farklı birtakım yönetim mekanizmaları geçiyorsa, bütün paradigmalarımızı yeniden düşünmemiz gerekir. Hukukta olsun, siyasal bilimlerde olsun, sosyolojide olsun ve de tabii bütün bunların ortaya çıkaracağı tarih soruları açısından olsun, şu anda içinde olduğumuz konjonktür, bu paradigmaların yeniden düşünüldüğü bir konjonktür. Bu yüzden 'normal' bilim yapmak biraz zor. Çünkü bütün varsayımlarınızı yeniden elden geçirmeniz gerekiyor, işte ben de biraz buna katkıda bulunmaya çalışıyorum şu sıralar."

ARŞİVDEN BİR BELGE (21)

Abdullah Biraderler'in Fotoğraf Albümü (1893)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Üstte: Abdullah Biraderler'in babası Apraham Abdullah.

Karşı sayfada üstte, soldan sağa: Kevork, Viçen ve Hovsep Abdullah kardeşler.

Karşı sayfada altta: "Zat-ı hazret-i şehriyârinin fotoğraf ve ressamı Abdullah Biraderler"in Abdülhamid tuğralı bir fotoğraf arkası.
Fotoğraflar: Engin Özendes, *Abdullah Freres: Ottoman Court Photographers*, YKY, İstanbul, 1998.

Sultan II. Abdülhamid'in "her fotoğraf bir fikirdir. Bazen tek bir fotoğraf, yüzlerce sayfalar dolusu yazıdan daha fazla siyasi ve duygusal önem taşıyabilir. İşte bu nedenle yazılı belgelerden ziyade fotoğrafların yardımına başvurmayı tercih ediyorum" dediği rivayet olunmaktadır. II. Abdülhamid'in fotoğraf sanatına düşkünlüğü ve Chicago Sergisi münasebetiyle hazırlatmış olduğu ünlü fotoğraf albümlerine Arşivden Bir Belge dizimizin daha önceki bir sayısında değinmiştik.[1] II. Abdülhamid'in 1893 yılında yapılmış olan Chicago Sergisi sırasında Library of Congress'e ve 1894 yılında da British Museum'a birer kopyasını hediye etmiş olduğu, binlerce fotoğrafla süslü bu fotoğraf albümleri diğer araştırmacıların da ilgisini çekmiştir.[2]

Bu albümlerin hazırlanmasında büyük emeği geçmiş olan ünlü saray fotoğrafçıları Abdullah Frères, yani Abdullah Biraderler, kimlerdi? Abdullah Biraderler'in 1810 yılında Kayseri'den İstanbul'a göç etmiş bir Ermeni olan Aleksan Gesaratsi'nin soyundan geldiği bilinmektedir. Aile İstanbul'da sırmakeş esnafına katılmıştır. I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) sarayın satın alma işlerinden sorumlu hale gelen Asdvadzadur Hürmünyan, kendisinin Müslüman olması için ısrar eden sultanın isteğine kısmen de olsa uyabilmek için "Abdullah" soyismini almıştır. Onun soyundan 1792 yılında dünyaya gelmiş olan Apraham Abdullah, daha sonraları Abdullah Frères olarak ün salan Viçen, Hovsep ve Kevork Abdullah kardeşlerin babasıdır.

1858 yılında ilk fotoğraf stüdyolarını açtıktan sonra, Viçen ve Kevork kardeşler fotoğrafçılık konusunda eğitim görmek üzere Paris'e gitmişlerdir. 1860 yılında geri dönerek, Paris'te öğrendikleri teknikleri uygulamak üzere Beyoğlu'nda yeni bir stüdyo açmışlardır. Sultan Abdülaziz'in isteği üzerine çekmiş oldukları portre fotoğraflarını çok beğenmesi üzerine, Abdullah Biraderler 1863 yılında "Ressâm-ı Hazret-i Şehriyârî" unvanıyla onurlandırılmışlardır. Aynı yıl yapılmış olan İstanbul Sergisi'nde Osmanlı İmpartorluğu'nu tanıtmak için hazırlanan fotoğrafları hazırlamak işiyle de görevlendirilmişlerdir. 1867 yılında Sultan Abdülaziz Paris Sergisi'ne davetli olarak katılınca, yanında Abdullah Biraderler'i de götürmüştür. Aynı sergide Abdullah Biraderler'in İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tanıtan fotoğrafları da Osmanlı pavyonunda sergilenmiş ve büyük ilgi toplamıştır.

Osmanlı sarayının resmi fotoğrafçıları sıfatıyla İstanbul'a gelen ünlü kişilerin ve kraliyet mensuplarının fotoğraflarını çekmekle görevlendirilmişler ve bu fotoğraflar yüzünden büyük ün kazanmışlardır. 93 Harbi adıyla bilinen 1877-1878 Rus Savaşı sırasında yenilen Osmanlı ordularını takip ederek o dönemde Ayastafenos adıyla bilinen Yeşilköy'e kadar gelen Rus ordusunun başında bulunan Dük Nikola'nın fotoğraflarını çekmeleri, tahta geçer geçmez yenilgiyle tanışmış olan II. Abdülhamid'in Abdullah Biraderler ile arasının açılmasına neden olmuştur. Bu olay, Abdullah Biraderler'in "Saray Fotoğrafçısı" unvanını yitirmelerine ve kullandıkları fotoğraf kartlarında II. Abdülhamid'in tuğrasını basma hakkını kaybetmelerine yol açmıştır. 1880 yılına gelindiğinde, II. Abdülhamid'in Abdullah Biraderler'e duyduğu kızgınlığın hâlâ geçmemiş olduğu anlaşılır. Abdullah Biraderler bir cuma selamlığı sırasında II. Abdülhamid'in resimlerini çekmişlerdir. Bunun öğrenilmesi üzerine, II. Abdülhamid'in bu fotoğrafların "öteye ve beriye ne mikdâr dağıtılmış ise seri'an toplatılmakla beraber bundan böyle bir süret bile çıkarılmak teşebbüsünde bulunulması"nı bile yasak-

layan 26 Aralık 1880 tarihli iradesi yayınlanmıştır.

1886 yılında Kahire'yi ziyaret eden Kevork ve Hovsep kardeşler, Abdullah Biraderler'in Kahire şubesini açmışlar ve başına da yeğenleri Apraham'ı geçirmişlerdi. Bu dönemde Kevork Abdullah Hıdiv Tevfik Paşa ve karısı Emine Hanım'ın gözüne girmeyi başarmış ve onların 39 gün süren Mısır gezisine katılarak gezi sırasında Mısır'da çektiği fotoğraflardan oluşan bir albümü Hıdiv ve eşine sunmuştu. 1890 yılında Abdullah Biraderler'in Kahire'de çekmiş oldukları İngiliz kraliyet mensupları fotoğraflarının Londra'da çok beğenilmesi üzerine, Abdullah Biraderler'in Kahire şubesi 22 Mayıs 1890 günü "Kahire'deki İngiliz Kraliyet Fotoğrafçısı" unvanıyla ödüllendirilmişti.

Abdullah Biraderler'in II. Abdülhamid tarafından affedilerek, 1878 yılında kaybetmiş oldukları "zât-ı hazret-i şehriyârînin fotoğraf ve ressâmı Abdullah Birâderler" unvanını geri almaları 1890 yılında gerçekleşmiştir. Ancak, Abdullah Biraderler'in yıldızı bir türlü II. Abdülhamid ile barışmak bilmiyordu. Osmanlı Bankası olayına karışan Ermenilerden birinin evinde bulunmuş olan ve "Abdullah Birâderler'in fotoğrafhânesinde yapılmış olup erbâb-ı müfsideden bir Ermeni'nin evrâkı meyânında zuhûr eden resim" yüzünden 19 Ocak 1892 günü Abdullah Biraderler yeniden gözetim altına alınmışlardı.

II. Abdülhamid'in istekleri doğrultusunda hazırlanan ve Library of Congress ve British Museum'a gönderilen ünlü fotoğraf albümlerinin hazırlanmasında üstlendikleri aktif rolden sonra, Abdullah Biraderler'in ünü giderek yayıldı. Kevork Abdullah 1895 yılında Kahire şubesini kapatarak İstanbul'a geri döndü ve İstanbul'daki stüdyonun başına geçti. Ancak, kazanılan şöhretle birlikte giderek artan rekabet nedeniyle Abdullah Biraderler ekonomik sıkıntı yaşamaya başlamıştı. Önce, "Saray Fotoğrafçılığı" unvanını çektiği fotoğrafları elle renklendirmek konusundaki ustalığıyla ünlenen Foto Phebus'a kaptırdılar. Sonuçta, biriken borçları ödeyebilmek için, 1900 yılında Abdullah Biraderler stüdyosu bütün arşivi, alet ve edavatıyla birlikte yıldızı yeni yükselmeye başlamış olan Sebah & Joaillier'e 1.200 lira karşılığında satıldı. 1900 yılından sonra profesyonel fotoğrafçılık yaşamından çekilmiş olan Viçen, Hovsep ve Kevork Abdullah Biraderler, 1902-1918 yılları arasında birer birer yaşama veda etmişlerdir.[3]

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında II. Abdülhamid'in ünlü fotoğrafçı Abdullah Biraderler'e 1893 yılında hazırlatmış olduğu bir "hayrât-ı şerîfe" kataloğuna ilişkin bir iradesini bulacaksınız.

Bu irade için yapılmış olan yazışmalarda yer alan ilk belge olan Evkaf Nazırı es-Seyyid Abdullah Efendi'nin 25 Mayıs 1893 tarihli takririne göre, bir kopyası "Kütüphâne-i Hümâyûn" adıyla anılan Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde saklanmak, bir kopyası 1893 yılında yapılacak olan Chicago Sergisi nedeniyle Amerika'ya gönderilmek ve diğer iki nüshası da Hazine-i Evkaf'ta kalmak şartıyla dört fotoğraf kataloğu hazırlanması karara bağlanmıştır. Bu kataloglar "Saray Fotoğrafçısı" unvanını elinde bulunduran Abdullah Biraderler'in çekmiş olduğu vakıf eserleri fotoğraflarından seçilerek kopya edilmiş olan 153 fotoğraftan oluşmaktadır. 153 fotoğraf dörder kere kopyalanacağı için, toplamda her biri yirmişer kuruştan basılacak olan 612 fotoğraf için Abdullah Biraderler'e 12.240 kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, piyasada bir mecidiye 19 ku-

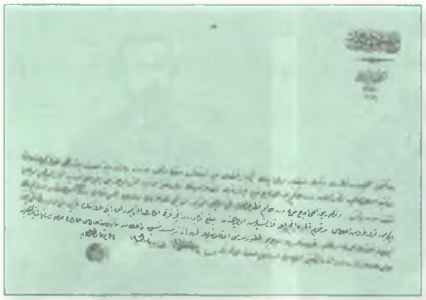

BOA, İrâdeler, İrâde-i Evkâf, Genel No: 2575 (195), Husûsî No: 14, Vesika: 1 ve 2.

ruş etmekte olduğundan, beher fotoğrafın parası 20 kuruş yerine 19 kuruştan hesaplanmış ve akçe farkı olarak toplamda 612 kuruş bu paradan düşülerek, Abdullah Biraderler'e toplam 11.628 kuruş ödenmesi karara bağlanmıştır. Bu ödemenin, Evkaf Nezareti'ne bağlı Mesarifat İdaresi'nin 1309 senesi "evkâf-ı şerîfe zuhûrâtı tertîbi"nden yapılması da kararlaştırılmıştır.[4]

İkinci belgemiz, 11.628 kuruş tutarındaki bu ödemenin yapılabilmesi için Sultan II. Abdülhamid'in irade-i seniyyesini isteyen Sadrazam Cevad Paşa'nın 4 Haziran 1893 tarihli sadaret tezkeresidir. Bu belgeden, 153 fotoğrafın daha önce kalın mukavva üzerine tabedilmiş olduğu, ancak bunlar albüm işi için kullanılamayacak kadar kalın olduğu için fotoğrafların ince karton üzerine tekrar ve yeniden bastırılmakta olduğu da anlaşılmaktadır. Belgenin altında "mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteâllik buyurulmuş" olduğu yolunda Sultan II. Abdülhamid'in 8 Haziran 1893 tarihli iradesi ve Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî sıfatıyla da Süreyya Paşa'nın imzası bulunmaktadır.[5]

1. Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge 14: İtalya Devleti Tebaasından Badetli'ye Fotoğraf Çekme İzni Verilmesi (1896)", *Toplumsal Tarih*, c. XIII, no. 76 (Mayıs 2000), s. 46-49.
2. Carney E. S. Gavin, Şinasi Tekin and Gönül Alpay Tekin, "Imperial Self Portrait: The Ottoman Empire as Revealed in Sultan Abdul Hamid's Photographic Albums", *Journal of Turkish Studies*, c. XII, 1988.
3. Abdullah Biraderler ile ilgili bilgiler Engin Özendes'in "Abdullah Biraderler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), s. 14-16; *Abdullah Freres: Ottoman Court Photographers*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998); *From Sebah & Joaillier to Foto Sabah / Orientalism in Photography*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999); *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık / Photography in the Ottoman Empire*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995); *Türkiye'de Fotoğraf: Photography in Turkey*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999) adlı çalışmalarından derlenmiştir.
4. BOA, İrâdeler, İrâde-i Evkâf, Genel No: 2575 (195), Husûsî No: 14, 23 ZA 1310, Vesika: 1.
5. Aynı yerde, Vesika: 2.

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn
Mektûbî Kalemi
aded
122

Biri Kütüphâne-i Hümâyûn'da kalarak diğeri Amerika'ya irsâl edilmek ve ikişer kıt'ası Hazine-i Evkâf'da hıfz olunmak üzere bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî fotoğrafçı Abdullah Biraderler ma'rifetiyle asıllarından kopya olunmuş olan dört takım yüz elliüç nev' hayrât-ı şerîfe fotoğraflarının kalın mukavvâ üzerine alınmış ölçüsüne mebnî ince mukavvâ üzerine tekrâr aldırılması emr-i âlî iktizâsından bulunmuş ve mezkûr yüz elliüç nev' dört takım fotoğrafın bâliğ olduğu altı yüz oniki fotoğrafın ol vechile alınması mukâbilinde beheri için yirmi kurûşdan oniki bin iki yüz kırk kurûş i'tâsı merkûm fotoğrafçı ile karârlaşdırılmış olduğundan mebâliğ-i mezbûreden akçe farkı olarak altı yüz oniki kurûşunun tenzîlen bâkî onbir bin altı yüz yirmisekiz kurûşun mecîdi ondokuz kuruş hesâbıyla üç yüz dokuz senesi evkâf-ı şerîfe zuhûrâtı tertîbinden tesviye ve i'tâsına me'zûniyet i'tâsı husûsunda huzûr-ı sâmî-i sadaret-penâhîlerine arzı mesârifât idâresinden ifâde olunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 9 Zilkade sene 1310 ve fî 13 Mayıs sene 1309 [25 Mayıs 1893]

Nâzır-ı Evkâf-ı Hümâyûn
es-Seyyîd Abdullah

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Evkâf, Genel No: 2575 (195), Husûsî No: 14, 23 ZA 1310, Vesika: 1.)

Devletlû efendim hazretleri

Biri Kütüphâne-i Hümâyûn'da kalarak diğeri Amerika'ya irsâl edilmek ve ikişer kıt'ası Hazine-i Evkâf'da hıfz olunmak üzere ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî fotoğrafçı Abdullah Biraderler ma'rifetiyle asıllarından kopya olunmuş olan dört takım yüz elliüç nev' hayrât-ı şerîfe fotoğraflarının kalın mukavvâ üzerine alınmış olduğu cihetle ber-mûcib-i emr-i âlî ince mukavvâ üzerine aldırılması için dört takımının bâliğ olduğu altı yüz oniki fotoğrafın beheri yirmi kurûş hesâbıyla sarfı lâzım gelen onbir bin altı yüz yirmisekiz kurûşun üç yüz dokuz senesi Evkâf zuhûrât tertîbinden tesviyesine me'zûniyet i'tâsı hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlesinin takrîri arz ü takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfi ifâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

fî 19 Zilkade sene 1310 ve fî 23 Mayıs sene 1309 [4 Haziran 1893]
Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevâd

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olub melfûfuyla manzûr-ı âlî olan işbu tezkere-i sâmîye-i sadaret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 23 Zilkade sene 1310 ve fî 27 Mayıs sene 1309 [8 Haziran 1893]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyyâ

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Evkâf, Genel No: 2575 (195), Husûsî No: 14, 23 ZA 1310, Vesika: 2.)

Muhammed Ayaz İshaki İdilli Hakkında Bir Düzeltme

ÖMER ÖZCAN

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin 21. cildinde bulunan İdil-Ural Türklerinin liderlerinden gazeteci, yazar M. Ayaz İshaki İdilli maddesinde gördüğümüz bazı hatalara işaret etmek istiyoruz. Geçmişte Milli Eğitim Bakanlığı'nın neşrettiği *İslam Ansiklopedisi* ve *TDV İslam Ansiklopedisi*'nin muhtevası hakkında eleştiriler yapılmıştı.[1] Geniş mali imkânla desteklenen ansiklopedinin ilmi muhtevasının en mükemmel çizgide olması gerekir. Bu tür ansiklopedilerde maddeler, müellifen sonra ikinci bir alan uzmanının süzgecinden geçirilerek redaksiyon heyetince basıma hazır hale getirilmektedir. Gösterilen titizliğe rağmen hataların görülmesi uzmanlarının seçiminde itina edilmediği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

1. İshaki'nin 1904 yılında *Terakki* ve *Hürriyet* gazetelerinin gizli siyasi faaliyetlerine katıldığı belirtilmektedir. Yer darlığı sebebiyle geniş yazılamayan metinden İshaki'nin ilk basın faaliyeti olarak belirtilen bu mevkutelerin legal ve matbu oldukları izlenimi doğmaktadır. Rusya Türklerinin çıkardığı gazete ve dergilerle ilgili kayıtlarda bu mevkutelerin isimlerine rastlanmamaktadır.[2] İshaki ile ilgili biyografi kayıtlarında, maddede belirtilen 1904 yılının aksine, *Terakki*'nin 1901, *Hürriyet*'in 1902 yıllarında neşredildiği gösterilmektedir. Memleketinde toplu olarak neşredilmekte olan eserlerinin ilk cildinde *Terakki*'nin elyazması olarak çıkarıldığı kaydı bulunmaktadır.[3] Arşivimizde bulunan, Ayaz İshaki'nin yetmiş üç yaşında iken kaleme aldığı "Tercümeihalim" başlıklı, daktilo edilmiş ve üzerinde kendi elyazısı ile yaptığı tashih ve ilavelerin bulunduğu gayri matbu metinde ise "Terakki" ismindeki gazeteyi, Mahmut Almay (Almanya'da matbaacılık tahsil etmişti), Ali Asgar Kemal (dramaturg ve gazeteci) ile birlikte gizlice çıkardıklarını, gazetenin jelatinden yapılmış bir maddeden litograf usulünde, bir forma olarak ve kırkelli nüsha bastıklarını belirtmektedir. Yine aynı metinde Rus siyasi polisinin durumdan haberdar olması üzerine çalışmalarına ara verdikleri, bir müddet sonra "Hürriyet" isminde gizli bir cemiyet kurdukları ve aynı isimle gizli bir mecmua neşretmeye başladıkları ifade edilmektedir. Bu metnin sonunda bulunan "Başmuharrirliğini yaptığım ve iştirak ettiğim gazeteler" başlık bölümde bunların isimleri bulunmamaktadır.[4]

2. Küçük harfle yazılan şakirtlik teşkilatından öğrencilerin kurduğu bir teşkilat anlamı çıkmaktadır. Halbuki "Şakirtlik", nizamnamesi bulunan gizli bir cemiyetin ismidir.[5]

3. İshaki liderliğinde, Fuat Tuktar, Abdurrahman Devletçin, Şakir Muhammedyarov ile birlikte kurulan, ihtilalci sosyalist karakterli olduğu belirtilen Tangçılar yarı açık, yarı gizli bir teşkilattır. Cemiyetin organı *Tang* haftalık mecmua olarak neşredilmiştir. Maddede *Tang*'ın neşir tarihi olarak belirtilen 18.5.1906 ise daha sonra çıkarmaya başladığı *Tang Yıldızı* gazetesinin ilk neşir tarihidir.[6]

4. İshaki bu dönemdeki siyasi ve neşriyat faaliyetinde fikirlerini açık olarak ortaya koyduğu için Rus polisinin takibinden kurtulamamıştır. Yaş ve tecrübe yönünden kendisinden büyük olan İsmail Gaspıralı, Abdürreşit İbrahim gibi önderleri takip ettikleri siyaset bakımından tenkit etmesini hakaret olarak nitelendirmenin ağır bir ifade olduğunu düşünüyoruz. İshaki önderliğindeki sosyalist grubun tenkidinden mutazarrır olunduğu için 15 Ağustos 1905 tarihinde başlayan Rusya Müslümanlarının I. Kongresi'ne katılmalarını önlemek gayesiyle toplantının yapılacağı gemi belirtilen saatten daha önce hareket etmiş, adı geçenler motorla gemiye yetiştiklerinde ise sessizliği bozmamak kaydıyla kabul edilmişlerdir.[7]

5. Arhangelsk'teki sürgünde bulunduğu dönem içinde "birkaç" defa değil, 1909 ve 1910 yıllarında sahte pasaportla iki kere İstanbul'a gelmiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 21, s. 474.

Muhammed Ayaz İshaki İdilli, Berlin, 1925.
Ömer Özcan koleksiyonu.

6. "Tercümeihalim" başlıklı metinde sürgün müddetini tamamlayarak memleketine doğru harekete geçtiğini belirttiği 3 Nisan 1913 tarihi, maddede ve başka kaynaklarda 4 Nisan 1913 olarak gösterilmektedir.[8]

7. Petersburg'ta çıkarmaya başladığı *İl* gazetesinin son nüshasını o sırada ölen İsmail Gaspıralı'ya tahsis ettikten sonra 1914 yılı sonunda idare merkezini Moskova'ya taşımıştır. *İl*'in kapatılmasından sonra *Söz* (1915-1916), *Bizning İl* (1916-1917) gazetelerini neşretmiştir. *Söz*, o sırada hiçbir Türkçe yayın organının bulunmadığı Türkistan'da en çok okunan gazete haline gelmiştir.[9] Bunların neşir tarihleri maddede eksik verilmiş, İshaki'nin künyesinde adının görünmediği *İl Sözü* adında 1916 yılı içinde neşrettiği yeni gazetesi hakkında bilgi verilmemiştir.

8. Rusya Türkleri tarafından 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde toplanan kongreye V. numara verilmiştir. Bu konu ile alakalı araştırmalarda Rusya Türklerinin yaptıkları kongrelerin baştan itibaren numaralandırılması hususunda görüş birliği bulunmadığı gibi, bilhassa bu toplantı umumiyetle "Birinci Kurultay" olarak nitelendirilmektedir.[10] Bu kongrenin sonuçları, hangi tarafın tezlerinin en yüksek oy aldığı hususlarında bilgi verilmemiştir. 4 Ağustos 1917 tarihinde Kazan'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları II. Kongresi Kırım, Azerbaycan, Kuzey ve Güney Türkistan ve Başkurt illerinden delegelerin katılmamaları sebebiyle yerel ve Tatarların geleceğinin tartışıldığı toplantı özelliği kazanmıştır.[11] Bu sebeple I. ve II. kongrede farklı konular tartışılmış ve değişik sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlar açık olarak belirtilmediği için konuya yabancı olanların doğruları algılaması güçleşecektir.

9. Ayaz İshaki'nin 1917 Kasımında Ufa'da kurulan muhtar İdil-Ural hükümetinin dışişlerini idare etmek üzere barış komitesi başkanı seçildiğini belirten bilgi de tashihe muhtaçtır. Bu bilginin kaynağı Ali Akış'ın "İdil-Ural Milli Kurtuluş Hareketinin Büyük Önderi Ayaz İshaki" başlıklı makalesidir.[12] Aynı bilgi İshaki'nin, *Eserler I.* kitabına da alınmıştır (s. 14). İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi Ufa'da 20 Kasım 1917 ile 11 Ocak 1918 tarihleri arasında toplanmış ve bazı kararlar almıştır. Meclisin 8.1.1918 tarihli oturumunda ABD Başkanı Wilson'un tesiri ile Avrupa'da düzenlenecek barış konferansına gönderilecek heyete Ahmet Salihov (Tsalikatti), Ayaz İshaki ve Fatih Kerimi seçilmişlerdir. 9 Ocak 1918 tarihli oturumda seçilen heyetin görev alanı ile ilgili talimat ilan edilmiştir. Bu heyete bir başkan seçilmediği gibi hükümetin dışişlerini idare etmek gibi bir görevi de olmamıştır. İshaki, maddede belirtildiği gibi Kızılyar'da toplanan Millet Meclisi tarafından görevlendirilmemiştir.[13] Bolşeviklerin memleketin yönetimini ele geçirmeleri üzerine yurtdışına kaçabilen Sadri Maksudi Arsal, Ayaz İshaki ve Fuat Tuktar Paris'te toplanan konferansa katılarak milli meselelerini duyurmaya çalışmışlardır. Millet Meclisi'nin Ufa'daki toplantıları esnasında İshaki, Yeni Kanun Layihaları Komisyonu üyeliğine getirilmiştir. Meclis çalışma süresi içinde 7 ayrı komisyon kurmuş, bunların içinde harici-siyasi komisyon adını taşıyan olmamıştır.

10. İdil-Ural'ın bolşeviklerce işgal edilmesi üzerine gazetesinin kapandığı ifadesinde gazetenin ismi ve çıktığı yer net olarak belirtilmemiştir. Bolşeviklerin üstünlük sağlaması üzerine İshaki Moskova'dan kaçmak mecburiyetinde kalması üzerine gazetesi *İl* kapandı. Bıraktığı kâğıt ve matbaaya el koyan Mustafa Suphi *Yeni Dünya* isimli gazetesini neşretmeye başladı.

11. Ayaz İshaki ile ilgili kayıtlarda Kızılyar'da 1918'de *Mayak* isimli bir gazete neşrettiği bilgisi bulunmaktadır. Onunla birlikte Millet Meclisi'nde bulunan gazeteci Abdullah Battal Taymas hatıralarında haftada bir iki defa küçük iki sahifelik gazete çıkarabilecek kadar kâğıt elde ettikten sonra *Mayak* adını verdikleri bir gazeteyi başyazarı ve sekreteri olarak, Kayyum Mustakay isimli arkadaşı ile birlikte doldurduklarını yazılar ile çıkardıklarını belirtmektedir.[14] Taymas'ın *Mayak*'ı ancak 30 sayı çıkarabildikleri hususundaki kaydı maddeye aynen alınmakla birlikte, Devlet'e göre ise *Mayak* 6 sayı çıkmıştır.

12. İshaki'nin Kızılyar'dan Paris Konferansı'na iştirak etmek üzere, ihtiyaçları olan parayı hemşerilerinden toplayarak Mançurya, Kore ve Japonya yolunu izlediği, madde dahil birçok kaynakta geçmektedir. Bizdeki gayri matbu metinde ise arkadaşı Ömer Tanrıkulu ile Japonya'ya kadar gidip Avrupa'ya gitmenin yollarını arayıp başarılı olamamaları üzerine Harbin şehrine geri döndüğünü, diğer arkadaşı Fuat Tuktar ile Vladivostok'tan esir Çek askerleriyle birlikte Çekoslavakya'ya oradan da Paris'e geldiğini ifade etmektedir.[15]

13. "Türk Kültür Birliği" esasındaki Türk lehçelerini birbirine yaklaştırma hususundaki düşüncelerinin resmi makamların hoşuna gitmemesi üzerine *Türk Yurdu*'nda yazmasına imkân verilmemiştir.

14. 1927 yılında Varşova'ya gidişinin üniversitede Türk dili dersleri vermesine dayandırılması da hatalıdır. İstanbul'da toplanan muhacir Türk önderlerin siyasi faaliyetlerine kısıtlama getirilmeye başlanmıştı. Lehistan'ın maddi desteği ile kurulan Sovyet mahkûmu Rus olmayan milletleri bir araya getiren Promete hareketinin merkezi olarak Varşova seçilmişti. İshaki İdil-Ural temsilcisi olarak siyasi çalışmalarda bulunmak üzere Varşova'ya gitmiştir. Ders vermek tali işidir. Promete hareketinin, bolşevik karşıtı bir cephe teşekkülü olarak kuruluş çalışmaları daha eskiye

dayanmakla birlikte *Promethe* dergisi 1926 Kasım ayından itibaren neşredilmeye başlanmıştır..

Bu tarih, Promete Birliği'nin 1928'den önce 1927'de kesinlikle, 1926'da ise muhtemelen var olduğunu göstermektedir. Maddede, teşkilatın 1930-1939 yılları arasında faaliyet gösterdiği şeklindeki ifade hatalıdır.[16]

15. 1931 yılında Kudüs'te toplanan İslam Kongresi'ne İdil-Ural Türklerinin temsilcisi olarak Kuzey Kafkasya temsilcisi Said Şamil ile birlikte katılmıştır. Toplantı tarihinin 1932 olarak belirtilmesi yanlıştır.

16. Almanlar 1 Eylül 1939'da Polonya'ya savaş ilan etmişlerdir. Varşova'da bulunan Promete hareketinin diğer önderleri ile birlikte şehirden çıkarıldıkları ifadesi de gerçeği tam yansıtmamaktadır. Onları misafir eden Polonya devleti can güvenliklerini emniyet altına almak üzere tahsis ettiği iki araba ve refakatçilerle 6 Eylül 1939'da şehirden uzaklaşmalarını sağlamıştır. Bu zoraki bir çıkarma değildir. İshaki, Promete önderlerinden Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala, Ali Azertekin, Said Şamil, Edige Mustafa Kırımal ve Kuzey Kafkasyalı Bilatti ile birlikte hareket etmiştir. Grup 17 Eylül'de Romanya'ya geçmiş, İshaki 26 Eylül 1939'da İstanbul'a gelmiştir. Oldukça maceralı geçen yolculuğun safahatını yazıp neşretmiştir.[17]

17. Ayaz İshaki'nin Uzakdoğu'daki faaliyetlerini, 9-12 Mayıs 1934 tarihinde Kobe'de toplanan kongreye inhisar ettirmek de gerçeği tam ortaya koymak bakımından yetersizdir. Burada, Mançurya, Kore ve Japonya'yı içine alacak şekilde yaygın ve siyasi tansiyonu yüksek bir çalışma yapmıştır.[18]

18. 1953 yılında Münih'e, Amerikalıların daveti üzerine, siyasi muhaceretin teşkilatlanması hususundaki meselelere çözüm getirecek görüşmeleri yapmak için gitti. Beş aylık ikameti süresince yapılan görüşmelerden olumlu sonuç alınamadı. Damadı Tahir Çağatay'ın başkanlığındaki heyet tarafından çıkarılan kitapta bulunan neşriyat listesinde Almanya'da *Milli Bayrak* isimli bir dergi neşrettiği kaydına rastlanmıyor. 1953-1954 yıllarında toplam iki sayı olarak, Almanya'da "İdil-Ural Halklarının Milli Birliği Organı" *Milli Bayrak* isimli dergi Mustafa Veli Aytugan'ın editörlüğünde neşredilmiştir.

19. İshaki'nin ilk kaleme aldığı eseri arkadaşları arasında okunurken basılamadan kaybolmuştur. İkinci eseri olan, Osmanlıcadan aktardığı "Cerrah Baba" isimli hikâyeyi sansürden izin alamadığı için bastıramamıştır. *Taallümde Saadet* basılan ilk eseridir. Komedi türündeki eseri *İki Aşık* ise *İki Aşk* şeklinde yazılmıştır. Çistay hapishanesinde kaleme aldığı "Zindan" ile Kazan hapishanesinde yazdığı "Aldım Birdim" isimli dramın yazıldıkları ortama bakılarak sanat endişesi taşımamalarını normal kabul etmek gerekir. Rusçadan tercüme ettiği kitaplar ise, Gogol'ün *Burungu Alpavutlar* ile Puşkin'in *Kapitan Kızı* isimli eserleridir.

20. Türkiye'de en çok tanınan ve birkaç baskısı yapılan *Üyge Taba* romanı hakkında verilen bilgiler de eksiktir. İshaki romanın Türkiye'deki basımının başına koyduğu açıklamada 1922'de Kuzey Türkçesi ile yazılıp basılan eserini 1927'de Anadolu lehçesine çevrilerek basılmak üzere Türk Ocakları'na verdiği nüshanın kaybolduğunu, ısrar üzerine ikinci defa Anadolu lehçesine çevirdiğini belirtmektedir.[19] Maddeden ise eserin başkası tarafından Türkiye Türkçesine çevrildiği manası çıkmaktadır.

İki sahifelik bir maddede göze çarpan eksiklikler üzerine daha fazla şeyler yazılabilir. İlmi iddia taşıyan bir genel kültür ansiklopedisinin madde yazarlarının ve redaksiyon görevlilerinin işlerini ciddiye almalarını beklemek sıradan bir okuyucunun bile hakkıdır. Yazımızda kullandığımız malzemenin büyük çoğunluğu maddenin bibliyografya listesinde gösterilmiştir. Buna rağmen hataların bulunması, kaynakların yeterince değerlendirilmediği ihtimalini ortaya çıkarıyor. Bu ihtimal yoksa, hatalar redaksiyon ve basım sorumlularından mı kaynaklanmaktadır?

1. Doç. Dr. Ahmet Coşkun, "TDV İslam Ansiklopedisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Zaman*, 14.3.1994.
2. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara, 1985, s. 33-34; Prof. Dr. Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi*, İstanbul, 1998, s. 57-59.
3. Gayaz İshakiy, *Eserler I*, Kazan, 1998, s. 8.
4. Elimizdeki metnin sonuna eklenmiş liste, memleketinde hakkında yapılan ilk toplu neşriyatın arkasına aynen ilave edilmiştir. Gayaz İshakiy, *Zindan*. Kazan, 1991, s. 666-669.
5. Sultan (S. Ufalı), "Ayaz İshaki İdilli (1878-1954)", *Dergi*, no. 3 (Temmuz-Eylül 1955), s. 112.
6. Devlet, *1917 Ekim İhtilali*, s. 57; İshakiy, *Eserler I*, s. 9.
7. Devlet, *Rusya Türklerinin...*, s. 91-92.
8. Gayaz İshakiy, *Eserler I*, s. 11. "Tercümeihalim" başlıklı metinde 3 Nisan günü sürgünün bitmesi üzerine yola çıktığını, aynı gün çıkan gazetelerden Abdullah Tukay'ın ölümünü öğrendiğini belirtmektedir. Tukay 2 Nisan 1913 tarihinde vefat etmiştir: İbrahim Nurillin, *Gabdulla Tukay*, Kazan, 1979, s. 300.
9. Gayaz İshakiy, *Eserler I*, s. 12; Devlet, *1917 Ekim İhtilali*, s. 57-58.
10. Devlet, *Rusya Türkleri...*, s. 267; Dr. Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusyası"nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Ankara 1997, s. 91; Devlet, *1917 Ekim İhtilali...*, s. 87; Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları*, İstanbul, 1980, s. 158; İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, Ankara. 1990.
11. Hablemitoğlu, *age*, s. 109.
12. *Muhammed Ayaz İshaki: Hayatı ve Eserleri*, Tertip Edenler: Tahir Çağatay, Ali Akış, Saadet Çağatay-İshaki, Hasan Agay, Ankara, 1979, s. 16.
13. Devlet, *1917 İhtilali...*, s. 228-230.
14. Abdullah Battal Taymas, *Rus İhtilalinden Hatıralar*, İstanbul, 1968, s. 133-134. İshaki'nin kızı Prof. Dr. Saadet Çağatay, A. Battal Taymas hakkında yazdığı nekroloji yazısında "Millet Meclisi azalarının güç bela çıkardıkları Mayak gazetesini A. Battal idare ediyordu" demektedir. "Abdullah Battal Taymas (8.XII. 1882-25.IV. 1969)", *Azerbayvan*, 1970, Sayı 191-196, s. 13-20.
15. A. Battal-Taymas da Uzak Şark'tan memleketlerine dönmekte olan esir Çekoslovak askerleri arasına katılıp Avrupa'ya gittiklerini kaydetmektedir: *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudiler*. İstanbul, 1959, s. 40.
16. Etienne Copeaux, *"Prometeci' Hareket", Unutkan Tarih*, İstanbul, 1997, s. 17-52. Makalenin başka bir tercümesi daha bulunmaktadır: "Promete Hareketi", *Kırım Dergisi*, no. 2 (Ocak-Şubat-Mart 1993), s. 11-20.
17. Muhammed Ayaz İshaki, "Lehistan' dan Gidiş", *Emel*, no. 141-145 (Mart-Aralık 1984), s. 87-104. İshaki'nin Lehistan'dan ayrılışı hakkında geniş bilgi, Türkiye'deki hayatı süresince çok yakınında bulunan Ali Akış'ın yeni basılan hatıralarında bulunmaktadır: *İsemde Kalganlar (İstelikler, Hetireler)*, Kazan, 2000, s. 36-40.
18. Ömer Özcan, "Uzakdoğu'da İdil - Uralılların Varlık Mücadelesi", *Toplumsal Tarih*, no. 48 (Aralık 1997), s. 39-43.
19. M. Ayaz İshaki, *Üyge Taba*, İstanbul 1967, s. 7. Dr Hülya Argunşah, "Ayaz İshaki"nin Edebi Kişiliği ve 'Üyge Taba' Romanı", *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1996, 53-65.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi

YAVUZ ÖZMAKAS

İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği Babıâli baskınından sonra sadrazamlığa getirilen Mahmud Şevket Paşa 1913'te kurduğu kabinesi ile birlikte, yeni bir politika izleme gereğini duyar. Bu siyasanın temeli "halka ve kamuoyuna dayanmak"tır. Kimilerine göre bu "yeni bir Jön Türk politikası"dır.

1 Şubat 1913 günü İstanbul Dârülfünunu'nda büyük bir kalabalık ve heyecanlı söylevler arasında partiler dışı olması kaydıyla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kuruldu.[1] Bu, İttihat ve Terakki ile muhaliflerinin geçici bir barışı ve milliyetçilik fikri çevresinde bir araya gelme eylemidir. Cemiyet, Teşkilatı Mahsusa'nın gereksindiği parayı birkaç kez karşılayacak ve tarihe paramiliter bir kuruluş olarak geçecektir.[2]

Cemiyetin kurucu ve yöneticileri arasında Sultan Mehmed Reşat, Talat Bey, Enver Paşa, Hayri Efendi, Mehmed Sait Halim Paşa, Mahmud Paşa, Cavit Bey, Ahmed Cemal Paşa, İbrahim Bey, Oskan Efendi, Ahmed Şükrü Bey, Süleyman Elbustani Efendi sayılabilir.

Hemen ertesi günü, 2 Şubat 1913'te, İzmir şubesi kuruldu. Cemiyetin ilk genel başkanı Şerif Ali Haydar Bey'in vilayet belediyelerine çektiği telgraf ile açılmasını istediği dernek şubesi, İzmir'de "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Kongresi" adıyla toplanarak etkinliğe başladı. Bu toplantıda alınan bir dizi karar içinde kuşkusuz en önemlilerinden biri "Müdafaa-i Milliye Taburları" kurulmasıdır.[3]

Seyit Bey, Rıza Bey, Mösyö Letaif, Hacı Başik Efendi, Mösyö Kartal, Diran İşnami Efendi, Nesim Levi Efendi, Dimitraki Efendi ilk kurucular ve yöneticiler arasında yer aldı. Tireli İbrahimbeyzade Mustafa Bey ve şimendifer komiseri Nuri Bey nakliye araçları kurulunda, Mustafa Enver Bey hastaneler ve gereçleri kurulunda, Kâzım Bey de gönüllü alayların başında yer aldı.

İzmir Türk Ocağı Şubesi bir bildiri ile yeni cemiyetin etkinliklerine tüm gücüyle katılacağını duyurdu.

Valiliğin emri ve yardımları ile kurulan "Temsil-i Vekayi-i Hahişkaran Tiyatro Heyeti" Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi'nin himayesine alındı. Ancak 21 Nisan 1914'te yayımlanan bir bildiri ile bu himayeden vazgeçildi.

İzmir şubesi, cemiyetin kurulan şubeleri arasında en etkin olanıydı. Yaptığı çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Şehit ve gazi ailelerine yardım.
2. Fakirlere çeşitli yardım.
3. Bir spor sahası açmak.
4. Karşıyaka'da bir anaokulu açmak.
5. Öğrenim için İstanbul'a giden yoksul çocukların yol masrafını karşılamak.
6. Lekeli humma hastalığının önlenmesi için çalışmalar yapmak.
7. Ramazan ayında Kemeraltı'nda piyangolar düzenlemek.
8. Çeşme ve Sığacık bombardımanında zarar görenlere yardım etmek.
9. Yoksullar için aşevi açmak.
10. Orduya yardım sağlamak için işevleri açmak.
11. Bulaşıcı hastalıklarla savaşım için Hilaliahmer'e yardım etmek.
12. Şimendifer Mektebi'nin masraflarını karşılamak.

Celal Bayar anılarında Şimendifer Mektebi ile ilgili şu notlara yer verir:

"Nihayet İzmir'de 28 Haziran 1915'de bir şimendifer mektebi açılmasına karar verildi. Başına Şimendifer Bölüğü Kumandanı İskender Bey adında bir subay getirildi, eğitim başladı. Okulun masraflarını Milli Müdafaa Cemiyeti üzeri-

ne aldı. Sonraları evkaftan da para yardımı gördü."[4]

İzmir şubesince her gün 10.000 fakire Hacı Ali Paşa depolarında ekmek ve yemek veriliyordu. Bu sayı zamanla 30.000 dolaylarına dek yükselmiştir. Bu olanaktan yararlananlar arasında Rumlar, Ermeniler ve Museviler de vardır. Sabahları etli çorba, öğle ve akşam sebze sunuluyordu. Bunun karşılığında ise 20 para alınıyordu. Ekmek ve haftada bir kez verilen hoşaf bedavaydı.

Öksüzler Yurdu'nda kalan 500 çocuğun maddi ve manevi gereksinimleri karşılanıyordu.

"Orduya yardım şubesinin idaresinde iş evleri açılmıştı. El tezgâhlarında asker aileleri çalıştırılıyor, dokudukları mallar orduya gönderiliyordu. İki ay içinde İzmir'den 300.000 parça kışlık hediye toplanmıştı. Cemiyetin ayrıca memleket soruna geniş katkısı vardı."[5]

Sağlıkla ilgili çalışmalarda Hilaliahmer'e yardımcı olundu. 5 genel hamam açıldı. Bayar'ın verdiği bilgiye göre, altı ay içinde 457.370 kişi temizlendi. İki hamamlı tren şimendifer hattı üzerinde dolaştırıldı. Alsancak'ta açılan tifüs karantina istasyonunda üç ay içinde 3500 kişi tecrit edildi.[6]

"Hilâl semtinde umumi çamaşırhane açıldı. Burada yine üç buçuk ayda 11.024 kadın işçi tarafından 263.778 parça fukara çamaşırı bedava yıkandı."[7]

O günlerde İzmir'de Müslüman olmayan azınlık tarafından kurulmuş olan çorap ve trikotaj atölyelerinde Müslüman olmayan işçi kadar Müslüman işçi çalıştırılması da sağlandı.[8]

1915 yılında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi'nin başkanlığını Mehmed Bahri Bey yapmaktadır.

İkinci başkan Ahmed Hamdi Bey'dir. Yönetim kurulunda Mahmud Celal Bey, Mehmed Ziya, Ahmed Muhtar, Mehmed Arif, Mehmed Refik ve Ferid Eczacıbaşı bulunmaktadır.

Maliye kurulu başkanlığını Mahmud Celal Bey yaparken üyeliklerde de Ahmed Sezai, Ferid Eczacıbaşı ve Asım Şükrü görev alırlar.

Bu arada yerel basında da cemiyet yanlısı yazılar yer almaktadır.

"Müdafaa-i Hukuk-ı Osmani Cemiyeti ne oluyor? Ülkemizde bir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti var düzenli bir örgüte de malik ve programı ise yüce vatanın çıkarlarını savunmaktır. Bunu ihya etmek, ıslah etmek, gerçekten örgüte sahip bu kuruluşu daha düzenli bir duruma getirmek namus sahibi ve aydınlar için bir görev iken öyle olmadı.

Tokadizade Şekip, Şeyh Nuri, Hacı Midhat, Doktor Edhem, Ahmet Burhanettin Beyler gibi cidden değerli simalar da bunu düşünemedi, kendileri çoluk çocukla işbirliği ederek gereğinden fazla büyüterek (Müdafaa-i Hukuk-ı Osmani) Cemiyeti'ni yaptılar rica ederim. Müdafaa-i Milliye demek (Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye-i Osmaniye)demek değil midir? O durumda ikinci cemiyete ne gerek vardı ki halkı yardım parası başvurularıyla adeta rahatsız ediyoruz."[9]

"Yurdun her yanında iyi, kötü bir teşkilat ile yıllardan beri etkinlikte bulunan (Müdafaa-i Milliye Cemiyeti) ile bu ikinci yeni çıkan cemiyet arasında manen, maddeten acaba bir fark var mıdır? Amaç yurda şöyle bunalımlı, tehlikeli bir zamanda hizmet etmek ise aynı amacı izleyerek oluşacak cemiyetler meseleyi işgal ve sonuçsuzluğa mahkum edeceğine nazaran kurulmuş olan ve tüm ulus bireyleri tarafından bir ulusal kuruluş olarak tanınmış bulunan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni el birliği ile ihya ve iyi etmek aranılan amaca varmak için bu cemiyeti alet, araç etsek daha uygun değil midir?"[10]

"Her zaman dediğimiz gibi yineliyoruz: Müdafaa-i Milliye kuruluşu üç beş kişinin malikânesi değildir. Bu kuruluşta herkesin hakkı vardır. İşte bunun için olmalı ki adı geçen gazete esas konudan pek uzak vadide kalem dolaştırarak yazdığımız yazılardan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne el konacağını bir tehlike sayarak şimdiden bu tehlikenin önüne bir demir duvar çekmek istiyor. Fakat biz temin ederiz ki bu yolda düşünmekle pek büyük bir algılama hatasında bulunuyor."[11]

Basındaki bu kutuplaşma aslında bir İttihatçı işi saydıkları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilafçıların dolaylı bir çatışmasıdır.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi çalışmaları arasında yayın etkinlikleri de oldu. Bunlardan ilki 1914 yılında yayımlanan *Cihad-ı Ekber*'dir. İzmir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin ulusa armağanı olarak sunulan 14 sayfalık bu kitapçık, İzmir'de Ahenk Matbaası'nda basıldı. Yazarı Mehmed Es'ad'dır. Kapağında "her Müslüman okusun ve okutsun" notu vardır ve ücretsizdir. Müslümanların birleşmeleri gerektiğini, mezhep farklılıklarını göz ardı ederek el ele vermelerini, İslam tarihinden örnekler vererek salık verir.[12]

İkinci yayın ise cemiyetin İzmir şubesinin 1915 yılı bilançosudur. 16 sayfalık bu kitapçıkda ücretsiz dağıtılmışlır. İzmir şubesinin üçüncü yayını 1918 yılı bilançosudur. 15 sayfalık resimli bu kitapçık, İzmir'de Selanik Matbaası'nda basılmış. Mart 1917-Şubat 1918 arasındaki etkinliklerin bir dökümü yer almaktadır.

Savaşa girilmiş olması ve İttihatçılara yönelik genel muhalefet üzerine Tevfik Paşa hükümeti 1 Şubat 1919'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni Harbiye Nezareti'ne bağlama kararı aldı. Bu karar koşutunda İzmir şubesi de kapatılarak mallarına ve paralarına el kondu.[13]

1. Nazım Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 23.
2. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, c. 3, s. 298.
3. Polat, *age*, s. 87.
4. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Sabah Kitapları, 1997, c. 5, s. 93.
5. Bayar, *age*, s. 201.
6. Bayar, *age*, s. 201.
7. Bayar, *age*, s. 201.
8. M. Kâmil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Akademi Kitabevi, 1994, s. 75.
9. Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1989, s. 187.
10. Arıkan, *age*, s. 191.
11. Arıkan, *age*, s. 192.
12. Polat, *age*, s. 157.
13. Bayar, *age*, s. 85.

Bayramınızı
tebrik
ederim

Bayramınız
Kutlu olsun

Bayramınız
Kutlu Olsun

Bayramınız
Kutlu Olsun

Bayramınız
Kutlu Olsun

Eski bayram kartları Ephemera Derneği'nden Celâl Yıldırım'ın koleksiyonundan alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının Sayıştay Kararlarına Yansıyan Yönleri

MUHSİN ALTUN
Sayıştay Denetçisi

DİVAN-I MUHASEBAT MECMUASI

Büyük Millet Meclisi namına varidat ve masarifat-ı devleti murakabe etmek üzere teessüs etmiş bulunan Divan-ı Muhasebat, bütçe ile kabul edilen kadrosuna ve bu suretle Büyük Millet Meclisi'nin izhar buyurduğu arzuya tebe'an vilayetlerde de kablessarf murakabeye [harcamadan önce denetim] başlamış ve şimdiden 15 vilayete murakıplar göndermiştir. Bundan sonra teşkilatın tevsii ve diğer vilayetlere de peyderpey murakıplar gönderilmesi mukarrer bulunduğundan, tevessü eden [genişleyen] Divan-ı Muhasebat muamelatında ıttırad ve intizamı temin ve tatbikattaki müşkilatı izale etmek üzere Heyet-i Umumiye'ce ittihaz edilen ve edilecek olan kararların bir mecmua halinde neşri düşünülmüş ve 1340 sene-i maliyesi ibtidasından itibaren müttehaz kararlar bu mecmuaya dercedilmiştir. Badema [bundan böyle] her ayın nihayetinde o aya ait kararların bir mecmua ile tamimi mukarrerdir. Murakıplar için faideli olacağı me'mul bulunan [umulan] Heyet-i Vekile [Bakanlar Kurulu] kararlarından bazıları ve sair mukarrerat da mecmuanın nihayetine dercedilecektir.

Yukarıdaki paragraf 1340 (1924) yılında yayımlanmaya başlayan *Divan-ı Muhasebat Mecmuası*'nın birinci sayısının "Mukaddeme"si olup eski harflerle basılmış orijinal metninden aynen aktarılmıştır. Mesleki bir yayın olmanın ötesinde bir kararlar dergisi olmayı amaçlayan mecmua, Divan-ı Muhasebat'ın (şimdiki adıyla Sayıştay) taşra teşkilatına (murakıplıklar) hitap etmekte ve denetimin uyum ve bütünlük içinde yürütülmesini sağlamaya yönelik bulunmaktadır. Derginin her sayısının sonunda o sayıdaki Heyet-i Umumiye (Genel Kurul) kararlarının özetlerine de yer verilmiştir. Derginin ilk sekiz sayısı bir cilt halinde toplanmış olup Sayıştay Kütüphanesi'nde 2060 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

Cumhuriyetimizin ilk yılına ve o yıldaki bütçe uygulamalarına ilişkin önemli ipuçları içeren Heyet-i Umumiye kararları, büyük bir savaştan galip ama yorgun çıkmış bir ulusun elindeki kıt kaynakların etkin bir biçimde kullanılmasında Sayıştay'ın üstlendiği rolün önemini de açıkça göstermektedir. Aşağıda bu kararlardan hareketle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşına ilişkin önemli mali ve sosyal olayların kısa öykülerine yer verilmiştir.

Divan-ı Muhasebat Mecmuası'nın kapağı:

***Divan-ı Muhasebat Mecmuası*, 1340 [1924] Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz aylarına ald. Divan-ı Muhasebatca tab' ettirilmiştir. Ankara, Yenigün Matbaası.**

Divan-ı Muhasebat cumhuriyet döneminde aldığı kararlarda Osmanlı dönemindeki karar sayısını takip etmeyip numaralamayı 1'den başlattı.

Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiye Kararları: Numero: 1, 4 Mart 1340 (1924).

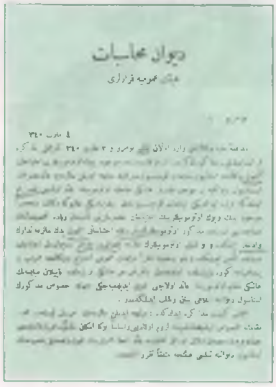

YEDEK PARÇA ALIMI

İstanbul'daki Satın Alma Komisyonu tarafından silahlı kuvvetler bünyesindeki binek otomobilleri için kullanılmak üzere alınan yedek parça giderlerine ilişkin "verile" emirleri, İstanbul Divanı tarafından vize edilmemişti. Vize edilmeme gerekçesinde ise alınan yedek parçaların hangi makamın otomobiline ait olduğunun açıklanması istenmekteydi. Bunun üzerine Milli Savunma Bakanlığından gönderilen 02.03.1924 tarih ve 616/2913 sayılı yazıda,

Alman yedek parçaların, mevcut binek ve yük otomobillerinin şimdiki ihtiyaçlarını temin-

den ziyade tahsisatın müsaadesi nispetinde söz konusu otomobillerin seferberlik ihtiyacı için yedek malzeme tedarik ve depolanmasına yönelik olduğu ve bu kabil otomobillerin malzeme noksanının da bu depolardan ihtiyacat nispetinde temin edilmekte olduğu belirtilerek,

> Şu vaziyete nazaran mübayaat-ı umumi ihtiyacı Vekaletçe mürettep bir programa göre yapılmakta olduğundan, bilfarz herhangi bir zamanda yapılan mübayaanın hangi makam otomobiline ait olacağı tayin edilemeyeceği

savunuluyor ve bu durumun İstanbul Divanı'na tebliğ edilerek verile emirlerinin vizesinin sağlanması isteniyordu.

Sayıştay Genel Kurulu, Bakanlığın talebini karara bağlamak üzere 03.03.1924 tarihinde toplandı. Bu toplantı aynı zamanda Sayıştay'ın cumhuriyet dönemindeki ilk toplantısı idi ve yeni bir dönemin başlangıcına işaret olmak üzere, alınan kararların numarası Osmanlı dönemindeki karar sayısını takip etmeyip 1'den başlatıldı. Sayıştay'ın yukarıda aktarılan konu üzerine aldığı karar şöyledir:

> 3 Mart 340 Tarih ve 1 Sayılı Heyet-i Umumiye Kararı:
> İcab-ı keyfiyet müzakere edildikte: Mübayaa edilen malzemenin mürsel [gönderilen] listede muharrer [yazılı] makamata mahsus olduğunun tayinine lüzum olmadığı ve esasen buna imkan-ı maddi dahi bulunmadığı cihetle bu yolda musaddak [onaylanmış] olan evrak-ı tahakkukiyeye ait ita emirlerinin kabul ve tasdiki hususunun İstanbul Divanı'na tebliği heyetçe müttefikan takarrür etmiştir.

TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ

Türk ordusunun 1921 yılı Temmuz ayında Kütahya-Eskişehir muharebeleri sonucu geniş bir arazi parçasını düşmana terk ederek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, TBMM'de uzun süren tartışma ve polemiklere yol açtı. Yunanlıların büyük bir taarruz hazırlığına giriştiği duyumlarının alınması üzerine 05.08.1921 tarih ve 144 sayılı kanunla[1] Mustafa Kemal Paşa başkomutan seçilerek kendisine kanun gücünde emirler çıkarma yetkisi verildi. Mustafa Kemal bu yetkisine dayanarak 7 ve 8 Ağustos tarihlerinde Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınladı. Buna göre her ilçede kaymakamın başkanlığında bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacak, Tekâlif-i Milliye Emirlerinde sayılan malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye göndereceekti.

Sayıştay'ın 1926'da hizmete açılan binası. Ulus'ta birinci ve ikinci Meclis binalarının arasında bulunan binanın mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu'dur.

On emirden oluşan Tekâlif-i Milliye Emirleri, Kurtuluş Savaşının nasıl kazanıldığını gösteren önemli bir belge oluşturmaktadır. Bunlardan 3 numaralı emir şöyledir:

> Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul veya yarı mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nal, nal yapımında kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların yüzde kırkı Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir...

Emirde, teslim edilen malların bedellerinin seferberlik sona erince ödeneceği belirtiliyordu. TBMM bu taahhüdüne uyarak 12.04.1923 tarihli Mahsub-ı Umumi Kanunu ile bu borçların ödenmesine ilişkin usul ve esasları belirledi. Ancak belge alma/verme ve saklama geleneğinin zayıflığının yarattığı güvensizlik ortamında, kanunu istismara yeltenenler yanında mağdur olanlar da bulunmaktaydı. Aşağıda bu olaylardan Sayıştay denetimine yansıyan bazılarına yer verilmiştir.

1- Ege bölgesindeki Yunan işgaline karşı önemli başarılar sağlayan Ödemişli İsmail Efe, düzenli ordunun kurulması üzerine Ankara hükümetine bağlanmış ve 33. Süvari Alayı fahri kumandanı olarak atanmıştı. Bu görevi sırasında savaşta kullanılmak üzere Ankara hükümeti tarafından kendisinden 1921 yılında at satın alınmış ancak bedeli ödenmemişti. Nihayet 1924 yılında Ödemiş Malmüdürlüğü tarafından geçen yıllar borçları tertibinden 1670 lira hayvan bedeli tahakkuk ettirilerek vize için İzmir Murakıplığına gönderildi. Murakıplık söz konusu verile emrini vize etmedi. Vize edilmeme gerekçeleri şöyleydi:

İsmail Efe'den alınan hayvanların Vesait-i Nakliye Kanununa göre mi yoksa vaz'ı yed (el koyma) suretiyle mi alındığı açıklanmalı; eğer bu usullerden birisi ile alınmışsa Efe'de bulunması gereken mazbatalar verile emrine eklenmeliydi.

Sorgu üzerine Ödemiş Malmüdürlüğü, Askerlik Şubesi Başkanlığından aldığı, Müdafaa-i Milliye Vekaletinin 10.03.339 (1923) tarih ve 1086/60 sayılı emir telgrafı üzerine düzenlenen 21.03.339 tarih ve 1 numaralı deyn (borç) ilmühaberi gereğince gönderilen havaleye dayanılarak ödemenin yapıldığını bildirdi. Savunmaya göre söz konusu telgraf, Şube Başkanlığı tara-

fından Vekalete gönderildiğinden, Malmüdürlüğünde başkaca malumat bulunmuyordu.

Murakıplığın Sayıştay'a gönderdiği 15 Teşrinievvel 340 tarih ve 45 sayılı müzekkereden anlaşıldığına göre, Milli Mücadele sırasında gerek Tekâlif-i Milliye gerek el koyma suretiyle alınan eşya, erzak ve vesait-i nakliye bedellerinin ödenmesi ve mahsubuna ilişkin olarak çıkarılan 12.04.340 tarihli kanun ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan talimatnamelerde, söz konusu borçların tediye ve mahsubu için varlığı gerekli görülen mazbataların, paranın ödenmesi sırasında mal sandığınca istenmesi gerekmekteydi. Bu mazbataların ibraz edilmemesi, düçar-ı ziya olması (kaybolması) ya da zaten alınamamış olması halinde, söz konusu borcun kanun ve talimatlara uygun olarak ödenmesi, kanuna aykırı sarfiyatta bulunulması anlamına gelecekti.

Sayıştay Genel Kurulu da 21 Teşrinievvel 340 tarih ve 421 sayılı kararında murakıplığı haklı bularak verile emrini vize etmemiştir:

> Bu babda dermeyan olunan esbab-ı ret muvafık bulunmuş olmakla...

2- Ankara hükümetinden alacaklı olduğunu zanneden efelerden biri de Bulgurcu Mehmed Efe idi. Balıkesir yöresinde topladığı birliklerle Yunan ordusuna karşı mücadele eden Bulgurcu Mehmed Efe, bu mücadelesini finanse etmek üzere halktan topladığı ya da el koyduğu eşya ve levazım bedelini -sanki kendi masrafı imiş gibi- istiyordu. Ancak Karesi Murakıplığı evrak-ı müsbitesi olmadığından dolayı verile emrini vize etmedi.

Verile emrine ekli yazışmaların incelenmesinden olayın mahiyeti daha iyi anlaşılıyordu: Saymanlığın Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekaletleri ile olan yazışmalarına göre Bulgurcu Mehmed Efe halktan para, eşya ve malzeme toplamış; ancak bunları usulüne uygun olarak defterlere kaydetmemişti. Bulgurcu Mehmed Efe'nin faaliyetleri suç olmakla birlikte 19 Teşrinisani 339 (1923) tarihli Müdafaa-i Memleket Uğrunda İka Edilmiş Olan Efal ve Harekatın Cürüm Addolunamayacağı Hakkında Kanun kapsamında değerlendirilmekteydi. Aynı kanunun 3. maddesinde ise ancak vesika mukabilinde alınmış olan mal ve eşyanın Tekâlif-i Milliye hükümlerine tabi olacağı hükmü getirilmişti.

Sayıştay Genel Kurulu, Bulgurcu Mehmed Efe'nin halktan topladığı eşya ve malzemenin bedelini bir de devletten istemesini kabul etmedi:

Zaten Bulgurcu Mehmed Efe'nin başkalarından alarak milli müfrezesi için sarf ettiği nukut ve eşyayı borçlanmasına sebep görülemeyip, sahiplerinin müracaatı ve hükümetten talepte bulunmaları ve belgesini ibraz veya kayıtlarla ispat eyledikleri takdirde bedelini almaları lazım geleceğinden, Mehmed Efe'nin talebinin kabulüne imkân olamadığı ve keyfiyetin cevaben Balıkesir Murakıplığına bildirilmesi...

Benzer olaylar sık sık yaşanıyordu. Nitekim daha önce Konya Murakıbı Cevdet Bey'in aynı mahiyetteki 03.08.340 tarihli müzekkeresi üzerine Sayıştay Genel Kurulu Tekâlif-i Milliye borçlarının doğuşuna ve mahiyetine ilişkin olarak bazı açıklamaların bütün murakıplıklara duyurulmasına karar verdi. 05.08.340 tarih ve 136 sayılı kararda Tekâlif-i Milliye, belgelenme şekline göre ikiye ayrılmıştı:

1- Alelusul Tekâlif-i Milliye veya Tedarik-i Vesait-i Nakliye Komisyonları tarafından verilen mazbatalar.

2- Harbin gösterdiği lüzum ve zarurete binaen kıtalar tarafından doğrudan doğruya el konulmuş olmasına mukabil kıta kumandanlarınca sahiplerine verilen ilmühaber veya o mahiyetteki mazbatalar.

Bunlardan birinci kısımda yer alan mazbatalar müstakil bir evrak-ı müsbite olmaları hasebiyle verile emirlerine bağlanmaları yeterli olup ayrıca tasdik edilmelerine gerek yoktur. İkinci kısımda yer alan mazbata ve ilmühaberler ise kendi arasında iki kısımdır:

a- Kuva-yı Muntazama (düzenli ordular) komutanları tarafından verilenler.

b- Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare[2] kıta komutanları tarafından verilenler.

Birinci kısma giren mazbataları veren kıtalar eğer lağvedilmişse hesabını devrettiği Tetkik-i Hesabat Komisyonunca söz konusu mazbataların tasdiki zorunludur. Eğer kıtalar halen mevcut ve faal durumda ise mazbatalar bu kıtaların erkan-ı harbiyelerince (kurmay başkanlıkları tarafından) onaylanacaktır.

Kuvayı Milliye tarafından verilen mazbata ve ilmühaberler ise bunları veren Kuvayı Milliye komutanlarının sivil veya asker olmalarına göre iki kısımdır:

a- Asker olduğu takdirde müfrezesinin hesabını devrettiği Tetkik-i Hesap Komisyonları tarafından valilik makamına,

b- Sivil olduğu takdirde el koyma işleminden bilgisi olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile belediye tarafından valilik makamına, gönderilmesi gereken defterlerdeki kayıtlarla mukayeseli olarak valinin başkanlığında bir heyet tarafından onaylanması gerekmektedir.

Genel Kurul Tekâlif-i Milliye borçlarına esas belgeleri ve yetki düzeylerini bu şekilde sınıflandırdıktan sonra vize sırasında Murakıpların dikkat etmesi gereken konuyu vurgulamaktadır:

Yukarıdaki ihtimallerin tamamında da murakıplara tevdi olunacak verile emirlerine mazbata veya ilmühaberlerin komisyon tarafından onaylı olarak bağlanması gerekmekte olup komisyonların asıl mazbata veya ilmühaberi muhafaza ederek bunların tarih ve numaralarından bahsetmek suretiyle ayrıca bir vesika verme yetkileri olmadığından, böyle bir şey geldiği takdirde kabul edilmeyerek asıllarının celbi icap edeceği ve keyfiyetin bilumum murakıplara tamimi...

Bu borçların bütçenin hangi tertibinden ödeneceği ise Genel Kurulun 05.08.340 tarih ve 137 sayılı kararı ile Murakıplara duyurulmuştur:

Düyun-ı Umumiye bütçesindeki özel fasıl, Tekâlif-i Milliye borçlarının ödenmesine münhasır olduğundan, İstiklal Harbi esnasındaki Tekâlif-i Milliye suretiyle doğrudan doğruya Komisyonca[3] alındığı, Komisyonun alelusul verdiği mazbata ile veyahut askeri kıtalar veya Kuvayı

Milliye tarafından yine Tekâlif-i Milliye suretinde alınmış olduğu tevsik ve ispat edilen eşya ve levazım ve vesaiti nakliye bedelleri, özel fasıldan ödenecek; bundan başka giderlerin ise Müdafaa-i Milliye bütçesinin geçen yılar borçları tertibinden ödenmesi gerekeceğinden bu cihetin nazarı dikkate alınması hususunun murakıplara tamimi...

TEKÂLİF-İ HARBİYE EMİRLERİ

Tekâlif-i Milliye Emirleri ilk defa uygulanan bir yöntem olmayıp Birinci Dünya Savaşı sırasında da Tekâlif-i Harbiye adı altında halkın elindeki mal ve eşyalara -bedeli seferberlik sona erince ödenmek üzere- ordu tarafından el konulmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Tekâlif-i Harbiye uygulamasından cumhuriyet dönemine devredilen sorunlardan biri, bu kanuna dayanılarak el konulan mallardan doğan devlet borcunun zamanaşımına tabi olup olmadığı idi. Bu konudaki tereddütler iki ayrı kanuni düzenlemenin varlığından kaynaklanıyordu.

1913 Tarihli Usul-ü Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 5. ve 36. maddelerinde 5 sene zarfında ashabı (sahipleri) tarafından bilistida (dilekçe ile) talep olunmayan kaffe-i düyunun (bütün borçların) müruru zamana uğrayacağı öngörülmekteydi.[4] Yukarıda sözünü ettiğimiz Mahsub-ı Umumi Kanununun 1. maddesinde ise 324 (1908) yılı Temmuz başlangıcından 339 (1923) yılı sonuna kadarki borçların, hazine alacakları ile mahsup ya da tediyesi kabul edilmişti. Acaba Usul-ü Muhasebe-i Umumiye Kanunundaki zamanaşımına ilişkin hüküm Tekâlif-i Harbiye borçları için de geçerli miydi?..

Afyon'da yaşayan Nerdübancızade Hasip Efendi'nin 332 (1916) yılında Tekâlif-i Harbiye Komisyonuna teslim ettiği iaşe malzemelerinin bedelinin ödenmesine ilişkin verile emri vize için gönderilince, Karahisar Murakıplığı verile emrini vize etmeyerek bu konudaki tereddüdünü 30 Kanunuevvel 340 tarihli müzekkere ile Sayıştay'a iletir.

Divan-ı Muhasebat aza ve murakıpları toplu halde. Ortada 1 (*) numarayla gösterilen kişi Divan-ı Muhasebat'ın cumhuriyet dönemindeki ilk başkanı olan Fuad (Ağralı) Bey, solundaki ise başkan vekili Faik (Eke) Beydir.

Çünkü borcun doğduğu yıldan bu yana 8 yıl geçmiştir.

Sayıştay Genel Kurulu 02.02.341 tarih ve 627 sayılı kararında, bu tereddüdü Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan Tekâlif-i Harbiye Kanunu'na dayanarak gidermiştir. Bu kanunun 4. maddesinde Tekâlif-i Harbiye borçlarının,

> Seferberliğin hitamını takip eden sene bütçesine vaz'olunacak (konulacak) tahsisattan tesviye olunacağı (ödeneceği)...

belirtilmekteydi. Genel Kurul, bu hükümden hareketle söz konusu borçlarda 5 yıllık zamanaşımı süresinin, bu borçların ödenmesi için bütçeye ödenek konulduğu yıldan başlayacağı görüşüne varmıştır:

> Mütareke[5] akdiyle 335 (1919) senesinde seferberliğin ilga edilmesi hasebiyle tahsisat-ı mezkurenin (söz konusu ödeneğin) 336 senesi bütçesine ithali muktazi iken sene-i mezkurede Hükümet-i Milliye'ce seferberlik iadeten idame edilerek 339 (1923) senesi Teşrinievveline kadar devam edip...

Tekâlif-i Harbiye Kanununda öngörüldüğü şekilde seferberliğin sona ermesini takip eden 340 (1924) yılı bütçesine söz konusu borçlar için ödenek konulmuştu. Genel Kurul bu durum karşısında Nerdübancızade Hasip Efendi'nin 332 (1916) yılından kalan alacağı için "müruruzaman varit olamayacağına" karar vererek bu kararı bütün Murakıplıklara ve Maliye Vekaleti'ne tebliğ etti.

HALKA DAĞITILAN SİLAHLAR

Milli Mücadelenin tek yöntemi kuşkusuz Tekâlif-i Milliye Emirleri değildi. Ankara Hükümeti bazı bölgelerde halkı silahlandırmış, bu amaçla çeşitli yöntemlerle silah temini yoluna gidilmişti.

Eskişehirli Vehbi Efendi silah ticaretiyle uğraşmaktaydı. Gemlik ve çevresinin Yunan ordusu tarafından işgali üzerine Yalova Müdafaa-i Hukuk Heyeti, Vehbi Efendi ile temasa geçerek bedeli bilahare ödenmek şartıyla Armutlu ahalisine dağıtılmak üzere 550 lira değerinde 22 adet tüfek satın aldı. Ancak halka dağıtılan bu tüfekler Gemlik ve çevresinin kurtarılması sırasında Ankara hükümeti tarafından toplatılarak ordu malı haline getirilmişti. Seferberlik bittikten sonra Vehbi Efendi tüfeklerin değeri olan 550 lirayı almak için başvurursa da Murakıp Muavini Ali Rıza Bey, hükümet tarafından müsadere edilmiş silahlar için ödeme yapılamayacağı gerekçesiyle 550 lirayı içeren verile emrini vize etmez. Ali Rıza Bey'in müzekkeresini karara bağlayan Sayıştay Genel Kurulu, 10.08.340

tarih ve 175 sayılı kararında o dönemi ve Vehbi Efendi'nin durumunu şöyle yorumlamaktadır:

> O tarihlerde hükümet çeşitli vasıtalarla silah ve cephane tedarikiyle ahaliye tevzi etmekte ve Vehbi Efendi'nin söz konusu tüfekleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tensibi ve delaletiyle celp ve tevzi eylediği de sabit olduğuna göre hükümete karşı müteahhit ve bayi mahiyetini iktisap eylediğinden ve bilahare tüfeklerin hükümetçe müsaderesi, şu vaziyeti ihlal edemeyeceğinden tüfekler bedelinin adı geçene itası icabedeceğine ve binaenaleyh olbabdaki ita emrinin vize edilmesine...

ESİR DÜŞEN MEMUR VE SUBAYLARIN DURUMU

1- Eskişehir Eytam Müdürü[6] Hacı Nuri Efendi, Eskişehir'in işgali sırasında Yunan ordusuna esir düştü. 12 Teşrinievvel 338 (1922) tarihinden 7 Nisan 339 (1923) tarihine kadar esarette kalan Hacı Nuri Efendi, esaretten dönüşünde bu tarihler arasındaki alacağı olan tam maaş ve onun yarısı tahsisat-ı fevkaladesi (olağanüstü ödenek) için Eskişehir Defterdarlığına başvurarak alacağım geçen yıllar borçları tertibinden tahakkuk ettirdi. Ancak Eskişehir Murakıplığı söz konusu verile emrini vize etmedi. Çünkü Hacı Nuri Efendi'nin esir düştüğü tarihte zaten onun yerine asaleten Şevket Efendi tayin edilmiş ve tam maaş ve tahsisat-ı fevkaladesi ödenmişti. Üstelik Hacı Nuri Efendi görevi başından ayrılarak ve meşru bir mazereti olmadığı halde dahile çekilmeyerek düşman eline esir düşmüştü. Böyle bir memura maaş verilemezdi. Kaldı ki Hacı Nuri Efendi'ye maaş ödense bile esaret müddetince eytam müdürlüğünü yürüten Şevket Efendi'ye de maaş verildiğinden, bir memuriyet için iki kişiye maaş ödenmesi söz konusu olamazdı.

Eskişehir Murakıplığının 29.09.340 tarih ve 78 sayılı müzekkeresi üzerine Sayıştay Genel Kurulu, 1 Teşrinievvel 340 tarih ve 366 sayılı kararında sorunu şu şekilde çözdü:

> 12 Teşrinievvel 338 tarihinde esir olmuş ve aynı tarihte yerine diğer biri de tayin edilmiş olan Hacı Nuri Efendi, infisal-i tabiye uğramış[7] demek olduğundan başkaca mani-i kanuni bulunmadığı takdirde esaret müddeti zarfında ancak mazuliyet maaşına kesbi istihkak edebileceğinin cevaben adıgeçen murakıplığa bildirilmesi...

2- Bilecik Posta ve Telgraf Müdürü Süleyman Sırrı Bey ise Yunan ordusunun ileri harekâtı karşısında önce Eskişehir'e, oradan da ailesiyle beraber Ankara'ya hicret etmek zorunda kalmıştı. Ankara'da kendisi ve aile fertleri için harcırahını tahakkuk ettirdiyse de Murakıp İsmail Hakkı Bey verile emrini vize etmedi. İsmail Hakkı Beye göre Süleyman Sırrı Beyin kendisine yalnız yolculuk giderleri ödenebilir; yevmiye verilemezdi. 27 Teşrinievvel 336 (1920) tarih ve 44 sayılı kanunun[8] 1. maddesi gereğince düşman istilasına maruz kalmakla terk-i mevkie mecbur olan memurlar, en yakın liva merkezine veya resmen merkez ittihaz olunan mahalle gitmek şartıyla memuriyet mahalleri ile iltica ettikleri merkez arasındaki mesafe için Harcırahı Kararnamesine[9] uygun olarak masarif-i seferiye (yolculuk masrafı) almaları öngörüldüğünden, ayrıca yevmiye ödenemezdi.

Süleyman Sırrı Bey, Ankara'da olduğundan İsmail Hakkı Beyle bizzat görüştü:

> -Efendim 44 sayılı kanunun 1. maddesinin son fıkrasında, bu surette terki mevkie mecbur olan memurlara, ailelerini de beraber naklettikleri takdirde başkaca aile harcırahı ödeneceği yazılı bulunmasına nazaran memurun kendisine de kararname ile tayin olunan harcırahın ödenmesi lazım gelir.
> - Hayır. Ödenemez. Çünkü 44 sayılı kanunda istilaya maruz kalan memurların Harcırah Kararnamesine uygun olarak yolculuk masrafı alacakları açıkça zikredilmekte olup, buradaki aile harcırahı tabirinden maksat, yine yolculuk masrafıdır.

İsmail Hakkı Bey'in 11 Kanunuevvel 340 tarihli müzekkeresi üzerine alınan 15 Kanunuevvel 340 tarih ve 524 sayılı Genel Kurul kararında aile harcırahı ve yolculuk masrafı tabirleri şu şekilde yorumlanıyordu:

> Düşman istilasından dolayı memuriyet mahallini terkeden memurlara Harcırah Kararnamesine uygun olarak yolculuk masrafı ve -ailelerini de naklettikleri takdirde- aile harcırahı verilmesi öngörülmüştür. Harcırah Kararnamesinde ise harcırah, yol masrafı ve yevmiyeden oluşmaktadır. 44 sayılı kanunda masarif-i seferiye denilmiş olmasından hareketle yalnız yol masrafı ödenmesi gerektiği anlaşılabilir ise de ailesi için harcırah verileceği yazılı olduğuna nazaran bir memurun kendisine yalnız yol masrafı verilerek ailesine yol masrafı ve yevmiye toplamından ibaret bulunan harcırahın itasıyla memurun, ailesine bahşolunan bir haktan kendisinin mahrum edilmesi akıldan uzak telakki olunmuş ve kanunun son fıkrasındaki masarif-i seferiye tabirinin harcırah karşılığı olarak zikredilmiş olması daha evla görülmüştür.

3- Mülazım-ı Evvel (üsteğmen) Bekir Efendi, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusuna esir düşmüş, ancak bir daha kendisinden haber alınamamıştı. Bu durumdaki memur ve askerlerin ailelerine, esaretten dönünceye kadar sipariş maaşı adı altında bir maaş bağlanmaktaydı. Bekir Efendi'nin Samsun'da yaşayan kız kardeşi Emine Hanım da kendisine sipariş maaşı sağlanması için başvurdu. Ancak Emine Hanım'ın Temmuz-Teşrinievvel 340 arasındaki maaşı Samsun Murakıphğı tarafından vize edilmedi.

Murakıplığın 13 Kanunuevvel 340 tarihli müzekkeresinde tereddüt sebebi şöyle açıklanıyordu:

> Esaret ve sipariş maaşı hakkındaki talimatnamenin 3. ve 4. maddeleri hükmüne göre Kurtuluş Savaşı sırasında kayboların esaretleri tahakkuk etsin veya etmesin bunların ailelerine esaret ve sipariş maaşı verileceği anlaşılmakta olduğu gibi Maliye Vekalet-i Celilesinin 15 Teşrinisani 340 tarihli genel yazısında da Rusya'da esir olanlardan yalnız hayatta oldukları resmen malum olan asker ailelerine maaş bağlanması öngörüldüğü halde, Milli Mücadelede esir olanlar hakkında ise berhayat (hayatta olmak) kaydının konulmaması hasebiyle, hayatta olup olmadığı belli olmayan askerle-

rin ailelerine maaş bağlanıp bağlanamayacağı konusunda tereddüt doğmuştur.

Sayıştay Genel Kurulu 30 Kanunuevvel 340 tarih ve 560 sayılı kararında,

> Bu kabil esir maaşlarına ait ita emirlerinin vizesinde tereddüde mahal olamayacağı

sonucuna varmakla birlikte ikinci bir karar daha aldı:

> Ancak Yunanistan'la sulh akdedilmiş ve esir değişimi muamelesi de bitmiş olduğuna göre bu surette İstiklal Harbinde kaybolan asker ailelerine ne zamana kadar maaş verileceğinin Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden sorulması...

4- Basra Vilayeti Polis Müdür Vekili Mehmed Zeki Efendi, daha sonra "Mısırlı Mehmed Zeki" olarak anılmasını sağlayacak uzun süren bir macerayı Sayıştay vizesine takılarak tamamlamıştır. Basra'da görevli iken Birinci Dünya Savaşının çıkması üzerine İstanbul'a çağrılan Mehmed Zeki burada fahri yüzbaşı rütbe ve maaşı verilerek gizli bir görev için Temmuz 331 (1915) tarihinde Trablusgarp'taki Afrika Grupları emrine verilir. Oradan da başka bir görev için Teşrinievvel 331 tarihinde Mısır'a gönderilen Mehmed Zeki burada İngilizler tarafından tutuklanır.

10 yıla yakın bir süre Mısır'da kalan Mehmed Zeki 1925'te Türkiye'ye döner ve esaret maaşı tahakkuk ettirir. Ancak Murakıp Refik Besim Bey[10] esaret maaşına ilişkin verile emrini vize etmez. Muhasebe Müdürlüğü ile Refik Besim Bey arasında geçen sorgu-savunma süreci şöyledir:

Refik Besim:

- Mehmed Zeki İngilizler tarafından tahliye edildikten sonra İstanbul'a dönmeyip Mısır'da kaldığından bu süre boyunca açıkta kalmıştır. Halbuki milis zabitanı ancak fiilen görevli oldukları zaman maaş alabilirler.

Muhasebe Müdürlüğü:

- Hayır. Milis zabitanın açıkta kalması gibi bir durum söz konusu değildir. Görevli bulundukları sırada aldıkları maaşı izinli oldukları süre içinde dahi alabilirler. Esir zabitan hakkındaki 2.8.335 (1920) tarihli kararname, vatan hizmetini ifa ederken esir düşen bütün zabitanı kapsamaktadır.

Divan-ı Muhasebat Heyet-i Umumiyesi toplantı halinde. Toplantıya Reis-i Evvel Vekili Faik (Eke) Bey (ortada) başkanlık ediyor.

Refik Besim:

- Peki esaret müddetini nasıl tayin edeceğiz?

Muhasebe Müdürlüğü:

- Esaret müddeti, esir düştüğü tarihten Türkiye hududuna vasıl olduğu tarihe kadar olan zamandan ibarettir.

Refik Besim:

- Adıgeçenin esaret maaşı hangi kanuna göre tahakkuk ettirildi?

Muhasebe Müdürlüğü:

- Müstahfaz Talimatnamesinin 2. ve 10. maddelerine uygun olarak tahakkuk ettirilmiştir.

Refik Besim:

- Mümkün değil; bu talimatname İkinci Redif Müfettişliği dahilinde uygulanmak üzere çıkarılmıştır. Halbuki söz konusu müfettişlik mıntıkası Balkan Harbinde elimizden çıktığından, mülga olduğu açıktır. Belki Basra Polis Müdür Vekilliği ve gizli görevle bulunduğu Mısır'da tutuklanmasına kadar geçen süre için bir ücrete müstahak sayılabilir.

Muhasebe Müdürlüğü:

- Bu görevin ne kadar sürdüğünün belgelenmesi mümkün değildir.

Sayıştay Genel Kurulunun bu sorgu-savunma sürecinin sonunda Refik Besim Bey'in yazdığı 4 Kanunusani 341 tarihli müzekkere üzerine verdiği 10 Kanunusani 341 tarih ve 588 sayılı kararında şöyle denilmektedir:

> Adı geçenin vaziyetinin geçici bir memuriyet sayılarak ücret ödenebilmesi için memuriyet süresinin tayinine imkân olmadığı gibi dairesince de böyle bir teklif serdedilmemiş olduğundan, bu cihetin mevzubahs edilmesine mahal görülmeyip esaret maaşı verilmesine kanuni imkân olmadığından, bu babdaki ita emirlerinin reddine...

5- Esaret maaşı alıp alamayacağı tereddüt konusu olanlardan biri de İbrahim Hakkı Efendi'dir. Tokat Vilayeti Birinci Lisesi ibtidai kısmında beşinci sınıf amiri olan İbrahim Hakkı Efendi, Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine mülazım-ı evvel (üsteğmen) olarak askere alınır ve esir düşer. Esaretten dönüşünde, esareti sırasında işleyen 336 (1920) yılı maaşını almak için başvurur. Müdafaa-i Milliye Vekaletinin havalesi üzerine Maliye Vekaletinin 12 Teşrinisani 339 (1923) tarih ve 255/81 sayılı yazısına istinaden düzenlenen verile emri, Tokat Murakıbı Cemil Bey tarafından vize edilmez. Cemil Bey'e göre İbrahim Hakkı Efendinin alacağı Mahsub-ı Umumi Kanununun kapsamı dışında kalıyordu. Çünkü bu kanun 1334 (1918) yılı Temmuz başlangıcından 339 (1923) yılı sonuna kadar Ankara

Hükümeti bütçeleri dahilinde tahakkuk eden borçlar ile bu süre içinde doğan kişi borçları ve avansları kapsamamaktaydı. Halbuki İbrahim Hakkı Efendi'nin 336 senesinden alacağı olan tutar, yukarıdaki tarihler arasında tahakkuk etmediğinden, Hükümet-i Milliye bütçesi dahilinde tahakkuk etmiş sayılamazdı. Kaldı ki Usul-ü Muhasebe-i Umumiye Kanunu gereğince böyle bir alacak, ilgili olduğu yıl içerisinde ifa edilen iş ve hizmetlerden doğmuş olmalıydı. İbrahim Hakkı Efendi'nin esir olduğu sırada hizmet etmesi ya da hizmete müheyya durumda bulunması söz konusu olamazdı.

Diğer taraftan Maliye Vekaletinin söz konusu yazısı, Mahsubı Umumi Kanunu çıkmadan önce yazılmış olup esaretten dönüşlerinde İstiklal Harbine iştirak edenlerin esaret sırasındaki alacakları ile İstanbul'un İdare-i Milliye'ye iltihakı üzerine Anadolu'ya gelen veyahut kadro dahiline alınmış bulunanların İdare-i Sabıka'dan (Osmanlı hükümeti) olan alacaklarının, bilahare alınacak karara göre ödeneceğini belirtmektedir. Bu yazıdan sonra çıkarılan Mahsub-ı Umumi Kanununda ise bu yönde bir kayıt yer almadığından, verile emirleri vize edilmemişti.

Sayıştay Genel Kurulu 19.08.340 tarih ve 239 sayılı kararında, İbrahim Hakkı Efendi'nin alacağı konusunda karar verebilmek için önce,

"Söz konusu alacağın Osmanlı İmparatorluğu ile Hükümet-i Milliye'den hangisine ait olduğunun tayini" üzerinde durmuştur. Bunu tespit etmek içinse kişinin İstanbul Hükümetine mi yoksa Kuvayı Milliye'ye mi taraftar olduğunun araştırılması gerekmektedir. İbrahim Hakkı Efendi'nin 336 (1920) yılında esarette bulunmasının, Kuvayı Milliye'ye katılmasına mani bir mücbir sebep olduğu kuşkusuzdur. Eğer bu kimse esaretten dönüşünde - söz konusu mücbir sebep kalktığından- memlekete varışını müteakip Kuvayı Milliye'ye katılmışsa, Hükümet-i Milliye'nin memuru telakki olunacak ve doğal olarak maaş alacağı da Hükümet-i Milliye'ye terettüp edecektir.

Eğer esaretten dönüşünde İstanbul hükümeti tarafını seçerek Kuva-yı Milliye'ye katılmamışsa, maaşına ait meblağ da Hükümet-i Sakıta (Osmanlı hükümeti) borçları kapsamına gireceğinden Mahsub-ı Umumi Kanununa tabi olacaktır.

Genel Kurul, bu açıklamanın aynı zamanda bütün muhasiplara duyurulmasına karar vermiştir.

HİLAFET ORDUSUNA KATILAN SUBAYIN MAAŞI

Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketini bastırmak üzere İstanbul hükümeti tarafından 18 Nisan 1920 tarihli kararname ile İzmit yöresinde Kuvayı İnzibatiye[11] adıyla bir ordu teşkil edilmeye başlanmıştı. Piyade Mülazım-ı Sanisi (Asteğmen) Selanikli Celaleddin Efendi de bu ordu da görev almak için başvuranlar arasında idi.

Celaleddin Efendi Kuva-yı İnzibatiye'nin mağlubiyetle dağılması üzerine 11 Teşrinievvel 337 (1921) tarihinde Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'nda görev alır. Bursa'daki 12. Fırka bünyesindeki 35. Alayın 2. Taburunun 6. Bölüğünde görevli iken Celaleddin Efendi'nin eski müracaatını haber alan Bursa'daki Heyet-i Mahsusa,[12] bu kişinin "bir daha hizmet-i devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askeriyesinin kat'ına (kesilmesine)" karar verir.

Celaleddin Efendi'nin ordudan ihracına ilişkin Heyet-i Mahsusa kararı 5.4.340 tarihinde Vekaletçe onaylanmıştır. Celaleddin Efendi bunun üzerine Vekalete başvurarak durumunun düzeltilmesini ister. Askeri Heyet-i Mahsusa kararı nakz edilmiş olmalı ki, Celaleddin Efendi yeniden orduya alınır. Bu kere arada geçen süre için açık maaşı almak üzere başvurursa da İstanbul Murakıplığı düzenlenen verile emrini vize etmez.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti ise Sayıştay'a gönderdiği 31 Kanunusani 341 tarih ve 787 sayılı yazısında "bilahare yapılan tetkikat neticesinde adı geçenin tecziyesi icap etmediği cihetle yeniden tavzifi 23 Teşrinisani 340 tarihinde onaylanarak vazifeye tayin kılınmış olup adı geçenin nisbet-i askeriyesinin kesilmesinde kusuru olmadığından nisbet-i askeriyesinin kesilmesi tarihinden tavzifine kadar olan müddetin gayri müstahdem addolunarak açık maaşı verilmesi..." gerektiği belirtilmişti.

Bu yazı üzerine alınan 26 Kanunusani 341 tarih ve 616 sayılı Genel Kurul Kararında Celaleddin Efendi'nin yalnız vekaletin iki kararı arasında geçen süre için açık maaşı verilmesi kabul edilmiştir:

> Adı geçenin nisbet-i askeriyesinin kesilmesi hakkındaki hükmün kaldırılmasına göre her iki karar arasındaki müddet zarfında vaziyeti, nisbet-i askeriyesi baki olduğu halde bir vazifede istihdam edilmemiş olmasından ibaret bulunmuş ve şu halde de söz konusu müddet için zabitan gibi maaş alması gerektiğinden, olveçhile İstanbul Murakıplığına tebligat icrası ve adı geçen vekalete malumat itası...

İSTANBUL'DAN CEPHANE SEVK EDEN SUBAYIN DURUMU

Mülazım Kemal Efendi, İstanbul'da İtfaiye Taburunda görevli olduğu sırada aynı zamanda "Ordu-yı Milli kadrosuna dahil Anadolu zabiti" olarak İstanbul'dan Anadolu'ya cephane sevk edilmesi ile görevliydi. Kemal Efendi, 12.03.338 (1922) tarihinde Anadolu'ya geçerek Milli Ordu kadrosuna katılmış ve Tokat'a tayin edilmişti. Burada İstanbul İtfaiye Taburundaki görevi sırasında doğan maaş alacağını tahakkuk ettirdi. Tokat Murakıbı Cemil Bey verile emrini vize etmekle beraber durumu bir müzekkere ile Sayıştay'a bildirdi.

Sayıştay Genel Kurulu ise 27 Teşrinievvel 340 tarih ve 489 sayılı kararında vize edilen verile emrinin iptalini istiyordu. Genel Kurul kararına göre milli sınırlar dahilinde kalan yerlerde 324 (1908) senesi Temmuzundan 339 (1923) senesi sonuna kadar hazine borçlarının alacaklarla mahsubu ve 336 (1920) senesi başından 339 senesi sonuna kadar Hükümet-i Milliye bütçeleri dahilinde tahakkuk eden borçların da nakden tediyesi, Mahsub-ı Umumi Kanununun 1. maddesi gereğidir.

Kemal Efendi de 12.03.338

(1922) tarihine kadar İstanbul'da bulunarak o tarihte Milli Orduya iltihak eylemiş ve İstanbul'dan firarına kadar maaşı İstanbul hükümeti tarafından tahakkuk ettirilmiş, kısmen de ödenmiştir. Kendisi bu tarihe kadar Hükümet-i Milliye kadrosuna dahil olmayıp Hükümet-i Milliye bütçesinden maaş ve tahsisat almamıştır.

Kemal Efendi gibi İstanbul hükümeti kadrosundaki subayların açıkta kalmış olmaları karşısında, kendisinin bilahare Hükümet-i Milliye kadrosuna alınmış olması, vaki hizmetinin mükâfatını görmüş olduğu anlamına gelir. Bu durumda geçmiş maaşlarının Hükümet-i Milliye bütçesinden addine imkân görülememiştir.

BİN LİRA İLE BİRLİKTE KAYBOLAN KOLORDU

Karargâhı Edirne'de bulunan Birinci Kolordu, Trakya'daki tek düzenli birlik olarak Yunan ilerleyişinin önünde önemli bir engel oluşturmaktaydı. Bununla birlikte Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa İstanbul'daki işgal yönetiminin verdiği teminata güvenerek İstanbul'a gidince yerine İstanbul hükümeti tarafından Muhiddin Bey tayin edildi. Cafer Tayyar Paşa'nın bilahare Trakya'ya dönmesine izin verildiyse de kendisi Muhiddin Bey'in teklifine karşı kolorduya kumanda etmeyi kabul etmedi.

Yunan ordusu 20.07.1920 günü Tekirdağ'a çıkarma yaparak Edirne istikametinde ilerlemeye başladı. 24.07.1920 günü kolordu levazım komutanı Edirne Muhasebe Müdürlüğüne gelerek kolordu ihtiyacı için 1000 lira ister; ancak veznede bu miktar para yoktur. Bunun üzerine Levazım Komutanı Selanik Bankası'nın Edirne'deki şubesinden 1000 lira alarak makbuz senedini muhasebe müdürlüğüne ciro edip banka müdürüne verir. Muhasebe müdürlüğü de söz konusu 1000 lirayı ödeneğinden mahsup ederek adi emanetler hesabına kaydeder ve levazım komutanına bir emanet makbuzu verir.

Ertesi gün (25 Temmuz) Edirne işgal edilir; sevk ve idareden yoksun olan Birinci Kolordunun bir kısmı (Cafer Tayyar Paşa dahil) esir olurken geri kalanı da Bulgaristan'a iltica eder.[13]

Bu olaydan dört yıl sonra Selanik Bankası Edirne Şubesinin eski müdürü, elinde 1000 liralık makbuz senedi ile muhasebe müdürlüğüne gelerek bankanın alacağını ister. Ancak düzenlenen verile emri Edirne Murakıplığı tarafından vize edilmez. Vize edilmeme gerekçeleri şunlardır:

-Birinci Kolordu yok olduğundan, söz konusu meblağın kolordu tarafından irada geçirilip geçirilmediği bilinmemektedir. Dolayısıyla 1000 liranın hazine borcu olduğu ispatlanamaz.

-Makbuz senetleri üzerine ciro yapılması mümkün değildir.

-Selanik Bankasının Edirne şubesi bugün faaliyette bulunmadığından, 1000 liranın eski müdür namına tahakkuk ettirilmesi mümkün değildir.

Murakıplığın 30.09.340 tarihli müzekkeresi Genel Kurulun 4 Teşrinievvel 340 tarih ve 381 sayılı kararında ele alınarak aşağıdaki sonuca ulaşıldı:

> Birinci Kolordunun mal sandığından nakit nakli mahiyetinde para almak üzere tevdi eylediği senet muhteviyatının vezne defterine tediye kaydedildiği halde, vezne mevcudunun yetersizliği nedeniyle ödenememesi üzerine kolordu kaydının kapatılmasını teminen malsandığı tarafından Adi Emanetler Hesabına alınarak karşılığında Kolorduya emanet makbuzu verilmiş ve kolordunun ihtiyacını temin için de bilahare o miktar akçe Selanik Bankası'ndan alınarak makbuzunun banka namına ciro edilmiş olmasına göre başta ödenmesine imkân bulunamayan meblağın Adi Emanetler Hesabına kaydının doğru olduğu, ciro muamelesinin de bu gibi fevkalade hallerde cari bir teamül olduğu, defterdar ve müfettişlikte bulunan arkadaşlar tarafından beyan edilmiş bulunmasına ve bunda bilahare kolorduca Selanik Bankası'ndan alınmış olması, hususi mahiyeti haiz olup Adi Emanetlere kaydı, işlemin mahiyetini değiştirmeyip,
>
> Ancak söz konusu meblağın Hazinenin zimmeti olduğunu kabul için kolorduca irada geçirilmiş olduğunun tespiti gerekli olduğu gibi Selanik Bankası Edirne Şubesinin eski müdürüne bu paranın ödenebilmesi, söz konusu banka tarafından resmi bir vekalet ve salahiyet verilmesine vabeste olduğundan, Birinci Kolordunun muamelesini devrettiği Tetkiki Hesap Heyeti'nde irat keyfiyetinin tasdik edilmesi ve Selanik Bankasından vekaletname alınmasına kadar söz konusu verile emrinin iadesine...[14]

BAĞDAT-ZOR ARASINDAKİ POSTA TAŞIMACILIĞI

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bağdat-Zor arasındaki posta taşımacılığı işini üstlenen Ali Bey'in bu iş için mahalli posta sandığına yatırdığı depozito akçesi, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğünün emriyle merkez hesabına nakledilmişti. Savaşın sonunda Ali Bey söz konusu depozito akçesini almak üzere Ankara Defterdarlığına başvurur. Ancak Murakıp Kemal Bey düzenlenen verile emrini vize etmez.

Ekli belgelerden, bir kısmı altın olarak Bağdat-Zor sandıklarına yatırılan depozitonun bilahare mülga (Osmanlı hükümetine ait) Maliye Nezaretiyle Umum Müdürlük arasında cereyan eden yazışmalar üzerine Bağdat Başmüdürlüğüne irsalat kaydedilip Umum Müdürlüğün "emanet" hesabına alındığı anlaşılmaktaydı.

Murakıp Kemal Bey'e göre herhangi bir emanet akçesinin merkeze celbine lüzum görülürse, bunun şubelerden alındı kaydı ile yapılması gerekmekte olup söz konusu depozitoların merkezde emanet hesabına kaydedilmesi mümkün değildir. Kaldı ki söz konusu nakil işlemi Zor'un İngiliz orduları tarafından işgal edildiği tarihe rastlamaktadır; dolayısıyla fiilen irsalat icrasına imkân yoktur.

Kemal Bey'in tereddüdünü yerinde bulan Genel Kurul, Posta ve Telgraf Muhasebe Müdürünün söz konusu depozitonun emanet hesabına nakline ve Ali Bey'in bu işten dolayı hiçbir zimmet ve ilişiğinin bulunmadığı hakkında saymanlık, Posta ve Telgraf Müdüriyeti ve mülga Maliye Nezareti arasında geçen yazışma evrakıyla birlikte Sayıştay'a gönderilmesine karar verdi (15.06.340 tarih ve 58 sayılı kararı).

DÜYUN-I UMUMİYE'NİN DENETİMİ

Osmanlı Devletinin 21.07.1914 tarihinde genel seferberlik ilan ederek Almanya ve müttefikleri yanında savaşa girmesi üzerine dış borç taksit ve faiz ödemeleri durdurulmuş bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca Düyun-ı Umumiye İdaresi[15] kendisine tahsis edilen gelirlerin tahsiline devam etmiş, ancak alacaklılara ödeme yapılmamıştı. Ankara hükümeti tarafından seferberliğin ilanı ile durdurulmuş olan borç ödemelerinin yeniden başlatılmasını önlemek amacıyla 31.05.1920 tarihli kararname çıkarılmıştır:

> ...Osmanlı ülkesinin her tarafında seferberlik fiilen devam etmekte olduğundan, 21.07.1914 tarihinde ilan edilen genel seferberliğe sona ermiş gözüyle bakılamayacağı kararlaştırılmıştır...

Bu kararname ile Kurtuluş Savaşı boyunca Düyun-ı Umumiye İdaresi vergi toplamaya devam etmiş, toplanan gelirler İstanbul'a gönderilmeyerek Ankara hükümeti bütçesine dahil edilmişti.

Lozan Anlaşması ile Osmanlı yönetiminden kalan ve Düyun-ı Umumiye tarafından yönetilen borçların, Osmanlı Devletinden toprak alan devletler arasında paylaştırılması esası getirildi. Ancak Düyun-ı Umumiye İdaresi kaldırılmamış, paylaştırma yapılıncaya kadar[16] Türkiye'de faaliyetlerine devam etmiştir. Genel bütçe içerisinde yer alan Düyun-ı Umumiye İdaresinin nasıl denetleneceği Sayıştay ile Maliye Bakanlığı arasında yapılan bir dizi yazışma sonucunda açıklığa kavuşmuştur.

Maliye Bakanlığı, Düyun-ı Umumiye'nin mevcut örgütlenmesi Bakanlık teşkilatına uygun olarak değiştirilmediği sürece Sayıştay'ca yürütülecek denetimin, merkezdeki harcamalar ve taşraya verilecek nakil havaleleri ile sınırlı kalacağı görüşündedir. Maliye Bakanlığına göre bu kadarlık bir denetim "Meclis-i Âli'ce (TBMM) istihdaf olunan (hedeflenen) gayeyi temin edemeyecektir."

Bakanlık bu görüşünü Düyun-ı Umumiye İdaresinin bazı konularda genel hükümlerden farklı olarak işlem yapıp yapamayacağı şeklindeki mütalaa istemiyle (istifsar-ı mütalaa) birlikte Sayıştay'a bildirmiştir. Bakanlığın yazısına cevaben 2. Daire tarafından hazırlanan 17 Şubat 341 tarih ve 14273/24 numaralı tezkirede ise,

1. Düyun-ı Umumiye teşkilatının vilayet mal sandıkları veya Posta ve Telgraf İdaresi gibi, şubelerinin başmüdürlüklere bağlanması ve buralarda saymanlık kurulması,

2. Bu düzenlemenin 342 (1926) yılı bütçesiyle birlikte uygulamaya konulması,

3. Şube hesaplarının önceden olduğu gibi 341 (1925) yılında da merkezde toplanması,

4. Harcamaların kaza malsandıklarına kıyasen mahsup seklinde verile emrine bağlanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

2. Dairenin tezkiresinde, Düyun-ı Umumiye personelinin devlet memurlarından hiçbir farkı bulunmadığı, dolayısıyla maaş ve harcırah bakımından bütün memurların tabi oldukları genel hükümlere tabi olacakları ifade edilmiş ve bu karar 17.02.1925 tarihinde Düyun-ı Umumiye Müdüriyeti'ne tebliğ edilmiştir.

Bu şekilde örgütlenmesi öngörülen Düyun-ı Umumiye hesabının denetlenmesine ilişkin olarak Sayıştay Genel Kurulunun 21 Şubat 341 tarih ve 654 sayılı kararında,

- 1341 yılı başlangıcından itibaren merkezde yapılacak bütün harcamalara ait verile emirleriyle şubelere verilecek nakil havalenamelerinin vize edilmek üzere Sayıştay'a gönderilmesi,

- Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu gereğince tahakkuk edipte şimdiye kadar ödenememiş borçların, yılı bütçesinde ödenek artığı bulunmak şartıyla Geçen Yıllar Borçları faslından ödenmesi gerektiği,

- Bu fasıldan yapılacak ödemelerin denetimini sağlamak için 336 (1920) yılından itibaren geçen yıllar bütçelerinden harcanmaksızın kalan ödenek artıklarını fasıl ve madde itibarıyla gösteren bir cetvel hazırlanarak Sayıştay'a gönderilmesi, hususlarının Düyun-ı Umumiye Müdüriyeti'ne tebliğ edilmesi,

- 1926 yılına kadar olan Düyun-ı Umumiye hesaplarının ise Maliye Bakanlığınca bildirilen şekliyle kabul ve tetkik edilmesine karar verilmiştir.

1. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Verilmesine Dair Kanun".
2. Çerkez Edhem ve kardeşlerine bağlı kuvvetler.
3. 1 Numaralı Tekâlif-i Milliye Emri ile ilçelerde kurulan Tekâlif-i Milliye Komisyonları.
4. Benzer hüküm bugünkü 1050 sayılı Kanunun 93. maddesinde de mevcuttur:
"Taalluk ettiği sene-i maliyenin hitamı tarihinden itibaren beş sene zarfında ashabı tarafından meşru bir mazerete müstenit olmaksızın tahriren talep ve takip olunmamaktan veya evrakı ibraz edilmemekten dolayı tediye olunamayan duyun müruru zamana uğrayarak devlet menfaatine sakit olur."
5. Mondros Mütarekesi (30.10.1918).
6. Günümüzdeki Çocuk Esirgeme Kurumu Müdürlüğüne tekabül etmektedir.
7. Tabii karşılanması gereken bir şekilde görevinden ayrılmış.
8. İşgal Dolayısıyla Terk-i Mevkie Mecbur Olan Memurin ve Ailelerine Harcırah İtası Hakkında Kanun. 6245 sayılı Harcırah Kanununun 62. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.
9. 15.05.1335 (1919) tarih ve 155 sayılı Mülkiye Harcırah Kararnamesi. 6245 sayılı Harcırah Kanununun 62. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.
10. Refik Besim Bakuy, daha sonra Sayıştay üyesi olmuştur. *Mali Murakabe* isimli bir kitabı vardır.
11. Halk arasında Hilafet Ordusu olarak adlandırılmıştır.
12. 27 Kanunuevvel 340 tarih ve 552 sayılı Genel Kurul kararında, bu heyetin kanun-ı mahsusasına müsteniden teşekkül etmiş olduğu belirtilmektedir. Yine aynı karardan bu heyetin mahrem bir mesele hakkında ifadelerine başvurmak üzere Donanma Kumandanı Haydar ve Korvet Kaptanı Muhyiddin Beyleri Bursa'ya çağırdığını öğreniyoruz.
13. "Mantıeessüf Birinci Kolordu Kumandanından, milletin talep ve intizar ettiği basiret, dikkat ve fedakârlığın tecellisine şahit olamadık. Trakya'daki kolordumuzun icabat-ı askeriyeyi ve vatanperverlik namusunu yapamamasının yegane mesulü Caferi Tayyar Paşa'dır." (M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1997, s. 328.
14. Tetkik-i Hesap Heyetlerinin kuruluş ve çalışmaları için bkz. Gürhan ve Altın, "Cumhuriyetimizin Birinci Yılında Sayıştay", *Sayıştay Dergisi*, Temmuz-Eylül 1998, s. 94-119.
15. Resmi adı Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi'dir.
16. 1.12.1928 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti İle Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi Hamillerinin Mümessilleri Arasında Akdedilen Mukavelenamenin Tasdikine Dair Kanun"la Osmanlı Devletine ait borçların %70'e yakın bölümünün (107.500.000 altın lira) Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödenmesi ve Düyun-ı Umumiye İdaresi merkezinin Paris'e taşınması kabul edilmiştir.

Şeker Tarihimizden Bir Parça

MUSTAFA ŞAHİN

Merhum Nuri Şeker şanslıymış ki, Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz Yerel Tarih Yarışması'nda 5. olan torunu Özgül Şeker, dedesinin adını bir daha belleklere hediye etti. Çalışmasının özetinden anlıyoruz ki şirket 1924'te kurulmuş, 1926'da görkemli bir törenle Türkiye'nin ilk şekerini üretmiş.[1]

Amatör olduğumuzu vurgulayarak diyoruz ki, baktığımız bazı kronolojilerde ilklerden sayılan şeker fabrikalarından kâh Uşak, kâh Alpullu, kâh Eskişehir yer almamaktadır.[2] Ayrıca bu "ilk"lik de muhteliftir. Kimi yerde Uşak kimi yerde Alpullu birbirini önceleməktedir; karşımıza tarihler de farklı çıkabilmektedir.

Biz çocukluğumuzda bugün kullandığımız şekeri bilmezdik. Gördüğümüz, al şeker ve halkalı şekerden ibaretti. Al şeker tarçınlıydı; ondan şerbet yapılır, özellikle kutsal günlerde gelene gidene sunulurdu. Halkalı şeker, adı üstünde delikti; yüz paraya benziyordu ve bazısı renkliydi. Herhalde aslı beyaz olan bu şekerin içindeki pembeler, yeşiller, sarılar, maviler boyaydı. Bunun dışında bildiğimiz pekmezdi, sorguçtu.

Uşak Şeker Fabrikası, 1926.

Sorguç, dut kurusunun ezilmiş hatiydi, kirli bir beze sarılıp bebelerin ağzına tıkılırdı; emzik yerine bunu emerdi çocuk. Yalancı memeden iyiydi, hiç olmazsa ağız tatlanıyordu. Yokluk, kıtlık senelerinde gâvur şekeri getirilirdi bazı bazı; aynı kaşar tekeri gibiydi Keserle ya da testereyle kan-ter ufalanıp satılırdı. Ülkede şeker fabrikası yoktu, çünkü kapitülasyonlar izin vermiyordu. Ayınga gibi, bunun da kaçağı vardı. Paralar yabana ve yerli işbirlikçilerine gidiyordu yani; şeker için dahi gâvura muhtaçtınız. Bu anlatıları dinlerdik hep.

Köylerde kıtlık senelerinde şeker bulunamadığından, tatlandırıcı yerine dut ya da üzüm pekmezi kullanılırdı. Peliza, asıda, höşmerim, pekmezli yumurta, pekmezli un helvası yegâne tatlıydı. Kış gecelerinde kara pekmez karıp yenilirdi; karın eriyen sularıyla pekmez şurup olurdu.

Şekerkamış ziraatı milattan önce başlayıp, Doğu'dan Batı'ya yayıldığı, Batı'da 19. yy ortalarına doğru şeker fabrikalarının sayısında artış olduğu halde, Türkiye'de böyle bir teşebbüs için 20. yüzyılın ilk çeyreğini beklemek gerekmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Rauf Paşa'nın başlattığı teşebbüs ve sonraki denemelerden -kapitülasyonlar sonucu olsa gerek- bir netice çıkmamış, nihayet 5 Nisan 1925'te şeker fabrikaları kurulması hakkındaki 601 sayılı kanun kabul edilmiştir.[3]

Şekerin Türkiye serüvenini yazacak imkânımız yok. Ağırlıkla Alpullu Şeker Fabrikası, yani İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş. üzerinde duracağız. O nedenle ve Alpullu'ya ait sunacağımız iki vesikaya temel oluşturabilmek için, aşağıda sıralayacağımız kısa notlarla yetineceğiz. *Erbabu a'lem bissevab:* Doğrusunu bu işin uzmanı bilir.

Cumhuriyetin 10. yıldönümü münasebetiyle yazılan bir yazıdan özet: 8-10 yıl önce bir dirhem şeker yapamazdık. Her yıl şeker parası olarak Avrupa fabrikatörlerinin keselerine

Alpullu Şeker Fabrikası, 1926.

milyonlarca altın akıtırdık; onların yüzü güler, Türk köylüsü mahrumiyet içinde yaşardı. Bugün şeker ihtiyacımız köylülerimizce yetiştirilen pancarların kendi fabrikalarımızda işlenmesiyle karşılanıyor. Bunun ne demek olduğunu anlamak için, I. Dünya Savaşı içinde bir okka şekeri 4 liraya aldığımız zamanları hatırlamak yeter. Bundan sonra şeker fiyatları inecek, çıkmayacaktır. Eskişehir Şeker Fabrikası bu yıl üretime geç başlayacağı için ancak 800 vagon şeker üretecektir. Gelecek yıl bu rakam 2.000 vagona çıkacaktır. Temeli atılan Turhal Şeker Fabrikası da gelecek yıl tamamlanınca şeker için dışa muhtaç olunmayacaktır.

Uşak Şeker Fabrikası cumhuriyet devrinin yepyeni eserlerinden biridir. 1926'da Sümerbank'ın da iştirakiyle kurulan bir şirket tarafından yapılmış olan fabrika, 1932'de tamamen bankanın malı olmuştur. 1932'de 70 bin ton pancar işleyerek 1.200 vagon şeker üretmiştir. Şimdiye kadar yalnızca tozşeker üreten fabrika artık kesmeşeker de yapacaktır.[4]

Bizde şeker sanayiinin ilk teşebbüsü ve etüdü Çatalca Mebusu Şakir [Kesebir] Bey ve arkadaşları Hayri [İpar] ile Haydar Mehmed Beylere aittir. Bu değerli teşebbüsler başarıyla sonuçlanmış, İstanbul Trakya Şeker Fabrikaları ve Uşak Terakki Ziraat Şirketi unvanlarıyla ilk iki Türk şirketinin fabrika temellerinin atılmasını temin etmiştir. 1926'da Uşak ve Alpullu fabrikaları faaliyete geçmiştir. Şeker ithaline 1924'te ödenen 12.798.965 TL iken bu rakam 1932'de 3.006.100 TL'ye düşmüştür. İnşa edilen Eskişehir Şeker Fabrikası ile bu ödeme yarıya düşecek, temeli atılan Turhal Şeker Fabrikası'yla da 1934'te bütün ihtiyaç karşılanacaktır.[5]

Yurdumuzun ilk şeker fabrikası olan Alpullu Şeker Fabrikası da 17 Kasım 1926 Salı günü ilk şeker mahsulünü çıkardı. Temeli bir yıl önce atılmıştı. Merasimle çıkarılan bu ilk mahsulden 9 gün sonra, yani 25 Kasım 1926 Cuma günü de fabrikanın açılış töreni parlak bir surette yapılmıştır. Törene iştirak edenler arasında Hasan [Saka], Abdülhalik [Renda], Rahmi [Köken], Besim Atalay, Samih Rıfat, Rasih Kaplan, Emin Cemal [Suda], Naim Hazım [Onat], Münir [Hüsrev Göle], Tevfik Fikret [Silay], Hüseyin Baki, Ali Rıza, Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Necati Beyler ve Trakya mebusları vardı. Çatalca Milletvekili ve şeker şirketinin İdare Meclisi Başkanı Şakir [Kesebir] Bey, Ticaret Vekili Rahmi [Köken] Bey, Maliye Vekili Hasan [Saka] Bey birer konuşma yaptılar.[6]

Uşaklı Nuri Ağa 1924'te şeker fabrikası kurma teşebbüsüne başladı. Hemen hemen aynı tarihlerde Şakir Kesebir de bu konu üzerinde durmuştur. Nuri Şeker Uşak çiftçilerinin iştirakiyle Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş. adıyla bir şirket kurmuş, Şakir Kesebir de Faik Kaltakkıran (Edirne mebusu), Hüseyin Rıfkı (Ardaman), Faik Öztrak (Tekirdağ mebusu, Dahiliye Vekili), İbrahim Çolak (Bilecik mebusu, kereste fabrikatörü) ve başta Hayri [İpar] olmak üzere 5 tüccarın iştirakiyle İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş.'yi meydana getirmiştir. Her iki fabrika, ancak 5 yıl sonra normal randımanla çalışmaya başlayabilmiştir. Sonradan kurulan Eskişehir ve Turhal fabrikalarının ise hemen hemen kuruluşları akabinde, normale yakın bir istihsal sağlamalarını mümkün kılacak pancar temin edebilmişlerdir.[7]

Görüldüğü üzere, ilk iki şeker fabrikası üzerinde serdedilen görüş ve beyanlarda mutabakat yoktur. Uşak'tan söz eden Alpullu'dan, Alpullu'dan söz eden Uşak'tan söz etmemektedir. Anlayabildiğimiz, bu şerefin Nuri [Şeker] Ağa'ya ait olduğudur.[8]

Alpullu Şeker Fabrikası'nı, yüksek kimya mühendisi Kâzım Taşkent kurmuştur. Taşkent 1937'de şeker fabrikaları umum müdürü olmuştur. 1.2.1933'te temeli atılan Eskişehir 5.12.1933'te işletmeye açıldı. 7.10.1933'te temeli atılan Turhal Şeker Fabrikası 19.10.1934'te tamamlandı.[9]

Bu yazı özetlerinden sonra, vaktiyle tuttuğumuz gazete notlarını sıralıyoruz.

Alpullu Şeker Şirketi:

Cumhuriyetin onuncu yıldönümünü, onun asil banisi ve vatanın kurtarıcısı Büyük Gazi'ye, savaş arkadaşlarına ve

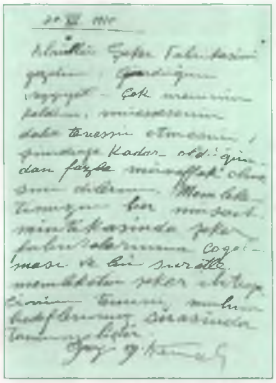

büyük milletimize sevgi ve saygılarıyla kutlular.[10]

İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nden:

Fabrikamızda çıkarılmağa başlanan yeni sene mahsulü toz ve kesme şekerler, 29 Temmuz tarihinden itibaren bin kilodan az olmamak üzere her isteyene satılmaktadır. Fiyatlarımız eskisi gibidir, yani İstanbul'da Sirkeci İstasyonu'nda veya depolarımızda araba veya kayıkta teslim çuvalda kristal toz şekerin kilosu 36.75, (çuvalda küp kilosu 38,5), sandıkta küp şekerin kilosu 39.50 kuruştur. Ancak en az beş vagon şekeri birden alanlara vagon başına beş lira indirilir. İstanbul haricindeki yerlerden yapılacak siparişler bedelin %20'si peşin ve üst tarafı hamule senedi mukabilinde ödenmek üzere derhal gönderilir. Depodan itibaren bütün masraflar ve mesuliyet müşteriye aittir. Gönderilecek mal şirket tarafından müşteri hesabına sigorta ettirilir. Sigorta bedelinin tamamını gönderenler için sigorta ihtiyarî olduğu gibi en az beş vagon sipariş ederek bedelinin tamamını peşin ödeyenler vagon başına 5 lira tenzilattan istifade ederler.

Adres: İstanbul'da Bahçekapı'da Dördüncü Vakıf Han no: 40-30. Telgraf adresi: İstanbul, Şeker. Telefon no. 24470.[11]

I. Dünya Savaşı sırasında okkası 12 kuruşa İstanbul'a getirilip 20 kuruşa satılacağı vadine rağmen şeker, 300 kuruştan sürüldü.[12]

Mustafa Kemal 20 Aralık 1930'da Alpullu Şeker Fabrikası'nı ziyaret etti. Mustafa Kemal'in, ziyaret sırasında yazdığı intibaları ve karşılamaya gelen halk.

Şeker fiyatı geçen haftaya nazaran biraz düştü (gümrüklü ve gümrüksüz küp ve toz şeker ton fiyatları da veriliyor). Eylül 1924 başından bugüne şehrimize 122 küp, 250 toz olmak üzere toplam 372 vagon şeker gelmiştir.[13]

Şeker inhisarı idaresi namına dün Avrupa'dan 14 vagon şeker gelmiştir. Şehrimizde ihtiyaçtan fazla şeker olduğundan çoğu Anadolu'nun muhtaç mıntıkalarına gönderilecektir çünkü her gün buralardan şeker isteği gelmektedir. Limanımıza gelen bu ilk parti şekerin maliyet fiyatı 14 İngiliz lirası 19 şilindir. Yakında şehrimize 50'si toz 50'si küp olmak üzere 100 vagon şeker daha gelecektir. Şu anki küp şekerin fiyatı okkayla 9 kuruşa, çift sandığı 46,5 Türk lirasına satılmaktadır.[14]

Şeker İnhisarı İdare Meclisi Reisi Çatalca Mebusu Şakir [Kesebir] Bey bütçe ve kadrosunu tespit için Ankara'ya gitti.[15]

Şeker inhisar idaresinin tüccardan Mehmed Hayri [İpar] ve Ahmet İhsan Beylere ihale ettiği şekerlerden 42 vagon küp ve 24 vagon tozşeker bu sabah limanımıza gelecektir. Şeker henüz limana gelmeden tüccara satılmıştır.

İnhisar idaresi 4. Vakıf Hanı'nda kiralamış olduğu daireye taşınacaktır. Tasdik edilecek inhisar kadrosuyla Şakir Bey Ankara'dan şehrimize avdet edecek, memurların tayinine başlanacaktır.[16]

Dün şeker inhisarına ait olarak Trieste'den vapurla 50 vagon kadar şeker gelmiştir. Taşraya da ihtiyaç nispetinde sevkiyat yapılmaktadır.[17]

İnhisar idarelerinin otomobil merakı:

Hacivat -Yahu Karagöz, bu kocaman şık otomobiller hangi zenginin acaba?

Karagöz -Zenginin menginin değil Hacivat, şeker, gaz, (tütün, içki) inhisar idarelerinin... Gazın okkasını 40'a, şekeri 60'a almanın mükâfatı.[18]

Kuponları biriktiren 10 kişiye birer okka şeker.[19] Şeker fabrikalarımız yeni yıl üretimine başladı. Bu yılki üretimin geçen yıldan % 20 fazla olacağı tahmin olunmaktadır.[20]

Şeker sıkıntısı çekmiyeceğiz! Dünyada harp var. Dışardan şeker gelmiyor. Başka zaman olsa şeker sıkıntısı başlardı. Fabrikalarımız harıl harıl işliyor, bize ne kadar şeker lazımsa yetiştirecek, yabanın şekerine bizi muhtaç bırakmayacak.[21]

Şeker fiyatlarına zam icrası (kristal 480, küp 500 krş. 15 Kasım 1942. Şeker fiyatlarının

indirilmesi (kristal 180, küp 200 krş. (5 Mayıs, 8 Kasım 1943).[22]

Şeker müşterimiz Yunanistan'ı kaçırdık; yerine İran'ı bulduk. Şimdi aynı miktar şekeri Acemistan'a satacağız.[23]

Yoklar 2 -Köylerde şeker yok...

- Radyo başında maliye bakanının üç buçuk saatlik nutkunu dinlesinler, bîiznillâhi taalâ şeker ihtiyaçları bertaraf olur.[24]

Birçok yerde şeker vesika ile dağıtılıyor, İstanbul'da, İzmir'de, Bigadiç'te şeker kıtlığı; köylüye az, şehirliye çok. Şeker fabrikasının bulunduğu Kütahya'da bile şeker bulunmamaktadır. Şekerciler şekerlerini kırmızı, yeşil ve allara boyarlar niçin? -Bazı müşteriler lezzetten ziyade renge aldandığı için.[25]

Ressam Sururi Gümen'in bir hicvi: Şeker yok. Resmi ağız: Şeker boldur! Memlekette herhangi bir darlık bahis mevzuu değildir!.. Şeker yok! Resmi ağız: Şeker buhranı sun'idir ve şeker boldur! Piyasaya 10.000 sandık fazla şeker verildi! Şeker yok! Netice: Her aile iki günde 1 kg şeker alabilecek. Her bakkal, nöbet ile şeker satacak. Şekerler müşterilere imza mukabilinde teslim olunacak. Not: Üzerinize afiyet, resmi ağız bugün biraz üşütmüşler, beyanat veremiyorlar!.. Altyazı: Şekerli Biiiiiirrr!.. (7 karade satıcının müşteriye yok demesine resmi ağızın yanıtı, 8. kare ressamın yorumu.)[26]

Şeker fiyatları ucuzlatıldı.[27]

Şekeri 500 kuruşa yedirenler.[28]

Kütahya Şeker Fabrikası mukavelesi dün imzalandı. Fabrika 8 milyon lira ile kuruluyor.[29]

Kavundan şeker istihsali. Elazığ'da bu mevzuun etüdleri yapılıyor.[30]

Şeker geldi, Eskişehir'den. Alpullu ancak Trakya'nın ihtiyacını karşılayabilecek.[31]

Samsun Şeker Fabrikası yandı. Fabrika işe yaramaz hale geldi. Zarar henüz tespit edilemedi.[32]

Sakarya'da fabrikası var, şeker yok. Halk yürek yakan faslından şöyle bir türkü söylemektedir: "Pancarı var şekeri yok!.. / Rizesi var çayı yok! / Arap dostu var kahvesi yok! / Tekelin fabrikası var kibriti yok!" Dört günden beri Ankara'da çay aranıyor.

- Şekerden ne haber?[33]

Küba'dan 40 bin ton şeker ithaline karar verildi.[34]

Burdur Milletvekili Fethi Çekilbaş'ın şeker zammı (%25) hakkında bizzat Başbakan A. Menderes'in cevap vermesini istediği 11 sözlü sorusu.[35]

Ankara Şeker Fabrikası dün işletmeye açıldı.[36]

Yineleyelim ki bu, bir tarih çalışması değil. Hurda notlarımız arasında bulunan, iki şiirden birkaç parça aktarıyoruz. "Şeker" şiiri Azmi Coşkun'a adanmış[37] Diğeri ise Orhan Seyfi Orhon'a ait.[38]

Bu perakende notlarla hüküm vermek doğru olmayabilir fakat üç beyazlardan şekerin Türkiye macerasının pek tatlı olmadığı da görülüyor: ya fabrikalar olmasaydı demek elden gelmiyor ve bu ülkede şekerimizle de oynandığı[39] ortaya çıkıyor.

Bu yüzeysel çalışmanın tadı da bu kadar olacak elbet. Daha tatlı yazıları erbabından bekleyerek Alpullu'ya ait vesikayı huzurlarınıza getiriyoruz.

ŞEKER

Tadı yok balda, beyazlıksa müsavi karla
İnanırlar mı desem annesi bir boz tarla?

Onu kıskansa beca, süsde Fransız kadını
Kimi bonbon, kimi fondan diye koymuş adını

Tadısın her ağızın sen fekat ey yosma şeker
Kimse bilmez ki şu pancarcı elinden ne çeker

Mütehammil atının sırtına binmiş gidiyor
Şekerin sen bütün esrarını pancarcıya sor

İşte yıllarca, o köylerde geçen ömre bedel
Şekerin vermede bin nâz ile Uşşakına el...

KASİDE-İ ŞEKERİYE
BERA-Yİ MEDH-İ ŞAKİR KESEBİR

Döndü dillerde bugünler yine destâne şeker
Oldu bin bir gece halinde bir efsane şeker
Benim Alpullu'da bir tek pulum olsun yoktur,
Yaşadım bunca zaman, yuf bana bigâne şeker

Kimi pancar kesilir bahsi açıldıkça susar,
Benziyor bazı zaman âteş-i sûzane şeker
İktisat ilmini "Şakir Kesebir"den öğren,
Neler öğretmez efendim, neler insâne şeker?

Dane-i vaslını beyhudedir ummak Seyfi,
Yağsa gökten sana düşmez yine bir tane şeker
Başlayım şimdi samimâne dua eylemeğe
Âfiyetbahş ola tâ, Şakir-i devrâne şeker.

Orhan Seyfi Orhon

1. *Yerel Tarih (Toplumsal Tarih* dergisi eki), sayı 5, Kasım 1998, s. 24; *"Liseli Gençlerimin Gözüyle Cumhuriyetimiz" Yerel Tarih Yarışması Ulusal ve Özel Jüri Ödülü Alan Çalışmalar 1998*, İstanbul, 1999, s. 127-138.
2. *Türk Kültürü*, sayı 72, Ekim 1968, s. 1031; *Hayat Tarih Mecmuası*, Ekim 1973, s. 121.
3. "5 Nisan 1341'de 604 numaralı kanun" (*Hayat Tarih Mecmuası*, Kasım 1967, s. 6; *Aylık Ansiklopedi*, yeni seri, İstanbul, 1950, s. 45'te "1934 tarihli ve 601 sayılı kanun"; bkz. Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, c. 1, İstanbul, 1966, s. 435.
4. *Cumhuriyet*, "Cumhuriyetin 10. yıl eki", 29 Ekim 1933, s. 25, 53; aynı tarihli *Milliyet*, ek, s. 23, 25, 27, 29.
5. *Milliyet*, "Cumhuriyetin 10. yıl eki", s. 20-21, 29 Ekim 1933. 5 Kasım 1933 Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kuruluşu (*Türk Kültürü*, s. 1034), 5 Ocak 1933 işletmeye açılışı (*Aylık Ans.* gösterilen yer).

Hüsnü Şamil ve Mıgır Ferikliyan Şirketi

Galata'da Karamustafapaşa Caddesi'nde Yolcu Salonu karşısında numero: 227
Telefon: Beyoğlu-3080

İstanbul ve Trakya Türk Anonim Şeker Şirketi müdiriyet-i aliyesine

Efendim

Üç gün mukaddem şirketin Mes'adet Hanı'ndaki merkezine gelerek Fransa'nın Denain şehrindeki Cail nam şeker makineleri imalat şirketinin 28 Ağustos 925 tarihli bir teklif mektubunu takdim eylemiş idim. Şerefyab olduğum Rıfkı Beyefendi tarafından 24 saatle 500 ton pancar işlemek üzre şimdiye kadar fabrikamızca inşa edilmiş olan şeker fabrikalarının isim ve mahallerinin sorulması lüzumu emir buyrulması üzerine keyfiyet fabrikamıza yazılmış ve bugün alınan telgrafname-i cevabîde ise -ki bir sureti rabt edilmiştir- Fransa'nın şimalinde 500 ve daha çok pancar işlemek üzre inşa etmiş oldukları fabrikaları ziyaret etdirmek üzre fabrikamızın merkezi olan Denain şehrini teşrifleri ricasında bulunulmuşdur. Binaenaleyh Fransa'yı teşriflerinde fabrikamızı dahi ziyaret ricasında bulunur ve teklifimiz mazhar-ı kabul olarak hangi tarihte Fransa'da bulunulacağı acizlerine bildirildiği takdirde keyfiyetten fabrikamızı haberdar edeceğimizi ve *Avrupa'nın en büyük bir müessesesi* olan fabrikamızca her türlü teshilatın gösterileceğini maa'l-ihtiram arz eyleriz efendim.

Fi 12 Teşrinievvel 341 [12 Ekim 1925)

Şirket namına
(imza)

6. *İş*, sayı 63-64, İstanbul 1946, s. 19-20. "25 Kasım" 26 Kasım olacak.
7. *Hayat Tarih Mecmuası*, Ocak 1968, s. 7. Şakir Kesebir Trakya Cemiyeti'nde çalışmış, Edirne valiliği yapmış, milletvekili seçilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iktisat vekili olmuştur.
8. Uşak Şeker Fabrikası Türk şeker sanayiinin ilk eseridir. (*Ayluk Ansiklopedi*, göst. yer); Şevket Süreyya Aydemir'de şöyle bir kayıt görüyoruz: "1927'de ilk şeker fabrikası Alpullu'da faaliyete geçti. Bunu, tamamen özel ve mahalli bir teşebbüs olan Uşak fabrikası izledi" (*İkinci Adam*, c. 1, İstanbul 1966, s. 354, 408, 430, 451); "Alpullu Şeker Fabrikası açıldı, 14.6.1925; Alpullu Şeker Fabrikası hizmete açıldı, 26.11.1926" (*Türkiye'nin 70 Yılı*, I, İstanbul 1994, s. 25, 38) Ne *Kadro* mensubuna ne de *Tempo* kitaplarının 9.'suna güvenebileceğiz.
9. *Hayat Tarih Mecmuası*, Kasım 1967, s. 6. "Özalp, İnönü, Bayar, Taşkent ilk şeker fabrikasının açılışında" foto-yazısında kastedilen "ilk" hangisi, Uşak mı? (s. 5) Burada Alpullu'yu Kâzım Taşkent'in kurduğu yazılırken, daha sonra "Şeker fabrikalarımızın ilk kuruluşunda Yüksek Kimya Mühendisi Kâzım Taşkent'in kıymetli çalışmaları olmuştur" deniyor (*Hayat Tarih Mecmuası*, Ocak 1968, s. 7); Kâzım Taşkent ve arkadaşları hakkında tahkikat (*Yeni Sabah*, 23.1.1948)
10. *Milliyet*, "Cumhuriyetin 10. yıl eki", s. 32; bir iki yazım farkıyla *Cumhuriyet*, 10. yıl eki, s. 32.
11. *Milliyet*, anılan ek, s. 32; ilanın kısaltılmış hali, *Yeni Köroğlu*, no. 463, 1 Ekim 1932, s. 4; *Son Posta*, 18 Ağustos 1993, s. 12. Alpullu şirketinin, sunduğumuz vesikada adresi başka. Yeni yerine 1926'da taşındığı anlaşılıyor.
12. *Hayat Tarih Mecmuası*, Şubat 1971, s. 8; Mart 1971, s. 7-8. Dr. Abdullah Cevdet'in 19 Ağustos 1918 tarihli yazısında şeker vurgunundan söz edilip, 15 kuruşa mal edilen şekerin zavallı millete 280 kuruşa satıldığı vurgulanıyor. (Aktaran: *Yakın Tarihimiz*, c. 4, İstanbul, 1963, s. 242.)
13. *Tevhid-i Efkâr*, 30 Eylül 1924, s. 4.
14. *Milliyet*, 25 Mart 1926, s. 2.
15. *Cumhuriyet*, 28 Mart 1926, s. 1.
16. *Cumhuriyet*, 29 Mart 1926, s. 3.
17. *Cumhuriyet*, 31 Mart 1926, s. 2. Şeker ithalindeki sorunlar, inhisarın istekleri, tüccarların açıklamaları, faturalama sorunundan dolayı limanda bekleyen 23 ton küp, 18 ton kristalize şeker vardır, inhisar adına gelen 70 vagon şeker Doğu illerine dağıtılacaktır. (*Vakit*, 13 Ağustos 1926, s. 4)
18. *Karagöz*, no. 1899, 29 Mayıs 1926, s. 4, no. 1901; 5 Haziran 1926, s. 4.
19. *Yeni Köroğlu*, no. 281, 3 Ocak 1930, s. 1; Tath müsabakamızı kazananlara 27 sandık şeker veriyoruz, *Cumhuriyet*, 16.12.1935.
20. *Son Telgraf*, 30 Ağustos 1938, s. 2.
21. *Karagöz*, no. 334, 1 Eylül 1940, s. 1.
22. *Türk Kültürü*, sayı 75, Kasım 1968, s. 110, 111.
23. *Karagöz*, sayı 1020, 31 Mart 1949, s. 7.
24. *Karagöz*, no. 4747, 4 Mart 1955, s. 2.
25. *Karagöz*, no. 4749, 18 Mart 1955, s. 2, 8.
26. *Hürriyet*, 15 Mart [ya da Nisan] 1955, s. 8.
27. *Yeni Sabah*, 26 Haziran 1950, s. 1.
28. *Son Posta*, 13 Aralık 1952.
29. *Çiftçi*, 20 Ocak 1953, s. 1.
30. *Akşam*, 22 Eylül 1953, s. 4. Elazığ Şeker Fabrikası, rakı masasındaki siyasiler fotoğrafıyla, özel bir tv kanalında Mart 2000'in son haftalarında yer buldu.
31. *Yeni Sabah*, 18 Mayıs 1954, s. 1, 7.
32. *Dünya*, 14 Ocak 1957, s. 1.
33. *Karagöz*, no. 4750, 25 Mart 1955, s. 2, 8; *Son Havadis*, 22 Temmuz 1974.
34. *Karagöz*, no. 4753, 15 Nisan 1955, s. 2.
35. *Karagöz*, 8 Şubat 1957, s. 4.
36. *Yeni İstanbul*, 20 Ekim 1962, s. 1.
37. S. Çağlayan'ın çizimleriyle tezyin edilmiş 125 sayfalık, içinde Atatürk, İnönü, Pozantı'dan Dönerken, Hâmid, Dağ Kızına, İzmir Ufukların, Bay Cemâl Bardakçı'ya, Bay Sadri'ye, Behçet'le Beraber gibi şiirler bulunan bu kitabın ne yazarını ne adını yazmışız.
38. *Yedigün* demişiz, *Karikatür* olması muhtemel. Kupüre kayıt düşmeyi unutmuşuz. "Şeker fiyatları düşerken, *Karikatür*, sayı" deyip kaldığımız gibi.
39. Şeker inhisarı dolayısıyla Kesebir'in yolsuzluk yaptığı, Ağaoğlu'nun bir yazısında (*Son Posta*, 19 Ağustos 1930) "şeker inhisarı bir facia ve cürümdür... şekerin okkası hariçten buraya 18 kuruşa mal oluyor. Halbuki biz şekeri 60 kusur kuruşa yiyoruz. Hariçten getirilen şeker buraya beş altı komisyoncu vasıtasıyla geliyor" demesi (aktaran Mete Tunçay, *T. C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. bs., İstanbul, 1999, 268, dn. 35), Kesebir hakkında yolsuzluk, sui'istimal iddiaları, şeker yolsuzluğu yaptığı ve mahkemeye verileceği haberlerinin doğru çıkmadığı (Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. 1, İstanbul 1996, 190, c. 2, 36), Abdullah Cevdet'in "Ortada gayet çirkin, bir şeker meselesi var... Ön dört vagon şeker, yirmi dört vagon şeker..." (yukarıda n. 12) ifadesi 1918'den 1950'lara değişen ne var sorusunu sordurtacak kertededir. Şeker şirketi ilk dört fabrikayı yeterli buluyor; Samsun'da, Adapazarı'nda fabrika kurulamayacağını savunuyor (Aydemir, *age*, s. 452). Buralarda şimdi şeker fabrikası var.

Türk-Amerikan İlişkilerinin 200 Yılı

BİLMEZ BÜLENT CAN

6-8 Kasım 2000 tarihlerinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ATAUM salonunda toplanan ve koordinasyonunu SBF'den Yrd. Doç. Dr. Mustafa Aydın ve Dr. Çağrı Erhan'ın yaptığı, "Türk-Amerikan İlişkilerinin 200 Yılı" konulu konferansa, dünyanın farklı ülkelerinden bilimadamlarının 27 İngilizce bildiri ile katılması öngörülmüştü. Aşağıda belirteceğimiz çok azı dışında, programdaki bildirilerin hepsinin sunulduğu konferansın açılışına, SBF dekanı ve AÜ rektörünün yanısıra, ABD büyükelçisi de birer konuşmayla katıldı.

Genelde dostça olduğuna inandığı Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihini kısaca aktardıktan sonra, tarihteki ve şu andaki ilişkiler için oldukça olumlu bir tablo çizen ve gelecekle ilgili umut dolu mesaj veren büyükelçi Robert Pearson'ın konuşmasındaki diplomatik dil, neyse ki, daha sonra bilimsel-akademik bildirilerde yerini daha objektif ve çok yönlü yaklaşımlara bıraktı. Sunulan bildirilerde 200 yıl boyunca iki ülke arasındaki dostça ilişkiler kadar, hiç eksik olmayan sorunlara da dikkat çekildi ve genelde dengeli bir yaklaşım ortaya çıktı.

İkisi dışında her birinde üç bildirinin sunulacağı sekiz ayrı oturum olarak düşünülmüş olan konferansın, "Tarihsel Kayıt I" anabaşlığını taşıyan ve Prof. Dr. İlber Ortaylı tarafından yönetilen ilk oturumunda, 200 yıllık tarihin ana hatlarını ortaya koyan bildiriler sunuldu. Bunlardan ilki olan, Çağrı Erhan'ın "Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Hatları" başlıklı bildirisi, hem kapsamı hem de dengeli yaklaşımıyla gerçekten iyi bir "giriş" bildirisi niteliğindeydi. Altı ayrı boyutuyla bu ilişkileri anlatan Erhan, bunlardan üçünün olumlu, üçünün de olumsuz nitelikte olduğunu belirterek ve yer yer detaya girerek genel bir tablo çizdi. Aynı oturumda sunulan Sinan Kuneralp ve Justin McCarthy'nin bildirileri ise daha spesifik konuları, bu ilişkilerinin belli bir kesitini ele almaktaydı. Kuneralp'in bildirisininin başlığı "Osmanlı Diplomasisi ve 7 Mayıs 1830 Tarihli Türk-Amerikan Anlaşması'nın 4. Maddesinin Yorumu Sorunu" ve McCarthy'nin bildirisinin başlığı ise "Misyonerler ve Amerika'da Türk İmajı" idi. Bu bildiride ve daha sonra gelen sorularda McCarthy, misyonerlerin iyi niyetle işe başladıklarını, ancak sonunun kötü bittiğini, Türkler ve Türkiye ile ilgili Amerika'daki kötü imajdan büyük oranda bu misyonerlerin sorumlu olduğunu savundu. Bölgedeyken genelde Türklerle pek teması olmayan misyonerlerin Amerika'da birer kötü propaganda organı olarak çalıştığını söyleyen McCarthy, bununla ilgili bir çok misyoner yayınını örnek olarak verdi. Özellikle Amerika'da para toplayabilmek için Amerikan halkına acındırma amacıyla acıklı senaryolar anlatan misyonerler, Türk-Amerikan çatışmalarını tek taraflı olarak aktarmışlardı. McCarthy bir soru üzerine İngilizlerin de bu propaganda da önemli rolleri olduğuna dikkat çekerek, Wellington House olarak bilinen bir kuruluşun İngiltere'de bu görevi üstlendiğini sözlerine ekledi.

Prof. Dr. Justin McCarthy tarafından yönetilen ikinci oturumun ana başlığı da aynıydı: "Tarihsel Kayıt II". Bu oturumda üç spesifik konuda, daha çok *case study* niteliğindeki üç bildiri sunuldu. Bu satırların yazarı tarafından sunulan birinci bildirinin başlığı "Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923)" idi. Bu bildiriyi tamamlayıcı nitelikte olan "Cumhuriyetçi Algılamalar, *Time* ve *Gülcemal*" başlıklı ikinci bildirinin konusu da 1920'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili Amerika'daki imajdı. Bu oturumdaki sonuncu bildirinin başlığı "1893 Chicago Fuarı'na Türk Katılımı" idi. Gülsen Sevinç ve Ayşe Fazlıoğlu tarafından hazırlanan

ve genelde bu fuarla ilgili ve özellikle fuara Osmanlı katılımıyla ilgili dia gösterisi eşliğinde sunulan bildiri, dinleyiciler tarafından büyük bir ilgi gördü. Oturum sonunda yapılan tartışmada, Amerikan basımının Türkiye tarihinin yazımında kaynak olarak kullanılabilme sorunu ele alındı.

Dünyanın değişik ülkelerinden insanların bildiri sunmak için geldiği, "Türk-Amerikan İlişkileri" gibi aktüel bir konuyla ilgili bu konferansa, genelde fazla ilgi olmadığına ve çok modern salonun genelde boş kaldığına, üzücü ve şaşırtıcı bir gerçek olarak değinmek gerekir. Muhtemelen bunun nedeni, konuya ilgisizlik değil de konferansın dilinin İngilizce olmasından kaynaklanmış olmasıdır. Ancak bu doğruysa Türkiye'nin ve başkentin en nadide fakültelerinden birinde düzenlenen böyle bir konferansa katılınmamasının nedeninin, yeterince İngilizce bilen öğrenci/akademisyen olmaması da ayrıca üzücüdür.

Birinci günün üçüncü ve son oturumunun konusu "Soğuk Savaş Döneminde İkili İlişkiler" idi. Yrd. Doç. Mustafa Aydın tarafından yönetilen bu oturumda bildiri sunanlar ve bildirilerinin başlıkları şunlardı: George Seller Harris "İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Türk-Amerikan İlişkileri", Fred H. Lawson "NATO'ya Girmesi Konusunda Amerika'nın Türkiye Taraftarlığı", Hikmet Özdemir "Eisenhower Döneminde (1953-1961) Türk-Amerikan İlişkileri".

İkinci günün ilk iki, konferansın dördüncü ve beşinci oturumlarının ana başlığı "Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler" idi. Prof. Hasan Köni tarafından yönetilen dördüncü oturumda şu bildiriler sunuldu: Sabri Sayarı, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri: Yakınlaşma ve Uzaklaşma"; Nasuh Uslu, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin ABD ile İlişkilerini Etkileyen Faktörler" ve Kostas Ifantis, "ABD, Türkiye ve Yunanistan: Gözden Geçirilmiş Sorunlu Üçgen". Aynı ana başlığı taşıyan ve Prof. Dr. Baskın Oran tarafından yönetilen beşinci oturumda sunulan bildiriler ise şunlardı: Kamer Kasım, "Hazar Petrolü Konusunda Amerikan Politikası ve bunun Türk-Amerikan İlişkileri Üzerindeki Etkisi" ve Bruce Kuniholm, "21. Yüzyılda ABD ve Türkiye İlişkileri". Daha önce hazırlanmış programa göre, "Kuzey Irak'taki İlişkler Açısından Türk-Amerikan İlişkileri" konulu bildiriyi sunması beklenen Ümit Özdağ gelemediği için bu bildiri okunamadı. Bu oturumda özellikle Sayın Kasım'ın bildirisi oldukça ilgi görüp, sorulara ve tartışmalara yol açarken, dinleyicilerin bu projenin tarihi kadar, geleceğiyle ilgili olası senaryolarla da ilgilendiği görüldü. Kasım'ın tezine göre, şu anda karar verilmiş olan Bakü-Ceyhan hattı, başından beri en makul olan seçenekti ve Amerika'nın desteğine sahip olduğundan, Türk-Amerikan işbirliği için örnek bir olaydı. Bu oturumdan sonra tartışılan konulardan biri de Türkiye'nin AB'ye ne zaman girebileceğine ilişkin verilen tarihler arasındaki farklılıktı. Bunun nedeni, konuşmacılardan Kuniholm'un, bu konuda "25 yıl sonra" gibi görece "uzak" bir tarih vermesi oldu. Dinleyiciler arasında bulunan ve bir zamanlar, AB üyeliği konusunda "tarih yazdığı" iddiasında olan Murat Karayalçın bu konuda söz aldı ve herkesin bu konuda farklı tarihler verdiğini, ama kimsenin bu kadar uzak tarih vermediğini söyleyerek konuşmacının neden böyle düşündüğünü sordu. Kuniholm cevaben, mevcut iç ve dış koşulları göz önüne alınca durumu böyle değerlendirdiğini söyleyerek düşüncesinde ısrarlı olduğunu gösterdi.

İkinci günün son oturumu, konferansın altıncı oturumuydu ve konusu "Ekonomik İlişkiler"di. Programda yer almasına rağmen, yazarı gelemediği için "Amerikan Yardımı ve Türk Bağımlılığı: Erdemir Örneği" başlıklı bildiri, Fethi Açıkel tarafından yönetilen bu oturumda sunulamadı. Yine yazarı gelemediği için, Marcie Patton'ın "Türkiye'de Devletçiliğin Başlangıcında Amerika'nın Rolü" başlıklı bildirisi başkası tarafından okundu. Bu konuda oldukça ilginç ve benim için çok yeni bilgilere yer verilen bu bildiride, arkasında genelde Sovyet etkisinin arandığı devletçilik uygulamalarında Amerika'dan gelen uzmanların önemli roller oynadığı gösterilmekteydi. Bu oturumun diğer iki bildirisi ise şunlardı: Ömer Faruk Gençkaya, "Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1974)" ve Feridun Cemil Özcan, "Türkiye'nin İktisat Politikasında Amerika'nın Etkisi (1945-1958)". Programa göre bu oturumda sunulması öngörülen "Amerikan Yardımı mı yoksa Türk Bağımlılığı mı: Erdemir örneği" başlıklı bildiri, yazarı Joseph Szyliowicz gelemediği için okunamadı. İki ülke arasındaki ilişkileri "bağımlılık" sorunsalı bağlamında ele almaya aday bu tek bildirinin sunulamamış olması bir kayıptı.

Prof. Dr. Ersin Onulduran tarafından yönetilen, son günün birinci, konferansın yedinci oturumunda ana başlık "Kültürel İlişkiler"di. Sunulan beş bildiri ve yazarları şunlar: Heath Lowry, "ABD'de Türkiye Araştırmalarının Tarihi", James Goode, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Arkeoloji ve Diplomasi (1922-1939)"; Kenneth W. Rose ve Murat Erdem, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Amerikan İnsani Yardım Çalışmaları: Rockefeller ve Ford Vakfı Örneği"; Bahri Ata, "Amerikan Eğitimci James Dewey'nin Türkiye Eğitim Sistemi Üzerindeki Etkisi" ve Paul Magnarella, "Uluslarötesi (Türk-Amerikan) Entelektüel Teşvik, Üniversite Eğitimi ve Taşra Toplumbilimsel Araştırma (1950-1990).

Konferansın sekizinci ve son oturumunda ana başlık "İkili İlişkilerin Karşılıklı Olarak Taraflar Üzerindeki Etkisi" idi. Sabri Uyarı tarafından yönetilen bu oturumda bildiri sunanlar ve konu başlıkları ise şunlardı: Fethi Açıkel, "Türkiye Sağının Amerikan Modeli ile Karşılıksız Aşkı", Alistair Edgar, "ABD'nin Türkiye Politikalarını Tanımlamak" ve Birol Akgün: "ABD'de Türk Diasporası ve Türk-Amerikan İlişkilerinin Geliştirilmesindeki Rolü".

Oldukça yüklü bir programa sahip olan ve çok başarılı bir şekilde organize edilmiş olan böyle konferansların Türkçe olarak sıkça yapılması şu anda gündemde olan bu konuda, daha fazla öğrencinin/akademisyenin konuşmacı veya dinleyici olarak farklı yaklaşımları tartışmaları koşuluyla, Türkiye'de daha kapsamlı ve derin yaklaşımların geliştirilmesi için çok yararlı olacaktır.

K İ T A B İ Y A T

Ermenilerin Sosyalist Donkişot'u Yoldaş Pançuni'nin Çalışmaları

OSMAN KÖKER

Yervant Odyan, *Yoldaş Pançuni*, resimleyen: Aleksandr Saruhan, çeviren: Sirvart Malhasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000, 152 s.

Anahide Ter Minassian'ın "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni sosyalizmi hakkında dehşetli ve benzersiz bir taşlama" olarak nitelendirdiği,[1] Yervant Odyan'ın (1869-1926) *Yoldaş Pançuni*'si Türkçeye çevrildi. Odyan'ın çalışmasının başına aldığı, "Biyografik Notlar"a göre, kahramanımız Pançuni 1875 Trabzon doğumlu. Annesi doğumun hemen ardından öldüğü için anne sütü yerine keçi sütüyle beslenir. Çocukken çenesi açılan ve daha ilkokuldayken sınıf arkadaşlarına nutuk çekmeye başlayan Pançuni, 5 kere 5'in 50 ettiğine ikna edemediği arkadaşının kafasına bir taş indirecek kadar ısrarlı bir tartışmacı olur. Babası bu durumu "Bela olacaksın, bela..." şeklinde yorumlarsa da Odyan'a göre "zavallı adam iyimserliğinde yanılıyordu. Pançuni bela değil, devrimci olacaktı."

Yervant Odyan

Babasının ölümünden sonra mirastan kendisine düşen payı kısa zamanda tüketen Pançuni'yi işini iyi kurarak zengin olan ağabeyi, Marsilya'daki ticaret okuluna gönderirse de kahramanımız orada kalmayıp Cenevre'ye geçer ve sosyalistlerin gözde okulu Sosyal Bilimler Fakültesi'ne misafir öğrenci olarak kaydolur. Bu okula da düzenli devam etmeyip atılan Pançuni, 1895 olaylarında ağabeyinin bütün varlığını yitirmesi üzerine parasız kalır. Dert yandığı bir arkadaşının tavsiyesi üzerine [profesyonel] devrimci olmaya karar verir. Pançuni'nin ilk çalışmaları Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, İran ve Kafkasya'da fedai çeteler oluşturup bunları memlekete göndermektir: "Biz zangoçlara benzeriz. Çan çalarak insanları davet eder, kiliseye sokar, kendimiz dışarıda kalırız."

Hürriyet ilan edildiğinde Pançuni "artık işimiz bitti" diye düşünerek hüzünlenirken, partilerin eskinin Bizans'ına çılgınca akın ettiğini öğrendiğinde, kendisi de eline çantasını alır ve "hevesli kafaları biraz daha ütülemek için bir göktaşı gibi İstanbul'a düşer." Ancak köşeler tutulmuştur ve Pançuni İstanbulluların "tıpkı biz günâhkarların cehennem ateşine alıştığımız gibi alıştıkları" ateşli propagandistlerle boy ölçüşecek

"Vasburagan'daki Ermeniler, yani saflarımızdaki bilinçli gençliği oluşturan çocuklar..."

"Türk kardeşlerimize tabii ki karşı koymadık."

çapta değildir. Bunun üzerine kahramanımız kesin kararını verir: "Taşrayı uyandırmak, aydınlatmak ve dönüştürmek" için kendisine merkez olarak seçtiği Dzabılvar köyüne gider.

1908'de bir Hınçak saldırısına kurban giden yazar Arpiar Arpiaryan'ın anısına adanmış olan *Yoldaş Pançuni* bir üçlemedir. 1909'da Puzantion'da tefrika edildiğinde büyük bir satış patlaması yaratan ve 1911'de kitap olarak basılan ilk bölüm Dzabılvar'da geçer. Kitap Pançuni'nin mektuplarından oluşmuştur. "Sevgili Yoldaşlar"a hitaben yazılan mektuplar aslında üst bir makama yazılmış rapor niteliğindedir. Genellikle "bana acele biraz para gönderin" notuyla biten mektuplarda köy ortamının sosyalist çalışma için aslında hiç uygun olmadığı görülür: Pançuni'nin aradığı sınıfsal yapı köy gerçekliğiyle hiç uyuşmamakta; Dzabılvar burjuvazisini temsil eden Res Serko, doğal düşmanı olması gerekenler tarafından bile sevilip sayılmakta; ırgatlar sınıf bilinciyle davranmamakta; işçi sınıfını tek başına temsil eden nalbant Mıgo bile, Res Serko'nun eşeğinin nalı düştüğünde "genel grev ilan edip imtiyazlı sınıfları sarsacağı" yerde eşeği nallamayı kabul etmektedir. Sosyalist Donkişot'umuz sonunda bir miting düzenlemeye karar verir ve "Dzabılvar emekçi sınıfı", "Dünyanın bütün işçileri" gibi tanıdık hitaplarla başlayan ve "Yaşasın 1 Mayıs" sloganıyla biten bir bildiri kaleme alıp kilise duvarına yapıştırır. Ancak köyde Pançuni'den başka hiç kimse, kilisenin papazı bile okuma yazma bilmemektedir. Zaten bildiriyi de kocakarı Maro'nun keçisi yemiştir.

Ermeni devrimci partilerini ve onların sosyalist ideolojilerini "ti"ye alan" mektuplarla devam eden eserin *Yoldaş Pançuni Vasburagan'da* (Van'da) adlı ikinci kitabı 1914'te, *Yoldaş Pançuni Sürgünde* adlı üçüncü kitabı 1923'te yayımlanmış. Aras Yayıncılık, kitabına üçlemenin daha başarılı olarak kabul edilen ilk iki kitabını almış ve Ermeni karikatürist Aleksandr Saruhan'ın 1938 Kahire baskısı için hazırladığı resimlere de yer vermiş.

Pançuni'yi okurken Odyan'a kızacak olan sosyalist var mıdır bilmiyorum; ama tarihe meraklıları varsa, 1910'ların Türkiyesini

mizah penceresinden resmeden bu eserden büyük bir keyif alacaklardır. Odyan'ın eseri bir kurgu olmasına karşın gerçeklerle o kadar bezenmiş ki, ilk yayımlandığında Pançuni'nin gerçek olup olmadığına dair tartışma bile yaratmış. Biz de kitabı okurken satırların arasındaki gerçekleri aramaktan ayrı bir zevk aldık. Bir örnek vermek gerekirse, kitapta Dzabılvar olarak geçen köy gerçek çıktı. 1930'lara kadar kayıtlarda Zabulvar adıyla geçen, Elazığ'ın Ağın ilçesi merkez bucağına bağlı köyün yeni adı Bahadırlar. Merak etmemek mümkün değil: Res Serko'nun, Der Sahak'ın, nalbant Mıgo'nun, Deli Avo'nun köylülerinin başına daha sonraki yıllarda neler gelmiştir ve Bahadırlar'ın günümüzdeki sakinlerinin, köylerinden -kurgu da olsa- bir zamanlar Yoldaş Pançuni'nin geçtiğinden hiç haberi var mıdır?

1. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* içinde, İstanbul, 1995.

"Evdeki çocuklar bu emekçi savaş çağrısını duyup bize katıldıklarında kalabalık görülecek bir hal almıştı."

"...kâğıdın arkasına sürülü cıvık hamura iştahı kabaran bir keçi..."

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Nisan ayından beri devam eden uzun soluklu yarışmamız sonuçlandı. Derece ve mansiyon alan arkadaşları kutluyoruz. 14 Aralık Perşembe günü Yıldız Sarayı Dış Karakol Binası'nda saat 15.30'da başlayacak ödül törenine tüm katılımcılar davetlidir.

Yarışmanın kuralları saptanırken, kazananlara verilecek para, kitap ve dergi aboneliği gibi ödüllerin yanı sıra, derece alan beş çalışmanın *Toplumsal Tarih*'te yayımlanması kararlaştırılmıştı. Seçici Kurul çalışmaları gördükten sonra, yayımlanacak çalışma sayısını 5'le sınırlamama kararına vardı. Ocak sayısında yarışmanın birincisi Ömer Turan'ın "1930'lardaki 'Şehircilik Tartışmaları': Cumhuriyetin Kamusal Alanını Oluşturması" başlıklı çalışmasından başlayarak her ay bir çalışma olmak üzere yıl boyunca toplam 12 çalışma dergide yer alacak.

Yarışma Sekretaryası bir yandan ödül töreninin organizasyonunu yürütürken diğer yandan gelecek yılın yarışmasını kurgulamaya başladı.

19 Kasım 2000 Pazar günü, Darphane-i Amire'de yapılan tanışma toplantısı 35 öğrencinin katılımıyla geç saatlere kadar sürdü. Sadece İstanbul'dan değil, Bursa'dan, Kastamonu'dan, Ankara'dan da öğrencilerin toplantıya katılabilmek için İstanbul'a gelmiş olması bizi ayrıca sevindirdi. Toplantıda nelerin konuşulduğuna, ağırlıklı olarak nelerin tartışıldığına kısaca değinmek istiyoruz.

Ortak özellikleri "tarih merakı" olan bu topluluk, beş saat boyunca beraber neler yapabileceklerini konuştular. İleride ne yapılabileceğini konuşmak için önce birbirini tanımak ve araştırma sürecinde kimin başından ne tür maceralar geçtiğini öğrenmek, kısaca geçmişi bilmek gerekiyordu. Biz de öyle yaptık. Yarışmaya başvuran 35 öğrenci kendini tanıttı ve konusunu söyledi. Öğrencilerden bazıları araştırma sürecinde ne tür badireler atlatıklarını anlattılar. Kore Savaşı'na katılanlarla ilgili bir araştırma yapmayı amaçlayan arkadaşlardan biri araştırmaya başladığında konuşacak kimseyi bulamamıştı.

ÖDÜL TÖRENİ

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'na başvuran bütün arkadaşlar davetlidir.

Yer: Yıldız Sarayı, Dış Karakol Binası (Mimarlar Odası İstanbul Şubesi Salonu)
Tarih: 14 Aralık 2000 Perşembe
Saat: 15.30
Bilgi için: (0212) 227 37 33

Yarışmaya katılan öğrencilerden bir grup, derginin yayın koordinatörü ve yarışma sekretaryasıyla birlikte Darphane'de.

Güç bela bir gaziye ulaştığında da sadece fantastik hikâyeler dinlemişti. Bir diğeri çalışmasında görsel malzeme olarak kullanmak üzere bir polis karakolunun fotoğrafını çekmek isterken gözaltına alınmıştı. Birisi x arşivine girememiş, birisi arşive girmiş ama kaynağa ulaşamamış, bir diğeri de tüm araştırma sürecinde "her şeyden şüphelenmek, kimseye güvenmemek lazım" tespitine varmıştı.

Bir web sayfasında bir veri tabanı oluşturmak, öğrencilerden birinin önerisiydi. Bu veri tabanı sayesinde kimin hangi şehirde, hangi bölümde okuduğu öğrenilecek ve karşılıklı kaynak alışverişinde bulunulup, farklı şehirlerdeki kütüphanelerden yararlanılabilecekti. Yarışmanın web sayfasını mutlaka geliştirmek gerekiyordu. Bir sonraki yılın yarışmasının duyurulması için üniversitelerin tarih kulüpleriyle bire bir temasa geçmek sandığımızdan daha faydalı olabilirdi. Katılımcılar düzenlenecek toplantılarda birbirlerine hazırladıkları makalelerin sunumunu yapabilirlerdi. Bu toplantılar devam etmeli, web sayfasında bu toplantıların tutanakları da olmalıydı. Madem ki o gün bir araya gelmiştik, ortaklaşa pek çok projeyi gerçekleştirebilirdik.

Bütün bunların ışığında denebilir ki, tarihe herhangi bir tarih öğrencisinden çok daha fazla ilgi duyan arkadaşlar hevesli, istekli ve heyecanlıydılar. Toplantı sonunda kurulan iletişimin mutlaka devam etmesine karar verildi. Sonuçların açıklanması ve ödül töreninin yapılmasında sonra, projeleri daha da somut hale getirmek için tekrar bir araya geleceğiz. Sadece yarışmaya başvuranlar değil, konuyla ilgilenen diğer arkadaşlar da toplantıya gelebilir. Türkiye'de araştırma yapmanın zorlukları denince herkesin anlatacak çok şeyi vardır. Bu anıları dinlemek, o gün yaptığımız gibi ağlanacak halimize gülmek ve 20'li yaşların başındaki insanların nasıl yılmadan Celal Bayar'ın hayatının, Bursa'nın anıt ağaçlarının, Kore Savaşı gazilerinin ve her türlü tarihin peşinden koştuğunu görüp, imrenmek için.

YARIŞMA SONUÇLARI

BİRİNCİ
"1930'lardaki 'Şehircilik Tartışmaları': Cumhuriyetin Kamusal Alanını Oluşturması"
Ömer Turan
Bilkent Üniversitesi, İktisat Bölümü

İKİNCİ
"1957 Fethiye Depremi"
Servet Yanatma
Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü

ÜÇÜNCÜ
"Feminizm: Bir Adalet Feryadı: Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri Üzerine Bir Çalışma"
Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu, Belinda Mumcu
Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

DÖRDÜNCÜ
"16. Yüzyılda Zengin Bir Üsküdarlı: Dellâk Hızır Ağa'nın Terekesi
Asiye Yılmaz
Marmara Üniversitesi, Arşivcilik Bölümü

BEŞİNCİ
"Mersin Soda Fabrikası İşçilerinin Grevi (1978-79)"
Salih Budakoğlu
Mersin Üniversitesi, Tarih Bölümü

MANSİYON
"Çarşılı Köprü: Irgandı"
Yasemin Nazikoğlu
Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü

MANSİYON
"Cumhuriyetten Günümüze Saç Modası"
Banu Çulha
Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

MANSİYON
"Adana Erkek Lisesi'nin Kuruluş ve Gelişim Yılları"
Eray Alaca
Mersin Üniversitesi, Tarih Bölümü

MANSİYON
"Şu Yorgun Kalenin Düşündürdükleri: Seddülbahir Kalesi Sözlü Tarih Projesi"
Işıl Cerem Cenker
Koç Üniversitesi, Tarih Bölümü

MANSİYON
"Bir Kasabanın Yakın Dönem Tarihi: Bir Sözel Tarih Denemesi, Kandıra Örneği"
Doğan Gürpınar
Koç Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI'NA ÇALIŞMALARINI GÖNDERENLER

AD SOYAD	ÜNİVERSİTE / BÖLÜM	KONU
Serdar Yoldaş	Karadeniz Teknik / Kimya	Bosna Hersek Gerçeği
Selim Karahasanoğlu	Hacettepe / Tarih	Modern Tarihçilere Göre Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu
Mustafa Serdar Palabıyık	ODTÜ / Uluslararası İlişkiler	Kayıklar ve Kağnılar Üzerinde Yükselen Bir Mucize: İnebolu (1880-1930)
Vehbi Emre Yıldırım	Pamukkale / Tarih	Eski Türklerde Hâkimiyetin Kutsanması Meselesi
Ali Yıldırım	Uludağ / Tarih	Bursa Halkevi
Tancan Özkan	On Dokuz Mayıs / Tarih Öğretmenliği	İstanbul'da İlköğretim (1915-1922)
Hasan Çetin	Uludağ / Tarih	Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Asutay Ailesi
Ayşe Demirel	Ankara / Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Yurdumuzda (Özellikle Bursa'da) Bulunan Anıt Ağaçlar
Zişan Şirin	Anadolu / Tarih	İnegöl'de Geyikli Baba Sultan
Nigâr Ünal	Karadeniz Teknik / Sosyal Bil. Öğr.	Dünden Bugüne Santa Maria Kilisesi Trabzon
Ahmet Emin Şen	Karadeniz Teknik / Sosyal Bil. Öğr.	" " " "
Haydar Yalın	Dumlupınar/Mobilya Dekorasyon	Mevlana Celaleddin Rumi ve Mevlana Müzesi
Nevin Gökpınar	Anadolu / Tarih	Türk Demokrasisinin Gelişiminde Muhassıllık Meclislerinin Yeri
Gürsel Sezer	Anadolu / Tarih	" " " "
Hayri Padak	Muğla / Çağdaş Türk Lehçeleri	Uygur Türkleri Tarihi
Fatma Gültekin	Uludağ / Tarih	1870-1900 Arasında Pazarköy Nüfusu ve Ermeniler
Ayşen Yüksel	Anadolu / İktisat	Piskoposluk Şehri Lagania'dan Kültür ve Tarih Şehri Beypazarı'na Uzanan Yol
Osman Kılıç	Yüzüncü Yıl / Tarih	Enderun Mektebi
Yılmaz Teker	Mersin / Tarih	Pastırmanın Tarihi ve Kayseri'de Pastırmacılık
Onur İnal	Yeditepe / Uluslararası İlişkiler	Edmound Giraud ve İzmir Maarif Koleji
Onur Kınlı	Ege / Uluslararası İlişkiler	Batılı Bir Kaynağın Gözüyle I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Toprakları
Eray Alaca	Mersin / Tarih	Adana Erkek Lisesi'nin Kuruluş ve Gelişim Yılları
Ebru Yeşilkonur	Ege / Uluslararası İlişkiler	Türk Basınında Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu'nun Moskova Ziyareti ve Sonuçları (21 Eylül 1939-20 Ekim 1939)
Ümmü Gülsüm İnmez	Ege / Uluslararası İlişkiler	" " " "
Mustafa Işkıncı	Karadeniz Teknik/Uluslararası İliş.	Toplumların Dönemsel Düzey Farklılıklarını Oluşturan Etmenler ve Irkçılık
Hasan Kireç	Marmara / Sınıf Öğretmenliği	İlkler ve İlişkiler (Para'nın Geçmişi)
Hatice Uzun	On Dokuz Mayıs / Sosyal Bilgiler	1905-1917 Arasında Türkistan'da Yenileşme Hareketi
Ümit Yaşar Kıyıkçı	Anadolu / Kamu Yönetimi	Kemal Sunal'ın Hayatı, Kişiliği, Filmleri
Mehmet Burak Çetinkaş	Uludağ / Uluslararası İlişkiler	İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularından "Sevilmeyen Adam" Ahmed Rıza Bey'in Yetiştiği Ortam ve Döneme Bir Bakış
Gökhan Yengin	Lefke Avrupa / Tarih	Bir Maden Kasabası Lefke'ye Bakış
Banu Kurt	Kırıkkale / Sınıf Öğretmenliği	Türk Tarihinde Kadının Yönetimdeki Yeri ve Önemi
Volkan Marttin	Osman Gazi / Tarih	Osmanlı'da Şeyhülislamlığın Doğuşu Üzerine Düşünceler
Yasin Arabacıoğlu	ODTÜ / Tarih	Osmanlı'da Bir Hâkimiyet Simgesi Olarak Mehter
Burçin Yalaz	İstanbul / Tıp	Dünden Bugüne Eski Sultanahmet Cezaevi
Emel Bahadır	İstanbul / Tıp	" " " "
Buket Karataş	İstanbul / Tıp	" " " "
Burcu Demirtürk	Ankara/Amerikan Dili ve Ed.	Tarihsel Perpektifle Kadının İş Camiasındaki Konumu
Ulaş Töre Sivrioğlu	Ege / Ön Asya Arkeolojisi	Eski Ön Asya'nın Toplumsal Yapısı ve Günümüze Etkileri
Ömer Turan	Bilkent / İktisat	1930'lardaki Şehircilik Tartışmaları: Cumhuriyetin Kamusal Alanını Oluşturma Süreci
Işıl Cerem Cenker	Koç / Tarih	Şu Yorgun Kalenin Düşündürdükleri: Seddülbahir Kalesi Sözlü Tarih Projesi
Aslı Aksu	Başkent / Hukuk	1878-1960 Kıbrıslı Türkler Sorunu
Yakup Közüz	Cumhuriyet / Tarih	Numan Efendi Kütüphanesi ve Yılanlı Baba
Sibel Alev	Cumhuriyet / Tarih	" " " "
Ayşegül Çalı	Ankara / Tarih	Osmanlı Devletinde Vergi Adaleti
Mutan Hamdi Aras	Atatürk / Diş Hekimliği	Cerit Oğlu Sipahi Beylerinin Soy Kütüğü Üzerine Bir İnceleme
Veysi Ekinci	İnönü / Tarih Öğretmenliği	16. Yüzyılda Ticaret Yollarının Değişmesi, Osmanlı'nın Bundan Etkilenmesi
Yasemin Nazikoğlu	Uludağ / Tarih	Çarşılı Köprü: Irgandı

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI'NA ÇALIŞMALARINI GÖNDERENLER (devam)

AD SOYAD	ÜNİVERSİTE / BÖLÜM	KONU
Adem Artan	Karadeniz Teknik / Tarih Öğr.	Geçmişte Unuttuğumuz Bir Özellik, Sivillik
Gül Asher	Boğaziçi / Tarih	Biyografik Çalışma: Dedem Mustafa Asher
Nergiz Özkural	Ege / Halkla İlişkiler	1940'larda Azınlıkların Mizahta Yansıması
Nevin Solak	Ege / Psikoloji	" " " "
Gökçen Başaran	Ege / Halkla İlişkiler	" " " "
Melissa Bilal	Boğaziçi / Sosyoloji	"Feminizm: Bir Adalet Feryadı" Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri Üzerine Bir Çalışma
Belinda Mumcu	Boğaziçi / Sosyoloji	" " " "
Lerna Ekmekçioğlu	Boğaziçi / Sosyoloji	" " " "
Asiye Yılmaz	Marmara / Arşivcilik	16. Yüzyılda Zengin Bir Üsküdarlı: Dellak Hızır Ağa'nın Terekesi
Muhammed Gümüş	Marmara / Halkla İlişkiler	El Cezeri
Özlem Kutlu	Marmara / Halkla İlişkiler	" "
Kaan Bayram	Yeditepe / Uluslararası İlişkiler	80'li Yıllar ve Türkiye'de Muz Savaşları
Tuğba Eray	Mimar Sinan / Tarih	Selçukluların Batınilerle Mücadelesi
Aydın Albayrak	İstanbul / Uluslararası İlişkiler	Geçmişe ve Güne Dair ya da Anlatılmayanlar: Albayrak Ailesi
Kürşat Çelik	Fırat / Tarih	16. ve 17. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisini Etkileyen Faktörler
Servet Yanatma	Boğaziçi / Tarih	1957 Fethiye Depremi
Serkan Aydın	Boğaziçi / Tarih	Yeşil Ordu Cemiyeti
Engin Yolcu	Marmara / Tarih Öğretmenliği	Kore Harbi'nde Türk Askerleri
Aysel Budak	Marmara / Tarih Öğretmenliği	" " "
İbrahim Serbestoğlu	On Dokuz Mayıs / Tarih Öğretmenliği	1908 Seçimlerinde Osmanlıcılık ve Patrikhane
Şahan Savaş Karataşlı	Koç / Uluslararası İlişkiler	Cumhuriyet'in Komitacılık Hikâyesinin İzinde Bir Fabrikayla Karşılaşmak
Hakan Topuçar	Ankara / Hukuk	" " " "
Emre Özkan	Dokuz Eylül / İktisat	" " " "
Özgür Daldan	Dokuz Eylül / Uluslararası İlişkiler	" " " "
Halil Volkan Arıkan	Galatasaray / Hukuk	" " " "
Erhan Demircioğlu	İTÜ / İşletme Mühendisliği	Osmanlı Mülkiyet Rejimi
Barış Akagündüz	Pamukkale / Tarih	"Mit"lerin Tarih Malzemesi Olarak Kullanılması
Salih Budakoğlu	Mersin / Tarih	Mersin Soda Fabrikası İşçilerinin Grevi (1978-1979)
Hatice Yılmaz	Karadeniz Teknik/Sosyal Bil. Öğr.	1916-1918 Trabzon'da Rus İşgali
Doğan Gürpınar	Koç / Uluslararası İlişkiler	Bilge ve Radikal: İdris Küçükömer
" "	" " "	Bir Kasabanın Dönem Tarihi: Bir Sözlü Tarih Denemesi, Kandıra Örneği
" "	" " "	Bir Siyasal Tarih Denemesi: Cumhuriyet Boyunca Bir Kasaba Örneği: Kandıra
" "	" " "	Kemalizmden Liberalizme ve Sosyalizme: Forum Dergisi
Esra Sertçelik	İstanbul / Tarih	İngilizler İdaresinde Kıbrıs
Esra Boz	İstanbul / Tarih	" " "
Mehmet Sait Türkhan	İstanbul / Tarih	" " "
Sedat Güneş	Boğaziçi / Kimya Mühendisliği	Martin Bormanı: Bir Kısa Nazizm Tarihi Denemesi
Zeynep Süslü	Marmara / Arşivcilik	16. Yüzyılda Üsküdar'da Cariyeler
Cihangir Gündoğdu	İst. Bilgi / Uluslararası İlişkiler	İstiklal Madalyası Kanunu
Aliye Erol	İstanbul / Tarih	Mübadele Ekseninde Bir Sözlü Tarih Çalışması "Rumeli'den Türkiye'ye Göç"
Adem Özbuğanlı	Kafkas / Türk Dili Edebiyatı	Kars'ın Tarihi İlçesi: Ani
Cemile Kahraman	Ankara / Tarih	*Resimli Ay*'ın Hikâyesi
Özgül Şeker	Anadolu / İktisat	Nazilli Şeker Fabrikası ve Dedem Nuri Şeker
Bayram Kum	İstanbul / Tarih	Kepirtepe Köy Enstitüsü
Metin Ünver	İstanbul / Tarih	İkinci Viyana Seferi Üzerine Bir Deneme
Murat Ceyhan	Marmara / Çalışma Ekonomisi	Hitler'in Gözüyle Yahudiler
Gökçen Özer	Gaziosmanpaşa / Tarih	Sivas Vilayetinin İdari ve Nüfus Yapısına (1880-1901) Salnamelerden Bakış
Bekir Karapınar	Gaziosmanpaşa / Tarih	" " " "
Banu Çulha	Dokuz Eylül / Sosyal Bilgiler Öğr.	Cumhuriyet'ten Günümüze Saç Modası
Serkan Erol	Ankara / Kamu Yönetimi	Millet Partisi
" "	" " "	İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri
Lokman Yörü	Osman Gazi / Tarih	Osmanlı Beyliği'nin Oluşum Sürecinde Osman Bey'in İzlediği Strateji

Osmanlı'nın Seyyar Sarayları

ASUMAN K. UKER

Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları*, İstanbul, 2000, 306 s.

Osmanlı Çadırları Sergisi (Topkapı Sarayı Çadır Koleksiyonu), Topkapı Sarayı Has Ahırlar Bölümü, 23 Kasım 2000 - 15 Mayıs 2001.

Prof. Dr. Nurhan Atasoy'un Osmanlı çadırlarıyla ilgili olarak uzun yıllardır sürdürdüğü çalışma bir kitap ve bir sergi şeklinde ürün verdi. Aygaz'ın sponsorluğunda düzenlenen serginin açılışı ve kitabın tanıtımı 22 Kasım akşamı yapıldı.

Nurhan Atasoy, Osmanlı çadırları projesine, üniversitede sanat tarihi öğrencisiyken türbeleri araştırarak başlamış. Daha sonra türbe mimarisinin çadır mimarisinden esinlenerek oluşturulduğu sonucuna varmış. Çadırların da Topkapı Sarayı'nda yer alan bölümlere bakılarak tasarlandığını ve seferlerde yine aynı düzen içinde yerleştirildiğini keşfetmiş. Bu keşif, 25 yıl sürecek bir yolculuğun başlangıcı olmuş. 1976 yılında başlayan ve son iki yılda yoğunlaşan bu çalışmalarında Atasoy, Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümranlığının ulaştığı topraklar üzerinde çadır kültürünün yansımalarını araştırmış.

Kitap "Önsöz ve "Giriş"i takip eden altı bölümden oluşuyor. "Mehterhane-i Hayme" başlıklı birinci bölümde, saray teşkilatında iki mehterhanenin varlığına dikkat çekiliyor. Bu mehterhanelerden birini saray mızıkacıları oluşturuyor ki, onların adı günümüzde de çok geçiyor ve bir anlamda yaşatılmaya çalışılıyor. Diğeri ise Çadır Mehterleri, Mehterhane-i Hayme'dir. Atasoy kitabın bu bölümünde çadırların yapımı, bakım ve onarımı için oluşturulan bu teşkilatı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden belgelere dayanarak anlatıyor.

"Belgelere Göre Çadır Tipleri" başlıklı ikinci bölümde Atasoy çadırları yapılarına göre, tarzlarına göre ve kullanımlarına göre sınıflandırıyor. Kullanımlarına göre sınıflandırırken idam çadırı, matbah çadırı, yemeklik çadırı, hamam çadırı, hela çadırı gibi alt başlıkların da çıktığına değinelim. İdam çadırı, seferlerde genellikle padişah otağının giriş yerinin önünde dururmuş. Geniş bir şemsiye şeklinde ve etrafı açık bir çadır olduğundan, idamlar herkesin görebileceği şekilde burada infaz edilirmiş.

"Otağ-ı Hümayun" başlıklı üçüncü bölümde padişahlara ait büyük çadırlar anlatılıyor. Atasoy bir sefere çıkıldığında hayme mehterlerinin önden giderek kurdukları bu çadırları Osmanlı saraylarının birer küçük seyyar kopyası olarak görüyor: "Sarayın önemli bütün yapılarının çadır şeklinde birer örneğine sahipti. Hem de mimari süslemelerin işlemelerle kumaşa geçirilmiş zenginliğiyle... "

"Yapısal Özellikleriyle Çadır" başlıklı dördüncü bölümde, Osmanlı çadırlarının ana parçaları ve elemanları tek tek ele alınıyor. Ayrıntıya girildikçe çadırların ne kadar muhteşem olduğu ve sarayın kumaştan kopyaları olarak tasarlandıkları ortaya çıkıyor. Bu bölümde yer alan çok sayıda minyatür padişah çadırlarının ihtişamını gözlerimizin önüne seriyor.

Kitabın beşinci bölümünü "Koleksiyonlar" oluşturuyor. İstanbul'daki Askeri Müze ve Topkapı Sarayı'ndaki çadırların tek tek tanıtıldığı bu bölümde Osmanlı'dan günümüze kalan 98 çadır ya da bağımsız çadır parçası fotoğraflarıyla birlikte ortaya konuluyor.

Şimdi Polonya'da bulunan tek direkli bir Osmanlı çadırı.

II. Mahmud çadırının eteği. Çadır eteğinde bazı hazinelerin içinde pencereler açılmıştır. En sağdakinde görüldüğü gibi bu pencereler demir parmaklıklıdır, ancak burada demirin yerini altın iplik ve ipekle örülerek yapılmış kordonlar almıştır.

Kitabın "Tablolar", "Kaynakça" ve "Dizin"den önce gelen son bölümünün başlığı, "Avrupa'daki Osmanlı Çadırları." Bu bölümde Krakow, Varşova, Dresden, Münih, Viyana, Budapeşte, Stockholm ve Venedik gibi Avrupa kentlerinin müze ve şatolarındaki Osmanlı çadırları ele alınıyor. Avrupa'nın herhangi bir köşesinde bir Türk çadırı söz konusu olduğunda, akla hemen, İkinci Viyana Kuşatması ve Osmanlı ordusunun bozguna uğradıktan sonra geri çekilirken geride bıraktığı ağırlıklar arasında düşman eline düşmüş çadırlar gelir. Gerçekten de şu an Avrupa'nın değişik ülkelerine dağılmış olan çadırların büyük bir kısmı, neredeyse bütün Avrupa devletlerinin Viyana'nın yardımına koştuğu ve sonunda ganimetleri bölüştüğü bu savaştan kalma. Bunun dışında, Avrupa devletlerinin hükümdarlarına hediye olarak gönderilmiş olan çadırlar da var. Çadırların bir kısmı ise daha sonra el değiştirmiş. Ganimet olsun, hediye olsun bir ülkeden diğerine gitmiş. Bugün Madrid'deki Real Armeria'da eksiksiz olarak bulunan çadırın, Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa kralı I. François'ya hediyesi olduğuna inanılmakta. Bu çadır 1525'teki Pavia'daki savaşta imparator V. Charles tarafından alınmış ve sarayına götürülmüş.

300'ü aşkın fotoğraf, tablo ve minyatürün yer aldığı kitaba paralel olarak düzenlenen sergide Osmanlı çadırlarını daha yakından görme fırsatı buluyoruz. Sergi projesi çerçevesinde, Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan 60'a yakın tarihi çadırın ömrünü uzatmak için temizlik konservasyonu gerçekleştirilmiş ve bunların daha iyi koşullarda saklanması için tedbirler alınmış. Konservasyonu tamamlanan çadır parçalarından, 3 çadır, 3 sayeban, 6 çadır direği ve alemlerden örnekler sergide yer alıyor.

Bir bütün olarak kitap ve sergi, Türklerin göçebe yaşam kültürlerini simgeleyen ve sağladığı imkânlarla imparatorluk kurmalarını sağlayan çadırları, tarih kitaplarında hayal gücümüzü canlandırmayan, kuru bilgilerle verilen basit detaylar olmaktan çıkarıyor, bizimle buluşturuyor.

NOT DEFTERİ

Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri Sergisi

53 yılı aşkın bir süredir *Şalom* gazetesini yayımlayan Gözlem Gazetecilik bünyesinde yer alan Gözlem Sanat Galerisi 14 Aralık 2000 Perşembe günü Schneidertempel Sanat Merkezi'nde "Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri" adlı bir sergi açıyor. Küratörlüğünü gazetenin eski yayın koordinatörü Silvyo Ovadya'nın yaptığı sergide Osmanlı dönemi ve coğrafyasında çizilmiş gravürlerden, hazırlanmış kartpostallardan ya da çekilmiş fotoğraflardan, Yahudilerin kıyafetleri geniş bir zaman dilimi içinde sunuluyor. Eski bir sinagog olan Schneidertempel Sanat Merkezi'nde sergilenecek illüstrasyonlar bir yılı aşkın süre zarfında tezhip ve minyatür sanatçıları Olcay Çetinok, Ruhiefza Verdön ve Harika Yazıcı tarafından çizilmiş.

Gözlem Sanat Galerisi, sergide yer alan 63 illüstrasyonu içeren Türkçe-İngilizce açıklamalı bir albümü de yayımlayarak yapılan çalışmanın gelecek nesillere aktarılmasını sağladı.

"Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri" adlı sergi Bankalar Caddesi, Felek Sokak, no. 1, Karaköy adresindeki Schneidertempel Sanat Merkezi'nde 11 Ocak 2001 tarihine kadar pazartesi hariç her gün 10.30-18.00 saatleri arasında gezilebilir.

Mardin Kitabı

Tarih Vakfı tarafından neşredilen *Mardin Şehir Dokusu ve Evler* adlı, yazarı E. Füsun Alioğlu olan, Kent Gıda patentli kitabı okudum. Kitabın yayımlanmasından çok önce, yazarı Füsun Alioğlu ile Tarih Vakfı'nda tanışmıştım. Füsun Hanım projelerini bana da göstermişti. Bu tanışma sırasında mimariye ilişkin aydınlatıcı bilgiler verip, ünlü mimarbaşı Sarkis Elyas Lole'nin Ermeni asıllı olduğunu özellikle vurgulamıştı. Ama kitabın 107. sayfasında bu mimarın Süryanileştirildiğini ve bu hatanın skandal niteliğinde olduğunu belirtmek istiyorum. Bu önemli mimarın yeğenleri ve torunları İstanbul'da yaşamaktadır. Ailenin ölen fertlerinin mezarları da İstanbul'da Şişli Ermeni Mezarlığı'ndadır. Yine aynı kitabın 19., 45. ve 50. sayfalarında 1600 yıllık Ermeni kilisesi ve diğer kilise ve manastırların Ermenice olan adları yerine Süryani dilindeki adları yazılmıştır.

Bir diğer husus da 30. sayfada yer alan ve ayrı bir kavim veya millet olarak gösterilen "Eramine" milletine ilişkindir. "Eramine"nin Başbakanlık Arşivi ve yayınları ile bütün uluslararası lügatlarda Ermenilere atfedildiğini belirtmek isterim.

Tomas Çerme

Araştırma ve Yayın Destekleme Bursu

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı ile işbirliği içinde, 2001 yılında özgün ve yeni çalışmalara atılmış genç araştırmacılara (doktora veya doktora sonrası düzeyinde) üç adet araştırma ve yayın destekleme bursu verecek. Bu bursların dağılımı aşağıda belirtildiği gibi olacak:

1) Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet Türkiyesi kent tarihi. İstanbul'un kültürel, ekonomik veya sosyal tarihini kapsayan projelere öncelik verilecektir.

2) Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde kırsal kesimde yaşayan topluluklar ve taşra kentleri.

3) Üçüncü binyıl eşiğinde İstanbul. Kent gelişimine bağlı olguların incelenmesinde sosyolojik, antropolojik veya coğrafi yaklaşımlar öncelikle değerlendirilecektir.

Bursların her biri 8.000 Fransız Frangı değerinde olacaktır. Bununla birlikte adaylar ek ödenek gerektirebilecek projeler de önerebilirler. Böyle bir proje söz konusu olduğunda, adayların daha ayrıntılı bir bütçe taslağı ile başvurmaları gerekecektir.

Jüriye sunulacak olan projelerin kapsaması gereken öğeler şunlardır:

1) Özgeçmiş. 2) En fazla beş daktilo sayfasından oluşacak ayrıntılı proje taslağı. Bu taslak, kullanılacak olan kaynaklar ve araştırma yöntemi konusunda açık bilgiler vermelidir. Bu bağlamda kısa bir bibliyografyanın projeye eklenmesi de yararlı olacaktır. 3) Projenin kısa (10 satırlık) bir özeti. 4) Projenin gerçekleşmesi için uygulanması düşünülen çalışma takvimi. 5) Eğer gerekli ise finansman planı.

Söz konusu olan proje basılı veya başka tür (CD-Rom, sergi, film vb) bir bilimsel ürüne dönüştürülmelidir. Projeleri jüri tarafından onaylanan adaylar, çalışmalarını Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde bulunan ekiplerden biri ile ilişki içinde gerçekleştireceklerdir. Gerçekleştirilen çalışmalar Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün insiyatifi ile yayımlanacaktır.

Çalışma ve yayın dilleri, Fransızca veya Türkçedir.

Başvuru dosyalarının son teslim tarihi: 15 Şubat 2001

Başvurular aşağıdaki üyelerden oluşan bir jüri tarafından değerlendirilecektir: Paul Dumont (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü müdürü), Şevket Pamuk (Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi), Jean-François Pérouse (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü İstanbul Gözlem Merkezi sorumlusu), Zafer Toprak (Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi).

Voyvoda Caddesi Toplantıları

Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi her ayın çarşamba günlerinden birinde 18.00-20.00 saatleri arasında, alanında isim yapmış bir akademisyenin konuşmacı olarak katılacağı söyleşi toplantıları düzenliyor. 2000-2001 dönemi için Kasım 2000'den itibaren başlayan ve Haziran 2001 tarihine kadar sürecek olan bu etkinliklerin konularının genel çerçevesini iktisat tarihi oluşturacak.

Toplantılar, iktisat tarihi üzerine çalışmalar yapan akademisyenlerin, bu konuyla ilgilenenler ve kendi meslektaşlarıyla, tarihsel bir mekânda, karşılıklı bir iletişim içinde görüşlerini paylaşmalarını sağlamayı amaçlıyor.

22 Kasım'da Prof. Dr. Zafer Toprak'ın katılımıyla gerçekleşen ilk toplantının konusu "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sermaye Birikimi ve Kredi Kurumlarının Evrimi, 1850-1950" idi. 13 Aralık'ta yapılacak olan toplantıda ise Mehmet Genç "Osmanlı İltizam Rejimi ve 19. Yüzyıldaki Değişmeleri"ni ele alacak.

Toplantılar, Voyvoda Caddesi no. 35-37 Karaköy İstanbul adresindeki Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi'nde gerçekleştiriliyor.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 10.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 20.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 12.000.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

YENİ

www.

.com

İlham kaynağımız ağaç...

Ağaç sığınaktır. Korur.
Ağaç meyve verir, besler, büyütür.
Güçlüdür, köklüdür...
Ağacın büyük, gösterişli olmak gibi
bir iddiası yoktur.
Ne yaparsa doğası gereği yapar.

Biz ağaçtan ilham aldık.
Bu nedenle hiçbir zaman
Türkiye'nin en büyük,
en kârlı bankası olmayı hedeflemedik.
Bizim tek hedefimiz var:
Müşterilerimizin gözünde
Türkiye'nin en iyi bankası olmak.
Doğamız gereği bu, 137 yıldır böyle.

Çünkü biz Osmanlı Bankası'yız.

OSMANLI BANKASI

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ-ARALIK 2000 / SAYI 79-84

14. CİLT DİZİNİ

A

Abalıoğlu, Yunus Nadi 80/28, 83/26, 46
Abasıyanık, Sait Faik 81/63, 64
Abbas Hilmi Paşa (Mısır Hidivi) 80/28, 29
ABD 79/22, 24, 81/12, 13, 15, 22-24, 26, 58, 82/55, 84/29, 34, 54, 55
Abdi Bey (Karasu Ayanı) 82/46
Abdullah Biraderler 84/30, 31
Abdullah Biraderler'in Fotoğraf Albümü (1893) 84/30
Abdullah Cevdet (Dr.) 83/17, 19, 20, 25, 26
Abdullah, Hovsep 84/30, 31
Abdullah, Kevork 84/30, 31
Abdullah, Viçen 84/30
Abdurrahman Paşa (Kocaeli Mutasarrıfı) 82/46-48
Abdülaziz 79/49, 51, 81/62, 63, 84/30
Abdülhamid I. 84/30
Abdülhamid II. 79/22, 23, 49, 80/33, 81/62, 82/16, 39-41, 55, 83/17, 40, 41, 55, 84/30-32
Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları 82/41
Abdülkâdir Süleyman Bey 82/7
Abdülmecid 79/25, 49, 81/54
Abdürrauf Bey 83/9, 10
Abdürreşit İbrahim 84/33
Abidin Bey (Dersaadet Tahvilat Borsası Komiseri) 79/12
Acar Motoru 81/16, 20
Açıkel, Fethi 84/55
Adana 80/28
Adapazarı 82/45, 46, 48
Adapazarı Emniyet Bankası 80/29
Adapazarı Türk Ticaret Bankası 80/29
Adem (Hz.) 80/39
Adım 82/63
Adriyatik 79/45
Afetinan 82/9, 13, 14
Afganistan 83/24
Afrika 82/22, 56
Afyon 81/35, 44, 46, 84/25, 43
Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası 80/29
Agades 82/56
Agop Paşa 79/23
Ağaoğlu, Ahmed 82/4, 8, 28
Ağasyan, Azaduhi 81/42
Ağın 84/57
Ağrı 80/41
Ahenk 80/63, 82/55
Ahenk Matbaası 84/37
Ahmed Arif Hikmet Efendi (Şeyhülislam) 81/54
Ahmed Cemal Paşa 79/23, 84/36
Ahmed Cevdet Bey 82/6
Ahmet Halit (Muallim) 82/12
Ahmed Hamdi 84/37
Ahmed Hamid 82/11
Ahmed III. 79/4, 63, 80/39, 41
Ahmed İzzet Paşa (Harbiye Nazırı) 83/5, 9
Ahmed Midhat Efendi 83/49, 55-57
Ahmed Midhat Efendi'nin Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'a Dair Layihası: Tavzîh-i Kelâm ve Tasrîh-i Merâm 83/55
Ahmed Muhtar Paşa 84/37
Ahmed Rasim 83/40
Ahmed Sezai 84/37
Ahmed Şükrü Bey 84/36
Ahmed Burhanettin Bey 84/37
Ahmed Emin Bey (İzmir Belediye Başkanı) 84/16-18, 20, 21
Ahmed Fahri Bey 80/29
Ahmed İhsan Bey 84/51
Ahmed Mazhar 83/28
Ahmet Necdet Bey (Sekhanzade) 80/29
Ahmed Paşa (Vezir, es-Seyid) 82/46, 47
Ahmed Rasim 83/26
Ahmed Rıza Bey 83/17
Ahrweiler, H. 84/11
Ahundzade, Mirza Feth-Ali 83/25
Akaki Hoşnarya Efendi 80/28
Akbank 80/10, 31
Akçura, Yusuf 82/4, 11, 14-16
Akdağ, Mustafa 82/15-17
AKEL (Çalışan Halkın İlerici Partisi) 81/23, 26
Akhisar 80/28, 55, 57, 58, 60, 82/47
Akhisar Cezaevi 81/35
Akhisar Tütüncüler Bankası 80/29, 55-57, 60, 61
Akhisar-ı Geyve (Pamukova) 82/45
Akın, Fatih 79/38, 80/63
Akın, Günkut 79/30-32
Akış, Ali 84/34
Akis 84/22
Akmeşe (bkz. Armaş)
Aknoz, Nurettin 81/40, 41
Akosman, İzzet 81/46
Akropolites 84/9
Aksaray 84/9
Aksaray Azm-i Milli Bankası 80/26
Aksaray Halk İktisat Bankası 80/29
Akseki Ticaret Bankası 80/29
Aksam 81/39, 82/6
Akşehir 79/38, 82/36, 84/11
Akşit, Bahattin 84/28
Aktüel 81/45
Akvemü's Siyer Münâsebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap 83/20
Akyazı 82/45
Al, Hüseyin 79/4, 80/18
Alabanda 83/59
Alaşehir 79/38, 42
Aleksandris, Aleksis 81/13, 29
Aleksios Angelos III. 84/8
Aleksios Komnenos I. 84/5
Aleksios Komnenos II. 84/8
d'Alembert, Jean 80/5, 6
Ali (Hz.) 80/39
Ali Ağa 83/34, 35
Ali Asgar Kemal 84/33
Ali Haydar Emiri Bey 82/8
Âli Paşa (Hariciye Nazırı) 79/58, 80/19
Ali Rıza 84/50
Ali Rıza Bey 84/43
Ali Suad 82/28
Alimcan Şeref Bey 83/26
Alioğlu, E. Füsun 84/63
Alliance Israelite Universelle 79/59
Alman Arkeoloji Ensitüsü 82/37
Alman Mavileri 82/33
Almanya 81/4, 7, 9, 12, 23, 82/24, 39, 83/4, 9, 10, 84/35, 48
Almay, Mahmut 84/33
Alpullu 84/49, 50
Alpullu Şeker Fabrikası 84/49, 50
Alsancak 84/37
6/7 Eylül 1955, Kumkapı 81/42
6/7 Eylül Kasırgası 81/45
6/7 Eylül Olayları 81/25, 37, 40-45, 48
6/7 Eylül Olayları ve Öncesinde Basında Rumlar 81/28
6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerinde Birkaç Ayrıntı 81/45
Altınay, Ahmed Refik 82/5, 11
Altındal, Meral 83/41

Altun, Muhsin 84/40
Alleon, Jacques 79/4, 6, 80/18-21, 24
Amado, Leon 81/49
Amasya 82/5
Amasya 83/27
Ambraseys, Nicolas N. 79/44
Ambrose (Milano piskoposu) 79/55
Amerika 82/22
Amon, Sabatino 80/28
Amsterdam 79/10
Anadolu 80/63, 84/14, 16, 18-20, 22
Anadolu Ajansı 81/8
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi 81/46
Anadolu Selçukluları 82/14, 84/4
Anargyrian Fragmanları 79/46-48
And, Metin 80/40
Anday, Melih Cevdet 79/32
Andronikos Komnenos I. 84/8
Anhagger, Robert 83/39
Ankara 79/13, 81/15, 21, 22, 26, 82/48, 56, 62, 83/21, 84/19, 25
Ankara Antlaşması (1925) 81/12
Ankara Defterdarlığı 84/47
Ankara Palas 81/19
Ankara Üniversitesi 80/36, 60, 81/22, 84/54
Annales 82/16
Annales ecole 82/14
Antakya 79/49
Antakyalı Maria 84/8
Antalya 81/35, 84/8-10
Antalya Umumi Nakliyat Türk A.Ş. 81/46
Antik Yunan 81/52
Antiokhia 84/8
Antonius 83/38
Apa Ofset 80/13, 14
Apostolos Andreas 81/14
Apoyevmatini 81/14, 34
Aracı, Emre 81/62, 63
Aradaman, Hüseyin Rıfkı 84/50
Aralov, S. J. 83/43-48
"Armamızda Neler Bulunsun?" 82/8
Arap alfabesi 83/25
Arap-İsrail savaşları 79/49
Ardahan 84/21
Arditi, Luigi 81/63
Arhangelsk 84/33
Arıcanlı, Tosun 84/28
Arıkan, Zeki 81/58
Arif Paşa 80/29
Aristoteles 79/31, 80/4, 5
Arius 79/54
Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği 83/58
Arkeoloji ve Sanat dergisi 83/58
"Armamız" 82/6
Armaş 83/34, 35
Armaş'tan Akmeşe'ye: Bir Kasabanın Öyküsü 83/32
Arnavutluk 81/12
Arpiaryan, Arpiar 84/57
Arsal, Sadri Maksudi 84/34
Arşemidis, Papadopulo 81/46
Artam, Nurettin 81/20
Artuklular 84/6
Asım Şükrü 84/37
Askeri Müze 84/62
Asya 82/22
Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi 82/52, 53
Aşkale 81/42, 44
Atalay, Besim 84/50
Atalay, Cemil 81/49
Atasoy, Nurhan 84/62
Atatürk Barajı 83/58
Atatürk Kitaplığı 82/36
Atatürk Üniversitesi 83/16
Atatürk, Mustafa Kemal 79/23, 62, 80/27, 50, 54-59, 62, 81/15, 20, 25, 37, 39, 82/9, 11, 13, 23, 62, 63, 83/7, 16-22, 24, 26-29, 47, 84/13, 14, 16, 22, 23, 41
Atay, Falih Rıfkı 83/26, 28,
Atay, Neşet Halil 82/21-24
Atça 79/42
Athanas (Patrik) 84/4
Athanasius (Piskopos) 79/54
Athanassian, Sarkis D. 82/50
Athenagoras (Patrik) 81/14, 15, 20, 29, 30
Atina 79/44, 46-48, 81/12, 13, 16, 23, 24, 83/14
Atina Radyosu 81/34
Atsız, Nihal 81/64
Attarzade İsmail Efendi 80/29
ATÜT 84/28
Auschwitz 79/57
Avam Kamarası 81/24
Avcı, İlhan 83/59
Avrupa Birliği 81/22
Avunduk, Üzeyir 81/46,
Avundukzade Remzi Bey 80/29
Avusturya 79/24, 41, 57, 80/24, 82/34, 83/12, 13, 15
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 80/33
AXA OYAK Sigorta 82/37
Ayasofya Camii 80/51, 81/53, 54, 84/25
Ayastefanos 83/37, 84/30
Ayazpaşa 80/51
Aydemir, Hülya 81/60
Aydemir, Şevket Süreyya 82/24, 84/22
Aydın 79/24, 25, 39, 41, 42, 81/25, 83/59, 84/13, 15, 17, 18, 21, 22
Aydın Palas Oteli 84/14
Aydın, Mustafa 84/54, 55
Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri 84/13
Aydınlanma 79/30, 80/5
Aygaz 84/62
Aykaç, Fazıl Ahmet 83/26
Aytuğan, Mustafa Veli 84/35
Ayvalık 80/28
Az Gelişmişlik ve Türkiye 84/27
Azerbaycan 80/40, 84/34
Azertekin, Ali 84/35
Antoine de Padoue 80/54
Aziziye 81/62
Aziziye 82/56
Azmi Bey (Konya Valisi) 79/40, 80/63

B

Baban, Şükrü 82/15
Babıâli 79/24, 82/46-48, 83/12, 57
Babıâli Baskını 80/34
Bacon, Francis 80/5
Bağarası 84/18
Bağdat 82/56
Bağdat Paktı 81/28
Bağlarbaşı 82/36
Bahadır, Osman 80/4, 84/24
Bahriye Mektebi 82/55
Bahriye Nezareti 82/55
Bakırköy 82/26
Bakû 83/26, 44
Bakû-Ceyhan hattı 84/55
Bala, Mirza 84/35
Balıkçıyan, Onnik 81/46
Balıkesir 80/28, 84/42
Balıkesir Üniversitesi 79/54
Balıkpazarı 81/39, 44
Bali, Rıfat N. 81/61, 62
Balivet, Michelle 84/8
Balkanlar 79/30, 80/25, 81/13, 15, 23, 82/15, 17, 83/14, 64
Balkan İttifakı (1953) 81/28
Balkan Konferansı (1931) 80/54
Balkan Paktı 81/23
Balkan Savaşı 80/33, 34, 82/12, 52, 83/4, 5, 25
Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri 82/52
Balkan Savaşında Casusluk Eden Hristo Yuvan'ın İdamı (1915) 80/33
Baltalimanı Ticaret Antlaşması (1838) 80/37
Baltacı, Manolaki 79/4, 6, 8, 80/18-21, 24
Bandırma 81/34, 82/46
Bankalar Birliği Arşivi 80/63
Bankalar Caddesi 79/57
"Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi" Sergisi 83/63
Banker Kastelli 79/13
Bankerzedeler Kararnamesi 79/14
Banque de Constantinople (bkz. Dersaadet Bankası)
Banque de Constantinople ve İstanbul Bankası Adlarıyla da Bilinen Dersaadet Bankası'nın Kuruluşu 80/18
Barajlar ve Kültürel Miras STK İzleme Kurulu 83/58, 59
Bardakçı, Murat 79/49
Barkan, Ömer Lütfi 82/13, 15-18
Basra 84/45
Bastas, Dimitri 81/49
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 81/7
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 79/4, 38, 80/18, 19, 63
Başgezen, Nezih 83/59
Başkurt 84/34
Başman, Avni 83/26
Baulig, Henri 82/15
Bayar, Mahmud Celal 80/27, 53, 57, 58, 60, 81/13, 17-20, 39, 41, 43, 44, 46, 84/22, 36, 37
Bayeu 84/9
Bayiç, Hakkı Behiç 79/39, 80/63, 64
Bedâyi-i Keşfiyyât ve İhtirâ'ât-ı Beşeriyeden Fonograf: Sadâyı Tahrîr ve Iâde Eden Alet 83/40
Bekaa Vadisi 79/44
Bekir Ağa (Geyveli) 82/47
Bekir Efendi 84/44
Bekir Sami Bey (Albay) 80/57
Bektaşî tarikatı 80/40
Belçika 83/13
Belediyeler Bankası 82/56
Belleten 82/16-18
Bellini, Gentile 79/61
Benderlioğlu, Atıf 81/19
Benjamin, Walter 79/32
Benlisoy, Foti 81/28
Benlisoy, Stefo 81/12
Bergama 80/28
Bergama Müzesi 83/59
Berkeley Üniversitesi 84/27, 28

Berkes, Niyazi 80/37
Berkofçe 82/55
Berktay, Halil 84/27
Berliner, Emil 83/38
Berthelof 80/6
Beşevler köyü 83/34
Beşiktaş 80/13, 81/35, 82/33, 36
Beşinci Türk Tarih Kongresi 82/17
Beşir Fuad 83/49, 50
Beşir Fuad Hakkında Yeni Bilgiler 83/49
Beyazıt 80/25, 82/33
Beylerbeyi Sarayı 81/20
Beylerbeyi Vapuru 81/19
Beylikler Dönemi 82/14
Beynelmilel Erkâmm Kabulü Hakkındaki Kanun 83/26
Beyoğlu 79/20, 81/19, 35, 36, 39, 44, 82/26, 32, 36, 39, 83/63, 84/30
"Beyoğlu Müzesi İçin Öneriler" 83/63
Beyşehir Gölü 84/10
Bezciyan, Kazaz Artin 80/24
Bezmen, Nazım 81/46
Bezmen, Refik 81/46
Bıkmaz, Bedri 81/49
Biga 84/25
Bigat, Sadık 81/46
Bil, Hikmet 81/29, 34, 35
Bilatti 84/35
Bilecik 82/46-48
Bilim Tarihi Yazımının Tarihi 80/4
Bilma 82/56
1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar 82/16
"1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü" 79/18
1929 Dünya Ekonomik Buhranı 80/30
Bingazi 82/56
Binghamton Üniversitesi 84/28, 29
"1870 Beyoğlu 2000: Bir Efsanenin Monografisi" 83/63
1876 Anayasası 80/33
1878-1999 Sivas Basını 82/62
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı 84/30
"Bir Beyoğlu Fotoromanı" 83/63
Bir Jön Türk'ün Sürüldüğü Fizan'dan Büyük Sahra'yı Geçerek Kaçışı: Sami Bey'in Çölü Geçiş Anıları 82/55
Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi 82/16
Birecik Baraj Havzası 83/59
Birgit, Orhan 81/29, 34
Birinci Alfabe 83/28
Birinci Belgrad Muhasarası 84/25
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 80/58
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 80/30
Birinci Dünya Savaşı 79/57, 80/11, 38, 81/4, 22, 25, 82/15, 33, 52, 53, 83/4, 5, 9, 10, 24, 36, 84/40, 43, 45, 47, 48, 50, 51
Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının Sayıştay Kararlarına Yansıyan Yönleri 84/40
Birinci Dünya Savaşındaki Alman Askeri Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü: Bir Arşiv Yağmasının Hikâyesi 83/4
Birinci Kosova Savaşı 84/24
Birinci Türk Tarih Kongresi 82/12
Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi 83/26
Birleşmiş Milletler 81/12, 24, 26
Birlik 82/63
Birtek, Faruk 84/28
Bitinya 84/8, 10
Bitinyalı Dio 79/54
Bizans 84/4, 8, 10-12, 27
"Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi" 82/11
Bizning İl 84/34
Bloch, Marc 82/15
Boğaziçi Üniversitesi 80/36, 84/27
Bolşevik Devrimi (1917) 81/10
Boncuk, Asgasar 81/46
Bor Esnaf Bankası 80/29
Bor Zürra ve Tüccar Bankası 80/29
Boratav, Pertev Naili 81/53
Bosna 80/33, 83/13-15
Bouvard (Paris Baş Mimarı) 82/33
Boyd, Lennox 81/26
Bozcaada 81/35
Bozdoğan 84/20
Bozkurt, Fikret 82/50
Bozok 84/25
Bölükbaşı, Osman 81/34
Börekçi, Iloca Rıfat 83/22
Böcüzade Süleyman Sırrı 80/63
Brahmi alfabesi 83/25
Braudel, Fernand 82/18, 19
Bretton Woods Sistemi 79/58
BRISMES 2000 81/58
Brike 83/43
British Museum 84/30, 31
Budapeşte 82/4, 84/63
"Bugünkü Program-Gelecek Program" 83/63
Bulgaristan 80/33, 81/4, 10, 13, 83/57, 84/56
Bulgurcu Mehmed Efe 84/42
Burdur 79/38-41, 80/63
Burdur'da Deprem (3/4 Ekim 1914) 79/38
Burdur-Isparta depremi (1914) 79/38, 42, 80/63
Burgaz Limanı 81/10
Burian, Orhan 81/58
Burla Biraderler ve Şürekâsı 81/46
Burla, Eli 81/46
Bursa 79/49, 80/27, 82/49, 83/26, 84/24, 46
Bursa Merinos Fabrikası 80/30
Büktaş, Mücahit 81/49
Bütün Rusya Müslümanları II. Kongresi 84/34
Büyük Hamam Çarşısı 82/36
Büyük Sahra 82/55, 56
Büyük Skhizma 84/11
Büyükada 81/36

C

Cadde-i Kebir 80/38
Caesar, Julius 83/38
Cahen, Claude 84/8
Cambridge 81/58, 63
Cambridge Üniversitesi 81/58, 59, 63
Camiü't-tevârih 82/7
Camlı Köşk 81/17
Camondo Ailesi 79/60
Camondo Hanedanının Yükseliş ve Çöküşü 79/57
Camondo Müzesi 82/64
Camondo, Abraham Behor 79/57-59, 82/64
Camondo, Abraham Salomon 79/57, 59
Camondo, Haim 79/57, 60
Camondo, Isaac 79/57, 59, 60
Camondo, Mois 79/59
Camondo, Nissim 79/57, 58
Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü 79/57, 82/64
Camondolar Kitabı Eleştirisi Üzerine 82/64
Can, Bilmez Bülent 84/54
Canet 82/56
Cano, Murat 83/58, 59
Cappelen, Jürg Meyer Zür 79/62
Capponi, Andrea 81/49
Cavit Bey 84/36
Cebehane 84/25
Cebel-i Akdar 82/56
Cebel-i Attar Hanı 82/36
Ceffara 82/56
Celaleddin Efendi 84/46
Celali İsyanları 82/17
Cellat Emin 82/46, 47
Cemal Bey 80/29
Cemil Bey 84/45, 46
Cemiyet-i Akvam 84/13
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 83/25
Cen Ajans 80/16
Cenevre 84/56
Cengiz Han 82/7
Cengizname 82/7
Cenova 79/10
Ceride-i Havadis 80/25
Cevad Paşa (Sadrazam) 84/32
Cevad Paşa 83/9
Cezayir 83/24, 84/25
Charles V. 84/63
Chase E. Goad İnşaat Mühendisliği Şirketi 82/33
Chicago Sergisi 84/30, 31
Chicago Üniversitesi 84/27
Cidde 80/39
Cihad-ı Ekber 84/37
Codex Cumanicus 83/25
Compo Formio 83/12, 15
Comte, Auguste 80/4, 6, 7, 83/17
Copernicus 80/5
Coşar, Ömer Sami 81/32, 82/63
Cumhuriyet 81/10, 17, 33, 35-37, 82/8, 9, 83/27, 84/14, 19, 20
Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tarihi Çalışmaları (1923-1960) 82/11
Cumhuriyet Halk Partisi 80/61, 81/23, 24, 26, 31, 82/12, 56, 83/26, 84/13, 14, 16-23
Cumhuriyet Üniversitesi 82/62
Cumhuriyet ve Bankacılık 80/26
Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945 81/61
Cyril 79/54, 56

Ç

Çad 82/56
Çağatay, Tahir 84/35
Çağlar Keyder: Globalleşme ve Ulus Devlet 84/27
Çağlayangil, İhsan Sabri 80/50, 52
Çağman, Filiz 79/63
Çakan, Işıl 82/4
Çakırcalı Efe 80/57
Çalikis, Stavros 81/49
Çamlıca 82/36
Çamlıca Caddesi 82/36
Çamlıhemşin-Hemşin Vakfı 83/59
Çanakça 80/34
Çanakkale 81/4, 8, 83/26
Çanakkale Boğazı 81/5
Çankaya 81/11, 83/28

Çankaya Köşkü 81/17, 18
Çankaya Gemisi 81/10
Çankırı 82/56, 84/6
Çaobişi, Yuan 82/7
Çatalca 80/34, 84/50
Çekoslavakya 81/18, 84/34
Çelik, Bilgin 84/13
Çelik, Jaklin 81/42
Çerçel, Ruza 81/46
Çeriko 83/14
Çerkezyan, Sarkis 81/42
Çerman, Nejat 81/30
Çetin, Atilla 82/45
Çetinok, Olcay 84/63
Çetin, Cem 79/10
Çığıraçan, İbrahim Hilmi 83/28
Çınar, Vasıf 84/22
Çiftçi, Murat 79/10
"Çifte Kartal Arması" 82/4, 8
Çin 81/52, 82/7
Çine 84/17, 20
Çine Barajı 83/59
Çinli Bir Müslümanın Bayram Tebriği 84/26
Çistay hapishanesi 84/35
Çocuk Esirgeme Kurumu 81/19, 21
Çoker, Fahri 80/63
Çolak, İbrahim 84/50
Çoruh Nehri 83/59
Çoruh Vadisi 83/59
Çorum 84/25
Çölgeçen, Sami 82/55, 56
Çukurcuma 82/36
Çürüksulu Mahmud Paşa (Harbiye Nazırı Vekili) 83/5

D

Dadybra (Devrek) 84/11
Dafnona 83/32
Dahiliye Nezareti 79/40, 83/40
Dahiliye Vekâleti 82/25
Dalmaçya 83/12, 13
Danacıoğlu, Esra 81/4
Danimarka 79/24
Danişmendli Emir Gazi 84/5, 8
Dankelman (Mösyö) 79/24-26
Dantjko, Dimitri Mihaeloviç 81/9
Darphane 83/58, 84/25
Darülelhan 79/51
Darülfünun 82/4, 8, 11, 15, 84/36
Daş, Mustafa 84/4
Davamız 82/21
Deli Avo 84/57
Demir, Fevzi 82/55
Demir, Tanju 81/60, 82/9
Demirel, Süleyman 80/61
Demokrat Parti 80/61, 81/13, 14, 23, 24, 28, 43, 45, 82/15
Demokritos 80/4
Denizcilik Bankası 81/20, 46
Denizli 79/38-40, 80/41, 81/25, 84/9
Denizli Depremi (1900) 79/38
Denizli İktisat Bankası 80/29
Denktaş, Rauf 81/27
Depremin Yıkamadığını Yıkan Mutasarrıf 80/63
Der Sahak 84/57
Deraliyye 82/48
Derby, Sinkler W. 83/39
Derman, Hasan 81/46
Dersaadet Bankası 79/4, 11, 14, 20, 80/18-21, 24
Dersaadet Küçük İkrazat Sandığı T.A.Ş. 80/28
Dersaadet Tahvilat Borsası 79/12
Descartes, René 80/5
Descorbes 83/12
Detors, Denis-Louis 79/59
Devellioğlu, Ferit 80/43
Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 79/30, 31
Devlet İstatistik Enstitüsü 82/24, 28
Devlet Sanayi Ofisi 80/30
devletçilik 80/58
Devletçin, Abdurrahman 84/33
Dil Encümeni 83/26
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 82/13, 17
Dilber Kardeşler Müessesatı Tuhafiye T.A.Ş. 81/46
Dilber, İbrahim 81/46
Dilek 82/63
Dilimizin Alfabesi 83/28
Dilmen, İbrahim Necmi 83/26, 28
Dimitraki Efendi 84/36
Dinamo, Hasan İzzettin 81/45
Dinar 79/39
Dinar Depremi (1875) 79/38
Diran İşnami Efendi 84/36
Divan-ı Hümayun 82/17
Divan-ı Muhasebat Mecmuası 84/40
Divriği 80/41
Diyanet İşleri Başkanlığı 83/17
Diyarbakır 84/25
Dobretsberger 82/15
Dobruca 83/57
Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. 80/13
Dokuz Eylül Üniversitesi 80/57, 82/11, 84/13
Dolmabahçe Sarayı 81/19, 20
Donanma Mecmuası 79/64
Donizetti, Giuseppe 81/62, 63
Don Quichotte 84/57
Dosdoğru, Hulusi 81/45
Doyçe Orient Bank 82/36
Dördüncü Vakıf Han 81/47, 82/36, 84/51
Dördüncü Türk Tarih Kongresi 82/17
Dresden 84/63
DTCF Dergisi 82/17
Duhem, Pierre 80/4, 6
Dulac, Edmund 80/11
Duman, Mustafa 83/25
Durkheim, Emile 82/21
Duru, Kâzun Nami 83/27
"Duvarların Arkasında" 83/63
Duygu ve Düşünce 82/63
Dündar, Fuat 82/52
Dündar, Haydar 81/49
Dünya Bankası 79/13
Düvel-i Muazzama 79/15
Düyun-ı Umumiye 79/15-17, 20, 80/37, 82/32, 84/42, 48
Düyun-ı Umumiye'nin İstihdam Politikaları (1881-1909) 79/15
Düzce 82/45
Dzabulvar 84/57
Dzielska, Maria 79/54, 55

E

E. J. Brill Yayınevi 81/58
Ebu Hanife 81/53
Ebu Yusuf 81/53
Ebu'r-reyhan Biruni 83/25
Eczacıbaşı, Ferid 84/37
Eden, Anthony 81/24, 28
Edhem (Doktor) 84/37
Edhem Bey 82/49
Edhem Hasan Bey 80/27
Edhem Kadri 84/19
Edirne 82/55, 84/47
Edirnekapı 80/51
Edirnekapı Şehitlikler İmar Cemiyeti 81/46
Edirneli Emin Bey 80/27
Edison, Thomas 83/38
Edremit 80/28
Edward III. 84/24
Efes Konsili 79/55
Efimeris 81/14
Eftim (Papa) 81/30, 31
Ege Bölgesinden 1920'li Yıllara Ait Deprem Fotoğrafları 79/42
Ege Üniversitesi 81/4
Egebank 80/29, 56
Eğilmez, Cafer Tayyar 84/47
Eğirdir 79/38
Eğriboz 79/46, 48
Eğriboz Depremi (1694) 79/45
Eğriboz Kalesi 79/45, 46
Eisenhower Doktrini 81/26
Ekinci, Kâmil 80/61
Ekinci, Oktay 83/59
Ekinci, Reşat 80/61
Ekmekçiler Cemiyeti 80/29
Ekonomi Ansiklopedisi 80/56
Ekrem Bey 82/9
Ekspres Matbaası 80/12, 13
Elazığ 84/57
Elaziz (Elazığ) İktisat Bankası 80/29
Eldem, Edhem 80/8
Eldem, Halil Edhem 82/11, 13
Elefiheri Foni 81/14
Elektrik Mühendisleri Odası 83/58, 59
el-Hac Ali Bey 82/48
el-Hâc Mustafa Efendi 81/53, 54
Elidemir, Mustafa 80/61
"Elifba Raporu" 83/26
Elmacı, Mehmet Emin 80/63
Embros 81/14, 33, 36
Emilianos (Patrik Vekili) 81/29, 32
Emin Ağazade Emin Bey 84/20
Emin Mağmumi Bey 80/29
Emine Hanım 84/31
Eminönü 81/33, 82/33, 36
Emir Gazi 84/6
Emir Suud 82/55
Emirgân 81/20
Emlak Kredi Bankası 81/46
emperyalizm 80/36, 84/27
Emre, Ahmet Cevat 83/26
Engels, Friedrich 80/6, 83/16
Enver Paşa 83/5-10, 24, 25, 84/56
Enver Paşa Hattı 83/25
Enveriye başlığı 83/24
EOKA 81/24, 26
Erdem, Murat 84/55
Erdoğan, Ünal 83/59
Ereğli Bez Fabrikası 80/30
Erenyol, Naki 81/46
Ergani Bakır Madeni 80/26
Ergemen, Sadık 80/32
Ergenekon 82/7
Erhan, Çağrı 84/54
Erhat, Azra 79/30
Erim, Nihat 81/17
Erişirgil, Mehmet Emin 83/26

Erken Cumhuriyet Döneminde Nüfus Sorunu Üzerine Bir Eser: *Davamız* 82/21
Erkin, Feridun Cemal 80/53
Erler, M. Yavuz 80/63
Erman, Yorgi 81/46
Ermenek Ahali Bankası 80/29
Ermeni alfabesi 83/25
Ermeni Biçki-Dikiş Yurdu 81/48
Ermenilerin Sosyalist Donkişot'u Yoldaş Pançuni'nin Çalışmaları 84/56
Erol, Turgay 79/33
Eroma, Burhan 82/50
Erozan, Celal Sahir 83/26, 28
Ertaylan, İsmail Hikmet 83/26
Eruzun, Cengiz 83/58
Erzin 81/46
Erzurum 80/28, 83/47
"Esaslı Vazife" 82/28
Eserler I 84/34
Esi, Sait İbrahim 81/46
Eski Emektar Haremağaları Yardım Cemiyeti 81/46
Eski İstanbul Yaşayışı 81/53
Eski Türklerde Milli Alâmetler 82/4, 7
Eski Yazıdan Yeni Yazıya 83/28
Eskişehir 81/25, 36, 84/25, 44, 49
Eskişehir Bankası 80/29
Eskişehir Murakıplığı 84/44
Eskişehir Şeker Fabrikası 84/50
Eskişehirli Vehbi Efendi 84/43
Esmer, Ahmet Şükrü 81/17
Etem Vessaf 84/15, 21, 22
Etibank 80/10, 30, 81/46
Etili, Ziya Gevher 81/8
Etnos 81/18
Euclid 80/5
Eudemos 80/5
Eviniz, Bankanızın Hediyesi 79/28
Evkaf Nezareti 84/32
Evliya Çelebi 80/39, 40, 43
Evren, Burçak 83/36
Eyüp 81/53, 82/35
Eyüp (Hz.) 80/39

F

Fafa Mehmet 81/10
Faliron Körfezi 81/16
Fas 82/56
Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar 82/18
Favorite Records 83/39
Fazlıoğlu, Ayşe 84/54
Febvre, Lucien 82/14, 16
Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti 82/55
Fehim, Münif 80/49
Fener 81/20, 29, 30, 33, 36, 83/14
Fener Rum Patrikhanesi 81/14, 15, 31
feodalite 84/28
Ferid Bey (Remzizade) 80/27
Ferman, Cumhur 79/20
Fesatı 82/56
Feshane Mensucat 80/26
Fevzi Bey (Aydın Valisi) 84/17
Fırat, Melek M. 81/22
Fırtına Vadisi 83/58, 59
Filadelfia (Alaşehir) 84/9
Filibeli, Şevket 81/49
Filistin 81/4-6, 8-10, 83/24
Filistin Manda Yönetimi 81/8
Filos tou Paidiou 81/14
Finkel, Caroline 79/44
Fizan 82/55, 56
Fleet, Kate 81/59
Floransa 79/10
Ford Vakfı 84/55
Forum 81/26
Foto Güler 80/13
Foto Phebus 84/31
Foto Şehbal 80/55
Foundations of Turkish Nationalism 83/16
François I. 81/62, 84/63
Fransa 79/8, 22, 24, 57, 80/23-25, 81/23, 58, 82/64, 83/12-14, 84/24, 27
Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu 1767-1802 82/16
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 82/37
Fransız Devrimi 80/33, 83/12, 17
Fransız Topograf Cemiyeti 82/33
Fratelli Haim 82/34
Frederika 81/19, 20
Fruili 83/61
Fuad Paşa (Sadrazam) 79/11, 58, 83/25

G

Gabrova 83/32
Gadames 82/56
Galante, Avram 81/9, 83/26
Galata 79/6, 11, 20-22, 58, 80/10, 18, 23, 81/48, 53, 82/33
Galata Bankerleri 79/4, 11, 18, 20, 21, 80/24
Galatasaray 81/39, 82/36, 83/63
Galilei, Galileo 80/5
Galip Bey 83/35
GAP 83/59
Garanti Bankası 80/10, 31
Gaspıralı, İsmail 84/33, 34
Gat 82/56
Gatrun 82/56
Gavras, Konstantin 84/5, 6
Gaye-i Milliye 82/63
Gebze 82/46, 83/34
Gedikpaşa 81/43
Gelibolu 83/26
Gemlik 84/43
Gemlik Sunlipek Fabrikası 80/30
Gençkaya, Ömer Faruk 84/55
Gençler Derneği 82/62
Gerga 83/59
Germen, Murat 83/63
Germen, Osman 81/46
Germencik 84/20
Gesar, Arsen 81/46
Gesaratsi, Aleksan 84/30
Geyve 82/45, 46
Gıslaved Kauçuk Sanayi ve Ticaret T.A.Ş. 81/46
Giyaseddin Keyhüsrev 84/8, 9, 11
Gibbon, E. 79/56
Gibbons, H. A. 82/11
Giese, Friedrich 82/11
Gine Körfezi 82/55
Ginzburg, Carlo 83/61-63
Giraud, William 81/49
Giresun 80/28, 41, 81/11
Girit 82/55, 83/14
Gladani 79/6
Globalleşme 84/29
Goad, Chase E. 82/33, 37, 38
Goldin, J. 81/9
Gomel, Rişar 81/49
Gondol Şarkısı 81/63
Gorbatenco, G. T. 81/4
Gök, Hayrullah 83/4
Gökalp, Ziya 83/16, 17
Gökay, Bülent 81/7
Gökay, Fahreddin Kerim 81/16, 20, 31, 32, 39
Gökbel Vadisi 83/59
Gökçe, Cemal 83/59
Gökdemir, Oktay 80/57, 58, 61
Gökeye Köyü 81/46
Gökovalı, Şadan 83/59
Gökyay, Orhan Şaik 80/62
Göle, Münir Hüsrev 84/50
Gölen, Zafer 83/12
Göller Bölgesi 79/38
Gölpınarlı, Abdülbaki 82/15
Gördes 84/20
Görey, İhap Hulusi 80/8, 14, 15
Gövsa, İbrahim Alaaddin 83/26
Gözlem 80/55, 56
"Gramer Hakkında Rapor" 83/26
Gramofon 83/41
Gramofon Plaklarında Kuran Okunmasının Yasaklanması (1906) 83/38
Grantay, İbrahim Osman 83/26
Greger, René 81/10
Grek alfabesi 83/25
Grivas 81/24
Güçer, Lütfi 82/15, 19
Gülek, Kasım 81/15, 18
Gültekin, Cemal 82/63
Gümüşhane Bakır Madenleri 79/6
Gündüz, Tufan 83/61
Güneşspor 81/35
Güney, Eflatun Cem 82/63
Günkut Akın: Hermenötik ve Mimarlık 79/30
Gürkan, Hilmi 81/46
Gürsoy, Nilüfer 81/19
Gürtunca, M. Faruk 80/49
Güzelbahçe Sokağı 81/41

H

Habib Bey 80/33
Hacı Abdi Bey 82/47
Hacı Ali Paşa Depoları 84/37
Hacı Başik Efendi 84/36
Hacı Ebubekirzade Osman Efendi 80/27
Hacı Hüseyin Ağa 82/47
Hacı Midhat 84/37
Hacı Nuri Efendi 84/44
Hacı Reşit Paşa 80/40
Hacopulos, Aleksandros 81/32
Hadımköy 80/34
Hafız Hakkı 83/6
Hâkimiyet-i Milliye 82/62, 83/27, 28
Halbwachs, Maurice 82/15
Haldia 84/7
Halep 79/49
Halet Efendi'nin Büyükelçiliği 1800-1802 82/16
Halfeti 83/59
Halikarnas Balıkçısı 79/30
Haliklopulos, Eustache 81/49
Halil Hamid Paşa 82/48
Halim Bey 80/29
Halis Turgut Bey 82/63
Halit Tahir Bey 80/29
Halk 82/6
Halk Bankası 80/10

Halk Dershaneterine Mahsus Türk Alfabesi ve Seçme Yazılar 83/28
Halka Doğru 82/14
Halkapınar Dokuma Fabrikası 80/30
halkçılık 80/59
Hamallar Cemiyeti 80/29
Hammer, Joseph von 82/16
Hamparsomyan Depoları 80/60
Harbiye 81/40
Harbiye Nezareti 79/40, 80/26, 34, 83/5, 84/37
Harem'den Mektuplar-I 82/19
Harf Devrimi 80/60
Hariciye Nezâreti 79/24, 82/40
"Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" 82/15
Harris, George Seller 84/55
Harvey, William 80/5
Hasan Ferid Bey 79/4, 80/18
Hasan Paşa 83/12, 14
Hasankeyf 83/59
Hasankeyf Gönüllüleri 83/58
Hasankeyf Kurtarma Komitesi 83/58
Hasip Efendi (Nerdübancızade) 84/43
Hatay 83/24
Hava Oyunları 79/10-14
Havâic-i Kanuniyemiz 83/18
Havva 80/39
Havyar Han 79/11
Hayat Mecmuası 82/8, 28
Haydar Mehmed Bey 84/50
Haydar Rüştü 84/14
Haydar Salih Bey 80/29
Haydarpaşa 81/16, 82/33
Hayfa 81/4
Hayfa Limanı 82/55
Hayri Efendi 84/36
Hayri Lütfullah 82/63
Hazine Müsteşarlığı 79/28
Hazine ve Has Odalar 79/61
Hazine-i Âmire 81/53
Hazine-i Evkaf 84/31
Hazine-i Hassa 80/26
Helli Kruvazörü 81/20, 81/16
Helsinki Zirvesi (1999) 81/22
Hendek 82/45, 47
Hereke 81/16
Herkese Mahsus Yeni Harflerle Resimli Türkçe Alfabe 83/28
hermenötik 79/31
Heybeliada 81/14, 36
Heybeliada Ruhban Okulu 81/14
Heyd, Uriel 83/16, 17
Heyet-i Mahsusa 84/46
Hıfzı (Mühendis) 84/14
Hınçak 84/57
Hıyanet-i Vataniye kanunu 83/24
Hiç Bilmeyenlere Türkçe Alfabe ve Hece 83/28
Hidayet İsmail 83/26
Hikmet Bey 80/29
Hilal-i Ahmer Cemiyeti (bkz. Kızılay)
Hilmi Abidin 82/63
Himaye-i Etfal Cemiyeti 82/21
Hindistan 79/57, 80/40, 81/52, 82/55, 83/24
Hisarbank 79/14
Hitler 82/8
Hitler, Adolf 79/20, 81/44, 83/38
Hizmet 80/63, 84/14-18, 20
HMS Malaya Zırhlısı 79/49
Hoca Bestenigâr Ziya Bey 79/51
Hoca Emin Efendi 84/16
Hocapaşa 82/32
Hollanda 79/10, 24, 83/38
Honaz 84/9
Hopkinson, Henry 81/24
Horasan 82/56
Hortozlu 83/32
Hronos 81/14
Huber, R. 82/33, 38
Huygens, Christiaan 80/5
Hüdavendigâr 82/48, 46, 84/25
hümanizm 79/30
Hürmünyan, Asdvadzadur 84/30
Hürriyet 81/28, 29, 31-33, 35-37
Hürriyet Cemiyeti 84/33
Hürriyet ve İtilaf 84/37
Hüseyin (Kral) 79/49
Hüseyin Baki 84/50
Hüseyin Hüsameddin Efendi 82/4-6
Hüseyin Hüsnü Bey (Kavalalı İbrahim Paşazade) 80/27, 29
Hüseyin Nafi Bey 80/29
Hüseyin Namık Bey 82/7
Hüseyin Paşa (Adalı) 82/47-49
Hüseyin Şaban bin Yunus 80/29
Hüseyinköy 83/32, 33
Hüsnü Bey 80/29
Hypatia 79/54-56
Hypatia of Alexandria 79/54

I

ICOMOS Türkiye Milli Komitesi 83/58
Ifantis, Kostas 84/55
Ilgaz 83/22
Ilısu 83/59
Irgun 81/9
Isparta 79/38, 80/28, 63
Isparta Depremi (1899) 79/38
Isparta İplik Fabrikası 80/26
Işık 82/7

İ

İbn Bibi 84/9
İbnülemin Mahmud Kemal 82/11
İbrahim (Hz.) 80/39
İbrahim Ağa 82/47
İbrahim Bey 84/36
İbrahim Hakkı Efendi 84/45, 46
İbrahim Süreyya Bey 80/28
İbrahimağa 79/51
İbrani alfabesi 83/25
İcadiye Tiyatrosu 82/36
İçtihâd 83/18, 20
İdare-i Milliye 82/63
İdilli, Ayaz, M. İshaki 84/33, 34
"İdil-Ural Milli Kurtuluş Hareketinin Büyük Önderi Ayaz İshaki" 84/34
İhap Hulusi (bkz. Gorey, İhap Hulusi)
İhsan-ı Hüda Motoru 81/10
İhtiyaruddin Hasan bin Gavras 84/8
İkdam 82/5-7, 83/27, 28
İki Aşık 84/35
İkinci Adam 84/22
İkinci Dünya Savaşı 80/30, 36, 53, 61, 81/12, 13, 20, 23, 37, 83/24
İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Yunan Yakınlaşması: Kral ve Kraliçenin Türkiye Ziyareti 81/12
İkinci Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 82/18
İkinci Meşrutiyet 79/64, 80/33, 34, 82/33, 52, 83/16-20
İkinci Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri 83/16
İkinci Türk Tarih Kongresi 82/14
İkinci Viyana Kuşatması 84/63
272 Yıl Öncesinin Aşuresi 80/39
İktisat Fakültesi Mecmuası 82/15, 17
İktisat Vekâleti 80/30
İl 84/34
İl Sözü 84/34
İlancılık A.Ş. 80/12
İleri, Celâl Nuri 83/16, 18-20, 25, 28
İletişim Yayınları 82/64
İlkin, Akın 80/56
İlkiz 82/63
İller Bankası 80/30, 81/46
İmam Hüseyin 80/39, 40
İmamu Muhammed 81/53
İmla Lügati 83/28
İmroz 81/35
İMTAŞ 82/37
İn Salah 82/56
İnalcık, Halil 82/15-18
İnan, Abdülkâdir Süleyman 82/4
İncekemer Köprüsü 83/59
İnci, Handan 83/49
İncil 83/62
İnegöl 80/29
İnegöllüzade Refet Bey 80/27
İnegöllüzade Safvet Bey 80/27
İngiltere 79/8, 22, 27, 80/5, 23-25, 32, 81/6, 13, 15, 23, 24, 26, 82/55, 83/12, 84/27, 54
İnönü, İsmet 81/15, 18, 44, 45, 83/29, 84/13
İnşaat Mühendisleri Odası 83/58
İnşaat ve Keşfiyat Şirketi 82/33
Ioannes Komnenos II. 84/5, 6, 8, 10, Ioannes Vatatzes III. 84/9
Ionika 83/32
İpar, Mehmed Hayri 84/50, 51
İpekçi Kardeşler 81/46
İpşirli, Mehmet 81/58
İrade-i Milliye 82/62, 63
Iran 80/40, 83/24, 84/56
Iran Bankası Anonim Şirketi 80/28
İrepoğlu, Gül 79/63
İsa (Hz.) 80/39, 83/62
İsaak, Alfred 82/15
Isaakios 84/5, 6
İskenderiye 79/51, 54, 55, 81/24
İskenderiye Kilisesi'nde Şiddet Geleneği ve Hypatia'mn Ölümü 79/54
İskenderun 81/35, 82/55
İskoçya 84/24
İslam Ansiklopedisi 81/58
"İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi" 82/18
İslamoğlu, Huri Cihan 84/28
İsmail Efe (Ödemişli) 84/41
İsmail Efendi (Müftüzade) 82/49
İsmail Hakkı Bey 79/51, 80/61
İsmail Hakkı Bey (Murakıp) 84/44
İsmail Paşa 79/46
İspanya 79/24, 59
İsrail 81/58
İstanbul Anıtlar ve Röleve Müdürlüğü 82/37
İstanbul Boğazı 81/5
İstanbul Direktörler Kurulu 79/16
İstanbul Ekspres 81/25, 37, 39
İstanbul Esnaf Bankası 80/29
İstanbul Kasket İşçileri ve Esnaf Derneği 81/46

İstanbul Liman İdaresi Başbakanlığı 81/4
İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Cemiyeti 80/29
İstanbul Nüfus Komisyonu 82/26
İstanbul Sergileri 83/63
İstanbul Sergisi 84/30
İstanbul Şehremaneti 80/29
İstanbul Teknik Üniversitesi 79/21, 22, 30, 31, 82/36
İstanbul Ticaret Odası 81/46
İstanbul Trakya Şeker Fabrikaları 84/50
İstanbul Üniversitesi 79/20, 63, 80/36, 60, 82/15, 84/28
İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği 81/35
İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T.A.Ş. 84/49
İstanbul'un Sigorta Haritaları ve Jacques Pervititch 82/32
İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi 82/22, 27, 28
İstibdâd Dönemi 80/33, 82/40, 41
İstiklâl Caddesi 81/36, 83/63
İstiklal Madalyası 82/8
İstiklal Marşı 79/33
İsveç 79/24, 26, 80/43, 81/58
İsviçre 82/56
İşgal Yıllarında Akhisar, 1919-1922 (Akhisar Belediye Meclisi Kararlarına Göre) 80/57
İtalya 79/45, 57, 80/33, 83/15, 14, 61, 84/7, 11
İtibar-ı Milli Bankası 80/27
İtikadât-ı Batılıya İlân-ı Harp 83/18, 19
İttihâd-ı İslâm 83/18
İttihad-ı Milli Türk Anonim Şirketi 82/36
İttihat ve Terakki Cemiyeti 79/40, 80/33, 34, 57, 82/52, 55, 83/4, 6, 9, 10, 17, 84/36,
İyonya Adaları 79/48
İzmir 79/24-26, 33, 39, 80/10, 27, 55, 61, 63, 81/25, 28, 46, 82/33, 55, 83/21, 84/13, 14, 84/36, 37
İzmir Bankası 79/24, 25
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası 80/29, 56
İzmir Fuarı 81/46, 49
İzmir İktisat Kongresi (1923) 80/26, 58, 82/11
İzmir Murakıphğı 84/41
İzmir. 1 Temmuz 1948: Kabotaj ve Denizcilik Bayramı Kutlamaları 79/33
İzmir 80/63
İzmir'den Bir Kurum Tarihi 80/55
İzmit 81/16, 82/45, 46, 48, 49, 83/33, 34
İzmit Kâğıt Fabrikası 80/30
İznik 79/56, 84/8, 9
İznik İmparatorluğu 84/8, 10
İznik konsili 79/54
İznikli Osman Beyzade Mustafa Bey 82/47
İzzeddin Keykavus II. 84/9
İzzet Bey (Bandırma Voyvodası) 82/46
İzzettin Bey 80/29

J

Jacquart, Camille 82/28, 82/22
Jeulin, Jacques 80/16
Japonya 81/52, 84/34, 35
Johannes 23. (Angelo Giuseppe Roncalli) 80/50-54
Jön Türkler 80/37, 82/55, 84/36

K

Kââtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi 82/34
Kabotaj ve Denizcilik Bayramı 79/33
Kaçar, Turhan 79/54
Kadıköy 82/33
Kadınlarımız 83/18
Kadri, Hüseyin Kâzım 80/39
Kadri Paşa (Başcerrahı) 83/50
Kadro 82/24
Kadro Harekeli 82/16
Kafkasya 83/64, 84/55, 56
Kahire 81/9, 83/40, 84/31, 84/57
Kalan Müzik 81/63
Kalıplaşmış Tarih Bilincine Müzikal Katkı 81/62
Kalitea 83/32
Kaltakkıran, Faik 84/50
Kalyoncu Ali Ağa 82/46-48
Kâmil Efendi (Senirkentli) 80/64
Kandıra 82/48
Kano 82/56
Kanun-ı Esasi 82/9, 83/55, 57
Kanun-ı Esasi Encümeni 82/4
Kanunlar 82/16
Kapadokyalı George 79/55
kapitalizm 79/10, 84/28
Kapitülasyonlar 79/24
Kaplan, Rasih 84/50
Kara Baba Hisarı 79/45, 46
Kara Bayraktar 82/48
Kara Osman Ağa (Adapazarı Ayânı) 82/45-49
Kara Yorgi 83/14
Karaapdulbaki Köyü 83/34
Karabekir, Kâzım 83/25, 47
Karabük Demir Çelik Fabrikası 80/30
Karadeniz Bankası 80/29
Karahisar 79/38, 84/43
Karakışla, Yavuz Selim 79/24, 80/33, 81/ 52, 82/39, 83/38, 84/30
Karal, Enver Ziya 82/16
Karaman 81/42, 83/32
Karaman Çiftçi Bankası 80/29
Karaman Tarihi 84/24
Karamanlis, Konstantin 81/26
Karamursal, Ziya 82/16
Karaoğlu, Mehmet 81/49
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 83/26
Karapınar 84/14, 17, 20
Karasu 82/45, 46
Karayalçın, Murat 84/55
Karayalçın, Okay 83/59
Karesi 84/25, 42
Karkamış Barajı 83/59
Karlıdağ, Abdullah Cevdet 83/16
Karlofça Antlaşması (1699) 79/48
Karşıyaka 80/13
Kartal (Mösyö) 84/36
Kartal, Alp 81/16
Karyalitton 83/32
Kasaba 79/42
Kasım Paşa (Kocaeli Mutasarrıfı) 82/47, 48
Kasım, Kamer 84/55
Kasianos 84/8
Kastamonu 82/28, 83/21, 22, 84/6, 10, 25
Kastamonu Bankası 80/29
Kavaklı Camii 80/64
Kaymas 82/47
Kaynarca 82/46
Kayseri 80/28, 83/27, 84/30
Kayseri Bez Fabrikası 80/30
Kayseri Bünyan İplik Fabrikası 80/26
Kazan 84/34
Kazaz, Selahattin 82/37
Kazgan, Gülten 79/20
Kazgan, Haydar 79/12, 18, 80/23
Kâzım Bey 84/36
Kâzım Paşa (Koniçeli) 80/40
Keban 83/58
Kebikeç 81/60
Kefalonya Adası 83/14
Kefken 82/46
Kehrubacılar Cemiyeti 80/29
Kelekyan, Diran 80/39
Kent Gıda 84/63
Kepler, Johannes 80/5
Kerbela 82/56
Kerimi, Fatih 84/34
Kerkük 82/55
Kesebir, Şakir 84/50
Kessler, Gerhard 79/20, 82/15
Keyder, Çağlar 84/27-29
Kıbrıs 81/6, 13, 17, 21-25, 27, 28, 30-33, 35, 37
Kıbrıs Türk Kültür Derneği 81/28
Kıbrıs Türktür Cemiyeti 81/24, 25, 28, 34, 35
Kılıç Arslan II. 84/7-9
Kılıç, Selami 83/16
Kılıçzâde İsmail Hakkı Bey 83/16, 18-20, 25
Kıral, Alaettin 80/13
Kırım 84/34
Kırım Nogay 82/7
Kırım Savaşı (1854) 79/11, 80/38, 81/63
Kırımal, Edige Mustafa 84/35
Kızılay 79/38, 40-42, 81/46-48, 84/36, 37
Kızıldeniz 82/55, 56
Kızılhaç 79/41
Kızılırmak 82/62
Kızılyar 84/34
Kibar, Osman 81/49
Kilikya 84/6
Kilimli Kömür Madenleri 80/26
Kiriakatiki Proia 81/14
Kiril alfabesi 83/25
Kirmasti (Mustafakemalpaşa) 82/48
KIT 80/58
KKTC 81/27
Kleopatra 83/38
Knatchbull, Hugessen 81/6
Kobe 84/35
Kocabaşoğlu, Uygur 80/11, 45
Kocaeli 82/45, 46
Kocaeli Halk Bankası 80/29
Kocaeli Tarih ve Rehberi 82/49
Koç, Vehbi 81/46
Koçak, Cemil 81/61
Koçu, Reşat Ekrem 82/12
Kohen, David 82/36
Kohen, Yomtov 81/46
Kolenero 83/32
Koloğlu, Orhan 83/21
Komintern 83/43-48
Komisyon Han 79/11
Konostavlos, Mihail (Emir-i Ahur) 84/9
Konsolit 79/11, 12
Kontumas 81/17
Konya 79/39-41, 80/28, 29, 83/32, 84/6-10, 42
Konya Ahali Bankası 80/29
Konya Sarayı 84/9

Koraltan, Refik 81/17, 46
Koraltürk, Murat 79/20, 28, 33, 80/32
Kore 84/34, 35
Kore Savaşı 80/31, 81/24
Korent Kaleleri 84/24
Korfu 83/14
Kosova 84/24
Kosova Savaşı 84/24
Kostanitis 83/32
Koyré, Alexandre 80/4
Kozluköy 83/32
Köken, Rahmi 84/50
Köker, Osman 83/58, 84/56
Köktürk alfabesi 83/25
Köni, Hasan 84/55
Köprülü, Mehmed Fuad 81/13, 16, 20, 24, 52, 82/6, 7, 12-15, 17, 83/25, 26
Köseoğlu, Mehmed 82/49
Kösedağ Savaşı 84/9
Kösemen, Enver 81/49
Köstence 81/6, 9, 10
Köstence Limanı 81/4, 11
Köşk 84/14
Köymen, Oya 79/18
Krakow 84/63
Kressenstein, Kress von 83/6, 10
Kudüs 81/8, 9, 84/8, 35
Kuhn, Thomas S. 80/4
Kulaksız Köyü 82/49
Kuleli Konak 82/45, 49
Kuleönü İstasyonu 80/63
Kumkapı 81/42-44
Kuneralp, Sinan 84/54
Kuniholm, Bruce 84/55
Kunyaris, Niko 81/49
Kurdalan 83/32
Kurgan, Şükrü 80/40
Kurşunlu Hamamı 82/36
Kurt Masalı 82/4, 5
Kurtuluş Savaşı 81/36, 82/16, 83/19, 24, 84/18, 40, 41, 44, 46, 48
Kurtuluş Savaşı'nda Akhisar 80/57
Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi 80/63
Kutalmış oğlu Süleymanşah 84/10
Kutsal Sinod 81/15, 20
Kuvayı Milliye 84/42, 46
Kuyucak, Hazım Atıf 79/20
Küba 79/22
Küçükömer, İdris 80/37
Kültür Bakanlığı 79/30, 83/37
Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 79/61
Kürtaj Mütehassısı Alman Doktor Madam Mari Zibold 82/39
Kütahya 84/25
Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 84/41

L

La Rent Turque 80/25
Lale Devri 79/63, 80/43
Lâleli 80/13
Lardone, Francesco 80/50, 52, 53
Latife Hanım 81/10
Latin alfabesi 83/25
Lawson, Fred H. 84/55
Le Messanger d'Athenes 81/18
Lehlebicioğlu, Reşat 81/49
Lefkadya 83/14
Lefke (Osmaneli) 82/48
Lefkoşa 81/23, 26
Lehistan 84/34
Lenin, Vladimir İliç 83/43
Leon 84/6
Letaif (Mösyö) 84/36
Letters Historique 79/45
Levni 79/61, 63
Lewis, Bernard 83/17
Library of Congress 84/30, 31
Libya 82/56
Likodromion 83/32
Liman Lokantası 81/24, 34
Limni 83/9
Liseli Gençlerin Gözüyle Cumhuriyetimiz Yerel Tarih Yarışması 84/49
Livadia 79/46
Locke, John 80/5
Lole, Sarkis Elyas 84/63
Londra 79/20, 80/11, 81/6, 24, 26, 35, 58, 63, 82/33, 84/31
Londra Konferansı (1955) 81/25, 36
Londra Osmanlı Saray Müziği Akademisi 81/63
Londra Üniversitesi 80/36
Londra'dan İzmit Kâğıt Fabrikası'na Banknotların İmha Öyküsü: Batan Geminin Paraları 80/52
Louvre Müzesi 79/60
Lowry, Heath 84/55
Lozan 81/24, 29
Lozan Antlaşması 79/33, 80/30, 58, 81/17, 22, 83/32, 84/48
Lök, Atilla 79/30, 80/36, 84/27
Luddite 79/16
Lübnan 79/44
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası 80/29

M

Maarif Encümenleri 82/9
Maarif Vekâleti 82/4, 5, 8, 9, 83/26
Macaristan 81/6
Mach, Ernst 80/6
MacMichael, Sir Harold 81/6, 8, 9
Madamlarımızın ve Mösyölerimizin Tarihi Üzerine Kritik Bir Bakış 81/61
Madonna del Rosario Gemisi 79/57
Madrid 84/63
Magnarella, Paul 84/55
Mahmud II. 79/4, 5, 22, 23, 63, 80/23, 24, 81/53, 54, 62, 63, 82/48, 49, 83/22, 23
Mahmud Şevket Paşa (Sadrazam) 80/34, 83/5, 84/36
Mahmudiye 81/62
Mahmutlu 83/32
Mahmutpaşa 82/33
Makarios 81/24, 26, 29, 31
Maksud Azmi 82/63
Makşiçzade Şakir Bey 80/29
Malatya 81/45, 84/6
Malatya Bez ve İplik Fabrikası 80/30
Malatya Teşebbüsat-ı Sınaiyye 80/26
Malazgirt Savaşı 84/4
Malgart 83/32
Maliye Bakanlığı 79/28, 84/48,
Maliye Nezareti 79/8, 84/47
Maliye Vekâleti 81/48, 82/56, 84/43, 45, 46
Malta 79/49
Malta Sözleşmesi 83/59
Mançurya 84/34, 35
Maner, Burhan 81/49
Mani alfabesi 83/25
Manifaturacı Osman 84/14
Manisa 79/42
Manisa Bağcılar Bankası 80/56, 57, 61
"Manisa Şer'iye Sicillerine Dair Bir Araştırma" 82/19
Mantova 79/45
Manuel Komnenos I. 84/7, 11
Manuel Maurozomes 84/9
Maraş Çeltik Fabrikası 80/26
Mardin Kitabı 84/63
Mardin Şehir Dokusu ve Evler 84/63
Mardin, Ebulula 82/15
Mardin, Şerif 80/37
Margariti 83/32
Markopulo, Stavro 81/37
marksizm 80/6, 36
Marmara Denizi 81/6
Marmara Havzası Depremi (1912) 80/63
Marmara, Rinaldo 80/50
Marshall Planı 80/30
Marsilya 84/56
Marsyas 83/59
Martinville, Leon Scott de 83/38
Marx, Karl 80/6, 83/16
Mavunacılar Cemiyeti 80/29
Mayak 84/34
McCarthy, Justin 84/54
MEBAN 79/13, 20
Mecelle 83/18
Mecidiye 81/62, 63
Mecidiyeköy 81/35
Meclis-i Mebusan 82/55
Meclis-i Vükela 79/6, 7, 83/40
Mecmua-i Fünun 83/25
Mefkure 81/8
Mehmed II. 79/62, 80/23, 84/24
Mehmed III. 79/63
Mehmed IV. 81/62
Mehmed Reşâd V. 79/49, 51, 80/34, 84/36
Mehmed VI. 79/49, 51
Mehmed (Tüfenkçibaşı Köse oğlu) 82/46, 48
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 79/7, 8, 83/23
Mehmed Arif 84/37
Mehmed Bahri Bey 84/37
Mehmed bin Sâlih (es-Seyyid) 79/24
Mehmed Es'ad 84/37
Mehmed Ferîd Paşa (Sadrazam) 82/39-41
Mehmed Nurullah Paşa 82/46, 48, 49
Mehmed Refik 84/37
Mehmed Seyfeddin 79/51
Mehmed Zeki 84/45
Mehmed Ziya 84/37
Mehmet Ali Bey 80/29
Mehmet Cemal Bey 80/29
Mehmet Nafiz 82/63
Mehmet Nureddin 83/28
Mekke 79/49
Mekteb-i Askeriye-i Şâhâne 82/39
Melik Muhammed 84/6, 7
Menderes Vadisi 84/8, 11
Menderes, Adnan 80/52, 61, 81/13-15, 17, 24-26, 28, 34, 35, 39, 46, 84/14, 22
Menemencioğlu, Numan 80/52
Menocchio 83/61-63
Meriç 83/33, 81/7
Mersin 80/28, 82/28
Mersin Ticaret Bankası 80/29
Mersin Üniversitesi 82/55, 84/4

Mesta, Niyazi 81/49
Mesud 84/5-7
Meşeli 83/32
Metz Kuşatması 84/24
Mevlâna 80/54
Meyerson, Emile 80/4
Meyzanlı Tahsin Ağa 83/35
Migo 84/57
Mısır 79/8, 23, 54, 81/26, 82/22, 83/12, 14, 15, 24, 84/31, 45, 46
Mısır Kanunnamesi 84/25
Mısır Vergisi 79/6, 80/19
Mısıroğlu, Kadir 83/24
Mızıka-ı Hümâyun 81/63
Mihael Çikvaşvili ve Ortakları 81/46
Mihail Dukas VII. 84/10, 11
Mihail VIII. 84/9
Mihver Ülkeleri 81/9-11
Milas 80/28
Millet 82/4, 5
Milli Arma Müsâbakası Şartnâmesi 82/4
Milli Aydın Bankası 80/56, 57, 61
Milli Aydın Bankası/Tarişbank Tarihi 80/55
Milli Bayrak 84/35
Milli Eğitim Bakanlığı 81/64, 82/11, 13, 16, 84/33
Milli İktisat dönemi 80/57
Milli İktisat Kongresi 83/25
Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 80/30
Milli İktisat-Milli Burjuvazi 80/36
Milli Korunma Yasası 80/30
Milli Kütüphane (İzmir) 80/60
Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923 80/65
Milli Piyango İdaresi 80/15
Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi 81/46
Milli Savunma Bakanlığı 84/40
Milli Türk Talebe Birliği 81/30
Milliyet 82/28, 83/27, 28
Mimarlar Odası 83/58, 59
Mimarlar Odası İstanbul Şubesi 82/37
Mirmiran Kasım Paşa 82/46
Misak-ı İktisadî 80/58
MİT 81/25
Moda 82/33
Modern Dünya Sistemi 84/28
Mohaç Meydan Muharebesi 84/24
Moltke, Helmuth von 82/35, 83/4, 10
Monceau Sokağı 79/59
Mondros Ateşkes Antlaşması 83/10
Mondros Limanı 83/9
Montreal 83/61, 84/28
Montreux Boğazlar Sözleşmesi 81/5, 6
Mora 79/45, 46, 48, 83/12, 14
Morawitz, C. 79/4, 80/18, 21
Mordo, Cenyo 81/35
Moskov 82/48
Moskova 81/26, 31, 32, 84/34
Moskova Antlaşması (1921) 81/12
Moyne (Lord) 81/9
Muammer Bey (Uşakîzade) 80/27, 81/10
Mudurnu 82/45
Muhacir Nizamnamesi (1913) 82/52
Muhammed (Hz.) 81/53
Muhammed Ayaz İshaki İdili Hakkında Bir Düzeltme 84/33
Muhammedyarov, Şakir 84/33
Muharrem Kararnamesi (1881) 79/15, 80/57
Muhiddin Bey 84/47
Muhtasar Türkçe Gramer 83/28
Muğla 83/59
Mukadder (Doktor) 84/14
Mukaddimât-ı Tarihiye 83/20
Mumcu, Uğur 80/58
Munzur Vadisi 83/59
Murad II. 84/25
Murad III. 79/63
Murad V. 79/49, 81/62
Murzuk 82/56
Musa (Hz.) 80/39
Musâhipzâde Celâl 81/53
Mustafa Bey 82/46, 47
Mustafa Efendi (Alnağazade) 80/27
Mustafa Enver Bey 84/36
Mustafa Necati Bey (Maarif Vekili) 82/5
Mustafa Nusret 82/62
Mustafa Reşid Paşa (Sadrazam) 79/57, 60, 81/54
Mustafa Suphi 84/34
Mustakay, Kayyum 84/34
Muzaffer Bey 83/9
Mübadillerin Gelişi ve Yeni Bir Hayat 83/32
Mücahede-i Milliye 82/63
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 84/42
Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 84/36, 37, 43
Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi 84/36
Müdafaa-i Milliye Vekâleti 84/41, 42, 45
Mühimme Defterleri 82/46
Mülkiye 84/28
Münif Paşa 83/25
Münih 84/35, 63
Münster Üniversitesi 79/62
Müteferrika 81/60
Myriokefalon Savaşı 84/4, 7, 8

N

Nabi 81/53
Naci, Fethi 83/50
Nafiz (Doktor) 84/14
Nair, Güney 82/62
Nakkaş Osman 79/61
Naltı 82/56
Namık İsmail Bey 82/8
Namık Kemal 83/17, 50
Napoléon 80/23, 83/12
National Geographic Magazine 83/64
NATO 81/12, 15, 23, 24, 27, 28
Naum, J. 81/46
Nazi 81/5, 7
Nazilli 79/42, 80/28, 84/14, 17
Nazilli Basma Fabrikası 80/30
Ne İdim Ne Oldum 81/42
Necati Bey 81/23, 84/50
Necdettin Ali Bey 80/29
Necid Sancağı 82/55
Necip Asım 82/11
Nedim Bey 79/40
Negreponte 79/44, 46
Nejat Eczacıbaşı Firması 81/46
Nesim Levi Efendi 84/36
Nesin, Aziz 81/45
Nesta (Mösyö) 79/25
Nestorius 79/56
Neumark, Fritz 79/20, 82/15
Nevsâl-i Osmânî 79/64
Nevşehir Bankası 80/29
Nevşehir Nalbantlar Cemiyeti 81/46
New Perspectives on Turkey 84/27
New York 81/24, 44
New York State Üniversitesi 84/27
Newnham Koleji 81/63
Newton, Isaac 80/5
Niego, Joseph 80/28
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası 80/29
Nijmagen Üniversitesi 83/38
Nikaea 79/56
Nikeforos Botaniates 84/10
Nikeforos Vatatzes 84/8
Niketas 84/10, 11
Niketas Honiates 84/4, 5, 7
Nikola (Dük) 84/30
Nikola 82/55
Niksar 84/7
Nirven, Suat 82/36, 38
Nissim de Camondo Müzesi 79/60
Nişantaşı 81/39, 41
Nitria Olayı 79/54
Niyazi Ramazan 82/11
Nizam-ı Cedid 81/63, 83/23, 82/16
Nordstern İmtaş Sigorta 82/37
Norman Roussel de Bailleul 84/10
North British 82/32
Northern 82/32
Notaras 84/11
Notre-Dame de Sion 80/51
Nuh (Hz.) 81/52
Nuh Bey 80/39, 82/47
Numan Bey Medresesi 81/53
Numan Usta 83/46
Nuri (Şeyh) 84/37
Nuri Aziz 80/29
Nuri Bey 84/36
Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi 82/27
Nüfus Sayımı (1927) 82/22, 24

O

O'Brien, Patrick 84/27
Odeon 83/39
Odessa 83/9
Odyan, Yervant 84/56
Oğuzhan 82/8
Oğuzlar 81/52, 82/12
Oinaion (Ünye) 84/8
Okay, Cüneyd 81/60
Okay, Orhan 83/49, 50
Okyar, Fethi 84/13-15
10 Temmuz Bayramında Yangın 79/64
Onat, Muammer 79/31
Onat, Naim Hazım 84/50
16. Yüzyılda Bir Değirmencinin Evren Kuramı 83/61
12 Eylül 1980 Darbesi 80/38, 84/29
Onulduran, Ersin 84/55
XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri 82/19
XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı 82/19
Oran, Baskın 84/55
Orbay, Rauf 83/47
Ordu 80/28
Orestes 79/54
Orfeon Record 83/39
Origen 79/54
Orkun, Hüseyin Namık 82/4
Ortabaş, Nevzat 81/49
Ortadoğu Araştırmaları ve Türkiye 81/58
Ortadoğu İktisat Bankası 79/14
Ortadoğu Teknik Üniversitesi 83/59, 84/27, 28
Ortaköy 79/51
Ortayayla 82/63
Ortayh, İlber 79/60, 84/54

Orthodoxia 81/14
Oskan Efendi 84/36
Osman (Moralı) Efendi 82/49
Osman Fuat 84/14
Osmanlı Bankası 79/16, 58, 80/10-12, 14-16, 80/28, 37, 57, 81/46, 82/32, 37, 83/63, 84/31
Osmanlı Bankası Reklam Kampanyaları (1956-1959): Banka, Reklam ve İhap Hulusi Üçgeni 80/8
Osmanlı Coğrafyasında Depremler (1690-1710) 79/44
Osmanlı Çadırları Sergisi 84/62
Osmanlı Devleti, 1600-1908: İktisat Tarihi 80/36
Osmanlı Devleti'nde İlk Kambiyo İstikrarı Sözleşmesi 79/4
Osmanlı Devleti'nde Yabancı Bankalar 79/18
Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda) 82/16
Osmanlı Devleti'nin Doğması ve Büyümesi 82/13
Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri 82/11
Osmanlı İlmiye Teşkilatı 82/16
"Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831" 82/16
"Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü" 82/13
"Osmanlı İmparatorluğunda Şehirlerin İaşesi ve İhracat Yasakları" 82/19
Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışının Kontrolü 84/24
"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" 82/17
Osmanlı imparatorluğu'nun Kuruluşu 82/11
"Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi" 82/11
Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler 82/16
Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı 82/16
"Osmanlı Müellifleri'nde Ekonomik Düşünceler" 82/13
Osmanlı Saray Teşkilatı 82/16
Osmanlı Saraylarında Harem Hayatı'nın İçyüzü 82/19
Osmanlı Süreli Yayınları 81/60
Osmanlı Tarihi 82/16
"Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı" 84/28
"Osmanlı Umum Sigorta Şirketi" 82/32
Osmanlı'da Geciken Bankacılık ve Banque de Constantinople Deneyimi: Metal Paradan Kâğıt Paraya Geçiş 80/23
Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi 81/60
Osmanlıcılık 80/34
Osmanlı'da İlk Banka: İzmir Bankası (1842)-II 79/24
Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri Sergisi 84/63
Osmanlı'nın Seyyar Sarayları 84/62
Osmanlı-Rus savaşları (1806-1812) 82/48
Osmanoğullarının Portreleri 79/61
Ostrogorky G. 84/8
Ostwald 80/6
Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları 84/62
Ovadya, Silvyo 84/63
Oxford Üniversitesi 79/62, 84/27

Ö

Ödemiş 80/28
Ögel, Semra 79/31
Öğütçen, Hacı Hasan 83/33
Öksüzoğlu, Ayşe 80/39
Ölçek Sokak 80/50
Ömer Lütfi Paşa 81/63
Öndün, Zeki 80/32
Özbaran, Salih 81/58, 59
Özcan, Feridun Cemil 84/55
Özcan, Ömer 84/33
Özdem, Ragıp Hulusi 83/26
Özdemir, Hikmet 84/55
Özdoğan, Aslı E. 83/59
Özdoğan, Mehmet 83/58
Özel, Jozef 80/60, 61
Özer, Bülent 79/31
Özgür Gündem 81/45
Özkan, Yakup 83/32
Özmakas, Yavuz 84/36
Özcan, Nihat 80/13
Öztrak, Faik 84/50

P

Paçacı, Gönül 79/51
Padişahın Portresi/Tesavir-i Al-i Osman Sergisi 79/61
Paflagonya 84/6
Pahimeres 84/10
Pakalın, M. Zeki 80/39
Palaiologos, Mihail 84/9, 10
Palladius 79/55
Pamukoğlu, Kiryako 81/46
Panama 81/4
Papagos, Aleksandros 81/24
Papalios, İlya 81/49
Papen, Franz von 81/10
Paris 79/20, 57-59, 80/6, 11, 52, 81/13, 84/30, 34
Paris Borsası 79/20
Paris Konferansı 84/34
Paris Sergisi 84/30
Parvus Efendi 79/11
Pasteur Enstitüsü 82/23
Paşaalhası 83/59
Patton, Marcie 84/55
Paul I. 81/13, 18, 19
Pavia 84/63
Pearson, Robert 84/54
Pehlevi başlığı 83/24
Peker, Mümtaz 82/21
Peker, Recep 80/60, 84/23
Peker, Remzi 81/46
Pelin, İbrahim Fazıl 82/15
Pendik 81/16
Pera 82/33
Perin, Mithat 81/37
Perroux, François 79/20
Pervititch Haritaları 82/33
Pervititch, Jacques 82/33, 34, 36-38
Petersburg 84/34
Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni 83/61
Phrantzes 84/7
Pie 12. (Papa) 80/52
Plastiras N. 81/13
Platon 79/31
Poimenia 79/55
Polatlı 80/28
Polonya 79/55, 83/36, 84/35
Posta ve Telgraf İdaresi 84/47, 48
pozitivizm 79/31, 80/6
Priestley, Joseph 80/5
Proklos 80/5
Promethe 84/35
Promethe Birliği 84/34, 35
Prusya 83/12
Puzantion 84/57

Q

Quataert, Donald 79/15

R

Raby, Julian 79/62
Raguza 84/25
Ralli 79/6
Raphael 79/57
Raşid Efendi 83/14
Raşid Mehmed Efendi (Reisülküttap) 83/12, 14
Rauf Paşa 84/49
Rauf Yektâ Bey 79/51
Ravuko 83/34
Real Armeria 84/63
Reaya ve Köylü 82/16
Refia Sultan 79/49
Refik Besim Bey 84/45
Reform 83/63
Reis Efendi 79/57
Reisülküttap Raşid Efendi'ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa'nın Politik Yaklaşımları 83/12
Reji Şirketi 79/15, 80/57, 63, 82/32
Renda, Abdülhalik 84/50
Renda, Günsel 79/63
Res Serko 84/57
Resimli Cumhuriyet Alfabesi 83/28
Resimli Kitap 79/64
Resimli-Ay'ın Cep Alfabesi 83/28
Resmi Gazete 83/29
Resmi Tarihten Sonra, Şimdi de Resmi Edebiyat 81/63
Resulzade, Mehmet Emin 84/35
Reşat Bey 80/58, 59, 61, 82/7,
Reşideddin 82/7
Reşit Bey 80/29
Reşit Galip 84/15
Reşit Saffet Bey 80/29
Rey, Abel 80/4
Rıdvan Nafiz 82/63
Rıdvanzade Hasan Efendi 80/27
Rıfat Paşa (Berlin Büyükelçisi) 83/9
Rıza Bey 84/36
Rıza Bey (İlâkim) 80/29
Rıza Bey (Muhasebecizade) 80/27
Rıza Paşa (Serasker) 80/29
Righi, Vittore Ugo 80/51
Rockefeller Vakfı 84/55
Rohrscheidt 83/9
Rohwer, Jürgen 81/9, 10
Roma 80/52, 81/52
Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküşü 79/56
Romanya 81/6, 44, 83/36, 57, 84/35
Rose, Kenneth W. 84/55
Rossi, Aldo 79/32
Rotelli 80/50
Rumeli 79/23, 81/53, 83/4, 32, 34, 84/25
Rumiye 82/56
Rus Abidesi'nin Yıkılışı 83/37
Rusya 79/6, 24, 82/22, 83/12, 84/34
Rusya Müslümanlarının I. Kongresi 84/33
Rükneddin Süleyman 84/9
Rüstow, Alexandre von 82/15

S

Sabancıoğlu, Müsemma 79/61, 82/25, 32
Sadak, Necmettin 81/23, 82/28
Peyami Safa 83/16
Safarov, 83/43-47
Sahillioğlu, Halil 82/15, 19
Saide Hanım 81/63
Saint Sauveur Nişanı 81/19
Saint-Antoine Kilisesi 80/53, 54
Said Halim Paşa 83/5, 7, 84/36
Saidü'l-Minâlâvî (Şeyh) 83/40
Saka, Hasan 84/50
Sakaoğlu, Necdet 79/24, 42
Sakarya 84/41
Sakarya Nehri 84/9
Salahaddin Bey 84/14
Salih Efendi 82/49
Sâlih Paşa 79/25
Salihov, Ahmet 84/34
Salkım Salkım Asılacak Adamlar 81/45
Salvador Gemisi 81/5, 8
Sami Paşa 79/7
Samih Rifat Bey 82/8, 84/50
Samsun 80/28, 83/27, 34, 84/44
San Francisco Konferansı 81/12
San, Halûk 81/39
Sanayi Kalkınma Bankası 81/46
Sanayi ve Maadin Bankası 80/28, 30
Sanayi-i Nefise Encümeni 82/5
Sanayi-i Teşvik Kanunu 80/30
Sander, Midhat Sadullah 83/28
Sanders, Liman von 83/4-9
Sangırı 82/55
Sanremo 79/49
Sanver, Selahattin 81/49
Sapakpınar köyü 83/34
Sapanca 82/45, 46, 48, 49
Saraçoğlu, Reşat 80/57
Sarayburnu 80/23, 83/26
Sarç, Ömer Celal 82/15
Sardisli Eunapius 79/55
Sardunya 79/24
Sarper, Selim 81/24
Sarton, George 80/7
Saruhan 80/59
Saruhan, Aleksandr 84/57
Savarona 81/20
Sayarı, Sahri 84/55
Saydam, Refik 81/8
Sayım Günü Evde Oturacaklara Faideli Bilgiler 82/25
Sayıştay 84/40-43, 45-48
Sayıştay Kütüphanesi 84/40
SC 213 Denizaltısı 81/9, 11
Scandella, Domenico 83/61
Schellendorf, Bronsart von 83/5, 6, 8, 9
Schneidertempel Sanat Merkezi 84/63
Schorlemmer, Carl 80/6
Sebah & Joaillier 84/31
Sebastokrator İsaakios 84/5, 7
Seçim (14 Mayıs 1950) 81/23, 24
Seeckt, Hans von 83/4, 8-10
SEKA 80/32
Selahaddin Eyyubi 84/8
Selahaddin Fevzi Bey 80/28
Selamsız 82/36
Selanik 79/23, 81/25, 37, 39, 53, 54
Selanik Bankası 82/36, 84/47
Selanik Matbaası 84/37
Selçuklu 84/5, 8-12
Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler 84/4
Selim I. 79/22, 49, 80/40
Selim III. 79/51, 63, 81/62, 63, 82/16, 45, 23, 83/4
Selim-i Evvel Camii 79/49
Selimiye Kışlası 81/16, 20
Serapeum Tapınağı 79/55
Serbes Cumhuriyet 84/20, 21
Serbest Cumhuriyet Fırkası 84/13-19, 22, 23
Serdivan 83/34
Serendip Adası 80/39
Serez, Enis Tahsil Til 81/20, 21
Sermet Çifter Kütüphanesi 83/63
Server Ziya 83/28
Sevinç, Gülsen 84/54
Sevinç, Kâzım 83/27
Sevr Antlaşması 82/12
Seyahatname 80/40, 43
Seydişehir 79/38
Seyit Bey 84/36
Seyyid Osman Efendi 83/40
Shahhât 79/56
Silay, Tevfik Fikret 84/50
Sınai Kalkınma Bankası 80/31
Sıradışı Bir Yerel Yönetici: Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa 82/45
Sıraselviler 82/36
Sırbistan 80/33, 83/14
Sırrı Bey (Isparta Mutasarrıfı) 80/63
Sibirya 84/34
Sicilya 79/45
Sigmund Weinberg Hakkında Yeni Bir Belge 83/36
Sigmund Weinberg-Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam 83/36
Sigorta Haritalarında İstanbul 82/37
Sigortacılar Birliği 82/37
Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi 82/36
Sigortacılar Kulübü 82/32
Sikâri 84/24
Silier, Orhan 83/59
Silivri 81/5
Simavi, Sedat 81/28
Simplicius 80/5
Simpsolo, Jak 80/61
Sinan Paşa 84/25
Sinanoğlu Dağı 82/49
Sinop 81/11, 82/55, 83/27
Sinop Korveti 82/55
Sirel, Nezihi 81/48
Sirkeci 79/22
Sirkeci İstasyonu 84/51
Sirman, Nükhet 84/28
Sivan, Hagith S. 79/55
Sivas 81/44, 82/62
Sivas 82/62
Sivas Basın Tarihi Üzerine Notlar 82/62
Sivas Kongresi 80/63
Sivas Muallimler Birliği 82/63
Sivas Türk Ocağı 82/63
Sivas Vilayet Matbaası 82/62
"Sivrıada Geceleri" 81/63
Siyasal Bilgiler 82/15
Skilliter Centre for Ottoman Studies 81/63
Skuros, Fedon 81/36
Skylitzes 84/4
Smith, Adam 80/5, 6
Smyrna Bank (bkz. İzmir Bankası)
Snow, T. M. 81/5
Société Générale de l'Empire Ottoman 79/58
Sofuoğlu, Ebubekir 83/55
Sofya 79/49
Soğd alfabesi 83/25
Sokna 82/56
Sokollu Mehmed Paşa 79/62
Sokoni Vakum Petrol 81/46
Sokrates 79/56
Solakbay, Sadık 81/46
"Son Kuşlar" 81/64
Son Osmanlı Padişahının Şam'daki Mezarı 79/49
Son Posta 81/10, 84/14, 22
Sonsaat 83/27
Sotiros Nikodimou Manastırı 79/47
Sozopolis (Uluborlu) 84/6
Söğütlü 82/46, 48, 49
Söke 84/17, 20
Söz 84/34
Spencer, Robert F. 83/17
Squip İlaç Fabrikası 81/46
SSCB 81/12, 18, 23, 31, 83/25, 26
St. Catharine's Koleji 81/58
St. Chariton Günü 79/47, 48
St. Dionysius Kilisesi 79/47, 48
Stalin, Iosif 81/15, 83/38
Stationers Hall 82/33
"Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri" 82/18
Stern 81/9
Stockholm 84/63
Stoilar, David 81/10
Strasbourg Fransız Üniversitesi 82/15
Strötbaum, Hugo 83/38, 39
Struma: Diplomatik Pazarlıklardan Trajik Sona 81/4
Struma Gemisi 81/4-10
Studios Manastırı 80/51
Suallı Araştırmaları Derneği 81/4, 11
Suda Tersanesi 82/55
Suda, Emin Cemal 84/50
Sudan 82/56
Sultan İzzeddin 84/9
Sultanhisar 84/14
Sun 82/32
Sungar, Ekrem 80/32
Sungu, Mehmet İhsan 83/26
Suriye 79/49, 51, 83/24
Suriye Pasajı 81/36
Surp Harutyun Kilisesi 81/44
Susan Skilliter Araştırma Merkezi 81/59
Süleyman I. 79/62, 81/62, 84/24, 63
Süleyman Bey 80/29
Süleyman Elbustani Efendi 84/36
Süleyman Sırrı 84/44
Süleymaniye 81/20
Süleymaniye Tekkesi 79/49
Sümer, Faruk 82/15
Sümer, Hasan 80/32
Sümerbank 80/10, 30, 81/46
Sümerbank İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi 80/32
Sümerbank: Bir Kurum Tarihi 80/36
Sünne-i İbn Mâce 80/40
Süreyya Paşa 80/29
Süryani alfabesi 83/25
Süryani Mihail 84/5, 8
Süveyş Bunalımı (1956) 81/26
Süveyş Kanalı 81/26
Süzepolu Limanı 81/10
Synesius 79/55, 56
Szyliowicz, Joseph 84/55

Ş

Şafak, Erdal 80/55-62
Şahbaba 79/49
Şahin, Mustafa 80/63, 84/49
Şahinzade Fuat Bey 84/14
Şalom 84/63
Şam 79/49
Şam'da Bir Bestekâr Mezarı 79/51
Şamil, Said 84/35
Şanda, Hüseyin Avni 82/16
Şanizade Tarihi 80/39
Şapka Devrimi 79/42, 80/60, 83/20, 24
Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil, İçine Yönelikti 83/21
Şarâînîzâde Abdullah Şâkir Efendi 81/53, 54
Şark Hatıratı 82/35
Şarki Karaağaç Bankası 80/29
Şaziye Hanım 83/50
Şebinkarahisar 84/25
Şehzade Bayezid İsyanı 84/25
Şeker Tarihimizden Bir Parça 84/49
Şeker, Nuri 84/49
Şeker, Özgül 84/49
Şen, Bilal 83/43
Şeni, Nora 79/57, 82/64
Şeref Vapuru 82/55
Şer'i Mahkeme Sicilleri 82/13
Şerif Ali Haydar Bey 84/36
Şeşheş, Nejat 81/49
Şevket Efendi 84/44
Şiir ve Hakikat 83/49
Şile 82/47
Şimendifer Mektebi 84/36
Şirket-i Hayriye 82/33
Şişli 80/13, 81/37
Şişli Ermeni Mezarlığı 84/63
Şit (Hz.) 80/39

T

Taallümde Saadet 84/35
Tâhâ Seyyid ibn Mustafa 83/41
Tahidromos 81/14
"Tahrir-i Nüfus" 82/28
'Tahrir-i Nüfusa Dair Düşünceler' 82/28
Tahsin Bey 84/21
Tahsin Paşa 82/40, 41
Taiz 82/55
Taksim 81/36, 39, 82/33, 36
Takvim-i Vekayi 81/60
Talât Bey 84/36
Talât Paşa (Dahiliye Nazırı) 83/7
Talleyran 83/12
Talu, Esin 81/16
Tan, Nail 80/43
Tanburî Cemil Bey 79/51
Tang 84/33
Tang Yıldızı 84/33
Tannery, Paul 80/4, 6, 7
Tanrıkulu, Ömer 84/34
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 84/50
Tantrix 83/39
Tanzimat 79/4, 5, 11, 21, 49, 80/18, 24, 82/16, 17, 23, 83/16, 23
Tanzimat I 82/16
Tarabya 80/51
Tarih Encümeni 82/4-6, 9
Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi 82/12
Tarih Vakfı 80/55, 82/37, 83/58, 63, 84/27, 63
Tarih ve Toplum 80/43, 81/45
"Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" 82/18
Tarih-i İstikbâl 83/19
Tarih-i Osmani Encümeni 82/11, 12
Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Tarihiye 83/18, 19
Tarîş Tarihi 80/55
Tarnec, Sophie Le 79/57, 60, 82/64
Tarsus 80/28
Taşkent, Kâzım 81/46, 84/50
Taşkışla 82/55
Tataristan 83/26
"Tavzîh-i Kelâm ve Tasrîh-i Merâm" 83/55
Taymas, Abdullah Battal 84/34
TBMM 79/33, 80/28, 58, 59, 81/14, 18, 26, 45, 82/4, 56, 83/17, 21, 25, 26, 29, 84/41, 48
Tefenni 79/38
Tekâlif-i Harbiye 84/43
Tekâlif-i Milliye 84/41-43
Teke 79/40
Tekelioğlu, Sinan 81/35
Tekirdağ 80/20, 83/26, 84/47
Teksel, Yekta 81/46
Tektaş, Afif 81/46
Telgraf ve Posta Nezareti 83/40
Temaşa Mecmuası 81/60
Tengirşenk, Yusuf Kemal 82/15
Teodoros Angelos 84/8
Teodoros Laskaris 84/8, 10
Teodoros Mangafas 84/9
Teodoros Valatzes 84/8
Terakki ve Hürriyet 84/33
Tercüman 81/37
Tersane-i Amire 82/46
Terziyan, Nubar 81/42
Teşkilatı Mahsusa 84/36
Teşvikiye 81/36
Tevfik Fikret 83/17
Tevfik Paşa (Hidiv) 84/31, 37
Tevfik Paşa (Sükkerizade) 80/27
Tezcan, Nuri 80/14
The Gramophone Company 83/38
Theba 83/61
Theodosius I. 79/55
Theophilus 79/54
Ticaret Bakanlığı Arşivi 80/63
Ticaret Borsaları Birliği 81/46
Ticaret Mektebi 79/23
Ticaret Vekâleti 80/26
Ticaret 80/63
Tiflis 83/25
Timurtaş Mahallesi 82/36
Tinbergen, Jan 79/21
Tireli İbrahimbeyzade Mustafa Bey 84/36
TKP'ye İlişkin Tarihsel Bir Tartışma 83/43
Togan, Zeki Velidi 82/4, 6, 8, 15, 83/26
Tokadizade Şekip 84/37
Tokat 79/6, 82/28, 83/27, /84/45, 46
Tokdemir, Ertuğrul 79/21
Toktamış, Fuat 83/50
Toktamış, Selim 83/50
Tolon, Nurullah 81/16
Tombuktu 82/56
Topçu, Altun 82/7
Topkapı Sarayı 79/61-63, 82/19, 84/62, 63
Topkapı Sarayı Arşiv Kılavuzu 80/39
Toplantı 82/63
Toplumsal Tarih 80/63, 81/60, 62, 63
Toplumsal Tarih Çalışmaları 84/27
Toprak, Neşet 80/32
Toprak, Zafer 80/26, 38
Topuz, Hıfzı 81/39
Toscana 79/24
Tosun, Kemal 81/19, 21
Tosya Çeltik Fabrikası 80/26
Tökin, İsmail Hüsrev 82/16
Törehan, Habib Edib 81/46
Trablusgarb 80/33, 82/55, 56, 84/45
Trabzon 80/28, 84/5, 8, 56
Trabzon Elektrik 80/26
Trabzon Liman İnhisarı 80/26
Trakya 80/41, 81/20, 28, 29, 35, 61, 62, 84/47, 50
Trieste 79/57, 80/24, 84/51
Trifonidis Hanı 82/36
Trinity Kolej 81/58
TRT 79/51
Tsaldaris K. 81/12
Tuareg 82/55, 56
Tuğlacı, Pars 82/63
Tuktar, Fuat 84/33, 34
Tulga, Refik 80/50
Tuna, Numan 83/59
Tunalı, Fahri 80/32
Tunaya, Tarık Zafer 80/37, 83/17
Tunçay, Mete 79/49
Tunçdilek, Nejdet 82/15
Tunus 80/40, 82/55
Turhal Şeker Fabrikası 84/50
Tuzcuoğlu, M. Ali 81/49
Tümer, Suri 80/32
Tünel 81/36, 83/63
T.C. Merkez Bankası 80/30-32, 45, 46
Türk Dil Kurumu 81/63
Türk Dili Encümeni 83/28
Türk Dostu Olarak Tanınan Papa 23. Johannes Aziz İlan Ediliyor 80/50
"Türk Efsanelerinde Millî Alâmetler" 82/4, 8
Türk Finans Tarihinde Benzer İki Olay: 1870'lerde Hava Oyunları, 1980'lerde Banker Krizi 79/10
Türk Hava Kuvvetleri 81/19
Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası 82/11
Türk İktisat Tarihi Enstitüsü 82/19
Türk İnkılâbına Bakışlar 83/16
Türk Kasidesi 81/63
Türk Kültür Birliği 84/34
Türk Medeni Kanunu 83/17, 18
Türk Millî Talebe Federasyonu 81/30, 35
Türk Mukavemet Teşkilatı 81/26
Türk Ocağı 82/8, 12, 84/22
Türk Ocağı İzmir Şubesi 84/36
Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti 82/12
Türk Ortodoks Kilisesi 81/30
Türk Parlamento Tarihi 80/63
Türk Philips Limited Şirketi 81/46
Türk Rivayetlerinde Bozkurt 82/4
Türk Sesi 80/63
Türk Sosyal Bilimler Derneği 83/58
Türk Tarih Encümeni 82/11
Türk Tarih Encümeni Mecmuası 82/11
Türk Tarih Kurumu 82/12-14, 16
Türk Tarihi Bilgisi (Halk ve Çocuklar İçin En Eski Zamanlardan Bugüne Kadar) 82/12
Türk Tarihinin Ana Hatları 82/12, 16
Türk Ticaret Bankası 81/46
Türk Ticaret ve Sanayi Bankası 80/28

Türk Ulusçuluğunun Temelleri 83/17
Türk Yurdu 82/4, 6, 14, 84/34
Türk-Amerikan İlişkilerinin 200 Yılı 84/54
Türkçe Gazete 83/28
Türkçülük 80/34
Türkistan 84/34
Türklyat Enstitüsü 82/6, 7
Türkiyat Mecmuası 82/8, 4, 11, 27
Türkiye Bağcılar Bankası 79/14
Türkiye Bankalar Birliği 79/28
Türkiye Bilimler Akademisi 84/27
Türkiye Cumhuriyeti Devleti Armasının Belirlenmesi Çabaları 82/4
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 84/33
Türkiye Emlâk Kredi Bankası 80/30
Türkiye Halk Bankası 80/30
Türkiye Halk İştiraklyun Fırkası 83/44-47
Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 79/18
Türkiye İmar Bankası 80/29
Türkiye İş Bankası 79/61, 80/10, 11, 26-28, 31, 81/46, 47, 83/64
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 79/61
Türkiye İşçi Partisi 84/28
Türkiye Komünist Partisi 80/63, 83/47, 48
Türkiye Köy İktisadiyatı 82/16
Türkiye Sanayi Kredi Bankası 80/30
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 80/26
Türkiye Sigortacılar Birliği 82/37
Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi 82/32, 37
Türkiye Tarihi 82/12
Türkiye Tütüncüler Bankası 80/29
Türkiye'de Finans Tarihi Araştırmalarının Öncüsü Prof. Dr. Haydar Kazgan'la Söyleşi: Yapılacak Daha Çok İş Var 79/20
Türkiye'de Çalışan Yabancı Sigorta Şirketleri Cemiyeti 82/32
Türkiye'de Devlet ve Sınıflar 84/27, 28
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum 80/36
Türkiye'de Milli İktisat 80/36
Türkiye'de Sanayi'nin İnkışafı 82/16
Türkiye'de Tarımsal Yapılar 80/36
"Türkiyede Toprak Meselesinin Tarihi Esasları" 82/13
Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 82/17
Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960) 81/22
Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri 83/17
Türksoy, Alp 81/49
Türkün Yeni Dili 83/28
Türk-Yunan Eğitim Antlaşması (1952) 81/14
Tütünbank 80/55, 57, 60-62
Tütüncüler Bankası 80/56

U

Uker, Asuman K. 84/62
Ukrayna 83/9
Ulagay, Osman 79/13
Uluçay, Çağatay 82/19
Uludağ Bursa Halkevi Dergisi 81/58
Ulus 81/17, 20
Ulusal Kalkınmacılığın İflası 84/27
Uluslararası Para Fonu 79/13
Umurlu 84/20
Uncu Raif Bey 84/20
Upmal 83/47
Urfa 84/34
Urla 81/35
Uslu, Nasuh 84/55
Uşak 80/28, 41, 84/49, 50
Uşak Şeker Fabrikası 84/50
Uşak Terakki Ziraat Şirketi 80/26, 84/50
Uyar, Mesut 83/4
Uyarı, Sabri 84/55
Uygur alfabesi 83/25
Uysal, Adnan 81/49
Uzun Hasan 82/46, 47
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 82/12, 13, 16

Ü

Üçüncü Enternasyonal 83/43, 45
III. Selim'in Hattı Hümayunları Nizam-ı Cedid 82/16
III. Selim'in Hattı Hümayunları-Harpler ve İsyanlar 82/16
Üçüncü Türk Tarih Kongresi 82/16
Ülgener, Sabri F. 82/15
Ülke 82/62
Ülkü 82/13, 15
Ünaydın, Ruşen Eşref 83/26
Ünliler İş Türk Limited Şirketi 81/46
Ünlü, Cemal 83/39
Ünüvar, Kerem 79/57, 82/64
Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası 80/29
Üsküdar 81/53, 82/26, 36
Üsküdar Amerikan Kız Lisesi 81/46
Üsküdar Bankası 80/29

V

Vakıflar Bankası 81/46
Vakit 81/29, 83/27
Valse Davet 81/63
Van Milli iktisat Bankası 80/29
Varlık Vergisi 80/30, 81/7, 12-14, 42, 44
Varlık, M. Bülent 82/62
Varna 81/5
Varşova 84/34, 35, 63
Vatan 81/10, 16, 18, 19, 35
Vatikan 81/29
Vedat Nedim Tör Müzesi 83/63
Vega, Joseph de la 79/10, 12
Vehbi Koç Teşekkülleri 81/46
Velay, A. du 79/4, 80/18
Velibeyoğlu, Jale 83/59
Venedik 79/10, 44-46, 80/9, 52, 83/13, 14, 62, 63
Venizelos, Sofoklis 81/13, 16, 24, 25
Verdön, Ruhiefza 84/63
Vergin, M. Nureddin 80/53
Versan, Rauf 83/4, 10
Versan, Vakur 83/4, 10
Vicdan 82/63
Victor Hugo 83/49
Vietnam Savaşı 84/27
Vima 81/14
Virgül 79/60
Viyana 82/4, 84/63
Vladivostok 84/34
Volkan 81/26
Voltaire 83/49

W

Wallerstein, İmmanuel 80/37, 84/28
Washington 81/23, 26
Washington Üniversitesi 84/27
Weinberg, Sigmund 83/36, 37
Wellington House 84/54
Wensinck 80/39
Werheck, M. 81/49
Westermark 80/40
Whewell, William 80/4, 6
Wilson 84/34
WPR Cope 81/63

Y

Yağdır Mevlam Su: Yağmur Duası üzerine Belgeler 81/52
Yakup (Hz.)
Yalansız, Nedim 82/11
Yalçın, Hüseyin Cahit 83/19, 25, 26
Yalman, Ahmet Emin 81/15, 17-20, 32
Yalova Müdafaa-i Hukuk Heyeti 84/43
Yalta Zirvesi 81/12
Yalvaç Sanayi ve Ticaret 80/26
Yaman, T. Mümtaz 82/13
Yanık Yurt 80/63
Yapı Kredi Kültür Merkezi 83/63
Yapı ve Kredi Bankası 80/10, 31, 81/46
Yaraş, Ahmet 83/59
Yassıada Duruşmaları 81/25, 45
Yaşar Holding 80/55, 62
Yaşar Kemal 80/57
Yaşar, Selçuk 80/55
Yazı Devrimi 83/29
Yazıcı, Harika 84/63
Yediada 83/12, 14
Yedikule 81/43
Yedikule İplik Fabrikaları 81/46
Yefren 82/56
Yemişçi, Rıfat 81/49
Yeni Asır 79/33, 84/19
Yeni Cami 83/39
Yeni Dil Encümeni Alfabesi 83/28
Yeni Dünya 84/34
Yeni Gün 83/46
Yeni Hayat 83/46
Yeni Kitap 83/28
Yeni Sabah 81/16, 18, 29-31, 33, 35-37
Yeni Türk Alfabesi Gazi Harfleri 83/28
Yeni Türk Alfabesi İmla ve Tasrif Şekilleri 83/28
Yeniçeri Ocağı 80/23, 82/45, 47, 83/23
Yenipazar 84/20
Yerortutyun Kilisesi 81/44
Yeşil Ordu Cemiyeti 80/63
Yeşilırmak 84/25
Yeşilköy 80/13
Yeşilköy Havaalanı 81/31
Yetkin, Sabri 80/55
70 Yıllık Tütünbank 80/55
72. Yıldönümü Dolayısıyla Yazı Devrimine Doğru 83/25
Yıldız Sarayı 82/31, 39-41
Yıldızdağı 82/63
20. Yüzyılın Başında Adapazarı 82/50
24 Ocak Kararları 79/13
27 Mayıs 1960 Darbesi 80/61
27 Teşrinievvel 1927 Umum Tahrir-i Nüfusa Müteallik Kanunlar, Talimatlar Beyannameler ve Emsali Vesaik 82/25
Yoldaş Pançuni 84/56, 57
Yoldaş Pançuni Sürgünde 84/57
Yorgi (Midillili) 82/55
Yortanlı Barajı 83/59
Yozgat 81/44
YÖK 81/60
Yön Burnu 81/9
Yöntem, Ali Canip 82/11

Yugoslavya 81/12, 13
Yunanistan 79/16, 24, 45, 46, 80/33, 81/12, 17, 20, 23-25, 27, 28, 30, 49, 83/12, 32, 84/56
Yunus (Hz.) 80/39
Yurdakul, Kâzım 81/46
Yurdakul, Mehmet Emin 83/17
Yust K. 82/63
Yusuf Agâh Efendi 81/63
Yusuf (Hz.) 80/39
Yusuf (Avukat) 84/14
Yusuf Behçet 82/11
Yuvan, Hristo 80/34
Yüce, Rıfat 82/49
Yücel, Hasan Âli 82/16

Z

Zabulvar 84/57
Zafer Toprak:Tarihe Toplumsal Bir Bakış 80/36
Zafiriou, Marios 81/49
Zanta 79/48, 83/14
Zaptiye Nezareti 83/40
Zekâizade Ahmed Efendi 79/51
Zeki Efendi 84/45
Zerini (Kont) 84/25
Zeugma Yalnız Değil: Fırtına, Yortanlı, Çine, Munzur, Çoruh, Birecik, Kargamış, Hasankeyf: Barajlar mı, Kültürel Miras mı? 83/58
Zeynel Besim Bey 84/20
Zibold, Mari 82/39-41
Zigetvar 84/25
Zile 80/28
Zinder 82/56
Zinin Kalesi 84/6
Ziraat Bankası 79/41, 80/10, 11, 46, 84/14
Ziyaeddin Efendi 79/51
Zoğrafyon Lisesi 81/14
Zonguldak 80/28, 41
Zorin 83/47
Zorlu, Fatin Rüştü 80/53, 81/25, 29
Zühdü Sabit Bey 80/29
Zürih 81/26